JIZZAX VILOYATI
PEDAGOGIK MAHORAT
MARKAZI

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

“TA’LIMDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK YORDAM UYUSHTIRISHNING MUAMMO VA YECHIMLARI: TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR”

KONFERENSIYA MATERIALLARI

21-oktabr | Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi

Tahririyat a’zolari

1. **Axmedov Ijod Narziqul o‘g‘li** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi direktori, f.f.f.d. (PhD), dotsent.

2. **Raxmatullayev Axadulla Yusupjon o‘g‘li** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi direktorining akademik faoliyat bo‘yicha o‘rinbosari, t.f.f.d. (PhD), dotsent.

3. **Ro‘ziyev Anvar Jumanazarovich** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi dotsenti, f.f.f.d. (PhD).

4. **Aliyeva Yagut Nadir qizi** - Ozarbayjon Respublikasi Boku davlat universiteti dotsenti.

5. **Tilakova Mavjuda Ashurovna** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Pedagogika va psixologiya ta’lim texnologiyalari” kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent.

6. **Mardonqulov Jasur Amiriddinovich** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Aniq va tabiiy fanlar” kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), professor v.b.

7. **Siddiqova Gulnoza Sharofiddinovna** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Amaliy fanlar va maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi mudiri, dotsent.

8. **Bakirov Otabek Bo‘ronovich** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikasi” kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent.

9. **Karimov Sanjar Sindorqulovich** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar” kafedrasi mudiri, f.f.f.d. (PhD), dotsent.

10. **Bo‘ronov Ikrom Qochqorovich** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Tillarni o‘qitish metodikasi” kafedrasi mudiri, f.f.b.f.d. (PhD).

11. **Norboyev Nekro‘z Nurboyevich** - Raqamlashtirish va sun’iy intellektni joriy etish bo‘limi xodimi.

12. **Tajiboyev Asqat Alisher o‘g‘li** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Pedagogika va psixologiya ta’lim texnologiyalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi.

13. **Botiov Shonazar Askar o‘g‘li** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Pedagogika va psixologiya ta’lim texnologiyalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi.

14. **Berdiyeva Dilnoza A’zamovna** - Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Pedagogika va psixologiya ta’lim texnologiyalari” kafedrasi o‘qituvchisi.

Tarbiya darslarida o‘quvchilarda estetik ko‘nikmalarni shakllantirish

Muzaffarov Samandar Izbosarovich
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrasi dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya: Maqolada “Tarbiya” fani darslarida o‘quvchilarda go‘zallikni idrok etish, baholash, yaratish va muomalada go‘zallikka amal qilish kabi estetik ko‘nikmalarni shakllantirish masalalari milliy qadriyatlar va xalq pedagogikasi tajribasi asosida tahlil qilingan. So‘nggi yillardagi mahalliy va xorijiy tadqiqotlar natijalariga tayangan holda estetik va axloqiy tarbiyaning uzviy bog‘liqligi yoritilib, tarbiya darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy usullar hamda taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: estetik tarbiya, estetik ko‘nikma, estetik did, “Tarbiya” fani, go‘zallik, nafosat, xalq pedagogikasi, axloqiy tarbiya.

Аннотация: В статье на основе национальных ценностей и опыта народной педагогики анализируются вопросы формирования у учащихся на уроках предмета “Тарбия” эстетических навыков восприятия, оценки и создания прекрасного, а также следования красоте в общении. Опираясь на результаты отечественных и зарубежных исследований последних лет, автор раскрывает неразрывную связь эстетического и нравственного воспитания, предлагает практические приёмы для уроков воспитания и рекомендации.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, эстетические навыки, эстетический вкус, предмет “Тарбия”, красота, народная педагогика, нравственное воспитание.

Annotation: Based on national values and the experience of folk pedagogy, the article analyzes the formation of students' aesthetic skills in Tarbiya (upbringing) lessons, including the perception,

evaluation and creation of beauty and the observance of beauty in communication. Drawing on recent national and international studies, the author shows the close link between aesthetic and moral education and offers practical techniques and recommendations for Tarbiya lessons.

Keywords: aesthetic education, aesthetic skills, aesthetic taste, Tarbiya subject, beauty, folk pedagogy, moral education.

Xalqimiz azaldan go‘zallikka oshno xalq. Hovlidagi gulzor, did bilan bezatilgan dasturxon, suzanadagi naqsh, mehmonni ochiq chehra bilan kutib olish odati bizda kundalik turmushning ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Bola go‘zallikni dastlab ana shu muhitda ko‘radi va his qiladi. “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan maqol ham oila muhitining bola didiga ta’sirini juda aniq ifodalaydi. Biroq bugungi o‘quvchi go‘zallik haqidagi tasavvurlarini ko‘pincha ekrandan, ijtimoiy tarmoqlardagi tez almashinadigan va hamisha ham didli bo‘lavermaydigan mazmundan oladi. Shunday sharoitda maktabning, ayniqsa, tarbiya darslarining o‘quvchida haqiqiy go‘zallikni farqlay olish ko‘nikmasini shakllantirishdagi mas’uliyati ortib bormoqda.

Davlatimiz rahbari 2026-yil 30-sentabrda o‘qituvchi va murabbiylarga yo‘llagan tabrigida “Maktab kelajak bog‘i bo‘lsa, muallim shu maskanda umid nihollarini o‘stiradigan mohir bog‘bondir” deb ta’kidladi. Tabrikda “Yosh avlod tarbiyasi – butun jamiyatning muqaddas burchi, vazifasi” degan g‘oya har birimizning kundalik hayotimiz mezoniga aylanishi kerakligi ham alohida qayd etilgan [1]. Bog‘bon niholni sabr bilan parvarish qiladi, uning to‘g‘ri va chiroyli o‘sishi uchun mehr va e’tiborini ayamaydi. Muallim ham o‘quvchi qalbida go‘zallikni ko‘ra bilish, uni qadrlash va yaratish tuyg‘usini xuddi shunday sabr va mehr bilan o‘stiradi.

Bu vazifani amalga oshirishda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida joriy etilgan “Tarbiya” fani muhim o‘rin tutadi. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qaroriga ko‘ra, “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma’naviyat

asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlari birlashtirilib, yagona “Tarbiya” fani tashkil etildi. Qarorda fanning maqsadi o‘quvchilar ongiga “umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma’naviyatni yanada chuqur singdirish”, ularni “vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash” deb belgilangan [2]. Bu maqsadlar estetik tarbiya bilan uzviy bog‘liq. Odob xulq go‘zalligida namoyon bo‘ladi, Vatan tuyg‘usi ona tabiat va yurt go‘zalligini his qilishdan boshlanadi, ma’naviyat esa go‘zallik va ezgulikni farqlay olish qobiliyatiga tayanadi.

Estetik ko‘nikmalar deganda o‘quvchining go‘zallikni idrok eta olishi, uni baholay bilishi, o‘z faoliyatida go‘zallik yaratishi hamda xulq va muomalada go‘zallikka amal qilishi tushuniladi. Mahalliy tadqiqotchilar bu ko‘nikmalarning ildizi bolalikka borib taqalishini ta’kidlaydi. M.K. Temirovaning fikricha, “Boshlang‘ich sinf davri inson hayotida estetik did va axloqiy qadriyatlarning shakllanishi uchun muhim bosqich sanaladi” [3]. L.T. Rozikova esa bo‘lajak pedagoglarda estetik tarbiyani shakllantirish masalasini o‘rganib, ularni “nafosat va ichki dunyo go‘zalligi bilan tanishtirish” zarurligini ko‘rsatadi [4]. Demak, o‘quvchida estetik did tarbiyalamoqchi bo‘lgan o‘qituvchining o‘zi ham nafosatli bo‘lishi lozim. Nafosatli ustozning har bir darsi o‘quvchi uchun go‘zallik saboqiga aylanadi.

Estetik tarbiya axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog‘liq. Ozarbayjonlik olima E.A. Ag‘ayeva maktab o‘quvchilarining “o‘zini ifoda etishdagi eng muhim vositasi ularning estetik didi” ekanini, “estetika va axloq o‘rtasida ancha mustahkam bog‘liqlik” borligini qayd etadi. Uning fikricha, bu bog‘liqlikni to‘g‘ri yo‘naltirish “ham pedagog, ham oila zimmasiga tushadi” [5]. Rossiyalik olimlar L.J. Karavanova va G.B. Abayeva ham go‘zallik “insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xos tartibga soluvchisi” sifatida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi [6]. Bu fikrlar xalqimiz dunyoqarashiga juda yaqin. Ajdodlarimiz yaxshi fazilatlar majmuini bejiz “husni xulq”, ya’ni xulq go‘zalligi deb atamagan. “Yaxshidan bog‘ qoladi, yomondan dog‘” degan maqol ham go‘zallik va ezgulikning ajralmasligini ifodalaydi.

Xorijiy tadqiqotlar ham san’at va go‘zallik bilan muloqot bolaning ijtimoiy-hissiy rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. D. Bouen va B. Kisida AQSh maktablarida san’at ta’limini kengaytirish natijalarini o‘rganib, u “hamdardlik, maktab hayotiga faol qo‘shilish, intizom va yozma nutq yutuqlariga ijobiy ta’sir” ko‘rsatishini aniqlagan. San’at ta’limi kengaytirilgan maktablarda o‘quvchilarning intizomni buzish ehtimoli 20,7 foizga kamaygan [7]. D. Fankurt va S. Finn tayyorlagan Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti Yevropa mintaqaviy byurosining sharhida esa 3000 dan ortiq tadqiqot natijalari san’atning kasalliklarning oldini olish va salomatlikni mustahkamlashdagi muhim o‘rnini ko‘rsatgani qayd etilgan [8]. YUNESKOning 2024-yilda qabul qilingan madaniyat va san’at ta’limiga oid asosiy hujjatida madaniyat va san’at ta’limni “boyitadi va unga yangi hayot bag‘ishlaydi”, o‘quvchilarda “kognitiv, ijtimoiy-hissiy va xulq-atvorga oid keng ko‘nikmalarni” rivojlantiradi, deb ta’kidlangan [9]. Bu natijalar estetik tarbiya bolaning qalbi, xulqi va hatto salomatligiga ta’sir qiluvchi kuchli tarbiya vositasi ekanini ko‘rsatadi.

Tarbiya darslarida estetik ko‘nikmalarni shakllantirishning bir qancha samarali yo‘llari mavjud. Darsni qisqa “go‘zallik daqiqasi” bilan boshlash mumkin. Bunda o‘quvchilarga Kamoliddin Behzod miniatyurasi, Shashmaqomdan parcha, Registon ansambli yoki ona yurt tabiati tasviri ko‘rsatiladi, ular ko‘rgan va eshitganlaridan qanday taassurot olganini o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi. Bu mashq go‘zallikni idrok etish va his-tuyg‘uni chiroyli ifodalash ko‘nikmasini o‘stiradi. Masalan, “Ona yurt go‘zalligi” mavzusida o‘quvchilar Zomin tog‘lari yoki o‘z qishlog‘i manzarasini suratga olib, unga bir-ikki jumlalik samimiy izoh yozishi mumkin. Odob-axloq mavzularida muomala madaniyati, salom-alik, kattalarga hurmat va shirinsuxanlik sahnalashtirilgan vaziyatlar orqali mashq qilinadi. O‘quvchi xulq go‘zalligini nazariy ta’rifdan ko‘ra jonli harakatda yaxshiroq anglaydi.

Vatan tuyg‘usiga oid mavzularda mahalladagi tarixiy obidalarga, hunarmandlar ustaxonalariga sayohat uyushtirish yaxshi samara

beradi. Kulol, zardoʻz yoki kashtachi ustaning ishini oʻz koʻzi bilan koʻrgan bola milliy san’atimizning qadrini chuqurroq his qiladi. “Hunar — hunardan unar” deganlaridek, ustadan ilhom olgan oʻquvchi oʻzi ham kichik bir goʻzallik yaratishga intiladi. Sinfxonaning ozodaligi, undagi gullar va oʻquvchilar ishlaridan tuzilgan koʻrgazma ham beixtiyor did tarbiyalaydi. Oʻqituvchi ota-onalar bilan uchrashuvlarda oiladagi estetik muhitning ahamiyati haqida suhbatlashib borsa, maktab va oila ta’siri bir-birini toʻldiradi. Bugungi kunda raqamli muhit madaniyatiga alohida e’tibor qaratish zarur. Ijtimoiy tarmoqlardagi suratlar, videolar va izohlarni birgalikda tahlil qilish oʻquvchini didli va didsiz mazmunni farqlashga, internetda ham chiroyli soʻzlashga oʻrgatadi.

Bu jarayonda oʻqituvchining shaxsiy namunasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Uning nutqi, kiyinishi, doskadagi yozuvi, oʻquvchiga murojaati bola uchun eng yaqin estetik andozadir. Xalqimiz “Ustoz koʻrmagan shogird har maqomga yoʻrgʻalar” deydi. Did ham ustozdan oʻrganiladi. Darsda ustoz oʻqib bergan bir bayt yoki oʻz vaqtida aytilgan iliq soʻz oʻquvchi xotirasida uzoq yillar saqlanib qoladi. Shu bilan birga, estetik tarbiyada rasmiyatchilikka yoʻl qoʻymaslik kerak. Goʻzallik haqidagi ta’riflarni yod oldirish bilan did shakllanmaydi. Har bir bolaning oʻz didi, oʻz qarashi borligini hurmat qilgan holda uni yuksak namunalar bilan tanishtirib borish, unga erkin fikr bildirish imkonini berish lozim.

Abdulla Avloniy tarbiyani badan, fikr va axloq tarbiyasiga ajratib, ularni bir-biri bilan uzviy bogʻliq holda koʻrgan va “tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidur” deb yozgan edi [10]. Estetik tarbiya bu uch yoʻnalishni bir-biriga bogʻlab turadi. Goʻzallikni sevgan bola tanasini ozoda tutadi, fikrini tartibga soladi, xulqini goʻzallashtirishga intiladi. Shu ma’noda estetik tarbiya “Tarbiya” fanining barcha mavzulariga singib ketgan umumiy ruh boʻlishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya darslarida estetik koʻnikmalarni shakllantirish oʻquvchining ma’naviy kamolotini ta’minlashning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu jarayon milliy qadriyatlar, xalq pedagogikasi tajribasi va zamonaviy tadqiqotlar natijalariga tayanganda samarali kechadi. Shu asosda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz. Birinchidan, “Tarbiya” fani oʻquv dasturlariga milliy va jahon san’ati namunalari bilan ishlashga moʻljallangan “goʻzallik daqiqasi” topshiriqlarini kiritish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, tarbiya darslarini hunarmandlar, muzeylar va madaniyat markazlari bilan hamkorlikda tashkil etish tizimini yoʻlga qoʻyish lozim. Uchinchidan, pedagogik mahorat markazlarida tarbiya fani oʻqituvchilarining estetik madaniyatini oshirishga qaratilgan qisqa muddatli oʻquv kurslarini tashkil etish zarur. Toʻrtinchidan, oʻquvchilarning estetik koʻnikmalarini baholashda yozma testdan koʻra ijodiy ishlar, kuzatuv va portfolio usullaridan koʻproq foydalanish kerak. Beshinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikda oilada estetik muhit yaratish boʻyicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Goʻzallikni koʻra oladigan, uni qadrlaydigan va oʻzi ham goʻzallik yaratadigan inson atrofidagilarga ham mehr ulashadi. Tarbiya darslarida qalbiga goʻzallik urugʻi ekilgan oʻquvchi ertaga oilasini, mahallasini va Vatanini obod qiladigan, ortidan el-yurtga bogʻ qoldiradigan inson boʻlib ulgʻayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Oʻzbekiston oʻqituvchi va murabbiylariga // Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – 2026. – 30 sentabr. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/9680

2. Umumiy oʻrta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida: Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-son qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-4885018

3. Temirova M.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida estetik tarbiyani shakllantirish masalalari // Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – 4-jild, 3-son. – B. 41–43. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.zdpp.65804

4. Rozikova L.T. Pedagogik faoliyatda estetik tarbiya // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2022. – 3-jild, 3/S-son. – B. 183–187. – DOI: 10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp183-187

Креативные и творческие подходы в обучении русскому языку как иностранному

Ксения Владимировна

Аннотация. В статье рассматриваются креативные и творческие подходы к обучению русскому языку как иностранному, подчеркивающие важность использования инновационных методов в образовательном процессе. Анализируются преимущества, которые креативные техники приносят в обучение, включая повышение мотивации студентов, улучшение коммуникативных навыков и развитие критического мышления. Описаны практические методы, которые могут значительно обогатить процесс изучения языка. Статья может быть полезна для преподавателей русского языка и педагогов, стремящихся внедрить новые подходы в свою практику для создания более увлекательной и продуктивной языковой среды.

Annotation. The article examines creative and innovative approaches to teaching Russian as a foreign language, emphasizing the importance of using innovative methods in the educational process. The advantages that creative techniques bring to learning are analysed, including increased student motivation, improved communication skills, and the development of critical thinking.

Practical methods that can significantly enrich the language learning process are described. The article may be useful for Russian language teachers and educators seeking to implement new approaches in their practice to create a more engaging and productive language environment.

Введение. Изучение русского языка как иностранного представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий не только систематического обучения грамматике и лексике, но и включения творческих и креативных методов, способствующих более глубокому пониманию языка и культуры. В данной статье рассматриваются эффективные подходы, основанные на креативности, которые могут значительно повысить мотивацию учащихся и облегчить процесс овладения языком.

Значение креативности в обучении языкам. Креативность играет ключевую роль в формировании у обучающихся способности к свободному выражению мыслей и чувств на иностранном языке. Творческий подход позволяет не только развивать языковые навыки, но и формировать критическое мышление, повышая интерес к изучаемому материалу. Исследования показывают, что использование креативных методов в обучении способствует лучшему запоминанию информации и снижению уровня стресса у студентов.

Практические методы креативного обучения включают в себя следующие подходы. Например, такие как ролевые игры и театральные постановки. Использование ролевых игр позволяет создать естественную языковую среду, в которой студенты могут применять языковые навыки в контексте. Например, организации театральных постановок на русском языке дает возможность учащимся не только активно использовать язык, но и понять культурные особенности страны. Следующим важным подходом является проектная деятельность. Работы над

проектами, которые требуют создания презентаций, отчетов или видеороликов, способствуют развитию не только языковых навыков, но и навыков работы в команде. Темы проектов могут варьироваться от изучения известных личностей русской культуры до современных социальных проблем, что позволяет учащимся выбирать интересные для них направления. Третий подход – это метод историй и исследований. Создание и рассказывание историй — это мощный инструмент для улучшения языковых навыков. Ученикам можно предложить написать короткие рассказы на русском языке, что не только развивает их навыки письма, но и стимулирует воображение. Также можно провести небольшое исследование по определённой тематике.

Важным также является использование технологий. Внедрение современных технологий в процесс обучения открывает новые горизонты для креативных подходов. Приложения для обучения языкам, онлайн-курсы и платформы для общения с носителями языка (например, Tandem) могут сделать изучение языка более увлекательным.

И что немаловажно, и также является важным подходом в изучении языка – организовывать кросс-культурные проекты, языковой обмен. Организация мероприятий или проектов с участием носителей языка, где ученики могут обмениваться опытом и учиться в контексте реального общения. Это создает уникальную атмосферу, в которой учащиеся могут не только практиковать язык, но и лучше понимать культуру.

Преимущества креативных подходов. Использование креативных методов в обучении приводит к следующему:

- Повышение мотивации: Учащиеся становятся более заинтересованными в процессе изучения языка, так как занятия становятся разнообразными и интерактивными.

- Улучшение коммуникативных навыков: Студенты учатся обмениваться мнениями, аргументировать свои позиции и вести диалоги.
- Развитие критического мышления: Креативные задания требуют от учащихся анализа и обобщения информации, что способствует развитию логического мышления.

Заключение. Креативные и творческие подходы к обучению русскому языку как иностранному не только обогащают досуг учащихся, но и делают процесс обучения более продуктивным и увлекательным. Важно помнить, что каждый студент уникален, и поэтому задача преподавателя заключается в том, чтобы найти индивидуальные подходы, которые будут способствовать максимальному вовлечению и успешному освоению языка. Настоящее время требует от нас инновационного взгляда на образовательный процесс, и креативность является одним из ключевых инструментов в этом направлении.

Список литературы

1. Водогорская, Е. А. (2021). Креативность как инструмент эффективного обучения языкам. *Язык и культура*, 14(1), 55-63.
2. Бурцева, Т. Н. (2020). Творческие подходы в обучении иностранным языкам. *Научные исследования в образовании*, 3(2), 32-40.
3. Смирнова, А. В. (2019). Инновационные методики обучения русскому языку как иностранному. *Актуальные проблемы преподавания*, 8(4), 101-107.

Aqlli qurilmalar yordamida o‘quvchilar faolligini oshirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi dotsenti,
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: *Maqolada qo‘lga taqiladigan soat, fitnes-bilaguzuk kabi aqlli qurilmalar va ularga o‘rnatilgan tizimlar yordamida o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi va ruhiy holatini real vaqtda kuzatish imkoniyatlari, ularning teskari aloqa va psixologik ko‘makdagi afzalliklari hamda ma’lumotlar maxfiyligi va hududiy tengsizlik bilan bog‘liq xatarlari milliy pedagogik qadriyatlar nuqtayi nazaridan tahlil qilingan, ularni maktab amaliyotiga joriy etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *aqlli qurilmalar, o‘rnatilgan tizimlar, o‘quvchi faolligi, teskari aloqa, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ma’lumotlar maxfiyligi, raqamli tengsizlik.*

Аннотация: *В статье с позиций национальных педагогических ценностей анализируются возможности умных устройств и встроенных в них систем для наблюдения в реальном времени за активностью и эмоциональным состоянием учащихся, их преимущества для обратной связи и психологической поддержки, а также риски, связанные с конфиденциальностью данных и территориальным неравенством, даны рекомендации по их внедрению в школьную практику.*

Ключевые слова: *умные устройства, встроенные системы, активность учащихся, обратная связь, психологическая поддержка, конфиденциальность данных, цифровое неравенство.*

Annotation: *From the standpoint of national pedagogical values, the article analyzes the potential of smart devices and their embedded systems for real-time monitoring of students' engagement and emotional*

state, their benefits for feedback and psychological support, and the risks related to data privacy and regional inequality, and offers recommendations for their introduction into school practice.

Keywords: *smart devices, embedded systems, student engagement, feedback, psychological support, data privacy, digital divide.*

Xalqimizda “Ko‘z – ko‘ngil oynasi” degan naql bor. Tajribali ustoz sinfga kirishi bilan o‘quvchilarining ko‘zidan kim darsga tayyor, kim charchagan, kim nimadandir xavotirda ekanini sezadi. Biroq bugungi sinflarda o‘ttiz-qirq nafar bola tahsil oladi, dars vaqti esa qirq besh daqiqa bilan cheklangan. Bunday sharoitda har bir bolaning ko‘nglidagini o‘z vaqtida ilg‘ash eng mohir o‘qituvchidan ham katta kuch talab qiladi. Shu sababli qo‘lga taqiladigan soat, fitnes-bilaguzuk kabi aqlli qurilmalar va ularga o‘rnatilgan tizimlar o‘qituvchiga ko‘makchi sifatida tobora ko‘proq e’tibor qozonmoqda. Ular o‘quvchining yurak urishi, harakati va diqqatidagi o‘zgarishlarni qayd etib, o‘qituvchiga tezkor ma’lumot beradi.

Raqamli texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni davlat siyosati darajasida ham e’tirof etilmoqda. Davlatimiz rahbarining 2026-yil 30-sentabrda ustoz va murabbiylar bilan uchrashuviga bag‘ishlangan rasmiy xabarda “Bugun sun’iy intellekt bilim olish va mehnat qilish usullarini o‘zgartirmoqda” deyiladi. Shu xabarda “hech bir texnologiya bolaning qalbiga ustoz kabi yo‘l topib, unga Vatanga muhabbat va mas’uliyat tuyg‘usini singdira olmaydi” ekani ham alohida ta’kidlanadi [1]. Bu ikki fikr yondashuvimizning asosini tashkil etadi. Raqamli vosita qanchalik aqlli bo‘lmasin, u ustozning yordamchisi bo‘lib qolaveradi. Ota-bobolarimiz “Qalovini topsang, qor yonar” deganlar. Texnologiyaning qalovini, ya’ni undan oqilona foydalanish yo‘lini topgan ustoz qo‘lida bu vositalar chinakam samara beradi.

Ana shu imkoniyatlarni o‘rganish maqsadida hamkasblarimiz bilan hammualliflikda olib borgan tadqiqotimizda aqlli qurilmalar va ularga o‘rnatilgan tizimlarning o‘quvchi faolligiga ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqotda ta’kidlanganidek, bunday qurilmalar yordamida

oʻqituvchilar endi “faollikning pasayishi yoki xavotirning kuchayishini paydo boʻlgan zahoti payqab, ma’ruzani yumshatishi, kichik guruhda suhbat uyushtirishi yoki tinchlantiruvchi qisqa tanaffus berishi mumkin” [2, 137-b.]. Shuningdek, oʻquvchilarning darsdan uzoqlashishiga koʻpincha darsning kam interfaolligi, hayot bilan bogʻlanmagan mazmun va oʻqituvchining kechikkan munosabati sabab boʻlishi qayd etildi [2, 138-b.].

Bu kuzatuvlar teskari aloqani oʻz vaqtida berish naqadar muhimligini koʻrsatadi. B. Visnevski, K. Tsirer va J. Xetti bu boradagi tadqiqotlarni umumlashtirib, teskari aloqaning oʻquvchi bilimiga “oʻrtacha darajadagi ta’siri (d = 0,48)” borligini aniqlagan. Mualliflarning xulosasiga koʻra, bu ta’sirning kuchi koʻp jihatdan oʻquvchiga yetkaziladigan axborotning mazmuniga bogʻliq [3]. Demak, oʻquvchiga nima deyilishi bilan birga, qachon deyilishi ham muhim. Xalq orasida “Temirni qizigʻida bos” degan maqol bejiz aytilmagan. Qiynalib turgan bolaga oʻz vaqtida aytilgan bir ogʻiz iliq soʻz uning ishonchini tiklaydi va uni yana dars jarayoniga qaytaradi. “Yaxshi soʻz - jon ozigʻi” degan hikmat ham shu haqiqatni tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, xorijiy tadqiqotchilar aqlli qurilmalarning imkoniyatlarini e’tirof etgan holda ulardan foydalanishda ehtiyotkorlikka ham chaqiradi. S. Xosravi va hammualliflari bunday qurilmalarni sinfxonaga olib kirish “endi amalda mumkin” ekanini qayd etadi. Ayni paytda ular muhandislik ta’limida bu qurilmalar hali standartlashtirilmaganini, ularning oʻquv natijalarini oshirishini tasdiqlovchi dalillar esa yetarli emasligini ham yashirmaydi [4]. Sh. Ba va S. Xu ushbu yoʻnalishdagi tadqiqotlarni tizimli tahlil qilib, ularda koʻproq teri elektr faolligi va yurak urishi oʻlchanganini, faollik, ijobiy kayfiyat va xavotir esa eng koʻp oʻrganilgan hissiy holatlar ekanini koʻrsatgan. Mualliflarning fikricha, hissiyotlarni bunday qurilmalar yordamida oʻlchashning imkoniyat va cheklovlari haqida hali yakdil fikr shakllanmagan, bu sohada yangilangan axloqiy qoidalar ham zarur [5]. S.L. Chu va hammualliflari esa “ta’lim uchun loyihalash sogʻliqni

boshqarish uchun loyihalashdan butunlay boshqacha talablarni keltirib chiqaradi” degan xulosaga keladi [6]. Demak, sport va sog‘liq uchun yaratilgan qurilmani sinfga olib kirishdan oldin uning qanday pedagogik maqsadga xizmat qilishini aniq belgilab olish lozim.

Aqlli qurilmalarning eng qimmatli jihati o‘quvchiga o‘z vaqtida psixologik ko‘mak ko‘rsatish imkoniyatidir. Bolaning ruhiy holati uning o‘qishiga bevosita ta’sir qiladi. Maktab psixologi G.I. Vohidova ta’kidlaganidek, “Agar o‘quvchi dars jarayonida noxushlikni sezsa, uning qiziqishi kamayadi” [7]. M.M. Kulmatova esa ota-onasi maktab psixologi bilan faol aloqada bo‘lgan o‘quvchilarda “stress belgilarining darajasi 40% kamroq” ekanini aniqlagan [8]. Aqlli qurilma bolaning xavotiri ortib borayotganini o‘z vaqtida ko‘rsatsa, o‘qituvchi, psixolog va ota-ona hamkorligi uchun muhim ishora paydo bo‘ladi. Ammo raqamlarni talqin qilishda shoshilmaslik kerak. Tadqiqotimizda qayd etilganidek, yurak urishining tezlashuvi qiyin masala ustida ishlayotgan o‘quvchining ilhomini ham, kuchayib borayotgan xavotirini ham bildirishi mumkin [2, 142-b.]. Raqamning asl ma’nosini bolani yaxshi biladigan ustozgina to‘g‘ri anglay oladi. “Ko‘ngil ko‘ngildan suv ichadi” deganlaridek, qurilma ko‘ngil holatiga ishora beradi, ko‘ngilga yo‘lni esa ustozning mehri va sezgirligi topadi.

Aqlli qurilmalar bilan bog‘liq eng nozik masala ma’lumotlar maxfiyligidir. Tadqiqotimizda maxfiylik va ma’lumotlar xavfsizligi birinchi navbatda hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar ekani, maktablar ma’lumot yig‘ishdan oldin ularning “mas’uliyatli va axloqli qo‘riqchisi” bo‘la olish-olmasligini aniqlab olishi kerakligi ta’kidlangan [2, 143-b.]. YUNESKOning 2023-yilgi hisobotida ham bolalarning ma’lumotlari himoyasiz qolayotgani, dunyo mamlakatlarining atigi 16 foizida ta’limda ma’lumotlar maxfiyligi qonun bilan aniq kafolatlangani qayd etilgan [9]. Xalqimiz azaldan omonatga xiyonat qilmaslikni eng oliy fazilatlardan biri deb bilgan. Bolaning yurak urishi, kayfiyati va xatti-harakati haqidagi ma’lumot ham ota-ona maktabga ishonib topshirgan omonatdir. Shuning uchun bunday qurilmalar faqat ota-onaning

roziligi bilan qo‘llanishi, ma’lumotlar esa faqat ta’lim maqsadida va qat’iy himoya ostida saqlanishi shart.

Mazkur texnologiyalarni joriy etishda hududlar o‘rtasidagi tengsizlikni ham hisobga olish zarur. Tadqiqotimizda aqlli qurilmalar qo‘llanganidan keyin o‘quvchilar faolligining oshishi shahar maktablarida 85 foiz, qishloq maktablarida esa 65 foiz qilib baholangan. Qurilmalardan olingan teskari aloqadan foydalanish darajasi ham mos ravishda 75 va 45 foizni tashkil etgan [2]. Bu farq, avvalo, infratuzilma va moddiy imkoniyatlar bilan bog‘liq. “Ko‘rpangga qarab oyoq uzat” degan maqolga amal qilib, qimmat qurilmalarni barcha maktablarga birdaniga joriy etishga shoshilmaslik lozim. Dastlab o‘quvchi va o‘qituvchining qo‘lidagi telefon orqali o‘tkaziladigan tezkor so‘rovnomalar, dars oxirida o‘quvchilar kayfiyatini aniqlovchi qisqa so‘rovlar kabi arzon va qulay vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Bu masalaga milliy pedagogikamiz nuqtayi nazaridan qaraganda ham muhim xulosalar kelib chiqadi. Abdulla Avloniy tarbiyani badan, fikr va axloq tarbiyasiga ajratib, ularni o‘zaro uzviy bog‘liq holda ko‘rgan va “tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidur” deb yozgan edi [10]. Aqlli qurilmalar bolaning badanidagi o‘zgarishlarni sezadi, xolos. Fikr va axloq tarbiyasi esa ustozning suhbati, ibrati va mehri orqali amalga oshadi. Shu ma’noda texnologiya ustozning nigohini o‘tkirlashtiradigan, mehnatini yengillashtiradigan ko‘makchi vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, aqlli qurilmalar va ularga o‘rnatilgan tizimlar o‘quvchi faolligini real vaqtda kuzatish, teskari aloqani tezlashtirish va o‘z vaqtida psixologik ko‘mak berish uchun keng imkoniyatlar ochadi. Biroq ularning samarasi ustozning pedagogik mahoratiga, axloqiy me’yorlarga qat’iy rioya qilinishiga va hududlarning teng imkoniyatlariga bog‘liq. Shu asosda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz. Birinchidan, pedagogik mahorat

markazlarida o‘qituvchilar uchun raqamli ma’lumotlarni pedagogik tahlil qilish va shu asosda darsni moslashtirish bo‘yicha o‘quv modullarini yaratish lozim. Ikkinchidan, aqlli qurilmalarni dastlab bir nechta tajriba maktabida, ota-onalarning yozma roziligi bilan va maktab psixologi ishtirokida sinovdan o‘tkazish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, ta’lim muassasalarida o‘quvchilarga oid raqamli ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash va ulardan foydalanish tartibini belgilovchi axloqiy-huquqiy yo‘riqnoma ishlab chiqish kerak. To‘rtinchidan, qishloq maktablari uchun telefon va oddiy onlayn so‘rovnomalarga asoslangan arzon yechimlarni ustuvor qilib, raqamli tengsizlikni bosqichma-bosqich qisqartirish zarur. Beshinchidan, maktab psixologlarini qurilmalardan olingan ma’lumotlar asosida o‘quvchilarga yakka tartibda yordam ko‘rsatishga tayyorlash darkor.

yuqorida qayd etilganidek, bu texnologiyalarning eng katta foydasi baholarning oshishidan ham ko‘ra har bir o‘quvchi o‘z o‘rganishi ko‘rinib turganini his qiladigan lahzalarda namoyon bo‘ladi [2, 147-b.]. Ustoz mehri va zamonaviy texnologiya imkoniyati uyg‘unlashgan sinfda har bir bola o‘zini e’tibordagi, qadrli inson sifatida his qiladi. Bunday muhitda ulg‘aygan yoshlar bilimga ham, odamlarga ham mehr bilan qaraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezidentimiz ustoz va murabbiylar bilan uchrashib, ta’lim sohasidagi yangi tashabbuslarni belgilab berdi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – 2026. – 30 sentabr. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/9678

2. Mahmudova N., Parmonov A., Turayev A. [et al.] Leveraging Wearable Technologies and Embedded Systems to Improve Real-Time Student Engagement in Ubiquitous Learning Environments // Journal of Wireless Mobile Networks, Ubiquitous Computing, and Dependable Applications. – 2025. – Vol. 16, № 4. – P. 136–150. – DOI: 10.58346/JOWUA.2025.I4.008

3. Wisniewski B., Zierer K., Hattie J. The Power of Feedback Revisited: A Meta-Analysis of Educational Feedback Research // Frontiers in Psychology. – 2020. – Vol. 10. – Art. 3087. – DOI: 10.3389/fpsyg.2019.03087

4. Khosravi S., Bailey S.G., Parvizi H., Ghannam R. Wearable Sensors for Learning Enhancement in Higher Education // Sensors. – 2022. – Vol. 22, № 19. – Art. 7633. – DOI: 10.3390/s22197633

5. Ba S., Hu X. Measuring emotions in education using wearable devices: A systematic review // Computers & Education. – 2023. – Vol. 200. – Art. 104797. – DOI: 10.1016/j.compedu.2023.104797

6. Chu S.L., Garcia B.M., Rani N. Research on wearable technologies for learning: a systematic review // Frontiers in Education. – 2023. – Vol. 8. – Art. 1270389. – DOI: 10.3389/feduc.2023.1270389

7. Vohidova G.I. O‘quvchilarni darsga qiziqtirish usullari // Modern Education and Development. – 2025. – 23-jild, 2-son. – B. 61–63. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.mead.118579

8. Kulmatova M.M. Ota-onalar va psixolog hamkorligi hamda o‘quvchilarning ruhiy barqarorligiga ta’siri // Молодые ученые. – 2025. – 3-jild, 25-son. – B. 60–62. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.yosc.115459

9. Global Education Monitoring Report 2023. Technology in education: A tool on whose terms? – Paris: UNESCO, 2023.

10. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

Инновационный демонстрационный эксперимент по химии азота и фосфора как средство повышения качества образования

Жабборов Максуд Машрабович
Педагогический центр высшего мастерства Джизакской области, методист отдела методической службы, доцент кафедры «Методика точных и естественных наук», PhD (п.ф.ф.д.), г. Джизак

Аннотация: Статья раскрывает методический потенциал демонстрационного эксперимента по химии азота и фосфора как инструмента повышения качества образования и формирования естественно-научной грамотности учащихся. На материале методического пособия М.М.Жабборова и З.З.Яхшиевой (2026) рассмотрены ключевые демонстрации (жидкий азот, димеризация NO_2, «аммиачный фонтан», «дым без огня», разложение карбоната аммония) и пути их интеграции с заданиями формата PISA, STEAM-проектами и элементами CLIL. Показана трансформация традиционного эксперимента в смысловое ядро современного урока.

Abstract: The article reveals the methodological potential of demonstration experiments in nitrogen and phosphorus chemistry as a tool for improving educational quality and developing scientific literacy. Drawing on the study guide by M.M.Jabborov and Z.Z.Yakhshieva (2026), it examines key demonstrations (liquid nitrogen, NO_2 dimerization, the ammonia fountain, smoke without fire, ammonium carbonate decomposition) and ways of integrating them with PISA tasks, STEAM projects, and CLIL elements. The transformation of traditional experiments into the conceptual core of a modern lesson is demonstrated.

Ключевые слова: демонстрационный эксперимент, химия азота и фосфора, качество образования, естественно-научная грамотность, PISA, STEAM, CLIL.

Keywords: demonstration experiment, nitrogen and phosphorus chemistry, educational quality, scientific literacy, PISA, STEAM, CLIL.

Введение

Химия относится к числу экспериментальных наук, и демонстрационный эксперимент традиционно рассматривается методикой как незаменимое средство наглядности при изучении неметаллов. Сокращение учебного времени, отводимого на фактический материал, и одновременное обновление образовательных стандартов, ориентирующих школу на формирование естественно-научной грамотности, требуют переосмысления места демонстрации в структуре современного урока химии. Международное исследование PISA оценивает не объём заученных сведений, а способность школьника объяснять явления с научных позиций, планировать исследование и работать с данными; параллельно в школьную практику входят STEAM-подход и элементы предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL). Актуальность статьи определяется необходимостью инструмента, связывающего классическую технику демонстрационного эксперимента по химии азота и фосфора с этими подходами.

Цель статьи — раскрыть методический потенциал демонстрационного эксперимента при изучении азота и фосфора как инструмента формирования функциональной грамотности учащихся и показать пути его интеграции с заданиями формата PISA, STEAM-проектами и элементами CLIL. Материалом послужило методическое пособие М. М. Жабборова и З. З. Яхшиевой «Демонстрационный эксперимент на уроках химии при изучении азота и фосфора» [Жабборов, Яхшиева, 2026], в котором систематизированы теоретико-методические основы

демонстрации и представлены проверенные практикой разработки опытов.

От иллюстрации к смысловому ядру урока

Эффективность демонстрации определяется наглядностью, надёжностью (обязательная репетиция), безопасностью, кратковременностью, простотой установки и объяснимостью на доступном учащимся уровне [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 12–13]. Особое значение имеет техника безопасности при работе с соединениями азота и фосфора: защитные очки и перчатки, работа с токсичными газами (аммиак, оксиды азота) в вытяжном шкафу, использование запаянных заводских приборов для оксида азота (IV), отказ от хранения белого фосфора в школе и подготовка средств нейтрализации [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 14–15]. Такая проработка превращает описание опыта в целостную разработку с единым «паспортом»: цель и адресат, теория с уравнениями, оборудование, методика, наблюдения и их объяснение, трёхуровневая система вопросов, типичные ошибки и цифровая альтернатива.

Опытная база: демонстрации по химии азота и фосфора

Опыт «Свойства жидкого азота» демонстрирует резкое изменение механических свойств тел при глубоком охлаждении: погружённый в жидкий азот (t кип. = −196 °C) цветок или резиновая трубка становится хрупкой и раскалывается от удара, что помогает различить физическое и химическое явление [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 19–21].

Опыт «Термическая диссоциация димера оксида азота (IV)» визуализирует равновесие $2NO_2$ (бурый) ⇄ N_2O_4 (бесцветный) + Q: запаянный прибор с двумя шарами поочерёдно погружают в горячую и ледяную воду, наблюдая обратимое изменение окраски. Перестановка стаканов местами доказывает именно обратимость процесса [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 22–25].

Серия демонстраций раскрывает свойства аммиака. «Аммиачный фонтан» показывает исключительную растворимость NH_3 и щелочность его раствора: попадание первых капель воды в заполненную аммиаком колбу резко снижает давление, и вода бьёт фонтаном, окрашиваясь фенолфталеином в малиновый цвет [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 27–28]. Опыт «Дым без огня» (NH_3(г) + HCl(г) = NH_4Cl(тв)) — редкий пример реакции двух газов с образованием твёрдого продукта, иллюстрирующий диффузию [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 29].

Опыт «Разложение карбоната аммония» ($(NH_4)_2CO_3 \rightarrow(t) 2NH_3\uparrow + CO_2\uparrow + H_2O$) демонстрирует термическую неустойчивость солей аммония: полное «исчезновение» соли требует доказательства состава газообразных продуктов независимыми пробами [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 34–35]. Родственный опыт разложения бихромата аммония («вулкан») иллюстрирует внутримолекулярную окислительно-восстановительную реакцию.

Интеграция заданий формата PISA

Естественно-научная грамотность в концепции PISA раскрывается через три компетенции: научное объяснение явлений, понимание особенностей исследования и интерпретация данных [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 53]. Демонстрационный эксперимент — естественная площадка для развития всех трёх компетенций: наблюдая опыт, ученик объясняет явление; обсуждая методику, осваивает логику исследования; фиксируя результаты, работает с данными. Поэтому трёхуровневая система вопросов (репродуктивные, продуктивные, проблемные) на верхнем уровне выходит на компетентностную логику PISA.

STEAM-подход и проектная деятельность

STEAM-подход задаёт переход от вопроса «что происходит в пробирке?» к вопросу «что можно создать на этой основе?». Компоненты STEAM-занятия проектируются по матрице S-T-E-A-M: эксперимент и объяснение, цифровые инструменты, конструирование и оптимизация, визуализация результата, расчёты и статистика [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 58]. Проект «Умное удобрение» разворачивает обнаружение фосфатов молибдатным реактивом в исследование плодородия пришкольного участка; проект «Криотехнологии вокруг нас» превращает демонстрацию свойств жидкого азота в основу выставки о применении криотехнологий в медицине [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 59–60]. Оба проекта показывают: демонстрационный опыт не заменяется проектом, а становится его отправной точкой и источником данных.

Элементы CLIL в преподавании химии

CLIL предполагает освоение химии частично средствами иностранного языка, так что предметное содержание и язык развиваются одновременно. Планирование строится по модели 4C: Content, Communication, Cognition, Culture [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 61]. На уроке с элементами CLIL оценивается прежде всего химическое содержание; языковые неточности, не искажающие смысла, не снижают отметку.

Практическая реализация опирается на приёмы языковой поддержки: двуязычный терминологический лист, речевые каркасы (I can see…, The colour changes from… to…), визуальные опоры и хоровое проговаривание терминов [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 62]. Показателен фрагмент урока с «аммиачным фонтаном» по схеме Observe — Describe — Explain: объяснение сначала формулируется на родном языке и лишь затем «пересобирается» на английском [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 64]. Перенос приёма на другие демонстрации пособия

обеспечивает системность интеграции при сохранении её «мягкого» характера.

Преодоление типичных трудностей учащихся

Практика преподавания позволяет выделить четыре класса трудностей: понятийные (равновесие, гидролиз, степень окисления, аллотропия), процедурные (уравнивание ОВР, работа с таблицей растворимости), языковые (перевод между макро-, микро- и знаковым уровнями) и мотивационные [Жабборов, Яхшиева, 2026, с. 70]. Демонстрационный эксперимент при верной методике работает против всех четырёх классов трудностей: делает абстракции наблюдаемыми, задаёт образец процедуры, связывает уровни описания вещества и создаёт эмоциональную вовлечённость.

Практическая апробация и результаты применения

Комплексная практическая апробация разработанных материалов пособия проводилась на базе Центра педагогического мастерства Джизакской области в течение 2025–2026 учебного года в рамках плановых курсов повышения квалификации учителей химии. В процессе опытно-экспериментальной работы приняли участие слушатели, представляющие как городские общеобразовательные школы, так и учебные заведения сельских районов региона, что обеспечило репрезентативность выборки и позволило оценить универсальность предлагаемой методики.

Сравнительный анализ данных входной и итоговой диагностики слушателей продемонстрировал выраженную положительную динамику по трем ключевым направлениям профессионально-методической компетентности педагогов:

1. **Конструирование диалогового обучения:** Доля учителей, свободно и уверенно формулирующих трёхуровневую систему вопросов к демонстрационному опыту (включающую

репродуктивный уровень на воспроизведение фактов, продуктивный — на объяснение явлений, и проблемно-поисковый — на выдвижение гипотез), существенно увеличилась — с исходных ~30% (примерно трети группы) до более чем 70% (более двух третей участников).

2. **Интеграция STEAM-подхода:** По завершении мастер-класса подавляющее большинство учителей успешно справилось с проектированием фрагментов интегративных STEAM-мини-проектов на базе программных тем «Азот» или «Фосфор». Педагоги продемонстрировали умение корректно распределять учебные задачи с использованием предложенной матрицы S-T-E-A-M (Science — Естественные науки, Technology — Технологии, Engineering — Инженерия, Art — Творчество/Дизайн, Mathematics — Математика).

3. **Реализация CLIL-технологии:** Значительная часть слушателей успешно внедрила отдельные приёмы предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL-скаффолдинга) — в частности, использование двуязычных терминологических листов (glossaries) и речевых опорных каркасов (sentence starters) — на уроках в классах с углублённым изучением английского языка. Педагоги отметили ощутимый рост речевой и коммуникативной активности учащихся при формулировании выводов и описании наблюдаемых химических процессов.

Полученные в ходе апробации качественные и количественные результаты были подробно проанализированы, учтены при финальной доработке и редактировании структуры пособия, а также легли в основу научно-методических рекомендаций, предназначенных для широкого тиражирования и масштабирования данного опыта в системе непрерывного повышения квалификации учителей химии Республики Узбекистан.

Заключение

Демонстрационный химический эксперимент остаётся незаменимым инструментом обучения химии — при условии, что он методически спроектирован: включён в логику урока, сопровождается системой вопросов, фиксацией и анализом наблюдений. В настоящем пособии предпринята попытка соединить классическую технику демонстрационного эксперимента по темам «Азот» и «Фосфор» с требованиями современного образования: компетентностной логикой международного исследования PISA, интегративным потенциалом STEAM-подхода и возможностями предметно-языкового интегрированного обучения CLIL.

Демонстрационный эксперимент по химии азота и фосфора обладает значительным, но не самореализующимся методическим потенциалом: он раскрывается лишь при методической проработке каждого опыта — от дидактической задачи и безопасности до системы вопросов и фиксации наблюдений. Единый методический паспорт демонстрации превращает эксперимент из иллюстрации в смысловое ядро урока и создаёт условия для интеграции с современными подходами: задания PISA развивают три компетенции естественно-научной грамотности, STEAM-проекты превращают опыт в отправную точку междисциплинарного исследования, элементы CLIL соединяют освоение химии с развитием иноязычной компетенции без ущерба для предметных результатов. Такое сочетание представляется перспективным направлением совершенствования методики преподавания химии в школах России и Узбекистана.

Литература

1. Жабборов М. М., Яхшиева З. З. Демонстрационный эксперимент на уроках химии при изучении азота и фосфора: традиционные методики и современные педагогические

подходы. Джизак: Центр педагогического мастерства Джизакской области, 2026. 83 с.

2. Пак М. С. Дидактика химии. Москва: Владос, 2004. 315 с.

3. Чернобельская Г. М. Методика обучения химии в средней школе. Москва: Владос, 2000. 336 с.

4. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 173 c.

5. OECD. PISA 2015 Assessment and Analytical Framework: Science, Reading, Mathematic and Financial Literacy. Paris: OECD Publishing, 2016. 252 c.

6. Sanders M. STEM, STEM Education, STEMmania // The Technology Teacher. 2009. Vol. 68, No. 4. P. 20–26.

O‘zbekistonda bolalar ijtimoiylashuvini ta’minlashda psixologik-pedagogik yordamni tashkil etish masalalari

Maqsuda Norbosheva,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvini ta’minlashda psixologik-pedagogik yordamni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari, zamonaviy talablari, dolzarb muammolari va istiqbolli yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Bolaning ijtimoiylashuvi shaxsning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi, tengdoshlari va kattalar bilan munosabat o‘rnatishi, ijtimoiy me’yorlarni anglab borishi hamda mustaqil ijtimoiy faoliyatga kirishishi bilan bog‘liq ko‘p komponentli jarayon sifatida talqin etiladi. O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim va psixologik yordamga oid normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan, “Aholiga psixologik yordam ko‘rsatish to‘g‘risida”gi Qonun va maktabgacha ta’lim tizimini

takomillashtirishga qaratilgan 2026-yilgi Prezident Farmoni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, ijtimoiylashuv, psixologik-pedagogik yordam, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, rivojlantiruvchi o‘yin, psixologik diagnostika, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim, ota-ona hamkorligi, psixokorreksiya, rivojlanish monitoringi.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы, современные требования, актуальные проблемы и перспективные направления организации психолого-педагогической помощи в обеспечении социализации детей дошкольного возраста. Социализация ребёнка рассматривается как многокомпонентный процесс, связанный с усвоением социального опыта, установлением взаимоотношений со сверстниками и взрослыми, осознанием социальных норм и включением в самостоятельную социальную деятельность. Анализируются нормативно-правовые документы Республики Узбекистан в сфере дошкольного образования и оказания психологической помощи, в том числе Закон «Об оказании психологической помощи населению» и Президентский указ 2026 года, направленный на совершенствование системы дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольный возраст, социализация, психолого-педагогическая помощь, социальная адаптация, социально-эмоциональное развитие, развивающая игра, психологическая диагностика, индивидуальный подход, инклюзивное образование, взаимодействие с родителями, психокоррекция, мониторинг развития.

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations, contemporary requirements, current challenges, and promising directions for organizing psychological and pedagogical support to promote the socialization of preschool children. Child

socialization is interpreted as a multidimensional process involving the acquisition of social experience, the establishment of relationships with peers and adults, the understanding of social norms, and engagement in independent social activities. The article examines the regulatory and legal framework of the Republic of Uzbekistan concerning preschool education and psychological support, including the Law "On Providing Psychological Assistance to the Population" and the 2026 Presidential Decree aimed at improving the preschool education system.

Keywords: preschool age, socialization, psychological and pedagogical support, social adaptation, social-emotional development, developmental play, psychological assessment, individualized approach, inclusive education, parental cooperation, psychocorrection, developmental monitoring.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvi shaxsning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi, jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlarini anglab borishi, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini egallashi hamda ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishiga xizmat qiladigan uzluksiz rivojlanish jarayonidir. Ushbu jarayon bolaning nafaqat oilada, balki maktabgacha ta'lim tashkilotida, tengdoshlari orasida va kengroq ijtimoiy muhitda shakllanishini qamrab oladi. Maktabgacha davrda bolaning ijtimoiy tajribasi asosan kattalar bilan munosabat, tengdoshlar bilan o‘yin, taqlid, hamkorlik, muloqot va turli vaziyatlarni mustaqil hal qilish orqali boyiydi. Shu sababli ijtimoiylashuvni faqat bolaning guruhga moslashishi bilan tenglashtirish mumkin emas. Ijtimoiylashuv, shuningdek, tashabbus ko‘rsatish, o‘z fikrini ifodalash, boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash, kelishuvga erishish va umumiy faoliyatda ishtirok etish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi. UNICEFning 2024-yilgi Global Report on Early Childhood Care and Education hisobotida ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, o‘zini boshqarish va ijro funksiyalari bolalarning keyingi ta'limi va farovonligi uchun muhim poydevor sifatida ko‘rsatilgan. Hisobotda

o‘yin jarayoni bolalarning navbat kutish, hamkorlik qilish, munosabat o‘rnatish va o‘z xatti-harakatlarini boshqarishni o‘rganishida muhim vosita ekani ta’kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotida psixologik-pedagogik yordamni tashkil etish bolaning mavjud qiyinchiliklarini bartaraf etish bilangina cheklanmasligi, balki uning ijtimoiy salohiyatini rivojlantirish, muammolarning oldini olish va ijtimoiy jihatdan xavfsiz muhitni shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy islohotlar ham ushbu yo‘nalishning ahamiyatini kuchaytirmoqda. Xususan, 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmonda ota-onalarga psixologik-metodik yordam ko‘rsatish, o‘yinga asoslangan ta’limni rivojlantirish va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik qo‘llab-quvvatlashni takomillashtirishga doir vazifalar belgilangan. Ijtimoiylashuv — shaxsning jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar, ijtimoiy me’yorlar, xulq-atvor shakllari va munosabatlar tizimini o‘zlashtirish jarayonidir. Maktabgacha yoshda ushbu jarayon bolaning oila a’zolari, tarbiyachilar va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlari orqali amalga oshadi.

Zamonaviy talablar va O‘zbekistonda psixologik-pedagogik yordamning huquqiy asoslari. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvini qo‘llab-quvvatlash zamonaviy ta’limda bolaning shaxsiyati, huquqlari, individual ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlariga yo‘naltirilgan yondashuvni talab qiladi. “Aholiga psixologik yordam ko‘rsatish to‘g‘risida”gi Qonun. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-989-son Qonuni maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik yordamni tashkil etish uchun muhim huquqiy asos hisoblanadi. Qonunning 10-moddasida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida psixologik yordam ta’lim oluvchilarning psixologik salomatligini saqlash, sog‘lom psixologik muhit yaratish va shaxsiy rivojlanishiga ko‘maklashish maqsadida tashkil etilishi belgilangan. Davlat ta’lim tashkilotlarida bu faoliyat

psixologik xizmat orqali amalga oshiriladi. Psixolog pedagoglar, tashkilot rahbari va bolaning qonuniy vakillari bilan hamkorlikda ishlashi lozim. Mazkur qonun talablarining ijtimoiylashuv uchun amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: psixologik qiyinchiliklarning oldini olish; bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash; muloqot va ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlash; ota-onalarga psixologik maslahat berish; bolalar uchun sog‘lom psixologik muhit yaratish; kasbiy sir va shaxsga doir ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlash. Shuningdek, Qonunda psixologik yordamning profilaktika, psixologik ko‘rik, reabilitatsiya, korreksiya, maslahat va trening kabi shakllari ham belgilangan. Ularni bolaning yoshi va ehtiyojiga mos ravishda qo‘llash zarur. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun. 2019-yil 16-dekabrdagi O‘RQ-595-son Qonun maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasidagi asosiy munosabatlarni tartibga soladi. Uning amaldagi tahririda bolalarni ijtimoiy himoya qilish va alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni tegishli tartibda ta’limga jalb etish bilan bog‘liq normalar mavjud.

2026-yil 11-sentabrdagi “Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida” O‘RQ-1174-son Qonun bilan ushbu qonunning ayrim normalariga o‘zgartirishlar kiritilgan. Jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ixtisoslashtirilgan yoki qo‘shma turdagi davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qabul qilishda psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi va qonuniy vakillarning roziligi bilan bog‘liq tartib yangilangan. Bu holat psixologik-pedagogik yordamni tashkil etishda bolaning ehtiyojlarini kompleks baholash, ota-onalar bilan hamkorlik va inklyuziv yondashuv muhimligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PF-19-son Farmoni maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim hujjatdir. Farmonning tegishli chora-tadbirlarida: -

uch yoshgacha bo‘lgan bolalarning jismoniy, aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash dasturini ishlab chiqish; -“Onalar maktabi” loyihasi orqali ota-onalarga psixologik va uslubiy yordam ko‘rsatish; -maktabgacha ta’limda o‘yinga asoslangan ta’limni joriy etish; -psixologik qo‘llab-quvvatlashni takomillashtirish; -pedagog xodimlarning kasbiy motivatsiyasi va emotsional holatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan treninglarni tashkil etish kabi vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalar ijtimoiylashuvni rivojlantirish uchun uchta muhim yo‘nalishni kuchaytiradi:

1. Bola markazidagi rivojlanish — bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos yondashuv.
2. Oila bilan hamkorlik — ota-onalarning bola rivojlanishidagi faol ishtiroki.
3. O‘yinga asoslangan ta’lim — muloqot, hamkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni tabiiy faoliyat orqali rivojlantirish. Shu bilan birga, Farmonda belgilangan vazifalar va ularning amalda to‘liq joriy etilganlik holatini farqlash lozim: chora-tadbirlar jadvalida ko‘rsatilgan ayrim ishlar belgilangan muddatlarda amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan. Maktabgacha ta’limda psixologik-pedagogik yordamni tashkil etish jarayonida bir qator nazariy va amaliy muammolar mavjud. Ularni aniqlash va tahlil qilish yordamning mazmuni hamda metodlarini to‘g‘ri belgilash imkonini beradi.

– Ijtimoiylashuv va ijtimoiy moslashuvni farqlashdagi qiyinchiliklar.

– Individual rivojlanish farqlarini yetarlicha hisobga olmaslik.

– Oilaviy va ta’lim muhitining nomuvofiqligi.

Psixologik-pedagogik yordam bolaning ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni hisobga olgan holda bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalishlarda tashkil etilishi kerak. Psixologik profilaktika bolaning ijtimoiylashuviga to‘sqinlik qilishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldini olish va sog‘lom psixologik muhitni yaratish. Profilaktik faoliyat

faqat ma’ruza yoki suhbatlar bilan cheklanmasligi, kundalik o‘yin va ta’lim jarayoniga integratsiyalashishi lozim.

Psixologik diagnostika va individual rivojlanish profilini shakllantirish. Diagnostikaning maqsadi bolalarni “yaxshi” va “yomon” guruhlarga ajratish emas, balki ularning ijtimoiy rivojlanish xususiyatlarini tushunish va zarur yordam turini belgilashdir.

Rivojlantiruvchi va psixokorreksion yordam. Rivojlantiruvchi yordam barcha bolalarning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini mustahkamlashga yo‘naltiriladi. Psixokorreksion yordam esa aniqlangan muayyan qiyinchiliklarni kamaytirish uchun individual yoki kichik guruh shaklida tashkil etilishi mumkin.

Ijtimoiylashuvni rivojlantirishda o‘yinga asoslangan yondashuv bugungi dolzarb talablardan biridir. O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvining tabiiy va muhim mexanizmlaridan biridir. UNICEFning 2025-yil 21-oktabrda e’lon qilingan materialida o‘yin bolalarning ijtimoiy aloqalar o‘rnatishi, munosabatlarni boshqarishi, hamkorlik qilishi va qiyinchiliklarni yengish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi muhim faoliyat sifatida yoritilgan bo’lib, rolli o‘yinlar, hamkorlikka asoslangan o‘yinlar, emotsional rivojlantiruvchi o‘yinlar, muammoli vaziyatli o‘yinlar shular jumlasidandir.

Bolaning ijtimoiylashuvi oilada va maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘zaro bog‘liq jarayondir. Shu sababli psixologik-pedagogik yordamning samaradorligi ko‘p jihatdan kattalar o‘rtasidagi hamkorlik sifatiga bog‘liq. 2026-yilgi PF-19-son Farmonda “Onalar maktabi” loyihasi orqali ota-onalarga bolalar tarbiyasida psixologik va uslubiy yordam ko‘rsatish, shuningdek, o‘yinga asoslangan ta’limni rivojlantirish vazifalari belgilangan. Bu talablar oilaviy va ta’limiy muhit o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish uchun dolzarb asos bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA. Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvini faqat bolaning shaxsiy xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Bu jarayon bolaning individual

imkoniyatlari, oilaviy tarbiya, pedagogik muhit, tengdoshlar bilan munosabat va ijtimoiy tajriba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasida shakllanadi. O‘zbekistonning 2026-yilgi maktabgacha ta’lim siyosatida o‘yinga asoslangan ta’lim, ota-onalarga psixologik-metodik yordam va psixologik qo‘llab-quvvatlashga oid vazifalarning belgilanishi ushbu yondashuvlar bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Shu bilan birga, quyidagi muammolar alohida ilmiy o‘rganishni talab qiladi:

- maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ijtimoiylashuvni baholash mezonlarining bir xilda qo‘llanilishi;
- mahalliy sharoitga mos va psixometrik jihatdan tekshirilgan metodikalarga ehtiyoj;
- psixologik xizmatning profilaktik faoliyati bilan individual yordam o‘rtasidagi muvozanat;
- ota-onalar va pedagoglar hamkorligining amaliy samaradorligi;
- inklyuziv guruhlarda tengdoshlar bilan munosabatlarni rivojlantirish;
- taklif etilayotgan integrativ modelning tajriba-sinov orqali tekshirilishi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvini ta’minlash shaxsning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishi, ijtimoiy qoidalarni anglab borishi va mustaqil ijtimoiy faoliyatga tayyorlanishini qamrab oluvchi murakkab jarayondir. Ilmiy nazariyalar tahlili ijtimoiylashuv bolaning faoliyati, kattalar va tengdoshlar bilan munosabatlari, oilaviy tajribasi hamda ta’lim muhiti o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir orqali rivojlanishini ko‘rsatadi. Shu sababli psixologik-pedagogik yordam individual diagnostika, rivojlantiruvchi o‘yin, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni shakllantirish, ota-onalar bilan hamkorlik va muntazam monitoringni birlashtirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Aholiga psixologik yordam ko‘rsatish to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-989-son, 2024-yil 5-noyabr. LexUZ — rasmiy matn.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr, amaldagi tahrir. LexUZ — rasmiy matn.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-19-son Farmoni, 2026-yil 5-fevral. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. LexUZ — rasmiy matn.

4. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘RQ-1174-son, 2026-yil 11-sentabr. Bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida. LexUZ — rasmiy matn

5. Vigotskiy, L. S. (1978). Jamiyatdagi tafakkur: Oliy psixik jarayonlarning rivojlanishi. Garvard universiteti nashriyoti.

8. Bronfenbrenner, U. (1979). Inson rivojlanishining ekologiyasi: Tabiiy sharoit va tajribalar asosida. Garvard universiteti nashriyoti.

9. Denham, S. A. (2006). Maktab ta’limiga tayyorgarlikni qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy-emotsional kompetensiya: U nima va uni qanday baholash mumkin? Ilk ta’lim va rivojlanish, 17(1), 57–89.

10. Zosh, J. M., Hopkins, E. J., Jensen, H. va boshqalar. (2017). O‘yin orqali o‘rganish: Dalillar sharhi. LEGO jamg‘armasi.

11. UNICEF. (2024). Ilk bolalik davridagi parvarish va ta’lim bo‘yicha global hisobot.

12. UNICEF O‘zbekiston. (2025-yil 21-oktabr). Har bir bola uchun o‘yin va o‘zaro muloqot dunyosini yaratish.

Ta’lim muhitida Deepfake (soxta yolg‘on chaqiruv) hujumlarga qarshi Estetik ideallarni shakllantirishda ijtimoiy fanlarning o‘rni

Muzaffarov Samandar Izbosarovich
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrasi dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya: Maqolada yoshlarda estetik ideallarni shakllantirishda tarix, huquq, iqtisodiyot, tarbiya va falsafa kabi ijtimoiy fanlarning o‘rni tahlil qilingan. Komil inson haqidagi milliy qarashlar, Forobiy, Kant va Shiller g‘oyalari hamda so‘nggi yillardagi mahalliy va xorijiy tadqiqotlar asosida estetik idealning ijtimoiy mohiyati yoritilib, ijtimoiy fanlarni o‘qitishda undan foydalanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: estetik ideal, komil inson, ijtimoiy fanlar, madaniy meros, go‘zallik, estetik did, Uchinchi Renessans.

Аннотация: В статье анализируется роль социальных дисциплин (истории, права, экономики, воспитания и философии) в формировании эстетических идеалов молодёжи. На основе национальных представлений о совершенном человеке, идей аль-Фараби, И. Канта и Ф. Шиллера, а также отечественных и зарубежных исследований последних лет раскрывается социальная сущность эстетического идеала, даны предложения и рекомендации по его использованию в преподавании социальных дисциплин.

Ключевые слова: эстетический идеал, совершенный человек, социальные науки, культурное наследие, красота, эстетический вкус, Третий Ренессанс.

Annotation: The article analyzes the role of social science subjects such as history, law, economics, upbringing (Tarbiya) and philosophy in forming young people's aesthetic ideals. Drawing on national views

of the perfect human being, the ideas of al-Farabi, I. Kant and F. Schiller, and recent national and international studies, it reveals the social nature of the aesthetic ideal and offers recommendations for using it in teaching social sciences.

Keywords: aesthetic ideal, perfect human being, social sciences, cultural heritage, beauty, aesthetic taste, Third Renaissance.

Har bir xalqning go‘zallik haqida o‘z orzusi, o‘z tasavvuri bor. Ajdodlarimiz bu orzuni “komil inson” timsolida ifoda etgan. Komil inson qiyofasida tashqi ko‘rk ichki fazilat bilan, go‘zallik ezgulik bilan uyg‘unlashadi. Estetik ideal ana shunday orzu qilingan mukammallik namunasidir. Inson unga qarab o‘z hayotini, xulqini va mehnatini go‘zallashtirishga intiladi. Biroq bugun yoshlarning ideallari ko‘pincha ijtimoiy tarmoqlardagi tez o‘tkinchi “yulduzlar” va iste’molchilik ruhidagi reklama obrazlari ta’sirida shakllanmoqda. Rossiyalik tadqiqotchi I.A. Nikolayeva talabalar ideallarini o‘rganib, ularning qadriyatlar tizimida estetik va ijtimoiy me’yoriylik qadriyatlari faqat uchinchi darajada turishini aniqlagan [2]. Bunday sharoitda yoshlarni jamiyat hayoti bilan tanishtiradigan ijtimoiy fanlarning estetik ideallarni shakllantirishdagi o‘rni yanada ortadi.

Davlatimiz rahbari 2026-yil 30-iyunda Yoshlar kuni munosabati bilan o‘tkazilgan uchrashuvda “Ajdodlarimiz insoniyat taraqqiyoti uchun qanday buyuk ishlar qilgan bo‘lsa, sizlar Yangi O‘zbekistonda yangi uyg‘onish davri – Uchinchi Renessans poydevorini yaratadigan kuch bo‘lishingiz kerak” deb ta’kidladi [1]. Har qanday uyg‘onish davri ilm bilan birga go‘zallikning ham yuksalishidir. Temuriylar davrida bunyod etilgan Bibixonim masjidi va Ulug‘bek madrasasi, Kamoliddin Behzod miniatyuralari, Alisher Navoiy she’riyati o‘sha davr kishilarining yuksak estetik idealini aks ettiradi. Uchinchi Renessansni quradigan avlod ham shunday yuksak ideallarga ega bo‘lishi kerak. Yoshlarni bu meros bilan bog‘laydigan, uning ijtimoiy mazmunini ochib beradigan asosiy ko‘prik esa ijtimoiy fanlardir.

Falsafada estetik ideal go‘zallikning eng oliy namunasi sifatida axloqiy ideal bilan chambarchas bog‘liq holda talqin etiladi. I. Kant go‘zallikni “axloqiy ezgulikning ramzi” deb hisoblagan [3]. F. Shiller esa estetik tarbiyaga bag‘ishlangan maktublarida insonni erkinlikka go‘zallik orqali yetaklash mumkinligini asoslagan [4]. Sharq mutafakkirlari ideal insonni hamisha jamiyat bilan bog‘liq holda ko‘rgan. Abu Nasr Forobiy “ko‘p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o‘z tabiati bo‘yicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin” deb yozadi [5, 186-b.]. Demak, estetik ideal shaxsning ichki dunyosi bilan cheklanib qolmaydi, u kishilar munosabatlarida, jamiyatdagi adolatli tartibda ham namoyon bo‘ladi. Shuning uchun uni shakllantirish jamiyatni o‘rganadigan ijtimoiy fanlarning ham vazifasidir.

Mahalliy tadqiqotchilar estetik idealning milliy ildizlariga alohida e’tibor qaratmoqda. O.J. Nishanova estetik idealni shakllantirishni o‘zbek etnomadaniyatining asosiy vazifasi deb biladi va komil inson g‘oyasi “ham milliy, ham umuminsoniy mohiyatga ega bo‘lgan ezgu g‘oya” ekanini ta’kidlaydi [6]. G. Tagayev yoshlarda estetik tarbiyani rivojlantirishning etnografik omillarini o‘rganib, “yuksak estetik dunyoqarashli yoshlarni tarbiyalashda did va ideal masalalariga alohida e’tibor qaratish” zarurligini ko‘rsatadi [7, 213-b.]. B.E. Xusanov esa “milliy va umuminsoniy qadriyatlarning estetik mohiyatini yosh avlod tafakkuriga singdirish” vazifasini ilgari suradi [8]. Bu fikrlar estetik idealni shakllantirishda milliy meros va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligiga tayanish zarurligini ko‘rsatadi.

Bu vazifani amalga oshirishda tarix fani alohida o‘rin tutadi. Tarixiy obidalar xalqning asrlar davomida shakllangan go‘zallik haqidagi tasavvurini ko‘z oldimizda gavdalantiradi. D. Qurvonboyeva va N. Suyarov tarixiy obidalarni o‘rganish orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish masalasini tadqiq etib, “tarixiy-madaniy meros obyektlarining estetik, tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlari”ni tahlil qilgan [9]. Ispaniyalik olimlar A. Chaparro-Sains va hammualliflari ham bo‘lajak tarix o‘qituvchilari bilan o‘tkazgan

tadqiqotida o‘qitish yondashuvlarini “merosni tarix ta’limiga kengroq integratsiya qilish” maqsadida moslashtirish zarurligini qayd etadi [10]. Tarix darsida Ulug‘bek madrasasi faqat sana va voqealar orqali tanishtirilsa, o‘quvchi undagi go‘zallikni sezmay qoladi. Obidaning me’moriy uyg‘unligi, naqshlaridagi ma’no, uni bunyod etgan ustalarning mahorati haqida suhbatlashilganda esa o‘quvchida ajdodlar merosiga havas va faxr tuyg‘usi uyg‘onadi.

Huquqqa oid fanlar estetik idealning ijtimoiy qirrasini ochib beradi. Adolatli tartib, qonun ustuvorligi, inson huquqlarining hurmat qilinishi jamiyat hayotidagi uyg‘unlik va go‘zallikning ifodasidir. Xitoylik olim Chjen Fusin fuqarolik ta’limida “hissiy tarbiyaga e’tibor uning estetik omillarini yaqqol namoyon qiladi” deb yozadi [11]. Xalqimiz “Qo‘shning tinch — sen tinch” deydi. Mahalladagi ahillik, o‘zaro hurmat va hamjihatlik jamiyat go‘zalligining eng yaqin va eng tushunarli ko‘rinishidir. Huquq darsida o‘quvchilar bilan adolatli qaror va uyg‘un munosabatlarning go‘zalligi haqida fikrlashish ularning fuqarolik idealini ham boyitadi. Huquqiy madaniyat va estetik madaniyat bir-birini to‘ldiradi, chunki qonunga hurmat ham, go‘zallikka muhabbat ham insonda tartib va uyg‘unlikka intilishni tarbiyalaydi.

Iqtisodiyotga oid darslarda estetik ideal mehnat va ijod go‘zalligi orqali namoyon bo‘ladi. “Mehnat, mehnatning tagi — rohat” degan maqol halol mehnat insonga qanoat va quvonch bag‘ishlashini ifodalaydi. O‘zbek hunarmandlarining sifatli va nafis mahsulotlari iqtisodiy qadr bilan estetik qadr bir-birini to‘ldirishini ko‘rsatadi. Mahalliy hunarmandlar bilan o‘tkaziladigan uchrashuvlar bu tushunchani o‘quvchi uchun yanada jonli qiladi. Bu darslarda reklama obrazlarini tahlil qilish, ehtiyoj va havas o‘rtasidagi farqni muhokama qilish o‘quvchilarni iste’molchilik ideallaridan asraydi. Tabiatni asrash, chiqindini kamaytirish kabi mavzular esa ekologik go‘zallik haqidagi tasavvurni shakllantiradi.

Tarbiya va falsafa darslari estetik idealni bevosita muhokama qilish imkonini beradi. Bu darslarda “Mening idealim” mavzusida insho yozish, tarixiy shaxslar va zamondoshlarimiz hayotidan olingan namunalarni taqqoslash, ijtimoiy tarmoqlardagi “ideal” obrazlarni tanqidiy tahlil qilish samarali natija beradi. Masalan, o‘quvchilar Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek kabi buyuk siymolar hayotidagi fazilatlarni bugungi mashhur blogerlar obrazi bilan solishtirib, haqiqiy go‘zallik nimada ekanini o‘zlari xulosa qiladi. Ijtimoiy loyihalar ham samarali vosita bo‘la oladi. O‘quvchilar maktab hovlisi yoki mahalladagi biror go‘shani obodonlashtirish loyihasini tayyorlab, uni hashar yo‘li bilan amalga oshirishi mumkin. Hashar xalqimizning azaliy odati bo‘lib, unda go‘zallik birgalikdagi mehnat bilan yaratiladi. Bu Forobiy aytgan, kishilarning birlashuvi orqali erishiladigan yetuklikning kichik bir namunasidir.

Bu ishda ijtimoiy fan o‘qituvchisining shaxsiy namunasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Uning nutqi, o‘quvchiga munosabati, darsni did bilan tashkil etishi o‘quvchi uchun jonli ideal bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, estetik idealni majburlab singdirib bo‘lmaydi. O‘quvchi uni o‘z qalbi bilan qabul qilgandagina u hayotiy yo‘l-yo‘riqqa aylanadi. Shuning uchun o‘qituvchi tayyor qoliplarni yuklashdan ko‘ra o‘quvchini izlanishga, taqqoslashga va mustaqil xulosa chiqarishga undashi lozim.

Xalqaro hujjatlarda ham bu yondashuv qo‘llab-quvvatlanadi. YUNESKOning 2024-yilda qabul qilingan madaniyat va san’at ta’limiga oid asosiy hujjatida bunday ta’lim “madaniyatlararo muloqot, hamkorlik va o‘zaro tushunishni” rivojlantirishi, uning “shaxsning har tomonlama rivojlanishi” uchun ahamiyatini anglashni kuchaytirish zarurligi qayd etilgan [12]. Bu ijtimoiy fanlarni adabiyot, tasviriy san’at va musiqa bilan uzviy bog‘lab o‘qitish lozimligini ko‘rsatadi. Masalan, Temuriylar davri tarixini o‘rganishda shu davr miniatyuralari va she’riyatidan foydalanish o‘quvchi tasavvurini boyitadi. Bunday

integratsiya oʻquvchida goʻzallikni tarixiy, ijtimoiy va badiiy jihatdan yaxlit idrok etish koʻnikmasini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, estetik ideal shaxsning goʻzallik va ezgulik haqidagi eng oliy tasavvuri sifatida jamiyat hayoti bilan chambarchas bogʻliq. Shu bois uni shakllantirishda tarix, huquq, iqtisodiyot, tarbiya va falsafa kabi ijtimoiy fanlarning imkoniyatlari katta. Shu asosda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz. Birinchidan, ijtimoiy fanlar oʻquv dasturlarida har bir mavzuning estetik va axloqiy jihatlarini ochib beruvchi topshiriqlarni koʻpaytirish lozim. Ikkinchidan, tarix darslarini tarixiy obidalar, muzeylar va hunarmandlar ustaxonalarida oʻtkaziladigan amaliy mashgʻulotlar bilan boyitish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, ijtimoiy fanlarni adabiyot, tasviriy san’at va musiqa bilan integratsiyalashgan holda oʻqitish boʻyicha uslubiy qoʻllanmalar yaratish zarur. Toʻrtinchidan, pedagogik mahorat markazlarida ijtimoiy fan oʻqituvchilari uchun estetik tarbiya metodikasiga oid malaka oshirish modullarini joriy etish kerak. Beshinchidan, yoshlarning ideallari va qadriyatlarini oʻrganishga qaratilgan muntazam sotsiologik tadqiqotlar oʻtkazib borish foydali.

Ajdodlarimiz qoldirgan goʻzallik merosi bugungi yoshlar uchun ham yoʻl koʻrsatuvchi yulduzdir. Ijtimoiy fanlar darslarida shu merosni anglagan, goʻzallik va ezgulikni birdek qadrlaydigan yoshlar Uchinchi Renessansning haqiqiy bunyodkorlari boʻlib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev: Yoshlar Uchinchi Renessans poydevorini yaratadigan kuch boʻlishi kerak // Kun.uz. – 2026. – 30 iyun. – URL: https://kun.uz/news/2026/06/30/shavkat-mirziyoyev-yoshlar-uchinchi-renessans-poydevorini-yaratadigan-kuch-bolishi-kerak-6986bd

2. Николаева И.А. Идеалы студенческой молодежи в соотнесении с настоящим, возможным и анти-идеальным //

Образование и наука. – 2022. – Т. 24, № 4. – С. 168–199. – DOI: 10.17853/1994-5639-2022-4-168-199

3. Kant I. Critique of the Power of Judgment / ed. by P. Guyer; transl. by P. Guyer, E. Matthews. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – § 59.

4. Schiller F. On the Aesthetic Education of Man: In a Series of Letters / ed. and transl. by E.M. Wilkinson, L.A. Willoughby. – Oxford: Clarendon Press, 1967.

5. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

6. Nishanova O.J. The Role of Ethnic Culture in Formation of Ideological Immunity in the Youth // in Library. – 2023. – Vol. 1, № 2. – P. 27–30. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.archive.21824

Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib o‘quvchilarning individual ta’lim traektoriyasini shakllantirish

Norbekov Doston Keldibekovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt (SI) vositalari yordamida o‘quvchilarning individual ta’lim traektoriyasini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yo‘nalishlari yoritilgan. Individual traektoriya tushunchasi, SI imkoniyatlari (diagnostika, shaxsiylashtirilgan topshiriqlar, zudlik bilan fikr-mulohaza, tahlil) hamda traektoriyani loyihalashning besh bosqichli modeli taklif etilgan. Shuningdek, SI dan foydalanishdagi xavflar (ma’lumotlar maxfiyligi, noto‘g‘ri javoblar, o‘quvchining sustkashligi) va ularni kamaytirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Maqola ta’lim sifatini oshirishda o‘qituvchining yetakchi rolini saqlagan holda SI dan oqilona foydalanish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, individual ta’lim traektoriyasi, shaxsiylashtirilgan ta’lim, raqamli texnologiyalar, ta’lim sifati, formativ baholash.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и практические направления построения индивидуальной образовательной траектории учащихся с помощью инструментов искусственного интеллекта (ИИ). Раскрыто понятие индивидуальной траектории, возможности ИИ (диагностика, персонализированные задания, мгновенная обратная связь, аналитика) и предложена пятиэтапная модель проектирования траектории. Указаны риски использования ИИ (конфиденциальность данных, недостоверные ответы, снижение самостоятельности учащихся) и способы их снижения. Обосновывается необходимость разумного применения ИИ при сохранении ведущей роли педагога в повышении качества образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, индивидуальная образовательная траектория, персонализированное обучение, цифровые технологии, качество образования, формирующее оценивание.

Abstract. The article examines the theoretical foundations and practical directions of building students’ individual learning pathways with artificial intelligence (AI) tools. It defines the concept of an individual learning pathway, outlines AI capabilities (diagnostics, personalized tasks, instant feedback, analytics) and proposes a five-stage design model. The risks of using AI (data privacy, inaccurate outputs, reduced learner autonomy) and ways to mitigate them are also discussed. The article argues for the reasonable use of AI that preserves the leading role of the teacher in improving education quality.

Keywords: artificial intelligence, individual learning pathway, personalized learning, digital technologies, education quality, formative assessment.

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jadal kechmoqda. O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish bo‘yicha qabul qilingan huquqiy hujjatlar ta’lim sohasida ham yangi imkoniyatlar ochdi [1]. Zamonaviy sinfda o‘quvchilar bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi, qiziqishi va o‘rganish uslubi jihatidan bir-biridan sezilarli farq qiladi. An’anaviy frontal dars barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun va bir xil sur’atda ta’lim berishga asoslanganligi sababli, bu farqlarni to‘liq hisobga ola olmaydi.

Shu sababli *individual ta’lim traektoriyasi* g‘oyasi dolzarb bo‘lib bormoqda. Biroq bitta o‘qituvchi 30–40 nafar o‘quvchi uchun alohida reja tuzishi, ularning har birining natijasini kundalik kuzatib borishi amalda juda qiyin. Sun’iy intellekt vositalari bu muammoni qisman hal etish, o‘qituvchining vaqtini tejash va ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi [2; 3].

Maqolaning maqsadi — SI vositalari yordamida o‘quvchilarning individual ta’lim traektoriyasini shakllantirishning mazmuni, bosqichlari va shartlarini ilmiy-metodik jihatdan asoslashdir. Maqola vazifalari: (1) individual traektoriya tushunchasini aniqlash; (2) SI vositalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish; (3) traektoriyani loyihalash modelini taklif etish; (4) xavf va cheklovlarni aniqlash.

Individual ta’lim traektoriyasi tushunchasi

Individual ta’lim traektoriyasi — o‘quvchining boshlang‘ich tayyorgarligi, qobiliyati, qiziqishi va maqsadlariga muvofiq shakllantirilgan, mazmun, sur’at, usul va baholash shakllari moslashtirilgan o‘quv yo‘lidir. U uchta asosiy tamoyilga tayanadi:

- moslashuvchanlik — topshiriq murakkabligi va sur’ati o‘quvchi natijasiga qarab o‘zgaradi;
- o‘quvchining faolligi — u o‘z o‘qishining maqsadi va natijasiga mas’ul bo‘ladi;

• uzluksiz fikr-mulohaza — har bir bosqichdan so‘ng o‘quvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlari haqida ma’lumot oladi.

Tadqiqotchilar SI ning ta’limdagi eng muhim va’dalaridan biri aynan shaxsiylashtirishda, ya’ni har bir o‘quvchiga mos yordam va topshiriqlarni berishda ekanini ta’kidlaydilar [2; 3]. Shu bilan birga, shaxsiylashtirish o‘qituvchini almashtirmaydi: u o‘qituvchining pedagogik qarorlarini ma’lumotlar bilan qo‘llab-quvvatlaydi.

Sun’iy intellekt vositalarining didaktik imkoniyatlari

Hozirgi SI vositalarining individual traektoriyani shakllantirishdagi imkoniyatlarini to‘rt yo‘nalishda ko‘rish mumkin.

1. Diagnostika. SI asosidagi test va adaptiv platformalar o‘quvchining javoblarini tahlil qilib, qaysi mavzu va ko‘nikmada bo‘shliq borligini aniqlaydi. Natijada o‘qituvchi umumiy bahoga emas, aniq bilim bo‘shliqlariga tayanadi.

2. Shaxsiylashtirilgan topshiriqlar. Til modellari (masalan, ChatGPT, Claude, Gemini) bir mavzu bo‘yicha turli darajadagi mashq, masala, matn va savollarni tezda yaratib beradi. Masalan, bir xil mavzu bo‘yicha past, o‘rta va yuqori murakkablikdagi uch xil topshiriq to‘plamini daqiqalar ichida tayyorlash mumkin.

3. Zudlik bilan fikr-mulohaza va repetitorlik. SI o‘quvchining xatosini tushuntirib, qadam-baqadam yo‘naltiruvchi savollar berishi mumkin. Bu o‘quvchiga o‘qituvchi bo‘lmagan paytda ham mustaqil ishlash imkonini beradi. Kasneci va hammualliflar til modellari o‘quvchining shaxsiy ehtiyojiga mos tushuntirish va mashqlar berishda katta imkoniyat ekanini, biroq ularni tanqidiy va nazorat ostida qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi [4].

4. Ta’lim ma’lumotlari tahlili. Platformalar o‘quvchining topshiriqlarni bajarish vaqti, xatolar turi va dinamikasini jamlab, o‘qituvchiga ko‘rinadigan hisobot beradi. Bu formativ baholashni kuchaytiradi va o‘z vaqtida yordam ko‘rsatishga imkon yaratadi.

Zawacki-Richter va hammualliflarning tizimli tahlili shuni ko‘rsatadiki, SI ning ta’limdagi qo‘llanilishi asosan baholash, shaxsiy

repetitorlik tizimlari va o‘quvchi modelini yaratish yo‘nalishlarida to‘plangan, shu bilan birga bunday tadqiqotlarda pedagogik nazariyaga tayanish va o‘qituvchining ishtiroki yetarli darajada yoritilmagan [5].

Traektoriyani loyihalashning besh bosqichli modeli

Amaliyotda SI vositalaridan foydalanib individual traektoriyani quyidagi bosqichlarda shakllantirish tavsiya etiladi.

1-bosqich. Boshlang‘ich diagnostika. Mavzu boshida qisqa onlayn test, so‘rovnoma yoki suhbat orqali o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o‘rganish ehtiyojlari aniqlanadi. Natijalar bo‘yicha o‘quvchilar shartli guruhlarga (tayanch, o‘rta, ilg‘or) ajratiladi.

2-bosqich. Maqsad qo‘yish. O‘qituvchi va o‘quvchi birgalikda aniq, o‘lchanadigan o‘quv maqsadlarini belgilaydi (masalan, «bir haftada kasrlar bo‘yicha tayanch masalalarni xatosiz yechish»). Maqsad qo‘yishda o‘quvchining ishtiroki uning motivatsiyasini oshiradi.

3-bosqich. Mazmun va topshiriqlarni moslashtirish. SI vositalari yordamida har bir guruh yoki o‘quvchi uchun mos mashqlar, qo‘shimcha tushuntirishlar, video va matn manbalari tanlanadi. Bunda o‘qituvchi SI yaratgan materialni albatta tekshiradi va dastur talablariga moslashtiradi.

4-bosqich. Qo‘llab-quvvatlash va formativ baholash. O‘quvchi topshiriqlar ustida ishlayotganda SI maslahatchi sifatida yo‘naltiruvchi savollar beradi, xatolarni tushuntiradi; o‘qituvchi esa tahlil hisobotlari asosida yordam kerak bo‘lgan o‘quvchilar bilan alohida ishlaydi.

5-bosqich. Natijani baholash va traektoriyani tuzatish. Mavzu oxirida yakuniy baholash o‘tkaziladi, natijalar boshlang‘ich diagnostika bilan solishtiriladi, o‘quvchining o‘sishi aniqlanadi va keyingi mavzu uchun traektoriya yangilanadi. O‘quvchi o‘z-o‘zini baholash va refleksiya bilan ham shug‘ullanadi.

Modelning afzalligi shundaki, u siklik xususiyatga ega: har bir mavzu oxiridagi natijalar keyingi mavzu boshidagi diagnostikaga asos bo‘ladi.

Amaliy qo‘llash misoli

Masalan, 8-sinfda «Chiziqli tenglamalar» mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi dastlab 10 savolli diagnostik test o‘tkazadi. Test natijasiga ko‘ra, bir guruh o‘quvchilar tenglama ko‘rinishini tanimaydi, ikkinchi guruh hisoblash xatosiga yo‘l qo‘yadi, uchinchi guruh esa mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan. O‘qituvchi SI vositasiga «8-sinf o‘quvchilari uchun chiziqli tenglamalar bo‘yicha uch xil murakkablikdagi mashqlar va har bir xato uchun yo‘naltiruvchi savollar tuzib ber» deb so‘rov beradi, natijani tekshirib, tuzatadi va guruhlarga tarqatadi. Birinchi guruh tayanch tushunchalarni misollar bilan takrorlaydi, ikkinchi guruh hisoblash ko‘nikmasini mustahkamlaydi, uchinchi guruh esa hayotiy masalalar va loyiha topshiriqlari bilan ishlaydi. Shu tariqa har bir o‘quvchi o‘z darajasiga mos sur’atda harakatlanadi, o‘qituvchi esa vaqtini eng ko‘p yordam kerak bo‘lganlarga sarflaydi.

Xavf va cheklovlar

SI vositalarini qo‘llashda quyidagi muammolarni hisobga olish zarur:

- Ma’lumotlar maxfiyligi. O‘quvchining shaxsiy ma’lumotlarini (ism-familiya, baho, sog‘lig‘i haqidagi ma’lumot) ochiq SI xizmatlariga kiritmaslik, ma’lumotlarni anonimlashtirish lozim [5].
- Noaniq yoki noto‘g‘ri javoblar. Til modellari ishonchli ko‘rinadigan, ammo xato ma’lumot berishi mumkin; shuning uchun o‘qituvchi tekshiruvi majburiy [4].
- O‘quvchining sustkashligi. Tayyor javobga haddan tashqari tayanish mustaqil va tanqidiy fikrlashni susaytirishi mumkin. Buning oldini olish uchun SI dan javob emas, yo‘naltiruvchi savol olish usuli o‘rgatiladi.
- Raqamli tengsizlik. Qurilma va internetga ega bo‘lmagan o‘quvchilar uchun muqobil imkoniyatlar yaratilishi kerak.
- Axloqiy va huquqiy jihatlar. Algoritmlarning xolisligi, shaffofligi va javobgarlik masalalari xalqaro tavsiyalarda alohida ta’kidlanadi [5].

Bu xavflarni kamaytirishda o‘qituvchining raqamli savodxonligi, maktabdagi aniq qoidalar va o‘quvchilarni SI dan mas’uliyatli foydalanishga o‘rgatish hal qiluvchi ahamiyatga ega [2; 5].

Sun’iy intellekt vositalari o‘quvchilarning individual ta’lim traektoriyasini shakllantirishda diagnostika, moslashtirilgan topshiriqlar, zudlik bilan fikr-mulohaza va ma’lumotlar tahlili orqali ta’lim sifatini oshirishning samarali vositasi bo‘la oladi. Taklif etilgan besh bosqichli model (diagnostika, maqsad qo‘yish, mazmunni moslashtirish, qo‘llab-quvvatlash va formativ baholash, natijani baholash va tuzatish) bu jarayonni tizimli tashkil etishga yordam beradi. Shu bilan birga, SI o‘qituvchining o‘rnini bosmaydi, balki uning pedagogik qarorlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Maxfiylik, ishonchlilik va o‘quvchining mustaqilligini saqlash masalalariga e’tibor berilsa, SI texnologiyalari ta’lim jarayonini yanada adolatli, samarali va o‘quvchiga yo‘naltirilgan qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qarori «Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida». — Lex.uz milliy qonunchilik ma’lumotlari bazasi.
2. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. — Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. — 228 p.
3. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. — London: Pearson, 2016. — 60 p.
4. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S. et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education // Learning and Individual Differences. — 2023. — Vol. 103. — Article 102274.
5. UNESCO. AI and education: Guidance for policy-makers. — Paris: UNESCO, 2021. — 50 p.

Oila va maktab hamkorligi tarbiyaning asosi

Norpulat Akramovich Axmedjonov
Jizzax viloyat pedagogik
mahorat markazi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlik davri holati, jumladan, ta'lim va tarbiyada e'tiborga olinishi kerak bo‘lgan jihatlar, shuningdek, oila va maktabning o‘smirlarni tarbiyalashdagi roli va ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Shaxsiyat, o‘smirlik, axloq, ta'lim, tarbiya, huquqbuzarlik, oila, maktab**.**

Аннотация: В данной статье рассматривается состояние человека в подростковом возрасте, то есть аспекты, которым следует уделять внимание в образовании и воспитании, а также роль и значение семьи и школы в воспитании подростков.

Ключевые слова: Личность, подросток, нравственность, образование, воспитание, правонарушение, семья, школа.

Abstract: This article discusses the state of a person during adolescence, that is, the aspects that need to be paid attention to in education and upbringing, and the role and importance of family and school in the upbringing of adolescents.

Keywords: Person, teenager, morality, education, upbringing, delinquency, family, school.

Shaxs rivojlanishining eng muhim va og‘ir davrlaridan biri o‘smirlik davridir. O‘smirlik davri bolalikdan yoshlikka o‘tuvchi murakkab davr hisoblanadi. O‘smirlik davri asosan 5-8 sinflar 11-12 yoshlardan 15-16 yoshlar oralig‘ida kechadi. O‘smirlik davrida rivojlanishning barcha jihatlari jismoniy, ijtimoiy, huquqiy, axloqiy, aqliy, psixologik, fiziologik jihatdan rivojlanish birdek ko‘zga tashlanadi. O‘smirlik davrida bola o‘z menini topadi. Bo‘y o‘sishi 10-15 smgacha kuzatiladi. Ovoz yo‘g ‘onlashadi. Ilk jinsiy belgilar namayon bo‘ladi. O‘smir ruhiyatida qiziquvchanlikning ortib borishi bilan birga

qo‘rslik, jizzakilik kabi hislatlar ustunlik qiladi. Bundan tashqari, o‘smirlik davrida huquqiy, makoniy, emottsional avtonamik xolatlar yuzaga keladi. O‘smirni tarbiyalashda tarbiyachi, o‘qituvchi va ota-onadan o‘smirlik davriga oid maxsus pedagogik bilimlarni bilish talab etiladi.[1]

Bunday bilimlarga ega bo‘lmagan ayrim o‘qituvchi yoki ota-onalar o‘smirdagi psixologik o‘zgarishlarni to‘g‘ri tushunmay noto‘g‘ri talqin qiladilar. O‘smirga nisbatan munosabatlari o‘zgaradi. O‘zlari bilmagan holda o‘smir ruhiyatiga kuchli psixologik zarba berib qo‘yishlari mumkin. Bunday holatlar o‘smir ruhiyatiga salbiy illatlarning shakllanishiga sabab bo‘ladi. O‘smirlik davrining yuqoridagi xususiyatlaridan kelib chiqib ko‘pgina pedagog va psixologlar o‘smirlik davrini og‘ir davr, murakkab davr, inqiroz davr deb ataydilar. Ba’zi psixologlar esa o‘smirlik davrining inqirozidan kuyinib gapiradilar.

Bizningcha o‘smirlik davrining inqirozi haqida gapirishidan oldin o‘smir va kattalar o‘rtasidagi munosabatlarning inqirozi haqida gapirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi. O‘smirlik davridagi o‘zgarishlar shu davrga qadar o‘smirga berilgan ta’lim-tarbiyaning namoyon bo‘lishidir. Zero o‘smirlik bolalikdan yoshlikga o‘tuvchi davr ekan bunda o‘smirlik ko‘proq erkin bo‘lishni o‘z muammolarini mustaqil hal qilishni, shaxsiy hayotiga ota-ona va oilaning boshqa katta yoshli a’zolari aralashaverishini hohlamaydi. Shuning uchun o‘smirni nazorat qilishda uning hayotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aralashish kutilgan natijani beravermaydi. Aksincha o‘smirni ota-onadan sezilarli darajada uzoqlashishga olib kelishi mumkin. [2]

O‘smirlik davriga emotsiya ya’ni his-tuyg‘uga beriluvchanlik yuqori bo‘ladi. Ko‘p hollarda (sevgi munosabat, o‘zaro janjal, tushkunlik v.h.k) o‘z joniga qasd qilish holatlari kuzatiladi.

Bugungi kunda o‘smirlar orasida ham huquqbuzarlik holatlari ko‘zga tashlanmoqda. O‘smirlar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik holatlarining eng ko‘p uchraydigan sabablari: uydan chiqib ketib daydichilik, tilanchilik qilish maktabga sababsiz bormaslik

mayda o‘g‘riliklar sodir etish. O‘smirlar orasida sodir etilgan huquqbuzarlik holatlari shaxs rivojlanishining boshqa davrlarida sodir etiladigan huquqbuzarlik holatlaridan mazmun-mohiyati jihatidan tubdan farq qiladi.[3]

O‘smirlar sodir etgan huquqbuzarlik asosan ijtimoiy sabablar bilan bog‘liq. Ya'ni o‘smirlar huquqbuzarlikning asosiy sabablari quyidagilardir:

-ota-onada pedagogik bilimlarning yetishmasligi;

-ota-ona va oilaning boshqa katta a'zolari o‘smir uchun shaxsiy ko‘rsata olmasliklari;

-iqtisodiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida ota-onalarning xorijiy mamlakatlarga ketishi natijasida nazoratsiz, qarovsiz qolib ketishi;

-oilada salbiy ilatlar (urush janjal, ichkilikbozlik, giyohvandlik, shaxboniy hayotga moyillik va.h.k)ning mavjudligi;

-oila a'zolari orasida sudlanganlarning uchrashi;

-o‘smirning tengqurlari orasida salbiy illatlarning mavjudligi.

-o‘qituvchi va o‘quvchi orasidagi munosabatlaridagi kamchiliklarning mavjudligi;

-jamoatchilik ta'siri (loqaydlik, beparvolik) kabi kamchilik va muammolarning mavjudligi o‘smirlar orasida huquqbuzarlik holatlarining kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda.[2]

O‘smirlar orasida huquqbuzarlikning oldini olish va bartaraf etish quyidagilarga e'tibor qaratish kerak:

-ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish ota-onalar uchun mo‘ljalangan pedagogik ma'ruzalarni muntazam ravishda tashkil etib borish;

- har bir jamiyat a'zosida o ‘smirlar va kelajak avlod taqdiriga dahldorlik hissini uyg‘otish;

-maktabdan tashqari tadbir va mashg‘ulotlarning mazmun mohiyatini g‘oyaviy va axloqiy jihatdan boyitish, o‘quvchilarning bunday tadbir ishtirokchisiga aylantirishni ta'minlash;

-pedagog va ijtimoiy pedagog xodimlar xizmatini keng joriy etish;

-oila, maktab va mahalla hamkorligini joriy etish;

O‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mohirona tashkil etish, mahalla, tuman va viloyatlar miqyosidagi sport to‘garaklari, sog‘lomlashtirish markazlari, hunarmadchilik, zarduzlik to‘garaklari va jamiyatda mavjud bo‘lgan ustoz shogird maktablariga o‘quvchilarni jalb etish orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Solieva Z.K*. Voyaga yetmagan bolalarning fuqarolik huquqiy maqomi. 12.00.03-fuqarolik huquqi, tadbirkorlik huquqi, oila huquqi, xulqaro huquq. Yuridik fan.nom.ilm.dar. olish uchun yozilgan diss. Avtoreferati. 2011 y.

2. *Uzorov X., G ‘oziev Ye.,Oripov A.* Oila axloqi va odobi. - T.:O‘qituvchi, 1995 - 87 bet.

3. *Usmonboeva M.* Demokratik jamiyat barpo yetish jarayonida o‘quvchilar huquqiy madaniyatini shakllantirish. /Uzluksiz ta’lim tizimida huquqiy, badiiy va mehnat madaniyatini shakllantirishning dolzarb muammolari. - T.: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI, - 17-23-betlar.

Ijtimoiy fan o‘qituvchilarida ilmiy ijodkorlikni oshirishning xorijiy tajribalari

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi dotsenti,
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy fan o‘qituvchilarining ilmiy ijodkorligini oshirishga oid Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Yaponiya va Singapur tajribalari so‘nggi yillardagi mahalliy va xorijiy tadqiqotlar asosida tahlil qilingan. Bu tajribalar milliy ustoz-shogird an’anasi va

xalq pedagogikasi hikmatlari bilan qiyoslangan hamda ularni mahalliy sharoitga moslashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy ijodkorlik, ijtimoiy fan o‘qituvchisi, o‘qituvchi tadqiqotchi sifatida, darsni birgalikda tadqiq etish, kasbiy hamjamiyat, xalq pedagogikasi, xorijiy tajriba.

Аннотация: В статье на основе отечественных и зарубежных исследований последних лет анализируется опыт Великобритании, Финляндии, Японии и Сингапура в развитии научного творчества учителей социальных наук. Этот опыт сопоставлен с национальной традицией наставничества и мудростью народной педагогики, даны рекомендации по его адаптации к условиям Узбекистана.

Ключевые слова: научное творчество, учитель социальных наук, учитель как исследователь, исследование урока, профессиональное сообщество, народная педагогика, зарубежный опыт.

Annotation: Drawing on recent national and international studies, the article analyzes the experience of the United Kingdom, Finland, Japan and Singapore in developing the research creativity of social science teachers. This experience is compared with the national tradition of mentorship and the wisdom of folk pedagogy, and recommendations are offered for adapting it to Uzbekistan.

Keywords: research creativity, social science teacher, teacher as researcher, lesson study, professional learning community, folk pedagogy, foreign experience.

Xalqimizda “Ustoz otangdek ulug‘” degan hikmat bor. Bu hikmatda ustozga bo‘lgan hurmat bilan birga undan kutiladigan katta mas’uliyat ham mujassam. Ijtimoiy fan o‘qituvchisi har kuni sinfga jamiyat haqidagi bilimlarni olib kiradi. Biroq jamiyatning o‘zi tez o‘zgarmoqda va o‘quvchi ko‘pincha yangi fikrga o‘qituvchidan oldin internetda duch keladi. Bunday sharoitda faqat tayyor bilimni

yetkazuvchi o‘qituvchining ta’siri susayadi. O‘z darsini tadqiq etib, yangi metodik g‘oyalar yaratadigan o‘qituvchi esa o‘quvchilari uchun fikrlash namunasiga aylanadi. Shu sababli ilmiy ijodkorlik ijtimoiy fan o‘qituvchisi uchun kasbiy zaruratga aylanib bormoqda.

Davlatimiz rahbari 2026-yil 30-sentabrda ustoz va murabbiylar bilan uchrashuvda “O‘qituvchi – mehr daryosi, o‘qituvchi – ezgulik bulog‘i, o‘qituvchi – ma’rifat quyoshi!” deya ustozlarga yuksak ehtirom bildirdi va “Ustozni e’zozlash – bir kasb egasini emas, butun bir millat kelajagini e’zozlash deganidir” deb ta’kidladi. Uchrashuvda belgilangan yangi tartibga ko‘ra, pedagoglar o‘z natijasiga qarab 18 soatdan 72 soatgacha bo‘lgan o‘quvni mustaqil tanlaydi [1]. Bu yangilik kasbiy rivojlanishning endi ko‘proq o‘qituvchining o‘z izlanishiga bog‘liq bo‘lib borayotganini ko‘rsatadi. O‘z ehtiyojini biladigan, nimani o‘rganishi kerakligini aniq tasavvur qiladigan o‘qituvchigina bu imkoniyatdan to‘la foydalana oladi.

Amaliyotda esa maktab o‘qituvchisining ilmiy faoliyati ko‘pincha attestatsiya uchun yoziladigan maqolalar bilan cheklanmoqda. Ilmiy izlanish oliygohlarning ishi, maktab o‘qituvchisining vazifasi esa dars berish, degan qarash hali ham uchrab turadi. Mahalliy tadqiqotchilar bu qarashning eskirganini ko‘rsatmoqda. Sh.R. Alimova va G.N. Muhammadiyeva “Zamonaviy ta’lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyati pedagogning professional rivojlanishining ajralmas qismiga aylanmoqda” deb yozadi. Ularning fikricha, “Ilmiy izlanish olib boruvchi pedagog ta’lim jarayonini tahlil qilish, muammolarni aniqlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi” [2, 626-b.]. X. Umarov ham ta’limdagi yangilanishlar sharoitida o‘qituvchining “ijodiy fikrlash, innovatsion metodlarni qo‘llash va ilmiy tadqiqot faoliyatiga jalb etilishi muhim ahamiyatga ega” ekanini ta’kidlaydi [3].

Ilmiy ijodkorlik deganda o‘qituvchining o‘z faoliyatiga izlanuvchan ko‘z bilan qarashi, muammoni ko‘ra bilishi va unga yangi yechim topa olishi tushuniladi. M.E. Tovosharov kreativ

kompetentlikni “pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondoshish” sifatida ta’riflaydi [4]. Xalqimiz bunday fazilatni “Bilagi zo‘r birni yiqar, bilimi zo‘r mingni yiqar” degan maqolda ulug‘lagan. Haqiqatan ham, izlanuvchan o‘qituvchining bilimi bir sinf bilan cheklanib qolmaydi, u o‘nlab hamkasblari va yuzlab o‘quvchilarga yetib boradi.

O‘qituvchini tadqiqotchi sifatida ko‘rish g‘oyasi Buyuk Britaniyada Lourens Stenxaus nomi bilan bog‘liq. U o‘qituvchining o‘z sinfidagi jarayonlarni o‘zi o‘rganishini ta’lim sifatini oshirishning asosiy yo‘li deb bilgan. J. Elliott Stenxaus merosi ta’limdagi amaliy tadqiqotlar an’anasining tayanchi bo‘lib qolayotganini ko‘rsatar ekan, olimning “Har bir sinfxona orol bo‘lib qolmasligi kerak” degan so‘zlarini keltiradi [5]. Bu fikr xalqimizning “Yolg‘iz otning changi chiqmas, chang chiqsa ham dongi chiqmas” degan maqoliga hamohang. Kuzatuvlar hamkasblar bilan baham ko‘rilmasa, o‘qituvchining tajribasi ham, xatolari ham sinf devorlari ichida qolib ketadi.

Finlyandiyada bu g‘oya o‘qituvchilar tayyorlash tizimining asosiga aylangan. P. Salberg fin ta’limi tajribasiga bag‘ishlangan kitobida tadqiqotga asoslangan pedagogik ta’lim va o‘qituvchining tadqiqotchi sifatidagi o‘rniga alohida to‘xtaladi [6]. K. Maaranen va hammualliflari “Finlyandiyaning tadqiqotga asoslangan pedagogik ta’limi xalqaro miqyosda e’tirof etilgan” bo‘lsa-da, unga nisbatan tanqidiy fikrlar ham mavjudligini, bu tizimda magistrlik dissertatsiyasi muhim o‘rin tutishini qayd etadi [7]. Bu ochiqlik ham ibratli, chunki finlar o‘z yutuqlarini ham tanqidiy tahlil qilishdan cho‘chimaydi. M. Esonmirzayeva bu tajribani milliy amaliyotga moslashtirishda pedagogik amaliyotni muammo tahlili, refleksiv yozuv va metodik takliflar bilan bog‘lashni taklif etadi [8].

Yaponiyada ilmiy ijodkorlik maktab hayotiga darsni birgalikda tadqiq etish shaklida kirib borgan. Bunda bir guruh o‘qituvchi tadqiqot darsini birgalikda rejalashtiradi. Darsni bir o‘qituvchi o‘tadi, hamkasblari esa o‘quvchilarning faoliyatini kuzatib boradi va

natijalarni birgalikda tahlil qiladi. T. Vatanabe ta’kidlaganidek, “tadqiqot darsi muayyan o‘qituvchi yoki yondashuvni ko‘z-ko‘z qiladigan namunaviy dars emas” [9]. M. Esonmirzayeva ham “Lesson Study metodologiyasi metakompetentlikni rivojlantirishning amaliy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi” degan xulosaga keladi [8]. Bizdagi ochiq darsda o‘qituvchi ko‘proq o‘z mahoratini ko‘rsatishga intiladi, tadqiqot darsida esa jamoa o‘quvchi qanday o‘rganayotganini tushunishga harakat qiladi. Bu yondashuvni “Kengashli to‘y tarqamas” degan xalq hikmatining maktabdagi ko‘rinishi deyish mumkin. Ijtimoiy fanlarda u munozarali mavzularni o‘qitishda ayniqsa qo‘l keladi, chunki hamkasblar o‘quvchilarning fikr yuritish yo‘lini birgalikda kuzatib, darsni qayta loyihalaydi.

Singapurda o‘qituvchining kasbiy o‘sishi kafolatlangan huquq sifatida qaraladi. U yerda “barcha o‘qituvchilar yiliga 100 soatlik kasbiy rivojlanish mashg‘ulotlariga haqli”, Singapur o‘qituvchilar akademiyasi esa hamfikr mutaxassislarning amaliyot hamjamiyatlarini shakllantirish uchun tashkil etilgan [10]. Bu tajriba mamlakatimizda joriy etilayotgan malaka oshirishning tanlov tizimiga ancha yaqin. M. Matjashich va J. Vogrinc ham tadqiqotchilik kompetensiyasi “samarali o‘qitish, o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega” ekanini, amaliy tadqiqot tajribasi esa bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘zini haqqoniyroq baholashga yordam berishini ko‘rsatadi [11].

Bu tajribalar milliy an’analarimizga ham yot emas. Ulug‘bek madrasasi va rasadxonasida olimlarning birgalikdagi izlanishlari, ustoz-shogird maktabi, “Ilm izlagan yetar, izlamagan yitar” degan maqol izlanish xalqimiz uchun azaliy qadriyat ekanini ko‘rsatadi. Abdulla Avloniy “fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog‘lidur” deb yozgan edi [12]. O‘quvchida mustaqil fikrni tarbiyalamoqchi bo‘lgan muallimning o‘zi ham doimiy izlanishda bo‘lishi kerak.

Ijtimoiy fan o‘qituvchisi bu tajribalarni bir necha yo‘l bilan qo‘llashi mumkin. Masalan, u “Fuqarolik jamiyati” mavzusidan oldin va keyin o‘quvchilarning bu tushunchaga munosabatini qisqa so‘rovnoma orqali aniqlab, o‘z darsini kichik tadqiqot obyektiga aylantiradi. O‘qituvchi-tadqiqotchi kundaligida har bir darsdagi kuzatuv va savollarni yozib borish ham shunday izlanishning boshlanishi bo‘la oladi. “Qatra-qatra ko‘l bo‘lur” deganlaridek, kundalik kichik kuzatuvlar vaqt o‘tib jiddiy ilmiy xulosaga aylanadi. Metodik birlashmalar Yaponiya tajribasidagi kabi tadqiqot guruhlariga aylanishi mumkin. Mahalla tarixi va keksalar xotiralarini o‘quvchilar bilan birga o‘rganish esa ijtimoiy fanlar uchun tayyor tadqiqot maydonidir. Natijalarni hududiy konferensiyalarda e’lon qilib borish bu izlanishlarni hamkasblarga yetkazadi.

Albatta, tadqiqot rasmiyatchilikka aylansa, o‘qituvchi uchun qo‘shimcha yukdan boshqa narsa bo‘lmaydi. O‘qituvchi tadqiqot bilan shug‘ullanishi uchun unga vaqt, metodik ko‘mak va mehnatining munosib e’tirofi zarur. Shu bois pedagogik mahorat markazlari, oliy ta’lim muassasalari va maktablarning hamkorligi bu ishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajriba ilmiy ijodkorlik o‘qituvchining o‘z amaliyotini o‘rganishi, hamkasblari bilan birga izlanishi va bu jarayon tizimli qo‘llab-quvvatlanishi orqali rivojlanishini ko‘rsatadi. Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari suramiz. Birinchidan, pedagogik mahorat markazlarida amaliy tadqiqot metodikasi va darsni birgalikda tadqiq etish bo‘yicha o‘quv modullarini yaratib, ularni malaka oshirishning tanlov kurslari qatoriga kiritish lozim. Ikkinchidan, maktablardagi metodik birlashmalarni tadqiqot guruhi shaklida qayta tashkil etish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, oliy ta’lim muassasalari olimlari va maktab o‘qituvchilarining hamkorlikdagi tadqiqot loyihalarini qo‘llab-quvvatlash kerak. To‘rtinchidan, o‘qituvchilarning tadqiqot natijalarini

e’lon qilish uchun hududiy ilmiy-metodik to‘plamlarni yo‘lga qo‘yish zarur.

Izlanishdan to‘xtamagan ustoz shogirdlarida ham bilimga chanqoqlik uyg‘otadi. Xalqimiz bejiz “Ustoz ko‘rmagan shogird har maqomga yo‘rg‘alar” demagan. Ijtimoiy fan o‘qituvchisining ilmiy ijodkorligi o‘quvchilarning jamiyatni chuqur anglaydigan, mustaqil fikrlaydigan fuqarolar bo‘lib ulg‘ayishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezidentimiz ustoz va murabbiylar bilan uchrashib, ta’lim sohasidagi yangi tashabbuslarni belgilab berdi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – 2026. – 30 sentabr. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/9678

2. Alimova Sh.R., Muhammadiyeva G.N. Zamonaviy ta’lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyatining o‘rni va ahamiyati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2026. – 6-jild, 4-son. – B. 624–628.

3. Umarov X. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ilmiy-ijodiy kompitentsiyalarini rivojlantirish zaruriyati // Modern Science and Research. – 2025. – 4-jild, 5-son. – B. 924–927. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.science-research.97613

4. Tovosharov M.E. Bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish usullari // Международный журнал научных исследователей. – 2025. – 10-jild, 1-son. – B. 246–250. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ijsr.68836

5. Elliott J. The Stenhouse legacy and the development of an applied research in education tradition // The Curriculum Journal. – 2024. – Vol. 35, № 4. – P. 706–721. – DOI: 10.1002/curj.291

6. Sahlberg P. Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – 3rd ed. – New York: Teachers College Press, 2021. – 312 p.

7. Maaranen K., Eklund G., Aspfors J. Master's thesis as part of research-based teacher education in Finland: Case study of two

programs // Nordisk Tidskrift för Allmän Didaktik. – 2026. – Vol. 12, № 1. – DOI: 10.57126/noad.2026.64519

8. Esonmirzayeva M. Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metakompetentligini rivojlantirishda xorijiy tajribalarni milliy ta’lim amaliyotiga moslashtirish // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2026. – 7-jild, 5/S-son. – B. 703–716. – DOI: 10.47689/2181-1415-vol7-iss5/S-pp703-716

9. Watanabe T. Learning from Japanese lesson study // Educational Leadership. – 2002. – Vol. 59, № 6.

10. Singapore: Teachers, Teacher Education, and Professional Development // PIRLS 2016 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading / Ed. by I.V.S. Mullis, M.O. Martin, S. Goh, C. Prendergast. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2017.

11. Matjašič M., Vogrinc J. Supporting the Development of the Perceived and Actual Research Competence of Pre-Service Teachers // Education Sciences. – 2025. – Vol. 15, № 6. – Art. 652. – DOI: 10.3390/educsci15060652

12. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

Adabiyot darslarida sun’iy intellektdan foydalanish

Buronov Ikrom Quchqarovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi mudiri f.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiyot fanini o‘qitish jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Bugungi kunda sun’iy intellekt, xususan, generativ sun’iy intellekt vositalarining ta’lim jarayoniga kirib kelishi o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangi mazmun olib kirmoqda. Adabiyot darslarida bunday texnologiyalardan foydalanish badiiy asarlarni tahlil qilish, qahramonlar xarakterini o‘rganish, asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniqlash, ijodiy topshiriqlar bajarish, munozara va bahslarni tashkil etish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash hamda tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Maqolada sun’iy intellektning adabiyot ta’limidagi afzalliklari bilan bir qatorda, undan foydalanishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar — tayyor javobga qaramlik, badiiy matnni yuzaki talqin qilish, noto‘g‘ri ma’lumotlar, mualliflik va akademik halollik masalalari ham tahlil qilinadi. Shuningdek, adabiyot darslarida sun’iy intellektdan samarali va mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: adabiyot ta’limi, sun’iy intellekt, generativ sun’iy intellekt, badiiy asar, badiiy tahlil, tanqidiy fikrlash, ijodiy topshiriq, raqamli kompetensiya, o‘quvchi, o‘qituvchi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в процессе преподавания литературы. В настоящее время внедрение искусственного интеллекта, в частности инструментов генеративного искусственного интеллекта, в образовательный процесс вносит

новое содержание в деятельность учителя и учащегося. Использование таких технологий на уроках литературы может способствовать анализу художественных произведений, изучению характеров персонажей, выявлению идейно-художественных особенностей произведения, выполнению творческих заданий, организации дискуссий и обсуждений, а также развитию навыков самостоятельного мышления и критического анализа учащихся. В статье наряду с преимуществами искусственного интеллекта в литературном образовании анализируются возможные проблемы, возникающие при его использовании, в том числе зависимость от готовых ответов, поверхностная интерпретация художественного текста, недостоверная информация, вопросы авторского права и академической честности. Кроме того, представлены практические рекомендации по эффективному и ответственному использованию искусственного интеллекта на уроках литературы.

Ключевые слова: литературное образование, искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, художественное произведение, художественный анализ, критическое мышление, творческое задание, цифровая компетентность, учащийся, учитель.

Abstract: This article explores the modern pedagogical opportunities offered by the use of artificial intelligence technologies in the teaching of literature. Today, the integration of artificial intelligence, particularly generative AI tools, into the educational process is introducing new dimensions to the activities of both teachers and students. The use of such technologies in literature lessons can support the analysis of literary works, the study of characters, the identification of the ideological and artistic features of literary texts, the completion of creative assignments, the organization of discussions and debates, and the development of students'

independent thinking and critical analysis skills. Alongside the advantages of artificial intelligence in literature education, the article examines potential challenges associated with its use, including dependence on ready-made answers, superficial interpretation of literary texts, inaccurate information, copyright issues, and academic integrity. Furthermore, practical recommendations are provided for the effective and responsible use of artificial intelligence in literature lessons.

Keywords: literature education, artificial intelligence, generative artificial intelligence, literary work, literary analysis, critical thinking, creative assignment, digital competence, student, teacher.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda sun'iy intellekt asosida ishlaydigan vositalarning keng ommalashishi ta'limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. UNESCOning sun'iy intellekt va ta'limga oid tavsiyalarida ushbu texnologiyalardan foydalanishda inson manfaatlari, pedagogik maqsadga muvofiqlik, axborot xavfsizligi va mas'uliyatli foydalanish tamoyillariga alohida e'tibor qaratilgan.

Adabiyot fani boshqa fanlardan o'zining inson tafakkuri, his-tuyg'ulari, estetik didi va ijodiy fikrlashi bilan bevosita bog'liqligi bilan ajralib turadi. Badiiy asarni o'rganish jarayonida o'quvchi faqatgina asar mazmunini bilib qolmasdan, undagi obrazlar, muallif pozitsiyasi, badiiy tasvir vositalari, davr ruhi va insoniy qadriyatlar haqida fikr yuritishi lozim.

Shu sababli sun'iy intellektni adabiyot darslariga joriy etishda asosiy maqsad tayyor tahlil yoki tayyor javobni o'quvchiga taqdim etish emas, balki uning mustaqil fikrlashi va badiiy asarni chuqurroq anglashiga ko'maklashishdan iborat bo'lishi kerak.

Zamonaviy tadqiqotlarda adabiyot ta'limida generativ sun'iy intellektdan foydalanishning muhim sharti sifatida badiiy matnga

tayangan holda o‘qish, dalillar asosida talqin qilish va o‘quvchining o‘z fikrini saqlab qolish masalalari ko‘rsatilmoqda.

1. Sun’iy intellekt va adabiyot ta’limi

Sun’iy intellekt — insonning ayrim aqliy faoliyatlarini kompyuter tizimlari orqali amalga oshirishga imkon beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Generativ sun’iy intellekt esa matn, tasvir, audio yoki boshqa turdagi yangi kontent yaratish imkonini beradi.

Adabiyot ta’limida generativ sun’iy intellektdan foydalanishning o‘ziga xos jihati shundaki, u badiiy matn bilan ishlashning ayrim bosqichlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Masalan, o‘quvchi asar haqida qo‘shimcha savollar ishlab chiqishi, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlarni muhokama qilishi, muayyan obrazga boshqa nuqtayi nazardan yondashishi yoki badiiy asarning g‘oyasi yuzasidan bahsli fikrlarni shakllantirishi mumkin.

UNESCO tomonidan 2024-yilda ishlab chiqilgan o‘quvchilar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari tizimida o‘quvchilarning AI yechimlarini tanqidiy baholashi, axloqiy mas’uliyatni anglashi va texnologiyadan ijodiy hamda mas’uliyatli foydalanishi muhim kompetensiyalar sifatida ko‘rsatilgan.

Demak, adabiyot darslarida sun’iy intellektdan foydalanish o‘quvchiga “tayyor bilim” berish emas, balki uni savol berish, izlanish, taqqoslash va xulosa chiqarishga o‘rgatishga yo‘naltirilishi kerak.

2. Badiiy asarni tahlil qilishda sun’iy intellektdan foydalanish

Adabiyot darsining asosiy faoliyatlaridan biri badiiy asarni tahlil qilishdir. O‘quvchi asarning syujeti, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, mavzusi va g‘oyasini anglab boradi.

Sun’iy intellekt bu jarayonda yordamchi vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga ma’lum bir badiiy asar yuzasidan sun’iy intellektga savol berishni topshiradi. O‘quvchi olgan javobni darslikdagi ma’lumotlar va asarning o‘zi bilan taqqoslaydi.

Masalan:

Topshiriq:

“Abdulla Qodiriyning ‘O‘tkan kunlar’ romanidagi Otabek obrazining asosiy xarakter xususiyatlarini aniqlang.”

O‘quvchi sun’iy intellektdan javob olgach, quyidagi savollarga javob beradi:

1. Sun’iy intellekt bergan fikrlarning qaysi biri asar matnida dalilga ega?
2. Qaysi fikrlar umumiy yoki yetarlicha asoslanmagan?
3. Otabek xarakterini ifodalovchi qaysi voqealarni asardan topish mumkin?
4. O‘zingizning xulosangiz qanday?

Bu metod o‘quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko‘ra, javobni tekshirish va asoslashga undaydi.

3. Qahramonlar obrazini o‘rganishda sun’iy intellekt

Adabiyot darslarida obrazlar tahlili muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi qahramonning tashqi ko‘rinishi, xarakteri, dunyoqarashi, xatti-harakati va boshqa obrazlar bilan munosabatini o‘rganadi.

Sun’iy intellekt yordamida obrazni turli nuqtayi nazardan o‘rganish mumkin.

Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga:

“Asardagi bosh qahramonning xarakterini uch xil nuqtayi nazardan tahlil qiling: muallif, boshqa qahramon va zamonaviy o‘quvchi nuqtayi nazaridan.”

degan topshiriq berishi mumkin.

O‘quvchilar sun’iy intellekt yordamida turli talqinlarni ishlab chiqadilar. Keyin esa ushbu talqinlarni badiiy matn bilan solishtiradilar.

Bunday yondashuv o‘quvchilarda bir asarga turli nuqtayi nazardan qarash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Biroq bu jarayonda o‘quvchi o‘zining shaxsiy fikrini yo‘qotmasligi muhim. Chunki adabiyotning asosiy xususiyatlaridan biri — badiiy asarning turlicha talqin qilinishi mumkinligidir.

4. Adabiy qahramon bilan “muloqot” tashkil etish

Sun’iy intellektning ijodiy imkoniyatlaridan foydalanib, adabiyot darslarida interaktiv muloqot tashkil etish mumkin.

Masalan, o‘quvchi asar qahramoni nomidan savollarga javob berishni so‘raydi. Bunda o‘qituvchi albatta o‘quvchiga javoblarning badiiy matnga mosligini tekshirish vazifasini beradi.

Masalan:

“Alisher Navoiy asarlaridagi Farhod obraziga savollar bering va uning nomidan javoblar oling.”

Keyin o‘quvchilar quyidagilarni tahlil qiladi:

- Farhodning javobi asardagi xarakterga mosmi?
- Qaysi javob badiiy matn bilan tasdiqlanadi?
- Qaysi javob sun’iy intellekt tomonidan taxmin qilingan?
- Agar siz Farhodning o‘rnida bo‘lganingizda qanday javob bergan bo‘lardingiz?

Bu usul o‘quvchilarni badiiy obrazga faol munosabat bildirishga undaydi.

5. Adabiyot darslarida ijodiy topshiriqlar

Sun’iy intellekt ijodiy topshiriqlarni tashkil etishda ham samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Masalan, o‘quvchilarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin:

- asar uchun boshqa sarlavha taklif qilish;
- asar voqealarining muqobil yakunini yaratish;
- qahramon nomidan kundalik yozish;
- asar qahramoniga maktub yozish;
- ikki qahramon o‘rtasida dialog yaratish;
- asar voqealarini zamonaviy sharoitga ko‘chirish;
- badiiy asar asosida savollar ishlab chiqish;
- muayyan qahramonning ichki monologini yaratish.

Masalan, “O‘tkan kunlar” romanidagi Kumush nomidan kundalik yozish topshirig‘i berilishi mumkin.

Bunda o‘quvchi avvalo o‘z variantini yaratadi. Keyinchalik sun’iy intellektdan boshqa variant olish va ikki matnni taqqoslash mumkin.

Bu usul o‘quvchining ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

6. She’riyatni o‘rganishda sun’iy intellektdan foydalanish

She’riyat darslarida sun’iy intellektdan foydalanish uchun katta imkoniyatlar mavjud. O‘quvchilar she’rning mavzusi, g‘oyasi, qofiyasi, badiiy san’atlari, lirik qahramoni va poetik obrazlarini tahlil qilishlari mumkin.

Masalan, o‘qituvchi o‘quvchilarga biror she’rni o‘qitib, quyidagi topshiriqni beradi:

“She’rda qo‘llangan badiiy tasvir vositalarini aniqlang.”

O‘quvchilar avval o‘zlari javob beradilar. Keyin sun’iy intellekt yordamida yana bir tahlil oladilar va ikki javobni taqqoslaydilar.

Bunda asosiy savol:

“Sun’iy intellekt aniqlagan barcha badiiy san’atlar haqiqatan ham she’rda mavjudmi?”

bo‘lishi mumkin.

O‘quvchilar she’r matnidan dalillar keltirish orqali javoblarini asoslaydilar.

Bu metod badiiy matnga e’tibor bilan qarash va dalil asosida fikr bildirish ko‘nikmasini shakllantiradi.

7. Adabiy-tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Adabiyot darslarida sun’iy intellektdan foydalanishning eng muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdir.

O‘qituvchi sun’iy intellektdan ataylab bahsli yoki qisman noto‘g‘ri tahlil olish va uni o‘quvchilarga taqdim etishi mumkin.

Masalan:

“Ushbu qahramon faqat salbiy obraz hisoblanadi.”

O‘quvchilardan esa ushbu fikrga qo‘shilish yoki qo‘shilmaslik, o‘z fikrini asardan dalillar bilan asoslash talab etiladi.

Bu jarayonda o‘quvchi quyidagi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi:

- ma’lumotni tekshirish;
- dalil topish;
- fikrni asoslash;
- qarama-qarshi nuqtayi nazarni koʻrib chiqish;
- mustaqil xulosa chiqarish.

UNESCOning oʻquvchilar uchun AI kompetensiyalari tizimida ham sun’iy intellekt yechimlarini tanqidiy baholash va mas’uliyatli foydalanish muhim yoʻnalish sifatida koʻrsatilgan.

8. Oʻqituvchi faoliyatida sun’iy intellektdan foydalanish

Sun’iy intellektdan faqat oʻquvchilar emas, balki oʻqituvchilar ham samarali foydalanishlari mumkin.

Oʻqituvchi undan:

- dars ishlanmasi uchun gʻoyalar olish;
- savollar tayyorlash;
- testlar tuzish;
- munozara mavzularini ishlab chiqish;
- ijodiy topshiriqlar yaratish;
- turli darajadagi oʻquvchilar uchun individual vazifalar tayyorlash;
- asar yuzasidan muammoli vaziyatlar yaratish;
- dars yakuni uchun refleksiya savollarini ishlab chiqish

uchun foydalanishi mumkin.

UNESCOning oʻqituvchilar uchun AI kompetensiyalari tizimi 15 ta kompetensiyani besh yoʻnalishda — inson markazidagi yondashuv, AI etikasi, AI asoslari va qoʻllanilishi, AI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish — asosida belgilaydi.

Demak, zamonaviy adabiyot oʻqituvchisi uchun sun’iy intellektdan foydalanish boʻyicha raqamli va pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

9. Sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari

Adabiyot darslarida sun’iy intellektdan oqilona foydalanish quyidagi ijobiy natijalarni berishi mumkin:

Birinchidan, o‘quvchilarning darsga qiziqishi oshadi. Zamonaviy texnologiyalar o‘quvchilar uchun tanish bo‘lgan raqamli muhitni ta’lim jarayoni bilan bog‘laydi.

Ikkinchidan, individual yondashuv kuchayadi. O‘quvchilarning bilim darajasiga mos turli topshiriqlar yaratish mumkin.

Uchinchidan, ijodkorlik rivojlanadi. O‘quvchi turli g‘oyalarni taqqoslash va yangi matnlar yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

To‘rtinchidan, tanqidiy fikrlash shakllanadi. O‘quvchi sun’iy intellekt bergan ma’lumotni tekshiradi va baholaydi.

Beshinchidan, o‘qituvchining vaqtini tejaydi. Dars uchun savollar, topshiriqlar va mashqlarni tayyorlashda texnologiya yordamchi bo‘la oladi.

Til ta’limiga oid ilmiy sharhlarda ham generativ AI yozish, muloqot, o‘rganishni qo‘llab-quvvatlash va o‘qituvchi faoliyatiga yordam berish imkoniyatlarini taqdim etishi, biroq undan foydalanish natijasi pedagogik dizayn va nazoratga kuchli bog‘liqligi qayd etilgan.

10. Sun’iy intellektdan foydalanishdagi muammolar

Sun’iy intellektdan foydalanishning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda, ayrim xavf va muammolarni ham hisobga olish kerak.

Tayyor javobga qaramlik

O‘quvchi har qanday topshiriqni sun’iy intellekt yordamida bajarsa, uning mustaqil fikrlash qobiliyati pasayishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi “AI’dan foydalanish mumkin” va “AI topshiriqni o‘quvchining o‘rniga bajarishi mumkin” tushunchalarini farqlashi kerak.

Noto‘g‘ri ma’lumot

Sun’iy intellekt ba’zan badiiy asar, muallif yoki qahramon haqida noto‘g‘ri ma’lumot berishi mumkin. Hatto mavjud bo‘lmagan iqtibos yoki asar tafsilotlarini ham yaratib yuborish ehtimoli mavjud.

Shuning uchun o‘quvchiga har qanday AI javobini asarning asl matni, darslik va ishonchli ilmiy manbalar bilan tekshirish o‘rgatilishi lozim.

Badiiy matnni yuzaki o‘rganish

Agar o‘quvchi asarni o‘qimasdan turib, uning mazmunini sun’iy intellekt orqali qisqartirib olsa, badiiy asarning estetik va tarbiyaviy imkoniyatlari to‘liq o‘zlashtirilmaydi.

Adabiyot fanida asarning o‘zini o‘qish eng muhim faoliyat bo‘lib qolishi kerak.

Akademik halollik

Insho, referat yoki mustaqil ishni to‘liq sun’iy intellektga yozdirib, o‘quvchining o‘z ishi sifatida taqdim etishi ta’lim maqsadlariga zid.

Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchidan faqat tayyor matn emas, balki ish jarayonini ham ko‘rsatishni talab qilishi mumkin.

11. Adabiyot darslari uchun amaliy metodik model

Adabiyot darslarida sun’iy intellektdan foydalanish uchun quyidagi modelni tavsiya etish mumkin:

1-bosqich. Badiiy asarni mustaqil o‘qish.

O‘quvchi avvalo asar yoki berilgan parcha bilan mustaqil tanishadi.

2-bosqich. Shaxsiy fikrni shakllantirish.

O‘quvchi qahramon, syujet yoki asar g‘oyasi haqida o‘z fikrini yozadi.

3-bosqich. Sun’iy intellektdan foydalanish.

O‘quvchi muayyan savol bo‘yicha AI vositasidan qo‘shimcha fikrlar oladi.

4-bosqich. Taqqoslash.

O‘quvchi AI javobini badiiy matn bilan solishtiradi.

5-bosqich. Dalillash.

Qaysi fikr to‘g‘ri ekanini asardan dalillar keltirib asoslaydi.

6-bosqich. Yakuniy xulosa.

O‘quvchi o‘zining mustaqil, asoslangan xulosasini yozadi.

Mazkur modelning asosiy afzalligi shundaki, bunda sun’iy intellekt o‘quvchining fikrlash jarayonini almashtirmaydi, balki uni qo‘llab-quvvatlaydi.

12. Amaliy topshiriq namunasi

Masalan, 8–9-sinf adabiyot darsida biror qissa yoki roman qahramonini o‘rganishda quyidagi topshiriqdan foydalanish mumkin:

Topshiriq: “AI fikriga baho beraman”

1. Asardagi bosh qahramonni mustaqil ravishda tavsiflang.
2. Qahramon xarakterini ifodalovchi 3 ta voqeani asardan toping.
3. Sun’iy intellektdan ushbu qahramon haqida tahlil so‘rang.
4. AI bergan javobdagi 3 ta asosiy fikrni yozib oling.
5. Har bir fikrni asar matni asosida tekshiring.
6. To‘g‘ri va noto‘g‘ri fikrlarni ajrating.
7. Yakunda “Men AI fikriga qo‘shilaman/qo‘shilmayman, chunki...” shaklida xulosa yozing.

Ushbu topshiriq orqali o‘quvchi bir vaqtning o‘zida badiiy asarni tahlil qiladi, dalil keltiradi, axborotni tekshiradi va o‘z fikrini himoya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt adabiyot darslarini zamonaviylashtirish va ta’lim jarayonini interaktiv tashkil etish uchun katta imkoniyatlarga ega. U yordamida badiiy asarlarni tahlil qilish, obrazlar ustida ishlash, she’riy asarlarning badiiy xususiyatlarini o‘rganish, ijodiy topshiriqlar bajarish va munozaralar tashkil etish mumkin.

Biroq adabiyot ta’limida sun’iy intellektdan foydalanishning eng muhim sharti — badiiy matnning markaziy o‘rinda qolishidir. O‘quvchi asarni o‘qishi, his qilishi, tahlil qilishi va o‘z fikrini shakllantirishi kerak. Sun’iy intellekt esa ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita bo‘lishi lozim.

Sun’iy intellektdan foydalanish o‘quvchini tayyor javobga emas, balki savol berishga, dalil izlashga, turli fikrlarni taqqoslashga va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatsa, uning pedagogik samaradorligi yanada yuqori bo‘ladi. Zamonaviy adabiyot ta’limida aynan mana shu yondashuv — **“asar → o‘quvchi → AI → tahlil → mustaqil xulosa”** tamoyili samarali metodik asos bo‘la oladi.

Shunday qilib, sun’iy intellekt adabiyot o‘qituvchisining o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki uning metodik imkoniyatlarini kengaytiruvchi texnologiya sifatida qaralishi kerak. O‘qituvchining pedagogik mahorati, o‘quvchining mustaqil fikri va badiiy matnning o‘zi ta’lim jarayonining asosiy uchligini tashkil etishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Generative Artificial Intelligence in Education: A Systematic Literature Review on Instructional Materials Development. *Participatory Educational Research*, 2026, Vol. 13, No. 2.
2. Yo‘ldoshev, Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Quronov, D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Fan.
4. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun adabiyot fanidan darsliklar va metodik qo‘llanmalar. Toshkent.

Yangi avlod darsliklarida loyihalash ta’lim texnologiyalari

Xolboyeva Munisxon Mavlanovna
Jizzax viloyat pedagogik mahorat markazi,
“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqola 2-sinf tabiatshunoslik darsligi misolida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida darslarning milliy dasturga tayangan holda yangi avlod darsliklari asosida samarali tashkil etilishiga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: islohotlar, "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonun, Milliy o‘quv dasturi, yangi avlod darsliklari, 2- tabiatshunoslik darsligi.

Abstract: This article focuses on the effective organization of lessons in general secondary schools based on new-generation textbooks developed in accordance with the National Curriculum, using the Grade 2 Natural Science textbook as an example.

Keywords: reforms, the Law on Education, National Curriculum, new-generation textbooks, Grade 2 Natural Science textbook.

Аннотация: Данная статья посвящена эффективной организации уроков в общеобразовательных школах на основе учебников нового поколения, разработанных в соответствии с Национальной учебной программой. В качестве примера рассматривается учебник по естествознанию для 2-го класса.

Ключевые слова: реформы, Закон «Об образовании», Национальная учебная программа, учебники нового поколения, учебник по естествознанию для 2-го класса.

Yurtimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan keng islohot va o‘zgarishlar kabi ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi jamiyatda o‘z o‘rniga ega, har tomonlama barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashdir. Bunga Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so‘zlari buning yorqin dalildir: “Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishiga erishish, ularning o‘z qobiliyati va is’tedodini ro‘yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat”.

“Tabiiy fan (Science)” fani 1-sinfda haftasiga 1 soat, 2-sinfda 2 soat o‘qitiladi. O‘zbekiston Respublikasining “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 12 avgustdagi PQ 4805 son qarori bilan tasdiqlangan “2020-2025 yillarda kimyo va biologiya yo‘nalishida uzluksiz ta’lim sifatini va hamda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar va innovatsiya ishlari natijadorligini oshirish bo‘yicha maqsadli dastur” ining 6-bandida 1-6 sinflarda atrofimizdagi olam, tabiatshunoslik, geografiya, biologiya, fizika fanlari o‘rniga tabiiy fan (science) ni yagona fan sifatida 2021-2022 -o‘quv yilidan boshlab tajriba sinov tariqasida o‘qitishni bosqichma-bosqich joriy etish” vazifasi belgilangan. Mazkur qaror ijrosini ta’minlash va ushbu fanni bosqichma-bosqich joriy qilish maqsadida 2021-2022- o‘quv yilida

umumiy o‘rta ta’lim maktabi muassasalarining 1-2-sinflarida “Atrofimizdagi olam” fani o‘rniga, 3-4-sinflarda “Tabiatshunoslik” fani o‘rniga “Tabiiy fanlar” (Science) joriy etildi.

Tabiiy (Science) fanlar ayni vaqtda o‘qitib kelinayotgan 1-2-sinfda “Atrofimizdagi olam”, 3-4-sinflarda “Tabiatshunoslik”, yuqori sinflarda esa 4 ta alohida fanlar, ya’ni geografiya, biologiya, fizika (6-sinfdan boshlab), kimyo (7-sinfdan boshlab) fanlarini o‘zida birlashtiradi. Tabiiy (Science) fanlarining afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o‘quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko‘nikmalari rivojlanadi. Natijada PISA, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi.

Milliy o‘quv dasturida fanlar, asosan, chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda, ya’ni bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo‘naltirilgan tarzda, nazariy va amaliy bilimlar uyg‘unlikda olib borilishi ko‘zda tutilgan. Biz buni 2-sinf tabiatshunoslik darsligi misolida ko‘rib chiqishimiz mumkin.

2-sinf tabiatshunoslik darsligida boshqa darsliklardan farqli ravishda amaliy va loyiha ishlaridan ham foydalanilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, o‘quvchilarning tushunish, erkin va mantiqiy fikrlash ko‘nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida turli rasmlar, savollar, o‘yin mashqlari ham darslikdan joy olgan.

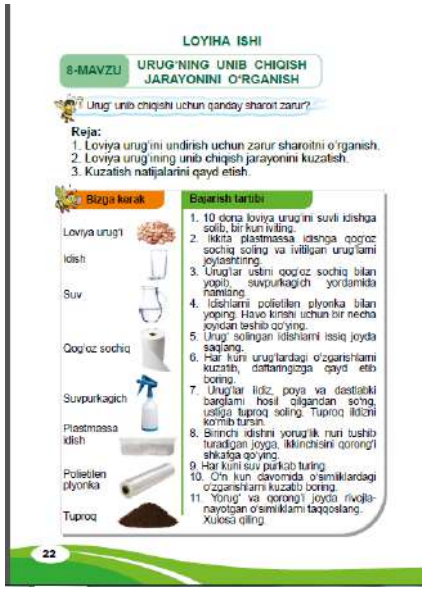
LOYIHA ISHI

8-MAVZU URUG‘NING UNIB CHIQISH JARAYONINI O‘RGANISH

Urug‘ unib chiqishi uchun qanday sharoit zarur?

Reja:
1. Loviya urug‘ini undirish uchun zarur sharoitni o‘rganish.
2. Loviya urug‘ining unib chiqish jarayonini kuzatish.
3. Kuzatish natijalarini qayd etish.

Bizga kerak: Loviya urug‘i, Idish, Suv, Qog‘oz sochiq, Suvpurkagich, Plastmassa idish, Polietilen plyonka, Tuproq

Bajarish tartibi
1. 10 dona loviya urug‘ini suvli idishga solib, bir kun iviting.
2. Ikkita plastmassa idishga qog‘oz sochiq soling va ivitilgan urug‘larni joylashtiring.
3. Urug‘lar ustini qog‘oz sochiq bilan yopib, suvpurkagich yordamida namlang.
4. Idishlarni polietilen plyonka bilan yoping. Havo kirishi uchun bir necha joyidan teshib qo‘ying.
5. Urug‘ solingan idishlarni issiq joyda saqlang.
6. Har kuni urug‘lardagi o‘zgarishlarni kuzatib, daftaringizga qayd etib boring.
7. Urug‘lar ildiz, poya va dastlabki barglarni hosil qilgandan so‘ng, ustiga tuproq soling. Tuproq ildizni ko‘mib tursin.
8. Birinchi idishni yorug‘lik nuri tushib turadigan joyga, ikkinchisini qorong‘i shkafga qo‘ying.
9. Har kuni suv purkab turing.
10. O‘n kun davomida o‘simliklardagi o‘zgarishlarni kuzatib boring.
11. Yorug‘ va qorong‘i joyda rivojlanayotgan o‘simliklarni taqqoslang. Xulosa qiling.

22

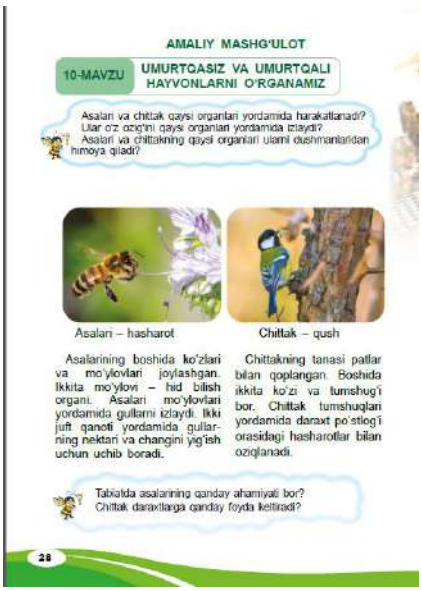
AMALIY MASHG‘ULOT

10-MAVZU UMURTQASIZ VA UMURTQALI HAYVONLARNI O‘RGANAMIZ

Asalari va chittak qaysi organlari yordamida harakatlanadi? Ular o‘z oziqini qaysi organlari yordamida izlaydi? Asalari va chittakning qaysi organlari ularni dushmanlardan himoya qiladi?

Asalari – hasharot

Chittak – qush

Asalarining boshida ko‘zlari va mo‘ylovlari joylashgan. Ikkita mo‘ylovi – hid bilish organi. Asalari mo‘ylovlari yordamida gullarni izlaydi. Ikki juft qanoti yordamida gullarning nektari va changini yig‘ish uchun uchib boradi.

Chittakning tanasi patlar bilan qoplangan. Boshida ikkita ko‘zi va tumshug‘i bor. Chittak tumshuqlari yordamida daraxt po‘stlog‘i orasidagi hasharotlar bilan oziqlanadi.

Tabiatda asalarining qanday ahamiyati bor? Chittak daraxtlarga qanday foyda keltiradi?

28

Misol uchun, darslikning 22-sahifasida berilgan quyidagi loyiha ishi bilan tanishamiz. Ko‘rib turganimizdek, bu loyiha ishida rasmlar berilgan, urug‘ning unib chiqish jarayonini o‘rganish, loviya urug‘ini undirish uchun zarur sharoitni o‘rganish, loviya urug‘ining unib chiqish jarayonini kuzatish, kuzatish natijalarini qayd etish yuzasidan amaliy topshiriqlar berilgan bo‘lib, bu topshiriqlar bolani tadqiqotchilik faoliyatiga qiziqtirishga, tabiatga muhabbat tuyg‘ularini shakllanishiga, qolaversa, kasbga yo‘naltirishga ham yo‘llanma beradi. Davomida esa qorong‘i va yorug‘ joyda o‘stirilgan o‘simliklarda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ldi?, urug‘dan rivojlanayotgan o‘simlik uchun suv, havo, tuproq va yorug‘lik yetishmasligi qanday oqibatlarga olib keladi?, kabi savollar bilan bolaning tadqiqotga qiziqishini orttirish imkoniyatini beradi. Darslikdagi mashqlar, asosan, shu tartibda berilgan va bu o‘quvchidan ko‘proq e’tibor va ziyraklikni talab etadi.

3-MAVZU TIRIK ORGANIZMLAR VA JONSIZ TABIAT

Tirik organizmlar va jonsiz tabiat bir-biri bilan qanday bog‘langan?

O‘simlik, hayvon, zamburug‘ va bakteriyalar tirik organizmlardir.

Jonsiz tabiatga suv, quyosh, havo, tuproq misol bo‘ladi.

Tirik organizmlar yashash muhitiga moslashgan.

Burgutlar baland cho‘qqilarga in quradi. Ular qanotlari yordamida havoda uchadi. Burgutlar quyon, yumronqoziq kabi hayvonlar bilan oziqlanadi.

Tuyalar cho‘lda yashaydi. Ular cho‘l o‘simliklari bilan oziqlanadi. Tuyalar suvsizlikka juda chidamli.

Baliqlar suvda yashaydi, suzgichlari yordamida harakatlanadi. Baliqlar suvdagi mayda hayvonlar va suvo‘tlar bilan oziqlanadi.

18

4-MAVZU O‘SIMLIKLARNING XILMAXILLIGI

Atrofingizda qanday o‘simliklarni ko‘ryapsiz? Ularning o‘sishi va tana qismlarini ayting. O‘simliklarni qanday guruhlarga ajratish mumkin?

Daraxt:
• poyasi bitta, yog‘ochlashgan;
• poyasi har yili yo‘g‘ondashadi;
• shox-shabbaga ega;
• ko‘p yillik o‘simlik.

Olma, Chinor, Terak

Daraxt poyasining ko‘ndalang kesimida halqasimon chiziqlar ko‘rinadi. Bu chiziqlar yillik halqalardir. Yillik halqalar soniga qarab daraxtning yoshini aniqlash mumkin.

Daraxtning yoshini aniqlang. Daraxt o‘n yoshdan kattami yoki kichikmi?

14

Darslikda berilgan mavzular, amaliy mahg‘ulotlar, loyiha ishlar o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, favqulodda holatlarda harakatlanish qoidalarini shakllantirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yangi avlod darsliklari o‘quvchilarning

- nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay bilishi;
- atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishi;
- tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishi;
- vaziyatga ijodiy va o‘ziga xos yondashishi;
- teran va mantiqiy fikrlashi;
- bundan tashqari, jahon andozalariga mos tarzda ta’lim olishi kabi ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 12 avgustdagi PQ 4805 son qarori

3. 2-tabiatshunoslik darsligi, Toshkent-2021.

“Kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatini tashkil etishda pedagogik-psixologik yondashuvlarni integratsiyalashning tashkiliy-metodik asoslari”

Sobir Voqqosov Saydaliyevich
Obloqul Fayziyev Unarovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari pedagoglarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashda kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatini tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari yoritilgan. Ushbu jarayonda pedagogik va psixologik yondashuvlarni o‘zaro integratsiyalash, o‘qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini oshirish, individual kasbiy ehtiyojlarini hisobga olish, hamkorlikda o‘rganish, mentorlik va refleksiv faoliyatni rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, kasbiy rivojlanish tadbirlarini samarali tashkil etishning tashkiliy-metodik shartlari, pedagoglar uchun qulay psixologik muhit yaratish hamda o‘quv mashg‘ulotlari natijadorligini baholashga doir yondashuvlar asoslangan. Maqolada kasbiy rivojlanish kuni va soatining amaliy samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish kuni, kasbiy rivojlanish soati, uzluksiz kasbiy ta’lim, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, kasbiy motivatsiya, mentorlik, refleksiv faoliyat, hamkorlikda o‘rganish, tashkiliy-metodik ta’minot, pedagogik kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические аспекты организации Дня профессионального развития и Часа профессионального развития в системе непрерывного профессионального развития педагогов общеобразовательных организаций. Анализируются возможности интеграции педагогических и психологических подходов, повышения профессиональной мотивации учителей,

учета их индивидуальных профессиональных потребностей, развития наставничества, совместного обучения и рефлексивной деятельности. Обосновываются организационно-методические условия эффективного проведения мероприятий профессионального развития, создания благоприятной психологической среды и оценки результативности учебных занятий. Особое внимание уделяется разработке методических рекомендаций, направленных на совершенствование организации Дня профессионального развития и Часа профессионального развития, а также повышение их практической значимости для профессионального роста педагогов.

День профессионального развития, Час профессионального развития, непрерывное профессиональное образование, педагогический подход, психологический подход, профессиональная мотивация, наставничество, рефлексивная деятельность, совместное обучение, организационно-методическое обеспечение, педагогическая компетентность.

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological aspects of organizing Professional Development Day and Professional Development Hour within the system of continuous professional development for teachers in general secondary education institutions. It analyzes the integration of pedagogical and psychological approaches, strategies for enhancing teachers' professional motivation, consideration of individual professional needs, and the development of mentoring, collaborative learning, and reflective practice. The article also explores the organizational and methodological conditions necessary for effective professional development activities, the creation of a supportive psychological environment, and the assessment of learning outcomes. Particular attention is paid to developing methodological recommendations aimed at improving the organization of Professional Development Day

and Professional Development Hour and increasing their practical contribution to teachers' professional growth.

Keywords: Professional Development Day, Professional Development Hour, continuous professional development, pedagogical approach, psychological approach, professional motivation, mentoring, reflective practice, collaborative learning, organizational and methodological support, pedagogical competence.

Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish, shuningdek, ta'lim jarayonini xalqaro talablar asosida takomillashtirish, eng avvalo, pedagoglarning kasbiy mahorati va uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash bilan chambarchas bog'liq. Bugungi kunda o'qituvchidan nafaqat o'z fanini chuqur bilish, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'lim jarayonida samarali muloqot o'rnatish, o'z faoliyatini muntazam tahlil qilish hamda kasbiy kompetensiyalarini mustaqil ravishda rivojlantirib borish talab etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini an'anaviy malaka oshirish tadbirlari bilan cheklab qo'ymasdan, uni uzluksiz, tizimli va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan jarayon sifatida tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashda kasbiy rivojlanish kuni (KRK) va kasbiy rivojlanish soati (KRS) muhim tashkiliy-metodik mexanizmlardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonlar pedagoglarning o'zaro tajriba almashishi, ilg'or pedagogik amaliyotlarni o'rganishi, darslarni tahlil qilishi, metodik muammolarni birgalikda hal etishi hamda kasbiy faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etishiga xizmat qiladi. Biroq bunday tadbirlarning samaradorligi faqat ularning muntazam tashkil etilishi yoki metodik materiallar bilan ta'minlanganligiga emas, balki mashg'ulotlar mazmunining pedagoglarning kasbiy ehtiyojlariga

muvofiqligi, ularda faol ishtirok etish motivatsiyasining shakllanganligi va psixologik jihatdan qulay muhit yaratilganligiga ham bog‘liq.

Kasbiy rivojlanish kuni va soatini tashkil etishda pedagogik hamda psixologik yondashuvlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Pedagogik yondashuv mashg‘ulotlarning maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari va kutilayotgan natijalarini belgilashga xizmat qilsa, psixologik yondashuv pedagoglarning individual xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari, ichki motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, muloqotga tayyorligi va kasbiy rivojlanishga bo‘lgan ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi kasbiy rivojlanish tadbirlarini bir tomonlama axborot uzatishga asoslangan mashg‘ulotlardan pedagoglarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi, tajriba almashishi va refleksiv faoliyatiga yo‘naltirilgan samarali ta’lim muhitiga aylantirish uchun zamin yaratadi.

Kasbiy rivojlanish jarayonida refleksiv yondashuvning o‘rni ham beqiyosdir. Pedagog o‘z darsini tahlil qilish, qo‘llagan metodlarining samaradorligini baholash, o‘quvchilarning o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklarni aniqlash va faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha aniq xulosalar chiqarish orqali kasbiy o‘sish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunda mentor va hamkasblar tomonidan bildirilgan tavsiyalar qo‘llab-quvvatlovchi, xolis va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi lozim. Psixologik xavfsiz muhit pedagoglarning o‘z fikrini erkin ifoda etishi, tajribasidagi qiyinchiliklarni ochiq muhokama qilishi va yangi pedagogik usullarni sinab ko‘rishga intilishiga yordam beradi.

Shuningdek, kasbiy rivojlanish kuni va soatini samarali tashkil etishda hamkorlikda o‘rganish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, amaliy mashg‘ulotlar, mahorat darslari, dars kuzatuvi, tajriba almashish va o‘zaro fikr-mulohaza bildirish kabi metodlardan maqsadli foydalanish talab etiladi. Bunday metodlar pedagoglarning mavjud bilimlarini faollashtirish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash va o‘zaro kasbiy hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadbirlar natijadorligini faqat ishtirokchilar soni yoki mashg‘ulotlarning o‘tkazilganligi bilan emas, balki pedagoglarning kasbiy bilim va ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar, dars amaliyotiga tatbiq etilgan yangiliklar hamda o‘quv jarayonidagi ijobiy siljishlar bilan baholash maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning maqsadi kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatini tashkil etishda pedagogik-psixologik yondashuvlarni integratsiyalashning nazariy va tashkiliy-metodik asoslarini tahlil qilish hamda mazkur jarayon samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.
Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishiga oid ilmiy-nazariy qarashlarni tahlil qilish; kasbiy rivojlanish kuni va soatini tashkil etishda pedagogik hamda psixologik omillarning o‘rnini aniqlash; pedagoglarning kasbiy motivatsiyasi, individual ehtiyojlari va refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi metodlarni asoslash; mentorlik, hamkorlikda o‘rganish va konstruktiv qayta aloqaning imkoniyatlarini yoritish; kasbiy rivojlanish tadbirlarining natijadorligini baholashga doir mezonlar hamda tashkiliy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti sifatida pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoni, predmeti sifatida esa kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatini tashkil etishda pedagogik-psixologik yondashuvlarni integratsiyalashning mazmuni, metodlari va tashkiliy-metodik shartlari belgilandi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, tizimlashtirish, pedagogik kuzatish, so‘rovnoma va natijalarni tahlil qilish kabi metodlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati kasbiy rivojlanish kuni va soatini pedagoglarning real kasbiy ehtiyojlariga moslashtirish, mashg‘ulotlarda faol ishtirok va o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish, psixologik jihatdan qulay ta’lim muhitini shakllantirish hamda kasbiy rivojlanish natijalarini tizimli baholash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish bilan belgilanadi. Taklif etiladigan yondashuvlar hududiy

pedagogik mahorat markazlari, umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari va kasbiy rivojlanish jarayonini muvofiqlashtiruvchi mutaxassislar faoliyatida foydalanish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

1. Kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatining pedagogik mohiyati va ilmiy-nazariy asoslari

Uzluksiz kasbiy rivojlanish zamonaviy pedagog faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, uning mazmuni o‘qituvchining mavjud bilimlarini yangilash, kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish va pedagogik faoliyatida yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. An’anaviy malaka oshirish tizimidan farqli ravishda uzluksiz kasbiy rivojlanish pedagogning kundalik amaliy faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘rganish, amaliyotda qo‘llash, natijalarni tahlil qilish va faoliyatni takomillashtirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Kasbiy rivojlanish kuni (KRK) va kasbiy rivojlanish soati (KRS) pedagoglarning kasbiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan tashkiliy-metodik faoliyat shakllari sifatida qaralishi mumkin. Ularning samaradorligi mashg‘ulotlarning muntazamligidan tashqari, mazmunning dolzarbligi, metodlarning pedagogik maqsadga muvofiqligi, ishtirokchilarning faolligi va o‘zlashtirilgan bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishi bilan belgilanadi.

KRK va KRS jarayonida pedagoglar faqat tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtiruvchi ishtirokchilar sifatida emas, balki o‘z kasbiy tajribasini tahlil qiluvchi, muammolarni aniqlovchi, yechimlarni izlovchi va yangi pedagogik yondashuvlarni sinovdan o‘tkazuvchi faol subyektlar sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Bunday yondashuv pedagogning mustaqil fikrlashi, kasbiy mas’uliyati va o‘z faoliyatini takomillashtirishga bo‘lgan intilishini rivojlantirishga yordam beradi.

Kasbiy rivojlanish tadbirlarining nazariy asoslarini bir necha o‘zaro bog‘liq yondashuvlar orqali izohlash mumkin. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv bilimlarni amaliy vazifalar orqali

o‘zlashtirishga, kompetensiyaviy yondashuv kasbiy faoliyatda zarur bilim va ko‘nikmalarni birgalikda rivojlantirishga, refleksiv yondashuv esa pedagogning o‘z faoliyati natijalarini tahlil qilishiga asoslanadi. Hamkorlikda o‘rganish yondashuvi pedagoglarning o‘zaro tajriba almashishi va umumiy muammolarni birgalikda hal etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu jihatdan KRK va KRSni tashkil etishda mashg‘ulotlarning mazmuni pedagoglarning real ehtiyojlariga moslashtirilishi, nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar bilan mustahkamlanishi va har bir mashg‘ulot aniq kasbiy natijaga yo‘naltirilishi zarur. Masalan, darsni samarali rejalashtirish mavzusidagi mashg‘ulot faqat dars ishlanmasining tarkibiy qismlarini tushuntirish bilan cheklanmasligi, balki dars maqsadini belgilash, o‘quv topshiriqlarini tanlash, baholash mezonlarini ishlab chiqish va dars natijalarini tahlil qilish kabi amaliy faoliyatlarni ham qamrab olishi lozim.

Demak, KRK va KRSning pedagogik mohiyati o‘qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini qondirish, amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladigan uzluksiz o‘rganish muhitini yaratishdan iborat.

2. Kasbiy rivojlanish jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasi

KRK va KRS samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri pedagogik va psixologik yondashuvlarni o‘zaro uyg‘unlashtirishdir. Pedagogik yondashuv mashg‘ulotlarning maqsadi, mazmuni, metodlari, tashkil etish shakllari va kutilayotgan natijalarini belgilasa, psixologik yondashuv ishtirokchilarning ehtiyojlari, motivatsiyasi, individual xususiyatlari, o‘zaro munosabatlari va o‘rganish jarayoniga bo‘lgan munosabatini hisobga olishga imkon beradi.

Pedagogik jihatdan puxta rejalashtirilgan, biroq ishtirokchilarning kasbiy ehtiyojlari va psixologik xususiyatlariga moslashtirilmagan mashg‘ulot kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Xuddi shuningdek, qulay psixologik muhit yaratilgan bo‘lsa-da, mashg‘ulotning aniq maqsadi, mazmuni va metodik tuzilishi belgilanmasa, kasbiy rivojlanish jarayonining samaradorligi pasayishi ehtimoli mavjud. Shu sababli mazkur ikki yondashuvni alohida emas, balki yagona tizimning o‘zaro to‘ldiruvchi tarkibiy qismlari sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Pedagogik va psixologik yondashuvlarning integratsiyasini quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirish mumkin:

Birinchidan, ehtiyojlarga asoslangan rejalashtirish. Mashg‘ulot mavzularini belgilashda pedagoglarning kasbiy tayyorgarlik darajasi, fan xususiyatlari, dars jarayonida duch kelayotgan muammolari va rivojlanishga bo‘lgan ehtiyojlarini aniqlash lozim. Buning uchun qisqa so‘rovnomalar, suhbatlar, dars kuzatuvlari, o‘zini o‘zi baholash vositalari va metodik tahlillardan foydalanish mumkin. Olingan ma’lumotlar mashg‘ulotlar mazmunini amaliy ehtiyojlarga moslashtirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, faol va interaktiv ta’lim metodlarini qo‘llash. Muammoli vaziyatlar tahlili, kichik guruhlarda ishlash, pedagogik keyslar, mikrodarslar, mahorat darslari va tajriba almashish mashg‘ulotlari pedagoglarning faol ishtirokini ta’minlashga yordam beradi. Bunday metodlar orqali o‘qituvchilar nazariy bilimlarni amaliy vazifalar bilan bog‘laydi, turli yechimlarni taqqoslaydi va o‘z tajribasini boyitadi.

Uchinchidan, psixologik xavfsiz muhitni shakllantirish. Kasbiy rivojlanish tadbirlarida ishtirokchilarning fikri hurmat qilinishi, savol berish va xatolardan o‘rganish imkoniyati mavjud bo‘lishi, fikr-mulohazalar esa shaxsga emas, kasbiy faoliyatga qaratilishi zarur. Bu holat pedagoglarning o‘z tajribasini ochiq tahlil qilishi va yangi usullarni sinab ko‘rishga tayyorligini qo‘llab-quvvatlaydi.

To‘rtinchidan, refleksiv faoliyatni rivojlantirish. Har bir mashg‘ulot yakunida pedagog o‘zlashtirgan bilimlari, aniqlagan muammolari va amaliyotida qo‘llashni rejalashtirgan usullarini tahlil

qilishi maqsadga muvofiq. Refleksiya kasbiy o‘sishning keyingi bosqichlarini belgilash, individual rivojlanish maqsadlarini aniqlash va o‘rganilgan bilimlarning amaliy ahamiyatini anglash imkonini beradi.

Beshinchidan, konstruktiv qayta aloqani yo‘lga qo‘yish. Mentor, yetakchi o‘qituvchi va hamkasblar tomonidan bildiriladigan tavsiyalar aniq, asoslangan va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi kerak. Qayta aloqa pedagogga o‘z faoliyatidagi kuchli jihatlarni aniqlash, takomillashtirilishi zarur bo‘lgan tomonlarni anglash va keyingi faoliyatiga aniq maqsadlar belgilashga yordam beradi.

Mazkur yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unligi KRK va KRSni faqat metodik tadbir sifatida emas, balki pedagogning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi yaxlit tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi.

3. Kasbiy motivatsiya va psixologik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati

Pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayonidagi faolligi ko‘p jihatdan ularning ichki motivatsiyasi, kasbiy maqsadlari va o‘rganilayotgan materialning amaliy ahamiyatini anglashiga bog‘liq. Agar pedagog mashg‘ulot mazmunini kundalik faoliyatida uchraydigan muammolarni hal etish bilan bog‘lay olsa, yangi bilimlarni o‘zlashtirish va amaliyotga tatbiq etishga bo‘lgan qiziqishi kuchayishi mumkin.

Bunda psixologik qo‘llab-quvvatlash pedagoglarning kasbiy faoliyatini nazoratsiz qoldirish yoki talablarni pasaytirish degani emas. Aksincha, aniq kasbiy maqsadlar, tushunarli mezonlar, xolis baholash va rivojlantiruvchi tavsiyalar orqali pedagogning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun qulay sharoit yaratishni anglatadi.

KRK va KRSda motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash uchun quyidagi amaliy usullardan foydalanish mumkin:

- mashg‘ulot mavzusini real pedagogik muammolar bilan bog‘lash;
- pedagoglarning kasbiy ehtiyojlari va takliflarini muntazam o‘rganish;
- amaliy topshiriqlarni kichik guruhlarda bajarishni tashkil etish;

- muvaffaqiyatli tajribalarni tahlil qilish va ommalashtirish;
- o‘zini o‘zi baholash va refleksiya vositalaridan foydalanish;
- pedagoglarning individual kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilash;
- mentor va hamkasblar tomonidan konstruktiv qayta aloqa berilishini ta’minlash.

Ushbu usullarni tizimli qo‘llash kasbiy rivojlanish tadbirlarining mazmunini pedagoglar uchun tushunarli va amaliy jihatdan ahamiyatli qilishga yordam beradi.

4. Mentorlik, hamkorlikda o‘rganish va refleksiv amaliyotning metodik imkoniyatlari

KRK va KRSni tashkil etishda mentorlik faoliyati pedagoglarning kasbiy tajribasini uzatish, metodik yordam ko‘rsatish va kasbiy muammolarni birgalikda hal etishning muhim vositalaridan biridir. Mentorning vazifasi faqat tayyor tavsiyalar berish bilan cheklanmasdan, pedagogni mustaqil tahlil qilishga, muammoning sabablarini aniqlashga va samarali yechimlarni izlashga yo‘naltirishni ham qamrab olishi kerak.

Mentorlik jarayonida o‘zaro hurmat, ishonch, kasbiy hamkorlik va aniq maqsadlarga asoslangan muloqot muhim ahamiyatga ega. Mentor va pedagog birgalikda kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilashi, amaliy vazifalarni rejalashtirishi, natijalarni tahlil qilishi va keyingi faoliyat yo‘nalishlarini aniqlashi mumkin.

Hamkorlikda o‘rganish esa pedagoglarning individual tajribasini umumiy kasbiy resursga aylantirish imkonini beradi. Masalan, bir fan o‘qituvchisi samarali qo‘llagan metodni boshqa hamkasblari bilan muhokama qilishi, dars ishlanmalarini taqqoslashi, o‘quvchilar faoliyatini faollashtirishga doir yechimlarni birgalikda ishlab chiqishi mumkin. Bunday jarayonda ishtirokchilar bir-biridan o‘rganadi va o‘z faoliyatiga nisbatan yangicha qarashlarni shakllantiradi.

Refleksiv amaliyot mentorlik va hamkorlikda o‘rganishning mantiqiy davomi hisoblanadi. U pedagogning bajarilgan faoliyatni

tahlil qilishi, natijalarni belgilangan maqsadlar bilan taqqoslashi va keyingi faoliyat uchun xulosalar chiqarishini nazarda tutadi. Refleksiv faoliyatni quyidagi savollar asosida tashkil etish mumkin:

1. Mashg‘ulot yoki dars davomida qanday maqsadga erishildi?
2. Qaysi metod va topshiriqlar samarali bo‘ldi?
3. Qanday qiyinchiliklar yuzaga keldi va ularning sabablari nimada?
4. O‘quvchilar yoki mashg‘ulot ishtirokchilarining faolligiga nimalar ta’sir ko‘rsatdi?
5. Keyingi mashg‘ulotda qanday o‘zgarishlar kiritish zarur?

Mazkur savollar pedagogni o‘z faoliyatiga tanqidiy, biroq konstruktiv yondashishga undaydi. Bunda refleksiya shaxsiy kamchiliklarni izlash emas, balki faoliyatni takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash vositasi sifatida talqin qilinishi lozim.

KRK va KRS doirasida mentorlik, hamkorlikda o‘rganish va refleksiv amaliyotni birlashtirish pedagoglarning kasbiy rivojlanishini uzluksiz jarayonga aylantirishga xizmat qiladi. Buning uchun mashg‘ulotda olingan bilimlarni keyingi darslarda qo‘llash, amaliy natijalarni kuzatish va navbatdagi uchrashuvda ularni muhokama qilish imkoniyatini yaratish maqsadga muvofiq.

5. KRK va KRSni tashkil etishning mualliflik tashkiliy-metodik modeli

Yuqoridagi nazariy va metodik yondashuvlardan kelib chiqib, kasbiy rivojlanish kuni va soatini tashkil etish uchun o‘zaro bog‘liq besh bosqichdan iborat mualliflik modelini taklif etish mumkin. Modelning asosiy g‘oyasi — pedagogning kasbiy ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, o‘rganilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va natijalarni baholashgacha bo‘lgan jarayonni yagona tizim sifatida tashkil qilishdir.

Birinchi bosqich — diagnostik bosqich. Ushbu bosqichda pedagoglarning kasbiy ehtiyojlari, mavjud bilim va ko‘nikmalari, qiziqishlari hamda amaliy faoliyatida uchraydigan muammolar

aniqlanadi. Bunda so‘rovnoma, suhbat, o‘zini o‘zi baholash, dars kuzatuvi va metodik tahlil vositalaridan foydalanish mumkin. Diagnostika natijalari mashg‘ulot mavzularini tanlash va individual ehtiyojlarni hisobga olish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich — loyihalash va rejalashtirish bosqichi. Aniqlangan ehtiyojlar asosida mashg‘ulotning maqsadi, mazmuni, metodlari, topshiriqlari va kutilayotgan natijalari belgilanadi. Ushbu bosqichda pedagogik maqsadlar bilan bir qatorda ishtirokchilarning motivatsiyasi, hamkorlik qilish imkoniyatlari va psixologik qulaylikni ta’minlash masalalari ham hisobga olinadi.

Uchinchi bosqich — faol o‘rganish bosqichi. Bu bosqichda mahorat darslari, pedagogik keyslar, mikrodarslar, guruhli topshiriqlar, dars kuzatuvi va tajriba almashish kabi metodlar qo‘llanadi. Mashg‘ulot ishtirokchilari yangi bilimlarni amaliy vazifalar orqali o‘zlashtiradi, o‘z tajribasini taqdim etadi va kasbiy muammolarga yechimlar ishlab chiqadi.

To‘rtinchi bosqich — refleksiya va amaliyotga tatbiq etish bosqichi. Pedagoglar mashg‘ulotda o‘rgangan usullaridan qaysilarini o‘z faoliyatida qo‘llashini belgilaydi. Keyingi darslarda ushbu usullardan foydalanish, natijalarni qayd etish va yuzaga kelgan qiyinchiliklarni tahlil qilish orqali kasbiy rivojlanishning amaliy davomiyligi ta’minlanadi.

Beshinchi bosqich — baholash va takomillashtirish bosqichi. Mashg‘ulot natijalari oldindan belgilangan mezonlar asosida tahlil qilinadi. Pedagoglarning bilim va ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlar, amaliyotga tatbiq etilgan metodlar, ishtirokchilar fikri va keyingi rivojlanish ehtiyojlari aniqlanadi. Olingan natijalar navbatdagi KRK va KRS mashg‘ulotlarini takomillashtirish uchun foydalaniladi.

6. Kasbiy rivojlanish tadbirlari samaradorligini baholash mezonlari

KRK va KRS samaradorligini baholashda faqat mashg‘ulotlarning o‘tkazilganligi, ishtirokchilar soni yoki rejaning bajarilganligi bilan

cheklanish yetarli emas. Bunday koʻrsatkichlar tashkiliy faoliyatni tavsiflasa-da, pedagoglarning kasbiy rivojlanishida yuz bergan oʻzgarishlarni toʻliq ifodalamaydi. Shu sababli baholash jarayonida tashkiliy koʻrsatkichlar bilan bir qatorda pedagogik, psixologik va amaliy natijalarni ham hisobga olish lozim.

Birinchi mezon — **pedagogik natijadorlik**. U pedagoglarning mashgʻulot mazmunini oʻzlashtirishi, yangi metodlarni tushunishi, amaliy topshiriqlarni bajarishi va olingan bilimlarni dars jarayonida qoʻllay olishi orqali baholanishi mumkin. Bunda mashgʻulotdan oldingi va keyingi diagnostik natijalarni taqqoslash, amaliy ishlarni tahlil qilish hamda dars kuzatuvlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi mezon — **psixologik va motivatsion holat**. Ushbu mezon pedagoglarning kasbiy rivojlanish tadbirlariga qiziqishi, oʻz fikrini erkin bildirish imkoniyati, hamkorlikka tayyorligi, mashgʻulotlarning amaliy ahamiyati haqidagi fikrlari va keyingi oʻrganishga boʻlgan ehtiyojlarini oʻrganish orqali aniqlanadi. Bunda anonim soʻrovnomalar va refleksiv savollardan foydalanish mumkin.

Uchinchi mezon — **amaliyotga tatbiq etish darajasi**. Mashgʻulotda oʻrganilgan metodlarning dars jarayonida qoʻllanishi, dars ishlanmalaridagi oʻzgarishlar, oʻquvchilar faolligini oshirishga qaratilgan usullardan foydalanish va pedagogning oʻz faoliyatini tahlil qilishi ushbu mezonning asosiy koʻrsatkichlari hisoblanadi.

Toʻrtinchi mezon — **hamkorlik va mentorlik samaradorligi**. Bunda mentorlik uchrashuvlarining mazmuni, oʻzaro dars kuzatuvlari, metodik tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi va pedagoglar oʻrtasida tajriba almashishning muntazamligi tahlil qilinadi.

Beshinchi mezon — **tashkiliy-metodik sifat**. Mashgʻulotlarning maqsadga muvofiq rejalashtirilishi, metodik materiallar bilan ta’minlanishi, ajratilgan vaqtning oqilona tashkil etilishi, ishtirokchilarning ehtiyojlari hisobga olinishi va qayta aloqa mexanizmlarining mavjudligi baholanadi.

Baholash natijalaridan pedagoglarni bir-biri bilan taqqoslash yoki jazolash vositasi sifatida emas, balki kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va metodik yordamni takomillashtirish uchun foydalanish muhimdir. Ayniqsa, psixologik mazmundagi so‘rovnomalarda ishtirokchilarning fikrlarini xolis va imkon qadar maxfiy tarzda yig‘ish natijalarning ishonchliligini oshirishga yordam beradi.

7. KRK va KRSni takomillashtirishning amaliy yo‘nalishlari

Pedagogik-psixologik yondashuvlarni integratsiyalash asosida KRK va KRSni takomillashtirish uchun tashkiliy, metodik va psixologik chora-tadbirlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Birinchidan, hududiy pedagogik mahorat markazlari va umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini muntazam o‘rganish mexanizmini yo‘lga qo‘yish zarur. Diagnostika natijalari asosida fanlar, metodik yo‘nalishlar va pedagoglarning tajriba darajasi bo‘yicha tabaqalashtirilgan mashg‘ulot mavzulari ishlab chiqilishi mumkin.

Ikkinchidan, mashg‘ulotlar mazmunida amaliy topshiriqlar ulushini oshirish lozim. Har bir mavzu pedagogning kundalik faoliyatida uchraydigan muayyan muammoni hal qilishga yo‘naltirilishi, nazariy tushunchalar esa amaliy misollar, keyslar va mikrodarslar orqali mustahkamlanishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, mentorlik faoliyatining rivojlantiruvchi xususiyatini kuchaytirish kerak. Mentorlar uchun nafaqat fan va metodika bo‘yicha, balki samarali muloqot, qayta aloqa berish, kattalar ta’limining xususiyatlari va refleksiv faoliyatni tashkil etish bo‘yicha ham metodik tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

To‘rtinchidan, KRK va KRS jarayonida pedagoglarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olishga alohida e’tibor qaratish lozim. Buning uchun o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot, kasbiy tajribani erkin muhokama qilish, xatolardan o‘rganish va amaliy yutuqlarni e’tirof etish imkoniyatlari yaratilishi kerak.

Beshinchidan, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish zarur. Elektron platformalar orqali metodik materiallarni tarqatish, topshiriqlarni joylashtirish, pedagoglarning o‘zlashtirish natijalarini kuzatish va qayta aloqa olish mumkin. Biroq raqamli vositalar jonli muloqot, mentorlik va hamkorlikdagi amaliy faoliyatning o‘rnini to‘liq egallamasligi, aksincha, ularni qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Oltinchidan, kasbiy rivojlanish tadbirlarining natijalarini tizimli monitoring qilish va olingan ma’lumotlar asosida metodik faoliyatni takomillashtirish lozim. Bunda natijalarni qayd etish bilan cheklanmasdan, ularning sabablarini tahlil qilish, samarali tajribalarni aniqlash va aniqlangan muammolar bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni belgilash muhim ahamiyatga ega.

Yettinchidan, kasbiy rivojlanish jarayonining uzviyligini ta’minlash uchun KRK va KRS mashg‘ulotlarida o‘rganilgan materiallar keyingi dars amaliyoti, metodik birlashmalar faoliyati va mentorlik uchrashuvlari bilan bog‘lanishi kerak. Bunday izchillik o‘rganilgan bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishiga hamda pedagogning kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini izchil belgilab borishiga yordam beradi.

Umuman olganda, kasbiy rivojlanish kuni va soatini pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida tashkil etish pedagoglarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik va refleksiyani rivojlantirish hamda kasbiy o‘sish natijalarini baholashga imkon beradigan tizimli yondashuvni talab qiladi. Taklif etilgan tashkiliy-metodik model ushbu jarayonni diagnostika, rejalashtirish, faol o‘rganish, amaliyotga tatbiq etish va baholash bosqichlari orqali izchil tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir. Kasbiy rivojlanish kuni (KRK) va kasbiy rivojlanish soati (KRS) pedagoglarning kasbiy bilimlarini yangilash, metodik mahoratini rivojlantirish, ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish va ta’lim jarayonidagi muammolarga samarali yechimlar topish imkonini beruvchi tashkiliy-

metodik faoliyat shakllari hisoblanadi. Biroq ularning samaradorligi tadbirlarning muntazam o‘tkazilishi bilangina emas, balki mazmunning kasbiy ehtiyojlarga mosligi, metodlarning amaliy yo‘naltirilganligi va pedagoglarning faol ishtirokini ta’minlash bilan belgilanadi.

KRK va KRSni tashkil etishda ehtiyojlarga asoslangan rejalashtirish, faol ta’lim metodlari, mentorlik, hamkorlikda o‘rganish, refleksiv faoliyat va konstruktiv qayta aloqadan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Ushbu metodlar pedagoglarni tayyor ma’lumotlarni qabul qiluvchi ishtirokchilar darajasida qoldirmasdan, ularni kasbiy muammolarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqish jarayoniga jalb etishga yordam beradi.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqotda tahlil qilingan pedagogik-psixologik yondashuvlar va taklif etilgan tashkiliy-metodik model asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini muntazam aniqlash. Kasbiy rivojlanish kuni va soati mavzularini belgilashdan oldin pedagoglarning ehtiyojlari, metodik qiyinchiliklari va kasbiy rivojlanish maqsadlarini o‘rganish tavsiya etiladi. Buning uchun qisqa so‘rovnomalar, suhbatlar, o‘zini o‘zi baholash vositalari va dars kuzatuvlari natijalaridan foydalanish mumkin.

2. Mashg‘ulotlarni amaliyotga yo‘naltirilgan holda tashkil etish. Ma’ruza va axborot berish bilan cheklanmasdan, pedagogik vaziyatlar tahlili, mikrodarslar, amaliy topshiriqlar, mahorat darslari va kichik guruhlardagi hamkorlik faoliyatiga keng o‘rin ajratish lozim. Har bir mashg‘ulot yakunida pedagog o‘zlashtirgan bilimlarini amaliy faoliyatida qanday qo‘llashini belgilashi maqsadga muvofiq.

3. Psixologik jihatdan qulay kasbiy muhit yaratish. Mashg‘ulotlarda pedagoglarning fikrlarini hurmat qilish, savol berish, o‘z tajribasini taqdim etish va muammolarni erkin muhokama qilish

imkoniyatini ta’minlash zarur. Qayta aloqa shaxsiy tanqidga emas, kasbiy faoliyatni takomillashtirishga yo‘naltirilishi kerak.

4. Mentorlik faoliyatini takomillashtirish. Mentorlar va yetakchi o‘qituvchilar faoliyatida maslahat berish, dars kuzatuvi, birgalikda rejalashtirish, amaliy muammolarni tahlil qilish va rivojlantiruvchi qayta aloqa berish mexanizmlarini kuchaytirish tavsiya etiladi. Mentorlik faoliyatining natijalari pedagogning kasbiy rivojlanish maqsadlari bilan bog‘lanishi lozim.

5. Refleksiv amaliyotni muntazam joriy etish. Har bir KRK va KRS mashg‘uloti yakunida qisqa refleksiya tashkil etilib, pedagoglarning nimalarni o‘rganganligi, qanday muammolarni aniqlaganligi va qaysi metodlarni amaliyotga tatbiq etishni rejalashtirganligi qayd etilishi mumkin. Keyingi mashg‘ulotlarda ushbu rejalar ijrosi va yuzaga kelgan natijalarni muhokama qilish maqsadga muvofiq.

6. Kasbiy rivojlanish natijalarini kompleks baholash. Mashg‘ulotlar samaradorligini aniqlashda ishtirokchilar soni va tadbirlar o‘tkazilganligi bilan bir qatorda, amaliy topshiriqlar natijalari, dars kuzatuvlari, yangi metodlarning qo‘llanilishi, pedagoglarning fikr-mulohazalari va kasbiy ehtiyojlaridagi o‘zgarishlarni ham hisobga olish tavsiya etiladi.

7. Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish. Elektron platformalar yordamida metodik materiallarni tarqatish, mustaqil topshiriqlarni tashkil etish, qayta aloqa olish va kasbiy rivojlanish natijalarini kuzatish mumkin. Bunda raqamli vositalar jonli muloqot, mentorlik va amaliy hamkorlikni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanishi lozim.

8. Hududiy tajribalarni umumlashtirish va ommalashtirish. Pedagogik mahorat markazlari hamda ta’lim tashkilotlarida samarali deb topilgan metodik ishlanmalar, mahorat darslari, mentorlik amaliyotlari va kasbiy rivojlanish shakllarini tahlil qilish,

hujjatlashtirish va boshqa ta’lim tashkilotlarida qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganish tavsiya etiladi.

9. Uzluksiz takomillashtirish mexanizmini yo‘lga qo‘yish. KRK va KRS natijalari muntazam tahlil qilinib, aniqlangan muammolar keyingi mashg‘ulotlar mazmuni va metodikasini takomillashtirish uchun asos bo‘lishi zarur. Shu tariqa diagnostika, rejalashtirish, amalga oshirish, baholash va takomillashtirish o‘rtasida uzviylik ta’minlanadi.

Mazkur tavsiyalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish kasbiy rivojlanish kuni va soatini pedagoglarning ehtiyojlariga mos, amaliy natijalarga yo‘naltirilgan hamda psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi tizim sifatida rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Ularning samaradorligini aniqlash uchun tegishli ta’lim tashkilotlarida tajriba-sinov ishlari olib borish, boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash hamda natijalarni ilmiy tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ–231-son qarori. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son.

3. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., Gardner, M. *Effective Teacher Professional Development*. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute, 2017.

4. Desimone, L. M. Improving Impact Studies of Teachers’ Professional Development: Toward Better Conceptualizations and Measures // *Educational Researcher*. 2009. Vol. 38, No. 3. P. 181–199.

5. Timperley, H., Wilson, A., Barrar, H., Fung, I. *Teacher Professional Learning and Development: Best Evidence Synthesis Iteration*. Wellington: New Zealand Ministry of Education, 2007.

6. Schön, D. A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books, 1983.

7. Wenger, E. *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

8. Hattie, J., Timperley, H. The Power of Feedback // *Review of Educational Research*. 2007. Vol. 77, No. 1. P. 81–112.

9. Deci, E. L., Ryan, R. M. The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // *Psychological Inquiry*. 2000. Vol. 11, No. 4. P. 227–268.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida loyihaviy ta'limni rivojlantirish usullari

Mirzabekova Nargiza Qoraqulovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi metodik bo'lim boshlang'ich ta'lim metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini loyihaviy ta'lim asosida mustaqil fikrlashga, mustaqil muommolarni hal qilishda mulohaza yuritishga o'rgatish borasida fikr yuritiladi va tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning mustaqil fikrlash malakalarini rivojlantirishga qaratilgan 4K modeli haqida fikr yuritiladi .

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim,o'quvchi, mustaqil fikr, 4K modeli,loyihaviy ta'lim , rivojlanish, ijodkorlik, aqliy salohiyat, xalqaro baholash, nutqiy muloqot.

Аннотация. В данной статье рассматривается и анализируется, как научить учащихся начальных классов мыслить самостоятельно. Обсуждается модель 4К, направленная на развитие навыков самостоятельного мышления учащихся младших классов.

Ключевые слова: Начальное образование, ученик, независимое мышление, модель 4К, исследования, образование, развитие, творчество, умственные способности, инструмент, общение, речевое общение.

Abstract. This article discusses and analyzes the issue of teaching elementary school students to think independently and reason independently. It discusses the 4K model aimed at developing independent thinking skills in elementary school students.

Keywords: Primary education, student, independent thought, 4K model, research, education, development, creativity, intellectual potential, international assessment, verbal communication.

Umumiy o‘rta ta’lim tizimida mustaqil fikrlay oladigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladigan yosh avlodga sifatli ta’lim-tarbiya berish bugungi kun pedagoglarining asosiy maqsadi hisoblanadi.Ta’lim bu shaxsning intellektual, ma’naviy, jismoniy va madaniy rivojlanishining asosi, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi, iqtisodiy farovonligi hamda jamiyat va davlat rivojlanishining umumiy qadriyatlar va madaniyat bilan birlashtirilgan kalitidir. Buyuk alloma Albert Eynshteyn ta’kidlaganidek :”Ta’lim – bu shunchalik o‘rganish emas,balki odamlarni fikrlashga o‘rgatishdir.”

Dunyoda yuzdan ortiq davlat o‘z mamlakatida joriy etilgan ta’lim sifatini xolisona baholash maqsadida PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS, EGRA hamda EGMA kabi xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etadi. O‘zbekiston boshqa xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etishi ko‘zda tutilgan. Davlatimiz rahbarining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida 2030-yilga borib PISA o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish bo‘yicha vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta’ limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli farmonida xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish maqsadida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan PISA (The Programme for International Student Assessment) umumta’lim maktablarida ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishi, 4K modeli asosida o‘qitishni tashkil etilishiga o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, mahorati va bilimdonligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullarni darslarda qo‘llay olishi, o‘quvchiga puxta bilim berishi, erkin, ijodiy fikrlash ko‘nikma, malakalarini hosil qila olishi zamon talablaridan biri ekanligi ko‘zda tutilgan.

Boshlang‘ich sinflarda bolaning bilimga qiziqishiga dastlabki qadam qo‘yiladi. Ya’ni, shu davrdan boshlab bolani darsga mehr qo‘yishi yoki qiziqishini so‘nishi birinchi navbatda boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisiga bog‘liq bo‘ladi. Shuning uchun ham har bir pedagog bu darsda bola psixologiyasini yaxshi o‘rgangan holda dars jarayonini tashkil etishi, o‘quvchilarini fanga qiziqtira olishi juda muhim va mas’uliyatli vazifalar biri hisoblanadi. Buning uchun esa, o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat va zamonaviy bilimlardan xabardor bo‘lishi talab etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining fikri mustaqilligi - tashabbuskorligi insonning o‘z oldiga aniq maqsad va vazifalar qo‘yishi, ularni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan usul hamda vositalarni qo‘llashida namoyon bo‘ladi. Bu faoliyatning pishiqligi vazifalarni tez bajarish, bu jarayonda qo‘l keladigan usul va vositalarni tezkorlik bilan izlab topish, ulami farqlashda ko‘rinadi. Aqliy faoliyat tanqidiyligi esa mustaqil fikrlovchining voqea-hodisaga munosabati, uning xususiyatlarini ajrata bilishida namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. Haqiqatdan ham inson fikri mustaqilligi bo‘lgandagina o’z

oldiga ulkan maqsadlar qo‘ya oladi va shu maqsad yo‘lida qadam-baqadam odimlashdan to‘xtamaydi. O‘z maqsadi yo‘lidagi qiyinchiliklarni ham fikr mustaqilligi va teranligi tufayligina qiynalmasdan tez va oson yengib keta oladi. Aynan biz ham bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta'lim tarbiyasida ham ana shunday murakkab vaziyatlardan uddaburonlik va o‘zining fikr mustaqilligi bilan yo‘l topib keta oladigan shaxslarni tarbiyalash oliy maqsadimizdir.Insonda tafakkur faqatgina ta'lim-tarbiya jarayonida shakllantirilmaydi, faqatgina ta'lim-tarbiya institutlarida fikrlashga o‘rgatilmaydi. U har qaysi ruhan sog'lom bo‘lgan insonga hos bo‘lgan aqliy-jismoniy hosila hisoblanadi.Bu hosila har bir kishida o‘ziga xos tarzda o‘z intelektual imkoniyatlari darajasida mavjud bo'ladi. Ma'lum bir davrda olib borilgan ta'lim-tarbiya jarayonlarida tafakkurning shakllari, ma'lum sifatlari, darajalari, ma'lum yo‘nalishlarni belgilab olish ,sayqallash va yanada rivojlantirib borish mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi ijodkorlik va aqliy salohiyatini rivojlantiruvchi maktab yoshi – axloqiy g‘oyalar va qoidalarni shakllantirishning klassik davri hisoblanadi. Albatta, erta bolalik ham bolaning axloqiy dunyosiga katta hissa qo‘shadi, ammo amal qilish kerak bo‘lgan “qoidalar” va “qonunlar”ning izi, “me'yor”, “burch” g‘oyalari aynan kichik maktab yoshi davrida shakllana boshlaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga hayotiy ko‘nikmalarga o‘rgatish 4K modeli, ya'ni “Kritik (tanqidiy) fikrlash (Critical thinking); Kollaboratsiya (Team Work) (jamoaviy ishlash); Kreativlik (Creativity – ijodkorlik); Kommunikatsiya (Communicative skills – muloqot ko‘nikmalari)”ni shakllantiruvchi yangi avlod darsliklaridan foydalanilmoqda. Buning uchun o‘qituvchi tomonidan dars jarayonini oqilona tashkil qilinishi,o‘quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirib turilishi, o‘quv materialini kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha,tadqiqot, rolli o‘yinlar kabi

metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Bunday interfaol metodlarni qo‘llashi pedagogik mahoratiga bog‘liqdir. Bu esa o‘z-o‘zidan ta’lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o‘rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida faoliyat olib boradigan o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi kasbiy sifatlar va amaliy ish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda ularda kreativlikni ya’ni ijodkorlikni rivojlantirishni ham nazarda tutadi.Bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining oldida ta’lim mazmunini sifatli tashkil etishi uchun mahorat va kasbiy kompetentlikni talab etiladi. Har bir o‘quvchining rivojlanishi va o‘z-o‘zini namoyon qilishi uchun quyidagilarni o‘z ichiga olgan o’quv muhitini tashkil qilish lozim:

- turli mazmun, shakl va turdagi o’quv materiallarini tayyorlash va foydalanish;

-o‘quvchiga topshiriqlar berganda unga topshiriqni bajarish usullarini tanlash imkonini berish;

- o‘quvchilarni ijodiy faollashtirish maqsadida, noan’anaviy, yakka va guruhda ishlash shakllaridan foydalanish;

- mustaqil va ommaviy ijodiy faoliyat uchun sharoit yaratish;

- mashg‘ulotlarda kichik guruhlarda ishlashni tashkil qilish (trening, imitatsion-rolli o‘yinlar, dialog);

- individual dasturlar ishlab chiqish va ulardan foydalanish;

- loyihalash metodidan foydalanib o‘quv jarayonini tashkil qilish;

O‘qituvchi shunday muhit yaratishi kerakki, har bir o’quvchi bilim olishdagi xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olib o‘z-o‘zini namoyon qila olsin. Ta’lim jarayoni nafaqat informatsion, balki, rivojlantiruvchi ham bo‘lishi kerak. O‘qituvchining har bir o‘quvchining xulqini, bajarayotgan faoliyatini kuzatib, ma’lumotlar bankini to‘ldirib borishi va bu ma’lumotlardan shakllantirilgan o‘quvchining “portreti”dan (tafakkuri, fanlarga qiziqishi, diqqati va

boshqalar) ta’lim berishda foydalanishi ta’lim samarodorligini oshiradi.

Jahonda globallashuv va integratsiya jarayonlari chuqurlashayotgan sharoitda o‘qituvchilarning axborot-kommunikatsiya kompetensiyalarini rivojlantirish orqali kasbiy kompetentligini takomillashtirishga ehtiyoj kuchaymoqda. Shu bois YUNESKOning strategik loyihalarida belgilangan me‘yorlar va xalqaro standartlarga asoslanib, 3D o‘lchamdagi raqamli texnologiyalarni qo‘llash, AKT bilan samarali ishlash ko‘nikmalari va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv seminarlarini tashkil etilishi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jahon amaliyotida bugungi kunda o‘qituvchilarning kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirishda grafik bilimlar, obyektlarning funksional va konstruktiv o‘ziga xosligini bilishga asoslangan ko‘nikma va malakalar (kompetensiyalar)ni samarali qo‘llash, kasbiy yo‘nalganlik va faoliyat tajribasi, axborot texnologiyalari bo‘yicha erkin ijodkorlik muhitini yaratish, muvaffaqiyatli kasbiy-pedagogik faoliyat, uning ahamiyati va muayyan texnologik masalalarga munosabat, korrektiv mashqlar tizimi alohida ahamiyatga ega.

Yurtimizda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish yo‘li bilan o‘sib kelayotgan yosh avlodni XXI asr ko‘nikmalariga ega bo‘lishi, chet tillarini o‘qishi, shu tillarda erkin so‘zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko‘lamda foydalanishlari, xalqarohamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ma’lum bir yangi ma’lumotlarni,bilimlarni tez va oson egallab olishlari uchun ularga ta’limiy faoliyatlar o‘qituvchilar tomonidan to‘g‘ri va aynan, bolalarning yosh, individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda

tashkil etilishi lozim. Shundagina bolaning ijodkorlik qobiliyati, aqliy salohiyati,faolligi va hayotiy hodisalarga bo‘lgan mustaqil fikriy faolligi oshadi. Bugungi kunda pedagogika, psixologiya fani aqliy tarbiya vazifalarini samarali hal etish birinchi navbatda bolaning imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanishni, ikkinchi tomondan bola organizmining charchashiga sabab bo‘ladigan ortiqcha zo‘rayish bo‘lmasligi kerak, degan fikrni ilgari suradi.To‘g‘ri tashkil etilgan dars jarayonidagina to‘laqonli aqliy rivojlanish ro‘y beradi. Shu sababli pedagoglarning vazifasi muayyan maqsadni ko‘zlab, tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish uchun kerakli sharoitni yaratish bolalarda ijodkorlik va aqliy salohiyatini mantiqiy nutqiy fikrlash rivojlana boshlaydi.Fikrlashning mazkur shaklida narsa-hodisalar o‘rtasidagi mavjud bo’lgan aloqalarni yo‘lga qo‘yishda namoyon bo‘ladi. Fikrlash jarayoning barcha shakllarida asosiy fikrlash jarayonlarini rivojlantirish bosqichma bosqich amalga oshadi. Bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish kattalar tomonidan hal etilishi lozim bo‘lgan vazifa hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tahlil qilish, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirishga o‘rgatish hamda o‘zining shaxsiy fikrini erkin bildirishga undash lozim. O‘quvchilarga vazifa sifatida ularning bilish faolligini rag’batlantiruvchi, lohiya ishlarini amalga oshiruvchi, tadqiqotchilik ishlari bajariladigan mashg‘ulotlar berish orqali amalga oshiriladi. Bolalarning fikrlashini shakllantirishda narsa buyumlar bilan tanishtirishga doir harakatlar juda muhim. Amaliy harakatlar asosida bola ob’yektlarni qiyoslash, tahlil etish, taqqoslash, guruhlashga o‘rganadi. Ana shu tarzda bolada fikrlashning ilk ko‘rgazmali-amaliy shakli tarkib topadi. Asta-sekin bolada nafaqat bevosita narsa-buyumlarni idrok etish orqali, balki timsollar asosida fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Ya’ni ko‘rgazmali-obrazli fikrlash shakllanadi. Haqiqatdan ham boshlang‘ich sinf yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashga, kreativ yondoshishda amaliy harakatlarning o‘rni beqiyosdir. Bolada amaliy ko‘nikmalarning shakllanib, ortib borishi

atrofdagi narsa va hodisalar o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarini chuqur anglab boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF 5712 sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’lim tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish to‘g‘risida” gi 2018-yil 8-dekardagi 997 -sonli qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”gi PF-60-son Farmoni.

4. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz (1-jild). – T.: O‘zbekiston. NMIU, 2017. 592-b. (412- b).

5.Xalqaro tadqiqotlarda boshlang’ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholash (Boshlang’ich sinf o‘qituvchilar ,metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo’llanma) . Ta‘lim instituti huzuridagi Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi. Toshkent 2019-yil. 92b.

6.“Ta‘lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar” R.Ishmuhammedov.M.Yo`ldashev, 2013 yil

7.Nizomiddin Mahmudov “O‘qituvchi nutqi madaniyati” Toshkent -2007.179-b.

8.“Boshlang‘ich sinflarda innovatsiyon texnologilarning samarali usullari” – B.X.Jalilov,R.Soipova «Sharq» nashriyotmatbaa kontserni, 1997.

9.”Boshlang‘ich sinf o`quvchilarini xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishga tayyorlash” S.X.Mamatqulova.2017

Tabiiy fanlarni o‘qitishda tadqiqotga asoslangan ta’limning o‘rni va ahamiyati

Axmedova Nargiza Bozorovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi
Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi biologiya fani metodisti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida tadqiqotga asoslangan ta’lim (inquiry-based learning) texnologiyasining nazariy asoslari, uning an’anaviy ta’lim usullaridan farqi va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. “5E” modeli asosida darsni tashkil etish bosqichlari yoritilgan, ushbu yondashuvning o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ilmiy metodni o‘zlashtirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, tadqiqotga asoslangan ta’limni amaliyotga tatbiq etishda duch keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tadqiqotga asoslangan ta’lim, tabiiy fanlar, “5E” modeli, ilmiy metod, tanqidiy fikrlash, faol ta’lim.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, distinctions from traditional teaching methods, and practical significance of inquiry-based learning in the context of teaching natural sciences. It outlines the stages of organizing a lesson based on the "5E" model and substantiates the approach's role in fostering critical thinking, mastering the scientific method, and developing practical skills among students. Additionally, the article presents recommendations regarding the challenges encountered when implementing inquiry-based learning and strategies to overcome them.

Keywords: inquiry-based learning, natural sciences, "5E" model, scientific method, critical thinking, active learning.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы, отличия от традиционных методов обучения и практическая значимость обучения на основе исследования (inquiry-based learning) в контексте преподавания естественных наук. Описываются этапы организации урока по модели «5E» и обосновывается роль данного подхода в формировании критического мышления, освоении научного метода и развитии практических навыков у учащихся. Кроме того, в статье представлены рекомендации по преодолению трудностей, возникающих при внедрении обучения на основе исследования.

Ключевые слова: обучение на основе исследования, естественные науки, модель «5E», научный метод, критическое мышление, активное обучение.

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. An’anaviy ta’lim modelida bilim asosan tayyor holda, o‘qituvchidan o‘quvchiga bir tomonlama uzatiladi, bu esa o‘quvchining passiv tinglovchi rolida qolishiga olib keladi. Ayniqsa, tabiiy fanlar — fizika, kimyo, biologiya va geografiya kabi predmetlarni o‘qitishda bunday yondashuv o‘quvchilarning ilmiy tafakkurini to‘liq rivojlantira olmaydi, chunki tabiiy fanlarning mohiyati kuzatish, tajriba va tahlil qilishga asoslangan bilish jarayonidir.

Shu sababli so‘nggi yillarda dunyo ta’lim amaliyotida “tadqiqotga asoslangan ta’lim” (inquiry-based learning) yondashuvi keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvning ildizlari amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui (John Dewey) ning “amaliyot orqali o‘rganish” (learning by doing) g‘oyasiga borib taqaladi va keyinchalik Jerom Bruner kabi olimlar tomonidan rivojlantirilgan. Mazkur maqolada ushbu yondashuvning nazariy asoslari, tabiiy fanlarni o‘qitishdagi o‘rni

va ahamiyati, shuningdek amaliyotga tatbiq etish masalalari ko‘rib chiqiladi.

1. Tadqiqotga asoslangan ta’limning mohiyati

Tadqiqotga asoslangan ta’lim — o‘quvchining bilimni tayyor holda qabul qilishi emas, balki savol berish, kuzatish, gipoteza qo‘yish va uni tekshirish orqali mustaqil kashf etish jarayoniga asoslangan ta’lim modelidir. Bunda o‘quvchi ilmiy bilish jarayonini bevosita boshdan kechiradi: u avvalo muammoni yoki hayotiy savolni aniqlaydi, so‘ngra kuzatuvlar asosida taxmin (gipoteza) shakllantiradi, keyin tajriba yoki ma’lumotlar tahlili orqali uni sinaydi va nihoyat olingan natijalar asosida xulosa chiqaradi.

Bunday yondashuvda o‘qituvchining vazifasi tayyor bilim yetkazuvchidan ko‘ra, o‘quv jarayonini yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi murabbiyga aylanadi.

2. An’anaviy va tadqiqotga asoslangan ta’lim: qiyosiy tahlil

An’anaviy ta’lim modelida diqqat markazida o‘qituvchi va tayyor ma’lumot turadi: o‘quvchi asosan tinglaydi, yozadi va berilgan faktlarni yodlaydi, xatolar esa salbiy hodisa sifatida baholanadi. Tadqiqotga asoslangan ta’limda esa markazda o‘quvchining faoliyati va bilish jarayoni turadi: u savol beradi, izlanadi, tajriba o‘tkazadi, xatolarni esa o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qiladi. Bu farq, avvalo, ta’lim natijasiga bo‘lgan qarashda namoyon bo‘ladi — agar an’anaviy modelda asosiy mezon “nechta fakt yodlab olindi” bo‘lsa, tadqiqotga asoslangan modelda “qanday fikrlash va izlanish ko‘nikmalari shakllandi” degan savol muhim ahamiyat kasb etadi.

3. “5E” modeli asosida dars jarayonini tashkil etish

Amaliyotda tadqiqotga asoslangan ta’limni tashkil etishning eng keng tarqalgan usullaridan biri “5E” modeli hisoblanadi. Ushbu model dars jarayonini besh bosqichga bo‘lib tashkil etishni taklif qiladi:

— Jalb qilish (Engage): mavzuga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish uchun qiziqarli savol, hodisa yoki muammo taqdim etiladi;

— Tadqiq qilish (Explore): o‘quvchilar kuzatuv, tajriba yoki amaliy topshiriqlar orqali mustaqil izlanish olib boradilar;

— Tushuntirish (Explain): to‘plangan ma’lumotlar tahlil qilinib, tegishli tushuncha va ilmiy atamalar shakllantiriladi;

— Kengaytirish (Elaborate): egallangan bilim yangi vaziyat yoki masalalarga tatbiq etiladi;

— Baholash (Evaluate): o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish darajasi turli usullar yordamida baholanadi.

Ushbu bosqichlarning izchil qo‘llanilishi o‘quvchida bilimni nafaqat yodlash, balki uni chuqur anglash va amalda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

4. Tabiiy fanlarni o‘qitishda ahamiyati

Tadqiqotga asoslangan ta’lim, ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitishda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu fanlarning o‘zi tabiatan tajriba va kuzatishga asoslangan bilim sohalaridir. Ushbu yondashuvning asosiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

— Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: o‘quvchilar ma’lumotni passiv qabul qilish o‘rniga uni baholash, taqqoslash va tahlil qilishni o‘rganadilar;

— Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish: tajriba o‘tkazish, o‘lchash, kuzatish va laboratoriya asboblaridan foydalanish ko‘nikmalari rivojlanadi;

— Ilmiy metodni o‘zlashtirish: o‘quvchi kuzatish, gipoteza qo‘yish va uni tekshirish jarayonini nazariy emas, balki amaliy tajriba orqali tushunib oladi;

— O‘quv motivatsiyasini oshirish: mustaqil kashfiyot va izlanish jarayoni fanni o‘quvchi uchun yanada jozibador va ma’noli qiladi.

5. Amaliyotga tatbiq etishdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Tadqiqotga asoslangan ta’limni amaliyotga tatbiq etish jarayonida bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Xususan, dars vaqtining cheklanganligi ko‘pincha to‘liq tadqiqot siklini amalga

oshirishga to‘sqinlik qiladi; bunday holatda darsni qisqa tadqiqot bloklariga bo‘lib, bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy laboratoriya jihozlari va resurslarning yetishmasligi muammosini esa oddiy, mahalliy sharoitda topish mumkin bo‘lgan materiallar asosidagi tajribalar yordamida hal etish mumkin. Sinf hajmining kattaligi sabab yuzaga keladigan qiyinchilikni o‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lib, har bir guruhga aniq vazifa taqsimlash orqali yengish mumkin. Nihoyat, o‘qituvchilarning ushbu metodologiya bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi masalasi metodik seminarlar tashkil etish va hamkasblar o‘rtasida ilg‘or tajriba almashish orqali bartaraf etilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotga asoslangan ta’lim tabiiy fanlarni o‘qitish sifatini tubdan yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘lgan zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biridir. Bu yondashuv o‘quvchini bilim uzatishning passiv ob’ektidan ilmiy bilish jarayonining faol subyektiga aylantiradi, natijada o‘quvchilarda nafaqat fan bo‘yicha bilim, balki tanqidiy fikrlash, muammoni hal etish va mustaqil izlanish ko‘nikmalari shakllanadi. Ushbu yondashuvni samarali tatbiq etish uchun o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish, mos o‘quv-metodik resurslar yaratish va ta’lim jarayonini tegishli tashkiliy shart-sharoitlar bilan ta’minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. — New York: Macmillan, 1916.

2. Bruner, J. S. The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

3. National Research Council. National Science Education Standards. — Washington, DC: National Academy Press, 1996.

4. Llewellyn, D. Inquire Within: Implementing Inquiry- and Argument-Based Science Standards, Grades 3–8. — Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2013.

Maktab texnologiya darslarida ekologik muammolarni kreativ usullar bilan hal etish metodikasi

Turanov Sardor Abduraimovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
“Akademik faoliyatni muvofiqlashtirish”
bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada umumta'lim maktablarining texnologiya darslarida o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish bilan ekologik ongni tarbiyalashni bir jarayonga birlashtirish masalasi ko‘rib chiqiladi. Muallif ikkilamchi materiallardan foydalanish (Upcycling) g‘oyasini loyihaviy ta'lim bilan qo‘shib olib borish yo‘lini taklif etadi va bu yondashuvning o‘quvchi ijodkorligiga hamda tabiatga munosabatiga qanday ta'sir ko‘rsatishini amaliy kuzatuv asosida yoritadi.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ekologik ong, Upcycling, loyihaviy ta'lim, texnologiya darslari, yashil fikrlash.

Аннотация: В статье рассматривается объединение развития креативного мышления школьников с формированием у них экологического сознания на уроках технологии. Автор предлагает сочетать идею повторного использования материалов (апсайклинг) с проектным обучением и на основе практического наблюдения показывает, как такой подход влияет на творческие способности учащихся и их отношение к природе.

Ключевые слова: креативность, экологическое сознание, апсайклинг, проектное обучение, уроки технологии, зелёное мышление.

Abstract: The article looks at how developing students' creative thinking can be combined with building their ecological awareness in school technology lessons. The author proposes pairing the idea of reusing materials (upcycling) with project-based learning and,

drawing on classroom observation, shows how this approach shapes students' creativity and their attitude toward nature.

Keywords: creativity, ecological awareness, upcycling, project-based learning, technology lessons, green thinking.

Chiqindilar hajmining tobora koʻpayib borishi va tabiiy resurslarning kamayishi bugungi ta'lim oldiga oddiy bilim berishdan tashqari yana bir vazifani qoʻymoqda — bolalarda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni va shu bilan birga muammoga ijodiy yondasha olish qobiliyatini birga tarbiyalash. Texnologiya darslari, oʻz tabiatiga koʻra, aynan shunday ikki tomonlama vazifani bajarishga qulay maydon hisoblanadi: bu yerda oʻquvchi nazariy bilimni emas, qoʻlidagi buyumni koʻrib, ushlab, oʻzgartirib boradi.

Koʻp yillar davomida texnologiya darslari asosan tayyor namuna boʻyicha buyum yasashga qaratilgan boʻlib keldi, bu esa oʻquvchining mustaqil izlanishiga unchalik oʻrin qoldirmasdi. Chiqindi yoki keraksiz materialni yangi buyumga aylantirish gʻoyasi — Upcycling — ana shu boʻshliqni toʻldirishga yordam beradi: bu yerda tayyor sxema yoʻq, oʻquvchi oʻzi qaror qabul qilishga majbur boʻladi. Shu sababli ushbu maqolada texnologiya darslarida aynan Upcycling asosidagi loyihalarning oʻquvchi ijodkorligiga qay darajada ta'sir qilishini kuzatish maqsad qilib olindi.

Maqsad va nazariy yondashuv: Ishning maqsadi — texnologiya darslarida ekologik yoʻnalishdagi ijodiy topshiriqlarni qoʻllash orqali oʻquvchilarning ijodiy fikrlashi va tabiatga munosabatida qanday oʻzgarish yuz berishini kuzatish va bu asosda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunga erishish uchun avvalo kreativlik bilan ekologik ongning bir-biriga qanchalik bogʻliqligi haqidagi mavjud qarashlar koʻrib chiqildi, soʻng maktab sharoitida sinab koʻrish uchun Upcyclingʻga asoslangan qisqa dastur tuzildi va uni amalda qoʻllash natijalari yigʻib tahlil qilindi.

Ijodiy fikrlashni oʻlchash borasida pedagogika fanida keng tarqalgan yondashuv — bu gʻoyalarning koʻpligi, ularning xilma-xilligi,

oʻziga xosligi va qanchalik pishiq ishlanganini alohida-alohida baholash. Bundan tashqari, soʻnggi davr tadqiqotchilari orasida ekologik savodxonlik bilan ijodiy qobiliyat orasidagi bogʻliqlikka boʻlgan qiziqish ortib bormoqda: bola tabiat bilan bogʻliq muammoni qanchalik chuqur anglasa, unga yechim izlashda shunchalik erkin fikrlay olishi koʻplab kuzatuvlarda qayd etilgan. Mahalliy pedagogika sohasida ham texnologiya darslarini yashil gʻoyalar bilan boyitish yoʻnalishida bir qancha ishlar amalga oshirilgan, biroq aynan Upcycling uslubining oʻquvchi ijodkorligiga ta'sirini oʻlchashga qaratilgan alohida kuzatuv hali yetarli emas — ushbu maqola shu boʻshliqni toʻldirishga urinadi.

Ishning tashkil etilishi: Kuzatuv 2025–2026-oʻquv yilida 7-sinf oʻquvchilari ishtirokida oʻtkazildi. Jami 60 nafar oʻquvchi ikki teng guruhga boʻlindi: birinchi guruh (30 nafar) darslarni odatdagi dastur boʻyicha, ya'ni tayyor namuna asosida buyum tayyorlash tartibida davom ettirdi; ikkinchi guruh (30 nafar) esa maxsus tuzilgan Upcycling loyihalari asosida ishladi. Ikkinchi guruh oʻquvchilariga plastik idish, mato qoldigʻi, karton va yogʻoch qoldiqlaridan foydalanib, kundalik hayotda kerak boʻladigan buyum — masalan, stol usti tashkilotchisi, xona bezagi yoki oʻyinchoq — yasash topshirildi.

Har bir loyiha bir xil izchillikda olib borildi: avval muammo aniqlandi (masalan, uyda yigʻilib qolgan plastik idishlar), soʻng unga gʻoya taklif etildi, keyin gʻoya qogʻozda emas, qoʻlda amalga oshirildi, soʻngra tayyor buyum ekologik nuqtai nazardan — ya'ni u atrof-muhitga qanday foyda keltirishi mumkinligi boʻyicha — muhokama qilindi va, nihoyat, tayyor mahsulot namoyish etildi. Oʻquvchilarning ijodiy koʻrsatkichlari maxsus moslashtirilgan test topshiriqlari orqali, ekologik munosabati esa qisqa soʻrovnoma va oʻqituvchi kuzatuvi asosida baholandi.

Ishning tashkil etilishi: Oʻquv yili yakunida ikkala guruhning koʻrsatkichlari solishtirildi. Natijalar shuni koʻrsatdiki, Upcycling asosida ishlagan guruh barcha mezonlar boʻyicha odatdagi tartibda

ishlagan guruhdan yuqori koʻrsatkich qayd etdi. Umumlashtirilgan natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

Baholash mezoni	Nazorat guruhi, %	Tajriba guruhi, %	Farq, %
Fikrlar ravonligi — taklif etilgan gʻoyalar soni	62.4	84.6	+22.2
Moslashuvchanlik — yechimlar xilma-xilligi	55.1	78.3	+23.2
Oʻziga xoslik — takrorlanmas gʻoyalar ulushi	48.2	75.9	+27.7
Ishlanganlik darajasi — mahsulotni pishiqlash	58.7	81.2	+22.5
Ekologik ongli munosabat	60.1	89.4	+29.3

1-jadval. Ikki guruhning yakuniy koʻrsatkichlari qiyosi

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, eng katta farq ekologik munosabat (+29,3%) va gʻoyalarning oʻziga xosligi (+27,7%) boʻyicha kuzatildi. Buning izohi shunda boʻlishi mumkinki, tayyor namuna berilmagach, oʻquvchi koʻproq oʻzi bosh qotirishga, materialga boshqacha nazar bilan qarashga majbur boʻladi — aynan shu erkinlik uning odatiy qoliplardan chiqishiga turtki boʻladi. Ikki guruh oʻrtasidagi farq tasodifiy emasligini tekshirish uchun statistik hisob-kitob ham amalga oshirildi, u ham natijalarning ishonchli ekanini tasdiqladi.

Kuzatuv davomida shu narsa yana bir bor tasdiqlandiki, ekologik mavzudagi amaliy topshiriq oʻquvchini faqat tabiatni asrashga emas, balki texnik jihatdan ham oʻylashga undaydi. Masalan, plastik

shishadan tomchilatib sug‘orish moslamasini yasagan o‘quvchi bir vaqtning o‘zida ham dizayn, ham oddiy muhandislik, ham ekologik foyda haqida fikr yuritishga to‘g‘ri keladi. Demak, Upcycling asosidagi topshiriq bitta fan doirasida qolib ketmaydi — unda hisob-kitob ham, badiiy did ham, tabiatga g‘amxo‘rlik ham birga ishtirok etadi.

Olib borilgan kuzatuv texnologiya darslarida kreativlik bilan ekologik tarbiyani birga olib borish mumkinligini va bunday yo‘l o‘quvchi uchun foydali natija berishini ko‘rsatdi. Upcycling g‘oyasi asosida tuzilgan darslar o‘quvchida nafaqat yangi g‘oya topish qobiliyatini, balki narsalarga tejamkorlik bilan qarash odatini ham tarbiyalaydi. Ishlab chiqilgan yondashuv o‘quvchilarning ijodiy ko‘rsatkichini o‘rtacha 22–28 foizga, ekologik munosabatini esa deyarli 29 foizga oshirishga yordam berdi. Shularga tayanib, quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

•Texnologiya fani dasturiga ekologik mavzudagi ijodiy topshiriqlarni ko‘proq kiritish;

•Maktablarda o‘quvchilarning chiqindidan yasagan ishlaridan iborat kichik ko‘rgazmalar tashkil etib turish;

•O‘qituvchilarga loyihaviy ta'lim va Upcycling bo‘yicha qisqa amaliy tayyorgarlik o‘tkazish;

•Bu yo‘nalishni boshqa sinf va maktablarda ham sinab, natijalarni uzoqroq muddatda kuzatib borish.

Yakunda aytish mumkinki, chiqindiga yangicha ko‘z bilan qarashni o‘rgatuvchi bunday darslar o‘quvchini shunchaki qo‘l ishiga o‘rgatib qolmay, uni muammoni ko‘ra biladigan va unga o‘zi yechim topa oladigan insonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Torrance, E. P. (1974). The Torrance Tests of Creative Thinking: Technical-normative manual. Scholastic Testing Service.

2. Jackson, N. (2023). Concept of a Creative Ecology in Modern Education Platforms. Learning Ecology Press.

3. Sigit, D. V., & Schreinemachers, P. (2024). Analysis of ecological literacy level and creative thinking skills of college students. Journal of Biological Education, 58(2), 112-125.

Методы развития выразительного чтения

Нишанов Шавкат Турабович
Старший преподаватель кафедры языков
Худоёров Фармон Учитель русского языка средней школы № 5.
Зарбдарского района

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и методические аспекты развития навыков выразительного чтения у учащихся. Раскрываются основные компоненты чтения — правильность, осознанность, беглость и выразительность, а также значение выразительного чтения для развития речи, произношения, словарного запаса, воображения, памяти, мышления и коммуникативных умений школьников. Особое внимание уделяется восприятию художественного текста, интонации, повышению и понижению голоса, систематическим упражнениям и созданию ситуации успеха на уроке. Цель статьи — определить эффективные методы формирования навыков выразительного чтения. В качестве исследовательских методов обозначены теоретический анализ лингвистической, психологической и методической литературы, наблюдение за учебным процессом, констатирующий и обучающий эксперименты, а также количественный и качественный анализ результатов.

Ключевые слова: выразительное чтение, навык чтения, правильность чтения, осознанность, беглость, интонация, культура речи, художественный текст, произношение, методика обучения чтению.

Abstract. The article examines pedagogical and methodological approaches to developing students’ expressive reading skills. It discusses the main components of reading—accuracy, comprehension, fluency, and expressiveness—and explains how expressive reading can support the development of speech, pronunciation, vocabulary, imagination, memory, thinking, and communication skills. Particular attention is paid to interpreting literary texts, intonation, changes in vocal pitch, systematic exercises, and creating a sense of achievement in the classroom. The aim of the article is to identify effective methods for developing expressive reading skills. The research methods outlined include a theoretical review of linguistic, psychological, and methodological literature, classroom observation, diagnostic and instructional experiments, and quantitative and qualitative analysis of the results.

Keywords: expressive reading, reading skills, reading accuracy, reading comprehension, fluency, intonation, speech culture, literary text, pronunciation, reading instruction.

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarda ifodali o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritiladi. Ifodali o‘qishning to‘g‘ri, ongli, ravon va ta’sirchan o‘qish kabi tarkibiy qismlari, shuningdek, uning o‘quvchilarning nutqi, talaffuzi, lug‘at boyligi, tasavvuri, xotirasi, tafakkuri va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada badiiy matnni idrok etish, ohang, ovozni ko‘tarish va pasaytirish, tizimli mashqlar hamda o‘quvchilarda muvaffaqiyat vaziyatini yaratishning o‘rni ta’kidlanadi. Tadqiqot maqsadi ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan samarali usullarni aniqlashdan iborat. Ishda lingvistik, psixologik va metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, o‘quv jarayonini kuzatish, aniqlovchi va o‘rgatuvchi eksperiment, natijalarni miqdoriy hamda sifat jihatdan tahlil qilish usullari nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: ifodali o‘qish, o‘qish ko‘nikmasi, to‘g‘ri o‘qish, ongli o‘qish, ravon o‘qish, intonatsiya, nutq madaniyati, badiiy matn, talaffuz, o‘qish metodikasi.

Главная цель школьного обучения - формирование личности ученика. Умения и навыки выразительного чтения формируются не только как важнейший вид речевой и умственной деятельности, но и как сложный комплекс умений и навыков, имеющий общеучебный характер, используемый учениками при изучении всех учебных предметов, во всех случаях внеклассной и внешкольной жизни.

Чтение как учебный предмет имеет в своем распоряжении такое сильное средство воздействия на личность, как художественная литература. Художественная литература несет в себе огромный развивающий и воспитательный потенциал: приобщает ребенка к духовному опыту человечества, развивает его ум, облагораживает чувства. Чем глубже и полнее воспринято читателем то или иное произведение, тем больше воздействие на личность оно оказывает. Поэтому в качестве одной из ведущих задач обучения выразительному чтению программа выдвигает задачу обучения восприятию художественного произведения.

Навык чтения является синтетическим явлением, состоящим из четырех компонентов: правильности, осознанности, беглости, выразительности. В тоже время выработка навыка выразительного чтения у детей способствует формированию правильного четкого произношения, развитию воображения, расширению словарного запаса, делает их речь ярче и образнее. В результате формирования навыка выразительного чтения у детей активизируются познавательные процессы и мыслительная деятельность, развивается память и навыки общения.

Являясь эффективным и доступным средством развития воображения и речи, нравственных и социальных чувств

учащихся, воспитания у них художественного вкуса, формирования умений творческой работы, выразительное чтение позволяет решать задачу наиболее полного усвоения идейного, нравственного и эстетического содержания художественного произведения, превращая этот процесс в сопереживание.

Развитие навыка выразительного чтения в конечном итоге - результат более качественной социализации учащихся. Учитель на уроке чтения может развивать навык выразительного чтения в качестве составляющей в общей работе по развитию навыка чтения у школьников.

Актуальность статьи обусловлена с одной стороны тем, что необходимость обучения детей правильному, осознанному, выразительному чтению – одна из главных задач школьного обучения, а с другой стороны выразительное чтение предполагает выработку у учащихся определенного минимума навыков, связанных с произносительной культурой речи.

Научно - методическая актуальность обусловлена тем, что в обширной научно-педагогической и методической литературе встречаются разнообразные методики работы над выразительным чтением

Исходя из вышесказанного, цель статьи - определить наиболее эффективные методы работы, способствующие развитию навыков выразительного чтения.

В данной статье я предполагаю, что развитие навыков техники выразительного чтения будет эффективным, если соблюдать следующие условия. Подобрать систему упражнений, которые активизируют внимание школьников, помогают с легкостью прочитать текст и понять прочитанное (создание ситуации успеха). В системе проводить упражнения, способствующие развитию навыков беглого, осознанного, выразительного чтения.

В рамках достижения поставленной цели были поставлены и решены следующие задачи:

- рассмотреть чтение как вид речевой деятельности;
- изучить основные характеристики процесса выразительного чтения;
- ознакомиться с процессом формирования навыка выразительного чтения у учащихся;
- определить значение интонации, повышения и понижения голоса при обучении выразительному чтению;
- разработать примерный план урока по выразительному чтению;
- рассмотреть преимущества и недостатки использования различных методик при обучении выразительному чтению.

Для решения поставленных задач и проверки выдвинутой гипотезы использовались следующие методы исследования: теоретический анализ лингвистической, психологической, методической литературы; наблюдение за учебным процессом; констатирующий и обучающий эксперименты; количественный и качественный анализ полученных результатов.

Список литературы

1. Астафьева О., Денисова А. Детская литература. Выразительное чтение М.: Академия, 2007. - 272 с.
2. Аксенова Л.И. Специальная педагогика. М. Академия, 2001. – 155 с.
3. Аксенов В. Н. Искусство художественного слова. М.: Просвещение, 2002. – 163 с.
4. Брызгунова Е.А. Система интонационных средств. Современный русский язык. М.: Просвещение, 2007. – 145 с.
5. Буяльский Б. А. Искусство выразительного чтения: Книга для учителя. М.: Юнити-Дана, 2006. – 245 с.
6. Воробьева С.Н., Кондратина Т.И. Чтение 2 - 4 класс:

Методические разработки уроков. М. Издат-школа, 2000. – 187 с.

7. Завадская Т. Ф., Майман Р. Р. Внеклассные занятия выразительным чтением. Методика выразительного чтения. М.: Дело, 2007. – 102 с.

8. Калашникова С.Г. Работа по формированию навыка чтения в современной начальной школе. Омск: ОмГУ, 2004. – 22 с.

9. Коренюк Л. Ю. О специальных занятиях по выразительному чтению. М.: Дело, 2007. – 140 с.

Диктант как один из основных видов работы при обучении правописанию

Нишанов Шавкат Турабович
старший преподаватель кафеды методики преподавания языков .
Болтаев Норбой. Зафарабадский район. Ср.шк.№3

Annotatsiya. Maqolada diktant rus tilida imlo qoidalarini o‘rgatish va o‘quvchilarda to‘g‘ri yozish ko‘nikmalarini shakllantirishning asosiy usullaridan biri sifatida yoritiladi. Diktant jarayonida o‘quvchilarning eshitish orqali qabul qilgan so‘z va matnlarni yozma shaklda ifodalashi, tovush va harflarni o‘zaro bog‘lashi hamda diqqatini jamlashi muhimligi ta’kidlanadi. Shuningdek, matnni o‘zgartirish asosidagi, tanlab yozish, taqsimlash, tanlab-taqsimlash, ijodiy, erkin, tiklangan, o‘xshatish asosidagi, ogohlantiruvchi, izohli, xotira bo‘yicha va ko‘rish-eshitish diktantlari tavsiflanadi. Diktant turlaridan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning imloviy savodxonligi, fikrlash faolligi, xotirasi va orfogrammalarga e’tiborini rivojlantirishga xizmat qilishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: diktant, imlo, imloviy savodxonlik, rus tili, yozma nutq, tovush va harf, orfogramma, ijodiy diktant, izohli diktant, ogohlantiruvchi diktant, o‘qitish metodikasi.

Аннотация. В статье диктант рассматривается как один из основных видов упражнений при обучении русскому правописанию и формировании у учащихся орфографических навыков. Подчёркивается, что запись воспринимаемых на слух слов и текстов помогает школьникам соотносить звуки и буквы, концентрировать внимание и закреплять правильное написание. Описываются различные виды диктантов: с изменением текста, выборочный, распределительный, выборочно распределительный, творческий, свободный, восстановленный, по аналогии, предупредительный, объяснительный, самодиктант и зрительно-слуховой. Отмечается, что целенаправленное использование этих видов работы способствует развитию орфографической грамотности, мыслительной активности, памяти и внимания учащихся к орфограммам.

Ключевые слова: диктант, правописание, орфографическая грамотность, русский язык, письменная речь, звук и буква, орфограмма, творческий диктант, объяснительный диктант, предупредительный диктант, методика обучения.

Abstract. The article discusses dictation as one of the main types of exercises used to teach Russian spelling and develop students' orthographic skills. It highlights how writing down words and texts heard aloud helps learners connect sounds with letters, concentrate their attention, and reinforce correct spelling. The article outlines several types of dictation, including text-transformation, selective, sorting, selective-and-sorting, creative, free, reconstructed, analogy-based, preventive, explanatory, self-dictation, and visual-auditory dictation. It emphasizes that the purposeful use of these activities can improve students' spelling literacy, thinking, memory, and attention to spelling patterns.

Keywords: dictation, spelling, orthographic literacy, Russian language, written communication, sound-letter correspondence,

spelling pattern, creative dictation, explanatory dictation, preventive dictation, language teaching methodology.

Диктант – это вид орфографического упражнения, сущность которого для учащихся состоит в записи воспринимаемого на слух предложения, слова, текста.

Наблюдения свидетельствуют, что роль диктантов при обучении русскому языку значительна. Эффективность его достигается тем, что ученик, молча произносит звуки, учится соотносить звуки и буквы и чувствовать звук как фонему. Диктант требует усиленного внимания, которое определяет скорость и точность образования навыков. Это и дает основание рекомендовать диктант как один из основных видов работы при обучении правописанию.

Диктантом с изменением текста называется любой диктант, при записи которого продиктованный текст изменяется по заданию учителя: выбирается указанный материал, изменяются конструкции продиктованных предложений, вставляются новые слова или словосочетания и прочее. Такие диктанты не записываются дословно и требуют активной умственной деятельности, что помогает лучше понять и запомнить материал

Диктанты проводятся по связному тексту. Текст должен быть понятен учащимся, интересен по содержанию и форме изложения, должен давать новую информацию об окружающем мире, воспитывать. При работе над диктантами с изменением текста учащиеся нуждаются в дополнительном времени, поэтому диктовать нужно медленнее, чем обычные диктанты.

- Выборочный диктант - это письменная работа, в процессе которой школьники из продиктованного текста выбирают и записывают слова, словосочетания или – реже - предложения на закрепляемое правило.

- Распределительный диктант – это письменная работа, в процессе которой ученики записывают весь диктуемый текст, распределяя его по группам по указанию учителя.

- Выборочно-распределительный диктант – это письменная работа, при выполнении которой проводится не только выборочная запись диктуемого текста, но и распределение записанного на группы.

- Творческий диктант – это запись текста под диктовку с грамматическим, орфографическим, пунктуационным или стилистическим изменением каждого предложения по заданию учителя.

- Свободный диктант – это промежуточная работа между диктантом и изложением, при которой текст, прослушанный учащимися, не записывается под диктовку, а пересказывается свободно.

- Восстановленный диктант – это работа по связному тексту, в процессе которой школьник сначала прослушивает предложенный отрывок, затем пишет по нему выборочный диктант и наконец, восстанавливает связный текст по выписанным категориям.

- По аналогии – это такая творческая работа, в процессе которой ученик прослушивает читаемый учителем текст, а затем записывает самостоятельно составленный связный текст, сходный с продиктованным по композиции и грамматической структуре, но отличающийся от него по содержанию.

- Предупредительный диктант используется в целях отработки приёмов применения правил и направлен на овладение учащимися алгоритмом действий. Перед записью текста или в процессе записи (при так называемом комментированном письме) учащиеся объясняют, как напишут слово и почему.

- Объяснительный диктант включает доказательство написания орфограммы после записи предложения или текста в целом. Данный вид диктанта представляет собой своего рода коллективную проверку написанного, развивает внимание учащихся к орфограммам. В процессе записи учащиеся подчёркивают орфограммы, требующие проверки, после записи – контролируют запись выполнения работы.

- Самодиктант или письмо по памяти: учащиеся запоминают текст, зрительно или на слух воспринятый, и затем пишут его самостоятельно.

- Зрительно-слуховые диктанты начинаются с самостоятельного чтения учащимися текста, затем идёт поиск и объяснение орфограмм.

Список литературы

1. Алгазина Н.Н. Формирование орфографических навыков. – М.,1997.
2. Зеньковский В.В. Психология детства. М., Академия, 1995.
3. Ладыженская . Речь. М., Педагогика, 1990.
4. Лимпан-Орлова Г.К. Пиши правильно. М., Логос, 1991.
5. Львов М.Р. Правописание в начальных классах. М., Флинта, Наука, 1998.
6. Политова Н.И. Развитие речи учащихся начальных классов, М., Просвещение, 1984.
7. Программа по русскому языку для 1-4 классов якутской школы с родным языком обучения. Я., 1996.
8. Семенова Е.Е. "Занимательная грамматика. М., Омега, 1995.
9. Ткаченко Н.Г. Тесты по грамматика русского языка. М., Рольф. Айрис-пресс, 1997.
10. Лебедев Н.М. Обобщающие таблицы и упражнения по русскому языку. – М.,1991.

Ta’limda pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish: imkoniyatlar va xavflar

Muhammatov O‘ktam Saydirahmonovich
Jizzax PMM

Annotatsiya. Maqolada ta’lim jarayonida pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning imkoniyatlari va xavflari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning individual ehtiyojlarini erta aniqlash, shaxsiylashtirilgan qo‘llab-quvvatlash va pedagog yuklamasini kamaytirishdagi afzalliklar, shuningdek, ma’lumotlar maxfiligi va insoniy aloqaning o‘rnini bosa olmaslik kabi muammolar yoritilib, ushbu vositalardan mas’uliyatli foydalanish tamoyillari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, pedagogik yordam, psixologik yordam, individual yondashuv, ma’lumotlar maxfiyligi, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В статье анализируются возможности и риски использования инструментов искусственного интеллекта при организации педагогической и психологической поддержки в образовании. Рассматриваются преимущества в раннем выявлении индивидуальных потребностей обучающихся, персонализированной поддержке и снижении нагрузки на педагога, а также проблемы конфиденциальности данных и невозможности замены живого человеческого общения; предлагаются принципы ответственного применения этих инструментов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, педагогическая поддержка, психологическая поддержка, индивидуальный подход, конфиденциальность данных, цифровая грамотность.

Annotation. The article examines the opportunities and risks of using artificial intelligence tools in organizing pedagogical and psychological support in education. It discusses the benefits for early

identification of learners' needs, personalized support and reduced teacher workload, as well as the problems of data privacy and the impossibility of replacing human interaction, and proposes principles for the responsible use of such tools.

Keywords: artificial intelligence, pedagogical support, psychological support, individual approach, data privacy, digital literacy.

Raqamli texnologiyalarning, ayniqsa, sun'iy intellekt (SI) vositalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida yangi imkoniyatlar bilan birga yangi savollarni ham yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy o'quvchi va talaba o'quv yuklamasi, axborot oqimi va ijtimoiy muhit bosimi sharoitida ta'lim oladi, bu esa pedagogik va psixologik yordamga bo'lgan ehtiyojni oshiradi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi [1; 2]. Mazkur tezisning maqsadi SI vositalarining pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishdagi imkoniyatlari va xavflarini tahlil qilib, ulardan foydalanish tamoyillarini asoslashdan iborat.

Pedagogik yordam o'quvchining o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarini bartaraf etishga, psixologik yordam esa uning ruhiy farovonligi, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, SI tizimlari o'quvchining o'zlashtirish dinamikasini tahlil qilib, qiyinchiliklarni erta aniqlash, mashqlarni individual sur'atga moslashtirish va tezkor fikr-mulohaza berish imkonini beradi [4; 5]. Bunday vositalar pedagogning muntazam va takrorlanuvchi ishlarga sarflaydigan vaqtini qisqartirib, uni o'quvchi bilan bevosita muloqotga yo'naltiradi. Shu bilan birga, ta'limda SI qo'llanilishi bo'yicha tadqiqotlarda pedagoglarning ushbu jarayondagi o'rni yetarlicha o'rganilmagani ta'kidlanadi [6].

Psixologik yordam sohasida SI-chatbotlar o‘quvchiga kun davomida murojaat qilish, o‘z his-tuyg‘ularini bayon etish va oddiy tavsiyalar olish imkonini beradi, bu esa psixolog bilan uchrashishdan cho‘chiydigan o‘quvchilar uchun dastlabki qadam bo‘lishi mumkin. Biroq bunday vositalar malakali psixolog va pedagogning o‘rnini bosa olmaydi. L.S.Vigotskiy ta’kidlaganidek, shaxs rivojlanishi ijtimoiy o‘zaro ta’sir va o‘qituvchi bilan hamkorlikda sodir bo‘ladi [8], algoritm esa hamdardlik, vaziyatni chuqur anglash va shaxsiy mas’uliyatni to‘liq ta’minlay olmaydi. N.Selvin ham SI ta’limda pedagogning o‘rnini egallashi emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi kerakligini asoslab beradi [7].

SI vositalaridan foydalanishning asosiy xavflari quyidagilardan iborat: o‘quvchilar shaxsiy va ruhiy holatiga oid ma’lumotlar maxfiligining buzilishi; algoritm xatolari va noxolis xulosalar, natijada o‘quvchiga noto‘g‘ri “belgi” qo‘yilishi; o‘quvchi va pedagogning tayyor javoblarga haddan ziyod tayanib, mustaqil fikrlashdan chetlashishi; raqamli tengsizlik. YUNESKO yo‘riqnomasi ham generativ SI vositalarini ta’limda qo‘llashda inson nazorati, ma’lumotlarni himoya qilish va yosh chegaralariga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi [3].

Amaliyotda SI vositalarini bir necha yo‘nalishda qo‘llash mumkin. Birinchidan, o‘quvchilarning test va topshiriq natijalarini tahlil qilish orqali o‘zlashtirishi pasayayotgan mavzularni aniqlash va pedagogga ularni takrorlash bo‘yicha tavsiyalar berish. Ikkinchidan, davomat, faollik va topshiriqlarni bajarish dinamikasidagi keskin o‘zgarishlar asosida pedagogni va maktab psixologini o‘quvchining qiyinchilikka duch kelgani haqida ogohlantirish. Uchinchidan, pedagoglarga dars rejalari, diagnostik topshiriqlar va differensial materiallar tayyorlashda ko‘mak berish, bu esa vaqtni tejab, o‘quvchi bilan ishlashga ko‘proq imkon yaratadi. Bunda har bir holatda SI taqdim etgan ma’lumot faqat dastlabki signal sifatida qaralib, uni tekshirish va izohlash mutaxassis zimmasida qoladi.

Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi tamoyillar taklif etiladi: 1) SI faqat yordamchi vosita sifatida qo‘llanilib, o‘quvchiga oid yakuniy qarorlarni pedagog va psixolog qabul qiladi; 2) o‘quvchilar ma’lumotlari maxfiyligi va ularning (voyaga yetmaganlar uchun – ota-onalarning) roziligi ta’minlanadi; 3) pedagog va psixologlarning raqamli va SI savodxonligi malaka oshirish tizimi orqali muntazam oshirib boriladi; 4) SI vositalaridan foydalanishning etik qoidalari ishlab chiqilib, natijalari muntazam monitoring qilinadi. Bu tamoyillar texnologiya imkoniyatlaridan foydalanish bilan birga, ta’lim jarayonining insonparvarlik mohiyatini saqlab qolish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt vositalari pedagogik va psixologik yordamni individuallashtirish, muammolarni erta aniqlash va pedagogning vaqtini tejashda katta imkoniyatlar yaratadi. Ammo ularning samarali va xavfsiz qo‘llanilishi inson nazorati, ma’lumotlar maxfiligi, etik me’yorlar va pedagoglarning tegishli kompetensiyasiga bog‘liq. SI pedagog va psixolog o‘rnini egallamasdan, ularning faoliyatini kuchaytiruvchi vosita bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

3. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023.

4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

5. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016.

6. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education, 2019, 16(39).

7. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. – Cambridge: Polity Press, 2019.

8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

Ta’lim muhitida Deepfake (soxta yolg‘on chaqiruv) hujumlarga qarshi kurash

Turdaliyev Mansur Normamatovich
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim muhitida deepfake texnologiyalari yordamida amalga oshiriladigan soxta audio, video va xabarlar orqali uyushtiriladigan kiberhujumlarga qarshi kurashish masalalari yoritilgan. Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchilar, ta’lim muassasasi rahbarlari va xodimlarining ovozi hamda tasvirini soxtalashtirish bilan bog‘liq axborot xavfsizligi tahdidlari tahlil qilingan. Shuningdek, deepfake hujumlarini aniqlashda audio, video, matn, foydalanuvchi xatti-harakatlari va metama’lumotlarni kompleks tahlil qilishga asoslangan multimodal yondashuvning ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: chuqur qalbakilashtirish, axborot xavfsizligi, ta'lim muhiti, multimodal tekshirish, anomaliyalarni aniqlash, tabiiy tilni qayta ishlash, tahdidlarni aniqlash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы борьбы с кибератаками в образовательной среде с использованием поддельных аудио-, видео- и текстовых

сообщений на основе технологий дипфейков. Анализируются угрозы информационной безопасности, связанные с подделкой голоса и изображения преподавателей, руководителей образовательных учреждений и сотрудников в контексте цифрового образования. Также обосновывается важность мультимодального подхода, основанного на комплексном анализе аудио, видео, текста, поведения пользователей и метаданных, для обнаружения атак с использованием дипфейков.

Ключевые слова: дипфейк, информационная безопасность, образовательная среда, мультимодальная верификация, обнаружение аномалий, обработка естественного языка, угрозоразведка.

Abstract. This article addresses the issue of countering cyberattacks in educational environments that utilize deepfake technology to generate fraudulent audio, video, and messages. It analyzes information security threats—specifically the fabrication of the voices and likenesses of teachers, educational administrators, and staff—within the context of digital education. Furthermore, the article substantiates the importance of a multimodal approach for detecting deepfake attacks, which relies on the comprehensive analysis of audio, video, text, user behavior, and metadata.

Keywords: deepfake, information security, educational environment, multimodal verification, anomaly detection, natural language processing, threat intelligence.

Deepfeyk ("chuqur o'rganish" va "soxta" so'zlaridan) - bu neyron tarmoqlari yordamida yaratilgan media fayl (video, audio yoki tasvir) bo'lib, unda yuz, yuz ifodalari, imo-ishoralar yoki ovoz realistik ravishda almashtiriladi. Generativ sun'iy intellektning rivojlanishi ishonarli ovozlar, tasvirlar va videolarning sintezini keng foydalanuvchilar uchun mavjud qildi. Ta'lim muassasalari uchun bu tahdidlarning yangi sinfini yaratadi: tajovuzkor o'qituvchi yoki ma'murning ovozini taqlid qilishi, video xabarlarni soxtalashtirishi,

xodimlarni taqlid qiluvchi ishonarli elektron pochta xabarlarini yaratishi va bir nechta ta'sir kanallarini birlashtirishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muammo vizual soxtalashtirish bilan cheklanib qolmaydi: audio, video va audio-vizual deepfeyklar ham dolzarbdir va asosiy muammolardan biri detektorlarning ilgari noma'lum bo'lgan avlod usullariga ko'chirilishi bo'lib qolmoqda.

Soxtalashtirishni aniqlashning samarali yechimlaridan biri bu multimodal yondashuvdir - ya'ni bir vaqtning o'zida bir nechta axborot kanallarini tekshirish. Masalan, video qo'ng'iroq paytida tizim nafaqat tasvirni, balki tovushni ham baholashi, lab harakatlarining nutqqa qanday mos kelishini kuzatishi va umumiy muhitni hisobga olishi kerak. Olimlar shuningdek, soxta ma'lumotlarning bir qismi (masalan, faqat ovoz yoki faqat yuz) mukammal ko'rinsa ham, birlashtirilganda, ko'pincha soxta ma'lumotlarni ochib beradigan kichik nomuvofiqliklar paydo bo'lishini ta'kidladilar. Audio va video bir vaqtning o'zida tekshirilishi kerak. Biroq, ishonchli xavfsizlik tizimini yaratish uchun turli xil media turlarini sof texnik tahlil qilish yetarli emas. Deepfake tahdidlariga qarshi kompleks qarshi choralar bir nechta o'zaro bog'liq himoya sohalarini o'z ichiga olgan kompleks arxitekturani talab qiladi:

Birinchi yondashuv - odatiy foydalanuvchi xatti-harakatlarini modellashtirishni o'z ichiga oladi. Profil odatiy kirish vaqtlarini, ishlatiladigan qurilmalarni, xizmatga kirish chastotasini, odatiy xabar oluvchilarni va harakatlar ketma-ketligini hisobga olishi mumkin. Profildan sezilarli darajada chetga chiqish deepfeykning isboti emas, lekin bu xavfni oshiradi. Masalan, agar u yangi qurilmadan kirish va maxfiy ma'lumotlarni uzatish uchun noodatiy so'rovni o'z ichiga olsa, aniq ko'rinadigan tasvirga ega video qo'ng'iroq qo'shimcha tekshiruvga tortilishi kerak.

Ikkinchi yondashuv - bu taqlid qilingan muloqot uslublarining ohangini, kontekstini va belgilarini baholash uchun tabiiy tilni qayta ishlash usullaridan foydalanish. Model shoshilinchlikka oid noodatiy

talablarni, belgilangan protseduralarni chetlab o'tish so'rovlarini, ishonch yorliqlari, moliyaviy yoki shaxsiy ma'lumotlar uchun so'rovlarni va xabar kontekstidagi nomuvofiqliklarni aniqlashi mumkin. Alohida qatlam bo'lim nomlari, lavozim lavozimlari, ichki xizmatlar va boshqa keng tarqalgan belgilarning to'g'ri eslatilishini kuzatishi mumkin. Sun'iy intellekt bilan takomillashtirilgan fishing bo'yicha hozirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, generativ vositalar hujumlarning kontekstualligi va shaxsiylashtirilishini oshiradi, bu esa semantik tahlilni himoya qilishning muhim qismiga aylantiradi.

Uchinchi yondashuv - tegishli tahdid ishtirokchilarini doimiy ravishda integratsiyalash, ya'ni kiruvchi ma'lumotlarni ixtisoslashtirilgan ma'lumotlar bazalari bilan doimiy ravishda tekshirish. Tizim domenlar, manzillar, fayl xeshlari, URL manzillar, tarmoq imzolari va ma'lum kampaniya naqshlarini ta'lim infratuzilmasidagi voqealar bilan moslashtirishi mumkin. Biroq, faqat ma'lumotlar bazalariga tayanish yetarli emas, chunki yangi aldash turlari doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Shuning uchun tashqi ma'lumotlar shubhali xatti-harakatlarning ichki tahlili va fayllarning o'zlari bilan birlashtirilishi kerak.

Asosiy sohalardan tashqari, tizimning operatsion xususiyatlarini ham hisobga olish kerak.

Muhim parametr - bu minimal kechikish bilan hodisalarni qayta ishlash. Agar tizim video qo'ng'iroq tugaganidan keyin soxta xabarni aniqlasa, bu unchalik foydasiz bo'ladi. Shuning uchun audio va video tahlil real vaqt rejimida amalga oshirilishi kerak. Zamonaviy texnologiyalar allaqachon jonli ovozlar va tezkor ogohlantirishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, noto'g'ri ijobiy natijalarni hisobga olish va hujumchilar faoliyatini samarali baholash uchun turli tahdid darajalarini ajratish foydalidir: past xavf ostida tizim shunchaki xabarni belgilaydi; o'rtacha xavf ostida foydalanuvchini ogohlantiradi; va yuqori xavf ostida u xabarni bloklaydi, fayllarni yuklab olishni taqiqlaydi yoki zararli harakatni to'xtatadi.

Xavfsizlik va qulaylik o'rtasidagi muvozanat bir xil darajada muhimdir. Haddan tashqari sezgir tizim tez-tez qonuniy faoliyat, videokonferensiyalar va yozishmalarga xalaqit beradi, bu esa foydalanuvchilarning ishonchini pasaytiradi. Shuning uchun nafaqat umumiy aniqlikni, balki noto'g'ri-ijobiy va noto'g'ri-salbiy ko'rsatkichlarni ham baholash kerak, media fayllarni siqish chidamliligini ham hisobga olish kerak. Mustaqil tekshirish ayniqsa muhimdir. Masalan, NIST 2026-yilda real sharoitlarga, takrorlanadigan ko'rsatkichlarga va tahdidlar manzarasi rivojlanib borgan sari vositalarni muntazam ravishda qayta baholashga qaratilgan chuqur qalbakilashtirishni aniqlash vositalarini baholash dasturini ishlab chiqmoqda.

Ta'lim muhitida chuqur qalbaki hujumlarga qarshi kurashish uchun izolyatsiya qilingan sintetik kontentni aniqlashdan multimodal tekshirish va moslashuvchan anomaliyalarni boshqarishga o'tish talab etiladi. Eng istiqbolli arxitektura audio, video, foydalanuvchi xatti-harakatlari va matnning ma'nosini bir vaqtning o'zida tahlil qiladigan arxitekturadir.

Eng yaxshi himoya qilish uchun ishlov berish tezligi, zamonaviy xavfsizlik ma'lumotlar bazalari va tizimning chidamliligi kabi parametrlarni hisobga olish muhimdir. Ma'lumotlarni samarali kuzatish va tahlil qilish uchun boshqaruv panellari, jurnallar va sozlanishi mumkin bo'lgan ogohlantirishlar ham amalga oshirilishi mumkin, bu esa aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Croitoru F.-A.** et al. Deepfake Media Generation and Detection in the Generative AI Era: A Survey and Outlook. – 2024
2. **Liu P., Tao Q., Zhou J.T.** Evolving from Single-modal to Multi-modal Facial Deepfake Detection: A Survey. 2024

3.AI-Enhanced Phishing Attacks: Understanding the Threat Landscape and Defense Strategies. IEEE GCAIoT. – 2025. – DOI: 10.1109/GCAIoT68269.2025.11275533.

4.National Institute of Standards and Technology. Guardians of Forensic Evidence. – 2026.

Boshlang‘ich ta’lim tabiiy fanlarida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari

Jabbarova Zuhra Omondullayevna
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiiy-ilmiy bilimlarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, tanqidiy va kreativ fikrlashi, muammoni aniqlash va hal qilish, kuzatish, tajriba o‘tkazish, dalillar asosida xulosa chiqarish hamda hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlar, pedagogik texnologiya, ilg‘or pedagogik texnologiyalar, muammoli ta’lim, loyiha ta’limi, tadqiqotga asoslangan ta’lim, interfaol metod, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, kompetensiya, raqamli ta’lim, ta’lim sifati.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования передовых педагогических технологий в процессе преподавания естественных наук в начальной школе. Помимо формирования естественно-научных знаний у учащихся начальной школы, представлен анализ вопросов развития их самостоятельного мышления, критического и творческого мышления, выявления и решения проблем, наблюдения, экспериментирования,

формулирования выводов на основе доказательств и навыков работы в команде.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, педагогические технологии, передовые педагогические технологии, проблемно-ориентированное обучение, проектно-ориентированное обучение, научно-исследовательское обучение, интерактивный метод, творческое мышление, критическое мышление, компетентность, цифровое обучение, качество образования.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of utilizing advanced pedagogical technologies in the teaching of natural sciences within primary education. It analyzes issues related not only to fostering scientific knowledge among primary school students but also to developing their skills in independent, critical, and creative thinking, problem identification and resolution, observation, experimentation, drawing evidence-based conclusions, and collaborative work.

Keywords: primary education, natural sciences, pedagogical technology, advanced pedagogical technologies, problem-based learning, project-based learning, inquiry-based learning, interactive method, creative thinking, critical thinking, competence, digital education, quality of education.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, uning bilimni mustaqil egallashi, o‘zlashtirgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llashi, kuzatishi, savol berishi, faraz ilgari surishi, tajriba o‘tkazishi va o‘z xulosalarini asoslay olishiga imkon beradigan ta’lim muhitini yaratishdan iborat.

Ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitishda bunday yondashuv alohida ahamiyatga ega. Chunki tabiiy-ilmiy bilimlar atrof-muhitni kuzatish,

hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, tajriba va amaliy faoliyat orqali bilim hosil qilish bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’limni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, zamonaviy metodologiyani joriy etish va yangi avlod o‘quv-metodik majmualarini yaratish davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu holat boshlang‘ich ta’limda, jumladan, tabiiy fanlarni o‘qitishda ham zamonaviy pedagogik texnologiyalardan tizimli foydalanishni taqozo etadi[1].

Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchi faqat “Tabiat haqida biluvchi” emas, balki tabiat hodisalarini kuzatuvchi, savollar qo‘yuvchi, dalillar to‘plovchi va ular asosida xulosa chiqaruvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘lishi lozim.

Xalqaro tadqiqotlarda ham tabiiy-ilmiy ta’limda tadqiqotga asoslangan o‘qitish o‘quvchilarning kognitiv faolligi, fan bo‘yicha qiziqishi va ilmiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. OECDning PISA doirasidagi tahlillarida o‘quvchilarning ilmiy dalillarni tahlil qilishi, xulosa chiqarishi va muammolarni hal qilishiga yo‘naltirilgan faoliyatlar muhimligi qayd etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta’lim Tabiiy fanlar darslarini ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati. An’anaviy dars modelida o‘qituvchi asosiy axborot manbai, o‘quvchi esa bilimni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Zamonaviy ta’limda esa o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash, uning mustaqil izlanishiga sharoit yaratish va bilimni amaliy faoliyat orqali egallashga yo‘naltirish ustuvor hisoblanadi.

Tabiiy fanlar darsida “O‘simlikning o‘sishi uchun nimalar zarur?”, “Nima uchun suv bug‘lanadi?”, “Nima sababdan ayrim jismlar suvda cho‘kadi, boshqalari esa suzadi?”, “Inson tabiatga qanday ta’sir

ko‘rsatadi?” kabi savollar o‘quvchilarni oddiy eslab qolishdan ko‘ra fikrlash, kuzatish va dalil izlashga undaydi.

Shuning uchun tabiiy fanlar darsining samarali modeli quyidagi mantiqiy ketma-ketlik asosida tashkil etilishi mumkin:

Muammo → savol → faraz → kuzatish/tajriba → dalil → tahlil → xulosa → amaliy qo‘llash.

Mazkur ketma-ketlik o‘quvchini bilimni tayyor shaklda qabul qilishdan faol ravishda bilim hosil qilishga olib keladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish. Muammoli ta'lim tabiiy fanlarni o‘qitishda eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Unda o‘quvchi oldiga javobi darhol berilmaydigan, fikrlash va izlanishni talab qiladigan muammo qo‘yiladi[2].

Masalan, 3-sinfda “Suvning xususiyatlari” mavzusini o‘rganishda o‘qituvchi quyidagi muammoli savolni berishi mumkin:

“Nima uchun muz suv yuzasida suzadi, tosh esa suv tubiga cho‘kadi?”

O‘quvchilar avval o‘z farazlarini ilgari suradilar. Keyin turli jismlarni suvga solib kuzatadilar, natijalarni jadvalga yozadilar va xulosa chiqaradilar.

Bu jarayonda o‘quvchi:

- kuzatadi;
- taqqoslaydi;
- faraz qiladi;
- tajriba o‘tkazadi;
- natijani qayd etadi;
- xulosa chiqaradi.

Demak, bitta topshiriqning o‘zi bir nechta tabiiy-ilmiy va umumta'lim kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Tadqiqotga asoslangan ta'lim. Tabiiy fanlar darsida tadqiqot faoliyatini tashkil etish o‘quvchining ilmiy fikrlash elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tadqiqot topshirig‘i murakkab ilmiy tadqiqot ko‘rinishida emas, balki yosh imkoniyatlariga mos kichik amaliy izlanish shaklida tashkil qilinishi lozim.

Masalan:

Tadqiqot mavzusi: “O‘simlikning o‘sishiga suv va yorug‘likning ta’siri”.

Tadqiqot savoli: “Suv va yorug‘lik miqdori o‘simlikning o‘sishiga qanday ta’sir qiladi?”

Faraz: “Yetarli suv va yorug‘lik olgan o‘simlik yaxshi o‘sadi.”

Kuzatish: ikki yoki uchta bir xil o‘simlikning o‘sishidagi farqlarni kuzatish.

Natijalarni qayd etish: jadval yoki oddiy grafikdan foydalanish.

Xulosa: o‘quvchi kuzatuv natijalariga asoslanib xulosa chiqaradi.

Bunday faoliyat tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish imkonini ham beradi. Masalan, matematika bilan o‘lchash va grafik tuzish, ona tili bilan kuzatuv natijalarini yozma ifodalash, texnologiya bilan kuzatuv kundaligini tayyorlash mumkin.

Loyiha ta’limidan foydalanish. Loyiha ta’limi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini real hayotdagi muammolarni aniqlash va ularni amaliy faoliyat orqali hal qilishga yo‘naltiradi.

Tabiiy fanlar uchun quyidagi loyihalarni taklif qilish mumkin:

1. “Maktabimiz hududini ko‘kalamzorlashtiramiz”.
2. “Suvni tejaymiz”.
3. “Chiqindilarni saralashni o‘rganamiz”.
4. “Qushlarni asraymiz”.
5. “Toza havo – sog‘lom hayot”.
6. “Maktab ekologik xaritasi”.
7. “Plastik chiqindilarni kamaytirish yo‘llari”.

Loyiha faoliyati o‘quvchilarda rejalashtirish, vazifalarni taqsimlash, ma’lumot izlash, kuzatish, natijalarni tahlil qilish, taqdimot qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi[3].

Interfaol metodlardan foydalanish [3].

Tabiiy fanlar darslarida interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish uchun qo‘llanilishi mumkin.

Quyidagi metodlar ayniqsa samarali:

Metod	**Tabiiy fanlar darsidagi qo‘llanilishi**
“Aqliy hujum”	Muammo bo‘yicha dastlabki fikrlarni aniqlash
“Klaster”	Tabiiy tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash
“BBB”	O‘quvchining avvalgi va yangi bilimlarini taqqoslash
“Venn diagrammasi”	Tabiiy obyektlarni taqqoslash
“Sinkveyn”	Tushunchani qisqa va ijodiy ifodalash
“Juftlikda ishlash”	Savol va topshiriqlarni hamkorlikda bajarish
“Kichik guruhlarda ishlash”	Muammoli vazifalarni jamoaviy hal qilish
“Insert”	Axborotli matn bilan ishlash
“Fishbone”	Muammo sabablari va oqibatlarini aniqlash
“Tajriba”	Nazariy bilimni amaliy faoliyatda tekshirish

Interfaol metodlarni qo‘llashning o‘zi ta’lim sifatini avtomatik ravishda oshirmaydi. Eng muhim jihat – metodning dars maqsadi, o‘quv mazmuni va kutilayotgan natijaga mos tanlanishidir[4].

Raqamli texnologiyalardan foydalanish. Raqamli texnologiyalar Tabiiy fanlarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik, interaktivlik va individual ta’lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

Masalan:

- interaktiv taqdimotlar;
- animatsiyalar;
- virtual tajribalar;
- elektron testlar;
- QR-kodli topshiriqlar;
- raqamli xaritalar;
- elektron ensiklopediyalar;
- ta’limiy videolar;
- onlayn viktorinalar;
- raqamli kuzatuv jadvallari.

Biroq raqamli vosita pedagogik maqsadning o‘rnini bosmasligi kerak. Texnologiya o‘quvchini faqat tomoshabinga aylantirib qo‘ymasdan, uni faol fikrlash, kuzatish, savol berish va xulosa chiqarishga jalb qilishi lozim.

Ta’lim sifatini oshirishda baholashning o‘rni. Ilg‘or texnologiyalar asosida tashkil etilgan darsda baholash ham an’anaviy “to‘g‘ri-noto‘g‘ri” mezonidan kengroq bo‘lishi kerak.

Tabiiy fanlarda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Muammoni tushunishi.
2. Savol bera olishi.
3. Faraz ilgari surishi.
4. Kuzatuv olib borishi.
5. Tajribani to‘g‘ri bajarishi.
6. Natijalarni qayd eta olishi.
7. Dalillar asosida xulosa chiqarishi.
8. O‘z fikrini asoslay olishi.
9. Guruh bilan hamkorlik qilishi.
10. Bilimni yangi vaziyatda qo‘llay olishi.

Shu sababli formatif baholash, o‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash va mezon asosida baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalar tabiiy fanlar darslariga tizimli joriy etilishi natijasida ta’lim jarayonida bir qator sifat o‘zgarishlarini ta’minlash mumkin.

Birinchidan, o‘quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishi oshadi. Chunki o‘quvchi mavzuni faqat darslikdan o‘qib qolmasdan, tajriba, kuzatish va amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiradi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash imkoniyatlari kengayadi. Muammoli savol va tadqiqot topshiriqlari o‘quvchini tayyor javobni kutmasdan, o‘z fikrini shakllantirishga undaydi.

Uchinchidan, tanqidiy fikrlash rivojlanadi. O‘quvchi “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Bunga qanday dalil bor?”, “Agar shunday bo‘lsa, nima sodir bo‘ladi?” kabi savollar orqali hodisalarni tahlil qiladi.

To‘rtinchidan, tabiiy-ilmiy savodxonlikning asosiy elementlari shakllanadi. O‘quvchi ilmiy ma’lumotni tushunish, kuzatuv natijalarini talqin qilish va dalillarga tayangan holda xulosa chiqarishga o‘rganadi.

*Beshinchidan, f*anlararo integratsiya kuchayadi. Tabiiy fanlar matematika, texnologiya, ona tili, tasviriy san’at va informatika bilan bog‘lanib, o‘quvchining bilimlarini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonini takomillashtirish o‘quvchilarga tabiiy hodisalar haqidagi bilimlarni yetkazish bilan cheklanmasdan, ularda kuzatish, tadqiq qilish, tajriba o‘tkazish, muammoni hal qilish, dalillarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalar – muammoli ta’lim, tadqiqotga asoslangan ta’lim, loyiha ta’limi, interfaol metodlar va raqamli pedagogik vositalar – ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun katta pedagogik imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyaning samaradorligi uning darsda shunchaki qo‘llanilishi bilan emas, balki *ta’lim maqsadi – o‘quv faoliyati – metod – baholash – kutilayotgan natija* o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik bilan belgilanadi.

Demak, boshlang‘ich ta’lim Tabiiy fanlar darslarida ilg‘or pedagogik texnologiyalardan tizimli va maqsadli foydalanish o‘quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi, kreativligi, kommunikativligi va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali ta’lim sifatini oshirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi.

1. Tabiiy fanlar darslarida har bir mavzu uchun kamida bitta muammoli vaziyat yoki tadqiqot topshirig‘ini ishlab chiqish tavsiya etiladi.
2. “Kuzatish – savol – faraz – tajriba – natija – xulosa” modeli boshlang‘ich sinflarda tabiiy-ilmiy fikrlashni rivojlantirishning amaliy modeli sifatida qo‘llanishi mumkin.
3. O‘qituvchilar uchun tabiiy fanlardan muammoli, tadqiqot va loyiha topshiriqlari bankini yaratish maqsadga muvofiq.
4. Darslarda raqamli texnologiyalardan foydalanishda “texnologiya maqsad uchun vosita” tamoyiliga amal qilish, ya’ni raqamli vosita o‘quvchining faol fikrlashi va amaliy faoliyatini kuchaytiradigan holatlarda qo‘llanishi kerak.
5. O‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan differensial topshiriqlar ishlab chiqilishi zarur. Bir mavzu doirasida reproduktiv, amaliy, muammoli va ijodiy darajadagi topshiriqlarni taklif qilish mumkin.
6. Baholash jarayonida faqat yakuniy javobni emas, o‘quvchining fikrlash jarayoni, tajriba o‘tkazishi, dalil keltirishi va xulosa chiqarishi ham baholanishi lozim.
7. Maktab sharoitida tabiiy fanlar bo‘yicha kichik o‘quv-tajriba hududi tashkil etilib, o‘quvchilar muntazam kuzatish va tajriba ishlariga jalb qilinishi maqsadga muvofiq.

8. Ta’lim sifatini monitoring qilishda faqat test natijalariga emas, balki tabiiy-ilmiy savodxonlik, muammoni hal qilish, kreativ va tanqidiy fikrlash, hamkorlik va amaliy kompetensiyalar rivojlanishiga ham e’tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. *Ta’lim to‘g‘risida*: O‘RQ-637-son Qonun, 2020-yil 23-sentabr.
2. Tolipov O‘.Q., Ro‘ziyeva D.I. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.* – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019.
3. Kurbanova G. Boshlang‘ich ta’limda interaktiv metodlarning o‘quv samaradorligiga ta’siri // *O‘zbekistondagi ilmiy yangiliklar jurnali.* – 2026. – Vol. 2, No. 6.
4. Bell S. Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future // *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas.* – 2010. – Vol. 83, No. 2. – P. 39–43.
5. Mostafa T., Echazarra A., Guillou H. *The Science of Teaching Science: An Exploration of Science Teaching Practices in PISA 2015.* OECD Education Working Papers, No. 188. – Paris: OECD Publishing, 2018.

Texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishda innovatsion usullar

Abdurashidov Sharofiddin Do‘smatovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
“Fanlarni rivojlantirish bo‘limi” boshlig‘i

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishini zamonaviy innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish masalalari tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida texnologiya fani o‘qituvchisidan nafaqat fan mazmunini chuqur bilish, balki raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, STEAM, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, dizayn-fikrlash, hamkorlikda o‘qitish va refleksiv yondashuvlardan samarali foydalanish kompetensiyasi ham talab etilmoqda. Maqolada o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini uzluksiz, individual ehtiyojlarga moslashuvchan va amaliy faoliyat bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish modeli taklif etiladi. Shuningdek, professional learning community, lesson study, peer coaching, mikroo‘qitish, master-klass, loyiha laboratoriyasi, raqamli portfolio va sun’iy intellekt asosidagi kasbiy rivojlanish kabi innovatsion usullarning imkoniyatlari ochib berilgan. UNESCO o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini kasbiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rsa, OECD tadqiqotlari samarali kasbiy rivojlanishda faol o‘rganish, hamkorlik va amaliyotga yo‘naltirilganlik muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, kasbiy rivojlanish, innovatsion ta’lim, raqamli pedagogika, STEAM, loyiha asosida ta’lim, sun’iy intellekt, professional learning community, lesson study, peer coaching, refleksiya, raqamli kompetensiya, kreativlik, metodik kompetensiya.

Abstract. This article analyzes innovative approaches to the professional development of technology teachers in the context of modern education. Today, technology teachers are expected not only to possess strong subject knowledge but also to demonstrate competence in digital technologies, artificial intelligence, STEAM education, project-based learning, problem-based learning, design thinking, collaborative learning and reflective practice. The article proposes an approach to organizing continuous professional development based on teachers’ individual needs, practical activities and digital learning environments. Particular attention is paid to professional learning communities, lesson study, peer coaching, microteaching, master classes, project laboratories, digital portfolios

and AI-supported professional development. The analysis demonstrates that professional development becomes more effective when it is continuous, collaborative, practice-oriented and connected with real classroom challenges. UNESCO emphasizes the importance of digital competencies in teacher education and professional development, while OECD research highlights the importance of active learning, collaboration and curriculum-focused professional development.

Keywords: technology education, professional development, innovative education, digital pedagogy, STEAM, project-based learning, artificial intelligence, professional learning community, lesson study, peer coaching, reflective practice, digital competence, creativity, methodological competence.

Аннотация. В статье рассматриваются современные инновационные подходы к профессиональному развитию учителей технологии. В условиях цифровой трансформации образования от учителя технологии требуется не только глубокое знание предмета, но и способность эффективно использовать цифровые инструменты, искусственный интеллект, STEAM-подход, проектное и проблемное обучение, дизайн-мышление, технологии сотрудничества и рефлексивные методы. Предлагается модель непрерывного профессионального развития, основанная на индивидуальных образовательных потребностях учителя, практической деятельности и использовании цифровых образовательных сред. Раскрываются возможности профессиональных обучающихся сообществ, Lesson Study, взаимного коучинга, микропреподавания, мастер-классов, проектных лабораторий, цифрового портфолио и инструментов искусственного интеллекта. Подчеркивается, что эффективное профессиональное развитие должно быть непрерывным, практико-ориентированным, коллективным и связанным с реальными профессиональными задачами учителя.

Ключевые слова: учитель технологии, профессиональное развитие, инновационные методы, цифровая педагогика, STEAM, проектное обучение, искусственный интеллект, Lesson Study, коучинг, цифровая компетентность, рефлексия, профессиональное сообщество.

XXI asrda ta’lim tizimida yuz berayotgan texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, texnologiya fani o‘qituvchisi o‘quvchilarga amaliy faoliyatni tashkil etish, texnik va texnologik jarayonlarni tushuntirish, kreativ fikrlashni rivojlantirish, loyihalash, modellashtirish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

An’anaviy malaka oshirish modelida o‘qituvchining ma’lum vaqt davomida kursda ishtirok etishi va nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtirishi asosiy o‘rin egallagan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvda kasbiy rivojlanish uzluksiz, individual, amaliy va hamkorlikka asoslangan jarayon sifatida qaralmoqda. OECD ham o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini butun faoliyat davomida davom etadigan jarayon sifatida tavsiflaydi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi esa ushbu jarayonni yanada kengaytirmoqda. UNESCOning O‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari doirasi o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini aniqlash, o‘qitish va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash uchun foydalanilishini ko‘rsatadi. Ushbu model 18 ta kompetensiya va 64 ta aniq maqsadni qamrab oladi.

Shu nuqtayi nazardan texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishda innovatsion metodlardan foydalanish nafaqat metodik zarurat, balki ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Texnologiya fani o‘qituvchisining zamonaviy kasbiy kompetensiyalari

Zamonaviy texnologiya fani o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini faqat predmet bilimlari bilan cheklab bo‘lmaydi. Uning kasbiy kompetensiyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan iborat.

1-jadval. Texnologiya fani o‘qituvchisining zamonaviy kompetensiyalari

Kompetensiya	Mazmuni
Predmet kompetensiyasi	Texnologiya, materialshunoslik, ishlab chiqarish, hunarmandchilik va texnik jarayonlarni bilish
Metodik kompetensiya	Zamonaviy pedagogik metodlarni tanlash va qo‘llash
Raqamli kompetensiya	Elektron platformalar, raqamli resurslar, multimedia va AI vositalaridan foydalanish
Loyihaviy kompetensiya	O‘quvchi loyihalarini ishlab chiqish va boshqarish
STEAM kompetensiyasi	Fanlararo integratsiyani tashkil etish
Kreativ kompetensiya	Yangi g‘oyalar, mahsulot va texnologik yechimlar yaratish
Kommunikativ kompetensiya	O‘quvchi, ota-ona va hamkasblar bilan samarali muloqot
Refleksiv kompetensiya	O‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish
Tadqiqotchilik kompetensiyasi	Pedagogik muammolarni o‘rganish va amaliy yechimlar ishlab chiqish

ISTE standartlarida ham zamonaviy o‘qituvchi doimiy ravishda o‘z kasbiy faoliyatini takomillashtirishi, hamkasblari bilan o‘rganishi, texnologiyaga asoslangan yangi pedagogik amaliyotlarni sinab ko‘rishi va ularning samaradorligini refleksiya qilishi zarurligi ta'kidlangan.

Demak, texnologiya fani o‘qituvchisining kasbiy rivojlanishi bir martalik kurs emas, balki **“o‘rganish – amalda qo‘llash – natijani tahlil qilish – takomillashtirish – qayta qo‘llash”** sikli asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishning innovatsion usullari

1. Professional Learning Community – kasbiy ta’lim hamjamiyati

Professional Learning Community — o‘qituvchilarning o‘zaro tajriba almashishi, muammolarni birgalikda tahlil qilishi va amaliy yechimlar ishlab chiqishiga asoslangan kasbiy rivojlanish shaklidir.

Texnologiya fani o‘qituvchilari uchun bunday hamjamiyat doirasida:

- yangi texnologik loyihalar;
- amaliy mashg‘ulotlar;
- dars ishlanmalari;
- STEAM loyihalari;
- zamonaviy hunarmandchilik texnologiyalari;
- raqamli vositalar;
- sun’iy intellekt imkoniyatlari;
- o‘quvchilar loyihalari

muhokama qilinishi mumkin.

Bu usul o‘qituvchini passiv tinglovchidan **faol bilim yaratuvchi**ga aylantiradi.

2. Lesson Study – darsni tadqiq etish

Lesson Study usuli texnologiya fani o‘qituvchilarining amaliy kasbiy rivojlanishi uchun ayniqsa samarali.

Jarayon quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

Muammoni aniqlash → darsni rejalashtirish → ochiq darsni tashkil etish → kuzatish → o‘quvchi faoliyatini tahlil qilish → xulosalar → darsni takomillashtirish.

Masalan, “Texnologiya darsida o‘quvchilarning loyiha faoliyatini faollashtirish” muammosi tanlanadi. Uch nafar o‘qituvchi birgalikda dars loyihasini ishlab chiqadi. Birinchi o‘qituvchi darsni o‘tadi, qolganlari o‘quvchilarning faoliyatini kuzatadi. Darsdan keyin o‘qituvchining shaxsiyati emas, **o‘quvchining o‘rganish jarayoni** tahlil qilinadi.

3. Peer Coaching – o‘zaro kasbiy coaching

Peer Coaching — teng maqomdagi o‘qituvchilarning bir-biriga kasbiy rivojlanishda yordam berish usulidir.

Masalan:

1-bosqich: o‘qituvchi o‘zining kasbiy muammosini belgilaydi.

2-bosqich: hamkasbi bilan yechim variantlarini ishlab chiqadi.

3-bosqich: yangi metodni darsda sinab ko‘radi.

4-bosqich: natijalarni tahlil qiladi.

5-bosqich: takomillashtirilgan metodni qayta qo‘llaydi.

Bu jarayonda nazoratchilik emas, **hamkorlik va professional qo‘llab-quvvatlash** ustuvor bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar asosida kasbiy rivojlanish

Raqamlashtirish o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar pedagoglarning kasbiy ta’limini joy va vaqt jihatidan yanada moslashuvchan qilish, professional hamkorlikni kengaytirish va an’anaviy kurslarning formatini o‘zgartirish imkonini beradi.

Texnologiya fani o‘qituvchisi uchun quyidagi raqamli faoliyatlar samarali bo‘lishi mumkin:

- videodarslar;
- onlayn seminarlar;
- webinarlar;
- virtual master-klasslar;
- elektron metodik bank;
- raqamli portfolio;
- onlayn testlar;

- virtual loyihalar;
- elektron refleksiya kundaligi;
- professional Telegram/ijtimoiy tarmoq guruhlari;
- LMS platformalar;
- sun'iy intellekt yordamida dars materiallarini ishlab chiqish.

Bunda muhim jihat — raqamli texnologiyani shunchaki "qo'llash" emas, balki **pedagogik maqsadga muvofiq qo'llash**dir. OECDning 2025-yilgi siyosiy tahlilida ham samarali raqamli ta'lim an'anaviy pedagogikani shunchaki raqamli shaklga ko'chirishdan iborat emasligi, balki pedagogik yondashuvlarni yangi raqamli muhitga moslashtirishni talab qilishi qayd etilgan.

STEAM yondashuvi asosida o'qituvchilarni rivojlantirish

Texnologiya fani o'z tabiatiga ko'ra STEAM yondashuvi bilan bevosita bog'liq.

S – Science – tabiiy fanlar
T – Technology – texnologiya
E – Engineering – muhandislik
A – Art – san'at va dizayn
M – Mathematics – matematika

O'qituvchilarni STEAM asosida rivojlantirishda nazariy ma'ruzadan ko'ra **amaliy loyiha laboratoriyasi** samaraliroq bo'lishi mumkin.

Masalan, "Energiya tejamkor uy modeli" loyihasida:

- matematika – o'lchash va hisoblash;
- fizika – energiya va issiqlik;
- texnologiya – materiallarni tanlash;
- informatika – raqamli modellashtirish;
- dizayn – tashqi ko'rinish;
- muhandislik – konstruksiya

birlashtiriladi.

Natijada o'qituvchi fanlararo integratsiyani amalda o'zlashtiradi.

Loyiha asosida kasbiy rivojlantirish

Texnologiya o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida **"o'qituvchi – loyiha yaratuvchi"** modeli samarali natija beradi.

Masalan, malaka oshirish kursi davomida o'qituvchidan:

"Texnologiya fanida o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiruvchi bitta amaliy loyiha ishlab chiqing va sinab ko'ring"

degan topshiriq beriladi.

O'qituvchi:

1. muammoni aniqlaydi;
2. loyiha maqsadini belgilaydi;
3. resurslarni tanlaydi;
4. texnologik jarayonni ishlab chiqadi;
5. mahsulot yaratadi;
6. o'quvchilar bilan sinovdan o'tkazadi;
7. natijalarni baholaydi;
8. refleksiya qiladi;
9. loyihani takomillashtiradi.

Bunday yondashuv kasbiy rivojlanishni real pedagogik faoliyat bilan bog'laydi.

OECD tadqiqotlarida ham mazmunan yo'naltirilgan, faol ishtirok, hamkorlik va yetarli davomiylikka ega professional rivojlanish o'qituvchilarning turli pedagogik strategiyalardan foydalanishi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan.

Mikroo'qitish texnologiyasi

Mikroo'qitish — o'qituvchining qisqa vaqt ichida ma'lum bir pedagogik ko'nikmani namoyish etishi va darhol teskari aloqa olishi asosidagi metod.

Masalan, o'qituvchiga 10 daqiqa vaqt beriladi.

Topshiriq:

"Texnologiya darsining kirish qismida muammoli vaziyat yarating va o'quvchilarni mavzuga jalb qiling."

Mashg'ulotdan so'ng hamkasblar:

- kuchli jihatlar;

- takomillashtirilishi kerak bo‘lgan jihatlar;
- metodik yechimlar;
- kommunikativ jihatlar;
- raqamli vositalardan foydalanish

bo‘yicha fikr bildiradi.

Bu usul o‘qituvchining amaliy mahoratini tezkor rivojlantirish imkonini beradi.

Dizayn-fikrlash asosida kasbiy rivojlanish

Dizayn-fikrlash texnologiya fani uchun tabiiy innovatsion metodlardan biridir.

Uning asosiy bosqichlari:

Empatiya → Muammoni aniqlash → G‘oya yaratish → Prototip → Sinov → Takomillashtirish.

Masalan, o‘quvchilar uchun ekologik jihatdan xavfsiz va arzon o‘quv jihozini yaratish vazifasi qo‘yiladi.

O‘qituvchi ushbu metodni o‘zlashtirish orqali:

- muammoni aniqlash;
- foydalanuvchi ehtiyojini o‘rganish;
- kreativ g‘oya ishlab chiqish;
- prototip yaratish;
- sinovdan o‘tkazish

ko‘nikmalarini egallaydi.

Bu esa keyinchalik o‘quvchilarning loyiha faoliyatini tashkil etishda qo‘llanadi.

Sun’iy intellekt asosida o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi

Sun’iy intellekt texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida yangi imkoniyatlarni ochmoqda.

AI yordamida o‘qituvchi:

- dars rejasini ishlab chiqishi;
- topshiriqlar yaratishi;
- test savollarini shakllantirishi;
- loyiha g‘oyalarini ishlab chiqishi;

- differensial topshiriqlar tayyorlashi;
- o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos materiallar yaratishi;
- refleksiv savollar ishlab chiqishi;
- taqdimot tuzilmasini tayyorlashi;
- o‘quv materiallarini turli darajalarga moslashtirishi mumkin.

Biroq sun’iy intellektdan foydalanish **o‘qituvchining kasbiy fikrlashini almashtirmasligi**, balki uni kuchaytirishi kerak.

2026-yilgi OECD hisobotida sun’iy intellekt va boshqa texnologik o‘zgarishlar o‘qituvchilik kasbini qayta ko‘rib chiqishni talab qilayotgani, bunda o‘qituvchilarning avtonomiyasi, hamkorligi va innovatsion muhitini kuchaytirish muhimligi ta’kidlangan.

Raqamli portfolio orqali kasbiy rivojlanishni monitoring qilish

O‘qituvchining kasbiy rivojlanish natijalarini faqat sertifikatlar soni bilan baholash yetarli emas.

Buning o‘rniga **raqamli professional portfolio** joriy etish mumkin.

Portfolio tarkibiga:

- shaxsiy kasbiy rivojlanish maqsadlari;
- dars ishlanmalari;
- innovatsion metodlar;
- videodarslar;
- o‘quvchi loyihalari;
- metodik ishlanmalar;
- maqolalar;
- sertifikatlar;
- ochiq dars materiallari;
- o‘quvchilar natijalari;
- refleksiya;
- hamkasblar fikri;

- kasbiy rivojlanish dinamikasi

kiritiladi.

Bunda o‘qituvchining **“qancha kursda qatnashgani”dan ko‘ra “kursdan keyin amaliyotida nima o‘zgargani”** muhim mezonga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim strategik yo‘nalishlaridan biridir. Chunki texnologiya fani mazmunining o‘zi ham doimiy ravishda yangilanib, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, muhandislik, dizayn va innovatsion ishlab chiqarish jarayonlari bilan tobora yaqinlashib bormoqda.

Shu sababli texnologiya fani o‘qituvchisining kasbiy rivojlanishi an’anaviy ma’ruza va qisqa muddatli kurslar bilan cheklanmasligi kerak. Zamonaviy model **“diagnostika – individual rivojlanish – amaliy sinov – hamkorlik – refleksiya – monitoring – innovatsiya”** sikliga asoslanishi maqsadga muvofiq.

Maqolada tahlil qilingan xalqaro yondashuvlar UNESCO va OECD materiallarida ham kasbiy rivojlanish, raqamli kompetensiya, hamkorlik va innovatsion pedagogikaning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. (UNESCO)

Texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida **Professional Learning Community, Lesson Study, Peer Coaching, mikroo‘qitish, STEAM, loyiha asosida ta’lim, dizayn-fikrlash, raqamli portfolio va sun’iy intellekt vositalari**ni kompleks qo‘llash o‘qituvchining metodik, raqamli, kreativ, tadqiqotchilik va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Eng muhimi, kasbiy rivojlanish natijasi o‘qituvchining nechta kurs yoki seminarda qatnashgani bilan emas, balki **uning pedagogik faoliyatida qanday sifat o‘zgarishi yuz bergani va bu o‘quvchi natijalarida qanday namoyon bo‘layotgani** bilan baholanishi lozim.

Shunday qilib, texnologiya fani o‘qituvchisini **“Bilimni yetkazuvchi pedagog”dan “innovatsiyani yaratuvchi, raqamli**

vositalardan foydalanuvchi, tadqiqotchi va fasilitator pedagog"ga aylantirish zamonaviy kasbiy rivojlanish tizimining asosiy maqsadi bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. **ICT Competency Framework for Teachers, Version 3.** UNESCO, 2018/2023.
2. OECD. **Preparing Teachers for Digital Education: Continuing Professional Learning on Digital Skills and Pedagogies.** OECD Education Policy Perspectives, No. 122, 2025.
3. Minea-Pic, A. **Innovating Teachers' Professional Learning through Digital Technologies.** OECD Education Working Papers, No. 237. OECD Publishing, Paris, 2020. DOI: 10.1787/3329fae9-en.
4. OECD. **High-Quality Teacher Professional Development and Classroom Teaching Practices: Evidence from TALIS 2013.** OECD Education Working Papers, No. 141, 2016. DOI: 10.1787/5jlpszw26rvd-en.
5. OECD. **Teaching with Technology.** Teaching in Focus, No. 12, 2015. DOI: 10.1787/5jrxnhpp6p8v-en.
6. OECD. **How Teachers and Schools Innovate: New Measures in TALIS 2018.** Teaching in Focus, No. 26, 2019. DOI: 10.1787/71101b69-en.
7. OECD. **Innovating Education and Educating for Innovation: The Power of Digital Technologies and Skills.** OECD Publishing, Paris, 2016. DOI: 10.1787/9789264265097-en.
8. OECD. **Teacher Professional Learning and Development.** OECD Education and Skills.
9. OECD. **Reimagining Teaching in an Accelerating World.** International Summit on the Teaching Profession. OECD Publishing, 2026. DOI: 10.1787/d0edfe8c-en.
10. ISTE. **ISTE Standards for Educators.** International Society for Technology in Education.

Innovatsion texnologiyalar va IT vositalari orqali ta’lim sifatini oshirish: pedagogik va psixologik yordamning zamonaviy yondashuvlari

Axliddin Karomatov
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada innovatsion texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalari orqali ta’lim sifatini oshirish, pedagogik va psixologik yordamni raqamli muhit bilan uyg‘unlashtirish masalalari yoritiladi. Raqamli platformalar, sun’iy intellekt, individual ta’lim yondashuvi hamda ta’lim jarayonidagi muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, innovatsion texnologiyalar, IT vositalari, pedagogik yordam, psixologik qo‘llab-quvvatlash, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, individual yondashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы повышения качества образования с помощью инновационных технологий и информационно-коммуникационных средств, сочетающих педагогическую и психологическую поддержку с цифровой средой. Анализируются цифровые платформы, искусственный интеллект, индивидуальный подход к обучению и проблемы в образовательном процессе, а также предлагаются практические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: качество образования, инновационные технологии, ИТ-инструменты, педагогическая поддержка, психологическая поддержка, искусственный интеллект, цифровое образование, индивидуальный подход.

Abstract: The article examines issues related to enhancing the quality of education through innovative technologies and information-communication tools, as well as integrating pedagogical and psychological support within a digital environment. It analyzes digital

platforms, artificial intelligence, and individualized educational approaches, alongside challenges in the educational process, and offers practical recommendations for addressing them.

Keywords: quality of education, innovative technologies, IT tools, pedagogical support, psychological support, artificial intelligence, digital education, individual approach.

Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — bilim berish bilan birga, mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qiladigan va zamonaviy muhitga moslasha oladigan shaxsni shakllantirishdir. Raqamli platformalar, interaktiv resurslar va sun’iy intellekt imkoniyatlari o‘qitish jarayonini takomillashtirishga yordam beradi. Biroq texnologiyaning o‘zi yuqori natijani kafolatlamaydi: u pedagogik maqsad, o‘quvchilarning yoshi va individual ehtiyojlari bilan uyg‘un bo‘lishi zarur.

UNESCOning 2023-yilgi Global ta’lim monitoringi hisobotida texnologiyalarning ta’limdagi samarasi ulardan qanday maqsad va sharoitlarda foydalanilishiga bog‘liqligi ta’kidlangan. Shu sababli innovatsion vositalarni pedagogik mahorat, psixologik qo‘llab-quvvatlash va muntazam qayta aloqa bilan birgalikda qo‘llash dolzarb ahamiyatga ega. Maqolaning maqsadi — IT vositalari yordamida ta’lim sifatini oshirish yo‘llarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Innovatsion texnologiyalarning ta’limdagi imkoniyatlari

Google Classroom, Moodle va Microsoft Teams kabi raqamli platformalar o‘quv materiallarini tarqatish, topshiriqlarni boshqarish va natijalarni kuzatishga xizmat qiladi. Kahoot!, Quizizz va Wordwall kabi interaktiv vositalar savol-javob, test va didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilar faolligini oshiradi. Videodarslar, animatsiyalar va virtual laboratoriyalar esa murakkab mavzularni ko‘rgazmali tushuntirish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt vositalari turli murakkablikdagi topshiriqlar yaratish, mavzuni sodda izohlash va qo‘shimcha mashqlar

tayyorlashda yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, ular taqdim etgan ma’lumotlar pedagog tomonidan tekshirilishi, manbalarning ishonchliligi va o‘quv materialining yoshga mosligi baholanishi kerak [2]. Texnologiyani tanlashda uning yangiligi emas, balki aniq pedagogik vazifani qay darajada hal qilishi asosiy mezon bo‘lishi lozim.

Pedagogik va psixologik yordamning raqamli muhitdagi o‘rni

Pedagogik yordam o‘quv materialini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga, psixologik yordam esa motivatsiya, o‘ziga ishonch, hissiy farovonlik va ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlashga qaratiladi. Elektron testlar bilimlardagi bo‘shliqlarni aniqlashga, qisqa so‘rovnomalar esa darsdagi qiyinchiliklar va o‘quvchilarning fikr-mulohazalarini o‘rganishga yordam beradi. Natijalar asosida pedagog qo‘shimcha tushuntirish, individual topshiriq yoki mutaxassis bilan suhbatni rejalashtirishi mumkin.

Raqamli vositalar o‘qituvchi va psixologning bevosita muloqotini to‘liq almashtirmaydi. Ayniqsa, psixologik xulosa chiqarish va muhim qarorlar qabul qilish mutaxassisning kasbiy baholashiga tayanishi kerak. So‘rovnomalar va boshqa raqamli ma’lumotlardan foydalanishda shaxsiy daxlsizlik, maxfiylik va axborot xavfsizligi ta’minlanishi zarur.

Asosiy muammolar va ularning yechimlari

Ta’limda IT vositalaridan foydalanishda bir necha muammo kuzatilishi mumkin: texnik vositalar yoki internet imkoniyatlarining cheklanganligi; pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi; texnologiyalardan maqsadsiz foydalanish; raqamli muhitdagi ortiqcha axborot yuklamasi; shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi va sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish masalalari.

Ularni bartaraf etish uchun, avvalo, ta’lim muassasasining texnik imkoniyatlari va pedagoglarning ehtiyojlari o‘rganilishi lozim. Malaka oshirish mashg‘ulotlari amaliy topshiriqlar, raqamli dars yaratish, elektron baholash, sun’iy intellekt javoblarini tekshirish hamda

raqamli etika masalalarini qamrab olishi kerak. Texnologiya dars maqsadiga xizmat qilishi, yuzma-yuz muloqot va hamkorlikdagi faoliyatni siqib chiqarmasligi zarur.

Samarali yechimlardan biri — individual raqamli ta’lim trayektoriyasini yaratishdir. Diagnostik baholash natijalariga koʻra, mavzuni yaxshi oʻzlashtirgan oʻquvchiga murakkabroq va ijodiy topshiriqlar, qiynalayotgan oʻquvchiga esa bosqichma-bosqich mashqlar va qoʻshimcha tushuntirishlar beriladi. Aralash ta’limda mavzuga oid videomaterial mustaqil oʻrganiladi, darsda esa muammoli vaziyat, guruhli ish va muhokama tashkil etilib, yakunda elektron test orqali natija tekshiriladi.

Ta’lim sifatini oshirish maqsadida “Raqamli pedagogik yordam” modelini bosqichma-bosqich joriy etish taklif qilinadi. Model besh bosqichdan iborat:

1) diagnostika — bilim, ehtiyoj va qiyinchiliklarni aniqlash;

2) rejalashtirish — maqsad, metod va raqamli vositalarni tanlash;

3) joriy etish — individual va guruhli faoliyatni tashkil qilish;

4) monitoring — baholash va qayta aloqa orqali natijalarni oʻrganish;

5) takomillashtirish — tahlil asosida metodikani yangilash.

Model doirasida diagnostik testlar, individual topshiriqlar, elektron resurslar, qayta aloqa kanallari va natijalarni kuzatish vositalari oʻzaro bogʻlanadi. Uning samaradorligi boshlangʻich va yakuniy baholash natijalari, oʻquvchilarning faolligi, topshiriqlarni bajarishi hamda ta’lim muhitidan qoniqish darajasi orqali baholanishi mumkin. Model taklif sifatida ishlab chiqilgan boʻlib, amaliy samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov va tizimli tahlil talab etiladi.

Innovatsion texnologiyalar va IT vositalari ta’lim sifatini oshirish, individual ehtiyojlarni hisobga olish va pedagogik yordamni takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq natija texnologiyaning oʻzidan koʻra, uni maqsadli qoʻllash, pedagogning

kasbiy mahorati va ta'lim oluvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olishga bog'liq. Shu bois ta'lim muassasalarida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, individual yondashuvni kuchaytirish, sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish va axborot xavfsizligini ta'minlash zarur. Texnologiyalar pedagogik muloqotning o'rnini egallamasdan, uni boyituvchi vosita bo'lib xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023. https://gem-report-2023.unesco.org/technology-in-education/

2. Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. https://www. unesco.org/ en/articles/ guidance-generative-ai-education-and-research

3. OECD. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris: OECD Publishing, 2023.

Raqamli davrda O'zbekiston tajribasi va takomillashtirish yo'nalishlari

Akramova Mahfuza Norpulat qizi
Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizasiyalash muhandisligi instituti milliy tadqiqot universiteti,
I-bosqich talabasi
Axmedjonov Norpulat Akramovich
Jizzax viloyat pedagogik mahorat markazi, Jizzax, O'zbekiston
t.f.f.d (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilmiy-texnik innovatsiyalar va raqamli transformatsiyaning nazariy asoslari, zamonaviy texnologik yutuqlari, amaliy tatbiq etilishidagi muammolar hamda rivojlanish istiqbollari ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganilgan. O'zbekiston

Respublikasida «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida erishilgan natijalar xalqaro ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilinib, kiberxavfsizlik, raqamli tengsizlik, kadrlar tayyorlash va sun’iy intellekt etikasi bilan bog‘liq muammolarni hal etishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy-texnik innovatsiyalar, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat, katta ma’lumotlar, kiberxavfsizlik, raqamli tengsizlik, raqamli kompetensiyalar, innovatsion ekotizim.

Аннотация. В статье научно-аналитически рассматриваются теоретические основы научно-технических инноваций и цифровой трансформации, современные технологические достижения, проблемы их практического внедрения и перспективы развития. На основе международных показателей проанализированы результаты, достигнутые в Республике Узбекистан в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030», и предложены рекомендации по решению проблем кибербезопасности, цифрового неравенства, подготовки кадров и этики искусственного интеллекта.

Ключевые слова: научно-технические инновации, цифровая трансформация, искусственный интеллект, цифровая экономика, электронное правительство, большие данные, кибербезопасность, цифровое неравенство, цифровые компетенции, инновационная экосистема.

Abstract. This article scientifically and analytically examines the theoretical foundations of scientific and technological innovation and digital transformation, modern technological achievements, problems of their practical implementation and prospects for development. Based on international indicators, the results achieved in Uzbekistan within the framework of the "Digital Uzbekistan – 2030" strategy are analysed, and recommendations are proposed to address

cybersecurity, the digital divide, workforce training and the ethics of artificial intelligence.

Keywords: scientific and technological innovation, digital transformation, artificial intelligence, digital economy, e-government, big data, cybersecurity, digital divide, digital skills, innovation ecosystem.

Hozirgi davrda ilmiy-texnik taraqqiyot jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan o‘zgartiruvchi asosiy omilga aylandi. Davlatlarning iqtisodiy qudrati endi tabiiy resurslar zahirasi bilan emas, balki bilimni, ma'lumotni va texnologiyani yaratish hamda ulardan samarali foydalana olish qobiliyati bilan belgilanmoqda. K.Shvab tomonidan ilgari surilgan «To‘rtinchi sanoat inqilobi» konsepsiyasi fizik, raqamli va biologik texnologiyalarning o‘zaro qo‘shilib ketishi ishlab chiqarish, boshqaruv va kundalik turmush tarzini o‘zgartirayotganini ko‘rsatadi [1].

O‘zbekiston uchun bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. 2020-yilda tasdiqlangan «Raqamli O‘zbekiston– 2030» strategiyasi, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda «O‘zbekiston– 2030» strategiyasi raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvi, ta'lim, sog ‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va moliya sohalariga keng joriy etishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgiladi [2, 3, 4]. Biroq texnologiyalarni sotib olish yoki o‘rnatishning o‘zi transformatsiyani ta'minlamaydi: u tashkilot, kadrlar, me'yoriy baza va madaniyatning birgalikda o‘zgarishini talab etadi.

Shu munosabat bilan maqolada quyidagi asosiy tadqiqot savoliga javob izlanadi: zamonaviy ilmiy-texnik innovatsiyalar raqamli transformatsiyaga qanday ta'sir ko ‘rsatmoqda, O ‘zbekistonda qanday natijalarga erishilgan va bu jarayonning barqarorligini ta'minlash yo ‘lida qanday to ‘siqlar mavjud?

Raqamli transformatsiya masalalari xorijiy adabiyotda keng o‘rganilgan. E.Brynjolfsson va E.Makafi «ikkinchi mashina davri»da axborot texnologiyalari intellektual mehnatni ham avtomatlashtirishini asoslagan [5]; G.Vial raqamli transformatsiyaga oid tadqiqotlarni tizimlashtirib, uni raqamli texnologiyalar yordamida tashkilot qadriyat yaratish yo‘llarining o‘zgarishi sifatida talqin qilgan [6]; G.Vesterman va hammualliflar esa transformatsiyada texnologiya bilan bir qatorda rahbariyat va tashkiliy madaniyat hal qiluvchi rol o‘ynashini qayd etgan [7]. Shunga qaramay, milliy adabiyotda innovatsiyalar, raqamli infratuzilma, inson kapitali va xavfsizlik masalalarini yagona tizim sifatida ko‘rib, ularning O‘zbekiston sharoitidagi yutuq va muammolarini birgalikda baholovchi tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur bo‘shliqni to‘ldirish maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Innovatsiya nazariyasining asoslari J.Shumpeter nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida yangi mahsulot, usul va bozorlarni yaratuvchi tadbirkorlik faoliyatini ko ‘rsatgan hamda eskirgan tarmoqlarni siqib chiqaruvchi «ijodiy buzilish» jarayonini tavsiflagan [8]. Bugungi raqamli davrda ushbu g‘oya yangi mazmun kasb etmoqda: texnologik yangilik qisqa vaqt ichida butun tarmoqning biznes-modelini o‘zgartirishi mumkin.

Raqamli transformatsiyani oddiy «raqamlashtirish» (digitization) yoki «raqamlilashtirish» (digitalization) dan farqlash muhim. Birinchisi analog ma’lumotni raqamli shaklga o‘tkazishni, ikkinchisi mavjud jarayonlarni raqamli vositalar bilan qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Raqamli transformatsiya esa tashkilotning qadriyat yaratish mantig‘i, tuzilmasi va xodimlar bilan mijozlar bilan o‘zaro munosabati tubdan o‘zgarishini nazarda tutadi [6]. Shu sababli transformatsiya muvaffaqiyati asbob-uskunaning zamonaviyligi bilan emas, balki boshqaruv qarorlari, ma’lumotlardan foydalanish madaniyati va xodimlarning raqamli kompetensiyalariga bog‘liq bo‘ladi [7].

Xalqaro tashkilotlar raqamli transformatsiyani yagona siyosat sohasi sifatida koʻrishga chaqirmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining «Going Digital» tizimi kirish imkoniyati, foydalanish, innovatsiya, ish oʻrinlari, jamiyat, ishonch va bozor ochiqligi kabi oʻzaro bogʻliq yoʻnalishlarni belgilaydi [9]. Bu yondashuv innovatsion siyosat, ta’lim siyosati va xavfsizlik siyosatini bir-biridan ajratmasdan yuritish zarurligini koʻrsatadi.

Hozirgi transformatsiyaning texnologik yadrosini bir necha oʻzaro bogʻliq yoʻnalish tashkil etadi. Birinchidan, sun’iy intellekt va mashinaviy oʻqitish tahlil, bashorat, tarjima, tasvirni aniqlash va matn yaratish kabi ilgari faqat inson qila oladigan vazifalarni bajarish imkonini bermoqda. Ikkinchidan, bulutli hisoblash va ma’lumotlarni qayta ishlash markazlari kichik tashkilotlarga ham katta hisoblash quvvatidan foydalanish yoʻlini ochdi. Uchinchidan, buyumlar interneti (IoT) sensorlar orqali ishlab chiqarish, transport, energetika va qishloq xoʻjaligida real vaqtda ma’lumot toʻplashni ta’minlamoqda. Toʻrtinchidan, katta ma’lumotlar tahlili qarorlarni intuitsiyaga emas, dalillarga asoslashga yordam beradi. Beshinchidan, beshinchi avlod (5G) aloqa tarmoqlari va blokcheyn kabi texnologiyalar past kechikish va ishonchli raqamli yozuvlarni ta’minlab, yangi xizmatlar uchun poydevor yaratmoqda.

Ushbu texnologiyalarning ta’siri alohida-alohida emas, majmuada namoyon boʻladi. Masalan, sensorlar yordamida toʻplangan ma’lumot bulutli platformada saqlanadi, sun’iy intellekt modeli tomonidan tahlil qilinadi va natija avtomatlashtirilgan boshqaruv qaroriga aylanadi. Bunday «ma’lumot – tahlil – qaror» zanjiri sogʻliqni saqlashda erta tashxis qoʻyish, qishloq xoʻjaligida sugʻorish me’yorini aniqlash, moliya sohasida firibgarlikni fosh etish kabi amaliy natijalar beradi. Dunyo iqtisodiy forumining «Kelajak kasblari» hisobotiga koʻra, 2030-yilgacha texnologik va demografik oʻzgarishlar ta’sirida taxminan 170 million yangi ish oʻrni yaratilishi va 92 million ish oʻrni qisqarishi kutilmoqda, bu esa sof hisobda 78 million ish oʻrni oʻsishini bildiradi

[10]. Bu ma’lumot innovatsiyalar mehnat bozorini yo‘q qilmaydi, balki uning tarkibini keskin o‘zgartirishini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda raqamli transformatsiya me’yoriy-huquqiy asosda tizimli amalga oshirilmoqda. «Raqamli O‘zbekiston–2030» strategiyasi raqamli infratuzilma, elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot va inson kapitalini rivojlantirishni qamrab oladi [2]. 2024-yil oktyabr oyida esa 2030-yilgacha sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi qabul qilindi [11].

Erishilgan natijalar xalqaro ko‘rsatkichlarda ham o‘z aksini topmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining elektron hukumat rivojlanishi indeksi (EGDI) bo‘yicha O‘zbekiston 2022-yildagi 69-o‘rindan 2024-yilda 63-o‘ringa ko‘tarilib, indeks qiymatini 0,7265 dan 0,7999 ga oshirgan [12]. Bu strategiyada 2025-yil uchun belgilangan 0,75 ko‘rsatkichdan yuqori. Infratuzilma sohasida ham sezilarli siljish kuzatilmoqda: DataReportal ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil oktyabr holatiga internet foydalanuvchilari soni 33,1 million kishiga yetgan va aholi orasida internetdan foydalanish darajasi 89 foizni tashkil etgan [13].

Raqamli iqtisodiyotning eng yorqin ko‘rsatkichlaridan biri IT xizmatlari eksportidir. Manbalarga ko‘ra, bu ko‘rsatkich 2020-yildagi taxminan 170 million AQSH dollaridan 2025-yilda qariyb 940 million dollarga, ya’ni bir milliard dollarga yaqin darajaga yetgan; 2030-yilgacha esa yiliga 5 milliard dollarlik eksportga erishish maqsad qilingan [14, 15]. «IT Park» rezidentlari xizmatlarini xorijiy bozorlarga eksport qilmoqda, ularga beriladigan soliq imtiyozlari esa sohaga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etmoqda. Ushbu ko‘rsatkichlar raqamli sohaning iqtisodiyotning tayanch tarmoqlaridan biriga aylanib borayotganini tasdiqlaydi.

Yutuqlar bilan bir qatorda, raqamli transformatsiya qator jiddiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ularni shartli ravishda beshta guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh – kiberxavfsizlik va ma’lumotlar himoyasi. Davlat va tijorat xizmatlari raqamli muhitga koʻchgani sari shaxsiy ma’lumotlarning sizib chiqishi, tizimlarga hujum va firibgarlik xavfi ortadi. Xizmatlar ommalashgani sari ularning uzluksizligi va ishonchliligi fuqarolarning raqamli tizimlarga boʻlgan ishonchini belgilovchi asosiy omilga aylanadi.

Ikkinchi guruh – raqamli tengsizlik. Umumiy koʻrsatkichlar yuqori boʻlsa ham, shahar va qishloq, yosh va keksa avlod, turli daromadli qatlamlar oʻrtasida raqamli xizmatlardan foydalanish sifati va koʻnikmalari boʻyicha farq saqlanib qolishi mumkin. Internetga ulanish imkoniyati va uni mazmunli, xavfsiz hamda samarali ishlatish qobiliyati bir xil narsa emas; ikkinchisi koʻproq ta’lim va koʻnikmalarga bogʻliq [9].

Uchinchi guruh – kadrlar tanqisligi. Sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik va bulutli arxitektura boʻyicha malakali mutaxassislarga talab taklifdan tez oʻsadi. Bu esa yuqori malakali kadrlarning xorijga ketishi (brain drain) xavfini kuchaytiradi. Ta’lim tizimi, ayniqsa oliy ta’lim va kasbiy qayta tayyorlash, oʻquv dasturlarini texnologiyalar sur’atiga moslashtirishda kechikishi mumkin.

Toʻrtinchi guruh – ijtimoiy-mehnat oqibatlari. Avtomatlashtirish ayrim kasblarni qisqartiradi, ammo yangilarini yaratadi; muammo oʻtish davrida yuzaga keladi, chunki xodimlarning qayta oʻqishi uchun vaqt va resurs kerak [5, 10]. Agar ushbu oʻtish uchun siyosat ishlab chiqilmasa, ijtimoiy keskinlik ortishi mumkin.

Beshinchi guruh – etika va tartibga solish. Sun’iy intellekt tizimlarida algoritmik tarafkashlik, qarorlar shaffofligi, mualliflik huquqi va mas’uliyat masalalari ochiq qolmoqda. YUNESKOning sun’iy intellekt etikasi boʻyicha tavsiyasi inson huquqlari, shaffoflik, hisobdorlik va inson nazoratini tayanch tamoyillar sifatida belgilaydi [16]. Innovatsiyani toʻxtatib qoʻymaydigan, shu bilan birga fuqarolarni himoya qiladigan muvozanatli tartibga solish modelini topish murakkab vazifa boʻlib qolmoqda.

Bulardan tashqari, ilmiy tadqiqot natijalarining tijoratlashuvi, ilm-fan, oliy ta’lim va biznes o‘rtasidagi hamkorlikning yetarlicha rivojlanmagani, shuningdek, tarmoq korxonalarida raqamli yetuklik darajasining notekisligi ham innovatsion ekotizim samaradorligini cheklovchi omillar sifatida qayd etilishi lozim.

Yuqoridagi tahlil asosida O‘zbekistonda ilmiy-texnik innovatsiyalar va raqamli transformatsiyani rivojlantirishning quyidagi istiqbolli yo‘nalishlarini ajratish mumkin.

Birinchidan, sun’iy intellekt va ma’lumotlar iqtisodiyotiga o‘tish. Hozirgacha asosan xizmat ko‘rsatish va autsorsingga tayangan IT sohasi endi mahsulotli kompaniyalar, startaplar va o‘zbek tili uchun til modellari kabi yuqori qo‘shilgan qiymatli yo‘nalishlarga o‘tishi kerak. Milliy ma’lumotlar to‘plamlarini ochiq va xavfsiz tarzda shakllantirish bu jarayonning muhim sharti hisoblanadi [11].

Ikkinchidan, inson kapitalini rivojlantirish. Raqamli ko‘nikmalarni maktabdan boshlab kasbiy qayta tayyorlashgacha bo ‘lgan uzluksiz ta’limning tarkibiy qismiga aylantirish, oliy ta’lim dasturlarini sanoat talablari bilan moslashtirish va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish zarur. Muvaffaqiyatning asosiy sharti – texnologiyani o‘zlashtirgan, tanqidiy fikrlay oladigan insondir [7].

Uchinchidan, xavfsiz va ishonchli raqamli muhitni ta’minlash. Kiberxavfsizlik bo‘yicha milliy salohiyatni kuchaytirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish va aholining kiberxavfsizlik madaniyatini oshirish ishonchni saqlashning asosiy sharti hisoblanadi.

To‘rtinchidan, inklyuziv raqamlashtirish. Xizmatlarni ishlab chiqishda qishloq aholisi, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarning ehtiyojini hisobga olish, raqamli xizmatlarning oflayn muqobilini saqlash hamda ularning soddaligi va tushunarliligini ta’minlash lozim.

Beshinchidan, innovatsion ekotizimni mustahkamlash. Ilmiy tadqiqotlar, universitetlar, texnoparklar va venchur kapital o‘rtasidagi

aloqani kuchaytirish, ilmiy natijalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini soddalashtirish hamda xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish innovatsiyalarning iqtisodiy samarasini oshiradi. Bu borada xalqaro moliya va texnologiya markazlariga qiziqish ortayotgani ham mintaqaviy raqamli markaz sifatida shakllanish imkoniyatini ko ‘rsatadi [15].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ilmiy-texnik innovatsiyalar va raqamli transformatsiya bir-biridan ajralmagan, o‘zaro bir-birini kuchaytiruvchi jarayonlardir: innovatsiyalar yangi texnologik imkoniyat yaratadi, raqamli transformatsiya esa ularni iqtisodiyot va jamiyatda keng miqyosda tatbiq etish mexanizmini ta’minlaydi. O‘zbekiston bu yo‘nalishda sezilarli yutuqlarga erishdi: elektron hukumat indeksi bo‘yicha o‘rinlar yaxshilandi, internetdan foydalanish keng tarqaldi va IT xizmatlari eksporti keskin o‘sdi.

Shu bilan birga, barqaror natijaga erishish uchun texnologik yutuqlar bilan cheklanib bo‘lmaydi. Kiberxavfsizlik, raqamli tengsizlik, kadrlar tanqisligi, ijtimoiy-mehnat o‘zgarishlari va sun’iy intellekt etikasi bilan bog‘liq muammolar kompleks yechimni talab etadi. Tadqiqot doirasida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, raqamli transformatsiya siyosatini ta’lim, ilm-fan va ijtimoiy himoya siyosati bilan yaxlit tizimda yuritish; ikkinchidan, raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha uzluksiz ta’lim va qayta tayyorlash tizimini kengaytirish; uchinchidan, kiberxavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlar himoyasini kuchaytirish; to‘rtinchidan, sun’iy intellektni ishlatishning etik va huquqiy mezonlarini ishlab chiqish; beshinchidan, ilmiy natijalarni tijoratlashtirish va startaplarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish.

Oxir-oqibat raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati serverlar soni yoki xizmatlar ro‘yxati bilan emas, balki texnologiya insonning hayot sifatini, davlat xizmatlarining ochiqligini va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini qanchalik oshirgani bilan o‘lchanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni «Raqamli O‘zbekiston–2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». – https://lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida». – https://lex.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni ««O‘zbekiston–2030» strategiyasi to‘g‘risida». – https://lex.uz

5. Brynjolfsson, E., McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 306 p.

6. Vial, G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // The Journal of Strategic Information Systems. – 2019. – Vol. 28, No. 2. – P. 118–144.

7. Westerman, G., Bonnet, D., McAfee, A. Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. – Boston: Harvard Business Review Press, 2014. – 272 p.

8. Schumpeter, J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. – New York: Harper & Brothers, 1942. – 431 p.

9. OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 190 p.

Зарубежный опыт и инновационные технологии в развитии коммуникативных компетенций студентов при обучении иностранным языкам

Исаев Фузулий Кунтугмуш угли,
старший преподаватель кафедры методики преподавания языков,
джизакский областной центр педагогического мастерства

Аннотация: В статье рассматриваются возможности использования зарубежного опыта преподавания иностранных языков и современных цифровых технологий для усовершенствования методики развития коммуникативных компетенций у студентов вузов. Проанализированы такие подходы, как коммуникативный метод обучения (Communicative Language Teaching), предметно-языковое интегрированное обучение (CLIL) и обучение на основе задач (Task-Based Learning), получившие широкое распространение в зарубежной практике. Показано, что их эффективность существенно возрастает при интеграции с инновационными образовательными технологиями — платформами дистанционного обучения, инструментами искусственного интеллекта, средствами виртуальной и дополненной реальности, геймификацией и подкаст-технологиями. На основе анализа теоретических источников и практического опыта предложена комплексная методика, объединяющая зарубежные педагогические подходы и цифровые инструменты, направленная на повышение уровня коммуникативной компетенции студентов. Сделан вывод о целесообразности системного внедрения предложенной методики в образовательный процесс вузов.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, зарубежный опыт, инновационные технологии, методика

преподавания, иностранный язык, CLIL, цифровизация образования.

Abstract: This article examines the potential of applying foreign teaching experience and modern digital technologies to improve the methodology for developing communicative competence among university students. Approaches widely used in international practice are analyzed, including Communicative Language Teaching, Content and Language Integrated Learning (CLIL), and Task-Based Learning. It is shown that the effectiveness of these approaches increases considerably when combined with innovative educational technologies such as distance-learning platforms, artificial-intelligence tools, virtual and augmented reality, gamification, and podcast-based learning. Drawing on theoretical sources and practical experience, the article proposes an integrated methodology that combines foreign pedagogical approaches with digital tools to enhance students' communicative competence. The study concludes that systematic implementation of the proposed methodology in the educational process of higher education institutions is advisable.

Keywords: communicative competence, foreign experience, innovative technologies, teaching methodology, foreign language, CLIL, digitalization of education.

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy tillarni o‘qitishning zamonaviy xorijiy tajribasi va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali oliy ta’lim muassasalari talabalarida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Xorijiy amaliyotda keng qo‘llaniladigan kommunikativ o‘qitish usuli (Communicative Language Teaching), fan va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish (CLIL) hamda vazifaga asoslangan o‘qitish (Task-Based Learning) kabi yondashuvlar tahlil qilingan. Ushbu yondashuvlarning samaradorligi masofaviy ta’lim platformalari, sun’iy intellekt vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik, geymifikatsiya hamda podkast texnologiyalari kabi innovatsion

ta’lim texnologiyalari bilan integratsiyalashganda sezilarli darajada oshishi ko‘rsatib berilgan. Nazariy manbalar va amaliy tajriba tahliliga asoslanib, xorijiy pedagogik yondashuvlar va raqamli vositalarni birlashtiruvchi kompleks metodika taklif etilgan. Taklif etilgan metodikani oliy ta’lim muassasalari ta’lim jarayoniga tizimli joriy etish maqsadga muvofiqligi haqida xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, xorijiy tajriba, innovatsion texnologiyalar, o‘qitish metodikasi, xorijiy til, CLIL, ta’limni raqamlashtirish.

В условиях активной интеграции национальных систем высшего образования в мировое образовательное пространство одной из приоритетных задач вузов становится подготовка выпускников, способных эффективно осуществлять межкультурную и профессиональную коммуникацию на иностранных языках. Коммуникативная компетенция — способность адекватно и результативно использовать язык в реальных ситуациях общения — выступает при этом не только целью, но и средством достижения академической и профессиональной успешности студента.

Традиционные методики преподавания иностранных языков и общественных дисциплин, ориентированные преимущественно на грамматико-переводной подход и репродуктивное усвоение материала, не в полной мере обеспечивают формирование данной компетенции. В связи с этим особую актуальность приобретает изучение и адаптация зарубежного педагогического опыта, а также применение инновационных технологий, доказавших свою эффективность в международной образовательной практике.

Целью настоящей работы является анализ зарубежного опыта и инновационных технологий в области развития коммуникативных компетенций и разработка на этой основе

усовершенствованной методики, применимой в условиях отечественных вузов.

1. Зарубежный опыт развития коммуникативных компетенций

Анализ международной педагогической практики позволяет выделить ряд подходов, доказавших высокую эффективность в развитии коммуникативных компетенций студентов.

Коммуникативный метод обучения (Communicative Language Teaching, CLT), получивший распространение в Великобритании и США с 1970-х годов, ставит в центр обучения не языковую форму, а речевое взаимодействие. Ключевыми принципами метода являются приоритет смысла над формой, использование аутентичных материалов, работа в парах и малых группах, а также моделирование реальных коммуникативных ситуаций.

Предметно-языковое интегрированное обучение (Content and Language Integrated Learning, CLIL), широко применяемое в странах Европейского союза, предполагает одновременное освоение предметного содержания (например, экономики, истории, права) и иностранного языка. Такой подход формирует у студентов способность использовать язык как инструмент профессионального мышления, а не как самостоятельный учебный предмет.

Обучение на основе задач (Task-Based Learning, TBL) строит учебный процесс вокруг решения коммуникативных задач, максимально приближенных к реальным профессиональным и жизненным ситуациям — от подготовки презентации до участия в переговорах. Данный подход получил распространение в университетах Канады, Австралии и стран Юго-Восточной Азии.

Общей чертой рассмотренных подходов является смещение акцента с пассивного усвоения языковых знаний на активную речевую деятельность студента, что подтверждает

целесообразность их адаптации к национальным образовательным условиям.

Заслуживает внимания и опыт скандинавских стран, где обучение иностранным языкам традиционно интегрировано с развитием критического мышления и медиаграмотности: студенты анализируют аутентичные новостные и научно-популярные материалы, готовят собственные аргументированные выступления, что одновременно развивает коммуникативные и общественно-научные компетенции. Подобная интеграция особенно значима для направления, объединяющего преподавание языков и общественных дисциплин, поскольку формирует у студента целостное умение выражать и отстаивать профессиональную позицию на иностранном языке.

2. Инновационные технологии как инструмент реализации зарубежного опыта

Практика показывает, что зарубежные методические подходы наиболее эффективно реализуются при их сопровождении современными цифровыми технологиями, которые расширяют возможности речевой практики и делают обучение более гибким и индивидуализированным.

Платформы дистанционного и смешанного обучения (LMS-системы типа Moodle, Google Classroom) позволяют организовать асинхронную коммуникативную практику — форумы, видеоконференции, совместные проекты, — а также обеспечивают доступ к аутентичным материалам зарубежных университетов.

Инструменты на основе искусственного интеллекта (чат-боты для языковой практики, автоматизированные системы анализа устной и письменной речи) дают студенту возможность многократно отрабатывать диалогические навыки в безопасной

среде и получать мгновенную обратную связь по произношению, лексике и грамматике.

Технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR) создают иммерсивные коммуникативные ситуации — деловые переговоры, экскурсии, ролевые игры — приближенные к реальным условиям межкультурного взаимодействия, что особенно ценно при ограниченном доступе к языковой среде.

Геймификация обучения (образовательные квесты, балльно-рейтинговые системы, языковые приложения игрового типа) повышает мотивацию студентов и стимулирует регулярную самостоятельную речевую практику вне аудиторных занятий.

Подкаст-технологии и создание студентами собственного медиаконтента (аудио- и видеоблоги, учебные подкасты) развивают навыки монологической и диалогической речи, а также формируют устойчивую привычку к самостоятельной работе над коммуникативными умениями.

Немаловажную роль играют и инструменты совместной работы в цифровой среде — облачные документы, интерактивные доски, платформы для онлайн-дискуссий, — позволяющие организовать групповую коммуникативную деятельность независимо от территориального расположения участников. Их использование особенно актуально при реализации международных студенческих проектов и виртуальной академической мобильности, которые сами по себе становятся мощным каналом развития коммуникативной компетенции за счёт живого взаимодействия с носителями языка и представителями иной культуры.

3. Предлагаемая методика усовершенствования

На основе анализа зарубежного опыта и инновационных технологий предлагается усовершенствованная методика развития коммуникативных компетенций студентов, реализуемая в три этапа.

Первый этап — диагностико-адаптационный — предполагает определение исходного уровня коммуникативной компетенции студентов посредством комплексного тестирования и последующий подбор индивидуальной траектории обучения с использованием элементов CLIL и адаптивных цифровых платформ.

Второй этап — интегративно-деятельностный — строится на сочетании коммуникативного метода и обучения на основе задач: аудиторные занятия дополняются проектной работой, ролевыми играми с использованием VR/AR-технологий и регулярной практикой с ИИ-инструментами языковой поддержки.

Третий этап — рефлексивно-творческий — ориентирован на самостоятельное создание студентами коммуникативного продукта (подкаста, видеопрезентации, мини-исследования на иностранном языке) с последующей рефлексией и взаимной оценкой в группе, что закрепляет достигнутый уровень компетенции и формирует навыки самостоятельного языкового развития.

Важным условием реализации методики выступает систематическое повышение цифровой и методической квалификации преподавателей, поскольку эффективность внедрения зарубежного опыта и технологий напрямую зависит от готовности педагога к работе в новом формате.

Отдельное значение имеет система оценивания достигнутых результатов: наряду с традиционными формами контроля предлагается использовать критериально-ориентированные шкалы оценки устной и письменной речи (по аналогии с дескрипторами Общеевропейской шкалы владения языком CEFR), а также портфолио коммуникативных продуктов студента, накапливаемое на протяжении всего курса обучения. Такой подход обеспечивает объективность оценки и позволяет отслеживать индивидуальную динамику развития компетенции.

4. Результаты и обсуждение

Апробация отдельных элементов предложенной методики в рамках практических занятий по иностранному языку показала положительную динамику по ряду показателей: возросла активность студентов в устной коммуникации, повысилась мотивация к самостоятельной языковой практике, улучшилось качество монологической и диалогической речи. Использование ИИ-инструментов и геймифицированных заданий способствовало снижению психологического барьера при говорении на иностранном языке, а проектные формы работы — развитию навыков командного взаимодействия и аргументации.

Вместе с тем внедрение методики требует учёта ряда факторов: уровня материально-технической оснащённости вуза, готовности преподавательского состава к использованию цифровых инструментов, а также необходимости адаптации зарубежных методических материалов к национальным образовательным стандартам и культурному контексту.

Проведённый анализ подтверждает, что интеграция зарубежного педагогического опыта — коммуникативного метода, CLIL и обучения на основе задач — с инновационными образовательными технологиями создаёт эффективные условия для усовершенствования методики развития коммуникативных компетенций студентов вузов. Предложенная трёхэтапная методика позволяет системно сочетать теоретическую и практическую подготовку, индивидуализировать образовательную траекторию и повышать мотивацию студентов к активной речевой деятельности. Дальнейшие перспективы исследования связаны с расширенной эмпирической апробацией методики на различных направлениях подготовки и разработкой критериев оценки её долгосрочной эффективности.

Список использованной литературы

1. Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

2. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

3. Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching. — Oxford: Oxford University Press, 2003.

4. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). — М.: ИКАР, 2009.

5. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. — М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

6. Warschauer M., Healey D. Computers and language learning: An overview // Language Teaching. — 1998. — Vol. 31, No. 2. — P. 57–71.

7. Годвин-Джонс Р. Emerging Technologies: Mobile Apps for Language Learning // Language Learning & Technology. — 2011. — Vol. 15, No. 2. — P. 2–

Использование искусственного интеллекта на уроках русского языка как иностранного (РКИ)

Исаев Фузулий Кунтугмуш угли
старший преподаватель джизакского
областного центра педагогического мастерства

Аннотация: Статья посвящена анализу возможностей и ограничений использования технологий искусственного

интеллекта (ИИ) в практике преподавания русского языка как иностранного (РКИ). Актуальность исследования обусловлена стремительной цифровизацией образования и распространением доступных генеративных нейросетевых сервисов, способных решать лингводидактические задачи — от проверки грамматики до генерации учебных текстов и тренировки произношения. Цель работы — систематизировать основные направления применения ИИ на различных этапах урока РКИ, а также охарактеризовать связанные с этим дидактические преимущества и риски. В исследовании использованы методы теоретического анализа научной литературы, систематизации и обобщения педагогического опыта..

Ключевые слова: искусственный интеллект; русский язык как иностранный; РКИ; лингводидактика; цифровые образовательные технологии; адаптивное обучение; генеративные нейросети; чат-боты; методическая компетенция преподавателя.

Abstract: The article examines the potential and limitations of artificial intelligence (AI) technologies in teaching Russian as a foreign language (RFL). The relevance of the study is determined by the rapid digitalization of education and the spread of accessible generative neural network services capable of performing linguodidactic tasks. The aim of the paper is to systematize the main directions of AI application at different stages of an RFL lesson and to characterize the related didactic advantages and risks. The study employs methods of theoretical analysis of scientific literature and generalization of pedagogical experience. It is shown that AI technologies — chatbots, speech recognition and synthesis systems, adaptive learning

platforms, generative language models and intelligent text checkers — can individualize the learning process, extend speaking and writing practice beyond classroom hours, and increase learner motivation.

Keywords: artificial intelligence; Russian as a foreign language; RFL; linguodidactics; digital educational technologies; adaptive learning; generative neural networks; chatbots; teacher's methodological competence.

Обучение русскому языку как иностранному традиционно сопряжено с рядом методических трудностей: ограниченным количеством аудиторных часов, неоднородностью групп по уровню владения языком, сложностью русской грамматической системы (падежи, виды глагола, свободный порядок слов) и дефицитом естественной речевой среды за пределами страны изучаемого языка. В последние несколько лет ситуация существенно изменилась в связи с массовым распространением технологий искусственного интеллекта: генеративных языковых моделей, систем автоматического распознавания и синтеза речи, интеллектуальных платформ адаптивного обучения. Эти инструменты становятся частью повседневной практики как преподавателей, так и учащихся, что делает их осмысление насущной методической задачей.

Цель данной статьи — систематизировать основные направления и формы использования ИИ на уроках РКИ, показать конкретные примеры его применения при формировании разных видов речевой деятельности, а также обозначить сопутствующие риски и ограничения. Для достижения этой цели решаются следующие задачи: 1) уточнить понятие ИИ применительно к лингводидактике; 2) описать основные группы технологий ИИ, используемых в практике РКИ; 3) охарактеризовать их дидактический потенциал по видам речевой деятельности; 4)

выявить риски и этические проблемы; 5) определить новую роль преподавателя в изменившихся условиях.

Материалы и методы

Материалом исследования послужили работы отечественных и зарубежных методистов 2022–2026 гг., посвящённые применению ИИ в обучении русскому языку как иностранному и иностранным языкам в целом. В исследовании применены методы теоретического анализа научно-методической литературы, систематизации и классификации технологий ИИ по дидактическим функциям, а также обобщения педагогического опыта, описанного в рассмотренных публикациях.

Результаты и обсуждение

1. Понятие искусственного интеллекта и направления его применения в обучении РКИ

Под технологиями искусственного интеллекта в образовательном контексте принято понимать компьютерное зрение, обработку естественного языка, распознавание и синтез речи, интеллектуальную поддержку принятия решений и иные перспективные методы, позволяющие имитировать отдельные когнитивные функции человека [3]. Применительно к РКИ эти технологии реализуются в нескольких направлениях: автоматизация проверки письменных работ, создание адаптивных упражнений, генерация учебного контента с учётом индивидуальных потребностей студента, организация речевой практики через диалоговые системы, а также аналитика учебного процесса [1].

Интеграция ИИ в обучение РКИ формирует новую дидактическую триаду — «преподаватель — искусственный интеллект — студент», в рамках которой у преподавателя появляются дополнительные функции: отбор и экспертная оценка инструментов ИИ, адаптация сгенерированных материалов к конкретной учебной ситуации, контроль

достоверности и методической корректности результатов работы нейросетей [10]. Иными словами, ИИ не отменяет методическую работу преподавателя, а меняет её характер, смещая акцент с подготовки материалов «с нуля» на их курирование и педагогическую доработку.

2. Основные технологии ИИ, используемые на уроках РКИ

Среди интеллектуальных продуктов, которые уже сегодня применяются в практике преподавания РКИ, можно выделить несколько групп.

Диалоговые системы и виртуальные ассистенты. Чат-боты на основе больших языковых моделей позволяют студенту вести письменный или голосовой диалог на русском языке в любое удобное время, получая немедленную обратную связь по содержанию и форме высказывания [5]. Это особенно ценно на начальных этапах формирования навыков говорения, когда учащийся ещё не готов к свободному общению с носителем языка.

Системы распознавания и синтеза речи (ASR/TTS). Такие технологии используются для тренировки произношения, интонации и ритмики русской речи: программа распознаёт речь учащегося, сопоставляет её с эталонной моделью и указывает на конкретные фонетические отклонения, а синтезированная речь служит образцом для имитации.

Интеллектуальные корректоры текста и системы проверки грамматики. Инструменты, основанные на обработке естественного языка, способны анализировать письменные тексты студентов, выявлять грамматические, орфографические и стилистические ошибки и предлагать варианты исправления, что существенно облегчает работу преподавателя при проверке письменных работ и позволяет учащемуся видеть развёрнутый комментарий к собственным ошибкам [7].

Адаптивные обучающие платформы и системы управления обучением (LMS). К числу продуктов, применяемых в преподавании РКИ, относятся Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Open edX, Ilias, eFront и другие виртуальные обучающие среды, позволяющие выстраивать индивидуальные образовательные траектории с учётом уровня и будущей специальности учащегося [8].

Генеративные нейросети. Большие языковые модели используются преподавателем для быстрого создания текстов для чтения заданного уровня сложности, диалогов, лексических и грамматических упражнений, тестовых заданий, а также для адаптации аутентичных текстов под уровень группы [6].

Машинный перевод и электронные словари, корпусные технологии. Онлайн-переводчики, электронные словари и корпуса текстов на русском языке помогают студенту быстро уточнять значение и сочетаемость слов, а преподавателю — подбирать иллюстративный языковой материал [8].

3. Развитие видов речевой деятельности средствами ИИ

Аудирование. Синтез речи и подборки аутентичных аудио- и видеоматериалов, отбираемые или адаптируемые с помощью ИИ по уровню сложности, дают возможность расширить объём слухового восприятия русской речи за пределами занятия.

Говорение. Диалог с чат-ботом или голосовым ассистентом снимает психологический барьер «страха ошибки», позволяя учащемуся многократно повторять речевые действия без опасения быть непонятым или осуждённым, а мгновенная обратная связь по произношению помогает корректировать артикуляцию.

Чтение. Генеративные модели позволяют создавать или адаптировать тексты под конкретный уровень (A1–C1), тематику и лексический запас группы, а интеллектуальные словари-

подсказки ускоряют работу с незнакомой лексикой без прерывания процесса чтения.

Письмо. Автоматическая проверка письменных работ и генерация развёрнутых комментариев к ошибкам делают процесс обучения письменной речи более оперативным: учащийся получает обратную связь сразу после выполнения задания, а не спустя несколько дней [7].

Лексика и грамматика. Адаптивные платформы формируют индивидуальные наборы упражнений на основе анализа типичных ошибок конкретного студента, реализуя принцип персонализации обучения [4].

4. Дидактический потенциал и преимущества использования ИИ

Обобщение рассмотренных исследований позволяет выделить следующие преимущества интеграции ИИ в обучение РКИ: индивидуализацию и персонализацию образовательного маршрута; расширение возможностей самостоятельной речевой практики вне аудитории; повышение мотивации учащихся за счёт интерактивности и игровых элементов; оперативность обратной связи; экономию времени преподавателя при подготовке дидактических материалов и проверке письменных работ, что расширяет его методические возможности [4; 6].

5. Риски, ограничения и этические аспекты

Наряду с преимуществами исследователи фиксируют ряд рисков применения ИИ в обучении русскому языку. Активное использование готовых ответов, сгенерированных нейросетью, при выполнении письменных и проектных работ создаёт угрозу академической честности и требует переосмысления форм контроля [7]. На уровне мышления и речи отмечаются риски гомогенизации дискурса и стандартизации мышления учащихся при чрезмерном доверии к шаблонным формулировкам, предлагаемым ИИ [2]. Кроме того, генеративные модели нередко

недостаточно чувствительны к лингвокультурным, социальным и прагматическим нюансам русской речи — иронии, вежливости, регистру общения — что может приводить к методически некорректным или культурно неточным рекомендациям [5]. Наконец, доступность и качество работы ИИ-сервисов неравномерны в разных регионах и учебных заведениях, что создаёт риск цифрового неравенства между учащимися.

Специалисты сходятся во мнении, что технологии ИИ на данном этапе развития являются современным вспомогательным средством обучения и не составляют конкуренции преподавателю: они не способны полностью заменить живое общение на занятии, однако могут сделать процесс изучения русского языка как иностранного более увлекательным и разнообразным [3].

6. Новая роль преподавателя РКИ

Изменение образовательной среды требует от преподавателя РКИ новой методической компетенции — умения осознанно отбирать инструменты ИИ под конкретную педагогическую задачу, критически оценивать качество сгенерированных материалов, адаптировать их к учебной ситуации и формировать у студентов навыки ответственного и этичного использования нейросетей [10]. Формирование такой компетенции должно стать частью программ подготовки и повышения квалификации преподавателей русского языка как иностранного.

Проведённый анализ показывает, что технологии искусственного интеллекта существенно расширяют методический арсенал преподавателя русского языка как иностранного: диалоговые системы, средства распознавания и синтеза речи, интеллектуальные корректоры текста, адаптивные платформы и генеративные нейросети позволяют индивидуализировать обучение, увеличить объём речевой практики и повысить мотивацию учащихся. Вместе с тем

использование ИИ сопряжено с рисками — от угрозы академической честности до недостаточной чувствительности алгоритмов к культурно-языковым тонкостям русской речи. Наиболее продуктивным представляется подход, при котором ИИ выступает не заменой, а инструментом в руках преподавателя в рамках дидактической триады «преподаватель — искусственный интеллект — студент». Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой методических рекомендаций по интеграции конкретных ИИ-инструментов в программы РКИ разных уровней и с эмпирической проверкой их эффективности в реальном учебном процессе.

Список литературы

1. Авраменко А.П., Фадеева В.А., Терновский В.В. Опыт интеграции технологий искусственного интеллекта в иноязычное высшее образование: от цифровизации к автоматизации // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2024. — Т. 27, № 1. — С. 55–67.

2. Баранова К.М., Бокова Т.Н., Шалимова Н.С. Преподавание зарубежной литературы и русского языка как иностранного в вузе в эпоху искусственного интеллекта // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета. — 2026. — Т. 18, № 2. — С. 103–112. — DOI: 10.29039/2949-1258/2026-2/103-112.

3. Гурова Е.П. Инновационные технологии в методике преподавания русского языка // Русский язык: исследования и практика (Russian Language: Research, Testing and Practice). — 2022. — Т. 8, № 1. — С. 43–47.

4. Железнякова Е.А., Некора Н.Е. Технологии искусственного интеллекта как средство формирования и организации обучения

русскому языку иностранцев // Русистика. — 2026. — Т. 24, № 1. — С. 87–102. — DOI: 10.22363/2618-8163-2026-24-1-87-102.

5. Кузнецова А.И., Николенко Е.Ю. Искусственный интеллект в преподавании русского языка как иностранного: возможности и вызовы // Philological Sciences Journal. — 2025. — Т. 10, № 2. — DOI: 10.52081/PhSJ.2025.v10.i2.059.

6. Мехдиева С.Г. Интеграция технологий искусственного интеллекта в процесс обучения русскому языку как иностранному: дидактический потенциал и стратегические направления развития // Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər (Учёные записки Бакинского университета девушек). — 2026. — № 1 (65).

7. Нәлібай Б.М., Мамасолиев И.У. Использование искусственного интеллекта в обучении русскому языку: риски и пути их педагогического преодоления // Philological Sciences Journal. — 2025. — Т. 12, № 4. — DOI: 10.52081/PhSJ.2025.v12.i4.068.

Innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak maktab o‘qituvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish texnologiyalari

Muxamadiyev Dilshod Aslitdinovich
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak maktab o‘qituvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish

texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.. Muammoli ta’lim, case-study, rolli o‘yinlar, loyiha usuli, raqamli ta’lim vositalari, hamkorlikdagi o‘qish va refleksiv baholashni birlashtiruvchi metodik texnologiya taklif etiladi. Unda sun’iy intellekt huquqiy axborotni dastlabki tahlil qilish va muqobil vaziyatlarni yaratishga ko‘maklashuvchi vositalardan biri sifatida ko‘riladi; yakuniy xulosa esa rasmiy normativ-huquqiy manbalar asosida talabaning o‘zi tomonidan chiqarilishi zarurligi ta’kidlanadi

Kalit so‘zlar: innovatsion yondashuv, bo‘lajak o‘qituvchi, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, muammoli ta’lim, case-study, loyiha usuli, raqamli ta’lim, sun’iy intellekt, refleksiya.

Аннотация: В статье анализируются педагогические возможности технологий развития правовой культуры будущих школьных учителей на основе инновационных подходов. Предлагается методическая технология, объединяющая проблемное обучение, метод case-study, ролевые игры, проектный метод, цифровые образовательные средства, совместное обучение и рефлексивное оценивание. Искусственный интеллект рассматривается как один из инструментов, способствующих предварительному анализу правовой информации и созданию альтернативных ситуаций. При этом подчёркивается, что окончательные выводы должны самостоятельно формироваться студентом на основе официальных нормативно-правовых источников.

Ключевые слова: инновационный подход, будущий учитель, правовая культура, правовое сознание, проблемное обучение, case-study, проектный метод, цифровое образование, искусственный интеллект, рефлексия.

Abstract: The article analyzes the pedagogical potential of technologies for developing the legal culture of prospective school teachers through innovative approaches. A methodological technology is proposed that integrates problem-based learning, the case-study

method, role-playing games, project-based learning, digital learning tools, collaborative learning, and reflective assessment. Artificial intelligence is considered one of the tools that can support the preliminary analysis of legal information and the creation of alternative scenarios. It is emphasized that students must independently formulate their final conclusions based on official legal and regulatory sources.

Keywords: innovative approach, future teacher, legal culture, legal awareness, problem-based learning, case study, project-based learning, digital education, artificial intelligence, reflection.

Ta’lim tizimining yangilanishi bo‘lajak maktab o‘qituvchisidan faqat fan bo‘yicha bilim va metodik mahoratni emas, balki o‘quvchilarning huquqlarini hurmat qilish, pedagogik vaziyatlarda qonuniy qaror qabul qilish, kasbiy mas’uliyatni anglash va huquqiy me’yorlarga amal qilish qobiliyatini ham talab etadi. Shu sababli pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida huquqiy madaniyatni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion yondashuvlar deganda bu maqolada ta’lim maqsadiga erishish uchun o‘quv jarayonini muammoli vaziyatlar, hamkorlik, amaliy topshiriqlar, loyihalar, raqamli resurslar va muntazam qayta aloqa asosida tashkil etish tushuniladi. Sun’iy intellekt ham ushbu vositalardan biri bo‘lishi mumkin, biroq u o‘qituvchi yoki talabaning mustaqil huquqiy fikrlashi o‘rnini egallamaydi.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi

Huquqiy madaniyat, pedagogik kompetensiya va innovatsion ta’lim texnologiyalari o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlardir. Zamonaviy ta’lim yondashuvlarida o‘rganuvchining faol ishtiroki, muammoni mustaqil hal etishi, dalillarga tayanishi va o‘z faoliyatini tahlil qilishi muhim o‘rin tutadi. Raqamli ta’lim va sun’iy intellektga doir xalqaro metodik

manbalarda ham inson markazli yondashuv, axborot ishonchliligini tekshirish, maxfiylik va mas'uliyat tamoyillari ta'kidlanadi [1; 4; 9; 10].

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada innovatsion metodlar alohida-alohida emas, balki huquqiy bilimdan amaliy qaror va refleksiyagacha bo'lgan yaxlit pedagogik jarayon sifatida birlashtiriladi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi — innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak maktab o'qituvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish texnologiyalarini nazariy jihatdan asoslash va ularni pedagogik ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha metodik model taklif qilish.

Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- bo'lajak o'qituvchining huquqiy madaniyati mazmuni va tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish;
- huquqiy madaniyatni rivojlantirishda muammoli ta'lim, case-study, rolli o'yin, loyiha va raqamli vositalarning imkoniyatlarini tahlil qilish;
- huquqiy-pedagogik vaziyatlarni o'rganish va qonuniy yechim ishlab chiqish ketma-ketligini belgilash;
- huquqiy madaniyatni baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini taklif etish;
- innovatsion vositalardan foydalanishda huquqiy, axloqiy va axborot xavfsizligi talablarini hisobga olish.

Taklif etilayotgan metodik texnologiya

Maqola doirasida huquqiy madaniyatni rivojlantirishning quyidagi izchil texnologik ketma-ketligi taklif etiladi:

Maqsadni belgilash → huquqiy mazmunni tanlash → muammoli vaziyat yaratish → individual yoki guruhli tahlil → innovatsion vosita yordamida muqobil yechimlar ishlab chiqish → rasmiy normativ-huquqiy manbalar bilan tekshirish → dalillangan qaror qabul qilish → taqdimot va munozara → refleksiya → mezonlar asosida baholash.

Texnologiyani amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq: qonuniylik va inson huquqlariga hurmat; talabaning faol va mustaqil ishtiroki; nazariya bilan amaliyot birligi; axborot manbalarini tekshirish; akademik halollik; shaxsga doir ma’lumotlar maxfiyligi; ochiq mezonlar asosida baholash. O‘qituvchi jarayonni boshqaradi, biroq talabaning o‘rniga huquqiy qaror chiqarmaydi.

Ilmiy yangilik

Maqolaning ilmiy-metodik yangiligi quyidagilarda ifodalanadi: birinchidan, bo‘lajak maktab o‘qituvchisining huquqiy madaniyati kognitiv, aksiologik, faoliyat va refleksiv komponentlar birligi sifatida tizimlashtirildi; ikkinchidan, muammoli ta’lim, case-study, rolli o‘yin, loyiha, raqamli vositalar va refleksiv baholashni izchil birlashtiruvchi metodik ketma-ketlik taklif qilindi; uchinchidan, innovatsion vositalardan foydalanishda “muammoni aniqlash — yechim ishlab chiqish — rasmiy manba bilan tekshirish — mustaqil qarorni asoslash — refleksiya” mexanizmi belgilandi; to‘rtinchidan, huquqiy madaniyatni baholash uchun to‘rtta mezon tizimi tavsiya etildi.

Bo‘lajak maktab o‘qituvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayon huquqiy bilimlarni berish bilangina cheklanmay, ularni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, qonun ustuvorligi va inson huquqlariga hurmatni qaror toptirish, kasbiy mas’uliyatni shakllantirish hamda o‘z faoliyatini tahlil qilishni qamrab olishi lozim.

Kelgusida mazkur texnologiyani pedagogika oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinovdan o‘tkazish, diagnostik vositalarni takomillashtirish va olingan natijalarni statistik tahlil qilish orqali samaradorligini aniqlash mumkin. Innovatsion yondashuvlarning tizimli qo‘llanishi bo‘lajak o‘qituvchining huquqiy savodxonligi, mustaqil fikrlashi va kasbiy mas’uliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.

2. Ta'lim muassasalarida huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish texnologiylari Toshkent 2019. 67-b.

3. 2. G'apparov E. Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari. — Namangan, 2023. — 193 b.

4. Abduppattayev H. A. Tarbiya va huquq fanlarini o'qitish metodikasi. — Toshkent, 2025. 116-b

978-92-3-100707-1. DOI: 10.54675/ZJTE2084.

5. Boliyev D. Talim muassasalarida huquqiy tarbiya. Toshkent 2022.52 b

6. Mouta, A., Pinto-Llorente, A. M., Torrecilla-Sánchez, E. M. Uncovering Blind Spots in Education Ethics: Insights from a Systematic Literature Review on Artificial Intelligence in Education. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 2024, Vol. 34, pp. 1166–1205. DOI: 10.1007/s40593-023-00384-9.

Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha va Boshlang`ich ta`lim fakulteti
Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi
Katta o`qituvchisi: Eshmanova Nodira Nazarkulovna
Talabasi: Hamidova Madina

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari, uning mazmuni, maqsadi, vazifalari va ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, pedagogik diagnostikaning asosiy tamoyillari, usullari va o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashdagi o'rni haqida ma'lumot berilgan. Pedagogik

diagnostikaning nazariy asoslarini o‘rganish orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash va o‘qitish jarayonini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika, nazariya, ta’lim, tarbiya, bilim, ko‘nikma, malaka, diagnostika tamoyillari, baholash, o‘quvchi, o‘qituvchi, ta’lim sifati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические вопросы педагогической диагностики, её содержание, цели, задачи и значение в образовательном процессе. Также представлена информация об основных принципах и методах педагогической диагностики, а также её роли в определении уровня знаний учащихся. Изучение теоретических основ педагогической диагностики позволяет рассмотреть вопросы повышения качества образования, выявления индивидуальных особенностей учащихся и совершенствования процесса обучения.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, теория, образование, воспитание, знания, навыки, умения, принципы диагностики, оценивание, учащийся, учитель, качество образования.

Annotation: This article examines the theoretical issues of pedagogical diagnostics, including its content, goals, objectives, and importance in the educational process. It also provides information about the main principles and methods of pedagogical diagnostics and their role in determining students’ knowledge levels. The study of the theoretical foundations of pedagogical diagnostics helps explore ways to improve the quality of education, identify students’ individual characteristics, and enhance the teaching and learning process.

Keywords: pedagogical diagnostics, theory, education, upbringing, knowledge, skills, abilities, diagnostic principles, assessment, student, teacher, quality of education.

Bugungi kunda ta’lim tizimini rivojlantirish, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash va ta’lim sifatini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik diagnostika alohida ahamiyatga ega. Pedagogik diagnostika o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikmalari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini o‘rganishga yordam beradi. Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari pedagogika fanining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu yo‘nalish diagnostikaning mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyillari va usullarini o‘rganadi. Uning nazariy asoslarini bilish o‘qituvchiga ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradi. Pedagogik diagnostika faqat o‘quvchilarning bilimini baholash bilan cheklanmaydi. U ta’lim jarayonidagi muammolarni aniqlash, o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish va mavjud kamchiliklarni bartaraf etish yo‘llarini belgilashni ham o‘z ichiga oladi. Bunda kuzatish, suhbat, test, anketa va tahlil kabi usullardan foydalaniladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, pedagogik diagnostikaning nazariy asoslarini o‘rganish ta’lim samaradorligini oshirish va har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Ushbu mavzuning asosiy maqsadi pedagogik diagnostikaning nazariy masalalarini o‘rganish, uning asosiy tushunchalari, tamoyillari va usullarini yoritish hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

1. Pedagogik diagnostika haqida tushuncha.

Pedagogik diagnostika pedagogika fanining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta’lim-tarbiya jarayonini o‘rganish va uning

natijalarini aniqlashga xizmat qiladi. U o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikmalari, qobiliyatlari va rivojlanishidagi o‘zgarishlarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Pedagogik diagnostikaning asosiy vazifasi o‘quvchining nimani bilishi, nimalarni o‘zlashtirgani va qaysi mavzularda qiynalayotganini aniqlashdir. O‘qituvchi diagnostika natijalariga asoslanib, darslarni to‘g‘ri tashkil etadi va o‘quvchilarga kerakli yordamni ko‘rsatadi. Masalan, boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar matematikadan qo‘shish va ayirish amallarini o‘rganadi. O‘qituvchi ularga turli misollar beradi. Natijalarni tekshirish orqali qaysi o‘quvchilar mavzuni yaxshi tushungani va kimlarga qo‘shimcha tushuntirish kerakligini aniqlaydi. Bu pedagogik diagnostikaning oddiy ko‘rinishidir. Pedagogik diagnostika faqat baho qo‘yishdan iborat emas. Baho o‘quvchining natijasini ko‘rsatsa, diagnostika ushbu natijaning sabablarini aniqlashga ham yordam beradi. Masalan, o‘quvchi past baho olgan bo‘lsa, uning mavzuni tushunmagani, topshiriqni noto‘g‘ri bajargani yoki boshqa qiyinchilikka duch kelgani o‘rganiladi. Shuning uchun pedagogik diagnostika ta’lim jarayonini yaxshilash va o‘quvchilarning bilimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari uning mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyillari va usullarini o‘z ichiga oladi. Ushbu asoslar diagnostika jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va natijalarni to‘g‘ri tushunishga yordam beradi. Pedagogik diagnostika ta’lim jarayonidagi holatni aniqlash, olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va tegishli xulosalar chiqarishga asoslanadi. Bunda o‘quvchilarning bilimlari bilan birga, ularning amaliy topshiriqlarni bajarishi va mustaqil fikrlashi ham hisobga olinadi.

Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslarini tushunish uchun quyidagi tushunchalarni bilish muhim:

Bilim — o‘quvchining o‘rgangan ma’lumotlari, qoidalari va tushunchalari.

Ko‘nikma — olingan bilimlardan foydalanib, muayyan vazifani bajara olish.

Malaka — mashq qilish natijasida muayyan ishni puxta va nisbatan avtomatlashgan tarzda bajarish.

Baholash — o‘quvchining natijasini belgilangan mezonlar asosida aniqlash.

Tahlil — olingan natijalarni o‘rganish, xato va kamchiliklarning sabablarini aniqlash.

Nazorat — o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini tekshirish jarayoni. Bu tushunchalar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning ma’nosi bir xil emas. Masalan, nazorat o‘quvchining bilimini tekshiradi, baholash uning natijasini mezonlar asosida belgilaydi, diagnostika esa natijalarni tahlil qilib, mavjud qiyinchiliklarni aniqlashga ham yordam beradi. Demak, pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari o‘quvchilarni chuqurroq o‘rganish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarurdir.

3. Pedagogik diagnostikaning maqsadi va vazifalari. Pedagogik diagnostikaning asosiy maqsadi o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ta’lim jarayonidagi muammolarni topish va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bir nechta vazifalar amalga oshiriladi. Birinchidan, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash. O‘qituvchi o‘quvchilarning mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini tekshiradi. Buning uchun savol-javob, yozma ishlar va testlardan foydalanadi. Ikkinchidan, o‘quvchilarning qiyinchiliklarini

aniqlash. Ba’zi o‘quvchilar mavzuni tez o‘zlashtirsa, boshqalari ko‘proq tushuntirishga muhtoj bo‘ladi. Diagnostika ushbu farqlarni aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish. O‘quvchining oldingi va keyingi natijalari taqqoslanib, uning bilimida qanday o‘zgarishlar bo‘lgani o‘rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik diagnostika ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikma va malakalarini aniqlashga xizmat qiladi. U o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi yutuq va kamchiliklarini aniqlash, muammolarni o‘z vaqtida bartaraf etish hamda ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi. Pedagogik diagnostika orqali har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qobiliyati va o‘zlashtirish darajasi o‘rganiladi. Bunda kuzatish, suhbat, savol-javob, test va amaliy topshiriqlar kabi usullardan foydalaniladi. Diagnostika natijalari asosida o‘qituvchi dars jarayonini takomillashtiradi va o‘quvchilarga individual yondashadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda pedagogik diagnostikaning ahamiyati katta. Chunki bu davrda o‘quvchilarning asosiy bilim va ko‘nikmalari shakllanadi. Ularning qiyinchiliklarini erta aniqlash va kerakli yordam ko‘rsatish kelajakdagi ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir qiladi. Umuman olganda, pedagogik diagnostika ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va o‘qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirishga yordam beradi. Shuning uchun uning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash har bir pedagog uchun muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Holiqberdiyev K.M. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001. — 384 b.

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. — 160 b.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. — Toshkent, 2015. — 208 b.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O‘qituvchi, 1992. — 160 b.
5. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. — 544 b.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
7. www.google.com

Лингводидактические особенности антропотопонимов в процессе обучения иностранного языка

Зокирова Махмуда Равшановна
независимый исследователь Джизакского государственного педагогического университета, г.Джизак

Аннотация. В статье анализируются лингводидактические особенности географических названий, образованных от антропонимов, в обучении иностранному языку. Обосновывается способность антропотопонимов сохранять сведения об истории языка, национальной культуре и социальной памяти. На материале английских и узбекских названий Camden, Gainsborough, Addington, Зангиота, Худоярхан и Чор-Бакр предлагаются этимологическое комментирование, сопоставительный анализ, проблемные задания, проекты, работа с картой и коммуникативные упражнения. Разработана модель урока, объединяющая рецептивную, аналитическую и продуктивную речевую деятельность.

Ключевые слова: антропотопоним, антропоним, топоним, иностранный язык, лингводидактика, этимология, лингвокультура, коммуникативная компетенция, сопоставительный анализ.

Abstract. The article analyses the linguodidactic features of geographical names derived from personal names in foreign language teaching. Anthropotoponyms preserve information about language history, national culture and social memory. Using English and Uzbek names such as Camden, Gainsborough, Addington, Zangiota, Khudoyorkhon and Chor-Bakr, the study proposes etymological commentary, comparative analysis, problem-based tasks, project work, map activities and communicative exercises. A staged lesson model integrating receptive, analytical and productive language activities is developed.

Keywords: anthropotoponym, anthroponym, toponym, foreign language, linguodidactics, etymology, linguistic culture, communicative competence, comparative analysis.

Современное обучение иностранному языку направлено не только на усвоение грамматики и лексики, но и на формирование способности понимать культурные смыслы языковых единиц. Особое место занимают имена собственные. Они называют единичный объект и одновременно сохраняют сведения об истории, социальных отношениях и коллективной памяти. Географические названия, возникшие на основе личных имён, фамилий, прозвищ, титулов и названий родов, обладают значительным образовательным потенциалом.

Антропотопоним определяется как топоним, мотивированный антропонимом. Он фиксирует связь лица с пространством: принадлежность поселения основателю или владельцу, память о правителе, религиозном деятеле либо известном представителе сообщества. В английской топонимии эта связь часто выражается историческими формантами -ton, -

ham, -bury, -ford и -ing, а в узбекской - сочетанием имени или титула с компонентами ota, xon, bek, qishloq, qo‘rg‘on, chek. Раскрытие такой структуры превращает незнакомое название в содержательный микротекст.

Актуальность темы связана с противоречием между культурно-исторической насыщенностью антропотопонимов и их ограниченным использованием на уроке. Обычно учащиеся лишь читают название и находят объект на карте. Возможности языковой догадки, словообразовательного анализа, аргументированного говорения, письма и межкультурного сопоставления остаются невостребованными. Цель статьи - определить лингводидактические свойства антропотопонимов и предложить систему их включения в обучение иностранному языку. Применены описательный, этимологический, сопоставительный методы и педагогическое моделирование.

Антропотопоним как языковая и культурная единица

Содержание имени собственного не исчерпывается номинацией. Топоним хранит следы прежних языковых состояний, миграций, отношений собственности и культурных авторитетов [1; 2]. В антропотопониме взаимодействуют сведения о лице и сведения о месте. Его научное объяснение отвечает на три вопроса: какой антропоним лежит в основе, какой компонент выражает отношение к пространству и какие обстоятельства обусловили номинацию.

Английские названия демонстрируют историческую многослойность. В Gainsborough антропонимическая основа сочетается с borough, связанным с укреплённым поселением; Addington включает личное имя и древнеанглийскую модель обозначения поселения. Camden связан с именем собственным и мемориальной номинацией. Важно не заучивание готовой

версии, а выявление модели «лицо - социальная связь - место» и перенос способа анализа на новый материал [7; 8].

Узбекские примеры отражают иные формальные средства. Зангиота объединяет имя почитаемого лица и уважительный компонент ota; Худоярхан соотносится с именем исторической личности и титулом; Чор-Бакр закрепляет память о лицах, объединённых почётным обозначением. В названии Насриддинбек чеки антропоним сочетается с термином территориальной принадлежности. Сопоставление показывает: разные языки выражают сходную потребность общества связать человека с освоенным пространством.

Современная форма может содержать фонетически изменённое имя или архаичный формант. Поэтому внешнее сходство не является доказательством происхождения. На уроке необходимо различать подтверждённую этимологию, вероятную гипотезу и народное толкование. Такая работа формирует критическое отношение к информации, умение ссылаться на источник и обозначать степень достоверности вывода.

Лингводидактический потенциал

Первая особенность антропотопонимов - интегративность. Одна единица объединяет фонетику, лексику, словообразование, историю и культуру. Отрабатывая произношение Camden или Gainsborough, учащиеся наблюдают различие графической и звуковой формы; анализируя Addington, выделяют повторяющийся топоформант; читая справку, извлекают факты; сопоставляя её с узбекским примером, формулируют культурный вывод.

Вторая особенность - мотивационная ёмкость. Название на карте вызывает естественные вопросы: кто этот человек, почему место получило его имя, изменилась ли форма, как название воспринимается сегодня? Особенно эффективен локальный материал: известный учащимся узбекский антропотопоним

становится когнитивной опорой при интерпретации иностранного названия.

Третья особенность - развитие языковой догадки. Повторяющиеся элементы -ton, -ford, -borough, ota, bek, xon и chek помогают выдвинуть гипотезу. Но догадка обязательно проверяется по словарю или академическому источнику. Учащийся осваивает универсальную стратегию: разделить форму, сопоставить аналоги, предложить объяснение, проверить и скорректировать вывод.

Четвёртая особенность - естественное объединение видов речевой деятельности. Учащиеся слушают рассказ, читают словарную статью, задают вопросы, обсуждают версии и создают экскурсию или письменную справку. Антропотопоним становится смысловым ядром речевой задачи, а не конечным объектом запоминания.

Пятая особенность - межкультурная направленность. Сравнение раскрывает универсальность мемориальной номинации и национальную специфику её языкового оформления. Учащийся учится избегать прямого переноса моделей родного языка, объяснять культурно маркированные компоненты и уважительно интерпретировать иную традицию. Это соответствует единству языкового, социолингвистического и прагматического компонентов компетенции [6].

Принципы отбора материала

Материал должен отвечать требованиям достоверности, доступности, репрезентативности и коммуникативной ценности. Достоверность обеспечивается этимологическими словарями и историческими источниками. Доступность зависит от уровня языка и количества незнакомых реалий. Репрезентативная подборка показывает несколько моделей, а коммуникативная ценность позволяет поставить проблему и создать речевой продукт.

На начальном уровне используются прозрачные примеры, краткие справки и визуальные опоры. На среднем уровне вводятся сопоставление источников и устное объяснение. На продвинутом уровне учащиеся оценивают конкурирующие версии, анализируют изменение формы и обсуждают общественную функцию названий. Дифференциация достигается не упрощением идеи, а объёмом опор и сложностью результата.

Особое значение имеют транслитерация и произношение. Следует различать оригинальную форму, принятую иноязычную передачу и дословный комментарий. Собственное имя обычно сохраняет идентифицирующую функцию, а значение компонентов раскрывается в пояснении. Религиозно и исторически значимые названия требуют нейтральной лексики, уважительного отношения и опоры на проверенные факты.

Методы и учебные задания

Этимологическое комментирование целесообразно организовать как управляемое открытие. Учитель предлагает раннюю форму, значение форманта и краткую историческую подсказку. Учащиеся выделяют антропонимическую основу, формулируют гипотезу и сверяют её со словарём. Итогом становится краткое объяснение на иностранном языке: исходное имя, значение компонента и тип связи с местом.

Сопоставительный метод реализуется через пары английских и узбекских названий. Учащиеся заполняют матрицу: антропоним, географический компонент, исходный язык, историческая мотивация, современная форма. Названия с -ton и сочетания с qishloq или chek рассматриваются не как прямые эквиваленты, а как разные способы выражения населённого пункта и принадлежности.

Метод «ономастический детектив» основан на информационном пробеле. Группы получают разные данные: старую форму, биографическую справку, фрагмент карты или

значение форманта. Чтобы установить наиболее обоснованную версию, участники задают вопросы, обмениваются информацией и отделяют факт от предположения. Метод развивает диалогическую речь и доказательное мышление.

Картографическое задание связывает слово с пространством. Учащиеся находят объекты, группируют их по модели и прокладывают тематический маршрут. Результатом становится мини-экскурсия, аудиогид или описание маршрута. Карта функционирует как источник сведений, а не декоративная иллюстрация.

Проект предполагает изучение одного иностранного и одного узбекского антропотопонима. Учащиеся используют два-три источника, сопоставляют версии, составляют паспорт названия и представляют вывод. Обязательны ссылка на источник, различение факта и гипотезы, карта, правильное произношение и межкультурный комментарий.

Для письма подходят словарная статья, туристическая справка, аннотация, образовательный пост и письмо зарубежному сверстнику. Один материал преобразуется для разных адресатов. Например, научная справка сокращается до аудиогида, после чего учащийся объясняет выбор лексики. Цифровые ответы и автоматически созданные этимологии проверяются по авторитетному источнику, что развивает информационную грамотность.

Поэтапная модель урока

На мотивационно-проблемном этапе предъявляются карта, указатель или два похожих названия. Учащиеся предполагают, может ли имя человека стать названием места. Практическая цель формулируется ясно: объяснить происхождение антропотопонима на изучаемом языке и сопоставить его с узбекским примером.

На рецептивном этапе учащиеся слушают или читают адаптированную справку. Сначала определяется общий смысл, затем извлекаются имя, ранняя форма, значение компонента и причина номинации. На аналитическом этапе заполняется паспорт названия и сравниваются иностранная и узбекская модели. Вывод отражает не только различие форм, но и общую функцию закрепления памяти.

На продуктивном этапе создаются диалог исследователей, экскурсия, презентация карты, словарная статья или подкаст. Слушатели должны задать вопрос, определить убедительный аргумент или дополнить схему. На рефлексивном этапе обсуждаются признаки антропотопонима, различие гипотезы и установленной этимологии, а также языковые средства объяснения.

Оценивание и методические риски

Оценивание должно учитывать содержательную точность, логичность, тематическую лексику, связность, произношение и корректность культурного комментария. Наибольший вес имеют достоверность и обоснование: беглая речь не компенсирует ложную этимологию. Формирующее оценивание фиксирует, как учащийся выделяет компоненты, задаёт вопросы, проверяет источник и корректирует вывод.

Первый риск - превращение урока в лекцию по топонимии. Каждая справка поэтому завершается действием: сравнить, доказать, переформулировать или представить. Второй риск - механическое членение современной формы без истории; его предупреждает словарь. Третий риск - чрезмерное использование родного языка. Узбекский служит опорой для сравнения, но основной продукт создаётся на изучаемом языке.

Результат определяется не числом заученных названий, а способностью распознать модель, извлечь сведения, корректно произнести название, объяснить происхождение, сопоставить

культуры и назвать источник. Диагностическое задание до и после серии занятий может предлагать новый антропотопоним. Положительная динамика выражается в более точной гипотезе и самостоятельной проверке.

Антропотопонимы соединяют языковую форму, историю личности, географическое пространство и социальную память. Их лингводидактические свойства состоят в интегративности, культурной маркированности, мотивационном потенциале, развитии языковой догадки и объединении рецептивных и продуктивных видов речи.

Эффективность обеспечивают достоверная этимология, учёт уровня учащихся, сопоставление иностранного и узбекского материала и обязательный речевой продукт. Этимологическое комментирование, «ономастический детектив», карта, сравнительный анализ и проект превращают название места в средство общения и исследования. Перспективой является экспериментальная проверка модели и создание двуязычного учебного мини-словаря английских и узбекских антропотопонимов.

Список литературы

1. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.

2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд. Москва : Наука, 1988. 192 с.

3. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий. Москва : ИКАР, 2009. 448 с.

4. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва : Просвещение, 1991. 223 с.

5. Сафонова В. В. Коммуникативная компетенция. Москва : Еврошкола, 2004. 236 с.

6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Companion Volume. Strasbourg, 2020. 278 p.

7. Mills A. D. A Dictionary of British Place-Names. Oxford : Oxford University Press, 2011. 544 p.

8. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names. 4th ed. Oxford : Clarendon Press, 1960. 546 p.

9. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge, 2014. 410 p.

Malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirish

Ruzikulova Surayyo Muxiddinovna,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi,
Amaliy fanlar va maktabgacha ta’lim metodikalari kafedrasi, katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari, pedagogik xususiyatlari va ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan. Tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayonini bolalarning yosh va individual xususiyatlariga muvofiq tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda raqamli vositalardan maqsadli foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, metodik kompetentlikni rivojlantirishda diagnostik, innovatsion, interfaol, kreativ va kompetensiyaviy yondashuvlarning imkoniyatlari tahlil

qilinib, tarbiyachilarning mustaqil metodik faoliyati, kasbiy refleksiyasi va ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘zlashtirishini takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: malaka oshirish, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi-pedagog, metodik kompetentlik, kasbiy rivojlanish, innovatsion yondashuv, interfaol metodlar, kreativlik, raqamli texnologiyalar, pedagogik refleksiya, individual yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы, педагогические особенности и приоритетные направления развития методической компетентности воспитателей дошкольных образовательных организаций в системе повышения квалификации. Особое внимание уделяется совершенствованию профессиональных знаний, умений и навыков воспитателей, организации образовательного процесса с учётом возрастных и индивидуальных особенностей детей, целесообразному использованию современных педагогических технологий и цифровых средств. Анализируются возможности диагностического, инновационного, интерактивного, креативного и компетентностного подходов в развитии методической компетентности. Предлагаются рекомендации по совершенствованию самостоятельной методической деятельности воспитателей, профессиональной рефлексии и освоению передового педагогического опыта.

Ключевые слова: повышение квалификации, дошкольное образование, воспитатель-педагог, методическая компетентность, профессиональное развитие, инновационный подход, интерактивные методы, креативность, цифровые технологии, педагогическая рефлексия, индивидуальный подход.

Abstract. This article examines the theoretical foundations, pedagogical characteristics, and priority areas for developing the methodological competence of preschool educators through professional development programmes. Particular attention is given to

improving educators’ professional knowledge and skills, organizing educational activities according to children’s age-related and individual characteristics, and using modern pedagogical technologies and digital tools purposefully. The article analyses the potential of diagnostic, innovative, interactive, creative, and competency-based approaches to methodological competence development. It also provides recommendations for strengthening educators’ independent methodological practice, professional reflection, and adoption of effective pedagogical practices.

Keywords: professional development, preschool education, preschool educator, methodological competence, professional growth, innovative approach, interactive methods, creativity, digital technologies, pedagogical reflection, individual approach.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining barcha bosqichlarida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bolalarning jismoniy, intellektual, ijtimoiy-emotsional va ijodiy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish tarbiyachi-pedagoglardan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik, metodik mahorat va ijodiy yondashuvni talab etadi.

Maktabgacha ta’lim bolaning shaxs sifatida shakllanishi, atrof-muhitni anglash, muloqot qilish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarining rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish ta’lim-tarbiya sifati va samaradorligini ta’minlashning muhim shartlaridan biridir.

UNESCO va UNICEF tomonidan tayyorlangan erta bolalik ta’limi va parvarishi bo‘yicha global hisobotda bolalarning farovonligi, sifatli ta’lim olishi hamda rivojlanishida pedagoglar, oilalar va jamoatchilik hamkorligining ahamiyati ta’kidlangan. Mazkur yondashuv

maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining metodik tayyorgarligini doimiy takomillashtirish zaruratini asoslaydi.

Malaka oshirish tizimi tarbiyachi-pedagoglarga yangi kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish, mavjud tajribalarini boyitish, pedagogik faoliyatda uchraydigan muammolarni tahlil qilish va zamonaviy metodik yechimlarni ishlab chiqish imkonini beruvchi uzluksiz kasbiy rivojlanish muhitidir. Uning asosiy vazifasi faqat nazariy ma’lumotlarni yetkazishdan iborat bo‘lmay, balki tarbiyachilarning amaliy faoliyatini takomillashtirish, metodik mustaqilligini rivojlantirish va kasbiy kompetentligini mustahkamlashdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, malaka oshirish tizimida tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish mazmuni, shakllari va mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sanaladi.

Tadqiqotning maqsadi va metodlari

Tadqiqotning maqsadi malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda samarali metodik yondashuvlarni asoslashdan iborat. Tadqiqot doirasida pedagogik va metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish hamda pedagogik yondashuvlarni tahliliy o‘rganish metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Ushbu maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda tajriba-sinov natijalari yoki statistik ko‘rsatkichlar mavjud deb da’vo qilinmaydi.

Tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligi mazmuni

Pedagogning kasbiy kompetentligi uning o‘z kasbiy vazifalarini samarali bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlarining o‘zaro uyg‘unligini ifodalaydi. Metodik kompetentlik esa mazkur kompetentlikning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, pedagogning ta’lim-tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq rejalashtirishi, tegishli metod va vositalarni tanlashi, ularni amaliyotda qo‘llashi hamda faoliyat natijalarini tahlil qila olishini anglatadi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining metodik kompetentligi quyidagi asosiy tarkibiy qismlarda namoyon bo‘ladi:

- **Motivatsion-qadriyatli komponent** — bolalarga hurmat, kasbiy mas’uliyat, o‘z ustida ishlashga intilish va pedagogik faoliyatga ijobiy munosabat.
- **Kognitiv komponent** — maktabgacha pedagogika, bolalar psixologiyasi, yosh xususiyatlari, rivojlantiruvchi ta’lim muhiti va zamonaviy metodlar haqidagi bilimlar.
- **Faoliyatli-amaliy komponent** — mashg‘ulotlarni rejalashtirish, o‘yin faoliyatini tashkil etish, didaktik materiallarni tayyorlash, bolalarning faolligini qo‘llab-quvvatlash va ta’limiy vaziyatlarni boshqarish ko‘nikmalari.
- **Kreativ-innovatsion komponent** — yangi g‘oyalarni ilgari surish, nostandart metodik yechimlarni ishlab chiqish va samarali pedagogik tajribalarni moslashtirish qobiliyati.
- **Raqamli-axborot komponenti** — elektron resurslar, raqamli taqdimotlar va ta’limiy vositalardan maqsadli, xavfsiz hamda yoshga mos ravishda foydalanish.
- **Refleksiv-baholash komponenti** — o‘z faoliyatini tahlil qilish, erishilgan natijalarni baholash, kamchiliklarni aniqlash va keyingi kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash.

Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq. Masalan, tarbiyachi nazariy bilimlarga ega bo‘lishi mumkin, biroq ularni bolalarning yosh xususiyatlariga mos o‘yin, mashq yoki ijodiy topshiriqqa aylantira olmasa, metodik faoliyatning samaradorligi cheklanadi. Shuning uchun malaka oshirish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan birlashtirishga ustuvor ahamiyat berish zarur.

Malaka oshirish tizimida metodik kompetentlikni rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari

Maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining malakasini oshirish jarayoni boshqa pedagogik yo‘nalishlardan ayrim xususiyatlari bilan

farqlanadi. Bunda bolalarning yosh davrlari, rivojlanish sur’atlari, individual ehtiyojlari, o‘yin faoliyatining yetakchi o‘rni, oilaviy tarbiya bilan hamkorlik va xavfsiz rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish masalalari hisobga olinishi lozim.

Birinchidan, malaka oshirish dasturlari tarbiyachilarning amaliy ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Ularning faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklar, bolalar bilan muloqot qilish, rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etish, o‘yin orqali o‘rgatish, kuzatish va pedagogik tahlil olib borish kabi masalalar o‘quv modullarini shakllantirishda muhim mezon bo‘lishi zarur.

Ikkinchidan, malaka oshirish jarayoni tarbiyachining mavjud kasbiy tajribasiga tayanishi lozim. Tarbiyachi yangi bilimlarni avvalgi tajribasi bilan taqqoslab, ularni o‘z faoliyatiga moslashtirganida metodik o‘zgarishlar amaliy ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, o‘qitish jarayonida nazariya va amaliyot birligi ta’minlanishi kerak. Mashg‘ulotlarni modellashtirish, amaliy topshiriqlar, pedagogik vaziyatlar tahlili, metodik ishlanmalar tayyorlash va hamkasblar tajribasini o‘rganish ushbu maqsadga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, kasbiy rivojlanish uzluksiz xarakterga ega bo‘lishi lozim. Malaka oshirish kursi yakunlangach ham tarbiyachining mustaqil ta’lim olishi, metodik birlashmalarda qatnashishi, o‘zaro kuzatuv va kasbiy fikr almashuv orqali o‘z kompetentligini takomillashtirishi uchun imkoniyat yaratilishi zarur.

Metodik kompetentlikni rivojlantirishga diagnostik yondashuv

Diagnostik yondashuv tarbiyachi-pedagoglarning mavjud bilim va ko‘nikmalari, metodik ehtiyojlari, kasbiy qiyinchiliklari hamda rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Malaka oshirish jarayonini samarali tashkil etish uchun barcha tinglovchilarga bir xil mazmundagi topshiriqlarni taklif qilish bilan cheklanib qolmasdan, ularning kasbiy ehtiyojlarini o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Bunda quyidagi vositalardan foydalanish mumkin:

- dastlabki va yakuniy o‘zini o‘zi baholash so‘rovnomalari;
- metodik bilimlarni aniqlashga qaratilgan test va amaliy topshiriqlar;
- mashg‘ulot ishlanmalari hamda didaktik materiallarni tahlil qilish;
- pedagogik vaziyatlar bo‘yicha keys-topshiriqlar;
- mashg‘ulotlarni kuzatish va tahlil qilish;
- tarbiyachilarning o‘z kasbiy rivojlanishiga oid refleksiv yozuvlari.

Diagnostik ma’lumotlar asosida malaka oshirish dasturlarining mazmuni aniqlashtiriladi, individual rivojlanish maqsadlari belgilanadi va zarur metodik yordam shakllari tanlanadi. Masalan, bolalarning mustaqil nutqiy faolligini rivojlantirishda qiynalayotgan tarbiyachilar uchun dialogik o‘yinlar, hikoya tuzish, rasmlar asosida suhbat va rolli o‘yinlardan foydalanishga doir amaliy mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin. Rivojlantiruvchi muhitni loyihalashda qiyinchilikka duch kelayotgan tinglovchilarga esa faoliyat markazlarini tashkil etish, materiallarni yosh xususiyatlariga muvofiq tanlash va bolalarning mustaqil faoliyatini kuzatish bo‘yicha topshiriqlar beriladi. Shu tariqa diagnostik yondashuv malaka oshirish mazmunining amaliy ehtiyojlarga muvofiqligini ta’minlaydi.

Innovatsion yondashuv va raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari

Innovatsion yondashuv tarbiyachilarning mavjud pedagogik tajribasini yangi metodlar, texnologiyalar va ta’limiy g‘oyalar bilan boyitishni nazarda tutadi. Bunda innovatsiya faqat yangi texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi. U ta’limiy vazifalarni hal qilish usullarini takomillashtirish, bolalarning faolligini oshirish va pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga qaratilgan yangicha yechimlarni ishlab chiqishni ham qamrab oladi.

UNESCOning o‘qituvchilar uchun AKT kompetensiyalari doirasi raqamli texnologiyalarni ta’lim, baholash, pedagogik faoliyat va

uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [2]. Maktabgacha ta’lim sharoitida ushbu tamoyillar tarbiyachining raqamli vositalarni maqsadga muvofiq tanlashi, ularning pedagogik qiymatini baholashi va bolalar rivojlanishiga moslashtira olishi bilan namoyon bo‘ladi.

Malaka oshirish kurslarida quyidagi raqamli vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin:

- **Wordwall** — interfaol topshiriqlar va didaktik o‘yinlar tayyorlash;
- **Canva** — ko‘rgazmali kartochkalar, plakatlar va metodik materiallar yaratish;
- **Google Slides** — taqdimotlar va vizual materiallarni ishlab chiqish;
- **Google Docs** — metodik ishlanmalarni hamkorlikda tayyorlash va tahrirlash;
- **Mindomo** — mavzular va g‘oyalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni xaritalash;
- **Zoom** — masofaviy seminarlar va kasbiy tajriba almashish uchrashuvlarini tashkil etish.

Ushbu vositalardan foydalanish bolalarni uzoq vaqt ekran qarshisida ushlab turishni anglatmasligi kerak. Aksincha, raqamli resurslar tarbiyachining tayyorgarligini yengillashtirishi, ko‘rgazmalilikni kuchaytirishi va an’anaviy o‘yin, harakat, muloqot hamda bevosita kuzatish faoliyatini to‘ldirishi lozim. Bolalarning yoshiga moslik, raqamli xavfsizlik, sog‘liqni saqlash talablari va pedagogik maqsadga muvofiqlik asosiy mezonlar bo‘lib qoladi.

Interfaol yondashuv asosida metodik mahoratni takomillashtirish

Interfaol yondashuv tarbiyachilarning faol ishtiroki, o‘zaro hamkorligi, muammoli vaziyatlarni muhokama qilishi va amaliy yechimlar ishlab chiqishiga asoslanadi. Malaka oshirish jarayonida tinglovchilar tayyor ma’lumotlarni qabul qiluvchi ishtirokchi bo‘lib

qolmasdan, mustaqil fikrlovchi, tajriba almashuvchi va yangi metodik ishlanmalarni yaratuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘lishi kerak.
Mazkur yondashuv doirasida quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- **“Aqliy hujum”** — maktabgacha ta’limdagi muammolarga turli yechimlarni taklif qilish;
- **“Venn diagrammasi”** — ikki pedagogik metodning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash;
- **“Klaster”** — muayyan rivojlanish sohasi bo‘yicha tushuncha va faoliyat turlarini tizimlashtirish;
- **“Keys-stadi”** — real yoki shartli pedagogik vaziyatni tahlil qilish va yechim ishlab chiqish;
- **“Galereya bo‘ylab sayohat”** — tayyorlangan metodik ishlanmalarni ko‘rib chiqish va o‘zaro fikr bildirish;
- **“Mikrodars”** — tarbiyachi tomonidan qisqa mashg‘ulot yoki o‘yin faoliyatini namoyish etish;
- **“O‘zaro kuzatuv va teskari aloqa”** — hamkasblarning metodik faoliyatini mezonlar asosida tahlil qilish.

Masalan, “Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish” mavzusida tinglovchilarga yoshga mos didaktik o‘yin, tabiatni kuzatish topshirig‘i yoki kichik loyiha ishlab chiqish vazifasi beriladi. Tayyorlangan ishlanmalar maqsadga muvofiqlik, bolalarning faolligi, xavfsizlik, yosh xususiyatlariga moslik va kutilayotgan rivojlanish natijalari bo‘yicha baholanadi.
Bunday mashg‘ulotlar tarbiyachilarning metodik qaror qabul qilish, o‘z fikrini asoslash, hamkorlikda ishlash va o‘zaro tajribadan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kreativ yondashuv va tarbiyachilarning ijodiy salohiyati

Kreativ yondashuv pedagogik muammolarni hal etishda noodatiy, moslashuvchan va samarali g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Maktabgacha ta’limda kreativlik ayniqsa

muhim, chunki bolalarning qiziqishi, tasavvuri, hissiy holati va faoliyatga jalb etilish darajasi turlicha bo‘ladi.

Tarbiyachining kreativligi mashg‘ulotlarni shunchaki qiziqarli tashkil etish bilan cheklanmaydi. U bolalarning mustaqil izlanishi, savol berishi, tajriba o‘tkazishi, turli materiallardan foydalanishi va o‘z fikrini erkin ifodalashi uchun imkoniyat yaratishda namoyon bo‘ladi.

Malaka oshirish jarayonida quyidagi kreativ metod va mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- **“Olti fikrlash shlyapasi”** — pedagogik vaziyatni turli nuqtayi nazarlardan ko‘rib chiqish;
- **“Tugallanmagan rasm”** — tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlarni ishlab chiqish;
- **“Tasodifiy aloqalar”** — bir-biridan uzoq tushunchalar o‘rtasida yangi bog‘lanishlarni topish;
- **“Erkin yozish”** — muayyan pedagogik muammo bo‘yicha dastlabki g‘oyalarni erkin ifodalash;
- **“G‘oyalar xaritasi”** — muammoning turli yechimlarini vizual tarzda tizimlashtirish;
- **“Bir material — bir nechta imkoniyat”** — oddiy materiallardan turli rivojlantiruvchi o‘yin va topshiriqlar yaratish.

Mazkur metodlar asosida tarbiyachilar bolalarning nutqiy, bilish, ijtimoiy-emotsional, jismoniy va ijodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi mashg‘ulotlar ishlab chiqishlari mumkin.

Shuningdek, malaka oshirish jarayonida tarbiyachilar tomonidan yaratilgan samarali o‘yinlar, mashg‘ulot ishlanmalari va didaktik materiallarni jamlash maqsadida **“Kreativ metodik g‘oyalar banki”**ni shakllantirish maqsadga muvofiq. Ushbu bankka kiritiladigan materiallar maqsadi, yosh guruhi, zarur vositalari, amalga oshirish bosqichlari va kutilayotgan natijalari bilan tavsiflanishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv va kasbiy refleksiya

Kompetensiyaviy yondashuv tarbiyachining egallagan bilimlarini amaliy vaziyatlarda mustaqil va samarali qo‘llay olishiga yo‘naltiriladi.

Shu sababli malaka oshirish natijalarini faqat nazariy testlar orqali baholash yetarli emas. Tarbiyachining amaliy faoliyatida qanday metodik qarorlar qabul qilishi, bolalar bilan qanday muloqot oʻrnatishi va oʻz faoliyati natijalarini qanday tahlil qilishi ham hisobga olinishi kerak.

Bunda quyidagi amaliy natijalar muhim ahamiyat kasb etadi:

- ta'limiy faoliyatni bolalarning yoshi va individual ehtiyojlariga mos ravishda rejalashtirish;
- oʻyin asosidagi ta'limiy vaziyatlarni loyihalash;
- rivojlantiruvchi muhitni maqsadli tashkil etish;
- bolalarning rivojlanishini kuzatish va tegishli pedagogik xulosalar chiqarish;
- ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilish;
- zamonaviy metodik va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish;
- oʻz faoliyatidagi kuchli va takomillashtirilishi zarur jihatlarni aniqlash.

Kasbiy refleksiya tarbiyachiga oʻz faoliyatini tahlil qilish va keyingi rivojlanish maqsadlarini belgilash imkonini beradi. Shu maqsadda malaka oshirish jarayonida refleksiv kundalik, individual rivojlanish xaritasi, portfolio va oʻzini oʻzi baholash mezonlaridan foydalanish mumkin. Masalan, mashgʻulotdan soʻng tarbiyachi quyidagi savollarga javob berishi mumkin: rejalashtirilgan maqsadga erishildimi, bolalar qaysi faoliyatda faol qatnashdi, qaysi topshiriqlar qiyinchilik tugʻdirdi, qanday oʻzgarish kiritish zarur va keyingi mashgʻulotda qaysi metodni takomillashtirish kerak? Bunday tahlil kasbiy tajribani ongli ravishda boyitishga xizmat qiladi.

Tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish mexanizmi

Yuqoridagi nazariy qarashlardan kelib chiqib, malaka oshirish tizimida tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligini

rivojlantirishni quyidagi izchil bosqichlar asosida tashkil etish mumkin.

Birinchi bosqich — diagnostik tahlil. Tarbiyachilarning kasbiy ehtiyojlari, mavjud metodik bilimlari, amaliy koʻnikmalari va rivojlanish maqsadlari aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — maqsadli rejalashtirish. Diagnostika natijalariga asoslanib, oʻquv modullari, amaliy topshiriqlar, metodik seminarlar va individual rivojlanish yoʻnalishlari belgilanadi.

Uchinchi bosqich — amaliy-metodik tayyorgarlik. Tinglovchilar zamonaviy pedagogik metodlar, rivojlantiruvchi oʻyinlar, raqamli vositalar, ijodiy topshiriqlar va pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish usullarini oʻzlashtiradilar.

Toʻrtinchi bosqich — amaliyotga tatbiq etish. Tarbiyachilar oʻzlashtirilgan metodlar asosida mashgʻulot ishlanmalari tayyorlaydilar, mikrodarslar oʻtkazadilar va yangi gʻoyalarni oʻz faoliyatiga moslashtiradilar.

Beshinchi bosqich — refleksiv baholash. Tayyorlangan ishlanmalar, amaliy topshiriqlar, portfolio va oʻzini oʻzi baholash natijalari tahlil qilinadi. Dastlabki diagnostika bilan taqqoslash orqali keyingi rivojlanish ehtiyojlari belgilanadi. Ushbu mexanizm malaka oshirish jarayonini bir martalik oʻquv tadbiridan uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimiga aylantirishga yordam beradi.

Metodik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligini samarali rivojlantirish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni ta’minlash lozim.

Birinchidan, malaka oshirish mazmuni maktabgacha ta’lim amaliyotidagi real ehtiyojlarga asoslanishi kerak. Oʻquv dasturlarini ishlab chiqishda tarbiyachilarning tajribasi, yosh guruhlari bilan ishlash xususiyatlari va dolzarb metodik muammolari hisobga olinishi zarur.

Ikkinchidan, ta’lim jarayonida faol va hamkorlikka asoslangan metodlarga ustuvorlik berish lozim. Tinglovchilarning o‘zaro tajriba almashishi, amaliy vazifalarni jamoaviy bajarishi va metodik yechimlarni muhokama qilishi kasbiy o‘sish uchun qulay muhit yaratadi.

Uchinchidan, malaka oshirish kurslarida ishlab chiqilgan metodik materiallarning amaliyotga tatbiq etilishi qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Buning uchun mentorlik, metodik maslahatlar, o‘zaro kuzatuv va kasbiy hamjamiyatlar faoliyatidan foydalanish mumkin.

To‘rtinchidan, baholash jarayoni rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi kerak. Baholashning asosiy vazifasi faqat kamchiliklarni aniqlash emas, balki tarbiyachining kuchli jihatlarini ko‘rsatish, keyingi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash va amaliy yordam ko‘rsatishdan iborat bo‘lishi lozim.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda pedagogik maqsadga muvofiqlik, axborot xavfsizligi, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va yoshga moslik tamoyillariga amal qilish zarur.

Oltinchidan, tarbiyachi, ota-ona va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish kerak. Bolaning rivojlanishi haqidagi kuzatuvlar va pedagogik tavsiyalar oila bilan hamkorlikda muhokama qilinishi ta’lim-tarbiya jarayonining izchilligini ta’minlaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachi-pedagoglarning metodik kompetentligini rivojlantirish malaka oshirish mazmunini yangilash bilangina cheklanmaydi. Mazkur jarayon o‘quv dasturlarini kasbiy ehtiyojlar asosida shakllantirish, nazariya va amaliyot birligini ta’minlash, interfaol metodlardan foydalanish, raqamli va kreativ imkoniyatlarni kengaytirish hamda refleksiv baholash mexanizmlarini joriy etishni talab qiladi.

UNESCO materiallarida maktabgacha ta’lim sifatini oshirishda pedagoglarni tayyorlash, ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim dasturlarini sifatli amalga oshirish muhim yo‘nalishlar sifatida qayd etilgan. Ushbu qarashlar tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini muntazam va tizimli tashkil etish zarurligini asoslaydi.

Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanishning o‘zi metodik kompetentlik rivojlanganini anglatmaydi. Muhim jihat — tarbiyachining mazkur vositani qaysi pedagogik maqsadda tanlashi, undan qanday foydalanishi va bolalar rivojlanishiga ta’sirini qanday baholashidir. Shuning uchun malaka oshirish kurslarida texnologiyalarni namoyish etish bilan bir qatorda ularni amaliy vazifalar asosida qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish lozim.

Taklif etilayotgan diagnostik, innovatsion, interfaol, kreativ va kompetensiyaviy yondashuvlar bir-birini to‘ldiradi. Diagnostika ehtiyojlarni aniqlasa, innovatsion yondashuv yangi metodik imkoniyatlarni ochadi, interfaol yondashuv tajriba almashishni kuchaytiradi, kreativ yondashuv original yechimlarni ishlab chiqishga yordam beradi, kompetensiyaviy yondashuv esa egallangan bilimlarning amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishini ko‘zda tutadi.

Maqolada ilgari surilgan mexanizm nazariy-metodik taklif sifatida ishlab chiqilgan. Uning samaradorligini to‘liq baholash uchun kelgusida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari ishtirokida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, diagnostik mezonlarni aniqlashtirish va natijalarni empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilish talab etiladi.

Malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirish ta’lim-tarbiya sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Metodik kompetentlik tarbiyachining nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, ijodiy salohiyati, raqamli savodxonligi va refleksiv faoliyatining o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Tarbiyachilarning metodik kompetentligini rivojlantirish malaka oshirish mazmunini ularning real kasbiy ehtiyojlari va maktabgacha ta’lim amaliyotidagi muammolar bilan bog‘lashni talab qiladi.
2. Diagnostik yondashuv o‘quv modullarini maqsadli rejalashtirish, individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va metodik yordamni samarali tashkil etish imkonini beradi.
3. Innovatsion va raqamli yondashuvlar tarbiyachilarning metodik imkoniyatlarini kengaytiradi, biroq texnologiyalar bolalarning yosh xususiyatlari va pedagogik maqsadlarga muvofiq tanlanishi zarur.
4. Interfaol va kreativ metodlar tarbiyachilarning mustaqil fikrlashi, hamkorlikda ishlashi, pedagogik vaziyatlarga ijodiy yechim topishi va metodik ishlanmalar yaratish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.
5. Kompetensiyaviy yondashuv va refleksiv baholash egallangan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, kasbiy yutuqlarni tahlil qilish va keyingi rivojlanish maqsadlarini belgilashga yordam beradi.
6. Metodik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni malaka oshirish kurslari bilan cheklanmasdan, mentorlik, metodik hamjamiyatlar, o‘zaro kuzatuv va mustaqil ta’lim orqali uzluksiz davom ettirilishi lozim.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan malaka oshirish tizimi ehtiyojlarga asoslangan, amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgan, innovatsion va refleksiv xarakterga ega bo‘lishi zarur. Mazkur shartlarning izchil amalga oshirilishi tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish va bolalar uchun sifatli, xavfsiz hamda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO, UNICEF. Global Report on Early Childhood Care and Education: The Right to a Strong Foundation. Paris: UNESCO, 2024. ISBN 978-92-3-100690-6.
2. UNESCO. UNESCO’s ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. Paris: UNESCO, 2018.
3. UNESCO. Early Childhood Care and Education: Landscape Review 2010–2022. Paris: UNESCO, 2024.
4. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. Recognizing the Potential of ICT in Early Childhood Education. Moscow: UNESCO IITE, 2012.
5. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. ICTs in Early Childhood Care and Education. Moscow: UNESCO IITE, 2013.
6. O‘zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida: O‘RQ-595-son Qonun, 2019-yil 16-dekabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llaniladigan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. Amaldagi tahriri va nashr ma’lumotlari asosida rasmiylashtirilishi lozim.
8. Shulman, L.S.Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review. 1987. Vol. 57, No. 1. P. 1–22.

Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarishning amaliy asoslari

Turaxujayeva Madina Norpulatovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha ta’lim metodisti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini tashkil etish va boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlari keng yoritilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bolalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ushbu maqolada uning ta’lim jarayonidagi o‘rni, tarbiyachi faoliyatini boshqarishdagi ahamiyati va ta’lim samaradorligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, kompetensiya, boshqaruv, ta’lim mazmuni, innovatsiya, tarbiyachi, rivojlanish.

Аннотация: В данной статье широко рассматриваются теоретические и практические аспекты организации и управления образовательным содержанием в дошкольных образовательных организациях на основе компетентностного подхода. Компетентностный подход направлен на развитие у детей способности применять свои знания, навыки и компетенции в реальных жизненных ситуациях. В статье анализируется его роль в образовательном процессе, его важность в управлении деятельностью педагогов и его влияние на эффективность обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, компетентность, управление, образовательное содержание, инновации, педагог, развитие.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical aspects of organizing and managing the content of education in preschool institutions based on a competency-based approach. The competency-based approach is aimed at developing children's ability to apply their knowledge, skills, and competencies in real-life situations. The article explores the role of this approach in the educational process, its significance in managing the activities of educators, and its impact on the effectiveness of education.

Keywords:preschool education, competency, management, educational content, innovation, educator, development

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini shakllantirish jarayoni nafaqat bilim berishga, balki bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va amaliy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bolaning o‘z hayotiy tajribasidan kelib chiqib, o‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llash qobiliyatini shakllantiradi. Bu yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining psixologik, jismoniy va ijtimoiy jihatlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi — maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarish jarayonini tahlil qilish, samarali boshqaruv mexanizmlarini aniqlash va takliflar berishdir.

Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish jarayoni ko‘plab tashkiliy, metodik va psixologik omillarni

o‘z ichiga oladi. Avvalo, boshqaruv jarayonida an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, bolalarning faol ishtirokiga, ularning o‘zaro muloqot, mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan faol ta’lim muhitini yaratish zarur. Bunda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda eng katta muammo — ta’lim jarayonini yangicha mazmunda tashkil etish uchun zarur sharoit va metodik qo‘llanmalar yetishmasligidir. Shu bois, pedagoglar uchun metodik seminarlar, tajriba almashish platformalari, raqamli o‘quv vositalarini yaratish dolzarbdir. Bu vositalar yordamida ta’lim jarayonini samarali boshqarish, bolaning har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — ta’lim mazmunining integratsiyalashgan bo‘lishi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dunyoqarashni shakllantirish uchun fanlararo aloqadorlik, o‘yin va amaliy faoliyatni uyg‘unlashtirish talab etiladi. Shu tariqa, bola o‘zining kundalik hayotiy tajribasini o‘quv faoliyatiga bog‘lay oladi, bu esa bilimni mustahkamlash va amaliy qo‘llash imkonini beradi.

Kompetensiyaviy yondashuvni boshqarish tizimida natijadorlikni baholash mezonlarini ishlab chiqish ham dolzarb masalalardan biridir. Bu mezonlar faqat bilim darajasini emas, balki bola tomonidan egallangan kompetensiyalarni, ya’ni muayyan vaziyatlarda bilimni amalda qo‘llash qobiliyatini aniqlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shunday yondashuv ta’lim sifati va boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Tadqiqotda ilmiy tahlil, kuzatish, suhbat, tajriba-sinov va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’lim vazirligining me’yoriy hujjatlari, Davlat o‘quv dasturlari hamda xalqaro tajriba o‘rganildi. Kuzatish va suhbatlar orqali tarbiyachilarning kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotda qo‘llash darajasi tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlarida kompetensiyaga asoslangan mashg‘ulotlar joriy etilib, bolalarning faol ishtiroki, muloqot qobiliyati va o‘zini ifoda etish ko‘nikmalari kuzatildi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning rivojlanish dinamikasini aniqlash uchun monitoring o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim jarayoniga samarali joriy etish bolalarning shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, bolalarda muloqot madaniyati, o‘z fikrini erkin ifoda etish, jamoada ishlash kabi ijtimoiy kompetensiyalar rivojlandi. Ikkinchidan, bolalarning bilish faoliyati va kuzatuvchanligi ortib, ular atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni tahlil qila olishni o‘rgandilar. Uchinchidan, tarbiyachilar innovatsion o‘yin metodlari va interaktiv topshiriqlar yordamida ta’lim jarayonini qiziqarli tashkil etishga muvaffaq bo‘ldilar. Bu esa ta’lim mazmunining sifat ko‘rsatkichlarini oshirdi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlovchi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning faolligi, ijodkorligi va mustaqilligi an’anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq bo‘lgani aniqlandi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish tizimi sifatida qaraydi. Bu yondashuvda tarbiyachining roli muhim: u bolani faoliyatga undaydi, rag‘batlantiradi va mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish uchun tarbiyachilar kasbiy malakasini doimiy oshirib borishlari lozim. Shuningdek, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, bolalar bilan o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish ta’lim samaradorligini yanada oshiradi. Boshqaruv nuqtai nazaridan, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Shuning uchun rahbarlar tomonidan monitoring, metodik yordam va malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim omildir. U bolaning o‘quv faoliyatida faolligini oshiradi, ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi va hayotiy muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini shakllantiradi. Tarbiyachilar esa bu jarayonda boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi sifatida ishtirok etadi. Kelgusida kompetensiyaviy yondashuv asosidagi dasturlarni yanada takomillashtirish, ta’lim sifatini baholash mezonlarini ishlab chiqish va xalqaro tajriba bilan boyitish maktabgacha ta’lim tizimining raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etish uchun boshqaruv jarayonida tizimli monitoring va tahlil mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish zarur. Har bir pedagogning kompetensiya darajasini aniqlash, ularning metodik va innovatsion faoliyatini baholash orqali ta’lim sifati nazorat qilinadi. Shu bilan birga, tarbiyachilarni muntazam malaka oshirish kurslariga jalb etish, yangi o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar, raqamli resurslar bilan ta’minlash jarayonning muhim tarkibiy qismidir.

Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishning muhim jihati — bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishdir. Har bir bola o‘zining qobiliyati, qiziqishi, ijtimoiy tajribasi asosida o‘rganish jarayoniga jalb qilinishi kerak. Bu esa o‘z navbatida tarbiyachidan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni chuqur bilishni, kreativ fikrlashni va moslashuvchan metodlarni qo‘llashni talab etadi.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularni bola ta’limi jarayoniga faol ishtirok etishga jalb etish kompetensiyaviy yondashuvning muvaffaqiyat kalitidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalarga pedagogik maslahatlar berish, ularni ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlar haqida xabardor qilish orqali bola rivojlanishida uzviylik ta’minlanadi.

Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim mazmunini boshqarish tizimiga singdirish nafaqat bolalarning bilim va ko‘nikmalarini, balki ularning ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Bu yondashuv orqali ta’lim sifati yangi bosqichga ko‘tariladi, tarbiyachilar esa o‘z faoliyatida ijodkorlik va yangilikka intilish ruhida ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–2707-son Qarori. — 2016-yil 29-dekabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020.

3. Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi. — Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2019.

4. Shodmonova, D. (2021). Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti.

5. Hasanboyeva, O. (2020). Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga kompetensiyaviy yondashuv. — Toshkent.

6. Karimova, V. (2022). Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va boshqaruv metodlari. — Toshkent: Fan nashriyoti.

7. UNESCO (2021). Competency-Based Education in Early Childhood Development. — Paris: UNESCO Publishing.

8. OECD (2020). The Future of Education and Skills: OECD Learning Framework 2030. — Paris.

Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari: fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish aspektida

Saidmurodov Shohrux Akbarxo‘ja o‘g‘li
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi,
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy fanlar (tarix, huquq, fuqarolik jamiyati asoslari, iqtisodiyot, geografiya)ni o‘qitishda xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari milliy me’yoriy-huquqiy baza va mahalliy olimlar tadqiqotlari bilan uyg‘un holda tahlil qilinadi. Germaniya va AQSh tajribasi hamda Yevropa Kengashi hujjatlari qiyosiy o‘rganilib, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantiruvchi yondashuvlar aniqlandi. Ularni O‘zbekiston ta’lim amaliyotiga moslashtirish yo‘nalishlari asoslanib, amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy fanlar, xorijiy tajriba, innovatsion texnologiyalar, fuqarolik kompetensiyalari, tanqidiy fikrlash, CLIL, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В статье преимущества применения зарубежного опыта и инновационных технологий в преподавании общественных наук (история, право, основы гражданского общества, экономика, география) анализируются во взаимосвязи с национальной нормативно-правовой базой и исследованиями отечественных учёных. На основе сравнительного изучения опыта Германии и США, а также документов Совета Европы выявлены подходы, формирующие у обучающихся критическое мышление, информационную грамотность и гражданские компетенции. Обоснованы направления адаптации этих подходов к образовательной практике Узбекистана и предложены практические рекомендации.

Ключевые слова: общественные науки, зарубежный опыт, инновационные технологии, гражданские компетенции, критическое мышление, CLIL, цифровая грамотность.

Abstract. The article analyses the advantages of applying international experience and innovative technologies in teaching the social sciences (history, law, civic education, economics, geography) in line with Uzbekistan's national legal framework and the research of local scholars. Through a comparative study of practices in Germany and the USA and of Council of Europe documents, it identifies approaches that develop students' critical thinking, information literacy and civic competences. Directions for adapting these approaches to Uzbekistan's educational practice are substantiated and practical recommendations are offered.

Keywords: social sciences, international experience, innovative technologies, civic competences, critical thinking, CLIL, digital literacy.

Globallashuv, axborot oqimining keskin ko‘payishi va ta’limning raqamlashuvi ijtimoiy fanlar oldiga yangi vazifalar qo‘ymoqda: bugun bu fanlar tayyor faktlarni yetkazish bilan cheklanmay, yoshlarda tanqidiy fikrlash, manbalarni baholash va jamiyat hayotida mas’uliyat bilan ishtirok etish ko‘nikmalarini shakllantirishi lozim. Bu yo‘nalishdagi islohotlar huquqiy asosga ega: 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmon bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida mamlakatni 2030-yilga kelib PISA xalqaro baholash dasturi reytingida dunyoning dastlabki 30 ta davlati qatoriga kiritish hamda ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish vazifasi belgilangan [1]. Yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun [2], “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [3] va oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [4] bu jarayonning me’yoriy poydevorini mustahkamladi. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi [5] va Yangi O‘zbekiston strategiyasi [6] esa inson kapitalini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalalari mahalliy olimlardan R. Ishmuhamedov, A. Abduqodirov, A. Pardayev [7], J. Yo‘ldoshev, S. Usmonov [8] va boshqalarning tadqiqotlarida yoritilgan. Ijtimoiy fanlar kesimida xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish va ularni milliy amaliyotga moslashtirish masalasi esa qo‘shimcha o‘rganishni talab qiladi. Tadqiqotning maqsadi – ijtimoiy fanlarni o‘qitishda xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklarini aniqlash va ularni milliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish yo‘nalishlarini asoslashdir. Tadqiqotda me’yoriy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish hamda qiyosiy-pedagogik usullardan foydalanildi.

1. Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda xorijiy tajribalar

Germaniyada fuqarolik ta’limining asosiy prinsiplari 1976-yilda shakllantirilgan Beutelsbax konsensusida mustahkamlangan:

o‘quvchiga muayyan fikrni majburan singdirish (indoktrinatsiya) taqiqlanadi; fan va siyosatda bahsli bo‘lgan masalalar darsda ham bahsli sifatida taqdim etiladi; o‘quvchi o‘z manfaati va ijtimoiy vaziyatni mustaqil tahlil qila olishi kerak [9]. Bu prinsiplar darsda turli nuqtayi nazarlarni o‘rganish va munozara madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

AQShda 2013-yilda Milliy ijtimoiy fanlar kengashi (NCSS) tomonidan e’lon qilingan C3 Framework ijtimoiy fanlar (fuqarolik, iqtisodiyot, geografiya, tarix) bo‘yicha “tadqiqot yoyi” (Inquiry Arc) modelini taklif etadi. U to‘rt bosqichdan iborat: savollar qo‘yish va tadqiqotni rejalashtirish; fan vositalari va tushunchalarini qo‘llash; manbalarni baholash va dalillardan foydalanish; xulosalarni bayon etish va asosli harakatga o‘tish [10]. Bu model o‘quvchini tayyor ma’lumotni yodlovchidan mustaqil tadqiqotchiga aylantiradi.

Yevropa Kengashining Demokratik madaniyat kompetensiyalari ma’lumotnomasi (2018) qadriyatlar, munosabat, ko‘nikmalar hamda bilim va tanqidiy tushunishni qamrab olgan 20 ta kompetensiyani belgilab, ularni o‘quv dasturlari va baholashga kiritish mezonlarini beradi [11]. Ijtimoiy fanlarni xorijiy tilda o‘qitishda esa CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi samarali hisoblanadi: D. Koyl, P. Xud va D. Marshning fikricha, u mazmun, muloqot, kognitiv jarayonlar va madaniyat degan to‘rt tarkibiy qismga tayanadi [12]. Bu tarix yoki huquq mavzularini ingliz tilida o‘rganish orqali fan mazmunini ham, til kompetensiyasini ham birgalikda rivojlantirish imkonini beradi.

2. Innovatsion texnologiyalar: dalillar va milliy imkoniyatlar

O‘zbekistonda raqamli ta’lim uchun huquqiy zamin yaratilgan: “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining 2020-2022-yillarga mo‘ljallangan yo‘l xaritasida raqamli ta’limni rivojlantirish to‘rtta asosiy yo‘nalishdan biri sifatida belgilangan [3]. Ijtimoiy fanlar uchun esa axborot savodxonligi alohida ahamiyatga ega. Stenford universiteti tadqiqotchilari 2016-yilda AQShning o‘n ikki shtatida 7 800 dan ortiq

o‘quvchi va talabani o‘rganib, ularning ko‘pchiligi onlayn manbalarning ishonchliligini baholashda qiynalishini aniqladi: o‘rta maktab o‘quvchilarining 82 foizi reklama materialini oddiy yangilikdan farqlay olmagan [13]. Bu natija raqamli muhitda manbalarni tekshirish ko‘nikmasini ijtimoiy fanlar darslarining majburiy tarkibiga aylantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Amaliyotda raqamli arxivlar va virtual muzeylar bilan ishlash, geoaxborot tizimlari (GAT) asosida xaritalar yaratish, elektron platformalarda interaktiv testlar va keys-stadilar, onlayn munozara forumlari qo‘llaniladi. Mahalliy olimlarning asarlarida ta’kidlanganidek, innovatsion texnologiyalar o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantirish vositasi sifatida qaralishi kerak [7; 8]. Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda esa inson nazorati, ma’lumotlar maxfiyligi va o‘quvchi yoshiga mosligi ta’minlanishi, bu vositalar o‘qituvchi uchun topshiriq tayyorlashda yordamchi bo‘lib, o‘quvchining mustaqil tahlilini almashtirmasligi lozim.

3. Qo‘llashning afzalliklari va cheklovlari

Tahlil natijasida quyidagi afzalliklar aniqlandi: birinchidan, tadqiqotga asoslangan va munozarali usullar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi; ikkinchidan, manbalar bilan ishlash tanqidiy fikrlash va dezinformatsiyaga chidamlilikni oshiradi; uchinchidan, CLIL til va fan mazmunini bir vaqtda rivojlantiradi; to‘rtinchidan, raqamli platformalar individual yondashuv va tezkor qayta aloqani ta’minlaydi. Shu bilan birga cheklovlar ham mavjud: raqamli tengsizlik, o‘qituvchilarning raqamli va metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, xorijiy modellarni milliy qadriyatlar va o‘quv dasturlariga mexanik ko‘chirish xavfi. Shu sababli xorijiy tajriba nusxalanmay, milliy kontekstga moslashtirilishi kerak.

Xulosa, taklif va tavsiyalar

Tadqiqot ijtimoiy fanlarni o‘qitishda xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborot

savodxonligi va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim imkoniyat ekanini koʻrsatdi. Quyidagilar tavsiya etiladi:

1) tarix, huquq va fuqarolik jamiyati asoslari darslarida C3 modeliga oʻxshash tadqiqot yoyi asosida manba bilan ishlash va keys-stadi usullarini tizimli joriy etish;

2) bahsli ijtimoiy masalalarni muhokama qilishda Beutelsbax prinsiplariga asoslangan munozara (debat) va soxta sud jarayoni (mock trial) texnologiyalaridan foydalanish;

3) darslarda “manbani tekshirish” (muallif, maqsad, dalil, boshqa manbalar bilan solishtirish) koʻnikmasini baholash mezonlariga kiritish;

4) tanlangan ijtimoiy fan mavzularida CLIL asosidagi ingliz tilidagi modullarni sinovdan oʻtkazish;

5) oʻqituvchilar malaka oshirish kurslariga raqamli pedagogika va sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish boʻyicha mashgʻulotlarni kiritish;

6) xorijiy modellarni pilot (sinov) tariqasida joriy etib, natijalarni oʻquvchilar yutuqlari va qoniqish darajasi boʻyicha oʻlchash, soʻng ommalashtirish.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni “Oʻzbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”. https://lex.uz/docs/-4312785

2. Oʻzbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi OʻRQ-637-son “Ta’lim toʻgʻrisida”gi Qonuni. https://lex.uz/docs/-5013007

3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni (“Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi).https://lex.uz/docs/5031048

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni (Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi). lex.uz

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni (2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi). lex.uz

6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.

8. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

9. Wehling H.-G. Konsens à la Beutelsbach? // Das Konsensproblem in der politischen Bildung. Stuttgart: Klett, 1977.

10. National Council for the Social Studies. College, Career, and Civic Life (C3) Framework for Social Studies State Standards. Silver Spring, MD: NCSS, 2013.

Geografik kartalarni o‘rganish va uning muammolari

Ergashev Orifjon Ungarovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada geografik kartalarni o‘rganish va tahlil qilishning nazariy-metodologik asoslari, ularni baholash mezonlari hamda kartalardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar yoritilgan. Kartografik proyeksiyadan kelib chiqadigan buzilishlar, ma’lumotlarning eskirishi, manbalar o‘rtasidagi nomuvofiqlik, umumlashtirish va grafik jihozlash bilan bog‘liq

noaniqliklar hamda raqamli kartalarda modellashtirish cheklovlari tahlil qilingan. Geografik kartalarni ko'p mezonli baholash tizimi taklif etilgan va kartografik axborotning ishonchliligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: geografik karta, kartografik tahlil, kartani baholash, kartografik proyeksiya, kartografik modellashtirish, GAT.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы изучения и анализа географических карт, критерии их оценки, а также основные проблемы, возникающие при использовании карт. Проанализированы искажения, обусловленные картографической проекцией, устаревание данных, несопоставимость источников, неопределённость, связанная с генерализацией и графическим оформлением, а также ограничения моделирования на цифровых картах. Предложена многокритериальная система оценки географических карт и разработаны рекомендации по повышению достоверности картографической информации.

Ключевые слова: географические карты, картографический анализ, оценка карт, картографические проекции, картографическое моделирование, ГИС.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of studying and analysing geographic maps, the criteria for their evaluation, and the main problems arising in map use. It analyses distortions caused by map projections, data obsolescence, inconsistency between sources, uncertainty related to generalisation and graphic design, and the limitations of modelling on digital maps. A multi-criteria system for evaluating geographic maps is proposed, together with recommendations for improving the reliability of cartographic information.

Keywords: geographic maps, cartographic analysis, map evaluation, map projections, cartographic modelling, GIS.

Globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan hozirgi davrda geografik axborotni to‘plash, qayta ishlash va undan samarali foydalanish masalalari alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Tabiiy muhitdagi o‘zgarishlar, aholi joylashuvi, iqtisodiy faoliyatning hududiy tashkil etilishi hamda tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog‘liq jarayonlarni o‘rganishda geografik kartalar asosiy axborot manbai va tadqiqot vositasi bo‘lib xizmat qiladi [1; 2].

Geografik karta yer yuzasining tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik xususiyatlarini matematik qonuniyatlar asosida kichraytirib, shartli belgilar yordamida tekislikda tasvirlaydigan axborot modelidir [3]. Kartada katta hajmdagi axborot muayyan tizimda mujassamlashgani sababli u geografiya bilan bir qatorda ekologiya, geologiya, qishloq xo‘jaligi, shaharsozlik, transport va favqulodda vaziyatlarni boshqarish sohalarida ham qo‘llaniladi.

Biroq kartadan olinadigan xulosalarning ishonchliligi uning qanday tuzilgani, qaysi ma’lumotlarga asoslangani va qanday talqin qilinishiga bog‘liq. Kartalarning soni va turlari ortib, ular raqamli shaklga o‘tgan sari mazmuniy ishonchlilik, ma’lumotlarning yangiligi, fazoviy aniqlik va tasvirlash usullarining maqsadga muvofiqligini baholash masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda. Shu bois geografik kartalarni o‘rganish metodologik ham, amaliy ham muammolarni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqotning maqsadi — geografik kartalarni o‘rganish va tahlil qilishning nazariy-metodologik asoslarini yoritish, baholash mezonlarini tizimlashtirish hamda kartalardan foydalanishda yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy-kartografik tahlil, kartografik tahlil, matematik-statistik usullar, kartografik modellashtirish va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi [4; 5]. Tizimli yondashuvda karta tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan murakkab axborot modeli sifatida

o‘rganiladi; uning mazmuni, matematik asosi, proyeksiyasi, masshtabi, shartli belgilari va grafik jihozlanishi o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Qiyosiy-kartografik tahlil turli mazmundagi kartalarni taqqoslab, obyekt va hodisalarning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi; bunda kartalarning masshtabi, ma’lumot manbasi, tuzilgan vaqti va tasvirlash usullari hisobga olinadi. Kartografik tahlil tasvirlash usullarini, obyektlarning joylashuvini, miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini o‘rganadi. Matematik-statistik usullar (jumladan, izoliniyalar usuli va statistik taqqoslash) hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni baholash va rayonlashtirishda qo‘llaniladi. Kartografik modellashtirish esa mavjud ma’lumotlarni umumlashtirib, hududiy munosabatlarni aniqlash imkonini beradi.

Kartani o‘rganish uning maqsadi va vazifalarini aniqlashdan boshlanadi. Kartani o‘qish shartli belgilarni tanish bilan cheklanmaydi: u obyektlarning joylashuvini aniqlash, miqdoriy va sifat xususiyatlarini taqqoslash, o‘zaro bog‘liqliklarni tushuntirish va asosli xulosa chiqarishni ham qamrab oladi.

Baholashda kartaning kimlar uchun va qanday maqsadda yaratilgani hal qiluvchi ahamiyatga ega: o‘quv kartalariga qo‘yiladigan talablar ilmiy tadqiqot yoki muhandislik ishlari uchun tuzilgan kartalarnikidan farq qiladi. Shu sababli kartaning funksional vazifasi, foydalanuvchi ehtiyojlari va qo‘llanish sohasi kompleks hisobga olinishi zarur.

Kartalarni baholash mezonlari

Karta sifatini yagona koʻrsatkich bilan baholab boʻlmaydi, shuning uchun koʻp mezonli yondashuv taklif etiladi (1-jadval) [6].

1-jadval. Geografik kartalarni baholash mezonlari va ular bilan bogʻliq muammolar

Mezon	Mazmuni	Yuzaga keladigan muammo
Mazmuniy toʻliqlik va izchillik	Karta vazifa uchun zarur obyektlarni yetarli aks ettirishi, asosiy va ikkilamchi elementlar toʻgʻri tanlanishi	Zarur ma’lumotning yetishmasligi yoki elementlar oʻrtasidagi nomuvofiqlik xulosalar ishonchliligini pasaytiradi
Geometrik aniqlik va matematik asos	Masshtab, proyeksiya va koordinata tizimining karta maqsadi hamda hududiga mosligi	Egri sirtni tekislikda tasvirlashda masofa, maydon, shakl yoki yoʻnalish buziladi
Ma’lumotlarning ishonchliligi va dolzarbligi	Manba, toʻplangan vaqt, aniqlik darajasi va yangilanish holati	Aholi punktlari, transport tarmogʻi va yer foydalanishdagi oʻzgarishlar tufayli ma’lumotlar eskiradi

Mezon	Mazmuni	Yuzaga keladigan muammo
Grafik jihozlanish	Ranglar, belgilar, shriftlar va yozuvlarning to‘g‘ri tanlanishi	Noto‘g‘ri ranglar, belgilar farqining yetarli emasligi yoki ortiqcha axborot qabul qilishni qiyinlashtiradi
Tushunarlilik va amaliy moslik	Kartaning foydalanuvchi ehtiyoji va qo‘llanish sohasiga mosligi	Axborot noto‘g‘ri talqin qilinadi, karta o‘z vazifasini bajarmaydi

Mezonlar birgalikda qo‘llanganda kartaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda kamchiliklarni bartaraf etish imkoni paydo bo‘ladi.

Proyeksiya buzilishlari. Yer yuzasining egri sirtini tekislikda tasvirlashda uzunlik, maydon, burchak yoki shakl buzilishlari muqarrar bo‘lib, hech bir proyeksiya barcha xususiyatlarni bir vaqtda saqlay olmaydi [7]. Shu sababli proyeksiyani tanlashda kartaning maqsadi, qamrab oladigan hududi va ustuvor geometrik xususiyat hisobga olinishi kerak; aks holda o‘lchash va taqqoslash natijalari noto‘g‘ri bo‘ladi.

Ma’lumotlarning eskirishi. Tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar uzluksiz o‘zgargani uchun ilgari tuzilgan kartalar vaqt o‘tishi bilan dolzarbligini yo‘qotadi. Kartada ma’lumot to‘plangan sana va manbaning ko‘rsatilmasligi bu muammoni yashirin holga keltiradi.

Manbalarning nomuvofiqligi. Turli manbalardan olingan ma’lumotlar aniqlik darajasi, to‘plangan vaqti, masshtabi va koordinata tizimi bo‘yicha farq qiladi; ularni bevosita taqqoslash natijalarga cheklov qo‘yadi.

Umumlashtirish va grafik talqin. Masshtab kichraygan sari obyektlarning umumlashtirilishi kuchayadi va tafsilotlar yo‘qoladi. Ranglar, shartli belgilar va masshtabning noto‘g‘ri tanlanishi axborotning noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin; kartografik tasvir har doim tanlash va soddalashtirish natijasi ekanini hisobga olish kerak [8; 9].

Modellashtirish cheklovlari. Karta asosidagi modellarning ishonchliligi ma’lumotlar sifati va tahlil usuliga bog‘liq. Masalan, tuproq, relyef, yog‘in miqdori va yer qoplami ma’lumotlarini birgalikda tahlil qilib eroziya xavfi yuqori maydonlarni aniqlash mumkin, biroq bunday xulosa kirish ma’lumotlarining aniqligi va modelning cheklovlarini hisobga olishni hamda dala kuzatuvlari bilan tekshirilishini talab qiladi.

Foydalanuvchining kartografik savodxonligi. Kartani o‘qish, shartli belgilarni sharhlash va bir nechta kartani taqqoslash ko‘nikmalari yetarli bo‘lmasa, to‘g‘ri tuzilgan karta ham noto‘g‘ri tushuniladi. Bu, ayniqsa, geografiya ta’limida muhim: kartani tayyor axborot manbai sifatida emas, balki dalillarni aniqlash va asosli xulosa chiqarish vositasi sifatida o‘rganish o‘quvchilarda hududiy tafakkur va fazoviy tasavvurni shakllantiradi.

Geografik axborot tizimlari (GAT), masofadan zondlash va sun''iy yo‘ldosh tasvirlari kartografik tadqiqotlar imkoniyatlarini sezilarli kengaytirdi: katta hajmdagi fazoviy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, turli manbalarni birlashtirish, hududiy ko‘rsatkichlarni hisoblash va jarayonlarning vaqt bo‘yicha o‘zgarishini kuzatish mumkin bo‘ldi [10; 11]. Masalan, tuproq kartalari, yer qoplami ma’lumotlari va masofadan zondlash tasvirlarini birgalikda tahlil qilish tuproq degradatsiyasi, eroziya va sho‘rlanishni aniqlashga yordam beradi. Interaktiv xaritalar qatlamlarni yoqish va o‘chirish, kerakli hududni tanlash hamda qo‘shimcha axborot olish imkonini beradi.

Shu bilan birga raqamli texnologiyalar yuqoridagi muammolarni o‘z-o‘zidan bartaraf etmaydi: manbasi noma’lum yoki eskirgan

ma’lumot raqamli shaklda ham shunday qoladi. Shu sababli ma’lumotlar manbasi, sanasi va aniqlik darajasini ko‘rsatuvchi metama’lumotlar zarur.

Geografik kartalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1) 1-jadvaldagi mezonlarni qamrab oluvchi kompleks baholash tizimidan foydalanish;

2) kartada ma’lumot manbasi, to‘plangan vaqti, aniqlik darajasi va yangilanish holatini ko‘rsatish, turli manbalarni taqqoslashda metodologik farqlarni hisobga olish;

3) proyeksiyani karta maqsadiga ko‘ra asoslab tanlash va buzilishlar xarakterini izohlash;

4) qiyosiy-kartografik, matematik-statistik va modellashtirish usullarini GAT hamda interaktiv xaritalar bilan uyg‘unlashtirish;

5) ranglar, shartli belgilar va yozuvlarni karta maqsadi va foydalanuvchi xususiyatlariga muvofiq tanlab, grafik sifatni oshirish;

6) ta'limda kartani o‘qish, belgilarni sharhlash, bir nechta kartani taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish.

Xulosa qilib aytganda geografik kartalarni o‘rganish va baholash ko‘p mezonli, izchil va tizimli yondashuvni talab etadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra kartalardan foydalanishdagi asosiy muammolar proyeksiya buzilishlari, ma’lumotlarning eskirishi va manbalar nomuvofiqligi, umumlashtirish hamda grafik talqin bilan bog‘liq noaniqliklar, modellashtirish cheklovlari va foydalanuvchi kartografik savodxonligining yetarli emasligidan iborat. An’anaviy kartografik usullarni matematik-statistik tahlil, modellashtirish va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, ilmiy asoslangan mezonlarga rioya qilish va ma’lumotlar dolzarbligini ta'minlash geografik kartalarning ilmiy, ta’limiy va amaliy qiymatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaliyev T., Safarov E.Yu., Egamberdiyev A., Qoraboyev J.S. Kartashunoslik: darslik. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 240 b.

2. Safarov E.Y., Egamberdiyev A., Musayev I.M. Kartashunoslik: darslik. – Toshkent, 2024. – 516 b.

3. Lapaine M., Midtbø T., Gartner G., Bandrova T., Wang T., Shen J. Definition of the Map // Advances in Cartography and GIScience of the International Cartographic Association. – 2021. – Vol. 3. – Article 9. – DOI: https://doi.org/10.5194/ica-adv-3-9-2021.

4. Берлянт А.М. Картография: учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002.

5. Robinson A.H., Morrison J.L., Muehrcke P.C., Kimerling A.J., Guptill S.C. Elements of Cartography. – 6th ed. – New York: Wiley, 1995. – 688 p.

6. Slocum T.A., McMaster R.B., Kessler F.C., Howard H.H. Thematic Cartography and Geovisualization. – 3rd ed. – Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2009.

7. Snyder J.P. Map Projections – A Working Manual. – U.S. Geological Survey Professional Paper 1395. – Washington: U.S. Government Printing Office, 1987. – 383 p.

8. Monmonier M. How to Lie with Maps. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 176 p.

9. MacEachren A.M. How Maps Work: Representation, Visualization, and Design. – New York: Guilford Press, 1995. – 513 p.

10. Longley P.A., Goodchild M.F., Maguire D.J., Rhind D.W. Geographic Information Systems and Science. – 4th ed. – Chichester: Wiley, 2015.

Intellektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning pedagogik ta'lim bosqichlari

O‘rozboev Sunnat Egamovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
akademik faoliyatni muvofiqlashtrish bo‘limi yetakchi mutaxassis

Annotasiya: Mazkur maqolada intellektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni optimallashtirish masalasi qaraladi.

Maqola bo‘lajak mutaxasislarni tayyorlashni takomillashtirish muammosi bilan shug‘ullanuvchilarga moslab tayyorlangan.

Kalit so‘zlar: Intellekt, intellektuallashtirish, tizim, o‘qitish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, kasbiy faoliyat, optimal, o‘zlashtirish bosqichi, shakllantirish bosqichi, tadqiqotchilik bosqichi, umumlashtirish bosqichlari, bilimlar, pedagogik ta'lim bosqichlar,tushintirish, ta'lim samaradorligi, kafolatlovchi, ijtimoiy, induvidual, mashg‘ulot.

Аннотация: В данной статье рассматривается, как оптимизировать подготовку будущих учителей начальных классов к профессиональной деятельности на основе интеллектуальных систем обучения.

Статья рассчитана на тех, кто занимается улучшением подготовки будущих специалистов.

Ключевые слова: интеллект, интеллект, система, обучение, будущие учителя начальных классов, профессиональная деятельность, оптимум, приобретение, формирование, этап исследования, резюме, знание, педагогическое образование, понимание, эффективность обучения, гарантированное, социальное, индуктивное. обучение.

Annotation: This article considers how to optimize the preparation of future primary school teachers for professional activities based on intelligent learning systems.

The article is tailored to those who are concerned with improving the training of future specialists.

Keywords: Intelligence, Intelligence, System, Teaching, Future Elementary Teachers, Professional Activity, Optimal, Acquisition, Formation, Research Phase, Summary, Knowledge, Pedagogical Education, Understanding, Teaching Effectiveness, Guaranteed, Social, Inductive training

Annotation: This article discusses how to optimize the preparation of future elementary school teachers for professional work based on intelligent learning systems.

Key words: Intellect, intellectualized, system, learning, future elementary school teachers, professional work, optimal, mastering stage, forming stage, researching stage, generalizing stages, knowledge, pedagogical education stages, explaining, effectiveness of education, guaranteed, social, individual, activity.

Hozirda mamlakatimiz taraqqiyotining jahon hamjamiyati taraqqiyoti bilan integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimi oldiga yuqori intellektual salohiyatli, innovasion rivojlangan kadrlarni shakllantirish va bunda ta'lim sohasida erishilgan boy tajriba, ilm-fan va texnika-texnologiyalar, raqamli texnologiyalar imkoniyatlariga tayanish kerakligini ta'kidlamoqda.

Shu sababdan ham mazkur tadqiqot ishimizga intellektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni optimallashtirishning pedagogik ta'lim bosqichlarini (algoritmik tizimini) tadqiq qilishni maqsad qilib oldik.

Ushbu sohada olib borilgan izlanishlarimiz va tajribalarimiz natijalari intelektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak

boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashni quyidagidek pedagogik ta'lim bosqichlari asosida olib borish maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rsatdi [1-3]:

1. Aniqlashtirish bosqichi. Bu bosqich bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning birinchi bosqichiga (kursiga) to‘g‘ri keladi. Unda quyidagilar asosiy e'tiborda bo‘ladi:

Ta'lim oluvchilarga o‘qituvchilik kasbining ijtimoiy ahamiyati haqida ma'lumotlar berilib boriladi;

Ta'lim oluvchilarga ularning o‘quv-biluv faoliyatini tashkil etish haqida hamda professor-o‘qituvchilar tomonidan berilayotgan ma'lumotlarni o‘zlashtirishning ilg‘or texnalogiyalari o‘rgatilib boriladi;

Ta'lim oluvchilarga ularning intelektuallashtirilgan salohiyatiga va kasbiy faoliyatiga oid ma'lumotlarini o‘rganishning optimal yo‘llari o‘rgatilib boriladi va bunda axborot tashuv vositalari (intelektuallashtirilgan texnologik xarita, fleshka, vertual stend va shu kabilar)dan foydalanishga tavsiya va ko‘rsatmalarni berib boriladi;

Ta'lim oluvchilarga intelektuallashtirilgan o‘qitish vositalari va ulardan foydalanish haqida ma'lumotlar berib boriladi;

Ta'lim oluvchilarga intelektuallashtirilgan o‘qitish tizimlarining, xususan zamonaviy komp'yuterlarning keng qamrovli va katta xajmdagi ma'lumotlar bilan ish ko‘rsatishda ular universal didaktik asoslar va vositalar ekanligini hamda ular asosida paydo bo‘lgan imkoniyatlari haqida muntazam ravishda tushintirib borish kerak bo‘ladi;

Ta'lim oluvchilarning ongiga o‘quv vazifalari va topshiriqlari dalil (voqea, hodisa)lardan tashkil topishligini singdirib borish kerak;

Ta'lim oluvchilarga bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashdagi tarkibiy tuzilmaning har bir tarkibiy qisimlari orasidagi bog‘lanishlarning mavjudligini va bu bog‘lanishlarga sabab-oqibat tizim negizidagi ma'lumotlar izchilligini tarkib toptirishni o‘rgatib borish.

Bu qayd etilganlarni e'tiborga olib bu bosqichni izlanish bosqichi deb ataladi. Bu bosqichni bajarishga quyidagidek talablarni qo‘ydik:

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga o‘qituvchilik kasbi bo‘yicha ma'lumotlar beriladi va ularga o‘qituvchilik kasbi haqidagi ma'lumotlarni yuksaltirishga oid metodlar tavsiya qilinadi;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga intelektuallashtirish vositalari va intelektuallashtirlgan o‘qitish tizimlari bilan muloqot qilishlarini o‘rgatish kundalik vazifaga aylantiriladi;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘quv vazifalarini va topshiriqlarini dalil (voqea, hodisa, narsa va predmet)lardan mazkur dalillarni kelib chiqish sabab-oqibatlarini va ularning orasidagi bog‘lanishlarni anglab yetishga o‘rgatiladi.

2. Shakllantirish bosqichi. Bu bosqich bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning ikkinchi bosqichiga (kursiga) to‘g‘ri keladi. Unda quyidagilar asosiy e'tiborda bo‘ladi:

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari mustaqil ravishda izlanish bosqichidagi (birinchi bosqichdagi) faoliyatini davom ettiradi;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari berilgan vazifa va topshiriqlarga mos holda predmet tayyorlash, narsa yasash, muayyan mavzuni o‘zlashtirishning konseptual modelini shakllantirish kabi faoliyatlarga jalb etiladi;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga oid didaktik o‘yinlar va treninglarni tashkil etish faoliyatlariga jalb etiladi;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida “fan, ta'lim, amaliyot” negizida ta'lim-tarbiya berishga ma'naviy ehtiyojni yuzaga chiqarish va uning mazmunini “ta'lim kelajak poydevori bo‘lsa, ilm-fan taraqqiyot poydevori”, degan absalyut haqiqat nuqtai nazardan tashkil etish kerak bo‘ladi.

Bunday maqsad va vazifalarni bajarishga mos holdagi talablar bor. Biz ularni quyidagidek qilib belgilab oldik: bunda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari izlanishlar olib borishga kirishishi kerak; muayyan mavzuni o‘rganish jarayonini konseptual modellashtirishga kirishish

kerak; fan (mavzu) bayonini o‘rganishni yengillashtirish uchun maket, buyum, narsa va shu kabilarni mustaqil va ongli ravishda yasashga kirishib ketishi kerak; professor–o‘qituvchilar tomonidan berilanadigan topshiriq va vazifalarni bajarishning alternativ variyantlarini ham tayyorlashga tobora kirib boraverishiga e'tiborni kuchaytirish kerak; bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z kasbiy faoliyati bo‘yicha treninglar o‘tkazishga tayyor bo‘lishi kerak va h.k.

3. Tadqiqotchilik bosqichi. Bu bosqich bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning uchinchi bosqichiga (kursiga) to‘g‘ri keladi. Bunda quyidagilar asosiy e'tiborda bo‘lad

4. Umumlashtirish bosqichi. Bu boqich bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning to‘rtinchi bosqichiga (kursiga) to‘g‘ri keladi. Bunda quyidagilar asosiy e'tiborda bo‘ladi:

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘zlarini kasbiy-amaliy faoliyatiga tayyor bo‘lib borayotganligini baholay olishlariga tayyorlash ishlari;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oldingi uchala pedagogik ta'lim bosqichlari bo‘yicha mustahkam tasavvurga ega bo‘lishlari va ular bo‘yicha o‘zining kasbiy-amaliy faoliyatni egallaganligi haqidagi bilimlarni tarkib toptirish faoliyati;

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga oid o‘quv materiallarini iste'molda foydalanish uchun taqsimlay olishga va mashg‘ulot turiga qarab ularni tizimlashtirishga o‘rgatish va shu kabilar.

Bu bosqichga tegishli talablarni quyidagicha qilib ifodalab oldik: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bundan oldingi uchala bosqich mazmun-mohiyatini intellektual faoliyat nuqtai nazaridan iste'molda foydalana olish kerak; bu bosqichda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘zini-o‘zi bemalol baholay olishi kerak; bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi intellektuallashtirish vositalari haqida puxta bilimga ega bo‘lib, intellektuallashtirish vositalaridan

foydalanilgan holda treninglar o‘tkazishni uddalay olishlari kerak va h.k.

Demak, intellektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash uchun mahsus innovasion xarakterdagi ilmiy-metodik asoslarni ishlab chiiqishga to‘g‘ri keladi va bunda ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi pedagogik ta'lim bosqichlari mazmunini intellektuallashtirishga e'tiborni kuchaytirish kerak bo‘ladi. Shuningdek, yuqorida qayd etilgan pedagogik ta'lim bosqichlari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini intellektual-kasbiy faoliyatga tayyorlashga qo‘yiladigan zamonaviy talablar ham innovasion xarakterga ega

bo‘lib, ulardan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy-amaliy faoliyatga tayyorlashning optimal variantlaridan birini qo‘lga kiritishni kafolatlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. To‘raqulov X. A. Ilmiy ijodiyot metodologiyasi. Monografiya. – T: Fan, 2007, 248 b.

2. To‘raqulov X. A, Hasanboev J, Alqarov I, Usmonov N, To‘raqulov O. X. Ilmiy tadqiqot asoslari. O‘quv qo‘llanma. - T.: Fan va texnologiya, 2011,

484 b.

3. To‘raqulov X. A., To‘raqulov O. X., To‘raqulova I. X., To‘raqulov U. X. Ilmiy tadqiqot asoslari: 1000 savolga 1000 javob. - T . : Fan va texnologiya, 2019, 632 b.

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va metodik asoslari

Norboyev Nekruz Nurboyevich
Raqamlashtirish va sun’iy intelektni joriy etish bo‘limi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va metodik asoslari tahlil qilingan. Sun’iy intellektning o‘quv materiallarini ishlab chiqish, ta’limni individuallashtirish, o‘quvchilarning bilimlarini baholash, qayta aloqa taqdim etish hamda pedagoglarning kasbiy faoliyatini takomillashtirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalarini ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish, pedagogik maqsad va kutilayotgan natijalarga muvofiq tanlash, axborot ishonchliligini tekshirish hamda akademik halollikni ta’minlash masalalariga e’tibor qaratilgan. Maqolada sun’iy intellektdan foydalanishning metodik shartlari va uni mas’uliyatli qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari, didaktik imkoniyatlar, metodik yondashuv, raqamli kompetensiya, individuallashtirilgan ta’lim, interfaol metodlar, formativ baholash, akademik halollik, pedagogik samaradorlik.

Kirish

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari va pedagogik faoliyatni tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayonida axborotni izlash, qayta ishlash, o‘quv materiallarini yaratish, bilimlarni tahlil qilish va o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’limiy yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu sababli sun’iy intellektdan foydalanish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Sun’iy intellektni ta’limga joriy etish faqat texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon ta’lim maqsadlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘qitish metodlarini takomillashtirish, pedagogning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish va o‘quvchining mustaqil fikrlash faoliyatini qo‘llab-quvvatlashni ham talab qiladi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “AI Competency Framework for Teachers” hujjatida ham pedagoglarning sun’iy intellektdan foydalanish kompetensiyalari inson manfaatlariga yo‘naltirilgan yondashuv, sun’iy intellekt etikasi, texnologik bilimlar, pedagogik integratsiya va uzluksiz kasbiy rivojlanish kabi yo‘nalishlar orqali yoritilgan [1].

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘quv jarayoniga tatbiq etish, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunday sharoitda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslash va ularni qo‘llashning samarali metodik mexanizmlarini belgilash alohida ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish, uni o‘quv faoliyatiga integratsiya qilishning metodik asoslarini aniqlash hamda mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

UNESCOning ta’lim va tadqiqotda generativ sun’iy intellektdan foydalanishga oid tavsiyalari hamda pedagoglar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalari doirasi metodologik manba sifatida o‘rganildi [2]. Ushbu manbalar asosida sun’iy intellektning ta’limiy imkoniyatlari, pedagogik shartlari va ehtimoliy cheklovlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Sun’iy intellektning ta’limdagi didaktik imkoniyatlari

Didaktika ta’limning maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, metodlari va tashkiliy shakllarini o‘rganuvchi pedagogika sohasi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellektning didaktik

imkoniyatlari uning ta’lim maqsadlariga erishish, o‘quv mazmunini o‘zlashtirish, o‘quv faoliyatini tashkil etish va ta’lim natijalarini baholashga qo‘shadigan hissasi bilan belgilanadi.

Birinchidan, sun’iy intellekt o‘quv materiallarini tayyorlash va moslashtirish imkonini beradi. Pedagog undan mavzu bo‘yicha topshiriqlar, test savollari, muammoli vaziyatlar, muhokama savollari, amaliy mashqlar va dars rejalarining dastlabki variantlarini ishlab chiqishda foydalanishi mumkin. Masalan, bir mavzu bo‘yicha boshlang‘ich, o‘rta va yuqori murakkablikdagi topshiriqlarni shakllantirish orqali o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos materiallar yaratish mumkin. Bunda sun’iy intellekt ishlab chiqqan materiallar pedagog tomonidan tekshirilishi, o‘quv dasturi va yosh xususiyatlariga muvofiqlashtirilishi lozim.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt ta’limni individuallashtirishga yordam beradi. O‘quvchilarning bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va qiyinchiliklari turlicha bo‘lgan sharoitda bir xil topshiriq barcha o‘quvchilar uchun birdek samarali bo‘lmasligi mumkin. Sun’iy intellekt yordamida qo‘shimcha izohlar, muqobil misollar, bosqichma-bosqich ko‘rsatmalar va mustahkamlash mashqlarini tayyorlash mumkin. Bu o‘quvchilarning individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday vositalar o‘quvchining qobiliyati yoki kelajakdagi muvaffaqiyati to‘g‘risida yakuniy xulosa chiqaruvchi mustaqil mezon sifatida qo‘llanmasligi kerak.

Uchinchidan, sun’iy intellekt qayta aloqa berish jarayonini takomillashtirishi mumkin. O‘quvchi topshiriqni bajarishda xatoga yo‘l qo‘yganda, tizim qo‘shimcha savollar, tushuntirishlar yoki yo‘naltiruvchi tavsiyalar taklif qilishi mumkin. Bunday yondashuv xatoni faqat kamchilik sifatida emas, balki o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida ko‘rishga yordam beradi. Biroq avtomatik tavsiyalar har doim ham to‘g‘ri bo‘lmasligi sababli pedagog ularning mazmunini nazorat qilishi zarur.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt baholash jarayonini tashkil etishda yordamchi vosita vazifasini bajarishi mumkin. U test topshiriqlarining dastlabki variantlarini tuzish, javoblarni mezonlar asosida guruhlash, yozma ishlar bo‘yicha dastlabki fikr-mulohazalarni shakllantirish va o‘zlashtirishdagi umumiy tendensiyalarni aniqlashda qo‘llanishi mumkin. Shunga qaramay, o‘quvchining bilimini yakuniy baholash, uning individual holatini hisobga olish va baholashning adolatliligini ta’minlash pedagogning mas’uliyatida qolishi lozim.

Beshinchidan, sun’iy intellekt pedagogning kasbiy faoliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega. U ilmiy va metodik manbalarni dastlabki tahlil qilish, dars ssenariylarini takomillashtirish, murakkab mavzularni turli usullarda tushuntirish va o‘z-o‘zini kasbiy rivojlantirish rejasini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. UNESCO pedagoglar uchun sun’iy intellekt kompetensiyalarini texnologiyani bilish bilangina cheklamay, uni pedagogik maqsadlarda qo‘llash va uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan bog‘laydi.

Sun’iy intellektdan foydalanishning metodik asoslari

Sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun uni dars jarayoniga tasodifiy yoki faqat yangilik sifatida kiritish yetarli emas. Texnologiyani tanlash va qo‘llash aniq didaktik maqsad, o‘quv mazmuni, o‘quvchilarning ehtiyojlari va kutilayotgan natijalar bilan bog‘langan bo‘lishi kerak. Shu asosda quyidagi metodik tamoyillarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Maqsadga muvofiqlik tamoyili. Sun’iy intellekt vositasi muayyan pedagogik vazifani bajarishga xizmat qilishi lozim. Agar mavzuni an’anaviy tushuntirish yoki oddiy mashq yordamida samarali o‘zlashtirish mumkin bo‘lsa, sun’iy intellektdan foydalanish majburiy ehtiyojga aylantirilmasligi kerak. Texnologiya ta’lim maqsadining o‘rnini egallamaydi, balki unga erishish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

O‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash tamoyili. Sun’iy intellekt tayyor javob beruvchi vosita sifatida emas, balki savol berish, faraz ilgari surish, dalillarni solishtirish, muammolarni tahlil qilish va

mustaqil xulosa chiqarishni rag‘batlantiruvchi yordamchi sifatida qo‘llanishi zarur. Masalan, o‘quvchiga tayyor insho yaratish topshirig‘i berish o‘rniga, mavzu bo‘yicha turli nuqtayi nazarlarni solishtirish, dalillarning ishonchliligini tekshirish va mustaqil matn yozish vazifasi berilishi mumkin.

Differensial yondashuv tamoyili. Pedagog sun’iy intellekt yordamida bir mavzu uchun turli murakkablikdagi topshiriqlar, qo‘shimcha tushuntirishlar va mustahkamlash materiallarini tayyorlashi mumkin. Bunda topshiriqlar o‘quvchilarning yoshiga, bilim darajasiga, til imkoniyatlariga va ta’lim ehtiyojlariga mos bo‘lishi lozim. Alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilar uchun materialni soddalashtirish yoki muqobil taqdim etish imkoniyatlari ham ko‘rib chiqilishi mumkin.

Teskari aloqa va refleksiya tamoyili. Sun’iy intellekt vositalari o‘quvchiga xatolarini ko‘rish va ularni tuzatish bo‘yicha tavsiyalar olish imkonini beradi. Biroq o‘quvchi tavsiyani shunchaki qabul qilmasdan, uning sababini tushunishi va o‘z javobini qayta ko‘rib chiqishi kerak. Pedagog esa dars yakunida o‘quvchilarning nimalarni o‘rganganini, qaysi jihatlarda qiynalganini va qanday strategiyalar foyda berganini tahlil qilishga sharoit yaratadi.

Ishonchlilik va akademik halollik tamoyili. Generativ sun’iy intellekt ba’zan noto‘g‘ri ma’lumot, mavjud bo‘lmagan manba yoki asoslanmagan xulosalarni taqdim etishi mumkin. Shu sababli o‘quv materiallari va ilmiy ma’lumotlar ishonchli manbalar bilan tekshirilishi zarur. UNESCO tavsiyalarida ham ta’limda generativ sun’iy intellektdan foydalanishda inson manfaatlari, ma’lumotlar maxfiyligi, xavfsizlik va pedagogik maqsadga muvofiqlik masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Metodik jihatdan sun’iy intellektdan foydalanish jarayonini bir necha bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. **Maqsadni belgilash:** darsda qaysi bilim, ko‘nikma yoki kompetensiya rivojlantirilishi aniqlanadi.

2. **Vosita va topshiriqni tanlash:** tanlangan sun’iy intellekt vositasining vazifaga muvofiqligi, foydalanish shartlari va xavfsizligi tekshiriladi.
3. **Materialni tayyorlash:** savollar, topshiriqlar, izohlar yoki baholash mezonlarining dastlabki variantlari ishlab chiqiladi.
4. **Pedagogik tekshiruv:** ma’lumotlarning aniqligi, yoshga mosligi, dasturga muvofiqligi va xolisligi baholanadi.
5. **Ta’lim jarayoniga tatbiq etish:** o‘quvchilar faol ishtirok etadigan mashg‘ulot tashkil qilinadi.
6. **Natijalarni tahlil qilish:** o‘quvchilarning bilimlari, mustaqil fikrlashi va topshiriqni bajarish sifati baholanadi.

Mazkur bosqichlar sun’iy intellektni darsga tizimli integratsiya qilish va texnologiyadan foydalanish natijalarini pedagogik nuqtayi nazardan baholashga yordam beradi.

Sun’iy intellektdan foydalanishning muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish qator imkoniyatlar bilan birga muayyan muammolarni ham yuzaga keltiradi. Birinchi muammo — o‘quvchilarning tayyor javoblarga ortiqcha tayanib qolish ehtimoli. Agar topshiriqning asosiy qismi sun’iy intellekt tomonidan bajarilsa, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi va ijodiy yondashuvi yetarlicha rivojlanmasligi mumkin. Buning oldini olish uchun pedagog jarayonga izohlash, dalillash, manbalarni taqqoslash va bajarilgan ishni himoya qilish kabi talablarni kiritishi lozim.

Ikkinchi muammo-ma’lumotlarning aniqligi va xolisligi bilan bog‘liq. Sun’iy intellekt yaratgan javob ishonchli va ravon ko‘rinsa ham, unda xatolar yoki biryoqlama talqinlar bo‘lishi mumkin. Shu sababli o‘quvchilarda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, bir nechta manbani solishtirish va dalillarni tekshirish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Uchinchi muammo-shaxsiy ma’lumotlar va maxfiylikni himoya qilish. O‘quvchilarning ismi, manzili, sog‘lig‘i, psixologik holati,

baholari yoki boshqa shaxsiy ma’lumotlarini tegishli ruxsat va himoya shartlarisiz ochiq sun’iy intellekt xizmatlariga kiritish mumkin emas. Ta’lim tashkilotlari foydalaniladigan vositalarning maxfiylik siyosati, yoshga doir cheklovlari va ma’lumotlarni qayta ishlash shartlarini o‘rganishi lozim.

To‘rtinchi muammo — raqamli tengsizlik. Barcha ta’lim muassasalari va o‘quvchilar internet, qurilma yoki pullik xizmatlardan bir xil darajada foydalana olmaydi. Shuning uchun sun’iy intellektga asoslangan topshiriqlarni tashkil etishda texnik imkoniyatlar hisobga olinishi, muqobil topshiriqlar taklif etilishi va hech bir o‘quvchining ta’lim olish imkoniyati cheklanmasligi kerak.

Mazkur muammolarni kamaytirish uchun pedagoglarning raqamli va sun’iy intellekt savodxonligini oshirish, maktab miqyosida foydalanish qoidalarini ishlab chiqish, akademik halollik mezonlarini aniqlashtirish hamda o‘quvchilarga texnologiyadan mas’uliyatli foydalanishni o‘rgatish zarur. Sun’iy intellekt pedagogning kasbiy mulohazasi va insoniy muloqotini almashtiruvchi vosita emas, balki ularni qo‘llab-quvvatlovchi texnologiya sifatida qaralishi lozim.

Xulosa

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish o‘quv materiallarini tayyorlash, ta’limni individuallashtirish, qayta aloqa berish, baholash jarayonini qo‘llab-quvvatlash va pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ko‘maklashish kabi didaktik imkoniyatlarga ega. Biroq ushbu imkoniyatlarning ta’lim sifatiga ijobiy ta’siri texnologiyaning o‘ziga emas, balki uning pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi va metodik jihatdan to‘g‘ri qo‘llanishiga bog‘liq.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida mustaqil maqsad emas, balki o‘quv natijalariga erishishga xizmat qiluvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llanishi lozim. Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish darsning maqsadi, mazmuni, o‘quvchilarning ehtiyojlari va baholash mezonlari bilan uzviy bog‘lanishi zarur.

2. Pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, tanqidiy tahlil ko‘nikmalari va texnologiyadan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini rivojlantirish muhim metodik shart hisoblanadi.

3. Akademik halollik, axborotning ishonchliligi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli tenglik sun’iy intellektni ta’limga joriy etishda ustuvor mezonlar bo‘lishi kerak.

4. Sun’iy intellektdan foydalanish samaradorligini baholashda faqat texnologiyaning mavjudligi emas, balki o‘quvchilarning bilimlari, mustaqil fikrlashi va ta’lim natijalaridagi o‘zgarishlar hisobga olinishi zarur.

Shunday qilib, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’limga maqsadli, metodik asoslangan va mas’uliyatli tarzda joriy etish zamonaviy ta’lim muhitini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bunda pedagogning yetakchi roli, o‘quvchining faol ishtiroki va inson manfaatlariga yo‘naltirilgan yondashuv asosiy tamoyillar bo‘lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Miao F., Cukurova M. *AI Competency Framework for Teachers*. — Paris: UNESCO, 2024. — URL: https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers

2. Miao F., Holmes W. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. — Paris: UNESCO, 2023. —URL: https://www.unesco.org/env /articles/guidance-generative-ai-education-and-research

3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

4. UNESCO. *AI and Education: Guidance for Policy-makers*. — Paris: UNESCO, 2021.

Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarishning amaliy asoslari

Turaxujayeva Madina Norpulatovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi maktabgacha ta’lim metodisti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini tashkil etish va boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlari keng yoritilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bolalarning bilim, koʻnikma va malakalarini hayotiy vaziyatlarda qoʻllay olish salohiyatini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan boʻlib, ushbu maqolada uning ta’lim jarayonidagi oʻrni, tarbiyachi faoliyatini boshqarishdagi ahamiyati va ta’lim samaradorligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: maktabgacha ta’lim, kompetensiya, boshqaruv, ta’lim mazmuni, innovatsiya, tarbiyachi, rivojlanish.

Аннотация: В данной статье широко рассматриваются теоретические и практические аспекты организации и управления образовательным содержанием в дошкольных образовательных организациях на основе компетентностного подхода. Компетентностный подход направлен на развитие у детей способности применять свои знания, навыки и компетенции в реальных жизненных ситуациях. В статье анализируется его роль в образовательном процессе, его важность в управлении деятельностью педагогов и его влияние на эффективность обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, компетентность, управление, образовательное содержание, инновации, педагог, развитие.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical aspects of organizing and managing the

content of education in preschool institutions based on a competency-based approach. The competency-based approach is aimed at developing children's ability to apply their knowledge, skills, and competencies in real-life situations. The article explores the role of this approach in the educational process, its significance in managing the activities of educators, and its impact on the effectiveness of education.

Keywords:preschool education, competency, management, educational content, innovation, educator, development

Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini shakllantirish jarayoni nafaqat bilim berishga, balki bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va amaliy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan. Kompetensiyaviy yondashuv bolaning o‘z hayotiy tajribasidan kelib chiqib, o‘rganilgan bilimlarni amalda qo‘llash qobiliyatini shakllantiradi. Bu yondashuv maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining psixologik, jismoniy va ijtimoiy jihatlarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi — maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarish jarayonini tahlil qilish, samarali boshqaruv mexanizmlarini aniqlash va takliflar berishdir.

Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish jarayoni ko‘plab tashkiliy, metodik va psixologik omillarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, boshqaruv jarayonida an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, bolalarning faol ishtirokiga, ularning o‘zaro muloqot, mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan faol ta’lim muhitini yaratish zarur. Bunda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda eng katta muammo — ta’lim jarayonini yangicha mazmunda

tashkil etish uchun zarur sharoit va metodik qo‘llanmalar yetishmasligidir. Shu bois, pedagoglar uchun metodik seminarlar, tajriba almashish platformalari, raqamli o‘quv vositalarini yaratish dolzarbdir. Bu vositalar yordamida ta’lim jarayonini samarali boshqarish, bolaning har tomonlama rivojlanishiga erishish mumkin.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — ta’lim mazmunining integratsiyalashgan bo‘lishi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dunyoqarashni shakllantirish uchun fanlararo aloqadorlik, o‘yin va amaliy faoliyatni uyg‘unlashtirish talab etiladi. Shu tariqa, bola o‘zining kundalik hayotiy tajribasini o‘quv faoliyatiga bog‘lay oladi, bu esa bilimni mustahkamlash va amaliy qo‘llash imkonini beradi.

Kompetensiyaviy yondashuvni boshqarish tizimida natijadorlikni baholash mezonlarini ishlab chiqish ham dolzarb masalalardan biridir. Bu mezonlar faqat bilim darajasini emas, balki bola tomonidan egallangan kompetensiyalarni, ya’ni muayyan vaziyatlarda bilimni amalda qo‘llash qobiliyatini aniqlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shunday yondashuv ta’lim sifati va boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Tadqiqotda ilmiy tahlil, kuzatish, suhbat, tajriba-sinov va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’lim vazirligining me’yoriy hujjatlari, Davlat o‘quv dasturlari hamda xalqaro tajriba o‘rganildi. Kuzatish va suhbatlar orqali tarbiyachilarning kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotda qo‘llash darajasi tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlarida kompetensiyaga asoslangan mashg‘ulotlar joriy etilib, bolalarning faol ishtiroki, muloqot qobiliyati va o‘zini ifoda etish ko‘nikmalari kuzatildi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning rivojlanish dinamikasini aniqlash uchun monitoring o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim jarayoniga samarali joriy etish bolalarning shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, bolalarda muloqot

madaniyati, o‘z fikrini erkin ifoda etish, jamoada ishlash kabi ijtimoiy kompetensiyalar rivojlandi. Ikkinchidan, bolalarning bilish faoliyati va kuzatuvchanligi ortib, ular atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni tahlil qila olishni o‘rgandilar. Uchinchidan, tarbiyachilar innovatsion o‘yin metodlari va interaktiv topshiriqlar yordamida ta’lim jarayonini qiziqarli tashkil etishga muvaffaq bo‘ldilar. Bu esa ta’lim mazmunining sifat ko‘rsatkichlarini oshirdi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlovchi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning faolligi, ijodkorligi va mustaqilligi an’anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq bo‘lgani aniqlandi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxsiy rivojlanish tizimi sifatida qaraydi. Bu yondashuvda tarbiyachining roli muhim: u bolani faoliyatga undaydi, rag‘batlantiradi va mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish uchun tarbiyachilar kasbiy malakasini doimiy oshirib borishlari lozim. Shuningdek, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, bolalar bilan o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish ta’lim samaradorligini yanada oshiradi. Boshqaruv nuqtai nazaridan, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Shuning uchun rahbarlar tomonidan monitoring, metodik yordam va malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuv maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim omildir. U bolaning o‘quv faoliyatida faolligini oshiradi, ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi va hayotiy muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini shakllantiradi. Tarbiyachilar esa bu jarayonda boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi sifatida ishtirok etadi. Kelgusida kompetensiyaviy yondashuv asosidagi dasturlarni yanada takomillashtirish, ta’lim sifatini baholash mezonlarini ishlab

chiqish va xalqaro tajriba bilan boyitish maktabgacha ta’lim tizimining raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etish uchun boshqaruv jarayonida tizimli monitoring va tahlil mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish zarur. Har bir pedagogning kompetensiya darajasini aniqlash, ularning metodik va innovatsion faoliyatini baholash orqali ta’lim sifati nazorat qilinadi. Shu bilan birga, tarbiyachilarni muntazam malaka oshirish kurslariga jalb etish, yangi o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar, raqamli resurslar bilan ta’minlash jarayonning muhim tarkibiy qismidir.

Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etishning muhim jihati — bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishdir. Har bir bola o‘zining qobiliyati, qiziqishi, ijtimoiy tajribasi asosida o‘rganish jarayoniga jalb qilinishi kerak. Bu esa o‘z navbatida tarbiyachidan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni chuqur bilishni, kreativ fikrlashni va moslashuvchan metodlarni qo‘llashni talab etadi.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularni bola ta’limi jarayoniga faol ishtirok etishga jalb etish kompetensiyaviy yondashuvning muvaffaqiyat kalitidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalarga pedagogik maslahatlar berish, ularni ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlar haqida xabardor qilish orqali bola rivojlanishida uzviylik ta’minlanadi.

Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim mazmunini boshqarish tizimiga singdirish nafaqat bolalarning bilim va ko‘nikmalarini, balki ularning ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Bu yondashuv orqali ta’lim sifati yangi bosqichga ko‘tariladi, tarbiyachilar esa o‘z faoliyatida ijodkorlik va yangilikka intilish ruhida ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–2707-son Qarori. — 2016-yil 29-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3. Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi. — Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2019.
4. Shodmonova, D. (2021). Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. Hasanboyeva, O. (2020). Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga kompetensiyaviy yondashuv. — Toshkent.
6. Karimova, V. (2022). Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va boshqaruv metodlari. — Toshkent: Fan nashriyoti.

O‘zbekistonda vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvi va jamoatchilik monitoringini amalga oshirishdagi o‘rni

Ollayorov Ulug‘bek Abdusattor o‘g‘i
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvi va jamoatchilik monitoringini amalga oshirishdagi o‘rni, ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy nazoratni shakllantirishdagi ahamiyati hamda davlat organlari va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bosma nashrlarning jamoatchilik fikrini

shakllantirish, ijtimoiy muammolarni aniqlash, davlat boshqaruvi faoliyatining ochiqligini ta’minlash va fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishdagi vazifalari yoritiladi. Raqamli media rivojlanayotgan sharoitda vaqtli matbuotning an’anaviy va zamonaviy axborot makonidagi o‘rni, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: vaqtli matbuot, jamoatchilik eshituvi, jamoatchilik monitoringi, jamoatchilik nazorati, ommaviy axborot vositalari, fuqarolik jamiyati, ochiqlik, shaffoflik, ijtimoiy mas’uliyat, jamoatchilik fikri.

Аннотация. В статье анализируется роль периодической печати Узбекистана в организации общественных слушаний и осуществлении общественного мониторинга, рассматривается значение средств массовой информации в формировании общественного контроля, а также исследуются возможности развития диалога между государственными органами и институтами гражданского общества. Освещаются функции печатных изданий в формировании общественного мнения, выявлении социальных проблем, обеспечении открытости государственного управления и повышении общественно-политической активности граждан. В условиях развития цифровых медиа рассматриваются место и значение периодической печати в традиционном и современном информационном пространстве, существующие проблемы и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: периодическая печать, общественные слушания, общественный мониторинг, общественный контроль, средства массовой информации, гражданское общество, открытость, прозрачность, социальная ответственность, общественное мнение.

Abstract. This article examines the role of the periodical press in Uzbekistan in facilitating public hearings and conducting public

monitoring. It analyzes the importance of mass media in promoting public oversight and explores opportunities for developing dialogue between government bodies and civil society institutions. The article highlights the functions of print media in shaping public opinion, identifying social problems, ensuring transparency in public administration, and increasing citizens’ socio-political engagement. In the context of the development of digital media, it also examines the role of the periodical press in traditional and contemporary information environments, identifies existing challenges, and proposes measures to address them.

Keywords: periodical press, public hearings, public monitoring, public oversight, mass media, civil society, openness, transparency, social responsibility, public opinion.

Kirish

Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jamiyat hayotida ommaviy axborot vositalarining o‘rnini yanada kuchaytirmoqda. Axborot nafaqat voqea-hodisalar haqida xabar berish vositasi, balki fuqarolarning ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etishi, davlat organlari faoliyatini tushunishi va o‘z manfaatlarini ifoda etishi uchun zarur shartlardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, vaqtli matbuot - gazeta, jurnal va boshqa davriy bosma nashrlar - jamiyat va davlat o‘rtasidagi muloqotni ta’minlovchi muhim institut sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish hamda davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflikni kuchaytirish jarayonida jamoatchilik nazoratining ahamiyati ortib bormoqda. Fuqarolar davlat idoralari va tashkilotlar faoliyati, ijtimoiy dasturlar ijrosi, budjet mablag‘laridan foydalanish hamda aholiga ko‘rsatilayotgan xizmatlar haqida ishonchli axborotga ega bo‘lishi lozim. Vaqtli matbuot ushbu axborotni to‘plash, tekshirish, tahlil qilish va keng jamoatchilikka yetkazish orqali mazkur jarayonga hissa qo‘shadi.

Jamoatchilik eshituvi va jamoatchilik monitoringi fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini kuchaytiruvchi mexanizmlar hisoblanadi. Jamoatchilik eshituvi muayyan masala yuzasidan manfaatdor tomonlarning fikrlarini tinglash va muhokama qilishga qaratilsa, jamoatchilik monitoringi tashkilotlar faoliyati yoki muayyan dastur ijrosini belgilangan mezonlar asosida muntazam kuzatish va baholashni nazarda tutadi. Matbuot ushbu jarayonlarning mazmunini tushuntirish, ishtirokchilarni xabardor qilish va natijalarni jamoatchilikka yetkazishda muhim vosita bo‘la oladi.

Maqolaning maqsadi - O‘zbekistonda vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvi va monitoringidagi vazifalarini tahlil qilish, uning imkoniyatlari va muammolarini aniqlash hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqish. Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, huquqiy hujjatlarni o‘rganish hamda nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Vaqtli matbuot va jamoatchilik nazoratining nazariy asoslari

Vaqtli matbuot muayyan davriylikda chop etiladigan, jamiyat uchun dolzarb axborotlarni muntazam ravishda taqdim etadigan nashrlar majmuasidir. Uning vazifasi xabar tarqatish bilan cheklanmaydi: gazeta va jurnallar voqea-hodisalarning sabablari, oqibatlari, ijtimoiy ahamiyati va turli guruhlar hayotiga ta’sirini tahlil qilish imkonini beradi. Davriy nashrlarning materiallari saqlanib qolishi ham muhim xususiyat bo‘lib, ular muayyan muammoning vaqt davomida qanday o‘zgarganini kuzatishga yordam beradi.

Jamoatchilik nazorati fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlarining davlat organlari hamda tegishli tashkilotlar faoliyatini qonunchilikda belgilangan tartiblar doirasida kuzatishi va baholashi bilan bog‘liq. Bu jarayonning samarali kechishi uchun axborot ochiqligi, fuqarolarning huquqiy xabardorligi, fikr bildirish imkoniyati va mas’ul tashkilotlarning savollarga munosabat bildirishi muhimdir.

Vaqtli matbuot shu omillar o‘rtasida aloqa o‘rnatib, muammolarni jamoatchilik kun tartibiga olib chiqadi.

Matbuotning jamoatchilik nazoratidagi rolini bir necha asosiy vazifa orqali izohlash mumkin. Birinchisi - axborot berish vazifasi. Nashrlar qonunchilikdagi o‘zgarishlar, davlat dasturlari, hududiy qarorlar va ijtimoiy xizmatlar haqida tushunarli ma’lumot berib, fuqarolarning o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga yordam beradi. Ikkinchisi - tahliliy vazifa: materiallar qarorlarning natijalarini, muammolarning sabablarini va ehtimoliy yechimlarni ochib berishi mumkin.

Uchinchi vazifa - jamoatchilik fikrini ifodalash. Fuqarolar murojaatlari, mutaxassislar fikrlari, tahliliy maqolalar va munozaralar orqali turli nuqtayi nazarlar ommaga yetkaziladi. To‘rtinchi vazifa - hisobdorlikni kuchaytirish. Muammo yoritilgandan keyin mas’ul tashkilotning javobi va amalda ko‘rilgan choralar haqida qayta material tayyorlanishi idoralar faoliyatining natijalarini kuzatish imkonini beradi. Biroq vaqtli matbuotni jamoatchilik nazoratining mustaqil huquqiy shakli bilan tenglashtirmaslik lozim: u, avvalo, nazorat mexanizmlarini axborot bilan ta’minlaydigan va ularning samaradorligiga ko‘maklashadigan institutdir.

2. O‘zbekistonda vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvidagi o‘rni

Jamoatchilik eshituvi muayyan ijtimoiy masala, hududiy rivojlanish rejasi, davlat dasturi yoki aholi manfaatlariga daxldor boshqa mavzu bo‘yicha fikr va takliflarni tinglash, muhokama qilish hamda tegishli xulosalar chiqarishga xizmat qiladi. Eshituvning mazmunli o‘tishi uchun fuqarolar muhokama qilinadigan masala haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lishi, zarur hujjatlar bilan tanishishi va o‘z fikrini erkin bildira olishi kerak.

Vaqtli matbuot eshituvga tayyorgarlik bosqichida muammoning mohiyatini tushuntirishi mumkin. Masalan, hududdagi maktablar sharoiti, tibbiy xizmat sifati, ichimlik suvi ta’minoti, ekologik holat yoki

jamoat transporti masalalari bo‘yicha maqolalar chop etilishi fuqarolarga muhokama mavzusini yaxshiroq anglashga yordam beradi. Mahalliy gazeta va jurnallar bu borada alohida ahamiyatga ega, chunki ular hudud aholisi uchun bevosita dolzarb bo‘lgan masalalarga e’tibor qaratadi.

Ikkinchi jihat - fuqarolarni ishtirok etishga undash. Eshituvning sanasi, joyi, kun tartibi, ishtirok etish tartibi va taklif yuborish usullari haqidagi ma’lumotlarni e’lon qilish ishtirokchilar doirasini kengaytirishi mumkin. Bunda axborot o‘z vaqtida va tushunarli shaklda berilishi lozim. Matbuot, shuningdek, muhokamada qatnashishi mumkin bo‘lgan mutaxassislar va fuqarolik jamiyati vakillarining fikrlarini oldindan yoritib, masalaning turli tomonlarini ko‘rsatadi.

Uchinchi jihat - eshituv jarayoni va natijalarini yoritish. Matbuot ishtirokchilar bildirgan takliflar, mas’ul idoralarning izohlari va muhokama yakunlarini xolis yoritishi lozim. Keyingi sonlarda qabul qilingan takliflar qanday ko‘rib chiqilgani va qanday qarorlar qabul qilingani haqida ma’lumot berish jamoatchilik ishtirokini mazmunli qiladi. Aks holda, eshituv faqat tadbir sifatida yoritilib, uning amaliy natijalari e’tibordan chetda qolishi mumkin.

Shu bilan birga, gazeta yoki jurnalda muhokama o‘tkazilishi yoxud maqola e’lon qilinishi o‘z-o‘zidan rasmiy jamoatchilik eshituvini anglatmaydi. Rasmiy eshituvning huquqiy maqomi, uni tashkil etish tartibi va natijalarini rasmiylashtirish tegishli qonunchilik hamda vakolatli subyektlar faoliyati bilan belgilanadi. Matbuotning vazifasi esa ushbu jarayon haqida axborot berish, jamoatchilik fikrini yetkazish va natijalar izchilligini kuzatishga ko‘maklashishdan iborat.

3. Jamoatchilik monitoringida vaqtli matbuotning ahamiyati

Jamoatchilik monitoringi - muayyan tashkilot, soha, dastur yoki xizmat faoliyatini vaqt davomida kuzatish, ma’lumotlarni to‘plash, ularni mezonlar bilan taqqoslash va natijalarga baho berish jarayonidir. Monitoring bir martalik tanqidiy maqoladan farqli

ravishda muntazamlik va dalillarga tayanishni talab qiladi. Vaqtli matbuotning davriyligi aynan shu jihatdan qulay: bir mavzu yuzasidan ketma-ket materiallar tayyorlash orqali muammoning rivojlanishi yoki hal etilishi kuzatiladi.

Monitoringning birinchi bosqichi muammoni aniqlash va hujjatlashtirishdan iborat. Jurnalistlar fuqarolar murojaatlari, joylardagi kuzatuvlar, ochiq ma’lumotlar, rasmiy hujjatlar va mutaxassislar fikrlarini o‘rganib, masalaning ko‘lamini aniqlashi mumkin. Ta’lim muassasalaridagi sharoit, tibbiyot xizmatlari sifati, kommunal ta’minot yoki ekologik vaziyat yuzasidan tayyorlangan materiallar mavjud muammolarni jamoatchilik e’tiboriga olib chiqadi.

Ikkinchi bosqichda ma’lumotlar taqqoslanadi. Masalan, tashkilot tomonidan e’lon qilingan reja bilan amaldagi natijalar, avvalgi va joriy davr ko‘rsatkichlari yoki turli hududlardagi xizmat sifati o‘zaro solishtirilishi mumkin. Taqqoslashda ma’lumot manbasi, o‘lchov mezoni va vaqt oralig‘i aniq ko‘rsatilishi kerak. Bunday yondashuv umumiy taassurotlar o‘rniga dalillarga asoslangan xulosa chiqarish imkonini beradi.

Uchinchi bosqich - mas’ul tashkilotning pozitsiyasini olish. Tanqidiy materialda qayd etilgan holatlar yuzasidan tegishli idoraga savollar yuborish, izoh olish va zarur bo‘lsa qo‘shimcha hujjatlarni tekshirish jurnalistik xolislikni ta’minlaydi. Tashkilotning javobi hamda fuqarolarning fikri birgalikda yoritilganda o‘quvchi vaziyatni to‘liqroq tushunadi. Agar rasmiy javob olingan bo‘lsa, uning mazmuni aniq berilishi, javob mavjud bo‘lmasa, bu holat ham xolis qayd etilishi lozim.

To‘rtinchi bosqich - natijadorlikni qayta tekshirish. Muammo hal etilgani haqidagi bayonotning o‘zi yetarli emas; amaldagi holatni qayta ko‘rish, hujjatlar va fuqarolar fikri orqali natijani tasdiqlash muhim. Masalan, ta’mirlash ishlari bajarilgani haqida xabar berilgach, obyektning haqiqiy holati, ishlarning sifati va xizmatdan

foydalanuvchilarning fikrlari o‘rganilishi mumkin. Bu yondashuv matbuotning jamoatchilik oldidagi ishonchliligini oshiradi.

Beshinchi jihat - muammoni jamoatchilik kun tartibida saqlash. Davriy nashrlarda muayyan masala yuzasidan izchil materiallar berilishi avvalgi ma’lumotlarni yangi holat bilan solishtirish, takrorlanayotgan kamchiliklarning sabablarini aniqlash va mas’uliyat masalasini unutmaslikka yordam beradi. Shu sababli monitoringni tashkil etishda tahririyat ichida mavzular ro‘yxati, kuzatuv muddati, axborot manbalari va qayta aloqa natijalarini qayd etish tizimini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

4. Hududiy matbuot va fuqarolik jamiyati hamkorligi

Hududiy gazeta va jurnallar jamoatchilik nazoratida muhim imkoniyatlarga ega, chunki ular viloyat, tuman va mahalla darajasidagi kundalik masalalarni yoritadi. Mahalliy aholiga yaqin bo‘lgan tahririyatlar muammolarni erta aniqlashi, turli tomonlar bilan muloqot qilishi va mas’ul idoralar javobini kuzatishi mumkin. Ta’lim, sog‘liqni saqlash, bandlik, ekologiya, yo‘l va kommunal xizmatlar kabi yo‘nalishlar hududiy monitoring uchun dolzarb mavzulardir.

Masalan, tuman gazetasida ichimlik suvi ta’minotidagi uzilishlar haqida fuqarolar murojaati asosida maqola e’lon qilinishi mumkin. Keyingi bosqichda tahririyat mas’ul tashkilotdan izoh oladi, mavjud reja va ma’lumotlarni o‘rganadi, so‘ng belgilangan muddatdan keyin muammoning hal etilgan-etilmaganini qayta tekshiradi. Ushbu misol matbuotning faqat shikoyatni e’lon qilish bilan cheklanmasdan, muammo yechimiga qadar kuzatuv olib borishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Bunday faoliyatda fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik ham foydali. Nodavlat notijorat tashkilotlari, mahalla faollari, kasbiy uyushmalar, ilmiy-tahliliy markazlar va mustaqil ekspertlar muayyan muammo bo‘yicha qo‘shimcha ma’lumot, tahlil yoki mutaxassislik xulosasini taqdim etishi mumkin. Biroq hamkorlik jurnalistik

mustaqillikni cheklamasligi, manbalar va manfaatlar imkon qadar ochiq koʻrsatilishi lozim.

Bosma nashrlarning elektron shakllari va raqamli platformalar bilan uygʻunlashuvi ham ahamiyatlidir. Maqolaga qoʻshimcha hujjatlar, statistik ma’lumotlar yoki rasmiy manbalarga havolalar biriktirilishi oʻquvchiga dalillarni mustaqil tekshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli muhitda axborot tez tarqalishi sababli tekshirilmagan xabarlarni e’lon qilish xavfi ortadi. Demak, nashr shakli oʻzgargan taqdirda ham tahririy tekshiruv, xolislik va mas’uliyat talablari saqlanishi zarur.

5. Mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yoʻllari

Vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvi va monitoringidagi imkoniyatlari keng boʻlsa-da, amaliyotda bir qator muammolar uchrashi mumkin. Birinchidan, ayrim materiallar voqeani qayd etish bilan cheklanib, uning sabablari, huquqiy asoslari, mas’ul subyektlari va yechimlarini yetarli tahlil qilmaydi. Bunday holatda material muammo haqida xabar beradi, biroq monitoring uchun zarur boʻlgan chuqurlik va davomiylikni ta’minlamaydi.

Ikkinchidan, rasmiy ma’lumot va hujjatlarga ega boʻlish imkoniyati material sifatiga ta’sir qiladi. Jurnalistlar ochiq ma’lumotlar, statistik koʻrsatkichlar, qarorlar va mas’ul shaxslarning izohlaridan foydalanishi kerak. Ma’lumot toʻliq boʻlmasa, xulosalar ehtiyotkorlik bilan ifodalanishi va mavjud cheklovlar ochiq koʻrsatilishi lozim. Birgina murojaat yoki tasdiqlanmagan ma’lumot asosida umumiy xulosa chiqarish jamoatchilikni chalgʻitishi mumkin.

Uchinchidan, muammo bir marta yoritilib, uning keyingi natijasi kuzatilmasligi mumkin. Bu kamchilikni kamaytirish uchun tahririyatlar monitoring materiallarini bosqichma-bosqich rejalashtirishi, har bir mavzu boʻyicha qayta aloqa sanasini belgilashi va mas’ul idoralardan olingan javoblarni hujjatlashtirishi kerak. Natijada nashrda muammo, javob, koʻrilgan chora va yakuniy holat oʻrtasidagi bogʻliqlik koʻrinadi.

To‘rtinchidan, bir tomonlama yondashuv, shaxsiy manfaatlar yoki dalilsiz ayblovlar matbuotga bo‘lgan ishonchni pasaytiradi. Jurnalistik materiallarda barcha manfaatdor tomonlarning pozitsiyasini olish, shaxsiy hayot daxlsizligini hurmat qilish, axborot manbalarini tekshirish va xatolar aniqlanganda tuzatish kiritish muhim. Xolislik tanqidni cheklash degani emas; aksincha, tanqidning dalillarga asoslangan va adolatli bo‘lishini anglatadi.

Beshinchidan, bosma nashrlarning axborot tarqatish tezligi raqamli platformalarga nisbatan sekinroq bo‘lishi mumkin. Biroq vaqtli matbuotning chuqur tahlil, izchil kuzatuv, materiallarni saqlash va dalillarni tizimlashtirish imkoniyatlari mavjud. Shu sababli samarali yondashuv bosma va raqamli shakllarni qarama-qarshi qo‘yish emas, balki ularning afzalliklarini birlashtirishdan iborat.

6. Samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar

Birinchi taklif - tahririyatlarda jamoatchilik monitoringiga bag‘ishlangan doimiy rukn yoki mavzuli loyiha tashkil etish. Unda muayyan hudud yoki sohadagi muammolar muntazam yoritilib, mas’ul tashkilotlarning javoblari va keyingi natijalar berib borilishi mumkin. Bunday yondashuv bir martalik materiallarni izchil kuzatuvga aylantiradi.

Ikkinchi taklif - monitoring materiallari uchun umumiy mezonlar ishlab chiqish. Har bir materialda muammoning tavsifi, uning ko‘lami, dalillar va manbalar, mas’ul tashkilotning pozitsiyasi, kutilayotgan yoki amalga oshirilgan chora hamda keyingi tekshiruv natijasi ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Bu tahririyat ishini tizimlashtiradi va o‘quvchi uchun ma’lumotni tushunarli qiladi.

Uchinchi taklif - jamoatchilik eshituvlarini uch bosqichda yoritish: eshituvdan oldin kun tartibi va ishtirok etish tartibini tushuntirish; eshituv davomida turli tomonlarning fikrlarini xolis berish; eshituvdan keyin takliflar va qarorlarning ijrosini kuzatish. Ushbu ketma-ketlik fuqarolar ishtirokini tadbir bilan cheklab qo‘ymasdan, natijaga yo‘naltirishga yordam beradi.

To‘rtinchi taklif - jurnalistlarning ochiq ma’lumotlar, hujjatlar, statistik ko‘rsatkichlar va raqamli vositalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. Kasbiy malaka oshirish dasturlarida faktlarni tekshirish, ma’lumotlarni taqqoslash, intervyu olish, surishtiruv o‘tkazish va huquqiy masalalarni to‘g‘ri talqin qilishga alohida e’tibor qaratish kerak.

Beshinchi taklif - tahririyatlarda qayta aloqa va natijalarni hisobga olish tizimini joriy etish. E’lon qilingan material bo‘yicha mas’ul tashkilotga murojaat qilingan sana, olingan javob, bajarilgan ish va muammoning hozirgi holati qayd etilishi mumkin. Bu ma’lumotlar keyingi materiallarni tayyorlashga va monitoring samaradorligini baholashga yordam beradi.

Oltinchi taklif - natijadorlikni faqat maqolalar soni yoki o‘quvchilar qamrovi bilan o‘lchamaslik. Ko‘tarilgan muammolar bo‘yicha javoblar olingani, ma’lumotlar ochiqlangani, jamoatchilik takliflari muhokama qilingani va amaliy choralar ko‘rilgani kabi sifat ko‘rsatkichlarini ham hisobga olish lozim. Shu bilan birga, matbuotning vazifasi har bir muammoni bevosita hal etish emasligini unutmaslik kerak; uning asosiy hissasi axborot, tahlil, jamoatchilik e’tibori va hisobdorlikni kuchaytirishdan iborat.

Xulosa

O‘zbekistonda vaqtli matbuot jamoatchilik eshituvi va jamoatchilik monitoringini axborot bilan ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. U fuqarolarni dolzarb masalalardan xabardor qiladi, muammolarni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqadi, turli tomonlarning fikrlarini yetkazadi va mas’ul tashkilotlar faoliyatining natijalarini kuzatishga ko‘maklashadi. Ayniqsa, hududiy nashrlar aholining kundalik hayotiga bevosita taalluqli masalalarni yoritish orqali davlat va jamiyat o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirishi mumkin.

Tahlil natijasida vaqtli matbuotning jamoatchilik nazoratiga qo‘shadigan hissasi muntazamlik, dalillarga tayanish, xolislik va qayta aloqa bilan belgilanadi, degan xulosaga kelish mumkin. Bir martalik

tanqidiy maqola muammoni ko‘rsatishi mumkin, ammo uning yechimiga doir o‘zgarishlarni aniqlash uchun keyingi kuzatuv va natijalarni baholash zarur. Shu sababli jamoatchilik eshituvlarini yoritish va monitoring materiallarini tayyorlashda muammoni aniqlashdan boshlab, rasmiy munosabatni olish va natijani qayta tekshirishgacha bo‘lgan izchil yondashuv muhimdir.

Raqamli axborot makonining kengayishi vaqtli matbuot oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bosma nashrlarning tahliliy salohiyatini elektron platformalar bilan uyg‘unlashtirish, ochiq ma’lumotlardan foydalanish, jurnalistlarning kasbiy malakasini oshirish va monitoring natijalarini muntazam yoritish sohaning samaradorligini oshiradi. Matbuotning mustaqilligi, ishonchliligi, xolisligi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini mustahkamlash esa fuqarolarning faol ishtiroki hamda jamoatchilik nazoratining rivojlanishi uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 5-maydagi O‘RQ-369-son “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasining 2007-yil 15-yanvardagi O‘RQ-78-son “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir).

4. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 5-maydagi O‘RQ-370-son “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi Qonuni.

5. O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrdagi 439-II-son “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

6. O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 24-apreldagi 400-I-son “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida”gi Qonuni.

7. McQuail, D. McQuail’s Mass Communication Theory. Sage Publications.

O‘quvchilarda hayotiy maqsadlar va qadriyat mo‘ljallarini shakllantirishning pedagogik muammolari

Karimova Saida O‘ktamovna
JDPU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida hayotiy maqsadlar va qadriyat mo‘ljallarini shakllantirishning pedagogik muammolari — maqsadsizlik, qadriyatlarning shior darajasida qolishi, oila va maktab o‘rtasidagi uzilish hamda o‘qituvchi shaxsi bilan bog‘liq masalalar tahlil qilinadi. Milliy meros (Forobiy, Avloniy) va xorijiy tadqiqotlar (V. Frankl, M. Rokich, U. Deymon, Sh. Shvarts) asosida muammolarni hal etish yo‘llari va amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: hayotiy maqsad, qadriyat mo‘ljallari, maqsad tarbiyasi, o‘quvchi shaxsi, oila va maktab hamkorligi, milliy qadriyatlar, pedagogik muammo.

Аннотация: В статье анализируются педагогические проблемы формирования жизненных целей и ценностных ориентаций учащихся общеобразовательных школ: бесцельность, сведение ценностей к лозунгам, разрыв между семьёй и школой, а также роль личности учителя. На основе национального наследия (Фараби, Авлони) и зарубежных исследований (В. Франкл, М. Рокич, У. Дэймон, Ш. Шварц) предложены пути решения этих проблем и практические рекомендации.

Ключевые слова: жизненная цель, ценностные ориентации, воспитание целеустремлённости, личность учащегося, сотрудничество семьи и школы, национальные ценности, педагогическая проблема.

Abstract: The article analyzes the pedagogical problems of forming life goals and value orientations among secondary school students: purposelessness, the reduction of values to slogans, the gap between family and school, and the role of the teacher as a person.

Drawing on national heritage (al-Farabi, Avloniy) and foreign research (V. Frankl, M. Rokeach, W. Damon, S. Schwartz), ways of solving these problems and practical recommendations are proposed.

Keywords: life purpose, value orientations, purpose education, student personality, family–school cooperation, national values, pedagogical problem.

Har qanday ota-ona farzandiga hech bo‘lmaganda bir marta “Katta bo‘lsang, kim bo‘lasan?” degan savolni beradi. Bu oddiy savolning zamirida xalqimizning azaliy tashvishi yashiringan: farzand hayotda o‘z yo‘lini topadimi, umrini nimaga bag‘ishlaydi, qanday inson bo‘lib yetishadi? Bugun bu savolga javob topish ancha murakkablashdi. Axborot oqimi shiddat bilan kuchaygan, ijtimoiy tarmoqlar tez shuhrat va oson boylik obrazlarini kun sayin ko‘z oldimizga keltirayotgan bir davrda o‘quvchining hayotiy maqsadlari va qadriyat mo‘ljallari ko‘pincha oila, maktab va mahalladan emas, ekrandagi tasodifiy namunalardan shakllanmoqda. Shuning uchun maqsad va qadriyat tarbiyasi bugun maktab pedagogikasining eng nozik, ayni paytda eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi.

Davlatimiz bu masalaga alohida e’tibor qaratmoqda. 2026-yil aprelida Prezidentimiz tanishib chiqqan “Yangi O‘zbekiston yoshlari – 2030” strategiyasi yoshlarga oid birinchi yaxlit strategiya sifatida ularning o‘rni va salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga qaratilgan. Davlatimiz rahbari bu boradagi sa’y-harakatlar yosh avlodning “bilimli, sog‘lom, tashabbuskor va vatanparvar bo‘lib kamol topishiga” xizmat qilishi lozimligini ta’kidlagan [1]. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ham ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi sohaning asosiy prinsiplaridan biri sifatida mustahkamlangan [2]. Biroq qonun va strategiyadagi ezgu maqsadlar sinf xonasida qanday amalga oshadi — bu savol hali ochiq qolmoqda.

Muammoning ildiziga yetish uchun avvalo tushunchalarni aniqlab olish lozim. Amerikalik psixolog Milton Rokichning ta’rificha, qadriyat

— muayyan xulq-atvor usuli yoki hayotning yakuniy holati shaxs yoki jamiyat uchun unga qarama-qarshi bo‘lganidan afzal ekaniga bo‘lgan barqaror ishonchdir [3, p. 5]. Olim qadriyatlarni hayotning yakuniy maqsadlarini ifodalovchi terminal hamda ularga erishish yo‘lini belgilovchi instrumental qadriyatlarga ajratgan. Hayotiy maqsadni esa Stenford universiteti olimi Uilyam Deymon shaxs uchun mazmunli va ayni paytda undan tashqaridagi olam uchun ham ahamiyatli bo‘lgan biror ishni amalga oshirishga qaratilgan barqaror va umumlashgan niyat sifatida ta’riflaydi [4]. Bu ikki ta’rifni o‘zbekona tilda shunday ifodalash mumkin: qadriyat — inson qalbidagi kompas, maqsad esa u ko‘rsatgan manzildir. Kompassiz manzil adashtiradi, manzilsiz kompas esa befoyda.

Bu haqiqatni ajdodlarimiz ham chuqur anglagan. Abu Nasr Forobiy inson hayotining oliy maqsadini baxt-saodatga erishishda ko‘rgan va bu maqsadga ilm hamda ezgu amallar orqali yetish mumkinligini ta’kidlagan [5]. Abdulla Avloniy esa axloq ilmining asl vazifasini aynan hayot maqsadini anglashda ko‘radi: “Axloq ilmini o‘qub, bilub amal qilgan kishilar o‘zining kim ekanin, janobi Haq na uchun xalq qilganin, yer yuzida nima ish qilmak uchun yurganin bilur” [6]. Demak, milliy pedagogikamizda axloq tarbiyasi bilan maqsad tarbiyasi bir-biridan ajralmas: “nima uchun yashayman?” degan savolga javob topgan inson qanday yashash kerakligini ham biladi.

Bu g‘oya XX asr psixologiyasida ham o‘z tasdig‘ini topdi. Natsistlar lagerining dahshatlarini boshidan kechirgan avstriyalik psixiatr Viktor Frankl hayotda ma’no topgan inson eng og‘ir sinovlarga ham bardosh bera olishini o‘z tajribasida ko‘rgan va Nitsshening “Nima uchun yashashini bilgan odam deyarli har qanday qiyinchilikka bardosh bera oladi” degan so‘zlarini bejiz keltirmagan [7]. Pedagogik nuqtai nazardan bu shuni anglatadiki, maqsadi aniq o‘quvchi o‘qishdagi qiyinchiliklarni ham, hayotdagi vasvasalarni ham osonroq yengadi.

Afsuski, amaliyotda maqsadsizlik muammosi tobora ko‘zga tashlanmoqda. Bu faqat bizga xos holat emas. U. Deymonning 12–26 yoshli 1200 nafar amerikalik yosh ishtirokidagi tadqiqotida ularning atigi beshdan bir qismi chinakam hayotiy maqsadga ega ekani, qolganlari esa befarqlar, orzu qilib, lekin harakat qilmaydiganlar yoki turli ishlarni yuzaki sinab ko‘radiganlar ekani aniqlangan [4]. Bizning maktablarimizda ham “Kim bo‘lmoqchisan?” degan savolga “bilmayman” yoki “ko‘p pul topadigan” degan javoblarni eshitish hech kimni ajablantirmaydi. Bunday javoblar ortida yomon niyat emas, balki kattalar bilan chuqur va samimiy suhbatning yetishmasligi yashiringan.

Ikkinchi muammo — qadriyatlarning shior darajasida qolib ketishi. Maktabda halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik haqida ko‘p gapiriladi, lekin o‘quvchi bu qadriyatlarni o‘z hayotiy tanlovi bilan bog‘lay olmaydi. A. Usenova qadriyatlar o‘quvchi faolligini harakatga keltiruvchi ideal va xulq-atvorni yo‘naltiruvchi me’yor vazifasini bajarishini, ular shakllanishi uchun esa o‘quvchida qadriyatlarga tahliliy munosabat tarbiyalanishi zarurligini ta’kidlaydi [8]. Boshqacha aytganda, qadriyatni yodlatib emas, uning ma’nosini birga mulohaza qilib singdirish mumkin. “Olim bo‘lish oson, odam bo‘lish qiyin” degan hikmat ham bilimni qadriyatga aylantirish naqadar mashaqqatli ekanini eslatib turadi.

Uchinchi muammo — oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi uzilish. B.B. Shadiyeva va N.Sh. Masharipova qadriyatlarga asoslangan munosabatlar avvalo oila va maktabda shakllanib, so‘ngra jamiyatda mustahkamlanishini, o‘qituvchi esa o‘quvchining individualligi va hayotiy qarashlarini qo‘llab-quvvatlashi lozimligini qayd etadi [9]. Amalda esa maktab bir narsani, oila boshqasini, ijtimoiy tarmoq esa butunlay uchinchi narsani o‘rgatadi. Bola bu ziddiyatli ovozlar orasida qolib, ko‘pincha eng baland va eng jozibali ovozga ergashadi.

To‘rtinchi, balki eng muhim muammo o‘qituvchining o‘zi bilan bog‘liq. Maqsad va qadriyat tarbiyasi darslik mavzusi emas, shaxsdan

shaxsga oʻtadigan tirik tajribadir. Oʻz kasbidan mamnun boʻlmagan, hayotiy maqsadi haqida oʻylab koʻrmagan oʻqituvchi oʻquvchida yuksak maqsad uygʻota olmaydi. Zero, bola oʻqituvchining soʻzidan koʻra uning hayotiga koʻproq ishonadi.

Xoʻsh, bu muammolarni qanday hal qilish mumkin? Avvalo, qadriyatlar oʻrtasidagi tanlov haqida ochiq suhbat qurish lozim. Shalom Shvarts nazariyasiga koʻra, insonning madaniyatlararo e’tirof etilgan oʻnta asosiy qadriyati doira shaklida joylashgan boʻlib, ularning ayrimlari bir-biri bilan uygʻun, ayrimlari esa ziddiyatda boʻladi [10]. Masalan, shaxsiy muvaffaqiyat va hokimiyatga intilish koʻpincha oʻzgalarga gʻamxoʻrlik bilan toʻqnash keladi. Oʻquvchilarga bunday vaziyatlarni tahlil qildirish — “Yaxshi maosh bilan doʻstga sadoqat oʻrtasida qolsang, nima qilasan?” kabi savollar ustida bahslashish — ularni qadriyatlarni shunchaki bilishdan ongli tanlashga olib boradi. Shu bilan birga, “Mening orzuim” inshosi, “Maqsadlar daraxti” mashqi, mahallaning hurmatli kishilari va turli kasb egalari bilan samimiy uchrashuvlar oʻquvchiga maqsadni mavhum tushunchadan aniq hayotiy yoʻlga aylantirishga yordam beradi. Eng muhimi, bu mashgʻulotlarda oʻqituvchi tayyor maqsadni tiqishtirmaydi, balki bolaning oʻz qobiliyati va qiziqishini kashf etishiga koʻmaklashadi.

Bu yoʻlda ehtiyot boʻlish kerak boʻlgan jihatlar ham bor. Kattalar oʻz armonlarini farzandga yuklab, uning oʻrniga maqsad tanlashi, maqsadni faqat pul va mansab bilan oʻlchash yoki, aksincha, bolaning shaxsiy intilishlarini “xudbinlik” deb qoralash — bularning barchasi maqsad tarbiyasiga zarar yetkazadi. Deymon ta’rifidagi muhim jihat ham shunda: chinakam maqsad ham shaxsning oʻzi uchun mazmunli, ham boshqalar uchun foydali boʻladi [4]. Demak, oʻquvchining shaxsiy orzusini jamiyat manfaati bilan uygʻunlashtirish maqsad tarbiyasining oltin qoidasidir.

Xulosa qilib aytganda, oʻquvchilarda hayotiy maqsad va qadriyat moʻljallarini shakllantirish bir martalik tadbir emas, balki oila, maktab va jamiyat hamkorligida kechadigan uzoq va nozik jarayondir. Uning

muvaffaqiyati ko‘p jihatdan qadriyatlarni yodlatishdan ularni anglatishga, tayyor maqsad berishdan maqsadni birga kashf etishga o‘tishimizga bog‘liq. Shundan kelib chiqib, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz. Birinchidan, “Tarbiya” va boshqa ijtimoiy fanlar darslarida hayotiy maqsad va qadriyatlar tanlovi bo‘yicha vaziyatli topshiriqlar hamda mulohaza mashg‘ulotlari tizimini ishlab chiqish lozim. Ikkinchidan, pedagogik mahorat markazlarida o‘qituvchilar uchun maqsad tarbiyasi va murabbiylik ko‘nikmalari bo‘yicha amaliy trening-modullarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, maktab psixologi va sinf rahbari hamkorligida o‘quvchilarning hayotiy maqsadlari va qadriyat mo‘ljallarini muntazam o‘rganib boradigan diagnostik tizimni yo‘lga qo‘yish zarur. To‘rtinchidan, oila, maktab va mahalla hamkorligida o‘quvchilarni turli kasb egalari va jamiyat uchun ibratli insonlar bilan uchrashtiradigan loyihalarni amalga oshirish kerak.

Zero, o‘z yo‘lini topgan, nima uchun yashayotganini anglagan o‘quvchi nafaqat o‘z baxtini, balki yurtining kelajagini ham yaratadi. Bola qalbida ezgu maqsad uyg‘otish esa o‘qituvchiga berilgan eng sharafli vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Yangi O‘zbekiston yoshlari – 2030” strategiyasi amalga oshiriladi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – 2026. – 20 aprel. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/9120

2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni. – 4-modda.

3. Rokeach M. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973.

4. Damon W. The Path to Purpose: Helping Our Children Find Their Calling in Life. – New York: Free Press, 2008.

5. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
7. Frankl V.E. Man's Search for Meaning. – Boston: Beacon Press, 2006.
8. Usenova A. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarda qadriyatlarga tahliliy munosabatni shakllantirish shart-sharoitlari // Modern Science and Research. – 2025. – 4-jild, 6-son. – B. 736–738. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.science-research.107763
9. Shadiyeva B.B., Masharipova N.Sh. O‘quvchilarda ijobiy hamda qadriyatlar asosiga qurilgan munosabatlarni rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik usullari // Tadqiqotlar. – 2025. – 63-jild, 5-son. – B. 254–257. – DOI: 10.71337/inlibrary.uz.tadqiqotlar.106343

Formation of national idea and ideology in the consciousness of youth

Saydoqulov Ismoil Khakimjonovich
Researcher at Namangan State University

Abstract: The formation of a national idea and ideological consciousness among youth represents one of the most significant socio-philosophical and pedagogical challenges in contemporary society. In the context of globalization, rapid digital transformation, and increasing intercultural interactions, young people are exposed to diverse ideological influences that shape their worldview, identity construction, and civic orientation. This article explores the theoretical and practical foundations of developing national ideology in youth consciousness, emphasizing the role of education systems, family environment, cultural heritage, and state policy in strengthening ideological resilience. The study analyzes the mechanisms through which national ideas are internalized by youth, focusing on cognitive, emotional, and value-based dimensions of ideological formation.

Particular attention is given to the interaction between traditional national values and modern global cultural flows, which often generate ideological pluralism and identity fragmentation. The article argues that a stable national ideology in youth consciousness is achieved through a systematic integration of historical memory, cultural identity, and civic responsibility within educational and social institutions.

Keywords: Youth consciousness, national idea, ideology, identity formation, civic education, globalization, value system, cultural heritage, ideological resilience, socialization, national identity, educational policy.

Аннотация: Формирование национальной идеи и идеологического сознания у молодежи представляет собой одну из наиболее значимых социально-философских и педагогических задач в современном обществе. В условиях глобализации, стремительной цифровой трансформации и расширения межкультурного взаимодействия молодые люди сталкиваются с разнообразными идеологическими влияниями, которые определяют их мировоззрение, процесс становления идентичности и гражданскую ориентацию. В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования национальной идеологии в сознании молодежи; особое внимание уделяется роли системы образования, семейной среды, культурного наследия и государственной политики в укреплении идеологической устойчивости. В работе анализируются механизмы усвоения молодежью национальных идей, при этом акцент делается на когнитивных, эмоциональных и ценностных аспектах формирования идеологических установок. Особое внимание уделяется взаимодействию традиционных национальных ценностей с современными глобальными культурными потоками, что зачастую порождает идеологический плюрализм и фрагментацию идентичности. В

статье обосновывается, что устойчивая национальная идеология в сознании молодежи формируется посредством систематической интеграции исторической памяти, культурной идентичности и гражданской ответственности в деятельность образовательных и социальных институтов.

Ключевые слова: сознание молодежи, национальная идея, идеология, формирование идентичности, гражданское воспитание, глобализация, система ценностей, культурное наследие, идеологическая устойчивость, социализация, национальная идентичность, образовательная политика.

The formation of a national idea and ideological consciousness among youth has emerged as one of the most critical domains of socio-political and philosophical inquiry in the modern era. In the context of accelerating globalization, rapid technological advancement, and increasing intercultural connectivity, the youth of any nation are positioned at the intersection of multiple ideological, cultural, and informational streams. These streams simultaneously offer opportunities for intellectual enrichment and pose challenges related to identity stability, value consistency, and ideological resilience.

Consequently, the issue of how national ideas are formed, transmitted, and internalized within the consciousness of young people has become a central concern for educators, policymakers, philosophers, and sociologists[1]. At the core of this phenomenon lies the concept of youth consciousness as a dynamic and evolving structure shaped by a combination of cognitive development, socio-cultural environment, educational influence, and historical memory. Youth consciousness is not a static entity; rather, it is continuously reconstructed through interaction with both immediate social surroundings and broader global influences. Within this framework, the national idea functions as a stabilizing ideological construct that provides coherence, meaning, and direction to individual and collective identity formation. It serves as a guiding system of values

that integrates historical experience, cultural traditions, moral principles, and aspirations for future development[2].

The importance of national ideology in shaping youth consciousness becomes particularly evident in transitional societies undergoing modernization and reform. In such contexts, the rapid transformation of social institutions and value systems often leads to ideological pluralism, where multiple and sometimes conflicting worldviews coexist. While pluralism can foster critical thinking and openness, it can also generate uncertainty and fragmentation in identity formation. Youth, as the most socially active and intellectually adaptive group, are especially susceptible to these dynamics. Therefore, the role of a coherent national idea becomes essential in ensuring psychological stability, social cohesion, and cultural continuity[3].

From a socio-philosophical perspective, the national idea can be understood as a synthesized expression of collective identity, historical experience, and future-oriented aspirations of a nation. It embodies the spiritual and moral foundation upon which societal development is constructed. In this regard, ideological formation is not merely a cognitive process but also a deeply value-laden and emotionally significant experience. Youth internalize national ideology through a complex process of socialization that includes formal education, family upbringing, peer interaction, media influence, and participation in civic life. Each of these factors contributes to shaping how young individuals perceive their role within the nation and their relationship to broader societal goals[4].

Education systems, in particular, play a decisive role in the transmission of national ideology. Schools, colleges, and universities serve as structured environments where historical knowledge, cultural heritage, and civic values are systematically conveyed. However, the effectiveness of educational institutions in ideological formation depends not only on curriculum content but also on pedagogical

approaches, teacher competence, and the overall socio-cultural environment of learning. Modern educational paradigms emphasize critical thinking, creativity, and independent judgment, which must be carefully balanced with the need to preserve national identity and ideological continuity[5].

In addition to formal education, informal mechanisms of ideological influence have become increasingly significant in the digital age. The expansion of social media platforms, online communication networks, and global information flows has dramatically transformed the ways in which youth access and interpret ideological content. Unlike traditional forms of ideological transmission, digital environments are decentralized, highly interactive, and often unregulated. This creates both opportunities for exposure to diverse perspectives and risks of ideological manipulation, misinformation, and cultural disorientation. As a result, the process of forming a stable national idea in youth consciousness has become more complex and multidimensional[6]. Another essential dimension of this issue is the role of cultural heritage in ideological formation.

Cultural traditions, historical narratives, language, literature, and artistic expressions constitute the symbolic resources through which national identity is constructed and sustained. These cultural elements provide continuity between past, present, and future generations, ensuring that youth remain connected to their historical roots while engaging with contemporary realities. The preservation and promotion of cultural heritage therefore represent a fundamental condition for maintaining ideological stability within youth consciousness[7].

Furthermore, the family institution remains a foundational space for the initial formation of ideological orientations. Within the family environment, children and adolescents acquire their first experiences of value judgment, moral reasoning, and social behavior. Parental attitudes, communication patterns, and behavioral models

significantly influence how young individuals perceive authority, responsibility, and collective belonging. When family-based values are aligned with broader national ideological frameworks, they reinforce the internalization of a coherent value system. Conversely, inconsistencies between family values and societal messages may lead to cognitive dissonance and ideological uncertainty[8].

The role of the state in shaping national ideology among youth is equally significant. Through policy frameworks, educational reforms, cultural programs, and youth engagement initiatives, the state acts as a key architect of ideological infrastructure. State policies aimed at strengthening national identity often focus on fostering patriotism, civic responsibility, and social participation among young people. However, the effectiveness of such policies depends on their ability to balance ideological guidance with respect for individual autonomy and critical thinking. In contemporary theoretical discourse, scholars emphasize that ideology should not be understood merely as a top-down imposition of beliefs, but rather as a participatory and dialogical process. Youth are not passive recipients of ideological content; instead, they actively interpret, negotiate, and reconstruct ideological meanings based on their personal experiences and social contexts.

This interactive nature of ideological formation highlights the importance of creating inclusive environments where young people can engage critically with national ideas while developing a strong sense of belonging. Moreover, psychological dimensions of ideological formation must also be considered. Identity development during adolescence and early adulthood is characterized by exploration, experimentation, and the search for meaning. During this stage, individuals are particularly sensitive to external influences and ideological narratives. The formation of a stable national idea within youth consciousness therefore requires not only informational transmission but also emotional engagement and value internalization. Emotional attachment to national symbols, historical figures, and

cultural traditions plays a crucial role in strengthening ideological commitment. In addition, the concept of ideological resilience has gained increasing importance in recent academic discussions.

Ideological resilience refers to the ability of individuals to maintain stable value systems and identity structures in the face of external ideological pressures. In a globalized world characterized by competing narratives and cultural hybridization, fostering ideological resilience among youth is essential for ensuring social stability and national cohesion. This involves developing critical thinking skills, cultural awareness, and a strong sense of historical continuity. In conclusion, the formation of national idea and ideological consciousness among youth is a complex, multidimensional process that integrates cognitive, emotional, cultural, educational, and political factors. It reflects the interplay between individual identity development and collective national aspirations. Understanding this process is essential for designing effective educational strategies, cultural policies, and social programs aimed at strengthening national identity in the younger generation. As societies continue to evolve under the influence of globalization and technological transformation, the challenge of nurturing a coherent and resilient national ideology among youth will remain a central task for both scholars and practitioners in the fields of education, sociology, and political philosophy.

The study of national idea formation and ideological consciousness among youth has been widely addressed in contemporary international scholarship, particularly within the fields of political sociology, social psychology, and education studies. Foreign researchers emphasize that ideology is not merely a static system of beliefs imposed by institutions, but a dynamic and socially constructed phenomenon shaped through interaction between individuals and socio-cultural environments. In this context, the works of **Benedict Anderson** and **Ernest Gellner** are especially significant in explaining

how national identity and ideological cohesion emerge in modern societies. Benedict Anderson, in his influential concept of "imagined communities," argues that nations are socially constructed entities formed through shared narratives, symbols, and communicative practices. According to Anderson, national consciousness develops when individuals who will never meet each other nevertheless perceive themselves as part of a single collective identity. This theoretical framework is particularly relevant to youth ideological formation, as young people internalize national identity through education systems, media representations, and cultural discourse rather than direct interpersonal experience. Anderson's approach highlights the symbolic and communicative foundations of national ideology, emphasizing that the nation exists primarily in the realm of shared imagination shaped by language, education, and cultural reproduction[9]. Similarly, Ernest Gellner's modernization theory of nationalism provides another essential perspective on ideological development.

Gellner argues that nationalism emerges as a structural necessity in industrialized societies, where standardized education systems are required to produce culturally homogeneous populations capable of functioning within complex socio-economic systems. From this perspective, education becomes the primary mechanism through which national ideology is transmitted and stabilized. For youth, schools and universities serve as institutions that not only provide knowledge but also instill shared cultural codes, behavioral norms, and civic values. Gellner's analysis underscores the functional role of ideology in maintaining social cohesion and economic modernization. When these two theoretical perspectives are synthesized, a comprehensive understanding of youth ideological formation emerges. Anderson emphasizes the symbolic and cultural dimensions of national identity, while Gellner focuses on institutional and structural mechanisms. Together, they demonstrate that the formation of

national idea in youth consciousness is simultaneously a cultural-imaginative and socio-institutional process. Youth internalize ideological frameworks through both emotional identification with national symbols and structured educational systems that reinforce collective norms. In addition to these classical theories, contemporary scholars such as **Miroslav Hroch** and **Craig Calhoun** have expanded the analysis of nationalism by focusing on its developmental stages and discursive construction. Hroch's comparative studies of nationalist movements in Europe suggest that national consciousness evolves through distinct phases, beginning with cultural revival, followed by political mobilization, and culminating in mass national integration. This staged model is particularly useful for understanding how youth become active participants in ideological reproduction, especially during periods of national transformation or state-building[10]. Craig Calhoun further develops the discourse by emphasizing that nationalism should be understood as a form of social practice embedded in everyday life. According to Calhoun, national identity is continuously reproduced through routine interactions, institutional practices, and public discourse. In the context of youth, this means that ideological formation is not limited to formal education but is also shaped by informal environments such as peer groups, digital media platforms, and cultural consumption patterns. Calhoun's perspective highlights the fluid and performative nature of ideological identity. Moreover, psychological and educational researchers in Western academia have contributed significantly to understanding how ideological beliefs are internalized during adolescence. Studies in social identity theory, particularly those associated with **Henri Tajfel**, demonstrate that individuals derive a sense of self from group membership, including national affiliation. This theory explains how youth develop in-group identification and out-group differentiation, which are essential mechanisms in ideological consolidation. The process of social categorization allows young individuals to construct a

coherent self-concept aligned with national values and collective identity. From an educational perspective, modern pedagogical research emphasizes the importance of value-based education in shaping ideological awareness. Constructivist learning theories suggest that students actively construct knowledge and meaning through interaction with their environment. In this sense, ideological formation is not a passive absorption of information but an active cognitive and social process. Educators play a critical role in facilitating this process by creating learning environments that encourage critical reflection on national history, cultural heritage, and civic responsibility. In recent decades, digital globalization has introduced new dimensions to ideological research. Scholars such as **Manuel Castells** argue that the rise of network society has transformed the traditional mechanisms of identity formation. According to Castells, power in the digital age is increasingly exercised through communication networks, where information flows shape public consciousness. For youth, this means that ideological influences are no longer confined to national borders but are distributed across global digital platforms. This creates a complex environment in which national ideology must compete with global cultural narratives, transnational identities, and hybrid value systems. The synthesis of these scholarly perspectives reveals that youth ideological formation is a multidimensional process involving symbolic imagination, institutional education, social interaction, and digital communication. While Anderson and Gellner provide foundational structural and cultural theories, later scholars such as Hroch, Calhoun, Tajfel, and Castells expand the analysis to include developmental, psychological, and technological dimensions. Together, these contributions form a comprehensive theoretical framework for understanding how national idea and ideological consciousness are constructed, maintained, and transformed in youth populations. The reviewed literature demonstrates that the formation of national ideology in youth

consciousness is a complex interplay of cultural imagination, institutional education, social identity processes, and digital communication dynamics. Foreign scholarly contributions provide essential theoretical foundations for analyzing this phenomenon, highlighting both structural and psychological dimensions. These perspectives collectively affirm that youth ideological development is not a linear process but a dynamic and continuously evolving interaction between individual cognition and societal frameworks.

The methodological framework of this study is grounded in an integrative socio-philosophical and interdisciplinary approach that combines qualitative and theoretical research paradigms in order to comprehensively analyze the formation of national idea and ideological consciousness among youth. In the process of conducting this research, a complex methodological system was applied, including historical-comparative analysis to examine the evolution of national ideology across different socio-political contexts; structural-functional analysis to identify the role of educational institutions, family systems, and social organizations in ideological transmission; content analysis to evaluate ideological narratives in educational materials, media discourse, and cultural texts; as well as sociological interpretation methods aimed at understanding the subjective perception of national values among youth groups. Additionally, the study employed a systematic approach that allowed for the synthesis of philosophical, pedagogical, and sociological perspectives into a unified analytical framework, while hermeneutic analysis was used to interpret ideological meanings embedded within cultural and historical sources, ensuring a deeper understanding of value transmission mechanisms. The combination of these methods enabled a multidimensional examination of how national ideology is constructed, internalized, and transformed within youth consciousness under the influence of both traditional socio-cultural structures and modern global informational environments.

Conclusion: The formation of national idea and ideological consciousness among youth is a strategically significant and multidimensional socio-cultural process that determines not only the stability of individual identity but also the long-term cohesion and developmental trajectory of society as a whole.

References

1. Саидмахмуд М., Имомов О. Н., Кодиров И. Т. Влияние алкалоидов анабазина, анабазамина и лупинина на апоморфиновую гипотермию у мышей и крыс, исследование апоморфиновой гипотермии на крысах как теста для психотропных препаратов //European journal of biomedical and life sciences. – 2021. – №. 3. – С. 19-22.
2. Goziyeva, I., & Shohbozbek, E. (2025). Pedagogik jarayonda talabalarning motivatsiyasini oshirish uchun zamonaviy yondashuvlar. Global Science Review, 4(3), 348-355.
3. Ismoilov, T. I. (2018). Provision of information-psychological security in open information systems. Теория и практика современной науки, (1 (31)), 24-26.
4. Ismailovna T. G. The Effectiveness of Applying Innovative Pedagogical Technologies in Environmental Education //Nvpubhouse Library for European International Journal of Pedagogics. – 2025. – Т. 5. – №. 08. – С. 30-34.
5. Ergashbaev, S. (2025). O 'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.
6. Ismoilov, T. (2019). The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 257-261.
7. Saidova, M., Khasanova, S., Yadgarova, D., Gapparov, E., & Tadjibaeva, G. (2024). Experimental Field Studies to Determine the Parameters of an Improved Pneumatic Seeder Apparatus. I-CRAFT, 41.

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishning o‘qituvchi kasbiy rivojlanishiga ta’siri

Eryigitova Maxfirat Maxmudjon qizi
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
boshlang‘ich ta’lim fani metodisti

Annotatsiya. Maqolada raqamli vositalarning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kasbiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Uzluksiz kasbiy rivojlanish, mentorlik va sun’iy intellektdan pedagogik maqsadda foydalanish masalalari yoritilib, raqamli kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan yetti bosqichli mualliflik modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, raqamli kompetentlik, kasbiy rivojlanish, raqamli pedagogika, mentorlik, sun’iy intellekt.

Annotation. This article analyses how digital tools support primary school teachers’ professional development. It considers continuous professional learning, mentoring and the pedagogically responsible use of artificial intelligence, and proposes a seven-stage model for developing teachers’ digital competence.

Keywords: primary education, digital competence, professional development, digital pedagogy, mentoring, artificial intelligence.

Аннотация. В статье анализируется влияние цифровых инструментов на профессиональное развитие учителей начальных классов. Рассматриваются непрерывное профессиональное обучение, наставничество и педагогически обоснованное применение искусственного интеллекта.

Ключевые слова: начальное образование, цифровая компетентность, профессиональное развитие, цифровая педагогика, наставничество, искусственный интеллект.

Ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi pedagog kasbiy faoliyatining mazmunini o‘zgartirmoqda. O‘qituvchidan texnik qurilmalardan foydalanish bilangina cheklanmay, raqamli resurslarni maqsadga muvofiq tanlash, darsni loyihalash, o‘quvchilar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, elektron baholash va kasbiy rivojlanishini boshqarish talab etiladi. Boshlang‘ich ta’limda bu jarayon alohida ahamiyatga ega, chunki raqamli vositalar bolaning yosh xususiyatlari, o‘quv dasturi va ta’limiy ehtiyojlariga mos tanlanishi lozim.

Falloon raqamli kompetentlikni texnik savodxonlikdan kengroq, pedagogik, axborotiy va etik jihatlarni qamrab oluvchi tizim sifatida izohlaydi [1]. DigCompEdu doirasi esa raqamli resurslar, o‘qitish, baholash, o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash va kasbiy hamkorlikni o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar sifatida ko‘radi [2]. Demak, raqamli kompetentlikning mezoni qaysi dasturdan foydalanish emas, balki uning yordamida qanday pedagogik vazifa hal etilishidir. O‘zbekistonda pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini takomillashtirish, “Kasbiy rivojlanish soati”, “Kasbiy rivojlanish kuni” va mentorlik mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha tashkiliy asoslar belgilangan [3]. Ushbu mexanizmlar raqamli kompetentlikni maktabdagi kundalik metodik faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Ilmiy manbalarda raqamli kompetentlik ko‘p o‘lchovli tuzilma sifatida talqin qilinadi. Tizimli sharhlarda o‘qituvchining raqamli vositalarni rejalashtirish, darsga integratsiya qilish, o‘quvchilar faoliyatini tashkil etish va ularning zamonaviy ko‘nikmalarini rivojlantirish qobiliyatlari alohida qayd etiladi [4; 5]. Raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun bir martalik trening yetarli emas: davomiy o‘rganish, hamkorlik, amaliy qo‘llash, refleksiya va keyingi metodik yordam muhimdir [6].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli kompetentligi bir-birini to‘ldiruvchi jihatlarni qamrab oladi: pedagogik va metodik maqsadga muvofiqlik; axborotni izlash va tanqidiy baholash; raqamli muloqot; elektron baholash; o‘z faoliyatini tahlil qilish; xavfsizlik va

etik me’yorlarga rioya etish. Bu jihatlar o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirilgandagina raqamli vositalar dars sifatiga xizmat qiladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvga ko‘ra, o‘qituvchi avval vositani o‘rganadi, keyin uni darsda sinaydi, natijani tahlil qiladi va keyingi mashg‘ulotni takomillashtiradi. Refleksiya esa kuchli tomonlar hamda rivojlantirish zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni aniqlashga yordam beradi. Mentorning tavsiyalari ushbu jarayonni maqsadli va izchil olib borishga ko‘maklashadi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining raqamli kasbiy rivojlanishi uchun quyidagi model taklif etiladi:

1. Diagnostika — o‘qituvchining mavjud raqamli ko‘nikmalari va tajribasini aniqlash.
2. Ehtiyojni belgilash — kasbiy maqsadlar va rivojlantirilishi zarur bo‘lgan jihatlarni tanlash.
3. Vosita tanlash — o‘quv maqsadi, yosh xususiyatlari, foydalanish qulayligi va xavfsizlikka mos resursni belgilash.
4. Pedagogik loyihalash — raqamli vositani dars maqsadi, topshiriq va kutilayotgan natija bilan bog‘lash.
5. Amaliy qo‘llash — vositadan darsda foydalanish va o‘quvchilar faoliyatini kuzatish.
6. Refleksiya va mentorlik — natijalarni tahlil qilish, fikr-mulohaza olish va kamchiliklarni aniqlash.
7. Takomillashtirish — xulosalar asosida darsni qayta loyihalash va yangi rivojlanish maqsadini belgilash.

Amaliy natija sifatida o‘qituvchi yaratgan materiallar soni bilangina emas, ularning o‘quv dasturiga mosligi, metodik sifati va o‘quvchi faoliyatiga qo‘shgan hissasi bilan baholanishi lozim. Modelni maktab sharoitida amalga oshirish uchun uchta mexanizm tavsiya etiladi. Birinchisi, qisqa diagnostik so‘rov yoki o‘zini o‘zi baholash varaqasi orqali individual ehtiyojni aniqlash. Ikkinchisi, har bir rivojlanish sikli yakunida kamida bitta amaliy raqamli metodik mahsulot yaratish. Uchinchisi, dars ishlanmalari, interaktiv

topshiriqlar, elektron baholash materiallari, refleksiya va mentor tavsiyalarini raqamli portfolioda jamlash. Bunda sifat va pedagogik maqsadga muvofiqlik asosiy mezon bo‘lib qoladi.

Sun’iy intellekt o‘qituvchiga dars g‘oyalarini ishlab chiqish, topshiriqlarning turli variantlarini tayyorlash, matnni o‘quvchining yoshiga moslashtirish va metodik materialning dastlabki loyihasini yaratishda yordam berishi mumkin. Biroq AI yaratgan mazmun xatosiz yoki o‘quv dasturiga mos deb avtomatik qabul qilinmasligi kerak. O‘qituvchi ma’lumotlarning aniqligini tekshirishi, topshiriqni ta’lim maqsadiga moslashtirishi hamda o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishi zarur.

UNESCOning o‘qituvchilar uchun AI kompetensiyalari doirasi inson markazidagi yondashuv, etika, AI asoslari, pedagogik qo‘llash va kasbiy rivojlanishni o‘zaro bog‘laydi [7]. Bu yondashuvga ko‘ra, sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vositadir. Boshlang‘ich ta’limda esa pedagogik nazorat, yoshga moslik, adolat va xavfsizlik talablariga alohida e’tibor berilishi lozim. Zamonaviy raqamli vositalar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Biroq raqamlashtirishning samarasi texnologiyalar soni bilan emas, ularning pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llanishi, o‘qituvchining refleksiyasi va uzluksiz o‘rganishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Falloon, G. From digital literacy to digital competence: The teacher digital competency (TDC) framework. Educational Technology Research and Development, 68, 2449–2472, 2020. https://doi.org/10.1007/s11423-020-09767-4.

2. Caena, F., Redecker, C. Aligning teacher competence frameworks to 21st century challenges: The case for DigCompEdu. European Journal of Education, 54(3), 356–369, 2019. https://doi.org/10.1111/ejed.12345.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.

4. Fernández-Batanero, J. M. et al. Examining dimensions of teachers’ digital competence: A systematic review pre- and during COVID-19. Heliyon, 9(6), e16677, 2023. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16677.

5. Claro, M. et al. Systematic review of quantitative research on digital competences of in-service school teachers. Computers & Education, 215, 105030, 2024. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105030.

6. Yurtseven Avci, Z., O’Dwyer, L. M., Lawson, J. Designing effective professional development for technology integration in schools. Journal of Computer Assisted Learning, 36, 447–466, 2020. https://doi.org/10.1111/jcal.12394.

7. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2024. https://doi.org/10.54675/ZJTE2084.

8. Mikeladze, T., Meijer, P. C., Verhoeff, R. P. A comprehensive exploration of artificial intelligence competence frameworks for educators: A critical review. European Journal of Education, 59(3), e12663, 2024. https://doi.org/10.1111/ejed.12663.

Bulutli texnologiyalar asosida talabalarning axborot texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish

Qodirov Begmurod Nurillayevich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
“Metodik xizmat ko‘rsatish” bo‘limi
matematika fani metodisti

Annotatsiya: Maqolada bulutli texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi imkoniyatlari hamda ular asosida talabalarning axborot texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Bulutli xizmatlardan foydalanishning didaktik afzalliklari, hamkorlikda ishlash, raqamli kontent yaratish, ma’lumotlarni saqlash va almashish, mustaqil ta’limni tashkil etish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quv mashg‘ulotlariga bulutli platformalarni maqsadli joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: bulutli texnologiyalar, axborot texnologiyalari kompetentligi, raqamli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, raqamli savodxonlik, mustaqil ta’lim.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности облачных технологий в образовательном процессе и вопросы развития компетентности студентов в области информационных технологий на их основе. Анализируются дидактические преимущества облачных сервисов, совместная работа, создание цифрового контента, хранение и обмен данными, а также организация самостоятельного обучения. Представлены практические рекомендации по целенаправленному внедрению облачных платформ в учебные занятия.

Ключевые слова: облачные технологии, компетентность в области информационных технологий, цифровое образование, совместное обучение, цифровая грамотность, самостоятельное обучение.

Abstract: This article explores the educational potential of cloud technologies and their role in developing students’ information technology competence. It discusses the didactic benefits of cloud services, collaborative work, digital content creation, data storage and sharing, and independent learning. Practical recommendations are offered for purposeful integration of cloud platforms into teaching and learning.

Keywords: cloud technologies, information technology competence, digital education, collaborative learning, digital literacy, independent learning.

Bugungi kunda raqamli transformatsiya ta’lim tizimining mazmuni, shakli va metodlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Talabalardan nafaqat axborotni izlash va undan foydalanish, balki uni tahlil qilish, qayta ishlash, raqamli mahsulot yaratish, jamoa bilan hamkorlik qilish hamda axborot xavfsizligi qoidalariga rioya etish ham talab etiladi. Shu sababli axborot texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bulutli texnologiyalar internet orqali ma’lumotlar, dasturlar va raqamli resurslardan turli qurilmalarda foydalanish imkonini beradi. Bunday muhitda hujjatlarni saqlash, birgalikda tahrirlash, topshiriqlarni taqsimlash, natijalarni muhokama qilish va o‘qituvchi bilan qayta aloqa o‘rnatish qulaylashadi. Demak, bulutli xizmatlar faqat texnik vosita emas, balki talabalarning raqamli kompetentligini amaliy faoliyat orqali shakllantirishga xizmat qiluvchi ta’limiy muhitdir.

Axborot texnologiyalari kompetentligining mazmuni

Axborot texnologiyalari kompetentligi — shaxsning raqamli vositalardan maqsadga muvofiq, mustaqil, samarali va xavfsiz foydalanish qobiliyatidir. U bir nechta o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlarni qamrab oladi. Birinchisi, axborot bilan ishlash: kerakli ma’lumotni izlash, manbalarni solishtirish, ishonchliligini baholash va natijani tartibga solish. Ikkinchisi, raqamli muloqot va hamkorlik: elektron

hujjatlar, taqdimotlar, virtual sinflar va jamoaviy loyihalarda ishtirok etish. Uchinchisi, raqamli kontent yaratish: matn, jadval, diagramma, taqdimot va boshqa materiallarni tayyorlash. To‘rtinchisi, muammolarni hal qilish: mos vositani tanlash, texnik qiyinchiliklarni aniqlash va yechim topish. Beshinchisi, xavfsizlik: shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, kuchli parollardan foydalanish va raqamli etika qoidalariga amal qilish.

Mazkur kompetentlik faqat nazariy ma’lumotlarni o‘zlashtirish bilan shakllanmaydi. Talaba raqamli vositalardan real vazifalarni bajarish jarayonida muntazam foydalanishi, o‘z ishini tahlil qilishi va natijalarini baholashi zarur. Bulutli muhit aynan shunday amaliy faoliyatni tashkil etish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Bulutli texnologiyalarning ta’limdagi imkoniyatlari

Bulutli xizmatlarning muhim afzalligi — ta’lim resurslaridan joy va qurilmaga kamroq bog‘langan holda foydalanish imkoniyatidir. Internetga ulangan kompyuter, planshet yoki telefon orqali talaba hujjatlarni ko‘rishi, topshiriqlarni bajarishi va o‘quv materiallarini o‘qituvchi bilan almashishi mumkin. Fayllarning bulutda saqlanishi ularni turli qurilmalarda davom ettirish va kerak bo‘lganda tiklashni yengillashtiradi.

Ikkinchi imkoniyat — hamkorlikda ishlash. Bir hujjat yoki taqdimot ustida bir nechta talaba bir vaqtda ishlashi, izoh qoldirishi va o‘z hissasini qo‘shishi mumkin. Bunda talabalarda mas’uliyat, muloqot, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun javobgarlik ko‘nikmalari rivojlanadi. O‘qituvchi esa jarayonni kuzatib, kerakli vaqtda tavsiya va fikr-mulohaza bera oladi.

Uchinchi imkoniyat — o‘quv jarayonini individuallashtirish. Bulutli platformalarda qo‘shimcha materiallar, yo‘riqnomalar, namuna fayllar va mustaqil topshiriqlarni joylashtirish mumkin. Talaba o‘z sur’atida ishlaydi, bajarilgan ishni topshiradi va izohlar asosida uni takomillashtiradi. Bu yondashuv o‘quv faoliyatini uzluksiz tashkil etishga yordam beradi.

Masalan, Google Drive yoki Microsoft OneDrive fayllarni saqlash va ulashish, Google Docs yoki Microsoft Word Online hujjatlarni birgalikda tahrirlash, Google Slides yoki PowerPoint Online taqdimot tayyorlash, Google Forms esa so‘rov va o‘zini-o‘zi baholashni tashkil etishda qo‘llanishi mumkin. Platforma tanlashda ta’lim muassasasining texnik imkoniyatlari, foydalanuvchilarning yoshi, internet sifati va ma’lumotlarni himoyalash talablari hisobga olinishi lozim.

Bulutli texnologiyalar asosida kompetentlikni rivojlantirish metodikasi

Bulutli texnologiyalarni ta’limga samarali joriy etish uchun ularni mashg‘ulot maqsadi bilan bog‘lash muhim. Darsni tashkil etishda quyidagi bosqichlardan foydalanish mumkin:

1. Maqsad va vazifani belgilash. Talabalar qanday raqamli ko‘nikmani egallashi aniqlanadi: hujjat yaratish, ma’lumotni tahlil qilish, jamoaviy taqdimot tayyorlash yoki raqamli xavfsizlik qoidalarini qo‘llash.

2. Vosita va resurslarni tanlash. Topshiriqqa mos bulutli xizmat tanlanadi, zarur fayllar, havolalar va bajarish mezonlari oldindan tayyorlanadi.

3. Amaliy topshiriqni bajarish. Talabalar yakka yoki kichik guruhlarda vazifani bajaradi. O‘qituvchi tayyor javobni berish o‘rniga yo‘naltiruvchi savollar va maslahatlar orqali yordam beradi.

4. Hamkorlik va fikr-mulohaza. Guruhlar bir-birining ishini ko‘rib chiqadi, izoh beradi va aniqlangan kamchiliklarni tuzatadi. Bu bosqichda konstruktiv muloqot madaniyatiga e’tibor qaratiladi.

5. Natijani baholash va refleksiya. Yakuniy mahsulot belgilangan mezonlar bo‘yicha baholanadi. Talabalar qaysi vositadan foydalangani, qanday muammoga duch kelgani va uni qanday hal qilganini qisqacha tahlil qiladi.

Amaliy mashg‘ulot namunasi

“Raqamli ta’lim resurslari bo‘yicha jamoaviy loyiha” topshirig‘ini misol qilib olish mumkin. Talabalar 3–4 kishilik guruhlarga bo‘linadi.

Har bir guruh o‘zi tanlagan mavzu bo‘yicha ishonchli internet manbalaridan ma’lumot to‘playdi, ularni umumiy bulutli papkaga joylashtiradi va jamoaviy hujjatda qisqacha tahlil qiladi. Keyin ma’lumotlar jadval yoki diagrammada ifodalanib, 5–7 slayddan iborat taqdimot tayyorlanadi. Taqdimotda manbalar ko‘rsatilishi, ma’lumotlar mualliflik huquqiga rioya etilgan holda ishlatilishi va har bir ishtirokchining vazifasi aks etishi kerak.

Baholashda to‘rtta mezondan foydalanish mumkin: axborot manbalarining ishonchliligi; bulutli vositalardan to‘g‘ri foydalanish; jamoaviy hamkorlik va vazifalarning taqsimlanishi; yakuniy raqamli mahsulotning mazmuni hamda taqdimoti. Har bir mezon 0–3 ball bilan baholanadi. Bunday yondashuv talabaning faqat tayyor mahsulotini emas, balki uni yaratish jarayonidagi ishtirokini ham hisobga olish imkonini beradi.

Matematika fanida bulutli vositalardan statistik ma’lumotlarni yig‘ish, elektron jadvalda hisob-kitoblarni bajarish, diagramma va grafiklar tuzish, natijalarni taqqoslash uchun foydalanish mumkin. Masalan, talabalar kichik so‘rov natijalarini elektron jadvalga kiritib, o‘rtacha qiymatni hisoblaydi, diagramma yaratadi va xulosalarini jamoaviy hujjatda izohlaydi. Bu topshiriq matematik savodxonlik bilan bir qatorda raqamli ma’lumotlar bilan ishlash kompetentligini ham rivojlantiradi.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Bulutli texnologiyalardan foydalanishda internet tezligi va qurilmalar yetishmasligi, foydalanuvchilarning raqamli tayyorgarligi turlicha bo‘lishi, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi hamda mualliflik huquqiga rioya etish bilan bog‘liq muammolar uchrashi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi muqobil topshirish usulini nazarda tutishi, materiallarni oldindan yuklab olish imkonini yaratishi va texnik yordam ko‘rsatishi maqsadga muvofiq.

Xavfsizlikni ta’minlash uchun faqat zarur ma’lumotlarni ulashish, fayllarga kirish huquqini to‘g‘ri sozlash, kuchli va takrorlanmaydigan

parollardan foydalanish, ikki bosqichli tasdiqlashni yoqish tavsiya etiladi. Talabalarga noma’lum havolalarni ochmaslik, shubhali fayllarni yuklab olmaslik va boshqa shaxslarning ishini manbasiz o‘zlashtirmaslik qoidalari tushuntirilishi lozim. Bulutli xizmatlardan foydalanish ta’lim muassasasining axborot xavfsizligi talablariga muvofiq tashkil etilishi kerak.

Bulutli texnologiyalar talabalarning axborot texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish uchun samarali pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. Ular axborotni izlash va tahlil qilish, raqamli kontent yaratish, jamoada ishlash, masofadan muloqot qilish hamda mustaqil ta’limni tashkil etishni qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq natija texnologiyaning o‘ziga emas, undan qanday metodik maqsadda foydalanilishiga bog‘liq.

Shu bois o‘qituvchi bulutli xizmatlarni aniq o‘quv natijalari, amaliy topshiriqlar va tushunarli baholash mezonlari bilan uyg‘unlashtirishi zarur. Raqamli xavfsizlik, axborot etikasi va manbalarni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini har bir mashg‘ulotga singdirish ham muhimdir. Maqsadli va izchil tashkil etilgan bulutli ta’lim muhiti talabalarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni mustaqil izlanishga undash va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator 4.4.2. Montreal: UNESCO Institute for Statistics, 2018.

2. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

3. Mell, P., Grance, T. The NIST Definition of Cloud Computing. NIST Special Publication 800-145. Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2011.

4. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels, 2020.

5. Google Workspace Learning Center. Google Docs, Drive va boshqa hamkorlik vositalaridan foydalanish bo‘yicha qo‘llanmalar. https://support.google.com/a/users/

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirish

Xolmo‘minova Bahora Abdujalolovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi, katta o‘qituvchi

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirishning mazmuni, tarkibiy komponentlari va didaktik shart-sharoitlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Pedagogik texnika o‘qituvchining nutqi, ovozdan foydalanishi, mimika va pantomimikasi, o‘z hissiy holatini boshqarishi, sinf bilan muloqotni tashkil etishi hamda pedagogik vaziyatga mos harakat qilish ko‘nikmalarining yaxlit majmui sifatida talqin etiladi. Uni rivojlantirishda amaliy mashqlar, mikrodars, videokuzatuv, refleksiya, tengdoshlar bilan fikr almashish va pedagogik amaliyotning o‘zaro uyg‘unligi muhimligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik texnika, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, didaktik shart-sharoit, pedagogik muloqot, nutq madaniyati, mimika, pantomimika, refleksiya, mikrodars, kasbiy kompetentlik.

Аннотация: В статье теоретически анализируются содержание, структурные компоненты и дидактические условия развития педагогических методик у будущих учителей начальной школы. Педагогические методики рассматриваются как целостный набор навыков учителя в области речи, использования голоса, мимики и пантомимы, управления

собственным эмоциональным состоянием, организации общения с классом и действий в соответствии с педагогической ситуацией. В их развитии обосновывается важность практических упражнений, микроуроков, видеонаблюдения, рефлексии, обмена идеями с коллегами и взаимной гармонии педагогической практики.

Ключевые слова: педагогические методики, будущий учитель начальной школы, дидактические условия, педагогическая коммуникация, культура речи, мимика, пантомима, рефлексия, микроуроки, профессиональная компетентность.

Abstract: The article provides a theoretical analysis of the content, structural components, and didactic conditions for developing pedagogical techniques among prospective primary school teachers. Pedagogical technique is interpreted as an integrated set of skills encompassing a teacher's speech, use of voice, facial expressions and gestures (pantomime), emotional self-regulation, organization of classroom communication, and ability to act appropriately in pedagogical situations. The study substantiates the importance of harmoniously combining practical exercises, micro-teaching, video observation, reflection, peer exchange, and pedagogical practice in the development of these skills.

Keywords: pedagogical technique, prospective primary school teacher, didactic conditions, pedagogical communication, speech culture, facial expressions, pantomime, reflection, micro-teaching, professional competence.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning keyingi o‘quv faoliyati, muloqot tajribasi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan faqat fan mazmunini bilish emas, balki uni yosh xususiyatlariga mos, tushunarli va ta’sirchan tarzda yetkazish ham talab etiladi. O‘qituvchining darsni tashkil etishi, ovoz ohangi, nutq sur’ati, yuz ifodasi, tana harakati va

o‘quvchilar bilan munosabat o‘rnatish usuli ta’limiy vaziyatning kechishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagogik texnika o‘qituvchining kasbiy mahoratini amaliy faoliyatda namoyon etuvchi muhim jihatlardan biridir. Uni faqat tashqi harakatlar yoki chiroyli nutq bilan cheklab bo‘lmaydi. Pedagogik texnika mazmunni tushuntirish, e’tiborni boshqarish, o‘quvchilarni tinglash, hissiy muvozanatni saqlash va pedagogik vaziyatga mos ravishda javob qaytarish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. Demak, bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlash jarayonida ushbu ko‘nikmalarni maqsadli mashq qildirish va muntazam tahlil qilish zarur.

Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirishning asosiy komponentlarini tavsiflash hamda ularni shakllantirishga xizmat qiladigan didaktik shart-sharoitlarni asoslash.

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda pedagogik mahorat, o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash, refleksiv amaliyot va texnologik-pedagogik bilimlarga oid ilmiy adabiyotlar mazmuniy tahlil qilinadi. Mazkur matnda tajriba-sinov o‘tkazilgani yoki statistik natijalar olingani haqida da’vo qilinmaydi; takliflar nazariy tahlil va pedagogik amaliyotga oid umumlashtirishlar asosida bayon etiladi.

Pedagogik texnikaning tarkibiy komponentlari

Pedagogik texnikani rivojlantirish jarayonini rejalashtirish uchun uning tarkibiy qismlarini farqlash muhim. Ushbu maqolada u o‘zaro bog‘liq besh komponent orqali ko‘rib chiqiladi.

Birinchi komponent — nutqiy texnika. U adabiy talaffuz, so‘zlarni aniq aytish, fikrni mantiqiy va ravon ifodalash, nutq sur’ati hamda pauzalardan o‘rinli foydalanishni o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun izohlar qisqa, izchil va yoshga mos bo‘lishi lozim. Bo‘lajak o‘qituvchi murakkab tushunchalarni sodda so‘zlar bilan tushuntirish, savolni aniq qo‘yish va o‘quvchi javobini bo‘lmasdan tinglashni mashq qilishi kerak.

Ikkinchi komponent — ovozdan foydalanish mahorati. Ovoz balandligi, tembri va ohangini vaziyatga moslashtirish o‘quvchilar e’tiborini jalb qilishga yordam beradi. Ovozning haddan tashqari balandligi yoki bir xil ohangda davom etishi muloqot samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu bois bo‘lajak pedagoglar matnni turli ohangda o‘qish, muhim fikr oldidan pauza qilish va sinfning turli nuqtalariga murojaat qilgan holda gapirish mashqlarini bajarishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi komponent — noverbal muloqot. Mimika, ko‘z bilan aloqa, gavda holati va imo-ishoralar og‘zaki axborotni to‘ldiradi. Noverbal vositalar tabiiy, hurmatga asoslangan va mazmunga mos bo‘lishi kerak. Masalan, o‘quvchi javob berayotganida unga e’tibor bilan qarash, tushuntirishda mavzuga mos imo-ishoradan foydalanish va sinf bo‘ylab muvozanatli harakatlanish pedagogik muloqotni qo‘llab-quvvatlaydi.

To‘rtinchi komponent — o‘zini boshqarish va hissiy barqarorlik. Darsda kutilmagan savol, shovqin yoki topshiriqni bajara olmaslik holatlari uchrashi mumkin. Bunday vaziyatlarda o‘qituvchining shoshilmasdan, vazmin va adolatli javob berishi muhim. Bo‘lajak pedagoglar vaziyatni tahlil qilish, javob berishdan oldin qisqa pauza qilish, muammoni shaxsga emas, xatti-harakatga qaratib muhokama qilishni o‘rganishi lozim.

Beshinchi komponent — pedagogik vaziyatni boshqarish va muloqotni tashkil etish. Bu komponent dars bosqichlarini ravon almashtirish, topshiriqni tushunarli berish, vaqtni taqsimlash, sinfdagi ishtirokni kuzatish va qayta aloqani yo‘lga qo‘yishni qamrab oladi. Pedagogik texnika shu jihatdan metodik tayyorgarlik bilan uzviy bog‘liq: o‘qituvchi nimani o‘rgatishini bilishi bilan birga, uni qanday tushuntirishini va o‘quvchilar tushunganini qanday aniqlashini ham rejalashtiradi.

Pedagogik texnikani rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari

Birinchi shart-sharoit — nazariya va amaliyotning izchil bog‘lanishi. Pedagogik texnika haqida ma’lumot berishning o‘zi yetarli emas; har bir tushuncha amaliy topshiriq bilan mustahkamlanishi zarur. Masalan, nutq madaniyati mavzusi qisqa tushuntirishdan keyin matnni ifodali o‘qish, savol berish va fikrni qayta bayon qilish mashqlari bilan davom ettirilishi mumkin.

Ikkinchi shart-sharoit — muntazam mashq va bosqichma-bosqich murakkablashtirish. Dastlab talabalar alohida ko‘nikmalarni mashq qiladi: aniq talaffuz, pauza, ko‘z bilan aloqa yoki ko‘rsatma berish. Keyingi bosqichda ushbu ko‘nikmalar mikrodarsda birlashtiriladi. Bu usul talabaga o‘z rivojlanishini kuzatish va muayyan ko‘nikmaga ongli ravishda e’tibor qaratish imkonini beradi.

Uchinchi shart-sharoit — mezonlarga asoslangan qayta aloqa. Fikr-mulohaza umumiy baho bilan cheklanmasligi kerak. Masalan, “yaxshi gapirdingiz” deyish o‘rniga “ko‘rsatma qisqa va tushunarli bo‘ldi, ammo savoldan keyin o‘quvchilarga o‘ylash uchun ko‘proq vaqt berish mumkin” kabi aniq izoh berish foydaliroq. Mezonlar oldindan ma’lum bo‘lsa, talaba o‘z faoliyatini ham shu mezonlar asosida baholay oladi.

To‘rtinchi shart-sharoit — refleksiv faoliyat. Mikrodarsdan keyin talaba nimalar muvaffaqiyatli chiqqani, qaysi vaziyatda qiynalgani va keyingi mashqda nimani o‘zgartirishini yozib borishi mumkin. Videoyozuvdan foydalanilsa, tahlil shaxsiy xususiyatlarni tanqid qilishga emas, kuzatiladigan pedagogik xatti-harakatlarni aniqlashga qaratilishi lozim.

Beshinchi shart-sharoit — hamkorlikdagi o‘rganish va pedagogik amaliyot. Juftlik va kichik guruhlarda mashq qilish talabalarga turli nuqtayi nazarlarni ko‘rish, o‘zaro kuzatuv olib borish va fikr almashish imkonini beradi. Maktabdagi pedagogik amaliyot esa auditoriyada o‘rganilgan ko‘nikmalarni real ta’lim sharoitida sinab ko‘rishga yordam beradi.

Oltinchi shart-sharoit — raqamli vositalardan maqsadli foydalanish. Taqdimot, audioyozuv yoki videokuzatuv nutq sur’ati, pauzalar, ko‘rsatmalarning aniqligi va dars bosqichlari ustida ishlashga ko‘maklashishi mumkin. Biroq texnologiya o‘z-o‘zidan pedagogik mahoratni rivojlantirmaydi; u aniq maqsad, kuzatish mezoni va keyingi mashq bilan bog‘langandagina didaktik qiymat kasb etadi.

Amaliy model: “Mikrodars — kuzatuv — refleksiya”

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik texnikasini rivojlantirish uchun uch bosqichli amaliy modeldan foydalanish mumkin.

1. Mikrodarsni rejalashtirish. Talaba boshlang‘ich sinf fanlaridan kichik mavzuni tanlaydi va 5–7 daqiqalik tushuntirishni tayyorlaydi. Rejada maqsad, asosiy savol, ko‘rsatma va o‘quvchilar ishtirokini aniqlash usuli belgilanadi.

2. Kuzatish va qayta aloqa. Bir yoki ikki tengdosh talabaning faoliyatini oldindan kelishilgan mezonlar asosida kuzatadi: nutqning ravonligi, ko‘rsatmaning aniqligi, ovoz ohangining mosligi, noverbal muloqot, o‘quvchini tinglash va vaqtni boshqarish. Kuzatuvchi shaxsiy fikr emas, aniq misolga tayangan mulohaza beradi.

3. Refleksiya va takroriy mashq. Talaba qayta aloqani tahlil qilib, bitta yoki ikkita aniq rivojlanish maqsadini tanlaydi. So‘ng mikrodarsni takrorlaydi va o‘zgarishni kuzatadi. Takroriy mashq pedagogik texnikani bir martalik chiqish emas, rivojlantiriladigan kasbiy ko‘nikmalar majmui sifatida o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ushbu model uchun baholash varaqasi quyidagi mezonlarni o‘z ichiga olishi mumkin:

1) fikrning aniqligi;
2) ovoz va nutq sur’atining mosligi;
3) ko‘z bilan aloqa va tabiiy imo-ishoralar;
4) tinglash va savol berish;
5) pedagogik vaziyatga vazmin munosabat;

6) dars bosqichlari va vaqtni boshqarish. Har bir mezon “hali mashq talab etadi”, “qisman namoyon bo‘ladi”, “barqaror namoyon bo‘ladi” darajalarida qayd etilishi mumkin. Bu tavsiya etilayotgan namunaviy vosita bo‘lib, uni muayyan ta’lim dasturi va tadqiqot maqsadiga moslashtirish lozim.

Pedagogik texnikani rivojlantirishni faqat tashqi ko‘rinish, imo-ishora yoki nutqning ifodaliligi bilan baholash yetarli emas. Uning samaradorligi o‘qituvchining ta’lim maqsadini anglashiga, mazmunni to‘g‘ri tanlashiga, o‘quvchilar ehtiyojini hisobga olishiga va muloqotni pedagogik maqsadga muvofiq tashkil etishiga bog‘liq. Shu sababli pedagogik texnika fan mazmuni, metodik tayyorgarlik va refleksiv amaliyot bilan birgalikda rivojlantirilishi kerak.

Texnologik vositalardan foydalanish ham mazkur yondashuvga bo‘ysunishi lozim. Masalan, videoyozuv talabaning ovoz balandligi yoki ko‘rsatmalaridagi noaniqlikni payqashga yordam berishi mumkin, biroq videoni ko‘rishning o‘zi o‘zgarishni kafolatlamaydi. O‘zgarish aniq maqsad qo‘yish, qayta mashq qilish va taraqqiyotni qayta kuzatish orqali yuzaga keladi. Shu ma’noda pedagogik texnika uzluksiz kasbiy rivojlanishning amaliy yo‘nalishi sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir. U nutqiy texnika, ovozdan foydalanish, noverbal muloqot, o‘zini hissiy boshqarish hamda pedagogik vaziyatni tashkil etish ko‘nikmalarining o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi.

Tahlil pedagogik texnikani samarali rivojlantirish uchun nazariya va amaliyotni bog‘lash, ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich mashq qildirish, aniq mezonlar asosida qayta aloqa berish, refleksiyani yo‘lga qo‘yish, hamkorlikdagi o‘rganish va pedagogik amaliyotdan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. “Mikrodars — kuzatuv — refleksiya” modeli ushbu shart-sharoitlarni o‘quv jarayonida tizimli tashkil etishga yordam berishi mumkin.

Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda taklif etilgan komponentlar va mezonlarni ekspert bahosi, kuzatuv, so‘rovnoma hamda tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish, natijalarni esa aniq ma’lumotlar asosida tahlil qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva, N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU. 2006

2. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054. https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2006.00684.x

5. Xolmo‘minova, B. A. (2025). Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirishning didaktik omillari. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali, 3(6), 15–17. https://doi.org/ 10.5281/zenodo . 15791361

Maktabgacha ta’limda inklyuziv ta'lim tushunchasining ahamiyati

Begmatova Munira Tolibjon qizi
Jizzax pedagogik mahorat markazi
“Amaliy fanlar va maktabgacha ta’lim metodikalari”
kafedrasi katta o‘qituvchisi
Salohiddinova Farog‘at Qahramon qizi
32-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim g‘oyasi "bolani tizimga moslashtirish" haqida emas, balki ta'lim tizimini bolaga moslashtirish haqida ekanligi, ya'ni, bola mavjud ta'lim muhitiga

moslashishga majbur emas, balki ta'lim muhiti har bir bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga muvofiq tashkil etilishi to‘g‘risida. Shu nuqtai nazardan, inklyuziya faqat nogiron bolalarni umumiy ta'limga kiritish bilan cheklanmaydi. Bu rivojlanish xususiyatlari, sog‘lig‘i, ijtimoiy sharoitlari, tili, madaniyati yoki o‘rganish sur'ati jihatidan farq qiladigan barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishni anglatishi haqida.

Kalit so‘zlar: inklyuzivlik, inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim ehtiyojlari, teng imkoniyatlar, ta'lim olish huquqi, ijtimoiy moslashuv, reabilitatsiya, moslashuv, maktabgacha ta'lim, universal dizayn.

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция инклюзивного образования, при этом подчеркивается, что речь идет не об адаптации ребенка к системе, а, напротив, об адаптации образовательной системы к потребностям ребенка; иными словами, от ребенка не требуется подстраиваться под существующую образовательную среду — сама среда организуется таким образом, чтобы отвечать индивидуальным потребностям и возможностям каждого ребенка. С этой точки зрения инклюзия не сводится лишь к интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья в систему общего образования; она предполагает создание равных образовательных возможностей для всех детей, независимо от различий в особенностях развития, состоянии здоровья, социальных условиях, языке, культуре или темпе обучения.

Ключевые слова: инклюзивность, инклюзивное образование, особые образовательные потребности, равные возможности, право на образование, социальная адаптация,

реабилитация, адаптация, дошкольное образование, универсальный дизайн.

Abstract. This article discusses the concept of inclusive education, emphasizing that it is not about adapting the child to the system, but rather adapting the educational system to the child; in other words, the child is not required to conform to the existing educational environment, but the environment is organized to meet each child's individual needs and capabilities. From this perspective, inclusion is not limited to integrating children with disabilities into mainstream education; it entails creating equal educational opportunities for all children, regardless of differences in developmental characteristics, health status, social circumstances, language, culture, or learning pace.

Keywords: inclusivity, inclusive education, special educational needs, equal opportunities, right to education, social adaptation, rehabilitation, adaptation, preschool education, universal design.

Har bir bola sifatli ta'lim olish va o‘zining to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun asosiy inson huquqiga ega. Zamonaviy ta'lim tizimida jismoniy, aqliy, hissiy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish ustuvor vazifaga aylanib bormoqda. Shuning uchun inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik yondashuv, balki inson huquqlariga asoslangan ijtimoiy siyosatning muhim yo‘nalishi sifatida ham tan olingan.

O‘zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri barcha bolalarni sifatli ta'lim bilan qamrab olish, ayniqsa, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘lib kelgan. Mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning

asosiy maqsadi bolalarning qobiliyatlari, sog‘lig‘i yoki ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, ularning ta'lim olish huquqini to‘liq ta'minlashdir.

Bolalik shaxsiyat rivojlanishining eng muhim bosqichidir. Aynan shu davrda markaziy asab tizimi juda moslashuvchan bo‘lib, bolaning intellektual, nutqiy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi intensiv bo‘ladi. Shuning uchun turli rivojlanish cheklovlariga ega bolalarni erta aniqlash, erta pedagogik yordam va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash kelajakdagi rivojlanish natijalariga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Maxsus pedagogik, psixologik va tibbiy xizmatlarning uyg‘un tashkil etilishi birlamchi nogironlik oqibatlarini kamaytirishga, ikkilamchi rivojlanish muammolarining oldini olishga va bolani mustaqil hayotga tayyorlashga yordam beradi.

So‘nggi yillarda maxsus pedagogika va rivojlanish psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bolaning rivojlanish imkoniyatlari nafaqat mavjud cheklov, balki u uchun yaratilgan ta'lim muhitining sifati, oilaning qo‘llab-quvvatlashi va pedagogik ta'siri bilan ham belgilanadi. Mashhur rus psixologi L.S.Vygotskiy rivojlanish nogironligi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda biologik cheklovning o‘zi hal qiluvchi omil emasligini, balki ijtimoiy muhit va ta'limni to‘g‘ri tashkil etish bolaning rivojlanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Bu yondashuv hozirda inklyuziv ta'limning nazariy asoslaridan biri sifatida tan olingan.

Inklyuziv ta'lim g‘oyasi "bolani tizimga moslashtirish" haqida emas, balki ta'lim tizimini bolaga moslashtirish haqidadir. Ya'ni, bola mavjud ta'lim muhitiga moslashishga majbur emas, balki ta'lim muhiti har bir bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga muvofiq tashkil etiladi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziya faqat nogiron bolalarni

umumiy ta'limga kiritish bilan cheklanmaydi. Bu rivojlanish xususiyatlari, sog‘lig‘i, ijtimoiy sharoitlari, tili, madaniyati yoki o‘rganish sur'ati jihatidan farq qiladigan barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishni anglatadi.

Xalqaro miqyosda inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim bosqich 1994-yilda YUNESKO tomonidan qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi bo‘ldi. Ushbu hujjatda barcha bolalar umumiy ta'lim muassasalarida birgalikda ta'lim olishlari va ta'lim tizimi ularning individual ehtiyojlariga moslashtirilishi kerakligi ta'kidlangan. Keyinchalik, BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasi (2006) inklyuziv ta'limni nogironlarning ajralmas huquqi sifatida tan oldi. Ushbu xalqaro hujjatlar bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarning ta'lim siyosatini shakllantirishda asosiy metodologik manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun inklyuziv ta’limni ta’lim shakllaridan biri sifatida belgilab berdi. Shuningdek, inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari, hukumat qarorlari va tarmoq me’yoriy hujjatlari orqali maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun qulay o‘quv muhitini yaratish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktabgacha yoshdagi bosqich alohida ahamiyatga ega. Aynan shu davrda bolalarda muloqot qobiliyatlari, ijtimoiy moslashuv, hamkorlik, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik kabi fazilatlar rivojlanadi. Shuning uchun, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida normal rivojlanayotgan bolalar va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning birgalikdagi

faoliyati ikkala tomonning ham shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir koʻrsatadi.

Finlyandiya tajribasida inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili "erta aralashuv - yuqori natijalar" tamoyiliga asoslanadi. Bolaning rivojlanishidagi qiyinchiliklar iloji boricha erta aniqlanadi va zarur pedagogik yordam darhol tashkil etiladi. Natijada, koʻplab bolalar keyingi bosqichlarda maxsus ta'lim xizmatlariga muhtoj boʻlmaydi. Kanada va Avstraliya tajribasida inklyuziv ta'lim koʻp tarmoqli hamkorlik asosida yoʻlga qoʻyilgan boʻlib, unda oʻqituvchilar, defektologlar, psixologlar, nutq terapevtlari, shifokorlar va ota-onalar yagona jamoa boʻlib ishlaydi. Ushbu yondashuv bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashda yuqori samaradorlikni koʻrsatadi.

Mahalliy amaliyotda inklyuziv ta'limni rivojlantirish boʻyicha dastlabki loyihalar nodavlat tashkilotlar, xalqaro hamkorlar va davlat idoralari ishtirokida amalga oshirildi. Xususan, Oʻzbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan sinov loyihalari Toshkent, Samarqand, Qarshi, Termiz, Qoʻqon, Nukus, Buxoro va boshqa viloyatlarda tashkil etildi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida inklyuziv guruhlar tashkil etildi. Keyinchalik bu tajribalar respublika darajasida inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish uchun muhim amaliy asos boʻlib xizmat qildi.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati nafaqat ta'lim tashkilotining faoliyatiga, balki jamiyatning unga boʻlgan munosabatiga ham bogʻliq. Agar ota-onalar, oʻqituvchilar va keng jamoatchilik inklyuziyani inson huquqlarini ta'minlash vositasi sifatida qabul qilsalar, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Shuning uchun

inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogik jarayon, balki insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan uzluksiz ijtimoiy tizim sifatida ham qaraladi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish yo‘lidagi dastlabki amaliy qadamlar davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro hamkor tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik asosida qo‘yildi. Xususan, 2007-yilda "O‘zbekistonda inklyuziv ta'lim" loyihasi doirasida respublikaning bir qator hududlarida sinov ishlari boshlandi. Davlat ta'lim muassasalari bilan bir qatorda, nogiron bolalarni qo‘llab-quvvatlashga ixtisoslashgan nodavlat tashkilotlari ham ushbu loyihada faol ishtirok etdilar. Natijada, Toshkent, Samarqand, Qarshi, Termiz, Qo‘qon, Nukus, Buxoro, Urganch va boshqa shaharlardagi ayrim maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida inklyuziv guruhlar va sinflar tashkil etildi va maxsus ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni sog‘lom tengdoshlari bilan birga o‘qitish tajribasi shakllantirildi. Ushbu loyihalar keyinchalik inklyuziv ta'limni keng joriy etish uchun muhim metodologik va tashkiliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda inklyuziv ta'lim faqat maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni ta'lim tizimiga kiritish bilan cheklanib qolmaydi. Bu shuningdek, har bir bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda mazmun, usullar, baholash tizimi va o‘quv muhitini moslashtirishni ham o‘z ichiga oladi. Shuning uchun zamonaviy pedagogikada "Barcha uchun ta'lim" va "Hech kimni ortda qoldirmang" tamoyillari inklyuziv ta'limning metodologik asosiga aylandi.

Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolani jamiyatdan ajratish uning kelajakdagi ijtimoiy

hayotiga salbiy ta'sir koʻrsatishi mumkin. Aksincha, tengdoshlar bilan birgalikda tashkil etilgan ta'lim muhiti bolaning muloqot, hamkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va jamiyatda oʻz oʻrnini topish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Shuning uchun inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki bolani faol ijtimoiy hayotga tayyorlashdir.

Xalqaro tajribada inklyuziv ta'lim samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardan biri bu erta aralashuvdir. Ushbu yondashuv rivojlanishdagi qiyinchiliklarni iloji boricha erta aniqlash va bolaga keng qamrovli pedagogik, psixologik va tibbiy yordam koʻrsatishni oʻz ichiga oladi. Masalan, Finlyandiya va Kanada maktabgacha ta'lim tizimlarida bolaning rivojlanishining dastlabki belgilari aniqlanishi bilanoq, defektolog, nutq terapevti, psixolog va oʻqituvchi bilan hamkorlikda individual qoʻllab-quvvatlash dasturi ishlab chiqiladi. Natijada, koʻpchilik bolalar keyingi bosqichlarda umumiy ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli oʻzlashtirish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish faqat oʻqituvchining faoliyatiga bogʻliq emas. Bu jarayonda oila, ta'lim tashkiloti, sogʻliqni saqlash muassasalari, mahalla, mahalliy davlat hokimiyati organlari va ijtimoiy xizmatlar oʻrtasidagi yaqin hamkorlik muhim rol oʻynaydi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish va ularni korreksiya va rivojlanish jarayonlariga jalb qilish bolaning rivojlanish dinamikasiga sezilarli ijobiy ta'sir koʻrsatadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, inklyuziv ta'limning samaradorligi ta'lim muassasasida yaratilgan inklyuziv madaniyat bilan chambarchas bogʻliq. Inklyuziv madaniyat ta'lim tashkilotida har bir bolaga hurmat bilan munosabatda boʻlishni,

ularning individual imkoniyatlarini qadrlashni, har qanday kamsitishning oldini olishni va o‘zaro hamkorlik muhitini yaratishni anglatadi. Bunday muhitda nafaqat maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar, balki barcha o‘quvchilar ham o‘zlarini xavfsiz, qadrli va qo‘llab-quvvatlangan his qiladilar.

Xulosa. Inklyuziv ta'limning ma'nosini yaxshiroq tushunish uchun jahon ta'lim amaliyotida qo‘llaniladigan chetlashtirish, ajratish, integratsiya va inklyuziya tushunchalarini taqqoslash va farqlash muhimdir. Bu tushunchalar maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan shaxslarning ta'lim tizimidagi ishtirok darajasini ifodalaydi va inklyuziv ta'limning evolyutsion bosqichlarini aks ettiradi.

Inklyuziv ta'limning mohiyatini to‘liq tushunish uchun uning shakllanishiga asos bo‘lgan yondashuvlarni tahlil qilish muhimdir. Pedagogika va maxsus ta'lim tarixida maxsus ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga munosabat bir necha bosqichlardan o‘tgan. Ilmiy adabiyotlarda bu bosqichlar odatda chetlashtirish, ajratish, integratsiya va inklyuziya tushunchalari orqali tushuntiriladi. Bu yondashuvlar nafaqat ta'limni tashkil etish shakllarini, balki jamiyatning nogiron shaxslarga munosabati evolyutsiyasini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida qarori PQ-4312 08.05.2019

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim- tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risidagi qarori -4860 13.10.2020

3. Махмудходжаева Л.С., Архангельская Е.Г. «Перспективы совершенствования системы инклюзивного образования в республике Узбекистан» https://inlibrary.uz/index.php/industry_4/article/view/3580

4. Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие . – Казань, 2013

5. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010

6. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т.В. Волосовец, А.М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.

7. D.S.Qaxarova “ Inklyuziv ta’lim texnologiyasi” o‘quv va metodik qo‘llanma 2014-yil

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sifati va pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdagi o‘rni

Pardayev Jaloliddin Ahrorqul o‘g‘li
Jizzax viloyati PMM
Maktabgacha ta’limni muvofiqlashtirish bo‘lim boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu maqolada yangi pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish va ta’lim sifatini oshirishning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola interaktiv texnologiyalar, multimedia, VR, AR va sun’iy intellekt kabi innovatsion vositalarning o‘quvchilarning faolligini oshirish va darslarni individualizatsiya qilishdagi rolini tahlil qiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar, muammolar va texnologiyalarni amaliyotga kiritishdagi qiyinchiliklar haqida fikrlar bildiriladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается внедрение новых педагогических технологий в образовательный процесс и повышение качества образования с их помощью. Анализируются такие инновационные инструменты, как интерактивные технологии, мультимедиа, VR, AR и искусственный интеллект, и их роль в повышении активности учащихся и индивидуализации обучения. Также рассматриваются международный опыт, проблемы и сложности, связанные с внедрением технологий в образовательную практику.

Abstract. This article explores the introduction of new pedagogical technologies into the educational process and their role in improving education quality. It analyzes innovative tools such as interactive technologies, multimedia, VR, AR, and artificial intelligence, focusing on their impact on student engagement and the individualization of learning. The article also discusses international experiences, challenges, and the difficulties of implementing these technologies in educational practice.

Kalit so‘zlar. Yangi pedagogik texnologiyalar, ta’lim sifati, interaktiv texnologiyalar, multimedia, VR, AR, sun’iy intellekt, individualizatsiya, o‘quvchi faolligi, ta’lim jarayoni, xalqaro tajribalar.

Ключевые слова. Новые педагогические технологии, качество образования, интерактивные технологии, мультимедиа, VR, AR, искусственный интеллект, индивидуализация, активность учащихся, образовательный процесс, международный опыт.

Keywords. New pedagogical technologies, education quality, interactive technologies, multimedia, VR, AR, artificial intelligence, individualization, student engagement, educational process, international experiences

Ta’lim tizimining sifatini oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish zarur. Innovatsion pedagogik texnologiyalar o‘qituvchilarga darslarni samarali va interaktiv tarzda o‘tkazishga yordam beradi. Shuningdek, talabalar uchun ta’limni

qiziqarli va o‘zlashtirishni osonlashtiradigan vositalar yaratadi. Shu maqsadda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etish bo‘yicha qator qarorlar va farmonlar qabul qilingan.

2017-yil 8-dekabrda "O‘zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning davlat dasturi" tasdiqlandi, bu esa ta'lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishning huquqiy asoslarini yaratdi.[1] Shuningdek, 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga doir kompleks chora-tadbirlar" farmoni ta'limda interaktiv va multimedia texnologiyalarini keng joriy etishni maqsad qilgan.[2] Ushbu hujjatlar ta'lim sifatini oshirish, o‘quvchilarni innovatsion fikrlashga o‘rgatish va raqamli dunyoga tayyorlashga qaratilgan muhim qadamlarni belgiladi.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va individualize qilishga imkon beradi. Yangi pedagogik texnologiyalar orasida quyidagilarni ajratish mumkin:

- multimedia texnologiyalariga video, audio, animatsiya va boshqa vizual materiallar orqali darslarni qiziqarli va tushunarli qilish. [3]

- raqamli platformalar va ilovalarga onlayn ta'lim platformalari, interaktiv dasturlar va o‘quv ilovalari orqali talabalar darslarni istalgan joydan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. [4]

- virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR) bu texnologiyalar orqali o‘quvchilar real dunyo bilan bog‘liq ta'lim tajribalarini interaktiv tarzda o‘rganadilar. [5]

- sun'iy intellekt (AI) asosidagi tizimlar talabalar bilimini tahlil qilib, individual o‘qitish jarayonini yaratishga yordam beradi.

Yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda quyidagi afzalliklarga ega. O‘quvchilarning faolligini oshirishda interaktiv texnologiyalar va o‘quv platformalari o‘quvchilarga darslarni o‘z vaqtida va o‘z sharoitida o‘rganish imkonini beradi. Bu ularning o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradi. Multimedia va vizual materiallar

o‘quvchilarni o‘qishga yanada qiziqtiradi. Shu bilan birga, o‘quv materiallari osonroq va tezroq o‘zlashtiriladi. Raqamli texnologiyalar orqali har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga mos darslar tayyorlanadi. Bu esa o‘quvchilarni yanada samarali o‘qitishga imkon yaratadi. Xorijiy tajribalarga qaraganda, pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga kiritishda bir nechta muvaffaqiyatli misollar mavjud. Masalan:

- Finlandiya ta’lim tizimida yangi texnologiyalardan keng foydalanish o‘qitish sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. O‘qituvchilar interaktiv darslar va raqamli platformalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirishadi; [6]
- Germaniyada raqamli ta’limning rivojlanishi va sun’iy intellektni qo‘llash orqali ta’limni yanada individualizatsiya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda;[7]
- Singapurda ta’limda VR va AR texnologiyalaridan foydalanish talabalar uchun o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Bu texnologiyalar orqali talabalar darslarni virtual dunyoda o‘rganadilar, bu esa o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.[8]

Yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Ba'zi hududlarda texnologiyalarni qo‘llash uchun zarur infratuzilma mavjud emas. Internetga kirish va zamonaviy qurilmalar ta'minoti ta’limning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarni tegishli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur. Ularni texnologiyalarni qo‘llashda maxsus treninglar va kurslar orqali tayyorlash kerak.

Yangi pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga to‘liq joriy etish, ta’limning sifatini yanada oshiradi. Kelajakda quyidagi yo‘nalishlar rivojlanishi kutilmoqda:

- raqamli ta’limning kengayishi onlayn ta’lim va masofaviy o‘qish imkoniyatlari yanada kengayadi;

- sun’iy intellekt va ma'lumotlar tahlili o‘qituvchilar va ta’lim tizimlari sun’iy intellekt yordamida talabalar bilimini tahlil qilib, o‘quv jarayonini individual ravishda boshqaradi;
- kengaytirilgan va virtual haqiqat o‘quvchilar VR va AR texnologiyalari yordamida ilmiy, madaniy va tarixiy ma'lumotlarni o‘rganadilar.

Xulosa qilib aytganda yangi pedagogik texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning ta’limga kiritilishi o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Biroq, texnologiyalarni amaliyotga to‘liq kiritish uchun zarur infratuzilma, o‘qituvchilarning tayyorlanishi va o‘quvchilarning texnologiyalarga moslashuvi kabi muammolarni hal qilish zarur. Innovatsion texnologiyalar ta’lim tizimining kelajagini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son farmoni. 07.02.2017-yil

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli qarori. 06.11.2020-yil

3. Lee *Shulman. “Multimedia texnologiyalari o‘qituvchilarga o‘quv materiallarini yanada jonlantirishga va talabalar uchun ta’limni yanada qiziqarli qilishga imkon beradi”. 1987.*

4. Lee *Shulman. “Germaniyada sun’iy intellekt orqali o‘quvchilarning bilimini tahlil qilish va individual o‘qitish jarayonlarini tashkil etish samarali natijalar bermoqda”. 1987.*

5. Ruben Puentedura. “Onlayn ta’lim platformalari, o‘quvchilarga o‘qish jarayonini o‘z sharoitida va istalgan vaqtda olib borishga imkon yaratadi”. 2013.

6. Ruben Puentedura. “Singapurda VR va AR texnologiyalari o‘quvchilarga o‘rganishni yangi va innovatsion usullar bilan ta'minlaydi”. 2013.

7. R.Johnson, D.Johnson. “VR va AR texnologiyalari orqali ta’limda interaktivlik va haqiqiy dunyo bilan bog‘lanish imkoniyati oshadi” 2014.

8. R.Johnson, D.Johnson. "Finlandiyada ta’limda texnologiyalardan foydalanish o‘qituvchilarga darslarni yanada samarali o‘tkazish imkonini beradi”. 2014.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interfaol metodlarni qo‘llashning ahamiyati

Musurmonova Mariya Burxonovna
Jizzax PMM yetakchi mutaxassisi
Ishankulova Mashxura Burxonovna
Jizzax shahar 7-sonli DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interfaol metodlarni qo‘llashning mazmuni, ahamiyati va pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, interfaol metodlarning bolalar tafakkuri, nutqi, ijodiy qobiliyati, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Mashg‘ulotlar jarayonida “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Savol-javob”, “Rolli o‘yinlar”, “Kim chaqqon?”, “Guruhda ishlash” kabi metodlardan foydalanishning samarali jihatlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, interfaol metodlar, innovatsion pedagogika, ta’lim-tarbiya, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, didaktik o‘yin, bolalar faolligi, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание, значение и педагогические возможности использования интерактивных методов в дошкольных образовательных организациях. Также анализируется роль интерактивных методов в развитии мышления, речи, творческих способностей, самостоятельности и социальных навыков детей. Описываются эффективные аспекты использования таких методов, как “Мозговой штурм”, “Кластер|”, “Вопрос-ответ”, “Ролевая игра”, “Кто такой гибкий?”, «Групповая работа» в процессе обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, интерактивные методы, инновационная педагогика, образование, самостоятельность, креативность, дидактическая игра, детская деятельность, педагогические технологии.

Abstract. This article examines the content, significance, and pedagogical potential of employing interactive methods within preschool educational institutions. It further analyzes the role of these interactive methods in developing children’s thinking, speech, creative abilities, independent thought, and social skills. The effective aspects of utilizing techniques such as "Brainstorming," "Clustering," "Question and Answer," "Role-playing," "Who is the Quickest?", and "Group Work" during educational activities are described.

Keywords: preschool education, interactive methods, innovative pedagogy, education and upbringing, independent thinking, creativity, didactic games, children’s engagement, pedagogical technology.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimini takomillashtirish, yosh avlodni har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan va zamonaviy bilimlarga ega shaxslar etib tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda maktabgacha ta’lim tashkilotlari muhim o‘rin egallaydi. Chunki bolaning shaxs sifatida shakllanishi, atrof-muhitni anglay boshlashi, dastlabki bilim va ko‘nikmalarni egallashi aynan maktabgacha yosh davriga to‘g‘ri keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun ularning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Bu yoshdagi bolalar koʻproq oʻyin, kuzatish, tajriba oʻtkazish, savol berish va bevosita faoliyatda ishtirok etish orqali bilimlarni oʻzlashtiradilar. Shu sababli an’anaviy tushuntirish usullari bilan bir qatorda interfaol metodlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Interfaol metodlar bolalarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bunda tarbiyachi faqat tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi emas, balki bolalarning izlanishi, fikrlashi, savol berishi va oʻz xulosalarini chiqarishiga yordam beruvchi yoʻnaltiruvchi vazifasini bajaradi. Natijada mashgʻulotlar qiziqarli, mazmunli va samarali tashkil etiladi.

Interfaol metodlar — ta’lim jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar, shuningdek, bolalarning oʻzaro faol hamkorligini ta’minlaydigan usul va vositalar majmuasidir. “Interfaol” tushunchasi oʻzaro faol munosabat va hamkorlikni anglatadi. Ushbu metodlar orqali bolalar tayyor ma’lumotlarni tinglash bilan cheklanmay, mashgʻulot davomida fikr bildiradilar, savollarga javob beradilar, muammoli vaziyatlarni hal qiladilar va turli topshiriqlarni bajaradilar.

Maktabgacha ta’limda interfaol metodlardan foydalanishning asosiy xususiyati shundaki, ular bolalarning tabiiy qiziqishi va oʻyin faoliyatiga tayanadi. Bola oʻyin jarayonida oʻzini erkin his qiladi, yangi narsalarni oʻrganishga intiladi va oʻz imkoniyatlarini namoyon etadi. Shu bois interfaol metodlarni qoʻllashda yoshga mos topshiriqlar, koʻrgazmali materiallar, rasmlar, predmetlar, ertak qahramonlari va harakatli oʻyinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.Interfaol metodlarning muhim jihatlaridan biri bolalarning mustaqil fikrlashiga imkon yaratishidir. Masalan, tarbiyachi bolalarga “Nima uchun daraxtlar bizga kerak?”, “Agar yomgʻir yogʻmasa, nima sodir boʻladi?” yoki “Qushlarga qanday yordam bera olamiz?” kabi savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Bunday savollar bolalarni oʻylashga, oʻz

fikrini ifodalashga va mavjud bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llashga undaydi.

Shuningdek, interfaol metodlar bolalarda o‘zaro hurmat, hamkorlik, tinglash madaniyati, navbat kutish va umumiy qarorga kelish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Bu ko‘nikmalar bolaning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Maktabgacha ta’limda interfaol metodlarni qo‘llashning ahamiyati shundan iboratki, Interfaol metodlarning maktabgacha ta’limdagi ahamiyati, avvalo, bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirishida namoyon bo‘ladi. Mashg‘ulotlar turli o‘yinlar, savollar, muammoli vaziyatlar va amaliy topshiriqlar asosida tashkil etilganda bolalar faol ishtirok etishga intiladilar. Natijada ta’lim jarayoni ular uchun majburiy vazifa emas, balki qiziqarli faoliyatga aylanadi. Birinchidan, interfaol metodlar bolalarning aqliy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Taqqoslash, guruhlash, farqlash, kuzatish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriqlar bolaning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Masalan, turli shakl va rangdagi predmetlarni guruhlarga ajratish orqali bolalar predmetlarning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlashni o‘rganadilar. Ikkinchidan, interfaol metodlar nutq rivojiga xizmat qiladi. Savol-javob, hikoya tuzish, ertakni davom ettirish, rasmlar asosida suhbatlashish kabi faoliyatlar bolalarning lug‘at boyligini oshiradi. Ular o‘z fikrlarini izchil bayon etish, boshqalarning gapini tinglash va muloqot qilishga odatlanadilar. Ayniqsa, kichik guruhlarda tashkil etiladigan suhbatlar tortinchoq bolalarning ham faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Uchinchidan, interfaol metodlar ijodkorlikni rivojlantiradi. Rasm chizish, qurish-yasash, ertak qahramonlari obraziga kirish, yangi hikoya yaratish va turli buyumlardan foydalanib ijodiy topshiriqlarni bajarish bolalarning tasavvur doirasini kengaytiradi. Bunday faoliyatlarda yagona to‘g‘ri javobni talab qilishdan ko‘ra, bolaning mustaqil g‘oyasi va ijodiy yondashuvini qo‘llab-quvvatlash muhimdir. To‘rtinchidan, interfaol

metodlar bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga yordam beradi. Guruh bo‘lib ishlash jarayonida bolalar bir-biriga ko‘maklashish, vazifalarni taqsimlash, o‘zaro kelishish va nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal etishni o‘rganadilar. Bu esa ularda jamoada ishlash madaniyatini shakllantiradi. Beshinchidan, mazkur metodlar ta’limning hayot bilan bog‘liqligini ta’minlaydi. Masalan, “Do‘kon”, “Shifoxona”, “Oila”, “Transport” kabi rolli o‘yinlar orqali bolalar kundalik hayotda uchraydigan vaziyatlarni aks ettiradilar. Bunday o‘yinlar ularning ijtimoiy tajribasini kengaytirish, muloqot qilish va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. “Aqliy hujum” metodi. Ushbu metod bolalarning erkin fikrlashi va turli g‘oyalarni ilgari surishiga yordam beradi. Tarbiyachi muayyan mavzu bo‘yicha savol beradi va bolalardan o‘z fikrlarini aytishni so‘raydi. Masalan, “Tabiatni qanday asrashimiz mumkin?” mavzusida bolalar daraxtlarni sindirmaslik, gullarni parvarish qilish, suvni tejash va chiqindilarni belgilangan joyga tashlash kabi fikrlarni bildiradilar. Bunda tarbiyachi bolalarning javoblarini diqqat bilan tinglashi, ularni rag‘batlantirishi va fikr bildirish uchun qulay muhit yaratishi lozim. Javoblarning noodatiy bo‘lishi ham bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyati sifatida qabul qilinadi.

2. “Klaster” metodi. Klaster metodi ma’lum bir tushuncha atrofida fikrlarni jamlash va ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga asoslanadi. Masalan, “Kuz” mavzusida markazga kuz fasli tasviri joylashtiriladi. Uning atrofida sariq barglar, mevalar, sabzavotlar, yomg‘ir va salqin ob-havo kabi tushunchalar aks ettiriladi.

Ushbu metod bolalarning mavzu bo‘yicha bilimlarini tizimlashtirish, so‘z boyligini oshirish va tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni anglashiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda klasterni rangli rasmlar, kartochkalar va predmetlar yordamida tashkil etish samaralidir.

3. Rolli o‘yinlar metodi. Rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng qulay va samarali metodlardan biridir. “Shifokor va

bemor”, “Do‘kon”, “Mehmon kutish”, “Oila” kabi o‘yinlar orqali bolalar turli kasblar, ijtimoiy munosabatlar va odob-axloq qoidalari bilan tanishadilar. Masalan, “Do‘kon” o‘yinida bir bola sotuvchi, boshqalari xaridor rolini bajaradi. Ular salomlashish, mahsulotni so‘rash, narxni bilish, navbat kutish va minnatdorlik bildirishni mashq qiladilar. Bu jarayonda matematik tasavvurlar, nutqiy ko‘nikmalar va ijtimoiy muomala madaniyati rivojlanadi.

4. Savol-javob metodi. Savol-javob metodi bolalarning mavzu bo‘yicha bilimlarini aniqlash va mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Savollar bolalarning yoshiga mos, tushunarli va fikrlashga undaydigan bo‘lishi kerak. Masalan, “Qishda qanday kiyimlar kiyamiz?”, “Nima uchun qo‘llarimizni yuvishimiz kerak?” yoki “Hayvonlar qayerda yashaydi?” kabi savollar orqali bolalarning bilimlari kengaytiriladi. Tarbiyachi faqat qisqa javoblarni emas, balki bolalarning o‘z fikrini izohlashga intilishini ham rag‘batlantirishi lozim.

5. Guruhlarda ishlash metodi. Bu metod bolalarni kichik guruhlarga ajratib, ularga umumiy vazifa berish orqali amalga oshiriladi. Masalan, bir guruh meva rasmlarini, ikkinchi guruh sabzavot rasmlarini, uchinchi guruh esa uy hayvonlari tasvirlarini ajratishi mumkin. Guruhli faoliyat bolalarda hamkorlik, o‘zaro yordam, mas’uliyat va birgalikda natijaga erishish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tarbiyachi barcha bolalarning faol qatnashishiga sharoit yaratishi va vazifalarni ularning imkoniyatlariga mos taqsimlashi kerak.

6. Didaktik va harakatli o‘yinlar. “Rangini top”, “Ortiqchasini aniqlang”, “Kim chaqqon?”, “Nimani o‘zgartirdim?” kabi o‘yinlar bolalarning diqqatini, xotirasini, kuzatuvchanligini va tezkor fikrlashini rivojlantiradi. Harakatli o‘yinlar esa jismoniy faollikni oshirib, mashg‘ulotning qiziqarli va dinamik o‘tishiga yordam beradi. Mazkur o‘yinlarni tashkil etishda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish, bolalarning jismoniy imkoniyatlarini hisobga olish va barcha ishtirokchilarga muvaffaqiyatga erishish imkonini berish zarur.

Interfaol metodlarni qo‘llashda tarbiyachining o‘rni shundan iboratki, maktabgacha ta’lim tashkilotida interfaol metodlarning samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining kasbiy mahorati va mashg‘ulotni to‘g‘ri tashkil etishiga bog‘liq. Tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulot maqsadini belgilashi, mos metodni tanlashi va kerakli didaktik materiallarni tayyorlashi lozim. Interfaol mashg‘ulotlarda tarbiyachi bolalarga tayyor javoblarni darhol aytib bermasdan, ularni mustaqil izlanishga yo‘naltirishi maqsadga muvofiq. Bunda ochiq savollar, ko‘rgazmali vositalar, kichik tajribalar, amaliy topshiriqlar va o‘yin vaziyatlaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Ayrim bolalar o‘z fikrini tez va erkin ifodalasa, boshqalarga ko‘proq vaqt, qo‘shimcha tushuntirish yoki individual yondashuv talab qilinishi mumkin. Shu sababli tarbiyachi bolalarni bir-biri bilan taqqoslamasligi, ularning kichik yutuqlarini ham e’tirof etishi va ijobiy ruhiy muhit yaratishi zarur. Interfaol metodlardan foydalanishda mashg‘ulotning maqsadi, mazmuni va bolalarning imkoniyatlari o‘rtasidagi uyg‘unlikka e’tibor berish kerak. Metod faqat yangicha ko‘rinishi uchun emas, balki bolalarning rivojlanishiga xizmat qilishi uchun tanlanishi lozim. Mashg‘ulot davomida faoliyat turlarini almashtirib borish, bolalarning charchashiga yo‘l qo‘ymaslik va harakatli daqiqalarni tashkil etish ham muhim hisoblanadi.

Interfaol metodlarni qo‘llashdagi muammolar va ularning yechimlari.

Interfaol metodlarning imkoniyatlari keng bo‘lishiga qaramay, ularni amaliyotga joriy etishda ayrim qiyinchiliklar uchrashi mumkin. Jumladan, ko‘rgazmali vositalarning yetarli emasligi, tarbiyachilarning metodlarni qo‘llash bo‘yicha tajribasi cheklanganligi, guruhlardagi bolalar sonining ko‘pligi va har bir bolaning faolligini ta’minlashdagi murakkabliklar shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tarbiyachilarning malakasini oshirish, o‘zaro tajriba

almashish, metodik seminarlar tashkil etish va mashg‘ulotlar uchun sodda, arzon hamda xavfsiz didaktik materiallardan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, rangli qog‘oz, tabiiy materiallar, karton, rasmlar va kundalik hayotda uchraydigan buyumlar yordamida ko‘plab interfaol topshiriqlarni tashkil etish mumkin. Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham muhimdir. Uy sharoitida bolalar bilan kitob o‘qish, suhbatlashish, tabiatni kuzatish va birgalikda sodda amaliy ishlarni bajarish ta’lim tashkilotida egallangan ko‘nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Interfaol metodlardan foydalanish natijalarini kuzatish uchun bolalarning mashg‘ulotlardagi ishtiroki, savollarga javob berishi, mustaqil fikr bildirishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi va topshiriqlarni bajarishdagi faolligiga e’tibor qaratish kerak. Bunda baholash bolaning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilishi, uni jazolash yoki boshqa bolalar bilan solishtirish vositasiga aylanmasligi lozim.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interfaol metodlarni qo‘llash ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash va ularni keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metodlar bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muloqot, hamkorlik va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Interfaol metodlarning muvaffaqiyati ularni to‘g‘ri tanlash, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish hamda mashg‘ulotlarni qiziqarli va mazmunli tashkil etishga bog‘liq. Tarbiyachi bolaga o‘z fikrini bildirish, savol berish, tajriba o‘tkazish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatini yaratishi lozim. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interfaol metodlardan muntazam, maqsadli va ijodiy foydalanish, tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshirish hamda ta’lim jarayonida o‘yin va amaliy faoliyatga keng o‘rin berish dolzarb vazifalardan biridir. Zero, bolaga yo‘naltirilgan, faol va qiziqarli ta’lim

muhiti uning kelajakdagi bilim olishga bo‘lgan munosabati va shaxsiy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-595, 2019-yil 16-dekabr.

2. Ishlab chiqish bo‘yicha milliy ekspertlar: Irina Grosheva, Svetlana Pak, Dilafruz Maxmudova ,Shaxnoza Nabixanova, Lola Berdiyeva ,Gulbahor Parpiyeva, Sirojiddin Rahmonberdiyev, Vazira Nazarova, Muazam Ismailova. :Xalqaro maslahatchilar: Kristian Fabbi va Ulviya Mikailov. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limning “Ilk qadam” Milliy o‘quv dasturi. Uchinchi nashri. Toshkent - 2026.

3. Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Yevstafyeva L.G., Maxmudova D.T.,Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. “Ilk qadam” takomillashtirilgan davlat o‘quv dasturi. Toshkent-2022-yil.

Autizm bolalar bilan ishlashda teacch metodikasi

Boyqulov Azamat
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
“Boshlang‘ich va maxsus ta’lim
metodikalari kafedrasi” o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda TEACCH metodining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Metodning asosiy tamoyillari, vizual qo‘llab-quvvatlash, tuzilgan muhit va individual yondashuv orqali autizmli bolalarning ijtimoiy moslashuvi hamda mustaqil hayot ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, TEACCH

metodining ta'lim muassasalari va uy sharoitida qo'llanishi natijasida erishiladigan ijobiy pedagogik samaralar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, TEACCH metodi, maxsus pedagogika, vizual yordam, tuzilgan muhit, individual yondashuv, mustaqil hayot ko'nikmalari, inklyuziv ta'lim.

Annotation. This article explores the theoretical and practical aspects of the TEACCH method in working with children with Autism Spectrum Disorder (ASD). The main principles of the method are analyzed, including the use of visual supports, a structured environment, and an individualized approach to promoting social adaptation and the development of independent living skills in children with autism. Furthermore, the positive pedagogical outcomes that can be achieved through the application of the TEACCH method in educational institutions and home settings are discussed.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, TEACCH method, special pedagogy, visual support, structured environment, individualized approach, independent living skills, inclusive education.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения метода TEACCH в работе с детьми с расстройствами аутистического спектра (РАС). Анализируются основные принципы данного метода, возможности использования визуальной поддержки, структурированной среды и индивидуального подхода для развития навыков социальной адаптации и самостоятельной жизни у детей с аутизмом. Также раскрываются положительные педагогические результаты, достигаемые при применении метода TEACCH в образовательных учреждениях и домашних условиях.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, метод TEACCH, специальная педагогика, визуальная поддержка,

структурированная среда, индивидуальный подход, навыки самостоятельной жизни, инклюзивное образование.

Hozirgi kunda autizm spektr buzilishiga ega bolalar sonining ortib borishi ularning ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Autizmli bolalar ijtimoiy muloqot, nutq, xulq-atvor va moslashuv jarayonlarida o‘ziga xos qiyinchiliklarga ega bo‘lib, ular bilan ishlashda maxsus pedagogik yondashuvlarni qo‘llash zarurati yuzaga keladi. An’anaviy ta’lim metodlari ko‘pincha bunday bolalarning ehtiyojlarini to‘liq qondira olmaydi. Shu sababli ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali metodlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunday yondashuvlardan biri TEACCH metodidir.

TEACCH metodi (Treatment and Education of Autistic and related Communication-handicapped Children) AQShda ishlab chiqilgan bo‘lib, autizmli bolalarning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganishga asoslanadi. Ushbu metod bolaning kamchiliklarini tuzatishga emas, balki uning kuchli tomonlariga tayangan holda rivojlantirishga qaratilgan. TEACCH yondashuvida bolaning ehtiyojlariga moslashgan, oldindan bashorat qilinadigan va tushunarli muhit yaratish asosiy o‘rinni egallaydi.

Autizmli bolalar ko‘pincha og‘zaki nutq orqali berilgan ko‘rsatmalarni qabul qilishda qiynaladilar, biroq vizual axborotni tez va samarali idrok etadilar. Shu sababli TEACCH metodida vizual qo‘llab-quvvatlash keng qo‘llaniladi. Kun tartibi, mashg‘ulotlar ketma-ketligi, topshiriqlar va faoliyat turlari rasmlar, piktogrammalar, belgilar va rangli kartochkalar orqali ifodalanadi. Bu bolada xavotirni kamaytiradi, xulq-atvorning barqarorlashuviga yordam beradi hamda mustaqil harakat qilishga undaydi.

Metodning muhim jihatlaridan yana biri tuzilgan muhitni tashkil etishdir. Ta’lim xonasi yoki uy muhiti aniq zonalarga bo‘linib, har bir faoliyat turi uchun alohida joy ajratiladi. Predmetlarning doimiy joylashuvi bolaning makon va vaqt tushunchalarini shakllantirishga

xizmat qiladi. Tuzilgan muhit bolaning diqqatini jamlashiga, topshiriqlarni mustaqil bajarishiga va ortiqcha chalg‘ishlarning oldini olishga yordam beradi.

TEACCH metodida topshiriqlar ham maxsus tarzda ishlab chiqiladi. Har bir vazifa aniq boshlanishi va yakuniga ega bo‘lib, bolaning rivojlanish darajasiga mos holda taqdim etiladi. Topshiriqlarni bajarish jarayonida bolaning muvaffaqiyatga erishishi muhim bo‘lib, bu uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Mazkur metodning asosiy maqsadlaridan biri autizmli bolalarda mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Kattalar yordami bosqichma-bosqich kamaytirilib, bola kundalik hayotdagi oddiy faoliyatlarni, jumladan, kiyinish, ovqatlanish, o‘yinchoqlarni yig‘ishtirish kabi ishlarni mustaqil bajarishga o‘rgatiladi. Bu jarayon bolaning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvini yengillashtiradi.

TEACCH metodi individual yondashuvga asoslanganligi bilan ham ahamiyatlidir. Har bir bolaning qiziqishi, ehtiyoji va rivojlanish sur’ati inobatga olinadi. Ta’lim jarayonida bolaning kuchli tomonlaridan foydalanish uning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qiladi. Metod maktabgacha ta’lim muassasalarida, maxsus va inklyuziv maktablarda, shuningdek, uy sharoitida ota-onalar tomonidan samarali qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, TEACCH metodi autizm spektr buzilishiga ega bolalar bilan ishlashda ilmiy asoslangan, samarali va insonparvar yondashuv hisoblanadi. Ushbu metod orqali autizmli bolalar uchun qulay va tushunarli muhit yaratiladi, ularning mustaqilligi, ijtimoiy moslashuvi va hayot sifati sezilarli darajada yaxshilanadi. TEACCH yondashuvi bolaning imkoniyatlarini cheklamasdan, aksincha, uning rivojlanishi uchun keng sharoit yaratadi.

TAKLIFLAR.

Autizmli bolalar bilan ishlashda TEACCH metodini yanada samarali qo‘llash maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

— ta’lim muassasalarida TEACCH metodiga oid maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish;

— pedagog va psixologlarning malakasini oshirish tizimida ushbu metodni chuqur o‘rgatish;

— ota-onalar uchun amaliy seminar va treninglar o‘tkazish;

— ta’lim muhitini vizual materiallar bilan boyitish;

— autizmli bolalar bilan ishlashda individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mesibov, G. B., Shea, V., Schopler, E. The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders. New York: Springer, 2005.

2. Schopler, E., Mesibov, G. B. (Eds.). Behavioral Issues in Autism. New York: Plenum Press, 1994.

3. Schopler, E., Mesibov, G. B., Hearsey, K. Structured Teaching in the TEACCH System. In: Learning and Cognition in Autism. New York: Plenum Press, 1995.

4. Mesibov, G. B., Shea, V. The TEACCH Program in the Era of Evidence-Based Practice. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2010, 40, 570–579.

5. Mesibov, G. B., Shea, V., Schopler, E. The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders. Springer, 2005.

6. Lord, C., Elsabbagh, M., Baird, G., Veenstra-VanderWeele, J. Autism Spectrum Disorder. The Lancet, 2018, 392(10146), 508–520.

7. Hume, K., Boyd, B., Hamm, J., Kucharczyk, S. Supporting Independence in Adolescents on the Autism Spectrum. Remedial and Special Education, 2014, 35(2), 102–113.

8. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

9. O‘zbekiston Respublikasi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.

10. World Health Organization. International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11). Autism spectrum disorder bo‘yicha tasnif va diagnostik ma’lumotlar.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning monologik nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish

Boyqulov Azamat
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
“Boshlang‘ich va maxsus ta’lim
metodikalari kafedrasi” o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning monologik nutq kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik va uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Inklyuziv sinflarda nutqiy faoliyatni modellashtirish, differensial yondashuv va psixolinguistik qonuniyatlarni integratsiya qilish asosida monologik nutqni o‘stirishning moslashtirilgan pedagogik texnologiyalari tasniflangan. Maqolada barcha toifadagi o‘quvchilarning muloqotga kirishish, o‘z fikrini mantiqiy va izchil bayon etish qobiliyatini rivojlantiruvchi maxsus dars modellari hamda metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, monologik nutq, pedagogik texnologiyalar, differensial yondashuv, freymli o‘qitish, ijtimoiy adaptatsiya, vizualizatsiya.

Abstract: This article examines the pedagogical and methodological foundations for developing the monologic speech competence of students with special educational needs in inclusive

education settings. It classifies adapted pedagogical technologies for developing monologic speech based on the modeling of speech activities, differentiated instruction, and the integration of psycholinguistic principles in inclusive classrooms. The article also presents a system of specialized lesson models and methodological recommendations designed to develop the ability of students of all categories to engage in communication and express their thoughts logically, coherently, and consistently.

Keywords: inclusive education, special educational needs, monologic speech, pedagogical technologies, differentiated approach, frame-based instruction, social adaptation, visualization.

Аннотация: В данной статье исследуются педагогические и методические основы развития компетенции монологической речи у обучающихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования. Классифицированы адаптированные педагогические технологии развития монологической речи на основе моделирования речевой деятельности, дифференцированного подхода и интеграции психолингвистических закономерностей в инклюзивных классах. В статье также разработана система специальных моделей уроков и методических рекомендаций, направленных на развитие у обучающихся всех категорий способности вступать в коммуникацию, логично, последовательно и связно излагать свои мысли.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, монологическая речь, педагогические технологии, дифференцированный подход, фреймовое обучение, социальная адаптация, визуализация.

Insonparvarlik tamoyillariga asoslangan zamonaviy ta’lim paradigmasida inklyuziv ta’lim alohida o‘rin tutadi. Inklyuziv ta’lim — bu jismoniy, psixologik, intellektual yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i

nazar, barcha bolalarning umumta’lim jarayoniga teng huquqli integratsiyalashuvini ta’minlaydigan tizimdir. O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan bo‘lib, u barcha bolalarga sifatli ta’lim olish va ijtimoiy muhitga moslashish imkonini beradi. Inklyuziv ta’lim muhitida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan (ATEB) bolalarni jamiyatga moslashtirishning va ularning muvaffaqiyatli ta’lim olishining bosh omili kommunikativ kompetensiyadir. Monologik nutq — inson tafakkurining eng murakkab verbal mahsuli bo‘lib, u fikrni rejalashtirish, mantiqiy zanjir yaratish va fikrni tinglovchiga yetkazishni talab etadi. Inklyuziv sinflarda sog‘lom o‘quvchilar bilan bir qatorda nutqida, eshitishida yoki intellektual rivojlanishida o‘ziga xosligi bo‘lgan bolalar ham tahsil oladi. Bunday rang-barang muhitda an’anaviy dars metodlari (matnni shunchaki yodlash yoki qayta so‘zlash) kutilgan samarani bermaydi. Shu sababli, barcha o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga oluvchi, monologik nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan differensial pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish obektiv zaruriyat hisoblanadi.

Inklyuziv sinfda monologik nutqni rivojlantirish texnologiyalarini loyihalashda nutqning shakllanish bosqichlarini har bir bolaning individual imkoniyatiga moslashtirish lozim. Psixolinguistika qonuniyatlariga ko‘ra, monologik bayon bir nechta ketma-ket fazalardan o‘tadi: Bola nega gapirishi kerakligini anglashi, unda muloqotga ehtiyoj sezilishi lozim. Inklyuziv muhitda ATEB bo‘lgan bolalarda ko‘pincha nutqiy qo‘rquv va tortinchoqlik sababli ushbu faza to‘silib qoladi. Fikrning mantiqiy skeletini miyada qurish. Rivojlanishida o‘ziga xosligi bor bolalarga ushbu jarayonda qo‘shimcha tashqi tayanchlar (vizual kartochkalar, piktogrammalar) zarur bo‘ladi. Pedagogik texnologiyalar sinfdagi har bir o‘quvchining jismoniy va intellektual imkoniyatidan kelib chiqib, aynan mana shu fazalardagi to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qilishi kerak.

Inklyuziv Ta’limga Moslashtirilgan Pedagogik Texnologiyalar Tizimi Inklyuziv sinflarda barcha o‘quvchilarning monologik nutqini teng va samarali rivojlantirish uchun quyidagi transformatsiyalashgan pedagogik texnologiyalar kompleksini qo‘llash tavsiya etiladi:

Ko‘rgazmali-Skeletli (Vizual-Freymli) Texnologiya: Bu texnologiya nutqiy va intellektual rivojlanishi kechikkan yoki eshitishida muammosi bor bolalar uchun juda samarali hisoblanadi. O‘quvchiga quruq matn o‘rniga, vizual shakllar va nutqiy qoliplar (freymlar) birgalikda beriladi. Bunda: Doskada yoki individual kartochkalarda rasmlar zanjiri keltiriladi va ularning ostiga tayanch iboralar yoziladi (Masalan: *"Rasmda men ... ko‘ryapman", "Uning fikricha ...", "Chunki ...", "Mening xulosam shuki ..."*). Sog‘lom o‘quvchilar bu freymlar yordamida o‘z nutqini yanada akademik va mantiqiy shakllantirsa, alohida ehtiyojli bolalar matn qurishdagi qiyinchiliklarni vizual tayanchlar yordamida osongina yengib o‘tadilar.

Ko‘p Darajali Storytelling (Hikoya Qilish) Texnologiyasi:

Storytelling — bu ma’lum bir voqea yoki syujetni hissiy va qiziqarli tarzda so‘zlab berish san’atidir. Inklyuziv muhitda bu texnologiya *differensial (darajali)* ko‘rinishda qo‘llaniladi:

A daraja (Murakkab): O‘quvchi berilgan mavzu yoki muammo bo‘yicha to‘liq mustaqil, ijodiy va falsafiy monolog tayyorlaydi.

B daraja (O‘rta): O‘quvchi tayanch so‘zlar va reja asosida voqeani izchil so‘zlab beradi.

C daraja (Soddalashtirilgan): Diqqat markazida bo‘lgan yoki nutqi cheklangan bola rasmga qarab, faqat yo‘naltiruvchi savollarga javob berish orqali mikromonolog (3-4 ta gapdan iborat qisqa nutq) hosil qiladi. Hech bir bola jarayondan chetda qolmaydi, har kim o‘z darajasida muvaffaqiyatga erishadi va sinf oldida o‘zini namoyon qila oladi.

Pedagogik texnologiyalar kutilgan natijani berishi uchun o‘qituvchi quyidagi metodik tamoyillarga amal qilishi zarur: Alohida

ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola gapirayotganda uning nutqiy yoki grammatik xatolari dars davomida keskin to‘xtatib tuzatilmasligi kerak. Bu bolada nutqiy negativizm (gapirishdan bosh tortish) keltirib chiqaradi. Xatolar nutq yakunlangach, individual tartibda yoki umumiy shaklda yumshoq tushuntiriladi. Agar bola og‘zaki monologni to‘liq ifodalashga qiynalsa, unga imo-ishoralar, vizual vositalar yoki raqamli texnologiyalar (masalan, nutqni matnga aylantiruvchi dasturlar) yordamida o‘z fikrini to‘ldirishga ruxsat berish lozim. Monologik nutq mavzulari faqat akademik xarakterda bo‘lmay, kundalik hayotiy va ijtimoiy ko‘nikmalarga yo‘naltirilgan bo‘lishi shart (Masalan: *"Mening sevimli mashg‘ulotim"*, *"Do‘stlik nima?"*, *"Men qanday yordam bera olaman?"*).

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning monologik nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish — ta’lim sifatini oshirish bilan birga, jamiyatda ijtimoiy tenglik va insonparvarlik muhitini qaror toptirishning muhim mexanizmidir. Vizual-freymli, differensial storytelling va sensorli modellashtirish kabi texnologiyalar sinfdagi barcha bolalarning kommunikativ salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qilimiydi. Bunday yondashuv alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni passiv kuzatuvchidan faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi va ularning kelajakda jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuviga mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning monologik nutqini rivojlantirish ta’lim jarayonining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Monologik nutqni shakllantirish o‘quvchilarning o‘z fikrini mustaqil, mantiqiy, izchil va ravon ifodalash, muloqotga kirishish hamda ijtimoiy muhitga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda ularning individual imkoniyatlari, psixologik xususiyatlari va nutqiy rivojlanish darajasini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalariga koʻra, vizual-freymli texnologiya, koʻp darajali hikoya qilish (storytelling), tayanch soʻzlar va rasmlar asosida hikoya tuzish, shuningdek, interfaol va raqamli vositalardan foydalanish monologik nutqni rivojlantirishda samarali metodik yondashuvlar sifatida qaralishi mumkin. Mazkur texnologiyalar oʻquvchilarga oʻz fikrlarini mustaqil bayon etish, voqealarni ketma-ketlikda tasvirlash va mantiqiy xulosalar chiqarishda yordam beradi.

Shuningdek, pedagog tomonidan qulay psixologik muhitni yaratish, oʻquvchilarning nutqiy faolligini ragʻbatlantirish, xatolarni oʻz vaqtida va muloyimlik bilan tuzatish hamda har bir bolaning individual rivojlanish sur’atini hisobga olish muhimdir. Bunday yondashuv oʻquvchilarning oʻziga boʻlgan ishonchini mustahkamlash, ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Demak, inklyuziv ta’lim sharoitida monologik nutqni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan pedagogik texnologiyalarni maqsadli va tizimli qoʻllash barcha oʻquvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish, ularning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash hamda jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu yoʻnalishda zamonaviy, moslashtirilgan va amaliyotga yoʻnaltirilgan metodikalarni takomillashtirish inklyuziv ta’lim sifatini oshirishning istiqbolli yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. — M.: Labyrinth, 1999.
2. Leontev A.A. Psixolinguistichskie edinitsy i porojdenie rechevogo viskazivaniya. — M.: Nauka, 2014.
3. Axmedova M.N. Inklyuziv ta’limning pedagogik-psixologik asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2018.
4. Armstrong T. Multiple Intelligences in the Classroom. — ASCD, 2009.

Zamonaviy ta’limda sun’iy intellektning o‘rni va ahamiyati

Nasiriddinov Vohidjon Javlon o‘g‘li
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Raqamlashtirish va sun’iy intellektni joriy etish” bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni, ahamiyati va qo‘llanilish yo‘nalishlari tahlil qilingan. Sun’iy intellektning o‘quv jarayonini individuallashtirish, ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchi mehnatini yengillashtirish hamda ta’lim boshqaruvini takomillashtirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ushbu jarayonda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, individuallashtirilgan ta’lim, adaptiv o‘qitish, ta’lim texnologiyalari, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье проанализированы роль, значение и направления применения технологий искусственного интеллекта в современной системе образования. Освещены возможности искусственного интеллекта в индивидуализации учебного процесса, повышении качества образования, облегчении труда преподавателя, а также в совершенствовании управления образованием. Кроме того, приведены соображения относительно проблем, возникающих в данном процессе, и путей их устранения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, индивидуализированное образование, адаптивное обучение, образовательные технологии, цифровизация.

Abstract. This article analyzes the role, significance, and areas of application of artificial intelligence technologies in the modern education system. It highlights the potential of artificial intelligence in

personalizing the learning process, improving the quality of education, easing teachers’ workload, and enhancing education management. It also presents considerations regarding the challenges that arise in this process and ways to address them.

Keywords: artificial intelligence, digital education, personalized learning, adaptive learning, educational technologies, digitalization.

XXI asr — raqamli texnologiyalar asri bo‘lib, bu davrda insoniyat hayotining barcha sohalari, jumladan, ta’lim tizimi ham tubdan o‘zgarmoqda. Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda nafaqat sanoat, tibbiyot, moliya kabi sohalarda, balki ta’lim jarayonida ham keng qo‘llanilmoqda. Zamonaviy dunyoda bilim olish jarayoni endi faqat darslik va o‘qituvchi orqaligina emas, balki aqlli tizimlar, adaptiv platformalar va raqamli vositalar yordamida ham amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish davlat siyosati darajasida muhim vazifa sifatida belgilangan. Prezidentimizning tegishli farmon va qarorlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, ta’lim sohasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Bu esa pedagog kadrlar oldiga yangi vazifalar va mas’uliyatlarni qo‘ymoqda.

Sun’iy intellektning ta’limdagi asosiy yo‘nalishlari

Bugungi kunda sun’iy intellekt ta’lim sohasida bir qator muhim yo‘nalishlarda qo‘llanilmoqda. Birinchi navbatda, bu — individuallashtirilgan (shaxsiylashtirilgan) ta’lim tizimlarini yaratishdir. Har bir o‘quvchi yoki talabaning bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishlari va ehtiyojlari turlicha bo‘ladi. An’anaviy ta’lim tizimida bir xil dastur barcha o‘quvchilarga baravar taqdim etiladi, biroq sun’iy intellekt asosidagi platformalar har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda unga mos ta’lim yo‘nalishini, mashqlarni va o‘quv materiallarini taklif qilish imkonini beradi.

Ikkinchidan, adaptiv baholash va nazorat tizimlari muhim o‘rin tutadi. Sun’iy intellekt yordamida yaratilgan test tizimlari o‘quvchining javoblariga qarab keyingi savollarning murakkablik darajasini avtomatik ravishda moslashtiradi. Bu esa bilimni haqiqiy va aniq baholash imkonini beradi, shuningdek o‘qituvchining insho, test va boshqa topshiriqlarni tekshirishga sarflaydigan vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi.

Uchinchidan, virtual yordamchilar va aqlli chat-botlar o‘quvchilarga istalgan vaqtda savol berish, tushunmagan mavzularini qayta o‘rganish va qo‘shimcha tushuntirish olish imkonini yaratadi. Bu vosita ayniqsa masofaviy ta’lim va mustaqil ta’lim olish jarayonida katta ahamiyatga ega.

To‘rtinchidan, ta’lim muassasalarini boshqarish jarayonlarida ham sun’iy intellekt keng qo‘llanilmoqda. Davomat nazorati, o‘quvchilarning o‘zlashtirish dinamikasini tahlil qilish, ta’lim resurslarini taqsimlash va rejalashtirish kabi vazifalarda aqlli tizimlar boshqaruv organlariga aniq va tezkor ma’lumotlar taqdim etadi.

Sun’iy intellektning ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga joriy etilishi bir qator ijobiy natijalarni beradi. Eng avvalo, bu — ta’lim sifatining oshishi. Individuallashtirilgan yondashuv tufayli har bir o‘quvchi o‘ziga xos sur’atda bilim oladi, natijada materialni chuqurroq va samarali o‘zlashtiradi. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning rutina ishlardan (masalan, testlarni tekshirish, hisobotlar tuzish) ozod bo‘lishi ularga o‘quvchilar bilan bevosita ijodiy va individual ishlash uchun ko‘proq vaqt ajratish imkonini beradi.

Shuningdek, sun’iy intellekt yordamida ta’lim jarayonini masofadan turib ham sifatli tashkil etish mumkin bo‘ldi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi o‘quvchilar uchun sifatli ta’lim resurslariga teng kirish imkoniyatini yaratadi. Raqamli platformalar orqali eng yaxshi o‘qituvchilarning dars materiallari, video-darslar va

interaktiv topshiriqlar barcha o‘quvchilarga bab-baravar taqdim etiladi.

Sun’iy intellekt, shuningdek, ta’lim jarayonida ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. O‘quvchilarning o‘zlashtirish natijalari, faolligi va qiziqishlari haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali ta’lim muassasalari rahbariyati va davlat organlari ta’lim siyosatini takomillashtirish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari: Sun’iy intellektni ta’lim tizimiga joriy etish jarayonida bir qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Birinchidan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, ayniqsa qishloq va chekka hududlarda internet tezligi va kompyuter texnikasi bilan ta’minlanish muammosi mavjud. Ikkinchidan, pedagog kadrlarning raqamli savodxonlik darajasi hamon yetarli emas, bu esa yangi texnologiyalarni samarali qo‘llashga to‘sqinlik qiladi.

Uchinchidan, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va axborot xavfsizligi masalalari alohida e’tiborni talab qiladi. To‘rtinchidan, sun’iy intellektga haddan tashqari tayanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy qobiliyatlarining pasayishiga olib kelishi mumkin degan xavotirlar ham mavjud.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, ta’lim muassasalarining zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlanishini yaxshilash, pedagog kadrlarni doimiy ravishda malaka oshirish kurslariga jalb etish, raqamli ta’lim resurslarini milliy tilda va sifatli tarzda ishlab chiqish, shuningdek axborot xavfsizligi bo‘yicha aniq me’yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish zarur. Bundan tashqari, sun’iy intellektni faqat yordamchi vosita sifatida qo‘llash, o‘quvchining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy va milliy tajriba: Jahon tajribasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ko‘plab rivojlangan davlatlarda sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim tizimiga faol tatbiq etilmoqda. Xususan, AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya va Singapur kabi mamlakatlarda maktab va oliy ta’lim muassasalarida adaptiv o‘quv platformalari, aqlli monitoring tizimlari hamda sun’iy intellekt asosidagi baholash vositalari keng qo‘llanilmoqda. Bu davlatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektni ta’limga joriy etish nafaqat texnik jihozlash, balki ta’lim kontsepsiyasi va pedagogik yondashuvlarni ham tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, umumta’lim maktablarida raqamli ta’lim resurslarini joriy etish, “Elektron kundalik”, “Zamin” kabi axborot tizimlarini rivojlantirish, shuningdek pedagog kadrlarni sun’iy intellekt asoslariga o‘qitish bo‘yicha kurslar tashkil etish davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda. Pedagogik mahorat markazlari tizimida ham raqamlashtirish va sun’iy intellektni joriy etish bo‘yicha alohida bo‘limlar tashkil etilib, ular o‘qituvchilarning malakasini oshirish, yangi metodikalarni ishlab chiqish va ilg‘or tajribalarni ommalashtirish borasida muhim vazifalarni bajarmoqda.

Bunday tashkiliy tuzilmalarning faoliyati natijasida pedagog kadrlar zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim platformalarini o‘quv jarayoniga tatbiq etish, shuningdek o‘quvchilar bilan ishlashda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash borasida amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lmoqdalar. Bu, o‘z navbatida, mamlakatimizda raqamli ta’lim ekotizimini shakllantirish jarayonini tezlashtirmoqda.

Pedagog kadrlarning tayyorgarligi va istiqbol vazifalar

Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim tizimiga samarali joriy etilishi, avvalambor, pedagog kadrlarning ushbu sohadagi tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli o‘qituvchi va professor-o‘qituvchilarni sun’iy intellekt asoslari, raqamli didaktika va zamonaviy ta’lim

platformalaridan foydalanish bo‘yicha muntazam malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday tayyorgarlik nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki sun’iy intellektdan pedagogik jihatdan asosli, ta’lim maqsadlariga mos tarzda foydalanish madaniyatini ham shakllantirishi lozim.

Kelajakda ta’lim tizimida sun’iy intellektning roli yanada kengayishi kutilmoqda. Xususan, virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalari bilan uyg‘unlashgan aqlli o‘quv muhitlari, o‘quvchining hissiy holatini aniqlab, unga mos pedagogik yondashuvni taklif qiluvchi tizimlar, shuningdek butun ta’lim tizimini qamrab oluvchi yagona raqamli platformalarning yaratilishi ta’lim sifatini yanada yuqori pog‘onaga olib chiqishi mumkin. Shu bilan birga, bunday rivojlanish inson omilining, ya’ni o‘qituvchining tarbiyaviy va ma’naviy vazifasining o‘rnini bosa olmasligini alohida ta’kidlash lozim — sun’iy intellekt faqat kuchli yordamchi vosita bo‘lib qolishi, ta’lim-tarbiya jarayonining markazida esa doimo inson omili turishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. U ta’lim jarayonini individuallashtirish, sifatini oshirish, o‘qituvchi mehnatini yengillashtirish va ta’lim boshqaruvini takomillashtirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Ayni paytda, ushbu texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan texnik, kadrlar va xavfsizlik bilan bog‘liq muammolarni izchil hal etish zarur. Faqat shu tarzda sun’iy intellekt ta’lim sifatini oshirishning kuchli vositasiga aylanadi va kelajak avlodni zamon talablariga mos, raqobatbardosh bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasida sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish konsepsiyasi.

3. Yusupova N.Y. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va ularni qo‘llash metodikasi. — Toshkent, 2023.

4. Pedagogik mahorat markazi metodik qo‘llanmalari. — Jizzax, 2024.

Teaching a language and the position of teachers in the class today.

Ismatov Mahmudjon Sobir o‘g‘li.
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi Ingliz tili katta o‘qituvchisi

Abstract: This article examines the evolving role of language teachers in contemporary classrooms, moving from the traditional "sage on the stage" model to more dynamic, learner-centered positions. Drawing on communicative language teaching principles and recent pedagogical research, it explores how teachers today function as facilitators, organizers, and reflective practitioners. The article argues that while the teacher's central importance remains undiminished, the nature of that centrality has fundamentally shifted. Effective language teaching now requires balancing multiple roles: creating communicative opportunities, managing learner autonomy, and adapting to diverse student needs. The article concludes that teacher positioning is no longer about authority and control, but about strategic intervention and pedagogical flexibility.

Keywords: teacher roles, learner-centered instruction, communicative language teaching, classroom positioning, language pedagogy

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy sinfxonada til o'qituvchilarining o'zgaruvchan rolini ko'rib chiqadi. An'anaviy "sahna markazidagi donishmand" modelidan boshlab, bugungi kunda o'qituvchilar fasilitator, tashkilotchi va refleksiv amaliyotchi sifatida

qanday faoliyat ko'rsatishini tahlil qiladi. Maqolada ta'kidlanishicha, o'qituvchining markaziy ahamiyati saqlanib qolgan bo'lsa-da, bu markaziylikning tabiati tubdan o'zgargan. Samarali til o'qitish endi ko'plab rollarni muvozanatlashni talab qiladi: kommunikativ imkoniyatlar yaratish, o'quvchi mustaqilligini boshqarish va turli xil talabalar ehtiyojlariga moslashish. Xulosa shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining pozitsiyasi endi hokimiyat va nazorat haqida emas, balki strategik aralashuv va pedagogik moslashuvchanlik haqidadir.

Kalit so'zlar: o'qituvchi rollari, o'quvchi markazlashgan ta'lim, kommunikativ til o'qitish, sinfdagi pozitsiya, til pedagogikasi

Аннотация: В данной статье рассматривается эволюция роли преподавателя языка в современной аудитории: от традиционной модели «мудрец на сцене» до более динамичных, ориентированных на учащегося позиций. Опираясь на принципы коммуникативного обучения языку и современные педагогические исследования, статья исследует, как сегодня преподаватели выполняют функции фасилитатора, организатора и рефлексивного практика. Утверждается, что, хотя центральная важность преподавателя остаётся неизменной, природа этой центральности фундаментально изменилась. Эффективное обучение языку теперь требует балансирования множества ролей: создания коммуникативных возможностей, управления автономией учащихся и адаптации к разнообразным потребностям студентов. В заключение отмечается, что позиционирование преподавателя сегодня связано не с авторитетом и контролем, а со стратегическим вмешательством и педагогической гибкостью.

Ключевые слова: роли преподавателя, личностно-ориентированное обучение, коммуникативное обучение языку, позиционирование в классе, педагогика языка.

For much of the twentieth century, the language teacher occupied an unambiguous position in the classroom: the authority figure at the

front, the sole source of knowledge, the model of correctness. This traditional conception, rooted in what Paulo Freire would later critique as the "banking model" of education, positioned learners as passive recipients and teachers as active dispensers of linguistic knowledge. The teacher's physical location at the front of the room mirrored their epistemological position at the center of the learning process.

The past four decades have witnessed a fundamental reconfiguration of this landscape. The rise of communicative language teaching (CLT), the recognition of learner autonomy as a pedagogical goal, and the diversification of classroom contexts have collectively dismantled the monolithic conception of the teacher's role. Today's language teacher is expected to function not merely as an instructor but as a facilitator, a resource, a counselor, and at times a co-participant in the learning process . This transformation raises important questions: What is the teacher's position in the contemporary language classroom? How has this position evolved, and what does effective teacher positioning look like in practice?

This article addresses these questions by examining the changing roles of language teachers, the theoretical frameworks that inform contemporary practice, and the practical implications for classroom pedagogy. It argues that while the teacher's importance remains undiminished, the nature of that importance has fundamentally shifted from authority to strategic facilitation.

The Traditional Position: Teacher as Center

The traditional language classroom was characterized by what Richards and Rodgers describe as the "teacher-centered" orientation, where the teacher's role was defined through the methodology in use . In grammar-translation and audiolingual approaches, the teacher functioned as the "controller" of all classroom activity: deciding what would be learned, when it would be learned, and how it would be assessed . This role extended beyond pedagogical matters to

encompass social and behavioral dimensions—the teacher controlled not only the flow of language but the flow of interaction, determining who spoke, when, and in what manner.

Harmer's classic taxonomy of teacher roles identifies the "controller" as the role most associated with traditional instruction, noting that in this position the teacher is "entirely in control of the class" . This control served important functions: maintaining discipline, ensuring coverage of material, and providing clear models of correct language. However, the controller role also had significant limitations. When the teacher occupies the controlling position, "the timing of pupils' speaking and their opportunity to participate and learn are minimal" . The teacher talks, students listen; the teacher questions, students answer.

The epistemological assumptions underlying this positioning are worth examining. The traditional teacher was conceived as the possessor of knowledge and the model of correct usage. Students learned by receiving, imitating, and reproducing. This conception aligned with broader educational philosophies that emphasized transmission over construction, product over process, and accuracy over fluency. The teacher's physical position at the front of the room—standing, often behind a podium or desk—was not merely a practical arrangement but a spatial enactment of epistemological hierarchy.

Theoretical Shifts: From Transmission to Transformation

The theoretical foundations of language teaching underwent profound transformation in the latter half of the twentieth century. The communicative approach, emerging in the 1970s and 1980s, challenged the transmission model by reframing language as communication rather than as a system of structures to be mastered. As Sheils observes, "Recent developments in educational philosophy and linguistics have challenged many former assumptions about teacher roles and classroom practices" .

This challenge manifested most clearly in the reconceptualization of the teacher's function. Rather than "dispenser of knowledge and distributor of sanctions and judgments," the teacher became "a facilitator of learning, a resource, an adviser and co-participant in the learning process" . This redefinition was not merely semantic. It represented a fundamental shift in where authority and agency were located in the classroom.

Kumaravadivelu's framework offers a particularly useful lens for understanding this evolution . He distinguishes three teacher positions: the **passive technician**, who implements methods designed by others; the **reflective practitioner**, who critically examines their own practice; and **the transformative intellectual**, who engages with broader social and educational questions. This progression maps onto broader movements in educational theory, from behaviorist to constructivist to critical paradigms.

The shift toward learner-centeredness further complicated the teacher's position. If learners are to assume "a more active and participatory role than is usual in the traditional teacher-centered classroom," then teachers must simultaneously relinquish control and maintain sufficient structure to enable learning . This balancing act is inherently unstable and requires constant negotiation.

The Contemporary Position: Multiple Roles, Strategic Intervention

Contemporary language pedagogy recognizes that the teacher's position is not singular but multiple, not fixed but fluid. Brown's influential formulation identifies several roles that teachers may adopt at different moments in a lesson: the teacher as controller, director, manager, facilitator, and resource . Each role corresponds to different classroom activities and different pedagogical goals.

The **facilitator** role has assumed particular prominence in communicative classrooms. Littlewood argues that the teacher's role should be "facilitator of learning" rather than "teacher as instructor,"

with the focus on enabling communication rather than presenting materials . This does not mean the teacher becomes passive. On the contrary, facilitation is an active, demanding role. As Sheils notes, "Only a teacher can develop a learner-centered classroom" . The facilitator must design activities that promote genuine communication, create conditions for meaningful interaction, and intervene strategically when necessary.

The **organizer** role similarly requires active, skilled intervention. Harmer describes the organizer as responsible for structuring activities so that "pupils know exactly what to do, how to do it and when" . The organizer gives clear instructions, establishes procedures, and then steps back to allow learners to work. This stepping back is not abdication but strategic positioning: the teacher remains present and observant, ready to intervene if needed, but otherwise allowing learners to take responsibility.

The **resource** role repositions the teacher as a source of knowledge to be accessed when needed rather than a broadcaster of information. In this position, the teacher "should be restrained and only help when students ask for help" . This role is particularly important for developing learner autonomy, as it encourages students to take responsibility for their own learning while knowing that support is available.

The **prompter** role involves subtle intervention—"a whisperer" who "can help with some clues or give a hint" . The prompter encourages without dominating, suggesting without directing. This requires considerable pedagogical sensitivity: intervening enough to help, but not so much as to undermine learner independence.

The **assessor** role remains essential but has also evolved. Contemporary assessment focuses not only on accuracy but on communicative effectiveness, not only on product but on process. The teacher as assessor "organizes feedback that should focus not only on

content but also on form," and "a sensitive assessment is appropriate and can influence the positive atmosphere in the classroom" .

The Position of the Teacher: Physical, Pedagogical, and Relational

The teacher's position in the classroom is not merely metaphorical. It is enacted in physical space, in patterns of interaction, and in relationships with learners. Contemporary pedagogy recognizes that these dimensions are interconnected.

Physically, the teacher who remains fixed at the front of the room communicates a different message than one who moves among students. Brown's discussion of teacher proximity notes that "some students consider it as intimacy" while others may view it as intrusive . The teacher's movement through the classroom—"move around the classroom but not to distraction"—enacts a certain kind of pedagogical relationship .

Pedagogically, the teacher's position is enacted through the organizational forms they choose. Whole-class teaching positions the teacher as central; pair and group work reposition the teacher as monitor and resource . The most appropriate approach combines these forms strategically: "teachers should use a combination of these three organisational forms in order to develop learner autonomy" .

Relationally, the teacher's position is constructed through the quality of their interactions with learners. The teacher who "makes frequent eye contact," who "faces" students with "optimism, brightness, and warmth," who is approachable but maintains appropriate boundaries—this teacher occupies a position that is authoritative without being authoritarian, supportive without being permissive .

Conclusion: The Teacher's Essential Position

The evolution of the language teacher's position over the past half-century can be characterized as a movement from center to circumference—or more accurately, from a fixed center to a mobile,

responsive presence. The teacher is no longer the sun around which all classroom activity orbits, but rather a gravitational force that enables other bodies to move. This shift does not diminish the teacher's importance. It redefines it.

Contemporary research consistently identifies the teacher as the most significant factor in successful language learning. What has changed is not the teacher's centrality but the nature of that centrality. The effective teacher today is not the one who dominates classroom discourse but the one who orchestrates it; not the one who provides all answers but the one who asks the right questions; not the one who controls but the one who enables.

This reconfiguration demands new competencies. Teachers must be able to diagnose learner needs, design communicative activities, manage multiple organizational forms, provide strategic feedback, and navigate the inherent tensions between structure and autonomy. They must be, in Kumaravadivelu's terms, reflective practitioners and potentially transformative intellectuals .

The position of the teacher in today's language classroom is therefore best understood as one of strategic intervention. The teacher is always present, always attentive, always ready to act—but what action is appropriate depends on the pedagogical moment. Sometimes the teacher must lead; sometimes the teacher must follow. Sometimes the teacher must speak; sometimes the teacher must listen. The art of contemporary language teaching lies in knowing which position to occupy, and when.

References

1. Brown, H. D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. Longman.

2. Harmer, J. (1992). *The practice of English language teaching*. Longman.

3. Kumaravadivelu, B. (2003). *Beyond methods: Macrostrategies for language teaching*. Yale University Press.

4. Littlewood, W. (1981). *Communicative language teaching: An introduction*. Cambridge University Press.

5. Nunan, D. (1995). *Language teaching methodology: A textbook for teachers*. Phoenix ELT.

6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.

7. Sheils, J. (1986). Implications of the communicative approach for the role of the teacher. *New Approaches in the Language Classroom: Coping with Change.

Maktab kutubxonalarida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari

Malikova Durdona Xayrulla qizi
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab kutubxonalarida o‘quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy-nazariy va pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Kitobxonlik madaniyati o‘quvchining faqatgina badiiy yoki ilmiy adabiyotlarni o‘qish chastotasi bilan emas, balki kitob tanlash, o‘qilgan matnni anglash, tahlil qilish, baholash, mustaqil xulosa chiqarish, o‘z fikrini asoslash, axborotni tanqidiy saralash va o‘qish natijasini ijodiy faoliyatga tatbiq etish kompetensiyalari bilan belgilanadi. Tadqiqotda maktab kutubxonasining an’anaviy kitob saqlash va berish funksiyasidan ta’lim jarayonining faol pedagogik-resurs markaziga transformatsiyalanishi zarurati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktab kutubxonasi, kitobxonlik madaniyati, kitobxonlik kompetensiyasi, o‘qish savodxonligi, media savodxonlik, axborot savodxonligi, raqamli kutubxona, elektron resurslar, kitobxonlik klubi, biblioterapiya, o‘quvchi motivatsiyasi, pedagogik hamkorlik,

Аннотация: В статье рассматриваются современные механизмы развития культуры чтения учащихся в школьных библиотеках с научно-теоретической и педагогической точек зрения. Культура чтения определяется не только частотой обращения учащегося к художественной или научной литературе, но и способностью самостоятельно выбирать книги, понимать и анализировать текст, критически оценивать информацию, формулировать выводы, аргументировать собственную позицию и творчески применять результаты чтения. Обосновывается необходимость трансформации школьной библиотеки из традиционного места хранения и выдачи литературы в активный образовательный и информационно-ресурсный центр.

Ключевые слова: школьная библиотека, культура чтения, читательская компетентность, читательская грамотность, медиаграмотность, информационная грамотность, цифровая библиотека, электронные ресурсы, читательский клуб, мотивация учащихся,

Abstract: The article examines modern mechanisms for developing students’ reading culture in school libraries from theoretical and pedagogical perspectives. Reading culture is understood not only as the frequency of reading literary or scientific texts, but also as a complex set of competencies related to selecting books, understanding and analysing texts, evaluating information critically, drawing independent conclusions, substantiating personal opinions, and applying reading outcomes creatively. The study substantiates the need to transform the school library from a

traditional place for storing and lending books into an active educational, cultural and information-resource centre.

Keywords: school library, reading culture, reading competence, reading literacy, media literacy, information literacy, digital library, electronic resources, reading club, student motivation, educational cooperation, reading monitoring, 5D model.

Bugungi globallashuv va raqamli axborot muhitida yosh avlodning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida o‘quvchilarning axborot olish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Biroq axborotning ko‘pligi avtomatik ravishda chuqur o‘qish, matnni anglash, tahlil qilish va ishonchli ma’lumotni tanlay olish kompetensiyasini ta’minlamaydi.

Shu sababli zamonaviy maktab kutubxonasi o‘z faoliyatini faqat kitoblarni saqlash, ro‘yxatga olish va o‘quvchilarga berish bilan cheklab qolmasligi lozim. Kutubxona o‘quvchilarning intellektual, ma’naviy, kommunikativ va ijodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik muhitga aylanishi zarur.

IFLA-UNESCO tomonidan 2025-yilda yangilangan Maktab kutubxonasi manifestida maktab kutubxonasi ta’lim va o‘qishni butun maktab jamoasi uchun kuchaytiruvchi tizim sifatida qaralib, malakali mutaxassislar, jismoniy va raqamli kolleksiyalar, moslashtirilgan makon va xizmatlar, savodxonlik, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik hamda fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga urg‘u beriladi.

IFLA School Library Guidelines hujjatida ham maktab kutubxonasi o‘quvchilarning savodxonligi va kitobxonligini rivojlantirishda muhim rol o‘ynashi, o‘quvchiga o‘z qiziqishiga mos adabiyotni tanlash imkonini berish, kitob muhokamalari, kitob taqdimotlari, ko‘rgazmalar, mualliflar bilan uchrashuvlar va ota-onalarni jalb etish kabi faoliyatlarni rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan.

Demak, zamonaviy maktab kutubxonasining asosiy vazifasi “koʻproq kitob oʻqitish” emas, balki “ongli, mustaqil, faol va tanqidiy kitobxonni shakllantirish”dan iborat boʻlishi kerak.

Mavzuning dolzarbligi ham aynan shu jihat bilan belgilanadi: oʻquvchining kitobga munosabati, mustaqil oʻqish motivatsiyasi va matn bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda kutubxonaning pedagogik imkoniyatlaridan toʻliq foydalanish mexanizmlarini ilmiy asoslash zarur.

Maktab kutubxonalarining ta’lim jarayonidagi oʻrni xalqaro ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda keng oʻrganilgan. IFLA maktab kutubxonalarini ta’lim dasturlarini qoʻllab-quvvatlovchi, oʻquvchilar va pedagoglarning axborot hamda oʻquv resurslariga kirishini ta’minlovchi muhim ta’limiy institut sifatida koʻrsatadi.

Maktab kutubxonalarining oʻquv natijalariga ta’sirini oʻrgangan tadqiqotlarda kutubxonachi faoliyati, kitob fondining sifati, foydalanish chastotasi va kutubxona resurslari bilan oʻquvchilar faoliyati oʻrtasida ijobiy bogʻliqliklar aniqlangan. Masalan, 2023-yilda e’lon qilingan propensity score analysis tadqiqotida toʻliq stavkada faoliyat yurituvchi maktab kutubxonachisi mavjud boʻlgan maktablarda oʻquvchilarning oʻqish va matematika boʻyicha natijalari yuqoriroq boʻlgani, kutubxona fondi, kitoblar soni va foydalanish koʻrsatkichlari ham natijalar bilan bogʻliqligi qayd etilgan.

Shu bilan birga, maktab kutubxonalariga oid ilmiy adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilgan tadqiqotlar sababiy bogʻliqlikni aniqlashda metodologik muammolar mavjudligini ham koʻrsatadi. Bu esa maktab kutubxonalarining ta’sirini faqat kitoblar soni yoki kitob berish statistikasi orqali emas, balki oʻquvchining kitobxonlik kompetensiyasi, motivatsiyasi, oʻqish sifati va mustaqil faoliyati kabi kompleks indikatorlar orqali baholash zarurligini koʻrsatadi.

2025-yilda e’lon qilingan tizimli sharhlarda maktab kutubxonalarining zavq uchun oʻqish jarayonini qoʻllab-quvvatlashida kitob tanlovi, kutubxona muhiti, oʻquvchi ehtiyojlari va maktab

hamjamiyati bilan hamkorlik alohida ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatilgan .

Mazkur yondashuvlardan kelib chiqib, ushbu maqolada maktab kutubxonasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning yaxlit pedagogik modeli taklif etiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi maktab kutubxonalarida o‘quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik, axborot-kommunikatsion va tashkiliy mexanizmlarini aniqlash hamda ularni yagona tizimga birlashtiruvchi modelni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. “Kitobxonlik madaniyati” tushunchasining pedagogik mazmunini aniqlashtirish.
2. Maktab kutubxonasining zamonaviy ta’limiy funksiyalarini tahlil qilish.
3. O‘quvchilarning kitobxonlik motivatsiyasiga ta’sir qiluvchi omillarni tizimlashtirish.
4. Raqamli texnologiyalarning kitobxonlikni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini aniqlash.
5. Kutubxonachi–o‘qituvchi–ota-ona–o‘quvchi hamkorligi mexanizmlarini asoslash.
6. O‘quvchilarning kitobxonlik madaniyatini baholash mezon va indikatorlarini taklif qilish.

Tadqiqotda tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga yo‘naltirilgan va raqamli-pedagogik yondashuvlardan foydalanildi.

Tadqiqot metodlari quyidagilarni tashkil etadi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- qiyosiy tahlil;
- tizimlashtirish;
- umumlashtirish;
- pedagogik modellashtirish;
- konseptual tahlil;

- diagnostik mezonlarni ishlab chiqish;
- xalqaro maktab kutubxonasi standartlarini o‘rganish.

Tadqiqotning metodologik asosini kitobxonlikni oddiy faoliyat emas, balki o‘quvchining bilish, kommunikativ, axborot va ijodiy kompetensiyalarini birlashtiruvchi kompleks jarayon sifatida qarash tashkil etadi.

Kitobxonlik madaniyatini faqat “kitob o‘qish odati” sifatida talqin qilish zamonaviy ta’lim talablariga to‘liq javob bermaydi.

Kitobxonlik madaniyati — bu shaxsning kitob va boshqa matnli axborot manbalarini ongli ravishda tanlashi, mazmunini tushunishi, tahlil qilishi, baholashi, o‘z fikrini shakllantirishi va o‘qiganlarini amaliy hamda ijodiy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatlari tizimidir.

Mazkur ta’rifdan kelib chiqib, kitobxonlik madaniyatining quyidagi tarkibiy qismlarini ajratish mumkin:

1. Motivatsion komponent

O‘quvchining kitob o‘qishga ichki qiziqishi, kitobni majburiyat sifatida emas, shaxsiy ehtiyoj sifatida qabul qilishi.

2. Kognitiv komponent

Matn mazmunini anglash, asosiy g‘oyani aniqlash, muhim va ikkilamchi axborotni farqlash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash.

3. Axborot komponenti

Turli manbalarni topish, ularning ishonchliligini baholash, axborotni taqqoslash va kerakli ma’lumotni ajratib olish.

4. Kommunikativ komponent

O‘qilgan kitob haqida suhbatlashish, munozarada ishtirok etish, o‘z fikrini asoslash va boshqa kitobxonlarning qarashlarini hurmat qilish.

5. Ijodiy komponent

O‘qilgan asar asosida esse, hikoya, rasm, loyiha, taqdimot, video, podkast yoki boshqa ijodiy mahsulot yaratish.

Shunday qilib, kitobxonlik madaniyati “o‘qidi–tugatdi” modeli bilan emas, “tanladi–o‘qidi–angladi–tahlil qildi–muloqot qildi–yaratdi”

modeli bilan ifodalanishi lozim. Maktab kutubxonalarida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim strategik yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan sharoitda maktab kutubxonasining ahamiyati kamaymaydi; aksincha, uning funksional mazmuni kengayadi.

Zamonaviy kutubxona o‘quvchini kitob bilan ta’minlovchi joydan bilim, axborot, muloqot, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik muhitga aylanishi lozim.

Diagnostika o‘quvchi ehtiyojlarini aniqlasa, diversifikatsiya unga mos kitob va resurslarni taklif etadi. Dialog kitobni o‘qishdan keyingi fikrlash va muloqotni rivojlantiradi. Digitalizatsiya kitobxonlikni zamonaviy axborot muhiti bilan bog‘laydi. Monitoring esa erishilgan natijalarni muntazam baholash imkonini beradi.

Shuningdek, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda “kutubxona–maktab–oila” hamkorligi muhim pedagogik shart sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki o‘quvchining kitobga munosabati faqat kutubxonada emas, balki darsda, oilada, tengdoshlari bilan muloqotda va raqamli muhitda shakllanadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Har bir maktabda o‘quvchilarning kitobxonlik qiziqishlarini muntazam diagnostika qilish tizimini joriy etish.
2. Kutubxona fondini o‘quvchi qiziqishlari asosida diversifikatsiya qilish.
3. Maktabda muntazam faoliyat yurituvchi kitobxonlik klublarini tashkil etish.
4. Elektron katalog, QR-kodli tavsiyalar, audiokitob va boshqa raqamli resurslardan foydalanishni kengaytirish.
5. “Kitobxonlik portfoliosi”ni joriy etish.
6. Kitobxonlikni fanlararo integratsiya qilish.
7. Ota-onalarni oilaviy kitobxonlik loyihalariga jalb etish.

8. Kitobxonlik natijalarini faqat kitoblar soni bilan emas, balki o‘quvchining matnni anglash, tahlil qilish, baholash, muloqot qilish va ijodiy faoliyati orqali baholash.
9. Maktab kutubxonachilarining raqamli, pedagogik va axborot savodxonligi bo‘yicha malakasini oshirish.
10. Kitobxonlik dasturlarining samaradorligini muntazam monitoring qilish.

Umuman olganda, maktab kutubxonasini zamonaviy ta’limning faol komponentiga aylantirish o‘quvchilarda nafaqat kitob o‘qish odatini, balki mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy baholash, muloqot qilish, ijodkorlik va umrbod ta’lim olish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi. Axborot-kutubxona faoliyati to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – Toshkent, 2011.
2. Alimova S. Kitobxonlik madaniyati va uning shaxs kamolotidagi o‘rni. – Toshkent: Fan, 2018.
3. Mamatqulova D. Kutubxonachilik ishi va kitobxonlarga xizmat ko‘rsatish. – Toshkent: Aloqachi, 2019.
4. Hasanov M. Kutubxonachilik ishi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
5. Xolmatova N. Axborot-kutubxona xizmatlari: zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.

Fizika fanini o‘quvchilarga o‘rgatishda sun’iy intellektdan foydalanish

Abdugaffarov Mirjalol Abduraximovich
Jizzax Pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. Maqolada fizika fanini o‘qitishda sun’iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari, afzalliklari va xatarlari tahlil qilingan. Individual ta’lim traektoriyasi, virtual simulyatsiyalar, tezkor fikr-mulohaza va o‘qituvchi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlari yoritilib, amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, fizika ta’limi, individual yondashuv, virtual laboratoriya, simulyatsiya.*

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности, преимущества и риски использования инструментов искусственного интеллекта (ИИ) при обучении физике. Рассмотрены индивидуальная образовательная траектория, виртуальные симуляции, оперативная обратная связь и поддержка деятельности учителя; даны практические рекомендации.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, обучение физике, индивидуальный подход, виртуальная лаборатория, симуляция.*

Annotation. The article analyzes the pedagogical opportunities, advantages and risks of using artificial intelligence (AI) tools in teaching physics. It covers individual learning paths, virtual simulations, immediate feedback and teacher support, and offers practical recommendations.

Keywords: *artificial intelligence, physics education, personalized learning, virtual laboratory, simulation.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalari jadal joriy etilmoqda, O‘zbekistonda ham bu yo‘nalishda davlat siyosati yuritilmoqda . Fizika o‘quvchilar uchun eng murakkab fanlardan biri hisoblanadi: u mavhum tushunchalar, matematik apparat va tajribaviy fikrlashni birgalikda talab qiladi. Ko‘plab o‘quvchilar formulalarni yodlaydi, biroq hodisaning fizik mohiyatini anglamaydi. Tadqiqotlar interfaol usullar tushunchalarni o‘zlashtirishda an’anaviy ma’ruzadan yuqori natija berishini ko‘rsatgan . SI vositalari bunday shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishni keng ko‘lamda tashkil etishga imkon beradi. Maqolaning maqsadi — fizika o‘qitishda SI dan foydalanishning asosiy yo‘nalishlarini va uni samarali hamda xavfsiz qo‘llash shartlarini aniqlashdan iborat.

Individual ta’lim traektoriyasi. Sinfdagi o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi turlicha. Adaptiv SI platformalari o‘quvchi javoblarini tahlil qilib, qaysi mavzuda (kinematika, Nyuton qonunlari, elektr zanjirlari) bo‘shliq borligini aniqlaydi va mos mashqlarni tavsiya qiladi. Katta til modellari (ChatGPT, Claude, Gemini) esa savolga o‘quvchi darajasiga mos tilda, bosqichma-bosqich javob berib, «shaxsiy repetitor» vazifasini bajarishi mumkin .

Virtual laboratoriya va simulyatsiyalar. Ko‘plab maktablarda jihozlar yetarli emas, ayrim tajribalarni xavfsizlik yoki narx sababli o‘tkazib bo‘lmaydi. PhET kabi interfaol simulyatsiyalar parametrlarni o‘zgartirib, natijani darhol kuzatish imkonini beradi va tushunchalarni o‘zlashtirishni yaxshilaydi . SI yordamida o‘lchov ma’lumotlarini qayta ishlash, grafik qurish va xatoliklarni baholash osonlashadi. Masalan, o‘quvchi mayatnik tebranish davrini turli uzunliklarda o‘lchab, T =

$2\pi\sqrt{(l/g)}$ bog‘liqligini tekshiradi va erkin tushish tezlanishini baholaydi.

Masala yechishni o‘rgatish. SI yordamchisi tayyor javob berish o‘rniga yo‘naltiruvchi savollar orqali fikrlashga undashi kerak: «Qanday kattaliklar berilgan?», «Qaysi qonun qo‘llanadi?», «O‘lchov birliklari mosmi?». Masalan, massasi 2 kg bo‘lgan jismga 10 N kuch ta’sir etsa, tezlanish qancha? Bunda SI avval F = ma qonunini eslatadi, o‘quvchi $a = F/m = 5\ m/s^2$ ni o‘zi topadi, so‘ng SI yechimdagi xato va birliklarni tekshiradi. Tezkor fikr-mulohaza xatoni kechiktirmay tuzatishga imkon beradi.

O‘qituvchiga ko‘mak. SI o‘qituvchi vaqtini tejaydi: turli murakkablikdagi masalalar va test topshiriqlari tayyorlash, Force Concept Inventory uslubidagi tushunchaviy savollar yaratish , ko‘rgazmali materiallar tayyorlash, yozma ishlarni dastlabki tekshirish. Biroq yakuniy baholash va pedagogik qaror o‘qituvchida qoladi.

Xatarlar. Birinchidan, SI noto‘g‘ri yoki uydirma javob berishi, hisob-kitobda xato qilishi mumkin, shuning uchun natijalar darslik va fizik mantiq bilan tekshirilishi lozim . Ikkinchidan, o‘quvchi tayyor javobga tayanib mustaqil fikrlashni to‘xtatishi mumkin. Uchinchidan, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi va akademik halollik masalalari mavjud. UNESCO tavsiyalari SI ni inson nazorati ostida qo‘llashni ta’kidlaydi .

Taklif etiladigan dars modeli. (1) o‘qituvchi muammoli savol qo‘yadi; (2) o‘quvchilar o‘z bashoratini yozadi; (3) simulyatsiya yoki tajriba o‘tkaziladi; (4) o‘quvchi avval o‘z yechimini taklif qiladi, so‘ng natija SI yordamida muhokama qilinadi; (5) o‘qituvchi xulosa yasaydi

va SI javobidagi kamchiliklar birgalikda tahlil qilinadi. Bu yondashuv hamkorlikda o‘rganish (peer instruction) tamoyillariga mos keladi [3].

SI fizika ta’limida individuallashtirish, vizualizatsiya va tezkor baholash uchun samarali vosita bo‘la oladi, ammo u o‘qituvchi va real tajribani almashtirmaydi. Eng yaxshi natija SI ni «javob beruvchi» emas, «yo‘naltiruvchi» yordamchi sifatida, tanqidiy tekshiruv bilan qo‘llaganda olinadi.

Taklif va tavsiyalar

1. Fizika o‘qituvchilari uchun SI savodxonligi bo‘yicha malaka oshirish kurslarini yo‘lga qo‘yish.
2. O‘quvchilarda SI javobini tekshirish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish.
3. Virtual laboratoriyalarni real tajribalar bilan uyg‘unlashtirish.
4. Maktabda SI dan foydalanish va akademik halollik qoidalarini ishlab chiqish.
5. Pedagogik tajriba orqali SI qo‘llash samaradorligini o‘lchash.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi «Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-358-son qarori.
2. Hake R.R. Interactive-engagement versus traditional methods // American Journal of Physics. 1998. Vol. 66, No. 1. P. 64–74.
3. Crouch C.H., Mazur E. Peer Instruction: Ten years of experience and results // American Journal of Physics. 2001. Vol. 69, No. 9. P. 970–977.
4. Luckin R. et al. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson, 2016.

Texnologiya fanini o‘qitishda dolzarb muammolar va ularning yechimlari

Yuldasheva Gulbahor Shakarovna
Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi
Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi texnologiya fani metodisti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida texnologiya fanini o‘qitish jarayonida uchraydigan dolzarb muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Jumladan, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi uzilish, zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish hamda mehnat xavfsizligini ta’minlash masalalariga e’tibor qaratiladi. Xalqaro tadqiqotlar ma’lumotlari asosida muammolarni bartaraf etish yo‘llari taklif etilib, amaliy mashg‘ulotlarni takomillashtirish, loyiha asosida o‘qitish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish va ta’lim samaradorligini baholash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, ta’lim sifati, amaliy ko‘nikma, muammoli ta’lim, loyiha metodi, raqamli texnologiyalar, kasbga yo‘naltirish, innovatsion pedagogika, mehnat xavfsizligi.

Аннотация: В статье анализируются актуальные проблемы, возникающие при преподавании учебного предмета «Технология» в общеобразовательных школах, рассматриваются их глубинные причины, а также влияние на качество образования. В частности, внимание уделяется таким аспектам, как недостаточное материально-техническое обеспечение, разрыв между теоретическими знаниями и практическими

навыками, внедрение современных педагогических и цифровых технологий, профориентация учащихся и обеспечение охраны труда. Опираясь на данные международных исследований, авторы предлагают пути решения этих проблем и формулируют рекомендации по совершенствованию практической подготовки, внедрению проектного обучения, развитию профессиональных компетенций педагогов и оценке эффективности образовательного процесса.

Abstract: This article analyzes current challenges encountered in the teaching of the subject "Technology" in general secondary schools, the underlying causes of these issues, and their impact on the quality of education. Specifically, it focuses on concerns such as inadequate material and technical resources, the disconnect between theoretical knowledge and practical skills, the integration of modern pedagogical and digital technologies, vocational guidance for students, and the assurance of occupational safety. Drawing on data from international studies, the article proposes solutions to these challenges and develops recommendations for enhancing practical training, implementing project-based learning, improving teachers' professional competencies, and evaluating educational effectiveness.

Kirish: Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va mehnat bozoridagi o‘zgarishlar ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy maktab o‘quvchisi nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lishi, balki kundalik hayotda uchraydigan muammolarni mustaqil hal qila olishi, turli materiallar bilan ishlashi, texnik vositalardan to‘g‘ri foydalanishi va o‘z ijodiy g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etishi lozim.

Bu vazifalarni amalga oshirishda texnologiya fanining ahamiyati katta. Mazkur fan o‘quvchilarda mehnat madaniyati, ijodkorlik, tejamkorlik, texnik tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, texnologiya fanining ta’limiy imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun darslarni tashkil etish, amaliy mashg‘ulotlarni rejalashtirish, mavjud jihozlardan samarali foydalanish va o‘quvchilarni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur.

Maqolaning asosiy maqsadi — texnologiya fanini o‘qitishdagi dolzarb muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tahlil qilish hamda maktab sharoitida amalga oshirish mumkin bo‘lgan amaliy yechimlarni ishlab chiqishdan iborat.

Texnologiya fani boshqa fanlardan olingan bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash imkonini berishi bilan ajralib turadi. Masalan, o‘quvchi yog‘och yoki metallga ishlov berishda matematika fanida o‘rgangan o‘lchash, hisoblash va geometrik shakllar haqidagi bilimlaridan foydalanadi. Buyum loyihalash jarayonida esa chizmachilik, tasviriy san’at va dizayn elementlarini qo‘llaydi.

Pazandachilik mashg‘ulotlarida mahsulotlarning miqdorini hisoblash, sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish, oziq-ovqat mahsulotlarini to‘g‘ri saqlash va xavfsiz ishlash ko‘nikmalari shakllanadi. Tikuvchilik mashg‘ulotlarida o‘lchash, andaza tayyorlash, material sarfini hisoblash va buyum sifatini baholash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Demak, texnologiya fani o‘quvchilarni faqat muayyan buyum tayyorlashga o‘rgatmaydi. Ularni rejalashtirish, muammoni aniqlash,

yechim variantlarini solishtirish, resurslardan oqilona foydalanish va bajarilgan ish natijasini baholashga ham o‘rgatadi.

UNESCOning 2023-yilgi Global ta’lim monitoringi hisobotida ta’limda texnologiyalardan foydalanish samarasi ularning mavjudligi bilangina belgilanmasligi, balki o‘quv maqsadlari va pedagogik yondashuvlarga mos qo‘llanishi zarurligi ta’kidlangan. Hisobotda Peru mamlakatida bir milliondan ortiq noutbuk tarqatilganiga qaramay, ular o‘qitish metodikasiga samarali integratsiya qilinmagani sababli o‘quv natijalarida kutilgan yaxshilanish kuzatilmagani misol sifatida keltiriladi [1].

Ushbu misol texnologiya faniga ham tegishli muhim xulosani beradi: zamonaviy jihozlar va raqamli vositalarning o‘zi yetarli emas. Ular o‘quvchining amaliy faoliyati, mustaqil fikrlashi va aniq ta’limiy natijalarga erishishiga xizmat qilishi kerak.

Texnologiya fanini o‘qitishdagi dolzarb muammolar

Moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi

Texnologiya fanining samaradorligi ko‘p jihatdan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish uchun yaratilgan sharoitlarga bog‘liq. Ayrim maktablarda zarur asbob-uskunalar, o‘lchash vositalari, tikuv mashinalari, elektr jihozlari, materiallar va xavfsizlik vositalarining yetishmasligi amaliy faoliyatni cheklashi mumkin.

Bunday sharoitda o‘quvchilar o‘qituvchi namoyish qilgan ishni kuzatish bilan cheklanib qolishi, o‘zlari mustaqil bajarishlari kerak bo‘lgan amaliy topshiriqlarni yetarli darajada bajara olmasliklari ehtimoli mavjud.

Muammoning asosiy sabablari:

- o‘quv ustaxonalarining jihozlanish darajasi turlicha ekanligi;

- sarflanadigan materiallarni muntazam yangilash uchun mablag‘ va resurslarning cheklanganligi;
- mavjud asbob-uskunalardan foydalanishni rejalashtirish tizimining yetarli emasligi;
- jihozlarni saqlash, ta’mirlash va xavfsiz ishlatish ishlariga yetarlicha e’tibor berilmasligi.

Yechimlar:

Birinchidan, maktabdagi texnologiya xonasining moddiy-texnik holati bo‘yicha inventarizatsiya o‘tkazish va zarur jihozlar ro‘yxatini tuzish lozim.

Ikkinchidan, mavjud jihozlardan samarali foydalanish uchun amaliy mashg‘ulotlarni kichik guruhlarga ajratib tashkil etish mumkin. Masalan, bir guruh o‘lchash va loyihalash, ikkinchi guruh material tayyorlash, uchinchi guruh mahsulot sifatini tekshirish bilan shug‘ullanadi. Keyingi mashg‘ulotlarda guruhlarning vazifalari almashtiriladi.

Uchinchidan, xavfsizlik talablariga mos va o‘quv dasturiga muvofiq bo‘lgan mahalliy materiallardan foydalanish kerak. Qayta ishlanadigan karton, qog‘oz, mato qoldiqlari va ayrim yog‘och materiallaridan foydalanish resurslarni tejashga yordam beradi. Bunda o‘tkir, zaharli yoki boshqa xavfli materiallar bilan ishlashga yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Nazariy bilimlarning amaliy ko‘nikmalar bilan yetarlicha bog‘lanmasligi

Texnologiya fanining asosiy xususiyati bilimni amaliy faoliyat orqali mustahkamlashdir. Agar o‘quvchi buyum tayyorlash bosqichlarini faqat darslikdan o‘qisa, ammo ularni mustaqil bajarish

imkoniyatiga ega bo‘lmasa, amaliy kompetensiyalarni to‘liq shakllantirish qiyinlashadi.

Masalan, o‘quvchi buyum tayyorlashda o‘lchash, chizma tuzish, material tanlash, ishlov berish va sifatni tekshirish bosqichlarini bilishi mumkin. Biroq bu bosqichlarni mustaqil bajarmasa, olgan bilimlarini real vaziyatda qo‘llashda qiyinchilikka duch keladi.

Muammoni hal qilish uchun har bir nazariy mavzuga mos amaliy topshiriq ishlab chiqish lozim. Darsning yakunida o‘quvchi qanday bilimga ega bo‘lgani bilan birga, nimani mustaqil bajara olishi ham aniqlanishi kerak.

Masalan, “Materiallarni tejash” mavzusida o‘quvchilarga ma’lum o‘lchamdagi buyumni tayyorlash topshirig‘i beriladi. Ular kerakli material miqdorini hisoblaydi, chiqindini kamaytirish usullarini taklif qiladi va tayyor mahsulotni belgilangan mezonlar asosida baholaydi.

Bu usul o‘quvchilarda bilimni amaliyotga tatbiq etish, hisob-kitob qilish va iqtisodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik metodlardan yetarli foydalanmaslik

An’anaviy tushuntirish va namoyish usullari texnologiya darslarida muhim o‘rin tutadi. Biroq faqat shu usullardan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil izlanishi, ijodiy fikrlashi va muammolarga turli yechimlar topish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Texnologiya fanida loyiha metodi, muammoli ta’lim, kichik guruhlarda ishlash, amaliy tajriba, dizayn asosida fikrlash va o‘zaro baholash kabi yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, o‘quvchilarga “Sinf xonasi uchun qulay va arzon buyum yarating” degan topshiriq beriladi. Ular avval muammoni aniqlaydi, bir nechta g‘oya ishlab chiqadi, materiallarni tanlaydi, xarajatlarni

hisoblaydi, mahsulotning chizmasini tayyorlaydi va imkoniyat doirasida uni yaratadi.

Bu jarayonda o‘qituvchi tayyor yechimni beruvchi emas, balki o‘quvchilarning izlanishini yo‘naltiruvchi va xavfsiz faoliyatini ta’minlovchi vazifasini bajaradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar

Bugungi kunda raqamli vositalar yordamida buyumlarning uch o‘lchamli modellarini ko‘rsatish, texnologik jarayonlarni videoda namoyish qilish, chizmalar yaratish va o‘quvchilar ishlarini tahlil qilish mumkin.

Biroq internetga ulanish, kompyuterlar mavjudligi, tegishli dasturlar bilan ishlash ko‘nikmalari va o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalari bir xil darajada bo‘lmasligi mumkin.

UNESCOning 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, dunyo miqyosida internetga ulangan maktablar ulushi boshlang‘ich ta’limda 40 foiz, quyi o‘rta ta’limda 50 foiz va yuqori o‘rta ta’limda 65 foizni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkichlar xalqaro miqyosga tegishli bo‘lib, O‘zbekiston maktablarining hozirgi holatini bevosita ifodalamaydi [1].

Mazkur ma’lumotlar raqamli ta’limni rivojlantirishda texnik imkoniyatlar bilan birga, mavjud resurslardan foydalanish usullarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Taklif etiladigan yechimlar:

- darslarda qisqa videodars va elektron taqdimotlardan maqsadli foydalanish;
- imkoniyat mavjud bo‘lsa, sodda loyihalash dasturlari orqali buyum maketlarini yaratish;
- internet bo‘lmagan sharoitda oldindan yuklab olingan videolar, rasmlar va elektron materiallardan foydalanish;

- o‘qituvchilar uchun raqamli vositalardan foydalanishga oid amaliy seminarlar tashkil etish.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, raqamli vosita amaliy ishning o‘rnini to‘liq egallamasligi, balki uni tushunish, rejalashtirish va sifatini oshirishga yordam berishi kerak.

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishdagi muammolar

Texnologiya fani o‘quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, qobiliyatlarini aniqlash va kelajakdagi faoliyatiga tayyorgarlik ko‘rishida muhim ahamiyatga ega.

Biroq kasbga yo‘naltirish faqat kasblar nomini tanishtirish yoki kasb-hunar haqida ma’lumot berish bilan cheklanmasligi lozim. O‘quvchi turli kasblarda qanday vazifalar bajarilishi, qanday ko‘nikmalar talab etilishi va o‘z qiziqishlarini qanday rivojlantirishi mumkinligini amaliy misollar orqali tushunishi zarur.

Muammoni hal qilish yo‘llari:

1. Mahalliy hunarmandlar, tikuvchilar, duradgorlar, oshpazlar va texnik mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etish.
2. O‘quvchilarni maktab imkoniyatlari va xavfsizlik talablariga mos kasbiy loyihalarga jalb qilish.
3. Har bir o‘quvchining qiziqishi va qobiliyatini hisobga olgan holda individual topshiriqlar berish.
4. Kasblarning zamonaviy rivojlanishi, raqamli vositalar va yangi mehnat ko‘nikmalari haqida ma’lumot berish.

Bu ishlar o‘quvchilarning mehnatga munosabatini yaxshilash va kelajakdagi kasbiy tanlovini ongli ravishda amalga oshirishiga ko‘maklashadi.

Amaliy misol: “Chiqindisiz va tejamkor mahsulot yaratish” loyihasi

Texnologiya darslarida yuqoridagi yondashuvlarni sinab koʻrish uchun “Chiqindisiz va tejamkor mahsulot yaratish” mavzusida amaliy loyiha tashkil etish mumkin.

Loyihaning maqsadi: oʻquvchilarda ijodkorlik, materiallardan tejamkor foydalanish, rejalashtirish, jamoada ishlash va muammolarga yechim topish koʻnikmalarini rivojlantirish.

Loyihaning bajarilish tartibi:

1. **Muammoni aniqlash.** Oʻquvchilar kundalik hayotda ortib qoladigan qogʻoz, karton yoki mato qoldiqlaridan qanday foydalanish mumkinligini muhokama qiladi.
2. **Gʻoyalarni ishlab chiqish.** Kitob uchun xatchoʻp, qalamdon, kichik saqlash qutisi yoki boshqa foydali buyumlar taklif etiladi.
3. **Rejalashtirish.** Mahsulotning chizmasi tayyorlanadi, kerakli materiallar roʻyxati va taxminiy xarajatlar hisoblanadi.
4. **Amaliy bajarish.** Oʻquvchilar xavfsizlik talablariga rioya qilgan holda mahsulotni tayyorlaydi.
5. **Natijani tekshirish.** Buyumning mustahkamligi, qulayligi, tashqi koʻrinishi va material sarfi baholanadi.
6. **Taqdimot.** Har bir guruh oʻz mahsulotini namoyish etadi va tanlagan yechimining afzalliklarini tushuntiradi.

Loyiha yakunida oʻquvchilar faqat buyum tayyorlashni emas, balki muammoni aniqlash, yechimlarni taqqoslash, resurslarni hisoblash va oʻz ishini asoslab berishni ham oʻrganadi.

Ushbu loyiha maktabning mavjud sharoitiga qarab moslashtirilishi mumkin. Natijalarni baholashda oʻquvchilarning oldingi va keyingi amaliy ishlari solishtiriladi. Haqiqiy natijalar qayd etilmagan boʻlsa, loyiha samaradorligi haqida oldindan foizli koʻrsatkich yoki qat’iy xulosa berish toʻgʻri emas.

Maktabda amalga oshirish mumkin bo‘lgan tavsiyalar

Texnologiya fanini o‘qitish sifatini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Har bir o‘quv yilida texnologiya xonalarining jihozlanishi va xavfsizlik holatini tahlil qilish.
2. Amaliy mashg‘ulotlar uchun zarur materiallar va asbob-uskunalar ro‘yxatini shakllantirish.
3. Har bir mavzu bo‘yicha kamida bitta amaliy yoki loyiha asosidagi topshiriqni rejalashtirish.
4. O‘qituvchilar o‘rtasida ochiq darslar, mahorat darslari va metodik seminarlar tashkil etish.
5. O‘quvchilarning ijodiy ishlarini namoyish etish uchun ko‘rgazmalar va loyiha taqdimotlarini o‘tkazish.
6. Mahalliy hunarmandlar va kasb egalari bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirish.
7. O‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini aniq mezonlar asosida baholash.
8. Mehnat xavfsizligi va ekologik madaniyat masalalarini har bir tegishli amaliy mashg‘ulot bilan bog‘lash.
9. Mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib, raqamli resurslar va loyihalash vositalaridan maqsadli foydalanish.
10. Har chorak yakunida amalga oshirilgan ishlarni tahlil qilib, keyingi davr uchun takomillashtirish vazifalarini belgilash.

Taklif etilgan chora-tadbirlarning samaradorligi bajarilgan amaliy loyihalar soni, o‘quvchilarning mustaqil ishlash darajasi, xavfsizlik qoidalariga rioya qilishi, mahsulot sifatidagi o‘zgarishlar va o‘qituvchilarning metodik faoliyati orqali kuzatilishi mumkin.

Ko‘rsatkichlar maktabning boshlang‘ich holatiga mos ravishda belgilanib, davriy ravishda tahlil qilinishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanini o‘qitishdagi dolzarb muammolarni hal qilish ta’lim jarayonini tizimli tashkil etish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va o‘quvchilarni faol amaliy faoliyatga jalb etishni talab qiladi.Moddiy-texnik bazani yaxshilash muhim bo‘lsa-da, ta’lim sifatini oshirish faqat yangi jihozlar xarid qilish bilan cheklanmaydi. O‘qituvchining metodik mahorati, amaliy mashg‘ulotlarning puxta rejalashtirilishi, o‘quvchilarning mustaqil izlanishi va natijalarni xolis baholash ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.Texnologiya darslarida loyiha metodidan foydalanish, kundalik hayotga oid muammolarni hal qilishga qaratilgan topshiriqlarni tashkil etish, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish va mehnat xavfsizligini ta’minlash orqali fan mazmunini yanada boyitish mumkin.Eng muhimi, har bir o‘quvchi dars davomida nafaqat bilim olishi, balki o‘z bilimini amaliyotda qo‘llashi, muammoga mustaqil yechim topishi, o‘z ishining natijasini baholashi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga zarur ko‘nikmalarni rivojlantirishi kerak.Shu bois texnologiya fanini takomillashtirish bo‘yicha ishlar doimiy tahlil, tajriba almashish va aniq natijalarni kuzatish asosida olib borilishi maqsadga muvofiq. Bu yondashuv o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education — A Tool on Whose Terms?* Paris: UNESCO, 2023. https://gem-report-2023.unesco.org/

2. UNESCO-UNEVOC. *Trends in Digital Skills Development in TVET Teacher Training.* 2021. https://unevoc.unesco.org/pub/trends_

mapping_ studyb digital_skills_development_ in_tvet_teacher_training.pdf

3. UNESCO-UNEVOC. *Promoting Quality in TVET Using Technology: A Practical Guide.* 2020. https://connect.unevoc.unesco. org/home/ UNEVOC% 2BPublications

4. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun texnologiya fani darsliklari va amaldagi o'quv dasturlari.

Axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish

Sherzod Anorboyevich Egamkulov
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotasiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish muammosi zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida axborotlashgan jamiyat sharoitida shaxsning axborot bilan ishlash madaniyati, raqamli texnologiyalardan ongli va samarali foydalanish ko'nikmalari hamda kommunikativ faoliyatni tashkil etish qobiliyatlari muhim omil sifatida asoslab beriladi.

Shuningdek, maqolada kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va faoliyatga asoslangan metodlar integratsiyasi orqali talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish, axborotni tanqidiy tahlil qilish va uni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, axborot-kommunikativ kompetentlikni tizimli va maqsadli shakllantirish ta'lim sifati hamda talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so‘zlar: axborot-kommunikativ kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli savodxonlik, oliy ta’lim, interfaol metodlar, mustaqil ta’lim, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, axborot madaniyati, kommunikativ faoliyat.

Аннотаци. В данной статье рассматривается проблема развития информационно-коммуникативной компетентности студентов высших учебных заведений с позиций современных педагогических подходов. В условиях информационного общества обосновывается значимость формирования у личности культуры работы с информацией, навыков осознанного и эффективного использования цифровых технологий, а также умений организации коммуникативной деятельности.

Кроме того, в статье освещаются вопросы развития самостоятельного мышления студентов, критического анализа информации и её практического применения на основе интеграции компетентностного подхода, личностно-ориентированного обучения и деятельностных методов. Результаты исследования показывают, что системное и целенаправленное формирование информационно-коммуникативной компетентности оказывает непосредственное влияние на качество образования и уровень профессиональной подготовки обучающихся.

Ключевые слова: информационно-коммуникативная компетентность, компетентностный подход, цифровая грамотность, высшее образование, интерактивные методы, самостоятельное обучение, критическое мышление, педагогические технологии, информационная культура, коммуникативная деятельность.

Abstract. This article examines the issue of developing information and communication competence among students in higher education institutions from the perspective of modern pedagogical approaches. In the context of an information society, the importance of forming an individual's information culture, as well as skills for the conscious and effective use of digital technologies and the organization of communicative activities, is substantiated.

The paper also highlights the development of students' independent thinking, critical analysis of information, and its practical application through the integration of competency-based approach, learner-centered education, and activity-based methods. The research findings indicate that the systematic and purposeful development of information and communication competence has a direct impact on the quality of education and the level of students' professional training.

Keywords: information and communication competence, competency-based approach, digital literacy, higher education, interactive methods, independent learning, critical thinking, pedagogical technologies, information culture, communicative activity.

Kirish. So‘nggi yillarda jamiyat hayotining barcha sohalarida kuzatilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Axborot oqimining keskin ortib borishi, bilimlarning tez yangilanib borishi va kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi sharoitida an'anaviy bilim berish modeli endilikda yetarli samara bermayotgani tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu bois oliy ta'lim tizimida talabalarni faqat tayyor bilimlar bilan qurollantirish emas, balki ularni mustaqil ravishda axborot izlash, uni tahlil qilish, tanlash va amaliy faoliyatda qo‘llashga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy ta’lim paradigmasida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvor ahamiyat kasb etishi, avvalo, shaxsning real hayotiy vaziyatlarda samarali faoliyat yurita olish qobiliyatini shakllantirish zarurati bilan izohlanadi. Aynan shu nuqtayi nazardan qaraganda, axborot-kommunikativ kompetentlik talabaning umumkasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari tarkibida alohida o‘rin egallaydi. Chunki bugungi kunda har qanday sohada muvaffaqiyatga erishish ko‘p jihatdan axborot bilan ishlash madaniyati, raqamli texnologiyalarni ongli qo‘llay olish va samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatiga bog‘liqdir.

Axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, u nafaqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirishni, balki shaxsning intellektual, kommunikativ va ijtimoiy faoliyatini uyg‘un rivojlantirishni talab etadi. Talaba axborotni shunchaki qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, qayta ishlovchi va yangicha mazmun bilan boyituvchi faol subyektga aylanishi lozim. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonini tashkil etishda yangi pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, axborot-kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda inson omilining o‘rni alohida e’tiborga loyiqdir. Talabaning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, motivatsiyasi va mustaqil ta’limga bo‘lgan munosabati ushbu kompetentlikning rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi esa bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahatchi va ta’lim jarayonining tashkilotchisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metod va vositalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — talabalarda mazkur kompetentlikni shakllantirishning tizimli yondashuvlarini aniqlash va ta’lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Axborot-kommunikativ kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va ta’lim nazariyasida keng o‘rganilayotgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu tushuncha, avvalo, kompetensiyaviy yondashuvning shakllanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ta’lim jarayonida bilimlarning amaliy qo‘llanishiga yo‘naltirilgan yangi paradigmaning yuzaga kelishiga asos bo‘ldi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kompetentlik kategoriyasi turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinadi, biroq ularning aksariyatida umumiy jihat sifatida bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan tizimi sifatida qaraladi. Xususan, pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda axborot-kommunikativ kompetentlik shaxsning axborot muhitida samarali faoliyat yurita olish, turli manbalardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish, ularni qayta ishlash va kommunikativ jarayonlarda ongli ravishda qo‘llay olish qobiliyati sifatida izohlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi ko‘p komponentli tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Jumladan, kognitiv (bilimga oid), operatsion (amalga oshirishga oid), kommunikativ (muloqotga oid) hamda aksiologik (qadriyatga oid) komponentlar alohida ajratib ko‘rsatiladi. Bunday yondashuv shaxsni

faqat texnologik jihatdan emas, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda ham rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili jarayonida shuningdek, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o‘rni alohida e’tirof etiladi. Xususan, konstruktivistik yondashuv talabaning bilimni mustaqil ravishda qurish faoliyatiga urg‘u berar ekan, konnektivistik nazariya esa raqamli tarmoqlar orqali bilim olish jarayonini tushuntiradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Shu bilan birga, ko‘plab tadqiqotlarda axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish faqat texnik vositalar bilan cheklanib qolmasligi, balki inson omili bilan chambarchas bog‘liqligi alohida qayd etiladi. Talabaning motivatsiyasi, qiziqishi, mustaqil ta’limga tayyorligi va kommunikativ faolligi ushbu kompetentlikning shakllanish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchining roli ham transformatsiyalanib, u bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi va u nazariy asoslar bilan bir qatorda amaliy mexanizmlarni ham o‘z ichiga olishi zarur.

Mazkur maqolaning metodologik asosini zamonaviy pedagogik nazariyalar hamda kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish murakkab pedagogik hodisa sifatida qaralib, unga tizimli va integrativ yondashuv asosida yondashildi.

Tadqiqotda, avvalo, tizimli yondashuvdan foydalanildi. Ushbu yondashuv axborot-kommunikativ kompetentlikni o‘zaro bog‘liq komponentlardan iborat yaxlit tizim sifatida o‘rganish imkonini berdi. Bunda kompetentlikning tarkibiy qismlari o‘zaro aloqadorlikda tahlil qilinib, ularning har biri ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati aniqlashtirildi.

Shuningdek, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv tadqiqotning muhim metodologik asoslaridan biri sifatida tanlandi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, talabaning bilimlarni egallashi uning faol ishtiroki, amaliy faoliyati va mustaqil izlanishlari orqali amalga oshadi. Bu esa o‘z navbatida axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini tabiiy ravishda shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ham muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yondashuv doirasida har bir talabaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlari inobatga olinib, ta’lim jarayoni moslashtirildi. Bu esa axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda inson omilining ustuvor ahamiyat kasb etishini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ilmiy tadqiqot metodlari sifatida quyidagilardan foydalanildi:

- nazariy tahlil (ilmiy manbalarni o‘rganish va umumlashtirish);
- pedagogik kuzatuv (ta’lim jarayonini bevosita tahlil qilish);
- tajriba-sinov ishlari (interfaol metodlar va AKT vositalarini joriy etish);
- diagnostik metodlar (so‘rovnoma, test, baholash vositalari);
- natijalarni statistik tahlil qilish.

Tajriba-sinov ishlari bosqichma-bosqich tashkil etilib, dastlabki diagnostika orqali talabalarining axborot-kommunikativ kompetentlik darajasi aniqlandi. Keyingi bosqichda maxsus ishlab chiqilgan

pedagogik shart-sharoitlar va metodlar asosida o‘quv jarayoni tashkil etildi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalar tahlil qilinib, qo‘llanilgan metodikaning samaradorligi baholandi.

Mazkur metodologik yondashuvlar majmuasi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta’minlab, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalasi ko‘p qirrali va tizimli yondashuvni talab etishini yana bir bor tasdiqladi. Xususan, tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatdiki, mazkur kompetentlikning shakllanish darajasi faqatgina texnologik vositalar bilan ta’minlanganlikka emas, balki ta’lim jarayonining qanday tashkil etilganligiga, undagi pedagogik yondashuvlarga va eng muhimi, inson omiliga bevosita bog‘liqdir.

Tahlillar davomida aniqlandiki, an’anaviy o‘qitish modelida talaba ko‘proq passiv qabul qiluvchi rolida bo‘lib, bu esa uning axborot bilan mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash va kommunikativ faoliyat yuritish ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmasligiga olib keladi. Aksincha, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim muhitida talaba faol subyekt sifatida namoyon bo‘lib, bilimlarni mustaqil ravishda egallashga intiladi. Bu holat axborot-kommunikativ kompetentlikning tabiiy ravishda shakllanishiga xizmat qiladi.

Muhokama natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish yetarli emas. Talabaning axborotni tanqidiy baholay olish, uning ishonchliligini aniqlash, turli manbalarni solishtirish va o‘z fikrini asoslab bera olish qobiliyatlari ham muhim

ahamiyatga ega. Shu bois mazkur kompetentlikni rivojlantirish jarayonida mantiqiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Tadqiqotda inson omilining o‘rni alohida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, talabaning ichki motivatsiyasi, o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishi va mustaqil ishlashga tayyorligi axborot-kommunikativ kompetentlikning rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Agar talaba o‘z faoliyatining maqsadini anglab etsa va o‘zini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida his qilsa, u holda uning axborot bilan ishlash ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

Shuningdek, o‘qituvchining roli ham muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki fasilitator, yo‘naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritishi lozim. O‘qituvchining axborot texnologiyalaridan samarali foydalana olishi, interfaol metodlarni qo‘llay bilishi va talabalar bilan samarali kommunikatsiya o‘rnatishi ta’lim natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat — bu ta’lim muhitining ahamiyatidir. Raqamli ta’lim resurslari, onlayn platformalar va virtual o‘quv muhitlari talabalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq bu vositalardan samarali foydalanish ularni maqsadga yo‘naltirilgan holda integratsiya qilish bilan bog‘liq. Aks holda, texnologiyalar mavjud bo‘lsa-da, ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri past bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatdi. Jumladan, ayrim hollarda talabalar axborotdan haddan tashqari ko‘p foydalanish natijasida yuzaki bilim bilan cheklanib qolishlari, ma’lumotlarni chuqur tahlil qilmasliklari

kuzatildi. Bu esa axborot madaniyatini shakllantirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni koʻrsatadiki, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish samaradorligi quyidagi omillarning uygʻunligiga bogʻliq:

- zamonaviy pedagogik yondashuvlar;
- interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar;
- talabaning shaxsiy faolligi va motivatsiyasi;
- oʻqituvchining kasbiy mahorati;
- ta’lim muhitining sifat darajasi.

Mazkur omillarni kompleks ravishda hisobga olish orqali oliy ta’lim tizimida axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning yuqori natijalariga erishish mumkin.

Tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar tizimli ravishda tahlil qilinib, talabalarning mazkur kompetentlik boʻyicha rivojlanish dinamikasi baholandi.

Dastlabki diagnostika bosqichida talabalarining axborot bilan ishlash koʻnikmalari, raqamli vositalardan foydalanish darajasi hamda kommunikativ faolligi oʻrganildi. Natijalar shuni koʻrsatdiki, aksariyat talabalar axborotni qabul qilish darajasida faol boʻlsalar-da, uni chuqur tahlil qilish, saralash va mustaqil xulosa chiqarish koʻnikmalari yetarli darajada shakllanmagan. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanish koʻproq reproduktiv xarakterga ega boʻlib, ijodiy va muammoli vaziyatlarda qoʻllash darajasi past ekanligi kuzatildi.

Formativ bosqichda maxsus ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlar asosida oʻquv jarayoni tashkil etildi. Xususan, interfaol

metodlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari hamda raqamli platformalardan foydalanish tizimli ravishda joriy etildi. Bu jarayonda talabalar mustaqil izlanishga, axborotni tanqidiy baholashga va o‘z fikrini asoslab ifodalashga yo‘naltirildi. Natijada ularning o‘quv faoliyatida faollik oshib, bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni yanada mazmunli tus oldi.

Yakuniy nazorat bosqichida olingan natijalar dastlabki ko‘rsatkichlar bilan solishtirildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalarida axborot-kommunikativ kompetentlikning barcha komponentlari bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Jumladan:

- axborotni mustaqil izlash va saralash ko‘nikmalari rivojlandi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi oshdi;
- kommunikativ faoliyatda erkinlik va aniqlik kuchaydi;
- tanqidiy va mantiqiy fikrlash darajasi sezilarli darajada yaxshilandi.

Alohida e’tibor qaratish lozimki, natijalar faqat bilim va ko‘nikmalar darajasidagi o‘zgarishlar bilan cheklanib qolmadi. Talabalarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabati, o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishi va mustaqil ta’limga bo‘lgan ehtiyoji ham sezilarli darajada oshdi. Bu esa inson omilining mazkur jarayondagi muhim rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tajriba jarayonida qo‘llanilgan metod va vositalarning samaradorligi statistik tahlil orqali ham tasdiqlandi. Tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq sezilarli bo‘lib, bu axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda tizimli yondashuv va innovatsion metodlarning ustunligini ko‘rsatdi.

Shuningdek, natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quv jarayonida yaratilgan qulay pedagogik muhit, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi samarali hamkorlik hamda individual yondashuv kompetentlikni

rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Talabalar o‘z fikrini erkin bayon eta olgan, muammoli vaziyatlarda faol ishtirok etgan hamda jamoaviy ishlarda mas’uliyatni his qilgan sharoitda ularning rivojlanish sur’ati yuqori bo‘lganligi kuzatildi.

Umuman olganda, olingan natijalar axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik yondashuvning samarali ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu yondashuv nafaqat talabalarning bilim darajasini oshirishga, balki ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Xulosa. Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikativ kompetentlik zamonaviy oliy ta’lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u talabalarni raqamli jamiyat sharoitida samarali faoliyat yurita oladigan, mustaqil fikrlovchi va ijodiy yondashuvga ega mutaxassislar sifatida shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar jarayonida aniqlanganki, mazkur kompetentlikni rivojlantirish jarayoni murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli xarakterga ega bo‘lib, u faqat texnik vositalar yoki raqamli platformalardan foydalanish bilan cheklanmaydi. Aksincha, bu jarayon shaxsning kognitiv, kommunikativ, aksiologik va operatsion jihatlarini uyg‘un rivojlantirishni talab etadi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish hamda raqamli texnologiyalar integratsiyasi yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida inson omilining — ya’ni talabaning motivatsiyasi, mustaqil

ta’limga intilishi va o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli — hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim yondashuvidan kompetensiyaviy yondashuvga o‘tish axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Bu esa talabalarning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning kasbiy kompetensiyasini ham sezilarli darajada shakllantiradi.

Umuman olganda, axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish jarayoni ta’lim mazmuni, metodlari va vositalarining uyg‘unligini talab etadi. Ushbu kompetentlikni tizimli ravishda shakllantirish orqali oliy ta’lim muassasalari raqobatbardosh, ijodiy va raqamli muhitga moslashgan mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.
2. Muslimov N.A. Pedagogik kompetentlik va uni rivojlantirish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash. – Toshkent, 2018.
4. Yuldashev J.G‘., Hasanov S.S. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
5. Karimov A.A. Raqamli ta’lim muhitida pedagogik jarayonlar. – Toshkent, 2021.
6. G‘afforov B.B. Axborot texnologiyalari va ta’lim integratsiyasi. – Toshkent, 2022.

7. OECD. 21st Century Skills and Competencies for New Millennium Learners. – Paris, 2019.
8. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. – International Journal of Instructional Technology, 2017–2021.
9. Bates T. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. – Vancouver, 2021.

Hayotiy vaziyatlarda fizik bilimlardan foydalanish orqali o‘quvchilarni fanga qiziqishlarini oshirish

Tolipov Akbar Saidovich,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hayotiy vaziyatlarda fizik bilimlardan foydalanish orqali o‘quvchilarni fizikaga qiziqishini oshirish usullari ko‘rib chiqiladi. Amaliy tajribalar, hayotiy misollar va innovatsion texnologiyalar orqali fizikani o‘rganish jarayoni qiziqarli va samarali bo‘lishi mumkin. Maqolada o‘quvchilarga fizik qonunlarni tushuntirishda qo‘llaniladigan aniq misollar keltiriladi, masalan, avtomobil harakati, energiya o‘zgarishlari va kundalik hayotdagi boshqa fizika qonunlari. Ushbu usullar o‘quvchilarning ilmiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, kelajakda ilmiy sohalarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Hayotiy vaziyatlar, fizik bilimlar, o‘quvchilarning qiziqishi, amaliy misollar, ta’lim jarayoni, muammoli vaziyatlar, interaktiv o‘qitish, eksperimentlar

Аннотация: В данной статье рассматривается использование физических знаний в жизненных ситуациях для повышения

интереса учащихся к физике. Описываются различные методы, такие как практические эксперименты, проектное обучение и использование современных технологий. Приводятся примеры применения физических принципов в повседневной жизни, что позволяет учащимся увидеть практическое значение физики. Статья подчеркивает важность активного вовлечения студентов в учебный процесс и использование междисциплинарного подхода для формирования устойчивого интереса к физике.

Ключевые слова: Жизненные ситуацииб физические знанияб интерес учащихсяб практические примерыб образовательный процессб проблемные ситуацииб интерактивное обучениеб эксперименты

Abstract: This article discusses the use of physical knowledge in real-life situations to enhance students' interest in physics. Various methods are described, such as practical experiments, project-based learning, and the use of modern technologies. Examples of applying physical principles in everyday life are provided, allowing students to see the practical significance of physics. The article emphasizes the importance of actively engaging students in the learning process and utilizing an interdisciplinary approach to foster a lasting interest in physics.

Keywords: Real-life situationsб physics knowledge, student interest, practical examples, educational process, problematic situations, interactive teaching, experiments

Fizika — bu atrof-muhitni tushunishda muhim rol o‘ynaydigan fan. Fizika – tabiiy fanlar orasida eng asosiy fanlardan biri bo‘lib, materiyaning va energiyaning xususiyatlarini, ularning o‘zaro ta’sirini

o‘rganadi. Kundalik hayotda fizik qonunlarni tushunish va qo‘llash, ko‘plab muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi.

O‘quvchilarning fizikaga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun hayotiy vaziyatlardan foydalanish juda samarali usuldir. Bu maqolada, hayotiy vaziyatlarda fizik bilimlardan qanday foydalanish mumkinligini va bu jarayon o‘quvchilarning qiziqishini qanday oshirishga yordam berishini ko‘rib chiqamiz

Fizik bilimlar:

- **Texnologiyalarni rivojlantirishda**: Elektronika, kompyuter texnologiyalari, avtomobilsozlik va qurilish sohalarida.
- **Tabiatni tushunish**: Tabiiy hodisalar, energiyaning uzatish shakllari (issiqlik, yorug‘lik, elektromagnit to‘lqinlar) va boshqalar.
- **Hayot sifatini yaxshilashda**: Sog‘liqni saqlash, energiya samaradorligi va ekologik masalalar.

Hayotiy vaziyatlarda fizik qonunlarning qo'llanilishi

Fizika bizning har bir kunlik faoliyatimizda o‘z aksini topadi. Quyidagi misollarni ko‘rib chiqamiz:

- **Transportda fizika**: Avtomobillar, samolyotlar va boshqa transport vositalarining harakati.
- **Issiqlik va energiya**: Elektr energiyasining ishlatilishi, issiqlikni uzatish, konditsionerlar va isitish tizimlarining ishlash tamoyillari.
- **Tezlik, kuch va harakat**: Sportda, xavfsizlik tizimlarida (masalan, avtomobillardagi havo yostig‘i).

Fizikani o‘rganishda hayotiy misollar keltirish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Ular o‘zlarining kundalik hayotida fizika qoidalarini qanday qo‘llashlarini ko‘rishlari kerak.

Misol: O‘quvchilarga avtomobilning tezligi va to‘siqlarni o‘rganish uchun oddiy bir misol keltirish. Ular avtomobilning tezligini va to‘siqlarga to‘g‘ri kelishi natijasida qanday energiya o‘zgarishlari sodir bo‘lishini o‘rganishlari mumkin. Masalan, tezlikni oshirish yoki kamaytirish jarayonida kinetik energiyaning o‘zgarishini kuzatish.

Fizik tajribalarning hayotiy vaziyatlardagi ahamiyati.

Fizik tajribalar – bu ilmiy kashfiyotlar va texnologiyalarning asosini tashkil etadi. Ular yordamida yangi texnologiyalar ishlab chiqiladi va eski texnologiyalarni yaxshilash mumkin. Misol uchun:

- **Avtomobil xavfsizligi**: Yangi xavfsizlik tizimlarini ishlab chiqish uchun sinovlar.
- **Energiyani tejash**: Qurilish materiallarining energiya saqlash xususiyatlarini o‘rganish.
- **Sog‘liqni saqlash**: Tibbiyot texnologiyalaridagi yangi metodlar va usullar.

Hayotiy vaziyatlarda fizikani o‘rganishning eng samarali usullaridan biri amaliy tajribalar o‘tkazishdir. Amaliy tajribalar o‘quvchilarga fizik qonunlarni tushunishda ko‘maklashadi. O‘quvchilar o‘zlarining uylarida yoki maktabda oddiy tajribalar o‘tkazishlari mumkin.

Misol: O‘quvchilar oddiy materiallardan (masalan, plastik qoplar, suv, muz) foydalanib, suyuqlikning qattiqlik va suyuqlik holatlari o‘rtasidagi farqni o‘rganishlari mumkin. Ular muzning erishi jarayonini kuzatish orqali issiqlik energiyasining o‘zgarishini tushunadilar.

Fizik bilimlarning ekologik muammolarni yechishdagi roli.

Fizika ekologik masalalarni hal qilishda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, quyosh va shamol energiyasidan foydalanish, suvni tejash texnologiyalarini ishlab chiqish.

Ekologik muammolarni hal qilishda fizikaning roli:

- **Yashil energiya**: Quyosh, shamol va geotermal energiyani ishlatish.
- **Atrof-muhitni muhofaza qilish**: Atmosferaga chiqadigan zararli gazlarni kamaytirish texnologiyalari.
- **Resurslardan samarali foydalanish**: Suv, havo va yer resurslaridan foydalanishning fizika asoslari.

Fizik bilimlardan foydalanish orqali energiya samaradorligini oshirish

Energiya samaradorligi – bu resurslardan optimal foydalanuvchi texnologiyalarni ishlab chiqish. Fizika yordamida quyidagi sohalarda energiya samaradorligini oshirish mumkin:

- **Tezlik va harakat**: Transportda va sanoatda energiya sarfini kamaytirish.
- **Yorug'lik manbalari**: LED lampalar va quyosh energiyasidan foydalanish.
- **Isitish tizimlari**: Energiya tejovchi konditsionerlar va isitish tizimlari.

Fizik bilimlar yordamida energiya samaradorligini oshirish nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki atrof-muhitni ham muhofaza qiladi.

Fizik bilimlarni sog'liqni saqlashda qo'llash.

Fizika tibbiyotda keng qo'llaniladi. Rentgen, ultratovush va lazerlar orqali kasalliklarni aniqlash va davolashning yangi usullari rivojlanmoqda.

Fizikaning tibbiyotdagi qo'llanishi:

- **Rentgen apparatlari**: Tana ichidagi tuzilmalarni ko'rish.
- **Ultratovush**: Organlar va to'qimalarni o'rganish.

➢ **Laser texnologiyasi**: Ko‘z kasalliklarini davolash, jarrohlik operatsiyalari.

➢ **"Fizika va tibbiyot" o‘yin-mashg‘uloti:** Tinglovchilar tibbiyotdagi fizika asoslarini qisqacha muhokama qiladilar.

Asosiy fizik qonunlar:

- **Harakat va kuchlar**: Har qanday transport vositasi harakati (avtomobil, samolyot, poezd) fizik qonunlarga asoslanadi. Masalan, avtomobilning tezligini oshirish uchun unga tashqi kuchlar (dvigatel kuchi) ta'sir qiladi, va tormozlash jarayonida esa kuchning qarshiligi (tormoz kuchi) bilan harakatni to'xtatish uchun energiya sarflanadi.

Misol: Avtomobillarni harakatga keltirish, tezlikni nazorat qilish, tormozlash va xavfsizlikni ta'minlashda fizikaning rolini tushunish kerak. Masalan, ABS (anti-lock braking system) tizimi avtomobilning tormozlash jarayonini nazorat qiladi va to‘xtash vaqtida yo‘lning sirpanishini oldini olish uchun fizika asoslaridan foydalanadi.

- **Aerodinamika**: Samolyotlarning havo orqali uchishi, ularning qanotlarining shakli va dizayni yordamida havo bosimi va lift kuchi bilan bog'liq fizika qonunlarini ishlatadi. Samolyot qanotlaridagi aerodinamik lift kuchi, samolyotni havoda ushlab turishga yordam beradi.

Misol: Samolyotning uchishi va havo harakatlari samolyotning aerodinamik dizayni bilan bog'liq. Bu yerda Bernulli qonuni, lift kuchi va havo oqimlari fizikasi ishlatiladi.

- **Tranzit tizimlari**: Po‘lat yo‘llaridagi magnitli tez poezdlar yoki elektromagnit transport tizimlari tezlikni oshirish uchun magnit maydonlaridan foydalanadi.

Misol: Magnitli tezkor poezdlar, elektrodinamika va magnit maydonlar yordamida juda yuqori tezlikda harakatlanishi mumkin. Bu

tizimlar magnit maydonlari yordamida yer bilan bo‘lgan ishqalanishni minimallashtiradi.

7. Innovatsion texnologiyalar

Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning fizikaga qiziqishini oshirish mumkin. Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar o‘quvchilarga fizik qonunlarni o‘rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Misol: O‘quvchilar virtual simulyatorlar yordamida harakat qonunlarini o‘rganishlari mumkin. Ular turli xil sharoitlarda (masalan, turli tezliklar va kuchlar bilan) harakatni kuzatish orqali fizik qonunlarni amaliyotda ko‘rishlari mumkin.

8. Loyihalar va jamoaviy ish

Loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarga jamoada ishlash va mustaqil tadqiqot olib borish imkoniyatini beradi.

Misol: O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, energiya manbalarini o‘rganish bo‘yicha loyiha tayyorlashlari mumkin. Ular quyosh energiyasi, shamol energiyasi va boshqa manbalarni tadqiq qilish orqali fizik qonunlarni o‘rganadilar. Ushbu loyiha davomida o‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa

Hayotiy vaziyatlarda fizik bilimlardan foydalanish o‘quvchilarning fizikaga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Amaliy tajribalar, hayotiy misollar, innovatsion texnologiyalar va loyiha asosidagi o‘qitish orqali o‘quvchilar fizikani qiziqarli va tushunarli tarzda o‘rganadilar.

- Fizika bilimlari kundalik hayotda keng qo‘llaniladi va turli sohalarda muhim ahamiyatga ega.

- Fizika yordamida energiya samaradorligini oshirish, atrof-muhitni himoya qilish va texnologiyalarni rivojlantirish mumkin.
- Biroq, fizik bilimlarning etik muammolarni keltirib chiqarishi ham mumkin, bu holatlarni hal qilishda muvozanatni saqlash zarur.

Bu jarayon, shuningdek, ularning ilmiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va kelajakda ilmiy sohalarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. // Toshkent. – "Nihol" nashriyoti, 2013.
2. Shlyayxer A. Jahon miqyosidagi ta'lim. XXI asr maktab tizimini qanday barpo etmoq kerak? / so'z boshi Sh.Shermatov, H.Umarova; Umumiy tahrir D.Norboeva; tarjimonlar: R.Axmatova, D.Norboeva. – Toshkent: "Zamin Nashr" nashriyoti, 2022 – 344 bet.
3. M.Djorayev, B.Sattarova. Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi. –Toshkent-2015. – 163 b.
4. Xayrulla Inavatov Fizika o'qitish metodikasi (Malaka oshirish kursi tinglovchilari uchun o'quv qo'llanma) "Tafakkur" nashriyot Toshkent 2010.
5. Maxamatrasul Djo'rayev "Fizikani o'qitish metodikasi"Toshkent "Abu matbuot –konsalt" 2015-y
6. Alijanov,D Fizik bilimlarni fanlararo aloqadorlik asosida o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik va statistik tahlili. Science and innavation. (2022) 794-802b
7. Fizika: umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinfi uchun darslik/ P.Q.Habibullayev, A.Boydedayev, A.D.Bahromov.–Qayta ishlangan

uchinchi nashr. — T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. — 176 b

8. Fizika 10 – sinf, K. A. Tursunmetov, Sh. N. Usmonov, J. A. Raxmatov, D. B. Xomidov Toshkent 2022.

Elektron ta'lim resurslari

1. https://onlinedu.uz/
2. https://avloniy.uz/uz
3. https://www.oecd.org/
4. http://www.gov.uz
5. https://www.uzedu.uz/

Jismoniy tarbiya fanini o'qitishda pedagogik va psixologik yordamni uyushtirish: integrativ metodikaning samaradorligi

Sodiqov Jalol Jamolovich
Jizzax viloyati PMM

Annotatsiya. Maqolada jismoniy tarbiya darslarida pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishga asoslangan integrativ metodikaning samaradorligi tahlil qilingan. 8-sinf o'quvchilari (n=60) o'rtasida o'tkazilgan pedagogik tajriba shuni ko'rsatdiki, taklif etilgan metodika jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini yaxshilab, vaziyatli tashvish darajasini pasaytirdi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, pedagogik yordam, psixologik yordam, differensial yondashuv, motivatsiya, IMRAD.

Аннотация. В статье проанализирована эффективность интегративной методики организации педагогической и психологической поддержки на уроках физической культуры. Педагогический эксперимент с участием учащихся 8-х классов (n=60) показал улучшение показателей физической подготовленности и снижение уровня ситуативной тревожности.

Ключевые слова: физическая культура, педагогическая поддержка, психологическая поддержка, дифференцированный подход, мотивация, IMRAD.

Abstract. The article analyzes the effectiveness of an integrative methodology for organizing pedagogical and psychological support in physical education lessons. A pedagogical experiment with 8th-grade students (n=60) showed improved physical fitness indicators and reduced situational anxiety.

Keywords: physical education, pedagogical support, psychological support, differentiated approach, motivation.

Zamonaviy ta'lim jarayonida jismoniy tarbiya fani nafaqat o'quvchilar salomatligini mustahkamlash, balki shaxsning psixologik barqarorligi, o'ziga ishonchi va ijtimoiy faolligini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi [1]. Amaliyotda ko'plab o'quvchilar jismoniy tayyorgarligining pastligi, tengdoshlari oldida baholanishdan cho'chish va mashg'ulotga qiziqishning susayishi sababli darslarda passiv ishtirok etadi. An'anaviy yagona me'yorga asoslangan yondashuv esa o'quvchilarning individual va psixologik xususiyatlarini yetarlicha hisobga olmaydi.

Bandura fikricha, o'z-o'ziga samaradorlik hissi faoliyatga kirishish va uni davom ettirishning asosiy omillaridan biridir [4]. Deci va Ryanning o'z-o'zini belgilash nazariyasiga ko'ra esa, avtonomiya, kompetentlik va hamkorlikka bo'lgan ehtiyojlar qondirilganda ichki motivatsiya ortadi [5]. Shu bois jismoniy tarbiya darslarida pedagogik va psixologik yordamni uyg'un tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – jismoniy tarbiya darslarida pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishga asoslangan integrativ metodikaning samaradorligini aniqlash. Gipotezamiz: agar dars jarayonida differensial topshiriqlar, rag'batlantiruvchi fikr-mulohaza va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari birgalikda qo'llansa,

o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligi yaxshilanadi va tashvish darajasi pasayadi. Unda asosiy metodlar quyidagicha:

-tadqiqot 2025–2026-o‘quv yilida [maktab nomi]da 13–14 yoshli 8-sinf o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlov asosida tajriba (TG, n=30) va nazorat (NG, n=30) guruhlariga ajratildi. Tajriba 12 hafta davomida, haftasiga ikki dars tartibida olib borildi. NG o‘quvchilari amaldagi dastur bo‘yicha an’anaviy shaklda shug‘ullandi.

TG da integrativ metodika uch komponent asosida qo‘llandi: 1) diagnostik – dastlabki testlar va tashvish darajasini aniqlash asosida o‘quvchilarni uch darajali guruhga bo‘lish; 2) pedagogik yordam – differensial topshiriqlar, stansiyalar bo‘yicha mashq usuli, o‘zaro baholash va rag‘batlantiruvchi fikr-mulohaza; 3) psixologik yordam – dars boshida 3–5 daqiqalik nafas va relaksatsiya mashqlari, shaxsiy maqsad qo‘yish va maktab psixologi bilan hamkorlik. Shuningdek, natijalarni qayd etish uchun planshet va smartfondagi yurak urish chastotasini o‘lchash hamda video-tahlil kabi axborot texnologiyalaridan foydalanildi.

Jismoniy tayyorgarlik 30 m yugurish, joyidan uzunlikka sakrash va oldinga egilish testlari bilan baholandi [6]. Vaziyatli tashvish Spilberger–Xanin shkalasi yordamida [2, 3], darsga qiziqish esa anketa orqali aniqlandi. Natijalar o‘rtacha arifmetik qiymat va Styudent t-mezoni yordamida qayta ishlanib ($p<0,05$), quyidagi natijalarga erishildi.Tajriba boshida guruhlar o‘rtasida ishonchli farq kuzatilmadi ($p>0,05$). Tajriba yakunida TG ko‘rsatkichlari NG ga nisbatan sezilarli yaxshilandi (1-jadval).

Ko‘rsatkich	**TG boshida**	**TG oxirida**	**NG boshida**	**NG oxirida**
30 m yugurish, s	5,62	5,31*	5,60	5,51
Joyidan uzunlikka sakrash, sm	168	181*	167	171
Oldinga egilish, sm	6,1	9,4*	6,2	7,0

Vaziyatli tashvish, ball	41,2	33,5*	41,0	38,9
Darsga qiziqish, %	52	78*	51	60

1-jadval. Tajriba natijalari (o‘rtacha qiymat)

*Izoh: * – boshlang‘ich holatga nisbatan farq ishonchli (p<0,05).*

TG da 30 m yugurish natijasi 0,31 s ga, joyidan uzunlikka sakrash 13 sm ga, egiluvchanlik 3,3 sm ga yaxshilandi, NG da esa bu o‘zgarishlar mos ravishda 0,09 s, 4 sm va 0,8 sm ni tashkil etdi. Vaziyatli tashvish TG da 7,7 ballga pasaydi (NG da 2,1 ball), darsga qiziqish 26 foizga ortdi (NG da 9 foiz).

Fikrimizcha olingan natijalar jismoniy faoliyatda o‘z-o‘ziga ishonch va ichki motivatsiyaning roli haqidagi nazariy qarashlarga mos keladi [4, 5]. Differensial topshiriqlar har bir o‘quvchiga muvaffaqiyat vaziyatini yaratib, kompetentlik hissini kuchaytirdi; relaksatsiya mashqlari va ijobiy fikr-mulohaza esa baholanish bilan bog‘liq tashvishni kamaytirdi. Bu, o‘z navbatida, mashqlarni bajarishda faollik va sifatning oshishiga xizmat qildi. Tadqiqotning cheklovlari: tanlanma hajmi kichik va davomiyligi nisbatan qisqa bo‘lgani uchun natijalarni kengroq tanlanmada tekshirish maqsadga muvofiq.

Pedagogik va psixologik yordamni uyg‘un qo‘llash jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshiradi: tajriba guruhida barcha test ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yaxshiroq natija berdi. Dars boshida diagnostika o‘tkazish va o‘quvchilarni tayyorgarlik hamda tashvish darajasiga ko‘ra differensiallash tavsiya etiladi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari maktab psixologi bilan hamkorlikda ishlashi, relaksatsiya va motivatsion usullarni dars tuzilmasiga kiritishi maqsadga muvofiq. Natijalarni kuzatishda raqamli vositalar va video-tahlildan foydalanish ta'lim sifatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentyabr.

2. Spielberger C.D. State-Trait Anxiety Inventory for Adults. – Palo Alto: Consulting Psychologists Press, 1983.
3. Ханин Ю.Л. Краткое руководство к применению шкалы реактивной и личностной тревожности Ч.Д. Спилбергера. – Л.: ЛНИИФК, 1976.
4. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997.
5. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11(4). – P. 227–268.
6. Лях В.И. Тесты в физическом воспитании школьников. – М.: Терра-Спорт, 1998.

Maktabda maktab rahbarining kiyinish imiji

Yo‘ldosheva Gulshoda O‘ktamovna
Jizzax viloyati Zarbdor tumani
Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli
30-umumta’lim maktabi ma’naviy – ma’rifiy ishlar
bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab rahbarining tashqi ko‘rinishi, ya’ni kiyinish imiji va uning pedagogik jamoa, o‘quvchilar hamda ota-onalar nazarida rahbar obro‘sini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Rahbarning kiyinish madaniyati tashkilot ichki madaniyatining ko‘zgusi ekanligi, u orqali ishonch, tartib-intizom va professionallik namoyon bo‘lishi masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: imidj, kiyinish madaniyati, maktab rahbari, pedagogik obro‘, tashqi ko‘rinish, professionallik, tashkilot madaniyati.

Аннотация: В данной статье анализируется внешний вид, то есть имидж в одежде руководителя школы, и его роль в формировании авторитета среди педагогического коллектива, учащихся и родителей. Рассматривается культура одежды

руководителя как отражение внутренней культуры организации, через которую проявляются доверие, дисциплина и профессионализм.

Ключевые слова: имидж, культура одежды, руководитель школы, педагогический авторитет, внешний вид, профессионализм.

Abstract: This article analyzes the external appearance, namely the dress image of a school principal, and its role in shaping authority among the teaching staff, students and parents. It examines the principal’s dress culture as a reflection of the organization’s internal culture, through which trust, discipline and professionalism are manifested.

Keywords: image, dress culture, school principal, pedagogical authority, appearance, professionalism.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktab rahbarining shaxsiy fazilatlari qatorida uning tashqi ko‘rinishi, ya’ni kiyinish uslubi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Rahbar nafaqat tashkiliy va boshqaruv faoliyati bilan, balki o‘zining tashqi qiyofasi orqali ham jamoaga, o‘quvchilarga va ota-onalarga ta’sir ko‘rsatadi. Kiyinish imiji — bu shaxsning ichki madaniyati, didi va kasbiy mas’uliyatini aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Maktab — jamiyatning kichik modeli bo‘lib, unda rahbarning har bir harakati, jumladan kiyinish uslubi ham o‘quvchilar va yosh pedagoglar uchun o‘ziga xos na’muna vazifasini o‘taydi. Shu sababli rahbarning imiji faqat shaxsiy masala bo‘lmay, balki butun ta’lim muassasasining qiyofasini belgilovchi omillardan biriga aylanadi.

Maktab rahbarining kiyinish imiji bir necha asosiy vazifalarni bajaradi. Birinchidan, u rahbarning professionalligi va mas’uliyatini namoyish etadi. Ikkinchidan, u pedagogik jamoada intizom va tartibni mustahkamlashga xizmat qiladi. Uchinchidan, u ota-onalar va tashqi tashkilotlar nazarida maktabning umumiy obro‘siga ta’sir ko‘rsatadi.

1. Rasmiylik va vazminlik. Rahbarning kiyimi rasmiy uslubda, ortiqcha bezaklardan xoli, vazmin ranglarda bo‘lishi lozim. Bu uning mavqeiga mos jiddiylik va ishonchni ta’minlaydi.

2. Ozodalik va saranjomlik. Kiyimning toza, dazmollangan va tartibli bo‘lishi rahbarning intizomli shaxs ekanligidan dalolat beradi hamda jamoaga ijobiy na’muna bo‘ladi.

3. Milliy va madaniy qadriyatlarga mosligi. Kiyinish uslubi milliy an’analar va umumta’lim muassasasi mavqeiga mos bo‘lishi, shu bilan birga zamonaviylikdan ham chetda qolmasligi muhim.

4. Vaziyatga mos kiyinish. Rasmiy yig‘ilishlar, bayram tadbirlari, kundalik ish kunlari uchun kiyinish uslubini farqlash, har bir vaziyatga mos kiyinish madaniyatiga rioya qilish zarur.

5. Rang va uslub uyg‘unligi. Qorong‘u va neytral ranglar (ko‘k, kulrang, qora, oq) rahbar imiji uchun ishonchli va rasmiy ko‘rinish yaratadi, haddan tashqari yorqin yoki ko‘zga tashlanuvchi ranglardan saqlanish tavsiya etiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rahbarning tashqi ko‘rinishi uning so‘zlari va harakatlaridan oldin ta’sir qiladigan birinchi omildir. O‘quvchilar va ota-onalar bilan birinchi uchrashuvdayoq rahbarning kiyinish uslubi ular ongida ma’lum bir taassurot shakllantiradi. Bu taassurot esa keyingi muloqot va hamkorlik jarayoniga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Shuningdek, rahbarning kiyinish madaniyati pedagogik jamoa a’zolari uchun ham o‘ziga xos andoza bo‘lib xizmat qiladi. Agar rahbar o‘zi talab qilayotgan intizom va tartibni avvalo o‘z kiyinish uslubida namoyon etsa, bu talab o‘qituvchilar tomonidan ham tabiiy ravishda qabul qilinadi. Aksincha, rahbarning o‘zi e’tiborsiz kiyinsa, bu uning boshqa talablariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Maktab rahbarining imiji faqat kiyim bilan cheklanmaydi — unga nutq madaniyati, xulq-atvor, vaqtga rioya qilish kabi jihatlar ham kiradi. Biroq tashqi ko‘rinish birinchi va eng ko‘zga ko‘rinadigan omil bo‘lgani uchun unga alohida e’tibor qaratish zarur. Zamonaviy

menejment nazariyalarida ham rahbar imiji tashkilot brendi va ishonchliligining muhim tarkibiy qismi sifatida koʻrsatiladi.

Maktab rahbarining kiyinish imiji uning kasbiy faoliyatining ajralmas qismi boʻlib, u orqali rahbarning intizomliligi, ziyoliligi va mas’uliyati namoyon boʻladi. Toʻgʻri tanlangan, vazmin va saranjom kiyinish uslubi nafaqat rahbarning shaxsiy obroʻsini, balki butun ta’lim muassasasining imijini ham mustahkamlaydi.

Shu sababli maktab rahbarlari oʻz tashqi koʻrinishiga alohida e’tibor qaratishi, kiyinish madaniyatini kasbiy mahoratning bir qismi sifatida qabul qilishi va bu orqali pedagogik jamoa hamda oʻquvchilarga ijobiy na’muna boʻlishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pedagogik menejment asoslari. Toshkent, “Oʻqituvchi” nashriyoti.

2. Rahbar imiji va etikasi boʻyicha metodik qoʻllanma.

3. Ta’lim muassasasi rahbarining kasbiy madaniyati. Toshkent – 2022.

Maktablarda ertalabki saflanishni tashkil etishning ahamiyati

Bobobekov Rahmonqul Qurbonovich
Jizzax viloyati Baxmal tumani
Maktabgacha va maktab ta’limi boʻlimiga qarashli
41-umumta’lim maktabi ma’naviy – ma’rifiy ishlar
boʻyicha direktor oʻrinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktablarda ertalabki saflanishni tashkil etishning tarbiyaviy va tashkiliy ahamiyati yoritiladi. Saflanish jarayonining oʻquvchilarda intizom, vatanparvarlik tuygʻusi va

jamoaviylik ruhini shakllantirishdagi oʻrni, shuningdek uni samarali tashkil etish boʻyicha amaliy tavsiyalar koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: ertalabki saflanish, maktab intizomi, vatanparvarlik tarbiyasi, jamoaviylik, tashkiliy tadbir, oʻquvchi, tarbiyaviy ish.

Аннотация: В данной статье рассматривается воспитательное и организационное значение проведения утренних построений в школах. Освещается роль построения в формировании у учащихся дисциплины, чувства патриотизма и коллективизма, а также практические рекомендации по его эффективной организации.

Ключевые слова: утреннее построение, школьная дисциплина, патриотическое воспитание, коллективизм, организационное мероприятие.

Abstract: This article discusses the educational and organizational importance of conducting morning lineups in schools. It examines the role of the lineup in forming discipline, a sense of patriotism and collectivism among students, as well as practical recommendations for its effective organization.

Keywords: morning lineup, school discipline, patriotic education, collectivism, organizational event.

Maktab — oʻquvchilarning bilim olishi bilan bir qatorda ularda intizom, mas’uliyat va vatanparvarlik tuygʻularini shakllantiruvchi muhim tarbiya oʻchogʻidir. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim muassasalarida har kuni ertalab tashkil etiladigan saflanish marosimi alohida ahamiyat kasb etadi. Saflanish nafaqat tashkiliy tadbir, balki oʻquvchilarda tartib-intizom, hamjihatlik va Vataniga muhabbat tuygʻularini tarbiyalashning muhim vositasidir.

Ertalabki saflanish davomida davlat bayrogʻini koʻtarish, madhiyani tinglash, kun tartibi va muhim xabarlarni e’lon qilish kabi tadbirlar oʻquvchilarni yangi oʻquv kuniga ma’naviy va ruhiy jihatdan

tayyorlaydi. Bu esa dars jarayonining samaradorligiga ham ijobiy ta’sir koʻrsatadi.

Maktablarda ertalabki saflanishni tashkil etish bir necha muhim tarbiyaviy va tashkiliy vazifalarni bajaradi. Uni quyidagi yoʻnalishlar boʻyicha tahlil qilish mumkin:

1. Vatanparvarlik tarbiyasi. Davlat bayrogʻi va madhiyasiga hurmat bilan qarash, milliy ramzlarni e’zozlash saflanish jarayonida oʻquvchilarda shakllantiriladi. Bu ularda Vatanga muhabbat va fuqarolik burchi tuygʻularini mustahkamlaydi.

2. Intizom va tartib-qoidaga rioya qilish. Belgilangan vaqtda toʻplanish, safda tartibli turish, oʻqituvchi va sinfdoshlarga hurmat koʻrsatish oʻquvchilarda mas’uliyat va oʻz-oʻzini boshqarish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

3. Jamoaviylik va hamjihatlik ruhi. Barcha oʻquvchi va oʻqituvchilarning bir joyda toʻplanishi, umumiy tadbirlarda birgalikda ishtirok etishi jamoa ruhini mustahkamlaydi hamda oʻquvchilar oʻrtasida doʻstlik va hamkorlikni rivojlantiradi.

4. Axborot almashish va yoʻnaltirish. Saflanish davomida kun tartibi, muhim e’lonlar, tadbirlar haqida ma’lumot berish oʻquvchilarni kun davomidagi faoliyatga oldindan tayyorlaydi va tashkilotchilikni oshiradi.

5. Sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish. Ba’zi maktablarda saflanish davomida bajariladigan sport mashqlari oʻquvchilarning jismoniy faolligini oshiradi va ularni darsga tetik holda kirishga tayyorlaydi.

Ertalabki saflanishni samarali tashkil etish uchun bir qator metodik talablarga rioya qilish zarur. Avvalo, saflanish belgilangan vaqtda, qisqa va mazmunli tarzda oʻtkazilishi lozim — choʻzilgan yoki tartibsiz saflanish oʻquvchilarning darsga boʻlgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shuningdek, saflanishga barcha sinf rahbarlari va oʻqituvchilarning faol ishtirok etishi, navbatchi sinflarning tayinlanishi tadbirning tashkiliy saviyasini oshiradi.

Saflanish mazmunini boyitish maqsadida haftaning turli kunlarida har xil mavzularni kiritish mumkin — masalan, bir kuni vatanparvarlik mavzusidagi qisqa ma’lumot, boshqa kuni sog‘liqni saqlash yoki xavfsizlik qoidalari haqida eslatma berish. Bunday yondashuv saflanishni nafaqat rasmiy, balki tarbiyaviy jihatdan ham samarali tadbirga aylantiradi.

Shuningdek, saflanish jarayonida faol va intizomli o‘quvchilarni rag‘batlantirish, ularning yutuqlarini e’lon qilish o‘quvchilarda raqobatbardoshlik va o‘z ustida ishlash istagini kuchaytiradi. Bu esa umumiy ta’lim-tarbiya sifatiga ham o‘z hissasini qo‘shadi.

Maktablarda ertalabki saflanishni to‘g‘ri va samarali tashkil etish o‘quvchilarda intizom, vatanparvarlik va jamoaviylik tuyg‘ularini shakllantirishning muhim vositasi hisoblanadi. Bu tadbir orqali o‘quvchilar nafaqat tashkilotchilik ko‘nikmalarini, balki o‘ziga va atrofidagilarga nisbatan mas’uliyat hissini ham rivojlantiradilar.

Shu sababli maktab rahbariyati va pedagoglar ertalabki saflanishni rasmiy majburiyat sifatida emas, balki o‘quvchi shaxsini har tomonlama tarbiyalashning samarali vositasi sifatida tashkil etishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ma’naviy-ma’rifiy tarbiya asoslari. Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti.

2. Maktabda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi.

3. Vatanparvarlik tarbiyasi bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent – 2022.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini maktabda namunali tashkil etish

Mamadiyarov Sobir
Baxmal tumani 45-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya**:** Maqolada umumta’lim maktablarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni namunali tashkil etishning mazmuni, yo‘nalishlari va samaradorligini baholash masalalari yoritilgan. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar ta’lim-tarbiyaning muhim yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqilib, ularni tashkil etishning asosiy yo‘llari tahlil qilingan: aniq maqsad va reja asosida ishlash, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qilish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, oila–maktab–mahalla hamkorligini kuchaytirish, axborot texnologiyalaridan foydalanish va o‘quvchilarning tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlash. Shuningdek, ishlar samaradorligini baholash usullari hamda uni oshirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-ma’rifiy ishlar, tarbiya, maktab, milliy qadriyatlar, kitobxonlik, oila va mahalla hamkorligi, axborot texnologiyalari, samaradorlik.

Аннотация: В статье рассматриваются содержание, направления и оценка эффективности образцовой организации духовно-просветительской работы в общеобразовательной школе. Духовно-просветительская работа представлена как важное направление образовательно-воспитательного процесса. Проанализированы основные пути её организации: планирование на основе чётких целей, пропаганда национальных и общечеловеческих ценностей, развитие культуры чтения,

укрепление сотрудничества семьи, школы и махалли, эффективное использование информационных технологий, поддержка инициативы и социальной активности учащихся. Описаны методы оценки эффективности работы и предложены рекомендации по её повышению.

Ключевые слова: духовно-просветительская работа, воспитание, школа, национальные ценности, культура чтения, сотрудничество семьи и махалли, информационные технологии, эффективность.

Abstract: The article examines the content, main directions, and effectiveness assessment of model spiritual and educational work in general secondary schools. Such work is considered an essential component of the educational and upbringing process. The article analyzes key ways of organizing it: planning based on clear goals, promoting national and universal values, developing reading culture, strengthening cooperation among family, school, and the community (mahalla), making effective use of information technologies, and supporting students' initiative and social engagement. It also describes methods for evaluating effectiveness and offers recommendations for improving it.

Keywords: spiritual and educational work, upbringing, school, national values, reading culture, family–school–community cooperation, information technologies, effectiveness.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodni har tomonlama barkamol, bilimli, vatanparvar va yuksak ma'naviyatli insonlar etib tarbiyalash ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Zero, mamlakatning ertangi taraqqiyoti, jamiyatning ma'naviy qiyofasi va

kelajak avlodning kamoloti maktabda berilayotgan ta’lim-tarbiya sifati bilan bevosita bog‘liq.

Umumta’lim maktabi nafaqat bilim beruvchi maskan, balki o‘quvchilarning dunyoqarashi, hayotiy qarashlari, axloqiy fazilatlari va ijtimoiy faolligi shakllanadigan muhim ma’naviy muhit hamdir. Shu bois maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni puxta rejalashtirish, zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish va ularning natijadorligini muntazam baholab borish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar — ta’lim-tarbiyaning muhim yo‘nalishi

Ma’naviy-ma’rifiy ishlardan ko‘zlangan asosiy maqsad o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, Vatanga sadoqat, ota-onaga hurmat, ustozlarni qadrlash, mehnatsevarlik, halollik, mas’uliyat va bag‘rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun maktabda olib boriladigan ishlar tizimli, izchil va o‘quvchilarning yoshi hamda qiziqishlariga mos bo‘lishi lozim. Tadbirlarni faqat bayramlar yoki muayyan sanalar bilan cheklab qo‘ymasdan, kundalik ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismiga aylantirish zarur.

Jumladan, sinf soatlari, ma’naviyat darslari, kitobxonlik uchrashuvlari, ma’rifiy suhbatlar, ijodiy tanlovlar, teatr va muzeylarga tashriflar, tarixiy obidalar bilan tanishuv, sport musobaqalari hamda xayriya tashabbuslari o‘quvchilarning ma’naviy dunyosini boyitishga xizmat qiladi.

Maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni namunali tashkil etish yo‘llari

Birinchidan, ishlarni aniq maqsad va reja asosida tashkil etish. Maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar yillik, choraklik va oylik rejalar asosida yo‘lga qo‘yilishi kerak. Rejada tadbirning maqsadi, amalga oshirish muddati, mas’ul shaxslar, ishtirokchilar va kutilayotgan natijalar aniq belgilanishi muhim. Rejalashtirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, ehtiyojlari va maktabdagi mavjud tarbiyaviy masalalar hisobga olinishi lozim.

Ikkinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qilish.

O‘quvchilarga xalqimizning boy tarixi, milliy urf-odatlari, an’analari, buyuk allomalar va mutafakkirlar merosini o‘rgatish orqali ularda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini shakllantirish mumkin. Shu bilan birga, tinchliksevarlik, insonparvarlik, adolat, bag‘rikenglik va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish kabi umuminsoniy qadriyatlarni ham singdirish zarur.

Navro‘z bayrami, Mustaqillik bayrami, O‘qituvchi va murabbiylar kuni hamda boshqa muhim sanalar munosabati bilan tashkil etiladigan tadbirlar mazmunli, tarbiyaviy ahamiyatga ega va o‘quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish.

Kitob insonning tafakkurini boyitadi, nutqini rivojlantiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi. Shu sababli maktab kutubxonasi faoliyatini takomillashtirish, «Eng faol kitobxon», «Oilaviy kitobxonlik», «Men sevgan asar» kabi loyihalarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchilar o‘rtasida mutolaa musobaqalari, asarlar muhokamasi va kitob taqdimotlarini o‘tkazish ularning kitobga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bunda o‘quvchilarning faqat o‘qigan kitoblari soni emas, balki asar mazmunini tushunishi, mustaqil xulosa chiqarishi va fikrini erkin bayon etishi ham e’tiborga olinishi kerak.

To‘rtinchidan, oila, maktab va mahalla hamkorligini kuchaytirish.

Farzand tarbiyasida oila, maktab va mahalla bir-birini to‘ldiruvchi muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, tarbiyaviy mavzularda davra suhbatlari o‘tkazish, oilalarning taklif va muammolarini o‘rganish ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiradi.

Sinf rahbarlari, maktab psixologi, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ullar, mahalla faollari va ota-onalar hamkorlikda o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport va ijodiy to‘garaklarga jalb qilish hamda zarur hollarda individual tarbiyaviy yordam ko‘rsatishga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

Beshinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish.

Bugungi o‘quvchilarning qiziqishlari va axborot olish usullari o‘zgarib bormoqda. Shuning uchun ma’naviy-ma’rifiy ishlarda elektron taqdimotlar, qisqa ta’limiy videolar, virtual muzey sayohatlari, onlayn kitobxonlik loyihalari va ijodiy raqamli tanlovlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, o‘quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, ishonchli manbalarni ajratish, internetda muloqot madaniyatiga rioya qilish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim vazifadir.

Oltinchidan, o‘quvchilarning tashabbuskorligi va ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar faqat o‘qituvchilar tomonidan tashkil etilib, o‘quvchilar tomoshabin sifatida qatnashadigan jarayon bo‘lib qolmasligi kerak. Aksincha, o‘quvchilarni g‘oya taklif qilish, tadbirlarni rejalashtirish, jamoaviy loyihalarni amalga oshirish va natijalarni muhokama qilishga jalb etish lozim.

«Yaxshilik ulashamiz», «Maktabimizni obod qilamiz», «Tabiatni asraylik», «Keksalarga hurmat — yoshlarga ibrat» kabi tashabbuslar orqali o‘quvchilarda mehr-oqibat, hamjihatlik, mas’uliyat va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini baholash

Maktabda amalga oshirilgan tadbirlarning samaradorligini faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni, ishtirokchilar miqdori yoki tayyorlangan hisobotlar bilan baholash to‘g‘ri emas. Asosiy e’tibor o‘quvchilarning xulq-atvori, munosabatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligida kuzatilayotgan ijobiy o‘zgarishlarga qaratilishi lozim.

Buning uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazish;

- sinflardagi ma’naviy muhitni kuzatish va tahlil qilish;

- kitobxonlik va to‘garaklardagi ishtirok dinamikasini o‘rganish;
- o‘quvchilarning ijodiy ishlari va jamoaviy loyihalarini baholash;
- tarbiyaviy muammolarning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini belgilash;
- amalga oshirilgan ishlar natijalarini pedagogik kengashlarda muhokama qilish.

Baholash jarayonida o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash yoki ularga salbiy tamg‘a qo‘yishdan saqlanish zarur. Har bir bolaning shaxsiy rivojlanishi, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar

Maktablarda ushbu yo‘nalishdagi ishlarni yanada takomillashtirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni maktabning aniq ehtiyojlari va tarbiyaviy ustuvorliklari asosida rejalashtirish.
2. Har bir tadbir uchun aniq maqsad va kutilgan natijalarni belgilash.
3. Sinf rahbarlari va pedagoglarning ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha kasbiy mahoratini oshirish.
4. O‘quvchilarning yoshi, qiziqishi va individual xususiyatlariga mos interaktiv tadbirlarni ko‘paytirish.
5. Ota-onalar, mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikni tizimli yo‘lga qo‘yish.
6. Maktabda sog‘lom ma’naviy muhitni ta’minlash, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikni mustahkamlash.
7. Har bir chorak yakunida natijalarni tahlil qilish va keyingi davr uchun takomillashtirilgan reja ishlab chiqish.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda maktab direktori, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha mas’ul rahbar, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, psixolog, kutubxonachi, ota-onalar va mahalla vakillarining hamjihatligi muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish — bu bir martalik tadbirlar o‘tkazish yoki rejalarni bajarish bilan cheklanadigan jarayon emas. Bu o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning qalbida ezgulik, halollik, vatanparvarlik, mehr-oqibat va mas’uliyat tuyg‘ularini qaror toptirishga qaratilgan uzluksiz faoliyatdir.

Mazkur ishlarning natijadorligi, avvalo, maktabdagi sog‘lom ma’naviy muhit, pedagoglarning shaxsiy namunasi, oila va mahalla bilan hamkorlik, o‘quvchilarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash hamda amalga oshirilgan ishlar natijalarini xolis baholashga bog‘liq.

Har bir tadbir aniq tarbiyaviy maqsadga xizmat qilsa, har bir o‘quvchi o‘z qobiliyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘lsa va har bir pedagog yoshlar tarbiyasiga mas’uliyat bilan yondashsa, maktabda yuksak ma’naviyat, o‘zaro hurmat va ijodiy izlanishga asoslangan muhit shakllanadi.

Zero, ma’naviyati yuksak, mustaqil fikrlaydigan, bilimli va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash — maktab, oila va jamiyatning mushtarak maqsadi hamda kelajak taraqqiyotining muhim kafolatidir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonuni, 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni, 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni, 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.

6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
8. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 1992.
12. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz
13. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy veb-sayti: https://uzedu.uz

Inklyuziv ta’lim — har bir bola uchun teng imkoniyat va sifatli ta’lim asosi

Mavlonov O‘tkir Umrzakovich
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati, asosiy tamoyillari, ta’lim jarayonida tutgan o‘rni hamda uni umumta’lim maktablarida samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchining vazifalari, zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish yo‘llari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, teng imkoniyat, pedagogik yondashuv, individual ta’lim, o‘qituvchi, ijtimoiy moslashuv, ta’lim sifati.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность, основные принципы, роль инклюзивного образования в образовательном процессе, а также вопросы его эффективной организации в общеобразовательных школах. Описываются

также задачи учителя при работе с учащимися с особыми образовательными потребностями, использование современных педагогических методов и способы создания здоровой социальной среды.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, равные возможности, педагогический подход, индивидуальное образование, учитель, социальная адаптация, качество образования.

Abstract. This article examines the essence and core principles of inclusive education, its role within the educational process, and issues related to its effective implementation in general education schools. It also outlines the responsibilities of teachers when working with students who have special educational needs, the application of modern pedagogical methods, and strategies for fostering a healthy social environment.

Keywords: inclusive education, special educational needs, equal opportunity, pedagogical approach, individualized education, teacher, social adaptation, quality of education.

Bugungi kunda ta’lim tizimini takomillashtirish, har bir bolaning bilim olish huquqini ta’minlash va ta’lim sifatini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Har bir bola o‘zining jismoniy, aqliy, ruhiy va individual xususiyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Inklyuziv ta’lim barcha bolalarni, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarni ham umumiy ta’lim jarayoniga jalb etishni nazarda tutadi. Bunda asosiy e’tibor bolani mavjud ta’lim tizimiga moslashtirish bilangina cheklanmaydi, balki ta’lim muhitini har bir bolaning ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishga qaratiladi.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishi jamiyatda insonparvarlik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va tenglik kabi qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur yo‘nalishni rivojlantirishda o‘qituvchilar, ota-onalar, maktab ma’muriyati va tegishli mutaxassislarning hamkorligi katta ahamiyatga ega.

1. Inklyuziv ta’lim tushunchasi va uning asosiy tamoyillari

Inklyuziv ta’lim — barcha bolalarning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularga birgalikda ta’lim olish va rivojlanish imkoniyatini yaratishga qaratilgan ta’lim yondashuvidir. Uning asosiy maqsadi har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlash, qobiliyatlarini rivojlantirish hamda jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli qo‘shilishiga ko‘maklashishdan iborat.

Inklyuziv ta’lim bir nechta muhim tamoyillarga tayanadi. Teng imkoniyatlar tamoyiliga ko‘ra, har bir bola bilim olish va o‘z salohiyatini namoyon etish huquqiga ega. O‘quvchilar o‘rtasidagi farqlar ularning ta’lim olish imkoniyatlarini cheklash uchun sabab bo‘lmasligi kerak.

Individual yondashuv tamoyili har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi, o‘rganish tezligi va ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi. O‘qituvchi ta’lim metodlari, topshiriqlar va baholash usullarini o‘quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirishi zarur.

Kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik tamoyili o‘quvchilarning sog‘lig‘i, jismoniy imkoniyatlari yoki boshqa xususiyatlari sababli chetlatilmasligini anglatadi. Sinfda har bir bola o‘zini hurmat qilinadigan va xavfsiz his etishi muhim. Hamkorlik tamoyili esa o‘qituvchi, ota-ona, maktab psixologi, maxsus pedagog va boshqa tegishli mutaxassislarning birgalikdagi faoliyatini nazarda tutadi.

2. Inklyuziv ta’limning ahamiyati

Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar, balki barcha o‘quvchilar uchun muhim pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. Birinchidan, u bolalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. O‘quvchilar o‘z tengdoshlari bilan birgalikda o‘qish,

muloqot qilish, tajriba almashish va hamkorlikda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ikkinchidan, inklyuziv ta’lim o‘quvchilarda mehr-oqibat, bag‘rikenglik, sabr-toqat va o‘zaro yordam ko‘rsatish kabi fazilatlarni shakllantiradi. Turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bolalarning bir sinfda ta’lim olishi ularni bir-birini tushunishga va hurmat qilishga o‘rgatadi.

Uchinchidan, inklyuziv ta’lim o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. O‘zini sinf jamoasining teng huquqli a’zosi sifatida his qilgan bola mashg‘ulotlarda faolroq qatnashadi, o‘z fikrini erkin ifodalaydi va yangi bilimlarni egallashga intiladi. To‘rtinchidan, bu yondashuv ta’lim tizimida individual ehtiyojlarni hisobga olish madaniyatini rivojlantiradi.

3. Inklyuziv ta’limni tashkil etishda o‘qituvchining vazifalari

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda o‘qituvchining o‘rni beqiyosdir. Chunki aynan o‘qituvchi sinfdagi pedagogik muhitni shakllantiradi, o‘quvchilarning faoliyatini tashkil etadi va ularning rivojlanishiga ko‘maklashadi.

O‘qituvchining birinchi vazifasi — o‘quvchilarning individual xususiyatlarini o‘rganish. Buning uchun bolaning bilim darajasi, qiziqishi, muloqot qilish imkoniyati, kuchli tomonlari va ta’lim jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarini kuzatib borish lozim.

Ikkinchi vazifa — darslarni moslashuvchan tashkil etish. O‘quv materialini tushuntirishda og‘zaki bayon, ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar, audio materiallar va boshqa usullardan foydalanish mumkin. Topshiriqlar o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilishi, zarur hollarda qo‘shimcha vaqt yoki yordam berilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi vazifa — sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish. O‘qituvchi har bir o‘quvchining fikrini tinglashi, ularni bir-biriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga o‘rgatishi va masxara qilish yoki kamsitish holatlarining oldini olishi kerak.

To‘rtinchi vazifa — ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish. O‘quvchining yutuqlari va qiyinchiliklari haqida ota-onalar bilan fikr almashish, zarur hollarda mutaxassislar tavsiyalarini hisobga olish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Beshinchi vazifa — o‘quvchilarning natijalarini adolatli baholash. Baholashda bolaning boshlang‘ich imkoniyatlari, individual rivojlanishi, bajargan ishi va belgilangan ta’lim maqsadlariga erishishi hisobga olinishi zarur.

4. Inklyuziv ta’limda samarali pedagogik metodlar

Inklyuziv sinflarda ta’limni samarali tashkil etish uchun zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish muhimdir. Differensial yondashuvda bir mavzu doirasida o‘quvchilarga turli murakkablikdagi topshiriqlar beriladi. Masalan, bir o‘quvchi matnni mustaqil tahlil qilsa, boshqa o‘quvchi asosiy fikrlarni ajratishi yoki tayanch savollarga javob berishi mumkin.

Hamkorlikda o‘qitish usulida o‘quvchilar kichik guruhlarda yoki juftliklarda ishlaydilar. Bu usul muloqot, o‘zaro yordam va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhdagi har bir bolaning ishtiroki ta’minlanishi muhim.

Ko‘rgazmali va amaliy metodlar — rasmlar, sxemalar, jadvallar, predmetlar va amaliy mashqlar — mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bunda materiallar bolaning ehtiyojiga mos va foydalanish uchun qulay bo‘lishi kerak. Bosqichma-bosqich o‘rgatishda murakkab topshiriqlar kichik va tushunarli bosqichlarga ajratiladi.

Rag‘batlantirish va ijobiy baholash ham muhim. O‘quvchining kichik yutuqlarini e’tirof etish, harakatini qadrlash va konstruktiv fikr bildirish uning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Masalan, o‘qish darsida matnni o‘rganish topshirig‘i berilganda ayrim o‘quvchilar matnni mustaqil o‘qib, mazmunini tahlil qilishi mumkin. Boshqa o‘quvchilar esa matnning audio shaklini tinglashi, yirik harflar bilan yozilgan nusxasidan foydalanishi yoki o‘qituvchi yordamida asosiy fikrlarni aniqlashi mumkin. Bunday yondashuv

umumiy ta’lim maqsadini saqlagan holda, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi.

5. Inklyuziv ta’limni joriy etishdagi muammolar va ularning yechimlari

Inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar uchrashi mumkin. Jumladan, pedagoglarning maxsus tayyorgarligi yetarli bo‘lmasligi, moslashtirilgan o‘quv materiallarining kamligi, maktab binolarining barcha o‘quvchilar uchun qulay emasligi va jamiyatda noto‘g‘ri qarashlarning mavjudligi shular jumlasidandir.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish zarur. Seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar, malaka oshirish kurslari va tajriba almashish tadbirlari pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha bilimlarini boyitadi.

Shuningdek, maktablarda qulay jismoniy va axborot muhitini yaratish muhim. Harakatlanishda qiynaladigan bolalar uchun mos kirish yo‘laklari va panduslar tashkil etilishi, ko‘rish yoki eshitish bilan bog‘liq ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun mos materiallar va yordamchi vositalar mavjud bo‘lishi lozim.

Ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish ham katta ahamiyatga ega. Ota-onalarga inklyuziv ta’limning maqsadi va afzalliklarini tushuntirish, ularning fikrlarini tinglash hamda ta’lim jarayonidagi qarorlarda hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ijobiy natija beradi. Maktab jamoasida bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirish uchun tarbiyaviy soatlar, suhbatlar, jamoaviy loyihalar va hamkorlikdagi tadbirlarni tashkil etish mumkin.

6. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar

1. Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini o‘rganish.
2. Dars rejalari va o‘quv materiallarini zarur hollarda moslashtirish.

3. Ta’lim jarayonida turli pedagogik metod va texnologiyalardan foydalanish.
4. Sinfda kamsitishning oldini olish va o‘zaro hurmat muhitini yaratish.
5. Ota-onalar, maktab psixologi, maxsus pedagog va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikni kuchaytirish.
6. O‘quvchilarning natijalarini individual rivojlanishi asosida ham baholash.
7. Ta’lim muassasasida barcha o‘quvchilar uchun qulay va xavfsiz muhit yaratish.
8. Pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim har bir bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlashga, uning qobiliyatlarini rivojlantirishga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga ko‘maklashadigan muhim pedagogik yondashuvdir. Uning samarali tashkil etilishi ta’lim muassasasining moddiy imkoniyatlari bilan bir qatorda, o‘qituvchining kasbiy mahorati, insonparvarligi va individual yondashuviga ham bog‘liq.

O‘qituvchi inklyuziv ta’lim jarayonida nafaqat bilim beruvchi, balki har bir bolaning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga yordam beruvchi, sinfda do‘stona muhitni shakllantiruvchi va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmatni mustahkamlovchi shaxs hisoblanadi.

Shu bois umumta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim tamoyillarini izchil joriy etish, pedagoglarning malakasini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish va ta’lim muhitini o‘quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish muhim vazifalardan biridir. Har bir bola uchun teng imkoniyat yaratish orqali nafaqat ta’lim sifati, balki jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy taraqqiyoti ham yuksaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiya, 1989-yil.

4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.

5. UNESCO. Inklyuziv ta’lim va ta’limda tenglik bo‘yicha metodik materiallar.

Ota-ona va ustoz qo‘sh qanot

Iskanov Mirsaid
Baxmal tumani 85-umumta’lim maktabi
ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh avlod tarbiyasida ota-ona va ustozlarning tutgan o‘rni, ularning o‘zaro hamkorligi hamda jamiyat rivojidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xalqimizning azaliy qadriyatlari, "Eti sizga - suyagi bizga" kabi naqllari negizida yotgan teran ma’no va buyuq mutafakkirlarning ta’lim-tarbiya borasidagi qarashlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda muallimning obro‘-e’tiborini yuksaltirish bo‘yicha davlat darajasida olib borilayotgan islohotlar va bu boradagi shaxsiy mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, ta’lim, qsh qanot, ma’naviyat, gadjetlar

Аннотация. В данной статье анализируется роль родителей и учителей в воспитании молодого поколения, их взаимное сотрудничество и значение для развития общества. Освещаются древние ценности нашего народа, глубокий смысл таких изречений, как «Плоть тебе – кости нам», и взгляды великих мыслителей на образование. Также описываются реформы,

проводимые на государственном уровне для повышения авторитета учителей в современном обществе, и личные размышления по этому вопросу.

Ключевые слова: Образование, образование, молодежное крыло, духовность, гаджеты

Abstract. This article analyzes the role of parents and educators in the upbringing of the younger generation, their mutual cooperation, and their significance for the development of society. It explores the profound meaning underlying the enduring values of our people—encapsulated in traditional sayings such as "The flesh is yours, the bones are ours"—as well as the perspectives of great thinkers on education and upbringing. Furthermore, the article discusses reforms being implemented at the state level to elevate the status and prestige of teachers in modern society, alongside personal reflections on this subject.

Keywords: Upbringing, education, "two wings" (parents and teachers), spirituality, digital devices (gadgets).

Barchamizga ma'lumki XXI asr axborot asri, fan-texnika va texnologiyaning rivojlaninishi , turli informatsiyalarga ega bo'lish imkoniyatinig tezligi, turli gadjetlarga kuniga bir necha marotaba murojaat etishimizning o'zi ham so'zimizga isbot bo'la oladi. Shu o'rinda munozaraga sabab bo'luvchi bir holat borki bolaning barkamol bo'lib yetilishida kim ko'proq ma'sul ota-ona yoki maktab, balkim kim qaysi tarafdan qarashga bog'liq dersiz... kuzatishlarim natijasi dep o'zimga baho berishdan yiroqman, shunchaki, o'zimning ``Menimcha`` degan fikrlarim bilan o'rtoqloshmoqchiman.

Yuqorida ta'kidlanganidek rivojlanishning yangi bosqichida yashayotgan ekanmiz, yuksak bilim va malakani mukammal egallash barcha sohalarda olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati ekanligini ilg'ab olish qiyin emas, shahsiy hulosa va kuzatishlarimni mashhur ma'rifatparvar adibimiz Abdurauf Fitratning quyidagi so'zlari

bilan boshlasam “Xalqning aniq maqsad sari haraqat qilishi, davlatmand bo‘lishi, bahtli bo‘lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo‘lishi yoki zaif bo‘lib xorliqqa tushishi, bahtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o‘zgalarga tobe va kul, asir bo‘lishi ularning o‘z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bo‘gliq.” Menimcha, har bir insonning hayotda o‘z o‘rnini topishi, komil inson bo‘lib voyaga yetishi va jamiyatga nafi tegadigan shaxs bo‘lishida ikkita eng buyuk kuch bor: biri — ota-ona, ikkinchisi — ustoz. Bularni bejizga "qo‘sh qanot" deyishmaydi. Qush bir qanoti bilan ucholmaganidek, inson ham faqat bir tarafning tarbiyasi bilan mukammal bo‘la olmaydi.

Xalqimizda qadimdan bir naql bor: "Eti sizga - suyagi bizga". Ilgari ota-onalar farzandini ustozning qo‘liga topshirayotganda shu so‘zlarni aytishgan. Bu shunchaki ibora emas, ustozga bo‘lgan cheksiz ishonch va uning maqomini qanchalik baland qo‘yilganining isbotidir. Ustoz — nafaqat bilim beruvchi, balki ruhiyatni shakllantiruvchi, insonni tarbiyalovchi ulug‘ siymodir.

Sharq renesansining buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sino tarbiya usulida ustoz va ota-onaning birgalikdagi harakatiga to‘xtalib, bola shaxsini shakllantirishda muhit va uzoqni ko‘ra biladigan murabbiyning o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlaydi. Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ham ustoz xizmatini yuksak baholab*:*

"Haq yo‘lida kim sana bir harf o‘rgatdi ranj ila,
Aylamak bo‘lmas ado oning xaqin ming ganj ila", —

deya ta’rif berganlar. Bitta harf o‘rgatgan ustozning haqini mingta xazina bilan ham to‘lab bo‘lmasligini anglash — bizning qadriyatlarimiz o‘zagidir.

Bugungi kunda ham ushbu qadriyatlarni tiklash va muallimning jamiyatdagi mavqeini yuksaltirish eng muhim masalalardan biriga aylandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek:"Jamiyatda o‘qituvchi va murabbiylarning obro‘-e’tiborini oshirish, ularning mashaqqatli va sharafli mehnatini

munosib qadrlash — davlatimiz va jamiyatimizning eng birinchi galdagi vazifasidir."

Shu bilan birga, davlatimiz rahbari yana bir bor ta’kidlaydilarki: "O‘qituvchini e’zozlagan, uning qadrini baland tutgan xalq va davlat hech qachon kam bo‘lmaydi."

Ota-ona bolaga hayot beradi, uni parvarish qiladi, birinchi qadamlarini o‘rgatadi. Ustoz esa uning dunyoqarashini kengaytiradi, ma’naviyat beradi va kelajak sari yo‘l ko‘rsatadi. Agar ota-ona va ustoz bir yo‘nalishda, hamkorlikda harakat qilsa, bolaning kamoloti kafolatlanadi. Bugungi kunda ham ushbu ikki ustun — ota-ona va ustoz hamkorligi yanada mustahkamlanishi zarur. Farzand tarbiyasida mas’uliyatni bir-biriga agdarish emas, balki bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilish lozim. Ularning har ikkisi ham farzandimizning kelajagini belgilovchi qo‘sh qanotdir.

Bugungi kunning asosiy mohiyati hamda konstruktiv natijalarga erishish uchun faqatgina hamjihatlik eng to‘g‘ri yo‘l hisoblanadi. O‘quvchi yoshlar tarbiyasida ham uning ta’lim-tarbiya olayotgan dargohi, uztoz-muallimidan tashqari eng muhimi ota-ona e’tiboridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, A. (1912). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Fitrat, A. (1914). *Oila yoki oila boshqarish tartiblari*. Toshkent: Ma’naviyat.
3. Ibn Sino, A. A. (1980). *Tadbiri manzil (Oila xo‘jaligi va tarbiya)*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza*. Toshkent: O‘zbekiston.
5. Navoiy, A. (1991). *Mahbub ul-qulub*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.

Bobur hayoti va ijodidan lavhalar

Abdusattorova Dinoraxon
Jizzax shahar 4-maktab ona tili va adabiyot o‘qituvchisi
Baxramova Nargiza Rustamovna
Do‘stlik tumani 7 - maktab ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning hayot yo‘li, davlat arbobi va ijodkor sifatidagi faoliyati, she’riy merosining yetakchi mavzulari hamda “Boburnoma” asarining tarixiy-adabiy ahamiyati yoritiladi. Bobur ijodida Vatan sog‘inchi, insoniy kechinmalar, hayot tajribasi va badiiy tafakkur uyg‘unligi tahlil qilinadi. Shuningdek, uning merosini bugungi adabiyotshunoslik va ta’lim jarayonida o‘rganishning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Bobur lirikasi, “Boburnoma”, mumtoz adabiyot, Vatan sog‘inchi, tarixiy xotira, badiiy mahorat.

Аннотация: В статье рассматриваются жизненный путь Захириддина Мухаммада Бабура, его деятельность как государственного деятеля и писателя, основные темы поэтического наследия и историко-литературное значение произведения «Бабур-наме». Анализируется взаимосвязь тоски по родине, человеческих переживаний, жизненного опыта и художественного мышления в творчестве Бабура.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, лирика Бабура, «Бабур-наме», классическая литература, тоска по родине, историческая память.

Abstract: This article examines the life of Zahiriddin Muhammad Babur, his role as a statesman and writer, the main themes of his poetry, and the historical and literary significance of the Baburnama. It

discusses the connection between homesickness, human experience, personal reflection, and artistic expression in Babur's literary heritage.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, Babur's poetry, Baburnama, classical literature, homesickness, historical memory, literary artistry.

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixida Zahiriddin Muhammad Bobur alohida o'rin egallaydi. U shoir, tarixnavis, davlat arbobi va nozik didli adabiyotshunos sifatida boy ma'naviy meros qoldirgan. Bobur hayoti murakkab siyosiy voqealar, harbiy yurishlar, saltanat uchun kurashlar va uzoq safarlar bilan kechgan bo'lsa-da, u ijoddan uzilmagan. Uning asarlarida shaxsiy kechinmalar bilan tarixiy kuzatuvlar, hayotiy tajriba bilan badiiy umumlashmalar uyg'unlashadi.

Bobur ijodini o'rganishning dolzarbligi shundaki, uning she'riyati inson ruhiyati, Vatan tuyg'usi, muhabbat, do'stlik va umrning o'tkinchiligi kabi umuminsoniy mavzularni yoritadi. "Boburnoma" esa tarixiy voqealarni tasvirlash bilan birga, muallif yashagan davrning siyosiy, ijtimoiy va madaniy manzarasini aks ettiruvchi muhim manbadir. Maqolaning maqsadi Bobur hayoti va ijodining muhim jihatlarini yoritish hamda uning merosining adabiy va ma'rifiy qiymatini ko'rsatishdan iborat.

Maqolada tarixiy-biografik, tavsifiy, matniy tahlil va qiyosiy yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-biografik usul Bobur hayotidagi voqealar bilan ijodiy qarashlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga xizmat qiladi. Matniy tahlil uning she'riyati va nasriy merosidagi mavzu, obraz hamda uslub xususiyatlarini ochishga yordam beradi. Qiyosiy yondashuv esa Bobur ijodini o'zbek mumtoz adabiyotining umumiy taraqqiyot jarayoni bilan bog'liq holda ko'rib chiqish imkonini beradi.

Bobur hayoti va tarixiy davr

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda tug'ilgan. U temuriylar sulolasiga mansub bo'lib, yoshligidan siyosiy hayotning murakkab sharoitida voyaga yetdi. Otasi Umarshayx Mirzo

vafotidan keyin Bobur Farg‘ona taxtiga o‘tirdi. Samarqandni egallash uchun olib borgan kurashlari, Movarounnahrdagi siyosiy beqarorlik va Shayboniyxon bilan to‘qnashuvlar uning hayot yo‘lini belgilab berdi. Keyinchalik Kobulni egallab, 1526-yilda Hindistonda Boburiylar davlatiga asos soldi.

Boburning tarixiy shaxs sifatidagi qiyofasi faqat harbiy yurishlar yoki davlat boshqaruvi bilan cheklanmaydi. U atrofidagi tabiat, shaharlar, odamlar, urf-odatlar va siyosiy vaziyatlarni sinchiklab kuzatgan. Bu kuzatuvchanlik uning adabiy asarlarida ham namoyon bo‘ladi. Bobur boshidan kechirgan ayriliq, ko‘chish va kurashlar uning she’riyatida Vatan sog‘inchi hamda insoniy iztiroblar tarzida aks etadi.

Bobur lirikasining mavzu ko‘lami va badiiy xususiyatlari

Bobur she’riy merosining asosiy qismini g‘azal va ruboiylar tashkil etadi. Uning lirikasida ishq-muhabbat, do‘stlik, sadoqat, taqdir, hayotning beqarorligi, insonning ichki dunyosi va Vatan sog‘inchi kabi mavzular yetakchilik qiladi. Shoir kechinmalarni samimiy ifodalashi, fikrni ixcham va ta’sirchan bayon etishi bilan ajralib turadi. Bobur she’rlarida hayotiy tajriba badiiy ifoda bilan uyg‘unlashib, o‘quvchini muallifning ruhiy olamiga yaqinlashtiradi.

Bobur lirikasining muhim jihatlaridan biri — samimiyat va tabiiylikdir. Shoir o‘z kechinmalarini ortiqcha bezakbozliksiz, ravon va musiqiy ohangda ifodalaydi. Mumtoz she’riyatga xos tashbeh, istiora, tazod va boshqa badiiy san’atlar uning asarlarida fikrni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Vatan sog‘inchi mavzusi, ayniqsa, Bobur hayotidagi tarixiy sharoit bilan chambarchas bog‘liq. Yurtidan uzoqda yashash tajribasi uning she’rlariga iztirob, sog‘inch va xotira ohanglarini olib kirgan.

Bobur ijodida insonning o‘z taqdiri bilan yuzma-yuz kelishi, qiyinchiliklarga bardosh berishi va hayotdan ma’no izlashiga doir fikrlar ham muhim o‘rin tutadi. Shu bois uning she’riyati faqat muayyan tarixiy davr mahsuli bo‘lib qolmay, bugungi kitobxon uchun ham ma’naviy-estetik qiymatini saqlab kelmoqda.

“Boburnoma”ning tarixiy va adabiy ahamiyati

“Boburnoma” Boburning eng mashhur nasriy asari bo‘lib, unda muallif o‘z hayotida ko‘rgan-kechirgan voqealarni, siyosiy kurashlarni, safarlarni, tabiat manzaralarini va turli xalqlarning turmush tarzini bayon qiladi. Asarning qimmati voqealarning muallif kuzatuvi asosida tasvirlanishi, tafsilotlarning aniqligi va bayonning samimiyligida namoyon bo‘ladi. Bobur muvaffaqiyatlarini qayd etish bilan cheklanmay, ayrim xatolari va mag‘lubiyatlarini ham tan oladi. Bu xususiyat asarning ishonchliligi va insoniy ta’sir kuchini oshiradi.

“Boburnoma” tarixiy manba sifatida temuriylar davri, Movarounnahr, Afg‘oniston va Hindiston tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Unda geografik joylar, iqlim, o‘simlik va hayvonot dunyosi, shaharlar, urf-odatlar hamda ijtimoiy munosabatlar haqida ko‘plab ma’lumotlar berilgan. Adabiy jihatdan esa asar jonli tasvir, ravon nasr, kuzatuvchanlik va muallifning individual uslubi bilan ajralib turadi. Shu sababli “Boburnoma” tarix, adabiyot, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalari uchun ko‘p qirrali manba hisoblanadi.

Bobur merosining bugungi kundagi ahamiyati

Bobur asarlari bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tarixiy tafakkuri, matnni tahlil qilish ko‘nikmasi va milliy madaniy merosga hurmatini rivojlantirishda muhim vosita bo‘la oladi. Uning she’rlarini o‘rganish orqali o‘quvchilar mumtoz poetika, badiiy tasvir vositalari va insoniy qadriyatlar haqida tasavvur hosil qiladilar. “Boburnoma” bilan ishlash esa tarixiy manbaga tanqidiy yondashish, dalillarni ajratish va muallif nuqtayi nazarini anglashga yordam beradi.

Bobur shaxsiyati va merosini zamonaviy ilmiy mezonlar asosida o‘rganish, matnlarning ishonchli nashrlariga tayanish hamda mavjud tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish zarur. Bu yondashuv Bobur ijodini faqat tarixiy yodgorlik sifatida emas, balki bugungi o‘quvchi bilan muloqot qila oladigan badiiy va ma’rifiy meros sifatida talqin etish imkonini beradi.

Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodi o‘zbek mumtoz adabiyoti hamda jahon madaniyati tarixida muhim o‘rin tutadi. Uning hayot yo‘li tarixiy voqealar va shaxsiy kechinmalarning o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi. Bobur lirikasida Vatan sog‘inchi, muhabbat, insoniy sadoqat va hayot haqidagi mushohadalar samimiy badiiy ifodasini topgan. “Boburnoma” esa tarixiy aniqlik, adabiy mahorat va muallifning teran kuzatuvchanligi bilan qimmatli manba hisoblanadi.

Umuman, Bobur merosini izchil o‘rganish adabiyotshunoslik, tarixshunoslik va ta’lim uchun katta ahamiyatga ega. Uning asarlari o‘tmishni anglash, inson ruhiyatini tushunish va badiiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bobur ijodining bugungi kundagi dolzarbligi ham aynan uning asarlarida mujassam bo‘lgan umuminsoniy qadriyatlar va yuksak badiiy tafakkur bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. — Toshkent: Sharq, 2008.

2. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Devon. — Toshkent: Fan, nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxaga muvofiq aniqlashtiriladi.

3. Hayitmetov, A. Boburnoma va uning badiiyati. — Toshkent: Fan, 1983.

4. Qayumov, A. Zahiriddin Muhammad Bobur: hayoti va ijodi. — Toshkent: O‘zbekiston, 1996.

5. Zohidov, V. Bobur va o‘zbek adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1972.

6. Thackston, W. M. The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor. — New York: Oxford University Press, 1996.

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik sabablari va oqibatlari

Sindarov Tolliboy Abdurashidovich
Paxtakor tumani 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Ma’naviy-ma’rifiy ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik sabablari, uning bola shaxsining shakllanishi, ruhiy salomatligi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri tahlil qilinadi. Oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalarning pedagogik va psixologik bilimlari yetarli emasligi, hissiy nazoratning sustligi, ijtimoiy muammolar hamda zo‘ravonlikning avloddan avlodga o‘tishi mumkin bo‘lgan jihatlariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, zo‘ravonlikning oldini olishda oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligining ahamiyati, bolalarga psixologik yordam ko‘rsatish hamda ularda xavfsiz va ishonchli muhitni shakllantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: bolalar, zo‘ravonlik, psixologik sabablar, ruhiy salomatlik, bolalar huquqlari, oilaviy muhit, hissiy rivojlanish, psixologik yordam, profilaktika, ta’lim muassasasi.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические причины насилия в отношении детей, его негативное влияние на формирование личности ребенка, его психическое здоровье, поведение и социальные отношения. Особое внимание уделяется нездоровой семейной среде, недостаточным педагогическим и психологическим знаниям родителей, слабому эмоциональному контролю, социальным проблемам и аспектам насилия, которые могут передаваться из поколения в поколение. Также подчеркивается важность сотрудничества между семьей, образовательным учреждением и районом проживания в предотвращении насилия, оказании психологической поддержки детям и создании для них безопасной и доверительной среды.

Ключевые слова: дети, насилие, психологические причины, психическое здоровье, права детей, семейная среда, эмоциональное развитие, психологическая поддержка, профилактика, образовательное учреждение.

Abstract: This article analyzes the psychological causes of violence against children and its negative impact on the development of a child’s personality, mental health, behavior, and social relationships. It focuses on factors such as an unhealthy family environment, a lack of pedagogical and psychological knowledge among parents, poor emotional regulation, social issues, and the potential for violence to be transmitted from one generation to the next. Furthermore, the article explores the importance of collaboration between families, educational institutions, and the local community in preventing violence, as well as the provision of psychological support to children and the creation of a safe and secure environment for them.

Keywords: children, violence, psychological causes, mental health, children’s rights, family environment, emotional development, psychological support, prevention, educational institution.

Bola jamiyatning eng muhim qadriyati, mamlakat kelajagini belgilovchi avlod hisoblanadi. Uning sog‘lom, bilimli, ma’naviy yetuk va barkamol inson bo‘lib voyaga yetishida oilaviy muhit, ta’lim-tarbiya jarayoni va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar muhim o‘rin tutadi. Bolaga ko‘rsatiladigan mehr, e’tibor, hurmat va g‘amxo‘rlik uning shaxsiyati shakllanishining asosiy omillaridandir.

Afsuski, ayrim oilalarda va ijtimoiy muhitlarda bolalarga nisbatan jismoniy, ruhiy va boshqa shakllardagi zo‘ravonlik holatlari uchrab turadi. Zo‘ravonlik bolaning nafaqat jismoniy xavfsizligiga, balki uning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ta’lim olishga qiziqishi va kelajakdagi munosabatlariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli zo‘ravonlikning sabablarini o‘rganish, oqibatlarini tushunish va oldini olish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarbdir.

1. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik sabablari

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik — bolaning jismoniy yoki ruhiy daxlsizligiga, xavfsizligiga, qadr-qimmatiga va normal rivojlanishiga zarar yetkazadigan xatti-harakatlar yoki zarur g‘amxo‘rlikni ko‘rsatmaslik holatlaridir. U jismoniy jazolash, haqoratlash, qo‘rqitish, kamsitish, tahdid qilish, e’tiborsiz qoldirish va boshqa ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Zo‘ravonlikning kelib chiqishiga birgina omil sabab bo‘lmaydi. Ko‘pincha psixologik, oilaviy, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar o‘zaro ta’sirlashadi. Birinchidan, hissiy nazoratning yetarli emasligi kattalarning g‘azab, jahl, charchoq va stressni boshqarishda qiynalishiga olib kelishi mumkin. Natijada bola bilan muloqotda qo‘pollik, baqirish yoki jazolash kabi noto‘g‘ri usullar qo‘llanadi. Ruhiy zo‘riqish zo‘ravonlikni oqlamaydi; kattalar o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uldir.

Ikkinchidan, noto‘g‘ri tarbiyaviy qarashlar muhim omildir. Bolani qo‘rqitish yoki qattiq jazolash orqali tarbiyalash mumkin, degan qarash bolaning kattalarga ishonchini susaytirishi va qo‘rquvini kuchaytirishi mumkin. Samarali tarbiya mehr, izchillik, tushuntirish va aniq chegaralarni belgilashga asoslanadi.

Uchinchidan, oiladagi nosog‘lom psixologik muhit — doimiy nizolar, o‘zaro hurmatsizlik, tajovuzkor munosabat va muloqot madaniyatining pastligi — bolalarning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. To‘rtinchidan, bolaligida zo‘ravonlikka duch kelgan ayrim kattalar nizolarni hal qilishda o‘zlari ko‘rgan noto‘g‘ri usullarni takrorlashlari mumkin, biroq bu muqarrar holat emas. Psixologik yordam va sog‘lom munosabatlar bu zanjirni uzishga yordam beradi.

Beshinchidan, ishsizlik, moddiy qiyinchiliklar, ijtimoiy yakkalanish va ruhiy zo‘riqish oiladagi taranglikni kuchaytirishi mumkin. Bunday omillar xavfni oshirishi ehtimol, ammo zo‘ravonlikni oqlamaydi va uning muqarrar sababi hisoblanmaydi. Har qanday sharoitda bolaning xavfsizligi va huquqlari ustuvor bo‘lishi lozim.

2. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik oqibatlari

Zo‘ravonlik bolaning yoshiga, tajribasiga, vaziyatning davomiyligiga va atrofidagi insonlardan oladigan yordamiga qarab turlicha oqibatlarga olib kelishi mumkin. Zo‘ravonlikka duch kelgan bolalarda qo‘rquv, xavotir, tushkun kayfiyat, o‘zini aybdor his qilish va doimiy bezovtalik kuzatilishi mumkin. Ayrim bolalar his-tuyg‘ularini ifodalashda yoki boshqalarga ishonishda qiynaladilar.

Doimiy haqoratlash, kamsitish va salbiy taqqoslash bolaning o‘z qadrini his etishiga zarar yetkazishi mumkin. Bola o‘zini qobiliyatsiz yoki boshqalardan kam deb hisoblay boshlashi ehtimoli bor. Ruhiy bosim ostida yashayotgan bolaning diqqatini jamlashi, ma’lumotni eslab qolishi va darslarda faol qatnashishi qiyinlashishi mumkin; natijada o‘zlashtirish pasayishi yoki maktabga qiziqish susayishi ehtimoli mavjud.

Xulq-atvorda ham o‘zgarishlar yuz berishi mumkin: ayrim bolalarda jizzakilik va tajovuzkorlik, boshqalarida esa tortinchoqlik, odamlardan uzoqlashish yoki o‘z fikrini aytishdan qo‘rqish kuzatiladi. Bunday belgilar o‘z-o‘zidan zo‘ravonlik bo‘lganini isbotlamaydi, ammo kattalarning e’tiborini va ehtiyotkorlik bilan o‘rganishni talab qiladi.

Zo‘ravonlikning oqibatlari uzoq davom etishi mumkin, lekin bu bolaning kelajagi albatta salbiy bo‘ladi degani emas. Xavfsiz muhit, ishonchli kattalar, o‘z vaqtida ko‘rsatilgan psixologik yordam va barqaror qo‘llab-quvvatlash bolaning tiklanishiga yordam beradi.

3. Ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning oldini olish

Ta’lim muassasasi bolalarning xavfsizligini ta’minlash, huquqlarini himoya qilish va sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Zo‘ravonlikning oldini olish butun maktab jamoasining hamkorlikdagi vazifasidir.

Birinchidan, o‘quvchilarda o‘z huquqlarini bilish, shaxsiy chegaralarni anglash va zo‘ravonlik holatlariga befarq bo‘lmaslik ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Sinf soatlari, davra suhbatlari va ma’rifiy tadbirlar bu borada samarali vosita bo‘la oladi. Ikkinchidan,

ota-onalar bilan muntazam tushuntirish ishlari olib borilib, bolani tinglash, tushuntirish, ijobiy xulqni rag‘batlantirish va nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish usullari targ‘ib qilinishi lozim.

Uchinchidan, maktab psixologi, sinf rahbarlari, ma’muriyat va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish kerak. Bolaning xulq-atvori yoki ruhiy holatida keskin o‘zgarishlar kuzatilganda, vaziyatni ayblovsiz va ehtiyotkorlik bilan o‘rganish zarur. To‘rtinchidan, bolalarning ishonchli kattalarga murojaat qilish imkoniyatlari kengaytirilishi, ularning gaplari jiddiy qabul qilinishi va xavfsizligi ta’minlanishi kerak.

Zo‘ravonlik holati aniqlanganda, bolani ayblamaslik, uni zo‘ravonlik qilgan shaxs bilan yuzlashtirishga majburlamaslik va muammoni yashirishga urinmaslik kerak. Bolaning xavfsizligini ta’minlash, maktabdagi belgilangan tartiblarga amal qilish hamda zarur hollarda vakolatli mutaxassislar va tegishli himoya xizmatlariga murojaat etish muhimdir.

4. Oila, maktab va jamiyat hamkorligining ahamiyati

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olishda oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlik bolalarning ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlash, ota-onalarga tarbiyaviy ko‘mak berish va xavfli vaziyatlarning oldini olish imkonini yaratadi. Oilada bolaning fikrini tinglash, his-tuyg‘ularini hurmat qilish va xatolarini kamsitmasdan tushuntirish muhimdir.

Maktabda o‘quvchilarning o‘zini xavfsiz his etishi, pedagoglarga ishonishi va zarur paytda yordam so‘rashi uchun sharoit yaratilishi lozim. Mahalla va tegishli mutaxassislar oilalarga ijtimoiy-psixologik ko‘mak ko‘rsatish, ota-onalarning mas’uliyatini oshirish va bolalar manfaatlarini himoya qilishda ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qilishi mumkin.

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik sabablari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ular oilaviy munosabatlar, tarbiyaviy qarashlar, hissiy nazorat, ijtimoiy sharoit va avvalgi hayotiy tajribalar

bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Uning oqibatlari bolaning ruhiy salomatligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ta’lim faoliyati va ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo‘ladi.

Zo‘ravonlikning oldini olish uchun bolani shaxs sifatida hurmat qilish, uning huquqlarini himoya qilish va kattalarning mas’uliyatini oshirish zarur. Oila va ta’lim muassasasida mehribonlik, o‘zaro ishonch, ochiq muloqot va xavfsizlik tamoyillari ustuvor bo‘lishi kerak. Maktab jamoasi, ota-onalar, mahalla va psixologik xizmatlar hamkorlikda ish olib borsa, zo‘ravonlikning oldini olish samaradorligini oshirish mumkin. Har bir bolaning xavfsizligi, ruhiy farovonligi va qadr-qimmatini himoya qilish sog‘lom jamiyatni barpo etishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2024-yil 14-noyabr, O‘RQ-996-son.

4. World Health Organization. INSPIRE: Seven Strategies for Ending Violence Against Children. — Geneva: WHO, 2016.

5. UNICEF. A Familiar Face: Violence in the Lives of Children and Adolescents. — New York: UNICEF, 2017.

6. World Health Organization. Child maltreatment. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining bolalarga nisbatan zo‘ravonlik bo‘yicha axborot materiallari.

7. Bowlby, J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. — New York: Basic Books, 1988.

Pedagogical potential of digital technologies and artificial intelligence in english language teaching

Narzullayeva Zuhra Baxtiyor qizi, Jizzax viloyati
Forish tumani 12-sonli maktab Ingliz tili fani o'qituvchisi
Qurbonova Manzura Axtamovna,
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
32-sonli Jasorat maktabi Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotation. This article examines the pedagogical potential of digital technologies and artificial intelligence (AI) in English language teaching. It discusses how digital learning resources can support the development of students' listening, reading, writing and speaking skills, facilitate personalised learning and improve the organisation of classroom activities.

Keywords: English language teaching, digital technologies, artificial intelligence, innovative education, interactive methods, communicative competence, digital literacy.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности использования цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ) в обучении английскому языку. Анализируется, как цифровые образовательные ресурсы способствуют развитию навыков аудирования, чтения, письма и говорения, поддерживают индивидуализацию обучения и повышают эффективность организации занятий.

Ключевые слова: обучение английскому языку, цифровые технологии, искусственный интеллект, инновационное образование, интерактивные методы, коммуникативная компетенция, цифровая грамотность.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Raqamli ta’lim resurslari yordamida o‘quvchilarning tinglab tushunish, o‘qish, yozish va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirish, individual ta’limni tashkil etish hamda dars samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘qitish, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, innovatsion ta’lim, interaktiv metodlar, kommunikativ kompetensiya, raqamli savodxonlik.

In an era of globalisation and rapid technological development, improving education in accordance with contemporary needs has become an important priority. This is particularly relevant to foreign-language education. English plays a significant role in international communication, science, information technology and cooperation; therefore, improving the methods used to teach it is essential. Digital technologies and artificial intelligence (AI) offer new ways to enrich lessons, provide additional practice and support learners with different needs. Whereas traditional lessons have often relied primarily on textbooks, the board and teacher explanations, contemporary classrooms can also make use of electronic resources, multimedia materials, online dictionaries, interactive exercises and AI-based applications. These tools can help teachers present content in different formats, encourage learner participation and support independent study. However, their value depends on how appropriately they are integrated into teaching.

UNESCO’s guidance on generative AI in education and research emphasises a human-centred, safe and responsible approach to these technologies . Thus, the key issue is not simply whether technology is

used, but whether it serves clear educational objectives. This article aims to examine the pedagogical potential of digital technologies and AI in English language teaching, describe practical classroom applications and offer recommendations for teachers. Digital technologies include tools that enable information to be accessed, processed, stored and presented in different forms. In English language teaching, these may include computers, mobile devices, electronic textbooks, videos, audio recordings, online dictionaries and interactive learning platforms. One major advantage of these resources is that they allow teachers to present language in multiple ways. When introducing new vocabulary, for example, a teacher can combine translations with pictures, pronunciation models, example sentences and audio materials. This variety can help learners understand and remember new words. Digital resources can support the four core language skills. Audio and video materials provide listening practice; electronic texts support reading; word-processing tools can assist writing; and interactive dialogues or voice-based activities can provide opportunities to practise speaking. Online exercises also allow learners to review material at home and receive immediate feedback where the platform supports it.Technology should strengthen the lesson, encourage meaningful participation and support the intended learning outcomes rather than distract learners from them.

Artificial intelligence refers to technologies designed to perform tasks such as analysing information, processing language, generating responses and assisting with problem-solving. In education, AI-based tools can help teachers prepare learning materials, create practice activities, analyse written work and provide additional explanations. Research and professional resources from the British Council have

explored the implications of AI for English language teaching, including opportunities and issues associated with language learning and classroom practice. When used thoughtfully, AI tools may offer several practical benefits.

First, AI can help teachers create activities at different levels of difficulty. For example, beginners may complete sentence gaps, intermediate learners may construct their own sentences, and more advanced learners may write short texts on the same topic. Teachers must review and adapt generated materials to ensure that they are accurate and suitable for the learners' age and proficiency.

Second, AI can provide alternative explanations of grammar rules and generate additional examples. Learners may ask for a simpler explanation of a difficult structure or request practice questions. This can support independent learning, although teacher guidance remains important.

Third, AI can support vocabulary development by generating example sentences, grouping words by topic, suggesting synonyms and creating short reading passages. It may also help teachers prepare role-plays and question-and-answer activities for speaking practice. However, AI-generated responses are not always accurate, complete or appropriate for a particular learning context. Teachers and learners should verify important information against reliable sources and treat AI as a support tool rather than an unquestionable authority.

Effective English learning requires the integrated development of listening, reading, writing and speaking. Digital tools can provide varied practice for each skill.

Listening. Audio recordings, short videos, digital stories and pronunciation models expose learners to spoken English. Teachers can

introduce key vocabulary before listening, ask learners to identify specific information during listening and invite them to summarise the content afterwards.

Reading, writing, speaking and listening skills are often most effectively taught in an integrated sequence. For instance, learners can listen to a short recording, read a related text, write answers to questions and then discuss the topic with a partner. This approach gives learners several opportunities to process and use the same language.

Students examine the examples and identify the grammatical pattern. During the practice stage, the teacher provides tasks at different levels: one group completes sentences using given words, another corrects errors, and a third writes a short paragraph about personal interests. AI-generated materials should be checked and adapted by the teacher before being used. In the final stage, students work in pairs and ask each other questions about hobbies and preferences. The teacher assesses the accuracy of the target structure, vocabulary use and ability to communicate ideas. Its effectiveness would need to be evaluated through classroom observation and evidence of student learning.

Digital technologies and artificial intelligence can provide valuable support for improving English language teaching. Electronic resources, multimedia materials, interactive exercises and AI-assisted activities can create additional opportunities to practise listening, reading, writing and speaking. AI tools may also help teachers prepare differentiated materials, explain grammar and support independent study. At the same time, these technologies bring challenges related to inaccurate information, unequal access, data privacy and overreliance

on generated answers. Their successful use therefore requires clear educational objectives, teacher supervision, critical evaluation of information and responsible digital practices. AI should not be regarded as a replacement for the English teacher, but as a tool that can support professional practice and respond to some of learners' individual needs. Further classroom-based research, including careful evaluation of student performance, would help establish which tools and methods are most effective in particular educational contexts.

REFERENCES

1. British Council. Artificial Intelligence and English Language Teaching: Preparing for the Future. TeachingEnglish.

https://www.teachingenglish.org.uk/publications/case-studies-insights-and research/artificial-intelligence-and-english-language

2. British Council. Digital and Technology: Research and Insights. https://www.britishcouncil.org/research-insight/research-topics/digital-technology

3. UNESCO. (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO Digital Library. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma'lumotni jadval, sxema va chizmalar orqali tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Nomozboyeva Shoira O‘ktamovna
Elmurodova Muhabbat Musurmonovna

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vizual ma’lumotlar — jadval, sxema va chizmalardan foydalanish orqali mantiqiy hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yo‘llari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’limda vizual savodxonlikni oshirishning ahamiyati, amaliy mashqlar turlari va ularning samaradorligi metodik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, vizual savodxonlik, jadval, sxema, chizma, mantiqiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье освещены пути развития логического и критического мышления учащихся начальных классов посредством использования визуальной информации — таблиц, схем и чертежей. Методически проанализированы важность повышения визуальной грамотности в начальном образовании, виды практических упражнений и их эффективность.

Ключевые слова: начальное образование, визуальная грамотность, таблица, схема, чертеж, логическое мышление, анализ информации, педагогические технологии.

Abstract: This article highlights ways to develop logical and critical thinking skills in primary school students through the use of visual information — tables, diagrams, and drawings. The importance of enhancing visual literacy in primary education, types of practical exercises, and their effectiveness are analyzed from a methodical point of view.

Keywords: primary education, visual literacy, table, diagram, drawing, logical thinking, information analysis, pedagogical

technologies.

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni berish, balki ularda axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish va undan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, ma’lumotlarni jadval, sxema va chizmalar (vizual ko‘rinishda) taqdim etish va ularni tahlil qilishga o‘rgatish yuqori samara beradi.

Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, 7–10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-obrazli fikrlash ustunlik qiladi. Shu sababli matnli ma’lumotni grafik ko‘rinishga o‘tkazish yoki aksincha, jadval va sxemalardagi ma’lumotlarni o‘qiy olish o‘quvchining mantiqiy va fikrlash qobiliyatini keskin oshiradi.

1. Vizual savodxonlik va uning boshlang‘ich yoshdagi psixologik asoslari: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash) o‘ziga xos xususiyatlarga ega. 7–10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-obrazli fikrlash ustunlik qiladi. Ular abstraktsion (vaqtinchalik va nazariy) tushunchalarni matn shaklida qabul qilishdan ko‘ra, ob'ektlar va tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni vizual ko‘rinishda tezroq va mustahkamroq anglaydilar. Vizual savodxonlik (Visual Literacy) — bu grafik vositalar (jadval, sxema, chizma, diagramma) orqali berilgan axborotni to‘g‘ri o‘qish, tahlil qilish, baholash va uni o‘z faoliyatida qo‘llay olish ko‘nikmasidir.

2. Fanlar kesimida jadval, sxema va chizmalardan foydalanish metodikasi Jadval, sxema va chizmalar nafaqat Matematika, balki boshlang‘ich ta’limning barcha fanlarida samarali qo‘llanilishi mumkin:

A) Matematika darslarida:Matematik masalalarni modellashtirish: Matnli masalalarni sxematik chizma yoki jadval ko‘rinishiga keltirish masalaning shartini va qidirilayotgan noma’lumni aniq ko‘rishga yordam beradi. Diagrammalar bilan ishlash: Oddiy ustunli yoki doiraviy diagrammalar orqali sonli

ma’lumotlarni taqqoslash (masalan, sinfdagi o‘quvchilarning sevimli mashg‘ulotlari bo‘yicha hisobot) o‘rgatiladi.

B) Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida: Morfologik va sintaktik tahlil: So‘z turkumlari yoki gap bo‘laklarini jadval va sxemalarga joylashtirish. Matn tahlili (Aql xaritasi / Klaster): Badiiy asar yoki hikoyadagi bosh qahramonlar xarakterini, вoқealar rivojini va sabab-oqibat bog‘liqliklarini sxemada aks ettirish.

D) Tabiiy fanlar (Natur science) darslarida: Tasniflash (Klassifikatsiya) jadvallari: O‘simliklar va hayvonlar turlari, fasllar alomatlari, tabiat hodisalarini guruhlarga bo‘lib jadvalga kiritish.

3. Tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi amaliy topshiriq va mashq turlari O‘quvchilarga shunchaki tayyor jadval ko‘rsatish yetarli emas; ularni active (faol) tahlil jarayoniga jalb qilish lozim:"Xatoni top" interaktiv mashqi: Mantiq: O‘qituvchi atayin ma’lumotlari noto‘g‘ri joylashtirilgan jadval yoki sxemani taqdim etadi. O‘quvchilar matnni o‘qib, jadvaldagi xatoni mantiqan topishlari va tuzatishlari kerak."To‘ldirilmagan zanjir" (Chala sxema):Mantiq: Sabab va oqibat ko‘rsatilgan sxemaning ba’zi bo‘g‘inlari bo‘sh qoldiriladi. O‘quvchi berilgan matn asosida bo‘sh kataklarni to‘ldiradi."Matndan — jadvalga"(Modellashtirish):Mantiq: O‘quvchiga 1-2 abzasdan iborat matn beriladi (masalan: "Kutubxonaga haftaning birinchi kuni 15 ta, ikkinchi kuni 20 ta, uchinchi kuni esa 10 ta kitobxon keldi..."). O‘quvchi ushbu matnni mustaqil ravishda jadval shakliga o‘tkazishi lozim.

4. Pedagogik va metodik tavsiyalar: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan vizual vositalar ustida ishlashda o‘qituvchi quyidagi qoidalarga amal qilishi tavsiya etiladi: Bosqichmandlik kiritish: Dastlab eng oddiy 2 ustunli jadvallar va 3-4 bo‘g‘inli sxemalardan boshlab, bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish lozim. Yorqin va tushunarli dizayn: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun vositalar haddan tashqari chigal bo‘lmasligi, ranglar va simvollar (piktogrammalar, rasmlar) bilan boyitilgan bo‘lishi kerak. Jamoaviy va guruhlarda ishlash: Sxema va jadvallarni guruh bo‘lib to‘ldirish o‘quvchilarda fikr almashish,

munozara qilish va bir-birining tahlilini to‘ldirish ko‘nikmasini shakllatiradi.

Vizual metodlarning ta’limdagi ahamiyati

Boshlang‘ich sinf darslarida (Matematika, Onatili va o‘qish savodxonligi, Tabiiy fanlar) jadval, sxema va chizmalardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1) Murakkab ma’lumotlarni soddalashtirish: Katta hajmdagi matnli ma’lumot jadval yoki sxema ko‘rinishiga keltirilganda tushunish osonlashadi.

2) Taqoslash va guruhlash: Jadval va chizmalar orqali belgi hamda xususiyatlarni bir-biriga solishtirish va tartiblash ko‘nikmasi shakllanadi.

3) Xotirani va diqqatni mustahkamlash: Vizual tasvirlar ma’lumotni uzoq muddatli xotirada saqlashga hamda diqqatni jamlashga yordam beradi.

Jadval, sxema va chizmalar bilan ishlash bo‘yicha amaliy usullar

O‘quvchilarda ushbu ko‘nikmani bosqichma-bosqich shakllantirish lozim:

1. Jadvallar bilan ishlash

Ta’rif: Ma’lumotlarni qator va ustunlar bo‘yicha tartiblash. Mashq misoli: Tabiiy fanlar darsida uy hayvonlari va yirtqich hayvonlarning oziqlanishi, yashash joyi hamda foydasini jadvalga joylashtirish.

Tahlil topshirig‘i: "Jadvalga qarab ayting-chi, qaysi hayvon faqat o‘simliklar bilan oziqlanadi?" kabi savollar berish orqali jadvaldan axborot ajratib olish o‘rgatiladi.

2. Sxemalar bilan ishlash (Aql xaritasi / Klaster)

Ta’rif: Tushunchalar o‘rtasidagi sabab-oqibat va mantiqiy bog‘liqlikni ko‘rsatish. Mashq misoli: Ona tili darsida "So‘z turkumlari" yoki "Yil fasllari" mavzusida klasterlar tuzish.

Tahlil topshirig‘i: O‘quvchiga chala to‘ldirilgan sxemani berib, tushib qoldirilgan bo‘g‘inlarni to‘ldirish so‘raladi.

3.Chizmalar va grafiklar bilan ishlash

Ta’rif: O‘lchamlar, miqdorlar va nisbatlarni vizual idrok etish. Mashq misoli: Matematika darsida geometrik shakllar, kesmalar, hamda sinfdagi o‘quvchilarning sevimli mevalari haqidagi oddiy diagrammalarni tahlil qilish.

Shakllantirish bosqichlari

Ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirish 3 asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

T/r	Bosqich nomi	O‘quv faoliyati
1.	O‘qish bosqichi	O‘quvchilar tayyor jadval yoki sxemadagi ma’lumotlarni o‘qiydilar va tushinadilar.
2.	Tahlil va to'ldirish bosqichi	Tayyor sxema yoki jadvaldagi xatolarni topib, tushib qolgan ma’lumotlarni to‘ldiradilar.
3.	Yaratish(Modellashtirish) bosqichi	Berilgan matn yoki masala asosida o‘quvchi mustaqil ravishda jadval yoki sxema chizadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida jadval, sxema va chizmalar orqali ma’lumotni tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantirish — bolalarda mantiqiy fikrlash, tanqidiy qarash va XXI asr ko‘nikmalarini (savodxonlik va tahlil) rivojlantirishning poydevoridir. Bu usul o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi hamda kelgusida murakkab fanlarni o‘zlashtirishini sezilarli darajada osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2021.

2. Abdullayeva B. S., va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.

3. Bikbayeva N. U. Boshlang‘ich sinflarda matematika darslarida ko‘rgazmalilik va vizualizatsiya. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2019.

4. Mavlonova R. A., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: "Tafakkur nodiri", 2018.

5. G‘aniyeva M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda grafik tashkiletchilarning (mind map, klaster) o‘rni. // "Boshlang‘ich ta’lim" jurnali, 2022-yil, 4-son, 18–21-b.

6. Vygotskiy L. S. Mishleniye i rech (Fikrlash va nutq). – Moskva: "Labyrinth", 2012. (Bolalar psixologiyasi bo‘yicha klassik manba).

Zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlar va o‘quvchilarning bilim sifatini oshirish yo‘llari

Suyunov Ziyodulla
Zarbdor tumani 5-maktab o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ta’lim sifatini izchil oshirish masalalari yoritiladi. Interfaol metodlar, raqamli ta’lim vositalari va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish, o‘qituvchining kasbiy mahorati, individual yondashuv, muntazam qayta aloqa va maktab jamoasining hamkorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, bilim sifatini yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalar hamda ta’lim natijalarini kuzatish va tahlil qilishning ahamiyati bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, innovatsion pedagogika, zamonaviy ta’lim, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, mustaqil fikrlash, kompetensiya, pedagogik mahorat, individual yondashuv, qayta aloqa.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование инновационных педагогических подходов в современной системе образования, повышение интереса учащихся к обучению и последовательное улучшение качества образования. Анализируются целенаправленное использование интерактивных методов, цифровых образовательных инструментов и возможностей искусственного интеллекта, профессиональные навыки учителя, индивидуальный подход, регулярная обратная связь и сотрудничество школьного сообщества. Также представлены практические рекомендации по

повышению качества образования и важность мониторинга и анализа результатов обучения.

Ключевые слова: качество образования, инновационная педагогика, современное образование, интерактивные методы, цифровые технологии, искусственный интеллект, самостоятельное мышление, компетентность, педагогические навыки, индивидуальный подход, обратная связь.

Abstract. This article explores the use of innovative pedagogical approaches within the modern education system, focusing on enhancing students' interest in learning and consistently improving the quality of education. It analyzes the purposeful application of interactive methods, digital educational tools, and the capabilities of artificial intelligence, alongside the role of professional teaching expertise, individualized approaches, regular feedback, and collaboration within the school community. Furthermore, the article provides practical recommendations aimed at improving the quality of knowledge and highlights the importance of monitoring and analyzing educational outcomes.

Keywords: quality of education, innovative pedagogy, modern education, interactive methods, digital technologies, artificial intelligence, independent thinking, competence, pedagogical expertise, individualized approach, feedback.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldida yangi vazifalar paydo bo‘lmoqda. Zamonaviy jamiyatga faqat nazariy bilimlarni egallagan emas, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarga yechim topa oladigan, yangiliklarga moslasha oladigan va o‘z bilimini amaliyotda qo‘llay biladigan yoshlar zarur. Shu sababli ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘qitish usullarini yangilash hamda o‘quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Ta’lim har qanday davlat taraqqiyotining muhim omilidir. Mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi, avvalo, bilimli, malakali, tashabbuskor va mas’uliyatli insonlarga bog‘liq. Yosh avlodning sifatli ta’lim olishi kelajakda jamiyatning turli sohalarida yuqori natijalarga erishish uchun mustahkam zamin yaratadi. Shuning uchun ham ta’lim sifati faqat o‘quv dasturlari yoki darsliklar bilan emas, balki darsni tashkil etish usullari, pedagogik muhit, o‘quvchining faolligi va ta’lim ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlik bilan ham belgilanadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarga sifatli bilim berish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayonda o‘qituvchilarning mas’uliyati, ijodkorligi va yangilikka intilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim samaradorligini oshirish uchun har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, bilimdagi bo‘shliqlarni o‘z vaqtida aniqlash va qulay o‘quv muhitini yaratish zarur.

Maqolaning maqsadi — zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlarning o‘rnini ochib berish, o‘quvchilarning bilim sifatini oshirishga xizmat qiladigan pedagogik va tashkiliy omillarni tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalarni bayon etishdan iborat.

1. Zamonaviy ta’limning maqsad va vazifalari

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarga chuqur va puxta bilim berish bilan birga, ularda hayot davomida zarur bo‘ladigan ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishdir. O‘quvchi ma’lumotlarni yodlab olish bilangina cheklanmasligi, balki ularni tushunishi, tahlil qilishi, taqqoslashi, xulosa chiqarishi va amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishi lozim. Bunday yondashuv bilimning mazmunini anglashga hamda uni yangi sharoitlarda ishlatishga yordam beradi.

Birinchi vazifa — o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini rivojlantirish. O‘quvchi darsni faqat baho olish uchun emas, balki yangi bilimlarni egallash, o‘z imkoniyatlarini sinash va qiziqishlarini rivojlantirish uchun o‘rganishi kerak. Buning uchun darslar mazmunli, hayotiy misollar bilan boyitilgan va o‘quvchini faol ishtirok etishga undaydigan shaklda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi vazifa — mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish. Mustaqil fikrlaydigan o‘quvchi o‘z qarashlarini erkin ifodalaydi, boshqalarning fikrini tinglaydi, dalillar asosida munosabat bildiradi va muammoga turli nuqtayi nazardan yondashadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor javobni berish bilan cheklanmay, ularni savol berishga, sabablarni izlashga va xulosalarini asoslashga yo‘naltirishi zarur.

Uchinchi vazifa — nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash. Masalan, matematika darslarida kundalik hayotga oid masalalar, ona tili darslarida hayotiy matnlar, tabiiy fanlarda kuzatish va tajribalar, tarix darslarida manbalarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar o‘rganayotgan mavzuning amaliy ahamiyatini anglaydilar. Bilimning hayot bilan bog‘lanishi uni yaxshiroq o‘zlashtirish va uzoqroq eslab qolishga yordam beradi.

To‘rtinchi vazifa — axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish. Axborot ko‘payib borayotgan sharoitda o‘quvchilar manbalarni solishtirish, ma’lumotning ishonchliligini tekshirish, asosiy fikrni ajratib olish va axborotdan mas’uliyat bilan foydalanishni o‘rganishlari kerak. Beshinchi vazifa esa hamkorlikda ishlash, muloqot qilish, mas’uliyatni his etish va o‘z faoliyatini rejalashtirish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishdan iborat.

Demak, zamonaviy ta’limning vazifasi nafaqat bilimli, balki mustaqil qaror qabul qila oladigan, ijodkor, hamkorlikka tayyor va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashdir. Bu maqsadga erishish uchun dars mazmuni, metodlar, baholash va tarbiyaviy ishlar bir-biri bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va bilimlarni puxta o‘zlashtirishga xizmat qiladigan yondashuvlardir. Ular darsni bir xil shaklda olib borishdan voz kechib, o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish imkonini beradi. Bunda o‘qituvchi bilim beruvchi bilan birga, o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi vazifasini ham bajaradi.

Interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarga o‘z fikrini bildirish, tengdoshlari bilan fikr almashish va o‘z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslash imkonini beradi. Biroq metodning yangiligi uning samaradorligini o‘z-o‘zidan ta’minlamaydi. Metod dars maqsadi, mavzu mazmuni, o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos tanlanishi kerak.

“Aqliy hujum” metodi muayyan muammo yuzasidan turli g‘oya va takliflarni yig‘ishga yordam beradi. Dastlab o‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin bildiradilar, keyin esa takliflar tahlil qilinib, eng maqbul yechimlar ajratiladi. Bu usul ijodkorlikni rivojlantiradi va o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini kuchaytiradi. Metoddan foydalanishda barcha o‘quvchilarning fikr bildirishiga sharoit yaratish, takliflarni dastlabki bosqichda keskin tanqid qilmaslik muhim.

“Klaster” metodi mavzuga oid tushunchalarni o‘zaro bog‘liq holda tasvirlashga asoslanadi. Markaziy tushuncha atrofida unga aloqador fikrlar joylashtiriladi. Natijada o‘quvchilar mavzuning asosiy mazmunini ko‘radi, tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlaydi va bilimlarini tizimlashtiradi. Bu usul yangi mavzuni boshlashda ham, o‘tilgan mavzuni umumlashtirishda ham qo‘l keladi.

“BBB” — “Bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim” metodi o‘quvchining dars davomida o‘z bilimini kuzatib borishiga yordam beradi. Dars boshida o‘quvchilar mavzu haqida bilganlarini va bilishni istagan jihatlarini qayd etadilar. Dars yakunida esa o‘rgangan yangi ma’lumotlarini belgilaydilar. Shu orqali o‘quvchi o‘z o‘rganish

jarayonini tahlil qiladi, o‘qituvchi esa qaysi savollarga javob berilganini va qaysi masalalar ustida yana ishlash kerakligini aniqlaydi.

Loyiha metodi o‘quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llashiga imkon beradi. O‘quvchilar muayyan muammo bo‘yicha mustaqil yoki guruhda izlanish olib boradilar, ma’lumot to‘playdilar, reja tuzadilar va natijani taqdim etadilar. Masalan, ekologiya mavzusida maktab hududini obodonlashtirish rejasi, ona tili fanidan ijodiy ish yoki ingliz tili fanidan taqdimot tayyorlash mumkin. Loyiha davomida o‘quvchilarda hamkorlik, vaqtni rejalashtirish, mas’uliyat va taqdimot qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Muammoli ta’lim metodida o‘quvchilarga fikrlashga undaydigan savol yoki vaziyat taqdim etiladi. Ular muammoning sabablarini o‘rganib, bir nechta yechimni taklif qiladilar va o‘z xulosalarini asoslaydilar. Bu usul ayniqsa sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, dalillar bilan ishlash va bilimlarni yangi vaziyatga ko‘chirishda foydalidir.

Interfaol metodlar natijador bo‘lishi uchun dars yakunida qisqa tahlil o‘tkazish tavsiya etiladi: o‘quvchilar nimalarni o‘rgandilar, qaysi topshiriq qiyin bo‘ldi va keyingi darsda nimalarga e’tibor qaratish lozim? Shu tarzdagi qayta aloqa metodlarni takomillashtirishga yordam beradi.

3. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish

Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Kompyuterlar, interaktiv doskalar, elektron darsliklar, ta’lim platformalari, audio-video materiallar va multimedia vositalari o‘qituvchiga mavzuni turli shakllarda tushuntirish imkonini beradi. Geografiya darslarida elektron xaritalar, biologiyada uch o‘lchamli tasvirlar, tarixda virtual muzeylar, til darslarida esa audio va videomateriallardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni idrok etishiga yordam berishi mumkin.

Raqamli vositalarning muhim afzalligi — o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos materiallarni tanlash imkoniyatidir. Mavzuni tez o‘zlashtirgan o‘quvchilarga murakkabroq topshiriqlar,

qo‘shimcha yordamga muhtoj o‘quvchilarga esa bosqichma-bosqich mashqlar berish mumkin. Bunda texnologiya o‘qituvchining pedagogik qarorini almashtirmaydi, balki individual yondashuvni amalga oshirishni yengillashtiradi.

Sun’iy intellekt vositalari matn tayyorlash, savollar tuzish, til o‘rganish mashqlarini yaratish, ma’lumotlarni tartibga solish va o‘quv materiallarini soddalashtirishda yordam berishi mumkin. O‘qituvchi ulardan dars rejasining dastlabki variantini tayyorlash yoki bir mavzu bo‘yicha turli darajadagi topshiriqlar tuzishda foydalanishi mumkin. Biroq tayyorlangan materialni tekshirmasdan darsga kiritish to‘g‘ri emas.

Sun’iy intellektdan foydalanishda bir necha tamoyilga amal qilish zarur. Birinchidan, taqdim etilgan ma’lumotlarning to‘g‘riligi ishonchli manbalar orqali tekshirilishi kerak. Ikkinchidan, o‘quvchilar tayyor javoblarni ko‘chirib olish bilan cheklanmasdan, mavzuni mustaqil o‘rganishlari va o‘z fikrlarini bayon etishlari lozim. Uchinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqiga rioya etish va raqamli vositalardan mas’uliyat bilan foydalanish muhimdir.

Shuningdek, barcha ta’lim muassasalarining texnik imkoniyatlari bir xil emas. Shu sababli raqamli texnologiyalarni joriy etishda mavjud sharoitlardan oqilona foydalanish, internet yoki qurilmalar yetishmagan vaziyatlarda oddiy didaktik materiallar bilan ishlashni davom ettirish zarur. Ta’limning sifati faqat texnik vositalar soni bilan emas, balki ulardan qanday maqsadda va qay darajada samarali foydalanish bilan belgilanadi.

Raqamli vositalar o‘qituvchining o‘rnini egallamaydi. Ular pedagogning ishini yengillashtiruvchi, o‘quv materiallarini boyituvchi va ta’lim imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositalardir. Eng yaxshi natija pedagogik maqsad, o‘qituvchi tajribasi va texnologik imkoniyatlar uyg‘unlashganda yuzaga keladi.

4. O‘qituvchining kasbiy mahorati va pedagogik kompetensiyasi

Ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri — o‘qituvchining kasbiy mahoratidir. Zamonaviy pedagog o‘z fanini chuqur bilishi bilan birga, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qila olishi, darsni puxta rejalashtirishi, turli pedagogik vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishi va o‘quv faoliyatini boshqara olishi kerak. O‘qituvchining bilim darajasi, metodik tayyorgarligi va o‘quvchiga munosabati darsning mazmuni hamda natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagog faoliyati faqat mavzuni tushuntirish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarning qiziqishlarini aniqlaydi, qobiliyatlarini rivojlantiradi, ta’limdagi qiyinchiliklarni o‘z vaqtida payqaydi va har bir bolaning muvaffaqiyatga erishishi uchun sharoit yaratishga intiladi. Bunda o‘qituvchining sabr-toqati, xolisligi, adolatliligi va hurmatga asoslangan muloqoti alohida ahamiyatga ega.

Kasbiy rivojlanish uzluksiz jarayondir. Fan va texnologiyalar o‘zgarib borayotgan sharoitda o‘qituvchi yangi metodlarni o‘rganishi, malaka oshirish mashg‘ulotlarida qatnashishi, tajribali hamkasblar bilan fikr almashishi va o‘z darslarini muntazam tahlil qilishi lozim. Dars tahlili orqali qaysi usullar samarali bo‘lgani, o‘quvchilar qaysi mavzularda qiynalgani va keyingi darslarda nimalarni o‘zgartirish zarurligi aniqlanadi.

Pedagogik kompetensiyaning muhim jihatlaridan biri — adolatli va tushunarli baholashdir. O‘quvchining bilimi oldindan ma’lum mezonlar asosida baholanishi, unga o‘z xatolarini tushunish va tuzatish imkoniyati berilishi kerak. Baholash faqat kamchiliklarni ko‘rsatish uchun emas, balki rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun ham xizmat qilishi lozim. Aniq va konstruktiv izoh o‘quvchiga keyingi qadamini belgilashga yordam beradi.

O‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish ham muhimdir. Ularning qiziqishlari, qobiliyatlari va ma’lumotni o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. Ayrim o‘quvchilar og‘zaki tushuntirish

orqali, boshqalari amaliy mashqlar, tasvirlar yoki mustaqil izlanishlar orqali yaxshiroq o‘rganishi mumkin. Shu bois darsda tushuntirish, ko‘rsatish, muhokama va amaliy mashqlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy pedagog o‘z faoliyatida bilimdonlik, mas’uliyat, ijodkorlik, xolislik va doimiy rivojlanishga intilish fazilatlarini namoyon etishi zarur. O‘qituvchi o‘zining kasbiy o‘sishini rejalashtirsa, tajribasini tahlil qilsa va hamkasblari bilan hamkorlik qilsa, bu maktabdagi umumiy ta’lim muhitining yaxshilanishiga ham xizmat qiladi.

5. O‘quvchilarning bilim sifatini oshirishning samarali yo‘llari

O‘quvchilarning bilim sifatini oshirish murakkab va ko‘p omilli jarayondir. Unda o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona va ta’lim muassasasi rahbariyatining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Natijaga erishish uchun bir martalik tadbirlar bilan cheklanmasdan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan va muntazam tahlil qilinadigan ish tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.

Birinchi yo‘l — darslarni puxta rejalashtirish. Har bir darsning maqsadi, kutilayotgan natijalari, qo‘llanadigan metodlari va baholash mezonlari oldindan belgilanishi kerak. Dars yakunida o‘quvchi nimalarni bilishi va nimalarni bajara olishi lozimligi aniq bo‘lsa, o‘qituvchi mashg‘ulotni maqsadli tashkil etadi. Topshiriqlar dars maqsadiga mos bo‘lishi, dars vaqti esa tushuntirish, mashq qilish va natijani tekshirish o‘rtasida oqilona taqsimlanishi lozim.

Ikkinchi yo‘l — boshlang‘ich bilim darajasini aniqlash. Mavzu boshida qisqa savollar, testlar yoki amaliy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning mavjud bilimlari aniqlansa, o‘qituvchi qaysi tushunchalarni qayta izohlash kerakligini biladi. Bunday tekshiruvning maqsadi faqat baho qo‘yish emas, balki keyingi ta’limni o‘quvchilarning ehtiyojiga moslashtirishdir.

Uchinchi yo‘l — individual va tabaqalashtirilgan yondashuvni kuchaytirish. Bilimida bo‘shliqlar mavjud o‘quvchilarga qo‘shimcha tushuntirish, namunaviy misollar va bosqichma-bosqich mashqlar berilishi mumkin. Mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchilarga esa murakkabroq vazifalar, ijodiy topshiriqlar yoki kichik loyihalar taklif etiladi. Bu yondashuv barcha o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlari doirasida rivojlanishiga ko‘maklashadi.

To‘rtinchi yo‘l — muntazam va mazmunli qayta aloqa berish. O‘quvchiga faqat natijani aytish emas, balki uning kuchli tomonlari va takomillashtirishi kerak bo‘lgan jihatlarini tushuntirish muhim. Masalan, “Javobing yaxshi” deyish o‘rniga, “Asosiy fikrni aniq bayon qilding, endi uni ikki dalil bilan asoslashga harakat qil” tarzidagi izoh o‘quvchiga keyingi qadamni ko‘rsatadi. Qayta aloqa o‘z vaqtida, tushunarli va hurmat asosida berilishi kerak.

Beshinchi yo‘l — mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish. O‘quvchilar maqsad qo‘yish, vaqtni rejalashtirish, ma’lumot izlash, o‘z bilimini tekshirish va natijalarni tahlil qilishni o‘rganishlari zarur. Uy vazifalari faqat ko‘p hajmli bo‘lishi bilan emas, balki o‘quvchining o‘rganganini mustahkamlashi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishi bilan ahamiyatlidir.

Oltinchi yo‘l — ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash. Ota-onalar farzandining yutuqlari, qiyinchiliklari va ta’lim jarayonidagi ehtiyojlari haqida muntazam ma’lumotga ega bo‘lishlari kerak. Hamkorlik faqat baholarni muhokama qilish bilan cheklanmasligi, bolaning qiziqishlari, ruhiy holati, mustaqilligi va rivojlanishiga ham e’tibor qaratishi lozim. Ota-onaga beriladigan tavsiyalar aniq, bajarish mumkin bo‘lgan va o‘zaro hurmatga asoslangan bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Yettinchi yo‘l — maktabda sog‘lom psixologik muhit yaratish. O‘quvchi o‘z fikrini erkin bildirishi, savol berishi va xato qilishdan qo‘rqmasligi kerak. Xatolarni o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini

mustahkamlaydi. Kamsitish, taqqoslash yoki faqat kamchilikka urg‘u berish o‘rniga, o‘quvchining harakatini, rivojlanishini va ijobiy o‘zgarishlarini e’tirof etish foydalidir.

Sakkizinchi yo‘l — o‘quv natijalarini muntazam tahlil qilish. Test, yozma ish, og‘zaki javob, amaliy topshiriq va loyiha natijalari o‘quvchilarning qaysi ko‘nikmalari shakllanganini ko‘rsatadi. Tahlil davomida faqat umumiy o‘zlashtirish foiziga qarab xulosa chiqarish bilan cheklanmaslik kerak. Qaysi mavzularda qiyinchilik ko‘p uchrayotgani, qaysi topshiriqlar muvaffaqiyatli bajarilgani va o‘quvchilarning vaqt davomida qanday rivojlangani ham hisobga olinishi lozim.

Shunday qilib, bilim sifatini oshirish uchun yagona usulga tayanish yetarli emas. Rejalashtirish, diagnostika, individual yondashuv, qayta aloqa, mustaqil ta’lim, ota-onalar bilan hamkorlik va natijalarni tahlil qilish bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlar sifatida yo‘lga qo‘yilishi kerak.

6. Maktab rahbariyati va pedagogik jamoaning ta’lim sifatini ta’minlashdagi roli

Ta’lim sifatini oshirishda maktab rahbariyati va pedagogik jamoaning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Maktab rahbariyati o‘qituvchilarning samarali ishlashi uchun zarur sharoitlarni yaratishi, ta’lim jarayonini muvofiqlashtirishi va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Ta’lim sifatini yaxshilash faqat alohida o‘qituvchining sa’y-harakati bilan emas, balki umumiy maqsad, hamkorlik va tizimli boshqaruv orqali amalga oshadi.

O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari ta’lim jarayonini rejalashtirish, darslarning tashkil etilishini muvofiqlashtirish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va pedagogik jamoa bilan birgalikda muammolarga yechim topishda muhim o‘rin tutadi. Bunda nazoratning asosiy maqsadi faqat kamchiliklarni aniqlash emas, balki ularni bartaraf etishga ko‘maklashish, samarali tajribalarni aniqlash va metodik yordam ko‘rsatish bo‘lishi lozim.

Dars kuzatuvlari xolis va rivojlantiruvchi yondashuv asosida tashkil etilganda, o‘qituvchi o‘z faoliyatining kuchli jihatlarini hamda takomillashtirish zarur bo‘lgan tomonlarini ko‘ra oladi. Kuzatuvdan so‘ng aniq tavsiyalar berish, zarur bo‘lsa, tajribali hamkasb bilan birgalikda dars rejasini ko‘rib chiqish va keyingi natijalarni qayta tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Fan metodbirlashmalari faoliyatini takomillashtirish ham muhim vazifadir. Metodbirlashma yig‘ilishlarida o‘qituvchilar dars ishlanmalarini muhokama qilishi, yangi metodlarni sinab ko‘rishi, o‘quvchilarning bilim natijalarini tahlil qilishi va o‘zaro tajriba almashishi mumkin. Bunday uchrashuvlar faqat hisobot topshirish bilan cheklanmasdan, amaliy muammolarni hal qilishga yo‘naltirilishi kerak.

Maktabda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ish rejasi aniq maqsadlar va kuzatish mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlarga tayanishi lozim. Masalan, muayyan fan bo‘yicha bilimdagi bo‘shliqlarni aniqlash, qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish, darsdagi o‘quvchi faolligini oshirish yoki baholash mezonlarini yanada tushunarli qilish bo‘yicha vazifalar belgilanishi mumkin. Belgilangan ishlar amalga oshirilgach, natijalar qayta ko‘rib chiqilib, zarur o‘zgartirishlar kiritiladi.

Rahbariyat pedagoglarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashi, ilg‘or tajribalarni ommalashtirishi va o‘zaro hurmatga asoslangan kasbiy muhitni shakllantirishi zarur. O‘qituvchilar o‘z tajribasini ochiq muhokama qila oladigan, yordam so‘rashdan tortinmaydigan va yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishga rag‘bat oladigan muhit ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

7. Ta’lim samaradorligini baholash va takomillashtirish

Ta’lim samaradorligini baholash muntazam, xolis va ko‘p tomonlama olib borilishi lozim. Bunda o‘quvchilarning test natijalari muhim ma’lumot beradi, biroq ular ta’lim sifatini to‘liq ifodalamaydi. O‘quvchining tushunchalarni izohlashi, bilimni amaliy vaziyatda

qo‘llashi, mustaqil fikrlashi, muloqot qilishi va vaqt davomida erishgan rivojlanishi ham hisobga olinishi kerak.

Baholash natijalari keyingi pedagogik qarorlar uchun asos bo‘lishi lozim. Agar ko‘pchilik o‘quvchi bir xil topshiriqda qiynalsa, muammoni faqat o‘quvchilarning tayyorgarligi bilan izohlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Mavzuning tushuntirilishi, mashqlar ketma-ketligi, topshiriqning murakkabligi va ajratilgan vaqt ham tahlil qilinishi kerak. Shu tariqa baholash nazorat vositasi bo‘lish bilan birga, o‘qitish jarayonini yaxshilash mexanizmiga aylanadi.

Takomillashtirish jarayoni rejalashtirish, amalga oshirish, natijani kuzatish va zarur o‘zgarishlarni kiritish bosqichlaridan iborat bo‘lishi mumkin. Masalan, avval muayyan mavzu bo‘yicha bilimdagi bo‘shliq aniqlanadi, keyin qo‘shimcha tushuntirish va mashqlar tashkil etiladi, so‘ng qayta tekshiruv o‘tkaziladi. Natijalar taqqoslangach, qo‘llangan yondashuvning foydali jihatlari va keyingi ishlar aniqlanadi.

Bu jarayonda o‘quvchining fikrini ham tinglash muhim. Darsning qaysi qismi tushunarli bo‘lgani, qaysi topshiriq qiyinchilik tug‘dirgani va qanday yordam kerakligi haqida olingan fikrlar o‘qituvchiga ta’limni yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. O‘quvchi o‘z ta’limi uchun mas’uliyatni his qilganida, o‘rganish jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish innovatsion pedagogik yondashuvlarni maqsadli joriy etish, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim sifati dars mazmuni, o‘qitish metodlari, baholash, psixologik muhit va ta’lim ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlikning uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

O‘quvchilarning muvaffaqiyati faqat olingan baholar bilan emas, balki bilimlarni tushunishi, ularni amaliyotda qo‘llay olishi, muammolarga yechim topishi, mustaqil fikrlashi va o‘z faoliyatini tahlil

qila olishi bilan ham belgilanadi. Shu sababli o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undashi, individual ehtiyojlarni hisobga olishi va muntazam qayta aloqa berishi zarur.

Maktab rahbariyati, pedagogik jamoa, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali hamkorlik ta’lim jarayonining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Maktabda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, pedagoglarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ta’lim natijalarini muntazam tahlil qilish va aniqlangan muammolar bo‘yicha aniq choralar belgilash orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Kelajak ta’limi bilim berish bilan birga, insonni mustaqil fikrlashga, izlanishga, yangilik yaratishga va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shishga tayyorlashi lozim. Shu bois har bir pedagog o‘z faoliyatiga ijodiy yondashishi, zamon talablarini hisobga olishi va uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlari.

3. Umumiy pedagogika va pedagogik mahorat bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar.

4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol ta’lim metodlariga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

5. UNESCO. Ta’lim sifati va barqaror rivojlanish masalalariga oid materiallar.

Inklyuziv muhitda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish va o‘quvchilar hamjihatligini mustahkamlash

Raxmonov Abdulla Xudoynazarovich
Arnasoy tuman 5-maktab
Ma’naviy ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada umumta’lim maktablarida inklyuziv muhitni shakllantirish va bullingning oldini olishda ma’naviy-ma’rifiy ishlarning o‘rni tahlil qilinadi. Mavzuning jahon va O‘zbekiston maktab ta’limidagi dolzarbligi yoritilgan, tegishli me’yoriy-huquqiy asoslar ko‘rib chiqilgan, Dan Olweus, Christina Salmivalli, Elliot Aronson va boshqa tadqiqotchilarning qarashlari maktab amaliyoti nuqtai nazaridan umumlashtirilgan. Tahlil asosida o‘quvchilar hamjihatligini mustahkamlashga qaratilgan, besh tarkibiy qismdan iborat “Hamjihat maktab” modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, bulling, kiberbulling, hamjihatlik, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, maktab muhiti, tengdoshlar ishtiroki.

Аннотация: В статье анализируется роль духовно-просветительской работы в формировании инклюзивной среды и профилактике буллинга в общеобразовательных школах. Раскрыта актуальность проблемы в мировом масштабе и в школьном образовании Узбекистана, рассмотрена нормативно-правовая база, включая Закон о защите детей от всех форм насилия (2024 г.). Обобщены взгляды Д. Олвеуса, К. Салмивалли, Э. Аронсона и других исследователей применительно к школьной практике. На основе анализа предложена модель «Сплочённая школа», состоящая из пяти компонентов: единые правила и система безопасного информирования, вовлечение сверстников, инклюзивные воспитательные мероприятия, психологическое

сопровождение и оперативное реагирование, взаимодействие с семьёй и махаллей с учётом цифровой безопасности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, буллинг, кибербуллинг, сплочённость, духовно-просветительская работа, школьная среда, вовлечённость сверстников.

Abstract: The article analyses the role of moral and educational work in building inclusive school environments and preventing bullying. It outlines the global and national relevance of the problem, reviews the legal framework of Uzbekistan, synthesizes the views of leading scholars, and proposes a five-component “Cohesive School” model for school practice.

Keywords: inclusive education, bullying, cyberbullying, cohesion, moral and educational work, school climate, peer involvement.

Maktab bola uchun nafaqat bilim olinadigan joy, balki u birinchi marta jamiyat a’zosi sifatida sinaladigan ijtimoiy maydondir. Bu maydonda o‘quvchi o‘zini xavfsiz, qadrli va qabul qilingan his qilsagina o‘qish va rivojlanishga to‘liq yo‘naltirila oladi. Aksincha, doimiy kamsitilish, masxara va qo‘rquv bolaning o‘qishiga, sog‘lig‘iga va kelajakdagi ijtimoiy hayotiga uzoq muddatli salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois bulling masalasi alohida o‘quvchilar o‘rtasidagi nizo emas, balki butun maktab muhitining sifat ko‘rsatkichidir.

Inklyuziv ta’lim va bullingning oldini olish bir-biridan ajralmagan masalalardir. Inklyuziv muhit har bir bolaning, jumladan imkoniyati cheklangan, boshqa tildan, kam ta’minlangan yoki chetdan kelgan oilalardan bo‘lgan o‘quvchilarning ham maktab hayotida to‘liq qatnashishini nazarda tutadi. Bulling esa aynan shunday “boshqacha” ko‘ringan bolalarni nishonga oladi. Shuning uchun maktabdagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar, ya’ni tarbiyaviy tadbirlar, sinf soatlari, o‘quvchilar tashkilotlari va oila bilan hamkorlik, “barcha uchun bir xil qadr” tamoyilini kundalik amaliyotga aylantiruvchi asosiy vositadir.

Bulling dunyodagi eng keng tarqalgan maktab muammolaridan biridir. YuNESKOning “Raqamlar ortida: maktabdagi zo‘ravonlik va

bullingga barham berish” hisobotiga koʻra, dunyo boʻyicha oʻquvchilarning taxminan uchdan bir qismi oxirgi oy ichida tengdoshlari tomonidan bullingga uchragan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti PISA-2018 soʻrovnomasi ma’lumotlariga koʻra, a’zo davlatlarda oʻquvchilarning taxminan 23 foizi oyiga kamida bir necha marta bullingga duch kelganini bildirgan. Tadqiqotlar bulling bolalarning oʻzlashtirishi pasayishi, maktabga borishni istamaslik, xavotir va depressiya hamda oʻzini past baholash bilan bogʻliqligini koʻrsatadi.

Xalqaro hamjamiyat bu masalaga ta’limga boʻlgan huquqning ajralmas qismi sifatida qaraydi. BMTning Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyasi bolani zoʻravonlikning barcha shakllaridan himoya qilishni, Barqaror rivojlanish maqsadlari esa hamma uchun inklyuziv, xavfsiz va samarali ta’lim muhitini ta’minlashni talab qiladi. YUNESKO ning Salamanka bayonoti va BMTning Nogironlar huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyasi inklyuziv ta’limni ta’lim tizimlarining asosiy yoʻnalishi sifatida belgilagan. Raqamli davrda muammo yangi shaklga, ya’ni kiberbullingga ham aylangan: bola uchun xavfli muhit endi maktab darvozasi bilan tugamaydi, u telefon ekranida sutkasiga 24 soat davom etishi mumkin. Sun’iy intellekt vositalari yordamida soxta rasm va videolar yaratish imkoni ham bu xavfni yanada oshirmoqda.

Oʻzbekistonda ham masala dolzarbligini saqlab turibdi. Makroiqtisodiy va mintaqaviy tadqiqotlar instituti PISA-2022 ma’lumotlari asosida oʻtkazgan tahlilda kamida har yettinchi oʻquvchi maktabda oʻzini xavfsiz his qilmasligi qayd etilgan. Tadqiqotga koʻra, oʻquvchilarning 20 foizi maktab yoʻlaklari, oshxona yoki hojatxonalarda oʻzini xavfsiz his qilmagan, bu OECD oʻrtacha koʻrsatkichidan ikki baravar yuqori. Bulling oʻquvchilarning matematika, oʻqish va fan savodxonligi boʻyicha oʻzlashtirishiga salbiy ta’sir qilishi, shaharlik, oʻgʻil bolalar va migrant oilalardan boʻlgan oʻquvchilar bullingga koʻproq uchrashi ta’kidlangan.

Muammo e’tibordan chetda qolgani yo‘q. Xalq ta’limi vazirligi 2019-yildayoq YUNESKO bilan maktablarda bullingning oldini olish bo‘yicha qo‘shma loyiha doirasida hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan, o‘qituvchi va psixologlar uchun trening va seminarlar rejalashtirilgan edi. Bu masalaning milliy darajadagi ahamiyati tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq huquqiy normalar yetarli emas: asosiy natija maktabning kundalik tarbiyaviy muhitida ko‘rinadi. Aynan shu yerda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining roli hal qiluvchi, chunki u maktabdagi qadriyatlar, qoidalar va munosabatlar tizimini shakllantiruvchi shaxsdir.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv muhit va bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish quyidagi hujjatlarga tayanadi:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yilgi yangi tahrir) bola huquqlarini himoya qilish, ta'lim olish huquqi va insonning qadr-qimmatini hurmat qilishni davlat siyosatining asosi sifatida mustahkamlaydi. “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonun (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son) ta’lim va tarbiya birligi, ta’lim olishda teng imkoniyatlar hamda alohida ehtiyojli shaxslarning inklyuziv ta’lim olish huquqini kafolatlaydi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida” gi Qonun (2020-yil) nogironligi bo‘lgan bolalarning boshqalar bilan teng sharoitda ta’lim olishi va kamsitilmasligi tamoyilini belgilaydi. “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida” gi Qonun (2024-yil 14-noyabr) alohida e’tiborga loyiq. Ushbu qonun bola uchun zo‘ravonlik tushunchasiga jismoniy, jinsiy va ruhiy zo‘ravonlikdan tashqari g‘amxo‘rlik ko‘rsatmaslik, ekspluatatsiya va bullingni ham kiritgan hamda maktab, mahalla va tibbiyot muassasalarining zo‘ravonlikni erta aniqlash bo‘yicha mas’uliyatini oshirgan.

Ko‘rinib turibdiki, huquqiy asoslar bullingni rasman tan olgan va maktablarni erta aniqlash va oldini olish bo‘yicha faol tomon sifatida belgilagan. Qonun maktabdan “jazolovchi” emas, avvalo “himoyalovchi

va oldini oluvchi” muhit yaratishni kutadi. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimi bu vazifani bajarishning eng tabiiy yo‘lidir.

Dan Olweus (Bergen universiteti, Norvegiya) — bullingni ilmiy o‘rganish asoschisi. Olweus bullingni uch belgi bilan ta’riflagan: xatti-harakat qasddan, takroriy va tomonlar o‘rtasida kuch nomutanosibligi mavjud. Shu sababli oddiy nizo va bulling farq qilinishi kerak: tengma-teng janjal bulling emas. Uning “Olweus Bullying Prevention Program” dasturi bulling shaxsiy emas, tizimli muammo ekanini va uni butun maktab bo‘yicha yagona yondashuv bilan hal qilish zarurligini ko‘rsatgan. Maktab uchun xulosa: bullingga qarshi kurash alohida o‘qituvchi yoki psixolog ishi emas, maktabning barcha xodimlari uchun yagona qoidalar, nazorat va javob berish tartibini talab qiladi.

Christina Salmivalli (Turku universiteti, Finlyandiya) — tengdoshlar roli va KiVa dasturi. Salmivalli bullingni faqat “zo‘ravon–jabrlanuvchi” juftligi emas, butun sinf jamoasining jarayoni sifatida tahlil qiladi. Unga ko‘ra, bullingda zo‘ravon va uning yordamchisi, rag‘batlantiruvchi tomoshabin, jabrlanuvchini himoya qiluvchi hamda befarq kuzatuvchi kabi rollar mavjud, aksariyat o‘quvchi esa jim kuzatuvchi bo‘ladi. Uning jamoasi ishlab chiqqan KiVa dasturi tomoshabinlarning munosabatini o‘zgartirishga, ya’ni jim qolishdan himoya qilishga o‘tishga qaratilgan va tajribalarda bulling hamda jabrlanishni kamaytirgan. Maktab uchun xulosa: o‘quvchilarni “himoyachi” rolga tayyorlash, “jim bo‘lma” madaniyatini shakllantirish samarali ma’naviy-ma’rifiy yo‘nalish. Aynan shu dastur tajribasini O‘zbekistonda joriy etish Makroiqtisodiy va mintaqaviy tadqiqotlar instituti tomonidan ham tavsiya etilgan.

Ttofi va Farrington — dasturlarning samaradorligi. 2011-yilda chop etilgan ularning keng qamrovli meta-tahlili maktab asosidagi dasturlar bullingni taxminan 20–23 foizga, jabrlanishni esa 17–20 foizga kamaytirishini ko‘rsatdi. Eng samarali dasturlar tarkibida ota-onalar bilan ishlash, intizom choralarining tarbiyaviy xarakterda bo‘lishi, nazoratning yaxshilanishi, davomiylik va o‘qituvchilar

tayyorgarligi kabi elementlar bo‘lgan. Maktab uchun xulosa: bir martalik “bulling haqida suhbat” yetarli emas; tizimli, uzoq muddatli va ko‘p tarkibli ish zarur.

Umumiy xulosa. Tadqiqotlar bir fikrga keladi: bulling oldini olishda yagona qoidalarga ega butun maktab yondashuvi, tengdoshlar ishtiroki, inklyuziv muhit, oila hamkorligi va hamkorlikka asoslangan o‘qish eng samarali omillardir.

Yuqoridagi tahlil va maktab amaliyotiga asoslanib, biz ma’naviy-ma’rifiy ishlar doirasida besh tarkibiy qismdan iborat “Hamjihat maktab” modelini taklif etamiz.

Birinchi tarkib: yagona qoidalar va ishonchli xabar berish tizimi. Maktabda bulling nima ekani, qanday shakllari borligi (masxara, ayirib qo'yish, tahdid, jismoniy zo'ravonlik, onlayn ta’qib) va qanday oqibatlarga olib kelishi o'quvchilar uchun tushunarli tilda yozilishi kerak. “O‘quvchilar axloq kodeksi” o‘quvchilar kengashi bilan birga ishlab chiqilsa, u buyruq emas, umumiy kelishuvga aylanadi. Eng muhimi, o‘quvchilar xavotirini xavfsiz aytishi mumkin bo‘lgan kanal bo‘lishi kerak: ishonch qutisi, psixolog bilan maxfiy suhbat, ishonch telefoni va har bir xabarga albatta javob berilishi tamoyili. Bola bir marta e’tiborsiz qoldirilsa, boshqa xabar bermaydi.

Ikkinchi tarkib: tengdoshlar ishtiroki va “himoyachi” madaniyati. Salmivalli tadqiqotlariga tayanib, bullingning asosiy kuchi jim kuzatuvchilarda ekanini hisobga olamiz. Shu bois sinflarda “Men jim turmayman”, “Do‘stim yordamga muhtoj bo‘lsa” kabi tarbiyaviy mashg'ulotlar, rolli o‘yinlar va tengdosh yordamchilar” (yuqori sinf o‘quvchilari kichiklarga yordam beradigan) guruhlarini tashkil etish samarali. O‘quvchilarga bulling guvohi bo‘lganda nima qilish mumkinligi, ya’ni jabrlanuvchiga yaqinlashish, zo‘ravonga ko‘paytirmaslik, kattalarga xabar berish haqida aniq yo‘l ko‘rsatilishi kerak.

Uchinchi tarkib: inklyuziv ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va hamkorlikdagi faoliyat. Aronson va Ainscow g‘oyalaridan kelib chiqib,

tadbirlar barcha o‘quvchilar teng qatnasha oladigan tarzda loyihalanishi lozim: “Turli, lekin birgamiz” kunlari, sinflararo loyihalar, o‘zbek va boshqa xalqlar madaniyati kunlari, ishorali tilni o‘rganish soatlari, alohida ehtiyojli o‘quvchilar ishtirokidagi ko‘rgazma va spektakllar. Muhim qoida: alohida ehtiyojli bola tadbirda “mehmon” emas, “tashkilotchi” bo‘lishi kerak. Bizning fikrimizcha, hamjihatlik tomosha qilishdan emas, birgalikda mehnat qilishdan tug'iladi.

To‘rtinchi tarkib: psixologik xizmat, tezkor javob va tarbiyaviy choralar. Bulling holati aniqlanganda amal qilinadigan tartib oldindan belgilangan bo‘lishi kerak: holatni ro‘yxatga olish, jabrlanuvchini himoya qilish, har ikki tomon bilan psixolog ishtirokida suhbat, ota-onalarni xabardor qilish va keyingi kuzatuv. Rigby va Olweus tajribasi ko‘rsatganidek, faqat jazoga tayanish natija bermaydi, chunki zo'ravonlik qilgan o'quvchining o‘zi ham ko'pincha qo‘llab-quvvatlashga muhtoj. Shu bois tarbiyaviy choralar (kechirim so'rash, jamoat ishlari, empatiyani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, psixologik maslahat) jazo bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Og‘ir holatlarda esa qonunda belgilangan tartibda tegishli organlarga murojaat qilish zarur.

Beshinchi tarkib: oila, mahalla va raqamli xavfsizlik. Bola maktabdan tashqarida ham tengdoshlari bilan muloqot qiladi, ayniqsa ijtimoiy tarmoq va messenjerlarda. Shuning uchun ota-onalar bilan ochiq hamkorlik, “Ota-onalar maktabi” mashg‘ulotlari va mahalla bilan birgalikda ishlash zarur. Ota-onalarga farzandidagi bulling belgilarini (maktabga borishni istamaslik, uyquning buzilishi, sababsiz jahldorlik, buyum yo‘qolishi, telefonni yashirish) tanib olish o‘rgatilishi kerak. Raqamli muhitda esa o‘quvchilarga SI yordamida soxta rasm, ovoz va video yaratish ham boshqa insonning qadr-qimmatiga qarshi zo'ravonlik shakli bo'lishi mumkinligini tushuntirish zarur. Bu yerda ham halollik va axloqiy me’yorlar tarbiyasi bullingning oldini olish bilan bevosita bog‘lanadi.

Samaradorlikni baholash. Model natijasini yil boshida va oxirida anonim so‘rovnoma orqali o'lchash tavsiya etiladi: o‘zini maktabda

xavfsiz his qiladigan o‘quvchilar ulushi, bulling holatlari haqida xabar berganlar soni, holatlarning takrorlanishi, alohida ehtiyojli o‘quvchilarning tadbirlarda ishtiroki, ota-onalar qoniqishi.

Bulling alohida o‘quvchilar o‘rtasidagi tasodifiy nizo emas, balki maktab muhiti, qadriyatlari va o‘qituvchilar munosabati sifatining ko‘rsatkichidir. Xalqaro va milliy ma’lumotlar bu muammo keng tarqalganini, uning o‘zlashtirish va bolaning ruhiy holatiga ta’sirini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda 2024-yilda qabul qilingan qonun bullingni rasman zo‘ravonlik shakli sifatida tan olib, maktablarning erta aniqlash va oldini olish bo‘yicha mas’uliyatini kuchaytirdi.

Olimlarning qarashlari bir xulosaga olib keladi: samarali profilaktika butun maktab yondashuvi, tengdoshlar ishtiroki, inklyuziv muhit, oila hamkorligi va hamkorlikka asoslangan faoliyatni talab qiladi. Taklif etilgan “Hamjihat maktab” modeli ushbu omillarni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimida birlashtiradi. Uning asosiy g‘oyasi shundaki: o‘quvchi bullingdan faqat qo‘rqitish orqali emas, o‘zini qadrli, xavfsiz va jamoaning teng a’zosi deb his qilishi orqali himoyalanadi. Kelgusi tadqiqotlarda modelning samaradorligini bir necha maktab misolida davomli kuzatuv asosida baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.”Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2.”Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2020-yil.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

4.Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: A systematic and meta-analytic review. Journal of Experimental Criminology, 7(1), 27–56.

Maktab va oila hamkorligini mustahkamlash — barkamol avlod tarbiyasining muhim omili

Xakimova Muqaddas
Do‘stlik tuman 14-maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada barkamol avlodni tarbiyalashda maktab va oila hamkorligining mazmun-mohiyati, ahamiyati hamda uni mustahkamlashning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, sog‘lom oilaviy muhitni shakllantirish va ta’lim-tarbiya jarayonida muntazam axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish masalalari tahlil qilingan. Maqolada maktab, oila va jamoatchilik hamkorligida uchraydigan muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llariga e’tibor qaratilib, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Maktab va oila o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamjihatlik va mas’uliyatni mustahkamlash ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida asoslangan.

Kalit so‘zlar: maktab va oila hamkorligi, barkamol avlod, ta’lim-tarbiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ota-onalar pedagogik madaniyati, oilaviy muhit, pedagogik hamkorlik, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, o‘quvchi shaxsini rivojlantirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность, важность и приоритетные направления сотрудничества школы и семьи в воспитании гармоничного поколения. Также анализируются вопросы обеспечения духовно-нравственного развития учащихся, совершенствования педагогической культуры родителей, учета индивидуальных особенностей детей,

создания здоровой семейной среды и установления регулярного обмена информацией в образовательном процессе. В статье освещаются проблемы, возникающие в сотрудничестве школы, семьи и общества, и пути их преодоления, а также даются практические рекомендации по воспитанию молодого поколения в духе национальных и универсальных ценностей. Укрепление взаимного доверия, солидарности и ответственности между школой и семьей рассматривается как важное условие повышения эффективности образования.

Ключевые слова: сотрудничество школы и семьи, гармоничное поколение, образование, духовно-нравственное воспитание, педагогическая культура родителей, семейная среда, педагогическое сотрудничество, национальные ценности, универсальные ценности, социальная ответственность, духовно-воспитательная работа, развитие личности учащегося.

Abstract. This article examines the essence, significance, and priority directions for strengthening the partnership between schools and families in the upbringing of a well-rounded (harmoniously developed) generation. It analyzes issues such as ensuring the spiritual and moral development of students, enhancing the pedagogical culture of parents, accounting for the individual characteristics of children, fostering a healthy family environment, and establishing regular information exchange throughout the educational and upbringing process. The article addresses challenges encountered in the collaboration between schools, families, and the community—along with ways to overcome them—and offers practical recommendations for raising the younger generation in the spirit of national and universal human values. Strengthening mutual trust, cohesion, and shared responsibility between schools and families is presented as a crucial prerequisite for enhancing the effectiveness of education and upbringing.

Keywords: school-family partnership, well-rounded generation, education and upbringing, spiritual and moral development, pedagogical culture of parents, family environment, pedagogical collaboration, national values, universal human values, social responsibility, spiritual and educational activities, development of the student's personality.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama yetuk, bilimli, ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Ushbu vazifani samarali amalga oshirishda maktab va oila hamkorligini mustahkamlash alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning shaxs sifatida shakllanishi, dunyoqarashi, odob-axloqi va hayotiy qarashlari, avvalo, oilada boshlanib, maktabda izchil davom etadi. Maktab va oila oʻrtasidagi hamjihatlik, oʻzaro ishonch va mas'uliyatga asoslangan munosabatlar ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Maktab va oila hamkorligining mazmun-mohiyati

Oila — bolaning ilk tarbiya maskani, maktab esa uning bilim va koʻnikmalarini rivojlantiruvchi, ma'naviy kamolotini ta'minlovchi muhim ijtimoiy muhitdir. Marifatpavar adib Abdulla Avloniy tarbiya haqidagi “Tarbiya bizlar uchun yo hayot- yo mamot, yo halokat , yo saodat- yofalokat masalasidur”. “Tarbiya- millat kelajagini kelajagini belgilaydigan omildir. Oilada boshlangan tarbiya maktabda davom etadi, jamiyatda oʻz samarasini koʻrsatadi. Shuning uchun ota-ona ustoz va jamoatchilik yosh avlodning ma'naviy kamolati uchun hamkorlikda ma'suldir”. Ota-ona farzandining birinchi ustozi boʻlsa, oʻqituvchi unga bilim berish, qobiliyatini rivojlantirish va toʻgʻri yoʻnalish koʻrsatishda muhim oʻrin tutadi. Demak, oila va maktabning hamjihatligi — ma'naviy yetuk, bilimli, vatanparvar va mas'uliyatli avlodni tarbiyalashning muhim shartidir.

Maktab va oila hamkorligi faqat ota-onalar yig‘ilishlarini o‘tkazish yoki o‘quvchilarning baholarini muhokama qilish bilan cheklanmasligi lozim. Bu jarayon bolaning ta'lim olishi, xulq-atvori, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishi, axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga qaratilgan uzluksiz hamkorlikni qamrab olishi kerak.

Buning uchun maktab rahbariyati, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, maktab psixologi, ota-onalar va mahalla vakillari o‘rtasida samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi zarur.

Hamkorlikni mustahkamlashning asosiy yo‘nalishlari

Birinchidan, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar uchun muntazam ravishda davra suhbatlari, seminarlar, treninglar va maslahatlar tashkil etish orqali farzand tarbiyasida uchraydigan muammolarni birgalikda hal qilish mumkin.

Ikkinchidan, har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini o‘rganish lozim. Bolalarning qiziqishlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va o‘zlashtirish darajasini hisobga olgan holda ota-onalar bilan hamkorlik rejalarini ishlab chiqish ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, oilada sog‘lom ma'naviy muhitni shakllantirishga e'tibor qaratish kerak. Ota-onaning shaxsiy namunasi, oiladagi o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, mas'uliyat va halollik kabi fazilatlar bolaning axloqiy tarbiyasiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, maktab va oila o‘rtasida muntazam axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yish zarur. O‘quvchining yutuqlari, qiyinchiliklari va rivojlanishidagi o‘zgarishlar haqida ota-onalarni o‘z vaqtida xabardor qilish muammolarning oldini olishga yordam beradi.

Beshinchidan, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish muhimdir. Turli to‘garaklar, sport musobaqalari, kitobxonlik tadbirlari, ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar va oilaviy loyihalar

bolalarning iqtidorini namoyon etishga, ularda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligida oila va maktabning o‘rni

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda vatanparvarlik, fidoyilik, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Oila — bola tarbiyasining birinchi va eng muhim maskanidir. Farzand ota-onasining xatti-harakatlari, muomalasi, mehnatga munosabati va boshqalarga bo‘lgan hurmatidan o‘rnak oladi.

Oilada quyidagi ma'naviy fazilatlarni shakllantirish muhim:

- kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ko‘rsatish;
- halollik, rostgo‘ylik va adolatlilik;
- mehr-oqibat, bag‘rikenglik va saxovatlilik;
- Vatanga muhabbat va milliy qadriyatlarga hurmat;
- kitobxonlik, mehnatsevarlik va mas'uliyat;
- odobli muomala va oilaviy an'analarga sadoqat.

Ota-onaning farzand bilan muntazam suhbatlashishi, uning qiziqishlari va muammolariga e'tibor qaratishi bolaning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

Bu borada maktabda tashkil etiladigan ma'naviyat soatlari, kitobxonlik kechalari, milliy qadriyatlarga bag‘ishlangan tadbirlar, ustozlar va ota-onalar ishtirokidagi uchrashuvlar muhim o‘rin tutadi. Bunday tadbirlarda ota-onalarning faol ishtiroki bolalarda oila, maktab va jamiyatga nisbatan hurmat tuyg‘usini mustahkamlaydi.

Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan kamol toptiruvchi muhim ijtimoiy muassasadir.

Maktabda ma'naviy-ma'rifiy ishlar quyidagi yo‘nalishlarda tashkil etiladi:

1. Vatanparvarlik tarbiyasi — o‘quvchilarda Vatanga sadoqat, milliy g‘urur va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish.

2. Axloqiy tarbiya — odob, halollik, adolat, insonparvarlik va o‘zaro hurmatni rivojlantirish.

3. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar — milliy urf-odatlar, tarixiy meros va ma'naviy boyliklarni o‘rgatish.

4. Kitobxonlik madaniyati — mutolaaga qiziqishni oshirish, mustaqil fikrlash va dunyoqarashni kengaytirish.

5. Media va axborot madaniyati — internetdan oqilona foydalanish, axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini shakllantirish.

6. Sog‘lom ijtimoiy muhit — o‘quvchilar o‘rtasida do‘stlik, hamkorlik, bag‘rikenglik va o‘zaro yordamni mustahkamlash.

Bunda direktor, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo‘yicha mas'ul xodimlar, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, maktab psixologi va boshqa mutaxassislarning hamjihatlikda ish olib borishi muhimdir.Shuningdek, bolalarni internet va ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz, maqsadli va madaniyatli foydalanishga o‘rgatishda ham maktab va oila birgalikda ish olib borishi kerak. Bu jarayonda bolalar bilan ochiq muloqot qilish, ularning fikrlarini tinglash va muammolariga befarq bo‘lmaslik muhim ahamiyatga ega.

Hamkorlikda uchraydigan muammolar va ularning yechimlari

Amaliyotda ayrim ota-onalarning maktab hayotida yetarlicha ishtirok etmasligi, farzand tarbiyasida mas'uliyatning bir tomonga yuklanishi yoki o‘quvchidagi muammolarga kech e'tibor qaratilishi kabi holatlar uchrab turadi.

Bunday muammolarni bartaraf etish uchun ota-onalar bilan ishlashda rasmiyatchilikdan qochish, ular bilan samimiy va ishonchli muloqot o‘rnatish, har bir oilaning sharoitini inobatga olish zarur. Shu bilan birga, maktab va oila o‘rtasida aniq vazifalarni belgilash, amalga oshirilayotgan ishlar natijalarini tahlil qilish hamda samarali tajribalarni ommalashtirish maqsadga muvofiqdir.

Eng muhimi, bolaning ta'lim-tarbiyasiga oid masalalarda maktab va oila bir-birini ayblash emas, balki muammoni birgalikda hal qilish tamoyiliga amal qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, maktab va oila hamkorligini mustahkamlash — ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlash va barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim shartidir. Maktab va oila o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hurmat, hamjihatlik va mas'uliyat qanchalik mustahkam bo‘lsa, tarbiya jarayoni ham shunchalik samarali kechadi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini ta'minlash — oila, maktab va jamoatchilikning mushtarak vazifasidir. Oilada berilgan tarbiya maktabda davom ettirilib, yagona maqsad va talablar asosida mustahkamlanishi zarur.

Har bir ota-ona farzandining kelajagi uchun mas'uliyatni his etsa, har bir pedagog o‘z kasbiga sadoqat va yuksak mas'uliyat bilan yondashsa, yosh avlodni barkamol insonlar etib tarbiyalash imkoniyati yanada ortadi.

Zero, **maktab va oila hamkorligi — kelajak avlod kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va yurt ravnaqining mustahkam poydevoridir.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. — Lex.uz qonunchilik bazasi.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son. — Lex.uz.

4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2004.

5. Hasanboyeva O., Hasanboyeva J., Hamidov H. Pedagogika tarixi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari To’lov qilnmagan

Hasanova Aziza Mirzaraimovna
Jizzax shahar Maktabgacha va maktab ta’limiga qarashli 14-umumta’lim maktabining Ma’naviy - ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, pedagoglarning kasbiy mahoratini rivojlantirish hamda o‘quvchilar bilimini baholash mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim sifatini ta’minlashda maktab ichki monitoringi, individual yondashuv va metodik hamkorlikning ahamiyati tahlil qilingan. Mavzu doirasida ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va qiyosiy tahlil qilish asosida maktab amaliyotida foydalanish mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, umumiy o‘rta ta’lim, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, pedagogik mahorat, ichki monitoring, o‘quvchilar bilimini baholash, metodik faoliyat.

Аннотация: В статье рассматриваются современные педагогические подходы к повышению качества образования в общеобразовательных школах. Анализируются вопросы эффективной организации учебного процесса, развития профессиональной компетентности педагогов, совершенствования системы оценивания знаний учащихся и повышения результативности внутришкольного мониторинга.

Особое внимание уделяется применению активных методов обучения, индивидуальному подходу к учащимся и развитию методического взаимодействия между педагогами. На основе анализа научной литературы и нормативно-правовых документов сформулированы практические рекомендации, направленные на совершенствование образовательного процесса и обеспечение устойчивого повышения качества школьного образования.

Ключевые слова: качество образования, общеобразовательная школа, современные педагогические подходы, профессиональная компетентность педагога, оценивание знаний, внутришкольный мониторинг, методическая деятельность.

Bugungi kunda ta’lim tizimini takomillashtirish, yosh avlodga sifatli bilim berish va ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish har qanday davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari shaxsning bilim olishi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy hayotga tayyorlanishi va kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun zarur kompetensiyalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli maktablarda ta’lim sifatini oshirish faqat o‘quv dasturlarini bajarish bilan cheklanmasdan, o‘qitish metodlari, pedagogik munosabatlar, baholash tizimi va ta’lim jarayonini boshqarish mexanizmlarini ham takomillashtirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim sohasining asosiy prinsiplari, jumladan, ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash, ta’limning uzluksizligi va izchilligi, ta’lim tizimida ochiqlik va shaffoflik kabi tamoyillar belgilangan [1]. Ushbu talablar maktablarda ta’lim jarayonini har bir o‘quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli “2022–2026-yillarda maktab ta’limini

rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida maktab ta’limi sifatini oshirish, milliy o‘quv dasturini takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish hamda o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2]. Mazkur hujjatlar ta’lim sifatini oshirishni davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilaydi.

Ta’lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. An’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda o‘quvchini faol fikrlashga, muammolarni mustaqil hal etishga, o‘z bilimini amaliy vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltiruvchi metodlarni joriy etish zarur. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini muntazam tahlil qilish va maktab miqyosida samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish ham ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish hamda ularni maktab amaliyotida qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolani tayyorlash jarayonida pedagogika va ta’limni boshqarish sohalariga oid ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish hamda nazariy xulosalar chiqarish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ta’lim sifatiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmuni tahlil qilinib, ularda belgilangan vazifalarning maktab faoliyati bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqildi.

Ta’lim sifati ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, u o‘quvchilarning bilim darajasi, egallagan ko‘nikmalari, ta’lim jarayonining samaradorligi, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ta’lim muhitining holati bilan belgilanadi. M.M. Potashnikning ta’lim sifatini boshqarishga oid qarashlarida ta’lim natijalarini maqsadli rejalashtirish, faoliyatni muvofiqlashtirish va natijalarni tahlil qilish muhim boshqaruv vazifalari sifatida qaraladi [3]. Ushbu yondashuv maktab faoliyatida

sifatni oshirishni alohida tadbirlar yig‘indisi emas, balki uzluksiz va tizimli jarayon sifatida tashkil etish zarurligini anglatadi.

V.I. Zagvyazinskiy ta’lim nazariyasiga oid tadqiqotlarida o‘qitish jarayonining samaradorligi pedagogik maqsadlar, ta’lim mazmuni va o‘quvchining faol bilish faoliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bilan izohlanadi [3]. Mazkur qarashdan kelib chiqib, dars jarayonida o‘quvchilarning faqat tayyor ma’lumotlarni o‘zlashtirishi emas, balki bilimlarni tahlil qilish, taqqoslash va mustaqil xulosalar chiqarishiga ham sharoit yaratish lozim.

G.K. Selevko zamonaviy ta’lim texnologiyalarini o‘quv maqsadlariga erishishga yo‘naltirilgan metodlar va vositalar tizimi sifatida o‘rganadi [4]. Bu yondashuv pedagogik texnologiyalarni darsga shunchaki yangilik sifatida kiritish emas, balki ularni o‘quvchilarning ehtiyojlari, fan xususiyatlari va kutilayotgan natijalarga muvofiq tanlash zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbek pedagogik adabiyotlarida ham ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, o‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirish va o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni takomillashtirish masalalari muhim o‘rin egallaydi. B.X. Xo‘jayevning pedagogika nazariyasi va amaliyotiga oid ishlarida pedagogik jarayonni tashkil etish hamda ta’lim metodlaridan maqsadga muvofiq foydalanish masalalari yoritilgan [5]. R.A. Mavlonova va hammualliflarning pedagogikaga oid darsligida ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni, tamoyillari va metodlariga doir nazariy qarashlar bayon etilgan [6].

O‘rganilgan manbalar ta’lim sifatini oshirish uchun pedagogik metodlarni takomillashtirish, o‘quvchilar faoliyatini muntazam tahlil qilish va maktab boshqaruvida tizimli yondashuvni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Shu asosda maqolada ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy yo‘nalishlar umumlashtirildi.

Ilmiy adabiyotlar va me’yoriy hujjatlar tahlili umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirish bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan

bir necha yo‘nalishda olib borilishi zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu yo‘nalishlarning asosiylari zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, o‘quvchilar bilimini muntazam baholash, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim jarayonini samarali boshqarishdan iborat.

Birinchidan, o‘quvchi faolligiga asoslangan pedagogik yondashuvlarni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida muammoli savollar, guruhli topshiriqlar, munozaralar, amaliy mashqlar va kichik loyihalardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirishi mumkin. Bunday metodlar o‘quvchilarni tayyor bilimlarni qabul qiluvchi ishtirokchi sifatida emas, balki bilimni faol o‘zlashtiruvchi va amaliyotda qo‘llovchi shaxs sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, o‘quvchilar bilimini muntazam tahlil qilish va baholash tizimini takomillashtirish zarur. Baholash faqat chorak yoki semestr yakunida baho qo‘yish bilan cheklanmasligi kerak. Joriy topshiriqlar, qisqa nazorat ishlari, og‘zaki savol-javoblar va mustaqil ishlar orqali o‘quvchilarning mavzuni qay darajada tushungani aniqlanadi. Olingan ma’lumotlar asosida bilimdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish uchun qo‘shimcha tushuntirish, individual topshiriqlar va takrorlash mashg‘ulotlarini tashkil etish mumkin.

Uchinchidan, pedagoglarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirish ta’lim sifatining muhim shartidir. O‘qituvchilarning fan bo‘yicha bilimlari bilan bir qatorda zamonaviy metodlarni tanlash, sinfni boshqarish, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish va baholash natijalaridan foydalanish ko‘nikmalari ham rivojlantirilishi lozim. Bunda maktabdagi metodik birlashmalar, o‘zaro dars kuzatuvi, tajriba almashish va maqsadli metodik mashg‘ulotlar samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, maktab ichki monitoringini rivojlantirish talab etiladi. Monitoring o‘qituvchilar faoliyatini faqat tekshirish yoki kamchiliklarni qayd etish vositasi sifatida emas, balki ta’lim jarayonini

yaxshilashga yordam beruvchi boshqaruv mexanizmi sifatida tashkil etilishi lozim. Dars kuzatuvlari, o‘quvchilar o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, davomat va metodik ishlar tahlili maktabning ustuvor muammolarini aniqlashga yordam beradi. Aniqlangan muammolar yuzasidan aniq vazifalar, mas’ullar va amalga oshirish muddatlarini belgilash monitoring samaradorligini oshiradi.

Beshinchidan, o‘quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish muhimdir. O‘quvchilarning qobiliyati, tayyorgarlik darajasi va o‘zlashtirish sur’ati bir xil bo‘lmaydi. Shu bois topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra farqlash, qo‘shimcha yordamga muhtoj o‘quvchilar bilan maqsadli ishlash va yuqori natija ko‘rsatayotgan o‘quvchilarni yanada rivojlantiruvchi vazifalar bilan ta’minlash maqsadga muvofiqdir.

Mazkur tahlil asosida ta’lim sifatini oshirishning quyidagi o‘zaro bog‘liq modeli taklif etiladi:

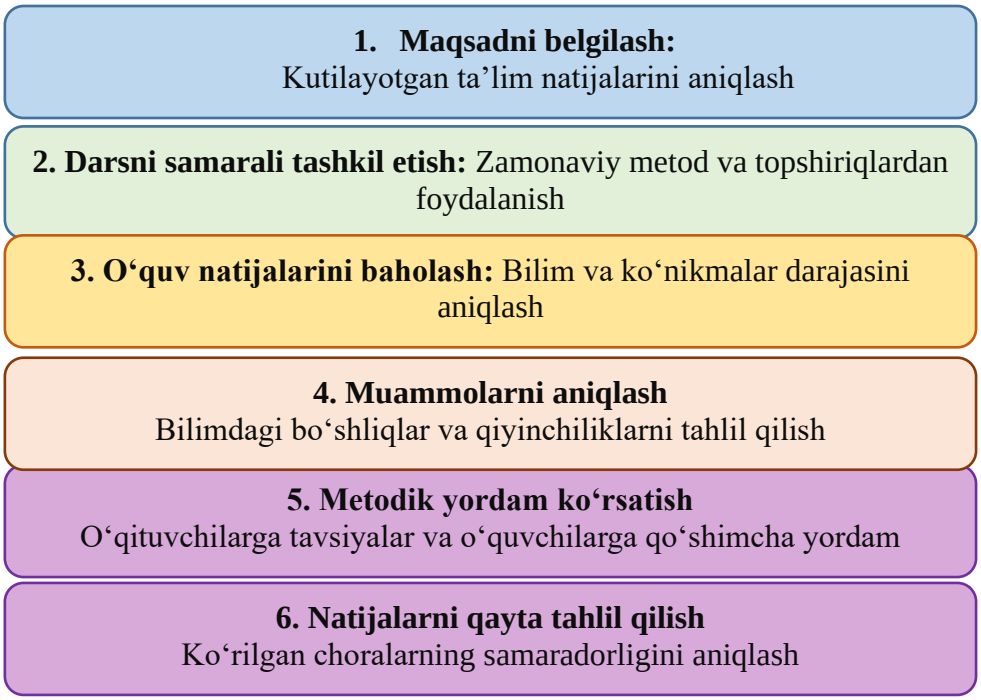

1-rasm

Ushbu taqdim etilgan ta’lim sifatini uzluksiz takomillashtirish sikli maktabdagi pedagogik va boshqaruv faoliyatining o‘zaro

bog‘liqligini ifodalaydi. Modelning asosiy xususiyati shundaki, baholash natijalari faqat o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash uchun emas, balki mavjud muammolarni bartaraf etish, pedagoglarga metodik yordam ko‘rsatish va keyingi ta’lim maqsadlarini takomillashtirish uchun ham xizmat qiladi. Shu tariqa, ta’lim sifatini boshqarish nazoratga asoslangan jarayondan uzluksiz rivojlanishga yo‘naltirilgan tizimga aylanadi.

Tahlil natijalari ta’lim sifatini oshirishda alohida pedagogik metodni joriy etishning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatadi. Samarali natijaga erishish uchun dars mazmuni, o‘quvchilarning faoliyati, baholash usullari va maktab boshqaruvi o‘zaro muvofiqlashtirilishi lozim. Masalan, interaktiv metodlardan foydalanish o‘quvchilar faolligini oshirishi mumkin, biroq topshiriqlar dars maqsadiga mos kelmasa yoki natijalar tahlil qilinmasa, ularning ta’lim sifatiga ta’sirini aniqlash qiyinlashadi.

Shuningdek, ichki monitoringni tashkil etishda nazorat va metodik yordam o‘rtasidagi muvozanatga rioya qilish muhim. Dars kuzatuvining asosiy maqsadi faqat kamchiliklarni aniqlashdan iborat bo‘lsa, pedagoglar bu jarayonni rasmiy tekshiruv sifatida qabul qilishi mumkin. Aksincha, kuzatuv natijalari aniq tavsiyalar, tajriba almashish va kasbiy rivojlanish bilan bog‘lansa, monitoringning takomillashtiruvchi imkoniyatlari ortadi. Shu jihatdan direktorning o‘quv ishlari bo‘yicha o‘rinbosari faoliyati ta’lim sifatini boshqarish, pedagoglarni metodik qo‘llab-quvvatlash va o‘quv natijalarini tahlil qilishni birlashtirishi lozim.

Ta’lim sifatini oshirishda o‘quvchilar, pedagoglar va ota-onalar hamkorligi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. O‘quvchilarning o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklar o‘z vaqtida aniqlanib, oila bilan

hamkorlikda tegishli choralar ko‘rilsa, ta’lim jarayonining uzluksizligi mustahkamlanadi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olish, adolatli baholash va psixologik jihatdan qulay ta’lim muhitini yaratish sifatli ta’limning muhim shartlari hisoblanadi.

Taklif etilgan model nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, uning samaradorligini baholash uchun kelgusida maktab amaliyotida sinovdan o‘tkazish, boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash hamda pedagoglar fikrini o‘rganish mumkin. Bu esa modelning amaliy imkoniyatlarini yanada aniqroq belgilashga yordam beradi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirish uzluksiz, tizimli va ko‘p yo‘nalishli faoliyatni talab etadi. Ilmiy adabiyotlar va me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili asosida zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, o‘quvchilar bilimini muntazam baholash, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ichki monitoringni takomillashtirish va individual yondashuvni kuchaytirish asosiy yo‘nalishlar sifatida belgilandi.

Maktab amaliyotida ushbu yo‘nalishlarni samarali amalga oshirish uchun quyidagi tavsiyalar muhim hisoblanadi:

1. Har bir darsning maqsadi va kutilayotgan natijalarini aniq belgilash hamda o‘quvchi faolligini ta’minlaydigan metodlarni tanlash.
2. O‘quvchilar bilimini muntazam tahlil qilib, aniqlangan bo‘shliqlarni bartaraf etish bo‘yicha maqsadli ishlarni tashkil etish.
3. Pedagoglar o‘rtasida o‘zaro dars kuzatuvi, metodik maslahat va tajriba almashish amaliyotini rivojlantirish.
4. Maktab ichki monitoringini jazolash yoki rasmiy hisobot tayyorlash vositasi sifatida emas, balki ta’lim sifatini yaxshilash mexanizmi sifatida qo‘llash.

5. O‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olib, zarur hollarda tabaqalashtirilgan topshiriqlar va qo‘shimcha mashg‘ulotlardan foydalanish.

6. Ta’lim natijalarini tahlil qilishda pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalar hamkorligini mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti zamonaviy pedagogik yondashuvlarni maktab boshqaruvi va metodik faoliyat bilan uyg‘unlashtirishdan iborat. Mazkur yondashuvlarning izchil amalga oshirilishi o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini mustahkamlash hamda maktabda sifatga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini shakllantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-5013007

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-6008663

3. Поташник М.М. Управление качеством образования. — М.: Педагогическое общество России, 2000.

4. Загвязинский В.И. Теория обучения: современная интерпретация. — М.: Академия, 2008.

5. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М.: Народное образование, 1998.

6. Xo‘jayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Sano-standart, 2017.

7. Mavlonova R.A. va boshq. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

Ta’lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni

Oqbutayev Bobur Hamroqulovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim sifatini oshirishning nazariy va amaliy asoslari, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etish yo‘llari, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, hamkorlikda ishlash, raqamli vositalar, formativ baholash va individual yondashuvning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi, ta’lim va tarbiya uyg‘unligi, maktab–oila–mahalla hamkorligi hamda ta’lim sifatini baholash mezonlariga e’tibor qaratiladi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar o‘z-o‘zidan natija bermasligi, ular aniq pedagogik maqsad, puxta rejalashtirish va o‘quvchi ehtiyojlariga mos yondashuv bilan qo‘llangandagina samarali bo‘lishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, pedagogik texnologiya, innovatsion metodlar, raqamli ta’lim, interfaol dars, o‘qituvchi, o‘quvchi, mustaqil fikrlash, baholash, tarbiya, kompetensiya.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы повышения качества образования, способы внедрения современных педагогических технологий в учебный процесс, а также вопросы развития самостоятельного мышления и креативности учащихся. Анализируются интерактивные методы, проблемно-ориентированное обучение, проектное обучение, совместная работа, цифровые инструменты, формирующее оценивание и возможности индивидуального подхода. Также уделяется внимание профессиональному развитию учителя, гармонии воспитания и образования,

сотрудничеству школы, семьи и соседства, а также критериям оценки качества образования. В статье утверждается, что современные технологии сами по себе не дают результатов, а эффективны только при использовании с четкой педагогической целью, тщательным планированием и подходом, отвечающим потребностям ученика.

Ключевые слова: качество образования, педагогические технологии, инновационные методы, цифровое образование, интерактивный урок, учитель, ученик, самостоятельное мышление, оценивание, воспитание, компетентность.

Abstract: This article explores the theoretical and practical foundations for enhancing the quality of education, methods for integrating modern pedagogical technologies into the teaching process, and strategies for fostering students' independent thinking and creativity. It analyzes the potential of interactive methods, problem-based learning, project-based learning, collaborative work, digital tools, formative assessment, and individualized approaches. Furthermore, the article addresses the professional development of teachers, the integration of instruction and character education, the synergy between schools, families, and the community, as well as the criteria for evaluating educational quality. It argues that modern technologies do not yield results on their own; rather, they become effective only when applied with clear pedagogical objectives, thorough planning, and an approach tailored to the specific needs of students.

Keywords: quality of education, pedagogical technology, innovative methods, digital education, interactive lesson, teacher, student, independent thinking, assessment, character education, competence.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimini takomillashtirish jamiyat

taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishi, avvalo, yosh avlodning bilim darajasi, dunyoqarashi, kasbiy salohiyati va mustaqil qaror qabul qila olish qobiliyatiga bog‘liq. Shu sababli maktab ta’limi faqat ma’lumot yetkazib berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchini hayotda zarur bo‘ladigan bilim, ko‘nikma va qadriyatlar bilan qurollantirishi kerak.

Ta’lim sifati ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, u o‘quv dasturining mazmuni, o‘qitish metodlari, pedagogning mahorati, ta’lim muhitining xavfsizligi, o‘quv materiallarining mavjudligi, baholashning adolatliligi va o‘quvchining erishgan natijalarini qamrab oladi. Shuning uchun ta’lim sifatini oshirish bitta tadbir yoki yangi qurilmani joriy etish bilangina amalga oshmaydi. Bu jarayon muntazam tahlil, hamkorlik, yangilanish va mas’uliyatni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi — zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta’lim sifatiga ta’sirini yoritish, ularni amaliyotda qo‘llashning muhim shartlarini ko‘rsatish va o‘quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan ta’limni tashkil etish bo‘yicha takliflarni bayon qilish. Maqolada nazariy qarashlar bilan bir qatorda, maktab darslarida foydalanish mumkin bo‘lgan amaliy yondashuvlar ham ko‘rib chiqiladi.

Ta’lim sifati tushunchasi va uning asosiy mezonlari

Ta’lim sifati — o‘quv jarayonining belgilangan maqsad va natijalarga qay darajada erishayotganini ifodalovchi ko‘rsatkichlar majmuasidir. Sifatli ta’lim o‘quvchining mavzuni yodlab olishi bilangina o‘lchanmaydi. U bilimni tushunish, uni yangi vaziyatda qo‘llash, fikrini asoslash, savol berish, muammoni tahlil qilish va boshqalar bilan hamkorlikda yechim topish qobiliyatlarida ham namoyon bo‘ladi.

Ta’lim sifatini baholashda bir nechta mezonlarni hisobga olish maqsadga muvofiq. Birinchi mezon — o‘quv natijalari: o‘quvchi fan

bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmalarni egallaganmi? Ikkinchi mezon — jarayon sifati: dars maqsadi tushunarlimi, topshiriqlar yoshga mosmi, barcha o‘quvchilar faol qatnashyaptimi? Uchinchi mezon — ta’lim muhiti: sinfda hurmat, xavfsizlik, adolat va o‘zaro yordam mavjudmi? To‘rtinchi mezon

— rivojlanish: o‘quvchi avvalgi natijalariga nisbatan o‘sishga erishyaptimi?

Sifatni faqat yakuniy nazorat ishi yoki baholar bilan aniqlash yetarli emas. O‘quvchining darsdagi ishtiroki, mustaqil bajaradigan ishlari, savollarga bergan izohlari va xatolaridan xulosa chiqarishi ham muhim dalildir. Shu bois o‘qituvchi turli baholash usullaridan foydalanib, o‘quvchining kuchli tomonlari va qo‘shimcha yordam talab qiladigan jihatlarini aniqlab borishi kerak.

Ta’lim sifati teng imkoniyatlar bilan ham bog‘liq. Har bir o‘quvchi bir xil tezlikda o‘rganmaydi; kimdir matnni o‘qib tez tushunadi, boshqasi tasvir, tajriba yoki og‘zaki izoh orqali yaxshiroq o‘zlashtiradi. O‘qituvchi turli usullarni uyg‘unlashtirsa, o‘quvchilarning ko‘proq qismi darsda muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning mohiyati

Pedagogik texnologiya — ta’lim maqsadiga erishish uchun mazmun, metod, vosita, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini o‘zaro bog‘liq holda rejalashtirish va tashkil etish yondashuvidir. Bu tushuncha faqat kompyuter yoki elektron doskadan foydalanishni anglatmaydi. Darsni aniq maqsad asosida loyihalash, o‘quvchilarning faoliyatini tashkil etish, natijalarni tekshirish va zarur o‘zgartirishlarni kiritish ham pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismidir.

Zamonaviy yondashuvda o‘qituvchi bilimning yagona manbai sifatida emas, balki o‘quv jarayonini tashkil qiluvchi, yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi esa savol beradigan, ma’lumot izlaydigan, tajriba

o‘tkazadigan, fikr almashadigan va o‘z natijasini baholaydigan faol ishtirokchiga aylanadi. Bunday o‘zgarish o‘qituvchining ahamiyatini kamaytirmaydi, aksincha, uning rejalashtirish va boshqarish mahoratiga yuqori talab qo‘yadi.

Har qanday yangi metodni qo‘llashdan avval o‘qituvchi uchta savolga javob berishi lozim: o‘quvchilar nimani o‘rganishi kerak, bu maqsadga qaysi faoliyat yordam beradi va natija qanday aniqlanadi? Agar metod dars maqsadiga mos kelmasa, u qiziqarli ko‘rinsa ham, ta’lim samaradorligini oshirmasligi mumkin. Demak, texnologiyani tanlashda yangilikning o‘zi emas, uning pedagogik foydasi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Interfaol metodlar va o‘quvchi faolligi

Interfaol metodlar o‘quvchilarni fikr almashish, muammoni birgalikda hal qilish, o‘z nuqtayi nazarini tushuntirish va boshqalarning fikrini tinglashga undaydi. Bunday metodlarda o‘qituvchi topshiriqni aniq belgilaydi, vaqtni taqsimlaydi, muhokama qoidalarini tushuntiradi va yakunda o‘rganilgan bilimlarni umumlashtiradi. Interfaollik shunchaki guruhga bo‘linish emas; har bir o‘quvchining mazmunli ishtiroki muhim.

“Aqliy hujum” usuli mavzu bo‘yicha dastlabki fikrlarni yig‘ishga yordam beradi. Dastlab o‘quvchilar takliflarni erkin aytadilar, keyin ular guruhlanadi va asosli fikrlar ajratib olinadi. Bu usuldan foydalanishda barcha fikrlarni darhol tanqid qilmaslik, keyingi bosqichda esa ularni dalillar bilan tekshirish muhim. Shunda o‘quvchi o‘z fikrini bildirishdan cho‘chimaydi va fikrlash jarayoni faollashadi.

“Klaster” usulida asosiy tushuncha doska yoki qog‘oz markaziga yoziladi, unga bog‘liq fikrlar tarmoqlar ko‘rinishida joylashtiriladi. Bu usul mavzuning tarkibiy qismlarini ko‘rishga, tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlashga yordam beradi. “BBB” — bilaman, bilishni xohlayman, bildim — usuli esa dars boshida o‘quvchining avvalgi bilimini aniqlash va dars yakunida

yangi o‘rganganlarini sarhisob qilish imkonini beradi.

Munozara metodida o‘quvchilar bir masala bo‘yicha turli qarashlarni dalillar bilan himoya qiladi. O‘qituvchi muhokama madaniyatini shakllantirishi, shaxsga emas, fikrga munosabat bildirishni o‘rgatishi lozim. Bunday faoliyat nutq madaniyati, tanqidiy fikrlash va tinglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Biroq munozara uchun mavzu o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarligiga mos bo‘lishi, yakunda esa o‘qituvchi ilmiy jihatdan to‘g‘ri xulosani aniqlashtirishi zarur.

Muammoli ta’lim va tanqidiy fikrlash

Muammoli ta’lim o‘quvchini tayyor javobni eslab qolishga emas, savolning mohiyatini tushunish va yechim izlashga yo‘naltiradi. O‘qituvchi mavzuga mos muammoli vaziyat yaratadi, o‘quvchilar esa mavjud bilimlariga tayangan holda taxminlar ilgari suradilar. Keyin taxminlar dalillar, tajribalar, matn yoki hisob-kitoblar orqali tekshiriladi. Shu tariqa o‘quvchi bilimning qanday hosil bo‘lishini ham anglaydi.

Masalan, tabiiy fanlarda o‘qituvchi kundalik hayotda uchraydigan hodisani taqdim etib, uning sababini izohlashni so‘rashi mumkin. Matematika darsida bir masalani bir necha usulda yechish taklif etiladi. Ona tili yoki adabiyot darsida esa qahramonning qarori, matnning asosiy g‘oyasi yoki muallif fikri dalillar asosida tahlil qilinadi. Har bir holatda savol o‘quvchini fikrlashga undashi va mavzu maqsadiga xizmat qilishi lozim.

Tanqidiy fikrlash — ma’lumotni shunchaki qabul qilmasdan, uning ishonchliligini tekshirish, dalil va fikrni farqlash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash hamda xulosani asoslash qobiliyatidir. Raqamli axborot ko‘paygan davrda bu ko‘nikma ayniqsa muhim. O‘quvchilarga ma’lumot manbasini tekshirish, bir masala bo‘yicha turli manbalarni solishtirish va isbotsiz da’volarga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish o‘rgatilishi kerak.

Muammoli ta’limda noto‘g‘ri javobni darhol muvaffaqiyatsizlik

deb baholash to‘g‘ri emas. Ba’zan xato o‘quvchining qanday fikrlayotganini ko‘rsatadi va o‘qituvchiga tushunmovchilikni aniqlash imkonini beradi. Muhimi, o‘quvchi xatosini tahlil qilsin, to‘g‘ri yechimga olib boradigan dalilni ko‘rsin va keyingi safar o‘z yondashuvini

takomillashtirsin.

Guruhlarda ishlash va hamkorlikda o‘qitish

Hamkorlikda o‘qitish o‘quvchilarning umumiy maqsad sari birgalikda ishlashiga asoslanadi. Guruhli faoliyatda o‘quvchilar vazifalarni taqsimlaydi, o‘zaro yordam beradi, ma’lumotlarni birlashtiradi va umumiy natijani taqdim etadi. Bu jarayon nafaqat fan bilimlarini, balki muloqot, mas’uliyat, kelishuvga erishish va vaqtni boshqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Guruh ishining samarali bo‘lishi uchun topshiriq aniq, natija o‘lchanadigan va har bir ishtirokchining vazifasi tushunarli bo‘lishi kerak. Masalan, bir o‘quvchi ma’lumot yig‘adi, ikkinchisi yozib boradi, uchinchisi dalillarni tahlil qiladi, to‘rtinchisi natijani taqdim etadi. Vazifalarni navbat bilan almashtirib borish barcha o‘quvchilarning turli ko‘nikmalarni rivojlantirishiga yordam beradi.

Guruhlar tuzilganda faqat yuqori natija ko‘rsatadigan o‘quvchilarni bir joyga, qiynalayotganlarni boshqa joyga ajratishdan ehtiyot bo‘lish lozim. Turli tayyorgarlik darajasidagi o‘quvchilarni hamkorlikka jalb qilish o‘zaro o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchi ayrim o‘quvchilarning barcha ishni bajarib qo‘yishi yoki boshqalarning chetda qolishiga yo‘l qo‘ymasligi kerak.

Guruh faoliyati yakunida faqat umumiy mahsulot emas, jarayon ham muhokama qilinadi: vazifalar adolatli taqsimlandimi, hamma qatnashdimi, kelishmovchilik qanday hal etildi va keyingi safar nimani yaxshilash mumkin? Bunday tahlil hamkorlikni tasodifiy mashg‘ulotdan maqsadli o‘quv faoliyatiga aylantiradi.

Loyiha asosida o‘qitish va amaliy bilim

Loyiha metodi o‘quvchilarga muayyan savol yoki muammoni o‘rganish, reja tuzish, ma’lumot yig‘ish, natijani tahlil qilish va yakuniy mahsulotni taqdim etish imkonini beradi. Loyiha yakunida taqdimot, maket, hisobot, tavsiya, tajriba natijasi yoki boshqa amaliy mahsulot yaratilishi mumkin. Bu yondashuv fanlararo aloqalarni kuchaytiradi va bilimni hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga yordam beradi.

Maktab sharoitida loyihalar katta mablag‘ yoki murakkab jihozlarni talab qilishi shart emas. Masalan, maktabdagi suvdan foydalanish odatlarini o‘rganish, kitobxonlikni rag‘batlantirish rejasini ishlab chiqish, mahalladagi tarixiy obida haqida ma’lumot to‘plash yoki chiqindilarni saralash bo‘yicha taklif tayyorlash mumkin. Bunday mavzular o‘quvchini atrof-muhitga e’tiborli bo‘lishga, ma’lumotni tartibga solishga va asoslangan taklif bildirishga o‘rgatadi.

Loyiha bosqichma-bosqich tashkil etiladi: muammoni aniqlash, maqsadni belgilash, ish rejasini tuzish, vazifalarni taqsimlash, ma’lumot to‘plash, natijani tahlil qilish, mahsulotni tayyorlash va taqdimot o‘tkazish. Har bir bosqichda o‘qituvchi yo‘l-yo‘riq beradi, lekin barcha qarorlarni o‘quvchining o‘rniga qabul qilmaydi. Aks holda loyiha o‘quvchining mustaqil faoliyatidan ko‘ra, tayyor ishni ko‘rsatishga aylanib qoladi.

Loyihani baholash mezonlari oldindan e’lon qilinishi zarur. Mazmunning aniqligi, ma’lumotlarning ishonchliligi, jamoaviy ishtirok, ijodiy yondashuv, amaliy foyda va taqdimot sifati hisobga olinishi mumkin. Faqat tashqi ko‘rinishga yuqori baho berish mazmuniy bilimni ikkinchi o‘ringa surib qo‘yishi mumkin; shu sababli baholash muvozanatli bo‘lishi lozim.

Raqamli texnologiyalar va elektron ta’lim

Raqamli texnologiyalar ta’lim mazmunini turli shakllarda taqdim etish, o‘quvchilar bilan tezkor aloqa qilish, mustaqil mashqlarni tashkil etish va natijalarni kuzatish imkonini beradi.

Elektron darsliklar, taqdimotlar, videolavhalar, simulyatsiyalar, onlayn testlar va ta’lim platformalari darsni boyitishi mumkin. Ayniqsa, murakkab jarayonlarni animatsiya yoki model yordamida ko‘rsatish o‘quvchining mavzuni tushunishini yengillashtiradi.

Raqamli vosita darsning maqsadiga mos tanlanishi kerak. Agar qisqa tushuntirish yoki oddiy yozma mashq yetarli bo‘lsa, murakkab platformadan foydalanish ortiqcha vaqt olishi mumkin. Texnologiya o‘quvchining e’tiborini asosiy mazmundan chalg‘itmasligi, aksincha, tushunish va mashq qilishni osonlashtirishi kerak. O‘qituvchi darsdan avval texnik vositalarning ishlashini tekshirishi va internet yoki qurilma ishlamagan holat uchun muqobil reja tayyorlashi maqsadga muvofiq.

Raqamli tenglik masalasi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Barcha o‘quvchilarda shaxsiy qurilma yoki barqaror internet bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun uyga vazifa faqat internet orqali bajariladigan shaklda berilsa, ayrim o‘quvchilar uchun noqulaylik tug‘ilishi ehtimoli bor. O‘qituvchi imkon qadar bosma variant, maktabda bajarish imkoniyati yoki boshqa teng sharoit yaratadigan usullarni ko‘zda tutishi lozim.

Raqamli savodxonlik xavfsiz va mas’uliyatli foydalanishni ham qamrab oladi. O‘quvchilarga shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, noma’lum havolalarga ehtiyot bo‘lish, internetdagi ma’lumotni tekshirish, mualliflik huquqini hurmat qilish va onlayn muloqot odobiga rioya etish o‘rgatilishi zarur. Shunda raqamli ta’lim texnik ko‘nikmalar bilan bir qatorda axborot madaniyatini ham shakllantiradi.

Sun’iy intellekt va ta’limda mas’uliyatli foydalanish

Sun’iy intellektga asoslangan vositalar matnni tushuntirish, savollar tuzish, mashq variantlarini ishlab chiqish yoki murakkab tushunchalarni soddaroq izohlashda yordam berishi mumkin. Biroq bunday vositalar bergan javoblar doimo to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Ular ayrim ma’lumotlarni noto‘g‘ri talqin qilishi yoki ishonchli ko‘ringan,

lekin tekshirilmagan javob berishi mumkin. Shu bois o‘qituvchi va o‘quvchi natijani darsliklar, ishonchli manbalar va o‘z bilimlari bilan tekshirishi lozim.

Sun’iy intellekt o‘quvchining o‘rniga barcha vazifani bajarib beradigan vosita sifatida emas, balki fikrlashni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi sifatida ishlatilishi kerak. Masalan, o‘quvchi avval o‘z javobini yozib, keyin uni takomillashtirish uchun tavsiya so‘rashi mumkin. Yoki vositadan mavzu bo‘yicha qo‘shimcha savollar tuzishda foydalanib, javoblarni mustaqil izlaydi. Bu usul o‘quvchining mas’uliyatini saqlab qoladi.

Akademik halollik ham muhim. Boshqa manbadan olingan fikrni o‘z fikridek ko‘rsatish, tayyor matnni tushunmasdan topshirish yoki tekshirilmagan ma’lumotni haqiqat sifatida taqdim etish o‘rganish maqsadiga zid. O‘quvchilarga manbani ko‘rsatish, o‘z xulosasini shakllantirish va foydalanilgan yordamchi vositalar haqida ochiq bo‘lish madaniyatini o‘rgatish kerak.

Sun’iy intellektdan foydalanishda yoshga moslik, maxfiylik va o‘qituvchining nazorati muhim. O‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini keraksiz tarzda tizimlarga kiritmaslik, topshiriq shartlarini aniq belgilash va texnologiya bergan natijani pedagogik maqsad bilan solishtirish zarur. Asosiy maqsad — texnologiyani insoniy fikrlash va muloqotning o‘rniga qo‘yish emas, ularni samarali qo‘llab-quvvatlashdir.

O‘qituvchining kasbiy mahorati va uzluksiz rivojlanishi

Ta’lim sifatining muhim omillaridan biri o‘qituvchining kasbiy mahoratidir. Pedagog fanini chuqur bilishi bilan birga, uni o‘quvchiga tushunarli yetkazish, darsni maqsadli rejalashtirish, sinfni boshqarish, o‘quvchilarning farqlarini hisobga olish va natijalarni tahlil qilish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi kerak. Zamonaviy metodlardan foydalanish aynan shu kasbiy asos bilan samarali natija beradi.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish seminar va treninglarda

qatnashish bilangina cheklanmaydi. O‘qituvchi hamkasblar darsini kuzatishi, o‘z darsini tahlil qilishi, o‘quvchilarning fikrini tinglashi, metodik adabiyotlarni o‘rganishi va kichik tajribalar o‘tkazishi mumkin. Masalan, bir darsda savol-javob usulini o‘zgartirib, o‘quvchilar ishtirokiga qanday ta’sir qilganini kuzatish pedagogik qarorlarni dalil asosida takomillashtirishga yordam beradi.

O‘zaro tajriba almashish maktab jamoasining rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchilar birgalikda dars ishlanmasini tayyorlashi, murakkab mavzularni muhokama qilishi va muvaffaqiyatli topshiriqlarni o‘zaro ulashishi mumkin. Bunday hamkorlik raqobatdan ko‘ra umumiy maqsad — o‘quvchining rivojlanishiga e’tibor qaratadi.

Pedagogik mahoratning yana bir jihati — o‘quvchi bilan hurmatga asoslangan munosabat o‘rnatishdir. O‘quvchining savolini mensimaslik, uni boshqalar oldida kamsitish yoki faqat xatosiga e’tibor berish ta’limga bo‘lgan ishonchni susaytirishi mumkin. Aksincha, aniq talab, xolis munosabat, rag‘batlantiruvchi fikr-mulohaza va adolatli qoidalar o‘quvchining o‘z kuchiga ishonchini oshiradi.

Individual yondashuv va inklyuziv ta’lim

Sinfdagi o‘quvchilar bilim darajasi, qiziqishi, o‘rganish sur’ati va ehtiyojlari bilan bir-biridan farq qiladi. Shu sababli barcha o‘quvchilarga har doim bir xil topshiriq va bir xil yordam berish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Individual yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyatini hisobga olgan holda, umumiy ta’lim maqsadlariga erishish uchun mos yordam va topshiriqlarni taklif etishni anglatadi.

Differensial topshiriqlar orqali bir mavzu bo‘yicha turli murakkablikdagi mashqlar berish mumkin. Asosiy topshiriq barcha o‘quvchilar uchun zarur bilimni mustahkamlasa, qo‘shimcha savollar chuqurroq tahlil qilishni xohlovchilarga imkon yaratadi. Qo‘shimcha yordamga muhtoj o‘quvchiga esa bosqichma-bosqich ko‘rsatma,

namunaviy yechim yoki tayanch so‘zlar berilishi mumkin. Bunda o‘quvchilarni doimiy ravishda “kuchli” va “kuchsiz” guruhlarga ajratib qo‘ymaslik kerak.

Inklyuziv ta’limning maqsadi — turli ehtiyojlarga ega o‘quvchilar uchun ta’limda qatnashish va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini kengaytirishdir. Buning uchun o‘quv materialini tushunarli shaklda taqdim etish, zarur bo‘lsa, qo‘shimcha vaqt yoki moslashtirilgan topshiriq berish, sinfda hurmat va o‘zaro yordam muhitini yaratish muhim. O‘qituvchi o‘quvchining qiyinchiligini faqat uning qobiliyati bilan izohlamasdan, dars tashkiloti va muhitning ta’sirini ham ko‘rib chiqishi lozim.

Individual yondashuv o‘quvchidan talabni pasaytirish degani emas. Aksincha, aniq maqsad qo‘yib, unga erishish uchun zarur yordamni ko‘rsatish demakdir. O‘quvchi o‘z rivojlanishini ko‘ra olsa, keyingi bosqichga intilishi kuchayadi. Bunda kichik yutuqlarni e’tirof etish, xatoni o‘rganish imkoniyati sifatida ko‘rsatish va muntazam fikr-mulohaza berish muhim.

Baholash, fikr-mulohaza va o‘quv natijalarini kuzatish

Baholash ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchining nimani bilishini aniqlash bilan birga, keyingi o‘rganish yo‘lini belgilashga xizmat qiladi. Yakuniy baholash muayyan davr oxiridagi natijani ko‘rsatsa, formativ baholash dars davomida tushunish darajasini kuzatish va o‘z vaqtida yordam berishga qaratiladi. Har ikkala tur ham aniq mezonlar va adolatli yondashuv asosida amalga oshirilishi kerak.

Formativ baholashning sodda usullariga qisqa savollar, chiqish bileti, o‘zaro tekshirish, o‘zini baholash, og‘zaki izoh va kichik amaliy topshiriqlar kiradi. Masalan, dars oxirida o‘quvchidan bugun nimani o‘rganganini, qaysi savol hali tushunarsiz qolganini va bilimni qayerda qo‘llash mumkinligini yozish so‘raladi. Javoblar o‘qituvchiga keyingi darsni rejalashtirishda yordam beradi.

Fikr-mulohaza aniq, tushunarli va amaliy bo‘lishi lozim.

“Yaxshi” yoki “yomon” kabi umumiy izohlar o‘quvchiga nimani yaxshilash kerakligini ko‘rsatmaydi. Buning o‘rniga, masalan, “fikringni ikki dalil bilan asosla” yoki “hisoblash bosqichlarini ketma-ket yoz” kabi aniq tavsiyalar berish mumkin. Shu bilan birga, o‘quvchining muvaffaqiyatli bajargan jihatini ko‘rsatish uning keyingi harakatiga yo‘nalish beradi.

Baholashda shaffoflik muhim: o‘quvchi ish boshlashdan avval nimaga qarab baholanishini bilishi kerak. Mezonlar mazmun, aniqlik, mustaqillik, izohlash va amaliy qo‘llash kabi jihatlarni qamrab olishi mumkin. Baholash shaxsiy munosabat yoki o‘quvchining boshqa o‘quvchilar bilan solishtirilishiga emas, uning ish sifati va belgilangan mezonlarga asoslanishi zarur.

Ta’lim va tarbiya uyg‘unligi

Ta’lim va tarbiya o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlardir. O‘quvchi bilim olish bilan birga, mas’uliyat, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik va boshqalarga hurmat kabi fazilatlarni ham egallashi kerak. Bu qadriyatlar faqat alohida tarbiyaviy tadbirlar orqali emas, balki kundalik dars jarayonidagi munosabatlar, topshiriqlar va o‘qituvchining shaxsiy namunasida ham shakllanadi.

Masalan, guruhli topshiriqda vazifani adolatli taqsimlash mas’uliyatni, munozarada boshqalarning fikrini hurmat qilish bag‘rikenglikni, loyiha ishida manbalarni to‘g‘ri ko‘rsatish halollikni rivojlantiradi. O‘qituvchi o‘z vaqtida kelishi, va’dasiga amal qilishi, xolis baholashi va xatoni tan ola bilishi orqali o‘quvchilarga amaliy namuna ko‘rsatadi.

Tarbiya jarayonida maktab, oila va mahalla hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar bilan muntazam va hurmatli muloqot qilish o‘quvchining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Hamkorlik faqat muammo yuzaga kelganda aloqa qilish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchining yutuqlari, qiziqishlari va rivojlanish yo‘llarini muhokama qilishni ham

qamrab olishi kerak.

Sog‘lom psixologik muhitda o‘quvchi savol berishdan, xatosini tan olishdan va yordam so‘rashdan qo‘rqmaydi. Bunday muhitni yaratish uchun kamsitish va masxara qilishga yo‘l qo‘ymaslik, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish, har bir o‘quvchining qadr-qimmatini hurmat qilish zarur. Ijobiy muhit bilim olishga bo‘lgan qiziqishni va sinfdagi hamkorlikni mustahkamlaydi.

Ta’lim sifatini oshirishdagi muammolar va yechimlar

Zamonaviy texnologiyalarni joriy etishda turli qiyinchiliklar uchrashi mumkin. Ayrim hollarda o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli bo‘lmaydi, texnik vositalar yoki internet imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi, sinfdagi o‘quvchilar soni katta bo‘lishi mumkin. Ba’zan yangi metodlar faqat tashqi ko‘rinishda qo‘llanib, darsning maqsadi va baholash mezonlari bilan bog‘lanmay qoladi.

Bunday muammolarni hal etish uchun birinchi navbatda mavjud sharoitni tahlil qilish lozim. Har bir maktab barcha texnologiyalarni birdan joriy etishga majbur emas. Avval oddiy, arzon va aniq natija berishi mumkin bo‘lgan usullar tanlanib, ularning samarasi kuzatiladi. Masalan, qisqa refleksiya savollari, juftlikda ishlash yoki aniq baholash mezonlari ko‘p hollarda katta texnik xarajatlarsiz amalga oshiriladi.

Ikkinchi yo‘nalish — metodik yordam va hamkorlik. O‘qituvchilar uchun amaliy seminarlar, tajriba almashish uchrashuvlari va dars kuzatuvlari tashkil etilishi mumkin. Treninglar faqat nazariy ma’ruza bilan cheklanmasdan, real dars ishlanmalari, topshiriqlar va baholash namunalari bilan boyitilsa, amaliy foydasi ortadi.

Uchinchi yo‘nalish — natijalarni muntazam kuzatish. Yangi metod joriy etilgach, o‘quvchilar ishtiroki, topshiriqlarni bajarish sifati, mavzuni tushunish darajasi va o‘quvchilarning fikri tahlil qilinadi. Agar kutilgan natija kuzatilmasa, metodni o‘zgartirish yoki qo‘shimcha yordam kiritish kerak. Shu tariqa yangilik o‘z-o‘zidan

maqsadga aylanmay, doimiy takomillashtirish vositasi bo‘lib qoladi.

Samarali darsni loyihalashning amaliy bosqichlari

Samarali dars puxta rejalashtirishdan boshlanadi. Dars maqsadi aniq va kuzatish mumkin bo‘lgan natija ko‘rinishida ifodalanishi kerak. Masalan, “mavzuni tushuntirish” o‘rniga “o‘quvchi mavzudagi uchta asosiy tushunchani izohlaydi va ularni misolda qo‘llaydi” kabi natijani belgilash foydali. Bunday maqsad topshiriqlarni tanlash va baholashni osonlashtiradi.

Keyingi bosqich — o‘quvchilarning avvalgi bilimini aniqlash. Qisqa savol, misol, rasm, matn yoki muammoli vaziyat orqali o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha nimalarni bilishi aniqlanadi. Shundan so‘ng yangi mazmun qismlarga bo‘lib tushuntiriladi, o‘quvchilar namunalar bilan ishlaydi va mustaqil yoki guruhli mashq bajaradi. O‘qituvchi jarayon davomida tushunishni tekshirib boradi.

Darsning yakuniy qismi o‘rganilganlarni umumlashtirish va keyingi qadamni belgilashga xizmat qiladi. O‘quvchi asosiy xulosani o‘z so‘zi bilan aytishi, savolga javob berishi yoki kichik topshiriqni bajarishi mumkin. O‘qituvchi natijaga qarab keyingi darsda qaysi jihatni qayta ko‘rib chiqish, qaysi o‘quvchiga qo‘shimcha yordam berish kerakligini aniqlaydi.

Darsni rejalashtirishda vaqt taqsimoti ham muhim. O‘qituvchining uzoq ma’ruzasi o‘quvchi faoliyatiga vaqt qoldirmasligi mumkin. Shu bois tushuntirish, mashq, muhokama va refleksiya o‘rtasida muvozanat saqlanishi kerak. Biroq faoliyat turlarining ko‘pligi ham o‘z-o‘zidan sifat belgisi emas; har bir bosqich dars maqsadiga xizmat qilishi lozim.

Amaliy tavsiyalar

Ta’lim sifatini oshirish maqsadida o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari quyidagi amaliy tavsiyalarga e’tibor qaratishi mumkin:

a. Har bir dars uchun aniq, o‘lchanadigan o‘quv maqsadini

belgilash.

b. Yangi metodni tanlashda uning mavzu, yosh va o‘quvchilar ehtiyojlariga mosligini tekshirish.

c. Darsda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, savol berishi va izoh berishi uchun vaqt ajratish.

d. Juftlik va guruh ishlarida vazifalarni aniq taqsimlash hamda barcha ishtirokchilar qatnashishini kuzatish.

e. Raqamli vositalarni faqat o‘quv maqsadiga real foyda keltirganda qo‘llash.

f. Baholash mezonlarini oldindan tushuntirish va o‘quvchiga aniq fikr-mulohaza berish.

g. O‘quvchilarning turli tayyorgarlik darajalarini hisobga olib, zarur qo‘shimcha yordamni tashkil etish.

h. Ota-onalar bilan muntazam, hurmatli va yechimga yo‘naltirilgan muloqot olib borish.

i. Dars natijalarini tahlil qilib, samarali usullarni saqlash va samara bermaganlarini qayta ko‘rib chiqish.

j. O‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi va tajriba almashishini qo‘llab-quvvatlash.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifatini oshirish uzluksiz takomillashtirishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi, biroq ularning samarasi qanday maqsadda va qay tarzda qo‘llanishiga bog‘liq. Interfaol metodlar, muammoli ta’lim, guruhli faoliyat va loyiha ishlari o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, hamkorligi va bilimni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar darsni boyitish, ma’lumotni turli shaklda taqdim etish va o‘quv natijalarini kuzatish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular an’anaviy pedagogik muloqot, o‘qituvchining kasbiy mahorati va o‘quvchining mustaqil faoliyati o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Texnologiyalarni tanlashda maqsadga muvofiqlik,

teng imkoniyat, xavfsizlik va axborotning ishonchliligi hisobga olinishi kerak.

Ta’lim sifati o‘qituvchi, o‘quvchi, oila va maktab jamoasining hamkorligi orqali mustahkamlanadi. Adolatli baholash, ijobiy psixologik muhit, individual yondashuv va tarbiyaviy qadriyatlar bilim olish jarayonini mazmunli qiladi. Har bir o‘quvchining imkoniyatlarini ko‘rish, rivojlanishiga ko‘maklashish va natijalarni muntazam tahlil qilish sifatli ta’limning muhim shartlaridir.

Binobarin, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ongli va maqsadli qo‘llash orqali maktabda ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan bilimli, mas’uliyatli va mustaqil fikrlaydigan avlodni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. — 2023.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Ta’lim sohasidagi xalqaro tahliliy hisobotlar.

2. Dewey, J. Democracy and Education. — New York: Macmillan, 1916. Pedagogika va ta’lim metodikasi bo‘yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

3. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va raqamli ta’limga oid metodik qo‘llanmalar.

Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligi

Pozilova Zuhra Ilhomjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligi masalasi yoritilgan. Bilish jarayonining inson hayotidagi o‘rni, uning tarkibiy qismlari hamda aqli zaif bolalarda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvurning namoyon bo‘lishi tahlil qilingan. Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlari atrof-muhitni anglash, axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash, eslab qolish va amaliy faoliyatda qo‘llash bilan bog‘liq holda o‘ziga xos tarzda kechishi ko‘rsatib berilgan. Maqolada bilish faoliyatining rivojlanishida ta’lim, tarbiya, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar va individual pedagogik yondashuvning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: aqli zaif bolalar, bilish jarayonlari, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, bilish faoliyati, korreksion ta’lim.

Аннотация: В статье рассматривается своеобразие познавательных процессов у детей с интеллектуальными нарушениями. Раскрывается значение познавательных процессов в развитии ребенка, а также анализируется проявление восприятия, внимания, памяти, мышления и воображения у детей с интеллектуальными нарушениями. Показано, что познавательные процессы у данной категории детей имеют своеобразный характер и связаны с особенностями восприятия, переработки, запоминания и использования информации в практической деятельности. Особое внимание уделяется роли обучения, воспитания, коррекционно-развивающей работы и индивидуального педагогического подхода в развитии познавательной деятельности.

Ключевые слова: дети с интеллектуальными нарушениями, познавательные процессы, восприятие, внимание, память, мышление, воображение, познавательная деятельность, коррекционное обучение.

Abstract: This article examines the specific nature of cognitive processes in children with intellectual disabilities. It discusses the role of cognitive processes in child development and analyzes the manifestation of perception, attention, memory, thinking, and imagination in children with intellectual disabilities. The article shows that cognitive processes in this group of children have a specific nature related to the perception, processing, memorization, and practical use of information. Particular attention is paid to the role of education, upbringing, corrective-developmental activities, and an individualized pedagogical approach in developing cognitive activity.

Keywords: children with intellectual disabilities, cognitive processes, perception, attention, memory, thinking, imagination, cognitive activity, corrective education.

Bilish jarayonlari insonning atrofdagi olamni anglashida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan psixik jarayonlar majmuasidir. Inson tashqi muhitdan turli axborotlarni qabul qiladi, ularni idrok etadi, diqqatini muayyan obyektga qaratadi, xotirasida saqlaydi, tafakkur yordamida qayta ishlaydi va o‘z faoliyatida qo‘llaydi. Shu sababli bilish jarayonlarining rivojlanishi bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ta’lim olishi va ijtimoiy hayotga moslashishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlari umumiy rivojlanish jarayonidan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bunday bolalarda atrof-muhitdan olinayotgan axborotni qabul qilish, uni tahlil qilish, eslab qolish va undan foydalanish jarayonlari o‘ziga xos tarzda kechadi. Ushbu holat bolaning o‘quv faoliyati, muloqoti va kundalik hayotidagi faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligini o‘rganish maxsus pedagogika va psixologiyaning muhim masalalaridan biridir. Chunki bolaning bilish faoliyatini to‘g‘ri tushunish pedagogga ta’lim jarayonini uning imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etish imkonini beradi.

Bilish jarayonlari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda faoliyat ko‘rsatadi. Idrok orqali olingan ma’lumot diqqat yordamida

tanlanadi, xotira orqali saqlanadi, tafakkur yordamida qayta ishlanadi va zarur holatda tasavvur orqali yangi obrazlar shakllantiriladi. Aqli zaif bolalarda ushbu jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ularning kechishi o‘ziga xos xarakterga ega. Aqli zaif bolalarning bilish jarayonlarida eng muhim jihatlardan biri — yangi ma’lumotni o‘zlashtirish jarayonining sekinroq kechishidir. Bola yangi tushunchani shakllantirish, predmet va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tushunish hamda o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatda qo‘llash uchun ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin. Bunday sharoitda pedagogning asosiy vazifasi bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri aniqlash va uning bilish faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishdan iborat.

Idrok jarayonining o‘ziga xosligi Idrok bilish jarayonlarining dastlabki bosqichlaridan biri bo‘lib, predmet va hodisalarning yaxlit obrazini shakllantirishga xizmat qiladi. Aqli zaif bolalarda idrok jarayonining o‘ziga xosligi predmetlarning muhim belgilarini ajratish va ular o‘rtasidagi farqlarni aniqlash jarayonida ko‘rinadi. Bola biror predmetni kuzatayotganda uning barcha belgilarini bir vaqtda ajrata olmasligi mumkin. Ayrim belgilar bolaning e’tiborini ko‘proq jalb qilishi natijasida boshqa muhim jihatlar e’tibordan chetda qolishi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida predmetlarni ko‘rsatish, ularni taqqoslash, rang, shakl, hajm va vazifasini aniqlash kabi amaliy mashqlardan foydalanish muhimdir. Real predmetlar bilan ishlash bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi. Diqqat jarayonining o‘ziga xosligi

Diqqat bilish faoliyatining yo‘nalishini belgilaydi. Bola o‘quv topshirig‘ini bajarishi uchun diqqatini muayyan faoliyatga qaratishi va uni ma’lum vaqt davomida saqlab turishi kerak. Aqli zaif bolalarda diqqat jarayonining o‘ziga xosligi uning barqarorligi va ixtiyoriy boshqarilishida namoyon bo‘lishi mumkin. Bola tashqi ta’sirlarga tez chalg‘ishi yoki bir xil faoliyat bilan uzoq vaqt shug‘ullanishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida topshiriqlarni

qisqa va aniq shaklda berish, faoliyatni tez-tez almashtirib turish va bolaning e’tiborini kerakli obyektga yo‘naltirish muhimdir.

Xotira jarayonining o‘ziga xosligi. Xotira bilish faoliyatida olingan ma’lumotlarni saqlash va keyinchalik qayta tiklash imkonini beradi. Aqli zaif bolalarda xotira jarayonining o‘ziga xosligi yangi ma’lumotlarni eslab qolish va qayta tiklash jarayonida namoyon bo‘ladi. Yangi materialni o‘zlashtirish uchun takrorlash va mustahkamlashga ko‘proq ehtiyoj sezilishi mumkin. Ayniqsa, mavhum tushunchalarni eslab qolish va ularni yangi vaziyatda qo‘llash qiyinroq kechishi mumkin. Shuning uchun pedagog yangi ma’lumotni bir necha usulda takrorlashi, uni rasmlar, predmetlar va amaliy mashqlar bilan bog‘lashi kerak. Bunday yondashuv bolaning materialni yaxshiroq anglashiga va xotirasida saqlashiga yordam beradi.Tafakkur jarayonining o‘ziga xosligi Tafakkur bilish jarayonlarining yuqori shakli bo‘lib, predmet va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, umumlashtirish va xulosa chiqarishga imkon beradi. Aqli zaif bolalarda tafakkur jarayonining o‘ziga xosligi, ayniqsa, mavhum va umumlashtiruvchi fikrlashda namoyon bo‘ladi. Bola konkret predmetlar bilan bog‘liq topshiriqlarni bajarishda nisbatan osonlikka erishishi mumkin, biroq mavhum tushunchalar va murakkab mantiqiy bog‘lanishlarni tushunishda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadi. Taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish, sabab va oqibatni aniqlash kabi mashqlar tafakkurning rivojlanishiga yordam beradi.

Tasavvur jarayonining o‘ziga xosligi Tasavvur insonning oldingi tajribasi asosida yangi obrazlarni shakllantirish imkonini beradi. Aqli zaif bolalarda tasavvur ko‘pincha mavjud tajriba va konkret obrazlarga tayanadi. Bolaning tajribasi qanchalik keng bo‘lsa, uning tasavvuri uchun asos bo‘ladigan material ham shunchalik ko‘p bo‘ladi. Shu sababli bolani tabiat, turli predmetlar va ijtimoiy muhit bilan tanishtirish, sayr va kuzatishlarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Rasm chizish, qurish-yasash, plastilin bilan ishlash, ertak tinglash va

uning mazmunini qayta hikoya qilish kabi mashg‘ulotlar ham tasavvurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bilish faoliyatini rivojlantirishda pedagogik yondashuv

Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish zarur. Bunda pedagog bolaning imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish darajasiga mos metodlarni tanlashi lozim. Ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, takrorlash va individual yondashuv bilish jarayonlarini rivojlantirishda muhim vositalar hisoblanadi. O‘quv materialini faqat og‘zaki tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, real predmetlar va ko‘rgazmali vositalar orqali tushuntirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, didaktik o‘yinlardan foydalanish bolaning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. O‘yin davomida bola predmetlarni farqlash, taqqoslash, guruhlash va nomlash kabi harakatlarni bajaradi. Bu esa uning bilish jarayonlarini tabiiy ravishda rivojlantirishga yordam beradi. Pedagog bolaning har bir kichik yutug‘ini e’tirof etishi va rag‘batlantirishi kerak. Ijobiy munosabat bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ta’lim faoliyatiga qiziqishini kuchaytiradi.

Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligi ularning atrof-muhitni idrok etishi, diqqatini boshqarishi, ma’lumotlarni eslab qolishi, tafakkur qilishi va tasavvur obrazlarini shakllantirishida namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonlar bolaning umumiy rivojlanishi va ta’lim faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir.

Bilish jarayonlarining o‘ziga xosligini hisobga olish pedagog uchun ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, amaliy mashqlarni tashkil etish, materialni muntazam takrorlash va individual yondashuv bolaning bilish faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarini rivojlantirish faqat ta’lim natijalarini yaxshilash bilangina cheklanmaydi. Bu jarayon bolaning kundalik hayotga moslashishi, mustaqil faoliyat yuritishi, muloqot qilishi va ijtimoiy muhitda o‘z

imkoniyatlarini namoyon etishiga ham xizmat qiladi. Shunday qilib, aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligini chuqur o‘rganish va ushbu xususiyatlarga mos pedagogik yondashuvlarni qo‘llash maxsus ta’limning samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика, 1983.
2. Лубовский В.И. Специальная психология. — Москва: Академия, 2005.
3. Назарова Н.М. Специальная педагогика. — Москва: Академия, 2008.
4. Мўминова Л.Р. Махсус психология. — Тошкент.
5. Пўлатова П.М. Махсус педагогика. — Тошкент.
6. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. — Москва.

The role of games and interactive activities in teaching english

Raxmonqulova Yulduz
Abdug‘aniyeva Iroda
Jizzakh State Pedagogical Skills Center, English language trainees

Abstract. This article examines the role of games and interactive activities in teaching English, including their theoretical background and classroom use. Drawing on constructivism, sociocultural theory and communicative language teaching, it discusses how game-based methods influence learners' motivation, vocabulary growth and speaking skills. The article also looks at recent tools and formats, such as Kahoot, Quizizz, Wordwall and Blooket, escape-room tasks, role-plays, and AI-based conversation partners, which have become

common since the shift to online and blended learning. In addition, it addresses the limitations of game-based learning, such as distraction, uneven participation and unequal access to technology, and gives practical recommendations for adapting these activities to Uzbek classrooms.

Keywords: games, interactive activities, gamification, English language teaching, pedagogy

Аннотация. В статье рассматриваются роль игр и интерактивных заданий в обучении английскому языку, их теоретические основы и применение на уроке. На основе конструктивизма, социокультурной теории и коммуникативного подхода анализируется влияние игровых методов на мотивацию учащихся, расширение словарного запаса и развитие устной речи. Описываются современные цифровые инструменты (Kahoot, Quizizz, Wordwall, Blooket), задания в формате «escape room», ролевые игры и разговорные тренажёры на основе искусственного интеллекта, получившие распространение в условиях онлайн- и смешанного обучения. Также обсуждаются ограничения игрового подхода (отвлечение внимания, неравномерное участие, неравный доступ к технологиям) и даются практические рекомендации для преподавателей.

Ключевые слова: игры, интерактивные занятия, геймификация, обучение английскому языку, методика

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda o'yinlar va interaktiv mashqlarning o'rni, nazariy asoslari hamda darsda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqolada konstruktivizm, kommunikativ yondashuv va ijtimoiy-madaniy nazariyaga tayangan holda, o'yinli metodlarning o'quvchilar motivatsiyasi, lug'at boyligi va og'zaki nutqiga ta'siri tahlil qilinadi. So'nggi yillarda keng tarqalgan raqamli vositalar (Kahoot, Quizizz, Wordwall, Blooket), "escape room" tipidagi topshiriqlar, rolli o'yinlar hamda sun'iy intellektga asoslangan suhbat dasturlaridan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, o'yinli

yondashuvning kamchiliklari, o'zbek maktab va oliy ta'lim sharoitiga moslashtirish masalalari hamda o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: o'yinlar, interaktiv faoliyat, gamifikatsiya, ingliz tilini o'qitish, ta'lim metodikasi

In the modern educational environment, teaching English as a foreign language requires the use of effective, learner-centered methods that encourage active participation and meaningful communication. Traditional teaching approaches, which often emphasize memorization and repetitive exercises, may not always provide sufficient opportunities for learners to develop their communicative competence. Therefore, games and interactive activities have become important tools in English language teaching, as they create an engaging learning environment and allow students to practise the language in meaningful and enjoyable ways.

Game-based learning is particularly valuable in developing learners’ motivation, vocabulary knowledge, speaking abilities, and confidence. Through games, students can use English to solve problems, exchange information, express opinions, and cooperate with their classmates. These activities also help reduce the fear of making mistakes by creating a supportive classroom atmosphere in which learners can experiment with language and learn from their experiences. As a result, games can make English lessons more dynamic, student-centered, and communicative.

In modern education, English language teaching requires effective methods that encourage learners to participate actively and develop communicative competence. Traditional approaches based mainly on memorization and repetitive exercises may not always provide sufficient opportunities for meaningful language use. Therefore, games and interactive activities have become valuable tools for creating engaging, student-centered learning environments.Game-based learning combines educational objectives with activities that

promote cooperation, problem-solving, communication, and immediate feedback. Through vocabulary games, role-plays, quizzes, and interactive tasks, students can practise English in meaningful contexts. These activities may increase motivation, improve vocabulary retention, and help learners develop speaking skills.

The development of educational technology has expanded opportunities for game-based learning. Platforms such as Kahoot, Quizizz, Wordwall, and Blooket, together with escape-room activities and AI-based conversation tools, offer different ways to practise English. However, their effectiveness depends on appropriate lesson planning, students' needs, and access to technological resources.This topic is particularly relevant to English language teaching in Uzbekistan, where teachers may encounter different levels of language proficiency, classroom resources, and digital access. Examining both the benefits and limitations of interactive activities can help teachers select suitable methods for their educational contexts.

The purpose of this article is to examine the theoretical foundations and practical applications of games and interactive activities in English language teaching, focusing on motivation, vocabulary development, and speaking skills.

The objectives are to review relevant educational theories and literature, explore digital and non-digital game-based activities, identify potential challenges, and provide practical recommendations for Uzbek classrooms.

Several theoretical perspectives explain the educational value of games. Piaget (1970) emphasized active knowledge construction through experience, suggesting that learners benefit from activities that encourage exploration and problem-solving. Vygotsky (1978) highlighted the importance of social interaction and guided learning. From this perspective, collaborative games and role-plays can help learners develop language skills through communication and support from others.Canale and Swain (1980) examined communicative

competence, emphasizing that effective language learning involves more than grammatical knowledge. Learners must also develop the ability to use language appropriately in different situations. This principle supports interactive tasks that require meaningful communication.Research on digital learning has also contributed to understanding game-based approaches. Prensky (2001) discussed the potential of digital games to engage learners, while Gee (2003) examined how games can support learning through interaction, feedback, and meaningful challenges. Reinhardt (2019) further explored the relationship between digital gaming and second and foreign language learning.These perspectives suggest that games can support language learning when they are connected to clear educational objectives. However, their effectiveness is not automatic. Teachers must consider learner differences, classroom conditions, and the balance between entertainment and meaningful language practice.

Game-based learning involves structured activities that combine educational goals with challenges, rules, interaction, and feedback. In English lessons, these activities may include vocabulary competitions, grammar games, information-gap tasks, and collaborative problem-solving.

Constructivism explains how learners build knowledge through active experience. Sociocultural theory emphasizes interaction and cooperation, while Communicative Language Teaching focuses on using language to achieve practical communication goals.For example, a guessing game requires students to understand clues, retrieve vocabulary, and communicate possible answers. A role-play encourages them to apply grammatical structures and expressions in a realistic situation. Such activities allow learners to practise English actively rather than simply memorize information.Nevertheless, games should be selected according to the lesson objectives. Activities that focus exclusively on speed or scores may provide limited opportunities for meaningful communication.

Teachers should therefore include tasks that require students to explain answers, construct sentences, and use language independently.Motivation is an important factor in language learning because it influences students' willingness to participate and practise unfamiliar language. Games can increase interest by introducing achievable goals, friendly competition, cooperation, and immediate feedback.For instance, students can review new vocabulary through team competitions or practise question forms by interviewing classmates. Such activities create opportunities for participation and may reduce anxiety about making mistakes.However, excessive competition can discourage learners who need more time or have lower language proficiency. Teachers should combine competitive games with cooperative activities, provide appropriate support, and recognize individual progress. The main objective should be learning rather than winning.

Vocabulary knowledge is essential for reading, listening, speaking, and writing. Games can support vocabulary acquisition through repetition, contextual learning, and active recall.Matching games, picture quizzes, word puzzles, and guessing activities help learners connect words with their meanings. For example, students learning vocabulary related to health can identify illnesses from descriptions or use new words in short dialogues.Digital quizzes also provide opportunities to review vocabulary in different formats. Nevertheless, recognizing the correct answer does not necessarily mean that students can use the word independently. Teachers should follow games with speaking or writing activities in which learners apply new vocabulary in context.

In conclusion,games and interactive activities can contribute to effective English language teaching by supporting learner motivation, vocabulary development, and speaking skills. Their educational value can be explained through constructivism, sociocultural theory, and Communicative Language Teaching, all of which emphasize active

learning and meaningful interaction.Digital platforms such as Kahoot, Quizizz, Wordwall, and Blooket offer opportunities for interactive practice, while role-plays and escape-room activities provide effective alternatives that do not necessarily require technology. AI-based conversation tools may also support additional language practice when used responsibly.However, games are most effective when they are carefully planned and connected to specific learning objectives. Teachers must address possible distractions, unequal participation, and technological limitations. In Uzbek classrooms, combining digital and non-digital activities, adapting tasks to learners' proficiency levels, and using appropriate assessment methods can help create inclusive and communicative learning environments.

REFERENCES

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics, 1*(1), 1–47.

2.Gee, J. P. (2003). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan.

3.Piaget, J. (1970). *Science of Education and the Psychology of the Child*. Orion Press.

4.Prensky, M. (2001). *Digital Game-Based Learning*. McGraw-Hill.

5.Reinhardt, J. (2019). *Gameful Second and Foreign Language Teaching and Learning: Theory, Research, and Practice*. Palgrave Macmillan.

6.Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

Enriching vocabulary through picture-based games: the topic of transportation

Suyunova Go'zal
A'zamova Aziza

Abstract. This article examines the use of picture-based games to teach and reinforce English vocabulary related to transportation among young learners. It outlines the pedagogical value of visual support, describes classroom procedures for five adaptable games, and suggests ways to monitor learning and accommodate different needs. The article is methodological in nature and offers practical guidance rather than reporting the results of an empirical experiment.

Keywords: vocabulary learning, picture-based games, transportation, young learners, visual aids, English language teaching.

Аннотация. В статье рассматривается использование игр с картинками для обучения и закрепления английской лексики по теме «Транспорт» у детей младшего возраста. Описаны педагогические возможности наглядности, порядок проведения пяти игр, а также способы наблюдения за результатами обучения и адаптации заданий к потребностям учащихся.

Ключевые слова: изучение лексики, игры с картинками, транспорт, дети младшего возраста, наглядные материалы, преподавание английского языка.

Annotatsiya. Maqolada kichik yoshdagi o'quvchilarga transport mavzusiga oid inglizcha so'zlarni o'rgatish va mustahkamlashda rasmli o'yinlardan foydalanish masalasi yoritiladi. Ko'rgazmali vositalarning didaktik imkoniyatlari, beshta o'yinni tashkil etish bosqichlari, o'quvchilar bilimini kuzatish va topshiriqlarni turli ehtiyojlarga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: lug'at o'rganish, rasmli o'yinlar, transport, kichik yoshdagi o'quvchilar, ko'rgazmali vositalar, ingliz tilini o'qitish.

Vocabulary is an essential part of communicative competence: learners need words to understand messages and express their own ideas. For children who are beginning to learn English, new vocabulary is easier to approach when words are connected with clear meanings, familiar experiences, and opportunities for repeated use. Transportation is a suitable topic because children commonly encounter cars, buses, bicycles, trains, and aeroplanes in daily life. These familiar objects can provide a meaningful starting point for learning English words and simple expressions.

Picture-based games can help teachers present and practise vocabulary in an interactive way. Images provide a visible reference for a new word and can reduce the need for lengthy explanations. Nevertheless, pictures do not automatically lead to learning. Teachers should choose clear images, model pronunciation, revisit words, and guide learners from recognition to recall and use in short phrases or sentences. This article presents practical principles and classroom activities for teaching transportation vocabulary through picture-based games.

The Role of Visual Support in Vocabulary Learning

Young learners often benefit from activities that combine seeing, listening, speaking, and movement. When a teacher shows a clear picture of a bus, says the word bus, and invites learners to repeat it, the learners can connect the spoken form with a visual representation. Familiar pictures can make meaning easier to infer, particularly when learners do not yet know the English word. Images should be uncluttered and should show one main object wherever possible.

Why Use Picture-Based Games?

Games provide a clear purpose for practising language and can make repetition feel less mechanical. Learners may match cards, guess a vehicle from clues, or sort pictures into categories. These tasks encourage attention, recall, and interaction. Wright, Betteridge, and Buckby (2006) describe language-learning games as activities that can

support purposeful communication. However, the learning objective should remain more important than winning. Rules should be brief, demonstrated before play, and inclusive of learners with different levels of confidence.

Methods: Practical Picture-Based Games

The following activities are designed for beginner-level learners. Teachers can select the games according to lesson length, learners' age, and prior knowledge. A set of reusable picture cards can support several activities, providing spaced practice without requiring new materials for every lesson.

Table 1. Picture-based games for teaching transportation vocabulary

Game	Materials and procedure	Main language focus	Suggested level
Flashcard Match	Match transport pictures with separate word cards.	Word recognition; pronunciation; spelling	Beginner
What Am I?	Guess a vehicle from a partial picture or simple clues.	Listening; recall; descriptive clues	Beginner–elementary
Transport Bingo	Cover the picture that matches the word or clue called out.	Listening discrimination; revision	Beginner
Sort and	Group pictures into	Categories;	Beginner–

Game	Materials and procedure	Main language focus	Suggested level
Explain	land, water, and air transport; explain one choice.	short sentences	elementary
Build a Journey	Choose place and vehicle cards and describe a journey.	Functional phrases; sentence building	Elementary

1. Flashcard Match

Prepare picture cards showing a car, bus, bicycle, train, aeroplane, and boat, plus separate word cards. Learners match each image to its written word while the teacher models pronunciation. Shuffle the cards for a second round. The activity links meaning, pronunciation, and spelling; learners who are not yet confident readers can begin by matching pictures.

2. What Am I?

Show part of a vehicle picture or give a clue: "It has two wheels. You can ride it. It has no engine." Learners guess "a bicycle," repeat the word, and make a sentence such as "I can ride a bicycle." Begin with visual clues and use spoken clues as learners gain confidence.

3. Transport Bingo

Give each learner a grid of six to nine transport pictures. Call out words in varied order and ask learners to cover the matching images, repeating each word first. For a harder version, use a clue such as "This vehicle travels on rails" instead of saying "train." Use Bingo to review previously taught words.

4. Sort and Explain

Ask learners to sort transport pictures into land, water, and air categories. Introduce "on land," "on water," and "in the air," then ask learners to explain a choice: "A boat travels on water." Clarify the categories where necessary and accept reasonable explanations.

5. Build a Journey

Display place and vehicle cards, such as home, school, a park, a bus, and a bicycle. Learners create a journey and describe it with "I go to the park by bus." Model expressions such as "by bus," "by car," and "on foot." The task connects vocabulary with everyday communication and sentence building.

Suggested Lesson Sequence

A 35–40-minute lesson may begin with a brief warm-up using two or three familiar transport pictures. The teacher then introduces six to eight target words, models pronunciation, and checks understanding. Learners practise through Flashcard Match or What Am I?, followed by a production task such as Sort and Explain or Build a Journey. The lesson ends with a short review in which each learner names a vehicle, matches a word to a picture, or uses one target word in a sentence.

Assessment and Differentiation

Assessment can be informal and continuous. During activities, the teacher can observe whether learners can recognise an image, pronounce the word intelligibly, match it with its written form, and use it in a phrase. A simple checklist can identify words that require further practice. Learners should not be assessed only on speed: response time differs, and a slow answer does not necessarily indicate that a learner has not understood.

Tasks can be adapted to different needs. Learners who need more support may use fewer cards, larger high-contrast pictures, clear word banks, or additional modelling. Learners who are ready for a challenge can add descriptions, such as "a fast train," or explain what a vehicle

does. For learners with visual difficulties, provide large, high-contrast images and describe important visual information aloud. Ensure that every learner has a meaningful turn.

Picture-based games offer a practical way to make transportation vocabulary lessons concrete, interactive, and communicative. Their effectiveness depends on purposeful planning: images should be clear, the number of target words manageable, and the games connected to explicit language goals. Matching, guessing, bingo, sorting, and journey-building provide varied opportunities to practise vocabulary through recognition, recall, and use. When teachers recycle words over time, adapt activities to learners' needs, and monitor progress supportively, picture-based games can contribute to vocabulary development in beginner English classes.

References

1. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press.

2. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching (4th ed.). Pearson Longman.

3. Nation, I. S. P. (2013). Learning Vocabulary in Another Language (2nd ed.). Cambridge University Press.

4. Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. (2006). Games for Language Learning (3rd ed.). Cambridge University Press.

O‘smirlik davri va uning muammolari

Xo‘janova Maftuna Asatulla qizi
Jizzax shahar 24-maktab amaliyotchi psixologi
Alijanova Nigora Malikovna
Do‘stlik tumani 10-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Maqolada o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, ushbu bosqichda uchrashi mumkin bo‘lgan hissiy, ijtimoiy va ta’limga oid muammolar hamda ularni bartaraf etishda oila va maktabning o‘rni yoritiladi. O‘zbek olimlarining yosh davrlari psixologiyasiga oid ilmiy ishlariga tayangan holda o‘smirni tushunish, tinglash va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, shaxs rivojlanishi, o‘zini anglash, hissiyot, tengdoshlar, oila, maktab, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические особенности подросткового возраста, эмоциональные, социальные и образовательные проблемы, которые могут возникнуть на этом этапе, а также роль семьи и школы в их преодолении. На основе научных работ узбекских ученых по психологии подросткового возраста даются рекомендации по пониманию, выслушиванию и поддержке подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, личностное развитие, самосознание, эмоции, сверстники, семья, школа, психологическая поддержка.

Abstract. This article examines the psychological characteristics of adolescence, the emotional, social, and educational challenges that may arise during this stage, and the role of the family and school in addressing them. Drawing upon the research of Uzbek scholars in the field of developmental psychology, the article offers recommendations on how to understand, listen to, and support adolescents.

Keywords: adolescence, personality development, self-awareness, emotion, peers, family, school, psychological support.

O‘smirlik — bolalikdan kattalikka o‘tishdagi muhim rivojlanish bosqichi. Bu davrda tanada fiziologik o‘zgarishlar yuz beradi, dunyoqarash kengayadi, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z fikrini himoya qilish istagi kuchayadi. O‘smir bir tomondan kattalarning ko‘magiga muhtoj bo‘lsa, ikkinchi tomondan o‘ziga nisbatan ishonch va mustaqillikni his etishni xohlaydi. Shu sababli uning xatti-harakatlarini faqat “injiqlik” yoki “itoatsizlik” deb baholash to‘g‘ri emas; ko‘pincha bu o‘zgarishlar shaxs shakllanishining tabiiy qismidir.

Maqolaning maqsadi — o‘smirlik davrida uchraydigan asosiy muammolarni psixologik nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish va ularni yengillashtirishga xizmat qiladigan tarbiyaviy yondashuvlarni tavsiflash.

O‘zbek psixologiya fanida yosh davrlarining qonuniyatlarini o‘rganishga katta e’tibor berilgan. E. G‘oziyevning “Ontogenez psixologiyasi” asarida inson psixikasining hayot davomida rivojlanishi, yosh bosqichlariga xos xususiyatlar va shaxs kamoloti masalalari tizimli yoritiladi. Ushbu yondashuv o‘smirni bir xil qolip bilan baholamasdan, uning yoshi, individual xususiyatlari va yashayotgan muhitini birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

M. G. Davletshin, Sh. Do‘stmuhamedova, M. Mavlonov va S. To‘ychiyevaning “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya” o‘quv qo‘llanmasi yosh xususiyatlarini ta’lim-tarbiya jarayoni bilan bog‘liq holda o‘rganishga yo‘naltirilgan. Bu ilmiy yo‘nalishdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, o‘smirning o‘qishga munosabati, xulqi va o‘ziga bahosi uning oiladagi munosabatlari, sinf muhiti hamda pedagoglarning muomalasidan ajralgan holda shakllanmaydi.

E. G‘oziyevning yosh davrlari psixologiyasiga oid ishlari hamda mazkur sohadagi o‘quv adabiyotlarida yoshga xos rivojlanish qonuniyatlarini bilish pedagogik yondashuvni to‘g‘ri tanlash uchun muhim ekani ta’kidlanadi. Shuning uchun olimlar qarashlarini

umumlashtirib aytganda, o‘smir bilan ishlashda uning fikrini tinglash, shaxsiyatini hurmat qilish va talabchanlikni mehr bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Bu jumlalar olimlardan so‘zma-so‘z iqtibos emas, ularning asarlaridagi mavzular asosida berilgan umumlashtirishdir.

O‘smirlik davrida uchraydigan asosiy muammolar

1. Hissiy o‘zgarishlar. O‘smir ba’zan tez xafa bo‘lishi, kayfiyati o‘zgarishi yoki tanqidni og‘ir qabul qilishi mumkin. Bunday paytda uni kamsitish o‘rniga, his-tuyg‘ularini nomlashga va vaziyatni tinch muhokama qilishga yordam berish lozim.

2. O‘zini anglash va o‘ziga baho. Tashqi ko‘rinish, qobiliyat yoki boshqalar bilan taqqoslanish o‘smirning o‘ziga ishonchiga ta’sir qilishi mumkin. Kattalar natijadan tashqari, harakat, mehnat va shaxsiy yutuqlarni ham qadrlashi kerak.

3. Oila bilan kelishmovchilik. Mustaqillikka intilish ba’zan ota-ona bilan tortishuvga sabab bo‘ladi. Aniq va tushunarli qoidalar, o‘zaro hurmat hamda yoshiga mos tanlov imkoniyati nizolarni kamaytiradi.

4. Tengdoshlar bosimi. Do‘stlar orasida qabul qilinish istagi o‘smirni o‘zi ma’qullamagan ishga ham undashi mumkin. “Yo‘q” deyish, xavfsiz tanlov qilish va ishonchli kattadan yordam so‘rash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim.

5. O‘qish va raqamli muhit. Dars yuklamasi, vaqtni rejalashtirish, ijtimoiy tarmoqlardagi taqqoslash va uyqu rejimining buzilishi charchoqni kuchaytirishi mumkin. O‘qish, dam olish, jismoniy faollik va ekran vaqtini muvozanatlash foydalidir.

Muammolarni bartaraf etish yo‘llari

Ota-onalar o‘smirni gapini bo‘lmasdan tinglashi, uning hislarini inkor etmasligi va muammoni birgalikda hal qilishga intilishi kerak. Maktabda esa adolatli talablar, kamsitish va masxaralashga yo‘l qo‘ymaslik, sinfda xavfsiz muhit yaratish muhim. O‘smirning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash, sport yoki ijodiy mashg‘ulotlarga jalb etish ham o‘ziga ishonchini oshiradi. Agar tushkunlik, xavotir yoki

kundalik hayotga xalaqit beruvchi qiyinchiliklar uzoq davom etsa, maktab psixologi yoki boshqa malakali mutaxassis bilan maslahatlashish maqsadga muvofiq.

O‘smirlik davridagi qiyinchiliklar ko‘pincha shaxs rivojlanishining murakkab, ammo tabiiy jarayoni bilan bog‘liq. O‘smirga faqat nazorat obyekti sifatida emas, fikri va his-tuyg‘ulari bor shaxs sifatida munosabatda bo‘lish lozim. E. G‘oziyev hamda M. G. Davletshin va hammualliflarning yosh psixologiyasiga oid asarlari yosh xususiyatlarini hisobga olish va ta’lim-tarbiyani ilmiy yondashuv asosida tashkil etish zarurligini anglashga yordam beradi. Mehr, hurmat, izchil talab va ochiq muloqot o‘smirning sog‘lom rivojlanishiga ko‘maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev, E. G‘. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: NIF MSH, 2020. — 288 b.

2. G‘oziyev, E. G‘. Psixologiya (yosh davrlari psixologiyasi). — Toshkent: O‘qituvchi, 1994. — 224 b.

3. Davletshin, M. G., Do‘stmuhamedova, Sh., Mavlonov, M., To‘ychiyeva, S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004. — 130 b.

4. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. “Ontogenez psixologiyasi” elektron katalog yozuvi. https://cspu.uz/ontogenez-psixologiyasi-1

5. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalari elektron kutubxonalaridagi “Yosh davrlari va pedagogik psixologiya” bibliografik yozuvlari.

Oila-mahalla va maktab hamkorligi asosida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini mustahkamlash

Amonqulov Otabek
Baxmal tumani 45-umumiy o’rta ta’lim maktabi
Ma’naviy va ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlodni ma’naviy barkamol, bilimli, vatanparvar, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy mas’uliyatli shaxslar etib tarbiyalashda oila, mahalla va maktab hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishning amaliy mexanizmlari, oilada kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, mahallada yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish hamda maktabda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, “Oila-mahalla-maktab” hamkorligini tizimli tashkil etish, o‘quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini o‘rganish, tarbiyaviy faoliyat natijalarini baholash mezonlari hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada hamkorlikning izchil yo‘lga qo‘yilishi yoshlarning ma’naviy kamoloti, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishning muhim omili ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: oila, mahalla, maktab, hamkorlik, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, ma’naviy tarbiya, yoshlar tarbiyasi, milliy qadriyatlar, kitobxonlik madaniyati, ijtimoiy faollik, tarbiyaviy samaradorlik, pedagogik hamkorlik.

Аннотация: В статье раскрывается значение сотрудничества семьи, махалли и школы в воспитании молодого поколения как духовно зрелых, образованных, патриотичных, самостоятельно мыслящих и социально ответственных личностей. Рассматриваются практические механизмы повышения эффективности духовно-просветительской работы,

формирования культуры чтения в семье, развития социальной активности молодежи в махалле, а также популяризации национальных и общечеловеческих ценностей в школе. Особое внимание уделяется системной организации взаимодействия «Семья — махалля — школа», изучению интересов и потребностей учащихся, определению критериев оценки результатов воспитательной деятельности и разработке практических рекомендаций. Обосновывается, что последовательное и целенаправленное сотрудничество семьи, махалли и школы является важным фактором духовного развития молодежи, формирования самостоятельного мышления и повышения ее социальной активности.

Ключевые слова: семья, махалля, школа, сотрудничество, духовно-просветительская работа, духовное воспитание, воспитание молодежи, национальные ценности, культура чтения, социальная активность, эффективность воспитания, педагогическое взаимодействие.

Abstract: This article explores the importance of cooperation among families, mahallas (local community units), and schools in educating young people to become spiritually mature, knowledgeable, patriotic, independent-thinking, and socially responsible individuals. It examines practical mechanisms for improving the effectiveness of spiritual and educational activities, fostering a reading culture within families, promoting youth social engagement in local communities, and encouraging national and universal human values in schools. Particular attention is given to the systematic implementation of the "Family — Mahalla — School" partnership, identifying students' interests and needs, establishing criteria for evaluating educational outcomes, and developing practical recommendations. The article emphasizes that consistent and purposeful cooperation among families, mahallas, and schools is an important factor in promoting

young people’s spiritual development, independent thinking, and social engagement.

Keywords: family, mahalla, school, cooperation, spiritual and educational activities, moral education, youth development, national values, reading culture, social engagement, educational effectiveness, pedagogical cooperation.

Bugungi kunda yosh avlodni ma’naviy barkamol, bilimli, vatanparvar, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy mas’uliyatli insonlar etib tarbiyalash ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Bu vazifani samarali amalga oshirishda oila, mahalla va maktabning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Farzand tarbiyasida oila birinchi tarbiya maskani, maktab bilim va ma’rifat o‘chog‘i, mahalla esa ijtimoiy hamjihatlik va milliy qadriyatlarni asrab-avaylash muhiti hisoblanadi. Ushbu uchta bo‘g‘inning hamkorligi faqat yig‘ilish va tadbirlar o‘tkazish bilan cheklanib qolmasdan, har bir o‘quvchining ma’naviy kamoloti, qiziqishlari, muammolari va kelajakdagi maqsadlarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi lozim.

Shu nuqtai nazardan, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish uchun amaliy loyihalarni joriy etish, mas’uliyatni aniq taqsimlash va erishilgan natijalarni muntazam tahlil qilib borish muhimdir.

1. Oilada ma’naviy tarbiyani mustahkamlashning amaliy mexanizmlari

Oiladagi tarbiyaning samaradorligi ota-onaning farzandiga berayotgan nasihati bilan bir qatorda, shaxsiy namunasi, kundalik muloqoti va oilada yaratilgan ma’naviy muhitga ham bog‘liq.

Masalan, umumta’lim maktabida «Oilaviy kitobxonlik — ma’naviyat asosi» nomli tashabbusni amalga oshirish mumkin. Unga ko‘ra, har bir oila haftada bir marta 30 daqiqa davomida birgalikda kitob o‘qiydi. O‘qilgan asarning mazmuni, qahramonlarning xatti-

harakatlari va undan olingan xulosalar oila a’zolari ishtirokida muhokama qilinadi.

Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda o‘qilgan kitoblar ro‘yxatini yuritishi, bolalar esa o‘zlari uchun eng muhim bo‘lgan fikrlarni daftarga yozib borishi mumkin. Oy yakunida maktabda «Men o‘qigan kitobdan olgan sabog‘im» mavzusida davra suhbati tashkil etiladi.

Bu tashabbus bolalarning kitobxonlikka qiziqishini oshirish, ota-ona va farzand o‘rtasidagi muloqotni mustahkamlash, mustaqil fikrlash hamda o‘z fikrini erkin ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yana bir amaliy misol — «Bir kun — bir ezgu amal» oilaviy tashabbusidir. Bunda oila a’zolari har kuni kamida bitta ezgu ishni amalga oshirishga intiladi. Masalan, keksalar holidan xabar olish, uy ishlarida o‘zaro yordam berish, kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish yoki oiladagi mas’uliyatlarni adolatli taqsimlash kabi ishlar bajariladi.

Muhimi, bu jarayon bolaga majburiyat yuklash emas, balki yaxshilik, mehr-oqibat va mas’uliyatni kundalik hayot orqali o‘rgatish vositasi bo‘lishi kerak.

2. Mahallaning yoshlar ma’naviy tarbiyasidagi amaliy ishtiroki

Mahalla yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatdagi faolligini oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Masalan, mahalla faollari, maktab o‘qituvchilari va ota-onalar hamkorligida «Mahallamiz — ma’rifat maskani» loyihasini yo‘lga qo‘yish mumkin. Loyiha doirasida oy davomida quyidagi tadbirlar tashkil etiladi:

- birinchi haftada nuroniylar ishtirokida «Hayot saboqlari va milliy qadriyatlar» mavzusida suhbat;
- ikkinchi haftada kitobxonlik va she’rxonlik kechasi;
- uchinchi haftada mahalla hududini obodonlashtirish va ekologik madaniyatni rivojlantirish tadbiri;

- to‘rtinchi haftada yoshlarning ijodiy ishlari, tashabbuslari va amaliy natijalarini namoyish etish.

Masalan, o‘quvchilar mahalla kutubxonasida kitoblarni tartibga solish, kitobxonlik burchagini tashkil etish yoki aholi uchun kitob almashish javonini yaratishda ishtirok etishlari mumkin. Bunday ishlar orqali ular jamoat mulkiga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, tashabbuskorlik va jamoaviy mas’uliyat ko‘nikmalarini egallaydilar.

Shuningdek, mahalladagi turli kasb egalari bilan «Kasbim — faxrim» uchrashuvlarini tashkil etish ham samarali usul hisoblanadi. Masalan, shifokor, muhandis, tadbirkor, hunarmand yoki kitobxonachi o‘z kasbi, mehnat jarayoni va hayotiy tajribasi haqida o‘quvchilarga ma’lumot beradi. Natijada yoshlar kasb tanlashga ongli yondashish va mehnatning qadrini anglash imkoniga ega bo‘ladilar.

3. Maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish

Maktabda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘quvchilarning yoshi, qiziqishi va ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etilganda ularning tarbiyaviy ta’siri ortadi. Masalan, «Mening Vatanim — mening g‘ururim» loyihasi doirasida o‘quvchilar o‘z hududidagi tarixiy obidalar, buyuk allomalar, mahalliy hunarmandchilik an’analari va yurtimiz taraqqiyotiga hissa qo‘shayotgan insonlar haqida ma’lumot to‘playdilar. Ular kichik taqdimotlar, devoriy gazetalar, esselar va ijodiy ishlar tayyorlaydilar. Loyihada ota-onalar oilaviy arxivlar, tarixiy ma’lumotlar va shaxsiy xotiralar bilan yordam beradi, mahalla faollari esa hududning tarixi va qadriyatlari haqida ma’lumot taqdim etadi. O‘qituvchilar yig‘ilgan ma’lumotlarni tekshirish, tahlil qilish va taqdim etishda o‘quvchilarga ko‘maklashadi. Bu faoliyat o‘quvchilarda tarixiy xotira, milliy g‘urur, izlanish va axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantiradi.

Yana bir amaliy yo‘nalish — «Kitobxon sinf» tashabbusidir. Unda har bir sinf uchun o‘quvchilar yoshiga mos adabiyotlar ro‘yxati shakllantiriladi. O‘quvchilar o‘qigan kitoblari haqida qisqa taqriz

yozadilar, asar qahramonlarining ijobiy va salbiy xatti-harakatlarini tahlil qiladilar, bir-birlariga kitob tavsiya etadilar.

Masalan, oy yakunida «Asar qahramonidan qanday saboq oldim?» mavzusida munozara tashkil etilishi mumkin. Bunda g‘olibni faqat o‘qigan kitoblar soniga qarab emas, balki fikrning asoslanganligi, mustaqil xulosa chiqarish va muloqot madaniyatiga qarab baholash maqsadga muvofiqdir.

4. «Oila — mahalla — maktab» hamkorligining aniq amaliy modeli

Hamkorlikni tizimli yo‘lga qo‘yish uchun maktab, oila va mahalla vakillari ishtirokida bir oylik amaliy reja ishlab chiqish mumkin. Birinchi hafta — o‘rganish va rejalashtirish. Sinf rahbari ota-onalar va o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkazib, bolalarning qiziqishlari, to‘garaklarga qatnashishi, kitobxonlik odatlari va tarbiyaviy ehtiyojlarini o‘rganadi. Zarur hollarda maktab psixologi jalb etiladi. Shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi va bola manfaatlari himoya qilinadi.

Ikkinchi hafta — oilaviy va ma’rifiy faoliyat. Oilalarda kitobxonlik kechasi o‘tkaziladi. Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda kitob yoki ibratli hikoyani muhokama qiladilar. Maktabda esa o‘quvchilarning taassurotlari asosida davra suhbati tashkil etiladi.

Uchinchi hafta — mahalla bilan hamkorlik. O‘quvchilar mahalladagi nuroniylar, kasb egalari yoki ijodkorlar bilan uchrashadilar. Mahalla kutubxonasi, obodonlashtirish tadbiri yoki ijtimoiy foydali tashabbusda ishtirok etadilar.

To‘rtinchi hafta — tahlil va natijalarni baholash. Maktabda o‘quvchilar, ota-onalar va mahalla vakillari ishtirokida yakuniy uchrashuv o‘tkaziladi. Unda amalga oshirilgan ishlar, ishtirok darajasi, o‘quvchilarning fikrlari va keyingi oyda amalga oshiriladigan vazifalar muhokama qilinadi.

Mazkur modelning muhim jihati shundaki, har bir tadbir aniq maqsad, mas’ul shaxs va kutilgan natijaga ega bo‘ladi. Shu orqali

hamkorlik tasodifiy tadbirlar yig‘indisidan izchil tarbiyaviy tizimga aylanadi.

5. Amaliy vaziyatlar orqali hamkorlikni kuchaytirish

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligi ko‘p jihatdan muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va ularga to‘g‘ri yondashishga bog‘liq. Birinchi amaliy vaziyat: o‘quvchining kitobxonlikka qiziqishi past. Bunday holatda bolani boshqalar bilan solishtirish yoki tanqid qilish o‘rniga, uning qiziqishlarini aniqlash zarur. Ota-ona farzandi bilan birgalikda yoshi va qiziqishiga mos kitob tanlaydi, o‘qituvchi esa maktab kutubxonasidan tavsiyalar beradi. Mahalla kutubxonasida kitobxonlik uchrashuvlari tashkil etiladi.

Bir oydan keyin o‘quvchining o‘qishga munosabati, asar mazmunini tushunishi va o‘z fikrini bayon qilishdagi o‘zgarishlar kuzatiladi. Ikkinchi amaliy vaziyat: o‘quvchining maktab va jamoat ishlaridagi ishtiroki sust.

Bunda darhol intizomiy choralarga o‘tish o‘rniga, sabablarni aniqlash muhim. Balki o‘quvchining muayyan qobiliyati bordir, ammo u odatdagi tadbirlarga qiziqmasligi mumkin. O‘qituvchi, ota-ona va mahalla vakili bolaning qiziqishlarini birgalikda o‘rganib, uni sport, san’at, texnika, hunarmandchilik yoki ko‘ngillilik faoliyatiga jalb etish imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi.

Masalan, rasm chizishga qiziquvchi o‘quvchi maktabdagi ma’rifiy ko‘rgazma uchun ijodiy ish tayyorlashi, texnikaga qiziquvchi o‘quvchi esa amaliy loyihada qatnashishi mumkin. Bu orqali bolada o‘z qobiliyatiga ishonch va jamoaga daxldorlik hissi shakllanadi.

Uchinchi amaliyvaziyat: ota-onalarning maktab bilan aloqasi yetarli emas. Bunday holatda ota-onalarni faqat majburiy yig‘ilishlarga chaqirish bilan cheklanib qolmaslik lozim. Ular uchun qulay vaqtda uchrashuvlar tashkil etish, qisqa maslahatlar berish va zarur axborotni qulay aloqa kanallari orqali yetkazish mumkin. Masalan, maktab har oyda «Farzand tarbiyasi bo‘yicha 20 daqiqalik maslahat» uchrashuvini tashkil etadi. Unda bolalar bilan muloqot qilish, o‘qishga

rag‘batlantirish, internetdan xavfsiz foydalanish va o‘smirlik davridagi o‘zgarishlar haqida amaliy tavsiyalar beriladi.

Natijada ota-onalar maktab bilan hamkorlikni faqat muammolarni hal qilish vositasi emas, balki farzand rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyati sifatida qabul qila boshlaydilar.

6. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini baholash mezonlari

Tadbirlarning samaradorligini aniqlashda faqat ularning soni va ishtirokchilar miqdoriga tayanish yetarli emas. Asosiy e’tibor o‘quvchilarning bilim, munosabat va xatti-harakatlaridagi ijobiy o‘zgarishlarga qaratilishi lozim.

Buning uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Ota-onalar ishtiroki: uchrashuvlarda qatnashish, taklif berish va oilaviy loyihalarda ishtirok etish darajasi.

2. O‘quvchilarning faolligi: kitobxonlik tadbirlari, ijodiy ishlar, to‘garaklar va ijtimoiy tashabbuslardagi ishtiroki.

3. Muloqot madaniyati: o‘quvchilarning bir-birini tinglashi, o‘zaro hurmati va kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalari.

4. Ma’rifiy qiziqish: o‘quvchilarning kitob o‘qish, mustaqil izlanish va yangi bilim olishga intilishi.

5. Hamkorlik sifati: maktab, oila va mahalla o‘rtasida vazifalarning aniq belgilanishi hamda kelishilgan ishlar bajarilishi.

Masalan, maktab bir oy davomida kitobxonlik loyihasini amalga oshirsa, uning natijasi qatnashgan bolalar soni bilangina emas, balki ularning kitob haqida fikr bildirish qobiliyati, kitob tanlashga qiziqishi va oilaviy muhokamalarning yo‘lga qo‘yilgani bilan ham baholanishi mumkin.

Boshlang‘ich va yakuniy kuzatuvlar taqqoslanib, qaysi usullar samara bergani aniqlanadi. Bunda o‘quvchilarni omma oldida salbiy baholash, ularni o‘zaro solishtirish yoki shaxsiy muammolarini oshkor etishdan saqlanish zarur.

Oila, mahalla va maktab hamkorligi asosida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini mustahkamlash uchun tarbiyaviy faoliyatni aniq maqsad, amaliy vazifalar va o‘zaro mas’uliyat asosida tashkil etish zarur. Oilada kitobxonlikni rivojlantirish, mahallada yoshlarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash, maktabda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hayotiy misollar orqali o‘rgatish bu boradagi muhim yo‘nalishlardir.

Amaliy tajribaga asoslangan yondashuv shuni ko‘rsatadiki, tarbiya samaradorligi faqat o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, balki bolaning dunyoqarashi, munosabati va kundalik xatti-harakatlaridagi ijobiy o‘zgarishlar bilan belgilanishi lozim.

Shuning uchun har bir maktabda «Oila — mahalla — maktab» hamkorligining uzluksiz mexanizmini yaratish, ota-onalarni faol sherik sifatida jalb qilish, mahalla imkoniyatlaridan oqilona foydalanish va erishilgan natijalarni muntazam tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Zero, ma’naviyati yuksak, mustaqil fikrlaydigan, mehnatsevar va Vatan taqdiriga daxldorlik hissi bilan yashaydigan yosh avlodni tarbiyalash — oila, mahalla va maktabning mushtarak vazifasi, jamiyat kelajagi uchun umumiy mas’uliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasining oila, bola huquqlari va ta’lim-tarbiya sohasiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlari.

4. Pedagogika, oila psixologiyasi va ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

Kasbiy va shaxsiy rivojlanish — o‘qituvchilikning bosh mezoni

Kamoliddin Almamatov
Zomin tumani 46-umumta’lim maktabi
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari

“Iqtisodiyot rivojlanishi, yurtimiz va farzandlarimiz kelajagi faqat va faqat ta’lim va muallimga bog‘liq. O‘qituvchi va murabbiylarning o‘zi ham bilim va kasb mahoratini oshirish, halol mehnati va tashabbuskorligi bilan harakatda bo‘lishi zarur.”
— Shavkat Mirziyoyev, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishining tutgan o‘rni, uning ta’lim sifati va o‘quvchilar kamolotiga ta’siri yoritilgan. Bugungi kunda pedagog faqatgina bilim beruvchi emas, balki fasilitator, mentor va shaxsiy namuna sifatida namoyon bo‘lishi zarurligi ilmiy hamda amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, pedagogik mahorat, uzluksiz ta’lim, zamonaviy o‘qituvchi, soft skills, emotsional intellekt.

Abstract: This article examines the role of a teacher’s professional and personal development within the modern education system, as well as its impact on the quality of education and the development of students. It provides both a theoretical and practical rationale for why today’s educator must function not merely as a source of knowledge, but also as a facilitator, mentor, and personal role model.

Keywords: professional development, personal development, pedagogical skill, lifelong learning, modern teacher, soft skills, emotional intelligence.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль профессионального и личностного развития учителей в современной системе образования, его влияние на качество образования и развитие учащихся. Научно и практически обоснована необходимость того, чтобы учитель был не только учителем, но и фасилитатором, наставником и личным образцом для подражания.

Ключевые слова: профессиональное развитие, личностное развитие, педагогические навыки, непрерывное образование, современный учитель, мягкие навыки, эмоциональный интеллект.

Qush ikki qanoti bilan parvoz qiladi, qayiq ikki eshkak bilan to’g’ri va yaxshi suzganidek o’qituvchilik kasbida ham shunday sifat ko’rsatkichi borki ikkalasi tengma-teng ketmasa o’sish bo’lmaydi. Buning birinchisi shahsiy bo’lsa ikkinchisi kasbiy rivojlanishdir. Zamonaviy dunyoda axborot va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi barcha sohalar singari ta’lim tizimi oldiga ham yangi va murakkab vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi o‘quvchi faqatgina darslikdagi tayyor bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmaydi — u tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va axborot ummonidan keraklisini ajrata olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Bunday sharoitda pedagogning roli tubdan o‘zgaradi. O‘qituvchining o‘z ustida uzluksiz ishlashi, shaxsiy va kasbiy jihatdan o‘sishi sifatli ta’limning bosh mezoni va kafolatiga aylanmoqda.

O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi — bu faqat navbatdagi malaka oshirish kurslarida qatnashish yoki tegishli sertifikatlarni qo‘lga kiritish emas. Bu uzluksiz pedagogik izlanish, yangi ta’lim texnologiyalarini egallash, o‘z fani va unga turdosh sohalardagi yangiliklardan xabardor bo‘lib borish jarayonidir.

Kasbiy rivojlanish quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1. Raqamli savodxonlik: Zamonaviy AKT vositalari va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan dars jarayonida samarali foydalanish;

2. Pedagogik va metodik mahorat: Ta'lim berishning interaktiv, muammoli va loyihaga asoslangan (PBL) usullarini amaliyotga tatbiq etish;

3. Baholash va tahlil ko‘nikmasi: O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini obektiv baholash, ta'limdagi bo‘shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish.

Endi tanganing ikkinchi tomonini ko'radigan bo'lsak, o‘qituvchining kasbiy mahorati qanchalik yuqori bo‘lmasin, agar u shaxs sifatida rivojlanmagan bo‘lsa, o‘quvchilar va hamkasblar bilan samarali muloqot o‘rnata olmaydi. “Kimgaki bilim berilgan bo‘lsa-yu, lekin u insoniy fazilatlar va go‘zal xulq bilan bezanmagan bo‘lsa, uning bilimi o‘ziga ham, o‘zgalarga ham naf keltirmaydi.” Degan edi sarq Arastusi nomini olgan Abu Nasr Farobiy.

O‘qituvchining shaxsiy rivojlanishida quyidagi o‘zgarmas fazilatlar va ko‘nikmalar hal qiluvchi o‘rin tutadi:

• **Emotsional intellekt (EQ):** O‘quvchilarning ruhiy holatini tushuna olish, ularga nisbatan empatiya ko‘rsatish va sinfdagi emotsional muhitni boshqara olish.

• **Muloqot va moslashuvchanlik:** Turli xarakterdagi o‘quvchilar va ota-onalar bilan umumiy til topa bilish, kutilmagan vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish.

• **Taym-menedjment va stressni boshqarish:** Ish va shaxsiy hayot muvozanatini saqlash, professional emotsional tolishning oldini olish.

• **Uzluksiz ta'lim olishga bo‘lgan intilish (Lifelong Learning):** O‘zining kuchli va kuchsiz tomonlarini tahlil qilish (refleksiya) hamda doimiy ravishda o‘z ustida ishlash.

Kasbiy va shaxsiy rivojlanish bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni ayro tasavvur qilib bo‘lmaydi. Kasbiy bilimlar pedagogga darsni

to‘g‘ri tashkil etish imkonini bersa, shaxsiy fazilatlar va emotsional yetuklik o‘quvchida fanga va ustozga bo‘lgan hurmat hamda mehrni uyg‘otadi.

O‘z ustida ishlaydigan o‘qituvchi o‘quvchilar uchun eng yaxshi ibrat namunasi hisoblanadi. O‘zi kitob o‘qimaydigan o‘qituvchi o‘quvchini kitobxonlikka chorlay olmaydi; o‘zi intizom va mas’uliyatni his qilmaydigan pedagog o‘quvchida bu fazilatlarni tarbiyalay olmaydi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishi shunchaki ixtiyoriy tanlov emas, balki hayotiy zaruratdir. O‘quvchining muvaffaqiyati, uning kelajakda komil inson bo‘lib yetishishi to‘g‘ridan-to‘g‘ri pedagogning dunyoqarashi, bilim darajasi va shaxsiy namunasiga bog‘liq. Shunday ekan, har bir pedagog o‘z ustida uzluksiz ishlashni va mahoratini oshirib borishni o‘z faoliyatining bosh mezoni deb bilishi zarur. So’zlarimni Amerikalik buyuk faylasuf va pedagog Jon Dyuining quyidagi gaplari bila tugatib qo’ysam “O‘qitishni to‘xtatgan odam o‘rganishni to‘xtatgan bo‘ladi, o‘rganishni to‘xtatgan odam esa o‘qituvchi bo‘lish huquqini yo‘qotadi.”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — T.: "Iste’dod", 2015.

2. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va pedagogik mahorat. — T.: "Fan", 2004.

3. European Commission. Supporting teacher competence development for better learning outcomes. — Brussels, 2013.

4. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. — T.: "O‘qituvchi", 2010.

5.Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. — T.: "Fan", 2004.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi

Akbarjon Jurayev
Zomin tumani 21-umumta’lim maktabi
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, uning mazmun-mohiyati, asosiy tarkibiy qismlari va ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi. Fan, metodik, kommunikativ, psixologik-pedagogik hamda raqamli kompetensiyalarning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi va ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirishi yuzasidan xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, ta’lim sifati, metodik bilim, kommunikativ kompetensiya, raqamli savodxonlik, innovatsion ta’lim, uzluksiz kasbiy rivojlanish

Аннотация: В данной статье рассматривается профессиональная компетентность учителя в современной системе образования, её содержание, основные компоненты и значение для повышения качества образования. Анализируется взаимосвязь научной, методологической, коммуникативной, психолого-педагогической и цифровой компетенций. Также делаются выводы о непрерывном профессиональном развитии учителя, анализируется его собственная деятельность и внедряются передовые методы.

Ключевые слова: учитель, профессиональная компетентность, педагогические навыки, качество образования, методические знания, коммуникативная компетентность, цифровая грамотность, инновационное образование, непрерывное профессиональное развитие.

Abstract: This article examines the professional competence of teachers within the modern education system, exploring its essence, core components, and significance in enhancing the quality of

education. It analyzes the interrelationships among subject-matter, methodological, communicative, psycho-pedagogical, and digital competencies. Furthermore, the article offers conclusions regarding the continuous professional development of educators, the importance of self-reflection on their professional practice, and the adoption of advanced pedagogical experiences.

Keywords: teacher, professional competence, pedagogical skill, quality of education, methodological knowledge, communicative competence, digital literacy, innovative education, continuous professional development

“Men doimo ta’lim, ta’lim, muallim, muallim, deb ta’kidlashim bejiz emas. Chunki ta’limni rivojlantirmasdan turib yuksak taraqqiyotga erisha olmaymiz”

Shavkat Mirziyoyev

Bugungi globallashuv avj olib, raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda. Endilikda o‘qituvchidan faqat o‘z fanini puxta bilish emas, balki o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy metodlardan foydalanish hamda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish ham talab etiladi.

Sharq mutafakkirlari ta’lim va tarbiyani inson kamolotining muhim sharti sifatida talqin qilganlar. Abu Nasr Forobiy qarashlarida bilim va axloqiy fazilatlarning uyg‘unligi alohida o‘rin tutadi. Bu yondashuv o‘qituvchi faoliyati uchun ham dolzarb: pedagog o‘quvchiga bilim berish bilan birga, shaxsiy namunasi, odobi va mas’uliyati orqali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish ta’lim sifatini ta’minlashning muhim omillaridan biridir. Avval shu jumlaning o’zi bilan tanishib olsak,

Kasbiy kompetensiya — mutaxassisning o‘z vazifalarini samarali bajarishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy fazilatlar majmuasidir. O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi pedagogik vazifalarni to‘g‘ri belgilash, darsni ilmiy-

metodik asosda tashkil etish, o‘quvchilar bilimini baholash, ta’lim natijalarini tahlil qilish va yuzaga kelgan muammolarga maqbul yechim topishida namoyon bo‘ladi.

Kompetensiya nazariy bilimlarni egallash bilangina cheklanmaydi. Pedagog o‘z bilimini amaliyotda qo‘llashi, o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos usullarni tanlashi, dars samaradorligini baholashi va zarur bo‘lsa, o‘z yondashuvini takomillashtirishi lozim. Har bir sinf va o‘quvchi o‘ziga xos bo‘lgani uchun samarali o‘qituvchi ijodkorlik, moslashuvchanlik va refleksiv yondashuvga ega bo‘lishi kerak.

Birinchidan, fan kompetensiyasi o‘qituvchining o‘z fani bo‘yicha chuqur va tizimli bilimga ega bo‘lishini, fan yangiliklarini kuzatib borishini hamda nazariy tushunchalarni hayotiy misollar bilan izohlashini anglatadi. Fanini puxta bilgan pedagog o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otib, bilimlarning amaliy ahamiyatini ko‘rsata oladi.

Ikkinchidan, metodik kompetensiya darsni rejalashtirish, o‘quv maqsadlarini aniq belgilash, ta’lim metodlarini tanlash va baholash mezonlarini to‘g‘ri qo‘llash bilan bog‘liq. Muammoli ta’lim, loyiha metodi, hamkorlikda o‘qitish va interfaol mashg‘ulotlar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Biroq metod tanlashda uning yangiligi emas, balki ta’lim maqsadiga muvofiqligi asosiy mezon bo‘lishi lozim.

Uchinchidan, kommunikativ kompetensiya o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish, tinglay bilish, fikrni ravon ifodalash hamda nizoli vaziyatlarni madaniyat bilan hal etish qobiliyatidir. Hurmat va o‘zaro ishonchga asoslangan muloqot sinfda ijobiy psixologik muhit yaratadi.

To‘rtinchidan, psixologik-pedagogik kompetensiya o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. O‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni to‘g‘ri anglash va ularga mos yordam ko‘rsatish har bir bolaning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, axborot va raqamli kompetensiya elektron ta’lim resurslari, raqamli platformalar va interaktiv vositalardan maqsadli

foydalanishni o‘z ichiga oladi. UNESCOning o‘qituvchilar uchun ishlab chiqilgan AKT kompetensiyalari doirasi ham raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirishga urg‘u beradi. Texnologiya ta’limning o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki uni boyituvchi va samaradorligini oshiruvchi omil bo‘lishi kerak.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi uzluksiz o‘rganish, tajriba almashish va o‘z faoliyatini tahlil qilish orqali rivojlanadi. Alisher Navoiy merosida ilm-ma’rifat, odob va kamolotga intilish yuksak qadrlanadi. Bu g‘oya pedagog uchun ham muhim: o‘qituvchi o‘zi o‘rganishni davom ettirsagina o‘quvchilarni bilim olishga ruhlantira oladi.

Kasbiy rivojlanish uchun pedagog malaka oshirish dasturlarida qatnashishi, ilmiy-metodik adabiyotlarni o‘qishi, tajribali hamkasblar bilan hamkorlik qilishi, darslarini kuzatib tahlil qilishi va o‘quvchilar natijalaridan xulosa chiqarishi zarur. Shuningdek, maktab rahbariyati o‘zaro tajriba almashish, mentorlik va ijodiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlaydigan muhit yaratishi muhim.

Kasbiy kompetensiyaning samarasi faqat o‘quvchilarning baholari bilan o‘lchanmaydi. O‘quvchining mustaqil fikrlashi, bilimni yangi vaziyatlarda qo‘llashi, mas’uliyati, hamkorlik qilishi va muammolarga yechim topishi ham ta’lim natijalarining muhim ko‘rsatkichlaridir.

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi ta’lim sifati va o‘quvchi kamolotiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omildir. Fan bilimlari, metodik mahorat, samarali muloqot, psixologik yondashuv va raqamli savodxonlik bir-birini to‘ldirgan holda pedagog faoliyatining yaxlitligini ta’minlaydi.

Zamonaviy o‘qituvchi bilim beruvchi bilangina cheklanmay, o‘quvchini mustaqil fikrlashga yo‘naltiruvchi, qobiliyatlarini rivojlantiruvchi va hayotga tayyorlovchi shaxs bo‘lishi lozim. Buning uchun u muntazam o‘z ustida ishlashi, yangiliklarni o‘rganishi va kasbiy tajribasini boyitib borishi zarur. Demak, o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan har bir sa’y-harakat

ta’lim muassasasi hamda jamiyat kelajagiga qo‘shilgan muhim hissadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. M. O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o‘ttiz ikki yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutq. 31.08.2023. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti: https://president.uz /oz/lists /view/6637

2. UNESCO. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers, Version

3.Paris: UNESCO, 2018. https://unesdoc. unesco.org/ark: /48223 pf0000265721

3.Abu Nasr Forobiy,. Fozil odamlar shahri. — Toshkent.

4. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent.

Maktabda imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlash va ularni maktab tadbirlarida ishtirokini ta’minlash

Abdullaeva Karomat Sattarovna
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 36-umumta’lim maktabining
ma’naviy–ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan va imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlashning pedagogik-psixologik xususiyatlari hamda ularni maktabda o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy, madaniy va ommaviy tadbirlarga faol jalb etish mexanizmlari yoritilgan. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning teng huquqliligini ta’minlash, ularda ijtimoiy moslashuv va o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirishda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining tashkiliy-metodik roli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: imkoniyati cheklangan o‘quvchilar, inklyuziv ta’lim, teng imkoniyatlar, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv, pedagogik-psixologik yordam, maktab tadbirlari, ijtimoiy faollik, integratsiya, maxsus ta’lim ehtiyojlari.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и психологические особенности работы с учащимися с особыми образовательными потребностями и инвалидностью в общеобразовательных школах, а также механизмы их активного вовлечения в духовно-воспитательные, культурные и массовые мероприятия, проводимые в школе. Анализируется организационно-методическая роль заместителя директора по духовно-воспитательной работе в обеспечении равных прав учащихся в инклюзивном образовании, формировании их социальной адаптации и уверенности в себе.

Ключевые слова: учащиеся с инвалидностью, инклюзивное образование, равные возможности, социальная адаптация, индивидуальный подход, педагогическая и психологическая поддержка, школьные мероприятия, социальная активность, интеграция, особые образовательные потребности.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological aspects of working with students who have special educational needs or disabilities in general education schools. It also outlines mechanisms for actively involving these students in the spiritual-educational, cultural, and public events held at the school. The study analyzes the organizational and methodological role of the deputy principal for spiritual and educational affairs in ensuring equal rights for all students, as well as in fostering their social adaptation and self-confidence within an inclusive educational environment.

Keywords: students with disabilities, inclusive education, equal opportunities, social adaptation, individual approach, pedagogical and psychological support, school events, social engagement, integration, special educational needs.

Zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri — har bir bolaning jismoniy, aqliy, emotsional yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar, sifatli ta’lim va tarbiya olish huquqini to‘liq ta’minlashdir. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida inklyuziv ta’lim «barcha o‘quvchilar uchun maxsus o‘quv ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda ta’lim olish imkoniyatini teng ravishda ta’minlash» sifatida belgilab berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son qarori bilan umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi va huquqiy asoslari mustahkamlandi.

Inklyuziv ta’lim shunchaki jismoniy va psixik imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni oddiy sinflarga joylashtirish bilan cheklanmaydi. U o‘quv jarayoni va maktabning ijtimoiy-madaniy hayotini shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, unda har bir o‘quvchi o‘zini jamoaning to‘laqonli va qadrli a’zosi deb his qiladi. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida o‘tkaziladigan sinfdan va maktabdan tashqari ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiylashuvida, ularda o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchni va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari va pedagogik jamoaning asosiy vazifasi — imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun to‘siqsiz va samimiy muhit yaratish, ularning maktabdagi barcha bayramlar, tanlovlar va loyihalarda faol ishtirokini ta’minlashdan iboratdir.

Imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlashning pedagogik-psixologik asoslari

Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlash o‘qituvchi va tarbiyachilardan alohida kasbiy va emotsional tayyorgarlikni talab qiladi. Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek: «Har qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi». Mazkur g‘oya inklyuziv pedagogikaning poydevorini tashkil etadi.

Maktab sharoitida imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlashda quyidagi asosiy tamoyillarga tayaniladi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir o‘quvchining jismoniy va intellektual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda individual ta’lim va tarbiya traektoriyasini belgilash.
- **Teng huquqlilik va inson qadri tamoyili:** Insonning qadri uning jismoniy layoqati yoki erishgan yutuqlari bilan emas, balki shaxsiy individualligi bilan o‘lchanadi.
- **Kompensatorlik va korreksion yordam:** Rivojlanishdagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish uchun maxsus didaktik va psixologik-pedagogik metodlardan samarali foydalanish.
- **Jamoaviy hamkorlik va integratsiya:** Sog‘lom o‘quvchilar va imkoniyati cheklangan tengdoshlar o‘rtasida o‘zaro yordam hamda do‘stona munosabatlarni shakllantirish.

Shuningdek, maktab psixologi, sinf rahbari, maxsus pedagog (defektolog/logoped) hamda tyutorlar birgalikda o‘quvchining psixofizik holatini muntazam kuzatib borishi va uning jamoaga moslashuvi uchun qulay psixologik iqlim yaratishi shart.

Maktab tadbirlarida imkoniyati cheklangan o‘quvchilar ishtirokini ta’minlash mexanizmlari

Maktabdagi ma’naviy-ma’rifiy va sinfdan tashqari tadbirlar nafaqat bayram va tantanalardan, balki bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlaydigan muhim tarbiya vositasidir. Amaliyotda inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘quvchilarning tadbirlardagi ishtiroki qamrab olinish darajasiga ko‘ra uchta shaklda tashkil etiladi:

Inklyuziya shakli	Tadbirlardagi ishtirok xususiyati	Kutilayotgan pedagogik natija
Vaqtincha (epizodik) inklyuziya	O‘quvchi ayrim maktab bayramlari, ko‘rgazmalar, ekskursiyalar va sport musobaqalariga tomoshabin yoki qisqa rolda qo‘shiladi.	Atrofdagilar bilan dastlabki muloqot va ijtimoiy aloqalarni o‘rnatish.

Qisman inklyuziya	O‘quvchi ma’lum to‘garaklar (tasviriy san’at, xor, amaliy san’at) va muayyan tadbirlarda muntazam ishtirok etadi.	Maxsus va ijodiy qobiliyatlarni namoyon etish, jamoada o‘z o‘rnini topish.
To‘liq inklyuziya	O‘quvchi barcha maktab tadbirlari, bayram ssenariylari, loyihalar va ko‘ngillilik faoliyatida tengdoshlari bilan tengma-teng qatnashadi.	To‘liq ijtimoiylashuv, o‘z-o‘ziga ishonch va jamoaning ajralmas qismiga aylanish.

Tadbirlarni tashkil etishda quyidagi amaliy usullardan foydalanish yuqori samara beradi:

- **«Mehr darslari» va motivatsion uchrashuvlar:** Maktabda nogironligi bo‘lgan muvaffaqiyatli shaxslar, sportchilar va san’atkorlar bilan uchrashuvlar o‘tkazish. Bu o‘quvchilarda matonat va intilish tuyg‘usini kuchaytiradi.
- **Ijodiy ko‘rgazmalar va tanlovlar:** Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning rasm, amaliy san’at, qo‘l mehnati va texnik ijodkorlik ishlaridan iborat maxsus va umumiy ko‘rgazmalar tashkil qilish.
- **Moslashtirilgan bayram ssenariylari:** Maktab tadbirlari ssenariysini tuzishda har bir bolaning imkoniyatiga mos rollar (she’r aytish, musiqiy jo‘rlik, sahnani bezatish, texnik yordam ko‘rsatish) ajratilishi kerak.
- **Jamoaviy ko‘ngillilik (volontyorlik) loyihalari:** Sog‘lom o‘quvchilardan iborat «Yordamchi tengdoshlar» guruhlarini tuzib, ularni tadbirlar davomida imkoniyati cheklangan do‘stlariga ko‘maklashishga yo‘naltirish.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining tashkiliy-metodik roli

Maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari inklyuziv muhitni shakllantirish va rivojlantirishning bosh tashabbuskori va koordinatori hisoblanadi. MMIBDO‘ faoliyati doirasida quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirishi lozim:

Birinchidan, maktabda inklyuziv madaniyat va bag‘rikenglik (tolerantlik) muhitini yaratish. O‘quvchilar va pedagoglar o‘rtasida kamsitish (bulling) holatlarining oldini olish, «Mehr darslari», treninglar va ijtimoiy roliklar namoyishini yo‘lga qo‘yish zarur.

Ikkinchidan, infratuzilma va fizik muhitni moslashtirish bo‘yicha maktab rahbariyati bilan hamkorlik qilish. Tadbirlar o‘tkaziladigan aktlar zali, sport zali va maktab hovlisida pandus, tutqichlar va maxsus belgilangan qulay joylar yaratilishini nazorat qilish.

Uchinchidan, ota-onalar va jamoatchilik bilan doimiy hamkorlik o‘rnatish. Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ota-onalari bilan ma’naviy-ma’rifiy suhbatlar o‘tkazish, ularni maktab jamoat ishlariga jalb etish hamda mahalla va nodavlat tashkilotlar resurslaridan samarali foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, umumta’lim maktablarida imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan tizimli ishlash va ularning maktab tadbirlarida ishtirokini ta’minlash — insonparvar va adolatli jamiyat barpo etishning poydevoridir. Tadbirlardagi faol ishtirok bolaning psixologik to‘siqlarni yengib o‘tishiga, tengdoshlari orasida o‘z o‘rnini topishiga va kelajakda jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Maktab ma’naviy-ma’rifiy ishlar amaliyotini yanada takomillashtirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Maktabning yillik ma’naviy-ma’rifiy ishlar rejasiga imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ishtirokini nazarda tutuvchi alohida bo‘lim yoki tadbirlar blokini kiritish;

2. Har bir tadbir ssenariysini ishlab chiqishda o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan (inklyuziv) rollarni nazarda tutish;

3. «Yordamchi tengdoshlar» (volontyorlar) guruhini tashkil etib, sog‘lom o‘quvchilarda mehribonlik, mas’uliyat va bag‘rikenglik hissini rivojlantirish;

4. Maktabda «Inklyuziv ma’naviyat xonasi» yoki psixologik do‘stona maydonchalarni tashkil etish va ota-onalar bilan muntazam treninglar o‘tkazish;

5. Mahalla, yoshlar tashkilotlari va ijtimoiy muhofaza markazlari bilan hamkorlikda imkoniyati cheklangan bolalarning ijodiy va sport yutuqlarini keng targ‘ib qilish va rag‘batlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi 638-son Qarori. — 2021-yil 12-oktyabr.

3. Inklyuziv ta’lim: nazariya va metodika. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. — Toshkent: Devedu.uz, 2022.

4. Maktab rahbarlarining inklyuziv ta’limni boshqarish kompetentligini rivojlantirish metodikasi. Ilmiy-uslubiy qo‘llanma. — Toshkent, 2023.

5. Vigotskiy L.S. Sobranie sochineniy. T. 5. Osnovi defectologii. — Moskva: Pedagogika, 1983.

6. Inclusive education for children with disabilities. Teacher training pack. — Sightsavers, 2021.

Aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish usullari

G‘allaorol tumani 22-maktabi psixologi
Abdug‘aniyeva Nasiba Otabek qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirishning pedagogik va korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlari ilmiy jihatdan yoritilgan. O‘quvchilarning bilish faoliyati, idrok, diqqat, xotira va tafakkur xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Ekologik ta’lim-tarbiyani tashkil etishda ko‘rgazmalilik, kuzatish, tushuntirish, suhbat, amaliy faoliyat, didaktik o‘yin, ekskursiya va tabiat qo‘ynidagi mehnatdan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, ekologik tarbiyaning o‘quvchilarda tabiatga ongli munosabat, mas’uliyat, tejamkorlik, mehnatsevarlik va ekologik madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyati asoslangan. Maxsus ta’lim jarayonida ekologik bilimlarni fanlararo bog‘liqlik, individual va differensial yondashuv hamda oila va maktab hamkorligi asosida tashkil etish zarurligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: aqli zaif o‘quvchilar, ekologik ta’lim, ekologik tarbiya, maxsus ta’lim, korreksion ta’lim, ekologik madaniyat, tabiat, kuzatish, ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, didaktik o‘yin, ekologik ong.

Hozirgi davrda atrof-muhit holatining o‘zgarishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash va insonning tabiatga nisbatan mas’uliyatini oshirish bilan bog‘liq masalalar ekologik ta’lim-tarbiyaning ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni insonning bolalik davridan boshlanishi, ta’limning barcha bosqichlarida izchil davom ettirilishi va olingan bilimlar kundalik hayotdagi amaliy xulq-atvor bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. Bu talab alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar, jumladan, intellektual rivojlanishida nuqsonlari mavjud o‘quvchilarning ta’lim-tarbiyasida ham muhim ahamiyat

kasb etadi. Maxsus ta’limda ekologik tarbiya faqat o‘quvchiga tabiat haqidagi muayyan bilimlarni yetkazish bilan chegaralanmaydi, balki uning atrof-muhitga munosabatini shakllantirish, tabiat obyektlarini asrashga o‘rgatish, tejamkorlik, ozodalik, mehnatsevarlik, mas’uliyatlilik kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq holda olib boriladi.[1]

Aqli zaif o‘quvchilarning psixik rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar ekologik ta’lim-tarbiyani maxsus metodik yondashuvlar asosida tashkil etishni talab qiladi. Ularning bilish jarayonlarida kuzatiladigan idrokning sustligi, diqqatning tez chalg‘ishi, eslab qolish va qayta esga tushirish jarayonlaridagi qiyinchiliklar, mavhum tushunchalarni anglash imkoniyatlarining cheklanganligi hamda sabab-oqibat munosabatlarini mustaqil aniqlashdagi murakkabliklar ta’lim materiallarini tanlash va yetkazish metodlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.[2] Shu sababli ekologik mazmundagi bilimlar sodda, aniq, hayotiy misollarga tayangan holda, oddiy tushunchalardan murakkab tushunchalarga tomon bosqichma-bosqich berilishi maqsadga muvofiqdir. Aqli zaif o‘quvchiga “tabiatni muhofaza qilish” kabi umumlashtirilgan tushunchani faqat og‘zaki izohlash yetarli natija bermasligi mumkin. Mazkur tushunchaning mazmuni daraxt shoxlarini sindirmaslik, gullarni payhon qilmaslik, hayvonlarga ozor bermaslik, suvni behuda sarflamaslik, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash, yashil hududlarni ozoda saqlash kabi o‘quvchi bevosita kuzatishi va amalga oshirishi mumkin bo‘lgan harakatlar orqali ochib berilganda bilimning anglanganligi va amaliy ahamiyati ortadi.

Ekologik ta’lim-tarbiyaning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda tirik va jonsiz tabiat, o‘simlik va hayvonot dunyosi, inson va tabiat o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida elementar, biroq tizimli tasavvurlarni shakllantirishdan iborat. Bunda bilimlarni shunchaki yod oldirishdan ko‘ra, ularni kuzatish, taqqoslash, farqlash, guruhlash hamda amalda bajarish faoliyatlari orqali o‘zlashtirish samaraliroq hisoblanadi. P.M. Po‘latova maxsus maktab o‘quvchilariga ekologik ta’lim-tarbiya berishda o‘quvchilarning yosh va individual imkoniyatlarini hisobga olish, ta’limni tizimli va izchil

tashkil etish, fanlararo aloqani ta’minlash hamda maktab va oila hamkorligini yo‘lga qo‘yishga alohida e’tibor qaratadi.[3] Bu tamoyillar ekologik tarbiyaning faqat ayrim dars yoki tadbirlar doirasida emas, balki butun ta’lim-tarbiya jarayonining uzviy tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishini nazarda tutadi. Aqli zaif o‘quvchilar bilan ekologik ta’limni tashkil etishda ko‘rgazmali metodlar alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ularning mavhum fikrlash imkoniyatlari nisbatan cheklanganligi sababli real predmetlar, tabiiy obyektlar, rasmlar, maketlar, videomateriallar, sxemalar hamda tabiatdan olingan materiallardan foydalanish bilimlarning aniq va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Masalan, o‘quvchilarga atrof-muhitni ifloslantirishning salbiy oqibatlarini tushuntirishda bir hududning ozoda va ifloslangan holatini aks ettiruvchi tasvirlarni qiyoslash, “Qaysi joyda yashash yoqimli?”, “Nima uchun bu yer iflos?”, “Uni qanday tozalash mumkin?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni mustaqil xulosaga olib kelish mumkin. Bunda ko‘rgazmali material o‘quvchi uchun oddiy tasvir vazifasini emas, balki fikrlash, taqqoslash va xulosa chiqarish vositasini bajaradi. Ekologik bilimlarni shakllantirishda kuzatish metodi ham muhim hisoblanadi.

Tabiiy obyekt va hodisalarni bevosita kuzatish o‘quvchilarda tabiat haqidagi tushunchalarni aniqlashtirish bilan birga diqqat, idrok va nutq faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq aqli zaif o‘quvchi uchun oddiy “kuzating” topshirig‘i yetarli emas. Kuzatish aniq reja asosida tashkil etilishi, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining diqqati muhim belgilarga yo‘naltirilishi zarur. Masalan, bahorda daraxtning rivojlanishini kuzatishda “Daraxtda qanday o‘zgarish yuz berdi?”, “Bargning rangi qanday?”, “Avval nima paydo bo‘ldi?”, “Havo isishi bilan qanday o‘zgarish kuzatildi?” kabi aniq savollardan foydalanish mumkin. Takroriy kuzatishlar orqali o‘quvchi tabiatdagi o‘zgarishlarni vaqt bo‘yicha solishtirishga, oddiy sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga o‘rgatiladi. Ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirishda amaliy metodlar yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda faol harakat va bevosita amaliy tajriba orqali o‘zlashtirilgan bilimlar

nisbatan mustahkam saqlanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarni gullarni ekish va parvarish qilish, ko‘chatlarni sug‘orish, daraxt atroflarini yumshatish, sinf va maktab hududidagi tabiat burchagini tartibga keltirish, qushlarga don berish, chiqindilarni yig‘ish hamda imkoniyatdan kelib chiqib ularni turlarga ajratish kabi faoliyatlarga jalb etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu ishlar bajarilishidan oldin vazifa sodda va aniq tushuntirilishi, amaliy namuna ko‘rsatilishi, zarur hollarda topshiriq alohida bosqichlarga ajratilishi lozim. Masalan, gul ekish jarayonida “tuproqni tayyorlash – chuqurcha ochish – gulni joylashtirish – tuproq bilan yopish – suv quyish” ketma-ketligini ko‘rsatish o‘quvchiga faoliyat algoritmini o‘zlashtirish imkonini beradi. Bu jarayon ekologik bilim bilan bir qatorda harakatlarning izchilligi, mustaqillik va boshlangan ishni yakunlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Didaktik o‘yinlar aqli zaif o‘quvchilarda ekologik tasavvurlarni shakllantirishning samarali vositalaridan biridir. O‘yin davomida o‘quvchining hissiy faolligi ortadi, berilgan topshiriqqa qiziqishi kuchayadi va bir xil mazmundagi bilimlarni takrorlash o‘quvchini tez zeriktirmaydi. “Foydali va zararli”, “Tabiat do‘stlari”, “Hayvon qayerda yashaydi?”, “Qaysi faslga tegishli?”, “O‘simlikni top”, “Chiqindini qayerga joylaymiz?”, “Tabiatni asraymiz” kabi didaktik o‘yinlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning ekologik bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi. O‘yin topshiriqlari imkon qadar bir yoki ikki amaliy harakatga asoslanishi, uning qoidalari barcha o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishi va topshiriq yakunida to‘g‘ri harakat rag‘batlantirilishi lozim. Ekologik ta’lim-tarbiya jarayonida suhbat va tushuntirish metodlaridan foydalanish ham zarur. Bunda uzun va murakkab nazariy izohlardan qochib, o‘quvchining kundalik hayotiga yaqin vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. “Nega suvni behuda oqizmaslik kerak?”, “Nima uchun daraxtlarni kesish yoki sindirish mumkin emas?”, “Qushlarga qishda qanday yordam beramiz?”, “Nima uchun xonani va maktab hovlisini toza saqlashimiz kerak?” kabi savollar o‘quvchini kundalik xulq-atvorini ekologik mazmun bilan bog‘lashga yordam beradi. Suhbat davomida o‘quvchining javobi noto‘liq bo‘lsa, uni darhol

inkor etmasdan, qo‘shimcha savollar bilan kerakli fikrga yo‘naltirish korreksion pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi.

Ekologik mazmundagi ekskursiyalar esa o‘quvchilarni tabiat bilan bevosita muloqotga olib kiruvchi ta’lim shaklidir. Maktab hovlisi, bog‘, xiyobon, issiqxona, dala, suv havzasi yoki boshqa tabiiy hududlarga tashkil etiladigan ekskursiyalar oldindan belgilangan aniq pedagogik vazifaga ega bo‘lishi kerak. Ekskursiya jarayonida ko‘plab obyektlarni birdaniga tushuntirish emas, balki o‘quvchi idrok eta oladigan 2–3 ta asosiy hodisa yoki obyektni chuqurroq kuzatish maqsadga muvofiq. Ekskursiyadan keyingi suhbat, rasm chizish, rasmlarni tanlash, “Nimani ko‘rdik?” mavzusida qisqa hikoya tuzish yoki kuzatilgan tabiat obyektlarini guruhlarga ajratish kabi ishlar olingan bilimlarni mustahkamlaydi. Ekologik ta’lim-tarbiyaning muhim jihatlaridan biri uning korreksion-rivojlantiruvchi yo‘nalishga egaligidir. Ekologik mazmundagi mashg‘ulotlarda o‘quvchilar obyektlarni taqqoslash va guruhlash orqali tafakkur operatsiyalarini, tabiat hodisalarini kuzatish orqali diqqat va idrokni, o‘qituvchi savollariga javob berish va kuzatilgan voqealarni ifodalash orqali nutq faoliyatini, ekish, sug‘orish, tozalash kabi amaliy faoliyatlar yordamida esa harakat ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.[4] Shu jihatdan ekologik ta’lim maxsus maktab sharoitida faqat fan mazmunini o‘zlashtirish vositasi emas, balki o‘quvchilarning bilish jarayonlari va ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarini korreksiyalash imkonini beruvchi pedagogik vosita sifatida ham qaralishi zarur.

Tadqiqotlarda maxsus maktab o‘quvchilarining ekologik tarbiyasini ularning ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish bilan bog‘lashga ham e’tibor qaratiladi.[5] Darhaqiqat, tirik tabiatga mehribonlik, jonivorlarga g‘amxo‘rlik, o‘simliklarni asrash, suv va boshqa tabiiy resurslardan tejamkor foydalanish kabi amaliy harakatlarda o‘quvchining mas’uliyat, mehribonlik, mehnatsevarlik va g‘amxo‘rlik sifatlari namoyon bo‘ladi. Shu sababli ekologik tarbiya jarayonida “bilish – tushunish – bajarish – odatga aylantirish” izchilligini ta’minlash muhimdir. Agar o‘quvchi tabiatni asrash zarurligini bilsa-yu, biroq kundalik faoliyatida bunga amal

qilmasa, ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi to‘liq amalga oshgan deb bo‘lmaydi. Ekologik xulq-atvorni shakllantirish uchun ijobiy harakatlarni muntazam takrorlash, ularni pedagog tomonidan nazorat qilish va rag‘batlantirish talab etiladi. Fanlararo bog‘liqlik ham aqli zaif o‘quvchilarning ekologik ta’lim-tarbiyasini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Ekologik mazmun faqat tabiatshunoslikka oid darslar bilan cheklanmasdan, ona tili, o‘qish, mehnat, tasviriy san’at va boshqa mashg‘ulotlarga integratsiya qilinishi mumkin. Masalan, o‘qish mashg‘ulotida tabiat haqidagi matnni o‘qish, tasviriy san’atda fasllarni tasvirlash, mehnat darsida tabiiy materiallardan buyumlar tayyorlash yoki o‘simliklarni parvarish qilish, nutq rivojlantirish mashg‘ulotida esa tabiat manzarasi asosida hikoya tuzish ekologik tushunchalarni turli faoliyatlarda takrorlash imkonini beradi. Maxsus ta’limdagi bunday fanlararo yondashuv bir tushunchaning turli vaziyatlarda qayta uchrashini ta’minlab, bilimlarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish ekologik ta’lim samaradorligining muhim shartidir. Bir o‘quvchi tabiat obyektini rasmdan to‘g‘ri ajrata olsa, boshqasi o‘qituvchi yordami bilan ajratishi, yana biri esa real predmet bilan ishlaganda yaxshiroq natija ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun bir xil maqsadni amalga oshirishda topshiriqlarning murakkablik darajasi differensiallashtirilishi lozim. Ekologik ta’lim-tarbiyaning izchilligi maktab va oilaning hamkorligini ham talab qiladi. Maktabda o‘rgatilgan ekologik xulq-atvor me’yorlari uy sharoitida davom ettirilmasa, o‘quvchida barqaror ko‘nikma shakllanishi qiyinlashadi.

Ota-onalarni farzandlari bilan uyda gullarni parvarish qilish, suv va elektr energiyasini tejash, uy va hovlini toza saqlash, chiqindilarni tegishli joyga tashlash kabi oddiy ekologik vazifalarni birgalikda bajarishga jalb etish mumkin. Bu esa o‘quvchining maktabda olgan bilim va ko‘nikmalarini tabiiy hayotiy vaziyatlarda qo‘llashiga imkon yaratadi. Inklyuziv va maxsus ta’limga zamonaviy yondashuv har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol qatnashishi uchun uning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos pedagogik sharoit

yaratishni talab etadi.[6] Shunga ko‘ra, aqli zaif o‘quvchilarning ekologik ta’limi ham ularning mavjud kamchiliklariga emas, balki rivojlantirish mumkin bo‘lgan imkoniyatlariga tayanib tashkil etilishi maqsadga muvofiq. O‘quvchiga mustaqil ravishda oddiy ekologik topshiriqni bajarish imkoniyatini berish, uning kichik yutug‘ini ham o‘z vaqtida rag‘batlantirish, bajarilgan faoliyatning foydasini ko‘rsatish ekologik faoliyatga ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Ekologik ta’lim bolalarning sog‘lom atrof-muhitga bo‘lgan huquqlarini anglash va tabiatga mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida ham qaralmoqda.[7] Shu ma’noda aqli zaif o‘quvchilarning ekologik ta’lim-tarbiyasi ularning jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Atrofni ozoda saqlash, umumiy foydalanishdagi joylarga ehtiyotkor munosabatda bo‘lish, suv va energiyani tejash, o‘simlik va hayvonot olamiga zarar yetkazmaslik kabi oddiy qoidalarni o‘zlashtirish o‘quvchini mustaqil kundalik hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Demak, aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish tizimli, maqsadli va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Bunda ko‘rgazmali metodlar o‘quvchining idrokini faollashtirsa, kuzatish tabiatdagi hodisalarni bevosita anglashga, amaliy faoliyat bilimni kundalik xatti-harakatga aylantirishga, didaktik o‘yin ta’lim jarayoniga qiziqishni kuchaytirishga, suhbat va tushuntirish esa ekologik tushunchalarning mazmunini anglashga xizmat qiladi.

Ekskursiya va tabiat qo‘ynidagi mehnat o‘quvchining tabiat bilan bevosita aloqasini ta’minlaydi. Mazkur metodlarning o‘zaro uyg‘unligi ekologik ta’limning ta’limiy, tarbiyaviy va korreksion vazifalarini bir vaqtda amalga oshirish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, aqli zaif o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish faqat ma’lum hajmdagi ekologik bilimlarni o‘zlashtirish bilangina belgilanmaydi. Uning haqiqiy natijasi o‘quvchining tabiatga nisbatan ongli va ijobiy munosabatida, ekologik jihatdan maqbul xatti-harakatlarni kundalik hayotda namoyon eta olishida, o‘z imkoniyati darajasida atrof-muhitni asrashga hissa qo‘shishida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun maxsus

ta'limda ekologik tarbiyani o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, bilish imkoniyatlari hamda korreksion ehtiyojlarini hisobga olgan holda oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga, kuzatishdan amaliy faoliyatga tomon izchil tashkil etish zarur. Bunday yondashuv aqli zaif o'quvchilarda tabiatga mehr, ekologik mas'uliyat, mehnatsevarlik, tejamkorlik va ijtimoiy foydali xulq-atvorni rivojlantirish bilan bir qatorda ularning mustaqil hayotga tayyorlanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Po'latova P.M. Maxsus maktablarda ekologik ta'lim-tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
2. Po'latova P.M. Oligofrenopedagogika. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2023.
3. Polatova P. The Importance of Ecological Education for Students of Specialized Schools and Ways of Implementing It // International Journal of Pedagogics. – 2025. – Vol. 5, Issue 3. – P. 155–158. DOI: 10.37547/ijp/Volume05Issue03-43.
4. Pulatova P.M. Environmental Education and Training Issues for Students of Specialized Schools // International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – Vol. 21, No. 1. – P. 55–57. DOI: 10.52155/ijpsat.v21.1.1878.
5. Pulatova P.M. Ecological Education as the Most Important Factor of Moral Formation of the Personality of Students of Special Schools // Current Research Journal of Pedagogics. – 2021. – Vol. 2, Issue 11. – P. 126–129. DOI: 10.37547/pedagogics-crjp-02-11-23.
6. UNESCO. Inclusion in Education: Leaving No Learner Behind. – Paris: UNESCO.
7. UNESCO. Realizing the Rights of the Child through Environmental Education. – Paris: UNESCO, 2020.

Teaching Methodology of Mathematics Based on New Pedagogical Technologies

Sattorova Madina Asrorovna,
Highest Category Mathematics Teacher at Secondary School No. 6, Sharof Rashidov District, Jizzakh Region

.

Abstract: Mathematics has traditionally been taught through conventional methods, often emphasizing rote learning, memorization of formulas, and repetitive problem-solving. However, the 21st century demands a rethinking of teaching methodologies, particularly in mathematics, where creativity, problem-solving, and technological integration play a crucial role. The aim of this paper is to analyze and evaluate modern pedagogical technologies that enhance mathematics education, including digital tools, blended learning approaches, and student-centered methodologies. It explores how these approaches contribute to higher-order thinking, independent learning, and the development of transferable skills essential for academic and professional success. A comprehensive literature review is provided to highlight existing studies and theories, while the methodology focuses on the comparative analysis of traditional and modern pedagogical strategies. Findings suggest that the integration of interactive technologies, gamification, flipped classrooms, and AI-based adaptive systems significantly improves students' engagement and performance in mathematics. However, challenges such as digital divide, teacher preparedness, and curriculum adaptation remain. The article concludes with practical recommendations for teachers, policymakers, and researchers to implement new pedagogical technologies effectively in mathematics teaching.

Keywords: Mathematics education, pedagogical technologies, digital learning, student-centered approach, flipped classroom, gamification, adaptive learning.

Mathematics has long been recognized as the foundation of science, technology, and engineering. Its significance extends far

beyond numerical computations, as it trains the human mind in logical reasoning, abstract thinking, and structured problem-solving. Yet, despite its importance, mathematics is often perceived as one of the most difficult subjects by students across different educational systems. The traditional lecture-based methodology, characterized by one-way communication and excessive reliance on memorization, often fails to inspire curiosity or encourage deeper understanding. In today's digital age, the rapid advancement of pedagogical technologies provides a unique opportunity to reshape how mathematics is taught and learned.

The concept of pedagogical technology is not merely limited to the introduction of computers or digital devices in the classroom. Instead, it encompasses an entire system of teaching methods, strategies, and tools designed to create an engaging, student-centered learning environment. According to contemporary educational theorists, pedagogical technologies refer to the integration of both hardware (such as interactive whiteboards, tablets, and learning management systems) and software (such as simulation programs, mathematical visualization tools, and adaptive learning platforms) that enhance teaching and learning processes.

In mathematics education, these technologies play a dual role. On one hand, they simplify abstract concepts through visualization and interactivity. On the other, they cultivate independent learning habits by enabling students to explore beyond the boundaries of textbooks. For instance, the use of graphing calculators, computer algebra systems, and dynamic geometry software allows students to experiment with mathematical ideas, test hypotheses, and observe real-time outcomes, thereby bridging the gap between theory and practice.

The educational shift towards constructivism—which emphasizes learning as an active, constructive process—further strengthens the argument for integrating pedagogical technologies into mathematics classrooms. Unlike traditional models where the teacher is the sole source of knowledge, constructivist pedagogy positions the student at the center of the learning process. In this

context, new technologies serve as facilitators that encourage collaboration, exploration, and creativity. A flipped classroom, for example, enables students to access lecture materials online at their own pace, while class time is devoted to problem-solving, discussions, and interactive projects. Similarly, gamified learning platforms transform mathematical problem-solving into engaging challenges, motivating students to persist even when faced with complex tasks.

Globally, mathematics educators face a common challenge: how to make mathematics both accessible and meaningful to diverse groups of students. The inclusion of digital pedagogical technologies has been shown to increase student motivation, retention rates, and conceptual understanding. Yet, it is important to recognize the limitations and obstacles in adopting such methodologies. Issues like unequal access to technology, insufficient teacher training, and rigid educational systems can hinder progress. Therefore, a comprehensive evaluation of both the potential and limitations of pedagogical technologies is necessary for sustainable innovation in mathematics teaching.

This paper is structured into several sections. Following the introduction, a detailed literature review will examine existing studies on the effectiveness of pedagogical technologies in mathematics education. The methodology section outlines the research approach, including comparative analysis and case studies. The findings and discussion section presents evidence from various educational contexts where modern technologies have been applied, highlighting both successes and shortcomings. Finally, the paper concludes with recommendations and a personal reflection on the future of mathematics teaching in the digital era.

The ultimate goal of this study is not only to advocate for the use of modern technologies but also to demonstrate that mathematics, when taught through innovative methods, can be transformed from a subject of fear and difficulty into one of discovery and empowerment. Literature Review .The teaching of mathematics has been the subject of extensive scholarly research for

centuries, with debates surrounding the most effective methods to develop not only computational skills but also critical and creative thinking. The rapid emergence of new pedagogical technologies has reshaped the discourse, offering fresh opportunities and raising new questions regarding how best to prepare students for an increasingly digital and globalized world. This literature review synthesizes the key findings from prior studies, drawing upon theories of learning, empirical evidence, and critical perspectives on the integration of technology in mathematics education.

Historical Background of Mathematics Pedagogy

Historically, mathematics instruction has relied heavily on the didactic model, in which teachers lecture while students passively receive information. According to Skemp (1976), this model tends to promote "instrumental understanding"—knowing rules and procedures without necessarily grasping underlying concepts. By contrast, "relational understanding" emphasizes the interconnections between mathematical ideas. The limitations of traditional pedagogy, particularly in fostering relational understanding, have prompted researchers to explore alternative methods over the past few decades.

The late 20th century witnessed significant reform movements in mathematics education. The National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) in the United States, for example, issued standards emphasizing problem-solving, reasoning, communication, and connections (NCTM, 1989, 2000). These standards set the stage for pedagogical innovations, many of which were later amplified through technological integration.

Theoretical Foundations for Technology Integration

The application of pedagogical technologies in mathematics is rooted in several learning theories. Constructivism, advanced by Piaget (1972) and Vygotsky (1978), posits that learners actively construct knowledge through interaction with their environment. Technology, in this sense, provides dynamic environments where students can manipulate variables, visualize abstract relationships, and collaborate with peers.

Vygotsky's concept of the zone of proximal development (ZPD) is particularly relevant. Digital tools such as intelligent tutoring systems and adaptive learning platforms offer scaffolding that allows students to engage in mathematical tasks slightly beyond their current ability level, thus promoting gradual advancement. Similarly, Bandura's (1986) social learning theory emphasizes the importance of observation and modeling, which aligns with collaborative online platforms where students can share strategies and solutions.

Empirical Studies on Pedagogical Technologies

Numerous empirical studies highlight the effectiveness of new technologies in mathematics instruction. Hohenwarter and Preiner (2007) demonstrated that dynamic geometry software, such as GeoGebra, enhances students' ability to visualize geometric concepts and fosters a deeper conceptual understanding. Similarly, research by Pierce and Stacey (2010) revealed that computer algebra systems help students explore algebraic structures and engage in higher-order thinking rather than focusing solely on symbolic manipulation.

The rise of gamification in education has also attracted scholarly attention. Studies by Ke (2009) and Hamari et al. (2016) suggest that game-based learning increases motivation and persistence in mathematics, particularly for younger students who may otherwise find abstract concepts disengaging. Digital platforms such as Kahoot, Prodigy, and DreamBox have been widely adopted to transform routine problem-solving into interactive challenges.

Flipped classroom models, first popularized in the early 2010s, have likewise demonstrated significant potential. Bishop and Verleger (2013) reviewed multiple case studies and concluded that students in flipped mathematics classrooms exhibited greater engagement, collaboration, and achievement compared to peers in traditional settings. The availability of video lectures, simulations, and online exercises allows students to learn at their own pace, freeing classroom time for problem-solving and discussion.

Challenges and Criticisms in Literatur

Despite promising outcomes, the literature also documents critical challenges associated with pedagogical technologies. Selwyn (2016) cautions against technological determinism—the assumption that technology alone can solve educational problems. Instead, successful integration depends on teacher expertise, curriculum alignment, and student readiness.

One major concern is the digital divide. Warschauer (2004) highlighted inequalities in access to devices and internet connectivity, which remain persistent in many parts of the world. Students from disadvantaged backgrounds may struggle to benefit from digital learning environments, thereby exacerbating existing educational inequalities.

Teacher preparedness is another significant issue. Ertmer and Ottenbreit-Leftwich (2010) argue that while teachers may have access to digital tools, many lack the pedagogical knowledge to integrate them effectively. Professional development and institutional support are therefore crucial. Moreover, overreliance on technology may reduce opportunities for developing fundamental skills, such as mental arithmetic and manual problem-solving, which remain important in real-life contexts.

Comparative Studies of Traditional vs. Modern Approaches

Several comparative studies provide valuable insights into the differences between traditional and technology-enhanced methodologies. A meta-analysis by Cheung and Slavin (2013) found that educational technology applications had a modest but statistically significant positive effect on mathematics achievement across various grade levels. Similarly, Li and Ma (2010) reported that computer-based instruction tends to improve learning outcomes, though its effectiveness varies depending on implementation quality.

In contrast, some studies caution against uncritical adoption. For instance, Clark (1983) argued that media themselves do not directly influence learning, but rather the instructional design and pedagogy behind them. This perspective remains relevant, reminding educators that technology is a tool, not a panacea.

Emerging Trends in the Literature

Recent scholarship has explored cutting-edge technologies such as artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), and augmented reality (AR) in mathematics education. AI-powered adaptive systems, such as ALEKS and Carnegie Learning, provide personalized feedback and adjust the difficulty of tasks in real time, tailoring instruction to individual needs. Studies by Pane et al. (2015) confirm that such systems improve student performance and reduce achievement gaps.

Virtual and augmented reality applications, though still in their early stages, show promise in visualizing multidimensional mathematical concepts. For example, Johnson-Glenberg (2018) reported that immersive environments allow students to manipulate three-dimensional objects, thereby deepening spatial reasoning skills.

Furthermore, research on collaborative online platforms emphasizes the role of social interaction in mathematics learning. According to Stahl (2006), computer-supported collaborative learning (CSCL) fosters joint problem-solving and knowledge construction, aligning with constructivist principles.

Synthesis of the Literature

The reviewed literature collectively underscores the transformative potential of new pedagogical technologies in mathematics education. Empirical studies consistently demonstrate improvements in engagement, motivation, and conceptual understanding. Theoretical frameworks such as constructivism and social learning provide strong foundations for their use, while emerging technologies like AI and VR point toward an exciting future for mathematics pedagogy.

At the same time, challenges such as unequal access, insufficient teacher training, and the risk of superficial engagement highlight the need for cautious and strategic implementation. Ultimately, the effectiveness of pedagogical technologies depends not on their novelty but on how well they are integrated into meaningful learning experiences. Methodology

The purpose of this research is to examine how new pedagogical technologies can be effectively integrated into mathematics education and to analyze their impact compared to traditional methods. To achieve this objective, the study employs a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative techniques. This methodology ensures both depth of understanding and empirical reliability, capturing not only measurable outcomes such as student performance but also subjective dimensions like motivation, engagement, and teacher perspectives.

Research Design

The research design is based on a comparative case study framework supported by survey-based quantitative analysis. Comparative case studies allow for an in-depth exploration of how pedagogical technologies are implemented in different educational contexts, while surveys and tests provide broader data on student achievement and attitudes.

Three main teaching approaches are analyzed:

1. Traditional Lecture-Based Instruction – characterized by teacher-centered delivery, rote memorization, and limited student interaction.

2. Technology-Supported Blended Learning – where digital platforms supplement in-class teaching, enabling interactive exercises, online homework, and flipped classroom models.

3. Fully Technology-Integrated Learning – where digital tools such as AI-driven adaptive platforms, gamified learning apps, and collaborative online systems are the primary means of instruction.By comparing these models, the study investigates how pedagogical technologies influence both cognitive (knowledge, problem-solving) and affective (motivation, confidence) outcomes in mathematics.

Sample and Participants.The sample consists of secondary school students (ages 14–17) from three different schools representing urban, suburban, and rural settings. Each school was selected to reflect varying degrees of technological access and teacher preparedness. A total of 180 students participated, with 60

in each instructional group (traditional, blended, fully technology-integrated).

Additionally, 12 mathematics teachers participated, providing valuable insights into instructional practices, challenges, and professional development needs. Teachers were chosen based on their willingness to experiment with technology and their varying levels of digital competence.

Data Collection Methods

To ensure comprehensive analysis, multiple data collection methods were employed:

1. Pre- and Post-Tests in Mathematics

Designed to assess conceptual understanding, procedural fluency, and problem-solving skills.

Aligned with standardized curriculum requirements.

Administered at the beginning and end of the academic term.

2. Student Surveys

Likert-scale questionnaires measured motivation, attitudes toward mathematics, and perceived usefulness of technology.

Open-ended questions allowed students to express experiences, difficulties, and preferences.

3. Teacher Interviews

Semi-structured interviews captured teachers' reflections on instructional design, challenges in integrating technology, and observed student responses.

4. Classroom Observations

Non-participant observations documented teaching practices, student engagement, and classroom dynamics.

Observers noted specific uses of technology such as simulations, gamified activities, and collaborative platforms.

5. Learning Analytics

Data from digital platforms (time spent, progress tracking, accuracy rates) were collected to evaluate how students interacted with technological tools.

Data Analysis Procedures

Both quantitative and qualitative methods were employed in analyzing data:

Quantitative Analysis

Pre- and post-test scores were analyzed using statistical methods, including paired-sample t-tests and ANOVA, to compare learning gains across the three instructional groups.

Survey data were analyzed using descriptive statistics and correlation analysis to examine relationships between technology use, motivation, and achievement.

Qualitative AnalysisTeacher interviews were transcribed and coded thematically, focusing on recurring themes such as "student autonomy," "technical barriers," and "curriculum alignment."

Open-ended student responses were coded to identify patterns in learner experiences.

Observation notes were synthesized to highlight classroom interactions and behavioral trends.

Ethical Considerations

Ethical research practices were strictly followed. Informed consent was obtained from students, parents, and teachers before participation. Anonymity and confidentiality were ensured by assigning numerical codes instead of names in data analysis. Participation was voluntary, and students were free to withdraw at any time.

Reliability and Validity

To increase reliability and validity:Test items were piloted on a small group prior to full implementation.

Surveys underwent expert review to ensure content validity.

Triangulation was achieved by combining multiple sources of data (tests, surveys, interviews, observations, learning analytics).

Inter-rater reliability was maintained in qualitative coding by involving two independent researchers.

Expected Outcomes and Hypotheses

The research is guided by several hypotheses:1. Students in technology-integrated groups will demonstrate greater

improvement in mathematics achievement compared to those in traditional classrooms.

2. Technology-supported learning will enhance student motivation and reduce mathematics anxiety.

3. Teachers using pedagogical technologies will report both opportunities (enhanced engagement, better feedback mechanisms) and challenges (technical issues, training needs).

4. The degree of effectiveness will depend on contextual factors such as access to resources, teacher competence, and student readiness.

Limitations of the Methodology

Although the research design is comprehensive, several limitations must be acknowledged:

The study is limited to three schools, which may restrict generalizability.

Differences in teacher expertise and school infrastructure may influence results independently of technology.

Long-term impacts (e.g., retention of knowledge, transfer of skills) are beyond the scope of this study, as data are collected only over one academic term.

Cultural and linguistic differences in mathematics pedagogy are not fully addressed, as the study is localized.

Significance of the Methodology

The methodological approach adopted in this research offers several contributions to the field:

1. It bridges the gap between theoretical advocacy for technology use and empirical evidence of its effects.

2. It integrates both student and teacher perspectives, acknowledging the centrality of teacher agency in pedagogical innovation.

3. It combines standardized test results with qualitative narratives, ensuring a holistic view of mathematics education.

Ultimately, this methodology provides a robust framework for evaluating how new pedagogical technologies reshape mathematics teaching. By employing comparative analysis, the study captures not

only the measurable outcomes of technology integration but also the lived experiences of learners and educators.

Findings and Discussion

The comparative analysis of the three instructional groups revealed several key findings:

1. Improved Achievement with Technology

Students in the fully technology-integrated group scored on average 20% higher on post-tests compared to the traditional group. Blended learning students also outperformed traditional learners, though to a lesser degree. This suggests that pedagogical technologies significantly support conceptual understanding and problem-solving.

2. Higher Motivation and Engagement

Survey data indicated that 78% of students in the technology-based classrooms reported higher motivation toward mathematics, while only 42% of traditional group students felt the same. Observations confirmed that interactive tools (e.g., GeoGebra, gamified apps) increased participation and reduced mathematics anxiety.

3. Teacher Perspectives

Teachers acknowledged that technology allowed more individualized instruction and immediate feedback. However, they also expressed concerns about limited training, technical challenges, and difficulties in aligning digital tools with existing curricula.

4. Challenges

Despite the benefits, disparities in technological access were evident, especially in rural settings. Students with weaker digital literacy required additional support. Some also relied too heavily on software, which occasionally limited manual problem-solving practice.

Discussion:

The findings align with prior studies emphasizing the role of technology in enhancing mathematics learning (Cheung & Slavin, 2013; Li & Ma, 2010). Importantly, results show that while technology provides a motivational boost, its effectiveness depends

on thoughtful integration. Overreliance or poor implementation may undermine its potential. Teacher training and curriculum redesign are essential for sustainable outcomes.

Conclusion

This study demonstrates that new pedagogical technologies hold transformative potential for mathematics education. They improve academic performance, increase student motivation, and foster deeper conceptual understanding. Nevertheless, challenges such as unequal access, insufficient teacher training, and risks of overdependence remain critical barriers. Effective integration requires strategic planning, ongoing professional development, and context-sensitive approaches.

Personal Opinion

In my view, mathematics teaching must move beyond rote memorization and embrace creativity, collaboration, and exploration. New pedagogical technologies are not simply tools but gateways to reimagining how students experience mathematics. However, they cannot replace the teacher's role; rather, they empower teachers to become facilitators of inquiry and innovation. If used wisely, these technologies can transform mathematics from a feared subject into an exciting journey of discovery, preparing learners for the complex challenges of the 21st century.

References

1. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

2. Bishop, J. L., & Verleger, M. A. (2013). The flipped classroom: A survey of the research. ASEE National Conference Proceedings, 30(9), 1–18.

3. Cheung, A., & Slavin, R. E. (2013). The effectiveness of educational technology applications for enhancing mathematics

achievement in K-12 classrooms: A meta-analysis. Educational Research Review, 9, 88–113.

4. Clark, R. E. (1983). Reconsidering research on learning from media. Review of Educational Research, 53(4), 445–459.

5. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. Journal of Research on Technology in Education, 42(3), 255–284.

6. Hamari, J., Shernoff, D. J., Rowe, E., Coller, B., Asbell-Clarke, J., & Edwards, T. (2016). Challenging games help students learn: An empirical study on engagement, flow, and immersion in game-based learning. Computers in Human Behavior, 54, 170–179.

7. Hohenwarter, M., & Preiner, J. (2007). Dynamic mathematics with GeoGebra. Journal of Online Mathematics and Its Applications, 7(1), 1–7.

8. Johnson-Glenberg, M. C. (2018). Immersive VR and education: Embodied design principles that include gesture and hand controls. Frontiers in Robotics and AI, 5, 81.

9. Ke, F. (2009). A qualitative meta-analysis of computer games as learning tools. Handbook of Research on Effective Electronic Gaming in Education, 1, 1–32.

10. Li, Q., & Ma, X. (2010). A meta-analysis of the effects of computer technology on school students' mathematics learning. Educational Psychology Review, 22(3), 215–243.

11. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (1989). Curriculum and evaluation standards for school mathematics. Reston, VA: Author.

12. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2000). Principles and standards for school mathematics. Reston, VA: Author.

Ta'lim sifatini oshirishda fanlararo integratsiya orqali o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish

Qoyimov Behzod Isroilovich
Zafarobod tuman 2-umumta'lim maktabi
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim sifatini oshirishda fanlararo integratsiyaning ahamiyati, uning mohiyati, didaktik tamoyillari, turlari va samarali qo‘llash usullari yoritilgan. Shuningdek, umumta’lim maktablarida fanlararo integratsiyani tashkil etishning amaliy imkoniyatlari, integratsiyalashgan dars bosqichlari hamda uning o‘quvchilarning bilim darajasi, mustaqil fikrlashi, funksional savodxonligi va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta’siri tahlil qilingan. Maqolada integratsiyalashgan ta’limni tashkil etishda uchraydigan muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Fanlararo integratsiyadan samarali foydalanish o‘quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantirish, bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash va ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida asoslangan.

Kalit so‘zlar: fanlararo integratsiya, ta’lim sifati, integratsiyalashgan ta’lim, didaktik tamoyillar, o‘quvchilarning bilim darajasi, kompetensiyaviy yondashuv, funksional savodxonlik, mustaqil fikrlash, innovatsion pedagogik texnologiyalar, STEAM ta’limi, loyihaviy ta’lim, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается важность междисциплинарной интеграции в повышении качества образования, её сущность, дидактические принципы, виды и методы эффективного применения. Также анализируются практические возможности организации междисциплинарной интеграции в средних школах, этапы интегрированных уроков и её влияние на развитие знаний учащихся, самостоятельного мышления, функциональной грамотности и практических навыков. В статье выявляются проблемы, возникающие при

организации интегрированного образования, и разрабатываются методические рекомендации по их устранению. Эффективное использование междисциплинарной интеграции основано на формировании у учащихся целостного мировоззрения, применении знаний в реальных жизненных ситуациях и является важным фактором повышения эффективности образования.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, качество образования, интегрированное образование, дидактические принципы, уровень знаний учащихся, компетентностный подход, функциональная грамотность, самостоятельное мышление, инновационные педагогические технологии, STEAM-образование, проектное образование, критическое мышление.

Abstract. This article examines the significance of interdisciplinary integration in enhancing the quality of education, exploring its essence, didactic principles, types, and effective implementation methods. It further analyzes the practical possibilities for organizing interdisciplinary integration in general education schools, the stages of an integrated lesson, and its impact on the development of students' knowledge levels, independent thinking, functional literacy, and practical skills. The article identifies challenges encountered in organizing integrated education and proposes methodological recommendations for overcoming them. The effective use of interdisciplinary integration is presented as a crucial factor in fostering a holistic worldview among students, enabling the application of knowledge in real-life situations, and increasing educational effectiveness.

Keywords: interdisciplinary integration, quality of education, integrated education, didactic principles, students' knowledge levels, competency-based approach, functional literacy, independent thinking, innovative pedagogical technologies, STEAM education, project-based learning, critical thinking.

Bugungi ta'lim tizimida o'quvchiga tayyor bilimni yetkazish emas, balki uni mustaqil fikrlay oladigan, olgan bilimini hayotda qo'llay biladigan shaxs qilib tarbiyalash asosiy maqsadga aylandi. O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi va Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ta'lim sifatini xalqaro darajaga ko'tarishni, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

An'anaviy o'qitishda har bir fan alohida, bir-biridan ajralgan holda o'qitiladi. Natijada o'quvchi matematikada o'rgangan bilimini fizikada, tabiiy fanlarda olgan tushunchasini hayotiy vaziyatda qo'llay olmaydi. Bilim bo'laklarga bo'linib qoladi, o'quvchida butun dunyo haqida yaxlit tasavvur shakllanmaydi. Fanlararo integratsiya aynan shu muammoning yechimi sifatida maydonga chiqadi: u turli fanlar mazmunini yagona maqsad atrofida birlashtirib, bilimlarni o'zaro bog'laydi.

Zamonaviy dunyoda kasb va hayotiy muammolar bitta fan doirasida hal bo'lmaydi. Masalan, ekologik muammoni tushunish uchun biologiya, kimyo, geografiya va matematika bilimlari birga kerak bo'ladi. Xalqaro baholash tadqiqotlari (PISA, TIMSS) ham o'quvchilarning bilimni yangi vaziyatda qo'llash qobiliyatini tekshiradi. Shu sababli integratsiyalashgan ta'lim o'quvchining bilim sifatini oshirishning samarali yo'li hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — fanlararo integratsiyaning mohiyatini, turlari va usullarini yoritish hamda uning o'quvchilar bilim darajasini oshirishdagi o'rnini asoslash.

1. Fanlararo integratsiyaning mohiyati va didaktik tamoyillari

Integratsiya (lot. *integratio* — qismlarni yaxlitlikka birlashtirish) pedagogikada turli fanlar mazmunini, usullari va shakllarini yagona maqsad atrofida uyg'unlashtirish jarayonini bildiradi. Fanlararo integratsiya — bir fan doirasida olingan bilimni boshqa fan materiali bilan bog'lab, o'quvchida dunyo haqida yaxlit tasavvur hosil qilish usulidir.

Integratsiyaning asosiy g'oyasi shuki, bilim bo'laklarga bo'lib o'rgatilsa ham, voqelikning o'zi yaxlit. Daryoning oqimini fizika (tezlik, bosim), geografiya (relyef, iqlim), biologiya (jonzotlar hayoti) va kimyo (suv tarkibi) birgalikda tushuntiradi. O'quvchi bu aloqalarni ko'rganda, o'quv materialini yodlamaydi, balki tushunadi.

Integratsiyaning didaktik tamoyillari:

- **Yaxlitlik tamoyili** — o'quv materiali bo'laklar yig'indisi emas, o'zaro bog'langan tizim sifatida beriladi.
- **Uzviylik va izchillik tamoyili** — yangi bilim oldingi o'rganilgan bilimga tayanadi, boshqa fanlardagi tushunchalar bilan mantiqiy bog'lanadi.
- **Ilmiylik tamoyili** — integratsiya ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lishi, fanlar mazmunini sun'iy aralashtirib yubormasligi kerak.
- **Hayot bilan bog'liqlik tamoyili** — o'rganilayotgan mavzu o'quvchi uchun amaliy ahamiyatga ega vaziyatlar bilan bog'lanadi.
- **Faollik tamoyili** — o'quvchi bilimni tayyor holda olmaydi, uni topish, taqqoslash va qo'llash jarayonida ishtirok etadi.
- **O'quvchi yoshiga mosligi tamoyili** — integratsiya darajasi sinf va yosh xususiyatlariga muvofiq tanlanadi.

Integratsiya g'oyasi pedagogika tarixida yangi emas. Ya.A. Komenskiy bilimlarning o'zaro bog'liqligini, K.D. Ushinskiy esa o'qitishda fanlar o'rtasidagi aloqa muhimligini ta'kidlagan. Hozirgi davrda bu g'oya kompetensiyaviy yondashuv, STEAM ta'limi va loyihaviy o'qitish bilan yangi mazmun kasb etdi.

2. Integratsiya turlari va usullari

Pedagogik adabiyotlarda integratsiya turli belgilariga ko'ra tasniflanadi. Maktab amaliyotida uni ikki asosiy yo'nalishda qarash qulay: mazmun darajasi bo'yicha va tashkil etish shakli bo'yicha.

Mazmun darajasi bo'yicha integratsiya turlari:

- **Fan ichidagi (ichki) integratsiya** — bitta fan bo'limlari yoki mavzulari o'zaro bog'lanadi. Masalan, ona tili darsida fonetika, leksika va morfologiya bo'limlari bitta matn ustida birgalikda o'rganiladi.
- **Fanlararo integratsiya** — ikki yoki undan ortiq fan mazmuni bir mavzu atrofida birlashadi. Masalan, matematika va

geografiya: masshtab, burchak va koordinatalar bo'yicha xaritada ishlash.

• **Fanlardan tashqari (transdissiplinar) integratsiya** — mavzu fanlar chegarasidan chiqib, hayotiy muammo atrofida quriladi. Masalan, "Maktab hovlisini obodonlashtirish" loyihasi.

Tashkil etish shakli bo'yicha:

- integratsiyalashgan dars (bir darsda ikki fan mazmuni);
- ikki o'qituvchi birga olib boradigan dars (juft dars);
- integratsiyalashgan modul yoki mavzu haftaligi;
- loyiha ishlari va tadqiqotlar;
- fan to'garaklari, olimpiada va ko'rgazmalar, ekskursiyalar.

Integratsiyada qo'llaniladigan asosiy usullar:

1. **Muammoli o'qitish** — o'quvchiga bir necha fan bilimini talab qiladigan savol qo'yiladi.
2. **Loyihaviy usul** — guruh mustaqil tadqiqot o'tkazib, mahsulot (maket, taqdimot, kitobcha) tayyorlaydi.
3. **Klaster va aqliy hujum** — markaziy tushuncha atrofida turli fanlardan bog'liq g'oyalar yig'iladi.
4. **Taqqoslash va tahlil** — bir hodisa turli fanlar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi.
5. **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari** — elektron jadvallar, infografika, taqdimotlar, ta'limiy dasturlar yordamida ma'lumot qayta ishlanadi.

Quyidagi sxemada integratsiya turlari va ularning bir-biriga bog'liqligi ko'rsatilgan.

1-rasm. Integratsiya turlari · 3 daraja

1-rasm. Integratsiya darajalari: fan ichidagi integratsiyadan hayotiy muammoga asoslangan fanlardan tashqari integratsiyagacha.

Amaliy misol — "Suv — hayot manbai" integratsiyalashgan darsi (7–8-sinf). Bu dars to'rt fan mazmunini birlashtiradi:

- *Geografiya:* O'zbekistondagi daryolar, Orol dengizi muammosi;
- *Kimyo:* suvning tarkibi, ichimlik suvining sifati;
- *Biologiya:* suvning tirik organizmlar hayotidagi roli;
- *Matematika:* suv sarfini hisoblash, foiz va diagrammalar.

O'quvchilar guruhlarga bo'linib, har biri bitta yo'nalishda ma'lumot to'playdi, so'ng umumiy xulosa chiqaradi va "Oilamizda suvni tejash" bo'yicha taklif tayyorlaydi. Natijada o'quvchi mavzuni to'rt tomonlama ko'radi va bilimini real hayotga bog'laydi.

4. Integratsiyalashgan dars bosqichlari

Integratsiyalashgan dars tasodifiy qo'shib yuborilgan mavzular emas, balki oldindan puxta rejalashtirilgan jarayon. Uni besh bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq.

6. **Tayyorlov bosqichi.** O'qituvchi bir necha fan dasturini solishtirib, umumiy mavzu va tushunchalarni aniqlaydi, dars maqsadini har bir fan bo'yicha alohida belgilaydi. Imkon bo'lsa, fan o'qituvchilari birgalikda rejalashtiradi.

7. **Muammo qo'yish bosqichi.** O'quvchilarga qiziqarli savol yoki hayotiy vaziyat taklif etiladi. Masalan: "Nega bahorda daryolarda suv sathi ko'tariladi?" Bu savolga javob topish uchun bir necha fan bilimi kerak bo'ladi.

8. **Izlanish bosqichi.** O'quvchilar guruhlarda ishlaydi: darslik, xarita, tajriba, internet manbalari va elektron resurslardan foydalanib ma'lumot to'playdi. O'qituvchi yo'naltiruvchi va maslahatchi bo'ladi.

9. **Xulosalash bosqichi.** Har bir guruh topilmalarini taqdim etadi. Turli fanlardan olingan natijalar umumiy xulosaga birlashtiriladi, o'quvchilar sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi.

10. **Baholash va refleksiya bosqichi.** Baholash faqat bilimni emas, hamkorlik, taqdimot va amaliy qo'llash ko'nikmalarini ham

qamrab oladi. O'quvchilar "nimani o'rgandim, qayerda qo'llayman" degan savollarga javob beradi.

Quyidagi sxema darsning umumiy ketma-ketligini ko'rsatadi.

2-rasm. Integratsiyalashgan dars · 5 bosqich

2-rasm. Integratsiyalashgan dars bosqichlari ketma-ketligi.

5. Integratsiyaning o'quvchilar bilim darajasiga ta'siri

Fanlararo integratsiya o'quvchilar bilim sifatiga bir necha yo'nalishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Bilimning mustahkamligi oshadi. Bir tushuncha turli fanlarda, turli vaziyatda takrorlanadi. Takror mexanik emas, balki yangi mazmun bilan boyitilgan holda bo'lgani uchun, bilim uzoq muddatli xotiraga o'tadi.

2. Bilimni qo'llash ko'nikmasi shakllanadi. O'quvchi nazariyani amaliy topshiriqda sinab ko'radi. Bu xalqaro baholash tadqiqotlari talab qilayotgan funksional savodxonlikning asosidir.

3. Fanga qiziqish ortadi. "Bu fan menga nima uchun kerak?" degan savolga javob topilganda, o'quvchining motivatsiyasi kuchayadi. Ayniqsa, aniq fanlarni qiyin deb hisoblaydigan o'quvchilar uchun hayotiy misollar tushunishni osonlashtiradi.

4. Tanqidiy va tizimli fikrlash rivojlanadi. O'quvchi hodisani turli tomondan ko'rib, sabab-oqibat aloqalarini topadi, faktlarni taqqoslaydi va xulosa chiqaradi.

5. Ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar shakllanadi. Guruhda ishlash, fikr almashish, mas'uliyatni taqsimlash, taqdimot qilish — bularning barchasi "4K" (kreativlik, kommunikatsiya, kooperatsiya, tanqidiy fikrlash) ko'nikmalarini rivojlantiradi.

6. O'qituvchi uchun ham samarali. O'quv yuki ortiqcha takrorlardan qutuladi, mavzularni o'zaro bog'lash hisobiga vaqt tejaladi va hamkasblar bilan hamkorlik kuchayadi.

Integratsiya samaradorligini aniqlash uchun o'qituvchi quyidagi ko'rsatkichlarni kuzatib borishi mumkin: o'zlashtirish ko'rsatkichi va sifat foizi, o'quvchilarning dars faolligi, loyiha va amaliy ishlar natijasi, kompetensiyaviy topshiriqlarni bajarish darajasi, o'quvchilar va ota-onalar so'rovi natijalari. Bunday kuzatuv integratsiyadan oldin va keyin solishtirilsa, uning ta'siri aniq ko'rinadi.

6. Amaliyotdagi muammolar va tavsiyalar

Integratsiyaning afzalliklariga qaramay, uni amalga oshirishda ayrim to'siqlar uchraydi. Ularni oldindan bilish va hal qilish yo'llarini ko'rish muhim.

Muammo	Tavsiya
Fan o'qituvchilarining o'zaro hamkorligi yetarli emas	Metodbirlashmalarda fanlararo seminarlar va birgalikda rejalashtirish uchrashuvlarini o'tkazish
O'quv dasturlari bir-biriga mos kelmaydi	Mavzu rejalarini yil boshida solishtirib, kesishadigan mavzular xaritasini tuzish
Integratsiyalashgan darslar uchun metodik materiallar kam	Tayyor ishlanmalar bankini shakllantirish, tajriba almashish
Baholash mezonlari aniq emas	Bilim, hamkorlik va amaliy qo'llashni o'z ichiga olgan rubrikalar ishlab chiqish
Integratsiya sun'iy, mavzuga "yopishtirilgan" bo'lib qoladi	Faqat mazmunan bog'liq mavzularni birlashtirish, ilmiylik tamoyiliga rioya qilish
Texnik jihozlar yetishmasligi	Mavjud resurslardan (xarita, tajriba jihozlari, telefon, elektron darsliklar) maksimal foydalanish

Umumiy tavsiyalar:

• integratsiyani kichik qadamlardan, ikki fan o'rtasidagi bitta darsdan boshlash;

• har chorakda kamida bitta integratsiyalashgan dars yoki loyiha rejalashtirish;

• o'quvchilarni guruhlarda ishlashga bosqichma-bosqich o'rgatish;

• samarali tajribalarni maktab metodbirlashmasida ommalashtirish;

• natijalarni muntazam tahlil qilib, usullarni takomillashtirib borish.

Fanlararo integratsiya ta'lim sifatini oshirishning samarali va zamonaviy vositasidir. U o'quvchida alohida fanlar bo'yicha uzuq-yuluq bilimlar emas, balki dunyo haqida yaxlit tasavvur, bilimni amalda qo'llash ko'nikmasi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Maqolada integratsiyaning mohiyati, didaktik tamoyillari, turlari (fan ichidagi, fanlararo va fanlardan tashqari) hamda muammoli o'qitish, loyiha, klaster, AKT kabi usullari yoritildi. Integratsiyalashgan dars besh bosqichda tashkil etilsa va baholash kompetensiyaviy mezonlar asosida olib borilsa, o'quvchilarning bilim mustahkamligi, fanga qiziqishi va ijodiy faolligi ortadi.

Integratsiyani muvaffaqiyatli joriy etish uchun o'qituvchilar hamkorligi, dasturlarni uyg'unlashtirish, metodik ta'minot va aniq baholash mezonlari zarur. Bu ishni kichik qadamlardan, chorakda bitta integratsiyalashgan dars yoki loyihadan boshlab, tajriba to'plangan sari kengaytirib borish maqsadga muvofiq. Shu yo'l orqali maktab o'quvchilarni hayotga va kelajak kasblariga tayyorlashda yangi bosqichga ko'tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni, 2019-yil 29-aprel.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.

4. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.

5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.

6. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Moliya, 2003.

7. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. Tanlangan pedagogik asarlar.

3-sinf matematika darslarida vaqtni soat va daqiqa bilan o‘rgatish metodikasi

Abdullayeva Maxbuba Mansurovna
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli
50 – umumta’lim maktabi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 3-sinf matematika darslarida o‘quvchilarga vaqtni soat va daqiqa bilan aniqlash, vaqt birliklari orasidagi munosabatlarni tushunish hamda vaqt davomiyligini hisoblashni o‘rgatish metodikasi yoritiladi. Vaqt tushunchasini o‘zlashtirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari, mavzuni bosqichma-bosqich o‘rgatish tizimi, ko‘rgazmali vositalar, didaktik

o‘yinlar va amaliy topshiriqlardan foydalanish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘quvchilar yo‘l qo‘yadigan tipik xatolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: vaqt, soat, daqiqa, sutka, soat millari, siferblat, elektron soat, vaqt davomiyligi, ko‘rgazmalilik, didaktik o‘yin, boshlang‘ich ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается методика обучения учащихся 3 класса определению времени в часах и минутах, пониманию соотношений между единицами времени и вычислению продолжительности событий на уроках математики. Освещаются психолого-педагогические особенности усвоения понятия времени, поэтапная система изучения темы, использование наглядных пособий, дидактических игр и практических заданий. Анализируются типичные ошибки учащихся и даются методические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: время, час, минута, сутки, стрелки часов, циферблат, электронные часы, продолжительность, наглядность, дидактическая игра,

Abstract: This article discusses the methodology of teaching third-grade students to tell time in hours and minutes, to understand the relationships between units of time and to calculate the duration of events in mathematics lessons. The psychological and pedagogical features of learning the concept of time, a step-by-step system for teaching the topic, and the use of visual aids, didactic games and practical tasks are described. Typical student errors are analysed and methodological recommendations for overcoming them are given. начальное образование.

Keywords: time, hour, minute, day, clock hands, clock face, digital clock, duration, visualization, didactic game, primary education.

Vaqt — inson hayotidagi eng muhim kattaliklardan biri. Kun tartibiga rioya qilish, darsga o‘z vaqtida kelish, transport jadvalidan foydalanish, ishni rejalashtirish kabi kundalik vaziyatlarning

barchasi vaqtni to‘g‘ri aniqlash va hisoblash ko‘nikmasini talab qiladi. Shu bois boshlang‘ich sinflarda vaqt o‘lchov birliklarini o‘rgatish matematika ta’limining amaliy yo‘nalishdagi asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida hamda matematika ta’limi sifatini oshirishga qaratilgan qarorlarda o‘quvchilarda olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish kompetensiyasini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1; 2]. Vaqtni soat va daqiqa bilan aniqlash ana shunday amaliy ko‘nikmalar sirasiga kiradi: u o‘quvchidan raqamlarni bilishni, sanoqni beshlab olib borishni, ko‘paytirish jadvalini qo‘llashni va mantiqiy fikrlashni birgalikda talab etadi.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, vaqt mavzusi o‘quvchilar uchun eng qiyin mavzulardan biri bo‘lib qolmoqda [6; 8]. Vaqtni ko‘z bilan ko‘rib yoki qo‘l bilan ushlab bo‘lmaydi, uning birliklari esa o‘nlik sanoq sistemasiga emas, balki 60 va 24 ga asoslangan. Shuning uchun 3-sinfda bu mavzuni o‘rgatish puxta o‘ylangan metodik tizimni, ko‘rgazmali vositalardan unumli foydalanishni va bosqichma-bosqich yondashuvni taqozo etadi.

1. Vaqt tushunchasini o‘zlashtirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari

Kichik maktab yoshidagi bolalarda vaqtni idrok etish uzunlik, massa yoki sig‘imni idrok etishdan ancha murakkab kechadi. Metodist olimlar ta’kidlaganidek, vaqt kattaligi bevosita sezgi a’zolari orqali qabul qilinmaydi, bola uni faqat voqealarning ketma-ketligi va davomiyligi orqali anglaydi [5; 9]. Shu sababli bola “bir daqiqa” yoki “bir soat” qancha davom etishini his qilishi uchun uni o‘z faoliyati bilan bog‘lash kerak bo‘ladi.

Mavzuni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar quyidagilar bilan izohlanadi:

- vaqt birliklari orasidagi munosabatlar o‘nlik bo‘lmagan (1 soat = 60 daqiqa, 1 sutka = 24 soat);
- soat siferblatida bir vaqtning o‘zida ikki xil shkala mavjud: soatlar (1 dan 12 gacha) va daqiqalar (0 dan 59 gacha);

- bitta raqam (masalan, 3) soat mili uchun “3 soat”ni, daqiqa mili uchun esa “15 daqiqa”ni bildiradi;
- bir sutkada bir xil ko‘rinish ikki marta takrorlanadi (ertalabki 8 va kechki 8, ya’ni 20:00);
- so‘zlashuv nutqida “yarim”, “chorak kam”, “o‘n daqiqa qoldi” kabi turli ifodalar qo‘llaniladi.

Bu xususiyatlar hisobga olinmasa, o‘quvchi soatni mexanik tarzda “o‘qishni” o‘rganib olsa-da, vaqt oralig‘ini hisoblash va masalalar yechishda qiynaladi. Shu bois metodik ish tushunchani shakllantirishdan boshlanib, ko‘nikma va malakani mustahkamlash bilan yakunlanishi lozim.

2. Mavzuni o‘rgatishning bosqichlari

Tajriba va metodik adabiyotlar tahlili [4; 5; 10] asosida 3-sinfda vaqtni soat va daqiqa bilan o‘rgatishni quyidagi besh bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq ekanligi aniqlandi.

Birinchi bosqich — tayyorgarlik va bilimlarni faollashtirish. Bu bosqichda 1–2-sinflarda olingan bilimlar (sutka qismlari, hafta kunlari, butun soatlarni aniqlash) takrorlanadi. O‘quvchilar bilan “Ertalab nima qilamiz?”, “Darsimiz soat nechada boshlanadi?” kabi savollar asosida suhbat o‘tkaziladi. Sanoqni beshlab olib borish (5, 10, 15, …, 60) og‘zaki mashq qilinadi, chunki bu daqiqalarni tez aniqlashning asosi hisoblanadi.

Ikkinchi bosqich — soat tuzilishi bilan tanishtirish. O‘qituvchi millari harakatlanadigan katta soat modelini namoyish etadi. O‘quvchilar siferblatda 12 ta katta bo‘linma va 60 ta kichik bo‘linma borligini, qisqa mil soatni, uzun mil esa daqiqani ko‘rsatishini aniqlaydilar. Uzun mil siferblatni to‘liq bir marta aylanib chiqqanda qisqa mil bir raqamdan keyingisiga o‘tishi kuzatiladi va shu asosda **1 soat = 60 daqiqa** munosabati xulosa sifatida chiqariladi. Har bir o‘quvchining qog‘ozdan yasalgan shaxsiy soat modeliga ega bo‘lishi ishni samarali qiladi.

Uchinchi bosqich — vaqtni soat va daqiqa bilan aniqlash. Avval butun soatlar, so‘ngra yarim soat (30 daqiqa) va chorak soat (15 daqiqa) o‘rganiladi. Keyin besh daqiqalik oraliqlar va nihoyat istalgan daqiqa aniqlanadi. Vaqtni ikki usulda o‘qishga o‘rgatiladi: “8

soat 40 daqiqa" va "9 ga 20 daqiqa qoldi". Shu bosqichda mexanik siferblatli soat bilan bir qatorda elektron soat ko'rsatkichi (08:40) ham taqqoslanadi, 24 soatlik yozuv (14:00 = kunduzi soat 2) tushuntiriladi.

To'rtinchi bosqich — vaqt birliklarini almashtirish. O'quvchilar vaqt birliklari orasidagi munosabatlarni jadval asosida mustahkamlaydilar va murakkab ismli sonlarni oddiy ismli sonlarga hamda aksincha aylantirishni o'rganadilar (1-jadval).

1-jadval

Vaqt birliklari orasidagi munosabatlar

Birliklar	Munosabat	Namuna
Sutka va soat	1 sutka = 24 soat	2 sutka = 48 soat
Soat va daqiqa	1 soat = 60 daqiqa	3 soat 15 daqiqa = 195 daqiqa
Yarim va chorak soat	1/2 soat = 30 daqiqa; 1/4 soat = 15 daqiqa	150 daqiqa = 2 soat 30 daqiqa
Daqiqa va soniya	1 daqiqa = 60 soniya	2 daqiqa = 120 soniya

Masalan, 3 soat 15 daqiqani daqiqalarda ifodalash uchun o'quvchi quyidagicha fikr yuritadi: 1 soat 60 daqiqa bo'lsa, 3 soat 60 · 3 = 180 daqiqa bo'ladi; 180 + 15 = 195 daqiqa. Bunday mashqlar ko'paytirish jadvalini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Beshinchi bosqich — vaqt davomiyligini hisoblash va masalalar yechish. Bu bosqich eng muhim va eng murakkab bosqich hisoblanadi. O'quvchilar voqeaning boshlanish vaqti, davomiyligi va tugash vaqti orasidagi bog'lanishni anglab yetishlari kerak. Masalalarni yechishda "vaqt chizig'i" (son nuriga o'xshash chizma) va soat modeli yordamida millarni surish usullaridan foydalaniladi. Quyida namunaviy masalalar keltiriladi:

- Dars soat 8:30 da boshlanib, 45 daqiqa davom etadi. Dars soat nechada tugaydi? (Yechish: 8:30 + 30 daqiqa = 9:00; 9:00 + 15 daqiqa = 9:15. Javob: 9:15 da.)

- Ali uyga soat 14:40 da keldi va 16:10 da sport to‘garagiga ketdi. U uyda qancha vaqt bo‘ldi? (Yechish: 14:40 dan 15:40 gacha 1 soat, 15:40 dan 16:10 gacha 30 daqiqa. Javob: 1 soat 30 daqiqa.)

- Multfilm 1 soat 20 daqiqa davom etadi va soat 18:00 da tugaydi. U soat nechada boshlangan? (Javob: 16:40 da.)

Davomiylikni hisoblashda o‘quvchilarni avval vaqtni “butun soatgacha to‘ldirish”, so‘ngra qolgan qismni qo‘shish usuliga o‘rgatish yaxshi natija beradi. Bu usul 60 lik o‘tishdagi xatolarning oldini oladi.

3. Ko‘rgazmali vositalar va didaktik o‘yinlardan foydalanish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkuri asosan ko‘rgazmali-obrazli xarakterga ega bo‘lgani uchun vaqt mavzusini o‘rgatishda ko‘rgazmalilik tamoyili yetakchi o‘rin tutadi [9]. Darslarda quyidagi vositalardan foydalanish tavsiya etiladi:

- millari harakatlanadigan katta demonstratsion soat va o‘quvchilarning shaxsiy soat modellari;
- mexanik va elektron soatlar, qum soati, sekundomer;
- kun tartibi tasvirlangan rasmli kartochkalar va “vaqt chizig‘i” plakati;
- interaktiv doska va elektron ta’lim resurslaridagi soat trenajyorlari.

Didaktik o‘yinlar mavzuga qiziqishni oshiradi va bilimlarni mustahkamlaydi [3; 7]. Amaliyotda quyidagi o‘yinlar o‘zini oqlamoqda:

“Soatni sozla”. O‘qituvchi vaqtni og‘zaki aytadi (masalan, “7 soat 25 daqiqa”), o‘quvchilar shaxsiy soat modelida millarni tez va to‘g‘ri o‘rnatib, ko‘rsatadilar. Birinchi bo‘lib to‘g‘ri bajargan qator rag‘batlantiriladi.

“Juftini top”. Bir to‘plam kartochkalarda siferblatli soat rasmlari, ikkinchisida elektron yozuvlar (07:25, 19:25) va so‘zli ifodalar (“sakkizga o‘ttiz besh daqiqa qoldi”) berilgan. Guruhlar mos kartochkalarni juftlashtiradi.

"Mening kun tartibim". Har bir o'quvchi uyg'onish, maktabga borish, tushlik, dars tayyorlash va uxlash vaqtlarini yozib, ular orasidagi vaqt oralig'ini hisoblaydi. Bu topshiriq matematikani hayot bilan bog'laydi va o'quvchilarda vaqtni qadrlash, intizomlilik fazilatlarini tarbiyalaydi.

"Bir daqiqa nima?". O'quvchilar ko'zlarini yumib, bir daqiqa o'tdi deb hisoblaganlarida qo'l ko'taradilar, o'qituvchi sekundomerda tekshiradi. Shuningdek, bir daqiqada nechta so'z yozish yoki necha marta sakrash mumkinligi aniqlanadi. Bu mashq vaqt davomiyligini his qilishga yordam beradi.

Interfaol metodlardan "Klaster", "Aqliy hujum", juftlikda va kichik guruhlarda ishlash ham samarali hisoblanadi [7]. Masalan, "Klaster" metodi yordamida "Vaqt" so'zi atrofida o'quvchilar biladigan barcha tushunchalar (sutka, soat, daqiqa, soniya, hafta, oy, yil, soat turlari) jamlanadi.

4. O'quvchilarning tipik xatolari va ularni bartaraf etish

Kuzatishlar natijasida o'quvchilar vaqt mavzusida yo'l qo'yadigan eng ko'p uchraydigan xatolar va ularni bartaraf etish yo'llari aniqlandi (2-jadval).

2-jadval

Tipik xatolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Tipik xato	Sababi	Bartaraf etish yo'li
Soat va daqiqa millarini adashtirish	Millar vazifasining farqi yetarli anglanmagan	Millarni turli rangda belgilash, "qisqa — soat, uzun — daqiqa" qoidasini takrorlash
8:50 ni "9 soat 50 daqiqa" deb o'qish	Soat mili keyingi raqamga yaqin turgani	Soat mili qaysi raqamdan "o'tib ketganini" aniqlashga o'rgatish
Daqiqa milining 4 raqamini "4 daqiqa"	Daqiqalarni beshlab sanash ko'nikmasi	Siferblat atrofiga 5, 10, 15, … yozilgan

Tipik xato	Sababi	Bartaraf etish yo‘li
deb o‘qish	sustligi	yordamchi halqadan foydalanish
1 soat 50 daqiqa + 20 daqiqa = 1 soat 70 daqiqa	Birliklar o‘nlik emasligi e’tibordan chetda qolgani	60 daqiqa to‘lganda 1 soatga aylantirishni vaqt chizig‘ida ko‘rsatish
Kunduzgi va kechki vaqtni farqlamaslik	24 soatlik yozuv bilan tanish emaslik	Kun tartibi asosida 12 va 24 soatlik yozuvlarni taqqoslash

Xatolarning oldini olishda o‘quvchining fikrlash jarayonini ovoz chiqarib aytishi (“Qisqa mil 8 dan o‘tgan, lekin 9 ga yetmagan, demak 8 soat…”) muhim ahamiyatga ega. Bu usul o‘qituvchiga xato qayerda yuzaga kelganini aniqlash imkonini beradi.

5. Namunaviy dars lavhasi

“Vaqtni soat va daqiqa bilan aniqlash” mavzusidagi darsni quyidagi tuzilishda o‘tkazish mumkin:

- tashkiliy qism va motivatsiya (3 daqiqa): “Biz kun davomida soatga necha marta qaraymiz?” degan savol asosida suhbat;
- og‘zaki hisob (5 daqiqa): sanoqni beshlab olib borish, 60 ichida qo‘shish va ayirish;
- yangi mavzu (12 daqiqa): demonstratsion soat bilan ishlash, “Soatni sozla” o‘yini;
- mustahkamlash (15 daqiqa): darslikdagi mashqlar, “Juftini top” guruh ishi, davomiylikka oid masala yechish;
- refleksiya va baholash (5 daqiqa): “Bugun nimani o‘rgandim?” savoliga javob, rag‘batlantirish;
- uyga vazifa: “Mening kun tartibim” jadvalini tuzish va vaqt oraliqlarini hisoblash.

Bunday tuzilmadagi darslarda o‘quvchilar faol ishtirok etadi, nazariy bilim amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashadi va har bir o‘quvchi o‘z natijasini ko‘ra oladi.

3-sinf matematika darslarida vaqtni soat va daqiqa bilan o‘rgatish o‘quvchilarning matematik savodxonligini oshirish bilan birga, ularning kundalik hayotga tayyorgarligini ham ta’minlaydi. Mavzuni samarali o‘rgatish uchun quyidagilarga amal qilish zarur:

- o‘rgatishni bosqichma-bosqich — soat tuzilishidan vaqtni aniqlashga, birliklarni almashtirishdan davomiylikni hisoblashga qarab tashkil etish;
- har bir o‘quvchining shaxsiy soat modeli bilan amaliy ishlashini ta’minlash;
- mexanik va elektron soat ko‘rsatkichlarini, 12 va 24 soatlik yozuvlarni muntazam taqqoslab borish;
- didaktik o‘yinlar va interfaol metodlardan, hayotiy mazmundagi masalalardan keng foydalanish;
- tipik xatolarni oldindan bilib, ularning oldini olishga qaratilgan mashqlarni tizimli qo‘llash.

Natijada o‘quvchilar vaqtni to‘g‘ri aniqlaydigan, uni rejalashtira oladigan va qadrlaydigan, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4708-son qarori. – Toshkent, 2020-yil 7-may.

3. Abduraxmonova N., Jumayev M. Boshlang‘ich sinflar uchun matematikadan didaktik materiallar: o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Istiqlol, 2004.

4. Bikbayeva N.U., Sidelnikova R.I., Adambekova G.A. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2005.

6. Mirzoyeva M.B. Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini o‘qitish metodlari // Ilmiy konferensiya materiallari. – 2022. – DOI: 10.5281/zenodo.6508358.

7. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

8. Toshmurodov B. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitishni takomillashtirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.

9. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах. – М.: Академия, 2001.

10. Моро М.И., Пышкало А.М. Методика обучения математике в I–III классах. – М.: Просвещение, 1978.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy tarbiyani innovatsion metodlar asosida shakllantirish

Shukurova Sabohat Rahmatullayevna

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o‘rni yoritiladi. Mehr-oqibat, halollik, mas’uliyat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik va hurmat kabi fazilatlarni kundalik o‘quv faoliyatiga singdirish uchun vaziyatli tahlil, rolli o‘yin, hikoya yaratish, “Ezgu ishlar kundaligi”, hamkorlikdagi loyiha hamda refleksiya metodlari taklif etiladi. Shuningdek, tarbiyaviy natijalarni kuzatish va oila bilan hamkorlikda mustahkamlash yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy tarbiya, boshlang‘ich ta’lim, milliy qadriyatlar, axloqiy fazilatlar, innovatsion metod, vaziyatli tahlil, refleksiya, oila-maktab hamkorligi.

Аннотация. В данной статье освещается роль национальных ценностей и современных педагогических подходов в формировании духовно-нравственных качеств у учащихся начальной школы. Для привития таких качеств, как доброта, честность, ответственность, патриотизм, трудолюбие и уважение, в повседневной учебной деятельности предлагаются методы ситуационного анализа, ролевых игр, сочинения историй, «Дневника добрых дел», совместных проектов и рефлексии. Также показаны способы мониторинга результатов обучения и их укрепления в сотрудничестве с семьей.

Ключевые слова: духовное воспитание, начальное образование, национальные ценности, нравственные качества, инновационный метод, ситуационный анализ, рефлексия, сотрудничество семьи и школы.

Abstract. This article examines the role of national values and modern pedagogical approaches in fostering spiritual and moral qualities in primary school students. To integrate virtues such as compassion, honesty, responsibility, patriotism, diligence, and respect into daily educational activities, the article proposes methods including situational analysis, role-playing, storytelling, a "Diary of Good Deeds," collaborative projects, and reflection. Furthermore, it outlines ways to monitor educational outcomes and reinforce these values through cooperation with families.

Keywords: spiritual education, primary education, national values, moral qualities, innovative method, situational analysis, reflection, family-school cooperation.

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning dunyoqarashi, muomala madaniyati va xulq-atvor odatlari shakllanadigan muhim bosqichdir. Shu yoshda bola yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, mas’uliyat va beparvolik haqidagi tasavvurlarini kattalar namunasi, tengdoshlari bilan munosabat hamda hayotiy vaziyatlar orqali

boyitadi. Shuning uchun ma’naviy tarbiya faqat nasihat yoki qoidalarni yod oldirish bilan cheklanmasdan, o‘quvchini fikrlashga, tanlov qilishga va ezgu xatti-harakatni amalda bajarishga undashi lozim.

Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning samarasi o‘qituvchi, oila va maktab jamoasining hamkorligiga, tarbiyaviy ishlarning izchilligiga hamda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olishga bog‘liq. Milliy urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi, buyuk mutafakkirlar merosi va kundalik hayotdan olingan misollar tarbiyaviy mazmunni o‘quvchi uchun tushunarli va yaqin qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladigan amaliy, interfaol va yoshga mos metodlarni tavsiflash hamda ularni dars va sinfdan tashqari faoliyatga tatbiq etish bo‘yicha tavsiyalar berish.

1. Ma’naviy tarbiyada asosiy pedagogik yondashuvlar

Ma’naviy tarbiya jarayonida quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim: bolaning shaxsini hurmat qilish; tarbiya va hayotiy tajriba o‘rtasida bog‘liqlik yaratish; ijobiy namuna ko‘rsatish; o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etish; oila va maktab talablarining uyg‘unligini ta’minlash. Har bir fazilat aniq xatti-harakat bilan bog‘langandagina bola uni kundalik hayotda qo‘llash imkoniga ega bo‘ladi. Masalan, “hurmatli bo‘lish” tushunchasi sinfdoshini bo‘lmasdan tinglash, navbat kutish va boshqalarning fikrini e’tirof etish orqali mustahkamlanadi.

2. Ma’naviy tarbiyani rivojlantiruvchi yangi va interfaol metodlar

“Hayotiy vaziyatni tanla” metodi

O‘qituvchi bolalarga yoshiga mos axloqiy vaziyatni taqdim etadi: “Tanaffusda sinfdoshingizning qalami tushib qoldi. Siz nima qilasiz?”, “Guruh ishida bir o‘quvchi chetda qolsa, qanday yo‘l tutasiz?” O‘quvchilar bir nechta yechimni aytadilar, har bir tanlovning oqibatini muhokama qiladilar va eng maqbul harakatni asoslaydilar. Metod mustaqil fikrlash, hamdardlik, mas’uliyat va muammoni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Muhimi, o‘qituvchi bitta javobni majburan qabul qildirmay, bolalarga fikrini dalillash imkonini beradi.

“Bir vaziyat — ikki rol” rolli o‘yini

O‘quvchilar qisqa sahna ko‘rinishida bir vaziyatni ikki xil yo‘l bilan ijro etadilar: masalan, kelishmovchilikni qo‘pollik bilan yoki hurmat bilan hal qilish. So‘ng sinf qaysi xatti-harakat munosabatni yaxshilaganini muhokama qiladi. O‘yin orqali bola boshqa insonning holatini his etish, muloyim gapirish, uzr so‘rash va murosaga kelishni mashq qiladi.

“Hikoyani davom ettir” metodi

O‘qituvchi mehribonlik, rostgo‘ylik yoki vatanparvarlik mavzusidagi qisqa hikoyani muhim nuqtada to‘xtatadi. O‘quvchilar voqea qanday davom etishi mumkinligini yozma, og‘zaki yoki rasm orqali ifodalaydi. Keyin turli yakunlar taqqoslanib, qahramonlarning qarori va uning oqibatlari tahlil qilinadi. Bu metod badiiy tafakkur, axloqiy mulohaza va nutqni rivojlantirishga yordam beradi. Hikoya xalq ertaklari, maqollar yoki maktab hayotidagi oddiy holatlarga tayangan bo‘lishi mumkin.

“Ezgu ishlar kundaligi”

Hafta davomida har bir o‘quvchi o‘zi bajargan bitta foydali ishni yozadi yoki chizadi: uyda yordam berish, sinfdoshiga ko‘maklashish, kitobni ehtiyot qilish, maktab hovlisini ozoda saqlash. Haftaning oxirida bolalar xohishiga ko‘ra o‘z tajribasi bilan o‘rtoqlashadi. Kundalik musobaqa yoki baholash vositasiga aylantirilmaydi; uning vazifasi bolaga ezgu ishni anglash va muntazam odatga aylantirishda yordam berishdir.

“Qadriyatlar daraxti” hamkorlik metodi

Sinf devoriga daraxt tasviri joylashtiriladi. Ildizlariga oiladan va xalqimiz an’analaridan o‘rganilgan qadriyatlar, shoxlariga esa shu qadriyatlarni ifodalovchi amaliy ishlar yoziladi. Masalan, “mehr-oqibat” shoxiga yordam berish, “halollik” shoxiga topilgan buyumni egasiga qaytarish, “mas’uliyat” shoxiga topshiriqni vaqtida bajarish misollari qo‘shiladi. Daraxtni o‘quvchilar bilan birga to‘ldirish qadriyat va kundalik xulq o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

“Birgalikda foydali ish” mini-loyihasi

Sinf kichik guruhlarga bo‘linib, maktab yoki mahalla hayotiga foyda keltiradigan sodda ishni rejalashtiradi: kitob burchagini tartibga keltirish, gullarni parvarishlash, tabiatni asrash bo‘yicha eslatma tayyorlash yoki kichik yoshdagi o‘quvchilarga kitob o‘qib berish. O‘quvchilar vazifalarni bo‘lishadi, ishni bajaradilar va yakunda qanday fazilatlar kerak bo‘lganini muhokama qiladilar. Bunday loyiha mehnatsevarlik, jamoada ishlash, tashabbuskorlik va umumiy mulkka ehtiyotkor munosabatni mustahkamlaydi. Faoliyat xavfsiz, ko‘ngilli va bolalarning imkoniyatiga mos bo‘lishi kerak.

“Bugun men nimani angladim?” refleksiyasi

Dars yoki tarbiyaviy mashg‘ulot yakunida o‘quvchilar uchta jumladan birini davom ettiradilar: “Bugun men … ni tushundim”, “Keyingi safar … qilaman”, “Boshqalarga yordam berish uchun …”. Javob og‘zaki, yozma yoki rasm shaklida bo‘lishi mumkin. Refleksiya o‘quvchiga o‘z xatti-harakatini tahlil qilish, keyingi qadamini belgilash va tarbiyaviy mazmunni shaxsiy tajribasi bilan bog‘lashga yordam beradi.

3. Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish

Raqamli hikoya, qisqa animatsiya, audioertak yoki interaktiv taqdimot tarbiyaviy mavzuga qiziqish uyg‘otishi mumkin. Biroq texnologiya maqsadning o‘rnini bosmasligi kerak: material ko‘rilgach, bolalar qahramonning qarorini muhokama qilishi, muqobil yechim taklif qilishi yoki hayotiy xulosa chiqarishi lozim. Kontent yoshga mos, xavfsiz va o‘quv maqsadiga muvofiq tanlanadi. Raqamli faoliyatdan keyin suhbat, amaliy topshiriq yoki ijodiy ish tashkil etish tavsiya qilinadi.

4. Oila bilan hamkorlik va tarbiyaviy natijalarni kuzatish

Ma’naviy tarbiyada oila bilan hamkorlik ayblash yoki bolalarni o‘zaro solishtirishga emas, umumiy maqsad va ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rishga asoslanishi zarur. Ota-onalarga haftalik kichik tavsiya berish mumkin: farzandini diqqat bilan tinglash, uy yumushida yoshiga mos vazifa berish, rostgo‘ylik yoki mehribonlik namunasini muhokama qilish. O‘qituvchi esa o‘quvchining shaxsiy hayotiga aralashmagan holda, sinfdagi kuzatiladigan xatti-harakatlarni qayd etadi.

Kuzatish uchun sodda indikatorlardan foydalanish mumkin: boshqalarni tinglashi; umumiy qoidalarga amal qilishi; topshirilgan ishni bajarishi; yordam so‘rashi va taklif qilishi; kelishmovchilikda muloyim muloqotga intilishi; sinf va maktab mulkiga ehtiyotkor munosabatda bo‘lishi. Bu indikatorlar bolaga yorliq qo‘yish yoki jazolash uchun emas, qaysi ko‘nikmaga qo‘shimcha yordam kerakligini aniqlash uchun xizmat qiladi. Natijalar muntazam kuzatish, o‘quvchining o‘z fikri va ota-ona bilan suhbat asosida tahlil qilinadi.

5. Amaliy mashg‘ulot namunasi

Mavzu: “Halollik va mas’uliyat”. Sinf: 2–4-sinflar uchun moslashtiriladi. Maqsad: o‘quvchilarda rostgo‘ylik, mas’uliyat va oqibatni oldindan o‘ylash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

1-bosqich — vaziyat (5 daqiqa): o‘qituvchi sinfda topilgan buyum haqida qisqa voqeani aytadi. 2-bosqich — fikrlash (5 daqiqa): o‘quvchilar “Qahramon qanday yo‘l tutishi mumkin?” savoliga javob beradi. 3-bosqich — rolli o‘yin (7 daqiqa): guruhlar topilgan buyumni egasiga qaytarish va kattalardan yordam so‘rash holatini ijro etadi. 4-bosqich — umumlashtirish (5 daqiqa): sinf halol harakatning o‘ziga va boshqalarga foydasini muhokama qiladi. 5-bosqich — refleksiya (3 daqiqa): har bir bola “Men mas’uliyatli bo‘lish uchun … qilaman” jumlasini yakunlaydi.

Mashg‘ulotdan keyingi kuzatuv: keyingi hafta davomida o‘qituvchi o‘quvchilarning umumiy buyumlarga munosabati, topshiriqlarni bajarishi va muammoli vaziyatlarda yordam so‘rashi kabi xatti-harakatlarga e’tibor beradi. Bir mashg‘ulotning o‘zi barqaror xulqni to‘liq shakllantirmaydi; fazilatlar izchil takrorlash, namuna va qo‘llab-quvvatlash orqali mustahkamlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy tarbiyani shakllantirish samarali bo‘lishi uchun bilim, his-tuyg‘u va amaliy xatti-harakat bir-birini to‘ldirishi zarur. Hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, rolli o‘yin, hikoya yaratish, “Ezgu ishlar kundaligi”, “Qadriyatlar daraxti”, mini-loyiha va refleksiya kabi metodlar bolaga axloqiy tushunchalarni hayot bilan bog‘lash imkonini beradi.

Raqamli vositalar esa muhokama va amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgandagina tarbiyaviy qiymat kasb etadi.

O‘qituvchining shaxsiy namunasi, oila va maktab hamkorligi hamda o‘quvchining ijobiy harakatlarini muntazam kuzatish tarbiyaviy ishlarning muhim shartlaridir. Har bir bola o‘ziga xos rivojlanish sur’atiga ega ekanini inobatga olib, tarbiyaviy jarayon mehribonlik, adolat, izchillik va rag‘batlantirish asosida olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori. “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

2. Musurmanova O. Pedagogik texnologiyalar — ta’lim samaradorligi omili. — Toshkent, 2020.

3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

4. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnoma. — 2020-yil 29-dekabr.

5. Kenjaboyev A.E. Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish. // Xalq ta’limi jurnali. — 2017. — 1-son.

6.Qurbonova B., Esonmirzayeva M. Boshlang‘ich sinflarda tarbiya fanini o‘qitishda o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi va intizomini shakllantirishga oid metodik tavsiyalar // FarDU ilmiy xabarlari. – 2024. – № 3. – B. 203.

Ta’lim — taraqqiyot va kelajak poydevori

Mustafoyev Shavkat
Jizzax shahar 18-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Sherqo’ziyev Sadriddin Faxriddin o’g’li
Sharof Rashidov tumani 2-maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, yosh avlodni barkamol etib tarbiyalash, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni egallash hamda mamlakat kelajagini bunyod etishda ta’limning ahamiyati yoritilgan. Ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, raqamli ta’lim imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligini mustahkamlashning ahamiyati asoslab berilgan. Maqolada ta’limni jamiyatning barqaror rivojlanishi, inson kapitalini yuksaltirish va mamlakatning kelajakdagi taraqqiyotini ta’minlovchi strategik omil sifatida takomillashtirish bo‘yicha fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, taraqqiyot, kelajak, ilm-fan, yoshlar, ma’naviyat, innovatsiya, barkamol avlod.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль образования в развитии общества, важность образования в гармоничном воспитании молодого поколения, приобретении современных знаний и навыков, а также в формировании будущего страны. Обосновывается важность внедрения инновационных педагогических технологий в образовательный процесс, эффективного использования возможностей цифрового обучения и укрепления сотрудничества между преподавателем и учеником. В статье представлены идеи по совершенствованию образования как стратегического фактора, обеспечивающего устойчивое

развитие общества, повышение человеческого капитала и будущее развитие страны.

Ключевые слова: образование, развитие, будущее, наука, молодежь, духовность, инновации, гармоничное поколение.

Abstract: This article examines the role of education in societal development, the upbringing of a well-rounded younger generation, the acquisition of modern knowledge and skills, and the significance of education in building the nation's future. It substantiates the importance of integrating innovative pedagogical technologies into the educational process, effectively utilizing digital educational opportunities, and strengthening collaboration between teachers and students. The article presents perspectives on enhancing education as a strategic factor that drives the sustainable development of society, elevates human capital, and ensures the country's future progress.

Keywords: education, development, future, science, youth, spirituality, innovation, well-rounded generation.

Ta’lim — inson kamoloti, jamiyat ravnaqi va davlat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. Har qanday mamlakatning kelajagi, avvalo, uning ta’lim tizimi qay darajada rivojlanganiga bog‘liq. Chunki bilimli, ma’rifatli va yuksak salohiyatga ega avlodgina jamiyat oldida turgan murakkab vazifalarni hal etishga, yangi g‘oyalarni ilgari surishga va taraqqiyotga munosib hissa qo‘shishga qodir bo‘ladi. Shu bois ta’limni rivojlantirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ta’lim sohasining huquqiy asoslari: O‘zbekiston Respublikasida ta’lim olish huquqi konstitutsiyaviy kafolatlangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har kimning ta’lim olish huquqi belgilangan, davlatning uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirishga doir majburiyatlari mustahkamlangan.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O‘RQ-637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biridir. Unda ta’limning asosiy prinsiplari, ta’lim turlari va shakllari, ta’lim tashkilotlari faoliyati,

pedagog xodimlar hamda ta’lim oluvchilarning huquq va majburiyatlari belgilangan.

Shuningdek, “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonun pedagoglarning huquqlari, majburiyatlari, kasbiy faoliyati va ijtimoiy himoyasiga oid qoidalarni mustahkamlaydi. Ushbu huquqiy hujjatlar o‘qituvchining jamiyatdagi o‘rnini yuksaltirish, uning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Prezident farmonlari va qarorlarining ahamiyati

Ta’lim tizimini isloh qilishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari muhim o‘rin tutadi. Ularda maktab ta’limini rivojlantirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish, o‘qituvchilarning nufuzini oshirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish kabi vazifalar belgilab beriladi.

2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmon bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur maktab ta’limi sifatini oshirish, o‘quv dasturlarini takomillashtirish, o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan muhim hujjatlardan biridir.

Prezident hujjatlarida belgilangan vazifalar ta’lim muassasalarida izchil amalga oshirilishi, har bir maktab o‘z faoliyatini aniq maqsad va natijalarga yo‘naltirishi lozim. Bunda ta’lim sifati monitoringi, o‘quvchilarning bilimini muntazam tahlil qilish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta’lim va raqamli texnologiyalar

Bugungi kunda ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar va axborot texnologiyalarisiz tasavvur etish qiyin. Elektron ta’lim resurslari, interaktiv doskalar, raqamli platformalar va multimedia vositalari darslarni yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Biroq texnologiyalardan foydalanishning o‘zi yetarli emas. O‘qituvchi ularni dars maqsadiga mos tanlashi, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va o‘z bilimini amalda

qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda ham axborotning to‘g‘riligini tekshirish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va o‘zganing mehnatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish qoidalariga rioya etish muhimdir.

O‘qituvchi, ota-ona va maktab hamkorligi

Ta’lim sifatini oshirishda o‘qituvchi, ota-ona va maktab rahbariyati hamkorligi katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarga bilim berish bilan birga, ularda mas’uliyat, odob-axloq, vatanparvarlik va mehnatsevarlik fazilatlarini rivojlantiradi. Ota-onalar esa farzandining o‘qishiga e’tibor qaratib, maktab bilan muntazam hamkorlik qilishi kerak.

Maktab rahbariyati pedagoglar uchun samarali ish sharoitini yaratishi, ilg‘or tajribalarni ommalashtirishi, dars sifati va o‘quvchilar o‘zlashtirishini tahlil qilib borishi lozim. O‘quvchilarning qiziqishi va qobiliyatini hisobga olgan holda qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish ham yaxshi natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim — jamiyatning barqaror rivojlanishi va kelajak avlod farovonligining asosidir. Ta’limga oid qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlarida belgilangan vazifalarni amaliyotga to‘g‘ri tatbiq etish maktablar faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Ta’lim sifatini yanada yaxshilash uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va tajriba almashishini muntazam yo‘lga qo‘yish;
- darslarda zamonaviy pedagogik metodlar va raqamli resurslardan maqsadli foydalanish;
- o‘quvchilarning bilimini muntazam tahlil qilib, individual yordam ko‘rsatish;
- ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;• o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, axborot savodxonligi va mas’uliyatli raqamli xulqni shakllantirish.

Har bir pedagogning fidoyiligi, maktab jamoasining hamjihatligi va oilaning ko‘magi orqali sifatli ta’lim muhitini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
3. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining rasmiy axborot va uslubiy materiallari.

O‘zbekiston ta’limini xorijiy davlatlar ta’lim tizimlari bilan integratsiyalashning istiqbollari

Sherqo’ziyev Sadriddin Faxriddin o’g’li
Sharof Rashidov tumani 2-maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimini xorijiy davlatlarning ilg‘or ta’lim tajribalari bilan integratsiyalashning ahamiyati, asosiy yo‘nalishlari va istiqbollari yoritilgan. Shuningdek, Finlandiya, Yaponiya, Germaniya va Singapur ta’lim tizimlarining o‘ziga xos jihatlari, ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari hamda xalqaro hamkorlikning ta’lim sifati va pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ta’lim integratsiyasi, xalqaro hamkorlik, xorijiy tajriba, ta’lim sifati, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, akademik mobillik, kasbiy rivojlanish, xalqaro baholash.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimini takomillashtirish har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy taraqqiyot, ilm-fan yutuqlari va xalqaro raqobatbardoshlik ko‘p jihatdan ta’lim sifati hamda inson kapitalining rivojlanganlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli O‘zbekiston ta’lim tizimini xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalash, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekistonda ta’lim sohasini isloh qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish va oliy ta’lim muassasalarining xalqaro hamkorligini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayonlarning samaradorligi xorijiy tajribani chuqur o‘rganish, uning ijobiy jihatlarini milliy qadriyatlar va ta’lim ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishga bog‘liq.

O‘zbekiston ta’lim tizimining xalqaro integratsiyasi

Ta’lim integratsiyasi turli mamlakatlarning ta’lim muassasalari, ilmiy markazlari va pedagogik jamoalari o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, bilim va tajriba almashish hamda ta’lim sifatini xalqaro mezonlar asosida takomillashtirish jarayonidir.

O‘zbekiston ta’lim tizimining xalqaro integratsiyasi bir nechta muhim yo‘nalishlarni qamrab oladi. Jumladan, xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish, qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etish, talabalar va professor-o‘qituvchilar almashinuvini kengaytirish, xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etish hamda zamonaviy ta’lim texnologiyalarini o‘zlashtirish shular jumlasidandir.

Xalqaro hamkorlikning muhim jihatlaridan biri ta’lim mazmunini zamonaviy talablar asosida yangilashdir. Bugungi kunda o‘quvchilarda faqat nazariy bilimlarni shakllantirish yetarli emas. Ularning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik, jamoada ishlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhim hisoblanadi.Shu nuqtayi nazardan, xorijiy davlatlarning ta’lim dasturlari va baholash

mezonlarini o‘rganish O‘zbekiston ta’lim tizimining mazmunini boyitish hamda ta’lim natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xorijiy davlatlar ta’lim tizimlarining ilg‘or tajribalari

O‘zbekiston ta’lim tizimini takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlarning tajribasini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Biroq har bir davlatning ta’lim tizimi o‘ziga xos tarixiy, madaniy va ijtimoiy sharoitlarda shakllangan. Shu sababli xorijiy tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uning samarali jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Finlandiya ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, individual ehtiyojlarini hisobga olish va o‘qituvchilarning yuqori kasbiy tayyorgarligiga katta e’tibor beriladi. Ushbu tajriba O‘zbekiston maktablarida o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’limni rivojlantirish, individual yondashuvni kuchaytirish va pedagoglarning kasbiy mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yaponiya ta’lim tizimida intizom, jamoaviy hamkorlik, mas’uliyat va uzluksiz takomillashtirish tamoyillari muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish, hamkorlikda ishlash va o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Germaniyaning kasbiy ta’lim tajribasi nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlik yoshlarning mehnat bozoriga tayyorligini oshiradi. O‘zbekiston sharoitida ushbu tajribani kasbiy ta’lim va dual ta’lim dasturlarini takomillashtirishda qo‘llash mumkin.

Singapur ta’lim tizimida matematika, tabiiy fanlar, muammolarni hal qilish va ta’lim natijalarini muntazam tahlil etishga alohida e’tibor beriladi. Bu tajriba O‘zbekistonda STEM ta’limini rivojlantirish, o‘quvchilarning ilmiy tafakkurini shakllantirish va amaliy bilimlarini mustahkamlash uchun foydalidir.

Mazkur mamlakatlar tajribasining umumiy jihati ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning salohiyatini rivojlantirish va o‘quvchilarni kelajak hayotiga tayyorlashga qaratilganligidir.

Xalqaro baholash dasturlari va ta’lim sifatini oshirish

O‘zbekiston ta’lim tizimini xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashda xalqaro baholash dasturlari muhim o‘rin tutadi. Xususan, OECD tomonidan tashkil etiladigan PISA dasturi 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, matematik savodxonligi va tabiiy-ilmiy savodxonligini baholaydi.PISA kabi xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish ta’lim natijalarini xalqaro mezonlar asosida tahlil qilish, o‘quvchilarning bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini aniqlash va mavjud muammolarni belgilash imkonini beradi.Xalqaro baholash natijalari o‘quv dasturlarini takomillashtirish, darsliklar mazmunini qayta ko‘rib chiqish, pedagogik metodlarni yangilash va o‘qituvchilar malakasini oshirish bo‘yicha qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi.Bunda xalqaro reytinglardagi o‘rinni yaxshilashning o‘zi asosiy maqsad bo‘lib qolmasligi kerak. Eng muhim vazifa o‘quvchilarning mustahkam bilim olishi, mustaqil fikrlashi va egallagan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olishiga erishishdir.

Raqamli ta’lim va innovatsion texnologiyalarning ahamiyati

Zamonaviy ta’limni xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni katta. Elektron ta’lim platformalari, masofaviy o‘qitish, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellekt vositalari ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.Raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilar xorijiy ta’lim resurslaridan foydalanishi, xalqaro onlayn kurslarda qatnashishi va turli mamlakatlardagi tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi mumkin. O‘qituvchilar esa zamonaviy metodik materiallarni o‘rganish, tajriba almashish va o‘z kasbiy mahoratini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.Shu bilan birga, raqamli ta’limni rivojlantirishda internet infratuzilmasi, texnik vositalardan foydalanish imkoniyati, axborot xavfsizligi va pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini hisobga olish zarur. Texnologiya ta’limning o‘rnini bosuvchi vosita emas,

balki uning sifatini oshiruvchi yordamchi omil sifatida qaralishi lozim.

Xalqaro hamkorlikning pedagoglar kasbiy rivojlanishidagi o‘rni

O‘zbekiston ta’lim tizimining xorijiy davlatlar bilan integratsiyasi, avvalo, pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro seminarlar, malaka oshirish dasturlari, ilmiy konferensiyalar va pedagogik tajriba almashinuvi o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini boyitadi.Xorijiy tajribani o‘rgangan pedagog yangi ta’lim metodlarini o‘zlashtirishi, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi va dars jarayonini samarali tashkil etishi mumkin. Bunda o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishi va baholashi ham muhim ahamiyatga ega.Pedagog xorijiy metodni amaliyotga tatbiq etgach, uning natijalarini kuzatishi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholashi va zarur hollarda metodni mahalliy sharoitga moslashtirishi lozim. Shunday yondashuv xalqaro tajribani mazmunli o‘zlashtirish va ta’lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Xalqaro ta’lim integratsiyasini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, xorijiy tillarni bilish darajasining yetarli emasligi, hududlar o‘rtasidagi raqamli imkoniyatlar farqi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashdagi qiyinchiliklar va xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish zarurati shular jumlasidandir.Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- pedagoglarning xorijiy tillar va raqamli texnologiyalar bo‘yicha kompetensiyalarini rivojlantirish;
- xalqaro hamkorlik dasturlarida hududiy ta’lim muassasalarining ishtirokini kengaytirish;
- xorijiy tajribalarni tajriba-sinov asosida joriy etish va natijalarini tahlil qilish;

- ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar va ish beruvchilar hamkorligini kuchaytirish;
- xalqaro loyihalar natijalarini mahalliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etish;
- milliy qadriyatlar, ona tili va madaniy merosni ta’lim mazmunida saqlab qolish.

Ushbu chora-tadbirlar xalqaro integratsiyaning samaradorligini oshirish va ta’lim tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston ta’limini xorijiy davlatlar ta’lim tizimlari bilan integratsiyalash zamonaviy bilimlarni egallash, ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning muhim shartlaridan biridir. Finlandiya, Yaponiya, Germaniya va Singapur kabi mamlakatlarning ilg‘or tajribalarini o‘rganish milliy ta’lim tizimining mazmuni va metodlarini takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda ta’lim muassasalari o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro baholash natijalaridan samarali foydalanish muhimdir. Shu bilan birga, xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish, ta’limning milliy xususiyatlarini saqlash va amalga oshirilayotgan islohotlar natijalarini muntazam baholab borish zarur. Ana shunday kompleks yondashuv O‘zbekiston ta’lim tizimining xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirish hamda yosh avlodning intellektual va kasbiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
2. OECD. *PISA 2022 Results*. OECD Publishing, Paris, 2023.
3. UNESCO. *Global Education Monitoring Report*. UNESCO nashrlari.
4. OECD. *Education at a Glance*. OECD Publishing.

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy axborot materiallari.
6. UNESCO va OECD tashkilotlarining ta’lim sifati, xalqaro hamkorlik va pedagoglar kasbiy rivojlanishiga oid tahliliy materiallari.

Yoshlarni yot g‘oyalardan va zararli odatlardan himoya qilishda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning o‘rni va roli

Ergashev Akbar Abduraimovich

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv va raqamlashuv sharoitida yoshlarni mafkuraviy tahdidlar (ekstremizm, radikalizm, “ommaviy madaniyat” niqobidagi begona qadriyatlar, dezinformatsiya) hamda zararli odatlar (giyohvandlik, ludomaniya, kiberqaramlik, buzg‘unchi xulq-atvor) xavfidan himoya qilishda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning o‘rni va roli nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy o‘rganish, ijtimoiy bog‘lanish, ekologik tizimlar va identivlik nazariyalari milliy tarbiya an’analari bilan uyg‘unlashtirilib, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning “mafkuraviy immunitet” shakllantirishdagi mexanizmlari ochib beriladi. Muallif tadbirlar samaradorligini belgilovchi omillarni aniqlab, ularni takomillashtirishning to‘rt bosqichli modelini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, mafkuraviy immunitet, profilaktika, yot g‘oyalar, zararli odatlar, mahalla, media-savodxonlik, tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируется теоретическая и практическая роль духовно-воспитательной деятельности в защите молодежи от идеологических угроз (экстремизм, радикализм, чуждые ценности под видом «популярной культуры», дезинформация) и вредных привычек (наркотическая зависимость, азартные игры,

киберзависимость, деструктивное поведение) в контексте глобализации и цифровизации. В исследовании сочетаются теории социального обучения, социальных связей, экологических систем и идентичности с национальными образовательными традициями и раскрываются механизмы духовно-воспитательной деятельности в формировании «идеологического иммунитета». Автор выявляет факторы, определяющие эффективность деятельности, и предлагает четырехэтапную модель ее совершенствования.

Ключевые слова: молодежь, духовно-воспитательная деятельность, идеологический иммунитет, профилактика, чуждые идеи, вредные привычки, соседство, медиаграмотность, образование.

Abstract. This article provides a theoretical and practical analysis of the role and significance of spiritual-educational initiatives in protecting youth from ideological threats—such as extremism, radicalism, foreign values disguised as "mass culture," and disinformation—as well as from harmful habits, including drug abuse, gambling addiction, cyber-dependency, and destructive behavior. The study integrates theories of social learning, social bonding, ecological systems, and identity with national educational traditions to reveal the mechanisms through which spiritual-educational activities foster "ideological immunity." The author identifies the factors that determine the effectiveness of these initiatives and proposes a four-stage model for their enhancement.

Keywords: youth, spiritual-educational initiatives, ideological immunity, prevention, alien ideologies, harmful habits, *mahalla* (community), media literacy, upbringing.

XXI asr yoshlar tarbiyasi oldiga ilgari uchramagan murakkab vazifalarni qo‘ydi. Axborot oqimining tezligi, ijtimoiy tarmoqlarning algoritmik tabiati, qadriyatlar raqobati va ko‘plab hollarda shaxsni nazoratsiz “yutib yuboruvchi” virtual muhit yosh avlodning dunyoqarashi shakllanish jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi yosh o‘z qarashlarini oila, maktab va mahalla bilan bir

qatorda, ba’zan esa ulardan ham kuchliroq tarzda, nomalum mualliflar yaratgan raqamli kontent ta’sirida shakllantiradi.

Shu bois yoshlarni yot g‘oyalar va zararli odatlardan himoya qilish masalasi faqat huquqni muhofaza qilish organlarining vazifasi emas, balki butun jamiyatning ma’naviy-tarbiyaviy mas’uliyatidir. Taqiqlash va jazolash choralari xavfni vaqtincha cheklashi mumkin, biroq uning ildizini yo‘q qilmaydi. Barqaror natija shaxsning ichki qarshilik tizimini, ya’ni tanqidiy fikrlash, qadriyatiy tanlov va o‘zini anglash salohiyatini shakllantirish orqali erishiladi. Aynan shu vazifani ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar tizimi bajaradi.

O‘zbekistonda yoshlar siyosati davlat ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun (2016), Yoshlar ishlari agentligining tashkil etilishi, mahallabay ishlash tizimi, “Ma’rifat” tashabbusi hamda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rsatilishi bu sohaga siyosiy iroda va institutsional e’tibor qaratilayotganini ko‘rsatadi. Biroq amaliyotda tadbirlarning ko‘pligi ularning samaradorligini kafolatlamaydi. Shu sababli maqolaning asosiy maqsadi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning profilaktik funksiyasini ilmiy asoslash va ularni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish yo‘llarini aniqlashdir.

Tadqiqot savollari:

1. Yoshlar uchun asosiy mafkuraviy va ijtimoiy xavflarning hozirgi tuzilmasi qanday?
2. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar shaxs himoyalanganligini qaysi mexanizmlar orqali ta’minlaydi?
3. Tadbirlar samaradorligini qanday mezonlar belgilaydi va ularni qanday takomillashtirish mumkin?

Metodologiya. Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, nazariy modellashtirish, me’yoriy-huquqiy hujjatlar tahlili, shuningdek, tarixiy-pedagogik meros bilan zamonaviy ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni integratsiya qilish usullaridan foydalanildi.

“Mafkuraviy immunitet” tushunchasi

O‘zbek ilmiy-publitsistik adabiyotida “mafkuraviy immunitet” tushunchasi shaxsning begona va zararli g‘oyalarga nisbatan ichki

qarshilik, ularni tanib olish va rad etish qobiliyatini bildiradi. Birinchi Prezident I. Karimov “mafkura mafkuraga qarshi kurashadi”, bo‘shliq esa albatta to‘ldiriladi, degan fikrni ilgari surgan. Bu g‘oya tarbiya nazariyasi uchun muhim xulosa beradi: yoshning ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan mazmunli dunyoqarash bo‘lmasa, uning o‘rnini tashqaridan kelgan, ko‘pincha manipulyativ g‘oyalar egallaydi.

Biologik immunitet singari mafkuraviy immunitet ham “taqiqlangan muhit”da emas, balki nazorat ostida va tushuntirilgan holda “kuchli omillar” bilan uchrashish orqali mustahkamlanadi. Demak, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning vazifasi yoshni axborotdan butunlay ajratib qo‘yish emas, balki unga tanqidiy baho berish ko‘nikmasini berishdir.

Milliy tarbiya an’anasi

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning milliy ildizlari chuqur. Al-Farobiyning fozil jamiyat va kamolot haqidagi qarashlari, Alisher Navoiyning komil inson g‘oyasi, Amir Temur va Mirzo Ulug‘bek davrlaridagi ilm-ma’rifat muhiti, Imom Moturidiy va Imom Buxoriy ta’limotlaridagi e’tiqodiy va ilmiy tamoyillar tarbiyaning asosiy yo‘nalishlarini belgilagan. Jadidlar, xususan Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy va Abdurauf Fitrat tarbiyani millatning taqdiri bilan bog‘lab, uni “najot yoki halokat” masalasi deb baholadilar. Bu meros bugungi ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarga axloqiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning mohiyati, turlari va funksiyalari

Tushuncha va mohiyat

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar deganda yoshlarning bilim, qadriyat, axloqiy me’yor, estetik did va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yo‘naltirilgan, maqsadli rejalashtirilgan va tizimli ravishda tashkil etiladigan faoliyat majmui tushuniladi. Ular bir martalik “tantana” emas, balki uzluksiz tarbiya jarayonining tarkibiy qismidir.

Tadbirlarning asosiy turlari

1. **Bilimga yo‘naltirilgan:** ma’ruza, davra suhbati, ilmiy-amaliy konferensiya, kitobxonlik tanlovlari, munozara klublari, tarixiy-madaniy ekskursiyalar (masalan, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi merosga boy shaharlardagi yodgorliklarga safarlar).
2. **Qadriyatga yo‘naltirilgan:** ustoz-shogird an’analari, tarixiy shaxslar va zamonaviy qahramonlar bilan uchrashuvlar, ko‘ngillilik harakatlari, mehr-oqibat va xayriya aksiyalari.
3. **Ijodiy va estetik:** teatr, musiqa, tasviriy san’at, hunarmandchilik, adabiy kechalar, kinomatograf va qisqa metrajli film tanlovlari.
4. **Sport va salomatlik:** musobaqalar, ommaviy sport festivallari, sog‘lom turmush tarzi kampaniyalari.
5. **Raqamli va media-savodxonlik:** faktchekking treninglari, kiberxavfsizlik darslari, dezinformatsiyani aniqlash laboratoriyalari, yoshlar bloggerlari bilan hamkorlik.
6. **Profilaktik-psixologik:** psixolog va huquqshunoslar ishtirokidagi trening hamda konsultatsiyalar, tengdoshlar o‘rtasidagi “tengdosh-tengdoshga” dasturlari.
7. **Kasbiy-tadbirkorlik:** kasb-hunar tanlash, startap va tadbirkorlik tanlovlari, mentorlik dasturlari.

Tadbirlarning funksiyalari

Tadbirlar quyidagi muhim funksiyalarni bajaradi:

- **Axborot-bilish funksiyasi:** ishonchli bilim berib, soxta va manipulyativ axborotga ehtiyojni kamaytiradi;
- **Qadriyat-yo‘naltiruvchi funksiya:** yaxshi va yomon, mumkin va mumkin emas haqidagi tushunchalarni tizimga soladi;
- **Identivlik funksiyasi:** milliy va fuqarolik mansublik hissini kuchaytiradi, Vatanga sadoqatni shakllantiradi;
- **Ijtimoiylashtiruvchi funksiya:** yoshni sog‘lom guruhga qo‘shib, destruktiv guruhlarga “ehtiyoj”ni yo‘qqa chiqaradi;
- **Kompensator funksiya:** bo‘sh vaqtni mazmunli faoliyat bilan to‘ldirib, zararli odatlar uchun “maydon” qoldirmaydi;
- **Prognostik-profilaktik funksiya:** xavf guruhidagi yoshlarni erta aniqlab, ularga o‘z vaqtida yordam ko‘rsatishga imkon beradi.

Himoya mexanizmlari: tadbirlar yoshga qanday ta’sir qiladi?

Tahlil ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning himoya ta’siri to‘rt asosiy mexanizm orqali amalga oshishini ko‘rsatadi.

Birinchi mexanizm: kognitiv (bilim va tanqidiy fikrlash). Ekstremistik targ‘ibot odatda tarix, din va ijtimoiy muammolar bo‘yicha soddalashtirilgan va buzib talqin qilingan “javoblar”ga tayanadi. Haqiqiy tarixiy va diniy bilimga ega, manba bilan ishlay oladigan, argumentni mantiqiy tekshira biladigan yosh bunday targ‘ibotga nisbatan ancha chidamli bo‘ladi. Shu bois tadbirlarda faqat “nimani o‘ylash kerak”, emas, balki “qanday o‘ylash kerak” savoliga ustuvorlik berilishi lozim.

Ikkinchi mexanizm: affektiv (hissiy-qadriyatiy). Odamni g‘oyalar emas, ko‘pincha his-tuyg‘ular boshqaradi. Ona yurt tarixi, ustozlar fidoyiligi, san’at va adabiyotning ta’siri yoshda g‘urur, mehr, uyat va mas’uliyat tuyg‘ularini uyg‘otib, ichki axloqiy kompasni shakllantiradi. Bunday kompas yosh nazoratdan tashqarida bo‘lganda ham ishlaydi.

Uchinchi mexanizm: ijtimoiy (bog‘lanish va mansublik). Tadqiqotlar buzg‘unchi guruhlarga qo‘shilishning muhim sababi tegishlilik va e’tirof ehtiyojining qondirilmaganligi ekanini ko‘rsatadi. Mahalla, maktab, kollej va universitetdagi sog‘lom jamoalar (klublar, ko‘ngilli guruhlar, sport jamoalari) yoshga “sen kerak” degan tuyg‘uni beradi va bu ehtiyojni konstruktiv yo‘l bilan qondiradi.

To‘rtinchi mexanizm: xulqiy (faoliyat va ko‘nikma). Qarshilik ko‘rsatish faqat bilim emas, ko‘nikmadir. “Yo‘q” deyish, tengdosh bosimiga bardosh berish, stressni boshqarish, yordam so‘rash kabi ko‘nikmalar rolli o‘yinlar, treninglar va amaliy mashg‘ulotlarda shakllanadi. Ma’ruza tinglash va treningda qatnashish natijalari o‘rtasidagi farq aynan shu yerda namoyon bo‘ladi.

Mavjud muammolar va samaradorlikni cheklovchi omillar

Amaliyot tahlili ma’naviy-ma’rifiy faoliyatda bir qator muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi:

1. **Formalizm va ko‘rsatkichbozlik.** Tadbirlar soni va qamrov foizi ko‘pincha asosiy ko‘rsatkichga aylanib, haqiqiy ta’sir (qarash va xulq o‘zgarishi) e’tibordan chetda qoladi.
2. **Bir tomonlama, “yuqoridan pastga” muloqot.** Yoshlar faol sub’ekt emas, passiv tinglovchi sifatida qatnashganda, ular moslashuvchan “quloq tutmaslik” strategiyasiga o‘tadi.
3. **Til va format eskirishi.** Yoshlar auditoriyasining raqamli madaniyatini hisobga olmaydigan uslub va mazmun ishonchni kamaytiradi.
4. **Differensiatsiyaning yo‘qligi.** O‘smir, talaba, ishsiz yosh, qishloq va shahar yoshi, migrant oila farzandi uchun bir xil dastur qo‘llanadi.
5. **Xavf guruhi bilan ishlashning sustligi.** Profilaktika asosan keng auditoriyaga qaratilib, shaxsiy yondashuv talab qiladigan yoshlar bilan chuqur ish yetarli emas.
6. **Natijalarni baholash tizimining zaifligi.** Bazaviy o‘lchov (boshlang‘ich holat) va keyingi monitoring bo‘lmagani uchun nima ishlayotgani noaniq qoladi.
7. **Oila va mahalla bilan uzilish.** Oilaviy muhit tadbirlarning mazmuniga zid bo‘lsa, ularning ta’siri keskin pasayadi.

Takomillashtirish modeli: “Anglash – Bog‘lanish – Faollashish – Barqarorlik”

Taklif etilayotgan model profilaktik ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni to‘rt ketma-ket va o‘zaro bog‘liq bosqichga ajratish mumkin:

1-bosqich. Anglash (bilim va tanqidiy fikrlash)

Maqsad: yoshning xavflar va o‘z qadriyatlari haqidagi tushunchasini shakllantirish. Vositalar: media-savodxonlik darslari, tarix va din bo‘yicha ishonchli ma’lumot beruvchi munozaralar, ekstremistik va firibgar texnologiyalarning ishlash mantig‘ini ochib beruvchi amaliy tahlillar. Muhim tamoyil: qo‘rqitish emas, tushuntirish; “nima uchun xavfli” savoliga dalil bilan javob berish.

2-bosqich. Bog‘lanish (tegishlilik va ishonch)

Maqsad: yoshni sog‘lom jamoalarga qo‘shish. Vositalar: ustoz-shogird dasturlari, mahalla yoshlar klublari, ko‘ngilli guruhlar,

tengdosh-mentorlar. Muhim tamoyil: har bir yoshga kamida bitta ishonchli kattalar yoki mentor biriktirilishi va yosh o‘zini “ko‘rilgan, eshitilgan” his qilishi.

3-bosqich. Faollashish (ishtirok va ko‘nikma)

Maqsad: bilimni faoliyatga aylantirish. Vositalar: loyihaviy ish, startap va tadbirkorlik tanlovlari, ijodiy festivallar, sport musobaqalari, ijtimoiy tashabbus grantlari, yoshlarning o‘zi tashkil qiladigan kampaniyalar. Muhim tamoyil: yosh “ob’ekt” emas, tadbir mualliflaridan biri bo‘lishi.

4-bosqich. Barqarorlik (monitoring va qo‘llab-quvvatlash)

Maqsad: erishilgan natijani mustahkamlash. Vositalar: xavf guruhidagi yoshlar bilan individual ish rejasi, psixologik va huquqiy maslahat, ish bilan ta’minlash, tadbirlar samaradorligini muntazam o‘lchash (so‘rovnoma, kuzatuv, fokus-guruh). Muhim tamoyil: natijalarga asoslangan boshqaruv, ya’ni ishlamayotgan format o‘rniga ishlayotgani qo‘llanadi.

Amaliy tavsiyalar:

Davlat va tashkilotlar darajasida:

- tadbirlar samaradorligini “soni” bilan emas, yoshlar qarashi va xulqidagi o‘zgarish orqali baholaydigan mezonlar tizimini joriy etish;
- ma’naviyat va ma’rifat, ta’lim, yoshlar ishlari, ichki ishlar, sog‘liqni saqlash va madaniyat tizimlari o‘rtasida ma’lumot almashinuvi va yagona profilaktika dasturlarini yo‘lga qo‘yish;
- xavf guruhi bilan ishlovchi mutaxassislarni (psixolog, ijtimoiy xodim, yoshlar yetakchisi) tayyorlash va qayta tayyorlashga ustuvorlik berish.

Ta’lim muassasalari darajasida:

- media-savodxonlik va tanqidiy fikrlashni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish;
- ustoz-murabbiy institutini kuchaytirish, kuratorlik faoliyatini mazmunan boyitish;
- talabalar o‘z-o‘zini boshqarish organlari, munozara va ko‘ngillilik klublari faoliyatini rag‘batlantirish.

Mahalla va oila darajasida:

•ota-onalar uchun "raqamli tarbiya" bo'yicha amaliy o'quv kurslarini yo'lga qo'yish;

•mahalla yoshlar markazlarini ishonchli, xavfsiz va zamonaviy "uchinchi makon" (uy va maktabdan tashqari) sifatida rivojlantirish;

•keksalar va ziyolilarning yoshlar bilan muntazam muloqot maydonlarini kengaytirish.

Raqamli maydonda:

•yoshlar tilida va formatida ishlab chiqilgan sifatli milliy kontentni (qisqa video, podkast, o'yin, animatsiya) ko'paytirish;

•ijobiy yoshlar liderlari va ishonchli bloggerlar bilan hamkorlik qilish;

•dezinformatsiyaga qarshi tezkor va ishonchli "faktchek" kanallarini kengaytirish.

Tadbirlarni loyihalashda asosiy tamoyillar:

1. *Yoshning ovozi:* mavzu va format yoshlar bilan birgalikda tanlanadi.
2. *Muloqot, monolog emas:* ma'ruzaga ajratilgan vaqt kamaytirilib, munozara va amaliyotga ulush oshiriladi.
3. *Namuna kuchi:* targ'ibotchi o'zi aytayotgan qadriyatga amal qilgan bo'lishi shart.
4. *Ijobiy alternativa:* "yo'q" deyish bilan birga "nima bilan band bo'lish mumkin" degan javob ham beriladi.
5. *Differensiatsiya:* yosh guruhi, hudud va xavf darajasiga qarab dastur tuziladi.
6. *Uzluksizlik:* mavsumiy kampaniya o'rniga yil davomida tizimli ish.
7. *Hurmat va inklyuzivlik:* yoshni ayblash va tamg'alash emas, uni tushunish va qo'llab-quvvatlash.

Xulosa

Yoshlarni yot g'oyalar va zararli odatlardan himoya qilish ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni zamonaviy ilmiy asosda, tizimli va natijaga yo'naltirilgan holda tashkil etishni taqozo etadi. Tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga olib keladi:

1. Yot g‘oyalar va zararli odatlar bir-biri bilan bog‘liq, ularning umumiy ildizi mazmunsizlik, tegishlilik hissining yo‘qligi, bilim va ko‘nikma tanqisligi hamda identivlik inqirozidir.

2. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar bilim, qadriyat, ijtimoiy bog‘lanish va ko‘nikma shakllantirish orqali shaxsda “mafkuraviy immunitet” ni mustahkamlaydi. Bu taqiqlovchi choralardan ko‘ra chuqurroq va barqarorroq himoya vositasidir.

3. Mavjud muammolar (formalizm, bir tomonlama muloqot, differensiatsiyaning yo‘qligi, baholash tizimining zaifligi) tadbirlar sonidan emas, sifatidan yangi darajaga o‘tishni talab qiladi.

4. Taklif etilgan “Anglash – Bog‘lanish – Faollashish – Barqarorlik” modeli profilaktik faoliyatni ketma-ket, o‘lchanadigan va yoshni faol sub’ekt sifatida jalb etadigan tizimga aylantirishga imkon beradi.

5. Samaradorlikning hal qiluvchi sharti oila, mahalla, ta’lim muassasalari, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: Ma’naviyat, 1992.

2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni (2016-yil 14-sentabr).

5. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.

6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

7. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York: W.W. Norton, 1968.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish metodlari

Go‘zal Eshqulova
G‘allaorol tumani 78-umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Maqolada ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya olayotgan aqli zaif o‘quvchilarning bilish (kognitiv) faoliyatini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va nutq jarayonlaridagi o‘ziga xos xususiyatlar tahlil qilingan bo‘lib, ularning bilish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi maxsus pedagogik metodlar va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvlar taklif etilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ko‘rgazmali vositalar va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash yo‘llari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Aqli zaif o‘quvchilar, ixtisoslashtirilgan maktab, bilish faoliyati (kognitivjarayonlar), korreksion pedagogika, rivojlantiruvchi metodlar, tafakkur, xotira, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-методические основы развития познавательной деятельности умственно отсталых учащихся, получающих образование в специализированных учебных заведениях. В ходе исследования проанализированы специфические особенности внимания, памяти, мышления и речевых процессов учащихся, предложены специальные педагогические методы и коррекционно-развивающие подходы к активации их познавательной деятельности. Также научно обоснованы способы повышения мотивации к обучению и обеспечения социальной адаптации учащихся с использованием современных педагогических технологий, наглядных пособий и практических упражнений.

Ключевые слова: Умственно отсталые учащиеся, специализированная школа, познавательная деятельность (познавательные процессы), коррекционная педагогика, развивающие методы, мышление, память, социальная адаптация.

Abstract: This article highlights the scientific and methodological foundations for developing the cognitive activity of intellectually disabled students in specialized educational institutions. During the research process, the specific characteristics of students’ attention, memory, thinking, and speech processes were analyzed, and special pedagogical methods and correctional-developmental approaches aimed at activating their cognitive activity were proposed. Furthermore, ways to increase students’ learning motivation and ensure their social adaptation through the use of modern pedagogical technologies, visual aids, and practical exercises are scientifically substantiated.

Key words: Intellectually disabled students, specialized school, cognitive activity, correctional pedagogy, developmental methods, thinking, memory, social adaptation.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda ta’lim-tarbiya jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, aqli zaif o‘quvchilarning bilish jarayonlarini samarali rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: ”Biz uchun alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalarga e’tibor qaratish, ularning sifatli ta’lim olishi va jamiyatning to‘laqonli a’zosiga aylanishi uchun barcha sharoitlarni yaratish insonparvar jamiyat barpo etishning eng muhim mezonidir” [1].

Ushbu ezgu g‘oya mamlakatimizda maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish, inklyuziv ta’lim muhitini kengaytirish hamda alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash borasidagi islohotlarning tub mohiyatini aks ettiradi. Prezidentimiz ilgari surgan g‘oyalar ixtisoslashtirilgan maktablarda har bir bolaning individual imkoniyatlarini e’tiborga olgan holda uning ruhiy va intellektual rivojlanishini ta’minlashni taqzo etadi. Aqli zaif

bolalarning bilish faoliyatidagi muammolar ularning idrok etish, diqqatni jamlash, xotira, fikrlash va nutq kabi psixik jarayonlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda ta’lim oluvchi har bir o‘quvchining bilish salohiyatini maksimal darajada ro‘yobga chiqarish ularning kelgusida jamiyatda o‘z o‘rnini topishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bilish faoliyati jadal rivojlangan bolalarda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, atrofidagilar bilan muloqotga kirishish, sodda kasb-hunar ko‘nikmalarini egallash hamda ijtimoiy muhitga tezroq moslashish imkoniyati ortadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu mavzu bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borish va zamonaviy metodikalarni amaliyotga joriy etish yuksak nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Aqli zaif o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish va ularning intellektual salohiyatini oshirish pedagogika hamda maxsus psixologiya sohasining eng asosiy va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ixtisoslashtirilgan maktablarda ta’lim olayotgan aqliy rivojlanishi orqada qolgan bolalarda idrok, xotira, diqqat, nutq va mantiqiy fikrlash kabi bilish jarayonlari ozmi-ko‘pmi darajada buzilgan yoki sekinlashgan bo‘ladi. Ular atrof-muhitdagi obyekt va hodisalarning mohiyatini yetarlicha anglab yetolmaydi, mantiqiy bog‘liqliklarni o‘rnata olmaydi hamda olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, bunday bolalarning bilish faoliyatini maqsadli shakllantirish hamda ularga mos keluvchi samarali korreksion-rivojlantiruvchi metodlarni ishlab chiqish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Mashhur psixolog L.S.Vygotskiy ta’kidlaganidek: “Rivojlanishida og‘ishi bo‘lgan bolani o‘qitish va tarbiyalashda asosiysi uning nuqsoniga emas, balki saqlanib qolgan imkoniyatlari hamda yaqin rivojlanish zonasiga tayanib yondashish zarur." [2].

L.S. Vygotskiyning ushbu g‘oyasi ixtisoslashtirilgan maktablar pedagogikasi uchun tamal toshi hisoblanadi. Olimning ta’kidlashicha, har qanday aqli zaif bolada ham ma’lum darajada saqlangan psixik imkoniyatlar mavjud bo‘lib, ular to‘g‘ri tashkil etilgan maxsus ta’lim orqali bosqichma-bosqich rivojlantirilishi

mumkin. Bilish faoliyatini shakllantirish jarayonida pedagoglar bolaning bugungi kunda o‘zi bajara oladigan topsiriqlariga emas, balki kattalar yordamida bajara oladigan, ya’ni yaqin rivojlanish zonasiga kiruvchi vazifalarga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

Maxsus psixologiya va defektologiya sohasining taniqli olimi S.L.Rubinshteyn ta’kidlaganidek: "Aqli zaif bolalarda fikrlash va bilish jarayonlarining asosiy nuqsoni bu ularning umumiylashtirish va mavhumlashtirish qobiliyatining zaifligida hamda ko‘rgazmali-amaliy shaklga o‘ta bog‘lanib qolganligidadir." [3]. S.L.Rubinshteyn o‘z tadqiqotlarida aqliy zaiflikka ega bo‘lgan o‘quvchilarning bilish faoliyatidagi yetakchi muammo mantiqiy va mavhum fikrlashning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatib bergan. Bu g‘oya ixtisoslashtirilgan maktab o‘qituvchilariga ta’lim jarayonida me’yoridan ortiq mavhum tushunchalarni emas, balki amaliy, ko‘rgazmali va faoliyatga yo‘naltirilgan metodlarni keng qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Bolaning amaliy harakatlari orqali uning idroki va fikrlashini rag‘batlantirish bilish faoliyatini samarali qiladi.

Maktab va oilaning hamkorligi aqli zaif o‘quvchilar bilish faoliyatini rivojlantirishda va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ota-onalarning korreksion-pedagogik jarayonga jalb etilishi, ularga psixologik-pedagogik maslahatlar berilishi va uy sharoitida mashg‘ulotlarni davom ettirish bo‘yicha tavsiyalar ko‘rsatilishi erishilgan natijalarning mustahkamlanishini ta’minlaydi. Oila muhitidagi ijobiy emotsional fon hamda bolaning kichik muvaffaqiyatlarini ham e’tirof etish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va bilish faolligini rag‘batlantiradi [4].

O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ixtisoslashtirilgan maktablar moddiy-texnik bazasini yaxshilash, zamonaviy korreksion-didaktik jihozlar bilan ta’minlash va pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgandir. Zamonaviy defektologiya fani aqli zaif o‘quvchilarning bilish faoliyatini korreksiya qilishda yangi interaktiv, vizual va muqobil kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni taklif etadi. Ushbu yangiliklarni ta’lim amaliyotiga

joriy etish maxsus maktablar ta’lim samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtaradi. Xulosa qilib aytganda, ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif oʻquvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish murakkab va koʻp qirrali psixologik-pedagogik jarayondir. Bu jarayon bolaning ruhiy va jismoniy imkoniyatlarini ilmiy va amaliy jihatdan chuqur oʻrganishni, korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim metodlarini toʻgʻri tanlashni va pedagog, psixolog hamda ota-onalarning jamoaviy hamkorligini talab etadi. Bilish faoliyatidagi nuqsonlarni maksimal darajada kompensatsiya qilish va korreksiyalash aqli zaif bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi, kasbiy-amaliy koʻnikmalarni egallashi hamda mustaqil hayotga tayyorlanishining muhim kafolatidir.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda intellektual rivojlanishida nuqsoni boʻlgan oʻquvchilarning bilish faoliyatini oʻrganish hozirgi kunda maxsus pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Aqli zaiflik markaziy asab tizimining, xususan, bosh miya katta yarim sharlari poʻstlogʻining ilk rivojlanish davridagi organik jarohatlanishi natijasida kelib chiqadigan umumiy ruhiy rivojlanishdan orqada qolishlikdir. Bu nuqson faqatgina intellektual pasayish bilan cheklanib qolmasdan, balki bolaning butun shaxsiyati, emotsional-irodaviy sohasi va ayniqsa, bilish jarayonlarining tubdan oʻzgarishiga olib keladi. Maxsus ta’lim tizimida oʻquv-tarbiya jarayonini toʻgʻri tashkil etish va har bir bolaga individual yondashish uchun ularning idrok, xotira, diqqat, fikrlash hamda nutq xususiyatlarini chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Kognitiv rivojlanish nazariyalari bolaning sensor tizimidagi yetishmovchiliklar uning tushunchalar shakllanishi jarayoniga qanday ta’sir koʻrsatishini tushuntirib beradi. Masalan, koʻrish yoki eshitishda muammosi boʻlgan bolalar tevarak-atrofdagi narsalarning yaxlit obrazini yaratishda qiynaladilar [5]. Ularning bilish faoliyati koʻproq fragmentar, ya’ni parchalangan xarakterga ega boʻladi. Korreksion pedagogika bunday holatlarda polisenor yondashuvdan foydalanishni tavsiya etadi. Ya’ni, axborotni qabul qilishda faqat bitta sezgi a’zosiga tayanmasdan, qolgan barcha sogʻlom analizatorlarni

faollashtirish zarur bo‘ladi. Sensor integratsiya usuli orqali bolaning tana a’zolaridan kelayotgan signallarni to‘g‘ri tahlil qilishi va tashqi dunyo haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishi yo‘lga qo‘yiladi.

Korreksion-pedagogik yondashuvlarning yana bir muhim asosi faoliyatli yondashuv hisoblanadi. Bola ongining rivojlanishi uning amaliy harakatlari jarayonida, narsalar bilan bevosita muloqot qilgandagina yuz beradi. Alohida ehtiyojli bolalarda motivatsiya sohasining sustligi yoki irodaviy sifatlarning yetarli rivojlanmaganligi sababli, ularni maqsadli faoliyatga yo‘naltirish alohida pedagogik mahorat talab qiladi. O‘yin, mehnat va o‘quv faoliyatlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish orqali bolada bilishga bo‘lgan qiziqish uyg‘otiladi. Har bir harakatni bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi bu jarayonda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bolaga topshiriqlar birdaniga emas, balki kichik, sodda va mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etiladi.

Neyropedagogik yondashuv zamonaviy maxsus ta’limda yangi ufqlarni ochib bermoqda. Ushbu yondashuv miya funksiyalarining plastikligi va o‘zgaruvchanligi xususiyatiga tayanadi. Bolalik davrida miya po‘stlog‘ining shikastlanmagan qismlari nuqsonli funksiyalarni o‘z zimmasiga olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, Neyropsixologik mashqlar, ya’ni kinetik va kinematik harakatlar, fazoviy mo‘ljal olishni rivojlantiruvchi o‘yinlar, miya yarim sharlariaro aloqani mustahkamlovchi metodlar bolaning umumiy ish qobiliyatini oshiradi. Bu esa o‘z navbatida diqqat barqarorligini, xotira hajmini va fikrlash tezligini ijobiy tomonga o‘zgartirishga xizmat qiladi.

Korreksion ishlarni tashkil etishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv har bir bolaning individual differensial xususiyatlarini inobatga olishni talab etadi. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bir xil tashxisga ega bo‘lsalar-da, ularning bilish imkoniyatlari, hissiy-irodaviy sohasi va ijtimoiy moslashuv darajasi turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun individual rivojlanish dasturlari tuziladi. Bu dasturlarda bolaning kuchli tomonlari, ya’ni uning saqlanib qolgan funksiyalari aniqlanib, korreksiya jarayonida ulardan tayanch nuqtasi sifatida foydalaniladi. Bolaning

muvaffaqiyatga erishish hissini tuyishi uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va kognitiv passivlikni yengishga yordam beradi.

Pedagogik shart sharoitlar tizimida korreksion rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarning integratsiyalashgan shaklda olib borilishi alohida o‘rin tutadi. Bu faqat sinf dars tizimi bilan cheklanib qolmasdan, balki logopedik yordam, davolash jismoniy tarbiyasi, ritmika hamda psixologik korreksiya mashg‘ulotlarining uzviy bog‘liqligini taqozo etadi. Mazkur mashg‘ulotlar o‘quvchining sensor tizimini rivojlantirishga, mayda va yirik motorikani shakllantirishga hamda nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishga qaratilgan bo‘lishi shart [5].

Korreksion muhitni tashkil etishda pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi va tayyorgarlik darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maxsus maktab o‘qituvchisi nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki defektologiya, maxsus psixologiya va ontogenez qonuniyatlaridan chuqur xabardor bo‘lishi lozim. Bola rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlarning oldini olish va ularni korreksiya qilish metodikasini egallagan pedagoggina haqiqiy rivojlantiruvchi muhitni yarata oladi.

Shuningdek oila va ixtisoslashtirilgan maktab hamkorligi korreksion pedagogik sharoitlarning ajralmas qismidir. Maktabda olib borilayotgan korreksion ishlar uy sharoitida ota onalar tomonidan davom ettirilmasa, ta’lim samaradorligi past bo‘lib qolaveradi. Pedagoglar ota onalar uchun maxsus maslahatlar tashkil etishi, ularga bolaning nuqsonini to‘g‘ri qabul qilish va uyda korreksion mashqlarni bajarish metodikasini o‘rgatishi zarur [6]. Ushbu hamkorlik bolaning ijtimoiy muhitga tezroq moslashishini ta’minlaydi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda korreksion rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishning pedagogik shart sharoitlari ko‘p komponentli bo‘lib, ular ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish, har bir bolaning individual imkoniyatlarini inobatga olish, maxsus texnik vositalardan unumli foydalanish va yuqori malakali mutaxassislar hamkorligini ta’minlash orqali amalga oshiriladi. Faqatgina kompleks yondashuv asosida yaratilgan pedagogik

sharoitlar rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.

Ixtisoslashtirilgan maktablarda korreksion rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish jarayoni faqatgina dars jarayoni bilan cheklanib qolmay, u o‘quvchilarning har tomonlama kamol topishini ta’minlaydigan ko‘p bosqichli pedagogik tizimni ifodalaydi. Ushbu tizimning muvaffaqiyati har bir o‘quvchining jismoniy hamda psixologik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, uning o‘rganish va ijtimoiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday muhitni samarali loyihalash uchun ta’lim muassasasida alohida metodologik, didaktik va amaliy shart sharoitlarni tizimli ravishda shakllantirish talab etiladi.

Dars jarayonida ko‘rgazmali, eshitish va ushlab ko‘rish orqali his qilish vositalaridan majmuaviy tarzda foydalanish tavsiya etiladi. Bolalar har bir yangi ma’lumotni nafaqat ko‘rishi, balki imkon qadar unga tegib ko‘rishi va uning xususiyatlarini amalda his qilishi ularning borliq haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Didaktik va syujetli o‘yin texnologiyalarini o‘quv mashg‘ulotlarining asosiy qismiga aylantirish zarur. O‘yinlar orqali bolalarning diqqatini jamlash, narsalarni xususiyatlariga ko‘ra guruhlash va mantiqiy elementlarni o‘zlashtirish jarayoni ancha yengillashadi hamda ularning darsga bo‘lgan umumiy qiziqishi ortadi.

Murakkab o‘quv topshiriqlarini bir necha mayda, sodda va tushunarli bosqichlarga bo‘lib o‘rgatish maqsadga muvofiqdir. Bola har bir kichik qismni ketma-ketlikda va shoshilmasdan bajarib borganda charchoq hamda tushunmovchilik hissi kamayadi, bu esa uning o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Mayda motorikani rivojlantiruvchi amaliy mashg‘ulotlarga har kuni alohida e’tibor qaratish lozim. Loydan narsalar yasash, qog‘oz qirqish, rasm chizish, tugma qadash va mozaika terish kabi faoliyat turlari barmoqlar harakatini yaxshilash barobarida bosh miya po‘stlog‘idagi nutq va tafakkur markazlarini bevosita faollashtiradi.

Har bir o‘quvchining psixofizik rivojlanish darajasi va o‘ziga xos imkoniyatlaridan kelib chiqib, individual hamda tabaqalashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish kerak. Bola o‘z imkoniyati darajasidagi o‘quv yuklamasini olgandagina uning bilish faoliyati to‘g‘ri va ortiqcha zo‘riqishlarsiz rivojlanib borishi mumkin. O‘quvchilarning dars davomida erishgan har bir kichik yutug‘ini, intilishini va to‘g‘ri javobini vaqtida ma’naviy jihatdan rag‘batlantirib borish lozim. Doimiy ijobiy qo‘llab-quvvatlash, maqtov so‘zlari va iliq munosabat bolada o‘qishga nisbatan ichki motivatsiyani uyg‘otadi hamda darsdagi qo‘rquv va tortinchoqlik tuyg‘usini yo‘qotadi.

Pedagogik muloqot jarayonida uzun va murakkab gaplardan qochib, qisqa, aniq jumlalardan foydalanish tavsiya etiladi. Mavhum tushunchalarni tushuntirishda har doim hayotiy va kundalik turmushda uchraydigan oddiy misollarni keltirish o‘quvchining axborotni to‘g‘ri va chalkashliklarsiz idrok etishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2021
2. Vygotskiy L.S. Tanlangan asarlar: 6 jildlik. 5-jild. Defektologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1983.
3. Rubinshteyn S.Y. Aqli zaif maktab o‘quvchisi psixologiyasi. – Moskva: Prosveshcheniye, 1986.
4. Nurkeldiyeva D.A. Alohida ehtiyojli bolalar ta’lim-tarbiyasida korreksion-pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. B. 64-71.
5. Piaje J., Intellekt psixologiyasi, Piter, 2018.
6. G.B.Shoumarov, Maxsus ta’limning dolzarb masalalari, 2012, 56-bet

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning fonematik idrokini rivojlantirish

Xasanova Umida Normurodovna
31-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda fonematik idrokni rivojlantirishning pedagogik-psixologik va logopedik asoslari tahlil qilinadi. Fonematik idrokning to‘g‘ri talaffuz, so‘z tarkibini anglash, tovushlarni farqlash, savod o‘rganish hamda o‘qish va yozish malakalarini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, nutqida turli nuqsonlari mavjud bolalarda fonematik eshituv va fonematik tahlilning rivojlanish xususiyatlari, ularni korreksiyalashning bosqichlari hamda samarali mashq va o‘yinlardan foydalanish imkoniyatlari ochib beriladi. L.S. Vigotskiy, R.E. Levina, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, N.X. Shvachkin kabi olimlarning ilmiy qarashlari asosida fonematik idrokni rivojlantirishning mazmuni va metodik yo‘llari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, fonematik idrok, fonematik eshituv, tovush, fonema, logopedik korreksiya, artikulyatsiya, tovush tahlili, nutqiy rivojlanish, savodga tayyorlash.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические, психологические и логопедические основы развития фонематического восприятия у детей с нарушениями речи. Подчеркивается роль фонематического восприятия в формировании правильного произношения, понимания структуры слова, различения звуков, обучения грамоте, а также навыков чтения и письма. Также раскрываются особенности развития фонематического слуха и фонемного анализа у детей с различными нарушениями речи, этапы их коррекции и возможности использования эффективных упражнений и игр. Содержание и методические подходы к развитию фонематического восприятия основаны на научных взглядах таких ученых, как Л.С. Выготский, Р.Е. Левина, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина, Н.Х. Швачкин.

Ключевые слова: нарушение речи, фонематическое восприятие, фонематический слух, звук, фонема, логопедическая коррекция, артикуляция, звуковой анализ, развитие речи, подготовка к грамоте.

Abstract: This article analyzes the pedagogical, psychological, and speech-therapy foundations for developing phonemic perception in children with speech disorders. It highlights the role of phonemic perception in correct pronunciation, understanding word structure, sound differentiation, literacy acquisition, and the development of reading and writing skills. Furthermore, the article explores the developmental characteristics of phonemic hearing and phonemic analysis in children with various speech disorders, the stages of their correction, and the potential for utilizing effective exercises and games. The content and methodological approaches for developing phonemic perception are substantiated based on the scholarly views of researchers such as L.S. Vygotsky, R.E. Levina, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, and N.Kh. Shvachkin.

Keywords: speech disorder, phonemic perception, phonemic hearing, sound, phoneme, speech therapy correction, articulation, sound analysis, speech development, literacy readiness.

Bolaning nutqiy rivojlanishi uning umumiy psixik taraqqiyoti, bilish faoliyati, muloqotga kirishishi hamda ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Nutqning to‘laqonli shakllanishida tovushlarni aniq talaffuz qilish bilangina cheklanib qolmay, ularni eshitish orqali farqlash, so‘z tarkibidagi o‘rnini aniqlash va ma’no farqlovchi xususiyatlarini anglash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon ilmiy adabiyotlarda fonematik idrok tushunchasi bilan ifodalanadi.

Fonematik idrok bolaning ona tilidagi fonemalarni eshitish, bir-biridan ajratish va ma’lum tovushni so‘z tarkibida aniqlay olish qobiliyatini anglatadi. Tovushlarning nozik akustik va artikulyatsion belgilarini to‘g‘ri farqlash bola nutqining fonetik jihatdan shakllanishiga, keyinchalik esa o‘qish va yozishni muvaffaqiyatli egallashiga xizmat qiladi. Shu sababli nutqida nuqsoni bo‘lgan

bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish logopedik faoliyatning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish bilan birga ularni eshitish orqali farqlashda ham qiyinchiliklar uchrashi mumkin. Masalan, jarangli va jarangsiz, sirg‘aluvchi va shovqinli, artikulyatsion jihatdan o‘xshash tovushlarni ajratishda xatolar kuzatiladi. Bu esa bolaning nafaqat og‘zaki nutqiga, balki kelgusida yozma nutqni o‘zlashtirishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu jihatdan fonematik idrokni maqsadli va tizimli rivojlantirish korreksion-pedagogik jarayonning muhim vazifasidir.

L.S. Vigotskiy nutq va tafakkurning rivojlanishini o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayon sifatida baholagan. Uning qarashlariga ko‘ra, bolaning nutqiy rivojlanishi ijtimoiy tajriba, kattalar bilan muloqot va maqsadli pedagogik ta’sir jarayonida shakllanadi[1]. Bu g‘oya nutq nuqsonlarini korreksiyalashda ham muhim ahamiyatga ega, chunki fonematik idrok ham tabiiy rivojlanish bilan bir qatorda maxsus tashkil etilgan mashqlar orqali takomillashtiriladi.

Fonematik jarayonlarning rivojlanishini tadqiq etgan N.X. Shvachkin bolalarda nutq tovushlarini farqlash asta-sekinlik bilan shakllanishini ko‘rsatib bergan. Olimning tadqiqotlarida fonematik eshituv bola hayotining ilk davrlaridan boshlab nutqiy tajriba bilan bog‘liq ravishda rivojlanishi va tovushlarni farqlash qobiliyati keyinchalik mustaqil nutqning rivojlanishiga asos bo‘lishi qayd etilgan[2]. Demak, fonematik idrok yetarli darajada shakllanmagan holatda tovush talaffuzini to‘g‘rilashning o‘zi har doim ham barqaror natija bermaydi.

R.E. Levina nutqning umumiy rivojlanmaganligini o‘rganish jarayonida fonematik jarayonlardagi buzilishlarga alohida e’tibor qaratgan. Uning ilmiy yondashuvida nutq buzilishining turli komponentlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tovush talaffuzidagi nuqson fonematik idrok, lug‘at va grammatik tuzilishning rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi ta’kidlanadi[3]. Shundan kelib chiqib, logopedik korreksiya faqat alohida tovushni to‘g‘ri talaffuz qilishga emas, balki nutq tizimining bir necha tarkibiy qismini kompleks rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Fonematik idrok nutq tovushlarining akustik va ma’no farqlovchi belgilarini anglash bilan bog‘liq murakkab psixik jarayondir. Bola “tol–dol”, “suv–zuv” singari akustik jihatdan yaqin tovushlarni farqlay olishi uchun avvalo nutqiy eshituvning yetarli darajada shakllangan bo‘lishi talab etiladi. Bu jarayonda tovushni eshitish, tanish, boshqa tovushlar bilan qiyoslash va so‘z tarkibidagi o‘rnini aniqlash kabi bir qancha faoliyatlar birgalikda amalga oshadi.

Shuning uchun fonematik idrokni rivojlantirishni oddiygina tovushlarni qayta-qayta ayttirish bilan cheklash mumkin emas. Avvalo bolaning umumiy eshituv diqqati va eshituv xotirasini rivojlantirish, undan so‘ng nutqiy va nutqiy bo‘lmagan tovushlarni farqlash, keyinchalik esa fonemalarni qiyoslash va tahlil qilishga o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishning dastlabki bosqichida eshituv diqqatini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Bola avval atrofdagi turli tovush manbalarini farqlashni o‘rganishi kerak. Masalan, qo‘ng‘iroq ovozi, qarsak, qog‘oz shildirashi, baraban yoki boshqa predmetlarning tovushlari eshittiriladi va bola tovush manbasini aniqlaydi. Bunday mashqlar bolani tovushni diqqat bilan tinglashga va eshitilgan signalni tahlil qilishga tayyorlaydi.

Keyingi bosqichda ovozning kuchi, balandligi va davomiyligini farqlash mashqlari tashkil etiladi. O‘qituvchi yoki logoped bir xil tovushni baland va past, uzun va qisqa shaklda talaffuz qiladi. Bola ularni qiyoslaydi va farqini aniqlaydi. Bu mashqlar keyinchalik fonemalarning akustik belgilarini ajratish uchun muhim zamin yaratadi.

Shundan so‘ng nutq tovushlarini farqlashga yo‘naltirilgan mashqlar olib boriladi. Avval artikulyatsion va akustik jihatdan keskin farq qiladigan tovushlar, keyinchalik esa bir-biriga yaqin fonemalar tanlanadi. Masalan, “a–u”, “m–s” kabi ancha farqli tovushlardan boshlanib, keyinchalik “s–sh”, “z–j”, “p–b”, “t–d” kabi murakkabroq juftliklarga o‘tiladi.

T.B. Filicheva va G.V. Chirkina nutq nuqsonlarini bartaraf etishga qaratilgan logopedik ishda fonematik eshituvni

shakllantirish hamda tovushlarning to‘g‘ri talaffuzi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka alohida e’tibor qaratganlar[4]. Ularning metodik qarashlaridan kelib chiqib, tovushni nutqqa kiritish va mustahkamlash jarayonida uni o‘xshash fonemalardan farqlashga qaratilgan mashqlarni birgalikda olib borish maqsadga muvofiq.

Fonematik idrokni rivojlantirish jarayonida tovushni so‘z tarkibidan ajratish alohida o‘rin tutadi. Bola berilgan tovushning so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishini aniqlashni o‘rganishi kerak. Masalan, “S tovushi qaysi so‘zda bor?” topshirig‘ida “soat”, “olma”, “suv”, “kitob” kabi so‘zlardan kerakli variantlar tanlanadi. Keyingi bosqichda bola tovushning qayerda joylashganligini mustaqil belgilaydi.

Mazkur mashqlar tovush tahlilining shakllanishiga olib keladi. Tovush tahlili esa keyinchalik savodga o‘rgatishda nihoyatda muhimdir. Bola so‘z tarkibidagi tovushlarni ketma-ket ajrata olmasa, ularni harflar bilan ifodalash jarayonida xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Shu bois fonematik idrokni rivojlantirish kelajakdagi disgrafik va disleksik xatolarning oldini olishga xizmat qiluvchi tayyorlov omillaridan biri sifatida ham qaraladi.

Korreksion faoliyatda fonematik sintez ustida ishlash ham zarur. Bunda bola alohida talaffuz qilingan tovushlarni birlashtirib so‘z hosil qiladi. Masalan, “o–n–a” tovushlari ketma-ket aytilganda bola “ona” so‘zini hosil qiladi. Dastlab qisqa va sodda so‘zlardan foydalanilib, bolaning imkoniyati oshgani sari vazifalar murakkablashtirib boriladi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarda ko‘rgazmali vositalarning qo‘llanishi yaxshi natija beradi. Predmet rasmlari, tovush belgilarini ifodalovchi kartochkalar, rangli sxemalar va harf elementlaridan foydalanish bola uchun mavhum tovush tushunchasini aniqroq tasavvur qilish imkonini yaratadi. Ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda ko‘rish, eshitish va harakat analizatorlarini birgalikda faollashtirish muhimdir.

Fonematik idrokni rivojlantirishda didaktik o‘yinlar bolani faol va qiziqish bilan mashg‘ulotga jalb etuvchi samarali vosita

hisoblanadi. Masalan, “Tovushni tut”, “Qaysi so‘zda yashiringan?”, “Birinchi tovushni top”, “Tovushli loto”, “Kimning uychasi?”, “So‘z zanjiri” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin.

“Tovushni tut” o‘yinida logoped yoki o‘qituvchi turli tovushlarni ketma-ket aytadi. Bola oldindan belgilangan tovushni eshitganida qarsak chaladi yoki tegishli belgini ko‘rsatadi. Ushbu mashq eshituv diqqati va fonematik differensiatsiyani rivojlantiradi.

“Birinchi tovushni top” o‘yinida bolaga bir nechta predmet rasmi ko‘rsatiladi va u har bir predmet nomining birinchi tovushini aytadi. Keyinchalik bir xil tovush bilan boshlanuvchi so‘zlarni guruhlash vazifasi beriladi. Bu mashq fonematik tahlil bilan birga lug‘at faolligini ham oshiradi.

“Kimning uychasi?” o‘yinida ikki o‘xshash tovush, masalan, “S” va “Sh” uchun alohida belgilar yoki “uychalar” ajratiladi. Bola rasmlarni nomlab, qaysi tovush ishtirok etganiga qarab tegishli guruhga joylashtiradi. Mazkur o‘yin ayniqsa akustik jihatdan o‘xshash tovushlarni farqlashda samarali.

Fonematik idrokni rivojlantirishda artikulyatsion faoliyatni ham e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. Bola tovushning qanday hosil bo‘lishini, til, lab va tishlarning holatini kuzatishi uning eshitgan tovush bilan artikulyatsion obraz o‘rtasida bog‘lanish hosil qilishiga yordam beradi. Oyna oldida bajariladigan artikulyatsion mashqlar shu sababli logopedik korreksiyada keng qo‘llaniladi.

Bunda eshituv va artikulyatsion nazorat o‘zaro uyg‘unlashtirilishi lozim. Bola nafaqat logoped talaffuzini tinglaydi, balki o‘z talaffuzini ham nazorat qilishni asta-sekin o‘rganadi. Natijada nutq tovushlarining akustik va motor obrazi o‘rtasidagi bog‘lanish mustahkamlanadi.

Fonematik idrokni rivojlantirish jarayonida individual yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Nutq buzilishining shakli, og‘irlik darajasi va bolaning umumiy rivojlanish xususiyati turlicha bo‘lgani sababli bir xil mashq barcha bolalarda bir xil natija bermasligi mumkin. Shu bois mashqlarning hajmi, murakkabligi va bajarilish sur’ati har bir bolaning imkoniyatiga moslashtirilishi zarur.

Masalan, tovushlarni farqlashda koʻproq qiyinchilik sezadigan bola uchun dastlab ikkita keskin farqli tovush taqdim etiladi. Keyinchalik tanlov soni koʻpaytiriladi va akustik jihatdan yaqin fonemalar kiritiladi. Bu yondashuv mashqning bolaning imkoniyatidan haddan tashqari yuqori boʻlib ketishining oldini oladi.

Shuningdek, fonematik idrokni rivojlantirishda muntazamlik va izchillik tamoyiliga amal qilish zarur. Bir martalik yoki tartibsiz mashqlar yetarli natija bermaydi. Mashgʻulotlar bolaning yosh xususiyatiga mos qisqa, lekin muntazam tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Har bir yangi mashq avval oʻzlashtirilgan malakalarga tayangan holda qurilishi kerak.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham korreksion ish samaradorligini oshiruvchi omillardan biridir. Logoped mashgʻulotida shakllantirilgan tovushni farqlash koʻnikmalari uy sharoitida ham sodda oʻyin va suhbatlar orqali mustahkamlansa, bolaning nutqiy tajribasi kengayadi. Bunda ota-onaga murakkab maxsus topshiriqlar emas, kundalik faoliyatga singdirish mumkin boʻlgan sodda mashqlar tavsiya etilishi maqsadga muvofiq.

Masalan, uyda bolaning atrofidagi predmetlarni ma’lum tovush boʻyicha topish, bir tovush bilan boshlanadigan soʻzlarni aytish, eshitilgan soʻzning birinchi yoki oxirgi tovushini aniqlash kabi mashqlar bajarilishi mumkin. Ushbu faoliyat bolaning fonematik idrokini tabiiy nutqiy muhitda mustahkamlaydi.

Fonematik idrokning rivojlanishini baholashda faqat bolaning tovushni toʻgʻri takrorlashiga qarab xulosa chiqarish yetarli emas. U tovushni boshqa fonemalardan farqlay olishi, soʻz tarkibida aniqlashi, oʻrnini koʻrsatishi, alohida tovushlardan soʻz hosil qilishi va aksincha, soʻzni tovushlarga ajrata olishi kabi koʻrsatkichlar ham hisobga olinishi zarur.

Shu jihatdan korreksion ishni diagnostika, maqsadli rivojlantirish va qayta baholashning uzviy birligi asosida tashkil etish muhim. Dastlabki diagnostika bolaning qaysi tovush guruhlarida qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlasa, oraliq kuzatuv qoʻllanilayotgan metodlarning samaradorligini koʻrsatadi.

Yakuniy baholash esa rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda fonematik idrokni rivojlantirishning samaradorligi ko‘p jihatdan logopedik mashg‘ulotlarning bolaga tushunarli va qiziqarli tashkil etilishiga bog‘liq. Pedagogik korreksiya bolani xatolar uchun muntazam tanqid qilishga emas, balki uning kichik muvaffaqiyatlarini qo‘llab-quvvatlashga asoslanishi zarur. Ijobiy emotsional muhit bolaning nutqiy faoliyatga kirishishi va tovushlar ustida ishlashga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish ularning to‘laqonli nutqiy shakllanishi va keyingi ta’lim faoliyatiga tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan korreksion-pedagogik jarayondir. Fonematik idrokning yetarli darajada shakllanishi tovushlarni aniq farqlash, to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘z tarkibini anglash, fonematik tahlil va sintezni bajarish hamda savod o‘rganish uchun zarur zamin yaratadi.

L.S. Vigotskiyning nutq va psixik rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik haqidagi qarashlari, N.X. Shvachkinning fonematik eshituvning ontogenetik rivojlanishiga oid tadqiqotlari, R.E. Levina hamda T.B. Filicheva va G.V. Chirkinaning nutq buzilishlarini kompleks korreksiyalashga doir ilmiy-metodik yondashuvlari fonematik idrokni shakllantirishda tizimlilik, bosqichlilik va individual yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Fonematik idrokni rivojlantirish jarayonida dastlab eshituv diqqati va eshituv xotirasini takomillashtirish, keyinchalik nutqiy tovushlarni farqlash, o‘xshash fonemalarni differensiatsiyalash, tovushning so‘z tarkibidagi o‘rnini aniqlash, fonematik tahlil va sintez malakalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur bosqichlarning uzviyligi korreksion ishlarning samaradorligini ta’minlaydi.

Shuningdek, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali vositalar, artikulyatsion mashqlar, predmetli va rasmli topshiriqlar, muntazam takrorlash hamda ota-ona bilan hamkorlik fonematik idrokni rivojlantirishning muhim metodik vositalari hisoblanadi.

Umuman olganda, nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning fonematik idrokini maqsadli, izchil va individual yondashuv asosida rivojlantirish nafaqat tovush talaffuzidagi kamchiliklarni korreksiyalashga, balki bolaning umumiy nutqiy faolligi, muloqot qobiliyati, o‘qish va yozish ko‘nikmalarining muvaffaqiyatli shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. *Мышление и речь*. – Москва: Лабиринт, 1999.
2. Левина Р.Е. *Основы теории и практики логопедии*. – Москва: Просвещение, 1968.
3. Швачкин Н.Х. Развитие фонематического восприятия речи в раннем возрасте // *Известия АПН РСФСР*. – Москва, 1948. – Вып. 13.
4. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. *Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста*. – Москва: Айрис-пресс, 2004.
5. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. *Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников*. – Екатеринбург: ЛИТУР, 2005.
6. Волкова Л.С. *Логопедия*. – Москва: Владос, 2009.
7. Лалаева Р.И. *Нарушения речи и их коррекция у детей*. – Санкт-Петербург: Союз, 2001.
8. UNESCO. *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education*. – Paris: UNESCO, 2017.

“Inklyuziv ta’lim sharoitida savodga o‘rgatishda didaktik o‘yinlardan foydalanish va ularni tanlash texnologiyasi”

Abduraximova Dilnoza Maxamadovna
Jizzax shahar 2-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini savodga o‘rgatish jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Didaktik o‘yinlarning tovush-harf munosabatlarini o‘zlashtirish, fonematik eshitish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirish, shuningdek, o‘quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur va nutqiy faolligini rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi. Inklyuziv sinf sharoitida o‘quvchilarning individual ehtiyojlari, psixofiziologik xususiyatlari va o‘zlashtirish sur’atlarini hisobga olgan holda didaktik o‘yinlarni tanlash va moslashtirish texnologiyasi asoslab beriladi. L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin, M. Montessori kabi olimlarning ilmiy qarashlari hamda universal ta’lim dizayni tamoyillari mazkur jarayonning metodologik asosi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: savodga o‘rgatish, inklyuziv ta’lim, didaktik o‘yin, boshlang‘ich ta’lim, alohida ta’lim ehtiyoji, individual yondashuv, differensial ta’lim, fonematik eshitish, o‘qish va yozish, universal ta’lim dizayni.

Аннотация: В данной статье анализируются научно-педагогические основы использования дидактических игр в процессе обучения грамоте учащихся начальной школы в условиях инклюзивного образования. Подчеркивается роль дидактических игр в освоении звуко-буквенных соотношений, формировании фонематических навыков слуха, чтения и письма, а также в развитии внимания, памяти, мышления и речевой активности учащихся. Обосновывается технология отбора и адаптации дидактических игр в инклюзивных классах с учетом индивидуальных потребностей, психофизиологических характеристик и темпов обучения

учащихся. В качестве методической основы данного процесса интерпретируются научные взгляды таких ученых, как Л.С. Выготский, Д.Б. Ельконин, М. Монтессори, и принципы универсального образовательного дизайна.

Ключевые слова: обучение грамоте, инклюзивное образование, дидактическая игра, начальное образование, особые образовательные потребности, индивидуальный подход, дифференцированное образование, фонематический слух, чтение и письмо, универсальный образовательный дизайн.

Abstract: This article analyzes the scientific and pedagogical foundations of using didactic games in the process of teaching literacy to primary school students within an inclusive education setting. It highlights the role of didactic games in mastering sound-letter relationships, developing phonemic hearing and reading and writing skills, and fostering students' attention, memory, thinking, and speech activity. The article substantiates the technology for selecting and adapting didactic games by taking into account students' individual needs, psychophysiological characteristics, and learning paces. The scientific views of scholars such as L.S. Vygotsky, D.B. Elkonin, and M. Montessori, along with the principles of Universal Design for Learning, are interpreted as the methodological basis for this process.

Keywords: literacy instruction, inclusive education, didactic game, primary education, special educational needs, individual approach, differentiated instruction, phonemic hearing, reading and writing, Universal Design for Learning.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida savodga o‘rgatish o‘quvchining keyingi ta’lim faoliyati uchun poydevor yaratadigan eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda bola tovush va harf o‘rtasidagi munosabatni anglaydi, bo‘g‘in, so‘z va gapning tuzilishini o‘zlashtiradi, o‘qish va yozish faoliyatiga oid dastlabki bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi. Shu sababli savod o‘rgatish jarayoni faqat texnik o‘qish va yozish malakalarini shakllantirish

bilan chegaralanmaydi, balki bolaning nutqiy, bilish, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ham qamrab oladi.

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning kengayib borishi savodga o‘rgatish metodikasiga ham yangi talablarni qo‘ymoqda. Chunki inklyuziv sinfda rivojlanish sur’ati, nutqiy faolligi, idrok etish xususiyati, diqqat barqarorligi, eshitish yoki ko‘rish imkoniyatlari, mayda motorika va ijtimoiy moslashuvi jihatidan turlicha bo‘lgan o‘quvchilar birgalikda ta’lim oladi. Bunday sharoitda barcha bolalarga bir xil usulda va bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni taqdim etish har doim ham ta’lim samaradorligini ta’minlay olmaydi. Shu bois o‘qituvchi o‘quv jarayonini o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va real ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishi lozim.

UNESCO talqiniga ko‘ra, inklyuziv ta’lim o‘quvchilarning ta’lim jarayonida ishtirok etishiga to‘sqinlik qiluvchi omillarni kamaytirish va barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan tizimli jarayondir[1]. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning farqlarini muammo sifatida emas, balki ta’limni individuallashtirish va takomillashtirish zaruratini belgilovchi omil sifatida ko‘rishga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi ta’lim siyosatida ham alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning sifatli ta’lim olish huquqi va ular uchun moslashtirilgan ta’lim sharoitlarini yaratish masalasi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan[2]. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan nafaqat o‘quv materialini yetkazish, balki har bir bolani o‘quv jarayoniga jalb etishga xizmat qiluvchi moslashuvchan pedagogik vositalardan foydalanish talab etiladi.

Ana shunday vositalar qatorida didaktik o‘yinlar alohida o‘rin tutadi. Chunki o‘yin bolalar tabiatiga xos faoliyat bo‘lib, u ta’limiy vazifalarni tabiiy va qiziqarli shaklda bajarish imkonini beradi. Savodga o‘rgatish jarayonida didaktik o‘yinlardan maqsadli foydalanish o‘quv materialining murakkablik darajasini kamaytiradi, o‘quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, nutqiy faolligini oshiradi va bilish jarayonlarini rivojlantiradi.

Didaktik o‘yin pedagogik jihatdan ikki tarkibiy qismning – o‘quv vazifasi va o‘yin faoliyatining uzviy birligiga asoslanadi. Bola o‘yin topshirig‘ini bajarishga intilar ekan, aslida ma’lum bilimni egallaydi, muayyan harakat usullarini bajaradi, tahlil qiladi, taqqoslaydi, umumlashtiradi va xulosa chiqaradi. Shu bois didaktik o‘yinlar oddiy ko‘ngilochar faoliyat emas, balki aniq ta’limiy maqsadga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiya sifatida qaralishi lozim.

Savod o‘rgatish jarayonida didaktik o‘yinlar tovushlarni eshitish va farqlash, so‘z tarkibidan ma’lum tovushni ajratish, tovushning so‘zdagi o‘rnini aniqlash, harfni tanish, bo‘g‘in hosil qilish, so‘z tuzish, o‘qish tezligi va aniqligini oshirish, lug‘at boyligini kengaytirish va bog‘lanishli nutqni shakllantirish kabi ko‘plab didaktik vazifalarni hal etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘quv materialini tasvir, rang, ovoz, harakat va taktil sezgi bilan uyg‘unlashtirish savodga o‘rgatish samaradorligini oshiradi.

Didaktik o‘yinlarning ilmiy asoslarini tahlil etishda L.S. Vigotskiyning qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Olim bolaning rivojlanishi uning mustaqil imkoniyatlari bilangina emas, balki kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlikda bajara oladigan faoliyat doirasi bilan ham belgilanadi, deb hisoblagan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi nazariyasida pedagogik ko‘mak bolaning mavjud rivojlanish darajasi bilan istiqboldagi rivojlanish imkoniyatlari o‘rtasidagi bog‘lovchi vosita sifatida talqin etiladi[3]. Bu fikr inklyuziv ta’lim uchun ayniqsa ahamiyatlidir. Chunki didaktik o‘yin bir xil ta’limiy maqsadni saqlagan holda, turli o‘quvchilar uchun turli yordam vositalari bilan tashkil etilishi mumkin.

Masalan, bir o‘quvchi tovushni mustaqil aniqlasa, ikkinchisiga rasmli tayanch beriladi, boshqa bir o‘quvchiga esa tengdoshi yoki o‘qituvchi tomonidan qo‘shimcha yo‘naltiruvchi savol berilishi mumkin. Natijada o‘quvchilar bir xil mavzuni turli darajada o‘zlashtiradi, biroq ularning barchasi yagona o‘quv faoliyatining ishtirokchisi bo‘lib qoladi.

D.B. Elkoninning ilmiy qarashlarida ham o‘yin bolaning psixik va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim faoliyat turi sifatida talqin etilgan. Olim o‘yin jarayonida bola qoidalarga bo‘ysunish, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish, vazifani rejalashtirish va muayyan faoliyatni izchil bajarishni o‘rganishini ta’kidlaydi[4]. Bu ko‘nikmalar ayniqsa savodga o‘rgatish jarayonida katta ahamiyatga ega. Chunki o‘qish va yozish faoliyati diqqatni jamlash, ketma-ketlikni saqlash, xatoni sezish, uni tuzatish va o‘z faoliyatini nazorat qilishni talab etadi.

M. Montessori pedagogik tizimida esa bolaning sezgi organlari orqali faol o‘rganishi yetakchi tamoyillardan biri hisoblanadi. Olimning metodikasida harf va belgilarni faqat ko‘rish orqali emas, balki ularni qo‘l bilan his qilish, konturini kuzatish, yozish harakati bilan bog‘lash va tovush bilan mustahkamlash tavsiya etiladi[5]. Bu yondashuv inklyuziv ta’limda ayniqsa ahamiyatli bo‘lib, turli idrok kanallaridan foydalanishga imkon yaratadi. Masalan, harfni ko‘rish, talaffuz qilish, qumga yozish, plastilindan yasash va barmoq bilan izidan yurish bir vaqtning o‘zida vizual, eshitish va taktil idrokni faollashtiradi.

Zamonaviy pedagogik konsepsiyalar orasida universal ta’lim dizayni – Universal Design for Learning tamoyillari ham inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun muhim ilmiy asos hisoblanadi. Mazkur konsepsiyada o‘quv materialini turli shakllarda taqdim etish, o‘quvchini faoliyatga turli yo‘llar bilan jalb etish va o‘zlashtirilgan bilimni namoyon qilishning bir nechta shakllarini taklif etish tavsiya etiladi[6]. Shunday yondashuv didaktik o‘yinlarni ham moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi.

Masalan, “A” tovushi va harfini o‘zlashtirishda ayrim o‘quvchilar “A” tovushi bilan boshlanadigan rasmlarni tanlashi, boshqalari shu tovush ishtirok etgan so‘zlarni aytishi, yana boshqalar esa harf kartochkasini rasm bilan moslashtirishi mumkin. Ko‘rish qobiliyatida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchi uchun bo‘rtma belgilar, eshitishida qiyinchiligi mavjud o‘quvchi uchun esa vizual ko‘rsatkichlar va artikulyatsion namuna qo‘llanadi. Bu holatda faoliyat shakli turlicha bo‘lsa-da, o‘quv maqsadi yagona bo‘lib qoladi.

Shu nuqtayi nazardan, didaktik o‘yinlarni tanlash jarayoni tasodifiy yoki faqat qiziqarlilik mezoniga asoslanmasligi kerak. U avvalo aniq ta’limiy maqsad, o‘quvchining individual imkoniyati, topshiriqning murakkablik darajasi va kutilayotgan natijaga muvofiq rejalashtirilishi lozim.

Didaktik o‘yinni tanlashning birinchi bosqichi – ta’limiy maqsadni aniq belgilashdir. O‘qituvchi o‘yin orqali qanday bilim yoki ko‘nikmani shakllantirishni oldindan aniqlashi zarur. Masalan, tovushni farqlash, harfni tanish, bo‘g‘in hosil qilish, so‘z tuzish, gap tuzish yoki o‘qish tezligini oshirish kabi maqsadlar aniq qo‘yilishi kerak.

Ikkinchi bosqichda o‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlari tahlil qilinadi. Bunda uning nutqiy rivojlanishi, fonematik eshitishi, diqqat barqarorligi, vizual idroki, mayda motorikasi, topshiriqni anglash darajasi va mustaqillik xususiyati hisobga olinadi. Bu jarayonning maqsadi boladagi kamchilikni aniqlash emas, balki unga qanday ta’limiy yordam zarurligini belgilashdir.

Keyingi bosqichda o‘yin shakli va tashkil etish usuli tanlanadi. Didaktik o‘yin individual, juftlikda, kichik guruhda yoki butun sinf ishtirokida tashkil etilishi mumkin. Inklyuziv ta’limda juftlik va kichik guruh shaklidagi o‘yinlar ayniqsa samarali bo‘lib, ular o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro yordam, muloqot va hamkorlik muhitini shakllantiradi.

Biroq o‘yinda raqobatni haddan tashqari kuchaytirish maqsadga muvofiq emas. Chunki tezkorlik yoki natija doimiy ravishda asosiy mezonga aylantirilsa, ayrim o‘quvchilar faoliyatdan chetda qolishi yoki o‘z imkoniyatini past baholashi mumkin. Shu bois inklyuziv sinfda hamkorlikka yo‘naltirilgan o‘yinlar ko‘proq pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Didaktik materiallarning moslashtirilishi ham muhim omillardan biridir. Savodga o‘rgatishda katta hajmdagi harflar, rangli kartochkalar, predmetli rasmlar, bo‘g‘in kartalari, magnitli harflar, taktil belgilar, audio vositalar, piktogrammalar va interaktiv topshiriqlardan foydalanish mumkin. Material qanchalik aniq va

ko‘p kanalli bo‘lsa, turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarning uni o‘zlashtirish imkoniyati shunchalik ortadi[7].

Didaktik o‘yinlarni tanlashda murakkablik darajasini farqlash ham muhimdir. Masalan, “So‘z tuz” o‘yinini turli bosqichlarda tashkil etish mumkin. Dastlab rasm bilan tayyor so‘zni moslashtirish, keyingi bosqichda bo‘g‘inlardan so‘z tuzish, undan keyin harflardan mustaqil so‘z hosil qilish, so‘ngra mazkur so‘zdan gap tuzish topshirig‘i berilishi mumkin. Shu orqali bir xil o‘yin turli tayyorgarlik darajasiga ega o‘quvchilar uchun moslashtiriladi.

Didaktik o‘yin qoidalari ham o‘quvchining yosh va individual xususiyatlariga mos, sodda va aniq bo‘lishi zarur. Ayniqsa, diqqatni uzoq vaqt saqlashda yoki ko‘rsatmani tushunishda qiyinchilik sezadigan bolalar uchun murakkab va uzun topshiriqlarni bir necha kichik bosqichlarga ajratib berish maqsadga muvofiq. Masalan: “rasmga qarang”, “birinchi tovushni ayting”, “mos harfni toping”, “uni rasm ostiga qo‘ying” kabi qisqa va izchil ko‘rsatmalar vazifaning tushunarliligini oshiradi.

Savodga o‘rgatishda “Tovushni top”, “Harfni aniqlang”, “Bo‘g‘in poyezdi”, “Rasm va so‘z”, “Yo‘qolgan harf”, “So‘z zanjiri” kabi didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish mumkin. Ularning har biri ma’lum nutqiy yoki o‘quv ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan, “Tovushni top” o‘yinida o‘quvchilarga bir nechta rasmlar taqdim etilib, ma’lum tovush ishtirok etgan tasvirlarni aniqlash topshiriladi. Bu jarayon fonematik eshitish va tovushni so‘z tarkibidan ajratish malakasini rivojlantiradi. Alohida ta’lim ehtiyojiga ega bola uchun rasmlar soni kamaytirilishi yoki qo‘shimcha vizual ishora berilishi mumkin.

“Bo‘g‘in poyezdi” o‘yinida esa o‘quvchilar berilgan bo‘g‘inlarni birlashtirib so‘z hosil qiladi. Bu so‘zning tarkibiy tuzilishini anglash, bo‘g‘inlarni ketma-ket o‘qish va umumlashtirish malakasini rivojlantiradi. “Yo‘qolgan harf” o‘yini esa vizual xotira, so‘z shaklini idrok qilish va imlo sezgirligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limda didaktik o‘yinlarning ahamiyati faqat savodxonlik ko‘nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmaydi. O‘yin

davomida o‘quvchilar bir-birini tinglash, navbat kutish, fikr almashish, yordam so‘rash, yordam ko‘rsatish va umumiy natijaga erishishni o‘rganadi. Shu jihatdan didaktik o‘yin ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi ham hisoblanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolaning umumiy faoliyatga to‘laqonli jalb etilishi uning sinf jamoasiga mansublik hissini kuchaytiradi. Boshqa o‘quvchilarda esa hamdardlik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va individual farqlarni tabiiy qabul qilish kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlar shakllanadi. Shunday qilib, didaktik o‘yin ta’limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy vazifalarni bir vaqtning o‘zida bajaradi.

Didaktik o‘yinlarni qo‘llash jarayonining yakuniy bosqichi baholash va refleksiya bilan bog‘liqdir. Inklyuziv sinfda baholashning maqsadi faqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javobni aniqlash emas, balki bolaning individual rivojlanish dinamikasini kuzatishdan iborat. O‘qituvchi o‘quvchining topshiriqda ishtirok etishi, mustaqillik darajasi, unga qanday yordam zarurligi va oldingi holatiga nisbatan qanday ijobiy siljish kuzatilganiga e’tibor qaratishi kerak.

Shu asosda didaktik o‘yinning samaradorligi ham alohida baholanadi. Agar o‘yin o‘quvchilarning aksariyat qismini faol jalb etsa, o‘quv maqsadiga erishishga yordam bersa va turli imkoniyatlarga ega bolalar uchun moslashuvchan bo‘lsa, u pedagogik jihatdan samarali o‘yin sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida savodga o‘rgatish jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlarni qay darajada hisobga olishi va ta’lim vositalarini shunga mos ravishda tanlay bilishiga bog‘liq. Shu jihatdan didaktik o‘yinlar savodga o‘rgatish jarayonini individuallashtirish, differensiallashtirish va o‘quvchilarni faol ta’lim jarayoniga jalb etish imkonini beruvchi samarali pedagogik texnologiyalardan biri hisoblanadi.

Didaktik o‘yinlar orqali tovush-harf munosabatlarini anglash, fonematik eshitish, bo‘g‘in va so‘z tarkibini tahlil qilish, o‘qish

hamda yozish ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda diqqat, xotira, tafakkur, nutqiy faollik va kommunikativ qobiliyatlarni ham rivojlantirish mumkin.

L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi nazariyasi, D.B. Elkoninning o‘yin faoliyatiga oid psixologik konsepsiyasi, M. Montessorining multisensor yondashuvi hamda universal ta’lim dizayni tamoyillari didaktik o‘yinlarning inklyuziv savod o‘rgatishdagi ilmiy-metodik asoslarini yanada mustahkamlaydi.

Umuman olganda, savodga o‘rgatish jarayonida didaktik o‘yinlardan ilmiy asoslangan, tizimli va differensial yondashuv asosida foydalanish o‘quvchilarning savodxonlik darajasini oshirish bilan birga, inklyuziv ta’limning bosh tamoyili bo‘lgan har bir bolaning teng, faol va mazmunli ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4860-son qarori. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risidagi 638-son qarori. – Toshkent, 2021.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978.– 301 с.

6. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.
7. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.
8. CAST. *Universal Design for Learning Guidelines. Version 3.0*. – Lynnfield, MA: CAST, 2024.

Aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalashning o‘ziga xos uslublari

Hayitov Halimjon Bahrilloyevich

Annotatsiya: Mazkur maqolada aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonining o‘ziga xos pedagogik-psixologik jihatlari yoritilgan. Ushbu toifadagi bolalarning bilish faoliyati, nutqi, diqqati, xotirasi, tafakkuri, hissiy-irodaviy holati va ijtimoiy moslashuv xususiyatlari hisobga olingan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning samarali usullari tahlil qilingan. Shuningdek, individual va differensial yondashuv, ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, takrorlash, rag‘batlantirish, o‘yin metodlari, korreksion-rivojlantiruvchi mashqlar hamda ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarni shakllantirishning ahamiyati ochib berilgan. L.S. Vigotskiy, A.R. Luriya va boshqa mutaxassislarning ilmiy qarashlari asosida aqli zaif bolalar bilan ishlashda mavjud imkoniyatlarga tayanish va ta’limni bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: aqli zaif bolalar, maxsus pedagogika, korreksion ta’lim, individual yondashuv, differensial ta’lim, bilish faoliyati, ko‘rgazmalilik, amaliy metod, ijtimoiy moslashuv, tarbiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются специфические педагогические и психологические аспекты процесса обучения и воспитания детей с умственной отсталостью. Анализируются эффективные методы организации образовательного процесса с учетом особенностей познавательной деятельности, речи, внимания,

памяти, мышления, эмоционально-волевого состояния и социальной адаптации этой категории детей. Также раскрывается важность индивидуального и дифференцированного подхода, демонстрации, практической деятельности, повторения, стимуляции, игровых методов, коррекционно-развивающих упражнений и формирования социально-бытовых навыков. На основе научных взглядов Л.С. Выготского, А.Р. Лурии и других специалистов обосновывается необходимость использования существующих возможностей и поэтапной организации обучения при работе с детьми с умственной отсталостью.

Ключевые слова: дети с умственной отсталостью, специальная педагогика, коррекционное обучение, индивидуальный подход, дифференцированное обучение, познавательная деятельность, демонстрация, практический метод, социальная адаптация, обучение.

Abstract: This article highlights the specific pedagogical and psychological aspects of the education and upbringing process for children with intellectual disabilities. It analyzes effective methods for organizing this educational process by taking into account the cognitive activity, speech, attention, memory, thinking, emotional-volitional state, and social adaptation characteristics of children in this category. Furthermore, the article elucidates the importance of individual and differentiated approaches, the use of visual aids, practical activities, repetition, encouragement, game-based methods, corrective-developmental exercises, and the development of social-domestic skills. Drawing on the scientific views of L.S. Vygotsky, A.R. Luria, and other experts, the article substantiates the necessity of leveraging existing capabilities and organizing education in a step-by-step manner when working with children with intellectual disabilities.

Keywords: children with intellectual disabilities, special education, corrective education, individual approach, differentiated education, cognitive activity, visual aids, practical method, social adaptation, upbringing.

Ta’lim tizimining insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda rivojlanishi har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, uning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlashni muhim vazifa sifatida belgilab bermoqda. Shu nuqtayi nazardan, aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalash masalasi maxsus pedagogikaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalarning rivojlanishida kuzatiladigan o‘ziga xosliklar ta’lim jarayonini odatiy metodlar asosida emas, balki maxsus pedagogik yondashuvlar, moslashtirilgan usullar va korreksion-rivojlantiruvchi ta’sir vositalari orqali tashkil etishni talab qiladi.

Aqli zaif bolalarda bilish faoliyatining rivojlanishi sekinroq kechishi, yangi bilimlarni qabul qilish va qayta ishlashda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ular ko‘pincha o‘quv materialining asosiy va ikkinchi darajali belgilarini farqlash, tushunchalarni umumlashtirish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash va o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatda qo‘llashda qo‘shimcha pedagogik yordamga ehtiyoj sezadilar. Shu sababli bunday bolalarni o‘qitish jarayonida sodda, aniq, izchil va amaliy mazmundagi topshiriqlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Aqli zaif bolalarning ta’lim-tarbiyasiga oid ilmiy qarashlarning shakllanishida L.S. Vigotskiyning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Olim bolaning rivojlanishidagi kamchilikni uning butun shaxsini belgilovchi yagona omil sifatida baholash to‘g‘ri emasligini ta’kidlagan. Uning fikricha, pedagogik faoliyatda bolaning saqlangan imkoniyatlariga, rivojlantirish mumkin bo‘lgan tomonlariga va ijtimoiy muhit ta’siriga alohida e’tibor qaratish zarur [1]. Bu g‘oya aqli zaif bolalarni o‘qitishda ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

A.R. Luriya esa bolaning bilish jarayonlarini alohida-alohida emas, balki o‘zaro bog‘langan funksional tizim sifatida tahlil qilgan. Uning ilmiy qarashlariga ko‘ra, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va harakat faoliyati o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, bir sohadagi qiyinchilik boshqa faoliyat turlariga ham ta’sir ko‘rsatishi

mumkin[2]. Shuning uchun aqli zaif bolalarni o‘qitishda faqat bilim berishga emas, balki umumiy bilish faoliyatini rivojlantirishga ham e’tibor qaratish zarur.

Aqli zaif bolalarda diqqatning barqarorligi ko‘pincha yetarli darajada shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Ular uzoq davom etadigan bir xil faoliyat jarayonida tez charchashi yoki topshiriq mazmunidan chalg‘ishi mumkin. Shu sababli dars davomida faoliyat turlarini almashlab borish, qisqa muddatli topshiriqlar berish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish va bolaning faol ishtirokini muntazam qo‘llab-quvvatlash samarali natija beradi.

Xotira jarayonlarida ham o‘ziga xoslik kuzatiladi. Yangi materialning tez unutilishi yoki uni qayta tiklashda qiyinchiliklar paydo bo‘lishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida tizimli takrorlash, avvalgi bilimni yangi material bilan bog‘lash, predmetli va amaliy mashqlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Biroq takrorlash mexanik tarzda emas, turli shakl va vaziyatlarda amalga oshirilishi kerak.

Aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda individual yondashuv eng muhim metodik tamoyillardan biridir. Bir xil rivojlanish xususiyatiga ega ikki bolaning o‘quv imkoniyatlari bir xil bo‘lmasligi mumkin. Ularning nutqiy rivojlanishi, xotirasi, diqqat barqarorligi, muloqot qobiliyati, qiziqishlari va mustaqillik darajasi bir-biridan farq qiladi. Shu sababli o‘qituvchi har bir bolaga individual pedagogik yondashuvni shakllantirishi lozim.

Individual yondashuv bilan bir qatorda differensial ta’lim usuli ham katta ahamiyatga ega. Bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlar berish bolaning imkoniyatlariga mos faoliyat tashkil etishga yordam beradi. Masalan, ayrim o‘quvchilar topshiriqni mustaqil bajarsa, boshqalar rasm, namuna yoki qo‘shimcha ko‘rsatmalar yordamida bajarishi mumkin. Bunda ta’lim maqsadi umumiy bo‘lib qoladi, faqat unga erishish yo‘llari farqlanadi.

Aqli zaif bolalarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik metodi alohida o‘rin tutadi. Abstrakt tushunchalar bunday bolalar uchun murakkabroq qabul qilinishi mumkinligi sababli bilimlarni

predmetlar, rasmlar, maketlar, jadvallar va amaliy harakatlar orqali tushuntirish samaraliroq hisoblanadi. Masalan, son tushunchasini faqat raqam orqali emas, balki aniq predmetlarni sanash orqali tushuntirish o‘quvchining mavzuni yaxshiroq anglashiga yordam beradi.

Ko‘rgazmalilik bilan bir qatorda amaliy metodlardan foydalanish ham zarur. Bola o‘rgangan bilimini real harakatda qo‘llaganda uning mazmunini chuqurroq anglaydi. Masalan, kundalik hayotga oid mavzularda kiyimlarni tartibga keltirish, buyumlarni joylashtirish, oddiy xarid qilish, vaqtni aniqlash, pul birliklarini ajratish kabi mashqlar ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Aqli zaif bolalar uchun topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratib berish samarali pedagogik usullardan biridir. Murakkab topshiriq bir vaqtning o‘zida berilsa, bola uni to‘liq anglab yetmasligi mumkin. Shu sababli topshiriq ketma-ket, qisqa va aniq ko‘rsatmalar orqali tushuntiriladi. Masalan, “Daftaringni och, kerakli sahifani top, birinchi topshiriqni o‘qi va javob yoz” kabi topshiriqni bir necha alohida bosqichlarga ajratib berish mumkin.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashqlar aqli zaif bolalarni o‘qitishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunday mashqlar diqqat, xotira, tafakkur, nutq, mayda motorika va fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishga qaratiladi. Masalan, predmetlarni rangiga yoki shakliga ko‘ra guruhlash, o‘xshash va farqli belgilarni topish, rasmlarni ketma-ket joylashtirish, ortiqcha predmetni aniqlash kabi mashqlar tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishda samarali bo‘lishi mumkin.

Aqli zaif bolalarning nutqini rivojlantirish ham ta’lim-tarbiya jarayonining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlardan to‘g‘ri foydalanish, gap tuzish, fikrini ifodalash va suhbatdoshini tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muntazam nutqiy mashqlar tashkil etish zarur. Rasm asosida suhbat tuzish, predmetlarni nomlash, voqealarni ketma-ket hikoya qilish, savol-javob va rolli o‘yinlar ushbu vazifani amalga oshirishda samarali hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida o‘yin metodidan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. O‘yin bolaning qiziqishini oshiradi, psixologik zo‘riqishni kamaytiradi va o‘quv faoliyatiga tabiiy ravishda jalb etadi. Didaktik o‘yinlar orqali rang, shakl, miqdor, so‘z, harf, tovush va fazoviy tushunchalarni mustahkamlash mumkin. Shu bilan birga, guruhli o‘yinlar bolalarda hamkorlik, navbat kutish, qoidalarga rioya qilish va tengdoshlari bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Aqli zaif bolalarni tarbiyalashda ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Bola kundalik hayotda imkon qadar mustaqil bo‘lishi uchun kiyinish, ovqatlanish, shaxsiy gigiyena, buyumlarini tartibga keltirish, xavfsizlik qoidalariga amal qilish va yordam so‘rash kabi ko‘nikmalarni egallashi kerak. Bu ko‘nikmalar maxsus mashg‘ulotlar bilangina emas, balki kundalik faoliyat davomida ham mustahkamlanishi lozim.

Mehnat tarbiyasi ham mazkur jarayonning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Sodda mehnat topshiriqlari bolaning mas’uliyati, mustaqilligi, qat’iyati va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Sinfda buyumlarni tartibga keltirish, gullarga qarash, o‘quv qurollarini joyiga qo‘yish va oddiy amaliy ishlarni bajarish bolada mehnatga ijobiy munosabat shakllantiradi.

Aqli zaif bolalarni tarbiyalashda rag‘batlantirish usulidan oqilona foydalanish muhimdir. Bolaning faqat yakuniy to‘g‘ri javobi emas, balki uning harakati, intilishi va kichik muvaffaqiyati ham e’tirof etilishi kerak. Ijobiy rag‘bat bola o‘z kuchiga ishonchini oshiradi, faoliyatni davom ettirishga undaydi va o‘quv motivatsiyasini mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, haddan tashqari talabchanlik, doimiy tanbeh yoki boshqa bolalar bilan muntazam taqqoslash salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Pedagog bolaning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilishi, uning muvaffaqiyatini individual rivojlanish dinamikasi bilan baholashi lozim.

Ta’lim va tarbiya jarayonida ota-ona bilan pedagog o‘rtasidagi hamkorlik ham katta ahamiyat kasb etadi. Maktabda shakllantirilgan ko‘nikmalar uy sharoitida ham qo‘llab-quvvatlansa,

ularning mustahkamligi oshadi. Ota-onaga bola bajara oladigan ishlarni uning o‘rniga doimiy bajarib qo‘ymaslik, aksincha, mustaqil harakat qilish uchun imkoniyat yaratish tavsiya etiladi.

Aqli zaif bolalarni o‘qitishda baholash jarayoni ham o‘ziga xos xususiyatga ega. Bunday bolalarning natijalarini faqat umumiy sinf mezonlari bilan baholash yetarli emas. Eng avvalo, bolaning avvalgi va hozirgi holati o‘rtasidagi o‘zgarish, mustaqillik darajasi va yordam bilan bajargan faoliyati hisobga olinishi lozim.

Demak, ta’lim jarayonida “bola nimani bajara olmaydi?” degan savoldan ko‘ra “bola qanday yordam vositasida va qanday sharoitda topshiriqni bajara oladi?” degan savol muhimroq ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv maxsus pedagogikaning insonparvarlik va rivojlantiruvchi mohiyatini ifodalaydi.

Aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalash o‘ziga xos pedagogik yondashuvni talab etadigan murakkab va tizimli jarayondir. Ushbu jarayonning samaradorligi bolaning psixologik va individual xususiyatlarini to‘g‘ri aniqlash, ta’lim mazmunini uning imkoniyatlariga moslashtirish va zarur pedagogik yordamni izchil tashkil etishga bog‘liq.

Bunday bolalar bilan ishlashda individual va differensial yondashuv, ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, tizimli takrorlash, qisqa va aniq ko‘rsatmalar, didaktik o‘yin, korreksion-rivojlantiruvchi mashqlar, rag‘batlantirish va ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarni shakllantirish samarali usullar sifatida namoyon bo‘ladi.

L.S. Vigotskiyning bolaning saqlangan imkoniyatlariga tayanish haqidagi qarashlari hamda A.R. Luriyaning psixik jarayonlarning tizimli tashkil topishi to‘g‘risidagi konsepsiyasi aqli zaif bolalar bilan ishlashning ilmiy asoslarini belgilab beradi[3]. Ushbu ilmiy qarashlar pedagogik faoliyatda bolaning kamchiligiga emas, balki uning rivojlanish imkoniyatlariga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda ta’limiy, tarbiyaviy va korreksion vazifalarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash muhimdir. To‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik jarayon bunday bolalarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish bilan birga,

ularning mustaqilligi, ijtimoiy moslashuvi, muloqot qobiliyati va jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son. – Toshkent, 2020.
2. Выготский Л.С. *Основы дефектологии*. Собрание сочинений. Т. 5. – Москва: Педагогика, 1983.
3. Выготский Л.С. *Проблемы дефектологии*. – Москва: Просвещение, 1995.
4. Лурия А.Р. *Основы нейропсихологии*. – Москва: Издательство Московского университета, 1973.
5. Рубинштейн С.Я. *Психология умственно отсталого школьника*. – Москва: Просвещение, 1986.

Yordamchi maktabda tabiatshunoslikni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish yo‘llari

Mamajonova Lobar
31-maktab boshlang’ich ta’lim o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yordamchi maktabda tabiatshunoslik fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik va metodik yo‘llari tahlil qilinadi. Yordamchi maktab o‘quvchilarining individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq va mustaqil fikrlash imkoniyatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tabiatshunoslik darslarining mazmuni o‘quvchilarni atrof-muhitni kuzatish, tabiiy hodisalarni anglash, predmet va hodisalarni taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash hamda o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llashga yo‘naltirilishi

zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, darslarda ko‘rgazmali vositalar, kuzatish, tajriba, amaliy mashg‘ulot, didaktik o‘yin, suhbat va muammoli vaziyatlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishda individual yondashuv va ta’lim mazmunini kundalik hayot bilan bog‘lash muhim omil sifatida ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: yordamchi maktab, tabiatshunoslik, bilish qobiliyati, bilish faoliyati, maxsus pedagogika, kuzatish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, amaliy faoliyat, ko‘rgazmalilik, didaktik o‘yin, individual yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные педагогические и методические подходы к развитию познавательных способностей учащихся в процессе обучения естественным наукам в специальной школе. С учетом индивидуальных психологических особенностей учащихся специальных школ особое внимание уделяется развитию их восприятия, внимания, памяти, мышления, речи и самостоятельного мышления. Содержание уроков естественных наук обосновывается необходимостью направлять учащихся к наблюдению за окружающей средой, пониманию природных явлений, сравнению объектов и явлений, определению причинно-следственных связей и применению полученных знаний в практической деятельности. Также подчеркиваются педагогические возможности использования наглядных пособий, наблюдения, экспериментов, практических занятий, дидактических игр, бесед и проблемно-ориентированных ситуаций на уроках. В статье указывается, что индивидуальный подход и связь содержания обучения с повседневной жизнью являются важными факторами повышения познавательной активности учащихся.

Ключевые слова: специальная школа, естественные науки, познавательные способности, познавательная активность, специальная педагогика, наблюдение, восприятие,

внимание, память, мышление, практическая деятельность, демонстрация, дидактическая игра, индивидуальный подход.

Abstract: This article analyzes effective pedagogical and methodological approaches to developing the cognitive abilities of students during natural science instruction in special education schools. Particular attention is paid to fostering their perception, attention, memory, thinking, speech, and independent reasoning skills, while taking into account their individual psychological characteristics. The article substantiates the need to structure natural science lessons in a way that encourages students to observe the environment, comprehend natural phenomena, compare objects and events, identify cause-and-effect relationships, and apply their knowledge in practical activities. Furthermore, it highlights the pedagogical potential of utilizing visual aids, observation, experimentation, practical exercises, didactic games, discussions, and problem-based scenarios during lessons. The article identifies the individual approach and the integration of educational content with everyday life as crucial factors in enhancing students' cognitive engagement.

Keywords: special education school, natural science, cognitive ability, cognitive activity, special education, observation, perception, attention, memory, thinking, practical activity, visual aids, didactic game, individual approach.

Hozirgi ta’lim jarayonida o‘quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, atrof-muhitni anglash, o‘zlashtirilgan bilimlardan amaliy faoliyatda foydalana olish qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu vazifa yordamchi maktablarda ta’lim olayotgan o‘quvchilar uchun yanada muhim bo‘lib, ta’lim jarayonini ularning individual imkoniyatlari va bilish faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlariga mos ravishda tashkil etishni talab qiladi.

Yordamchi maktab o‘quvchilarida diqqatning barqarorligi, ma’lumotlarni eslab qolish, qayta tiklash, predmet va hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish jarayonlarida o‘ziga xosliklar kuzatilishi mumkin. Shu

sababli ta’lim jarayonida o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olish, mavzularni sodda va izchil tushuntirish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash hamda ko‘rgazmali vositalardan samarali foydalanish muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi.

Mazkur jarayonda tabiatshunoslik fani alohida imkoniyatga ega. Chunki tabiatshunoslik o‘quvchini tabiat va undagi hodisalar, o‘simliklar, hayvonlar, inson organizmi, yil fasllari, suv, havo, tuproq va boshqa tabiiy obyektlar bilan bevosita tanishtiradi. Fan mazmunining hayotiyligi va amaliy yo‘nalganligi o‘quvchilarning kuzatish, taqqoslash, guruhlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi bilish jarayonlarini tabiiy ravishda faollashtirish imkonini beradi.

Shu jihatdan yordamchi maktabda tabiatshunoslikni o‘qitishning asosiy maqsadi faqat tabiat haqidagi bilimlarni shakllantirish bilan chegaralanmasligi, balki o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga yo‘naltirish va kundalik hayotda zarur bo‘ladigan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish bilan uyg‘un holda olib borilishi lozim.

Bilish qobiliyati insonning atrof-muhitni idrok etishi, axborotni qabul qilishi, uni qayta ishlashi, eslab qolishi, tahlil qilishi va o‘z faoliyatida qo‘llay olish imkoniyatlarini ifodalaydi. Ta’lim jarayonida ushbu qobiliyatlar idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqning o‘zaro bog‘liq rivojlanishi asosida shakllanadi. Yordamchi maktab sharoitida mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun ta’lim mazmuni o‘quvchiga tushunarli, aniq, izchil va amaliy faoliyat bilan bog‘langan bo‘lishi kerak.

O‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirishda, avvalo, ularning atrof-muhitni bevosita kuzatishi uchun sharoit yaratish muhimdir. Kuzatish tabiatshunoslik darslarining tabiiy va samarali metodlaridan biri bo‘lib, u orqali o‘quvchilar predmet va hodisalarning asosiy belgilarini ajratish, ularni taqqoslash, farqlash va umumlashtirishni o‘rganadilar. Kuzatish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga sodda va aniq savollar berish orqali ularning e’tiborini muhim belgilarni ko‘rishga yo‘naltiradi. Dastlab “Bu nima?”, “Rangi qanday?”, “Shakli qanday?”, “Qayerda uchraydi?” kabi savollar berilsa, keyinchalik “Nima uchun bunday bo‘ldi?”, “Buning sababi

nimada?”, “Ularning qanday farqi bor?” kabi savollar yordamida o‘quvchilarning tafakkur faoliyati faollashtiriladi.

Masalan, yil fasllarini o‘rganishda maktab hovlisidagi daraxtlarni muntazam kuzatish o‘quvchilar uchun samarali faoliyat bo‘lishi mumkin. Kuzda barglarning sarg‘ayishi va to‘kilishi, qishda daraxtlarning barglarsiz qolishi, bahorda kurtaklarning paydo bo‘lishi va yozda daraxtlarning yam-yashil tusga kirishi orqali o‘quvchilarda tabiatdagi mavsumiy o‘zgarishlar haqida aniq va hayotiy tasavvur shakllanadi. Bunday kuzatishlar muntazam olib borilganda o‘quvchi nafaqat ma’lumotni eslab qoladi, balki tabiatdagi hodisalar o‘rtasidagi oddiy sababiy bog‘lanishlarni ham anglay boshlaydi.

Kuzatish bilan bir qatorda ko‘rgazmalilik tamoyilidan foydalanish ham yordamchi maktabda tabiatshunoslikni o‘qitish samaradorligini oshiradi. Tabiiy obyektlar, rasmlar, maketlar, modellar, jadvallar, sxemalar, videolavhalar va elektron materiallar o‘quvchilarga mavzuni aniqroq tasavvur qilish imkonini beradi. Biroq ko‘rgazmali vositaning o‘zi emas, undan qanday foydalanilishi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi ko‘rgazmali material asosida o‘quvchini fikrlashga, savolga javob berishga, taqqoslashga va xulosa chiqarishga undashi kerak. Masalan, turli o‘simliklarning rasmlari namoyish etilganda ularning nomini aytish bilan cheklanib qolmasdan, “Qaysi biri daraxt?”, “Qaysi biri gul?”, “Ularning o‘xshash va farqli tomonlari nimada?” kabi topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning tahlil qilish va guruhlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tabiatshunoslik fanining yana bir muhim imkoniyati tajriba va amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘liq. Amaliy faoliyat o‘quvchining bilimni tayyor holda qabul qilishidan ko‘ra, uni o‘z tajribasi orqali anglashiga yordam beradi. Masalan, o‘simliklarning o‘sishi uchun suvning ahamiyatini tushuntirishda bir xil sharoitda saqlanayotgan, ammo turlicha sug‘oriladigan o‘simliklarni kuzatish mumkin. O‘quvchilar ularning holatini taqqoslab, suv o‘simlik hayoti uchun zarur ekanligi haqida xulosa chiqaradilar. Muzning erishi, suvning bug‘lanishi, turli predmetlarning suvda cho‘kishi yoki suzishi,

magnitning ayrim jismlarga ta’siri kabi sodda va xavfsiz tajribalar ham o‘quvchilarning kuzatuvchanligi, diqqatini jamlash va sabab-oqibat munosabatlarini anglashiga yordam beradi.

Tajriba jarayonida o‘qituvchining vazifasi tayyor xulosani berishdan ko‘ra, o‘quvchini mustaqil kuzatishga va o‘z xulosasini shakllantirishga yo‘naltirishdan iborat. Albatta, yordamchi maktab o‘quvchilarining imkoniyatlaridan kelib chiqib, tajriba bosqichma-bosqich tashkil etilishi va zarur hollarda o‘qituvchi tomonidan qo‘shimcha ko‘rsatmalar berilishi lozim.

O‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishda didaktik o‘yinlarning ham imkoniyatlari katta. O‘yin elementlari darsga qiziqishni oshiradi, o‘quvchining diqqatini jalb etadi va o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Tabiatshunoslik darslarida “Ortiqchasini top”, “Rasmni moslashtir”, “Qaysi fasl?”, “Bu nima?”, “Hayvonlarni guruhla”, “O‘simlikni top” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, o‘quvchilarga olma, nok, sabzi, bodring va atirgul tasvirlari berilib, ularni tegishli guruhlarga ajratish topshirig‘i beriladi. Bu jarayonda o‘quvchi predmetlarning muhim belgilarini aniqlaydi, ularni taqqoslaydi va guruhlaydi. Shu tariqa oddiy o‘yin topshirig‘i orqali bilish faoliyatining bir nechta tarkibiy qismlari bir vaqtning o‘zida rivojlantiriladi.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanish ham samarali natija beradi. Muammoli vaziyat o‘quvchini mavjud bilimlarini qayta eslash, sababni izlash va o‘z fikrini asoslashga undaydi. Masalan, “Bir necha kun davomida gulga suv berilmadi. Natijada uning barglari so‘lib qoldi. Nima uchun bunday bo‘ldi?” kabi savol o‘quvchini o‘simlik va suv o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashga undaydi. Bunday topshiriqlar o‘quvchining tayyor javobni yodlab olishidan ko‘ra, bilimdan foydalanishiga imkon beradi.

Muammoli topshiriqlarni tanlashda o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish ayniqsa muhim. Topshiriq haddan tashqari murakkab bo‘lsa, o‘quvchida muvaffaqiyatsizlik hissi paydo bo‘lishi mumkin. Shu sababli savol va vazifalar oddiydan

murakkabga qarab tuzilishi, kerakli paytda qo‘shimcha savollar yoki ko‘rgazmali yordam orqali o‘quvchiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatilishi lozim.

Yordamchi maktab sharoitida individual yondashuv ta’limning samarali tashkil etilishida asosiy shartlardan biridir. Chunki o‘quvchilarning bilimni qabul qilish tezligi, topshiriqni bajarish usuli, xotirada saqlash darajasi va pedagogik yordamga ehtiyoji bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi bir xil topshiriqni barcha o‘quvchilarga bir xil shaklda berish bilan cheklanmasdan, uni o‘quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirishi maqsadga muvofiq. Ayrim o‘quvchilar uchun rasm asosidagi topshiriqlar samarali bo‘lsa, boshqalari predmet bilan bevosita ishlash yoki amaliy mashg‘ulot orqali mavzuni yaxshiroq o‘zlashtirishi mumkin.

Individual yondashuv o‘quvchining faqat bilim darajasini emas, balki uning psixologik holatini ham hisobga olishni talab qiladi. O‘quvchining kichik yutug‘ini o‘z vaqtida e’tirof etish, rag‘batlantirish va ijobiy baholash uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Bu esa o‘z navbatida darsdagi faollikning ortishiga va yangi topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan motivatsiyaning kuchayishiga olib keladi.

Tabiatshunoslik darslarida olingan bilimlarni kundalik hayot bilan bog‘lash ham bilish qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. O‘quvchi o‘zlashtirgan bilimining hayotdagi ahamiyatini anglagan sari uning fanga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Masalan, “Shaxsiy gigiyena”, “Toza havo”, “Suvni tejash”, “Sog‘lom ovqatlanish”, “Tabiatni muhofaza qilish” kabi mavzularni o‘rganishda nazariy ma’lumotlar bilan bir qatorda kundalik hayotga oid amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin. O‘quvchilarga suvni isrof qilmaslik, atrof-muhitni ifloslantirmaslik, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash, o‘simlik va hayvonlarga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish kabi xatti-harakatlarni amaliy misollar orqali o‘rgatish ularning ijtimoiy va hayotiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Shunday qilib, tabiatshunoslik darslarini tashkil etishda turli metod va vositalarning o‘zaro uyg‘unligiga erishish muhimdir. Kuzatish o‘quvchining idroki va diqqatini faollashtirsa, tajriba

amaliy faoliyatni kuchaytiradi; didaktik o‘yinlar qiziqish va motivatsiyani oshiradi; muammoli vaziyatlar esa mustaqil fikrlash va xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Ko‘rgazmalilik va individual yondashuv esa ushbu metodlarning o‘quvchi uchun tushunarli va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Yordamchi maktabda tabiatshunoslik fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon o‘quvchilarga tabiat haqidagi bilimlarni berish bilan cheklanmay, ularning kuzatish, idrok etish, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va amaliy faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tabiatshunoslik darslarida kuzatish, ko‘rgazmalilik, tajriba, amaliy mashg‘ulot, didaktik o‘yin, suhbat va muammoli vaziyatlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish uchun samarali pedagogik imkoniyat yaratadi. Bunda metodlarning samaradorligi, avvalo, ularning o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilganligi va real hayot bilan bog‘langanligiga bog‘liq.

O‘quvchini darsning passiv tinglovchisi emas, balki kuzatadigan, izlanadigan, savol beradigan, taqqoslaydigan va xulosa chiqaradigan faol ishtirokchiga aylantirish muhimdir. Bunday yondashuv o‘quvchilarning nafaqat fan bo‘yicha bilimlarini, balki kundalik hayotda zarur bo‘ladigan mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak, yordamchi maktabda tabiatshunoslikni o‘qitish jarayonida bilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta’limning mazmuni, metodlari va vositalari o‘zaro uyg‘unlashtirilishi, o‘quvchilarning individual xususiyatlari hisobga olinishi va nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan mustahkamlanishi zarur. Aynan shunday pedagogik yondashuv o‘quvchilarning mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish va mustaqil hayotga tayyorgarligini kuchaytirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика.
2. Назарова Н.М. Специальная педагогика. — Москва: Академия.
3. Малофеев Н.Н. Специальное образование в меняющемся мире. — Москва.
4. Селиверстов В.И. Специальная педагогика. — Москва.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press.
6. Ayres A.J. Sensory Integration and Learning Disorders. — Los Angeles: Western Psychological Services.
7. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlari.
8. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘quv-metodik adabiyotlar.

Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash usullari

Eshqulova Aziza
G‘allaorol tumani 78-umumiy o’rta ta’lim maktabi maktab maslahatchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning ilmiy-metodologik va amaliy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, ularning bilish jarayonlaridagi nuqsonlarni kompensatsiya qilish, maishiy mustaqillikni shakllantirish, mehnat ta'limi orqali kasbiy yo'naltirish hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Aqli zaif o'quvchilar, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagogika, neyropsixologiya, mehnat ta'limi, maishiy mustaqillik, kommunikativ kompetensiya, kompensatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются научные, методологические и практические основы подготовки умственно отсталых учащихся к социальной жизни. Также освещаются методы компенсации недостатков в их когнитивных процессах, формирования самостоятельности в быту, профессиональной ориентации посредством трудового обучения и развития коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: Умственно отсталые учащиеся, социальная адаптация, специальная педагогика, нейропсихология, трудовое обучение, самостоятельность в быту, коммуникативная компетентность, компенсация.

Abstract: This article analyzes the scientific-methodological and practical foundations of preparing students with intellectual disabilities for social life. It also outlines methods for compensating for deficits in their cognitive processes, fostering independence in daily living, providing vocational guidance through labor education, and developing communicative competence.

Keywords: Students with intellectual disabilities, social adaptation, special education, neuropsychology, labor education, independence in daily living, communicative competence, compensation.

Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayoni maxsus pedagogika va neyropsixologiya fanlarining ilmiy asoslariga tayanadi. Bu toifadagi bolalarning markaziy nerv sistemasidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga keladigan bilish jarayonlaridagi nuqsonlarni kompensatsiya qilishga qaratilib, asosiy maqsad ularni mustaqil hayotga moslashtirish va jamiyatning faol a'zosiga aylantirishdir.

Neyropsixologik va defektologik yondashuvlarga ko'ra, oliy kortikal funksiyalarning buzilishi bolalarning mavhum tafakkurini cheklaydi, shuning uchun ta'lim jarayoni predmetli-amaliy harakatlarga asoslanadi. Sensor tarbiya va maxsus mashqlar orqali miya faoliyatining buzilgan qismlari vazifasini boshqa qismlar bajarishi uchun sharoit yaratiladib [1].

Ijtimoiy moslashuvning asosiy mezonlaridan biri maishiy mustaqillik bo'lib, o'quvchilarga o'z-o'ziga xizmat qilish, gigiyena qoidalari va kundalik turmush ko'nikmalari bosqichma-bosqich o'rgatiladi. Bu ularning jamiyatda o'z o'rnini topishi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Mehnat ta'limi va kasbiy yo'naltirish jarayoni o'quvchilarning ijtimoiy hayotga moslashuvida markaziy o'rin egallaydi. Maxsus muassasalarda ularga oddiy ishlab chiqarish jarayonlari, tikuvchilik, duradgorlik va qishloq xo'jaligi bo'yicha boshlang'ich ko'nikmalar berilib, kelgusida mustaqil ravishda mehnat bozoriga kirishiga zamin hozirlanadi.

Shaxslararo munosabatlar va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun ijtimoiy rolli o'yinlar va maxsus treninglar o'tkaziladi. Bu orqali bolalar jamoada o'zini tutish qoidalarini o'rganib, hissiyotlarini boshqarishni o'zlashtiradilar va atrofdagilar bilan muloqotga kirishishdagi to'siqlarni yengadilar. Aqli zaif o'quvchilarning jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi jarayoni uzluksiz va ko'p qirrali faoliyatni talab etadi[2]. Oldingi bo'limlarda asosiy e'tibor amaliy va mehnat ko'nikmalariga qaratilgan bo'lsa, ushbu qismda ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, huquqiy savodxonligi va oila hamkorligining o'rni chuqur tahlil qilinadi.

Ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topish uchun har bir shaxs jamiyatda qabul qilingan axloq me'yorlari va huquqiy asoslarni tushunishi lozim. Aqli zaif o'quvchilar ko'pincha yaxshi bilan yomonni farqlashda tashqi ta'sirga tez beriladilar. Shu bois ularda to'g'ri xulq-atvor stereotiplarini shakllantirish muhim vazifadir. Huquqiy savodxonlikni oshirish jarayonida ularga o'z huquq va majburiyatlari, davlat tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy yordamlar hamda xavfsizlik qoidalari soddalashtirilgan shaklda tushuntirilib boriladi.

Bolani ijtimoiy hayotga tayyorlashda faqatgina maktab muhitining o'zi yetarli emas. Oila va o'qituvchilar o'rtasidagi uzluksiz aloqa muvaffaqiyatning asosiy garovidir. Ota-onalar farzandining imkoniyatlarini to'g'ri baholashni, maktabda olingan ko'nikmalarni uy sharoitida mustahkamlashni o'rganishlari zarur. Mutaxassislar tomonidan ota-onalar uchun tashkil etiladigan

maxsus maslahat soatlari va treyninglar oiladagi tarbiya jarayonini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi.

Ijtimoiy hayotning muhim qismi bu dam olish va madaniy tadbirlarda ishtirok etishdir. Aqli zaif o'quvchilarning bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish ularning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Turli to'garaklar, sport musobaqalari, teatr tomoshalari va ekskursiyalar ularning dunyoqarashini kengaytirib, jamoada o'zini erkin tutish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa kelgusida ularning jamiyatdan ajralib qolishining oldini oladi.

Mustaqil hayotning ajralmas qismi bu puldan to'g'ri foydalanish va shaxsiy byudjetni boshqarishdir. Aqli zaif o'quvchilarga pul birliklarini farqlash, kichik xaridlarni amalga oshirish va qaytimni hisoblash kabi boshlang'ich moliyaviy ko'nikmalar o'rgatiladi. Maxsus mashg'ulotlar orqali ularga daromad va xarajat tushunchalari tanishtirilib, tejash madaniyati singdiriladi. Bu ularning kelgusida aldashib qolishdan saqlanishi va mustaqil yashash darajasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Aqli zaif o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy va yakuniy maqsadi ularni jamiyatga moslashtirish, mustaqil hayotga tayyorlash hamda ijtimoiy foydali mehnat faoliyatiga jalb qilishdan iboratdir. Ushbu toifadagi bolalarning psixofizik rivojlanishida o'ziga xos nuqsonlar mavjudligi sababli, ularning ijtimoiy hayotga moslashuvi maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab qiladi [3].

Aqli zaif o'quvchilarning tafakkuri, nutqi, diqqati va xotirasi sust rivojlanganligi bois ular atrofdagi voqelikni idrok etishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli ularni jamiyatga tayyorlash jarayoni tizimli ravishda olib borilishi zarur. O'qitish jarayonida ularning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, kundalik turmush madaniyatini singdirish va shaxslararo munosabatlarni o'rnatish asosiy vazifa sifatida belgilanadi. Zamonaviy defektologiya fani ko'rsatib o'tishicha, aqli zaif bolalar maxsus koreksion ta'lim olgandagina jamiyatda o'z o'rnini topa oladilar.

O'quvchilarning kundalik hayotda mustaqil bo'lishlari uchun ularga maishiy xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini singdirish muhim

ahamiyat kasb etadi. Bunga ovqatlanish madaniyati, gigiyena qoidalariga rioya qilish, kiyim-kechaklarni toza saqlash hamda uy-ro'zg'or yumushlarini bajarish kiradi. Dars jarayonida o'quvchilar do'kondan savdo qilish, transportda yurish va jamoat joylarida o'zini tutish qoidalarini amaliyotda sinab ko'radilar. Bunday mashg'ulotlar bolalarning qo'rquv va ishonchsizlik tuyg'ularini yengishga yordam beradi.

Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda mehnat tarbiyasi markaziy o'rinni egallaydi. Mehnat faoliyati orqali bolalarda iroda, qat'iyatlilik, mas'uliyat va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Maxsus maktablarda o'quvchilarga tikuvchilik, duradgorlik, qishloq xo'jaligi va maishiy xizmat ko'rsatish yo'nalishlari bo'yicha boshlang'ich kasbiy ko'nikmalar beriladi. Bu esa ularning kelgusida mustaqil ravishda mehnat bozorida o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi.

Bolalarning jamiyatga moslashuvida ijtimoiy muhit va o'zaro munosabatlar katta ahamiyatga ega. Aqli zaif o'quvchilar ko'pincha muloqotga kirishishda qiyinchilik sezadilar, o'z hissiyotlarini boshqarishda ojizlik qiladilar. Shuning uchun ularda empatiya, boshqalarni hurmat qilish, jamoat joylarida xulq-atvor qoidalariga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Maxsus pedagoglar va psixologlar tomonidan olib boriladigan maxsus treninglar bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ularni jamiyatga integratsiya qilishni osonlashtiradi[4].

Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida an'anaviy defektologik usullar bilan bir qatorda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli reabilitatsiya vositalari va inklyuziv yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Bu usullar bolalarning shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada ochib berish va ularni raqamli jamiyat talablariga moslashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda maxsus ta'lim muassasalarida maxsus korreksion kompyuter dasturlari va planshet ilovalari faol qo'llanilmoqda. Ushbu vositalar orqali bolalarning diqqatini jamlash, xotirani mustahkamlash hamda nozik qo'l motorikasini

rivojlantirish mashg'ulotlari o'yin shaklida tashkil etiladi. Maxsus interaktiv o'yinlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash elementlarini rag'batlantirib, ularning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Virtual reallik (VR) texnologiyalaridan foydalanish aqli zaif o'quvchilar uchun xavfsiz muhitda real hayotiy vaziyatlarni sinab ko'rish imkonini beradi. O'quvchilar virtual tarzda do'kondan xarid qilish, jamoat transportida harakatlanish yoki yo'l kesib o'tish qoidalarini amalda bajarib ko'radilar [5].

Bu usul bolalarning hayotiy qo'rquvlarini yengishga va kutilmagan vaziyatlarda to'g'ri reaksiya bildirish ko'nikmalarini avtomatlashtirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarni jamiyatga tayyorlashda kichik loyihalar usuli ham yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Bolalar o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda kichik jamoalarga birlashib, umumiy vazifalarni (masalan, sinfxonani bezatish, o'simliklar parvarishi yoki kichik ko'rgazma tayyorlash) bajaradilar. Bu jarayon ularda jamoada ishlash, o'zaro yordam va mas'uliyat hissiyotlarini rivojlantiradi hamda kelgusdagi mehnat jamoasiga moslashuvini yengillashtiradi.

Aqli zaif bolalarning hissiy barqarorligini ta'minlashda art-terapiya, musiqa terapiyasi va qum bilan ishlash usullari keng qo'llanilmoqda. Ushbu ijodiy yondashuvlar bolalarga o'z ichki kechinmalari, qo'rquv va xavotirlarini so'zsiz ifoda etish imkonini beradi. Natijada ularning asab tizimi tinchlanib, o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi va atrofdagilar bilan muloqotga kirishishga bo'lgan motivatsiyasi kuchayadi.

Bugungi kunda ushbu zamonaviy yondashuvlarni an'anaviy ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashtirish aqli zaif o'quvchilarning ijtimoiy reabilitatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский, Л. С. Психология аномального развития ребенка / Л. С. Выготский. — Москва : Просвещение.

2. Пинский, Б. И. Коррекционная роль труда в обучении и воспитании учащихся вспомогательной школы / Б. И. Пинский. — Москва : Педагогика.

3. Mavlonova, Raxbar. Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent, O'qituvchi nashriyoti.

4. Каспиев, В. М. Методика обучения труду в дополнительной школе / В. М. Каспиев. — Санкт-Петербург : Просвещение.

5. Shoahmedova, Nargiza. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish yo'llari. Toshkent, Fan va texnologiya.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish: zamonaviy yondashuv va samarali metodlar

Toshpo‘latova Gulzoda Inatullayevna
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
4-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining
oliy toifali boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishning pedagogik ahamiyati, zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda mazkur ko‘nikmani rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodlar yoritilgan. O‘qib tushunish faqat matnni ravon va to‘g‘ri o‘qishdan iborat bo‘lmay, balki o‘qilgan axborotni anglash, asosiy g‘oyani ajratish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, savol berish, xulosa chiqarish va shaxsiy munosabat bildirish kabi murakkab kognitiv faoliyatlarni ham qamrab olishi asoslangan. Maqolada matn bilan ishlashning uch bosqichli modeli hamda “Agar men bo‘lsam...”, “3 qalamli o‘qish”, “Besh barmoqli tahlil” va PIRLS xalqaro baholash

mezonlariga moslashtirilgan zamonaviy interfaol metodlarning amaliy imkoniyatlari koʻrsatib berilgan.

Kalit soʻzlar: oʻqib tushunish, boshlangʻich ta’lim, oʻqish savodxonligi, PIRLS baholash dasturi, interfaol metodlar, matn tahlili, mustaqil va tanqidiy fikrlash, kognitiv yondashuv, motivatsiya, refleksiya, ta’limiy kompetensiyalar.

Аннотация

В данной статье рассматривается педагогическая значимость развития навыков понимания прочитанного у учащихся начальной школы, их роль в современном образовательном процессе и эффективные методы развития этого навыка. Она основана на том, что понимание прочитанного – это не только беглое и правильное чтение текста, но и комплексные познавательные действия, такие как понимание прочитанной информации, выделение основной идеи, установление причинно-следственных связей, оценка действий персонажей, задавание вопросов, формулирование выводов и выражение личных реакций. В статье представлена трехэтапная модель работы с текстом и практические возможности современных интерактивных методов, адаптированных к международным критериям оценки «Если бы я был...», «чтение тремя ручками», «пятипальцевый анализ» и PIRLS.

Ключевые слова: понимание прочитанного, начальное образование, грамотность чтения, программа оценки PIRLS, интерактивные методы, анализ текста, самостоятельное и критическое мышление, познавательный подход, мотивация, рефлексия, педагогические компетенции.

Abstract: This article highlights the pedagogical significance of developing reading comprehension skills in primary school students, their role in the modern educational process, and effective methods for fostering these skills. It establishes that reading comprehension goes beyond merely reading a text fluently and accurately; it encompasses complex cognitive activities such as grasping the information read, identifying the main idea,

determining cause-and-effect relationships, evaluating characters' actions, asking questions, drawing conclusions, and expressing personal opinions. The article presents a three-stage model for working with texts, as well as the practical applications of modern interactive methods—such as "If I were...", "Three-Pen Reading," and "Five-Finger Analysis"—adapted to the PIRLS international assessment criteria.

Keywords: reading comprehension, primary education, reading literacy, PIRLS assessment program, interactive methods, text analysis, independent and critical thinking, cognitive approach, motivation, reflection, educational competencies.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot oqimi shiddat bilan tezlashgan davrda ta’lim tizimi oldiga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki o‘quvchini mustaqil va tanqidiy fikrlaydigan, axborotni izlab topadigan, uni tahlil qila oladigan va o‘z xulosasini asoslay oladigan barkamol shaxs sifatida shakllantirish vazifasi qo‘yilmoqda.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning keyingi intellektual va ma’naviy rivojlanishi uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Ushbu davrda shakllangan o‘qish, tushunish, mantiqiy fikrlash, to‘g‘ri savol berish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari o‘quvchining barcha fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishiga bevosita va uzviy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinflarda o‘qish va ona tili darslarini tashkil etishda asosiy e’tiborni faqat matnni mexanik tarzda ravon o‘qishga emas, balki o‘qilgan matnning mazmun-mohiyatini anglash va uning ustida chuqur fikrlashga qaratish muhim pedagogik vazifadir.

“Haqiqiy o‘qish — shunchaki ko‘z bilan matnni ko‘rib chiqish emas, balki aql va idrok bilan uning tub mazmunini anglashdir.”

O‘qish va o‘qib tushunish: ikki muhim tushuncha

O‘qish faoliyati ikkita o‘zaro bog‘liq, ammo sifat jihatidan farq qiluvchi bosqichni o‘z ichiga oladi: o‘qishning texnik tomoni hamda o‘qib tushunish jarayoni.

O‘qishning texnik tomoni — bu so‘zlarni to‘g‘ri, ravon, ongli va ifodali talaffuz qilish bilan bog‘liq bo‘lib, u boshlang‘ich ko‘nikma sanaladi. Biroq o‘quvchining matnni baland va ravon o‘qib berishi uning mazmunini to‘liq anglaganini anglatmaydi. Ko‘pincha o‘quvchilar matnni tez o‘qisa-da, undagi asosiy g‘oya yoki sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushuntirib bera olishmaydi.

O‘qib tushunish — bu o‘quvchining matnda berilgan ma’lumotni ongli ravishda qabul qilishi, uning asosiy va ikkilamchi jihatlarini farqlashi, muhim fikrlarni ajratishi, voqealar va qahramonlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlashi, savollarga javob topishi, o‘z shaxsiy munosabatini bildirishi va mantiqiy xulosa chiqarish jarayonidir.

Shu sababli, zamonaviy o‘qish darslarida an’anaviy va bir yoqlama savollardan voz kechib, yuqori kognitiv darajadagi savollarga o‘tish talab etiladi:

An’anaviy (Quyi darajadagi) savollar	Zamonaviy (Yuqori darajadagi) savollar
• “Matnni o‘qidingizmi?” • “Asosiy qahramon kim?” • “Voqea qayerda va qachon sodir bo‘ldi?”	• “Nima uchun voqealar aynan bunday rivojlandi?” • “Muallif ushbu matn orqali o‘quvchiga nimani yetkazmoqchi?” • “Qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?”
• “Matnda nechta qahramon bor?” • “Bosh qahramonning ismi nima?”	• “Voqea boshqacha kechganida natija qanday bo‘lishi mumkin edi?” • “Matndan o‘z fikringizni tasdiqlovchi qanday dalillarni topdingiz?”

O‘qib tushunish — barcha fanlarni o‘zlashtirish poydevori

O‘qib tushunish ko‘nikmasi faqat o‘qish darslarining tor doirasidagi vazifa emas. U o‘quvchining butun ta’lim jarayonida barcha fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishini ta’minlaydigan universal (meta-predmet) kompetensiyadir.

Masalan, matematika darslarida o‘quvchi matnli masala shartini to‘g‘ri o‘qib tushunmasa, undagi mantiqiy bog‘liqlikni ilg‘ay olmaydi va to‘g‘ri matematik amalni tanlay olmaydi. Tabiiy va fanlararo fanlarda (Tabiiy fanlar, Tarbiya, Atrofimizdagi olam) hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishlarini va ilmiy tushunchalarni anglash ham bevosita matnni tushunish darajasiga bog‘liq. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida esa matnni tahlil qilish, lingvistik va mazmuniy birliklarni anglash to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘qib tushunish sifatiga tayanadi.

Demak, o‘quvchi matnni qanchalik chuqur va aniq tushunsa, unda mustaqil ishlash, muammoni to‘g‘ri anglash, topshiriqlarni sifatli bajarish va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyati shunchalik kengayadi.

Pirls xalqaro dasturi va o‘qib tushunish darajalari

Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligini baholashda PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro baholash dasturining yondashuvlari muhim o‘rin tutadi. PIRLS dasturida o‘qib tushunish ko‘nikmasi 4 ta asosiy kognitiv darajaga bo‘lib o‘rganiladi:

1-daraja: 1. Aniq ko‘rsatilgan ma’lumotlarni topish va ajratish — matnda ochiq-oydin berilgan faktlar, ismlar, sanalar va voqealarni aniqlash.

2-daraja: 2. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish — matndagi berilgan faktlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlik asosida oddiy xulosalarni shakllantirish.

3-daraja: 3. Fikr va g‘oyalarni interpretatsiya qilish hamda umumlashtirish — matnning umumiy g‘oyasini, muallif maqsadini hamda qahramonlarning xatti-harakatlari sababini tahlil qilish.

4-daraja: 4. Matn mazmuni va shaklini baholash hamda tanqidiy tahlil qilish — matndagi ma’lumotga shaxsiy munosabat

bildirish, muallif uslubini va matn strukturasi samaradorligini baholash.

Dars jarayonida ushbu 4 darajani bosqichma-bosqich qamrab olish o‘quvchilarning xalqaro baholash standartlariga mos va raqobatbardosh ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’limda o‘qituvchining yangi roli

Zamonaviy darsda o‘qituvchi bilimni tayyor holda uzatuvchi yagona manba (informator) emas, balki o‘quvchini izlanishga, to‘g‘ri savol berishga, fikrlashga va o‘z xulosasini shakllantirishga yo‘naltiruvchi moderator hamda fasilitatordir.

Samarali va interfaol dars jarayonida quyidagi mantiqiy ketma-ketlikni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi:

> *O‘qituvchi muammoli savol beradi ➔ O‘quvchi izlanadi ➔ Matndan fakt va dalil topadi ➔ Tahlil qiladi ➔ O‘z shaxsiy fikrini bildiradi ➔ Mantiqiy xulosa chiqaradi.*

Bunday yondashuv o‘quvchini darsda shunchaki passiv tinglovchi bo‘lishdan xalos etib, uni ta’lim jarayonining faol, tashabbuskor hamda ijodkor ishtirokchisiga aylantiradi.

Matn bilan ishlashning uch bosqichli modeli

Matnni chuqur anglash va tahlil qilish jarayoni samarali kechishi uchun dars faoliyatini uchta ketma-ket bosqichga bo‘lib tashkil etish maqsadga muvofiqdir:

1. Matndan oldingi bosqich (O‘qishga tayyorgarlik)

Ushbu bosqichda o‘quvchining mavzuga oid avvalgi bilimlari va hayotiy tajribasi faollashtiriladi. Matn sarlavhasi, unga ilova qilingan rasmlar, kalit so‘zlar yoki mavzu asosida taxminiy fikrlar va gipotezalar o‘rtaga tashlanadi.

Masalan: “Matn sarlavhasiga qarab uning mazmunini qanday taxmin qilasiz?”, “Rasmda tasvirlangan holat sizga nimalarni anglatmoqda?”, “Ushbu mavzuda ilgari nimalarni eshitgansiz?” kabi savollar o‘quvchida qiziqish va motivatsiya uyg‘otib, uni matnni faol idrok etishga tayyorlaydi.

2. Matn ustida ishlash bosqichi (Beshikdan tahlilga)

Matn bo‘laklarga bo‘lingan holda o‘qiladi. Muhim fikr va dalillar belgilanadi, savollar tuziladi, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishlari aniqlanadi.

Ushbu jarayonda “To‘xtab o‘qish”, muammoli va ochiq savollar berish, rolli o‘yinlar, qahramon nuqtayi nazaridan fikrlash, asosiy va ikkilamchi fikrlarni ajratish hamda matndan dalil topish kabi usullardan unumli foydalaniladi.

3. Matndan keyingi bosqich (Umumlashtirish va refleksiya)

Ushbu yakuniy bosqichda o‘quvchi matn mazmunini umumlashtiradi, asosiy g‘oyani ajratadi, muallif pozitsiyasini baholaydi va o‘z shaxsiy munosabatini bildiradi.

Masalan: “Agar siz muallif bo‘lganingizda matnga qanday sarlavha qo‘yardingiz?”, “Qahramonning xatti-harakatiga qanday baho berasiz?”, “Ushbu matndan o‘zingiz uchun qanday ma’naviy saboq oldingiz?” va “Voqealar davom etsa, nima sodir bo‘lishi mumkin?” kabi savollar o‘quvchining tanqidiy va ijodiy tafakkurini yuqori bosqichga ko‘taradi.

Samarali interfaol metodlar va ularning amaliyotda qo‘llanilishi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv faolligini oshirish hamda matnni chuqur tushunishini ta’minlashda quyidagi interfaol metodlar yuqori samara beradi:

1. “Agar men bo‘lsam...” metodi

Mazkur metod o‘quvchini matndagi qahramon o‘rniga qo‘yib ko‘rish va uning nuqtayi nazaridan fikrlashga undaydi. O‘quvchilarga quyidagi jumlalarni mantiqiy davom ettirish taklif etiladi:

“Agar men bosh qahramon o‘rnida bo‘lganimda...”

“Ushbu murakkab vaziyatda men...”

“Mening bunday qaror qabul qilishimga sabab...”

Metodning afzalligi: O‘quvchida empatiya (boshqalarni tushunish), mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, muloqot madaniyati hamda o‘z fikrini mantiqiy dalillash qobiliyati

shakllanadi. Muhimi, o‘quvchidan faqat “nima qilarding?” deb emas, balki “Nima uchun aynan shunday yo‘l tutgan bo‘lar edingiz?” deb uning fikrini asoslashiga imkon berishdir.

2. “3 qalamli o‘qish” metodi

Matn bilan ishlashni vizual va tizimli tashkil etishda uch xil rangdagi qalamlardan foydalaniladi:

• Qizil qalam — QAHRAMONLAR: Matndagi ishtirokchilar, ularning xarakteri va belgilari ajratib ko‘rsatiladi.

• Sariq qalam — ASOSIY G‘OYA: Sodir bo‘lgan asosiy voqea va muallifning markaziy fikri belgilab olinadi.

• Yashil qalam — TAHLIL VA SABAB-OQIBAT: Voqeaning yuz berish sabablari, mantiqiy bog‘lanishlar va munosabatlar belgilanadi.

Metodning afzalligi: O‘quvchini “anglash ➔ ajratish ➔ tahlil qilish ➔ xulosa chiqarish” kabi mantiqiy va kognitiv zanjir bo‘yicha tizimli harakatlanishga o‘rgatadi.

3. “Besh barmoqli tahlil” metodi

Matn mazmunini tezkor, qiziqarli va ko‘rgazmali tahlil qilish uchun qo‘l barmoqlari modelidan foydalaniladi:

Bosh barmoq (Qahramon): Matndagi asosiy va ikkilamchi qahramonlar kimlar?

Ko‘rsatkich barmoq (Voqea): Matnda qanday asosiy voqea sodir bo‘ldi?

O‘rta barmoq (Muammo): Matnda qanday to‘siq yoki muammoli vaziyat yuzaga keldi?

Nomsiz barmoq (His-tuyg‘u): Qahramonlar va o‘quvchi qanday emotsional holatni his etdi?

Kichik barmoq (Xulosa): Matndan qanday asosiy xulosa va saboq chiqarildi?

Metodning afzalligi: Qisqa vaqt ichida matnning butun mazmunini qamrab olish, o‘quvchini tizimli savol berishga va fikrini umumlashtirishga o‘rgatadi.

Interfaol metodlarning ta’limiy ahamiyati

Interfaol metodlardan foydalanilganda o‘quvchi darsning shunchaki tinglovchisi emas, balki uning faol va yetakchi

ishtirokchisiga dullanadi. Bunda dars jarayoni quyidagi ta'limiy sikl asosida quriladi:

O'qish ➔ Fikrlash ➔ Savol berish ➔ Tahlil qilish ➔ Dalillash ➔ Xulosa chiqarish.

Ushbu yondashuvning pedagogik afzalliklari va samaradorligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va bilim olish motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi;

Matn mazmunini yuzaki emas, balki chuqur va har taraflama anglashga ko'maklashadi;

O'quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi;

Tanqidiy va ijodiy tafakkurni faollashtiradi;

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutq madaniyatini hamda lug'at boyligini boyitadi;

O'z shaxsiy nuqtayi nazarini ishonchli dalillar bilan asoslashga o'rgatadi;

O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini va jamoada ishlash ko'nikmasini mustahkamlaydi.

O'qituvchiga metodik tavsiyalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun amaliyotchi o'qituvchilarga quyidagi metodik tavsiyalar beriladi:

1. Matn tanlashda yosh va kognitiv xususiyatlarni inobatga olish: Matnlar o'quvchilarning yosh darajasiga mos, qiziqarli, muammoli vaziyatlarni o'z ichiga olgan hamda yuksak ma'naviy-axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

2. Blum taksonomiyasi bo'yicha savollar iyerarxiyasiga rioya qilish: Darslarda faqat faktik ("Kim?", "Qachon?") savollar bilan cheklanmasdan, analitik, sintetik va baholovchi ("Nima uchun?", "Buni qanday isbotlaysiz?", "Agar siz bo'lganingizda-chi?") savollar ulushini oshirish zarur.

3. Texnik va mazmuniy o'qish o'rtasidagi muvozanatni saqlash: O'quvchining faqat daqiqasiga o'qigan so'zlar soniga (tezligiga)

ortiqcha urg‘u bermasdan, birinchi o‘ringa matn mazmunini anglash, tahlil qilish va shaxsiy munosabat bildirishini qo‘yish lozim.

4. Grafik tashkil etuvchilar va vizualizatsiyadan foydalanish: Matn tahlilida Venn diagrammasi, “Konseptual jadval”, “Insert” va fikrlar xaritasi kabi grafik organayzerlardan foydalanish o‘quvchilarning tizimli va mantiqiy fikrlashini kuchaytiradi.

5. Rag‘batlantiruvchi va bag‘rikeng ta’lim muhitini yaratish: O‘quvchilarning har bir original yoki ijodiy fikrini qo‘llab-quvvatlash, xato qilishdan qo‘rqmaslik va o‘z nuqtayi nazarini erkin bayon etish muhitini yaratish zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish — bu shunchaki savodxonlikni oshirish va texnik o‘qishni o‘rgatish emas, balki har bir shaxsning intellektual va kognitiv salohiyatini rivojlantirishning strategik va poydevor omilidir.

Matn bilan ishlashning uch bosqichli modeli hamda “Agar men bo‘lsam...”, “3 qalamli o‘qish”, “Besh barmoqli tahlil” va PIRLS mezonlariga mos interfaol metodlarni dars jarayoniga tizimli va izchil tatbiq etish o‘quvchilarda tanqidiy, ijodiy hamda mustaqil fikrlashni yuksak bosqichga ko‘taradi.

Natijada, o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol, izlanuvchan, mantiqiy va mustaqil fikrlaydigan barkamol shaxsga aylanadi. Bu esa ularning kelgusi ta’lim bosqichlarida barcha fanlarni chuqur va muvaffaqiyatli o‘zlashtirishlari uchun puxta poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

2. Tojiyev M., Ziyatdinova S. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: 'O‘qituvchi', 2021.

3. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: 'Tafakkur', 2020.

4. Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. PIRLS 2021 xalqaro baholash dasturi bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2021.

5. Moyiddinova K. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda interfaol metodlarning o‘rni. // 'Pedagogik ta’lim' jurnali, №3, 2023.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish orqali ta’lim sifatini oshirishning pedagogik imkoniyatlari

To‘ychiyeva Gulasal

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Bolaning bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil etish uning intellektual, jismoniy, ma’naviy-axloqiy va ijodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Maqolada kitob o‘qish, sport mashg‘ulotlari, ijodiy faoliyat, didaktik o‘yinlar, to‘garaklar hamda oilaviy mashg‘ulotlarning o‘quvchi rivojiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ota-ona va pedagoglarning bo‘sh vaqtni tashkil etishdagi hamkorligi haqida tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘quvchi, bo‘sh vaqt, kitobxonlik, sport, ijodkorlik, didaktik o‘yin, tarbiya, oila, maktab.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы осмысленной и эффективной организации свободного времени для учащихся начальной школы. Правильная организация свободного времени ребенка важна для его интеллектуального, физического, духовно-нравственного и творческого развития. В статье анализируется влияние чтения, спорта, творческих занятий, дидактических игр, кружков и семейных мероприятий на развитие ученика. Также даются рекомендации по сотрудничеству родителей и учителей в организации свободного времени.

Ключевые слова: начальное образование, ученик, свободное время, чтение, спорт, творчество, дидактические игры, воспитание, семья, школа.

Abstract: This article addresses the meaningful and effective organization of primary school students' leisure time. Properly organizing a child's free time plays a crucial role in their intellectual, physical, moral-ethical, and creative development. The article analyzes the impact of reading, sports activities, creative pursuits, educational games, extracurricular clubs, and family activities on the student's development. Additionally, recommendations are provided regarding the collaboration between parents and educators in organizing leisure time.

Keywords: primary education, student, leisure time, reading, sports, creativity, educational game, upbringing, family, school.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash ta’lim-tarbiya jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o‘quvchida bilim olishga qiziqish, mustaqil fikrlash, muloqot qilish, o‘z qobiliyatlarini namoyon etish va atrof-muhitga munosabat kabi sifatlar shakllanadi. O‘quvchining rivojlanishida faqat dars jarayoni emas, balki darsdan tashqari vaqtning qanday tashkil etilishi ham katta ahamiyatga ega. Bo‘sh vaqt — bolaning majburiy o‘quv faoliyatidan tashqari o‘z qiziqishlari asosida shug‘ullanishi mumkin bo‘lgan vaqtidir. Ushbu vaqtni to‘g‘ri tashkil etish bolaning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarish hamda ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Aksincha, bo‘sh vaqtning nazoratsiz va maqsadsiz o‘tishi turli salbiy odatlarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maktab, oila va jamoatchilikning hamkorligini talab etadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bo‘sh vaqtining ahamiyati

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tabiatan qiziquvchan, harakatchan va yangilikka intiluvchan bo‘ladilar. Ularning yosh

xususiyatlarini hisobga olgan holda bo‘sh vaqtni tashkil etish muhimdir. Bola bo‘sh vaqtida o‘z qiziqishlari bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘lsa, uning mustaqilligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Bo‘sh vaqtni unumli tashkil etish deganda bolani doimiy ravishda qo‘shimcha mashg‘ulotlar bilan band qilish tushunilmaydi. Aksincha, bunda bolaning dam olishi, erkin o‘ynashi, kitob o‘qishi, sport bilan shug‘ullanishi, ijod qilishi va yaqinlari bilan muloqot qilishi uchun muvozanatli sharoit yaratish nazarda tutiladi. Bolaning kun tartibida o‘qish va dam olishning to‘g‘ri uyg‘unlashuvi uning jismoniy va ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Yetarli darajada dam olgan bola dars jarayonida ham faolroq, diqqatliroq va qiziquvchanroq bo‘ladi. Kitobxonlik — bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish vositasi Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini samarali tashkil etishning eng muhim usullaridan biri kitob o‘qishga qiziqish uyg‘otishdir. Badiiy adabiyot bolaning tasavvurini kengaytiradi, lug‘at boyligini oshiradi va nutqini rivojlantiradi. Bolaga uning yoshiga va qiziqishlariga mos kitoblarni tanlashda yordam berish lozim. Ertaklar, hikoyalar, sarguzasht asarlar, tabiat va hayvonot olami haqidagi kitoblar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida katta qiziqish uyg‘otishi mumkin. Ota-onalar farzandlari bilan birgalikda kitob o‘qishlari, o‘qilgan asar mazmunini muhokama qilishlari maqsadga muvofiq. Masalan, “Asardagi qaysi qahramon senga yoqdi?”, “Sen uning o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?” kabi savollar bolaning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Maktabda esa “Kitobxonlik soati”, “Eng faol kitobxon”, “Sevimli qahramonim” kabi tadbirlarni tashkil etish orqali o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish mumkin.

Sport va harakatli o‘yinlarning o‘rni

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtida jismoniy faollik alohida o‘rin tutadi. Harakatli o‘yinlar va sport mashg‘ulotlari bolaning sog‘lom va faol bo‘lib ulg‘ayishiga yordam beradi. Yugurish, sakrash, futbol, voleybol, gimnastika, velosiped haydash kabi mashg‘ulotlar bolaning jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, jamoaviy sport turlari bolalarda hamkorlik, o‘zaro hurmat, tartib-intizom va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantiradi.

Harakatli o‘yinlarni tashkil etishda bolaning yoshi va jismoniy imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Mashg‘ulotlar majburiy tus olmasdan, qiziqarli va o‘yin tarzida tashkil etilsa, bola ularda faol ishtirok etishga intiladi.

Ijodiy faoliyat orqali bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish Ijodkorlik boshlang‘ich sinf o‘quvchisining shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Rasm chizish, bo‘yash, qog‘ozdan turli shakllar yasash, plastilin bilan ishlash, musiqa tinglash, qo‘shiq kuylash, raqs tushish va kichik sahna ko‘rinishlarida ishtirok etish bolaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ijodiy mashg‘ulotlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bolaning o‘z fikrini erkin ifodalashiga imkon beradi. Masalan, “Mening oilam”, “Tabiatni asraylik”, “Kelajakdagi kasbim” mavzularida rasm chizish yoki kichik hikoya tuzish orqali o‘quvchining tasavvuri va nutqiy qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Bunday mashg‘ulotlarda bolaning ishini boshqa bolalarning ishlari bilan taqqoslab, uni ranjitishdan saqlanish kerak. Asosiy e’tibor bolaning harakati va ijodiy izlanishiga qaratilishi lozim.

Didaktik o‘yinlarning tarbiyaviy imkoniyatlari

Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar uchun o‘yin tabiiy va qiziqarli faoliyat hisoblanadi. Shuning uchun bo‘sh vaqtni tashkil etishda ta’limiy va rivojlantiruvchi o‘yinlardan foydalanish samarali natija beradi. Matematik boshqotirmalar, so‘z o‘yinlari, topishmoqlar, mantiqiy savollar, shaxmat va shashka kabi mashg‘ulotlar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, matematik misollarni musobaqa shaklida yechish yoki yangi so‘zlarni o‘yin orqali o‘rganish bolaning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarda diqqat, xotira, tezkor fikrlash, kuzatuvchanlik va muammoli vaziyatlardan chiqish ko‘nikmalari rivojlanadi.

To‘garaklar va darsdan tashqari mashg‘ulotlar

Maktabdagi turli to‘garaklar ham o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishning samarali vositalaridan biridir. Sport, musiqa, tasviriy san’at, chet tillari, robototexnika, teatr, shaxmat kabi to‘garaklar bolaning qiziqish va qobiliyatini aniqlashga yordam

beradi. Biroq to‘garak tanlashda bolaning o‘z xohishi va qiziqishini hisobga olish muhim. Ota-onaning istagi asosida bolani haddan tashqari ko‘p mashg‘ulotlarga jalb qilish uning charchashiga va o‘qishga bo‘lgan qiziqishining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o‘quvchining kun tartibida maktab mashg‘ulotlari, uy vazifalari, to‘garaklar, dam olish, o‘yin va uyqu uchun yetarli vaqt ajratilishi lozim.

Ota-ona va maktab hamkorligi.

Bolaning bo‘sh vaqtini to‘g‘ri tashkil etishda oila asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Ota-onaning shaxsiy namunasi farzand tarbiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Agar oilada kitob o‘qish, sport bilan shug‘ullanish, birgalikda suhbatlashish va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish odat tusiga kirsa, bola ham bunday faoliyatlarga tabiiy ravishda qiziqa boshlaydi. Ota-onalar farzandining bo‘sh vaqtini to‘liq nazorat qilish bilan cheklanib qolmasdan, unga mustaqil tanlov qilish imkoniyatini ham berishlari kerak. Masalan, dam olish kunida birgalikda sayr qilish, muzey yoki kutubxonaga borish, tabiat qo‘ynida vaqt o‘tkazish oilaviy munosabatlarni mustahkamlash bilan birga bolaning dunyoqarashini ham kengaytiradi. Pedagoglar esa ota-onalarga bolalarning yosh xususiyatlari va qiziqishlariga mos mashg‘ulotlarni tanlash bo‘yicha tavsiyalar berishlari mumkin.

Maktab va oilaning hamkorligi natijasida o‘quvchining bo‘sh vaqti yanada mazmunli tashkil etiladi. Shuning uchun ota-onalar farzandlariga raqamli qurilmalardan foydalanish madaniyatini o‘rgatishlari zarur. Ta’limiy videolar, elektron kitoblar, rivojlantiruvchi o‘yinlar va boshqa foydali resurslardan maqsadli foydalanish mumkin. Bunda bolaning ekranga qarash vaqti bilan bir qatorda jismoniy faollik, kitobxonlik, ijodkorlik va jonli muloqotga ham yetarli vaqt ajratilishi muhim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini unumli tashkil etish ularning har tomonlama rivojlanishida muhim omillardan biridir. Mazmunli tashkil etilgan bo‘sh vaqt bolaning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi, sog‘lom turmush tarziga odatlantiradi hamda ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Bo‘sh vaqtni tashkil etishda kitobxonlik, sport, ijodiy mashg‘ulotlar, didaktik o‘yinlar, to‘garaklar, oilaviy sayohatlar va muloqotdan samarali foydalanish mumkin. Eng muhimi, ushbu faoliyatlarni tashkil etishda bolaning yoshi, qiziqishi, qobiliyati va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Ota-ona va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik esa bu jarayonning samaradorligini oshiradi. Bolaga bo‘sh vaqtini qanday o‘tkazishni o‘rgatish bilan birga, mustaqil tanlov qilish va o‘z vaqtini rejalashtirish ko‘nikmasini shakllantirish ham muhimdir. Zero, bugungi kunda vaqtini to‘g‘ri taqsimlay oladigan, kitob o‘qiydigan, jismonan faol, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan bola kelajakda jamiyat uchun foydali shaxs bo‘lib voyaga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va yoshlar tarbiyasiga oid farmon va qarorlari.
3. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. — Toshkent.
4. Mavlonova R., To‘rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. — Toshkent.
5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent.
6. Boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar.

O‘quvchilarning imlo xatolarini sun’iy intellect yordamida tahlil qilish tajribasi

Xolmurodova Sarvinoz Dilshodjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning imlo savodxonligini rivojlantirish masalasi sun’iy intellekt vositalari yordamida tahlil qilinadi. Xususan, orfografik, punktuatsion va uslubiy xatolarni aniqlash hamda ularni guruhlashda generativ sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada 5–6-sinf o‘quvchilarining yozma ishlari asosida tashkil etilishi mumkin bo‘lgan namunaviy pedagogik tajriba tavsiflanadi: o‘quvchilar diktant va erkin matn yozadilar, keyinchalik matnlar ChatGPT kabi til modeli yordamida dastlabki tahlildan o‘tkaziladi. Natijalarni o‘qituvchi tekshirishi, xatolarni tasdiqlashi va individual tavsiyalar ishlab chiqishi nazarda tutiladi. Tahlil sun’iy intellektning o‘qituvchini almashtiruvchi vosita emasligi, balki katta hajmdagi matnlarni tezkor saralash, xatolar takrorlanishini aniqlash va differensial yondashuvni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi yordamchi vosita ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, maqolada AI tavsiyalaridan foydalanishda ma’lumotlar maxfiyligi, pedagogik nazorat va xatoli tavsiyalarni tekshirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: imlo savodxonligi, orfografik xato, punktuatsion xato, uslubiy xato, sun’iy intellekt, ChatGPT, yozma nutq, pedagogik tahlil, individual ta’lim.

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития орфографической грамотности учащихся общеобразовательных школ с использованием инструментов искусственного интеллекта. Освещаются возможности применения генеративного искусственного интеллекта для выявления, классификации и первичного анализа орфографических, пунктуационных и

стилистических ошибок. Описывается модель педагогического опыта на материале письменных работ учащихся 5–6 классов: после выполнения диктанта или самостоятельного текста работы могут быть проанализированы языковой моделью типа ChatGPT, а затем проверены учителем. Предполагается, что окончательное педагогическое решение принимает учитель, а AI помогает ускорить сортировку ошибок, определить повторяющиеся затруднения и подготовить индивидуальные рекомендации. В статье подчёркивается, что искусственный интеллект не заменяет педагога, а расширяет его возможности при условии критической проверки результатов, соблюдения конфиденциальности и учёта возрастных особенностей учащихся.

Ключевые слова: орфографическая грамотность, орфографическая ошибка, пунктуационная ошибка, стилистическая ошибка, искусственный интеллект, ChatGPT, письменная речь, педагогический анализ.

Abstract: This article examines the development of students' spelling literacy in general secondary schools through the use of artificial intelligence tools. It discusses the potential of generative AI for identifying, classifying and preliminarily analysing orthographic, punctuation and stylistic errors. A model pedagogical experiment for grades 5–6 is described: students write a dictation or a short free text, after which the texts may be analysed by a language model such as ChatGPT and subsequently reviewed by the teacher. The teacher remains responsible for validating the results and making pedagogical decisions, while AI supports faster error sorting, identification of recurring difficulties and preparation of individual recommendations. The article argues that artificial intelligence should not replace the teacher; rather, it can serve as an assistive tool when its outputs are critically

checked, student privacy is protectedand age-related characteristics are considered. Keywords: spelling literacy, orthographic error, punctuation error, stylistic error, artificial intelligence, ChatGPT, written speech, pedagogical analysis.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda yozma nutq insonning ta’limiy va ijtimoiy faoliyatidagi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. O‘quvchining fikrini ravon, aniq va imlo me’yorlariga muvofiq bayon eta olishi faqat ona tili fanidagi natijani emas, balki boshqa fanlarni o‘zlashtirish sifatini ham belgilaydi. Raqamli muloqotning kengayishi natijasida qisqa xabarlar, ijtimoiy tarmoqlar va tezkor yozishmalar ko‘paydi. Bunday sharoitda ayrim o‘quvchilarda so‘zlarni talaffuz asosida yozish, tinish belgilariga yetarli e’tibor bermaslik, bosh harflarni noto‘g‘ri qo‘llash kabi holatlar tez-tez uchraydi. Shuning uchun imlo savodxonligini rivojlantirish an’anaviy mashqlar bilan cheklanmay, zamonaviy tahlil vositalaridan oqilona foydalanishni ham talab etadi. Sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari aynan shu nuqtada alohida ahamiyat kasb etadi: u matndagi muammoli o‘rinlarni tez aniqlash, xatolarni toifalarga ajratish va o‘quvchining takrorlanib turadigan xatolarini ko‘rishga yordam berishi mumkin.

Imlo xatolarini tahlil qilish pedagogik jarayonda murakkab va ko‘p bosqichli faoliyatdir. Birinchidan, xatoning o‘zi aniqlanadi. Ikkinchidan, u ma’lum turga mansubligi belgilanadi. Uchinchidan, xatoning yuzaga kelish sababi aniqlanadi. Masalan, bir o‘quvchi ayrim so‘zlarni doimo qo‘shib yoki ajratib yozishi mumkin, boshqasida esa tinish belgilarini qo‘llashdagi kamchilik ustun bo‘ladi. Shu sababli barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berish har doim ham yetarli samara bermaydi. Individual yondashuv uchun o‘qituvchiga o‘quvchining xatolari haqidagi ma’lumotni muntazam yig‘ish va

solishtirish zarur. Katta sinfda esa bu jarayon ko‘p vaqt talab qiladi. AI vositalari aynan dastlabki saralash va tizimlashtirish ishlarini yengillashtirishi mumkin.

Yozma nutqdagi xatolarni shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratish mumkin. Orfografik xatolar so‘z va qo‘shimchalarning adabiy til qoidalariga muvofiq yozilmasligi bilan bog‘liq. Bunga harflarni almashtirish, tushirib qoldirish, ortiqcha harf qo‘shish, qo‘shib yoki ajratib yozishdagi kamchiliklar, bosh harf va kichik harfdan noto‘g‘ri foydalanish kabi holatlar kiradi. Punktuatsion xatolar gapning mazmuniy va sintaktik tuzilishini ifodalovchi tinish belgilarining noto‘g‘ri qo‘llanishida namoyon bo‘ladi. Masalan, uyushiq bo‘laklar orasiga vergul qo‘ymaslik yoki murakkab gap qismlarini noto‘g‘ri ajratish o‘quvchi fikrining aniq qabul qilinishiga ta’sir qiladi. Uslubiy xatolar esa so‘z tanlash, so‘zlarning noo‘rin takrorlanishi, gaplarning mantiqiy bog‘lanmasligi yoki fikrning vaziyatga mos kelmasligi bilan izohlanadi. Bu uch tur bir-biri bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularni alohida tahlil qilish tuzatish ishlarini aniqroq rejalashtirish imkonini beradi.

Sun’iy intellektga asoslangan til modellari tabiiy tilni qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘lgani uchun ular matnning ayrim til xususiyatlarini tahlil qilishda yordam bera oladi. Masalan, o‘qituvchi matnni tizimga kiritib, “matndagi xatolarni top, ularni orfografik, punktuatsion va uslubiy turlarga ajrat, har bir holat uchun qisqa izoh ber” kabi aniq topshiriq berishi mumkin. Bunda AI javobi yakuniy hukm sifatida qabul qilinmasligi lozim. Til me’yorlari, kontekst va o‘quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda natijani o‘qituvchi tekshiradi. Generativ AI ba’zan mavjud bo‘lmagan xatoni xato deb ko‘rsatishi yoki bir necha to‘g‘ri variantdan faqat bittasini tavsiya qilishi mumkin. Demak, pedagogik samaradorlik AI natijasini tanqidiy baholash bilan

chambarchas bog‘liq.

Quyida 5–6-sinf o‘quvchilarining yozma ishlari bilan tashkil etilishi mumkin bo‘lgan namunaviy amaliy tajriba bayon qilinadi. Ushbu model real sinfda qo‘llash uchun moslashtirilishi mumkin, biroq maqoladagi sonli ko‘rsatkichlar namunaviy pedagogik tahlil sifatida beriladi. Tajribaning birinchi bosqichida o‘quvchilarga yoshiga mos, 100–130 so‘z atrofidagi diktant matni yoki “Mening sevimli faslim”, “Kitobning inson hayotidagi o‘rni” kabi mavzularda qisqa erkin matn yozish topshiriladi. Ikkinchi bosqichda o‘quvchining shaxsini aniqlaydigan ma’lumotlar olib tashlangan holda matn elektron ko‘rinishga o‘tkaziladi. Uchinchi bosqichda AI yordamida dastlabki tahlil amalga oshiriladi. To‘rtinchi bosqichda o‘qituvchi AI belgilagan holatlarni qayta tekshiradi va xatolarni tasdiqlaydi yoki rad etadi. Beshinchi bosqichda o‘quvchiga uning o‘z xatolariga mos individual mashqlar tavsiya qilinadi.

Namuna sifatida 20 nafar o‘quvchining qisqa yozma ishlarini tahlil qilish mumkin. Pedagogik kuzatuvda eng ko‘p uchrashi mumkin bo‘lgan holatlar quyidagilar: bosh harf bilan yozilishi lozim bo‘lgan ayrim nomlarning kichik harfda berilishi, ayrim qo‘shimcha va yordamchi birliklarning yozilishidagi xatolar, talaffuz ta’sirida tovush-harf almashtirish, vergul va nuqtadan noto‘g‘ri foydalanish hamda bir xil so‘zning ortiqcha takrorlanishi. Masalan, dastlabki tahlilda 20 ta matndan 16 tasida kamida bitta punktuatsion kamchilik, 15 tasida orfografik xato va 11 tasida uslubiy takror yoki mantiqiy noaniqlik aniqlanishi mumkin. Bu raqamlar muayyan maktab yoki hudud bo‘yicha umumlashtirilgan statistik xulosa emas, balki tajriba metodikasini ko‘rsatish uchun keltirilgan namunaviy natijalardir.

AI tahlilining asosiy afzalligi xatolarni tez guruhlashidadir. O‘qituvchi uchun har bir o‘quvchi bo‘yicha “eng ko‘p takrorlanadigan xato”, “kam uchraydigan xato”,

“tavsiya etiladigan mashq” kabi qisqa jadval yoki tavsif tayyorlash mumkin. Masalan, bir o‘quvchida asosan vergul qo‘llash bilan bog‘liq kamchilik kuzatilsa, unga gap bo‘laklari va uyushiq bo‘laklarga oid mashqlar tavsiya etiladi. Boshqa o‘quvchida so‘zlarni talaffuzga asoslanib yozish holati ko‘p bo‘lsa, imlo lug‘ati bilan ishlash, tekshiruvchi diktant va so‘z tarkibini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlar beriladi. AI bu tavsiyalarni tez shakllantirishga yordam beradi, biroq mashqni tanlash va uning murakkablik darajasini belgilash o‘qituvchining kasbiy vazifasi bo‘lib qoladi.

Tajriba davomida AI ga beriladigan topshiriqning aniq tuzilishi natijaga sezilarli ta’sir qiladi. Juda umumiy so‘rov berilganda tizim ortiqcha izoh yoki pedagogik jihatdan noo‘rin tavsiyalar berishi mumkin. Shuning uchun topshiriqda til, sinf, tahlil maqsadi va kutilayotgan natija aniq ko‘rsatilishi maqsadga muvofiq. Masalan: “Quyidagi 6-sinf o‘quvchisi matnini tahlil qiling. Faqat imlo, tinish belgisi va uslubga oid muammoli o‘rinlarni ko‘rsating. Har bir holat uchun:

1) asl shakl,
2) tavsiya etilgan shakl,
3) qisqa qoida yoki sababni yozing.

Natijani jadval ko‘rinishida bering. Noaniq holatlarni alohida belgilang.” Bunday yondashuv AI javobini tekshirishni ham osonlashtiradi.

Amaliy tahlilda o‘quvchi ishini to‘liq “xatolar ro‘yxati” sifatida ko‘rsatishdan ko‘ra, rivojlanish nuqtalariga e’tibor qaratish muhimdir. Chunki ayniqsa 5–6-sinf o‘quvchilarida haddan tashqari ko‘p tanqid motivatsiyani pasaytirishi mumkin. AI yordamida “uchta asosiy ustuvor xato”ni ajratish va keyingi mashqni aynan shu muammolarga qaratish samaraliroq bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘quvchi bir matnda o‘nta turli xato qilgan bo‘lsa, ularning barchasini bir vaqtda tuzatishga urinish o‘rniga eng ko‘p

takrorlangan ikki-uch turdagi xatoga e’tibor qaratish tavsiya etiladi. Keyingi yozma ishda esa o‘sha xatolarning kamayishi kuzatiladi. Shu tariqa AI dan faqat tekshiruvchi sifatida emas, balki pedagogik monitoring vositasi sifatida foydalanish mumkin.

Natijalarni baholashda faqat xatolar soniga qarash yetarli emas. Xatolarning turi, takrorlanish chastotasi va o‘quvchining oldingi ishlariga nisbatan o‘zgarishi ham hisobga olinishi kerak. Masalan, umumiy xatolar soni deyarli o‘zgarmagan bo‘lsa ham, murakkab orfografik xatolarning kamayib, o‘rniga ayrim mayda punktuatsion kamchiliklarning qolishi ijobiy rivojlanish belgisi bo‘lishi mumkin. Shu sababli AI yordamida bir necha yozma ish bo‘yicha dinamik profil yaratish mumkin: birinchi ishda aniqlangan asosiy muammolar, berilgan mashqlar va keyingi ishda kuzatilgan o‘zgarishlar qayd etiladi. Bunday profil ota-ona, o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqotni ham aniqroq tashkil etishga yordam beradi.

Sun’iy intellektdan foydalanishda axloqiy va tashkiliy masalalar ham muhimdir. O‘quvchilarning ism-familiyasi, manzili yoki boshqa shaxsiy ma’lumotlari ruxsatsiz tashqi tizimga kiritilmasligi kerak. Matnlarni imkon qadar anonimlashtirish, maktabning ichki tartib-qoidalariga va ma’lumotlarni himoya qilish talablariga amal qilish zarur. Shuningdek, o‘qituvchi AI tavsiyalarini o‘quvchiga bevosita va o‘zgartirmasdan uzatmasligi lozim. Chunki avtomatik javobdagi uslub yoki izoh bolaning yoshiga mos bo‘lmasligi mumkin. Pedagog AI javobini didaktik jihatdan qayta ishlaydi, sodda va tushunarli shaklga keltiradi hamda zarur misollar bilan boyitadi.

Mazkur tajriba asosida bir nechta metodik xulosaga kelish mumkin. Birinchidan, AI dastlabki tahlilni tezlashtirib, o‘qituvchining vaqtini tejashga yordam beradi. Ikkinchidan, xatolarni tizimli ravishda guruhlash individual ta’lim topshiriqlarini ishlab chiqishni osonlashtiradi.

Uchinchidan, o‘quvchining bir necha yozma ishi bo‘yicha takrorlanadigan xatolarni kuzatish imkoniyati paydo bo‘ladi. To‘rtinchidan, AI tavsiyalari doimo pedagog tomonidan tekshirilishi kerak, chunki avtomatik tizim kontekstni noto‘g‘ri tushunishi yoki noaniq tavsiya berishi mumkin. Shunday ekan, eng maqbul model “o‘qituvchi + AI” hamkorligiga asoslanadi: AI ma’lumotni tez tahlil qiladi, o‘qituvchi esa mazmuniy va pedagogik qarorni qabul qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning imlo xatolarini sun’iy intellekt yordamida tahlil qilish zamonaviy ta’limda istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Bunday vositalar ayniqsa katta hajmdagi yozma ishlarni dastlabki saralash, xatolarni toifalash va individual tavsiyalar uchun material tayyorlashda foydalidir. Biroq sun’iy intellektni o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi texnologiya sifatida baholash to‘g‘ri emas. Til me’yorini tushuntirish, o‘quvchining ruhiy va yosh xususiyatini hisobga olish, rag‘batlantirish va ta’limiy qaror qabul qilish inson pedagogning asosiy vazifasi bo‘lib qoladi. Kelgusida turli sinflar va katta tanlanma asosida tajribalar o‘tkazish, AI tahlili bilan o‘qituvchi ekspertizasining moslik darajasini statistik baholash hamda o‘zbek tilining imlo va uslubiy me’yorlariga mos maxsus pedagogik tahlil tizimlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Shu jihatdan AI o‘qituvchini almashtirmaydi, balki uning imkoniyatlarini kengaytiradigan, tezkor tahlil va individual ishlashni qo‘llab-quvvatlaydigan yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni -Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim uchun ona tili faniga oid o‘quv dasturlari va metodik materiallar.

3. O‘zbek tilining imlo qoidalari. — O‘zbek adabiy tilining yozma me’yorlarini belgilovchi me’yoriy manbalar.
4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
5. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021.
6. OpenAI. ChatGPT va generativ sun’iy intellekt tizimlaridan mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha rasmiy materiallar.
7. Graham, S. Writing and Writing Instruction: Research-Based Principles for Improving Students’ Written Expression. — Ta’limiy yozma nutq tadqiqotlariga oid ilmiy manbalar.Hyland, K. Teaching and Researching Writing. London: Routledge.
8. Selwyn, N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Cambridge: Polity.
9. Luckin, R. et al. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda aniqlash metodidan foydalanish

Shukrullayeva Feruza

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili ta’limida so‘z turkumlarini o‘rgatishda aniqlash metodidan foydalanishning didaktik va metodik imkoniyatlari yoritiladi. So‘z turkumlarini o‘quvchilarga faqat tayyor qoida sifatida berish emas, balki so‘zlarning ma’nosi, so‘roqlari, grammatik belgilari va gapdagi vazifasini kuzatish orqali aniqlashga o‘rgatish masalasi tahlil qilinadi. Aniqlash metodi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, til hodisalarini taqqoslashi, umumlashtirishi va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Maqolada metodni qo‘llashning bosqichlari, savol-topshiriqlar tizimi, matn va gaplar asosida ishlash, o‘quvchilarning xatolarini aniqlash hamda individual yondashuvni tashkil etish imkoniyatlari bayon etiladi. Tadqiqot natijasida aniqlash metodidan o‘rinli foydalanish so‘z turkumlari haqidagi bilimlarni mustahkamlashi, nazariy bilimlarni amaliy nutq faoliyati bilan bog‘lashi va o‘quvchilarning grammatik savodxonligini oshirishga yordam berishi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: ona tili ta’limi, so‘z turkumlari, aniqlash metodi, didaktik metod, grammatik ko‘nikma, mustaqil fikrlash, kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish.

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические и методические возможности использования метода определения при обучении частям речи на уроках родного языка. Анализируется подход, при котором учащимся предлагается не только запоминать готовые правила, но и самостоятельно определять принадлежность слов к определённой части речи на основе значения, вопросов, грамматических признаков и синтаксической функции. Обосновывается, что метод определения способствует развитию самостоятельного мышления, наблюдения, сравнения, анализа и обобщения языковых явлений. Раскрываются этапы применения метода, система вопросов и заданий, работа с текстом и предложениями, выявление типичных ошибок и возможности индивидуального подхода. Сделан вывод о том, что целенаправленное использование данного метода укрепляет знания о частях речи, связывает теорию с практикой и способствует повышению грамматической грамотности учащихся.

Ключевые слова: обучение родному языку, части речи, метод определения, дидактический метод, грамматический навык, самостоятельное мышление, наблюдение, сравнение.

Abstract: This article explores the didactic and methodological potential of using the identification method in teaching parts of speech in mother-tongue education. It examines an approach in

which students do not merely memorize ready-made rules but learn to identify a word’s grammatical category by observing its meaning, questions, grammatical features and syntactic function. The article argues that the identification method develops independent thinking, observation, comparison, analysis and generalization. It describes the stages of applying the method, the use of questions and tasks, work with texts and sentences, the identification of common errors and opportunities for differentiated instruction. The study concludes that purposeful use of the method strengthens students’ knowledge of parts of speech, connects theoretical knowledge with practical language use and contributes to improved grammatical literacy.

Keywords: mother-tongue education, parts of speech, identification method, didactic method, grammatical skill, independent thinking, observation, comparison, generalization.

Ona tili ta’limining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda til birliklarini ongli ravishda tushunish va ulardan nutq jarayonida to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat. Tilning grammatik qurilishini o‘rganishda so‘z turkumlari alohida o‘rin tutadi. Chunki so‘zning ma’nosi, grammatik shakli va gapdagi vazifasi ko‘p jihatdan uning qaysi turkumga mansubligi bilan bog‘liq. Boshlang‘ich va umumiy o‘rta ta’lim bosqichlarida ot, sifat, son, olmosh, fe’l, ravish hamda yordamchi so‘zlarni o‘rgatish o‘quvchilarning nutqiy savodxonligini rivojlantirish uchun zarurdir. Biroq so‘z turkumlarini faqat qoida va ta’riflarni yod oldirish asosida o‘qitish o‘quvchining grammatik bilimni real matnda qo‘llashiga har doim ham olib kelavermaydi. Shu sababli zamonaviy dars jarayonida o‘quvchining faol kuzatishi va mustaqil xulosa chiqarishiga asoslangan metodlardan foydalanish muhimdir.Shunday metodlardan biri aniqlash metodidir. Aniqlash metodining mohiyati shundan iboratki, o‘quvchi tayyor javobni qabul qilishdan oldin til materialini kuzatadi, uning belgilarini aniqlaydi, o‘xshash va farqli tomonlarini taqqoslaydi hamda ma’lum xulosaga keladi. Masalan, o‘qituvchi “Bu so‘z otmi?” degan savolga darhol javob berish o‘rniga “So‘z nimani bildiradi?”, “Qaysi so‘roqqa

javob bo‘ladi?”, “Qanday grammatik shakllarni qabul qila oladi?”, “Gapda qanday vazifada kelgan?” kabi ketma-ket savollar orqali o‘quvchini xulosaga olib keladi. Natijada o‘quvchi so‘z turkumini tasodifiy belgi asosida emas, bir necha grammatik mezonning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olgan holda aniqlashga o‘rganadi.

So‘z turkumlarini aniqlash jarayonida leksik ma’no muhim boshlang‘ich nuqta hisoblanadi. Ot, odatda, shaxs, narsa, hodisa yoki tushunchani bildiradi; sifat predmetning belgisini; son miqdor yoki tartibni; fe’l esa harakat va holatni ifodalaydi. Ammo faqat ma’no mezoni har doim ham yetarli bo‘lavermaydi. Ayrim so‘zlar turli kontekstlarda boshqa grammatik xususiyat kasb etishi mumkin. Shuning uchun aniqlash metodida ma’no, so‘roq, morfologik belgi va sintaktik vazifa birgalikda kuzatiladi. Bu o‘quvchilarda grammatik tahlilning tizimli ko‘nikmasini shakllantiradi va noto‘g‘ri umumlashtirishlarning oldini oladi.

Aniqlash metodini darsda qo‘llash uchun til materialini maqsadga muvofiq tanlash zarur. Dastlab sodda va o‘quvchilarga tushunarli gaplardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, “Bahorda bog‘lar yashnaydi” gapini tahlil qilishda o‘quvchilardan “bahorda” so‘zi nimani anglatayotgani, “bog‘lar” nimani bildirayotgani, “yashnaydi” qanday harakatni ifodalayotgani so‘raladi. Keyinchalik shu so‘zlarning shakli va gapdagi vazifasi tahlil qilinadi. Bunday ish natijasida o‘quvchi bir gap doirasida bir nechta so‘z turkumining belgisini kuzatadi va ularni o‘zaro farqlashga harakat qiladi.

Metodning muhim afzalligi o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlashidadir. An’anaviy tushuntirish usulida o‘qituvchi ko‘proq ma’lumot beruvchi bo‘lsa, aniqlash metodida u jarayonni boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. O‘qituvchi savol beradi, misol keltiradi, zarur joyda qo‘shimcha izoh beradi, biroq yakuniy xulosaga kelish uchun o‘quvchiga imkon yaratadi. Bunday darslarda o‘quvchi o‘z fikrini asoslashga, tanlagan javobini dalillashga va boshqalarning fikri bilan solishtirishga odatlanadi. Bu esa nafaqat grammatika, balki umumiy tafakkur va nutq madaniyatining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Aniqlash metodida savol-topshiriqlar tizimini bosqichma-bosqich murakkablashtirish tavsiya etiladi. Birinchi bosqichda o‘quvchi so‘zning umumiy ma’nosini aniqlaydi. Ikkinchi bosqichda unga mos so‘roqni belgilaydi. Uchinchi bosqichda grammatik shakllari kuzatiladi. To‘rtinchi bosqichda so‘zning gapdagi vazifasi aniqlanadi. Beshinchi bosqichda esa barcha belgilar umumlashtirilib, so‘zning qaysi turkumga mansubligi haqida xulosa chiqariladi. Ushbu ketma-ketlik o‘quvchining fikrlashini tartibga soladi va so‘z turkumini aniqlashda bir belgiga haddan tashqari tayanishning oldini oladi.

Ot va sifatni farqlashda aniqlash metodidan foydalanish ayniqsa foydalidir. O‘quvchilar ba’zan predmet nomi bilan predmet belgisini ifodalovchi so‘zlarni kontekstga qarab chalkashtirishi mumkin. Bunday vaziyatda o‘qituvchi so‘zning nimani bildirishi, qanday so‘roqqa javob bo‘lishi va boshqa so‘z bilan bog‘lanishini kuzatishga undaydi. Masalan, “chiroyli gul” birikmasida “chiroyli” so‘zi predmetning belgisini bildiradi, “gul” esa predmet nomini anglatadi. O‘quvchilar shu kabi birikmalarni ko‘paytirib tahlil qilgan sari grammatik belgilarni amaliy vaziyatda ko‘ra boshlaydilar.

Fe’lni aniqlashda ham savol-javob usuli va kuzatish muhim o‘rin egallaydi. O‘quvchilar ko‘pincha fe’lni faqat “nima qildi?” so‘rog‘i bilan bog‘lab qo‘yishlari mumkin. Holbuki fe’lning zamon, shaxs-son, bo‘lishli-bo‘lishsiz shakllari va boshqa grammatik xususiyatlari mavjud. Aniqlash metodida o‘quvchi fe’lning harakat yoki holatni ifodalashini, qaysi so‘roqqa javob bo‘lishini, qanday qo‘shimchalar bilan o‘zgarishini va gapdagi kesim vazifasini ham kuzatadi. Shu tariqa fe’l haqidagi bilim kengroq va barqarorroq shakllanadi.

Son, olmosh va ravish kabi turkumlarni o‘rgatishda ham kontekst asosida aniqlash samarali hisoblanadi. Sonning miqdor va tartib ma’nosi, olmoshning boshqa so‘zlar o‘rnida qo‘llanish xususiyati, ravishning harakatning belgisi yoki holatini ifodalashi misollar orqali aniqlashtiriladi. Ayniqsa, bir so‘zning matndagi o‘rni o‘zgarganda uning grammatik xususiyatlarini qayta tekshirish o‘quvchining e’tiborini oshiradi. Shu sababli faqat alohida so‘zlarni emas, balki gap va kichik matnlarni tahlil qilish metodning

samaradorligini kuchaytiradi.

Matn bilan ishlash aniqlash metodining eng muhim amaliy shakllaridan biridir. O‘qituvchi o‘quvchilarga kichik matn beradi va ma’lum topshiriq asosida undagi so‘zlarni turkumlarga ajratishni taklif qiladi. Keyingi bosqichda har bir tanlovning sababi muhokama qilinadi. Masalan, o‘quvchi bir so‘zni fe’l deb belgilagan bo‘lsa, u o‘z javobini qaysi belgiga asoslanganini tushuntiradi. Boshqa o‘quvchilar esa qo‘shimcha dalil yoki boshqa fikr bildirishi mumkin. Bunday munozara bilimni mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilarni fikrini asosli ifodalashga o‘rgatadi.

Dars jarayonida jadval va sxemalardan foydalanish ham aniqlash metodini qulaylashtiradi. O‘quvchiga so‘zning ma’nosi, so‘rog‘i, grammatik shakli va gapdagi vazifasini yozish uchun oddiy jadval berilishi mumkin. Jadvaldagi ma’lumotlar to‘ldirilgach, yakuniy ustunda so‘z turkumi belgilanadi. Bunday ko‘rgazmali tashkil etish o‘quvchiga tahlil tartibini eslab qolishga yordam beradi. Keyinchalik o‘quvchi jadvalsiz ham shu ichki algoritm asosida mustaqil tahlil olib borishga o‘rganadi.

Aniqlash metodidan foydalanishda o‘yin elementlarini qo‘shish ham o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Masalan, sinfga bir nechta so‘z yozilgan kartochkalar tarqatiladi. Har bir guruh so‘zning qaysi turkumga mansubligini aniqlab, qarorini dalillashi kerak bo‘ladi. Yoki o‘qituvchi bir gapdagi so‘z turkumini ataylab noto‘g‘ri belgilaydi, o‘quvchilar esa xatoni topib, to‘g‘ri variantni izohlaydilar. Bunday mashqlar o‘quvchilarning e’tiborini faollashtiradi va bilimni takrorlash jarayonini qiziqarli qiladi.

Metodning samaradorligi o‘qituvchining savol berish madaniyatiga ham bog‘liq. Juda murakkab yoki bir yo‘la bir nechta javobni talab qiladigan savollar o‘quvchini chalg‘itishi mumkin. Shuning uchun savollar aniq, qisqa va maqsadli bo‘lishi kerak. O‘qituvchi avval oddiy belgini aniqlashga yordam beradi, so‘ng asta-sekin umumlashtirishga olib boradi. “Nega shunday deb o‘ylaysan?”, “Qaysi belgi sening xulosangni tasdiqlaydi?”, “Bu so‘z boshqa gapda ham shu turkumda keladimi?” kabi savollar o‘quvchining tahliliy fikrlashini rivojlantiradi.

Aniqlash metodining yana bir afzalligi individual yondashuvni ta’minlashidadir. Har bir o‘quvchining grammatik bilimida turli qiyinchiliklar bo‘ladi. Ayrim o‘quvchi so‘roqlarni yaxshi bilishi, lekin sintaktik vazifani aniqlashda qiynalishi mumkin. Boshqa o‘quvchi esa qoida mazmunini bilsa ham, uni matnda qo‘llashga qiynaladi. O‘qituvchi o‘quvchining qaysi bosqichda xato qilayotganini aniqlash orqali unga mos topshiriq beradi. Demak, metod faqat natijani baholash emas, balki xatoning sababini topishga ham yordam beradi.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda aniqlash metodidan foydalanish nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘lanishni mustahkamlaydi. O‘quvchi avval nazariy qoida bilan tanishadi, keyin esa uni real nutq materialida sinab ko‘radi. Agar qoida asosida xulosa chiqara olmasa, u yana misolga qaytadi, belgilarni kuzatadi va o‘z fikrini to‘g‘rilaydi. Bunday faoliyat bilimning mexanik yodlanishidan ko‘ra mazmunli o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchi yangi matnga duch kelganda ham oldingi tajribasidan foydalanib, mustaqil tahlil qila oladi.

Metodni qo‘llash jarayonida uchraydigan ayrim qiyinchiliklarni ham hisobga olish lozim. Birinchidan, o‘qituvchi dars vaqtini to‘g‘ri taqsimlashi kerak, chunki har bir so‘zni juda batafsil tahlil qilish ko‘p vaqt olishi mumkin. Ikkinchidan, tanlangan misollar o‘quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi zarur. Uchinchidan, ayrim til hodisalari murakkab bo‘lgani sababli o‘qituvchi kerakli paytda qisqa nazariy izoh berishi lozim. Demak, aniqlash metodi o‘qituvchining tushuntirish metodini butunlay inkor etmaydi, balki ular bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llanadi.

Mazkur metodni baholash jarayonida ham qo‘llash mumkin. An’anaviy testdan tashqari, o‘quvchiga bir nechta so‘z yoki gap berilib, ularning qaysi turkumga mansubligini aniqlash va sababini yozish so‘raladi. Bu usul o‘quvchining faqat to‘g‘ri javobini emas, balki fikrlash jarayonini ham ko‘rsatadi. Agar javob noto‘g‘ri bo‘lsa, o‘qituvchi qaysi mezonda chalkashlik yuz berganini aniqlashi mumkin. Shu sababli aniqlashga asoslangan topshiriqlar shakllantiruvchi baholash uchun ham qulaydir.

Amaliy tajriba sifatida bir necha dars davomida aniqlash

metodini muntazam qo‘llash mumkin. Dastlabki mashg‘ulotlarda o‘quvchilar o‘qituvchi yordamida so‘zning asosiy belgilarini aniqlaydilar. Keyingi mashg‘ulotlarda juftlik va guruhlarda ishlash orqali mustaqil tahlil kuchaytiriladi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchilar kichik matnni mustaqil tahlil qilib, undagi so‘z turkumlarini belgilaydilar va xulosalarini asoslaydilar. Bunday ketma-ketlik o‘quvchining oddiy kuzatishdan mustaqil grammatik tahlilga o‘tishini ta’minlaydi.

Natijada so‘z turkumlari haqidagi bilim faqat ta’rifni eslab qolish darajasida qolmaydi. O‘quvchi so‘zning grammatik tabiatini aniqlash uchun qanday savollar berish kerakligini o‘zlashtiradi. Bu ko‘nikma keyinchalik gap bo‘laklari, so‘z birikmasi va boshqa grammatik mavzularni o‘rganishda ham qo‘l keladi. Chunki aniqlash, taqqoslash va umumlashtirish universal o‘quv faoliyatlari hisoblanadi. Ularni ona tili darsida rivojlantirish o‘quvchining boshqa fanlardagi o‘quv faoliyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, so‘z turkumlarini o‘rgatishda aniqlash metodidan foydalanish o‘quvchilarni faol bilish jarayoniga jalb etuvchi samarali didaktik yondashuvdir. Ushbu metod so‘zning ma’nosi, so‘rog‘i, grammatik belgisi va gapdagi vazifasini o‘zaro bog‘liq holda kuzatishga asoslanadi. Natijada o‘quvchilar tayyor qoida va javoblarni yod olish bilan cheklanmay, mustaqil ravishda til hodisasini tahlil qilishga o‘rganadilar. O‘qituvchining vazifasi esa o‘quvchini aniq savollar, mos misollar va pedagogik yo‘naltirish orqali to‘g‘ri xulosaga olib kelishdan iborat. Aniqlash metodini tushuntirish, mashq, matn tahlili, o‘yin va baholash usullari bilan uyg‘unlashtirib qo‘llash ona tili darslarining samaradorligini oshiradi. Shu bois mazkur metoddan so‘z turkumlarini o‘rgatishda muntazam va maqsadli foydalanish o‘quvchilarning grammatik savodxonligi, mustaqil fikrlashi va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Qonunchilikma’lumotlari milliy bazasi.

2. O‘zbek tilining imlo qoidalari. — O‘zbek adabiy tilining yozma me’yorlariga oidme’yoriy manbalar.
3. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun Ona tili fanidandavlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari.
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent.
5. Mahmudov N. va boshqalar. Ona tili va nutq madaniyati bo‘yicha ilmiy-metodikmanbalar. — Toshkent.
6. Yo‘ldoshev M. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent.
7. Podlasiy I. P. Pedagogika. — Ta’lim metodlari va o‘qitish jarayoniga oid manbalar.
8. Azizxo‘jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent.
9. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. — New York.
10. Hyland K. Teaching and Researching Writing. — London: Routledge.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘at boyligini oshirish yo‘llari

Qurbonova Munira Bo’riboy qizi
G‘allarol tumani 25-maktab
fizika va astranomiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya : Mazkur maqolada nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarning lug‘at boyligini rivojlantirish masalasi psixologik-pedagogik hamda logopedik nuqtayi nazardan yoritilgan. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda lug‘at tarkibining shakllanish xususiyatlari, so‘zlarni tushunish va mustaqil qo‘llashdagi qiyinchiliklar, faol va passiv lug‘at o‘rtasidagi tafovutlar tahlil qilingan. Shuningdek, bunday bolalarning lug‘at boyligini oshirishda predmetli-amaliy faoliyat, ko‘rgazmali vositalar, didaktik va nutqiy o‘yinlar, rasmlar asosida suhbat tashkil etish, badiiy adabiyotlardan foydalanish, savol-javob va hikoya tuzish usullarining ahamiyati

ochib berilgan. Tadqiqot natijalari nutqida kamchiliklari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda lug‘at ustidagi faoliyat tizimli, izchil, bosqichma-bosqich hamda bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: nutqi to‘liq rivojlanmagan bola, lug‘at boyligi, faol lug‘at, passiv lug‘at, nutq rivojlanishi, logopediya, korreksion ta’lim, nutqiy o‘yin, bog‘lanishli nutq.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос развития словарного запаса детей с неполным развитием речи с психологической, педагогической и логопедической точек зрения. Анализируются особенности формирования словарного запаса у детей с неполным развитием речи, трудности в понимании и самостоятельном использовании слов, а также различия между активной и пассивной лексикой. Также раскрывается важность предметно-ориентированных практических занятий, наглядных пособий, дидактических и речевых игр, организации бесед на основе картинок, использования художественной литературы, вопросов и ответов и рассказывания историй для расширения словарного запаса таких детей. Результаты исследования показывают, что при работе с детьми с дефектами речи работа над словарным запасом должна быть организована систематически, последовательно, поэтапно и с учетом индивидуальных возможностей ребенка.

Ключевые слова: ребенок с неполным развитием речи, словарный запас, активная лексика, пассивная лексика, развитие речи, логопедия, коррекционное обучение, речевая игра, связная речь.

Abstract: This article examines the issue of developing the vocabulary of children with underdeveloped speech from psychological-pedagogical and speech-therapy perspectives. It analyzes the characteristics of vocabulary formation in these children, the difficulties they face in understanding and independently using words, and the disparities between their active and passive vocabularies. Furthermore, the article highlights the

importance of various methods for expanding their vocabulary, such as object-based practical activities, visual aids, didactic and speech games, picture-based discussions, the use of literature, question-and-answer sessions, and storytelling exercises. The research findings indicate that vocabulary development work with children who have speech impairments must be organized systematically, consistently, and in stages, while taking into account each child's individual capabilities.

Keywords: child with underdeveloped speech, vocabulary, active vocabulary, passive vocabulary, speech development, speech therapy, correctional education, speech game, coherent speech

Bolaning nutqiy rivojlanishi uning atrofdagi kishilar bilan muloqot qilishi, o‘z fikrini ifodalashi, ijtimoiy tajribani egallashi hamda ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishida muhim ahamiyatga ega. Nutq rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlaridan biri lug‘at boyligidir. Bola qancha ko‘p so‘zlarni bilsa, ularning ma’nosini tushunsa va nutq jarayonida to‘g‘ri qo‘llay olsa, uning fikrini ifodalash imkoniyatlari ham shunchalik kengayadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida lug‘at ustida ishlash muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda nutq tizimining turli tarkibiy qismlarida o‘ziga xos qiyinchiliklar kuzatiladi. Jumladan, bolaning lug‘at boyligi yoshiga nisbatan cheklangan bo‘lishi, yangi so‘zlarni o‘zlashtirish sur’ati sekin kechishi, predmet va hodisalarning nomini eslab qolishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ayrim hollarda bola so‘zning umumiy ma’nosini tushunsa-da, uni mustaqil nutqda qo‘llashda qiynaladi. Shuningdek, predmet nomlariga nisbatan ularning belgisi va harakatini ifodalovchi so‘zlardan foydalanish darajasi past bo‘lishi mumkin.

Lug‘at boyligining yetarli darajada shakllanmaganligi bolaning bog‘lanishli nutqiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bola zarur so‘zni topa olmaganda o‘z fikrini to‘liq bayon qila olmaydi, gaplarni qisqa yoki grammatik jihatdan noto‘g‘ri tuzishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan

korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri ularning lug‘at boyligini kengaytirish, yangi so‘zlarni tushunish va ularni faol nutqda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat.

Nutq rivojlanishining nazariy asoslari L.S. Vigotskiy, A.R. Luriya, N.I. Jinkin, R.E. Levina kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda nutqning rivojlanishi bolaning bilish faoliyati, tafakkuri va ijtimoiy tajribani egallashi bilan chambarchas bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Lug‘atning shakllanishi ham bolaning atrof-muhit bilan faol munosabati va kattalar bilan muloqoti jarayonida amalga oshadi. Bola predmetni ko‘rish, uning nomini eshitish, predmet bilan amaliy harakat qilish va ushbu so‘zni turli vaziyatlarda takroran qo‘llash orqali uning mazmunini o‘zlashtiradi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘atini o‘rganishda faol va passiv lug‘at tushunchalariga alohida e’tibor qaratish zarur. Passiv lug‘at bolaning eshitganda yoki ko‘rganda ma’nosini anglay oladigan so‘zlarini ifodalasa, faol lug‘at uning mustaqil nutqida foydalanadigan so‘zlardan tashkil topadi. Nutqida kamchiliklari bo‘lgan bolalarda ko‘pincha passiv lug‘at faol lug‘atga nisbatan kengroq bo‘ladi. Ya’ni bola kattalar tomonidan aytilgan so‘zning ma’nosini tushunishi mumkin, biroq kerakli vaziyatda ushbu so‘zni mustaqil ravishda aytib bera olmaydi. Shu sababli korreksion ish jarayonida passiv lug‘atdagi so‘zlarni faol nutqqa kiritish muhim vazifa hisoblanadi.

Lug‘at boyligini rivojlantirishda eng avvalo bolaning real predmetlar bilan amaliy faoliyatini tashkil etish maqsadga muvofiq. Masalan, “mevalar” mavzusini o‘rganishda bolaga olma, nok, banan kabi haqiqiy mevalarni ko‘rsatish, ularni ushlab ko‘rish, rangini, shaklini, ta’mini aniqlash va nomini ayttirish mumkin. Bunda bola faqat predmet nomini emas, balki “qizil”, “sariq”, “shirin”, “yumaloq”, “katta”, “kichik” kabi predmet belgisini ifodalovchi so‘zlarni ham o‘zlashtiradi. Shu tariqa bitta predmet asosida bir nechta leksik birliklar o‘rtasida mazmuniy bog‘lanish hosil qilinadi.

Ko‘rgazmali materiallardan foydalanish ham nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘atini rivojlantirishda samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, predmet va hodisalarni aks

ettiruvchi rangli rasmlar bolaning diqqatini jalb qilish, so‘z ma’nosini konkretlashtirish va uni xotirada mustahkamlash imkonini beradi. Rasm asosida ishlash jarayonida dastlab bolaning predmetni nomlashi talab qilinadi, keyinchalik uning belgisi, harakati va vazifasini ifodalashga o‘tiladi. Masalan, “Bola koptok o‘ynayapti” tasviri asosida “Bu kim?”, “Bola nima qilyapti?”, “Koptok qanday rangda?”, “Bola qayerda o‘ynayapti?” kabi savollar berish orqali bolaning lug‘ati bosqichma-bosqich kengaytiriladi.

Didaktik o‘yinlar ham lug‘at boyligini oshirishning samarali vositalaridan biridir. O‘yin jarayonida bola o‘zlashtirayotgan so‘zlarni tabiiy kommunikativ vaziyatda qo‘llaydi. “Bu nima?”, “Kim nima qiladi?”, “Qanday?”, “Nima bilan nima qilinadi?”, “Ortiqchasini top” kabi o‘yinlar orqali predmet nomlari, belgilar, harakatlar va umumlashtiruvchi tushunchalar mustahkamlanadi. Masalan, “Kim nima qiladi?” o‘yinida “shifokor davolaydi”, “o‘qituvchi o‘qitadi”, “oshpaz ovqat pishiradi”, “quruvchi uy quradi” kabi birikmalarni shakllantirish mumkin. Bunday mashqlar bolaning fe’llar lug‘atini kengaytirish bilan birga, so‘zlarni gap tarkibida qo‘llashiga ham yordam beradi.

Lug‘at boyligini oshirishda so‘zlarni mavzular asosida guruhlab o‘rgatish ham muhimdir. “Oila”, “Kiyim-kechak”, “O‘yinchoqlar”, “Mevalar”, “Sabzavotlar”, “Uy hayvonlari”, “Transport”, “Kasblar”, “Tabiat” kabi mavzular bolaning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini kengaytirish bilan birga, bir-biri bilan mazmunan bog‘langan so‘zlarni o‘zlashtirish imkonini beradi. Masalan, “Transport” mavzusida avtomobil, avtobus, poyezd, samolyot kabi predmet nomlari bilan bir qatorda yuradi, uchadi, tashiydi, tez, sekin, katta, kichik kabi so‘zlar ham o‘rgatilishi lozim. Natijada bolaning lug‘ati alohida so‘zlar yig‘indisi sifatida emas, balki mazmuniy guruhlar tizimi sifatida shakllanadi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda sifat va fe’llar lug‘atini rivojlantirishga ham alohida e’tibor berish kerak. Bola predmet nomlarini ma’lum darajada o‘zlashtirgan bo‘lsa-da, uning qandayligi yoki nima qilayotganini ifodalashda qiynalishi mumkin. Shu sababli “Qanday?”, “Nima qilyapti?”, “Nima qildi?”, “Nima qiladi?” kabi

savollar asosida mashqlar tashkil etish foydalidir. Masalan, “Olma qanday?” savoliga “qizil, shirin, yumaloq” tarzida javob berishga, “Bola nima qilyapti?” savoliga esa “yuguryapti, o‘ynayapti, sakrayapti” kabi fe’llar yordamida javob berishga o‘rgatiladi.

Lug‘at boyligini shakllantirish jarayonida antonim va sinonim so‘zlar ustida ishlash ham bolaning semantik tasavvurlarini kengaytiradi. “Katta-kichik”, “uzun-qisqa”, “baland-past”, “issiq-sovuq”, “toza-iflos”, “tez-sekin” kabi antonimik juftliklar predmet va rasmlar yordamida tushuntirilishi mumkin. Bunda bolaning so‘zlarni mexanik ravishda yodlashi emas, balki ularning ma’nosini anglab, vaziyatga mos ravishda qo‘llashi asosiy maqsad bo‘lishi kerak.

Yangi so‘zlarni faol nutqqa kiritish uchun bog‘lanishli nutq ustida ishlash alohida ahamiyatga ega. Bola o‘rgangan so‘zlarini mustaqil gap va kichik hikoyalarda qo‘llay olishi kerak. Dastlab rasm asosida bitta sodda gap tuzish, keyinchalik ikki yoki uchta o‘zaro bog‘langan gap yaratish topshiriladi. Masalan, “Bola bog‘da o‘ynayapti. U koptok bilan o‘ynayapti. Uning yonida do‘sti turibdi” kabi gaplar yordamida bolaning yangi so‘zlardan mustaqil foydalanish imkoniyati kengaytiriladi. Keyinchalik savollar soni kamaytirilib, bolaning mustaqil hikoya tuzishiga sharoit yaratiladi.

Badiiy adabiyot va ertaklardan foydalanish ham bolaning lug‘atini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Qisqa va bolaning yoshiga mos ertak yoki hikoya o‘qib berilgandan so‘ng undagi qahramonlar, voqealar, predmetlar va harakatlar haqida suhbat tashkil etish mumkin. Yangi so‘zlarning ma’nosi rasm, predmet, harakat yoki sodda izoh yordamida tushuntiriladi. Keyinchalik bola ushbu so‘zlarni ertak mazmunini qayta hikoya qilish jarayonida qo‘llaydi. Shu tariqa tinglab tushunish, lug‘at boyligi va bog‘lanishli nutq bir vaqtning o‘zida rivojlantiriladi.

Lug‘at boyligini rivojlantirishda ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Korreksion mashg‘ulotlarda o‘rganilgan so‘zlarning kundalik hayotda takrorlanishi va turli vaziyatlarda qo‘llanishi ularning faol lug‘atga mustahkam kirib borishiga yordam beradi. Ota-onalar bola bilan suhbatlashishda uning javobini

shoshmasdan kutishi, yangi so‘zlarni tabiiy ravishda nutqqa kiritishi, birgalikda kitob va rasmlarni tomosha qilishi, sayr vaqtida atrofdagi predmet va hodisalarni nomlashi maqsadga muvofiq. Bolaning nutqiy xatosini keskin tanqid qilish o‘rniga, to‘g‘ri variantni tabiiy ravishda takrorlash samarali usullardan biri hisoblanadi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘atini rivojlantirishda mashg‘ulotlarning izchilligi va tizimliligi alohida ahamiyatga ega. Yangi so‘z bir marta tushuntirilishi bilan bolaning faol lug‘atiga to‘liq kirib qolmaydi. Shu sababli mazkur so‘z keyingi mashg‘ulotlarda boshqa vaziyatlarda qayta qo‘llanishi, rasmlar va amaliy faoliyat orqali mustahkamlanishi hamda bolaning mustaqil nutqida ishlatilishi uchun sharoit yaratilishi zarur. Shuningdek, har bir bolaning nutqiy imkoniyatlari turlicha bo‘lganligi sababli korreksion topshiriqlar murakkabligi individual ravishda belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘at boyligini oshirish murakkab va tizimli korreksion-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon bolaning mavjud lug‘at imkoniyatlarini aniqlashdan boshlanib, yangi so‘zlarni tushuntirish, ularni predmet va harakatlar bilan bog‘lash, so‘zlarning ma’nosini farqlash, grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llash va faol nutqqa kiritish bosqichlarida amalga oshirilishi lozim.

Lug‘atni rivojlantirishda real predmetlar, rasmlar, didaktik o‘yinlar, savol-javob, mavzuli suhbatlar, ertak va hikoyalar, amaliy faoliyat hamda bog‘lanishli nutq mashqlaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda asosiy e’tibor yangi so‘zlarni mexanik yodlatishga emas, balki ularning mazmunini anglash va turli kommunikativ vaziyatlarda mustaqil qo‘llashga qaratilishi kerak.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda lug‘at boyligini samarali rivojlantirish logoped, tarbiyachi, pedagog va ota-onaning hamkorligini talab qiladi. Mashg‘ulotlarda o‘zlashtirilgan nutqiy materialning kundalik hayotda muntazam takrorlanishi bolaning faol lug‘atini boyitish, bog‘lanishli nutqini shakllantirish va muloqot imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Demak, lug‘at boyligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tizimli korreksion ishlar bolaning

umumiy nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 1999.
2. Жинкин Н.И. Механизмы речи. — Москва: Наука, 1958.
3. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. — Москва: Просвещение, 1968.
4. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников. — Санкт-Петербург: Союз, 1999.
5. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. — Москва: Айрис-пресс, 2004.
6. Глухов В.П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием. — Москва: АРКТИ, 2002.
7. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста. — Санкт-Петербург: Речь, 2006.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni bartaraf etish yo'llari

Dilrabo Narmatova
G’allaorol tumani 78-umumiy o’rta ta’lim maktab ona tili fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlaridan biri bo'lgan duduqlanish holatini o'rganish, uning kelib chiqish sabablarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va bartaraf etishning zamonaviy pedagogik hamda logopedik yo'llari yoritilgan. Duduqlanish murakkab psixofiziologik jarayon bo'lib, u bolaning ruhiy holati, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda

bolalarda nutq ravonligini tiklash jarayonida kompleks yondashuvning ahamiyati ochib berilgan. Xususan, nafas olish mashqlari, artikulyatsion gimnastika, logopedik ritmika hamda oila va mutaxassis hamkorligining samarali usullari amaliy misollar asosida tahlil qilingan. Olingan natijalar maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari va ota-onalarga bolalardagi nutq buzilishlarini erta bosqichda aniqlash hamda bartaraf etishda amaliy yordam beradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, duduqlanish, nutq nuqsoni, logopediya, nafas olish mashqlari, logopedik ritmika, psixologik yondashuv, nutq ravonligi, oila va maktab hamkorligi.

Аннотация: В данной статье рассматривается изучение заикания, одного из речевых расстройств у детей дошкольного возраста, современные педагогические и логопедические методы научного анализа причин его возникновения и устранения. Заикание – это сложный психофизиологический процесс, непосредственно влияющий на психическое состояние ребенка, социальную адаптацию и формирование личности. Исследование выявляет важность комплексного подхода в процессе восстановления беглости речи у детей. В частности, на практических примерах анализируются дыхательные упражнения, артикуляционная гимнастика, ритмическая логопедия и эффективные методы семейного и специализированного сотрудничества. Полученные результаты окажут практическую помощь воспитателям дошкольных учреждений и родителям в выявлении и устранении речевых расстройств у детей на ранней стадии.

Ключевые слова: дошкольный возраст, заикание, речевое расстройство, логопедия, дыхательные упражнения, ритмическая логопедия, психологический подход, беглость речи, семейное и школьное сотрудничество.

Abstract: This article highlights the study of stuttering, one of the speech defects in preschool children, scientifically analyzes its causes, and explores modern pedagogical and logopedic methods for its correction. Stuttering is a complex psychophysiological

process that directly affects a child's psychological state, social adaptation, and personal development. The research reveals the importance of a comprehensive approach in restoring speech fluency in children. Specifically, effective methods such as breathing exercises, articulatory gymnastics, logopedic rhythmics, and the cooperation between family and specialists are analyzed based on practical examples. The results obtained serve as practical assistance to educators in preschool educational institutions and parents in early detection and correction of speech disorders in children.

Keywords: preschool age, stuttering, speech defect, logopedics, breathing exercises, logopedic rhythmics, psychological approach, speech fluency, family and school cooperation.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishi, uning intellektual, hissiy va nutqiy rivojlanishida eng mas'uliyatli bosqich hisoblanadi. Bu davrda tilni egallash jarayoni faol kechadi va bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilish ehtiyoji keskin ortadi. Biroq turli ijtimoiy, biologik va psixologik omillar ta'sirida bolaning nutq tizimida nuqsonlar, xususan, duduqlanish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Duduqlanish nafaqat fonetik yoki leksik buzilish, balki nutqning intonatsion-melodik tuzilishining izdan chiqishi bo'lib, u nutq apparati mushaklarining krizisli qisqarishlari bilan namoyon bo'ladi. Ushbu muammoning dolzarbligi shundaki, uni o'z vaqtida bartaraf etmaslik bolaning kelgusidagi ta'lim olishiga, tengdoshlari bilan muloqot qilishiga va jamiyatga moslashishiga jiddiy to'sqinlik qiladi.

lm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi logopediya sohasiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan duduqlanish nuqsonini bartaraf etishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy axborot texnologiyalari, neyropsixologik yondashuvlar va innovatsion metodikalardan keng foydalanilmoqda. Bolaning shaxsiy xususiyatlari, uning yosh jihatlari va duduqlanishning kelib chiqish sabablaridan kelib chiqqan holda yondashish davolash jarayonining samaradorligini keskin oshiradi. Mazkur maqolada

aynan so'nggi davrda amaliyotga joriy etilgan yangi pedagogik va psixologik tuzatish yo'llari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni keltirib chiqaruvchi sabablar asosan ikki guruhga bo'linadi: ichki yoki predposilka qiluvchi omillar va tashqi yoki qo'zg'atuvchi omillar. Ichki omillarga markaziy asab tizimining irsiy zaifligi, homiladorlik va tug'ruq paytidagi patologiyalar kirsa, tashqi omillarga kuchli qo'rquv, ruhiy tushkunlik, oiladagi nizo muhiti, shuningdek, nutqning haddan tashqari tezligi kiradi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, duduqlanish ko'pincha ikki yoshdan besh yoshgacha bo'lgan davrda, ya'ni bolaning faol nutq shakllanishi bosqichida boshlanadi [1].

So'nggi yillarda duduqlanishni bartaraf etishda biofeedback, ya'ni biologik qayta aloqa tizimiga asoslangan zamonaviy kompyuter dasturlari va apparatlari yuqori natija bermoqda. Bu texnologiya bolaning fiziologik ko'rsatkichlari, xususan, nafas olish maromlari va mushaklar tarangligini monitor ekranida vizual tarzda kuzatib borish imkonini beradi. Bola o'yin shaklidagi maxsus kompyuter mashg'ulotlari orqali o'z nafasini boshqarishni, ovoz chastotasini me'yorda ushlab turishni va nutq apparati mushaklarining bo'shashishini o'rganadi. Bu esa bolaga o'z tanasini nazorat qilish ko'nikmasini singdirib, nutq jarayonidagi qo'rquv hissini kamaytiradi.

Duduqlanishni bartaraf etish jarayoni kompleks va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi shart. Bunda logoped, psixolog, nevropatolog va ota-onalarning birgalikdagi harakati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Birinchi navbatda, bola uchun psixoterapevtik xotirjam muhit yaratish lozim. Chunki xavotir va qo'rquv hissi nutq mushaklarining qisqarishini yanada kuchaytiradi [2].

Duduqlanishni bartaraf etish jarayoni kompleks va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi shart. Bunda logoped, psixolog, nevropatolog va ota-onalarning birgalikdagi harakati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Birinchi navbatda, bola uchun psixoterapevtik xotirjam muhit yaratish lozim. Chunki xavotir va qo'rquv hissi nutq mushaklarining qisqarishini yanada kuchaytiradi.

Korreksiya jarayonida quyidagi asosiy bosqichlar bajariladi:

Sukut saqlash rejimi o'tkir qo'rquv yoki travmadan keyin boshlangan duduqlanishda bolaga qisqa muddatli nutqiy dam beradi va asab tizimini tinchlantiradi. Nafas olish va ovoz chiqarish mashqlari bolaga to'g'ri diaphragmal nafas olishni o'rgatish, so'zlarni chiqarishda havo oqimini to'g'ri taqsimlash ko'nikmalarini shakllantiradi.
Artikulyatsion gimnastika til, lab va jag' mushaklarining harakatchanligini oshirib, nutq apparatini mustahkamlaydi. Logopedik ritmika harakat va nutqni muvofiqlashtirib, musiqa va ritm yordamida bolaning nutq tempini me'yorga keltiradi. Psixokorreksion mashg'ulotlar boladagi o'ziga bo'lgan ishonchsizlikni yo'qotish va muloqot qo'rquvini bartaraf etishga xizmat qiladi[3].

Real hayotiy misollarga murojaat qiladigan bo'lsak, Toshkent shahridagi maxsus logopedik markazlardan birida kuzatilgan holatni ko'rib chiqish mumkin. To'rt yarim yoshli bolada kutilmagan qo'rquv tufayli og'ir turdagi duduqlanish kuzatilgan. Unga nisbatan uch oy davomida haftasiga uch marta maxsus dastur qo'llanilgan. Dastlabki bosqichda bola bilan mutlaqo sukut saqlash rejimi (rejim molchaniya) joriy etilib, uning asab tizimi tinchlantirilgan. Keyingi bosqichda asta-sekin tovushlar cho'zib talaffuz qilinib, ritmik she'rlar va qo'shiqlar orqali nutq ravonligi tiklangan. Natijada olti oy o'tgach, bolaning nutqidagi tutilishlar deyarli butunlay yo'qolgan va u tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirishgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o'yin bo'lgani sababli, korreksion ishlar majburiy mashg'ulot tarzida emas, balki qiziqarli syujetli-rolli o'yinlar shaklida tashkil etilganda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Dramaterapiya va qo'g'irchoq teatri elementlari bolaga o'zining "men" obrazidan chiqib, boshqa qahramon nomidan erkin gapirish imkoniyatini beradi. Qahramon rolini bajarayotgan bolada psixologik to'siqlar va muloqot qo'rquvi yo'qoladi, natijada uning nutqidagi tutilishlar sezilarli darajada kamayadi. Shuningdek, barmoq teatri va ertak terapiyasi orqali bolaning mayda motorikasi va nutq markazlari birgalikda rag'batlantiriladi[4].

An'anaviy nafas mashqlari bilan bir qatorda zamonaviy logopediya amaliyotida sharqona nafas olish elementlari va vizual nafas olish trenajyorlaridan foydalanilmoqda. Masalan, maxsus rangli naychalar orqali suv pufakchalarini hosil qilish, qog'ozdan yasalgan kapalaklarni puflab uchirish kabi o'yinlar bolaning diafragmatik nafasini mustahkamlaydi. Bu mashg'ulotlar havo oqimini to'g'ri boshqarishga yordam berib, gapirish vaqtida yuzaga keladigan spazmlarning oldini oladi.

Duduqlanishni bartaraf etishning amaliy bosqichida maxsus logopedik gimnastika va nafas olish mashqlarining o'rni beqiyosdir. Bolaning nutq ravonligini ta'minlash uchun avvalo to'g'ri diafragmal nafas olishni shakllantirish zarur. Chunki duduqlanuvchi bolalar ko'pincha yuzaki nafas oladilar va gapirganda havoni to'g'ri taqsimlay olmaydilar. Nafas olish mashqlari bolaga havo oqimini o'z vaqtida boshqarishni o'rgatadi. Shuningdek, artikulyatsion gimnastika orqali til, lab, tanglay va pastki jag' mushaklarining harakatchanligi oshiriladi, bu esa so'zlarni aniq va ravon talaffuz qilish imkonini beradi. Logopedik ritmika mashg'ulotlari esa musiqa, harakat va nutqni o'zaro uyg'unlashtirib, bolaning nutq tempini me'yorga keltiradi va uning harakatlaridagi taranglikni yo'qotadi[5].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni bartaraf etish uzoq davom etadigan, yuqori darajadagi sabr-toqat, mutaxassislarning professional yondashuvi va ota-onalarning qat'iy hamkorligini talab qiladigan murakkab jarayondir. Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal etishning asosiy garovi uning ilk alomatlari ko'zga tashlanganoq kechiktirmasdan malakali mutaxassislarga murojaat qilishdir. Tibbiy, psixologik va pedagogik ta'sir choralarini o'z ichiga olgan kompleks yondashuv bolaning nafaqat nutqiy ravonligini tiklaydi, balki uning jamiyatda o'z o'rnini topishi, o'ziga bo'lgan ishonchining ortishi va shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. L. S. Vygotskiy. Psixologiya i pedagogika rechi. Moskva, Prosveщenie, 2020.

2. M. A. Povarova. Preodoleniye zapyapaniya u detey doshkolnogo vozrasta. Sankt-Peterburg, Piter, 2018.
3. D. T. Fayzullaeva. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan logopedik muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari. Toshkent, O'qituvchi, 2021.
4. R. E. Levina. Osnovi teorii i praktiki logopedii. Moskva, Prosveщenie, 2019.
5. S. S. Rahmonova. Logopedik ritmika mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi. Toshkent, Fan va texnologiya, 2022.

Tadbirkorlikda marketing (tadbirkorlik faoliyati miqyosida)

Sarmanov Muxriddin Ikrom o’g’li
Ermanov Abror G'ani o‘g‘li

Annotatsiya: Yangi O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ammo yangi boshlangan har qanday tadbirkorlik faoliyati muvaffaqiyat bilan yakunlanavermaydi. Darslikda ta‘kidlanganidek, tadbirkorga biron-bir faoliyat bilan shug‘ullanishning maqsadga muvofiqligi faqat uni amalga oshirib bo‘lgandan keyingina ma‘lum bo‘lishi mumkin, biroq bu holda uning zarar ko‘rish ehtimoli juda katta bo‘ladi. Bunday holatning oldini olishning ishonchli va yagona yo‘li – marketing tadqiqoti o‘tkazishdir. Ana shu jihat mazkur mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Kalit so’zlar: Tadbirkorlikda marketing, marketing tadqiqoti, halol raqobat, sabablar guruhi, ¨´ Baliq skeleti´¨, ¨¨SWOT¨¨ metodi, aniq sabablar, noaniq sabablar, ¨¨Katta suyaklar¨¨, ¨¨Kichik suyaklar¨

Аннотация: Развитие малого бизнеса и частного предпринимательства в новом Узбекистане стало одним из приоритетных направлений государственной политики. Однако не каждая начатая предпринимательская деятельность заканчивается успехом. Как отмечается в учебнике, предприниматель может узнать о целесообразности

осуществления какой-либо деятельности только после ее реализации, но в этом случае вероятность понесения убытков очень высока. Единственный надежный и эффективный способ предотвратить эту ситуацию — проведение маркетинговых исследований. Именно этот аспект определяет актуальность данной темы.

Ключевые слова: Маркетинг в предпринимательстве, маркетинговые исследования, честная конкуренция, группа причин, «рыбий скелет», метод SWOT, конкретные причины, расплывчатые причины, «большие кости», «маленькие кости».

Abstract: In the New Uzbekistan, the development of small business and private entrepreneurship has become a priority area of state policy. However, not every entrepreneurial venture meets with success. As highlighted in the textbook, an entrepreneur may only discover the viability of a particular business activity after having already implemented it—at which point the risk of incurring losses is significant. The only reliable way to prevent such a situation is to conduct marketing research. This underscores the relevance of the topic.

Keywords: Entrepreneurial marketing, marketing research, fair competition, groups of causes, "Fishbone" (diagram), SWOT method, specific causes, vague causes, "major bones," "minor bones."

Mavzuning kenglik jihati – uning raqamli iqtisodiyot bilan uzviyligidir. Bugungi kunda marketing tadqiqotining barcha bosqichlari – axborot to‘plashdan tortib taqdimot tayyorlashgacha – raqamli vositalar yordamida amalga oshirilmoqda. Onlayn so‘rovnomalar, ijtimoiy tarmoq tahlillari, elektron jadval va diagrammalar yoshlarga tanish bo‘lgan vositalardir.[1]

Mazkur mavzuni o‘qitishda bir necha vazifa birgalikda hal etiladi. Avvalo, o‘quvchilarga darslikda berilgan ta‘rif asosida marketing tushunchasiga aniqlik kiritiladi, ya‘ni u bozor talablarini o‘rganishga asoslangan holda mahsulot ishlab chiqarish va sotishni tashkil etishdan iborat ekanligi tushuntiriladi hamda shu asosda marketingning zamonaviy konsepsiyasi mazmuni ochib beriladi.

So‘ngra marketingning maqsadi – iste‘molchilar talabini maksimal darajada qondirish orqali yuqori foyda olish ekanligi asoslanadi va bu maqsadga erishish yo‘lidagi oltita vazifa hayotiy misollar bilan mustahkamlanadi.[2]

Darsning navbatdagi vazifasi marketing tadqiqotining mohiyati, zarurligi va ahamiyatini tushuntirish, uni o‘tkazishning besh bosqichini hamda har bir bosqich mazmunini o‘quvchilarga o‘zlashtirishdan iborat. Shu jarayonda ularda birlamchi va ikkilamchi axborot manbalarini farqlash ko‘nikmasi shakllantiriladi. Bularning barchasi pirovard natijada o‘quvchilarda tadbirkorlik tashabbusi, tavakkalchilikni oqilona baholash va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mavzu o‘z tabiatiga ko‘ra bir necha fan bilan uzviy bog‘langan. U, eng avvalo, iqtisodiy bilim asoslari fanidan olingan bozor, talab, taklif, raqobat, narx va foyda tushunchalariga tayanadi. Marketing tadqiqoti natijalarini qayta ishlashda matematika va statistika bilimlari zarur bo‘ladi: o‘quvchilar so‘rov natijalarini foizlarda hisoblaydilar, o‘rtacha qiymatni topadilar va tadqiqot xarajatlarini baholaydilar. Informatika fani esa axborot to‘plash va tahlil qilish, elektron jadval, diagramma va grafiklar qurish hamda taqdimot tayyorlash bosqichlarida asqotadi.

Metodlarni tanlash asosi

Marketingda real muammoni tahlil qilish va qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan to‘rtta metod tanlandi. Birinchi metod – keys-stadi. Uni tanlashga darslikning o‘zi asos bo‘ldi: unda maktab yonida tez tayyorlanuvchi ovqat mahsulotlari do‘konini ochish g‘oyasi tayyor keys sifatida keltirilgan. Mazkur keys marketing tadqiqotining beshala bosqichini bitta g‘oya atrofida yaxlit ko‘rsatish imkonini beradi va darsning boshidan oxirigacha uzviy o‘zak bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi metod – “Baliq skeleti” sabab-oqibat chizmasi. Darslikda tadbirkorning zarar ko‘rish ehtimoli juda katta bo‘lishi haqidagi fikr alohida ta‘kidlangan. Aynan shu g‘oyani ochib berish uchun ushbu metod eng mos vosita hisoblanadi: o‘quvchilar tadbirkor zarar ko‘rishining sabablarini o‘zlari topadilar va

marketing tadqiqotining zarurligi haqidagi xulosaga mustaqil ravishda keladilar.

Uchinchi metod – SWOT-tahlil. U tadbirkorlik g'oyasini kuchli va kuchsiz tomonlari, imkoniyat va xavflari bo'yicha baholashga o'rgatadi. Mohiyatiga ko'ra bu marketing tadqiqotining to'rtinchi bosqichi, ya'ni axborotni tahlil qilishning sodda va ko'rgazmali amaliy ko'rinishidir.

To'rtinchi metod – FSMU texnologiyasi. U yakuniy bosqichda o'quvchining o'z fikrini sabab va misol bilan asoslab, so'ngra umumlashtira olishini ta'minlaydi. Bu esa darslikda ko'rsatilgan beshinchi bosqich – taqdimot tayyorlash ko'nikmasining kichik modeli bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, "Tadbirkorlikda marketing" mavzusini amaliy-tadqiqiy metodlar asosida o'qitish o'quvchini nafaqat marketing nima ekanini biladigan, balki o'z g'oyasini bozorda sinab ko'ra oladigan, tavakkalchilikni oqilona baholaydigan yosh tadbirkor sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Marketing tadqiqoti – bozorni o'rganish bo'yicha marketing tadbirlaridan biri bo'lib, ishlab chiqarish va bozorda sotish ko'zda tutilayotgan tovarlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish, qayta ishlash jarayonlarini o'z ichiga oladi.[3]

Marketing tadqiqoti natijalari tegishli qaror qabul qilish uchun korxona rahbariga jadval, chizma va grafiklar ko'rinishida taqdim etiladi. Demak, tadqiqot natijasi quruq gap emas, balki raqam va chizmalarga asoslangan hujjat bo'lishi kerak.[4]

O'qituvchi darslikdagi muhim fikrni alohida ta'kidlaydi: marketing tadqiqotining zarurligi va ahamiyati shundan iboratki, tadbirkorga biron-bir faoliyat bilan shug'ullanishning maqsadga muvofiqligi faqat uni amalga oshirib bo'lgandan keyingina ma'lum bo'lishi mumkin. Biroq bu holda uning zarar ko'rish ehtimoli juda katta bo'ladi. Bunday holatning oldini olishning ishonchli va yagona yo'li – marketing tadqiqoti o'tkazishdir.[5]

Mazkur mikrodars o‘quvchida bir qator kompetensiyalarning shakllanishini ta‘minlaydi. Ularning eng muhimi – tadbirkorlik kompetensiyasi bo‘lib, u g‘oyani baholash va tavakkalchilikni oldindan ko‘ra bilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Axborot to‘plash, uni tahlil qilish va asosli xulosa chiqarish malakasi o‘quvchida tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantiradi. Natijalarni jadval, diagramma va grafiklarda rasmiylashtirish esa raqamli kompetensiyani rivojlantiradi. So‘rov o‘tkazish va o‘z xulosasini boshqalarga aniq yetkaza olish kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi. Nihoyat, bularning barchasi o‘quvchida bozor munosabatlarida o‘z o‘rnini anglash, ya‘ni ijtimoiy-iqtisodiy kompetensiyaning shakllanishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur mikrodars o‘quvchini marketing nazariyasini biladigan emas, balki o‘z g‘oyasini bozorda sinab ko‘ra oladigan, qaror qabul qilishdan oldin hisob-kitob qiladigan yosh mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tavsiyalar. Darsni albatta keysdan boshlash maqsadga muvofiq: shunda o‘quvchida “nima uchun bu mavzu menga kerak?” degan savolga darhol javob paydo bo‘ladi. Keysning o‘zini mahalliy sharoitga moslashtirish mumkin – uni tuman bozoridagi do‘kon, oilaviy korxona yoki onlayn savdo misolida qayta ishlash dars mazmunini o‘quvchiga yanada yaqinlashtiradi. “Baliq skeleti” chizmasini A1 formatda oldindan tayyorlab qo‘yish va sabablarni stikerlarga yozib yopishtirish usuli vaqtni tejaydi hamda sinfni jonlantiradi.

SWOT-tahlilni guruhlarga bo‘lib emas, doskada butun sinf bilan birga bajarish tavsiya etiladi, chunki bu sust o‘quvchilarni ham jarayonga jalb qiladi. Guruh taqdimotlariga qat‘iy vaqt chegarasi qo‘yilib, sekundomerdan foydalanilsa, dars rejadagi 45 daqiqaga bemalol joylashadi. Imkoniyat bo‘lsa, darsga mahalliy tadbirkorni mehmon sifatida taklif etish yoki uning qisqa video-suhbatini namoyish qilish mavzuning hayotiyligini yanada oshiradi. Uyga vazifa sifatida berilgan so‘rovnoma esa keyingi darsda albatta tahlil qilinishi lozim – shundagina marketing tadqiqoti zanjiri o‘quvchi ongida yaxlit bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.– Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. (IV bob, 22-mavzu, 103–106-betlar.)

2. Sh. Shodmonov, U. G‘ofurov. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2005.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Reklama to‘g‘risida”gi Qonuni.

Elektron resurslar:

- www.lex.uz – qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi;
- www.eduportal.uz – darsliklarning elektron portali;
- www.pedagog.uz – pedagoglar uchun metodik resurs;
- https://t.me/rtm_metodik_xizmat – Respublika ta‘lim markazi metodik xizmati.

Yosh avlod til savodxonligini shakllantirishda ona tili ta’limining zamonaviy muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari.

Murodova Elnoza Akram qizi
Ermatova Habiba
Sh.Rashidov tumani ona-tili va adabiyot fani o‘qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida ona tili fanini o‘qitish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy pedagogik, metodik va ijtimoiy-madaniy muammolar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Muammolar an’anaviy o‘qitish usullarining zamonaviy talablarga mos kelmasligi, o‘quvchilarda mutolaa va nutq madaniyatining susayishi hamda raqamli muhitning til savodxonligiga ta’siri kesimida ko‘rib chiqiladi. Tahlil kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy-konstruktivistik yondashuv va differensial ta’lim nazariyalariga tayanadi. Maqolada har bir muammoga

nisbatan amaliyotga joriy etishga yaroqli yechimlar taklif etiladi va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning samarali yo‘llari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ona tili, ta’lim metodikasi, nutq madaniyati, kommunikativ yondashuv, o‘qituvchi kompetensiyasi, differensial ta’lim.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения анализируются основные педагогические, методические и социокультурные проблемы, возникающие в процессе обучения родному языку в средних школах. Проблемы рассматриваются в контексте несовместимости традиционных методов обучения с современными требованиями, ослабления культуры чтения и речи среди учащихся, а также влияния цифровой среды на языковую грамотность. Анализ основан на теориях коммуникативной компетентности, социально-конструктивистского подхода и дифференцированного образования. В статье предлагаются практические решения каждой проблемы и обосновываются эффективные способы использования современных образовательных технологий.

Ключевые слова: родной язык, методика преподавания, культура речи, коммуникативный подход, компетентность учителя, дифференцированное образование.

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the key pedagogical, methodological, and socio-cultural challenges arising in the teaching of the native language in general education schools. These issues are examined through the lenses of the incompatibility of traditional teaching methods with modern requirements, the decline in students' reading habits and speech culture, and the impact of the digital environment on linguistic literacy. The analysis draws upon theories of communicative competence, the social-constructivist approach, and differentiated instruction. The article proposes practical solutions for each issue and outlines effective ways to utilize modern educational technologies.

Keywords: native language, teaching methodology, speech culture, communicative approach, teacher competence, differentiated instruction.

Ona tili fani nafaqat lingvistik bilim beruvchi, balki milliy ong, tafakkur va madaniy o‘zlikni shakllantiruvchi tayanch fan hisoblanadi. Til orqali shaxs olamni anglaydi, fikrini ifodalaydi va jamiyat bilan muloqotga kirishadi. Shu bois ona tili ta’limining sifati boshqa fanlarni o‘zlashtirishdan tortib shaxsning ijtimoiy moslashuviga qadar butun ta’lim jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda davlat tilining nufuzini oshirish va ta’lim mazmunini yangilash bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda [1].

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, an’anaviy “qoida — misol — mashq” tartibidagi o‘qitish modeli o‘quvchining haqiqiy nutqiy faoliyatini rivojlantirishda tobora kam samara bermoqda. O‘quvchilar grammatik qoidalarni yod olishadi, ammo shu qoidalarni jonli nutqda va yozma matn yaratishda qo‘llay olmaydilar. Bu — ta’lim mazmuni bilan real til kompetensiyasi o‘rtasidagi uzilishning yaqqol ko‘rinishidir.

Mazkur maqolaning maqsadi — ona tili o‘qituvchilari duch keladigan muammolarni tizimli tahlil qilish va ularni bartaraf etishning ilmiy asoslangan, amaliyotda sinab ko‘rish mumkin bo‘lgan yechimlarini taqdim etishdir. Maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi:

1) ona tili ta’limidagi asosiy muammolarni aniqlash;

2) ularning pedagogik va ijtimoiy-madaniy sabablarini ochib berish;

3) har bir muammo bo‘yicha metodik yechimlarni asoslash.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ta’lim amaliyotida kuzatiladigan holatlarni umumlashtirish hamda qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

Ona tili ta’limidagi muammolarni tushunish uchun avvalo til bilish nimani anglatishini aniqlab olish zarur. D. Haymsning fikricha, tilni bilish faqat grammatik to‘g‘ri gap tuza olishni emas, balki muayyan vaziyatda nima, kimga, qachon va qanday aytishni bilishni

ham o‘z ichiga oladi; bu holat “kommunikativ kompetensiya” tushunchasi bilan ifodalanadi.[2]

L. S. Vigotskiy ta’limotida til tafakkurning asosiy vositasi sifatida qaraladi, o‘rganish esa ijtimoiy muloqot jarayonida, “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida yuz beradi [3]. Vigotskiy ta’limotidagi ushbu ikki tushunchaning mohiyati quyidagicha izohlaydi:

Til — tafakkur quroli: Vigotskiy bo‘yicha, til shunchaki fikrni ifodalash vositasi emas, balki fikrni shakllantiruvchi asosiy omildir**.** Bola dastlab tildan tashqi muloqot (ijtimoiy nutq) uchun foydalanadi. Keyinchalik bu nutq "ichki nutqqa" (tafakkurga) aylanadi. Ya'ni, bola til yordamida fikrlashni, o‘z xulq-atvorini boshqarishni va muammolarni hal qilishni o‘rganadi.

Demak, o‘quvchi tilni ustoz va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali samarali egallaydi.

S. Krashen mutolaani til o‘zlashtirishning eng kuchli omillaridan biri deb hisoblaydi va ixtiyoriy mutolaa lug‘at hamda yozma nutq sifatini oshirishini ta’kidlaydi [4]. Krashen ta'kidlaganidek, inson o‘zi qiziqqan kitob, maqola yoki komikslarni majburiyatsiz, shunchaki zavq olish uchun o‘qisa, tilni o‘zlashtirish jarayoni keskin tezlashadi

Nihoyat, K. Tomlinson differensial ta’lim g‘oyasini ilgari surib, o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishi va o‘rganish uslubidagi tafovutlarni ta’lim jarayonida hisobga olish zarurligini asoslaydi [5]. U differensial ta’lim (tabaqalashtirilgan ta’lim) g‘oyasi bugungi zamonaviy pedagogikaning eng muhim poydevorlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu yondashuvning bosh maqsadi — sinfdagi barcha o‘quvchilarga bir xil andozadagi topshiriqlarni berishdan voz kechib, har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashishdir. Tomlinson ta’limni tabaqalashtirishda 3 ta asosiy mezon asosida izohlagan.

Til hodisasining “quruq obyekt” sifatida o‘rgatilishi

Ko‘plab darslarda til hodisasi jonli muloqot vositasi sifatida emas, balki tahlil qilinadigan “quruq” obyekt sifatida o‘rgatiladi. O‘quvchi ega, kesim, sifatdosh kabi atamalarni ajrata oladi, lekin

izchil fikr bayon eta olmaydi. Bunday holatda ta’lim natijasi bilim hajmi bilan emas, balki uning amaliy qo‘llanilishi bilan o‘lchanishi kerak degan tamoyil e’tibordan chetda qoladi. Natijada kommunikativ kompetensiya pasayadi: o‘quvchi qoidani biladi, biroq uni vaziyatga moslab qo‘llash, o‘z fikrini mantiqiy izchillikda ifodalash ko‘nikmasiga ega bo‘lmaydi. Bu muammoning asosiy sababi darslarning ko‘proq tilshunoslik bilimini yetkazishga, kamroq nutqiy faoliyatni shakllantirishga yo‘naltirilganligidir.

Mutolaa madaniyati va lug‘at boyligining pasayishi

Ikkinchi muhim muammo — o‘quvchilarning kitob mutolaasiga qiziqishining susayishi va shunga bog‘liq holda lug‘at boyligining torayishidir. Mutolaa nutqiy va yozma kompetensiyaning asosiy manbai bo‘lgani uchun uning kamayishi til egallash sifatiga bevosita ta’sir qiladi . Ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa raqamli matnlar (chat, izoh, post)ga o‘rganib qolgan yosh avlodda uzun matnni tushunish, tahlil qilish va mustaqil fikr yaratish ko‘nikmasi yetarli darajada shakllanmayapti. O‘quvchi matnni yuzaki o‘qib, undagi asosiy g‘oyani, yashirin ma’noni va muallif pozitsiyasini ajrata olmaydi. Bu esa nafaqat ona tili, balki barcha fanlarni o‘zlashtirishga to‘sqinlik qiladi.

Raqamli muhit til savodxonligiga ikki yoqlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, u axborotga kirish, o‘z-o‘zini o‘qitish va ijodiy ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy tarmoqlarda qisqartmalar, imlo qoidalariga rioya qilmaslik va yozuvdagi norasmiylik odat tusiga kirmoqda. O‘quvchi norasmiy yozuv uslubini rasmiy va ilmiy muhitga ko‘chirib, uslub farqini anglamay qo‘yadi. Muammoning ildizi raqamli vositalarning o‘zida emas, balki o‘quvchilarda til uslublari va muloqot vaziyatlari o‘rtasidagi farqni ajratish madaniyatining yetarli shakllantirilmaganidadir.

O‘quvchilar tayyorgarligidagi tafovut va o‘qituvchi kompetensiyasi

Sinfdagi o‘quvchilarning til bilimi, nutq rivoji va o‘rganish sur’ati bir-biridan sezilarli farq qiladi. Barcha o‘quvchiga bir xil topshiriqni bir xil sur’atda berish kuchli o‘quvchilarni zeriktiradi, ortda

qolayotganlarni esa qo‘llab-quvvatlamaydi. Bu muammoni hal etishda o‘qituvchining metodik tayyorgarligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari, baholash usullari va o‘quvchi ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuv o‘qituvchidan doimiy kasbiy rivojlanishni talab qiladi. Kasbiy o‘sish uzluksiz bo‘lmagan holda esa eskirgan metodlar takrorlanishda davom etadi.

Muammolarni bartaraf etish yo‘llari

Darhaqiqat, ta’lim tizimidagi bunday muammoli vaziyatlar yechim topish zarurligini ko‘rsatmoqda. Avvalambor, o‘quvchilarda og‘zaki va yozma savodxonlikni oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni taklif etamiz.

Mutolaa madaniyatini rivojlantirish bir martalik tadbir emas, tizimli ish bo‘lishi kerak. Buning uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

– har bir darsga qisqa “mustaqil mutolaa daqiqasi” kiritish;

– o‘qilgan matn yuzasidan ochiq savollar berish va o‘quvchining shaxsiy fikrini rag‘batlantirish;

– badiiy asarlarni zamonaviy hayot bilan bog‘lash orqali o‘quvchining ichki motivatsiyasini oshirish;

– shaxsiy lug‘at daftari yuritish va yangi so‘zlarni o‘z gaplarida qo‘llashni talab qilish.

Differensial va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim

O‘quvchilarning turli tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda topshiriqlarni tabaqalashtirish har bir o‘quvchining o‘z sur’atida rivojlanishiga imkon beradi. Kuchli o‘quvchilarga ijodiy-tadqiqiy topshiriqlar (masalan, matn uslubini taqqoslash, mini-tadqiqot), qiyinchilik his qilayotganlarga esa bosqichma-bosqich yordamchi topshiriqlar (namuna, reja, tayanch so‘zlar) beriladi. Vigotskiy g‘oyasiga muvofiq, bunday yordam o‘quvchi mustaqil bajara olmaydigan, ammo yordam bilan uddalay oladigan vazifalar doirasida tashkil etilganda eng samarali bo‘ladi. Differensiatsiya o‘quvchini “kuchli” va “kuchsiz”ga ajratish emas, balki har biriga mos yo‘l topish vositasidir.

O‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi

Fan o‘qituvchilari uchun tashkil etiladigan ochiq darslar, o‘zaro tajriba almashish, zamonaviy pedagogik adabiyotlar bilan tanishish va onlayn kurslar orqali malaka oshirish o‘qituvchi kompetensiyasini uzluksiz yangilab turadi. Bu jarayonda “aks ettiruvchi amaliyot” (reflective practice), ya’ni o‘z darsini tahlil qilib, xulosalar chiqarish madaniyati alohida ahamiyatga ega . O‘z faoliyatini tanqidiy baholay oladigan o‘qituvchi muammoni erta ko‘radi va metodini o‘z vaqtida takomillashtiradi.

Yuqorida bayon etilgan muammolar, ularning sabablari va yechimlari o‘zaro bog‘liqligi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Ona tili ta’limidagi muammolar va ularning yechimlari

Muammo	**Asosiy sababi**	**Taklif etiladigan yechim**
Qoidalarni bilish va nutqda qo‘llay olmaslik	Grammatikaning matn va vaziyatdan ajratib o‘rgatilishi	Kommunikativ-faoliyatli yondashuv; “kontekstdagi grammatika”
Mutolaa va lug‘at boyligining pasayishi	Uzun matn bilan ishlash amaliyotining yetishmasligi	Mustaqil mutolaa daqiqasi; ochiq savollar; badiiy matnni hayot bilan bog‘lash
Yozma savodxonlikka raqamli muhitning salbiy ta’siri	Norasmiy, qisqartirilgan yozuv odatining shakllanishi	Uslub farqini o‘rgatish; tahrir va o‘zaro tekshiruv mashqlari
O‘quvchilar tayyorgarligidagi tafovut	Bir xil topshiriq va bir xil sur’atdagi dars	Topshiriqlarni tabaqalashtirish (differensiatsiya)
O‘qituvchi metodik tayyorgarligidagi cheklovlar	Kasbiy rivojlanishning uzluksiz emasligi	Ochiq darslar, tajriba almashish, aks ettiruvchi amaliyot

Muhokama va amaliy tavsiyalar

Taklif etilgan yechimlarning samarasi ularning alohida emas, o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanilishiga bog‘liq. Kommunikativ yondashuv mutolaasiz, mutolaa esa tabaqalashtirilgan topshiriqlarsiz to‘liq natija bermaydi. Shu bois ona tili darsini quyidagi izchil bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

- **Motivatsiya bosqichi:** dars real hayotiy vaziyat yoki qisqa matn bilan boshlanadi, o‘quvchi oldiga nutqiy vazifa qo‘yiladi (masalan, shikoyat xati yoki taqdimot matni yozish);
- **Kuzatish bosqichi:** o‘quvchilar matnda grammatik hodisani mustaqil kuzatadi va qonuniyatni o‘zlari shakllantiradi, o‘qituvchi esa umumlashtirib, aniqlik kiritadi;
- **Qo‘llash bosqichi:** tabaqalashtirilgan topshiriqlar juftlikda va guruhda bajariladi, o‘quvchilar bir-birining matnini tahrir qiladi;
- **Aks ettirish bosqichi:** o‘quvchi va o‘qituvchi dars natijasini baholaydi, keyingi qadamlarni belgilaydi.

Xulosa

Xulosa qilinganda, ona tili ta’limidagi muammolar mohiyatan bitta manbadan — tilni yashaydigan, muloqot qiladigan hodisa emas, balki yodlanadigan qoidalar to‘plami sifatida qarashdan — kelib chiqadi. Shu sababli yechim ham tizimli bo‘lishi lozim:

- grammatika-tarjima modelidan kommunikativ-faoliyatli yondashuvga o‘tish;
- mutolaa va nutq madaniyatini har bir darsda izchil rivojlantirish;
- ta’limni tabaqalashtirish va o‘qituvchining uzluksiz kasbiy o‘sishini ta’minlash.

Ushbu yo‘nalishlar birgalikda qo‘llanilganda, ona tili darsi o‘quvchi uchun quruq qoidalar majmuidan haqiqiy fikrlash, muloqot va o‘zlikni anglash maydoniga aylanadi. Bu esa ona tili o‘qituvchisi oldida turgan bosh vazifa — savodli, mustaqil fikrlaydigan va milliy qadriyatlarni qadrlaydigan shaxsni tarbiyalashning ilmiy-metodik poydevoridir. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan yondashuvlarning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali miqdoriy jihatdan baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. Hymes D. On communicative competence // Pride J. B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. P. 269–293.

3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

4. Krashen S. The Power of Reading: Insights from the Research. 2nd ed. Westport, CT: Libraries Unlimited, 2004.

Ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi va o‘quvchilarda funksional o‘qish savodxonligini shakllantirish

Mamaqo'ziyeva Malika Shukurjonovna
Jizzax shahar 21- umumiy maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari
Isroilova Barno Abdulhaqovna
Jizzax shahar 19- umumiy maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning o‘quvchilarda funksional o‘qish savodxonligini shakllantirishdagi pedagogik ahamiyati yoritilgan. Maqolada ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi o‘quvchilarda funksional o‘qish savodxonligini shakllantirishning hal qiluvchi omili sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishi, tajriba almashishi, mentorlik va refleksiv faoliyatining ta’lim natijalariga ta’siri ko‘rsatib beriladi. Maqola yakunida ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish va o‘quvchilarning funksional o‘qish

savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili ta’limi, kasbiy kompetensiya, pedagogik-metodik kompetensiya, funksional o‘qish savodxonligi, matn bilan ishlash, formativ baholash, refleksiya, kasbiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье подчеркивается педагогическая важность развития профессиональной компетентности преподавателя родного языка в формировании функциональной грамотности чтения у учащихся. Анализируется профессиональная компетентность преподавателя родного языка как решающий фактор в формировании функциональной грамотности чтения у учащихся. Также показано влияние непрерывного профессионального развития, обмена опытом, наставничества и рефлексивной деятельности преподавателя на результаты обучения. В заключение статьи разработаны практические рекомендации по повышению профессиональной компетентности преподавателя родного языка и развитию функциональной грамотности чтения у учащихся.

Ключевые слова: обучение на родном языке, профессиональная компетентность, педагогико-методическая компетентность, функциональная грамотность чтения, работа с текстом, формирующее оценивание, рефлексия, профессиональное развитие.

Abstract: This article highlights the pedagogical significance of developing a native language teacher's professional competence in fostering functional reading literacy among students. It analyzes the teacher's professional competence as a decisive factor in shaping students' functional reading literacy. Furthermore, the article demonstrates the impact of continuous professional development, experience sharing, mentoring, and reflective practice on educational outcomes. Finally, practical recommendations are proposed to enhance the professional competence of native language teachers and to develop students' functional reading literacy.

Keywords: native language education, professional competence, pedagogical-methodological competence, functional reading literacy, working with texts, formative assessment, reflection, professional development.

Bugungi pedagog zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish, individual va differensial yondashuvlarni qo'llash hamda o'z pedagogik faoliyatini muntazam tahlil qilib borishi zarur. Bunday talablar o'qituvchining kasbiy rivojlanishini uzluksiz jarayon sifatida tashkil etishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, uzluksiz ta'lim pedagogning bilim, ko'nikma, kompetensiya va kasbiy tajribasini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida qaraladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlar ham pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish, malakasini muntazam takomillashtirish va zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Ayniqsa, ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi, innovatsion fikrlashi, metodik tayyorgarligi va o'z ustida mustaqil ishlash ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim sifati, avvalo, o'qituvchi sifati bilan belgilanadi. Ona tili o'qituvchisi bu jarayonda alohida o'rin tutadi: u nafaqat lingvistik bilim beradi, balki o'quvchining barcha fanlarni o'zlashtirishi asosida yotgan o'qish, yozish, tinglash va gapirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim sohasidagi islohotlarning huquqiy asosini "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun tashkil etadi [1]. Bundan tashqari xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida esa xalqaro baholash tadqiqotlarida, jumladan PISA'da yuqori natijalarga erishish maqsadi belgilangan [2]. Shuningdek dars jarayonlarini bevosita axborot –kommunikatsiyalar,turli multimediali vositalar yordamida olib borish o'quvchini dars jarayoniga yanada qiziqtiradi. Ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanib dars o'tish nafaqat ona tili va o'qish

savodxonligi darslarida,balki boshqa fanlar uchun ham tegishli bilimga ega bo’lishni ifodalaydi.[3]

Maqolaning maqsadi — ona tili o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyasining tarkibini aniqlash va uning o‘quvchilarda funksional o‘qish savodxonligini shakllantirishdagi o‘rnini asoslash. Bunda o‘zbek va xorijiy manbalarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish, ta’lim amaliyotini umumlashtirish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

So‘nggi yillardagi tadqiqotlarda interfaol va noan’anaviy metodlar orqali o‘quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga, shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishga e’tibor kuchaygan. Ayni paytda ko‘rib chiqilgan manbalarda o‘qituvchi kompetensiyasini o‘quvchi natijalari va xalqaro baholash mezonlari bilan bog‘lash masalasi nisbatan kam yoritilgan, bu esa mavzuning dolzarbligini oshiradi.

Xorijiy adabiyotda o‘qituvchi bilimi masalasi chuqur o‘rganilgan. L. Shulman o‘qituvchi bilimining muhim qismi sifatida “predmetni o‘qitish bilimi” (pedagogical content knowledge) tushunchasini ilgari surdi: bu — predmet mazmunini o‘quvchi uchun tushunarli shaklga keltira olish, o‘quvchilarning tipik qiyinchiliklarini oldindan ko‘ra bilish qobiliyatidir [4]. Bu qarashlar ona tili o‘qituvchisidan faqat tilshunoslikni bilishni emas, uni o‘rgata olishni ham talab qilishini ko‘rsatadi.

O‘qituvchi kasbiy kompetensiyasining tarkibi

Yuqoridagi nazariy qarashlar va milliy amaliyotni umumlashtirib, ona tili o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyasini besh tarkibiy qismdan iborat deb qarash mumkin (1-jadval). Bu qismlar o‘zaro bog‘liq: masalan, kuchli lingvistik bilim metodik tayyorgarliksiz o‘quvchi nutqining o‘sishiga olib kelmaydi, refleksiv yondashuvsiz esa metodik usullar takrorlanib, yangilanmay qoladi.

1-jadval. Ona tili o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyasining tarkibi

Kompetensiya turi	**Mazmuni**	**Ona tili darsidagi ifodasi**
Predmet	Til tizimi, me’yorlar,	Qoidani tushuntirish bilan

(lingvistik)	matn va uslubiyat bo‘yicha chuqur bilim	birga, uni matn va nutq vaziyatida ko‘rsata olish
Pedagogik-metodik	Mavzuni o‘quvchi tushunadigan shaklga keltirish, tipik xatolar sabablarini bilish	Mavzuga mos usul, misol va topshiriq tanlash; xatoni o‘rganish imkoniyatiga aylantirish
Raqamli	Texnologiya, pedagogika va predmet mazmunini uyg‘unlashtirish	Elektron lug‘at, imlo tekshirgich va hamkorlikdagi hujjatlarni o‘quv maqsadiga xizmat qildirish
Baholash savodxonligi	Formativ va summativ baholash, mezon (rubrika) ishlab chiqish	Natijani faqat ballga emas, o‘quvchining keyingi qadamiga yo‘naltirish
Refleksiv	O‘z darsini tahlil qilish va takomillashtirish	Dars tahlili, hamkasblar kuzatuvi, kasbiy kundalik yuritish

Kompetensiyalar bir vaqtda shakllanmaydi. Yosh mutaxassis ko‘proq predmet va metodik tayyorgarlikka tayanadi, tajriba oshgani sari baholash savodxonligi va refleksiv yondashuv kuchayadi. Shu sababli kasbiy rivojlanish dasturlari o‘qituvchining tajribasi va ehtiyojiga qarab tabaqalashtirilishi, ya’ni o‘qituvchining o‘ziga ham differensial yondashuv qo‘llanishi lozim.

An’anaviy ona tili darsida esa matn ko‘pincha grammatik tahlil uchun material sifatida ishlatiladi, mazmun bilan ishlash ikkinchi darajaga tushib qoladi.

Bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun o‘qituvchi matn bilan ishlashni uch bosqichda tashkil etishi mumkin:

- **o‘qishdan oldin:** sarlavha va tasvirlarga qarab taxmin qilish, o‘qish maqsadini belgilash, mavzu bo‘yicha mavjud bilimni faollashtirish;

– **o‘qish davomida:** tayanch fikrlarni belgilash, noma’lum so‘zning ma’nosini kontekstdan aniqlash, savollar qo‘yish;
– **o‘qishdan keyin:** matnni o‘z so‘zi bilan qisqa bayon qilish, fakt va fikrni ajratish, muallif maqsadi va ishonchliligini baholash.

Savollar ham uch darajada beriladi: matndagi ma’lumotni topishga, matn mazmunini sharhlab xulosa chiqarishga hamda o‘z nuqtai nazarini dalillar bilan asoslashga oid. Amaliyotda bir mavzu bo‘yicha turli tipdagi matnlar (hikoya, e’lon, jadval, izoh, yangilik) bilan ishlash o‘quvchini real hayotda uchraydigan uzluksiz va uzuq matnlarga tayyorlaydi. Bunda grammatik mavzu ham matn ichida o‘rgatiladi: masalan, sifatdosh mavzusi matndagi tasvir va tavsif vositalarini tahlil qilish orqali mustahkamlanadi.

Funksional o‘qish savodxonligi lug‘at boyligi bilan chambarchas bog‘liq. Yangi so‘zlarni ro‘yxat sifatida yodlatish o‘rniga, ularni matn ichida o‘rgatish, so‘z yasalishi, sinonim va antonimlar orqali ma’no munosabatlarini ko‘rsatish, o‘quvchining o‘z nutqida qo‘llashini talab qilish samaraliroq. Shaxsiy lug‘at daftari yoki elektron lug‘at bilan ishlash bu jarayonni o‘quvchi uchun mustaqil odatga aylantiradi.

S. Grem va D. Perin o‘smirlarning yozma nutqini yaxshilashga oid tadqiqotlarni umumlashtirib, yozish strategiyalarini aniq o‘rgatish, hamkorlikda yozish, yaxshi namunalarni tahlil qilish va jumlalarni birlashtirish mashqlari kabi usullarning samarali ekanini ko‘rsatdilar [5]. Bu usullarni ona tili darsida qo‘llash qiyin emas: o‘quvchilar juftlikda bir-birining insho rejasini muhokama qiladi, namuna matn tuzilishini tahlil qiladi, qisqa gaplarni bitta murakkab gapga birlashtirib, nutq ravonligini oshiradi.

O‘qituvchi kompetensiyasi bir martalik kurs bilan shakllanmaydi. L. Darling-Hammond va hamkorlarining xalqaro tadqiqotlar sharhiga ko‘ra, o‘qituvchilar kasbiy rivojlanishi predmet mazmuniga qaratilgan, faol o‘rganishga asoslangan, hamkorlikda o‘tkaziladigan, samarali amaliyot namunalarini ko‘rsatadigan, murabbiylik va fikr-mulohazani o‘z ichiga olgan hamda uzoq muddatli bo‘lganda yaxshiroq natija beradi [6]. Ona tili fani uchun bu tamoyillarni quyidagicha amalga oshirish mumkin:

– maktab ichida ona tili o‘qituvchilarining kasbiy o‘quv hamjamiyatlarini tashkil etish va muntazam uchrashuvlarda real o‘quvchi ishlari (insho, o‘qish topshiriqlari natijalari) tahlil qilish;
– ochiq darslar va o‘zaro dars kuzatuvini “nima yaxshi ishladi va nimani o‘zgartirish kerak” mezoni asosida tashkil etish;
– tajribali o‘qituvchilar bilan yosh mutaxassislar o‘rtasida murabbiylik (mentorlik) tizimini yo‘lga qo‘yish;
– PISA va milliy baholash topshiriqlari asosida o‘z darsiga mos matn va savollar bankini shakllantirish.

Bu yondashuvning muhim afzalligi shundaki, o‘qituvchi nazariyani o‘z sinfi va o‘z o‘quvchilari materialida sinab ko‘radi, natijani hamkasblari bilan muhokama qiladi va shu orqali amaliy tajribani tizimli bilimga aylantiradi. Bunday dars tuzilmasida grammatik va imloviy bilim ham chetda qolmaydi: o‘quvchi fikrni ifodalovchi gap qurilmalarini, bog‘lovchi vositalarni va tinish belgilarini o‘z yozuvida qo‘llash orqali mustahkamlaydi. O‘qituvchi esa dars davomida kuzatuv orqali qaysi o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam kerakligini aniqlab, keyingi darsni shunga moslab rejalashtiradi.

Taklif etilgan yondashuvlarning samarasi maktab sharoitiga, o‘quv soatlari hajmiga va o‘quvchilar tayyorgarligiga bog‘liq bo‘ladi. Darsliklar va me’yoriy hujjatlarda belgilangan mavzular hajmi ba’zan o‘qituvchini matn bilan chuqur ishlashdan ko‘ra dastur mazmunini yetkazishga undaydi; bunda o‘qituvchining ijodiy yondashuvi va rahbariyat qo‘llab-quvvatlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Yana bir muhim omil — o‘qish madaniyatini shakllantirishda maktab, oila va kutubxonaning hamkorligi. O‘qituvchi o‘quvchiga sinfda o‘qish strategiyalarini o‘rgatishi mumkin, biroq o‘qishga qiziqish ko‘p jihatdan uyda va ijtimoiy muhitda shakllanadi. Shu bois ota-onalar bilan hamkorlikda oilaviy mutolaa, kutubxona tashriflari va o‘qilgan asarlar muhokamasi kabi tadbirlarni tashkil etish o‘qituvchi ishini samarali to‘ldiradi.

Mazkur vazifalar ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasini o‘quvchilarning funksional savodxonligi bilan bog‘liq holda o‘rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. O‘qituvchi

dars jarayonida matnni faqat grammatik tahlil qilish obyekti sifatida emas, balki o‘quvchining fikrlashi, tushunishi, baholashi va mustaqil xulosa chiqarishini rivojlantiruvchi ta'lim vositasi sifatida qo‘llashi lozim. Bunda o‘qituvchining predmetga oid bilimlari pedagogik-metodik kompetensiya, raqamli kompetensiya, baholash savodxonligi va refleksiv yondashuv bilan uyg‘unlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son.
3. Omonova, D. N. Q. (2021). The Linguistic competence in language teaching based on Integrative Approach. In World science: problems and innovations (pp. 213-215).
4. Shulman L. S. Those who understand: Knowledge growth in teaching // Educational Researcher. 1986. Vol. 15(2). P. 4–14.
5. Graham S., Perin D. Writing Next: Effective Strategies to Improve Writing of Adolescents in Middle and High Schools. Washington, DC: Alliance for Excellent Education, 2007.
6. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute, 2017.

Ta'lim sifatini oshirishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'rni va ahamiyati

Xo’jaqulov Baxtiyor Mamirovich
Zarbdor tumani 6-maktab
Ma’naviy ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada ta'lim sifatini oshirishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'rni va ahamiyati nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim sifati tushunchasining kengaytirilgan talqini asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'quv natijalariga, o'quvchi motivatsiyasiga va maktab muhitiga ta'sir mexanizmlari ko'rsatiladi. Ijtimoiy-emotsional o'rganish va xarakter tarbiyasi bo'yicha xalqaro tadqiqotlar natijalari umumlashtiriladi, oila, mahalla va maktab hamkorligiga asoslangan amaliy yo'nalishlar hamda samaradorlikni baholash ko'rsatkichlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ta'lim va tarbiya uzviyligi, ta’lim sifati, o‘quvchi shaxsi, pedagogning shaxsiy namunasi, pedagogik munosabat, axloqiy qadriyatlar, tarbiyaviy jarayon

Аннотация: В статье теоретически и эмпирически анализируется роль и значение духовно-воспитательной работы в повышении качества образования. На основе расширенной интерпретации понятия качества образования показаны механизмы влияния духовно-воспитательной работы на результаты обучения, мотивацию учащихся и школьный климат. Обобщены результаты международных исследований в области социально-эмоционального обучения и воспитания характера, предложены практические направления, основанные на сотрудничестве семьи, соседства и школы, а также показатели оценки эффективности.

Ключевые слова: качество образования, духовно-воспитательная работа, преемственность образования и воспитания, качество образования, личность ученика, личный

пример учителя, педагогическое отношение, моральные ценности, образовательный процесс.

Abstract: The article provides a theoretical and empirical analysis of the role and significance of spiritual-enlightenment activities in enhancing the quality of education. Based on an expanded interpretation of the concept of educational quality, the mechanisms by which spiritual-enlightenment activities influence learning outcomes, student motivation, and the school environment are outlined. The article summarizes findings from international research on social-emotional learning and character education, and proposes practical approaches—rooted in collaboration between the family, the local community (mahalla), and the school—along with indicators for evaluating effectiveness.

Keywords: quality of education, spiritual-enlightenment activities, integration of instruction and upbringing, student personality, teacher's personal example, pedagogical relationship, moral values, educational process.

Ta'lim sifati ko'pincha o'quvchilarning imtihon va test natijalari bilan o'lchanadi. Biroq bunday yondashuv ta'lim oldiga qo'yilgan maqsadning faqat bir qismini qamrab oladi. Bilimli, lekin mas'uliyat va axloqiy mezonlardan mahrum shaxs jamiyat uchun ham, o'zi uchun ham to'liq foyda keltira olmaydi. Shu sababli zamonaviy ta'limda sifat tushunchasi bilim bilan bir qatorda shaxsning qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy mas'uliyatini ham o'z ichiga oladigan kengroq ma'noda talqin qilinmoqda.

O'zbekistonda bu masala davlat siyosatida alohida o'rin tutadi. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, yoshlarni ma'naviy jihatdan yetuk etib tarbiyalash ustuvor vazifalar qatorida ko'rsatilgan.[1] Bundan tashqari xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ham o'quvchilarda nafaqat bilim, balki kompetensiyalar va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga e'tibor qaratadi [2]. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ta'lim va tarbiya jarayonlarining uzviyligini nazarda tutadi[3]. Shuningdek, o‘quvchi tarbiyasida maktabning oila va mahalla bilan hamkorligi alohida

ahamiyat kasb etadi. Ta’lim muassasasida berilayotgan tarbiyaviy ta’sir oiladagi munosabatlar va mahalladagi ijtimoiy muhit bilan uyg‘unlashgandagina uning barqarorligi ta’minlanadi. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy ishlarni boshqarishda ota-onalar, mahalla faollari, pedagoglar, psixologlar va boshqa ijtimoiy hamkorlarning imkoniyatlaridan tizimli foydalanish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonini faqat bilim berish bilan cheklamasdan, o‘quvchining shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishini ta’minlash bilan uyg‘un holda tashkil etish zamonaviy maktab oldidagi muhim vazifalardan biridir. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun esa yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ularning shaxs sifatida shakllanishiga sharoit yaratishni davlat siyosatining yo'nalishi sifatida belgilaydi[4].

Shunga qaramay, amaliyotda ma'naviy-ma'rifiy ishlar ko'pincha alohida, o'quv jarayonidan ajralgan tadbirlar to'plami sifatida tushuniladi. Bu maqolaning muammosini belgilaydi: ma'naviy-ma'rifiy ishlar ta'lim sifatiga qanday va qaysi mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatadi hamda bu ta'sirni oshirish uchun qanday shartlar zarur? Maqolaning maqsadi shu savolga ilmiy adabiyotlar tahlili asosida javob berishdir. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy umumlashtirish va xalqaro meta-tahlillar natijalarini talqin qilish usullaridan foydalanildi.

Ta'lim sifati va ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'zaro bog'liqligi

Ma'naviyat tushunchasi milliy ilmiy adabiyotda insonning ichki dunyosi, aql-zakovati, e'tiqodi va axloqiy pokligi bilan bog'lab talqin qilinadi[5]. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar esa shaxsda shu fazilatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyat tizimi bo'lib, unga ma'rifiy suhbatlar, kitobxonlik, tarixiy va madaniy merosni o'rganish, ijtimoiy loyihalar, vatanparvarlik va axloqiy tarbiya tadbirlari kiradi.

Ta'lim va tarbiya birligi g'oyasi yangi emas. Sharq mutafakkirlari, xususan Abu Nasr Farobiy, bilim va ezgu xulqni sa'odatga erishish yo'lida uzviy deb qaragan[6]. Jadid ma'rifatparvarlaridan biri Abdurauf Fitrat ham bola tarbiyasida oila, maktab va jamiyat mas'uliyatini alohida ta'kidlagan [7]. G'arb

pedagogikasida E. Dyurkgeym esa ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida axloqiy tarbiyani ko'rsatib, maktabni shaxsni jamiyat me'yorlariga bog'laydigan muhim institut deb hisoblagan[8].

Shu asosda ta'lim sifatini uchta o'lchamda ko'rish mumkin: natija sifati (o'quvchi nimani bilishi va qila olishi), jarayon sifati (qanday o'qitilishi) va muhit sifati (o'quvchi o'zini qanday his qilishi, qanday qadriyatlar hukmron ekani). Ma'naviy-ma'rifiy ishlar, asosan, uchinchi o'lchamga bevosita, birinchi va ikkinchisiga esa bilvosita ta'sir qiladi. Bu shuni bildiradiki, ular ta'limning "qo'shimcha" qism emas, sifat tizimining tarkibiy elementidir.

L. Kolberg axloqiy fikrlashning bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatib, bu jarayon bolaning ijtimoiy tajribasi va muhokamalarda ishtirokiga bog'liq ekanini ta'kidlagan. Demak, axloqiy qadriyatlarni faqat ma'ruza orqali yetkazish yetarli emas: o'quvchi ularni muhokama qilishi, o'z pozitsiyasini asoslashi va turli fikrlarga duch kelishi lozim.

A. Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasida kishi xulq-atvorni ko'p hollarda boshqalarni kuzatish va ularga taqlid qilish orqali o'zlashtirishini ko'rsatdi. Bu o'qituvchi va murabbiylarning shaxsiy namunasi ma'naviy tarbiyaning eng kuchli vositalaridan biri ekanini anglatadi. O'qituvchi bilimga, halollikka, vaqtga munosabati bilan o'quvchiga doimiy ravishda ta'sir ko'rsatadi.

E. Desi va R. Rayanning o'z-o'zini belgilash nazariyasiga ko'ra, o'quvchining ichki motivatsiyasi uning mustaqillik, layoqat va ijtimoiy bog'liqlik ehtiyojlari qondirilganda kuchayadi[9]. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar o'quvchini jamoaga qo'shilish, mazmunli faoliyatda ishtirok etish va o'z hissasini ko'rish imkoniyati bilan ta'minlab, aynan shu ehtiyojlarni qondiradi. O'zbekiston sharoitida bunday muhitlarning muhim tarkibiy qismi mahalla hisoblanadi. Bu ma'naviy-ma'rifiy ishlarni faqat maktab devorlari ichida emas, oila va mahalla bilan uyg'un tashkil etishni taqozo etadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan o'tkazilgan PISA-2018 tadqiqotining maktab hayotiga bag'ishlangan hisobotida ham o'quvchilarning maktabga mansublik hissi, tengdoshlar bilan munosabati va bulling holatlari ularning farovonligi hamda o'quv

natijalari bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. Bu ma'naviy-ma'rifiy ishlarning maktab muhitini yaxshilashga qaratilgan qismi ta'lim sifatiga bevosita aloqador ekanini tasdiqlaydi.

Biroq bu dalillarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish lozim. Tadqiqotlarning ko'pchiligi boshqa mamlakatlar sharoitida o'tkazilgan, samaradorlik dasturning mazmuni va sifatiga qarab keskin farq qiladi, ba'zi bog'liqliklar esa sabab-oqibat munosabati emas, o'zaro aloqadorlikni ko'rsatadi. Shu sababli O'zbekiston sharoitida bunday ta'sirni mahalliy eksperimental tadqiqotlar bilan tekshirish zarur.

Adabiyotlar tahlili ma'naviy-ma'rifiy ishlarning ta'lim sifatiga ta'sirini kuchaytiradigan bir necha yo'nalishni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Birinchi yo‘nalish — pedagog shaxsining tarbiyaviy ta’siri va o‘quvchi bilan samarali munosabatni yo‘lga qo‘yishdir.

O‘quvchi shaxsining shakllanishida o‘qituvchining kundalik xulq-atvori, muloqot madaniyati, kasbiga munosabati va shaxsiy fazilatlari muhim tarbiyaviy omil hisoblanadi. T. Likona xarakter tarbiyasida pedagogning uch muhim vazifasini — o‘quvchiga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, ijobiy xulq-atvor namunasi bo‘lish hamda zarur vaziyatlarda maslahat va yo‘l-yo‘riq berishni alohida ta’kidlaydi. Bu yondashuv A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasidagi kuzatish va taqlid orqali xulq shakllanishi haqidagi qarashlari bilan hamohangdir. Shundan kelib chiqib, o‘qituvchining o‘quvchiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, o‘z majburiyatlariga mas’uliyat bilan yondashishi va kasbiy faoliyatiga samimiy munosabati o‘quvchi uchun kuchli tarbiyaviy namuna vazifasini bajaradi.

Ikkinchi yo‘nalish — ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni fanlarni o‘qitish mazmuni bilan uyg‘unlashtirishdir.

Tarbiya jarayonini faqat maxsus tadbirlar doirasida tashkil etish bilan cheklanish kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, axloqiy mazmunni bevosita dars jarayoniga olib kirish o‘quvchining qadriyatlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashiga imkon yaratadi. Jumladan, adabiyot mashg‘ulotlarida badiiy qahramonlarning xatti-

harakatlari va axloqiy qarorlarini tahlil qilish, tarix fanida jadidchilik harakati hamda buyuk mutafakkirlar merosini o‘rganish, tabiiy fanlarda esa ilmiy halollik, mas’uliyat va ilmiy faoliyatning jamiyat oldidagi ahamiyatini muhokama qilish mumkin. Bunday yondashuv ma’naviy-ma’rifiy tarbiyani alohida tadbirlar majmuasi emas, balki ta’lim jarayonining uzviy tarkibiy qismi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Uchinchi yo‘nalish — maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlikni tizimli tashkil etishdir.

O‘quvchi tarbiyasining samaradorligi ko‘p jihatdan uning ta’lim muassasasida, oilada va ijtimoiy muhitda oladigan tarbiyaviy ta’sirlarining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq. J. Epsteinning maktab va oila hamkorligi modelida ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish, muntazam muloqot o‘rnatish, uy sharoitida o‘qishni qo‘llab-quvvatlash, maktab faoliyatida ixtiyoriy ishtirok etish, muhim qarorlarni qabul qilishda ota-onalar ishtirokini ta’minlash hamda jamiyat bilan hamkorlik qilish kabi yo‘nalishlar ko‘rsatiladi[10]. Mazkur yondashuvni mahalla faollari, ota-onalar va maktab pedagoglari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali mahalliy sharoitga moslashtirish mumkin. Bunda barcha subyektlarning umumiy maqsadi o‘quvchining har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga qaratiladi.

To‘rtinchi yo‘nalish — o‘quvchilarni zamonaviy axborot muhitida ongli va mas’uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlashdir.

Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida yoshlar turli mazmundagi axborotlarni tez va katta hajmda qabul qilmoqda. Bunday sharoitda o‘quvchining axborotni tanqidiy baholay olishi, ishonchli va shubhali manbalarni farqlashi, manipulyativ kontentni anglay olishi hamda raqamli makonda axloqiy me’yorlarga amal qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy faoliyat doirasida media va axborot savodxonligini rivojlantirish, kiberbullingning oldini olish, internetdan xavfsiz foydalanish va raqamli muloqot madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan ishlarni kuchaytirish zarur. Mazkur yo‘nalish o‘quvchilarda tanqidiy

fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va turli axborot ta’sirlariga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi uchun bir necha shart bajarilishi lozim. Birinchidan, ishlar tadbirlar soniga emas, aniq maqsad va kutilayotgan natijaga asoslanishi kerak. Ikkinchidan, ular sinf va maktab hayotining doimiy qismi bo'lishi, bir martalik aksiyalar bilan cheklanmasligi zarur. Uchinchidan, o'qituvchilar va tarbiyaviy ishlar bo'yicha mas'ullar uchun uzluksiz kasbiy tayyorgarlik tashkil etilishi lozim. To'rtinchidan, o'quvchining o'zi rejalashtirish va o'tkazishda ishtirok etishi kerak, chunki majburan o'tkaziladigan tadbir ichki motivatsiyani kuchaytirmaydi.

Samaradorlikni baholashda rasmiy hisobotlardan ko'ra o'quvchilarning haqiqiy o'zgarishini ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar ahamiyatliroq. Ularga davomat va intizom ko'rsatkichlari, bulling va nizo holatlari soni, o'quvchilarning maktab muhitidan qoniqishi, kitob o'qish va ijtimoiy faollik darajasi, shuningdek, o'quv motivatsiyasi va yutuqlaridagi o'zgarishlar kiradi. Bunday ma'lumotlar anonim so'rovnoma, kuzatuv va maktab statistikasi asosida to'planib, vaqt davomida taqqoslanishi kerak.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni faqat qisqa muddatli natijalar bilan baholash mumkin emas. Qadriyatlarning shakllanishi uzoq vaqt talab qiladi va uning ta'sirini bir necha oy yoki bir o'quv yilida to'liq ko'rish qiyin. Shu sababli baholash tizimi ham qisqa muddatli, ham uzoq muddatli ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq.

Tahlil natijalari quyidagi xulosalarga olib keladi. Birinchidan, ta'lim sifati faqat o'quv natijasi bilan cheklanmaydi va u shaxsning qadriyatlari, xulq-atvori hamda maktab muhiti sifatini ham o'z ichiga oladi. Bu ma'naviy-ma'rifiy ishlarni sifat tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rishni taqozo etadi. Ikkinchidan, nazariy jihatdan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning ta'siri axloqiy fikrlashni rivojlantirish, namuna orqali o'rganish, ichki motivatsiyani kuchaytirish va oila hamda jamiyat bilan hamkorlik mexanizmlari orqali amalga oshadi. Uchinchidan, xalqaro tadqiqotlar tizimli tashkil etilgan ijtimoiy-emotsional va xarakter tarbiyasi dasturlarining xulq-atvorga va

o'quv natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi, biroq samara dasturning sifatiga bog'liq.

Amaliyotda eng muhimi o'qituvchi namunasi, qadriyatlarni fan mazmuniga singdirish, oila-mahalla-maktab hamkorligi va axborot muhitiga tayyorlashdan iborat to'rt yo'nalishni uyg'unlashtirish hisoblanadi. Keyingi ilmiy izlanishlar uchun O'zbekiston maktablarida ma'naviy-ma'rifiy dasturlarning o'quv natijalariga ta'sirini eksperimental tarzda o'rganish istiqbolli yo'nalishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.

2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, 2016-yil 14-sentyabr, O'RQ-406-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.

5. Abu Nasr Farobiy. *Fozil odamlar shahri.* Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.

6. Fitrat A. *Oila yoki oila boshqarish tartiblari.* Toshkent: Ma'naviyat, 1998.

7. Karimov I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

Ta’lim jarayonida o‘smirlarda internetga qaramlik va gadjetmaniya profilaktikasi hamda korreksiyasida innovatsion yondashuvlar

Kubayeva Gulchehra

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida 13–16 yoshli o‘smirlar o‘rtasida internetga qaramlik hamda gadjetmaniya muammolarining psixologik omillari, uning o‘quv faoliyatiga salbiy ta’siri va zamonaviy psixologik-pedagogik texnologiyalar yordamida profilaktika va korreksiya qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda K. Yang va A. Jigurova metodikalari vositasida o‘smirlarning raqamli vositalarga bog‘liqlik darajasi tahlil qilinib, IT-vositalari hamda trening dasturlari orqali muammoni bartaraf etishning amaliy usullari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim jarayoni, o‘smirlik davri, internetga qaramlik, gadjetmaniya, IT-vositalari, K. Yang testi, A. Jigurova metodikasi, psixologik korreksiya, profilaktika.

Аннотация: В данной статье освещаются психологические факторы интернет-зависимости и гаджетомании среди подростков 13–16 лет в образовательном процессе, их негативное влияние на учебную деятельность, а также вопросы профилактики и коррекции с использованием современных психолого-педагогических технологий. В исследовании на основе методик К. Янг и А. Жигуровой проанализирован уровень цифровой зависимости подростков и предложены практические методы решения проблемы с помощью ИТ-средств и тренинговых программ.

Ключевые слова: образовательный процесс, подростковый возраст, интернет-зависимость, гаджетомания, ИТ-средства, тест К. Янг, методика А. Жигуровой, психологическая коррекция, профилактика.

Abstract: This article highlights the psychological factors of internet addiction and gadget addiction among adolescents aged 13–16 in the educational process, their negative impact on learning

activities, and the issues of prevention and correction using modern psychological and pedagogical technologies. Based on the methodologies of K. Young and A. Zhigurova, the study analyzes the level of adolescents' digital dependence and proposes practical methods to overcome the problem using IT tools and training programs.

Keywords: educational process, adolescence, internet addiction, gadget addiction, IT tools, K. Young test, A. Zhigurova method, psychological correction, prevention.

Bugungi kunda ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va IT-vositalarining jadal kirib kelishi o‘quv samaradorligini oshirish bilan birga, o‘smirlar o‘rtasida raqamli vositalardan me’yordan ortiq foydalanish, ya’ni "internetga qaramlik" (Internet Addiction) va "gadjetmaniya" muammolarini keltirib chiqarmoqda. 13–16 yoshli o‘smirlar psixik va emotsional rivojlanishning o‘tish bosqichida bo‘lganliklari sababli, virtual olamga tez moslashadilar va undagi sun’iy muloqot hamda o‘yinlarga bog‘lanib qoladilar.

Ta’lim jarayonida psixologik yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish hamda IT-vositalaridan to‘g‘ri foydalanish madaniyatini shakllantirish o‘smirlarning har tomonlama barkamol rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, o‘smirlarda gadjetmaniyaning vujudga kelish sabablarini empirik o‘rganish va uni psixologik-pedagogik profilaktika qilish usullarini ishlab chiqish o‘ta dolzarbdir.

Ta’lim amaliyotida quyidagi holatlar profilaktik e’tibor talab qiladigan belgilar sifatida qaralishi mumkin:

- ✓ o‘quvchining gadjetdan foydalanish vaqtini nazorat qila olmasligi;
- ✓ dars yoki uy vazifasi vaqtida muntazam ravishda telefonga chalg‘ishi;
- ✓ internetdan foydalanishni cheklashga uringanda kuchli norozilik bildirishi;
- ✓ uyqu vaqtining kechikishi yoki uyqu rejimining buzilishi;
- ✓ o‘qish samaradorligi va akademik faollikning pasayishi;

✓ real hayotdagi muloqot va faoliyatlarga qiziqishning kamayishi;

✓ ijtimoiy tarmoqlar yoki onlayn o‘yinlar bilan bog‘liq faoliyatni boshqa majburiyatlardan ustun qo‘yish;

✓ internetdan foydalanish sababli oilaviy yoki tengdoshlar bilan nizolarning ko‘payishi;

✓ internetdan foydalanish imkoniyati bo‘lmaganda kuchli bezovtalik yoki jahldorlik namoyon bo‘lishi

Raqamli texnologiyalar ta’lim imkoniyatlarini kengaytirayotgan bir paytda, ulardan nazoratsiz va maqsadsiz foydalanish o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, vaqtni boshqarishi, ijtimoiy munosabatlari va kundalik faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Internetga qaramlik va xulq-atvor bog‘liqligi muammosi xorijiy va mahalliy psixologlar tomonidan faol o‘rganilgan:

• **K. Yang (Kimberly Young)** internetga qaramlikning diagnostic mezonlarini ishlab chiqib, uni shaxsning emotsional va ijtimoiy moslashuvi buzilishi bilan bog‘lagan.

• **A. Jigurova** o‘z tadqiqotlarida o‘smirlarning kompyuter o‘yinlari va gadjetlarga bog‘liqligining ijtimoiy-psixologik omillarini tahlil qilgan.

• **A.E. Voiskunskiy** virtual muloqotning o‘smir shaxsi shakllanishidagi kompensatorlik funksiyasini asoslab bergan.

Ushbu manbalar shuni ko‘rsatadiki, gadjetmaniya ta ta’lim jarayonida o‘quvchining diqqat va xotira ko‘rsatkichlarini pasaytiradi hamda real muloqotdan uzilishiga olib keladi.

Empirik asosda o‘tkazilgan bo‘lib, unda quyidagi metodikalardan foydalanildi:

1. **K. Yangning "Internetga qaramlikni tashxis qilish" testi (IAT):**

O‘smirlarning internet tarmog‘iga bog‘liqlik darajasini aniqlash uchun.

2. **A. Jigurovaning "Gadjet va kompyuter o‘yinlariga bog‘liqlik" metodikasi:** O‘smirning vaqt balansi va virtual olamdagi emotsional holatini baholash uchun.

O‘tkazilgan empirik o‘rganish natijalariga ko‘ra, o‘smirlar o‘rtasida internet va gadjetlarga bog‘liqlik ko‘rsatkichlari quyidagicha namoyon bo‘ldi:

Bog‘liqlik darajasi	**Ko‘rsatkich (%)**	**Psixologik va o‘quv faoliyatidagi xususiyatlari**
Me’yoriy daraja	28%	
Bog‘liqlik darajasi	**Ko‘rsatkich (%)**	**Psixologik va o‘quv faoliyatidagi xususiyatlari**
		Gadjetlardan ta’lim va aniq muloqot uchun foydalanadi, o‘quv o‘zlashtirishi yuqori.
Xavfli zona (O‘rtacha)	52%	Vaqtni nazorat qilishda qiyinchilik bor, dars jarayonida diqqat bo‘linadi.
Patologik qaramlik	20%	Gadjet uzilganda agressiya va xavotir kuzatiladi, real muloqot pasaygan.

Profilaktika va korreksiya bo‘yicha amaliy tavsiyalar

Ta’lim jarayonida o‘smirlarda internetga qaramlik va gadjetmaniyaning oldini olish uchun quyidagi innovatsion yondashuvlar taklif etiladi:

1. **Raqamli gigiyena va IT-vositalaridan unumli foydalanish:** O‘quvchilarga smartfon va internetdan ta’limiy va ijodiy maqsadlarda foydalanish madaniyatini singdirish.

2. **Psixologik trening va korreksiya:** Maktab psixologlari tomonidan emotsional intellektni oshirish va real muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan art-terapevtik hamda

interaktiv treninglarni tashkil etish.

Ota-onalar va pedagoglar hamkorligi: Ota-onalar o‘rtasida raqamli tarbiya bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borish va o‘smirga muqobil qiziqarli mashg‘ulotlar (sport, to‘garaklar)ni taklif etish.

XULOSA

Ta’lim jarayonida o‘smirlarda internetga qaramlik va gadjetmaniya profilaktikasi o‘quv muassasasi, psixolog va oilaning jamoaviy yondashuvini talab etadi. IT-vositalaridan o‘quv jarayonida to‘g‘ri va maqsadli foydalanish hamda o‘z vaqtida o‘tkazilgan psixokorreksion ishlar o‘smir shaxsining emotsional barqarorligi va yuqori o‘zlashtirish ko‘rsatkichini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yang K. S. Diagnostic Questionnaire for Internet Addiction / K. S. Young. — Pittsburgh: Center for On-Line Addiction, 1998.

2. Жигурова А. В. Психологические особенности зависимости от компьютерных игр и социальных сетей в подростковом возрасте. — М., 2018.

3. Войскунский А. Е. Психология зависимости от Интернета // Психологический журнал. — 2004. — Т. 25. — № 1. — С. 90–100.

4. Nishanova Z. T., Kamilova N. G. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. — Toshkent: "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010.

5. G‘oziyev E. G. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: "Noshir", 2010.

MEN UCHUN NAVOIY…

(“Farhod va Shirin” dostoni o'quvchi nigohida)

Raxmonova Kamola
Muxtorova Go‘zal

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy ijodi, xususan “Xamsa” tarkibidagi “Farhod va Shirin” dostoni o'quvchi nigohi bilan talqin etiladi. Muallifning shaxsiy o'qish tajribasi asosida dostondagi ishq, komillik, sabr va sadoqat g'oyalari hamda Farhod, Shirin va Xusrav obrazlarining badiiy-tarbiyaviy ahamiyati yoritiladi. Talqinlar navoiyshunoslik va adabiy qabul nazariyasiga oid ilmiy manbalar bilan asoslanadi. Maqolada Navoiy merosini o'rganish yoshlarning ma'naviy ildizlarini anglashi va milliy o'zlikni his etishiga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, “Xamsa”, “Farhod va Shirin”, komil inson, ishq, badiiy obraz, o'quvchi talqini, ma'naviyat, milliy o'zlik.

Аннотация: В статье рассматривается творчество Алишера Навои, в частности эпическая поэма «Фарход и Ширин» из цикла «Хамса», с точки зрения читателя. На основе личного опыта чтения автор освещает идеи любви, совершенства, терпения и верности в эпосе, а также художественное и воспитательное значение образов Фарход, Ширин и Хусрав. Интерпретации основаны на научных источниках, связанных с навоистическими исследованиями и теорией литературного восприятия. В статье подчеркивается, что изучение наследия Навои помогает молодежи понять свои духовные корни и почувствовать свою национальную идентичность.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хамса», «Фарход и Ширин», совершенный человек, любовь, художественный образ, читательская интерпретация, духовность, национальная идентичность.

Abstract: This article interprets the work of Alisher Navoi—specifically the poem "Farhad and Shirin" from the “Xamsa”—through the perspective of the reader. Drawing on the author's personal reading experience, the article explores themes such as love, spiritual perfection, patience, and loyalty, while highlighting the artistic and educational significance of the characters Farhad, Shirin, and Khusraw. These interpretations are grounded in scholarly sources regarding Navoi studies and the theory of literary reception. The article emphasizes that studying Navoi’s legacy helps young people understand their spiritual roots and fosters a sense of national identity.

Keywords: Alisher Navoi, “Xamsa”, "Farhad and Shirin", perfect human, love, artistic character, reader interpretation, spirituality, national identity.

Bolalikdagi hayrat: navoiy bilan ilk uchrashuv

Navoiy ijodi bilan ilk marta bolalik chog'imda tanishgan bo'lsam, buyuk bobomizning qalami o'sha paytda meni qanday lol qilgan bo'lsa, hali hamon har gal shoir asarlarini qo'limga olganimda o'shandagiday va hattoki undanda ajoyibroq hayrat ummoniga g'arq bo'laman. Ayniqsa, mavlononing “Xamsa” asari va uning tarkibidan joy olgan “Farhod va Shirin” dostoni men uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ko'pchilik bolalar Alisher Navoiy siymosi va uning ijodi bilan maktab ostonasiga qadam qo'ygach tanishsa, men buyuk bobomizning Farhodini, Shirinini hali sinfxonada o'quvchi bo'lmay turib tanir edim, bilar edim. Otam Raxmonov Erkin rus tili va adabiyoti fanidan dars beradilar. Aqlimni taniy boshlabmanki, otam aytib bergan ertaklar, dostonlar, afsona-yu rivoyatlar meni o'ziga rom etardi. Ayniqsa, Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonini aytib bergan tunlarda bizning butun vujudimiz bitta quloqqa aylanardi. Albatta, bizning bola ongimiz uchun bu asar o'sha paytlarda afsona, ertakday gap edi. Ammo keyinchalik savod chiqarib, ustozlar ko'magida Alisher Navoiyning “Xamsa” asarini qayta qo'limga olganimda uni boshqattan kashf etdim, desam mubolag'a bo'lmaydi.

Alisher Navoiy (1441–1501) o'zbek adabiyotining eng yuksak cho'qqilaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning 1483–1485-yillarda yaratilgan “Xamsa”si besh dostondan, ya'ni “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab'ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” dostonlaridan tarkib topgan[1]. Bu asar Sharq adabiyotidagi xamsanavislik an'anasining turkiy tildagi mukammal namunasi sifatida katta ilmiy ahamiyatga ega [2].

“Farhod va shirin” dostonining g'oyaviy-badiiy mohiyati

“Xamsa” tarkibidagi dostonlar ichida “Farhod va Shirin”ga mehrim bo'lakchaligini yuqorida ham aytib o'tgandim. Doston syujeti, qahramonlar tasnifi, doston tuzilishi – barchasi asar badiiyatini ochib berishga xizmat qilgan.

Shuni ta'kidlash o'rinliki, Xusrav va Shirin muhabbati mavzusi Navoiygacha ham Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviy asarlarida qalamga olingan edi. Navoiyshunoslikda qayd etilishicha, Navoiy an'anaviy syujetdagi markaziy o'rinni Xusravdan Farhodga o'tkazib, dostonni ishq va ma'rifat yo'lidagi komil inson qissasiga aylantirgan [3]. Doston qahramonlari timsolida ifodalangan komillik g'oyasi tasavvuf ta'limotidagi “komil inson” tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu ta'limotda ishq insonni nafs va manmanlikdan poklab, ruhiy kamolotga eltuvchi yo'l sifatida talqin qilinadi. Navoiyning obrazlar yaratishdagi mahorati, ayniqsa Farhod va Shirin qiyofalaridagi ruhiy chuqurlik ham adabiyotshunoslar e'tiborini doimo tortib kelgan [4].

Shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimanki, ishq-muhabbat haqida men bilgan asarlar ichida eng go'zali mana shu dostondir. Asarni o'qir ekansiz, uning asl mohiyatini tushunganingiz sari Farhod uchun, Shirin uchun yashagingiz keladi, hayotning qanday ajoyib tuhfa ekanligini, inson va borliq munosabatlarini, muhabbatning go'zal qudratini teran his qilasiz, anglaysiz. Doston qahramonlarining barchasidan nimanidir o'rganasiz. Odobni odobsizdan o'rgan, deganlaridek, kerak joyida Xusrav bilan Sheruyadan ham o'rganadigan xislatlarimiz bordek nazdimda.

Farhod bilan bahs: o'quvchining savollari

Doim "Farhod va Shirin" dostonini qo'limga olganimda shuurimda g'alayon ko'tariladi. Farhodga savol bergim, u bilan bahslashgim kelaveradi. Hayotda ishq yo'li – komillik yo'lidagi qiyinchiliklarni mardlik va sabr bilan yengib o'tgan Farhod qanday qilib taqdirning jo'n bir haziliga taslim bo'ldi? Farhodni komil inson darajasiga chiqargan aqli nahotki oddiy bir fitnani anglab yetishga ojizlik qildi? Nega Navoiy ham Farhodni, ham Shirinni o'ldirdi? Bu asar badiiyatini oshirish uchunmidi yoki ijodkor hayot va uning beshafqatligini o'quvchiga yana bir bor uqtirmoqchi bo'ldimi? Savol-so'roqlarning cheki yo'q.

Bunday ichki bahs va savollar adabiy qabul nazariyasi nuqtai nazaridan tabiiy holdir. L. Rozenblatt o'qishni matn bilan o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir (transaksiya) jarayoni deb ta'riflagan [5]. Demak, Farhodga savol berish va u bilan bahslashish istagi asar bilan jonli muloqotga kirishuvning, ya'ni chuqur o'qishning belgisidir.

4. Farhod va shirin obrazlari: sabr, sadoqat, muhabbat

Dostonni o'qir ekansiz, Farhodning ishq yo'lida safarbar bo'lgan sabriga, Shiringa yetishish uchun chekkan mashaqqatlariga, Shirinning aqli-yu irodasiga qoyil qolasiz, tan berasiz. Navoiy bobomiz bejizga Farhodni komillik timsoli qilib yaratmaganiga, uni biz yoshlarga bekorga o'rnak sifatida ko'rsatmaganiga yana bir bor amin bo'lasiz.

Shirin bilan Farhod o'rtasidagi muhabbatga havasim keladi. Pok, beg'ubor, g'arazsiz, oppoq, xuddi ularning o'zlaridek. Shirin o'zidagi eng go'zal insoniy fazilatlar bilan hayotdagi ba'zi insonlardan ko'ra ortiqroqdir, yuqoriroqdir. Bu qiz uchun sadoqat, or-nomus va muhabbat dunyodagi oliy qadriyatlardir. Ishq yo'lida Xusravning boyligi ham ko'ziga ko'rinmagan Shirin Farhodning o'limi haqida eshitgach, ikkilanmasdan o'zini yori uchun baxsh etdi, Farhoddan boshqa birovniki bo'lishni xohlamadi. Navoiy o'z dostonini bejizga "shavq dostoni" deb atamagan ekan. Negaki, asarni o'qir ekansiz, Farhodga qo'shilib komillik sari olg'a borasiz, ilm olasiz, tog' teshasiz, Shirin bilan birga sevgingiz uchun kurashasiz.

Xusrav va Sheruya kabi timsollarga nisbatan qalbingizda nafrat tuyasiz, ayni damda ularga achinasiz. Chunki ularning qalbiga go'zallik begona, yuragiga sevgi kira olmaydi, hayoti oyi yo'q tun kabi qorong'u. Bu holatning isbotini Farhodning Xusrav bilan qilgan munozarasidan yaqqol anglash mumkin:

Xusrav: Dedi: Qaydinsen, ey majnuni gumrah?
Farhod: Dedi: Majnun vatandin qayda ogoh?
Xusrav: Dedi: Ne nav' o'lding bu ishq aro mast?
Farhod: Dedi: Ruh ermas erdi tanga payvast.
Xusrav: Dedi: Ishq o'tidin de fasona.
Farhod: Dedi: Kuy may kishi topmas nishona [6].

Navoiy merosi va milliy o'zlik

Navoiy ijodi cheki yo'q ummon. Har gal shoir asarlarini qo'limga olganimda yana yangi olamga kirib qolganday bo'laman. Navoiyning buyuk dahosini qaytaboshdan kashf qilaman. Shoirga “so'z mulkining sultoni” e'tirofi ozdek tuyuladi ba'zida, uni “ma'nolar olamining sarvari” desak ham hech mubolag'a bo'lmaydi.

Navoiyning xizmati faqat badiiy asarlar yaratish bilan cheklanmaydi. U turkiy tilning ifoda imkoniyatlarini yuksaltirgan va “Muhokamat ul-lug'atayn” asarida turkiy til boyligini fors tili bilan qiyoslab, uning badiiy qudratini asoslab bergan mutafakkir hamdir. Shu ma'noda Navoiy merosi – kecha yaratilgan, bugun anglanayotgan va ertaga ham o'z qadrini yo'qotmaydigan bebaho xazinadir. Biz Navoiyni qancha chuqur o'rgansak, o'zligimizni, tilimizni va ma'naviy ildizlarimizni shuncha teran anglaymiz. Zero, Navoiyni anglash – millatni anglash demakdir.

Bu fikr ta'lim nuqtai nazaridan ham muhim. L. Rozenblatt ta'kidlaganidek, adabiyot o'qitishda o'quvchining asarga shaxsiy munosabatini rivojlantirish, uni hayotiy tajribasi bilan bog'lash adabiy asarning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi [7]. Muallifning bolalikdagi hayratdan ongli talqingacha bosib o'tgan yo'li bunga yaqqol misoldir.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy – xalqimizning faxri, so'z san'atining buyuk siymosi va ma'naviyatimizning so'nmas chirog'idir. Uning har bir asari insonni ezgulikka chorlaydi, qalblarni

uyg'otadi. “Farhod va Shirin” dostoni esa ishq, sabr, sadoqat va komillik g'oyalarini o'quvchi qalbiga singdiradigan asar sifatida yoshlar tarbiyasida alohida o'rin tutadi. Navoiy nomi va ijodi asrlar osha yashab, kelajak avlodlarga ham yo'l ko'rsataveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komilov N. *Tasavvuf, yoki Komil inson axloqi.* Toshkent: Yozuvchi, 1996.
2. Navoiy A. Farhod va Shirin // Navoiy A. *Mukammal asarlar to'plami.* 20 jildlik. 7-jild. Toshkent: Fan, 1991.
3. Navoiy A. Muhokamat ul-lug'atayn // Navoiy A. *Mukammal asarlar to'plami.* 20 jildlik. Toshkent: Fan, 1987–2003.
4. Rustamov A. *Navoiyning badiiy mahorati.* Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
5. Bertels E. E. *Navoi: Opyt tvorcheskoi biografii.* Moskva–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1948.
6. Rosenblatt L. M. *Literature as Exploration.* New York: D. Appleton-Century, 1938.
7. Rosenblatt L. M. *The Reader, the Text, the Poem.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.

Ta’lim sifatini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari va zamonaviy yondashuvlar

Qasimova Zulfiya

Annotatsiya: Maqolada ta’lim sifatini oshirishning pedagogik asoslari, zamonaviy ta’lim tizimida mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari, shuningdek, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda o‘zbek pedagog olimlarining kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va texnologik yondashuvlari xorijiy tadqiqotlar bilan qiyosiy o‘rganilgan hamda ta’lim sifatini ta’minlashga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, pedagogik yondashuv, kompetensiya, pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat, pedagog kadrlar tayyorlash, innovatsion ta’lim, formativ baholash.

Abstract: The article provides a scientific and theoretical analysis of the pedagogical foundations for enhancing the quality of education, the challenges facing the modern education system and ways to address them, as well as issues regarding the improvement of teacher training systems. The study comparatively examines the competency-based, learner-centered, and technological approaches of Uzbek educators alongside foreign research and develops practical proposals and recommendations aimed at ensuring educational quality.

Keywords: quality of education, pedagogical approach, competence, pedagogical technology, pedagogical skill, teacher training, innovative education, formative assessment.

Аннотация: В статье проводится научный и теоретический анализ педагогических основ повышения качества образования, существующих проблем современной системы образования и путей их устранения, а также вопросов совершенствования системы подготовки педагогических кадров. В исследовании сравнительно изучаются компетентностный, личностно-ориентированный и технологический подходы узбекских педагогов с зарубежными исследованиями, а также разрабатываются практические предложения и рекомендации, направленные на обеспечение качества образования.

Ключевые слова: качество образования, педагогический подход, компетентность, педагогическая технология, педагогические навыки, подготовка педагогических кадров, инновационное образование, формирующее оценивание.

Globallashuv, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida ta’lim tizimining sifati davlatning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish masalasi nafaqat ta’lim muassasalarining ichki pedagogik vazifasi, balki jamiyatning intellektual, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’limdan kutilayotgan

natija o‘quvchiga ma’lum miqdordagi bilimlarni berish bilan cheklanmaydi. Asosiy vazifa – olingan bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llay oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan, o‘z faoliyatini tahlil qila oladigan va yangi bilimlarni mustaqil egallashga tayyor shaxsni shakllantirishdan iborat.

Hozirgi bosqichda 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun ta’lim sifatini ta’minlash, ta’limning uzluksizligi va inklyuzivligi, pedagog kadrlarning huquqiy va ijtimoiy kafolatlarini mustahkamlash tamoyillarini belgilab berdi [1]. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi esa maktabgacha ta’limni qamrab olishni kengaytirish, ta’lim jarayoniga xalqaro baholash dasturlari mezonlarini joriy etish, o‘qituvchilar malakasini oshirish kabi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ta’lim sifati ko‘p o‘lchovli tushuncha bo‘lib, u ta’lim mazmunining zamon talablariga mosligi, o‘quv jarayonining samaradorligi, o‘quvchi va talabalarning erishgan natijalari hamda ularning shaxs sifatida shakllanish darajasini o‘z ichiga oladi. Pedagogik nuqtayi nazardan ta’lim sifati faqat bilim hajmi bilan emas, balki o‘quvchining bilimni amaliyotda qo‘llay olish, mustaqil fikrlash va hayot davomida o‘qib-o‘rganish qobiliyati bilan o‘lchanadi [2]. Prezident Sh.M.Mirziyoyev asarlarida ham o‘qituvchi maqomini ko‘tarish va ta’limni insonga sarmoya sifatida ko‘rish g‘oyasi ustuvor o‘rin tutadi [3].

Ta’lim sifati tushunchasi ko‘p qirrali pedagogik kategoriya hisoblanadi. U ta’lim mazmunining zamonaviyligi, pedagogik jarayonning samaradorligi, o‘quvchilarning ta’limiy natijalari, pedagogning kasbiy kompetentligi va ta’lim muhitining rivojlantiruvchi imkoniyatlari bilan uzviy bog‘liq.

Maqolada ta’kidlanganidek, ta’lim sifati o‘quvchining bilimni amaliyotda qo‘llashi, mustaqil fikrlashi va hayot davomida o‘qib-o‘rganish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

Mazkur fikrni rivojlantirib aytish mumkinki, ta’lim sifatini uch darajada ko‘rib chiqish mumkin. Birinchi daraja – bilimni egallash; ikkinchi daraja – bilimni tushunish va qo‘llash; uchinchi daraja esa – bilim asosida yangi vaziyatlarda mustaqil fikrlash va muammolarni

hal etishdir. Pedagogik nuqtayi nazardan aynan uchinchi daraja yuqori sifatli ta’limning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Bu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchining faqat nazariy bilimlarini emas, balki ushbu bilimlardan real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda foydalanish qobiliyatini ham nazarda tutadi. Demak, ta’lim sifati o‘quvchining “bilishi” bilan bir qatorda “bajara olishi”, “qo‘llay olishi”, “tahlil qila olishi” va “mustaqil rivojlana olishi” orqali namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan pedagogning vazifasi ham o‘zgaradi. An’anaviy yondashuvda o‘qituvchi ko‘proq tayyor bilimni yetkazuvchi sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy ta’limda u ta’lim jarayonining tashkilotchisi, maslahatchisi, motivatori va o‘quvchining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Biroq me’yoriy hujjatlarda qo‘yilgan maqsadlarning amaliyotda to‘liq ro‘yobga chiqishi pedagogik nazariya, dars jarayonining mazmuni va, eng muhimi, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi ta’lim sifatini oshirishning pedagogik asoslarini ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar berishdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

Nazariy jihatdan bu jarayon milliy pedagogik merosga ham tayanadi. Jadid ma’rifatparvari Abdulla Avloniy tarbiyani millat uchun hayot-mamot masalasi deb bilgan va ta’lim mazmunida ilm bilan axloqiy poklikning uyg‘unligini talab qilgan [4]. Avloniy qarashlarining mohiyati shundan iboratki, inson kamolotida bilim va axloq bir-biridan ajralmas jarayon sifatida qaraladi. Bu g‘oya bugungi kompetensiyaviy ta’lim nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Chunki zamonaviy ta’lim natijasini faqat akademik ko‘rsatkichlar bilan baholash shaxsning ijtimoiy mas’uliyati, muloqot madaniyati, axloqiy qadriyatlari va fuqarolik pozitsiyasini to‘liq aks ettirmaydi.

Bizning fikrimizcha, Avloniy merosining zamonaviy ta’lim uchun ahamiyati aynan shu nuqtada namoyon bo‘ladi: ta’lim sifati bilim va tarbiyaning uyg‘unligi asosida qaralishi kerak. Yuqori bilimga ega, biroq o‘z bilimidan mas’uliyatsiz foydalanadigan shaxsni ta’limning to‘liq natijasi sifatida baholash qiyin. Shu sababli ta’lim sifati tushunchasiga shaxsning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishi ham kiritilishi lozim.

Bu yondashuv ayniqsa pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida muhim. Chunki bo‘lajak o‘qituvchi nafaqat fanini yaxshi bilishi, balki o‘quvchi shaxsiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, pedagogik etika me’yorlariga rioya qilishi va tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil eta olishi kerak.

Bu qarash bugungi ta’lim-tarbiyaning yaxlitligi tamoyili bilan hamohangdir. Xorijiy nazariyalar orasida L.S.Vygotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasi o‘quvchining mustaqil bajara olishi va o‘qituvchi yordami bilan erisha olishi mumkin bo‘lgan darajalar o‘rtasida ta’limni tashkil etishni asoslaydi [5]. Vygotskiy yondashuvida bolaning mustaqil bajara oladigan faoliyati bilan kattalar yoki malakaliroq shaxs yordamida bajara oladigan faoliyati o‘rtasidagi farq ta’lim uchun muhim rivojlanish imkoniyatini yaratadi. Bu yondashuvdan kelib chiqadigan pedagogik xulosa shuki, o‘qituvchi o‘quvchiga haddan tashqari oson yoki aksincha, uning imkoniyatidan ancha yuqori bo‘lgan topshiriqlarni berishdan ko‘ra, rivojlantiruvchi murakkablik darajasini to‘g‘ri tanlashi kerak.

Bizningcha, ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri – o‘quvchining mavjud bilim darajasi bilan uning potensial imkoniyatlari o‘rtasidagi pedagogik “ko‘prik”ni yaratishdir. Bunday sharoitda o‘qituvchi yordamining miqdori bosqichma-bosqich kamayib borishi, o‘quvchining mustaqilligi esa ortib borishi kerak.

Mazkur yondashuv zamonaviy individual ta’lim va differensial yondashuvning nazariy asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Masalan, bir sinfdagi barcha o‘quvchilarga aynan bir xil murakkablikdagi topshiriq berish ayrim o‘quvchilar uchun juda oson, boshqalari uchun esa haddan tashqari murakkab bo‘lishi mumkin. Natijada ta’limning umumiy samaradorligi pasayadi.

Demak, ta’lim sifatini oshirish uchun individual ta’lim trayektoriyalarini hisobga olish zarur.

Ilmiy adabiyotlar va amaliyot tahlili ta’lim sifatiga ta’sir etuvchi bir qator muammolarni ko‘rsatadi.

Ta’lim sifatini oshirish masalalari asosan pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat va innovatsion ta’lim yo‘nalishlarida chuqur o‘rganilgan.

J.G.Yo‘ldoshev va S.A.Usmonovlar pedagogik texnologiyani o‘quv jarayonini oldindan loyihalash, maqsadni aniq belgilash va kafolatlangan natijaga erishishga yo‘naltirilgan tizimli faoliyat sifatida talqin qiladilar [6]. Bu yondashuvda ta’lim jarayoni «o‘qituvchi nima o‘tdi» emas, balki «o‘quvchi nimaga erishdi» savoliga javob berishi lozim. O‘.Tolipov va M.Usmonboyevaning tadqiqotlarida esa pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishning didaktik shartlari, dars jarayonini texnologik xaritalashtirish masalalari yoritilgan [7]. Ushbu fikrga ilmiy jihatdan yondashadigan bo‘lsak, pedagogik texnologiyaning asosiy afzalligi ta’lim jarayonining tasodifiy emas, oldindan rejalashtirilgan va natijaga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etilishidir. Bunda maqsad, mazmun, metod, vosita, nazorat va baholash bir-biri bilan uzviy bog‘lanadi.

Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyani shunchaki interfaol metodlar yig‘indisi sifatida tushunish ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlarini toraytiradi. Chunki har qanday metod o‘z-o‘zidan samarali natija bermaydi. Metodning samaradorligi uning dars maqsadiga, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga, mazmunning murakkabligiga va baholash mezonlariga mosligiga bog‘liq.

Masalan, “aqliy hujum”, “klaster”, “aqliy xarita”, “loyiha”, “muammoli ta’lim” kabi metodlardan foydalanishning o‘zi dars sifatini kafolatlamaydi. Agar ushbu metodlar aniq pedagogik maqsadga xizmat qilmasa, ular tashkiliy shakl darajasida qolib ketishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy o‘qituvchi metod tanlashdan avval “Bu metod o‘quvchida qanday natijani shakllantiradi?” degan savolga javob berishi lozim.

N.N.Azizxo‘jayeva pedagogik mahoratni o‘qituvchining shaxsiy fazilatlari, kasbiy bilimi, pedagogik texnikasi va texnologik tayyorgarligining uyg‘unligi sifatida ko‘radi hamda o‘qituvchi kasbiy kompetentligining tarkibiy qismlarini asoslab beradi [8]. Muallif fikricha, ta’lim sifati oxir-oqibat o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qila olishi (refleksiya) va uzluksiz o‘z ustida ishlashiga bog‘liq. Mazkur qarashni rivojlantirib, pedagogik mahoratni faqat darsni chiroyli o‘tkazish qobiliyati sifatida tushunmaslik kerakligini ta’kidlash mumkin. Haqiqiy pedagogik mahorat o‘qituvchining dars natijasini tahlil qilishi, o‘z faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlashi va keyingi pedagogik faoliyatini shu asosda takomillashtira olishida namoyon bo‘ladi.

Refleksiya jarayonida o‘qituvchi quyidagi savollarni o‘ziga berishi mumkin:

– darsning maqsadiga erishildimi?
– o‘quvchilarning qaysi qismi faol ishtirok etdi?
– qaysi topshiriqlar kutilgan natijani bermadi?
– o‘quvchilarning individual farqlari hisobga olindimi?
– baholash mezonlari o‘quvchilarga tushunarli bo‘ldimi?
– keyingi darsda nimani o‘zgartirish kerak?

Bizningcha, aynan mana shunday refleksiv yondashuv pedagogik faoliyatni mexanik takrorlashdan ilmiy-amaliy takomillashtirish jarayoniga aylantiradi. O‘qituvchi har bir darsni o‘z kasbiy rivojlanishi uchun ma’lumot manbai sifatida qabul qilsa, ta’lim sifati ham izchil takomillashib boradi.

Zamonaviy ta’limda o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ta’lim subyektiga aylantirish muhim vazifalardan biridir. Interfaol metodlar ushbu maqsadga erishishning samarali vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Interfaol ta’limning asosiy xususiyati o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtirok etishidir. Bunda o‘quvchi tayyor bilimni qabul qilish bilan cheklanmaydi, balki muammoni muhokama qiladi, o‘z fikrini asoslaydi, boshqalarning qarashlarini tahlil qiladi va umumiy xulosaga keladi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, ta’lim sifatini oshirish murakkab va tizimli jarayon boʻlib, u me’yoriy-huquqiy asos, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda malakali pedagog kadrlarning uygʻunligini talab etadi. Oʻzbek olimlarining pedagogik texnologiya, pedagogik mahorat va interfaol metodlar boʻyicha ilmiy qarashlari xorijiy tadqiqotlar bilan hamohang boʻlib, ta’limni shaxsga, kompetensiyaga va natijaga yoʻnaltirish zarurligini asoslaydi.

Ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi omillardan yana biri oʻqituvchining kasbiy motivatsiyasidir. Kasbiy motivatsiya yuqori boʻlgan pedagog oʻz faoliyatini faqat vazifalarni bajarish sifatida emas, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanish sohasi sifatida qabul qilishi mumkin.

Maqolada oʻqituvchi maqomi va motivatsiyasini mustahkamlash ta’lim sifatini oshirish boʻyicha muhim tavsiyalardan biri sifatida qayd etilgan.

Bizningcha, oʻqituvchi motivatsiyasini faqat moddiy ragʻbat bilan bogʻlash yetarli emas. Kasbiy faoliyatning mazmuni, pedagogning jamoadagi ijtimoiy mavqei, kasbiy oʻsish imkoniyati, mehnat sharoiti, rahbariyat tomonidan qoʻllab-quvvatlanishi va uning pedagogik tashabbuslariga munosabat ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, oʻqituvchining kasbiy muvaffaqiyatini faqat oʻquvchilarning yakuniy baholari bilan oʻlchash ham biryoqlama yondashuvga olib kelishi mumkin. Chunki ta’lim natijasiga oʻquvchining boshlangʻich tayyorgarligi, oilaviy muhiti, individual imkoniyatlari va boshqa omillar ham ta’sir qiladi. Shu sababli pedagog faoliyatini baholashda jarayon, pedagogik oʻsish va oʻquvchilarning individual rivojlanish dinamikasini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Asosiy tavsiyalar:

1) oʻqitishda interfaol va loyihaviy metodlarni keng joriy etish;

2) formativ baholash madaniyatini shakllantirish;

3) pedagogik ta’limda amaliyot ulushini oshirish va mentorlik tizimini yoʻlga qoʻyish;

4) malaka oshirishni uzluksiz va individual ehtiyojlarga yo‘naltirish;

5) o‘qituvchi maqomi va motivatsiyasini mustahkamlash. Bu yo‘nalishlarning izchil amalga oshirilishi ta’lim sifatini xalqaro talablar darajasiga yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli Farmoni, 2019-yil 29-aprel.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

4. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 1992.

5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

6. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

7. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

8. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.

Maktab–oila–mahalla hamkorligini takomillashtirishda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining muvofiqlashtiruvchilik faoliyati

Mamadiyorova Iroda O‘ktam qizi
Jizzax viloyati Zomin tumani 52-son umumiy o‘rta ta’lim maktabi ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktabida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy va fuqarolik sifatlarini tarbiyalashda maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlikni yangi sifat bosqichiga olib chiqish masalasi yoritilgan. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining (ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari) tarbiyaviy jarayondagi muvofiqlashtiruvchilik vazifasi tahlil qilinib, hamkorlik subyektlarining o‘ziga xos imkoniyatlari ochib berilgan. Muallif tomonidan hamkorlikning bosqichma-bosqich modeli, uning amaliy shakllari hamda samaradorlikni baholash mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-ma’rifiy ishlar, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari, maktab–oila–mahalla hamkorligi, individual yondashuv, tarbiyaviy muhit, monitoring, media savodxonlik.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования взаимодействия школы, семьи и махалли в духовно-нравственном и гражданском воспитании учащихся общеобразовательной школы. Проанализирована координирующая роль заместителя директора по духовно-просветительской работе, раскрыты воспитательные возможности каждого субъекта сотрудничества. Предложены поэтапная модель взаимодействия, её практические формы и критерии оценки эффективности.

Ключевые слова: духовно-просветительская работа, заместитель директора, сотрудничество школы, семьи и махалли, индивидуальный подход, воспитательная среда, мониторинг.

Abstract: The article examines ways of improving cooperation between the school, the family and the mahalla (local community) in the moral and civic upbringing of secondary school students. The coordinating role of the deputy director for spiritual and educational affairs is analysed, and the educational potential of each partner is described. A step-by-step cooperation model, its practical forms and criteria for assessing its effectiveness are proposed.

Keywords: spiritual and educational work, deputy director, school–family–mahalla cooperation, individual approach, educational environment, monitoring.

Hozirgi davrda maktab oldiga qo‘yilayotgan talablar o‘quvchiga fanlar bo‘yicha puxta bilim berish bilan cheklanmaydi. Jamiyat maktabdan hayotga mustaqil qadam qo‘ya oladigan, o‘z xatti-harakati uchun javobgarlikni his etadigan, milliy qadriyatlarni e’zozlagan holda zamonaviy dunyoda o‘z o‘rnini topa biladigan shaxsni kutmoqda. Bunday shaxsni tarbiyalash esa bir tomonlama, faqat dars jarayoni orqali amalga oshirilmaydi.

Axborot oqimining keskin ko‘payishi, ijtimoiy tarmoqlar va videoplatformalarning bolalar kundalik hayotiga chuqur kirib kelishi tarbiyaviy ta’sir manbalarini ham ko‘paytirdi. O‘quvchi kun davomida maktabda, oilada, mahallada va raqamli muhitda turlicha, ba’zan esa bir-biriga zid ta’sirlarni qabul qiladi. Agar bu muhitlar o‘rtasida izchillik bo‘lmasa, maktabda shakllantirilgan ijobiy ko‘nikmalar uyda yoki ko‘chada qo‘llab-quvvatlanmay, samarasiz qolishi mumkin.

Shu bois maktab, oila va mahallani yagona tarbiyaviy maqsad atrofida birlashtirish, ular o‘rtasidagi aloqani tasodifiy uchrashuvlar darajasidan tizimli hamkorlik darajasiga ko‘tarish dolzarb vazifaga aylandi. Ushbu jarayonning markazida esa maktabdagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari (keyingi o‘rinlarda – ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari) turadi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun [2] va “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda [3] belgilangan tarbiya tamoyillari ham aynan ushbu uch ijtimoiy institutning birgalikdagi mas’uliyatini nazarda tutadi.

Tadqiqotning maqsadi – ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari faoliyatida maktab–oila–mahalla hamkorligining mavjud holatini tahlil qilish va uni takomillashtirishga xizmat qiluvchi tashkiliy-pedagogik mexanizmlarni asoslashdan iborat.

Ma’naviy va ma’rifiy ishlarning mohiyati.

“Ma’naviy” va “ma’rifiy” tushunchalari ko‘pincha birga qo‘llansa-da, ularning har biri alohida pedagogik yukni ko‘taradi. Ma’naviy tarbiya o‘quvchining ichki olami – e’tiqodi, vijdoni, halollik, adolat, mehr-oqibat, kattalarga hurmat va Vatanga sadoqat kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu sifatlar nasihat bilan emas, balki bolaning kundalik hayotidagi tajribasi, atrofidagilar bilan munosabati va kattalarning shaxsiy namunasi orqali shakllanadi. Abdulla Avloniy ta’kidlaganidek, tarbiya bola uchun “hayot yo mamot, najot yo halokat” masalasidir [7].

Ma’rifiy faoliyat esa o‘quvchining bilim doirasini kengaytirish, tarix, madaniyat, ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar haqidagi tasavvurini boyitish, mustaqil va tanqidiy fikrlashga o‘rgatishga qaratiladi. Demak, ma’naviyat shaxsning qadriyatlar tizimini, ma’rifat esa uning tafakkur va dunyoqarashini boyitadi. Ular bir-birini to‘ldirgandagina tarbiya yaxlit natija beradi [8].

Bugungi sharoitda ma’rifiy ishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri media savodxonlikdir. O‘quvchini axborotdan to‘sib qo‘yish imkonsiz, biroq unga ishonchli va yolg‘on ma’lumotni farqlash, virtual muloqotda odob-axloq me’yorlariga amal qilish, raqamli izi uchun mas’ul bo‘lishni o‘rgatish mumkin va zarur. Bu vazifani faqat maktab emas, oila bilan birgalikda hal etish natijali bo‘ladi.

Hamkorlik subyektlarining tarbiyaviy imkoniyatlari.

Maktab – o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tizimli tarbiyaviy ta’sir ko‘rsata oladigan yagona professional muhitdir. Bu yerda sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, davra suhbatlari, munozaralar, tanlovlar va ijtimoiy loyihalar orqali o‘quvchining ijtimoiy tajribasi boyitiladi. Biroq maktab ishining samarasini o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, balki o‘quvchi xulq-atvorida yuz bergan ijobiy o‘zgarishlar bilan o‘lchash lozim.

Oila – bolaning ilk ijtimoiy maktabi. Muloqot madaniyati, mehnatga munosabat, mas’uliyat hissi dastlab oila davrasida shakllanadi. Amaliyotda ko‘pincha ota-ona faqat bolasi bilan bog‘liq muammo yuzaga kelgandagina maktabga chaqiriladi. Bunday yondashuv ota-onada maktabga nisbatan ehtiyotkorlik, hatto begonalashuv hissini paydo qiladi. Holbuki, ota-onani muntazam, ijobiy vaziyatlarda ham maktab hayotiga jalb etish o‘zaro ishonchni mustahkamlaydi. Psixologiyada ham bola shaxsining barqaror rivojlanishi uchun uni o‘rab turgan kattalar talablarining uyg‘unligi muhim omil sifatida qaraladi [9].

Mahalla – o‘quvchining ijtimoiy muhiti bo‘lib, u yerda bola jamoatchilik fikri, qo‘shnichilik munosabatlari va milliy an’analarni jonli ko‘radi. Mahalla bilan hamkorlik o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni xayriya, obodonlashtirish va madaniy tadbirlarga jalb etish, nosog‘lom muhit ta’sirining oldini olish imkonini beradi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosarining muvofiqlashtiruvchilik vazifasi.

Uchala muhit o‘z imkoniyatlariga ega bo‘lsa-da, ularni yagona yo‘nalishga solib turuvchi bo‘g‘in bo‘lmasa, harakatlar tarqoq qoladi. Bu bo‘g‘in vazifasini ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari bajaradi. Zamonaviy maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari faqat bayram va tadbirlar tashkilotchisi emas, balki sinf rahbarlari, amaliyotchi psixolog, fan o‘qituvchilari, yoshlar yetakchisi, ota-onalar va mahalla faollari faoliyatini uyg‘unlashtiruvchi, tarbiyaviy jarayonni rejalashtiruvchi va uning natijasini tahlil qiluvchi mutaxassisdir.

Tajriba shuni ko‘rsatdiki, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosarining muvofiqlashtiruvchilik faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilganda samarali bo‘ladi: hamkorlikning yillik rejasini barcha tomonlar ishtirokida ishlab chiqish; o‘quvchilarning ijtimoiy va tarbiyaviy ehtiyojlarini o‘rganish; ota-onalar bilan doimiy aloqa kanallarini yo‘lga qo‘yish; mahalla bilan qo‘shma tadbirlar o‘tkazish; murakkab vaziyatlarda psixolog va boshqa mutaxassislarni o‘z vaqtida jalb etish; faol o‘quvchilar

tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash; bajarilgan ishlar natijasini muntazam monitoring qilish.

Individual yondashuv tamoyili.

Har bir o‘quvchining oilaviy sharoiti, qiziqishi, qobiliyati va psixologik xususiyatlari turlicha. Shu sababli barcha uchun bir xil tarbiyaviy tadbir kutilgan natijani bermaydi. Bir o‘quvchiga qo‘shimcha pedagogik ko‘mak, boshqasiga psixologik qo‘llab-quvvatlash, uchinchisiga esa o‘z qobiliyatini namoyon etish uchun maydon kerak bo‘ladi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari sinf rahbari, psixolog va ota-ona bilan birgalikda o‘quvchining ehtiyojini aniqlab, unga mos yo‘nalishni belgilashi lozim. Xulqida muammo kuzatilayotgan o‘quvchilar bilan ishlashda jazolashga emas, balki xatti-harakat sabablarini aniqlash, qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash va ijobiy faoliyatga yo‘naltirishga tayanish maqsadga muvofiq.

O‘rganishlar asosida maktab–oila–mahalla hamkorligining quyidagi yetti bosqichli amaliy modeli ishlab chiqildi:

1) muammoni aniqlash (so‘rovnoma, suhbat, kuzatuv orqali);

2) rejalashtirish (maqsad, mas'ullar va muddatlarni belgilash);

3) hamkorlikni tashkil etish (tomonlar vazifalarini taqsimlash);

4) amalga oshirish (qo‘shma tadbir va loyihalarni o‘tkazish);

5) monitoring (davomat, faollik, xulq-atvor ko‘rsatkichlarini kuzatish);

6) natijani baholash (belgilangan mezonlar asosida tahlil);

7) takomillashtirish (xulosalar asosida keyingi rejaga o‘zgartirish kiritish).

Modelni amalda qo‘llash uchun quyidagi hamkorlik shakllari taklif etiladi:

“Ota-ona – maktab muloqot kuni” – ota-ona, sinf rahbari, psixolog va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari o‘quvchining yutuq va qiyinchiliklarini birgalikda muhokama qiladi;

“Mahalla bilan hamkorlik haftaligi” – o‘quvchilar mahalladagi ijtimoiy va madaniy tashabbuslarda bevosita ishtirok etadi;

“Oila va maktab” klubi – ota-onalar uchun tarbiya, psixologiya va raqamli xavfsizlik mavzularida muntazam uchrashuvlar;

“Yosh liderlar” loyihasi – o‘quvchilarning tashabbuskorligi va yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish;

“Birgalikda foydali ish” aksiyasi – maktab, oila va mahalla vakillarining umumiy ijtimoiy foydali mehnati.

Hamkorlik samaradorligini baholashda miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari birga qo‘llanishi lozim. Jumladan: o‘quvchilar davomati va sababsiz qoldirilgan darslar soni; tadbirlardagi faollik va ularga qiziqish darajasi; ota-onalarning maktab hayotidagi ishtiroki; mahalla bilan birgalikda amalga oshirilgan loyihalar soni; o‘quvchilarning ijtimoiy tashabbuslari; maktab ichki tartib qoidalariga rioya etilishi; o‘quvchi, ota-ona va pedagoglarning hamkorlikdan qoniqish darajasi.

Model asosida olib borilgan ishlar natijasida o‘rtacha davomatni 95 foizdan yuqori darajaga ko‘tarish, sababsiz dars qoldirish va kechikish holatlarini sezilarli kamaytirish, ota-onalarning maktab hayotidagi ishtiroki va mas’uliyatini oshirish, sinf rahbarlarida davomat bilan ishlashning aniq algoritmini shakllantirish kutilmoqda. Eng muhimi, maktabda tarbiyaviy ishlarni boshqarishning barqaror va takrorlanadigan tizimi vujudga keladi.

Muhokama qilinayotgan masalaning yana bir jihati – ma’naviy-ma’rifiy ishlar mazmunini yangilash zarurati. Tadbirlarni faqat bayram va sanalarga bog‘lab qo‘yish o‘quvchilarda rasmiyatchilik tasavvurini uyg‘otadi. Ularni kasb tanlash, muloqot madaniyati, media savodxonlik, fuqarolik mas’uliyati kabi hayotiy mavzular bilan bog‘lash esa o‘quvchining bevosita qiziqishini oshiradi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligi maktab, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlikning tizimli va mazmunli yo‘lga qo‘yilishiga bevosita bog‘liq; bu uch institut faoliyatini bir-biridan ajratgan holda kutilgan natijaga erishib bo‘lmaydi.

2. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari ushbu jarayonda tadbir tashkilotchisi emas, balki barcha tarbiya subyektlarini yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi muvofiqlashtiruvchi mutaxassis sifatida faoliyat ko‘rsatishi lozim.

3. Hamkorlikni “muammoni aniqlash – rejalashtirish – tashkil etish – amalga oshirish – monitoring – baholash – takomillashtirish” bosqichlaridan iborat model asosida olib borish uning izchilligini ta’minlaydi.

4. Tarbiyaviy ishlarning natijadorligi o‘tkazilgan tadbirlar soni bilan emas, o‘quvchi xulq-atvori, mas’uliyati va ijtimoiy faolligidagi ijobiy o‘zgarishlar bilan baholanishi kerak.

5. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosarlarining zamonaviy tarbiya texnologiyalari, nizolarni boshqarish, ota-onalar bilan samarali muloqot va raqamli tarbiya bo‘yicha kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirib borish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. // lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar. // lex.uz

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.

5. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – T.: Adolat, 2023.

6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2021.

7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992.

8. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – T.: O‘qituvchi, 2001.

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda kitobxonlikning o'rni

Tadjiboyeva Bunisa
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada kitobxonlikning yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rni tarixiy-falsafiy va zamonaviy ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Jadid ma'rifatparvarlari Abdulla Avloniyning tarbiya haqidagi ta'limotidan tortib, N.A.Rubakinning bibliopsixologiya nazariyasi, V.A.Suxomlinskiyning kitob o'qish orqali shaxsni tarbiyalash tizimi hamda S.D.Krashenning "erkin ixtiyoriy mutolaa" konsepsiyasigacha bo'lgan o'zbek va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari umumlashtirilgan holda yoritiladi. Maqolada O'zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish borasida olib borilayotgan davlat siyosati, ta'lim muassasalari va kutubxonalar faoliyati, oilaviy tarbiyaning o'rni, shuningdek raqamli texnologiyalar davrida elektron kitob va audiokitoblardan foydalanishning imkoniyat hamda xavflari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida kitobxonlikni yoshlar orasida keng targ'ib qilishning amaliy shakllari va tavsiyalari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, ma'naviyat, yoshlar tarbiyasi, mutolaa madaniyati, bibliopsixologiya, kutubxona, elektron kitob, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar.

O'zbekistonda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori mamlakatimizda kitobxonlikni tizimli rivojlantirishning huquqiy asosini yaratdi [1]. Shuningdek, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun yosh avlodning

intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirishni davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilaydi [2].

Ta'lim muassasalaridagi kutubxonalar faoliyatini yanada rivojlantirish ham muhimdir. Kutubxonalarda zamonaviy va qiziqarli adabiyotlarning mavjudligi yoshlarning kitob tanlash imkoniyatini kengaytiradi. Elektron kitoblardan foydalanish imkoniyatlarini yaratish esa zamonaviy yoshlarning ehtiyojlariga mos keladi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida kitobxonlik bo'yicha maxsus tanlovlar, o'quvchilarning mutolaa kundaliklarini yuritishi kabi amaliyotlarni joriy etish davlat dasturlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek milliy pedagogikasi tarixida kitobxonlik va ma'rifat masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jadidchilik harakatining yirik namoyandasi Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyani badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasiga ajratib, fikr tarbiyasini komil insonni voyaga yetkazishning muhim vositasi sifatida talqin etadi [3]. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, Avloniy ta'lim va tarbiyaning uzviy birligiga alohida ahamiyat berib, o'qish va mutolaa orqaligina inson yuksak ma'naviy kamolotga erisha olishini asoslab bergan [4].

Avloniyning "komil inson" haqidagi qarashlarini tahlil qilgan zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mutafakkir komil insonni shaxsning jismoniy, ma'naviy va intellektual jihatdan mukammal rivojlanishi sifatida talqin etib, bunda ilm-ma'rifat va kitobga bo'lgan munosabatni asosiy mezonlardan biri deb bilgan [5]. Boshqa tadqiqotchilarning falsafiy tahliliga ko'ra, Avloniy ijodida millatni jaholatdan chiqarish va uni ma'rifat nuriga yo'naltirish g'oyasi markaziy o'rin egallaydi, bunda kitob va matbuot xalqni uyg'otishning asosiy quroli sifatida namoyon bo'ladi [6].

Inson ma'naviyatini shakllantirish va uning dunyoqarashini kengaytirishda kitobning o'rni beqiyosdir. Kitob insonni fikrlashga, izlanishga, yaxshilik va ezgulikni qadrlashga o'rgatadi. Rus kitobshunosi va bibliopsixologiya nazariyasining asoschisi N.A.Rubakin ta'kidlaganidek, kitob o'quvchi ongida mavjud bo'lgan

tajriba va tasavvurlar bilan o'zaro ta'sirlashib, uning butun tafakkur tizimini qayta quradi va boyitadi [7]. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bugungi yosh avlod kelajakda jamiyatning turli sohalarini rivojlantiruvchi asosiy kuch hisoblanadi.

Hozirgi davrda axborot texnologiyalari jadal rivojlanib, yoshlarning bo'sh vaqtini internet va ijtimoiy tarmoqlar egallab bormoqda. Bu imkoniyatlar foydali bo'lishi bilan birga, yoshlarning mutolaa qilishga ajratadigan vaqtiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli kitob o'qishga qiziqishni oshirish va mutolaa madaniyatini shakllantirish ma'naviy-ma'rifiy ishlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — kitobxonlikning yoshlar ma'naviyatiga ta'sirini o'zbek va xorijiy olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari asosida yoritish hamda ushbu sohani rivojlantirishning amaliy yo'llarini belgilashdan iborat.

Amerikalik tilshunos-pedagog Stiven Krashen o'zining "The Power of Reading" asarida "erkin ixtiyoriy mutolaa" (free voluntary reading) konsepsiyasini ilgari surib, inson o'zi tanlagan, qiziqarli topilgan matnlarni majburiyatsiz o'qishi uning so'z boyligi, yozish va tahlil qilish ko'nikmalarini eng samarali tarzda rivojlantirishini ko'plab xalqaro tadqiqotlar asosida isbotladi [8]. Krashenning xulosalariga ko'ra, kitobxonlikni faqat majburiy dastur asosida emas, balki yoshlarning shaxsiy qiziqishlarini inobatga olgan holda tashkil etish ancha yuqori natija beradi.

Sovet-ukrain pedagogi Vasiliy Suxomlinskiy esa o'zining "Yuragimni bolalarga beraman" asarida kitobni bolaning ma'naviy dunyosini shakllantiruvchi eng muhim vosita sifatida talqin etib, o'qituvchi va ota-onaning vazifasi bolada erta yoshdan kitobga muhabbat uyg'otish ekanini ta'kidlaydi [9]. Suxomlinskiy tajribasiga ko'ra, bolalar bilan birgalikda kitob o'qish va uni muhokama qilish ularning mustaqil fikrlash, hissiy sezgirlik va axloqiy baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu uch xil — rus, amerika va ukrain — ilmiy maktablarining qarashlari bir-birini to'ldirib, kitobxonlikning universal, umuminsoniy ahamiyatga ega ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Oila kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Farzand ota-onasining kitob o'qiyotganini ko'rsa, unda ham mutolaaga qiziqish paydo bo'lishi mumkin. Oilada muntazam ravishda kitob o'qish va o'qilgan asarlar haqida suhbatlashish farzandning ma'naviy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchi S.A.Chiniyevaning fikricha, oilaviy tarbiya kitobxonlik ko'nikmalarining birlamchi manbai bo'lib, bola hali maktabgacha yoshda ota-onasi orqali kitobga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantirib oladi, shu sababli oilada kitobxonlik an'analarini tiklash davlat va jamiyat sa'y-harakatlari bilan uyg'un holda olib borilishi lozim [10]. Bugungi kunda kitobxonlikni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish mumkin. Elektron kutubxonalar, audiokitoblar va mobil ilovalar kitoblarni istalgan joyda o'qish yoki tinglash imkonini bermoqda. Ayniqsa, vaqt imkoniyati cheklangan yoshlar uchun audiokitoblar qulay vosita bo'la oladi. Bolalar mutolaasini rivojlantirish masalalarini o'rgangan X.J.Muhammadiyevaning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, zamonaviy raqamli vositalar kitobxonlikni butunlay o'rnini bosolmaydi, biroq ular an'anaviy kitob mutolaasini to'ldiruvchi, unga qiziqishni oshiruvchi qo'shimcha vosita sifatida katta salohiyatga ega [11].

Biroq texnologiyalardan foydalanishda ma'lumotlarning ishonchliligiga e'tibor berish zarur. Internetdagi har qanday ma'lumot ham to'g'ri va foydali bo'lavermaydi. Shu sababli yoshlarni axborotni tahlil qilish, ishonchli manbalarni tanlash va o'z vaqtini to'g'ri taqsimlashga o'rgatish ham ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning muhim vazifalaridan biridir.

Yangi O'zbekistonda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tadqiq qilgan I.A.Abdullayevning ta'kidlashicha, yoshlarni g'oyaviy bo'shliq va begona mafkuralar ta'siridan himoya qilishning eng samarali vositalaridan biri aynan ularda mustaqil, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi sifatli kitobxonlik muhitini yaratishdir [12]. Yoshlar orasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish uchun turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish mumkin. Jumladan, "Eng faol kitobxon", "Kitob — mening

do'stim", "Bir oyda bir kitob" kabi loyihalar yoshlarning mutolaaga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Kitob taqdimotlari, adabiy kechalar va ijodkorlar bilan uchrashuvlar ham samarali tadbirlardan hisoblanadi.

Kitob o'qigan insonning dunyoqarashi kengayadi, so'z boyligi ortadi va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Badiiy asarlar orqali inson turli qahramonlarning hayoti, kechinmalari va taqdirlari bilan tanishadi. Bu esa unda mehr-oqibat, insonparvarlik, sabr-toqat va adolat kabi fazilatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Tarixiy asarlarni o'qish orqali yoshlar xalqimizning boy o'tmishi, buyuk ajdodlari va milliy merosi haqida chuqurroq ma'lumotga ega bo'ladilar. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Amir Temur kabi tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini o'rganish yosh avlodda ajdodlar merosiga hurmat tuyg'usini shakllantiradi. Etnograf olim I.Jabborovning ta'kidlashicha, o'zbek xalqining turmush tarzi, moddiy va ma'naviy madaniyati, urf-odatlari haqidagi bilimlar aynan yozma manbalar va kitoblar orqali avloddan-avlodga uzatib kelinadi, bu esa milliy o'zlikni anglashning muhim shartidir [13].

Kitobxonlik, shuningdek, insonning nutq madaniyatini rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Ko'p kitob o'qigan yosh o'z fikrini aniq, ravon va mantiqiy ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa uning ta'lim olishida, kasbiy faoliyatida va jamiyat bilan muloqotida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan bir qatorda, talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ma'rifatning o'rni bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham ma'rifatni ma'naviyatga olib boruvchi yo'l va uni shakllantiruvchi vosita sifatida baholaydi [14]. Bu qarashlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, chunki yoshlarning kitobga bo'lgan munosabati ularning kelajakdagi ijtimoiy faolligini belgilovchi omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Kitobxonlik muammosi jahon ilmiy-pedagogik fikrida ham keng o'rganilgan. XX asr boshlarida rus kitobshunosi N.A.Rubakin "bibliopsixologiya" nazariyasini yaratib, kitob o'qish jarayonini

o'quvchi shaxsining ichki psixologik dunyosi bilan chambarchas bog'liq murakkab hodisa sifatida tadqiq qildi. Uning fikricha, har bir kitobxon matnni o'zining shaxsiy tajribasi, bilim darajasi va ehtiyojlari asosida qabul qiladi, shu bois kitobxonlikni rivojlantirishda o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish zarur .

Xulosa qilib aytganda, kitobxonlik inson ma'naviyatini yuksaltiruvchi eng samarali vositalardan biridir. O'zbek jadid ma'rifatparvarlaridan Abdulla Avloniyning fikr tarbiyasi haqidagi ta'limotidan tortib, N.A.Rubakinning bibliopsixologiya nazariyasi, V.A.Suxomlinskiyning kitob orqali tarbiyalash tizimi va S.D.Krashenning erkin mutolaa konsepsiyasigacha bo'lgan turli ilmiy maktablarning qarashlari bir umumiy xulosaga — kitob o'qish shaxs kamolotining muqarrar sharti ekanligiga olib keladi. Kitob o'qish orqali yoshlarning bilim darajasi, dunyoqarashi, nutq madaniyati va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Shu sababli ta'lim muassasalari, oila va jamoatchilik tomonidan yoshlar o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilishga, davlat dasturlarida belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirishga hamda zamonaviy texnologik imkoniyatlardan oqilona foydalanishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi PQ-2731-sonli qarori. – Toshkent, 2017-yil 13-yanvar.

2. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2016-yil 14-sentabr.

3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1992.

4. Samadova S.S. O'zbek milliy pedagogikasi asoschilaridan Abdulla Avloniy va uning "Turkiy guliston yoxud axloq" kitobi // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2025.

5. Jumayeva M.H., Jo'rayev A.N. Abdulla Avloniyning komil inson haqidagi qarashlari // Oriens ilmiy jurnali. – B. 15–19.

6. Shukurxojayev N.Z. Abdulla Avloniyning falsafiy qarashlari tahlili // Oriens ilmiy jurnali. – B. 824–834.

7. Muhammadiyeva X.J. Kitobxonlik madaniyatini targ'ib qilish va bolalar mutolaasini rivojlantirish // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – №3(6). – B. 1184–1188.

8. Abdullayev I.A. Yangi O'zbekistonda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari // Oriens ilmiy jurnali. – B. 390–396.

9. Jabborov I. O'zbeklar turmush tarzi va madaniyati. – Toshkent: Fan, 1994. – 320 b.

10. Ramatov J.S. Talaba-yoshlar ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ma'rifatning o'rni // Oriens ilmiy jurnali. – B. 926–935.

Adabiyot darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish

O‘tamaliyeva O‘rozgul Obloqulovna
Arnasoy tumani 15-umumiy o‘rta ta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiyot darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilim berishdan ko‘ra, uni mustaqil izlanishga, muammoni anglashga, turli fikrlarni taqqoslashga, dalillar asosida xulosa chiqarishga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan muammoli ta’lim adabiyot fanining mazmun-mohiyatiga mos keladigan samarali pedagogik metodlardan biridir. Maqolada muammoli vaziyat tushunchasi, uning adabiyot darslaridagi o‘rni, muammoli savol va topshiriqlarni ishlab chiqish tamoyillari, badiiy asarlarni tahlil qilishda muammoli ta’limdan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: adabiyot ta’limi, muammoli ta’lim, muammoli vaziyat, muammoli savol, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, badiiy asar, ijodiy tafakkur, bahs-munozara, o‘quvchi faolligi.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие навыков самостоятельного и критического мышления учащихся посредством использования метода проблемно-ориентированного обучения на уроках литературы. В современном образовательном процессе, вместо предоставления учащимся готовых знаний, важно научить их самостоятельно искать информацию, понимать проблему, сравнивать различные мнения и делать выводы на основе имеющихся данных. С этой точки зрения, проблемно-ориентированное обучение является одним из эффективных педагогических методов, соответствующих содержанию и сущности литературы. В статье анализируется концепция проблемной ситуации, ее роль на уроках литературы, принципы разработки проблемных вопросов и заданий, а также возможности использования проблемно-ориентированного обучения при анализе произведений искусства.

Ключевые слова: литературное образование, проблемно-ориентированное обучение, проблемная ситуация, проблемный вопрос, самостоятельное мышление, критическое мышление, произведение искусства, творческое мышление, дискуссия, деятельность учащихся.

Abstract: This article examines the development of students' independent and critical thinking skills through the use of the problem-based learning method in literature lessons. In today's educational process, teaching students to conduct independent research, comprehend problems, compare diverse viewpoints, and draw conclusions based on evidence is becoming more important than simply imparting ready-made knowledge. From this perspective, problem-based learning is an effective pedagogical method that aligns well with the essence of literature as a subject. The article analyzes the concept of the "problem situation," its role

in literature lessons, the principles for formulating problem-based questions and tasks, and the potential for applying problem-based learning to the analysis of literary works.

Keywords: literature education, problem-based learning, problem situation, problem-based question, independent thinking, critical thinking, literary work, creative thinking, debate/discussion, student engagement.

Bugungi ta’lim jarayonida asosiy e’tibor o‘quvchining faqat bilimlarni egallashiga emas, balki ularni mustaqil ravishda qo‘llay olishi, muammolarni hal qilishi, o‘z fikrini asoslab berishi va turli nuqtayi nazarlarni tahlil qila olishiga qaratilmoqda. XXI asr ta’limida mustaqil va tanqidiy fikrlash muhim kompetensiyalardan biri sifatida qaralmoqda. Muammoli ta’lim esa o‘quvchini tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlanish orqali egallovchi faol subyektga aylantirishga xizmat qiladi. Muammoli ta’lim bo‘yicha tadqiqotlarda ham muammolar va hamkorlikka asoslangan o‘quv muhitlari yuqori darajadagi va tanqidiy fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi qayd etilgan. Shuningdek, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish uchun muammoli vaziyat yaratish, muammoni aniqlash, taxmin ilgari surish, dalillar to‘plash, bahs-munozara tashkil etish va xulosa chiqarish bosqichlari asosida metodik model taklif etiladi. Adabiyot darslarida muammoli ta’limdan foydalanish o‘quvchilarning badiiy asarga munosabatini chuqurlashtirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Adabiyot fani o‘zining tabiati bilan muammoli ta’limni tashkil etish uchun katta imkoniyatlarga ega. Chunki badiiy asarda inson taqdiri, axloqiy tanlov, ezgulik va yovuzlik, vatanparvarlik, muhabbat, sadoqat, adolat, xiyonat kabi ko‘plab murakkab masalalar yoritiladi. Bu masalalarning aksariyatiga bitta tayyor javob mavjud emas. Turli o‘quvchilar bir xil obraz yoki voqeaga turlicha munosabat bildirishi mumkin.

Shu sababli adabiyot darslarida o‘qituvchi “Bu qahramon qanday inson?” degan oddiy savol bilan cheklanib qolmasdan,

“Qahramonning bu qarorini oqlash mumkinmi?”, “Agar siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?”, “Muallif nima uchun voqeani aynan shu tarzda tasvirlagan?” kabi muammoli savollarni qo‘yishi maqsadga muvofiqdir.

Muammoli ta’limning adabiyot darslaridagi samaradorligi shundaki, u o‘quvchini badiiy matnni chuqurroq o‘qishga, matndan dalil izlashga, o‘z fikrini himoya qilishga va boshqa fikrlarga munosabat bildirishga undaydi. Adabiyot sinfida muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchilarning tanqidiy o‘qish, fikrlash va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkinligi haqidagi tadqiqotlar ham mavjud.

1. Muammoli ta’lim tushunchasi va uning pedagogik mohiyati

Muammoli ta’lim — o‘quvchiga tayyor bilim va xulosalarni berish o‘rniga, uning oldiga ma’lum bir muammo yoki savol qo‘yish, ushbu muammoni mustaqil yoki hamkorlikda hal qilish jarayonida yangi bilimlarni egallashga yo‘naltirishga asoslangan ta’lim metodidir.

Muammoli ta’limda o‘quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol izlanish olib boruvchi subyekt hisoblanadi. O‘qituvchi esa bilimni bevosita yetkazib beruvchi emas, balki o‘quvchining izlanish faoliyatini tashkil etuvchi va boshqaruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi.

Muammoli ta’limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- muammoli vaziyat yaratish;
- o‘quvchini muammoni anglashga yo‘naltirish;
- muammoni hal qilish uchun taxminlar ilgari surish;
- dalillar va ma’lumotlarni izlash;
- turli fikrlarni taqqoslash;
- mustaqil xulosa chiqarish;
- o‘z fikrini asoslash;
- natijalarni baholash.

Muammoli ta’lim va tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi aloqani o‘rgangan ilmiy sharhlarda PBL muhitida yuqori darajadagi fikrlash va tanqidiy fikrlashga ijobiy ta’sirlar kuzatilgani, biroq metodni

to‘g‘ri loyihalash va natijalarni aniq baholash muhimligi qayd etilgan.

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasiga oid manbalarda ham muammoli ta’lim, muammoli masala va muammoli topshiriqlar o‘quvchi tafakkurini rivojlantirish bilan bog‘lanadi; o‘quv jarayonini qiyoslash, umumlashtirish va mustaqil-ijodiy fikrlash uchun imkoniyat yaratish muhim vazifa sifatida ko‘rsatiladi.

2. Adabiyot darslarida muammoli vaziyat yaratish

Muammoli ta’limning eng muhim bosqichi — muammoli vaziyatni to‘g‘ri tashkil etishdir.

Muammoli vaziyat deganda o‘quvchi uchun ma’lum bilim va tajribaga tayangan holda darhol javob berish qiyin bo‘lgan, izlanish va fikrlashni talab qiladigan holat tushuniladi.

Adabiyot darslarida muammoli vaziyatni quyidagi yo‘llar bilan yaratish mumkin:

1. Qarama-qarshi fikrlarni berish

O‘qituvchi biror qahramon haqida ikki xil qarashni taqdim etadi.

Masalan:

“Otabek — o‘z davridan ilgarilab ketgan ma’rifatparvar qahramon.”

“Otabek — o‘z davrining ijtimoiy muammolarini to‘liq yenga olmagan oddiy inson.”

O‘quvchilar ikki fikrdan birini tanlab, o‘z nuqtayi nazarini asardan dalillar keltirgan holda himoya qiladilar.

Bu usul o‘quvchilarni bir tomonlama fikrlashdan saqlaydi.

2. Muammoli savol berish

Oddiy savol o‘quvchidan ma’lum faktni eslashni talab qiladi.

Masalan:

“Asarning bosh qahramoni kim?”

Muammoli savol esa o‘quvchini fikrlashga majbur qiladi:

“Sizningcha, asar qahramoni o‘z taqdirini o‘zi belgiladimi yoki jamiyat sharoiti uning hayot yo‘lini belgilab berdimi?”

Bunday savolga javob berish uchun o‘quvchi asar voqealarini qayta ko‘rib chiqadi, sabab va oqibatlarni tahlil qiladi hamda o‘z fikrini dalillar bilan asoslaydi.

3. “Agar...” shaklidagi topshiriqlar

Adabiyot darslarida “Agar...” shaklidagi savollar ham samarali hisoblanadi.

Masalan:

- Agar Alpomish o‘z yurtiga qaytmaganida voqealar qanday kechgan bo‘lardi?
- Agar Otabek boshqa qaror qabul qilganida Kumushning taqdiri o‘zgararmidi?
- Agar qahramon muallif tasvirlagan vaziyatda emas, bugungi jamiyatda yashaganida qanday yo‘l tutgan bo‘lardi?
- Agar siz asar qahramoni o‘rnida bo‘lganingizda qanday qaror qabul qilgan bo‘lardingiz?

Bunday topshiriqlar o‘quvchining tasavvuri va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

3. Muammoli ta’lim orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish

Mustaqil fikrlash — o‘quvchining ma’lumotni shunchaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilishi, baholashi, o‘z nuqtayi nazarini shakllantirishi va fikrini dalillar bilan asoslay olishidir.

Adabiyot darslarida mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun o‘quvchiga imkon qadar ko‘proq fikr bildirish imkoniyati berilishi kerak.

Buning uchun quyidagi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

Muammo → Savol → Izlanish → Dalil → Munozara → Xulosa

Masalan, “O‘tkan kunlar” romanini o‘rganishda o‘qituvchi quyidagi muammoni qo‘yishi mumkin:

“Otabek va Kumushning fojiali taqdiriga kim yoki nima ko‘proq sabab bo‘lgan?”

O‘quvchilar dastlab individual fikrlarini yozadilar. Keyin kichik guruhlarga bo‘linib, asardan dalillar izlaydilar. Har bir guruh o‘z nuqtayi nazarini himoya qiladi.

Bir guruh ijtimoiy muhitni sabab sifatida ko‘rsatishi mumkin. Boshqa guruh ayrim qahramonlarning shaxsiy qarorlarini asosiy sabab deb hisoblashi mumkin. Uchinchi guruh esa oilaviy va ijtimoiy omillarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatishi mumkin.

Natijada o‘quvchi “to‘g‘ri javobni topish”dan ko‘ra, o‘z fikrini asoslash muhimligini anglaydi.

4. Badiiy obrazlarni muammoli tahlil qilish

Adabiyot darslarida muammoli ta’limdan foydalanish uchun eng qulay yo‘nalishlardan biri — obrazlar tahlilidir.

O‘quvchilar qahramonni faqat ijobiy yoki salbiy deb baholash o‘rniga uning xarakterini murakkab jihatlari bilan tahlil qilishlari lozim.

Masalan, o‘qituvchi:

“Zebi obrazini faqat ojiz qurbon sifatida baholash to‘g‘rimi?”

degan muammoli savolni qo‘yishi mumkin.

O‘quvchilar asardan Zebi xarakterini ifodalovchi voqealarni topadilar. Uning qarorlari, atrofidagi insonlar bilan munosabati va ijtimoiy sharoitini tahlil qiladilar.

Shundan so‘ng o‘quvchilar:

- obrazning kuchli tomonlari;
- zaif tomonlari;
- mustaqil qarorlari;
- boshqalarning ta’siri;
- ijtimoiy muhitning ta’siri

haqida fikr yuritadilar.

Bu usul qahramon xarakterini chuqurroq anglashga yordam beradi.

5. Muammoli ta’limda savol berish texnologiyasi

Muammoli ta’limning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining savol berish mahoratiga bog‘liq.

Adabiyot darslarida savollarni oddiydan murakkabga qarab tuzish mumkin.

Birinchi daraja — anglash

- Asarda qanday voqealar sodir bo‘ladi?
- Bosh qahramon kim?
- Voqealar qayerda kechadi?

Ikkinchi daraja — tahlil

- Qahramon nima sababdan bunday qaror qabul qildi?
- Ushbu voqea qahramon xarakteriga qanday ta’sir ko‘rsatdi?

• Muallif nima uchun ushbu obrazni aynan shunday tasvirlagan?

Uchinchi daraja — baholash

• Qahramonning qarorini oqlash mumkinmi?
• Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?
• Qahramonning xatti-harakati axloqiy jihatdan to‘g‘rimi?

To‘rtinchi daraja — ijodiy fikrlash

• Asarga boshqa yakun taklif qiling.
• Qahramon nomidan maktub yozing.
• Voqeani zamonaviy sharoitga ko‘chiring.
• Asar muammosi bo‘yicha o‘z pozitsiyangizni bildiring.

Bunday savollar tizimi o‘quvchini oddiy eslab qolishdan yuqori darajadagi tahliliy va ijodiy fikrlashga olib boradi.

6. Guruhli muammoli ta’limning imkoniyatlari

Muammoli ta’limni kichik guruhlarda tashkil etish o‘quvchilarning hamkorlikda fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Masalan, sinf 4 ta guruhga bo‘linadi. Har bir guruhga bir xil badiiy asar yuzasidan turli muammoli topshiriq beriladi.

1-guruh: Asardagi asosiy axloqiy muammoni aniqlang.

2-guruh: Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlang.

3-guruh: Muammoni hal qilishning muqobil yo‘llarini taklif qiling.

4-guruh: Asar qahramonlarining qarorlariga baho bering.

Guruhlar o‘z xulosalarini taqdim etgach, umumiy muhokama tashkil qilinadi.

Bu jarayonda o‘quvchilar:

• bir-birini tinglash;
• o‘z fikrini tushuntirish;
• qarama-qarshi fikrga munosabat bildirish;
• dalil keltirish;
• umumiy xulosaga kelish

ko‘nikmalarini egallaydilar.

Adabiyot sinfida muammoli ta’limning hamkorlik bilan birlashishi tanqidiy o‘qish, fikrlash, yozish va muhokama qilish

ko‘nikmalarini kuchaytirishi mumkinligi ilmiy tadqiqotlarda ham qayd etilgan.

7. Muammoli ta’limning o‘quvchi faoliyatiga ta’siri

Muammoli ta’limning asosiy afzalligi shundaki, o‘quvchi darsning faol ishtirokchisiga aylanadi.

An’anaviy yondashuvda o‘qituvchi asar haqida ma’lumot beradi, o‘quvchi esa uni tinglaydi va o‘zlashtiradi.

Muammoli ta’limda esa jarayon quyidagicha kechadi:

O‘qituvchi: muammoni yaratadi.

O‘quvchi: muammoni anglaydi.

Guruh: muammoni muhokama qiladi.

O‘quvchi: dalil izlaydi.

Guruh: turli fikrlarni taqqoslaydi.

O‘quvchi: o‘z fikrini himoya qiladi.

Sinf: umumiy xulosaga keladi.

Shunday qilib, bilim tayyor shaklda emas, faol fikrlash jarayonida hosil qilinadi.

Muammoli ta’limning o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashiga ijobiy ta’siri turli fanlarda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ham kuzatilgan. Masalan, ayrim tajribaviy tadqiqotlarda muammoli ta’limdan foydalangan guruhlarda tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlari an’anaviy ta’limga nisbatan yaxshiroq bo‘lgan.

8. Adabiyot darsida muammoli ta’limning amaliy namunasi

Quyidagi namunani “O‘tkan kunlar” romanini o‘rganish jarayonida qo‘llash mumkin.

Mavzu:

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida inson va jamiyat munosabati.

Muammoli vaziyat:

“Otabekning fojiali taqdiriga ko‘proq uning shaxsiy qarorlari sabab bo‘lganmi yoki o‘sha davr jamiyatining muammolari sabab bo‘lganmi?”

1-bosqich. Muammoni qo‘yish

O‘qituvchi savolni doskaga yozadi va o‘quvchilarga 2–3 daqiqa individual fikrlash uchun vaqt beradi.

2-bosqich. Taxminlar

O‘quvchilar o‘z taxminlarini yozadilar:

- jamiyat sabab;
- oilaviy muhit sabab;
- shaxsiy qarorlar sabab;
- barcha omillar bir-biriga bog‘liq.

3-bosqich. Dalil izlash

O‘quvchilar asardan o‘z fikrini tasdiqlaydigan epizodlarni topadilar.

4-bosqich. Guruhli muhokama

Har bir guruh o‘z nuqtayi nazarini himoya qiladi.

5-bosqich. Qarama-qarshi fikr

O‘qituvchi:

“Agar boshqa guruhning fikri to‘g‘ri bo‘lsa, sizning fikringizni qanday himoya qilasiz?”

degan savolni beradi.

6-bosqich. Xulosa

O‘quvchilar yakuniy fikrlarini yozadilar.

Bunday darsda o‘quvchi faqat roman mazmunini eslab qolmaydi, balki inson, jamiyat, tanlov va taqdir kabi murakkab tushunchalar haqida mustaqil fikr yuritadi.

9. O‘qituvchining roli

Muammoli ta’limda o‘qituvchining vazifasi o‘quvchiga tayyor javob berish emas, balki uning fikrlash jarayonini to‘g‘ri tashkil etishdan iborat.

O‘qituvchi:

- muammoni aniq qo‘yishi;
- o‘quvchining yosh va bilim darajasini hisobga olishi;
- muammoli savollarni to‘g‘ri tanlashi;
- barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlashi;
- o‘quvchilar fikrini hurmat qilishi;
- dalilsiz xulosalarni dalillashga undashi;
- noto‘g‘ri fikrni darhol rad etmasdan, o‘quvchini o‘z xulosasini qayta ko‘rib chiqishga yo‘naltirishi;

• yakunda ilmiy va badiiy jihatdan asoslangan xulosani shakllantirishi kerak.

Muammoli ta’limda o‘qituvchi “javob beruvchi” emas, balki “fikrlash jarayonining tashkilotchisi” bo‘lishi muhim.

10. Muammoli ta’lim orqali mustaqil fikrlashni baholash

O‘quvchining mustaqil fikrlashini faqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javob bilan baholab bo‘lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashga o‘rgatishning samarali usullaridan biridir. Badiiy asarning mazmun-mohiyati, obrazlar tizimi va undagi axloqiy-ijtimoiy muammolar o‘quvchilarga turli muammoli vaziyatlarni taklif qilish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Muammoli ta’limda o‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni izlanish, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish orqali egallovchi faol shaxsga aylanadi. Bu jarayonda o‘quvchi badiiy matnga murojaat qiladi, dalil izlaydi, o‘z fikrini himoya qiladi va boshqa nuqtayi nazarlarni ham hisobga oladi.

Adabiyot darslarida muammoli savollar, muammoli vaziyatlar, munozaralar, guruhli izlanishlar va ijodiy topshiriqlardan tizimli foydalanish o‘quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi. Muammoli ta’lim bo‘yicha ilmiy sharhlar ham uning tanqidiy fikrlash va yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini ko‘rsatadi, biroq metodni puxta rejalashtirish va baholash mezonlarini aniq belgilash zarurligini ta’kidlaydi.

Shu nuqtayi nazardan, adabiyot o‘qituvchisi dars jarayonida “Nima bo‘lgan?”, “Kim?”, “Qachon?” kabi reproduktiv savollar bilan cheklanib qolmasdan, “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Sizningcha-chi?”, “Agar... bo‘lganida nima yuz berardi?”, “Bu fikrni qanday dalillaysiz?” kabi yuqori darajadagi savollardan foydalanishi zarur.

Eng muhimi, muammoli ta’lim o‘quvchiga fikrga ega bo‘lish, fikrini asoslash va o‘z fikrini himoya qilish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy adabiyot ta’limining muhim maqsadlaridan biridir.

Demak, adabiyot darslarida muammoli ta’lim metodini izchil qo‘llash orqali nafaqat badiiy asarni chuqur o‘zlashtirgan, balki

mustaqil fikrlaydigan, dalil asosida xulosa chiqaradigan, turli qarashlarni hurmat qiladigan va o‘z nuqtayi nazariga ega bo‘lgan o‘quvchi shaxsini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.
2. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan.
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr.

O‘zbekistonda ta’limga e’tibor — kelajakka e’tibor

Hasanov Javohir Qo‘shnoz o‘g‘li
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Jizzax viloyati, Sharof Rashidov tumani, 43-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi O‘zbekistonda ta’lim sohasiga qaratilayotgan e’tibor, maktab ta’limidagi o‘zgarishlar, pedagoglarning mehn atini qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar hamda ta’lim sifatini oshirish borasidagi vazifalar haqida fikr yuritiladi. Ta’limga berilayotgan e’tibor faqat yangi maktablar qurish yoki darsliklarni yangilash bilangina cheklanmasligi, eng avvalo, o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onaning mas’uliyati hamda hamkorligi bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, maktab, o‘qituvchi, o‘quvchi, tarbiya, ma’naviyat, ta’lim sifati, yoshlar, kelajak, islohot.

Аннотация: В данной статье рассматривается внимание, уделяемое сектору образования в Узбекистане сегодня, изменения в школьном образовании, поддержка труда учителей, создаваемые возможности для учащихся и задачи по повышению качества образования. Подчеркивается, что внимание к образованию не ограничивается строительством

новых школ или обновлением учебников, а в первую очередь связано с ответственностью и сотрудничеством учителей, учащихся и родителей.

Ключевые слова: образование, школа, учитель, ученик, воспитание, духовность, качество образования, молодежь, будущее, реформа.

Abstract: This article discusses the focus placed on the education sector in modern-day Uzbekistan, changes in school education, support for the work of educators, opportunities created for students, and tasks aimed at improving the quality of education. It emphasizes that the attention given to education is not limited merely to constructing new schools or updating textbooks; rather, it is primarily linked to the responsibilities and cooperation of teachers, students, and parents.

Keywords: education, school, teacher, student, upbringing, spirituality, quality of education, youth, future, reform.

Bugun mamlakatimizda ta’lim haqida gap ketganda, buni oddiy bir soha haqida gapirish deb bo‘lmaydi. Chunki ta’lim — jamiyatning ertangi kunini belgilaydigan eng muhim yo‘nalishlardan biridir. Har qanday davlatning rivojlanishi, avvalo, uning yosh avlodi qanday bilim va tarbiya olayotganiga bog‘liq.

Keyingi yillarda O‘zbekistonda ta’lim tizimiga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada kuchaydi. Yangi maktablar qurilmoqda, mavjud ta’lim muassasalari ta’mirlanib, zamonaviy jihozlar bilan ta’minlanmoqda, darsliklar yangilanmoqda. O‘qituvchilarning bilim va malakasini oshirish, ularning mehnatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ham imkoniyatlar yaratilmoqda.

2025-yil 15-may kuni bo‘lib o‘tgan yig‘ilishda maktabgacha va maktab ta’limi uchun mablag‘lar so‘nggi yetti yilda 7 karra oshgani va 2025-yilda bu sohaga 60 trillion so‘m ajratilgani ma’lum qilingan. Shuningdek, maktablarda qariyb 1 million, bog‘chalarda 1,5 million yangi o‘rin yaratilgani qayd etilgan. Bu raqamlar ta’limga berilayotgan e’tibor ko‘lamini ko‘rsatadi.

Lekin ta’limga e’tiborni faqat mablag‘, bino yoki jihoz bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Maktabning chiroyli va zamonaviy bo‘lishi

muhim, albatta. Ammo uning ichida qanday muhit yaratilgani, o‘qituvchi o‘z kasbiga qanday qarayotgani, o‘quvchining bilim olishga qiziqishi va ota-onaning farzand tarbiyasiga munosabati bundan ham muhimroqdir.

Ta’limdagi o‘zgarishlar va yangi imkoniyatlar

Bugungi maktab kechagi maktabdan ancha farq qiladi. Hozir o‘quvchidan faqat darslikdagi ma’lumotni yod olish emas, balki mustaqil fikrlash, savol berish, izlanish, o‘z fikrini erkin ifodalash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham talab qilinmoqda.

2025-yil 8-sentabr kuni ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha taqdimotda yangi ta’lim maskanlarini qurish va jihozlash, o‘quv dasturlarini yangilash, ilg‘or tajribalarni joriy etish, iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va yoshlarni kasbga yo‘naltirish masalalariga e’tibor qaratilgani qayd etilgan.

O‘zbekiston — 2030 strategiyasida ham ta’lim bo‘yicha aniq maqsadlar belgilangan. Jumladan, maktabgacha ta’lim bilan qamrovni 2030-yilgacha 80 foizga yetkazish, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida elektron doskalar bilan ta’minlanganlikni 100 foizga olib chiqish va yangi avlod darsliklari sonini oshirish kabi ko‘rsatkichlar belgilangan.

O‘qituvchi — ta’limdagi eng muhim shaxs

Maktab haqida gapirganda, ko‘pincha yangi bino, zamonaviy doska yoki kompyuterlar haqida gapiramiz. Lekin mening fikrimcha, maktabning haqiqiy kuchi — o‘qituvchidadir.

Birgina o‘qituvchining o‘quvchiga aytgan yaxshi gapi, bergan maslahati yoki o‘z vaqtida ko‘rsatgan e’tibori bolaning kelajagiga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchining bilimini oshirish, mehnatini qadrlash va kasbiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish ta’lim sifatining muhim omilidir.

2025-yil 15-maydagi rasmiy ma’lumotda malaka, til bilish, yangi baholash tizimi va fan olimpiadalari kabi mezonlar asosida o‘qituvchilarga 10 dan ortiq ustama joriy qilingani, bundan samarali foydalangan 60 ming o‘qituvchi 8–12 million so‘m maosh olayotgani bildirilgan.

Ta’lim va tarbiya bir-biridan ajralmas tushunchalar

Maktabda faqat bilim berishning o‘zi yetarli emas. Bola yaxshi matematik, tilchi yoki boshqa fan bo‘yicha kuchli mutaxassis bo‘lishi mumkin. Ammo unda odob-axloq, mas’uliyat, vatanparvarlik va insoniylik kabi fazilatlar shakllanmasa, ta’limning to‘liq natijasiga erishdik deb bo‘lmaydi.

Shuning uchun yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, kitobxonlikka jalb qilish, sport va turli to‘garaklarga yo‘naltirish, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish maktabdagi tarbiyaviy ishlarning muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

2025-yil 8-sentabrdagi taqdimotda ham iqtidorli bolalarga ixtisoslashgan bilim berish, yoshlarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash va ularni kasbga yo‘naltirish doimiy e’tibor talab qilishi ta’kidlangan.

Oliy ta’lim va zamonaviy kasblarga e’tibor

Ta’limga bo‘lgan e’tibor maktab bilan cheklanmaydi. Oliy ta’lim va kasbiy ta’lim tizimida ham imkoniyatlar kengayib bormoqda. 2026-yil 10-iyuldagi rasmiy ma’lumotga ko‘ra, so‘nggi sakkiz yilda oliy ta’lim bilan qamrov 9 foizdan 44 foizga, talabalar soni esa 270 ming nafardan 1,7 million nafarga yetgan. 2026-yilning o‘zida 643 ta texnikumdan 100 tasida Germaniya, Buyuk Britaniya, Shveysariya, Xitoy va Koreyaning ilg‘or kasbiy ta’lim dasturlarini joriy etish ishlari olib borilmoqda.

Bu o‘zgarishlarning ahamiyati shundaki, bugungi yosh faqat diplom olish bilan cheklanib qolmasdan, amaliy ko‘nikma va zamonaviy kasblarni ham egallashi kerak. Mehnat bozoridagi talabni hisobga olib ta’lim berish yoshlarning kelajakdagi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Hali oldimizda turgan vazifalar

Ta’limga e’tibor kuchaygani bilan barcha muammolar bir zumda hal bo‘lib qolmaydi. Har qanday katta islohot vaqt, sabr va doimiy mehnatni talab qiladi. Ta’lim sifati, hududlar o‘rtasidagi imkoniyatlar farqi, pedagoglarning zamonaviy metodlarni egallashi, o‘quvchilarning kitob o‘qishga qiziqishi kabi masalalar doimiy e’tibor talab etadi.

2026-yil 4-fevraldagi rasmiy ma’lumotga ko‘ra, O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim bilan qamrov 78 foizga yetgan. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida esa bu ko‘rsatkichni 2030-yilgacha 80 foizga yetkazish maqsadi belgilangan. Demak, asosiy vazifa faqat erishilgan natijalarni sanab o‘tish emas, balki hali bajarilishi kerak bo‘lgan ishlarni ham ko‘ra bilishdir.

Bugungi O‘zbekistonda ta’limga e’tibor kuchayib borayotganini maktablar qurilishi, darsliklarning yangilanishi, pedagoglarni qo‘llab-quvvatlash, oliy va kasbiy ta’lim imkoniyatlarining kengayishi kabi jarayonlarda ko‘rish mumkin. Lekin ta’limning haqiqiy natijasi faqat statistik ko‘rsatkichlarda emas, balki yoshlarning hayotida namoyon bo‘ladi. Maktabni tugatgan o‘quvchi mustaqil fikrlayaptimi? O‘z kasbini tanlashga tayyormi? O‘z oilasi, mahallasi va Vataniga foydali inson bo‘lishga intilyaptimi? Ana shu savollar ta’lim sifatini baholashda juda muhim.

Maktabda faoliyat olib borayotgan inson sifatida men ta’limga e’tiborning mazmunini, avvalo, o‘quvchiga bo‘lgan e’tiborda ko‘raman. Har bir bolaning qobiliyatini ko‘ra bilish, uning muammosiga befarq bo‘lmaslik, yaxshi tomonlarini qo‘llab-quvvatlash — ta’limdagi eng katta insoniy qadriyatlardan biridir.

Bugun maktabga berilayotgan har qanday e’tibor aslida ertangi kunimizga berilayotgan e’tibordir. Chunki bugungi o‘quvchi — ertangi o‘qituvchi, shifokor, muhandis, tadbirkor, olim yoki boshqa kasb egasi. Uning qanday inson bo‘lib voyaga yetishi esa ko‘p jihatdan bugun unga qanday ta’lim va tarbiya berayotganimizga bog‘liq.

Shu sababli ta’limga e’tibor — faqat davlat yoki maktabning vazifasi emas. Ota-ona, mahalla, o‘qituvchi va butun jamiyat bu jarayonda o‘z hissasini qo‘shishi kerak. Chunki ta’limga sarflangan mehnat va e’tibor hech qachon bekor ketmaydi. Uning natijasi kelajak avlod timsolida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. “Maktab ta’limidagi islohotlarning yangi bosqichi”. 15.05.2025.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. “Ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha takliflar taqdimot qilindi”. 08.09.2025.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish masalalari muhokama qilindi”. 04.02.2026.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. “Xalqaro ta’lim standartlari asosida kadrlar tayyorlash bo‘yicha yangi yondashuvlar taqdimot qilindi”. 10.07.2026.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etish yo‘llari va ularning jamiyat rivojidagi o‘rni

Isayev Qodir Xudoyberdiyevich
Forish tumani 46-son umumiy o‘rta ta'lim maktabi ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda raqamli axborot makonining kengayishi sharoitida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etishning ilmiy-amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Unda yosh avlodning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, axborot xurujlariga qarshi tanqidiy fikrlash va media savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda an'anaviy yondashuvlardan zamonaviy, interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan metodlarga o‘tish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ma'naviyat, ma'rifat, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, ma'naviy immunitet, globallashuv, axborot xurujlari, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, media

savodxonlik, tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данной статье анализируются научно-практические аспекты эффективной организации духовно-воспитательной работы в контексте процессов глобализации, стремительного развития информационно-коммуникационных технологий и расширения цифрового информационного пространства. Особое внимание уделяется вопросам формирования духовного мировоззрения молодого поколения, воспитания его в духе уважения к национальным и универсальным ценностям, развития критического мышления и медиаграмотности в противодействии информационным атакам. Также обосновывается необходимость перехода от традиционных подходов к современным, интерактивным и личностно-ориентированным методам организации духовно-воспитательных мероприятий в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: духовность, просвещение, духовно-воспитательная работа, духовная неуязвимость, глобализация, информационные атаки, национальные ценности, универсальные ценности, воспитание молодежи, медиаграмотность, критическое мышление, цифровые технологии, инновационные методы.

Abstract: This article analyzes the scientific and practical aspects of effectively organizing spiritual and educational activities amidst globalization, the rapid development of information and communication technologies, and the expansion of the digital information space. Particular attention is paid to shaping the spiritual worldview of the younger generation, fostering respect for national and universal values, and developing critical thinking and media literacy skills to counter information attacks. Furthermore, the article substantiates the necessity of transitioning from traditional approaches to modern, interactive, and person-centered methods when organizing spiritual and educational activities in educational institutions.

Keywords: spirituality, enlightenment, spiritual and educational activities, spiritual immunity, globalization, information attacks, national values, universal values, youth upbringing, media literacy, critical thinking, digital technologies, innovative methods.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining misli ko‘rilmagan sur'atlarda rivojlanishi bilan bir qatorda, ma'naviy-axloqiy muammolarning murakkablashuvi bilan ham tavsiflanadi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanishi natijasida yoshlarning axborot olish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaymoqda. Bunday sharoitda insonning turli axborotlarni tahlil qila olishi, foydali va zararli mazmundagi ma'lumotlarni farqlashi hamda mustaqil xulosa chiqara olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Globallashuv jarayoni xalqlar va davlatlar o‘rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarni kuchaytirish bilan birga, turli g‘oya va qarashlarning tez tarqalishiga ham sharoit yaratmoqda. Ma'lumotlarning cheksiz oqimi, bir tomondan, insonning dunyoqarashini boyitsa, ikkinchi tomondan, tayyor va nazoratsiz qabul qilingan g‘oyalarning shaxs ongiga singishi xavfini ham keltirib chiqaradi. Shu sababli yosh avlodda mustahkam hayotiy pozitsiya, yuksak axloqiy fazilatlar, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, fuqarolik mas'uliyati va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yangi bosqichga olib chiqish, mazkur yo‘nalishdagi faoliyatni zamonaviy talablar asosida tashkil etish va uning samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar faqat turli tadbirlarni tashkil etish bilan cheklanib qolmasdan, insonning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, ijtimoiy faolligi va hayotiy qadriyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan uzluksiz tarbiyaviy jarayon sifatida qaralishi lozim.

Bugungi kunda ushbu yo‘nalishdagi ishlarning samaradorligini oshirish uchun “qancha tadbir o‘tkazildi?” degan miqdoriy savoldan

ko‘ra, “ushbu tadbir inson dunyoqarashida qanday sifat o‘zgarishi hosil qildi?” degan mazmuniy savolga javob izlash muhimroqdir. Aynan shu yondashuv ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni formal tadbirchilikdan natijaga yo‘naltirilgan tarbiyaviy jarayonga aylantirish imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — ma’naviy-ma’rifiy ishlarni zamonaviy talablar asosida samarali tashkil etishning asosiy yo‘nalishlarini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud yondashuvlarning imkoniyatlarini ochib berish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyat insonning ma'naviy dunyosi, dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir ko‘rsatuvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. U alohida fan sohasi emas, balki pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi bir qator fanlar kesishmasida shakllanadigan kompleks faoliyat turi hisoblanadi.

Ushbu faoliyatning asosiy vazifasi shaxsni tayyor g‘oyalarni passiv qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, voqea-hodisalarga ongli munosabat bildira oladigan, o‘z qarashlarini dalillar asosida asoslay oladigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan inson sifatida shakllantirishdan iborat.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda quyidagi asosiy tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiq:

Tizimlilik va uzviylik. Ma'naviy tarbiya bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz jarayon bo‘lishi kerak. Oila, maktab, mahalla, ta'lim va jamoat institutlarining hamkorligi ushbu jarayonning izchilligini ta'minlaydi. Uzviylik, shuningdek, bolalar bog‘chasidan boshlab oliy ta'limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda tarbiyaviy mazmunning mantiqiy davomiyligini ham anglatadi.

Maqsadga yo‘naltirilganlik va manzillilik. Tadbir va targ‘ibot mazmuni auditoriyaning yoshi, qiziqishi, ehtiyoji, ijtimoiy tajribasi va psixologik xususiyatlariga moslashtirilishi lozim. Bir xil mavzu boshlang‘ich sinf o‘quvchisi va yuqori sinf o‘quvchisi uchun turlicha til va uslubda yetkazilishi kerak.

Hayotiylik va ta'sirchanlik. Quruq nasihat va mavhum chaqiriqlar o‘rniga real hayotiy vaziyatlar, muammoli savollar, amaliy misollar va shaxsiy tajribalardan foydalanish ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ta'sirchanligini sezilarli darajada oshiradi.

Shaxsga yo‘naltirilganlik. Har bir insonning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish samarali tarbiyaviy ta'sirning muhim shartidir. Bir xil “qolip”dagi tadbirlar barcha o‘quvchilarga bir xilda ta'sir qilmasligini unutmaslik lozim.

Zamonaviylik. Raqamli texnologiyalar, multimedia vositalari, interaktiv metodlar, ijtimoiy tarmoqlar va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanish ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning auditoriyasini kengaytiradi va uni yoshlar uchun yanada jozibali qiladi.

An'anaviy yondashuvda ma'rifiy tadbirlar ko‘pincha ma'ruza va targ‘ibot shaklida tashkil etilgan bo‘lsa, zamonaviy pedagogik yondashuv tinglovchining faol ishtirokini ta'minlaydigan dialog, munozara, debat, keys-stadi, trening, loyiha va refleksiv faoliyat kabi usullardan foydalanishni talab etadi. Bunday o‘zgarish “tarbiyalanuvchi” tushunchasidan “hamkor-ishtirokchi” tushunchasiga o‘tishni anglatadi.

Bugungi kunda ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samaradorligi ko‘p jihatdan ularning mazmuni, shakli va zamonaviy axborot makoniga moslashganlik darajasiga bog‘liq.

Yoshlarning katta qismi axborotni internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar orqali olayotgan bir sharoitda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni faqat an'anaviy shakllarda tashkil etish yetarli samara bermasligi mumkin.

Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning raqamli yo‘nalishini izchil rivojlantirish zarur. Buning uchun:

•qisqa, mazmunli va estetik jihatdan sifatli videoroliklar tayyorlash;

•infografika va vizual materiallardan foydalanish;

•podkast va audio-ma'ruzalar tashkil etish;

•yoshlar uchun qiziqarli raqamli loyihalarni yo‘lga qo‘yish;

•tarixiy shaxslar, milliy qadriyatlar va ma'naviy merosga oid elektron kontent yaratish;

•ijtimoiy tarmoqlarda muntazam ma'rifiy sahifalar va ruknlarni tashkil etish;

•yoshlarni axborot yaratish va tarqatish jarayoniga faol jalb etish maqsadga muvofiq.

Bunda asosiy maqsad raqamli texnologiyadan shunchaki foydalanish emas, balki uning imkoniyatlarini tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirishdan iborat. Mazmunsiz, faqat “ko‘rsatish uchun” yaratilgan raqamli kontent kutilgan natijani bermaydi — aksincha, sifatli va ishonchli manbalar bilan bellasha oladigan, jozibador va professional darajada tayyorlangan kontentgina yoshlar e'tiborini qozona oladi.

Media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Axborot makonida turli mazmundagi ma'lumotlarning tez tarqalishi shaxsdan tanqidiy fikrlashni talab etadi. Shu sababli yoshlar va keng jamoatchilikda axborot manbalarini tahlil qilish, ma'lumotlarning ishonchliligini tekshirish, fakt va fikrni farqlash, manipulyativ kontentni aniqlash ko‘nikmalarini shakllantirish ma’naviy-ma’rifiy ishlarning muhim tarkibiy qismiga aylanishi lozim.

Media savodxonlikni rivojlantirish jarayonida quyidagi savollar asosida amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish mumkin:

1. Axborotning manbasi kim?
2. Ushbu ma'lumot qachon va nima maqsadda tarqatilgan?
3. Ma'lumotni tasdiqlovchi boshqa mustaqil manbalar mavjudmi?
4. Unda fakt va subyektiv fikr qanday ajratilgan?
5. Ushbu axborot insonning qarashlari va xatti-harakatlariga qanday ta'sir ko‘rsatishi mumkin?

Bunday yondashuv yoshlarni tayyor xulosalarni qabul qilishdan ko‘ra, mustaqil fikrlashga undaydi. Amaliyotda bu ko‘nikmalarni “axborot laboratoriyasi” tipidagi darslar, kichik guruhlarda haqiqiy va soxta xabarlarni taqqoslash mashqlari orqali samarali shakllantirish mumkin.

“Oila – maktab – mahalla” hamkorligini kuchaytirish

Ma'naviy tarbiyaning dastlabki va eng muhim muhiti oiladir. Maktab esa ushbu tarbiyaviy jarayonni tizimli pedagogik faoliyat bilan boyitadi. Mahalla esa shaxsning ijtimoiy muhitini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Shu bois ushbu uchta institut o‘rtasidagi hamkorlikni oddiy tadbirlarni birgalikda o‘tkazish bilan cheklamasdan, aniq maqsad va vazifalarga asoslangan tizim sifatida yo‘lga qo‘yish lozim. Masalan:

- o‘quvchilarning tarbiyaviy ehtiyojlarini aniqlash;
- ota-onalar bilan individual va guruhli suhbatlar tashkil etish;
- muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish;
- yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
- kitobxonlik, sport, san'at va kasbga yo‘naltirish loyihalarini amalga oshirish;
- ijtimoiy xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan individual profilaktik ishlarni kuchaytirish.

Ushbu hamkorlikning samaradorligi, avvalambor, uning muntazamligi va har bir tomon o‘z mas'uliyatini aniq tushunishiga bog‘liq. Faqat bayram va marosimlarga chaqirish shaklidagi “rasmiy hamkorlik” real natija bermaydi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar uchun mas'ul xodimlarning kasbiy kompetensiyasini oshirish

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning natijadorligi ko‘p jihatdan ushbu faoliyatni tashkil etuvchi mutaxassislarning kasbiy mahoratiga bog‘liq. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy ishlar uchun mas'ul xodimlar muntazam ravishda quyidagi yo‘nalishlarda bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirib borishlari zarur:

- pedagogik psixologiya;
- muloqot va notiqlik san'ati;
- konfliktologiya;
- media savodxonlik;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalar;
- jamoatchilik bilan samarali kommunikatsiya;
- raqamli kontent yaratish.

Ayniqsa, yoshlar bilan ishlaydigan mutaxassis uchun buyruq va koʻrsatmalarni yetkazishdan koʻra, ular bilan samarali muloqot oʻrnatish, muammoni tinglash va individual yondashuvni ta'minlash muhimdir. Bu borada mas'ul xodimlarning oʻzi ham namuna boʻla olishi, ya'ni targʻib qilayotgan qadriyatlarni oʻz xulq-atvorida namoyon eta olishi katta ahamiyatga ega.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning zamonaviy shakllari

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning mazmuni qanchalik muhim boʻlmasin, uning auditoriyaga qanday shaklda yetkazilishi ham katta ahamiyatga ega. Bugungi sharoitda quyidagi interaktiv shakllardan samarali foydalanish mumkin:

- Ochiq muloqotlar — ishtirokchilarni qiziqtirgan masalalar yuzasidan erkin fikr almashish imkonini beradi.
- Debat va munozaralar — turli qarashlarni tahlil qilish, dalillash va mustaqil fikr bildirish koʻnikmasini rivojlantiradi.
- Treninglar — muayyan koʻnikmalarni amaliy mashqlar orqali shakllantirish imkonini beradi.
- Keys-stadi — hayotiy muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi.
- Loyiha faoliyati — yoshlarni ma’naviy-ma’rifiy mazmundagi amaliy tashabbuslarni mustaqil ishlab chiqish va amalga oshirishga jalb qiladi.
- Kitobxonlik klublari — badiiy va ilmiy adabiyotlarni birgalikda oʻqish, tahlil qilish va muhokama qilish orqali kitobxonlik madaniyatini rivojlantiradi.
- Mahorat darslari va uchrashuvlar — hayotiy tajribaga ega mutaxassislar, ijodkorlar, olimlar va turli kasb egalari bilan muloqot qilish yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Ushbu shakllarning barchasi bir-birini toʻldiradi va ularni bir-biridan izolyatsiya qilingan holda emas, balki yagona tarbiyaviy tizim doirasida, ma'lum bir mavzu yoki yoʻnalish atrofida ketma-ket qoʻllash yuqori samara beradi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini baholash mezonlari

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning samaradorligini faqat oʻtkazilgan tadbirlar soni yoki ishtirokchilar miqdori bilan baholash

to‘g‘ri emas. Asosiy e'tibor tadbir natijasida shaxsning bilimida, munosabatida, dunyoqarashida va xulq-atvorida qanday o‘zgarish yuz berganiga qaratilishi lozim.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari

Mavjud tajriba va zamonaviy ehtiyojlardan kelib chiqib, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, rasmiyatchilik va tadbirbozlikdan voz kechish zarur. Har bir tadbir aniq maqsad, auditoriya va kutilayotgan natijaga ega bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni diagnostika asosida tashkil etish lozim. Buning uchun so‘rovnomalar, suhbatlar, kuzatuvlar va boshqa pedagogik monitoring vositalaridan foydalanish mumkin.

Uchinchidan, yoshlarning o‘zini ushbu jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish muhim. Tadbirni faqat kattalar tashkil etib, yoshlar tinglovchi bo‘lib qolmasligi kerak. Yoshlar g‘oya taklif qilishi, loyiha ishlab chiqishi, kontent yaratishi va muhokamalarda faol qatnashishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, milliy qadriyatlarni zamonaviy kommunikatsiya shakllari orqali targ‘ib qilish zarur. Tarixiy meros, milliy urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy videolar, podkastlar, infografikalar, elektron loyihalar va ijodiy tanlovlar orqali yoshlar ongiga yetkazish mumkin.

Beshinchidan, kitobxonlik muhitini rivojlantirish kerak. Maktab va mahallalarda kitobxonlik klublari, adabiy munozaralar, “Bir oyda bir kitob”, “Kitobxon oila” kabi loyihalarni yo‘lga qo‘yish yoshlarning mutolaa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oltinchidan, muntazam monitoring va tahlil tizimini joriy etish lozim. Har bir tadbirdan keyin ishtirokchilarning fikrini o‘rganish, taklif va muammolarni aniqlash hamda keyingi faoliyatni shu asosda takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-ma’rifiy ishlar jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo‘lib, uning

samaradorligi mazmun, shakl, metod va natijalarni baholash mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Bugungi globallashuv va raqamli axborot makoni sharoitida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni faqat an'anaviy tadbirlar doirasida olib borish yetarli emas. Zamonaviy inson, ayniqsa yoshlar, axborotni tez qabul qiladi, uni boshqa manbalar bilan taqqoslaydi va o‘z munosabatini shakllantiradi. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy faoliyat ham zamonaviy kommunikatsiya, interaktiv metodlar va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashishi kerak.

Samarali ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning asosiy natijasi tadbirlar sonining ko‘pligida emas, balki insonning fikrlashi, munosabati va xulq-atvorida yuzaga keladigan ijobiy o‘zgarishdadir.

Shundan kelib chiqib, quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni aniq maqsad va kutilayotgan natija asosida rejalashtirish.
2. Tadbirlar mazmunini yoshlarning qiziqishi va real ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllantirish.
3. Ma'ruza va rasmiy yig‘ilishlar bilan cheklanmasdan, debat, munozara, trening, keys, loyiha va ochiq muloqotlardan keng foydalanish.
4. Raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda sifatli ma’naviy-ma’rifiy kontent yaratishni yo‘lga qo‘yish.
5. Yoshlarning media savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirish.
6. “Oila – maktab – mahalla” hamkorligini aniq vazifalar va umumiy loyihalar asosida kuchaytirish.
7. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar uchun mas'ul xodimlarning pedagogik, psixologik, kommunikativ va raqamli kompetensiyalarini muntazam oshirib borish.
8. Ma’naviy-ma’rifiy faoliyat samaradorligini tadbirlar soni bilan emas, aniq natijaviy mezonlar orqali baholash.
9. Muntazam ijtimoiy-pedagogik monitoring va anonim so‘rovnomalar orqali yoshlarning ehtiyoj va muammolarini o‘rganib borish.

10.Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni zamonaviy madaniy, media va ta'limiy loyihalar orqali targ‘ib qilish.

Umuman olganda, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etish jamiyatning ma'naviy barqarorligi, yoshlarning ijtimoiy faolligi va barkamol shaxsni shakllantirish bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois mazkur yo‘nalishdagi faoliyatni doimiy takomillashtirib borish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish hamda natijadorlikni ilmiy asoslangan mezonlar orqali baholash bugungi kunning muhim vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son qarori.

3. Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari. – Toshkent: Sharq, 2018.

4. Otamuratov S. Globallashuv va milliy ma'naviyat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

5. Quronov M. Muloqot va targ‘ibot san'ati: ma’naviy-ma’rifiy ishlar metodikasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.

" Maktabda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning zamonaviy va samarali usullari

Ergasheva Ra'no

"Eng katta boylik bu – aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu – yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu – bilimsizlikdir. Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatning qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir."

Sh.M. Mirziyoyev

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlodning ta'lim olishlarida malakali pedagoglarning ahamiyati qay darajada ekanliliga alohida urg'u berildi. Qolaversa, ham ta'lim oluvchi, ham ta'lim beruvchi uchun yurtimizda yaratilayotgan bugungi imkoniyatlarga ham to'xtalib o'tildi. Bundan tashqari zamonaviy o'qish shakli bo'lgan o'qish savodxonligi faoliyatida ham o'qib tushunish va mantiqiy fikrlashini ham o'stirib, ijtimoiy hayotda ham faol qo'llash imkonini beradigan metodik faoliyatlar xususida ham qarashlar ochib berildi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, xalqaro standarlar, interfaol, metod, dinamika, temperament, ta'lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность квалифицированных учителей в образовании молодого поколения. Кроме того, затрагиваются современные возможности, созданные в нашей стране как для учащихся, так и для педагогов. Также исследуются методические мероприятия, позволяющие развивать навыки понимания прочитанного и логического мышления в рамках обучения грамоте, представляющего собой современную форму обучения, и их активное применение в общественной жизни.

Ключевые слова: инновации, международные стандарты, интерактивность, метод, динамика, темперамент, образование.

Abstract: This article places special emphasis on the significance of qualified educators in the education of the younger

generation. Furthermore, it highlights the opportunities currently being created in the country for both learners and educators. Additionally, the article explores methodological approaches within the realm of reading literacy—a modern educational practice—that foster reading comprehension and logical thinking, enabling these skills to be actively applied in social life.

Keywords: innovation, international standards, interactive, method, dynamics, temperament, education.

Bugungi rivojlangan davrda yosh avlodga ham zamon bilan hamnafaslikda ta'lim berib borish eng dolzarb masalalardan biridir. Ularni har tomonlama mukkammal insonlar qilib yetishtirish bizning asosiy vazifamiz sanaladi. Sababi yurtimiz kelajagi, xalqimizning ertangi kuni mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori, avvalo, yosh avlod qo'lida. Xususan, bu borada amalga oshirilayotgan ishlar va tadbirlar ham bu darashlarimiznng isboti bo'la oladi.

Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev ham o'z faoliyatida mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalasiga alohida ahamiyat berayotganliklarinig guvohimiz. Davlatimiz rahbari 2020-yil 1-oktabr – O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan biz ustozlarga yo'llagan tabrik nutqlarida : "Ertangi kunimiz, vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq. Lekin maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa ta'lim sifati ham, muhit ham o'zgarmaydi",- degan fikrlari mavjud.

Hozirgi davrda ta'lim sohasida eng muhim vazifalar eskirgan tamoyillar va bir qolipdagi o'qitish metodlaridan voz kechib, zamon talablariga javob beradigan yangi yo'nalishlarni izlashni taqozo etmoqda. Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchi shaxsiga mos metodlarni qo'llay olmasa, o'quvchi shaxsini o'zgartirish uchun sharoit yaratilmasa, uning tarbiyasida chekinish yuz beradi.

Bugungi kunda Respublikamizda olib borilayotgan ta'lim yo'nalishi bolalar va o'smirlar uchun ta'lim olish qulay hamda sifatli

bo‘lishiga , ulardagi hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, innovatsion texnologiyalar orqali davlat ta’lim standartlari talablarining to‘liq bajarilishiga qaratilgandir.

Shunday ekan, hozirgi kun umumta’lim maktablarida qanday saviyada dars tashkil etilayotgani muhimdir. Bugungi kun o‘quvchisini 45 daqiqa davomida fanga qiziqtira olish va bilim bera olish zamonaviy va ijodkor o‘qituvchilarning qo‘lidan keladi. Men quyida adabiyot fanidan o‘quv dasturida mavjud bo‘lgan ayrim asarlar tahlili uchun o‘qituvchi uchun foydalanishga qo‘llanma yozmoqdaman. Topshiriqlar o‘quvchini “Yodla! Qaytar!” shaklidagi ta’limdan olib qochib, kreativ fikrlash ko‘nikmasini shakllantiradi. Badiiy asar mutolaasiga qiziqtiradi, paydo bo‘ladigan savollarning muhokamasiga tafakkurini sozlaydi. O‘quvchi an’anaviy savol-javoblardan ko‘ra ko‘proq bilim va ma’lumot oladi.

Eng muhim jihatlaridan biri shundaki, bugungi kun talablariga javob beradi, chunki bu topshiriqlar o‘quvchidan mustaqil izlanishni, tasavvur olamini boyitishni, ota-onasi bilan hamkorlikda ishlashni, individual yondashuvni talab qiladi. Bu topshiriqlar ko‘chirmakashlikni oldini oladi, konspekt yoki savol tuzishga barham beradi. Mantiqiy topshiriqlardan avval darslikdagi asarlar matnlaridan parchalar berildi, ayrim savollar hikoyalarning to‘liq qismidan tuzilgan. Topshiriqlar bilan ishlash uchun o‘quvchilar darslikdagi asarlar matnlari bilan tanishib chiqish kerak.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga ta’lim berish, zamonaviy hamda samarali innovatsion metodlardan foydalanish, qolaversa, dars jarayonida turli AKT vositalaridan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘quvchilar ortasida fanga, izlanishga, tadqiqotga yondashish, bilimlardan samarali foydalanishga yordam beradi. Bunday natijaga erishish uchun esa, albatta, dars jarayonida innivatsion metodlardan foydalanish zamonaviy axborot texnologiyalarini birlashtirish talab etiladi. Bu jarayonda o‘qituvchi shaxsning rivojlanishi, ta’lim va tarbiyani shakllantirish uchun sharoit yaratadi va shu bilan birga boshqaruv, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish funksiyalarini ham bajaradi. O‘qitish jarayonida o‘quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik

texnologiya va pedagogik mahoratning bilimlari, tajribasi, interfaol usullari oʻquvchilarga malakali, ilgʻor koʻnikmalar beradi.

Bizning maqsadimiz – Yangi Oʻzbekistonning maktab bitiruvchisi zamonaviy koʻnikmalarni egallagan, axborot texnologiyalarini puxta oʻzlashtirgan, kreativ fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan, dunyoqarashi keng shaxs boʻlib shakllanishi zarur. Bu ezgu maqsadga erishish uchun maktablarning oʻquv dasturlari, oʻqitish uslubi, darsliklar mazmunini tubdan qayta koʻrib chiqish boʻyicha salmoqli ishlar amalga oshirildi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev yoshlarning mantiqiy va mustaqil fikrlashi, zamonaviy kasb-hunarlarni oʻzlashtirishi masalalariga katta e’tibor qaratib kelmoqda. Uning ta’kidlashicha, aynan zamonaviy bilim olgan, ilgʻor kasb-hunarlarni, innovatsion texnologiyalarni va xorijiy tillarni puxta egallagan yoshlar mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishda yetakchi oʻrin tutadi.

Bugun shiddat bilan rivojlanayotgan zamon har birimizdan doimo izlanib, tashabbus koʻrsatib, yangicha ishlashni talab etmoqda. Bugun har bir oʻqituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng soʻnggi ijobiy yangiliklarni oʻquv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir soʻz bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilgʻor vakillari boʻlishlari kerak.

Davlatimiz rahbari yoshlarning salohiyati, dunyoqarashi, taklif va tashabbuslari, mustaqil fikrlashi, kelajak va Vatan haqidagi qarashlari barcha ota-onalar, ustoz-murabbiylar qatori uni ham cheksiz quvontirayotganini ta’kidlagan.Ta’lim jarayonida oʻquvchilar hamda oʻqituvchi oʻrtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta’lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali oʻzlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar didaktik oʻyinlardan foydalanish hisoblanadi.Oʻtilgan darsni mustahkamlashda yoki yangi darsni boshlanishida didaktik oʻyinlardan foydalanib oʻquvchilarni qiziqishlarini darsga yanada oshirish mumkin. Bu oʻyinlarni oʻquvchilarning va tushunish salohiyatini hisobga olgan holda

tashkillashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi va ta'lim samaradorligini oshiradi.

Interaktiv metodlarni qo'llash natijasida o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi oshadi, mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalari rivojlanadi, bilimlar esa uzoq muddatga mustahkamlanadi. Bu usullar boshqa barcha fanlarda ham zamonaviy, samarali va innovatsion ta'lim tizimini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Isamitdinov S. Ta'lim jarayonida innovatsion usullardan foydalanish. Toshkent, 2005

2. Xolnazarov N. Innovatsion usullar//Farg'ona ziyosi (ilmiy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy, adabiy-badiiy nashr) Farg'ona, 2005

3. Ahmedova H. O'zbek tili o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. Toshkent, 2012.

4. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Toshkent, 1999.

5.http://ziyonet.uz/

6.http://uzedu.uz/

7.http://eduportal.uz/

8.http://multimedia.uz/

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning korreksion-pedagogik asoslari

Tangirova Xadicha

Annotatsiya: Maqolada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning korreksion-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. L.S. Vygotskiyning kompensator rivojlanish g'oyasi, I.D. Zverev, I.T. Suravegina, A.N. Zaxlebniy va P.M. Pulatovaning ilmiy qarashlari o'zaro bog'langan holda yoritiladi. Ekologik tarbiyaning bilish jarayonlari, mustaqillik, ijtimoiy mas'uliyat va amaliy xulq-atvorni rivojlantiruvchi imkoniyatlari

asoslanib, bilim–qadriyat–amaliy harakat birligiga tayangan korreksion-pedagogik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, alohida ta’lim ehtiyojlari, maxsus pedagogika, korreksion ta’lim, kompensatsiya, fanlararo integratsiya, ekologik xulq-atvor.

Аннотация: В статье анализируются коррекционно-педагогические основы формирования экологической культуры у учащихся с особыми образовательными потребностями. Взаимосвязаны идеи Л.С. Выготского о компенсаторном развитии, взгляды И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной, А.Н. Захлебного и П.М. Пулатовой. На основе познавательных процессов экологического воспитания, возможностей развития самостоятельности, социальной ответственности и практического поведения предлагается коррекционно-педагогическая модель, основанная на единстве знаний, ценностей и практического действия.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое воспитание, особые образовательные потребности, специальная педагогика, коррекционное воспитание, компенсация, междисциплинарная интеграция, экологическое поведение.

Abstract: The article analyzes the correctional-pedagogical foundations for fostering ecological culture in students with special educational needs. It examines the interconnections between L.S. Vygotsky’s concept of compensatory development and the scientific views of I.D. Zverev, I.T. Suravegina, A.N. Zakhlebny, and P.M. Pulatova. Based on the potential of ecological education to develop cognitive processes, independence, social responsibility, and practical behavior, a correctional-pedagogical model grounded in the unity of knowledge, values, and practical action is proposed.

Keywords: ecological culture, ecological education, special educational needs, special education, correctional education, compensation, interdisciplinary integration, ecological behavior.

Ekologik xavfsizlik va tabiatga mas’uliyatli munosabatni shakllantirish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida yosh avlodning ekologik savodxonligi, ongi va madaniyatini rivojlantirish, ta’lim dasturlarini ekologik bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar bilan boyitish zarurligi belgilangan [1]. UNESCOning barqaror rivojlanish uchun ta’lim konsepsiyasida ham ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmay, shaxsning qadriyatlari va real harakatlariga ta’sir etishi lozimligi ta’kidlanadi [2].

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda ekologik tarbiya umumiy maktabdagi ishning oddiy takrori bo‘la olmaydi. Ularning idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, sensor yoki harakat imkoniyatlari turlicha bo‘lishi ekologik mazmunni moslashtirib berishni talab qiladi. Shu sababli ekologik tarbiya bu guruhda ikki vazifani bajaradi: ekologik bilim va mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirish hamda bilish jarayonlari, mustaqillik, kommunikatsiya va ijtimoiy moslashuvni korreksion-rivojlantiruvchi yo‘l bilan qo‘llab-quvvatlash. Maqolaning maqsadi ana shu ikki yo‘nalishning ilmiy asoslarini ochib berishdan iborat.

Ekologik ta’lim nazariyasida I.D. Zverev va I.T. Suravegina tahriri ostidagi tadqiqotlarda ekologik ta’lim bilim, tabiatga qadriyatli munosabat va tabiatni muhofaza qilish faoliyatining birligi sifatida izohlanadi [3]. A.N. Zaxlebniy va I.T. Suravegina esa tabiatni bevosita kuzatish, amaliy topshiriq, rolli o‘yin, dala mashg‘uloti va jamoaviy tabiatni muhofaza qilish ishlarining tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatganlar [4]. Bu qarashlar ekologik madaniyatni shunchaki ma’lumotlar yig‘indisi emas, balki faoliyatda namoyon bo‘ladigan shaxsiy sifat sifatida talqin qilishga imkon beradi.

Maxsus pedagogikada L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi mazkur muammoning metodologik asosini tashkil etadi. Olim rivojlanishdagi cheklanishni faqat biologik omil bilan izohlash yetarli emasligini, ta’lim va ijtimoiy muhit bolaning kompensator imkoniyatlarini ishga solishini asoslagan [5]. Pedagogik vositalar

bola uchun muqobil rivojlanish yo‘llarini yaratadi. Shuning uchun tabiatni kuzatish, tasniflash, taqqoslash, rejalashtirilgan mehnat va jamoaviy faoliyat ekologik tarbiya bilan birga yuqori psixik funksiyalarni rivojlantiruvchi vosita bo‘la oladi.

O‘zbekiston maxsus pedagogikasida P.M. Pulatova ekologik ta’lim-tarbiyani maxsus maktab sharoitida bevosita tadqiq qilgan. Olimning ilmiy-nazariy ishlari va keyingi maqolalarida ekologik tarbiyaning korreksion ahamiyati, oddiydan murakkabga borish, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish, fanlararo bog‘liqlik hamda oila–maktab hamkorligi alohida ta’kidlanadi [6]. P.M. Pulatova ekologik mazmunni tabiatga mehr, tejamkorlik, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish bilan bog‘laydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ekologik mazmun alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda bir vaqtning o‘zida tarbiyaviy va korreksion vazifani bajaradi. Barglarni rang va shakliga ko‘ra guruhlash idrok hamda tasniflashni, o‘simlik o‘sishini izchil kuzatish diqqat va xotirani, “nima uchun gul so‘ldi?” kabi savollar sabab-oqibat tafakkurini, tabiat rasmini tavsiflash esa nutqiy faollikni rivojlantiradi. Shunday qilib, ekologik faoliyat kognitiv, nutqiy, mehnat va ijtimoiy ko‘nikmalarni birgalikda mashq qildiradi. Ekologik bilimning amaliy harakatga aylanishi alohida ahamiyatga ega. “Suvni tejash” tushunchasi kranni yopish, “tabiatni asrash” g‘oyasi gulni uzmaslik, chiqindini joyiga tashlash va o‘simlikni parvarishlash kabi konkret xatti-harakatlar orqali mustahkamlanadi. Samarali algoritm quyidagicha: pedagog namuna ko‘rsatadi, o‘quvchi bilan birgalikda bajaradi, keyin vizual yoki og‘zaki eslatma beradi va oxirida mustaqil bajarishga o‘tkazadi. Bu usul bilimni kundalik ko‘nikmaga aylantiradi. Mazmun bir xil bo‘lsa-da, uni yetkazish usuli o‘quvchining ehtiyojiga qarab moslashtirilishi lozim. Eshitishida qiyinchilik bo‘lgan bolaga rasm, piktogramma va yozma ko‘rsatma; ko‘rishida qiyinchilik bo‘lgan bolaga taktil obyekt va audio tavsif; intellektual rivojlanishida qiyinchilik bo‘lgan o‘quvchiga qisqa ko‘rsatma, takror va ketma-ket kartochka; autistik xususiyatlari bo‘lgan o‘quvchiga oldindan ma’lum tartib va vizual

jadval foydali. Bu differensial yondashuv ekologik mazmunni soddalashtirish emas, balki unga kirish yo‘lini moslashtirishdir.

Fanlararo integratsiya ekologik madaniyatni barqaror shakllantiradi. Tabiiy fanlarda suv, havo va o‘simliklar o‘rganilsa, matematikada suv sarfi yoki ko‘chatlar soni hisoblanadi, ona tilida tabiat haqidagi matn tahlil qilinadi, texnologiyada ikkilamchi materiallardan foydalaniladi. Bir tushunchaning turli fanlarda takrorlanishi o‘zlashtirishni mustahkamlaydi va bilimni yangi vaziyatga ko‘chirishga yordam beradi.

Ekologik tarbiyaning yana bir muhim jihati uning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasidir. Maktab hovlisida ko‘chat ekish, qushlarga g‘amxo‘rlik qilish yoki mahalla bilan ekologik tadbirda qatnashish orqali o‘quvchi hamkorlik, navbat kutish, topshiriqni yakunlash va umumiy natija uchun mas’uliyatni o‘rganadi. Bu Vygotskiyning rivojlanishda ijtimoiy muhit va faoliyatning roliga doir qarashlari bilan uyg‘un . Natijani baholashda ham faqat nazariy bilim yetarli emas. Ekologik madaniyatni uch komponentda kuzatish maqsadga muvofiq: kognitiv komponent – ekologik qoidalarni bilish; aksiologik komponent – tabiatga qadriyatli munosabat; faoliyat komponenti – ekologik foydali xatti-harakatni mustaqil yoki yordam bilan bajarish. Shu asosda “biladi – tushunadi – bajaradi – mustaqil qo‘llaydi” mezoni o‘quvchining real rivojlanishini aniqroq ko‘rsatadi.

Ushbu maqolada “bilim – qadriyat – korreksion amaliy harakat” uch komponentli modeli taklif etiladi. Modelning ilmiy jihati ekologik harakatni nafaqat tarbiya natijasi, balki bilish va ijtimoiy funksiyalarni rivojlantiruvchi pedagogik vosita sifatida talqin etishidadir. Model to‘rt bosqichda ishlaydi: ko‘rgazmali tanishtirish, pedagog bilan birgalikda bajarish, tayanch asosida bajarish va kundalik hayotda mustaqil qo‘llash. Bu ketma-ketlik Vygotskiyning kompensator rivojlanish g‘oyasi va Pulatovaning oddiydan murakkabga, tizimlilik hamda individual yondashuv tamoyillari bilan uyg‘unlashadi [7].

Ekologik tushunchalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash; “ko‘rsatish – birgalikda bajarish – tayanch bilan bajarish – mustaqil

bajarish” algoritmidan foydalanish; materiallarni sensor va kognitiv ehtiyojga moslashtirish; maktab hududida gulzor, ko‘chat parvarishi va chiqindini saralashdan iborat amaliy ekologik zona yaratish; ekologik mazmunni fanlarda takrorlash hamda ota-onalar uchun sodda ekologik uy vazifalarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Maktabning o‘zi ham suv, elektr, tozalik va yashil hududga mas’uliyatli munosabat namunasini yaratishi kerak .

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish maxsus pedagogikaning ilmiy asoslangan yo‘nalishidir. Uning o‘ziga xosligi shundaki, ekologik mazmun tabiatga mas’uliyatli munosabat bilan birga idrok, tafakkur, nutq, mustaqillik, mehnat ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuvni rivojlantiradi. L.S. Vygotskiy, I.D. Zverev, I.T. Suravegina, A.N. Zaxlebniy va P.M. Pulatova qarashlari ekologik madaniyatni bilim, qadriyat va amaliy harakat birligida shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bois ekologik tarbiya individual ehtiyojga moslashtirilgan, amaliy faoliyatga tayangan, fanlararo integratsiyalashgan hamda maktab–oila hamkorligi bilan mustahkamlangan taqdirdagina barqaror natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi 434-son “O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
2. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO, 2020. DOI: 10.54675/YFRE1448.
3. Ekologicheskoe obrazovanie shkolnikov / A.N. Zaxlebniy, I.D. Zverev, E.M. Kudryavtseva va boshq.; I.D. Zverev, I.T. Suravegina tahriri ostida. – Moskva: Pedagogika, 1983. – 160 b.
4. Zaxlebniy A.N., Suravegina I.T. Ekologicheskoe obrazovanie shkolnikov vo vneklassnoy rabote. – Moskva: Prosveshchenie, 1984. – 160 b.
5. Vygotskiy L.S. Compensatory Processes in the Development of the Child with Disabilities // Educação e Pesquisa. – 2018. – Vol. 44. – e44003001. DOI: 10.1590/S1678-4634201844003001.

6. Pulatova P.M. Maxsus maktablarda ekologik ta'lim-tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.

7. Pulatova P.M. Environmental Education and Training Issues for Students of Specialized Schools // International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – Vol. 21, No. 1. DOI: 10.52155/ijpsat.v21.1.1878.

Aqli zaif o'quvchilarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari

Muhiddinova Dildora

Annotatsiya: Maqolada aqli zaif o'quvchilarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Ijtimoiy moslashuv shaxsning jamiyat talablari, ijtimoiy me'yor va qadriyatlarga muvofiq faoliyat yuritishi, atrofdagilar bilan to'g'ri munosabat o'rnatishi hamda kundalik vaziyatlarda mustaqil harakat qila olishi bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida yoritiladi. Maqolada ijtimoiy moslashuvning kognitiv, emotsional-irodaviy va xulq-atvor komponentlari, diagnostika usullari, individual korreksion reja tuzish, rolli o'yinlar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, real hayotiy amaliyot, ijtimoiy hikoyalar, jamoaviy faoliyat, ijobiy rag'batlantirish, oila bilan hamkorlik va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari tizimlashtiriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy moslashuv, aqli zaif o'quvchi, oligofrenopedagogika, maxsus ta'lim, diagnostika, individual korreksion reja, ijtimoiy ko'nikma, rolli o'yin, inklyuziv ta'lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Abstract: The article analyzes the psychological and pedagogical foundations of fostering social adaptation in students with intellectual disabilities. Social adaptation is described as a complex process involving an individual's ability to function in accordance with societal demands, norms, and values; to establish appropriate relationships with others; and to act independently in everyday situations. The article systematizes issues related to the

cognitive, emotional-volitional, and behavioral components of social adaptation, as well as diagnostic methods, the development of individual correction plans, role-playing games, self-care skills, real-life practice, social stories, group activities, positive reinforcement, family cooperation, and the use of modern pedagogical technologies.

Keywords: social adaptation, student with intellectual disabilities, oligophrenopedagogy, special education, diagnostics, individual correction plan, social skills, role-playing game, inclusive education, modern pedagogical technologies.

Аннотация: В статье анализируются психолого-педагогические основы формирования социальной адаптации у умственно отсталых учащихся. Социальная адаптация рассматривается как комплексный процесс, связанный со способностью индивида функционировать в соответствии с требованиями общества, социальными нормами и ценностями, устанавливать правильные отношения с окружающими и действовать самостоятельно в повседневных ситуациях. В статье систематизированы вопросы когнитивной, эмоционально-волевой и поведенческой составляющих социальной адаптации, методов диагностики, составления индивидуального коррекционного плана, ролевых игр, самообслуживания, практики в реальной жизни, социальных историй, коллективной деятельности, позитивной мотивации, сотрудничества с семьей и использования современных педагогических технологий.

Ключевые слова: социальная адаптация, умственно отсталый учащийся, олигофренопедагогика, специальное образование, диагностика, индивидуальный коррекционный план, социальные навыки, ролевые игры, инклюзивное образование, современные педагогические технологии.

Jamiyatning har bir a'zosi, jumladan rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ham to'laqonli ijtimoiy hayotda ishtirok etish, mustaqil yashash va faoliyat yuritish huquqiga ega. Aqli zaif o'quvchilarning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishi ularning kelgusi mustaqil hayoti, kasb-hunar egallashi va ijtimoiy foydali

faoliyatga jalb etilishining asosiy shartlaridan biridir. Shu sababli maxsus ta’limda faqat akademik bilimlarni oshirish bilan cheklanmasdan, kundalik ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri harakat qilish ko‘nikmalarini ham maqsadli shakllantirish zarur .

Aqli zaif o‘quvchilarda intellektual rivojlanishning buzilishi ijtimoiy muhitni to‘g‘ri idrok etish, jamiyat qoidalariga moslashish, o‘zaro munosabatlarni to‘g‘ri qurish, hissiyotlarni boshqarish va mustaqil qaror qabul qilishda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Bunday holatlar maqsadli psixologik-pedagogik ishni talab etadi. Mavzuning dolzarbligi inklyuziv ta’limning rivojlanishi va maxsus ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarning ijtimoiy muhitga faolroq jalb etilishi bilan yanada ortmoqda [1].

Tadqiqotning maqsadi — aqli zaif o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvning psixologik mohiyatini, uning buzilish sabablarini va uni shakllantirishning amaliy psixologik-pedagogik metodlarini tizimlashtirish.

Tadqiqot vazifalari: ijtimoiy moslashuv tushunchasini yoritish; aqli zaif o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish; moslashuvdagi qiyinchiliklarning sabab va namoyon bo‘lish shakllarini ko‘rsatish; diagnostika usullarini tavsiflash; individual korreksion rejalashtirishni asoslash; amaliy metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tizimlashtirish.

Maqolaning metodologik asosini ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, qiyosiy tahlil, kuzatish, tizimli yondashuv hamda pedagogik tajribani o‘rganish va umumlashtirish metodlari tashkil etadi. Tadqiqotda tizimlilik, izchillik, individual yondashuv va erta korreksiya tamoyillariga tayaniladi. Nazariy tayanch sifatida L.S. Vygotskiyning nuqson tuzilishi haqidagi madaniy-tarixiy qarashlari hamda S.Ya. Rubinshteyn, V.G. Petrova, A.R. Maller va boshqa olimlarning maxsus psixologiya va oligofrenopedagogikaga oid qarashlari o‘rganilgan .

Maqola alohida eksperimental guruhda o‘tkazilgan statistik tajriba natijalarini emas, berilgan bitiruv ishida jamlangan nazariy tahlil va amaliy-metodik tavsiyalarni ilmiy maqola shaklida

umumlashtiradi. Shu sababli maqolada uydirma tajriba koʻrsatkichlari yoki statistik natijalar keltirilmaydi.

Ijtimoiy moslashuvning nazariy-psixologik asoslari

Ijtimoiy moslashuv — shaxsning jamiyat talablariga, ijtimoiy me’yor va qadriyatlarga muvofiq faoliyat yurita olishi, atrofdagilar bilan toʻgʻri munosabat oʻrnata olishi bilan bogʻliq jarayondir. L.S. Vygotskiy qarashlarida rivojlanishdagi nuqsonning birlamchi va ikkilamchi oqibatlari farqlanadi; ijtimoiy-pedagogik muhit bilan bogʻliq ikkilamchi qiyinchiliklarni toʻgʻri tashkil etilgan tarbiya va ta’lim orqali yumshatish mumkin [3].

Ijtimoiy moslashuvning tarkibida uch asosiy komponent ajratiladi: kognitiv komponent — ijtimoiy me’yor va qoidalarni bilish va tushunish; emotsional-irodaviy komponent — oʻz hissiyotlarini boshqarish va vaziyatga mos munosabat bildirish; xulq-atvor komponenti — bilim va his-tuygʻularni amaliy xatti-harakatlarda namoyon eta olish. Ushbu komponentlarning uygʻun rivojlanishi ijtimoiy moslashuvning muhim sharti hisoblanadi.

S.Ya. Rubinshteyn ijtimoiy moslashuvni shaxsning muhitga passiv koʻnikishi emas, balki shaxs va muhitning faol, ikki tomonlama ta’sirlashuvi sifatida koʻradi [4]. Shu sababli korreksion ish faqat oʻquvchining oʻziga qaratilmasdan, oila, maktab jamoasi va tengdoshlar muhitini ham hisobga olishi lozim.

Ijtimoiy moslashuv tashqi va ichki jihatlarga ega. Tashqi moslashuv bolaning jamiyat tomonidan qoʻyiladigan real talablarga javob bera olishi bilan, ichki moslashuv esa uning oʻzini ijtimoiy muhitda qanchalik qulay va xotirjam his qilishi bilan bogʻliq. Muvaffaqiyatli moslashuv ushbu ikki jihatning uygʻunlashuvi bilan tavsiflanadi.

Zamonaviy yondashuvda ijtimoiy moslashuv bilan ijtimoiylashuv, integratsiya, inklyuziya va habilitatsiya tushunchalarini farqlash muhim. Ijtimoiylashuv jamiyat tajribasini oʻzlashtirishning keng jarayoni boʻlsa, ijtimoiy moslashuv muayyan ijtimoiy muhitga moslashish bilan koʻproq bogʻliq. Inklyuziya esa barcha shaxslar uchun teng imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy moslashuvni shakllantirish ishi bolaning mavjud moslashuv darajasini har tomonlama diagnostika qilishdan boshlanadi. Diagnostika kompleks bo‘lib, bolaning tabiiy sharoitdagi xulq-atvori, muloqoti, mustaqilligi, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini qamrab oladi [5].

Kuzatish metodi.

Bolaning dars jarayonida, tanaffusda va jamoaviy faoliyatda kuzatilishi ijtimoiy moslashuv darajasi haqida muhim ma’lumot beradi. Kuzatish bir martalik taassurotga emas, balki turli vaziyatlarda muntazam to‘plangan ma’lumotlarga asoslanishi lozim.

Suhbat va so‘rovnoma.

Bola, ota-ona va o‘qituvchi bilan yosh va imkoniyatlarga mos suhbat o‘tkazish orqali bolaning kundalik mustaqilligi, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishi va ijtimoiy vaziyatlarga munosabati haqida qo‘shimcha ma’lumot olinadi. Savollar sodda, tushunarli va ishonchli muhitda berilishi kerak.

Ijtimoiy-psixologik test va shkalalar.

Moslashtirilgan shkalalar yordamida kommunikatsiya, kundalik ko‘nikmalar, ijtimoiylashuv va mustaqillik yo‘nalishlari baholanadi. Natijalar asosida ijtimoiy moslashuvning shartli yuqori, o‘rta yoki quyi darajasi belgilanib, keyingi korreksion ish uchun yo‘nalish aniqlanadi.

Individual korreksion reja.

Individual reja bolaning yoshi, individual xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga mos tuziladi. Unda maqsad va vazifalar, ustuvor yo‘nalishlar, metod va vositalar, muddat va davomiylik hamda monitoring mezonlari belgilanadi. Reja o‘zgarmas hujjat emas, balki erishilgan natijalarga qarab yangilanadigan ishchi hujjat sifatida qaraladi [6].

Maqsadlarni aniq va o‘lchanadigan shaklda belgilash muhim. Masalan, “bola yaxshi muloqot qiladi” kabi umumiy maqsad o‘rniga, muayyan muddat ichida tanish kattalar bilan mustaqil salomlashish va xayrlashish kabi kuzatiladigan natijani belgilash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv individual rivojlanish dinamikasini baholashni osonlashtiradi.

Ijtimoiy moslashuvni shakllantirishning amaliy metodlari

Ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish va rolli o‘yinlar.

Do‘konda xarid qilish, jamoat transportidan foydalanish, salomlashish kabi kundalik vaziyatlarni rolli o‘yin orqali qayta-qayta mashq qilish o‘quvchiga xavfsiz sharoitda xatolarini ko‘rish va to‘g‘ri xatti-harakatni mustahkamlash imkonini beradi. Vaziyatlar sodda holatlardan boshlanib, o‘zlashtirilishiga qarab murakkablashtiriladi.

O‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Kiyinish, ovqatlanish, shaxsiy gigiyena kabi ko‘nikmalar kichik bosqichlarga ajratilib, ko‘rgazmali namoyish va ko‘p martalik mashq asosida shakllantiriladi. “Kichik qadamlar” tamoyili bolaning har bir bosqichda muvaffaqiyatga erishishini va mustaqillikni asta-sekin oshirishini ta’minlaydi.

Ijobiy rag‘batlantirish.

To‘g‘ri bajarilgan ijtimoiy xatti-harakatni darhol va aniq rag‘batlantirish kerak. Og‘zaki maqtov yoki boshqa mos rag‘bat bolaning to‘g‘ri xulq-atvorini mustahkamlaydi. Jazolash va kamsituvchi tanqiddan qochish, xato yuz berganda esa muqobil to‘g‘ri xatti-harakatni ko‘rsatish maqsadga muvofiq.

Jamoaviy faoliyat va tengdoshlar bilan hamkorlik.

Nisbatan yaxshi ijtimoiy ko‘nikmalarga ega o‘quvchini qiynalayotgan tengdoshiga yordam berishga jalb qilish tabiiy tengdoshlar muhitida o‘rganish va mas’uliyatni rivojlantirish imkonini beradi. Bunda yordam beruvchi o‘quvchiga ortiqcha yuk tushmasligi nazorat qilinadi.

Real hayotiy amaliyot.

Sinfda shakllantirilgan ko‘nikmalarni do‘kon, jamoat transporti va boshqa real ijtimoiy muhitlarda qo‘llash ularning hayotiy ahamiyatini oshiradi. Amaliy sayohatlar oldindan rejalashtirilishi, undan keyin esa o‘quvchi bilan tajriba muhokama qilinishi tavsiya etiladi.

Ijtimoiy hikoyalar.

Ijtimoiy hikoyalar muayyan vaziyatni sodda va qisqa tarzda, o‘quvchi nuqtai nazaridan tasvirlab, kutilayotgan xulq-atvorni ko‘rsatishga xizmat qiladi. Rasmlar bilan boyitilgan bunday

hikoyalar notanish vaziyatga oldindan tayyorgarlik ko‘rishga yordam beradi.

Nizoli vaziyatlarni hal qilishga o‘rgatish.

“Navbat bilan o‘ynash”, “gaplashib olish”, “kattadan yordam so‘rash” kabi sodda strategiyalar avval o‘yinchoq yoki qo‘g‘irchoqlar yordamida namoyish qilinib, keyin real vaziyatlarda mashq qildiriladi. Pedagog vaziyatni tinch tushuntirishi va barcha tomonlar uchun adolatli yechim topishi lozim.

Mehnat, sport, musiqa va jamoaviy tadbirlar.

Oddiy mehnat topshiriqlari mas’uliyat va tartib-intizomni rivojlantiradi. Jamoaviy sport o‘yinlari navbat kutish, qoidaga rioya qilish, jamoadoshga yordam berish va yutuq yoki mag‘lubiyatni mos qabul qilishga o‘rgatadi. Musiqa va ritmik faoliyat esa diqqat, umumiy motorika va jamoaviy hamkorlikni rivojlantiruvchi qo‘shimcha vosita sifatida qo‘llanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar

Loyihaviy faoliyat texnologiyasi.

Kichik guruhlarda amaliy ahamiyatga ega loyihalarni bajarish o‘quvchilarga hamkorlik qilish, vazifalarni taqsimlash va umumiy natijaga erishishni o‘rgatadi. Masalan, sinf bayramini tayyorlash jarayonida har bir o‘quvchiga imkoniyatiga mos vazifa berish mumkin.

Multimedia va vizual vositalar.

Ijtimoiy vaziyatlarni video, rasm va sxemalar orqali ko‘rsatish og‘zaki tushuntirishni konkret obrazlar bilan to‘ldiradi. “To‘g‘ri va noto‘g‘ri xulq-atvor”ni aks ettiruvchi qisqa lavhalar va syujetli rasmlar ijtimoiy qoidalarni tushunishga yordam beradi.

Tayanch signallar va vizual jadvallar.

Kundalik tartib-qoidalarni rasm-belgilar yoki doimiy vizual jadval ko‘rinishida joylashtirish o‘quvchining qoidalarni eslab qolishi va mustaqil qo‘llashini yengillashtiradi.

Individuallashtirilgan yondashuv.

Har bir o‘quvchining diagnostika natijalariga ko‘ra topshiriqlarni moslashtirish uning o‘z sur’atida rivojlanishiga va

muvaffaqiyat holatlarini koʻproq boshdan kechirishiga imkon beradi.

Inklyuziv sinf sharoitida hamkorlik.

Resurs xona orqali qoʻshimcha individual yoki kichik guruh mashgʻulotlarini tashkil etish oʻquvchining tengdoshlar bilan ijtimoiy aloqasini uzmasdan yordam olishiga imkon beradi. Bunda sinf oʻqituvchisi va defektolog hamkorligi alohida ahamiyatga ega.

Oila va mutaxassislar hamkorligining ahamiyati

Maktabda shakllantirilgan ijtimoiy koʻnikmalar uyda mustahkamlanmasa, ularning barqarorligi pasayishi mumkin. Shu sababli ota-onalarni korreksion jarayonga faol jalb etish, ularga sodda va amaliy tavsiyalar berish muhim. Hamkorlik individual maslahatlar, ochiq mashgʻulotlar, ma’lumot bukletlari va onlayn maslahat shakllarida tashkil etilishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuvni shakllantirishda oligofrenopedagog, psixolog, tarbiyachi yoki sinf rahbari hamda ota-onaning vazifalarini aniq taqsimlash zarur. Oligofrenopedagog korreksion-rivojlantiruvchi mashgʻulotlarni tashkil etsa, psixolog emotsional holat bilan ishlaydi, tarbiyachi kundalik vaziyatlarda koʻnikmalarni mustahkamlaydi, ota-ona esa uy sharoitida davomiylikni ta’minlaydi.

Murakkab holatlarda psixolog, defektolog, nevropatolog va zarur boshqa mutaxassislarning kompleks xulosasi muhim ahamiyatga ega. Diagnostika natijalari va shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi, bolaning qadr-qimmatini hurmat qilish hamda kamsituvchi munosabatga yoʻl qoʻymaslik korreksion ishning muhim etik shartlaridir.

Aqli zaif oʻquvchilarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ularning kelgusidagi mustaqil hayoti, kasb-hunar egallashi va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etilishida muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy moslashuv kognitiv, emotsional-irodaviy va xulq-atvor komponentlaridan tashkil topgan murakkab psixologik hodisa boʻlib, uni shakllantirish maqsadli va izchil psixologik-pedagogik yordamni talab etadi.

Ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarni kamaytirish uchun diagnostikani kompleks va davriy tashkil etish, har bir o‘quvchi uchun individual korreksion-rivojlantiruvchi reja tuzish, rolli o‘yinlar va real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, ijobiy rag‘batlantirish, jamoaviy faoliyat, vizual vositalar va multimedia texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Shuningdek, ota-onalar bilan uzluksiz hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, defektolog, psixolog, tarbiyachi va boshqa zarur mutaxassislar o‘rtasida vazifalarni aniq taqsimlash, natijalarni hujjatlashtirish va muntazam monitoring olib borish muhim. Maxsus maktab va inklyuziv sinf sharoitida ushbu yondashuvlar o‘quvchining ijtimoiy mustaqilligi va jamoadagi ishtirokini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusidagi istiqbolli yo‘nalishlar qatoriga aqli zaif o‘quvchilarning maktabdan keyingi ijtimoiy moslashuvini, kasb-hunar ta’limiga va mehnat faoliyatiga moslashuvini uzoq muddatli kuzatish hamda raqamli texnologiyalarning ijtimoiy ko‘nikmalar rivojiga ta’sirini chuqurroq o‘rganish kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining pedagog kadrlarni qayta tayyorlash kursi bitiruvchilarining yakuniy davlat attestatsiyasini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi buyrug‘i. 2025-yil 30-sentabr, 367-son.

3. Vygotskiy L.S. Osnovy defektologii. – Moskva: Pedagogika, 1983.

4. Rubinshteyn S.Ya. Psixologiya umstvenno otstalogo shkolnika. – Moskva: Prosveshcheniye, 1986.

5. Petrova V.G., Belyakova I.V. Psixologiya umstvenno otstalyx shkolnikov. – Moskva: Akademiya, 2002.

6. Ismoilova Z. Aqli zaif o‘quvchilar bilan ishlashda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish. – Toshkent, 2021.

7. Yusupova F. Inklyuziv ta’lim sharoitida maxsus pedagogik yordamni tashkil etish. – Toshkent, 2022.

8. Rahimova M. Oilada nogiron farzandni tarbiyalash asoslari. – Toshkent, 2020.

9. Rahmonova N. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. – Toshkent, 2021.

Ta’lim jarayonida diqqat va xotiraning zo‘riqish bilan bog‘liqligi

Shokirxo'jayeva Dilmira O'tkirovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonida kognitiv-emotsional zo‘riqishning diqqat va xotira faoliyatiga ta’siri hamda ushbu holatni psixologik jihatdan boshqarish muammosi tadqiq etiladi. O‘quv faoliyatida yuqori axborot yuklamasi, uzoq davom etuvchi diqqat talabi va emotsional bosimning bir vaqtda yuzaga kelishi kognitiv resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytirishi mumkinligi tahlil qilinadi. Maqolada diqqat va xotira faoliyatini qo‘llab-quvvatirishga qaratilgan bosqichma-bosqich psixologik yordam modeli ishlab chiqilib, unda aniqlash, moslashtirish, kognitiv tiklanish va monitoring bosqichlari o‘zaro bog‘langan holda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Kognitiv-emotsional zo‘riqish, kognitiv yuklama, kognitiv resurslar, diqqat, xotira, neyropsixologik yondashuv, psixologik yordam, psixologik monitoring, kognitiv tiklanish, individual qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muhiti, bilish faoliyati, psixologik profilaktika.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние когнитивно-эмоционального стресса на внимание и память в образовательном процессе, а также проблема психологического управления этим состоянием. Анализируется, что одновременное возникновение высокой

информационной нагрузки, длительных требований к вниманию и эмоционального давления в учебной деятельности может снизить эффективность использования когнитивных ресурсов. В статье разработана поэтапная модель психологической поддержки, направленная на поддержание внимания и памяти, которая связывает этапы идентификации, адаптации, когнитивного восстановления и мониторинга.

Ключевые слова: Когнитивно-эмоциональный стресс, когнитивная нагрузка, когнитивные ресурсы, внимание, память, нейропсихологический подход, психологическая поддержка, психологический мониторинг, когнитивное восстановление, индивидуальная поддержка, образовательная среда, когнитивная деятельность, психологическая профилактика.

Abstract: This article examines the impact of cognitive-emotional strain on attention and memory processes during the educational process, as well as the issue of psychologically managing this state. It analyzes how the simultaneous occurrence of high information loads, the need for sustained attention, and emotional pressure during learning activities can reduce the efficiency of cognitive resource utilization. The article develops a step-by-step model of psychological support aimed at bolstering attention and memory functions, outlining the interconnected stages of identification, adaptation, cognitive recovery, and monitoring.

Keywords: Cognitive-emotional strain, cognitive load, cognitive resources, attention, memory, neuropsychological approach, psychological support, psychological monitoring, cognitive recovery, individual support, educational environment, cognitive activity, psychological prevention.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchidan katta hajmdagi axborotni qisqa vaqt ichida qabul qilish, qayta ishlash, eslab qolish va amaliy faoliyatda qo‘llash talab etiladi. Bunday sharoitda ta’lim samaradorligini faqat o‘quv materialining mazmuni yoki pedagogik metodlar bilan izohlash yetarli emas. O‘quvchining psixoemotsional holati, diqqatni boshqarish imkoniyati va xotira faoliyatining

barqarorligi ham ta’lim natijasini belgilovchi muhim psixologik omillar sifatida qaralishi lozim. Shu jihatdan ta’lim muhitida kognitiv-emotsional zo‘riqishning yuzaga kelishi va uning bilish jarayonlariga ta’sirini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Insonning bilish faoliyatida diqqat, xotira va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. M.G. Davletshin umumiy psixologiyaga oid qarashlarida bilish jarayonlarini shaxsning faoliyati bilan bog‘liq psixik jarayonlar sifatida tahlil qiladi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishni alohida psixik jarayon emas, balki o‘zaro bog‘langan kognitiv faoliyat sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi [1]. Ushbu nazariy qarashlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etadigan bo‘lsak, o‘quv materialini o‘zlashtirishni faqat xotira faoliyatining natijasi sifatida baholash biryoqlama yondashuv bo‘lishi mumkin. Chunki ma’lumotni samarali o‘zlashtirish uchun avvalo o‘quvchining diqqatini kerakli obyektga yo‘naltirishi va uni ma’lum vaqt davomida saqlab turishi, keyinchalik olingan axborotni xotirada qayta ishlashi va nihoyat, tafakkur orqali tahlil, taqqoslash hamda umumlashtirish imkoniyatlaridan foydalanishi talab etiladi.

E. G‘oziyevning psixologiyaga oid qarashlarida ham insonning bilish faoliyati, xotira, tafakkur va diqqat jarayonlarining rivojlanishi shaxs faoliyati bilan bog‘liq holda yoritiladi. Mazkur qarashlar ta’lim jarayonida kognitiv faoliyatni rivojlantirishda o‘quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini asoslashga xizmat qiladi [2]. Darhaqiqat, E. G‘oziyev qarashlaridan kelib chiqadigan muhim metodik xulosa shundan iboratki, o‘quvchining kognitiv rivojlanishini baholashda faqat yakuniy natijaga e’tibor qaratish yetarli emas. O‘quvchining topshiriqni qanday qabul qilishi, diqqatini qanday boshqarishi, ma’lumotni qanday eslab qolishi, muammoni qanday tahlil qilishi va mustaqil xulosa chiqarish jarayoni ham hisobga olinishi lozim.

Ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. N.N. Azizxo‘jayeva pedagogik texnologiyalarni ta’lim maqsadlariga

erishishni ta’minlovchi tizimli jarayon sifatida talqin qilib, pedagogik faoliyatda metod va vositalarni maqsadga muvofiq tashkil etish zarurligiga e’tibor qaratadi [3]. Ushbu yondashuv psixologik yordamni ham ta’lim jarayonidan ajratilgan alohida faoliyat sifatida emas, balki ta’lim jarayonining mazmuni va tashkil etilishi bilan uzviy bog‘liq holda ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Mazkur nazariy qarashlar asosida psixologik yordamning vazifasini faqat o‘quvchida muammo yuzaga kelganidan keyin yordam ko‘rsatish bilan cheklamaslik lozim. Aksincha, o‘quvchining kognitiv va emotsional holatidagi o‘zgarishlarni erta aniqlash, ta’limiy yuklamani uning imkoniyatlariga moslashtirish hamda diqqat va xotira faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan profilaktik choralarni ishlab chiqish muhimdir.

Ayniqsa, Z.R. Ibodullayevning psixologiya, nevrologiya va neyropsixologiyaga oid ilmiy qarashlari mazkur muammoning psixofiziologik jihatini ochib berishda muhim nazariy asos bo‘la oladi. Muallifning *Tibbiyot psixologiyasi* asarida diqqat, xotira va tafakkur bilan bir qatorda hissiyot hamda stress masalalarining yoritilgani psixik jarayonlarni emotsional holatdan ajratgan holda o‘rganish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Diqqat va xotira o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hisobga olish esa ta’lim jarayonida kognitiv-emotsional zo‘riqishning bilish faoliyatiga ta’sirini tushuntirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi [4]. Shu jihatdan, mutaxassisning kasbiy kompetentligini faqat maxsus metodikalarni qo‘llay olish qobiliyati bilan baholash yetarli emas. Mutaxassis bola xulq-atvoridagi tashqi belgilar ortida turgan psixologik va psixofiziologik omillarni anglay olishi, kognitiv faoliyatdagi o‘zgarishlarni emotsional holat bilan bog‘liq holda tahlil qilishi ham muhimdir.

Z.R. Ibodullayevning *Asab va ruhiyat* asarida inson ruhiy faoliyati bilan asab tizimi faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlik, ruhiy zo‘riqishning inson faoliyatiga ta’siri hamda xotira faoliyatidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq masalalarga e’tibor qaratiladi [5]. Ushbu qarashlar ta’lim jarayonidagi kognitiv-emotsional zo‘riqishni faqat charchoq yoki o‘qishga qiziqishning pasayishi sifatida emas, balki

kognitiv faoliyat bilan bog‘liq murakkab psixologik holat sifatida tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Z.R. Ibodullayevning *Klinik psixologiya* asarida psixik holatlarni o‘rganish, psixologik diagnostika va psixologik yordamning amaliy jihatlariga e’tibor qaratiladi [6]. Mazkur yondashuv ta’lim muhitida psixologik yordamni individual holatni aniqlash, unga mos qo‘llab-quvvatlash choralarini belgilash va o‘zgarishlarni muntazam kuzatib borish asosida tashkil etish g‘oyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, mavjud ilmiy qarashlarda diqqat, xotira, emotsional holat, ruhiy zo‘riqish va psixologik yordam masalalari alohida yo‘nalishlarda yoritilgan bo‘lsa-da, ularni ta’lim jarayonining yagona amaliy mexanizmi doirasida birlashtirish masalasi muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida namoyon bo‘ladi. Xususan, kognitiv-emotsional zo‘riqishni erta aniqlash, ta’limiy yuklamani moslashtirish, diqqat va xotira faoliyatini tiklash hamda o‘quvchining keyingi holatini monitoring qilish bosqichlarini yagona tizim sifatida tashkil etish zarurati mavjud.

Mazkur maqolaning asosiy ilmiy yo‘nalishi aynan ushbu muammoni tizimlashtirishga qaratiladi. Tadqiqot doirasida “aniqlash – kognitiv moslashtirish – tiklanish – monitoring” bosqichlaridan iborat psixologik yordam modeli taklif etiladi. Modelning o‘ziga xos jihati shundaki, unda o‘quvchining emotsional holati bilan bir qatorda diqqat va xotira faoliyatidagi o‘zgarishlar ham hisobga olinadi. Psixologik yordam esa muammo kuchayganidan keyingi choraga emas, balki erta aniqlash va profilaktik qo‘llab-quvvatlash tamoyiliga asoslanadi.

Shunday yondashuv ta’lim jarayonida psixologik yordamning mazmunini kengaytirib, o‘quvchining individual kognitiv imkoniyatlari, emotsional holati va ta’limiy yuklamasi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga yo‘naltirilgan amaliy mexanizmni shakllantirish imkonini beradi.

Kognitiv-emotsional zo‘riqishning psixologik mohiyati

Ta’lim jarayonidagi zo‘riqish faqat jismoniy yoki emotsional charchoq bilan chegaralanmaydi. O‘quvchi bir vaqtning o‘zida katta hajmdagi axborotni qabul qilishi, uni tahlil qilishi, eslab qolishi,

topshiriqlarni bajarishi va natijasini nazorat qilishi kerak bo‘lgan vaziyatlarda uning kognitiv resurslariga yuqori talab yuzaga keladi. Mazkur jarayonga xavotir, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, vaqt yetishmasligi yoki doimiy baholanish hissi qo‘shilganda kognitiv va emotsional yuklamalar bir-birini kuchaytirishi mumkin.

Kognitiv-emotsional zo‘riqish tushunchasi mazkur maqolada aqliy faoliyatga qo‘yiladigan talab bilan shaxsning mavjud kognitiv va emotsional resurslari o‘rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga keladigan holat sifatida talqin qilinadi. Bunday holatda o‘quvchi vazifani bajarish uchun zarur bo‘lgan e’tibor va xotira resurslarining ma’lum qismini topshiriqning o‘ziga emas, balki ichki xavotir, charchoq yoki emotsional kechinmalarni boshqarishga sarflashi mumkin.

Z.R. Ibodullayev stressni organizmning stressorga javob reaksiyasi bilan bog‘laydi va stressning faqat salbiy holat sifatida talqin qilinishi to‘g‘ri emasligini ko‘rsatadi. Muallif stressning kuchi va davomiyligi bilan uning organizm uchun oqibatlari o‘rtasidagi farqqa e’tibor qaratadi . Bu yondashuv ta’limdagi zo‘riqishni ham bir xil darajadagi salbiy hodisa sifatida baholamaslik, balki uning intensivligi, davomiyligi va o‘quvchining individual imkoniyatlari bilan nisbatini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan maqolada kognitiv-emotsional zo‘riqishning uch darajali dinamikasi taklif etiladi: moslashuvchan zo‘riqish, funksional zo‘riqish va ortiqcha zo‘riqish. Birinchi holatda yuklama o‘quvchini faoliyatga safarbar qilishi mumkin; ikkinchi holatda diqqat va xotira samaradorligi pasaya boshlaydi; uchinchi holatda esa kognitiv faoliyatni tashkil etishning o‘zi qiyinlashadi. Mazkur tasnif psixologik yordamni barcha o‘quvchilarga bir xil shaklda emas, balki zo‘riqish darajasiga qarab differensial tashkil etish imkonini beradi.

Kognitiv-emotsional zo‘riqish va diqqat faoliyatining o‘zaro bog‘liqligi

Diqqat insonning muayyan obyekt yoki faoliyatga ongli ravishda yo‘nalishi va uni tanlab qabul qilishini ta’minlovchi muhim psixik jarayondir. Z.R. Ibodullayev diqqatni ruhiy faoliyatning

samarali kechishini ta’minlovchi jarayon sifatida izohlaydi hamda diqqat pasayishi xotira jarayoniga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi. Demak, ta’lim jarayonida diqqatning zaiflashishi faqat “e’tiborsizlik” sifatida emas, balki keyingi axborot qayta ishlash jarayonlariga ta’sir qiluvchi omil sifatida baholanishi lozim.

Kognitiv-emotsional zo‘riqish sharoitida diqqatning barqarorligi, ko‘chuvchanligi va taqsimlanishi o‘zgarishi mumkin. Masalan, o‘quvchi topshiriqni bajarish vaqtida vazifaning mazmunidan ko‘ra, xato qilish ehtimoli, baho yoki o‘zining muvaffaqiyatsizligi haqidagi fikrlarga ko‘proq e’tibor qaratsa, mavjud kognitiv resurslarning bir qismi asosiy faoliyatdan chetga yo‘naladi. Natijada o‘quvchi materialni eshitayotgan yoki o‘qiyotgan bo‘lsa ham, uni yetarli darajada qayta ishlay olmasligi mumkin.

Shu sababli psixologik yordamning dastlabki vazifasi faqat o‘quvchini “tinchlantirish” emas, balki diqqatning faoliyatga qayta yo‘naltirilishini ta’minlashdan iborat bo‘lishi kerak. Buning uchun qisqa psixologik pauzalar, vazifalarni kichik kognitiv birliklarga ajratish, bir vaqtning o‘zida beriladigan ko‘rsatmalar sonini kamaytirish va murakkab topshiriqlarni bosqichma-bosqich tashkil etish kabi choralar qo‘llanishi mumkin.

Bu yerda muhim jihat shundaki, psixologik yordam pedagogik jarayondan ajralgan holda emas, ta’limiy yuklamani boshqarish bilan birgalikda olib boriladi. Ana shu jihat taklif qilinayotgan modelning asosiy farqlovchi tomonlaridan biridir.

Kognitiv-emotsional zo‘riqishning xotira faoliyatiga ta’siri

Xotira axborotni qabul qilish, kodlash, saqlash va qayta tiklash bilan bog‘liq murakkab kognitiv jarayondir. Ta’limda yangi bilimning o‘zlashtirilishi avvalo axborotning yetarli darajada qabul qilinishi va keyinchalik uni qayta tiklash imkoniyatiga bog‘liq. Shu sababli xotira faoliyatidagi o‘zgarishlarni ta’lim samaradorligidan alohida ko‘rib chiqish mumkin emas.

Z.R. Ibodullayev xotira jarayonlarini diqqat bilan bevosita bog‘laydi: diqqatning pasayishi axborotning yetarli darajada o‘zlashtirilmasligiga va natijada xotira faoliyatining samaradorligi pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, tez-tez kuzatiladigan

stress holatlari xotira bilan bog‘liq qiyinchiliklarning omillaridan biri sifatida qayd etiladi [4].

Bu holat ta’lim jarayonidagi keng tarqalgan bir vaziyatni tushuntirishga yordam beradi: o‘quvchi “men buni o‘qigandim, lekin hozir eslay olmayapman” deydi. Bunday holatni darhol xotiraning sustligi bilan izohlash to‘g‘ri emas. Axborotning dastlabki qabul qilinishi vaqtida diqqatning yetarli bo‘lmaganligi, emotsional zo‘riqish yoki ortiqcha kognitiv yuklama ma’lumotning keyingi qayta tiklanishiga ta’sir qilishi mumkin.

Shu asosda psixologik yordamda xotirani rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni alohida qo‘llashdan ko‘ra, “diqqatni tayyorlash → axborotni kichik qismlarda qabul qilish → faol qayta ishlash → qisqa tiklash → takroriy monitoring” ketma-ketligini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv xotira bilan bog‘liq muammoning faqat natijasiga emas, balki uning yuzaga kelish jarayoniga ham e’tibor qaratadi.

Kognitiv yuklama va emotsional holatni ta’lim jarayonida alohida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq emas. Zamonaviy tadqiqotlarda kognitiv yuklama nazariyasida kognitiv va affektiv jarayonlar uzoq vaqt alohida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa-da, keyingi tadqiqotlar emotsional holatning diqqat, xotira, fikrlash va muammoli vazifalarni bajarishga ta’sirini integratsiyalashgan holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Biroq ta’limdagi har qanday zo‘riqishni avtomatik ravishda salbiy hodisa sifatida baholash ham ilmiy jihatdan to‘liq asoslanmagan. Stressning organizmning moslashuv reaksiyasi sifatidagi tabiati uning darajasi va davomiyligini hisobga olishni talab qiladi. Shuning uchun psixologik yordamning maqsadi o‘quvchini barcha zo‘riqishlardan butunlay himoya qilish emas, balki faoliyat uchun maqbul yuklama bilan ortiqcha zo‘riqish o‘rtasidagi chegarani aniqlash va boshqarishdan iborat bo‘lishi kerak.

Ushbu yondashuvda diqqat va xotira alohida psixik jarayonlar sifatida emas, balki emotsional holat, kognitiv yuklama va ta’lim faoliyati bilan o‘zaro bog‘langan tizim sifatida qaraladi. Shu sababli

psixologik yordamning samaradorligi faqat zo‘riqishni kamaytirish bilan emas, balki ta’lim oluvchining kognitiv resurslaridan foydalanish sharoitlarini yaxshilash bilan ham belgilanadi.

Xulosa qilganda, ta’lim jarayonidagi kognitiv-emotsional zo‘riqish diqqat va xotira faoliyatiga bevosita aloqador bo‘lgan murakkab psixologik hodisa sifatida qaralishi lozim. Axborot yuklamasining ortishi, uzluksiz diqqat talabi va emotsional bosim bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lganda ta’lim oluvchining kognitiv resurslariga qo‘yiladigan talab ham kuchayadi. Shu sababli ta’lim samaradorligini faqat metodik usullar yoki o‘quv materialining mazmuni bilan bog‘lash yetarli emas; ta’lim oluvchining psixologik va kognitiv holatini ham hisobga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
2. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Ibodullayev Z.R. Tibbiyot psixologiyasi. — Toshkent, 2019.
4. Ibodullayev Z.R. Asab va ruhiyat. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.
5. Ibodullayev Z.R. Klinik psixologiya. — Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2022.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent, 2006.

Zamonaviy ta'lim rahbari imidjini shakllantirishda sharqona pedagogik meros va zamonaviy menejment yondashuvlari uzviyligi

Yorbekov Bekzod
Mirzachoʻl tumanidagi 14- maktabining
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim muassasalari rahbarlarining (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari, oʻquv ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari va boshqalar) boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirishda sharqona pedagogik meros hamda zamonaviy g'arb menejmenti yondashuvlarining oʻzaro integratsiyasi tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: ta'lim rahbari imidji, pedagogik boshqaruv, natijaga asoslangan boshqaruv, jadidlar merosi, Piter Druker menejmenti, Ma’naviy-ma’rifiy ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari, oʻquv ishlar boʻyicha direktor oʻrinbosari va boshqalar, ta'lim sifati.

Аннотация: В данной статье анализируется интеграция восточного педагогического наследия и современных западных подходов менеджмента в формировании управленческих компетенций руководителей современных образовательных учреждений.

Ключевые слова: имидж руководителя образования, педагогический менеджмент, управление ориентированное на результаты, наследие джадидов, менеджмент Питера Друкера.

Abstract: This article analyzes the integration of Eastern pedagogical heritage and modern Western management approaches in shaping the managerial competencies of modern educational institution leaders.

Keywords: image of an educational leader, pedagogical management, result-based management, Jadid heritage, Peter Drucker management, educational quality.

Jahon ta'lim tizimidagi shiddatli oʻzgarishlar, axborot texnologiyalarining ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etilishi hamda

OTM transformatsiyasi kabi jarayonlar ta'lim sohasi rahbarlaridan mutlaqo yangicha boshqaruv uslublarini talab etmoqda. Zamonaviy ta'lim rahbari nafaqat ma'muriy menejer, balki ta'lim sifatini ta'minlovchi, jamoani ilmiy-innovatsion faoliyatga yetaklovchi lider bo‘lishi lozim.

Bugungi kunda ta’lim muassasasini samarali boshqarish faqat ma’muriy vazifalarni bajarish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy ta’lim rahbari jamoani birlashtira oladigan, pedagoglarni qo‘llab-quvvatlaydigan, o‘quvchi manfaatini ustuvor qo‘yadigan, yangiliklarga ochiq va yuqori kommunikativ madaniyatga ega bo‘lgan boshqaruvchi sifatida namoyon bo‘lishi zarur. Shu sababli rahbarning **kasbiy obro‘si, muomala madaniyati, boshqaruv uslubi, tashqi va ichki madaniyati hamda jamoa bilan munosabati** uning ijobiy imidjini shakllantiruvchi muhim omillar hisoblanadi.

Hozirgi ta’lim menejmentida rahbardan an’anaviy ma’muriy boshqaruvdan tashqari, strategik fikrlash, innovatsion faoliyatni tashkil etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va jamoani rivojlantirish ko‘nikmalari talab qilinmoqda. 2026-yilda e’lon qilingan tadqiqotlarda ham ta’lim boshqaruvida strategik boshqaruv, liderlik, innovatsion yondashuv, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt bilan bog‘liq kompetensiyalar muhim yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan.

Mazkur jarayonda Sharqona pedagogik va ma’naviy meros bilan zamonaviy menejment tamoyillarini uyg‘unlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki Sharq tafakkurida rahbarlik ko‘pincha **adolat, halollik, mas’uliyat, maslahatlashuv, ilm-ma’rifat, insonparvarlik va shaxsiy namuna** tushunchalari bilan bog‘langan. Zamonaviy menejment esa ushbu qadriyatlarni strategik rejalashtirish, jamoaviy boshqaruv, kommunikatsiya, motivatsiya, delegatsiya, monitoring va innovatsion boshqaruv mexanizmlari bilan to‘ldiradi.

O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'limni rivojlantirishning bugungi bosqichida ta'lim muassasalari rahbarlarining (ayniqsa, maktab direktorlari, Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor

o‘rinbosari, o‘quv ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari) kasbiy rivojlanishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim boshqaruvida xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, TALIS) talablari asosida natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini joriy etish, ta'limda avtonomiya va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash zamonaviy rahbarning asosiy vazifalaridan sanaladi. Biroq, bu jarayonda milliy qadriyatlarimiz, asrlar davomida shakllangan sharqona pedagogik merosni unutib qo‘ymaslik, ularni zamonaviy g'arb menejmenti yutuqlari bilan uyg'unlashtirish muhimdir.

Sharqona pedagogik merosda rahbar imidji va uning ma'naviy-axloqiy qiyofasi masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida el-yurtni boshqarish, adolat, aql va ilm orqali to‘g'ri qarorlar qabul qilish tamoyillari ilgari surilgan. Asardagi adolat (Kuntug'mish), baxt va davlat (Oyto‘ldi), aql (O‘gdulmish) kabi ramziy timsollar bugungi ta'lim rahbari egallashi kerak bo‘lgan tayanch kompetensiyalarning tarixiy asoslaridir.

Shuningdek, jadid bobolarimiz – Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxon o‘g'li hamda Abdulla Avloniylarning ta'lim va tarbiya birligi haqidagi qarashlari bugungi maktab menejmentida o‘z isbotini topmoqda. Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan fikri aynan bugungi ta'lim muassasasidagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari, o‘quv ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari va boshqalar) faoliyatining metodologik asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi tomondan, zamonaviy boshqaruv fanida Piter Drukerning menejment nazariyasi ta'lim muassasalarini boshqarishda keng qo‘llanilmoqda. Drukerning fikricha, "samarali rahbar muammolarga emas, balki imkoniyatlarga e'tibor qaratishi kerak". Uning maqsadli boshqaruv (Management by Objectives) va vakolatlarni taqsimlash (delegation) tamoyillari ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim rahbari Piter

Druker nazariyasiga tayanib, strategik rejalashtirish, xodimlar motivatsiyasi va natijaga asoslangan boshqaruv metodlarini amaliyotda qo‘llay olishi zarur.

Mazkur ikki yondashuvning uzviyligi shunda namoyon bo‘ladiki, sharqona pedagogik meros rahbarning ma'naviy-axloqiy, insonparvarlik va adolat kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirsa, zamonaviy menejment nazariyalari uning tashkiliy, tahliliy va texnologik qobiliyatlarini ta'minlaydi. Masalan, Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikaga o‘rgatish milliy markazida o‘tkazilayotgan malaka oshirish kurslarida "Zamonaviy rahbar imidji" modulini o‘qitishda ushbu integrativ yondashuv o‘zining yuqori samarasini ko‘rsatmoqda.

Rahbarning ijobiy professional qiyofasi jamoaning unga bo‘lgan ishonchi va boshqaruv jarayonidagi hamkorlikka ta’sir qiluvchi omillardan biridir. Rahbar pedagoglarning fikrini tinglasa, ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlasa, vazifalarni aniq belgilasa va qarorlarni izchil tushuntirsa, tashkilotda hamkorlikka asoslangan boshqaruv muhiti shakllanishi uchun sharoit yaratiladi.

Zamonaviy ta'lim rahbarining ijobiy qiyofasini (imidjini) yaratish doimiy mehnat talab qiladigan jarayondir. Bunda o‘zimizning milliy qadriyatlarimiz va chet el tajribasini bir-biriga moslashtirishimiz kerak. Shulardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni beramiz:

1. Malaka oshirish tizimiga o‘zimizning boy tariximiz (jadidlar g'oyalari, "Qutadg'u bilig" asari) hamda g'arbning zamonaviy boshqaruv usullarini birgalikda o‘rgatadigan maxsus darslarni kiritish.
2. Maktablardagi direktor o‘rinbosarlari (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari, o‘quv ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari) uchun o‘quvlarda internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash bo‘yicha amaliy darslarni ko‘paytirish. Ularga axborot makonida o‘zining to‘g'ri rahbarlik qiyofasini yaratishni o‘rgatish.
3. Rahbar hamma ishni o‘zi qilmasdan, vazifa va huquqlarni xodimlarga ham to‘g'ri taqsimlab berishni o‘rganishi kerak. Bu orqali ishda jamoaning ham mas'uliyati va qiziqishi oshadi.

4. Rahbarlar ishiga baho berganda, faqat xalqaro talablarga emas, balki ularning jamoada qanchalik yaxshi muhit yarata olgani, xodimlarga nisbatan adolati va insonparvarligiga ham qarab baho berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. Drucker, P. F. The Essential Drucker: The Best of Sixty Years of Peter Drucker's Essential Writings on Management. HarperBusiness, 2001.
4. Raxmatova F.A., Ko‘bayev A.S., Rasulova D.R. Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani uslubiy qo‘llanma. – Jizzax, 2026.
5. Xalqaro ta'limni baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS) bo‘yicha milliy hisobotlar. - Toshkent, 2025.

Maxsus maktablarda ona tili darslarida savodga o‘rgatish davrlarining ilmiy asoslari

Xazratqulova Saboxat Abduvaxob qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maxsus maktablarda ona tili darslarida savodga o‘rgatish jarayonining ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Savodga o‘rgatishning tayyorlov, alifbe va alifbedan keyingi davrlarida o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Maxsus ta’lim sharoitida individual va differensial yondashuv, ko‘rgazmalilik, takrorlash, amaliy mashqlar, fonematik idrokni rivojlantirish hamda nutqiy faoliyatni faollashtirishning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, savodga o‘rgatish davrlarining o‘zaro uzviyligi va pedagogik jarayonni to‘g‘ri tashkil etish orqali o‘quvchilarning o‘qish-yozish malakalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: maxsus maktab, ona tili, savodga o'rgatish, o'qish, yozish, fonematik idrok, nutq, maxsus pedagogika, individual yondashuv, differensial ta'lim.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-педагогические основы обучения грамоте на уроках родного языка в специальных школах. Анализируются особенности подготовительного, букварного и послебукварного периодов обучения грамоте с учетом психофизиологических особенностей учащихся. Раскрывается значение индивидуального и дифференцированного подхода, наглядности, повторения, практических упражнений, развития фонематического восприятия и активизации речевой деятельности в условиях специального образования. Также рассматривается взаимосвязь различных периодов обучения грамоте и возможности развития навыков чтения и письма **посредством правильной организации педагогического процесса.**

Ключевые слова: специальная школа, родной язык, обучение грамоте, чтение, письмо, фонематическое восприятие, речь, специальная педагогика, индивидуальный подход, дифференцированное обучение.

Abstract

This article discusses the scientific and pedagogical foundations of literacy instruction in native language lessons at special schools. It analyzes the preparatory, alphabetic, and post-alphabetic stages of literacy education, taking into account the psychophysiological characteristics of students. The importance of individual and differentiated approaches, visual aids, repetition, practical exercises, development of phonemic perception, and activation of speech activity in special education is highlighted. The article also examines the interrelationship between the stages of literacy instruction and the possibilities of developing students' reading and writing skills through the effective organization of the educational process.

Keywords: special school, native language, literacy instruction, reading, writing, phonemic perception, speech, special pedagogy, individual approach, differentiated education.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida ona tili fanining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarni to‘g‘ri, ongli va ravon o‘qish hamda savodli yozishga o‘rgatishdan iborat. Savodga o‘rgatish jarayoni bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ayniqsa, maxsus maktablarda tahsil olayotgan o‘quvchilarning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda savodga o‘rgatish metodikasini ilmiy asosda tashkil etish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Maxsus maktablarda ta’lim oluvchi bolalarning bilish faoliyati, diqqat, xotira, idrok, tafakkur va nutq rivojlanishida o‘ziga xos jihatlar mavjud bo‘lishi mumkin. Shu sababli umumiy ta’lim maktablarida qo‘llaniladigan metodlarni o‘zgartirmasdan qo‘llash har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Savodga o‘rgatish jarayonida o‘quvchining individual imkoniyatlari, rivojlanish darajasi va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olish talab etiladi.

Savodga o‘rgatish — o‘quvchida tovush va harfni farqlash, ularni bog‘lash, bo‘g‘in va so‘zlarni o‘qish, tovush-harf tahlilini amalga oshirish, yozuv elementlarini to‘g‘ri bajarish kabi murakkab ko‘nikmalarni shakllantiruvchi tizimli jarayondir. Ushbu jarayon izchil bosqichlarda amalga oshirilgandagina o‘quvchi o‘qish va yozishning asosiy mexanizmlarini egallay oladi.

Savodga o‘rgatishning ilmiy-pedagogik mohiyati

Savodga o‘rgatish metodikasi pedagogika, psixologiya, lingvistika va maxsus pedagogika fanlari bilan uzviy bog‘liq. O‘qish va yozishni egallash jarayonida bola tovushlarni eshitish yoki boshqa sensor imkoniyatlar orqali farqlash, ularni nutq birliklari bilan bog‘lash, harf belgilarini tanish va grafik harakatlarni bajarishni o‘rganadi.

Savodga o‘rgatishning asosiy maqsadi faqat harflarni yod oldirishdan iborat emas. Uning mazmuni o‘quvchida fonematik tahlil va sintez, so‘z tarkibini anglash, tovush-harf munosabatini tushunish, o‘qilgan matn mazmunini idrok etish va fikrini yozma

shaklda ifodalash uchun zarur bo‘lgan dastlabki ko‘nikmalarni shakllantirishni ham qamrab oladi.

Maxsus maktablarda savodga o‘rgatish jarayonining samaradorligi o‘qituvchining metodik tayyorgarligiga, o‘quv materiallarining bolaning imkoniyatlariga mosligiga va mashg‘ulotlarning tizimli tashkil etilishiga bog‘liq. Darslarda bir xil usuldan uzoq vaqt foydalanish o‘quvchining qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu sababli ko‘rgazmali, amaliy, o‘yinli va interaktiv usullarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Savodga o‘rgatish davrlari

Savodga o‘rgatish jarayoni odatda bir-biri bilan uzviy bog‘langan bir necha davrlarga ajratiladi. Maxsus maktablarda ushbu davrlarning mazmuni o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlariga moslashtiriladi.

1. Tayyorlov davri

Tayyorlov davri savodga o‘rgatishning muhim boshlang‘ich bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda o‘quvchilarni o‘qish va yozishga bevosita tayyorlash, ularning nutqiy va bilish faoliyatini faollashtirish asosiy maqsad qilib belgilanadi.

Tayyorlov davrida o‘quvchilarning tovushlarni farqlash, so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish, predmet va hodisalarni nomlash, rasm asosida gap tuzish, qisqa savollarga javob berish kabi ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Maxsus maktablarda bu davrning davomiyligi o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq holda tashkil etilishi mumkin. Pedagog o‘quvchilarning mavjud bilim va ko‘nikmalarini aniqlab, keyingi mashg‘ulotlarni shu asosda rejalashtiradi.

Tayyorlov davrida ko‘rgazmali vositalardan keng foydalanish yaxshi natija beradi. Predmetlar, rasmlar, kartochkalar, geometrik shakllar, harakatli o‘yinlar va turli didaktik topshiriqlar o‘quvchilarning diqqatini jalb etadi va o‘quv materialini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

2. Alifbe davri

Alifbe davrida o‘quvchilar tovush va harf o‘rtasidagi munosabatni anglay boshlaydilar. Dastlab unli va undosh tovushlar,

ularning talaffuz xususiyatlari, so‘z tarkibidagi o‘rni o‘rgatiladi. Keyinchalik harflarni tanish, ularni bo‘g‘in va so‘zlar tarkibida o‘qish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Maxsus maktablarda alifbe davrida har bir yangi harfni o‘rgatish bir necha bosqichda olib borilishi mumkin: harf bilan tanishtirish, uning tovush qiymatini aniqlash, harfni boshqa belgilar orasidan topish, bo‘g‘in va so‘zlarda o‘qish, yozishda qo‘llash.

Masalan, yangi harfni o‘rgatishda avval shu tovush ishtirok etgan predmet yoki rasm ko‘rsatiladi. O‘quvchi predmet nomini aytadi, so‘zdagi kerakli tovushni aniqlaydi va keyin ushbu tovushning grafik belgisi — harf bilan tanishtiriladi. Bunday ketma-ketlik tovush va harf o‘rtasidagi bog‘lanishni mustahkamlaydi.

O‘qish jarayonida bo‘g‘inlab o‘qishga alohida e’tibor beriladi. Dastlab sodda bo‘g‘inlar, keyin ikki-uch bo‘g‘inli so‘zlar ustida mashq qilinadi. O‘quvchining o‘qish tezligidan ko‘ra, o‘qishning to‘g‘riligi va mazmunni anglashiga ko‘proq e’tibor qaratish zarur.

Yozuvga o‘rgatishda esa qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirish, daftar bilan ishlash, to‘g‘ri o‘tirish, ruchkani to‘g‘ri ushlash, yozuv chiziqlariga rioya qilish kabi ko‘nikmalar bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

3. Alifbedan keyingi davr

Alifbedan keyingi davrda o‘quvchilarning egallagan o‘qish va yozish ko‘nikmalarini mustahkamlash hamda ularni amaliy nutq faoliyatida qo‘llashga o‘rgatish asosiy vazifa hisoblanadi.

Bu bosqichda o‘quvchilar kichik hajmdagi matnlarni o‘qish, mazmunini tushunish, savollarga javob berish, rasmlar asosida gap tuzish, so‘z va gaplarni yozish kabi topshiriqlarni bajaradilar.

Matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchining faqat texnik jihatdan o‘qishi emas, balki o‘qilgan materialni tushunishi ham nazorat qilinadi. Shu maqsadda “Kim?”, “Nima?”, “Qayerda?”, “Nima qildi?” kabi sodda savollardan foydalanish mumkin.

Yozuv mashg‘ulotlarida esa so‘zlarni ko‘chirib yozish, diktant elementlari, gap tuzish, rasm asosida qisqa matn yozish kabi mashqlar beriladi. Maxsus maktablarda topshiriqlarni o‘quvchining imkoniyatiga qarab differensiallashtirish muhim.

Maxsus maktablarda savodga o‘rgatishning o‘ziga xos xususiyatlari

Maxsus maktablarda savodga o‘rgatish jarayonining asosiy xususiyati — ta’limni o‘quvchining rivojlanish imkoniyatlariga mos tashkil etishdir. Bunda o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki bolaning nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Birinchidan, individual yondashuv muhim. Har bir o‘quvchining o‘zlashtirish sur’ati turlicha bo‘lishi mumkin. Ayrim o‘quvchilar yangi harfni tez o‘zlashtirsa, boshqalarga ko‘proq takrorlash va amaliy mashq kerak bo‘ladi.

Ikkinchidan, ko‘rgazmalilik tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi. Rasm, predmet, harf kartochkalari, magnitli harflar, sxemalar va boshqa vositalar abstrakt tushunchalarni aniqroq tasavvur qilishga yordam beradi.

Uchinchidan, takrorlash va mustahkamlash savodga o‘rgatishda katta ahamiyatga ega. Yangi o‘zlashtirilgan bilimlar muntazam takrorlanmasa, ayrim o‘quvchilarda tezda unutilishi mumkin. Shuning uchun avvalgi mavzular yangi material bilan bog‘lab boriladi.

To‘rtinchidan, amaliy faoliyat orqali o‘rgatish samarali hisoblanadi. Harfni faqat ko‘rsatish yoki yozdirish bilan cheklanib qolmasdan, uni so‘zlardan topish, rasm nomida aniqlash, bo‘g‘in tuzish va gap tarkibida qo‘llash kabi topshiriqlar berilishi lozim.

Savodga o‘rgatishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar

Hozirgi ta’lim jarayonida o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlovchi metodlardan foydalanish muhim. Maxsus maktablarda ham didaktik o‘yinlar, interaktiv topshiriqlar, multimedia materiallari va vizual texnologiyalardan foydalanish dars samaradorligini oshirishi mumkin.

“Harfni top”, “So‘zni tuz”, “Rasmga mos so‘zni tanla”, “Bo‘g‘inni davom ettir”, “Gapni to‘ldir” kabi didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning o‘qish va yozishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qilmasdan, amaliy faoliyat orqali egallaydi.

Shuningdek, differensial topshiriqlardan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Bir guruh o‘quvchilarga harfni tanish va yozish topshirig‘i berilsa, boshqa guruhga shu harf ishtirokidagi so‘zlarni o‘qish yoki gap tuzish vazifasi berilishi mumkin. Bu usul o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Savodga o‘rgatish jarayonida ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim. Uy sharoitida qisqa muddatli, muntazam mashqlar tashkil etilishi maktabda o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Bunda ota-onalarga bolani ortiqcha zo‘riqtirmaslik, topshiriqlarni o‘yin tarzida tashkil etish va muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish tavsiya etiladi.

Savodga o‘rgatishning ilmiy-nazariy asoslari

Savodga o‘rgatish jarayonining ilmiy asoslarini o‘rganishda psixologiya, pedagogika, lingvistika va maxsus pedagogika fanlari natijalariga tayanish muhimdir

L.S. Vigotskiy ta’lim va rivojlanishning o‘zaro bog‘liqligini asoslab, bolaning rivojlanishida ta’limning faol rolini ko‘rsatgan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi konsepsiyasiga ko‘ra, o‘quvchi ayrim topshiriqlarni mustaqil bajara olmasligi mumkin, biroq pedagogning yo‘naltiruvchi yordami orqali ularni bajarishga erishadi. Ushbu qarash maxsus maktablarda savodga o‘rgatish uchun muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

A.R. Luriya nutq va tafakkur, nutqning inson psixik faoliyatini boshqarishdagi o‘rni masalalarini chuqur o‘rgangan. Uning ilmiy qarashlaridan kelib chiqib, savodga o‘rgatishda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini bolaning og‘zaki nutqini rivojlantirishdan ajratib bo‘lmasligini ta’kidlash mumkin.

D.B. Elkonin savodga o‘rgatish jarayonida so‘zning tovush tarkibini anglashga katta ahamiyat bergan. Uning fonematik tahlil va sintezga oid qarashlari so‘zdagi tovushlarni aniqlash, ularning ketma-ketligini belgilash va tovushlarni grafik belgilar bilan bog‘lash jarayonlarini tushuntirishda muhimdir.

A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi nuqtayi nazaridan o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi.

Shuning uchun maxsus maktablarda harfni faqat koʻrsatish yoki yodlatish bilan cheklanmasdan, oʻquvchini uni talaffuz qilish, yozish, soʻz ichidan topish, boshqa harflar bilan birlashtirish va amaliy nutqda qoʻllashga jalb qilish kerak.

Xulosa qilib aytganda, maxsus maktablarda ona tili darslarida savodga oʻrgatish murakkab, izchil va koʻp bosqichli pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonning samaradorligi savodga oʻrgatish davrlarini toʻgʻri tashkil etish, oʻquvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda maxsus pedagogik metodlardan oqilona foydalanishga bogʻliq.

Tayyorlov davrida oʻquvchilarning nutqiy va bilish faoliyati rivojlantirilsa, alifbe davrida tovush-harf munosabati, oʻqish va yozishning dastlabki koʻnikmalari shakllantiriladi. Alifbedan keyingi davr esa egallangan bilimlarni mustahkamlash, oʻqish va yozish malakalarini amaliy nutq faoliyatiga tatbiq etish uchun xizmat qiladi.

Maxsus maktablarda savodga oʻrgatishda individual yondashuv, koʻrgazmalilik, tizimlilik, takrorlash, amaliy faoliyat va differensial ta’lim tamoyillaridan foydalanish muhimdir. Oʻqituvchi tomonidan oʻquvchining imkoniyatlari toʻgʻri baholanib, unga mos ta’limiy topshiriqlar berilishi oʻqish va yozish koʻnikmalarining samarali shakllanishiga yordam beradi.

Shunday qilib, savodga oʻrgatishning ilmiy asoslangan va izchil tashkil etilishi maxsus maktab oʻquvchilarining keyingi fanlarni oʻzlashtirishi, mustaqil fikrlashi, muloqot qilishi va ijtimoiy hayotga moslashishi uchun zarur boʻlgan muhim ta’limiy poydevorni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi. “Ta’lim toʻgʻrisida”gi Qonun.
2. Oʻzbekiston Respublikasi. “Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida”gi Qonun.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. – Toshkent: Oʻzbekiston Faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
4. Mamarajabova Z.N. Maxsus pedagogika. – Toshkent.

5. Nurmurodova G. Ona tili o‘qitish metodikasi bo‘yicha o‘quv-uslubiy materiallar.
6. Qodirov B.R. va boshqalar. Pedagogika va psixologiya asoslari.
7. Maxsus pedagogika va korreksion ta’lim bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar faoliyati — jamiyat taraqqiyotining muhim omili

Hikmatov Shohrux

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma’naviy-ma’rifiy ishlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashdagi vazifalari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni zamonaviy talablar asosida tashkil etish, ta’lim-tarbiya jarayoni bilan uyg‘unlashtirish hamda yoshlarni turli yot g‘oyalardan himoya qilish masalalariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’rifat, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, jamiyat, tarbiya, yoshlar, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, ma’rifat, fuqarolik mas’uliyati.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение духовно-воспитательной работы в развитии общества, ее задачи в всестороннем воспитании молодого поколения и ее роль в формировании национальных и универсальных ценностей. Также уделяется внимание вопросам организации духовно-воспитательной деятельности с учетом современных требований, ее гармонизации с образовательным процессом и защиты молодежи от различных чужеродных идей.

Ключевые слова: духовность, просвещение, духовно-воспитательная работа, общество, воспитание, молодежь, национальные ценности, патриотизм, просвещение, гражданская ответственность.

Abstract: This article highlights the role and significance of spiritual and educational activities in societal development, their tasks in fostering a comprehensively well-rounded younger generation, and their part in shaping national and universal values. Attention is also focused on organizing spiritual and educational activities in line with modern requirements, integrating them with the educational process, and protecting young people from various alien ideologies.

Keywords: spirituality, enlightenment, spiritual and educational activities, society, upbringing, youth, national values, patriotism, civic responsibility.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy va texnologik rivojlanish, balki insonlarning ma’naviy-axloqiy kamoloti bilan ham chambarchas bog‘liq. Yosh avlodni bilimli, vatanparvar, mustaqil fikrlaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda ma’naviy-ma’rifiy ishlarning o‘rni nihoyatda katta. Shu sababli ta’lim muassasalari, mahallalar, mehnat jamoalari va turli tashkilotlarda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni samarali tashkil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning mazmuni shaxsning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, tarixiy xotirasi, fuqarolik mas’uliyati hamda ijtimoiy faolligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tizimli pedagogik va ijtimoiy ta’sirlar majmuini anglatadi. Bunday faoliyat ta’lim tashkilotlari, oila, mahalla, jamoat institutlari va ommaviy axborot vositalari hamkorligida amalga oshirilganda uning tarbiyaviy imkoniyatlari yanada kengayadi.

O‘zbek olimlari qarashlarida ma’naviy-ma’rifiy faoliyat

O‘zbek olimlari tomonidan ma’naviy tarbiya va milliy qadriyatlarni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, O. Musurmonova ma’naviy qadriyatlarning yoshlar

tarbiyasidagi o‘rnini tadqiq etib, ma’naviy rivojlanish jarayonini shaxsning qadriyatlarni anglash va ularni hayotiy faoliyatida namoyon etishi bilan bog‘laydi [2]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni faqat tadbirlar yig‘indisi sifatida emas, balki shaxsning ichki dunyosini rivojlantiruvchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. O. Musurmonova ta’lim-tarbiyada ma’naviy qadriyatlarning ichki ehtiyoj, qiziqish va faoliyat bilan bog‘liqligiga e’tibor qaratadi. Bu fikr ma’naviy-ma’rifiy ishlarning metodikasini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi: yoshga tayyor xulosalarni berishdan ko‘ra, muammoli vaziyatlar, munozara, loyiha, kitobxonlik, ijtimoiy tashabbus, tarixiy manbalarni tahlil qilish va real hayotiy misollar orqali mustaqil xulosa chiqarishga imkon berish samaraliroq bo‘lishi mumkin.

M. Quronov milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslarini tadqiq etib, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashning tizimli yondashuvini ilgari suradi [3]. Olimning qarashlaridan kelib chiqib, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning samaradorligi uning mazmuni yoshlarning real ehtiyojlari, ijtimoiy tajribasi va zamonaviy hayot talablari bilan bog‘langanligiga hamda tarbiya jarayonining uzluksizligiga bog‘liq, degan xulosaga kelish mumkin. M. Quronovning tadqiqotlarida milliy tarbiya masalalarining ilmiy-pedagogik asoslari, yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash va tarbiyaviy jarayonni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga e’tibor qaratiladi. O. Musurmonova esa yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda ma’naviy qadriyatlarning pedagogik imkoniyatlarini yoritadi. Ushbu ikki yondashuvni umumlashtirganda, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarali modeli “qadriyatni bilish — anglash — qabul qilish — amaliy xulqda namoyon etish” ketma-ketligiga tayanishi kerak, degan ilmiy xulosani ilgari surish mumkin.

E. Yusupov ma’naviyatni insonning axloqi, bilimi, e’tiqodi, vijdoni, dunyoqarashi va boshqa ma’naviy sifatlari o‘zaro bog‘langan tizim sifatida izohlaydi [4]. Darhaqiqat, mazkur yondashuv ma’naviy-ma’rifiy ishlarning mazmuni bir yoqlama axloqiy targ‘ibot bilan cheklanmasligi, balki bilim, tafakkur, mustaqil fikrlash,

mas’uliyat va ijtimoiy faollikni birgalikda rivojlantirishni talab etishini ko‘rsatadi.

A. Erkayevning ma’naviyat va taraqqiyotga oid qarashlari ham ma’naviy omilni jamiyat rivojining tarkibiy qismi sifatida ko‘rishga imkon beradi [5]. Bizningcha, bu yondashuv ayniqsa ta’lim muassasalaridagi ma’naviy-ma’rifiy faoliyat uchun muhim: ta’lim sifati bilan tarbiya sifati bir-biridan ajratilmasligi, bilimli va ayni paytda ijtimoiy mas’uliyatli shaxsni shakllantirish yagona pedagogik maqsad sifatida qaralishi lozim.

Ta’lim muassasasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning bosh maqsadi o‘quvchi va talabalarda ma’naviy madaniyat, mas’uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik, bag‘rikenglik, mehnatsevarlik va mustaqil fikrlash kabi sifatlarni shakllantirishdir. Bunday faoliyat darsdan tashqari tadbirlar bilan cheklanmay, dars mazmuni, pedagogning shaxsiy namunasi, jamoaviy munosabatlar, o‘quvchi-o‘qituvchi muloqoti va ta’lim muhitining umumiy madaniyatida ham aks etishi kerak.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning huquqiy-me’yoriy asoslari

O‘zbekistonda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida huquqiy-me’yoriy hujjatlar bilan mustahkamlangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida “Jaholatga qarshi ma’rifat” g‘oyasi asosida uzluksiz ma’naviy-ma’rifiy tarbiya va targ‘ibot-tashviqot ishlarini tashkil etish, aholining dunyoqarashini yuksaltirish hamda ma’naviy-ma’rifiy muhitni mustahkamlash vazifalari belgilangan [6].

Mazkur yo‘nalish 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son qarorda yanada tizimlashtirildi. Qarorda ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari qatorida “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” g‘oyasini targ‘ib etish, oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash, targ‘ibot va tarbiya ishlarini ilmiy asosda tashkil etish hamda ijtimoiy-ma’naviy muhit monitoringini yo‘lga qo‘yish

vazifalari ko‘rsatilgan[7]. Demak, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri individual tarbiyadan boshlanib, oilaviy, ta’limiy va ijtimoiy institutlar orqali kengayadigan tizimli jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liqligi

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati, avvalo, inson kapitalining sifatiga ta’siri bilan belgilanadi. Bilimli, mustaqil fikrlaydigan, axloqiy mas’uliyatni his qiladigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxslar ijtimoiy taraqqiyotning muhim resursidir. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy ishlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdan ajratilgan alohida yo‘nalish emas, balki inson kapitalini rivojlantirishning tarkibiy mexanizmi sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning mazmuni zamonaviy axborot muhitini hisobga olishi zarur. Yoshlarning axborot oqimlari bilan ishlash madaniyati, media savodxonligi, tanqidiy fikrlashi va turli qarashlarga nisbatan bag‘rikeng munosabati bugungi tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Shu jihatdan ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning zamonaviy modeli milliy qadriyatlarni asrash bilan birga ochiq fikrlash, ilm-ma’rifatga intilish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishni ham qamrab olishi kerak.

Umuman olganda, ma’naviy-ma’rifiy ishlar faoliyati jamiyat taraqqiyotining insoniy va ijtimoiy poydevorini mustahkamlashga xizmat qiluvchi tizimli omildir. Ilmiy tahlil natijasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samaradorligini ta’minlovchi asosiy shartlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: birinchidan, mazmunning ilmiy va hayotiyligi; ikkinchidan, oila, ta’lim va mahalla hamkorligi; uchinchidan, yoshlarning faol ishtiroki; to‘rtinchidan, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish; beshinchidan, natijalarni muntazam monitoring qilish. Aynan shu yondashuv ma’naviy-ma’rifiy ishlarni formal tadbirlar majmuasidan shaxs va jamiyat rivojiga real ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik-ijtimoiy tizimga aylantirish imkonini beradi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar insonning dunyoqarashini kengaytirish, uning axloqiy fazilatlarini shakllantirish, tarixiy

xotirasini mustahkamlash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga ko‘maklashishga qaratilgan faoliyatdir. Bunday ishlar orqali yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, milliy merosga qiziqishini oshirish hamda turli salbiy ta’sirlardan himoyalashga erishish mumkin.

Ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning asosiy yo‘nalishlaridan biri yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdir. Vatanga muhabbat, xalq va milliy qadriyatlarga hurmat, yurt kelajagiga daxldorlik hissini shakllantirish yoshlar tarbiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu maqsadda tarixiy sanalar, davlat bayramlari, buyuk ajdodlar tavallud kunlari munosabati bilan tadbirlar, davra suhbatlari, uchrashuvlar va ma’naviy-ma’rifiy kechalar tashkil etiladi.

Kitobxonlikni rivojlantirish ham ma’naviy-ma’rifiy ishlarning muhim yo‘nalishidir. Kitob inson tafakkurini boyitadi, dunyoqarashini kengaytiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois ta’lim muassasalarida kitob ko‘rgazmalari, mutolaa kechalari, adabiy uchrashuvlar va kitobxonlik tanlovlarini o‘tkazish samarali natija beradi. Ayniqsa, yoshlarni milliy adabiyot namunalari bilan bir qatorda jahon adabiyotining eng sara asarlarini o‘qishga yo‘naltirish ularning ma’naviy dunyosini boyitadi.

Shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy ishlar doirasida huquqiy madaniyatni shakllantirishga ham alohida e’tibor beriladi. Inson o‘z huquq va majburiyatlarini bilishi, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi jamiyatda huquqiy madaniyatning yuksalishiga xizmat qiladi. Bu borada huquqshunoslar bilan uchrashuvlar, huquqiy mavzulardagi suhbatlar va seminarlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Yoshlar jamiyatning kelajagini belgilaydigan asosiy kuchlardan biridir. Shuning uchun ularning tarbiyasiga kompleks yondashish talab etiladi. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bilan birga, ularda jamoada ishlash, muloqot qilish, o‘z fikrini erkin va madaniyatli ifodalash kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Bugungi axborot makonida yoshlar turli xil ma’lumotlarga duch kelmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi bilan birga, ishonchsiz yoki zararli axborotlar ham uchrashi mumkin. Shu sababli yoshlarning axborot savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va internetdan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish ma’naviy-ma’rifiy ishlarning dolzarb vazifalaridan biridir.

Oilada tarbiya masalasi ham ma’naviy-ma’rifiy faoliyat bilan bevosita bog‘liq. Ota-ona, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik yoshlarning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Farzand tarbiyasida oilaviy qadriyatlar, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, mehnatsevarlik, halollik va mas’uliyat kabi fazilatlarni singdirish muhimdir.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samaradorligi, avvalo, ularning mazmuni va tashkil etilishiga bog‘liq. Oddiy ma’ruza yoki yig‘ilish shaklidagi tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, interaktiv usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Munozaralar, intellektual o‘yinlar, viktorinalar, ijodiy tanlovlar, teatr tomoshalari va ochiq muloqotlar ishtirokchilarning faol qatnashishiga imkon beradi.

Tadbirlarni tashkil etishda ishtirokchilarning yoshi, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish zarur. Masalan, yoshlar uchun zamonaviy texnologiyalar, kasb tanlash, kitobxonlik, ekologiya, vatanparvarlik va media savodxonlik kabi mavzularda tadbirlar tashkil etish mumkin. Bunda tadbirning maqsadi aniq belgilanib, kutilayotgan natija oldindan rejalashtirilishi kerak.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun faqat moddiy resurslarning o‘zi yetarli emas. Jamiyat a’zolarining bilimli, mas’uliyatli, mehnatsevar va ma’naviy yetuk bo‘lishi ham muhimdir. Ma’naviy qadriyatlar insonlarning o‘zaro munosabatlarini tartibga solishga, jamiyatda hamjihatlik va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar orqali insonlarda jamiyat hayotiga daxldorlik hissi kuchayadi. O‘zini jamiyatning faol a’zosi deb bilgan shaxs atrofida sodir bo‘layotgan voqealarga befarq bo‘lmaydi, o‘z

huquq va burchlarini anglaydi hamda ijtimoiy mas’uliyat bilan harakat qiladi.

Shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy faoliyat yosh avlodning tarixiy xotirasini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. O‘z tarixini, ajdodlarining ilmiy, madaniy va ma’naviy merosini yaxshi bilgan yoshlar milliy o‘zligini chuqurroq anglaydi. Shu bilan birga, boshqa xalqlar va madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, bag‘rikenglik va hamkorlik tamoyillarini qadrlash imkoniyati ortadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni faqat bayram yoki muayyan sanalar doirasida emas, balki muntazam ravishda olib borish yanada samaralidir. Doimiy faoliyat natijasida insonlarda ijobiy qadriyatlar va foydali odatlar asta-sekin shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy-ma’rifiy ishlar jamiyatning ma’naviy taraqqiyotini ta’minlash, yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash va fuqarolik mas’uliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday faoliyat orqali insonlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kitobxonlik va milliy qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

2. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 192 b.

3. Quronov M. O‘zbekiston umumta’lim o‘rta maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. diss. – Toshkent, 1998. – 316 b.

4. Yusupov E. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: Universitet, 2000. (Bibliografik nashr ma’lumotlari turli kataloglarda farq qilishi mumkin.)

5. Erkayev A. Ma’naviyat va taraqqiyot. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 182 b.

6

Aqli zaif bolalarni o'qitishda individual va differensial yondashuvning samaradorligi

Abduxoliqova Feruza
G’allaorol tumani 73-umumiy o’rta ta’lim maktabi maxsus pedagogi

Annotatsiya: Maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish jarayonida individual va differensial yondashuvlarni qo'llashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari va bilish jarayonlarining o'ziga xosligini hisobga olgan holda ta'lim mazmuni va metodikasini optimallashtirish yo'llari tahlil qilingan. Maxsus pedagogika tajribasiga tayanib, differensial ta'lim orqali bolalarning shaxsiy salohiyatini ochish, ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va o'quv motivatsiyasini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Aqli zaif bolalar, maxsus ta'lim, individual yondashuv, differensial yondashuv, psixofiziologik xususiyatlar, ta'lim samaradorligi, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения индивидуального и дифференцированного подходов в процессе обучения детей с умственными отклонениями. Также анализируются пути оптимизации содержания и методики обучения с учетом психофизиологических характеристик учащихся и специфики познавательных процессов. На основе опыта специальной педагогики даются научно-практические рекомендации по раскрытию личностного потенциала детей посредством дифференцированного обучения, улучшению их социальной адаптации и повышению мотивации к обучению.

Ключевые слова: дети с умственными отклонениями, специальное образование, индивидуальный подход, дифференцированный подход, психофизиологические

характеристики, эффективность обучения, социальная адаптация.

Abstract: This article highlights the theoretical and practical aspects of applying individual and differential approaches in the educational process of children with intellectual developmental disabilities. It also analyzes ways to optimize educational content and methodology by taking into account the psychophysiological characteristics and specific cognitive processes of students. Based on the experience of special pedagogy, scientific and practical recommendations are provided to unlock students' personal potential, improve social adaptation, and increase learning motivation through differentiated education.

Key words: Children with intellectual disabilities, special education, individual approach, differential approach, psychophysiological characteristics, educational effectiveness, social adaptation.

Aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb hamda murakkab muammolaridan biridir. Jamiyatning gumanizatsiyalashuvi, har bir shaxsning, shu jumladan jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning huquqlarini himoya qilish tamoyillari ta'lim jarayoniga yangicha yondashishni talab etmoqda. Intellektual rivojlanishida buzilishlar mavjud bo'lgan bolalar uchun an'anaviy, umumta'lim maktablarida qabul qilingan bir xil qolipdagi ta'lim usullari kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun ham ularning o'quv faoliyatini samarali tashkil etishda individual va differensial yondashuv hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Aqli zaiflik markaziy asab tizimining erta ontogenezdagi organik zararlanishi oqibatida kelib chiqadigan bilish jarayonlari, hissiyot va irodaviy sohaning umumiy rivojlanmaganligi yoki izdan chiqqanligidir. Bu toifadagi bolalarning psixologik qiyofasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'quv jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi [1]. Xususan, sezgi, idrok, e'tibor, xotira va tasavvurning sustligi hamda tanlab oluvchi xususiyatga egaligi kuzatiladi. Mavhum tushunchalarni tushunishda qiynalish, mantiqiy

operatsiyalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, lug'at boyligining kamligi va emotsional-irodaviy sohaning o'ziga xosligi ularning asosiy qiyinchiliklaridandir. Mazkur xususiyatlar sababli, bunday bolalarga ta'lim berishda o'qituvchidan alohida sabr-toqat, maxsus uslubiyotlar hamda har bir bola shaxsiga chuqur hurmat bilan yondashish talab etiladi.

Pedagogika fanida differensial yondashuv deganda o'quvchilarning ma'lum guruhlari uchun ta'lim sharoitlarini, vazifalar va metodlarni moslashtirish tushuniladi. Individual yondashuv esa har bir alohida o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, temp va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini yo'naltirishdir. Aqli zaif bolalar jamoasining o'zi bir xil emas. Ularning orasida psixofiziologik rivojlanish darajasi, qo'shimcha nuqsonlarning mavjudligi bo'yicha sezilarli tafovutlar mavjud [2]. Shu bois, maxsus maktablarda differensial va individual yondashuvlar bir-birini to'ldiruvchi tamoyil sifatida amal qiladi. Sinchkovlik bilan o'tkazilgan psixologik-pedagogik diagnostika natijasida o'quvchilar kichik guruhlarga bo'linadi va har bir bolaning o'ziga xos imkoniyatidan kelib chiqib, yengillashtirilgan yoki qo'shimcha yo'naltiruvchi yordamga asoslangan topshiriqlar belgilanadi.

Aqli zaif bolalarni o'qitishda samaradorlikka erishish uchun pedagogik jarayonni tizimli tashkil etish lozim. O'quv yilining boshida har bir o'quvchining bilish qobiliyatlari, nutqiy imkoniyatlari, sog'lig'ining holati va o'quv materialini o'zlashtirish tezligi kompleks ravishda o'rganiladi. O'quv materiali uchta darajaga bo'linadi. Nisbatan o'zlashtirishi yaxshiroq bo'lgan bolalar uchun biroz murakkablashtirilgan yoki mustaqil bajariladigan topshiriqlar beriladi. O'rtacha o'zlashtiruvchi bolalar uchun yo'naltiruvchi savollar va ko'rgazmali vositalarga tayanuvchi topshiriqlar belgilanadi. Jiddiy qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar uchun qadam-baqadam ko'rsatmalar, tayanch chizmalar va to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchi yordami bilan bajariladigan soddalashtirilgan mashqlar tavsiya etiladi. Baholash jarayonida sinfdagi boshqa

o'quvchilarning umumiy ko'rsatkichi emas, balki aynan shu bolaning o'z oldingi natijasiga nisbatan o'sishi asos qilib olinadi[3].

Aqli zaif bolalarning tafakkuri ko'rsatmalarga asoslanganligi sababli, individual va differensial yondashuvni amalga oshirishda maxsus metodik vositalar muhim o'rin tutadi. Real predmetlar, maketlar, sxemalar va tarqatma materiallardan keng foydalanish zarur. Murakkab ko'rsatmalar bittada berilmaydi, ular kichik qadamlarga bo'linib, har bir bosqich alohida nazorat qilinadi. Dars jarayoniga didaktik o'yinlarni kiritish orqali o'quvchilarning emotsional faolligi oshiriladi va charchoqning oldi olinadi.

Individual va differensial yondashuvni to'g'ri tashkil etish bolalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi. Bola doimiy ravishda muvaffaqiyatsizlikka uchramasdan, o'ziga mos topshiriqni bajargach, fanlarga va o'qishga bo'lgan qiziqishi uyg'onadi. Xotira, diqqat va tafakkur operatsiyalarida bosqichma-bosqich ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonchning ortishi, jamoada o'zini erkin his qilishi va jamiyatda mustaqil yashash ko'nikmalarining shakllanishi ta'minlanadi.

Aqli zaif bolalarni o'qitishda individual va differensial yondashuv shunchaki pedagogik usul emas, balki ularning insoniy huquqlarini ta'minlash, jamiyatga to'laqonli integratsiyalashuviga ko'maklashuvchi eng asosiy shartdir. O'qituvchining har bir bolaning imkoniyatini to'g'ri baholagan holda ta'lim traektoriyasini belgilashi intellektual rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ham salohiyatini ochishga va ularning hayotda o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi.

Aqli zaif bolalarni o'qitish jarayonida individual va differensial yondashuvni yanada chuqurlashtirish, fanlar kesimida qo'llash usullari, zamonaviy texnologiyalar va korreksion-rivojlantiruvchi ishlar bo'yicha qo'shimcha ilmiy-amaliy ma'lumotlar mavjud.

Maxsus pedagogikada differensial va individual yondashuv faqat umumiy nazariya bo'lib qolmasdan, balki o'quv fanlarining mazmuniga chuqur singdirilishi lozim. Xususan, matematika darslarida aqli zaif o'quvchilar sonlarni mavhum tushunishda qiynalganliklari sababli, hisoblash malakalarini shakllantirishda

bosqichma-bosqichlik tamoyiliga amal qilinadi. Birinchi guruh o'quvchilari oddiy hisob-kitob amallarini mustaqil bajarishga o'rgatilsa, ikkinchi va uchinchi guruhdagilar uchun tayanch chizmalar, abaklar, sanash tayoqchalari va maxsus algoritmlar qo'llaniladi. Masalan, matnli masalalarni yechishda kuchliroq o'quvchilarga qisqa shart tuzish vazifasi berilsa, qiyinchilikka uchraydiganlarga tayyor sxema asosida bo'sh joylarni to'ldirish yoki tayyor savollar orqali yechimga kelish imkoniyati yaratiladi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ham differensial yondashuv o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Aqli zaif bolalarning nutqiy rivojlanishidagi nuqsonlar ularning yozma va og'zaki nutqida yaqqol seziladi. Shu sababli, imlo qoidalarini o'rgatishda har bir o'quvchining fonematik eshitishi va nutq apparatining holati hisobga olinadi. Diktant yoki bayon yozish jarayonida differensiasiya uch bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichdagi o'quvchilarga murakkablashtirilgan matn va qoidani mustaqil qo'llash vazifasi beriladi. Ikkinchi bosqichdagilarga tushib qolgan harflar yoki so'zlar bor mashqlar taqdim etiladi. Uchinchi bosqichdagi, ya'ni og'irroq holatdagi bolalarga esa yordamchi bo'g'inlar, tayanch so'zlar va o'qituvchining individual ko'magi bilan bajariladigan maxsus kartochkalar beriladi. Bu esa har bir bolaning imkoniyatidan kelib chiqib o'sishini ta'minlaydi[4].

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar tizimida o'yin terapiyasi va art-terapiya usullarini individual yondashuv asosida qo'llash yuqori samara beradi. Aqli zaif bolalar ko'pincha o'z hissiyotlarini boshqarishda, jamoada muloqot qilishda va diqqatni jamlashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuning uchun logopedik mashg'ulotlar, psixologik treninglar va maxsus o'yinlar ularning emotsional holatini barqarorlashtirishga yordam beradi. Masalan, qo'l barmoqlarining mayda motorikasini rivojlantiruvchi mashqlar bosh miya po'stlog'ining nutq markazlarini faollashtirgani uchun, har bir bolaning jismoniy imkoniyatiga mos ravishda plastilin bilan ishlash, ip o'rash, konstruktor yig'ish kabi individual topshiriqlar dars jarayoniga muntazam ravishda kiritib boriladi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va maxsus raqamli dasturlar ham aqli zaif bolalarni o'qitishda differensial va individual yondashuvni amalga oshirishda kuchli vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Interfaol doskalar, maxsus rivojlantiruvchi o'yinlar va kompyuter dasturlari bolalarning idrok etish jarayonini rag'batlantiradi. Vizual va audiomateriallarning birgalikda berilishi axborotni eslab qolish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, bu jarayonda ham ekran vaqtiga chek qo'yish, bolaning charchash darajasini kuzatish va har bir o'quvchining kompyuter bilan ishlash tezligini uning psixofiziologik holatiga qarab moslashtirish talab etiladi[5].

Oila va maktab hamkorligi aqli zaif bolalarni o'qitishdagi individual va differensial yondashuvning muvaffaqiyatini ta'minlovchi yana bir hal qiluvchi omildir. Maktabda o'qituvchi tomonidan belgilangan ta'lim traektoriyasi uy sharoitida ota-onalar tomonidan davom ettirilmasa, kutilgan natijaga erishish qiyin bo'ladi. Defektolog va o'qituvchilar ota-onalarga maxsus tavsiyalar berib, bolaning uyda ham o'ziga xos tempda shug'ullanishi uchun sharoit yaratishni tushuntiradilar. Oila va ta'lim muassasasining birgalikdagi sa'y-harakati bolaning ijtimoiy moslashuvini tezlashtiradi va jamiyatda o'zini yanada erkin his qilishiga yordam beradi.

Shu tariqa, aqli zaif bolalarni o'qitishda individual va differensial yondashuv har tomonlama chuqur ilmiy asoslangan, ko'p bosqichli va uzluksiz jarayon bo'lib, u bolaning shaxsiy rivojlanishiga, bilish faoliyatining faollashuviga hamda jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Po‘latova P.M. Maxsus pedagogika. — Toshkent, 2022.
2. O‘rinboyeva L.H. Maxsus pedagogika va psixologiya asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018.

3. Raxmonova V.S. Ona tili o‘qitish maxsus metodikasi (aqli zaif bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda). — Toshkent: TDPU, 2021.
4. Xakimova M.F. Oligofrenopedagogika. — Toshkent, 2015.
5. Ayupova M.N. Logopediya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
6. Sagatov A.I. Maxsus maktablarda o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish yo‘llari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy yechimlari

Abdullayev Javlon Jumanazarovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy globalizatsiya va texnologik transformatsiyalar davrida ta’lim tizimining fundamental imperativlaridan biri yosh avlodni kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga, xususan, doimiy o‘zgaruvchan mehnat bozoridagi talablarga samarali moslashishga va raqobatbardoshlikni ta’minlash kabi masalalarga takliflar berilgan.

Kalit so’zlar: kasbiy kompetensiya, globallashuv, oriyentatsiya, raqamli platformalar, kasbga yo’naltirish

Аннотация: В данной статье представлены предложения по таким вопросам, как обеспечение конкурентоспособности и эффективной адаптации молодого поколения к будущей социально-экономической жизни, в частности, к требованиям постоянно меняющегося рынка труда, а также обеспечение его конкурентоспособности, которые являются одним из фундаментальных императивов системы образования в эпоху современной глобализации и технологических преобразований.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, глобализация, ориентация, цифровые платформы, профориентация

Abstract: This article presents proposals on issues such as ensuring competitiveness and effective adaptation of the younger generation to future socio-economic life, in particular, to the requirements of the constantly changing labor market, and ensuring its competitiveness, which are one of the fundamental imperatives of the education system in the era of modern globalization and technological transformations.

Keywords: professional competence, globalization, orientation, digital platforms, career guidance

Jahon iqtisodiyotining dinamik evolyutsiyasi, to‘rtinchi sanoat inqilobi tomonidan katalizatorlangan texnologik innovatsiyalar va kasbiy kompetensiyalarga qo‘yilayotgan yangi talablar kontekstida o‘quvchilarni kasbga to‘g‘ri yo‘naltirish masalasi har qachongidan ham strategik ahamiyat kasb etmoqda. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish masalasi O‘zbekistonda ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sh.M. Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida ta’lim-tarbiya masalalari, yosh avlodning bilim olishi, ularning qobiliyat va salohiyatini ro‘yobga chiqarish hamda inson kapitalini rivojlantirish mamlakat taraqqiyotining muhim omillari sifatida talqin etiladi [1]. Asarda ta’lim va tarbiyaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni alohida ta’kidlanib, yoshlarning intellektual va ma’naviy salohiyatini rivojlantirishga strategik vazifa sifatida qaraladi.

E.G‘. G‘oziyevning shaxs va psixik jarayonlarga oid qarashlari nuqtayi nazaridan insonning faoliyati uning individual-psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda shakllanadi [2]. Shu sababli o‘quvchini kasbga yo‘naltirishda uning individual psixologik xususiyatlarini kompleks o‘rganish muhimdir. Kasb tanlash – shaxsning kelajakdagi ijtimoiy mavqei, moddiy farovonligi, shaxsiy realizatsiyasi va umumiy farovonligini belgilovchi muhim ijtimoiy-psixologik omil bo‘lib, bu jarayonda yuzaga keladigan noto‘g‘ri strategik tanlovlar nafaqat individual darajada salbiy oqibatlarga, balki butun jamiyat miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy disbalans va mehnat resurslarining samarasiz taqsimlanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, o‘quvchilarni kasbga

yo‘naltirish tizimining samaradorligini oshirish, ularning individual qiziqishlari, mavjud qobiliyatlari va mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasida optimal uyg‘unlikni ta’minlash bugungi kunning ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

S.X. Jalilova, F.I. G‘aydarov va N.I. Xalilovaning **“Kasb psixologiyasi”** doirasidagi qarashlari kasbiy faoliyat, kasb tanlash va shaxsning kasbiy rivojlanishini psixologik jihatdan tushuntirish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [3]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, kasb tanlash jarayonida shaxsning qiziqishi, qobiliyati, kasbiy motivlari va faoliyat talablarining o‘zaro mosligini hisobga olish zarur.

An’anaviy kasbga yo‘naltirish metodologiyalari ko‘pincha cheklangan axborot resurslariga tayanishi, shaxsiy xususiyatlarni yetarlicha chuqurlikda inobatga olmasligi yoki mehnat bozorining dinamik o‘zgarishlaridan ortda qolishi sababli zamonaviy talablarga to‘liq javob bera olmayapti. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning yangi, innovatsion, ilmiy asoslangan va multi-disiplinar yechimlarini ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga integratsiya qilish strategik zarurat sifatida namoyon bo‘lmoqda.

V.M. Karimovaning shaxs psixologiyasiga oid qarashlari esa shaxsning o‘zini anglashi va ijtimoiy muhit bilan munosabatlari kasbiy tanlov jarayonida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini asoslash imkonini beradi [4]. O‘quvchining “Men kimman?”, “Nimaga qodirman?”, “Jamiyatda qanday o‘rin egallashni xohlayman?” kabi savollarga javob izlash jarayoni kasbiy o‘zlikni shakllantirishning psixologik asoslaridan biridir.

Ushbu zamonaviy yechimlar nafaqat axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) strategik foydalanishni, balki psixologik-pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishni, shaxsiy rivojlanishning individual traektoriyalarini hisobga olishni, shuningdek, ish beruvchilar va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlikni institutsionalizatsiya qilishni o‘z ichiga oladi. Raqamli platformalar, sun’iy intellektga (AI) asoslangan diagnostik testlarva mentorlik dasturlari kabi ilg‘or vositalar o‘quvchilarga o‘z

qobiliyatlarini chuqurroq anglash, turli kasbiy faoliyat turlari bilan immersiv tarzda tanishish va kelajakdagi kasbiy yo‘nalishlarini ongli ravishda tanlash imkonini beradi. Biroq, bu zamonaviy vositalarning ilmiy asoslangan samaradorligi va ularni milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilishning kompleks mexanizmlari bo‘yicha chuqur ilmiy tahlillar va amaliy tavsiyalar hali ham yetarli darajada rivojlanmagan.

Yuqorida bayon etilgan asosli xulosalardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasida o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish tizimini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish bo‘yicha yagona milliy konsepsiya va standartlarni ishlab chiqish va tasdiqlash. Mazkur konsepsiyada boshlang‘ich sinflardan boshlab kasblar olami bilan tanishtirish, o‘rta sinflarda o‘z-o‘zini anglash va qobiliyatlarni diagnostika qilish, yuqori sinflarda esa aniq kasbiy yo‘nalishlarni tanlash va mehnat bozori bilan amaliy aloqalarni o‘rnatish bosqichlari aniq belgilanishi lozim. Maktab psixologlari va sinf rahbarlari uchun kasbga yo‘naltirishning zamonaviy metodologiyalari, raqamli diagnostika vositalari va interaktiv platformalardan samarali foydalanish bo‘yicha muntazam ravishda malaka oshirish kurslari hamda seminarlar tashkil etish. Har bir umumta’lim maktabida “Karyera markazi”ni tashkil etish yoki mas’ul mutaxassis (karyera maslahatchisi) shtat birligini joriy etish orqali kasbga yo‘naltirish jarayonini tizimli muvofiqlashtirishni ta’minlash.

Ota-onalar uchun farzandining kasb tanlashida to‘g‘ri yordam ko‘rsatish, zamonaviy kasblar va mehnat bozori tendensiyalari haqida ma’lumot beruvchi seminarlar va vebinarlar tashkil etish. Ota-onalarning kasb tanlash jarayonidagi subyektiv bosimini kamaytirish va ularni ongli hamkorga aylantirishga alohida e’tibor qaratish.

Sharq allomasi Abu Ali ibn Sinoning ta’kidlashicha bolaning individual xususiyatlari, fe’l-atvori va mijozidan kelib chiqib unga alohida e’tibor berish lozimligini ta’kidlagan. Uning fikricha, har bir

bolani yoshligidan biror-bir hunarga o‘rgatish shart, chunki mustaqil kasb-hunar egasi bo‘lgan yoshlar hayotda o‘z o‘rnini oson topadi.

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy yechimlarini ishlab chiqishda mehnat bozorida yuz berayotgan o‘zgarishlarni hisobga olish muhim metodologik yo‘nalishlardan biridir. G.T. Shavkatova o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish masalasini mehnat bozorining zamonaviy talablari bilan bog‘lab, kasbiy tanlov jarayonida o‘quvchilarga mavjud kasblar, ularning mazmuni hamda mehnat bozoridagi ehtiyoji haqida yetarli ma'lumot berish zarurligini asoslaydi [5]. Shuni aytish joizki, kasbga yo‘naltirishni faqat o‘quvchiga kasblar haqida ma'lumot berish bilan cheklab qo‘yish maqsadga muvofiq emas. Zamonaviy kasbga yo‘naltirish jarayonida uchta omilning o‘zaro uyg‘unligi ta'minlanishi lozim: birinchidan, o‘quvchining qiziqishi va kasbiy moyilligi; ikkinchidan, uning individual qobiliyatlari va shaxsiy imkoniyatlari; uchinchidan, hududiy va umumiy mehnat bozorining real ehtiyojlari. Bunday integrativ yondashuv o‘quvchining kasbiy tanlovini yanada ongli va asoslangan tarzda amalga oshirishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: O'zbekiston, 2021.

2. G‘oziyev E.G‘. *Psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011.

3.Jalilova S.X., G‘aydarov F.I., Xalilova N.I. *Kasb psixologiyasi*. – Toshkent: TDPU, 2010.

4. Karimova V.M. *Psixologiya*. – Toshkent: TDIU, 2007. 2.Alimov, I. A. (2018). “Kasbga yo‘naltirish psixologiyasi va pedagogikasi”. Toshkent: Fan va texnologiya.

9.Shavkatova, G. T. (2020). “O‘quvchilarni mehnat bozoridagi zamonaviy talablar asosida kasbga yo‘naltirish”. “Xalq ta'limi’, 2(2), 76-80.

Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlardan himoya qilish

Xasanov Sherzod

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish jarayonida duch kelishi mumkin bo‘lgan zararli axborotlar, ularning o‘quvchi dunyoqarashi va tarbiyasiga ta’siri hamda bunday axborotlardan himoyalanishning samarali usullari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, maktab, oila va mahalla hamkorligida o‘quvchilarning axborot xavfsizligi va media savodxonligini oshirish masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: internet, ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar, axborot xavfsizligi, media savodxonlik, ma’naviy tarbiya, axborot madaniyati, kiberxavfsizlik.

Abstract: This article discusses the harmful information young people may encounter while using the internet and social networks, the impact of such information on students' worldviews and upbringing, and effective methods for protection against it. It also focuses on enhancing students' information security and media literacy through the collaboration of schools, families, and local communities.

Keywords: internet, social networks, youth, information security, media literacy, moral upbringing, information culture, cybersecurity.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с вредной информацией, с которой молодежь может столкнуться при использовании интернета и социальных сетей, а также анализируется влияние такой информации на мировоззрение и воспитание учащихся и обсуждаются эффективные методы защиты от нее. Особое внимание уделяется повышению уровня информационной безопасности и медиаграмотности учащихся посредством взаимодействия школы, семьи и местного сообщества.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, молодежь, информационная безопасность, медиаграмотность, нравственное воспитание, информационная культура, кибербезопасность.

XXI asrni axborot va texnologiyalar asri deb bejiz atashmaydi. Bugungi kunda internet hayotimizning deyarli barcha sohalariga kirib kelgan. Ta’lim, fan, tibbiyot, biznes, davlat xizmatlari, madaniyat va kundalik muloqotning ko‘plab shakllari internet texnologiyalari bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa, yoshlar internet va ijtimoiy tarmoqlarning eng faol foydalanuvchilaridan hisoblanadi. Ular Telegram, Instagram, YouTube, TikTok, Facebook va boshqa platformalar orqali yangiliklardan xabardor bo‘ladilar, do‘stlari bilan muloqot qiladilar, ta’limiy materiallardan foydalanadilar, o‘z qiziqishlari bilan bog‘liq jamoalarga qo‘shiladilar.

Bizning fikrimizcha, internetning o‘zini “zararli” yoki “foydali” deb bir tomonlama baholash to‘g‘ri emas. Muhimi, inson undan qanday maqsadda va qanday madaniyat bilan foydalanishidadir. Bir xil internet vositasi bir yosh uchun bilim manbai bo‘lsa, boshqasi uchun vaqtni behuda sarflash yoki zararli axborot ta’siriga tushish vositasiga aylanishi mumkin.

Shuning uchun asosiy masala yoshlarni internetdan butunlay uzoqlashtirish emas, balki ularni internetdan ongli va xavfsiz foydalanishga o‘rgatish deb hisoblaymiz. UNICEF ham raqamli texnologiyalar bolalar va yoshlar uchun ta’lim, ijodkorlik, muloqot va o‘zini namoyon qilish imkoniyatlarini kengaytirishini, biroq kiberbulling, zo‘ravonlik, nafratli nutq, zararli kontent va shaxsiy ma’lumotlarning suiiste’mol qilinishi kabi xavflar mavjudligini ta’kidlaydi.

Demak, raqamli muhitdan voz kechish emas, balki unda xavfsiz yashash va faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Internetning insoniyat hayotiga kirib kelishi juda katta imkoniyatlarni yuzaga chiqardi. Ayniqsa, yoshlar uchun dunyoning istalgan nuqtasidagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida olish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Bugungi o‘quvchi yoki talaba o‘ziga kerakli kitob, maqola, videodars, elektron darslik yoki ilmiy ma’lumotni internet orqali topishi mumkin. Ilgari biror mavzu haqida ma’lumot olish uchun kutubxonaga borish, ko‘plab kitoblarni ko‘rib chiqish talab etilgan bo‘lsa, bugungi kunda buning uchun bir necha daqiqa kifoya qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar ham yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ular orqali:

- bilim va tajriba almashish;
- xorijiy tillarni o‘rganish;
- ta’limiy videolarni tomosha qilish;
- turli kurslarda ishtirok etish;
- ijodiy ishlarni ommalashtirish;
- kasbiy imkoniyatlar haqida ma’lumot olish;
- turli madaniyatlar bilan tanishish mumkin.

Bizning qarashimizcha, yoshlarni internetdan foydalanishdan cheklashdan ko‘ra, internetdan to‘g‘ri foydalanish madaniyatini shakllantirish samaraliroqdir. Chunki zamonaviy yoshni raqamli dunyodan butunlay ajratib qo‘yish deyarli mumkin emas. Aksincha, u kelajakdagi o‘qish, kasbiy faoliyat va ijtimoiy hayotida raqamli texnologiyalardan foydalanishga majbur bo‘ladi. Shu sababli bugungi tarbiya jarayonida “internetdan foydalanma” degan yondashuv o‘rniga “internetdan qanday foydalanishni bil” degan yondashuv muhimroq, deb hisoblaymiz.

Internetdagi barcha axborot ham inson uchun foydali emas. Ayniqsa, hayotiy tajribasi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari hali to‘liq shakllanmagan yoshlar turli zararli axborotlar ta’siriga tezroq tushib qolishi mumkin.

Zararli axborotlarning birinchi ko‘rinishlaridan biri — yolg‘on va chalg‘ituvchi axborotlardir. Ijtimoiy tarmoqlarda turli xabarlar juda tez tarqaladi. Biroq xabarning tez tarqalishi uning to‘g‘ri ekanligini anglatmaydi. Ayrim foydalanuvchilar tekshirilmagan ma’lumotlarni o‘ylamasdan boshqalarga yuborishlari mumkin. UNICEFning raqamli noto‘g‘ri axborot bo‘yicha tahlilida bolalar va yoshlar noto‘g‘ri yoki chalg‘ituvchi ma’lumotlarga nisbatan alohida

xavf guruhida bo‘lishi mumkinligi, shu bilan birga ularda bunday axborotni aniqlash va unga qarshi turish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkinligi qayd etilgan.

Ikkinchi muammo — kiberbulling, ya’ni internet orqali insonni haqorat qilish, masxara qilish, qo‘rqitish yoki obro‘siga zarar yetkazishga urinish. Kiberbullingning xavfi shundaki, oddiy hayotdagi nizodan farqli ravishda u juda keng auditoriyaga tez tarqalishi mumkin. Birgina haqoratli izoh yoki shaxsiy suratning ruxsatsiz tarqatilishi yosh inson uchun jiddiy ruhiy bosim manbaiga aylanishi mumkin. UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, 30 mamlakatdagi yoshlarning uchdan biridan ko‘prog‘i kiberbullingga duch kelganini bildirgan.

Uchinchi muammo — zo‘ravonlik, nafrat va inson sha’ni hamda qadr-qimmatini kamsituvchi kontent. Bunday materiallar yoshlarning dunyoqarashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, zo‘ravonlikni oddiy holat sifatida qabul qilishiga olib kelishi mumkin.

To‘rtinchi muammo — yoshga mos bo‘lmagan kontent. Internetda bolalar va o‘smirlarning yosh xususiyatlariga mos kelmaydigan materiallar ham uchraydi. Bunday axborotlarning mavjudligi yoshlarning psixologik va ma’naviy rivojiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. UNICEF ham bolalarni zararli kontentdan himoya qilish bilan bir qatorda, ularning media savodxonligi va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Beshinchi muammo — shaxsiy ma’lumotlarning xavfsizligi. Yoshlar ba’zan o‘z telefon raqami, yashash joyi, o‘qish joyi, fotosuratlari, parollari yoki boshqa shaxsiy ma’lumotlarini internetda ehtiyotsizlik bilan tarqatishlari mumkin.

Axborot insonning dunyoqarashini shakllantiruvchi muhim omillardan biridir. Ayniqsa, yoshlik davrida inson turli g‘oyalar, qarashlar va qadriyatlar bilan tanishadi. Agar yosh muntazam ravishda salbiy, yolg‘on, zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi axborotlar bilan to‘qnashsa, bu uning fikrlash tarzi va atrof-muhitga munosabatiga ta’sir qilishi mumkin. Bu yerda yana bir muhim jihat bor: ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchining avvalgi qiziqishlariga mos materiallar tavsiya

qilinadi. Natijada inson bir xil mazmundagi axborotlarni qayta-qayta ko‘rishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, yoshlarni internetdagi zararli axborotlardan himoya qilishning eng muhim yo‘llaridan biri — media savodxonlikni rivojlantirishdir. Media savodxon inson har qanday ma’lumotni darhol qabul qilmaydi. U axborotning manbasini, maqsadini va ishonchliligini tahlil qiladi. Media savodxonlikni maktab yoshidan boshlab shakllantirish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarga quyidagi ko‘nikmalarni o‘rgatish kerak:

1. Axborot manbasini aniqlash.
2. Bir ma’lumotni bir nechta manba orqali tekshirish.
3. Reklama va xolis axborotni farqlash.
4. Soxta surat va videolarni tanishga e’tibor berish.
5. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.
6. Kuchli parollardan foydalanish.
7. Shubhali havolalarni ochmaslik.
8. Begona insonlar bilan ehtiyotkor muloqot qilish.
9. Kiberbullingga duch kelganda yordam so‘rash.
10. Zararli kontentni bloklash va tegishli platformaga shikoyat qilish.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bu masalani yanada dolzarb qilmoqda. UNICEFning O‘zbekistondagi 2026-yilgi materialida AI, deepfake, taqlid qilish va sun’iy intellekt yordamidagi onlayn ta’qib kabi yangi xavflarga ham e’tibor qaratilgan. Demak, kelajakda media savodxonlik faqat “soxta xabarni aniqlash” bilan cheklanmaydi. Yoshlar sun’iy yaratilgan surat, video, ovoz va matnlarni ham tanqidiy baholay olishlari kerak.

Yoshlarni internetdagi zararli axborotlardan himoya qilish faqat biror tashkilot yoki ta’lim muassasasining vazifasi emas. Bu borada oila, maktab, mahalla, jamiyat va texnologik platformalarning hamkorligi zarur. Birinchi navbatda, ota-onalar farzandlari bilan internet haqida ochiq suhbatlashishlari kerak. Ota-ona farzandining telefonini yashirincha tekshirishdan ko‘ra, u bilan ishonchli munosabat o‘rnatishi samaraliroq natija beradi. Farzand

internetda qanday muammoga duch kelmasin, ota-onasiga murojaat qila olishini bilishi kerak. Ota-onalar farzandiga internetdan foydalanishning aniq qoidalarini tushuntirishlari, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilmaslik, begona insonlarga ishonmaslik va shubhali vaziyatlarda kattalardan yordam so‘rash zarurligini uqtirishlari kerak. UNICEF ham ota-onalarga bolalar bilan onlayn muloqot, maxfiylik, raqamli iz va zararli axborot haqida ochiq suhbatlashishni tavsiya qiladi. Maktab esa media savodxonlikni ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylantirishi mumkin. Masalan, informatika yoki tarbiya mashg‘ulotlarida “Feyk xabarni qanday aniqlash mumkin?”, “Internetda shaxsiy ma’lumotlarni qanday himoya qilish kerak?”, “Kiberbullingga duch kelganda nima qilish kerak?” kabi mavzularda amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish mumkin. Bizningcha, bunday mashg‘ulotlar faqat ma’ruza shaklida emas, balki real misollar, savol-javoblar, kichik guruhlar bilan ishlash va vaziyatli topshiriqlar asosida tashkil etilsa, o‘quvchilarga ko‘proq ta’sir qiladi.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular orqali bilim olish, yangiliklardan xabardor bo‘lish, muloqot qilish va o‘z qobiliyatlarini namoyon etish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Shu bilan birga, internet makonida yoshlarning ma’naviy-axloqiy qarashlariga, ruhiy holatiga va dunyoqarashiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan zararli axborotlar ham uchraydi.

Bunday sharoitda yoshlarni internetdan butunlay cheklash emas, balki undan to‘g‘ri, xavfsiz va ongli foydalanishga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun avvalo har bir yoshda media va axborot savodxonligini shakllantirish, internetdagi ma’lumotlarni tanqidiy tahlil qilish, yolg‘on va ishonchsiz xabarlarni haqiqiy axborotdan ajrata olish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Ota-ona, o‘qituvchi va jamiyat bu borada birgalikda harakat qilishi kerak. Farzand bilan ochiq muloqot qilish, uning internetdagi faoliyatiga befarq bo‘lmaslik, xavfsizlik qoidalarini tushuntirish va muammoli vaziyatlarda uni qo‘llab-quvvatlash muhimdir. Ayniqsa,

bolaga qo‘rqitish yoki taqiqlashdan ko‘ra, internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish samaraliroq natija beradi.

Yoshlarning o‘zlari ham internetdan foydalanishda mas’uliyatli bo‘lishlari lozim. Shaxsiy ma’lumotlarni begona insonlarga bermaslik, shubhali havolalarni ochmaslik, noma’lum manbalardan kelgan xabarlarni tekshirish, haqoratli yoki zo‘ravonlik mazmunidagi materiallarni tarqatmaslik va zarur hollarda ishonchli kattalardan yordam so‘rash — internet xavfsizligining muhim qoidalaridandir.

Shuni unutmaslik kerakki, internet vosita, undan qanday foydalanish esa insonning o‘ziga bog‘liq. To‘g‘ri foydalanilganda internet yoshlar uchun ulkan bilim va rivojlanish manbai bo‘la oladi. Buning uchun yosh avlodga nafaqat zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni, balki axborotni anglash, baholash va undan mas’uliyat bilan foydalanishni ham o‘rgatishimiz kerak.

Zero, ma’naviyati yuksak, bilimli va axborot savodxonligiga ega yoshlar — axborot makonidagi turli tahdidlarga qarshi eng kuchli himoyadir. Yoshlarni zararli axborotlardan asrash esa faqat bir tashkilot yoki bir oilaning emas, balki butun jamiyatning umumiy vazifasidir.

Demak, kelajak avlodning internetdan xavfsiz va samarali foydalanishi uchun bugundan boshlab ularda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, axborot madaniyati va raqamli mas’uliyatni shakllantirishimiz zarur. Ana shundagina internet yoshlar uchun xavf manbai emas, balki bilim, ijod, taraqqiyot va yangi imkoniyatlar makoniga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-547-son, 2019-yil 2-iyul.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-139-son, 2008-yil 7-yanvar.
5. UNICEF. Child Safety Online: Global Challenges and Strategies. — UNICEF, 2011.
6. UNICEF. Digital literacy for children: 10 things you need to know. — UNICEF Office of Strategy and Evidence Innocenti.
7. UNICEF. Cyberbullying: What is it and how to stop it. — UNICEF.

Ustoz, murabbiylarning jamiyatimizda tutgan o‘rni

Yusupov To‘rabek Toshbek o‘g‘li
Jizzax viloyati Zomin tumani
MMTBga qarashli 62-umumiy o‘rta ta’lim maktabining
1-toifali boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ustoz va murabbiylarning jamiyat taraqqiyoti, yosh avlod ta’lim-tarbiyasi hamda shaxs kamolotidagi o‘rni pedagogik yondashuvlar asosida yoritiladi. Boshlang‘ich ta’limda individual yondashuv, pedagogik muloqot, o‘quv motivatsiyasi, o‘qituvchining shaxsiy namunasi va ijobiy ta’lim muhiti kabi omillarning o‘quvchi rivojiga ta’siri haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ustoz, murabbiy, pedagog, boshlang‘ich ta’lim, tarbiya, shogird, pedagogik muloqot, individual yondashuv, motivatsiya, pedagogik tajriba, kasbiy mas’uliyat, shaxsiy namuna.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль учителей и наставников в развитии общества, образовании молодого поколения и личностном развитии на основе педагогических подходов. В статье анализируется влияние таких факторов, как индивидуальный подход, педагогический диалог, мотивация к обучению, личный пример учителя и

позитивная учебная среда, на развитие учащихся в начальной школе.

Ключевые слова: учитель, наставник, учитель, начальное образование, образование, ученик, педагогический диалог, индивидуальный подход, мотивация, педагогический опыт, профессиональная ответственность, личный пример.

Abstract: This article examines the role of teachers and mentors in societal progress, the education and upbringing of the younger generation, and personal development, based on pedagogical approaches. It discusses the impact of factors such as individualized approaches, pedagogical communication, learning motivation, the teacher's personal example, and a positive educational environment on student development in primary education.

Keywords: teacher, mentor, educator, primary education, upbringing, student, pedagogical communication, individualized approach, motivation, pedagogical experience, professional responsibility, personal example.

Har bir jamiyatning ertangi kuni bugun maktab partasida oʻtirgan avlodning qanday ta’lim va tarbiya olayotganiga bogʻliq. Bu jarayonda ustozning oʻrni beqiyosdir. U oʻquvchiga faqat fan sirlarini oʻrgatmaydi, balki uning dunyoqarashi, odobi, maqsadi va hayotga munosabatining shakllanishiga ham ta’sir koʻrsatadi. Shu sababli zamonaviy pedagog faoliyatini faqat bilim berish bilan cheklab boʻlmaydi; u ta’lim, tarbiya, rivojlantirish va oʻquvchini mustaqil faoliyatga yoʻnaltirish vazifalarini ham bajaradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan ta’lim samaradorligi oʻquvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, uning bilishga boʻlgan ehtiyojini qoʻllab-quvvatlash hamda oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi ijobiy muloqotga bogʻliq. Ayniqsa, boshlangʻich ta’lim bosqichida bolaning maktabga, oʻqishga va oʻqituvchiga munosabati keyingi ta’lim faoliyati uchun muhim psixologik-pedagogik zamin yaratadi. Oʻqituvchining ragʻbatlantiruvchi munosabati oʻquvchida

o‘z kuchiga ishonchni, topshiriqni bajarishga qiziqishni va xatodan qo‘rqmasdan izlanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Men ham sakkiz yildan buyon ta’lim sohasida faoliyat yuritib, ustozlik kasbining mas’uliyati va zavqini o‘z hayotimda his qilib kelmoqdaman. Bu yillar davomida o‘quvchilar bilan ishlash, ularning yutug‘idan quvonish va qiyinchiliklarini yengib o‘tishiga ko‘maklashish menga ustozlikning asl mohiyatini yanada chuqurroq anglatdi. Amaliy tajribam shuni ko‘rsatdiki, bir xil usul barcha o‘quvchilar uchun bir xil natija bermaydi. Har bir bola o‘ziga xos dunyo bo‘lib, uning qiziqishi, o‘zlashtirish sur’ati, xarakteri va oilaviy muhitini hisobga olgan holda yondashish ta’lim jarayonini samaraliroq tashkil etishga yordam beradi.

Individual yondashuvning mazmuni faqat o‘quvchiga alohida topshiriq berishdan iborat emas. U bolaning imkoniyatini to‘g‘ri baholash, kuchli jihatlarini rivojlantirish, qiynalayotgan tomonlarini aniqlash va bosqichma-bosqich qo‘llab-quvvatlashni ham anglatadi. Boshlang‘ich sinfda kichik yutuqni o‘z vaqtida e’tirof etish ham o‘quvchining o‘qishga bo‘lgan munosabatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu jihatdan o‘qituvchi nafaqat bilim manbai, balki o‘quv faoliyatini tashkil etuvchi va bolaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik hamrohdir.

O‘quv motivatsiyasi ham ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Bola nima uchun o‘qiyotganini anglaganida, topshiriqning mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lay olganida va o‘z natijasini ko‘ra boshlaganida uning darsdagi faolligi ortadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limda savol-javob, muammoli vaziyat, didaktik o‘yin, amaliy topshiriq va ijodiy faoliyat kabi usullardan maqsadli foydalanish o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantirishi mumkin.

Men uchun ustozlarimning hayotiy tajribasi va pedagogik tavsiyalari alohida ahamiyatga ega. Ularning dars o‘tish usullari, o‘quvchi bilan muomala madaniyati, vaziyatga qarab to‘g‘ri qaror qabul qilishi va kasbiga sadoqati men uchun katta maktab bo‘ldi. Ba’zan birgina ustozning oddiy ko‘ringan maslahati keyinchalik butun pedagogik faoliyat uchun muhim qoida bo‘lib qoladi. Bu holat pedagogik tajribaning faqat kitob yoki metodik qo‘llanmalardan

emas, balki bevosita kasbiy muloqot va kuzatish orqali ham shakllanishini koʻrsatadi.

Bugun men ham oʻsha ustozlardan olgan saboqlarimni oʻquvchilarim bilan ishlash jarayonida qoʻllashga harakat qilaman. Chunki ustozdan oʻrganilgan tajriba oʻzida qolib ketmasligi, keyingi avlodga yetkazilishi kerak. Ana shunda ustozlik an’anasi davom etadi va pedagogik tajriba boyiydi. Tajribali pedagogning oʻz faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini koʻrib chiqishi va yangi metodlarni sinab borishi kasbiy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir.

Zamonaviy ustozdan faqat oʻz fanini yaxshi bilishning oʻzi kifoya emas. U doimo izlanishi, yangilikka intilishi, oʻquvchisining qiziqishi va qobiliyatini koʻra olishi lozim. Pedagogik muloqotda hurmat, tinglay bilish, adolatli munosabat va aniq talabning uygʻunligi sinfda ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday muhitda oʻquvchi savol berish, xato qilish va uni tuzatish jarayonini tabiiy oʻquv faoliyatining bir qismi sifatida qabul qiladi.

Ayniqsa, boshlangʻich ta’limda oʻqituvchining har bir soʻzi bolaning maktab haqidagi tasavvurini shakllantiradi. Mehr bilan berilgan dars bilimga qiziqishni uygʻotadi, adolatli munosabat esa bolaning oʻziga boʻlgan ishonchini mustahkamlaydi. Shu sababli men ustozlikni bilim berishdan koʻra kengroq tushunaman. Ustoz — bolaning qoʻlidan tutib, uni mustaqil fikrlashga, yaxshilikni qadrlashga, mehnat qilishga va oʻz orzulari sari intilishga undaydigan insondir.

Ustoz, muallim

Ne-ne zotlar bermishlar ta’rif
Ulugʻ inson, buyuk siymoga
Qoʻldan tutib tanitmish bir harf
Dongʻi ketgan butun dunyoga

Bundaylarni ustoz dermishlar
Sabri togʻdan boʻlurlar yuksak
Qoʻllar tolmas, chalsak olqishlar
Jonimizni kam boʻlar bersak

Kim ham senga o‘rgatar saboq
Faqat udir beminnat ta’lim
Niyati pok qordan ham oppoq
Duolari daryodek lim-lim

Pir-u komil, muallim, ustoz
Nomingiz jam dillarda mudom
Shaningizga kuylaylik sho‘x soz
Mehringizdan yorug‘ keng olam

Ustozlikning jamiyatdagi ma’naviy va pedagogik ahamiyati

Jamiyatda ustozning obro‘si yuksak bo‘lsa, ilm va ma’rifatga bo‘lgan hurmat ham yuksaladi. Chunki ustoz avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy ko‘prikdir. U o‘tmishdan kelayotgan bilim va tajribani bugungi avlodga yetkazadi hamda uni kelajak ehtiyojlariga mos ravishda boyitadi. Shu bois ustoz mehnatini faqat dars soati yoki kundalik vazifalar bilan o‘lchab bo‘lmaydi.

Mening sakkiz yillik tajribam shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchi ustozidan eng avvalo uning insoniy fazilatlarini o‘rganadi. O‘qituvchining halolligi — halollikka, mehnatsevarligi — mehnatsevarlikka, kitobga mehri — ilmga qiziqishga undaydi. Pedagogikada buni shaxsiy namunaning tarbiyaviy ta’siri bilan izohlash mumkin: bola kattalarning so‘zidan tashqari, ularning kundalik xatti-harakatlarini ham kuzatadi va ulardan ijtimoiy xulq namunalarini o‘zlashtiradi.

Shu bilan birga, ustozning vazifasi tayyor javobni berish emas, balki o‘quvchini fikrlashga yo‘naltirishdir. Savol qo‘yish, dalil keltirish, taqqoslash, xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatish boshlang‘ich ta’limning keyingi bosqichlari uchun muhim ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘qituvchi bu jarayonda o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashi va zarur paytda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ustoz va murabbiylar jamiyatning ma’naviy poydevorini mustahkamlovchi, kelajak avlodni tarbiyalovchi fidoyi insonlardir. Ularning mehnati yillar o‘tib

shogirdlarining yutuqlari, ezgu ishlari va jamiyatga qo‘shgan hissasida o‘z samarasini namoyon etadi.

Sakkiz yillik pedagogik faoliyatim davomida ustozlarimdan olgan hayotiy va kasbiy saboqlar menga hamisha yo‘l ko‘rsatib kelmoqda. Ushbu tajriba menga bir narsani anglatdi: samarali pedagog o‘quvchiga faqat bilim bermaydi, balki uning imkoniyatiga ishonadi, uni izlanishga undaydi va shaxsiy namunasi bilan tarbiyalaydi. Endi bu tajribani o‘quvchilarimga yetkazish men uchun nafaqat vazifa, balki ustozlarim oldidagi ma’naviy qarzdorlikning bir ko‘rinishidir. Zero, ustozning eng katta merosi — uning shogirdlari qalbida qoldirgan ezgu izidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va pedagoglar faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
4. Pedagogika bo‘yicha umumiy nazariy va metodik adabiyotlar.
5. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi va pedagogik psixologiya bo‘yicha o‘quv-uslubiy manbalar.

Uzluksiz tarbiya konsepsiyasini amalga oshirishda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligining zamonaviy shakllari

Almonov Adham
G‘allaorol tumani 20-maktab ma’naviy
va ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada uzluksiz tarbiya konsepsiyasi doirasida oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligining mazmuni va zamonaviy shakllari tahlil qilingan. Ishtirokchilik, raqamli, loyihaviy, maorifiy va profilaktik yo‘nalishlar

tizimlashtirilib, hamkorlik samaradorligini ta’minlovchi pedagogik shartlar asoslangan.

Kalit so‘zlar: uzluksiz tarbiya, oila, mahalla, ta’lim muassasasi, ijtimoiy hamkorlik, pedagogik shartlar, raqamli tarbiya, ma’naviy-axloqiy kamolot, ota-onalar bilan hamkorlik, profilaktika.

Аннотация. В статье анализируются содержание и современные формы сотрудничества между семьей, соседством и образовательным учреждением в рамках концепции непрерывного образования. Систематизированы партисипативное, цифровое, проектное, образовательное и профилактическое направления, а также обоснованы педагогические условия, обеспечивающие эффективность сотрудничества.

Ключевые слова: непрерывное образование, семья, соседство, образовательное учреждение, социальное сотрудничество, педагогические условия, цифровое образование, духовно-нравственная зрелость, сотрудничество с родителями, профилактика.

Abstract: The article analyzes the content and modern forms of cooperation among the family, the *mahalla* (local community), and educational institutions within the framework of the concept of continuous upbringing. It systematizes participatory, digital, project-based, educational, and preventive approaches and substantiates the pedagogical conditions necessary to ensure the effectiveness of this cooperation.

Keywords: continuous upbringing, family, mahalla, educational institution, social partnership, pedagogical conditions, digital upbringing, spiritual and moral development, parent engagement, prevention.

Bugungi kunda jamiyat hayotining barcha sohalarida shiddatli o‘zgarishlar kechmoqda. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi va qadriyatlar tizimidagi raqobat yosh avlod tarbiyasiga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirdi. Bunday murakkab sharoitda tarbiyani faqatgina ta’lim muassasasi yoki faqat oila zimmasiga yuklab bo‘lmasligi ham ilmiy, ham amaliy jihatdan

o‘z tasdiqini topmoqda. Zero, shaxs tarbiyasi yaxlit va uzluksiz jarayon bo‘lib, u insonning tug‘ilgan kunidan boshlab umrining oxirigacha turli ijtimoiy muhitlarning uyg‘un ta’sirida shakllanadi.

Uzluksiz tarbiya konsepsiyasi aynan shu g‘oyaga tayanadi. Unda tarbiya bosqichma-bosqich, izchil va tizimli jarayon sifatida talqin qilinib, oila, mahalla va ta’lim muassasasi yagona tarbiyaviy makonning ajralmas tarkibiy qismlari sifatida qaraladi. Shu boisdan ham, mazkur uch ijtimoiy institut hamkorligini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.

Tarbiya jarayonida ijtimoiy institutlarning birgalikdagi ta’siri g‘oyasi Sharq mutafakkirlari va o‘zbek pedagoglari merosida asrlar davomida o‘z ifodasini topgan. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida inson kamolotini alohida shaxsning emas, balki jamiyatning umumiy sa’y-harakati natijasi sifatida talqin qiladi. Abu Ali ibn Sino “Tadbiri manzil” asarida bola tarbiyasini oilaning ichki mas’uliyati sifatida asoslab, xulq shakllanishida ota-ona namunasi, muhit va ustoz yo‘riqnomasining uyg‘unligini alohida ta’kidlaydi. Yusuf Xos Hojib “Qutadg‘u bilig” asarida, Kaykovus esa “Qobusnoma”da farzand tarbiyasida ota-ona ibrati, ustoz-shogird munosabati va jamoatchilik oldidagi odob-axloqning o‘zaro bog‘liqligini yoritgan. Bu qarashlarni zamonaviy “ta’sir doiralarining kesishuvi” nazariyasining tarixiy ildizlari sifatida baholash mumkin.

Jadid ma’rifatparvarlari bu fikrni yanada aniq shakllantirdilar. Abdulla Avloniy tarbiyaning millat taqdiridagi o‘rnini “Turkiy guliston yohud axloq” asarida shunday ifodalaydi: “Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir”. Bu fikr tarbiyani faqat oila yoki faqat maktab emas, butun jamiyatning birgalikdagi vazifasi deb bilishga asos bo‘ladi. Mahmudxo‘ja Behbudiy yangi usul maktablarining jamoatchilik va ota-onalar ko‘magida rivojlanishini zaruriy shart sifatida ko‘rsatdi. Abdurauf Fitrat esa oila masalalariga bag‘ishlangan asarlarida oilani jamiyat poydevori deb ta’riflab, farzand tarbiyasida ota-onaning pedagogik bilimga ega bo‘lishi lozimligini asosladi. Xalq og‘zaki ijodida ham shu g‘oya yashaydi:

“Qush uyasida ko‘rganini qiladi” maqoli bola xulqiga oiladagi ibrat qanchalik kuchli ta’sir qilishini ifodalaydi.

Mahalla va uzluksizlik tamoyili

Milliy tarbiya an’analarida mahalla alohida o‘rin tutadi. Mahalla bola uchun kichik jamiyat vazifasini bajaradi: unda kattalarga hurmat, qo‘ni-qo‘shnilar bilan hamjihatlik, o‘zaro yordam va jamoat oldidagi javobgarlik kabi fazilatlar amaliy tajriba orqali singdiriladi. Oila tarbiyaning dastlabki va eng ta’sirchan maskani bo‘lsa, ta’lim muassasasi bu jarayonni ilmiy asosda, maqsadli va tizimli tashkil etadi. Mahalla esa ikkala institutni bog‘lovchi, tarbiyaviy ta’sirni kundalik hayot bilan uzviy birlashtiruvchi bo‘g‘in vazifasini o‘taydi.

Uzluksizlik tamoyili tarbiyada uch jihatni nazarda tutadi. Birinchisi, vaqt jihatidan izchillik, ya’ni maktabgacha yoshdan boshlab kasb-hunar va oliy ta’lim bosqichlarigacha tarbiyaviy ta’sirning uzilmasligi. Ikkinchisi, makon jihatidan uyg‘unlik, ya’ni bola bo‘lgan barcha muhitlarda tarbiyaviy talablarning bir-biriga zid kelmasligi. Uchinchisi, mazmun jihatidan yaxlitlik, ya’ni g‘oyaviy, axloqiy, huquqiy, estetik va jismoniy tarbiya yo‘nalishlarining bir-birini to‘ldirishi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, uch institut o‘rtasidagi hamkorlik ko‘p hollarda rasmiy tadbirlar bilan cheklanib qolmoqda. Ota-onalar yig‘ilishlari ko‘pincha bir tomonlama axborot berish shaklida o‘tadi, oila esa tarbiyaviy jarayonning faol subyektiga emas, balki tinglovchisiga aylanib qoladi. Mahalla faollari bilan maktab o‘rtasidagi aloqa odatda muammo yuzaga kelgandan keyingina yo‘lga qo‘yiladi, bu esa oldini olish emas, oqibatga qarshi kurashish xususiyatini kasb etadi. Bundan tashqari, ayrim oilalarda ota-onalarning bandligi, mehnat muhojirligi va pedagogik madaniyat yetishmasligi ham tarbiyaviy hamkorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli muhit yangi xatarlarni keltirib chiqardi. Bola kunining katta qismini ijtimoiy tarmoqlarda, o‘yin platformalarida va tezkor axborot oqimida o‘tkazadi. Bu makon oila ham, maktab ham, mahalla ham to‘liq nazorat qila olmaydigan “to‘rtinchi tarbiya

muhiti”ga aylanib bormoqda. Shu sababli hamkorlik shakllari ham zamon talablariga mos ravishda yangilanishi zarur.

Birinchi guruh shakllar ishtirokchilikka asoslangan hamkorlikni o‘z ichiga oladi. Bunda ota-onalar va mahalla vakillari maktabning tarbiyaviy rejasini shakllantirishda, jamoatchilik va homiylik kengashlari orqali qarorlar qabul qilishda bevosita ishtirok etadi. Ota-onalar qo‘mitalari, maktab jamoatchilik kengashi va mahalla fuqarolar yig‘ini qoshidagi tarbiyaviy komissiyalar bu borada muhim vazifani bajaradi. Ishtirokchilik tamoyili oilani tarbiya obyektidan uning teng huquqli hamkoriga aylantiradi.

Ikkinchi guruh shakllar raqamli hamkorlik bilan bog‘liq. Elektron kundalik, ota-onalar uchun messenjer guruhlari, onlayn maslahat markazlari va vebinarlar oila bilan ta’lim muassasasi o‘rtasidagi aloqani tezkor va shaffof qiladi. Ota-onalar bolaning o‘zlashtirishi, davomati va xulq-atvori haqida o‘z vaqtida ma’lumot oladi, pedagoglar esa oilaviy muhit haqida qo‘shimcha tasavvurga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, ota-onalar uchun media savodxonlik va bolalarning onlayn xavfsizligi bo‘yicha o‘quv dasturlarini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi guruh shakllar loyihaviy va faoliyatga yo‘naltirilgan hamkorlikni anglatadi. Bunda maktab, oila va mahalla ijtimoiy loyihalarni birgalikda amalga oshiradi: hududni obodonlashtirish, ekologik aksiyalar, keksalarga yordam ko‘rsatish, volontyorlik harakatlari, oilaviy sport musobaqalari va madaniy festivallar shular jumlasidandir. Bunday faoliyat bolada ijtimoiy mas’uliyat, jamoada ishlash ko‘nikmasi va vatanparvarlik tuyg‘usini amaliy tajriba orqali shakllantiradi.

To‘rtinchi guruh shakllar pedagogik maorifga qaratilgan. Ota-onalar universitetlari, oilaviy tarbiya maktablari, “yosh ota-onalar” klublari va mahalla qoshidagi psixologik-pedagogik maslahatxonalar oilaning tarbiyaviy salohiyatini oshiradi. Bu yo‘nalishda maktab psixologlari, ijtimoiy pedagoglar va mahalladagi keksalar tajribasining uyg‘unlashuvi ayniqsa samarali natija beradi. Keksa avlod vakillarining ibratli hayot yo‘li va milliy qadriyatlar haqidagi

hikoyalari tarbiya jarayoniga boy tarixiy-madaniy mazmun olib kiradi.

Beshinchi guruh shakllar profilaktik va individual hamkorlikni o‘z ichiga oladi. Xavf ostidagi oilalar bilan ishlash, o‘smirlar orasida huquqbuzarlikning oldini olish hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni qo‘llab-quvvatlash maktab, mahalla va tegishli xizmatlarning birgalikdagi harakatini talab qiladi. Bu borada mahalla tizimida shakllangan yaxlit yondashuv, jumladan mahalla yettiligi amaliyoti, har bir oilaga yakka tartibda e’tibor qaratish imkonini beradi.

Umuman xulosa qilganda, uzluksiz tarbiya konsepsiyasini amalga oshirish oila, mahalla va ta’lim muassasasining yaxlit tarbiyaviy makon sifatida faoliyat yuritishini taqozo etadi. Tadqiqot davomida hamkorlikning ishtirokchilik, raqamli, loyihaviy, maorifiy va profilaktik shakllari zamonaviy sharoitda eng samarali yo‘nalishlar ekani asoslandi. Bu shakllarning har biri alohida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida qo‘llanilgandagina kutilgan natijani beradi. Milliy qadriyatlarga tayangan holda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini uyg‘unlashtirish, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va mahallaning tarbiyaviy salohiyatidan to‘liq foydalanish yosh avlodni ma’naviy yetuk, jismonan sog‘lom, mustaqil fikrlovchi va Vatanga sadoqatli shaxs sifatida voyaga yetkazishning ishonchli asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

3.O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020 yil 23 sentyabr.

4.O‘zbekiston Respublikasining «Oila kodeksi». Toshkent: Adolat, 1998.

5.Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qarori ilovasi.

6.Forobiy A. N. Fozil odamlar shahri. Toshkent: Xalq merosi, 1993.
7.Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. Toshkent: Ma’naviyat, 1992.
8.Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirishda Alisher Navoiy ijodiy merosidan foydalanishning nazariy-amaliy jihatlari

Usmonov Abduvali Xurushboyevich
Forish tumani, 37-umumta’lim maktabining
Ma’naviy va ma’riy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada ma’naviy-ma’rifiy ishlarni zamonaviy talablar asosida takomillashtirishda Alisher Navoiy ijodiy merosining nazariy-metodologik ahamiyati tahlil qilingan. Mutafakkirning insonparvarlik, komil inson, adolat va til-madaniyat haqidagi qarashlari zamonaviy tarbiya jarayoniga tatbiq etilishining amaliy yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, komil inson, insonparvarlik, ona tili, adolat, milliy g‘oya, ijodiy meros, tarbiya metodologiyasi.

Аннотация. В статье анализируется теоретико-методологическое значение творческого наследия Алишера Навои в совершенствовании духовно-просветительской работы в соответствии с современными требованиями. Показаны практические пути применения взглядов мыслителя о гуманизме, совершенном человеке, справедливости и языковой культуре в современном воспитательном процессе.

Ключевые слова: Алишер Навои, духовно-просветительская работа, совершенный человек, гуманизм, родной язык, справедливость, национальная идея, творческое наследие, методология воспитания.

Annotation. The article analyzes the theoretical and methodological significance of Alisher Navoiy's creative heritage in improving spiritual and educational work in accordance with modern requirements. Practical ways of applying the thinker's views on humanism, the perfect human being, justice, and linguistic culture to the modern upbringing process are demonstrated.

Keywords: Alisher Navoiy, spiritual and educational work, perfect human being, humanism, native language, justice, national idea, creative heritage, methodology of upbringing.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng koʻlamli demokratik islohotlar sharoitida jamiyatning intellektual va maʼnaviy salohiyatini yuksaltirish, yosh avlodni milliy va umumbaxsh qadriyatlar ruhida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Oʻzbek xalqining boy maʼnaviy merosini chuqur anglash va uni tarbiyaviy jarayonga joriy etish davlat siyosatining doimiy eʼtiboridagi masaladir. Bu borada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy ijodiy merosi beqiyos ilmiy-falsafiy ahamiyatga ega. Chunki uning asarlarida tarannum etilgan insonparvarlik, adolat, ilm-maʼrifat va komil inson konsepsiyasi asrlar oʻtsa-da, oʻzining dolzarbligini yoʻqotmagan.

Biroq bugungi kunda maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlarni tashkil etishda baʼzan rasmiyatchilik, qolipga solinganlik va shaklbozlik alomatlari saqlanib qolayotgani, ularning yoshlar ongiga va qalbiga amaliy taʼsiri yetarli darajada boʻlmayotgani ilmiy jamoatchilik va pedagogik doiralar tomonidan haqli ravishda tanqid qilinmoqda. Shu boisdan ham, Alisher Navoiy merosini faqatgina mavhum targʻib etish bilan cheklanmay, uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida amaliyotga tatbiq etishning ilmiy-metodologik mexanizmlarini ishlab chiqish oʻta dolzarb masalalardan biridir. Alisher Navoiy ijodiy merosining maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni takomillashtirishdagi nazariy-metodologik asoslarini ochib berish hamda uni taʼlim-tarbiya amaliyotiga tatbiq etishning samarali yoʻllari va mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash.

Alisher Navoiy ijodining markaziy oʻqini komil inson gʻoyasi tashkil etadi. Mutafakkir “Xamsa” dostonlarida, xususan, “Farhod va

Shirin”, “Layli va Majnun” kabi asarlarida qahramonlarning ichki kamoloti, ma’naviy poklanishi, sadoqati, shuningdek, ilm va halol mehnatga bo‘lgan muhabbati orqali insonning yuksak darajaga erishish yo‘llarini ochib beradi. Bu g‘oya zamonaviy pedagogikadagi shaxsni har tomonlama va uyg‘un rivojlantirish tamoyili bilan mazmunan hamohangdir. Farqi shundaki, Navoiyda bu g‘oyalar quruq nasihat shaklida emas, balki yuksak badiiy obrazlar, emotsional-estetik ta’sir vositasida singdiriladi, bu esa tarbiyaviy ta’sirchanlikni keskin oshiradi. Mutafakkirning “Mahbub ul-qulub” asari bevosita axloqiy-tarbiyaviy maqsadlarga yo‘g‘rilgan bo‘lib, unda jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlam vakillarining xulq-atvori, fazilatlari va illatlari chuqur tahlil qilingan. Mazkur asar o‘z mohiyatiga ko‘ra amaliy pedagogikaning nodir namunasidir. Unda mavhum axloqiy qoidalar emas, balki hayotiy vaziyatlar va kuzatishlar orqali xulosa chiqarish uslubi ustunlik qiladi. Bugungi kunda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda aynan shu metodologik yondashuv — hayotiy misollar va vaziyatli tahlil (case-study) usulidan foydalanish yuqori samara beradi. Shuningdek, Alisher Navoiyning ona tiliga bo‘lgan yuksak ehtiromi alohida e’tiborga loyiqdir. Uning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy tilning boy leksikasi, mukammal qonuniyatlari va badiiy ifoda imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berilib, ona tili va milliy o‘zlikni anglash o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ko‘rsatib o‘tilgan. Bu qarash zamonaviy milliy-ma’naviy tarbiyaning lingvistik va vatanparvarlik yo‘nalishlarini integratsiyalashuvchi muhim ilmiy-metodologik poydevor hisoblanadi.

Navoiy merosining zamonaviy pedagogika bilan uyg‘unligi

Alisher Navoiy ilgari surgan g‘oyalarni zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan qiyosiy tahlil qilish ularning uzviy bog‘liqligini yaqqol namoyon etadi. Xususan:

Komil inson haqidagi ta’limot shaxsni intellektual, axloqiy, jismoniy va estetik jihatdan yaxlit rivojlantirish konsepsiyasi bilan hamohang;

Adolat va insonparvarlik tamoyillari fuqarolik jamiyatini barpo etish, huquqiy va ijtimoiy madaniyatni yuksaltirish vazifalariga mos keladi;

Ilm-ma’rifatga da’vat g‘oyasi esa uzluksiz ta’lim tizimining bosh mezoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, Navoiy merosidan foydalanishda muhim metodologik talab mavjud: mutafakkir g‘oyalari yoshlarga dogmatik tarzda, majburiy yondashuv asosida emas, balki badiiy-estetik idrok, hissiy kechinma va tanqidiy-shaxsiy mulohaza orqali singdirilmog‘i lozim. Aynan shu tamoyil zamonaviy ma’naviy-ma’rifiy ishlardagi yuzaki va qolipga solingan yondashuvlarni bartaraf etishning garovidir.

Amaliyotdagi muammolar: rasmiyatchilik va shaklbozlik

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirgi kunda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etishda qator tizimli kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Jumladan:

1. Tadbirlarning aksariyati kalendar rejadagi sana va bayramlarga bag‘ishlangan rasmiy-tantanali yig‘ilishlar shaklida o‘tkazilmoqda. Ularda Alisher Navoiy nomi faqat ramziy iqtibos yoki sana sifatida tilga olinib, asarlarning g‘oyaviy-falsafiy chuqurligi ochib berilmayapti.

2. Tashkil etilayotgan tadbirlarning bir xil andozada, ijodiy yondashuvsiz olib borilishi yoshlarda tabiiy ravishda zerikish uyg‘otmoqda va tarbiyaviy ta’sirni pasaytirmoqda.

3. Pedagog kadrlar va mas’ullarning Navoiy merosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar (interaktiv usullar, media-resurslar) bilan uyg‘unlashtirib yetkazib berish ko‘nikmalari yetarli darajada emasligi ham dolzarb muammolardan biridir.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlardagi rasmiyatchilik va qolipbozlikni bartaraf etish hamda Alisher Navoiy merosining tarbiyaviy salohiyatini to‘laqonli ro‘yobga chiqarish uchun quyidagi innovatsion-amaliy yo‘nalishlarni tatbiq etish maqsadga muvofiq:

1. Interaktiv va diskussion usullardan foydalanish: Navoiy asarlaridagi qahramonlarning xatti-harakatlarini bugungi kun real hayotiy vaziyatlari bilan qiyosiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlar

(case-study) asosida debat va davra suhbatlarini tashkil etish yoshlarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

2. Badiiy-estetik vositalarning ta’sirini kuchaytirish: Navoiy g‘azallari va ruboiylariga bastalangan mumtoz kuy-qo‘shiqlarga bag‘ishlangan musiqiy-adabiy kechalar, asarlar motivlari asosida teatrlashtirilgan sahna ko‘rinishlari hamda tasviriy san’at tanlovlarini o‘tkazish mutafakkir g‘oyalarini hissiy idrok orqali singdirishga xizmat qiladi.

3. Raqamli texnologiyalarni jalb etish: Zamonaviy yoshlarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda, Alisher Navoiy hayoti va ijodiga bag‘ishlangan multimedia taqdimotlari, virtual muzey sayrlari, ijtimoiy tarmoqlar uchun qisqa ma’rifiy kontentlar (videorliklar, infografikalar) yaratish va tarqatish yuqori samaradorlik beradi.

4. Loyihaviy yondashuvni tatbiq etish: Talaba va o‘quvchilar tomonidan Navoiy merosini o‘rganishga qaratilgan kichik ilmiy-amaliy loyihalar, esselar tanlovlari, “Navoiyshunoslik” to‘garaklari va kitobxonlik klublarini faollashtirish yoshlarni passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi.

5. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish: O‘qituvchi va tarbiyachilar uchun Navoiy asarlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish bo‘yicha maxsus uslubiy seminarlar, master-klasslar va treninglar tashkil etish ta’lim-tarbiya sifatini tubdan yaxshilaydi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodiy merosi ma’naviy-ma’rifiy ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishning boy nazariy-metodologik manbai hisoblanadi. Mutafakkirning komil inson, insonparvarlik, adolat va ona tili tarbiyasiga oid g‘oyalari zamonaviy ta’lim-tarbiya tizimining ustuvor tamoyillari bilan uzviy bog‘liqdir. Biroq bu bebaho merosdan amaliyotda samarali foydalanish uni yuzaki targ‘ib qilish bilan emas, balki zamonaviy interaktiv, badiiy-estetik, raqamli va loyihaviy metodlar orqali yoshlar ongiga singdirish vositasida ta’minlanadi. Rasmiyatchilik va shaklbozlikdan holi bo‘lgan, chuqur ilmiy asoslangan va ijodiy yondashuvga asoslangan tadbirlarnigina Alisher Navoiy merosining haqiqiy tarbiyaviy quvvatini to‘laqonli yuzaga chiqarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 1987–2003.
2. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.
3. Navoiy A. Muhokamat ul-lug‘atayn. – Toshkent: Fan, 1967.
4. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6. Xayrullayev M. M. Alisher Navoiy va Sharq falsafasi. – Toshkent: Fan, 1979.
7. Erkinov A. Navoiyshunoslik: nazariya va amaliyot masalalari. – Toshkent: Fan, 2015.

Ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati

Beknazarova Muhayyo Toshmurodovna
Temurova Muhayyo Norjigitovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim sifatini ta’minlash va oshirishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi hamda pedagogik mahoratining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Unda zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchiga qo‘yilayotgan kasbiy talablar, pedagogik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari hamda pedagogik mahoratning ta’lim samaradorligiga ta’sir etuvchi jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchining metodik, kommunikativ, psixologik, raqamli va refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahoratini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari hamda amaliy-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, kasbiy rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, metodik kompetensiya,

raqamli kompetensiya, psixologik kompetensiya, innovatsion ta'lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, pedagogik samaradorlik.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение профессиональной компетентности и педагогических навыков учителя в обеспечении и повышении качества образования. Анализируются профессиональные требования к учителю в современном образовательном процессе, структурные компоненты педагогической компетентности и аспекты педагогических навыков, влияющие на эффективность обучения. Особое внимание уделяется также развитию методической, коммуникативной, психологической, цифровой и рефлексивной компетентности учителя. В статье определены приоритетные направления повышения профессиональной компетентности и педагогических навыков учителя, а также предложены практические и педагогические рекомендации.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогические навыки, профессиональное развитие, коммуникативная компетентность, методическая компетентность, цифровая компетентность, психологическая компетентность, инновационное образование, современные педагогические технологии, педагогическая эффективность.

Abstract: This article highlights the role and importance of a teacher's professional competence and pedagogical mastery in ensuring and enhancing the quality of education. It analyzes the professional requirements placed on teachers in the modern educational process, the structural components of pedagogical competence, and the aspects of pedagogical mastery that influence educational effectiveness. Particular attention is also paid to the development of a teacher's methodological, communicative, psychological, digital, and reflective competencies. The article outlines priority directions for improving teachers' professional competence and pedagogical mastery and offers practical pedagogical recommendations.

Keywords: professional competence, pedagogical mastery, professional development, communicative competence,

methodological competence, digital competence, psychological competence, innovative education, modern pedagogical technologies, pedagogical effectiveness.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, o‘quvchilarning zamonaviy bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni mustaqil hayot va kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iborat. Mazkur jarayonda ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasi, o‘quv-metodik ta’minoti va zamonaviy texnologiyalar bilan bir qatorda, **o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati** hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, shuningdek 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan O'RQ-637-son “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun ta'lim sifatini tubdan yaxshilashni, jumladan pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirishni asosiy vazifa sifatida belgiladi. Mazkur Qonunning 1-bobida ta'kidlanganidek, davlat ta'lim standartlari ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalariga, shuningdek ta'lim jarayonini amalga oshiruvchi pedagog xodimlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan majburiy talablarni belgilaydi.

Bundan tashqari, “O'qituvchi maqomi to'g'risida”gi qonun loyihasida o'qituvchining kasbiy faoliyat prinsiplari, uning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, nufuzi va ijtimoiy himoyasini kafolatlash masalalari alohida ko'rsatilgan. Ushbu me'yoriy-huquqiy asos shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifatini ta'minlashning markazida — o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati turadi. Chunki qonun va davlat dasturlarida belgilangan yuksak talablar, oxir-oqibat, bevosita sinfda, o'qituvchi

va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik muloqot jarayonida ro'yobga chiqadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-yanvardagi qaroriga muvofiq tasdiqlangan “Maktab ta'limini rivojlantirish” Davlat dasturi doirasida o'qituvchilarning metodik kompetentligini takomillashtirish, ta'limga innovatsion yondashuvlarni joriy etish belgilangan vazifalar qatoriga kiritilgan. Shu munosabat bilan kasbiy kompetensiya va pedagogik mahoratning nazariy-uslubiy asoslarini o'zbek va xorijiy pedagogika fani yutuqlari asosida chuqur tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

1. Kasbiy kompetensiya va pedagogik mahorat tushunchalari

Kasbiy kompetensiya oʻqituvchining pedagogik vazifalarni samarali bajarishi uchun zarur boʻlgan bilim, koʻnikma, malaka, tajriba, qadriyat va shaxsiy sifatlarning yaxlit tizimini anglatadi. **Pedagogik mahorat** esa ushbu kompetensiyalarni real ta’lim jarayonida samarali qoʻllash, oʻquvchi bilan pedagogik jihatdan toʻgʻri munosabat oʻrnatish, ta’lim mazmunini tushunarli yetkazish va kutilgan ta’limiy natijalarga erishish qobiliyatida namoyon boʻladi. Shu jihatdan kasbiy kompetensiya va pedagogik mahorat bir-birini toʻldiruvchi hamda ta’lim sifatiga bevosita ta’sir koʻrsatuvchi omillardir.

Yuqorida keltirilgan olimlar fikrini qiyoslash shuni ko'rsatadiki, kasbiy kompetensiya va pedagogik mahorat tushunchalari bir-birini istisno etmaydi, balki bir jarayonning ikki bosqichini — “potensial” va “uning amalga oshuvi”ni — ifodalaydi. A.Xoliqovning mahoratni tajriba mahsuli sifatida talqin qilishi shuni anglatadiki, hech qanday oliy ta'lim dasturi, qanchalik puxta tuzilmasin, bitiruvchini tayyor “mohir o'qituvchi” sifatida yetkazib bera olmaydi — u faqat zarur kompetensiyalar bilan qurollantiradi, xolos. Mahoratning o'zi esa keyinchalik, real pedagogik amaliyot, xato va ularni tahlil qilish jarayonida sayqallanadi. Bu xulosa amaliy jihatdan muhim: u yosh o'qituvchilarga nisbatan “tezkor natija” kutishning noo'rinligini, aksincha, uzoq muddatli mentorlik va refleksiv qo'llab-quvvatlash zarurligini asoslaydi.

N.Saidahmedovning mahoratni “dinamik jarayon” sifatida talqin qilishi esa boshqa muhim jihatni — statik bilimning o'zi yetarli emasligini — ochib beradi. Bugungi kunda o'qituvchi egallagan bilim, agar u yangilanmasa, besh-o'n yil ichida eskirishi mumkin, biroq mahorat — ya'ni bilimni yangi vaziyatlarga moslab qo'llay olish qobiliyati — o'z qadrini yo'qotmaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim sifatini ta'minlash siyosati faqat o'qituvchilarning bilim darajasini (masalan, malaka oshirish soatlari soni orqali) emas, balki ularning bilimni amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini (masalan, dars kuzatuvlari, portfolio, amaliy attestatsiya orqali) baholashga ham teng darajada e'tibor qaratishi lozim.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, mahalliy olimlarning yondashuvlarida kompetentlik ko'proq “nimani bilish kerak” degan savolga, mahorat esa “buni qanday amalga oshirish kerak” degan savolga javob beradi. Ushbu ikki savolning birgalikda hal etilishigina ta'lim sifatining barqaror o'sishini ta'minlashi mumkin: kompetentliksiz mahorat mazmunsiz “aktyorlik”ga, mahoratsiz kompetentlik esa foydasiz “nazariy bilim”ga aylanib qolish xavfini tug'diradi. Demak, davlat ta'lim siyosati va amaliyotchi mutaxassislar oldida turgan vazifa — bu ikki tomonni uzviy uyg'unlikda rivojlantiruvchi yaxlit tizimni shakllantirishdir.

O'zbek pedagogika fanida “kasbiy kompetensiya” va “pedagogik mahorat” tushunchalari keng va chuqur o'rganilgan. Pedagogika fanlari doktori, professor A.Xoliqov o'zining “Pedagogik mahorat” nomli darsligida pedagogik mahoratni o'qituvchining nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda ijodiy tarzda qo'llay olish, o'quv-tarbiya jarayonini yuksak samaradorlik bilan tashkil eta olish qobiliyatlarining yig'indisi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, pedagogik mahorat — bu tug'ma xususiyat emas, balki uzoq mehnat, izlanish va tajriba orqali shakllanadigan kasbiy sifatdir.

M.X.To'xtaxodjayevaning “Pedagogik mahorat” darsligida ham shu g'oya rivojlantirilib, pedagogik mahorat o'qituvchining bilim darajasi, pedagogik texnika (nutq, imo-ishora, ovoz ohangi), pedagogik odob va psixologik bilimlarning uyg'unligidan iborat murakkab tizim sifatida ko'rsatiladi. Bu esa o'qituvchi mahoratining

nafaqat intellektual, balki texnik-ijrochilik jihatlarini ham o'zida mujassam etishini anglatadi.

N.Muslimov va M.Usmonboyevaning “Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” o'quv qo'llanmasida kasbiy kompetentlik tushunchasi kompetentlilik yondashuvi (kompetentnostный podxod) nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Mualliflar kompetentlikni “bilim + ko'nikma + shaxsiy sifat + amaliy faoliyatda ularni qo'llay olish tayyorligi” formulasi orqali izohlaydilar va bu yondashuvning zamonaviy ta'lim standartlarini ishlab chiqishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar.

Pedagogika fanlari doktori N.Saidahmedov o'zining yangi pedagogik texnologiyalarga bag'ishlangan tadqiqotlarida pedagogik mahoratni “o'qituvchining ilmiy-nazariy bilimlarni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida amaliyotga tatbiq eta olish san'ati” sifatida talqin etadi. U zamonaviy o'qituvchidan nafaqat an'anaviy metodikani, balki interfaol usullar, loyihaviy va muammoli ta'lim texnologiyalarini bilishni talab etadi.

B.X.Xodjayev hamkorlikda yaratilgan “Pedagogika” darsligida kasbiy kompetentlikni tizimli yondashuv asosida tahlil qilib, uni o'qituvchi shaxsi, uning bilim salohiyati va kasbiy faoliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sifatida ko'rsatadi. Shuningdek, R.Mavlonova va O.Musurmonovaning umumiy pedagogika bo'yicha ishlarida o'qituvchining kasbiy-pedagogik yo'nalganligi, uning bolalarga, kasbga va o'ziga nisbatan munosabati kasbiy kompetentlikning muhim ko'rsatkichi sifatida alohida qayd etiladi.

Xorijiy pedagogika fanida ham bu masala keng yoritilgan. Amerikalik olim L.Shulman fan bo'yicha bilim bilan uni o'qitish metodikasi bilimining uyg'unlashuvini “pedagogik kontent bilimi” (pedagogical content knowledge) deb atagan (Shulman, 1987). J.Xetti o'z tadqiqotlarida o'quvchi natijalariga ta'sir etuvchi eng muhim omil sifatida o'qituvchi faoliyati sifatini ko'rsatadi (Hattie, 2009). Sh.Danielsonning “Pedagogik faoliyat asoslari” modeli esa kasbiy kompetentlikni rejalashtirish, sinf muhitini tashkil etish, ta'lim jarayonini olib borish va kasbiy mas'uliyat kabi to'rt yo'nalishga ajratadi (Danielson, 2013). Mahalliy va xorijiy

tadqiqotlarni qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ular bir-birini to'ldiradi: agar xorijiy modellar ko'proq tizimli-tuzilmaviy tahlilga tayansa, o'zbek olimlarining ishlarida milliy ta'lim tizimi xususiyatlari, o'qituvchining ma'naviy-axloqiy fazilatlari va milliy tarbiya an'analariga alohida e'tibor qaratiladi.

2. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasining tarkibiy komponentlari va me'yoriy-huquqiy asoslari

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning tegishli moddalarida davlat ta'lim standartlari ta'lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual va kasbiy sifatlariga qo'yiladigan majburiy talablar sifatida belgilangan. Bu talablarni amalga oshiruvchi o'qituvchining o'zi ham mos kasbiy sifatlarga ega bo'lishi lozim. O'zbek pedagogika olimlarining tadqiqotlari va amaldagi kasbiy standartlar tahliliga asoslanib, o'qituvchi kasbiy kompetentligining quyidagi tarkibiy komponentlarini ajratish mumkin:

— Fan bo'yicha ilmiy-nazariy kompetentlik — o'qituvchining o'z fani bo'yicha chuqur va tizimli bilimga ega bo'lishi, bu A.Xoliqov ta'kidlaganidek, pedagogik mahoratning “poydevori” hisoblanadi;

— Psixologik-pedagogik kompetentlik — o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini bilish, R.Mavlonova va O.Musurmonova asarlarida ko'rsatilgan kasbiy-pedagogik yo'nalganlik asosida ta'lim-tarbiyani tashkil etish;

— Metodik va texnologik kompetentlik — N.Saidahmedov ishlab chiqqan innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va differensial yondashuvlarni amaliyotda qo'llay olish;

— Pedagogik texnika va kommunikativ kompetentlik — M.X.To'xtaxodjayeva ta'kidlagan nutq madaniyati, ovoz, imo-ishora va muloqot mahorati;

— Kreativ-innovatsion kompetentlik — N.Muslimov va M.Usmonboyeva asoslagan kompetentlilik va kreativlik uyg'unligi, o'qituvchining nostandart pedagogik vaziyatlarda ijodiy yechim topa olishi;

— Raqamli-axborot kompetentligi — zamonaviy AKT vositalari, masofaviy va aralash ta'lim shakllaridan foydalanish, bu

“Maktab ta'limini rivojlantirish” Davlat dasturida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan;

— Kasbiy-axloqiy va refleksiv kompetentlik — B.X.Xodjayev tadqiqotlarida ko'rsatilgan o'qituvchi shaxsining yaxlitligi, o'z faoliyatini tahlil qilish va uzluksiz takomillashtirish qobiliyati.

Ushbu komponentlar alohida-alohida emas, balki o'zaro uzviy bog'liq holda o'qituvchi kasbiy qiyofasini tashkil etadi. Amaliyotda bu kompetentliklar darajasi “Kasbiy standartlar” va attestatsiya-malaka sinovlari orqali baholanadi, bu esa davlatning o'qituvchi kasbiy sifatiga qo'yayotgan talablarining institutsional shaklidir.

3. Pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari

O'zbek olimlarining tadqiqotlariga ko'ra, pedagogik mahorat bosqichma-bosqich, uzoq davom etadigan kasbiy takomillashuv jarayonining natijasi sifatida shakllanadi. A.Xoliqov va M.X.To'xtaxodjayeva asarlarida keltirilgan yondashuvlarni umumlashtirib, quyidagi bosqichlarni ajratish mumkin:

— Kasbga moslashish bosqichi — yosh mutaxassisning nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga birinchi urinishlari, pedagogik faoliyatning dastlabki qiyinchiliklarini yengib o'tishi;

— Kasbiy shakllanish bosqichi — individual pedagogik uslubning yuzaga kelishi, tajriba orttirish jarayonida o'z faoliyat tizimini ishlab chiqish;

— Ijodiy-innovatsion faoliyat bosqichi — N.Saidahmedov ta'kidlagan yangi pedagogik texnologiyalarni mustaqil va ijodiy tarzda qo'llay boshlash, notipik vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish;

— Pedagogik mahorat bosqichi — eng yuqori bosqich bo'lib, unda o'qituvchi faoliyati, A.Xoliqov ta'biri bilan aytganda, “san'at” darajasiga ko'tariladi: u har bir o'quvchiga individual yondashadi va o'z tajribasini yosh hamkasblarga ustozlik (murabbiylik) orqali uzata oladi.

Bu bosqichlarning izchil bosib o'tilishi ko'p jihatdan uzluksiz malaka oshirish tizimi, ustozlik-shogirdlik (mentorlik) amaliyoti va o'qituvchining o'z ustida mustaqil ishlashiga bog'liq. Xalqaro tajribadan olingan N.Kuzmina qarashlariga ko'ra ham, pedagogik

mahorat — pedagogik faoliyatning eng yuqori, ijodiy darajasi bo'lib, uning belgisi istalgan pedagogik vaziyatda samarali natijaga erisha olishdir (Kuzmina, 1990). Bu fikr o'zbek olimlarining yuqorida keltirilgan qarashlari bilan mazmunan uyg'un keladi.

4. Kasbiy kompetensiya va pedagogik mahoratning ta'lim sifatiga ta'siri

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonunda ta'lim sifati ta'lim oluvchilarning davlat ta'lim standartlariga muvofiq bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi sifatida belgilanadi. Ushbu maqsadga erishishda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbek olimlarining amaliy tadqiqotlari, jumladan “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy jurnalida chop etilgan ko'plab maqolalar shuni tasdiqlaydiki, o'qituvchining metodik va kasbiy tayyorgarlik darajasi o'quvchilarning o'zlashtirish sifati, ijodiy fikrlash qobiliyati va fanga bo'lgan qiziqishi bilan bevosita bog'liqdir.

5. O'qituvchi kasbiy mahoratini takomillashtirish yo'llari

Yuqorida keltirilgan ilmiy-nazariy tahlil hamda amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahoratini oshirish bo'yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Kasbiy mahoratni takomillashtirishning zamonaviy yo‘llari

- ✓ uzluksiz kasbiy rivojlanish;
- ✓ malaka oshirishning amaliy yo‘nalishini kuchaytirish;
- ✓ tajriba almashish va mentorlik;
- ✓ darsni tahlil qilish va pedagogik refleksiya;
- ✓ zamonaviy pedagogik texnologiyalar;
- ✓ sun’iy intellekt va raqamli vositalardan oqilona foydalanish;
- ✓ individual ta’lim yondashuvi.

O‘qituvchining psixologik kompetensiyasi

- ✓ emotsional intellekt;
- ✓ stressni boshqarish;
- ✓ kasbiy motivatsiya;
- ✓ konfliktlarni konstruktiv hal qilish;
- ✓ o‘quvchi bilan empatik muloqot;
- ✓ kasbiy kuyishning oldini olish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda o'qituvchidan nafaqat chuqur fan bilimi, balki psixologik-pedagogik, metodik, kommunikativ, raqamli va kreativ-innovatsion kompetentlikka ega bo'lish talab etiladi. Shu sababli davlat va ta'lim muassasalari darajasida o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi samarali tizimlarni yaratish, mentorlik va refleksiv amaliyotni keng joriy etish, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan ijtimoiy kafolatlarni to'liq amalga oshirish — ta'lim sifatini tubdan yaxshilashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni. PF-5847-son, 2019-yil 8-oktyabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktab ta'limini rivojlantirish” Davlat dasturi to'g'risidagi qarori, 2022-yil 29-yanvar.
4. Xoliqov A. Pedagogik mahorat: darslik. — Toshkent, 2011.
5. To'xtaxodjayeva M.X. Pedagogik mahorat: darslik. — Toshkent, 2010.
6. Muslimov N., Usmonboyeva M. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari: o'quv qo'llanma. — Toshkent, 2015.
7. Xodjayev B.X., Sheyxovskaya N. Pedagogika: darslik. — Toshkent, 2024.
8. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Moliya, 2003.
9. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. Pedagogika: darslik. — Toshkent, 2016.
10.Mavlonova R., Musurmonova O. va boshq. Pedagogika: darslik. — Toshkent.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab ta’limiga moslashuvi (adaptatsiya) jarayonida psixologik xizmat

Sunnatova Mukarram

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab ta’limiga moslashuvi jarayonida psixologik xizmatning mazmuni, vazifalari va asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Maktabga ilk bor qadam qo‘ygan bolaning yangi ijtimoiy muhit, ta’lim faoliyati, kun tartibi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlarga moslashuvi murakkab psixologik jarayon sifatida yoritiladi. O‘quvchining maktab muhitiga moslashish darajasiga uning individual-psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit, maktabgacha tayyorgarlik darajasi, ta’lim faoliyatiga munosabati va tengdoshlari bilan muloqoti ta’sir ko‘rsatishi asoslab beriladi. Maqolada psixologik diagnostika, profilaktika, maslahat, korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat hamda ota-ona va pedagoglar bilan hamkorlik boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muvaffaqiyatli adaptatsiyasini ta’minlovchi muhim yo‘nalishlar sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, moslashuv davrida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavotir, maktabga borishni istamaslik, o‘ziga ishonchsizlik, diqqatning beqarorligi, charchoq va muloqotdagi qiyinchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishda psixologik xizmatning imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, maktabga moslashuv, adaptatsiya, psixologik xizmat, maktabga tayyorgarlik, psixologik diagnostika, psixologik profilaktika, korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi, ijtimoiy moslashuv, maktab muhiti.

Аннотация. В данной статье анализируются содержание, задачи и основные направления психологической службы в процессе адаптации учащихся начальных классов к школьному обучению. Раскрывается процесс адаптации ребёнка, впервые поступающего в школу, к новой социальной среде, учебной деятельности, режиму дня, взаимоотношениям с учителем и

сверстниками как сложный психологический процесс. Обосновывается влияние индивидуально-психологических особенностей ребёнка, семейной среды, уровня дошкольной подготовки, отношения к учебной деятельности и общения со сверстниками на степень его адаптации к школьной среде. В статье психологическая диагностика, профилактика, консультирование, коррекционно-развивающая деятельность, а также сотрудничество с родителями и педагогами рассматриваются как важные направления обеспечения успешной адаптации учащихся начальных классов. Освещаются возможности психологической службы в выявлении и устранении тревожности, нежелания посещать школу, неуверенности в себе, неустойчивости внимания, утомляемости и трудностей общения, которые могут возникать в период адаптации.

Ключевые слова: начальное образование, адаптация к школе, адаптация, психологическая служба, готовность к школе, психологическая диагностика, психологическая профилактика, коррекционно-развивающая деятельность, учащийся начальных классов, социальная адаптация, школьная среда.

Abstract. This article analyzes the content, objectives, and main areas of psychological services in the process of adapting primary school pupils to school education. The adaptation of a child entering school for the first time to a new social environment, learning activities, daily routine, and relationships with teachers and peers is considered as a complex psychological process. The article substantiates the influence of individual psychological characteristics, family environment, level of preschool preparation, attitude toward learning activities, and communication with peers on the child's adaptation to the school environment. Psychological assessment, prevention, counseling, corrective and developmental activities, as well as cooperation with parents and teachers, are considered important areas for ensuring successful adaptation of primary school pupils. The article also highlights the role of

psychological services in identifying and addressing anxiety, reluctance to attend school, low self-confidence, unstable attention, fatigue, and communication difficulties that may occur during the adaptation period.

Keywords: primary education, school adaptation, adaptation, psychological service, school readiness, psychological assessment, psychological prevention, corrective and developmental activities, primary school pupil, social adaptation, school environment.

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bola maktabga qadam qo‘yishi bilan uning hayot tarzida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. Maktabgacha davrda asosiy faoliyat o‘yin bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, maktabga kelgach, o‘quv faoliyati bolaning kundalik hayotida yetakchi o‘rin egallay boshlaydi. Shu bilan birga, bolaning kun tartibi o‘zgaradi, unga muayyan ta’limiy talablar qo‘yiladi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan yangi munosabatlar tizimi shakllanadi.

Maktabga moslashuv yoki adaptatsiya bolaning yangi ijtimoiy va ta’limiy muhit talablariga asta-sekin ko‘nikishi, maktab faoliyatining me’yor va qoidalarini o‘zlashtirishi, o‘qituvchi hamda tengdoshlari bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yishi jarayonidir. Mazkur jarayon har bir bolada turlicha kechadi. Ayrim bolalar yangi muhitga nisbatan tez moslashsa, boshqalarida maktab sharoitiga ko‘nikish uchun ko‘proq vaqt va psixologik yordam talab etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining maktabga moslashuvi faqat uning darslarni o‘zlashtirishi bilan belgilanmaydi. Bolaning maktabga borishga munosabati, o‘zini sinf jamoasida qanday his qilishi, o‘qituvchi bilan muloqoti, topshiriqlarni bajarishga tayyorligi, o‘z xatti-harakatlarini boshqara olishi va hissiy holati ham moslashuvning muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab ta’limiga moslashuvida psixologik xizmatning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Maktab psixologi bolaning individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganish, moslashuv jarayonida yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlash, ularning oldini olish va zarur hollarda

korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etishda muhim vazifalarni bajaradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga moslashuvi tushunchasi

Adaptatsiya tushunchasi shaxsning yangi sharoit va faoliyat talablariga moslashish jarayonini anglatadi. Ta’lim jarayonida maktab adaptatsiyasi bolaning yangi ijtimoiy mavqe va o‘quv faoliyatiga ko‘nikishini ifodalaydi. Maktabga kelgan bola o‘zini faqat yangi binoda emas, balki yangi ijtimoiy tizimda ham topadi. U “o‘quvchi” maqomini egallaydi va ushbu maqom bilan bog‘liq bo‘lgan huquq va majburiyatlarni o‘zlashtira boshlaydi.

Maktabga moslashuvning bir nechta o‘zaro bog‘liq jihatlarini ajratish mumkin. Birinchidan, bola maktabning tashkiliy talablariga moslashadi. U dars vaqtida ma’lum muddat davomida diqqatini jamlashi, o‘qituvchining ko‘rsatmalarini tinglashi, o‘quv qurollaridan foydalanishi va belgilangan tartibga rioya qilishi kerak.

Ikkinchidan, bola o‘quv faoliyatiga moslashadi. O‘quv topshiriqlarini tushunish, ularni ma’lum ketma-ketlikda bajarish, natijani tekshirish va xatolarini tuzatish boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun yangi faoliyat tajribasini talab qiladi.

Uchinchidan, ijtimoiy moslashuv jarayoni yuz beradi. Bola o‘qituvchi bilan yangi munosabatlarni shakllantiradi, sinfdoshlari bilan muloqot qiladi, guruh qoidalarini o‘zlashtiradi va jamoada o‘z o‘rnini topishga harakat qiladi.

To‘rtinchidan, hissiy moslashuv amalga oshadi. Maktabning yangi muhiti bolada quvonch, qiziqish, hayajon bilan bir qatorda qo‘rquv, xavotir yoki ishonchsizlikni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun bolaning emotsional holatini kuzatish va zarur hollarda psixologik yordam ko‘rsatish muhimdir.

Maktabga moslashuv muvaffaqiyatli kechayotgan bolada maktabga borishga ijobiy munosabat, o‘qituvchi ko‘rsatmalarini qabul qilish, sinfdoshlari bilan muloqotga kirishish, o‘quv faoliyatida ishtirok etish va o‘z xatti-harakatlarini boshqarish kabi jihatlar asta-sekin shakllanadi.

Maktabga moslashuvga ta’sir etuvchi psixologik omillar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining maktabga moslashuvi ko‘plab omillarga bog‘liq. Ushbu omillar bolaning shaxsiy xususiyatlari bilan bir qatorda uning oilasi va ta’lim muhiti bilan ham bog‘liq.

Avvalo, bolaning maktabga psixologik tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Psixologik tayyorgarlik faqat bolaning o‘qish va yozishni bilishi bilan chegaralanmaydi. U yangi faoliyatni qabul qilish, kattalar ko‘rsatmalarini tinglash, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va ma’lum vazifani oxirigacha bajarishga tayyorlikni ham qamrab oladi.

Bolaning individual-psixologik xususiyatlari ham moslashuv jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ayrim bolalar yangi muhitga tez kirishib ketsa, boshqalari dastlab tortinchoqlik yoki ehtiyotkorlik namoyon qilishi mumkin. Faollik, temperament xususiyatlari, diqqatni jamlash qobiliyati, o‘z-o‘zini boshqarish darajasi va muloqot ko‘nikmalari ham maktabga moslashuv jarayonida namoyon bo‘ladi.

Oilaviy muhit ham muhim omillardan biridir. Ota-onaning bolaning maktabdagi faoliyatiga munosabati uning maktab haqidagi tasavvuriga ta’sir qilishi mumkin. Agar ota-ona maktabni faqat baholar va yuqori natijalar bilan bog‘lasa, ayrim bolalarda muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish yoki xato qilishdan xavotirlanish kuchayishi mumkin. Shu sababli oilada bolaning harakatini qo‘llab-quvvatlash va maktabdagi faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish muhimdir.

O‘qituvchining munosabati ham adaptatsiya jarayonida katta ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bolaning maktabdagi dastlabki tajribasini shakllantiruvchi asosiy shaxslardan biridir. O‘qituvchining xotirjam, izchil va qo‘llab-quvvatlovchi munosabati bolaning maktab muhitiga nisbatan ijobiy munosabatini mustahkamlashi mumkin.

Psixologik xizmatning asosiy vazifalari

Maktab psixologik xizmatining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining moslashuvi bilan bog‘liq faoliyati bir nechta yo‘nalishlarni qamrab oladi. Ushbu yo‘nalishlar o‘zaro bog‘liq holda

amalga oshirilgandagina bolaning maktabga moslashuvini tizimli ravishda qo‘llab-quvvatlash imkoniyati yuzaga keladi.

Psixologik xizmatning birinchi vazifalaridan biri o‘quvchilarning moslashuv holatini o‘rganishdir. Bunda bolaning darsdagi faolligi, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabati, maktabga borishga munosabati, hissiy holati va o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklari kuzatilishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish psixologik profilaktikadir. Profilaktika bolaning moslashuvida jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelishidan oldin ularning oldini olishga qaratiladi. Buning uchun birinchi sinf o‘quvchilari bilan maktab muhiti, dars tartibi, tengdoshlar bilan muloqot va hissiy holatni boshqarish bo‘yicha rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin.

Uchinchi yo‘nalish psixologik maslahat berishdir. Maslahat jarayonida o‘quvchi, ota-ona va pedagoglarga moslashuv bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Maslahat bolaning muammosini faqat aniqlash emas, balki uni tushunish va amaliy yechimlarni izlashga qaratilishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatdir. Moslashuv jarayonida muayyan qiyinchiliklar aniqlangan o‘quvchilar bilan individual yoki guruh shaklida mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlarda diqqat, xotira, muloqot, o‘z-o‘zini boshqarish, hissiy barqarorlik va o‘ziga ishonchni rivojlantirishga e’tibor qaratiladi.

Psixologik diagnostikaning o‘rni

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga moslashuvini o‘rganishda psixologik diagnostika muhim vosita hisoblanadi. Diagnostikaning asosiy maqsadi bolaga baho berish yoki uni boshqa o‘quvchilar bilan taqqoslash emas, balki uning individual ehtiyojlarini aniqlashdan iborat.

Psixolog o‘quvchining moslashuv holatini o‘rganishda kuzatish, suhbat, ota-onalar va pedagoglar bilan muloqot, bolaning faoliyat mahsullarini tahlil qilish hamda tegishli psixologik metodikalardan foydalanishi mumkin. Metodlarni tanlashda

bolaning yosh xususiyatlari va tadqiqot maqsadi hisobga olinishi zarur.

Kuzatish usuli ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun muhimdir. Chunki bola o‘z hissiy holatini har doim ham so‘z orqali aniq ifodalay olmaydi. Uning darsdagi xatti-harakati, tana tili, tengdoshlari bilan muloqoti, topshiriqni bajarishga munosabati va o‘qituvchi murojaatiga javobi muhim ma’lumotlarni berishi mumkin.

Suhbat jarayonida bolaning maktab haqidagi tasavvurlari, darslarga munosabati, sinfdoshlari bilan aloqalari va o‘zini qanday his qilayotgani aniqlanadi. Suhbat savollari bolaning yoshiga mos, sodda va tushunarli shaklda tuzilishi lozim.

Ota-onalar bilan suhbat bolaning maktabdan tashqaridagi holatini tushunishga yordam beradi. Masalan, bolaning uyga qaytgandan keyingi kayfiyati, uyqusi, ishtahasi, maktab haqida gapirishga munosabati va uy vazifalarini bajarishdagi xatti-harakati haqida ma’lumot olish mumkin.

Diagnostika natijalaridan foydalanishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Birgina metodika natijasi asosida bolaning psixologik holati haqida qat’iy xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. Natijalar boshqa kuzatuvlar va ma’lumotlar bilan birgalikda tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

Moslashuv davrida psixologik profilaktika

Psixologik profilaktika boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga moslashuvini yengillashtirishga xizmat qiluvchi muhim faoliyat yo‘nalishidir. Profilaktik ishlar bolaning maktabga kelganidan keyin muammolar yuzaga kelishini kutib turmasdan, dastlabki bosqichdan boshlanishi mumkin.

Birinchi sinf o‘quvchilari bilan tashkil etiladigan psixologik mashg‘ulotlarda maktab muhitini tanishtirish, sinfdoshlar bilan muloqot qilish, o‘qituvchining ko‘rsatmalarini tinglash, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va nizoli vaziyatlarda o‘zini tutish kabi ko‘nikmalarga e’tibor qaratish mumkin.

Rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar o‘yin elementlari asosida tashkil etilganda bolaning yosh xususiyatlariga ko‘proq mos keladi.

Masalan, “Bir-birimizni tanishamiz”, “Maktabdagi birinchi kunim”, “Men nimani yaxshi ko‘raman?”, “Do‘stimga yordam beraman” kabi mashqlar orqali bolalarning muloqotga kirishishi va jamoaga moslashishi qo‘llab-quvvatlanadi.

Hissiy holatni boshqarishga qaratilgan oddiy mashqlar ham foydali. Bola hayajonlanganida yoki xavotirlanganida chuqur nafas olish, qisqa tanaffus qilish, o‘z his-tuyg‘usini so‘z bilan ifodalash kabi oddiy strategiyalarni o‘rganishi mumkin.

Profilaktik faoliyat faqat bolalar bilan emas, ota-onalar va o‘qituvchilar bilan ham olib borilishi kerak. Chunki bolaning moslashuv jarayoni uning atrofidagi kattalarning munosabati bilan bevosita bog‘liq.

Ota-onalar bilan psixologik hamkorlik

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining maktabga moslashuvida ota-onalar bilan hamkorlik psixologik xizmatning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bola kunning bir qismini maktabda, qolgan vaqtini esa oilada o‘tkazadi. Shu sababli maktab va oiladagi talablarning bir-biriga zid bo‘lmasligi bolaning moslashuvi uchun qulay sharoit yaratadi.

Ota-onalarga birinchi navbatda bolaning maktabga moslashuvi vaqt talab qiladigan jarayon ekanligini tushuntirish zarur. Har bir bolaning moslashuv sur’ati bir xil emas. Bir bola qisqa vaqt ichida sinfga ko‘nikishi mumkin, boshqa bola esa yangi muhitga asta-sekin moslashadi.

Ota-onalar bolaning maktabdagi natijalarini faqat baholar orqali baholamasligi kerak. Bola darsda faol ishtirok etishi, yangi do‘st orttirishi, o‘qituvchidan yordam so‘rashi yoki mustaqil ravishda topshiriq bajarishi ham moslashuvning ijobiy ko‘rsatkichlari bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, bolani boshqa o‘quvchilar bilan taqqoslashdan saqlanish muhim. “Falonchi o‘qiyapti, sen nega o‘qimaysan?” kabi taqqoslashlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Buning o‘rniga bolaning o‘zidagi ijobiy o‘zgarishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Ota-onalar bolaga maktab bilan bog‘liq kundalik vazifalarni mustaqil bajarish imkonini ham berishlari kerak. O‘quv qurollarini tayyorlash, kiyinish, sumkasini tartibga keltirish kabi oddiy faoliyatlar bolaning mas’uliyat va mustaqillik hissini rivojlantiradi.

O‘qituvchi va psixolog hamkorligi

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi va maktab psixologi o‘rtasidagi hamkorlik bolaning moslashuvini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchini kundalik ta’lim faoliyati jarayonida kuzatgani uchun uning o‘zlashtirishi, faolligi va sinfdagi xatti-harakati haqida muhim ma’lumotlarga ega.

Psixolog esa ushbu ma’lumotlarni bolaning individual-psixologik xususiyatlari bilan bog‘liq holda tahlil qilishi va zarur psixologik yordam shakllarini belgilashi mumkin.

Hamkorlikning dastlabki bosqichida sinfdagi umumiy psixologik muhit o‘rganiladi. Keyinchalik alohida e’tibor talab qiladigan o‘quvchilar aniqlanadi. Bunday o‘quvchilar bilan individual suhbatlar, kuzatuvlar yoki rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin.

O‘qituvchi psixolog tavsiyalaridan foydalangan holda dars jarayonida bolaning imkoniyatlarini hisobga olishi mumkin. Masalan, tez charchaydigan o‘quvchiga topshiriqlarni kichik bosqichlarda berish, tortinchoq bolaga javob berish uchun qo‘shimcha vaqt ajratish yoki muloqotda qiynalayotgan o‘quvchini juftlikdagi faoliyatga asta-sekin jalb etish mumkin.

Bunday hamkorlik o‘qituvchi va psixolog faoliyatining bir-birini to‘ldirishiga xizmat qiladi.

Moslashuv qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish

Maktabga moslashuv davrida ayrim o‘quvchilarda turli qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ularning namoyon bo‘lish shakli va darajasi bolaning individual xususiyatlariga bog‘liq.

Keng tarqalgan qiyinchiliklardan biri maktabga borish bilan bog‘liq xavotirdir. Bola ertalab maktabga borishni istamasligi, ota-onasidan ajralishda qiynalishi yoki dars vaqtida o‘zini noqulay his qilishi mumkin. Bunday holatni faqat intizomsizlik sifatida baholash to‘g‘ri emas. Uning ortida yangi muhitga moslashish qiyinligi, xato

qilishdan qo‘rqish yoki tengdoshlari bilan munosabatdagi muammo bo‘lishi mumkin.

Yana bir muammo diqqatning beqarorligidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatga diqqatini jamlashda qiynalishi mumkin. Bunda topshiriqlarni qisqa va aniq shaklda berish, faoliyat turlarini almashtirish va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish yordam berishi mumkin.

Ba’zi bolalarda o‘ziga ishonchsizlik kuzatiladi. Bunday o‘quvchi javobni bilsa ham qo‘l ko‘tarmasligi, xato qilishdan qo‘rqishi yoki o‘z imkoniyatlarini past baholashi mumkin. Psixologik yordam jarayonida bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish va muvaffaqiyatli faoliyat tajribasini shakllantirish muhim.

Tengdoshlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklar ham moslashuv jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Bunday vaziyatda juftlik va kichik guruhlarda hamkorlik qilishga asoslangan o‘yin va mashqlar samarali bo‘lishi mumkin.

Korreksion-rivojlantiruvchi psixologik faoliyat

Moslashuv jarayonida aniqlangan qiyinchiliklarni bartaraf etishda korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlardan foydalanish mumkin. Ushbu mashg‘ulotlarning mazmuni bolaning ehtiyojlari va psixologik holatidan kelib chiqib belgilanadi.

Masalan, xavotir darajasi yuqori bo‘lgan bolalar bilan hissiy holatni boshqarish va o‘zini tinchlantirishga qaratilgan mashqlar o‘tkazilishi mumkin. Muloqotda qiynalayotgan bolalar bilan esa tanishish, suhbatni boshlash, suhbatdoshni tinglash va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar tashkil etiladi.

Diqqat va o‘z-o‘zini boshqarish bilan bog‘liq qiyinchiliklarda qoidalarga rioya qilishni talab qiladigan o‘yinlar, ketma-ketlikni aniqlash, topshiriqni bosqichma-bosqich bajarish kabi mashqlardan foydalanish mumkin.

Korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun uzoq davom etadigan nazariy suhbatlardan ko‘ra, amaliy mashqlar, o‘yinlar, rasmlar, rolli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar ko‘proq mos keladi.

Bunday mashg‘ulotlarning natijasi bolaning maktabdagi kundalik faoliyati bilan bog‘liq holda kuzatilishi lozim. Agar bola psixologik mashg‘ulotlarda faol ishtirok etsa, biroq sinfda o‘zgarish kuzatilmasa, qo‘llanilayotgan yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zarur.

Maktabga moslashuvni qo‘llab-quvvatlashning amaliy yo‘nalishlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktabga moslashuvini samarali tashkil etish uchun maktab psixologi, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligida izchil tizim yaratish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqichda o‘quvchilarning dastlabki psixologik holati o‘rganiladi. Bu bosqichda bolaning maktabga munosabati, muloqot xususiyatlari, o‘quv faoliyatiga munosabati va hissiy holati haqida ma’lumotlar to‘planadi.

Ikkinchi bosqichda aniqlangan ehtiyojlar asosida guruh va individual mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Guruh mashg‘ulotlari sinf jamoasining shakllanishi va o‘zaro muloqotni rivojlantirishga, individual mashg‘ulotlar esa muayyan qiyinchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltiriladi.

Uchinchi bosqichda moslashuv dinamikasi monitoring qilinadi. O‘quvchining dastlabki holati va keyingi o‘zgarishlari taqqoslanadi. Ijobiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda saqlanib qolayotgan qiyinchiliklar ham aniqlanadi.

To‘rtinchi bosqichda zaruratga ko‘ra psixologik yordam dasturiga o‘zgartirishlar kiritiladi. Bu jarayonda ota-onalar va o‘qituvchilarning fikrlari ham hisobga olinadi.

Amaliy jihatdan quyidagi choralar samarali tashkil etilishi mumkin:

- birinchi sinf o‘quvchilari uchun moslashuv mashg‘ulotlarini tashkil etish;
- o‘quvchilarning hissiy holatini muntazam kuzatish;
- ota-onalar uchun psixologik-ma’rifiy suhbatlar o‘tkazish;
- o‘qituvchilarga individual o‘quvchilar bilan ishlash bo‘yicha tavsiyalar berish;
- sinfda ijobiy psixologik muhitni shakllantirish;

- muloqot va hamkorlik koʻnikmalarini rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanish;
- xavotir va oʻziga ishonchsizlik belgilari kuzatilgan oʻquvchilar bilan individual ishlash;
- bolaning kichik yutuqlarini muntazam ragʻbatlantirish;
- oʻquvchining individual rivojlanish dinamikasini kuzatish.

Psixologik xizmat samaradorligini oshirish shartlari

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining maktabga moslashuvi bilan bogʻliq psixologik xizmat samaradorligini oshirish uchun bir qator shartlarga rioya qilish zarur.

Avvalo, psixologik xizmatning faoliyati faqat muammo yuzaga kelganda amalga oshiriladigan yordam shakli bilan cheklanmasligi kerak. Profilaktik va rivojlantiruvchi ishlar ham muntazam tashkil etilishi lozim.

Ikkinchidan, psixolog bolaning individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Bir oʻquvchiga samarali boʻlgan usul boshqa oʻquvchi uchun bir xil natija bermasligi mumkin.

Uchinchidan, maktab psixologi va pedagog oʻrtasidagi hamkorlik tizimli boʻlishi kerak. Oʻqituvchi psixologdan faqat muammoli vaziyat yuzaga kelganda yordam soʻramasdan, oʻquvchilarning umumiy psixologik rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash boʻyicha ham hamkorlik qilishi maqsadga muvofiq.

Toʻrtinchidan, ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish zarur. Ota-onalar bolaning maktabga moslashuv davridagi tabiiy qiyinchiliklarini tushunishi, ularni toʻgʻri talqin qilishi va zarur hollarda mutaxassisga murojaat qila olishi kerak.

Beshinchidan, maktabda bola uchun psixologik jihatdan xavfsiz muhit yaratilishi lozim. Oʻquvchi xato qilishdan qoʻrqmaydigan, savol berish va yordam soʻrash imkoniga ega boʻlgan muhitda oʻzining ta’limiy imkoniyatlarini yaxshiroq namoyon eta oladi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchisining maktab ta’limiga moslashuvi bolaning yangi ijtimoiy mavqe, ta’lim faoliyati, maktab tartibi, oʻqituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlarga koʻnikishini qamrab oluvchi murakkab jarayondir. Ushbu jarayonning

muvaffaqiyatli kechishi bolaning individual-psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit, maktabga tayyorgarlik darajasi, o‘qituvchining munosabati va sinfdagi psixologik muhit kabi omillarga bog‘liq.

Maktabga moslashuv davrida psixologik xizmatning asosiy vazifasi bolaning psixologik holatini o‘rganish, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni erta aniqlash, ularning oldini olish va zarur hollarda korreksion-rivojlantiruvchi yordam ko‘rsatishdan iborat. Psixologik diagnostika, profilaktika, maslahat, rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar va individual yordam ushbu faoliyatning asosiy yo‘nalishlarini tashkil etadi.

Shuningdek, bolaning maktabga moslashuvini faqat psixologning faoliyati bilan ta’minlab bo‘lmaydi. Bu jarayonda o‘qituvchi, ota-ona va psixologning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi bolaning kundalik ta’lim faoliyatini kuzatsa, ota-ona uning oiladagi holati va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni ko‘radi, psixolog esa ushbu ma’lumotlarni psixologik jihatdan tahlil qilib, zarur yordam yo‘nalishlarini belgilaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining maktabga moslashuvini qo‘llab-quvvatlashda bolaning faqat akademik natijalariga emas, balki uning hissiy holati, ijtimoiy munosabatlari, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va mustaqilligining shakllanishiga ham e’tibor qaratish zarur. Aynan shu jihatlar bolaning maktab hayotiga barqaror va ijobiy moslashuvini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Demak, boshlang‘ich ta’lim bosqichida psixologik xizmatni tizimli tashkil etish, moslashuv jarayonini muntazam monitoring qilish, profilaktik va rivojlantiruvchi ishlarni yo‘lga qo‘yish hamda pedagog va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish o‘quvchilarning maktab ta’limiga moslashuvi uchun qulay psixologik-pedagogik sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Elkonin D.B. Psixologiya igry. – Moskva: Pedagogika, 1978.

3. Bozhovich L.I. Lichnost i yeyo formirovanie v detskom vozraste. – Moskva: Prosveshchenie, 1968.
4. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
5. Leontiev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. – Moskva: Politizdat, 1975.
6. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
7. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974.
8. Nishanova Z.T., Alimova G.K. Psixologik xizmat. – Toshkent: Fan va texnologiya.

To‘qimachilik san’atini takomillashtirish va uning xalq hunarmandchiligidagi o‘rni

Xolmurotova Dilnoz O‘ktamovna
Jizzax viloyati G‘allaorol tumani 20-sonli
umumiy o‘rta ta’lim maktabi texnologiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o‘zbek xalq milliy hunarmandchiligining eng qadimiy va boy turlaridan biri bo‘lgan to‘qimachilik san’atining rivojlanish bosqichlari, uning xalq madaniy merosida tutgan o‘rni va zamonaviy bosqichda takomillashuv yo‘nalishlari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda yetakchi hunarmand va usta-gullash mutaxassislarining tajribaviy fikrlari, amaliy tavsiyalari umumlashtirilgan bo‘lib, an’anaviy usullarni saqlagan holda mahsulotlar xaridorgirligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, abrbandchilik, ipakchilik va gilamchilik an’analarini yangicha yondashuvlar hamda tabiatga zararsiz usullar bilan uyg‘unlashtirish istiqbollari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: To‘qimachilik san’ati, xalq hunarmandchiligi, abrbandchilik, xonatlas, adras, tajribali hunarmandlar, yangicha

ko‘rinish, madaniy meros, tabiiy bo‘yoqlar.

Аннотация: В данной научной статье проводится научный анализ этапов развития текстильного искусства, одного из старейших и богатейших видов узбекских народных ремесел, его места в национальном культурном наследии и направлений совершенствования на современном этапе. В исследовании обобщены экспериментальные мнения и практические рекомендации ведущих мастеров и специалистов по текстильному искусству, а также освещены вопросы повышения конкурентоспособности продукции при сохранении традиционных методов. Рассматриваются также перспективы сочетания традиций вышивки, шелкоткачества и ковроткачества с новыми подходами и экологически чистыми методами.

Ключевые слова: Текстильное искусство, народные ремесла, вышивка, домашний атлас, адрас, опытные мастера, новый облик, культурное наследие, натуральные красители.

Abstract: This research article provides a scientific analysis of the developmental stages of the textile art—one of the oldest and richest forms of Uzbek national craftsmanship—as well as its role in the nation's cultural heritage and the directions for its evolution in the modern era. The study synthesizes the insights and practical recommendations of leading artisans and master craftsmen, addressing ways to enhance product marketability while preserving traditional techniques. Furthermore, it examines the prospects of integrating traditions such as *abrband* (ikat) weaving, sericulture, and carpet making with innovative approaches and eco-friendly methods.

Keywords: Textile art, folk craftsmanship, *abrband* (ikat) weaving, *khan-atlas*, *adras*, experienced artisans, modern interpretation, cultural heritage, natural dyes.

Keywords: Textile art, folk craft, ikat technique, khan-atlas, adras, master craftsmen, innovative design, cultural heritage, natural dyes.

Xalq hunarmandchiligi har bir millatning tarixiy xotirasi,

nafosat qarashlari va moddiy madaniyatining uzviy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston hududida shakllangan to‘qimachilik san’ati asrlar davomida nafaqat mahalliy ehtiyojlarni qondirgan, balki Buyuk Ipak yo‘li chorrahasida joylashgan yirik savdo va madaniyat maskanlarida o‘ziga xos dovrug‘ qozongan.

Bugungi umumdunyo rivojlanishi va sanoatlashuv davrida an’anaviy to‘qimachilik hunarmandchiligini saqlab qolish, uni davr talablariga mos holda takomillashtirish hamda jahon bozoriga olib chiqish dolzarb vazifalardan biridir. Milliy matolarimiz – xonatlas, adras, kimxob, beqasab hamda qo‘lda to‘qilgan gilamlar o‘zining betakror naqsh jilosi, toza xomashyosi va chuqur ma’nolari bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolaning maqsadi to‘qimachilik san’atining bugungi holatini tahlil qilish, tajribali hunarmandlarning amaliy fikrlarini umumlashtirish hamda sohani yanada rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

To‘qimachilik san’atining tarixiy-madaniy boyligi va hunar asoslari

O‘zbekistonda to‘qimachilik san’ati bir necha asosiy tarmoqlarga bo‘linadi:

1. **Abrbandchilik:** Shohi, xonatlas, adras kabi matolarga gul solish va to‘qish murakkab ish jarayoni bo‘lib, bu usulda ip to‘qishdan oldin ma’lum tartibda boylanadi va bo‘yaladi.
2. **Ipakchilik va Buloqchilik:** Farg‘ona vodiysi (Marg‘ilon) ipakchilik o‘chog‘i sifatida dunyoga tanilgan.
3. **Gilamchilik va Kashtachilik:** Samarqand, Buxoro, Xiva va Surxondaryo hududlarida o‘ziga xos maktablarga ega.

To‘qimachilik usullari takomillashuvi asrlar davomida avloddan avlodga o‘tib kelayotgan "ustoz-shogird" an’anasiga tayanadi. Buxoro va Marg‘ilon to‘qimachilik maktablarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, matoning sifati va go‘zallik qiymati ishlatiladigan xomashyo (ip va tabiiy bo‘yoqlar) hamda dastgoh usuliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir.

Yetakchi hunarmandlar fikrlari va amaliy tajribalar mashhuri

To‘qimachilik san’atini takomillashtirish yo‘nalishlarini

to‘g‘ri belgilash uchun sohada ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan usta-hunarmandlar va bilimdonlarning mulohazalari tahlil qilindi.

Tabiiy bo‘yoqlar va xomashyo sofligi (Marg‘ilonlik usta-hunarmandlar fikri)

Marg‘ilonlik taniqli abrband-usta, O‘zbekiston xalq ustasi Rasuljon Mirzaahmedov ta’kidlaganidek:

"To‘qimachilik san’atining chinakam qiymati uning tabiiyligidadir. Sun’iy bo‘yoqlar va sun’iy iplar ishlab chiqarishni arzonlashtirishi mumkin, ammo matoning jonli tarovatini va tarixiy jozibasini yo‘qotadi. Bugun dunyo bozorida beg‘ubor toza, anor po‘stlog‘i, ro‘yan, yong‘oq po‘sti va isparak kabi tabiiy manbalardan olingan bo‘yoqlar bilan boyatilgan adras va shohilarga talab keskin ortmoqda. Hunarmandchilikni takomillashtirishning birinchi sharti – qadimiy boyash usullarini tiklash va saqlashdir."

Yangicha ko‘rinish va zamonaviy uslub (Kiyim ustalari va qadimiy buyum tiklovchilar yondashuvi)

Etnik kiyim-kechak va to‘qimachilik bo‘yicha mutaxassis, usta-bo‘yovchi Yelena Ladik shunday deydi:

"Milliy mato faqat ko‘rgazma buyumi yoki to‘y-marosim kiyimi bo‘lib qolmasligi kerak. Uni zamonaviy insonning kunlik turmush tarziga kiritish lozim. Buning uchun an’anaviy naqshlarni saqlagan holda matoning og‘irligi, zichligi va ranglar uyg‘unligini zamonaviy kiyim va uy jihozlari ko‘rinishiga moslashtirish talab etiladi. An’ana va zamonaviylikning birikishi – sohaning kelajagidir."

Dastgohlarni qulaylashtirish (Gilamchi ustalar fikri)

Buxorolik gilamchi-usta Omonullo Baqoevning fikricha:

"An’anaviy qo‘l dastgohlarini (do‘kon) butunlay yo‘qotmagan holda, ustalarning jismoniy mehnatini engillashtiradigan va ip tortilish aniqligini ta’minlaydigan kichik qulayliklar kiritish mumkin. Bu mahsulot tayyorlanish muddatini qisqartiradi, sifat barqarorligini oshiradi va yoshlarni sohaga jalb qilishni osonlashtiradi."

To‘qimachilik san’atini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari

Hunarmandlar fikri va ilmiy tahlillarga tayanib, O‘zbekistonda to‘qimachilik san’atini yangi bosqichga ko‘tarishning 4 ta ustuvor yo‘nalishini ajratib ko‘rsatish mumkin:

Tabiatga zararsiz va xavfsiz ishlab chiqarish

Xalqaro talablarga mos keluvchi tabiiy to‘qimachilik mahsulotlarini ko‘paytirish. Tabiiy rang beruvchi vositalarni ilmiy asosda o‘rganish va bo‘yoqlarning chidamliligini oshirish.

"Ustoz-Shogird" an’anasini tizimli qo‘llab-quvvatlash

Hunarmandchilik sirlarini shunchaki og‘zaki emas, balki tasvirga olingan ko‘rgazmali darsliklar, uslubiy qo‘llanmalar va mahorat saboqlari shaklida muhrlash hamda kelajak avlodga yetkazish.

Milliy uslub va hamkorlik

Xalqaro kiyim-kechak uylari va taniqli korxonalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Mahalliy kiyim tikuvchilar va hunarmandlar o‘rtasida hamjixatlikni rivojlantirish.

Tarmoq savdosi va xoslik belgilari

Hunarmandchilik mahsulotlariga kelib chiqish kafolati, hududiy ko‘rsatkich va mualliflik guvohnomalarini joriy etish. Bu har bir matoning qaysi usta tomonidan va qanday usulda to‘qilganini xaridorga ochiq-oydin ko‘rsatib beradi.

To‘qimachilik san’ati xalq hunarmandchiligining shunchaki daromad tarmog‘i emas, balki milliy o‘zlik va madaniyat ko‘zgusidir. Etakchi hunarmandlar tajribasi va ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, sohani takomillashtirish quyidagi omillarga bog‘liq:

Sifat va an’anaviylik: Asliy mato to‘qish va bo‘yash usullarini saqlab qolish, arzon sun’iy taqlidlardan voz kechish.

Yangilik: Milliy naqsh va matolarni zamonaviy turmush tarzi, uy jihozlari hamda kiyim-kechak turlariga muvaffaqiyatli uyg‘unlashtirish.

Davlat va ilmiy ko‘mak: Hunarmandlarni tabiiy xomashyo bilan uzluksiz ta’minlash, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlikda tabiiy bo‘yoqlar manbaini kengaytirish.

Zero, to‘qimachilik san’atini takomillashtirish O‘zbekistonning jahon madaniy maydonida o‘z o‘rnini mustahkamlashiga hamda sayyohlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalq hunarmandchiligini yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har taraflama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. – Toshkent, 2017 y.
2. Hakimov A.A. O‘zbekiston amaliy san’ati va badiiy hunarmandchiligi. – Toshkent: "G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy mehnati", 2019. – 280 b.
3. Sodiqova N.S. O‘zbek milliy kiyimlari va matolari tarixi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018. – 192 b.
4. Mirzaahmedov R. Marg‘ilon abrbandchilik maktabi an’analari va zamonaviylik. // "San’at" jurnali, №3, 2021. – B. 14-18.
5. Jumaev Q. Buxoro xalq hunarmandchiligi tarixi va rivojlanish bosqichlari. – Buxoro: "Buxoro nashriyoti", 2020. – 210 b.
6. UNESCO. Traditional knowledge and craftsmanship of Ikat technology in Uzbekistan. – Paris: UNESCO Heritage Series, 2017.
7. Abduvaqosov M. O‘zbekistonda tabiiy bo‘yoqlar va to‘qimachilik xomashyolarini qayta ishlashning ilmiy-amaliy asoslari. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2022. – 160 b.

Musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati va pedagogik mahorati

Ilhomova Shahnoza Faxriddin qizi
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
19-maktab musiqa fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqa o‘qituvchisining kasbiy faoliyatida ijodkorlik va pedagogik mahoratning o‘zaro uyg‘unligi, ularning ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini ta’minlashdagi o‘rni ilmiy-nazariy va metodik jihatdan yoritilgan.

Maqolada musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati dars mazmunini loyihalash, musiqiy asarlarni tanlash va tahlil qilish, ijro jarayonini tashkil etish, o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish, interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik mahoratning kasbiy kompetensiya, metodik tayyorgarlik, nutq va muloqot madaniyati, emotsional-intellektual yondashuv, refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi tarkibiy komponentlari ochib beriladi. Maqolada musiqa o‘qituvchisining ijodiy-pedagogik faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Musiqa ta’limi, musiqa o‘qituvchisi, ijodiy faoliyat, pedagogik mahorat, kreativ kompetensiya, kasbiy kompetensiya, musiqiy qobiliyat, musiqiy-estetik tarbiya, innovatsion pedagogika, interfaol metodlar, refleksiya, ijodiy tafakkur.

Аннотация: В статье научно-теоретически и методически раскрывается взаимосвязь творческой деятельности и педагогического мастерства учителя музыки, а также их значение в повышении эффективности образовательного и воспитательного процесса.

Специфика музыкального образования предъявляет к педагогу требования не только в области теоретических знаний и практических навыков, но и предполагает наличие

развитого творческого мышления, музыкально-эстетического вкуса, коммуникативной компетентности и способности гибко реагировать на различные педагогические ситуации. В работе творческая деятельность учителя музыки рассматривается в контексте проектирования содержания урока, отбора и анализа музыкальных произведений, организации исполнительской деятельности, учета индивидуальных музыкальных способностей учащихся, а также применения интерактивных и инновационных методов обучения.

Особое внимание уделяется структурным компонентам педагогического мастерства, включая профессиональную компетентность, методическую подготовку, культуру речи и педагогического общения, эмоционально-интеллектуальный подход, рефлексию и способность к профессиональному саморазвитию. Обосновывается положение о том, что в условиях современной музыкальной педагогики творческий подход учителя является важным фактором развития музыкальных способностей учащихся, формирования самостоятельного и критического мышления, а также воспитания уважительного отношения к национальным и общечеловеческим музыкальным ценностям. В статье также представлены методические рекомендации по совершенствованию творческой и педагогической деятельности учителя музыки.

Ключевые слова: Музыкальное образование, учитель музыки, творческая деятельность, педагогическое мастерство, креативная компетентность, профессиональная компетентность, музыкальные способности, музыкально-эстетическое воспитание, инновационная педагогика, интерактивные методы, рефлексия, творческое мышление.

Abstract: This article explores the relationship between the creative activity and pedagogical mastery of music teachers and examines their significance in improving the effectiveness of the educational and upbringing process.

The specific nature of music education requires teachers to possess not only theoretical knowledge and practical skills, but also developed creative thinking, musical and aesthetic taste, communicative competence, and the ability to respond flexibly to diverse pedagogical situations. The article analyzes the creative activity of music teachers in relation to lesson content design, selection and analysis of musical works, organization of performance activities, consideration of students' individual musical abilities, and the application of interactive and innovative teaching methods.

Particular attention is given to the structural components of pedagogical mastery, including professional competence, methodological preparedness, speech and communication culture, emotional-intellectual approaches, reflection, and continuous professional self-development. The study substantiates the idea that, in the context of contemporary music education, a teacher's creative approach serves as an important pedagogical factor in developing students' musical abilities, fostering independent and critical thinking, and cultivating respect for national and universal musical values. The article also provides methodological recommendations aimed at improving the creative and pedagogical activities of music teachers.

Keywords: Music education, music teacher, creative activity, pedagogical mastery, creative competence, professional competence, musical abilities, musical-aesthetic education, innovative pedagogy, interactive methods, reflection, creative thinking.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy pedagogdan faqat o'z faniga oid bilimlarni puxta egallash emas, balki o'quvchilarning individual imkoniyatlarini anglash, ularning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish va doimiy ravishda o'z ustida ishlash talab etiladi. Ayniqsa, musiqa ta'limi o'zining san'atga, ijodga, hissiyot va

estetik idrokka bevosita bog‘liqligi bilan boshqa fanlardan o‘ziga xos xususiyatga ega.

Musiqa darsi o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanmaydi. Unda tinglash, kuylash, musiqiy asarni tahlil qilish, ritmni his etish, ijro etish, tasavvur qilish va musiqiy obrazni anglash kabi ko‘plab faoliyat turlari mujassamlashadi. Shu sababli musiqa o‘qituvchisining shaxsiy ijodkorligi darsning mazmuni, shakli va natijasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati deganda uning o‘quv jarayoniga yangicha mazmun va shakl olib kirishi, mavjud pedagogik vaziyatlarga nostandart yechim topishi, musiqiy materiallarni o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirishi, yangi metod va vositalarni sinab ko‘rishi hamda o‘z pedagogik tajribasini muntazam takomillashtirib borishi tushuniladi.

Pedagogik mahorat esa o‘qituvchining bilim, ko‘nikma, tajriba, kasbiy kompetensiya, muloqot madaniyati, pedagogik takt va ijodkorlikni yagona tizimda namoyon eta olish qobiliyatidir. Musiqa o‘qituvchisi uchun ushbu ikki sifatning uyg‘unligi ayniqsa muhim. Chunki ijodkorlik pedagogik mahoratni mazmunan boyitsa, pedagogik mahorat ijodiy g‘oyalarni ta’lim jarayonida samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u darsni rejalashtirishdan boshlab, o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, musiqiy ijrosi va yakuniy refleksiyasigacha bo‘lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi.

Ijodiy faoliyatning muhim jihatlaridan biri dars mazmunini standart shaklda emas, balki o‘quvchilarning qiziqishi va ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil etishdir. Masalan, muayyan musiqa asarini o‘rganishda o‘qituvchi faqat uning nomi, bastakori va janrini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, asarning kayfiyati, musiqiy obrazi, ritmik va melodik xususiyatlarini o‘quvchilarning amaliy faoliyati orqali ochib berishi mumkin.

Musiqa o‘qituvchisining ijodkorligi quyidagi faoliyatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

darsning original ssenariysini ishlab chiqish;
musiqiy materiallarni maqsadga muvofiq tanlash;
musiqiy asarlarni turli usullarda tahlil qilish;
o‘quvchilarni faol ijroga jalb etish;
musiqiy o‘yin va topshiriqlar yaratish;
interfaol metodlardan foydalanish;
raqamli va multimedia vositalarini pedagogik maqsadda qo‘llash;
o‘quvchilarning individual qobiliyatlariga mos topshiriqlar ishlab chiqish;
musiqiy ijodkorlikka yo‘naltirilgan kichik loyihalarni tashkil etish;
o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va musiqiy tasavvurini rivojlantirish.

Shuningdek, o‘qituvchining o‘z repertuarini boyitib borishi, yangi musiqiy asarlar bilan tanishishi, cholg‘u ijrochiligi va vokal ko‘nikmalarini takomillashtirishi ham uning ijodiy-professional rivojlanishining muhim qismidir.

Pedagogik mahorat o‘qituvchining bilimlarini amaliy faoliyatda samarali qo‘llash qobiliyati bilan belgilanadi. Musiqa o‘qituvchisi uchun pedagogik mahoratning mazmuni umumiy pedagogik kompetensiyalar bilan bir qatorda maxsus musiqiy kompetensiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

Musiqa o‘qituvchisining pedagogik mahoratini bir necha asosiy komponentlarga ajratish mumkin.

Birinchidan, kasbiy-musiqiy kompetensiya**.** O‘qituvchi musiqa nazariyasi, musiqa tarixi, janrlar, uslublar, bastakorlar ijodi, vokal va cholg‘u ijrochiligi bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishi zarur.

Ikkinchidan**,** metodik kompetensiya. O‘qituvchi musiqiy materialni qanday tushuntirish, qanday ketma-ketlikda o‘rgatish va qanday metod orqali o‘quvchida qiziqish uyg‘otishni bilishi kerak.

Uchinchidan**,** kommunikativ kompetensiya. Musiqa darsida o‘qituvchining ovoz ohangi, nutqi, mimikasi, imo-ishoralari va o‘quvchilar bilan muloqot uslubi alohida ahamiyat kasb etadi.

To‘rtinchidan, emotsional kompetensiya. Musiqa inson hissiyotlariga kuchli ta’sir ko‘rsatganligi sababli o‘qituvchi o‘quvchilarning emotsional holatini hisobga olishi va musiqiy asarning hissiy mazmunini ochib bera olishi lozim.

Beshinchidan, refleksiv kompetensiya. Darsdan so‘ng o‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilishi, qanday metod samarali bo‘lganini, qaysi jihatlar kutilgan natijani bermaganini aniqlashi va keyingi mashg‘ulotlar uchun tegishli xulosalar chiqarishi zarur.

Ijodkorlik va pedagogik mahoratni bir-biridan ajratib qarash maqsadga muvofiq emas. Chunki zamonaviy musiqa ta’limida samarali natijaga erishish uchun o‘qituvchi o‘z bilim va tajribasini ijodiy tarzda qo‘llay olishi kerak.

Masalan, bir xil musiqa asarini turli sinflarda aynan bir xil usulda o‘rgatish har doim ham yuqori natija bermasligi mumkin. O‘quvchilarning yoshi, tayyorgarlik darajasi, qiziqishi va musiqiy qobiliyati turlicha bo‘lganligi sababli o‘qituvchi metodik yondashuvni o‘zgartira olishi zarur.

Ijodkor pedagog bir vaziyatda tinglash metodidan, boshqa vaziyatda jamoaviy kuylash yoki musiqiy harakatlardan, yana boshqa holatda esa loyiha, klaster, aqliy hujum, rolli o‘yin yoki raqamli topshiriqlardan foydalanishi mumkin.

Bunday yondashuv o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Kreativ yondashuv musiqa darsining mazmunini jonlantirish, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning ijodiy salohiyatini namoyon etishga xizmat qiladi.

Masalan, musiqa asarini tinglashdan oldin o‘quvchilarga “Ushbu musiqa qanday kayfiyat uyg‘otishi mumkin?”, “Siz bu musiqani qanday rang bilan tasavvur qilasiz?”, “Musiqaga mos qanday harakatlarni tanlagan bo‘lardingiz?” kabi savollar berilishi mumkin.

Bunday topshiriqlar o‘quvchining musiqani faqat eshitish emas, balki uni obrazli va hissiy idrok etishiga yordam beradi.

Zamonaviy raqamli muhit musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Multimedia

taqdimotlari, audio va videomateriallar, raqamli nota dasturlari, interaktiv topshiriqlar hamda ta’lim platformalaridan pedagogik maqsadda foydalanish darsning ta’sirchanligini oshirishi mumkin.

Biroq raqamli texnologiyadan foydalanishning o‘zi innovatsion darsni anglatmaydi. Muhimi, texnologiya ta’lim maqsadiga xizmat qilishi kerak. O‘qituvchi raqamli vositani o‘quvchining musiqiy faoliyatini faollashtiradigan pedagogik vosita sifatida tanlashi lozim.

Masalan, musiqa asarini tinglash jarayonida o‘quvchilar asarning temp, dinamika, ritm va kayfiyatini aniqlashlari, keyinchalik o‘z xulosalarini interaktiv topshiriq orqali ifodalashlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga darsni individuallashtirish imkonini ham beradi. Musiqiy qobiliyati yuqori o‘quvchilarga murakkabroq topshiriqlar, qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadigan o‘quvchilarga esa bosqichma-bosqich bajariladigan vazifalar berilishi mumkin.

Musiqa ta’limida o‘quvchilarning qobiliyatlari bir xil bo‘lmaydi. Ayrim o‘quvchilarda yaxshi vokal imkoniyatlar mavjud bo‘lsa, boshqalarda ritmni his qilish, musiqani tinglab farqlash yoki cholg‘u ijrochiligiga qiziqish kuchli bo‘lishi mumkin.

Shu sababli musiqa o‘qituvchisi o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini aniqlashi va ularga mos pedagogik yondashuvni tanlashi zarur.

Individual yondashuv o‘quvchini “yaxshi” yoki “yomon” ijrochi sifatida baholash bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, uning avvalgi natijasi bilan keyingi rivojlanishini taqqoslash, kichik muvaffaqiyatlarini e’tirof etish va keyingi rivojlanish yo‘nalishini ko‘rsatish muhimdir.

Bu jarayonda pedagogik mahoratning eng muhim ko‘rinishlaridan biri — o‘quvchini rag‘batlantirish va unda o‘z imkoniyatlariga ishonch hosil qilishdir.

Musiqa o‘qituvchisining ijodiy salohiyati o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. Uni muntazam ravishda rivojlantirish zarur.

Buning uchun quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

kasbiy bilimlarni muntazam yangilab borish;

yangi pedagogik metodlarni o‘rganish;
musiqiy repertuarni muntazam boyitish;
zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish;
ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish;
ochiq dars va mahorat darslarida ishtirok etish;
kasbiy hamkorlikni rivojlantirish;
o‘z darslarini tahlil qilish;
o‘quvchilar bilan tajriba-sinov faoliyatlarini olib borish.

O‘qituvchining ijodiy rivojlanishida kasbiy refleksiya alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi “Bugungi darsimda nima yaxshi chiqdi?”, “O‘quvchilar qaysi faoliyatga ko‘proq qiziqdi?”, “Qaysi topshiriq kutilgan natijani bermadi?”, “Keyingi darsda nimani o‘zgartirishim kerak?” kabi savollar orqali o‘z faoliyatini tahlil qilishi mumkin.

Musiqa ta’limida ijodiy faoliyatni tashkil etishda ayrim muammolar uchrashi mumkin. Jumladan, dars vaqtining cheklanganligi, texnik vositalarning yetarli emasligi, o‘quvchilar musiqiy tayyorgarligining turlicha bo‘lishi, o‘qituvchining ortiqcha yuklamasi va ayrim hollarda an’anaviy metodlarga haddan tashqari bog‘lanib qolish ijodiy yondashuvni cheklashi mumkin.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda, avvalo, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish lozim. Innovatsion dars uchun har doim murakkab yoki qimmat texnik vositalar talab qilinmaydi. Oddiy audioyozuv, ritmik mashq, savol-javob, ijodiy topshiriq yoki jamoaviy musiqiy faoliyatning o‘zi ham darsni mazmunan boyitishi mumkin.

Shuningdek, o‘qituvchilar o‘rtasida tajriba almashish, metodik birlashmalar faoliyatini kuchaytirish, mahorat darslari va ijodiy seminarlarni tashkil etish ham muhim natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati va pedagogik mahorati zamonaviy musiqa ta’limining sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Musiqa o‘qituvchisi o‘z fanini chuqur bilishi bilan birga, uni o‘quvchiga yetkazishning samarali va ijodiy yo‘llarini topa olishi lozim.

Ijodkor o‘qituvchi darsni tayyor qolip asosida emas, balki o‘quvchilarning ehtiyoji, qiziqishi va individual imkoniyatlaridan

kelib chiqib tashkil etadi. U musiqiy bilimni amaliy faoliyat, tinglash, ijro, ijodiy topshiriq, interfaol metod va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtiradi.

Pedagogik mahorat esa ana shu ijodiy imkoniyatlarni tizimli va maqsadli ravishda ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkonini beradi. Shu jihatdan ijodkorlik va pedagogik mahorat bir-birini to'ldiruvchi, musiqa o'qituvchisining kasbiy qiyofasini belgilovchi ikki muhim komponent sifatida namoyon bo'ladi.

Musiqa o'qituvchisining ijodiy salohiyatini rivojlantirish orqali o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlari, estetik didi, mustaqil fikrlashi, ijodiy tafakkuri va milliy musiqa qadriyatlariga bo'lgan hurmatini rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Shuning uchun musiqa o'qituvchisining uzluksiz kasbiy rivojlanishi, metodik izlanishi va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash ta'lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. - Toshkent, 2020.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -Toshkent, 2012.
3. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent, 2013.
4. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent, 2008.
5. Sharipov Sh.S. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. – Toshkent, 2011.
6. Begmatov S., Mamatqulov M. O'zbek musiqa tarixi. - Toshkent, 2004.

Boshlang‘ich matematika darslarida uzunlik va uzunlik o‘lchov birliklarini o‘qitish metodikasi

Musayeva Dildora Abduraimovna
G'allaorol tumani 32-maktab 1-toifali
Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich matematika darslarida uzunlik tushunchasi va uzunlik o‘lchov birliklarini o‘qitish metodikasi yoritilgan. O‘quvchilarda uzunlikni taqqoslash, standart o‘lchov birligiga ehtiyojni anglash, chizg‘ich va metr bilan ishlash, santimetr, detsimetr, metr, millimetr hamda kilometr birliklarini o‘zlashtirish usullari tahlil qilingan. Amaliy mashqlar, hayotiy masalalar va didaktik o‘yinlar orqali o‘lchash ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, matematika, uzunlik, o‘lchov birligi, santimetr, detsimetr, metr, millimetr, kilometr, o‘lchash, chizg‘ich.

Аннотация: В данной статье рассматривается методика преподавания понятия длины и единиц длины на уроках элементарной математики. Анализируются методы сравнения длины учащимися, понимания необходимости стандартной единицы измерения, работы с линейкой и метром, а также освоения единиц измерения: сантиметров, дециметров, метров, миллиметров и километров. Даются рекомендации по развитию навыков измерения посредством практических упражнений, решения задач из реальной жизни и дидактических игр.

Ключевые слова: начальное образование, математика, длина, единица измерения, сантиметры, дециметры, метры, миллиметры, километры, измерение, линейка.

Abstract: This article outlines the methodology for teaching the concept of length and units of length measurement in primary mathematics lessons. It analyzes methods for helping students compare lengths, understand the need for standard units of

measurement, work with rulers and meter sticks, and master units such as the centimeter, decimeter, meter, millimeter, and kilometer. Recommendations are provided for developing measurement skills through practical exercises, real-life problems, and didactic games.

Keywords: primary education, mathematics, length, unit of measurement, centimeter, decimeter, meter, millimeter, kilometer, measurement, ruler.

Boshlang‘ich matematika ta’limida miqdorlar va ularning o‘lchov birliklarini o‘rgatish o‘quvchilarning amaliy matematik savodxonligini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Uzunlik bolalar kundalik hayotda tez-tez uchratadigan miqdor bo‘lib, ular buyumlarning uzun-qisqaligi, baland-pastligi, keng-torligi va masofani taqqoslash orqali bu tushuncha bilan tanishadilar.

Uzunlikni o‘qitishda dastlab predmetlarni bevosita taqqoslashdan foydalaniladi. Ikki qalam yoki ikki lentani yonma-yon qo‘yish orqali “uzunroq”, “qisqaroq”, “teng uzunlikda” tushunchalari mustahkamlanadi. Keyinchalik predmetni kaft, qadam yoki shartli tasma bilan o‘lchash natijalarining turlicha chiqishi standart o‘lchov birligiga ehtiyojni yuzaga keltiradi.

Mavzuni o‘rganishda izchillik tamoyili muhim: avval santimetr va chizg‘ich, keyin detsimetr va metr, so‘ng millimetr hamda kilometr kiritiladi. Har bir yangi birlik oldingi birlik bilan taqqoslanib, uning real miqdoriy mazmuni ko‘rgazmali va amaliy faoliyat orqali ochib beriladi.

O‘qituvchining vazifasi o‘quvchini o‘lchash jarayonida faol ishtirok ettirish, o‘lchov vositasini to‘g‘ri tanlash, natijani son va birlik bilan ifodalash hamda xatolarni mustaqil aniqlashga o‘rgatishdan iborat.

Metodologiya: Maqolada boshlang‘ich matematika metodikasiga oid adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, amaliy topshiriqlarni guruhlash va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Uzunlikni o‘qitish jarayoni “predmetni taqqoslash - o‘lchash - birlikni tanlash - natijani ifodalash - masalada qo‘llash” ketma-ketligi asosida yoritildi.

Tadqiqot natijalari:

1. Uzunlik tushunchasini bosqichma-bosqich shakllantirish

Dastlab o‘quvchilar buyumlarni bevosita va vositali taqqoslaydilar. Masalan, ikki chiziqni ustma-ust qo‘yib taqqoslash, stol tomonini ip yordamida o‘lchab ko‘rish o‘lchashga tayyorgarlik vazifasini bajaradi. Shu bosqichda uzunlik buyumning rang, og‘irlik yoki shakl kabi boshqa belgilaridan farqlanadi.

Standart birlikka o‘tishda 1 santimetrli kesma modeli ko‘rsatiladi. O‘quvchilar uni turli predmetlarda topadilar, chizg‘ichdagi qo‘shni sonlar orasidagi masofani kuzatadilar va berilgan uzunlikdagi kesmalarni chizadilar.

2. O‘lchov asboblari bilan ishlashni o‘rgatish

Chizg‘ich bilan o‘lchashda predmetning boshlanish nuqtasi 0 belgisi bilan moslashtirilishi tushuntiriladi. “Qalamning boshi 0 ga, oxiri 12 ga to‘g‘ri keldi” kabi topshiriqlar natijani to‘g‘ri o‘qishga yordam beradi. Katta predmetlar uchun metr chizg‘ichi yoki metr tasmasidan foydalaniladi. O‘quvchilarga parta, doska, eshik va sinfxona jihozlarini o‘lchash topshiriqlari berilishi samarali.

3. Uzunlik o‘lchov birliklari orasidagi bog‘lanishlar

Detsimetr 10 santimetrli model yordamida, metr esa 10 detsimetr yoki 100 santimetr sifatida tushuntiriladi. Millimetr chizg‘ichdagi bir santimetrning 10 teng qismga bo‘linganini kuzatish orqali, kilometr esa katta masofalarni ifodalash ehtiyoji orqali kiritiladi.

Asosiy munosabatlar: 1 cm = 10 mm; 1 dm = 10 cm; 1 m = 10 dm = 100 cm; 1 km = 1000 m. Bu tengliklar asosida “2 m necha santimetr?”, “350 cm necha metr va necha santimetr?” kabi mashqlar bajariladi. Aralash birlikli 3 m 25 cm, 6 dm 4 cm kabi yozuvlar ham amaliy misollar orqali mustahkamlanadi.

4. Amaliy va hayotiy topshiriqlardan foydalanish

Uzunlikni o‘qitish amaliy faoliyat bilan bog‘langanda samarali bo‘ladi. O‘quvchilar daftar tomonlarini, parta uzunligini, eshik balandligini yoki sport maydonchasining ayrim qismlarini o‘lchaydilar. “Qalam uzunligi 15 ...”, “Sinf xonasining uzunligi 8 ...”,

“Ikki qishloq orasidagi masofa 12 ...” kabi mashqlarda mos o‘lchov birligini tanlaydilar.

Masalalarda uzunliklarni taqqoslash, qo‘shish va ayirish ham muhim. Masalan, 2 m 40 cm + 1 m 35 cm yoki 5 m - 75 cm kabi topshiriqlar arifmetik ko‘nikmalar bilan miqdorlar haqidagi bilimni bog‘laydi.

5. Didaktik o‘yinlar va xatolar ustida ishlash

“Taxmin qil va o‘lcha”, “Qaysi birlik mos?”, “Kim aniq o‘lchaydi?” kabi o‘yinlar o‘quvchilar faolligini oshiradi. O‘quvchi avval predmet uzunligini chamalaydi, so‘ng o‘lchab tekshiradi. Bu usul fazoviy tasavvur va o‘lchash aniqligini rivojlantiradi.

Ko‘p uchraydigan xatolar: o‘lchashni 0 dan boshlamaslik, birlikni yozmaslik, 1 m = 10 cm kabi noto‘g‘ri tengliklar tuzish va masalaga mos bo‘lmagan birlikni tanlashdir. Xatoni tayyor javob bilan tuzatishdan ko‘ra, model, chizg‘ich va amaliy tekshiruv orqali o‘quvchining o‘zi xulosa chiqarishi maqsadga muvofiq.

Uzunlik birliklarini boshqa mavzular bilan integratsiyalash ham yaxshi natija beradi. Geometrik shakllarning tomonlarini o‘lchash, sonli ifodalarda uzunliklarni qo‘shish-ayirish, xaritadagi masofalarni muhokama qilish va texnologiya darslaridagi o‘lchash ishlari o‘quvchiga bir xil bilimning turli vaziyatlarda qo‘llanishini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich matematika darslarida uzunlik va uning o‘lchov birliklarini o‘qitish o‘quvchilarning matematik bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘laydi. Uzunlik tushunchasi taqqoslashdan boshlab, standart birlik bilan o‘lchash, natijani ifodalash, birliklarni almashtirish va masalalarda qo‘llashgacha izchil rivojlantirilishi lozim. Dars jarayonida o‘quvchining chamalash, o‘lchash, tekshirish va izohlash faoliyatlari bir-birini to‘ldirishi, bilimni faqat yozma mashq emas, amaliy tajriba orqali ham mustahkamlashi kerak.

Har bir yangi o‘lchov birligi avvalgi birlik bilan ko‘rgazmali va amaliy tarzda bog‘lansin;

Chizg‘ich, metr tasmasi va boshqa o‘lchash vositalari bilan mustaqil ishlashga muntazam imkoniyat yaratilsin;

Hayotiy masalalar, didaktik o‘yinlar va xatoni mustaqil topishga yo‘naltirilgan mashqlar dars mazmuniga tizimli kiritilsin.

Birliklarni almashtirishga doir mashqlar real o‘lchash natijalari bilan bog‘lanib, son va o‘lchov birligini birgalikda yozish odati shakllantirilsin;

O‘quvchilarning natijalari nafaqat javobning to‘g‘riligi, balki o‘lchash usuli, birlikni tanlash va yechimni izohlashiga ko‘ra ham baholansin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumayev M. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Bayoz, 2022.

2. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G‘. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2005.

3. Tojiboyeva G., Shanasirova Z., Xo‘jayev A.A. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Malik Print Co, 2021.

4. Raximova Sh.A. Boshlang‘ich sinflarda matematika sinfdan tashqari ishlar. – Toshkent: Bookmany Print, 2023.

Maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash va unga qo‘yilgan davr talablari

O‘tamurodova Shoxista Komil qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati yoritilgan. Maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularni mustaqil hayotga tayyorlash, kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish hamda jamiyatda munosib o‘rin egallashiga ko‘maklashish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy mehnat bozori talablari, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va inklyuziv jamiyat tamoyillari sharoitida maxsus maktablarda kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini

takomillashtirish zarurati asoslab berilgan. Maqolada kasbiy ta’lim jarayonida amaliy mashg‘ulotlar, individual yondashuv, mehnat tarbiyasi, kasbga qiziqishni rivojlantirish va ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: maxsus maktab, kasb-hunar, kasbiy tayyorgarlik, maxsus ta’lim, mehnat tarbiyasi, kasbga yo‘naltirish, individual yondashuv, mehnat bozori, kasbiy ko‘nikma.

Аннотация: В статье рассматривается педагогическое, психологическое и социальное значение профессиональной подготовки учащихся специальных школ. Анализируются вопросы подготовки учащихся с особыми образовательными потребностями к самостоятельной жизни, формирования у них профессиональных навыков и содействия их социальной адаптации с учетом индивидуальных возможностей, интересов и способностей. Особое внимание уделяется современным требованиям рынка труда, развитию цифровых технологий и принципам инклюзивного общества. Обосновывается необходимость совершенствования профессиональной ориентации и трудовой подготовки в специальных школах. Раскрывается значение практических занятий, индивидуального подхода, трудового воспитания, развития интереса к профессии и сотрудничества педагогов с родителями в процессе профессиональной подготовки учащихся.

Ключевые слова: специальная школа, профессия, профессиональная подготовка, специальное образование, трудовое воспитание, профессиональная ориентация, индивидуальный подход, рынок труда, профессиональные навыки.

Abstract

This article examines the pedagogical, psychological and social importance of vocational training for students of special schools. It discusses the preparation of students with special educational needs for independent life, the development of vocational skills, and their successful social integration, taking into account their individual

abilities, interests and needs. Particular attention is paid to modern labour market requirements, the development of digital technologies and the principles of an inclusive society. The article emphasizes the need to improve career guidance and vocational training in special schools. The importance of practical training, individualized approaches, labour education, development of professional interests, and cooperation between teachers and parents is also highlighted.

Keywords: special school, vocational training, special education, labour education, career guidance, individualized approach, labour market, professional skills, social adaptation.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda uni mustaqil hayotga tayyorlashdan iborat. Ayniqsa, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va kelajakda muayyan kasbni egallashiga ko‘maklashish muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi.

Maxsus maktablarda ta’lim olayotgan o‘quvchilar umumiy ta’lim maktablari o‘quvchilaridan ta’lim olish imkoniyatlari, rivojlanish xususiyatlari va individual ehtiyojlari bilan farq qilishi mumkin. Shu sababli ularni kasb-hunarga tayyorlash jarayonida oddiy kasbiy bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, amaliy ko‘nikmalar, mehnat intizomi, mas’uliyat, mustaqillik va jamoada ishlash qobiliyatlarini ham shakllantirish zarur. Kasb-hunarga tayyorlash o‘quvchining kelajakdagi hayotida muhim o‘rin tutadi. To‘g‘ri tashkil etilgan kasbiy tayyorgarlik o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, mehnat faoliyatiga qiziqishini kuchaytiradi va jamiyatga foydali shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash zamonaviy maxsus pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur jarayonning asosiy maqsadi o‘quvchiga muayyan kasbiy ko‘nikmalarni berish bilangina cheklanmay, uning **mustaqil hayotga tayyorgarligi, ijtimoiy moslashuvi, mehnat faoliyatida**

ishtirok etishi va individual imkoniyatlariga mos kasbni tanlashiga koʻmaklashishdan iboratdir.

Maxsus pedagogikaga oid tadqiqotlarda rivojlanishida turli xil cheklovlari boʻlgan bolalarning ta’lim-tarbiyasi ularning individual psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarurligi ta’kidlanadi. Xususan, L. Moʻminovaning *“Maxsus pedagogika”* oʻquv qoʻllanmasida maxsus pedagogikaning asosiy masalalari, rivojlanishida nuqsonlari boʻlgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda ularni tarbiyalash masalalari yoritilgan. **Maxsus maktab oʻquvchilarini kasb-hunarga tayyorlashning mazmuni**

Kasb-hunarga tayyorlash — oʻquvchida muayyan kasbga oid bilim, koʻnikma va malakalarni shakllantirish bilan bir qatorda, uning mehnat faoliyatiga psixologik va ijtimoiy jihatdan tayyorligini ta’minlash jarayonidir. Maxsus maktablarda kasbiy tayyorgarlikni tashkil etishda, avvalo, oʻquvchining individual xususiyatlarini oʻrganish muhim. Bunda uning qiziqishi, qobiliyati, jismoniy imkoniyatlari, mustaqil bajarishi mumkin boʻlgan faoliyat turlari hamda kelajakdagi kasbiy ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. Kasb tanlashda oʻquvchining shaxsiy qiziqishi va imkoniyatlarini e’tiborga olish uning kelajakdagi mehnat faoliyatida muvaffaqiyat qozonishiga ijobiy ta’sir koʻrsatadi. Shu sababli maxsus maktablarda kasbga yoʻnaltirish ishlari quyi sinflardanoq bosqichma-bosqich olib borilishi maqsadga muvofiq.Kasbiy tayyorgarlik jarayonida oʻquvchilarga turli mehnat faoliyati turlari haqida ma’lumot berish, amaliy mashgʻulotlar tashkil etish, oddiy mehnat operatsiyalarini bajarishga oʻrgatish, mehnat qurollaridan xavfsiz foydalanish qoidalarini tushuntirish katta ahamiyatga ega.

Oʻzbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarida ham alohida ta’lim ehtiyojlari boʻlgan oʻquvchilarni kasb-hunarga oʻrgatishga alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan nizomga koʻra, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida yuqori sinf oʻquvchilari uchun kasb-hunar oʻquv kurslari tashkil etilishi nazarda tutilgan.

V.S. Raxmonovaning maxsus pedagogikaga oid ishlarida ham maxsus ta’limning mazmunini o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlariga mos tashkil etish masalalariga e’tibor qaratiladi . Mazkur yondashuv kasbiy ta’limda ham o‘z aksini topishi kerak. Xususan, maxsus maktab o‘quvchisiga kasb tanlashda faqat mavjud kasblar ro‘yxatini taklif qilish yetarli emas. O‘quvchining qaysi faoliyat turiga qiziqishi, qanday amaliy harakatlarni bajarishga moyilligi, topshiriqlarni bajarish tezligi, muloqot qilish imkoniyatlari va mustaqil qaror qabul qilish darajasi ham aniqlanishi lozim.

Kasbga yo‘naltirish masalasini umumiy pedagogik nuqtayi nazardan Z.A. Teshaboyev tadqiq etgan. Uning “O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish” o‘quv qo‘llanmasida kasb-hunarga yo‘naltirishning mazmuni, tarkibiy qismlari, vazifalari, kasb tanlashga yo‘llash va zamonaviy yondashuvlar masalalari yoritilgan. Olimning qarashlari maxsus maktab o‘quvchilariga nisbatan qo‘llanganda, kasbga yo‘naltirishni o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati va mavjud imkoniyatlari bilan kasb talablari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlovchi pedagogik jarayon sifatida talqin qilish mumkin.

Individual yondashuvning ahamiyati

Maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashda individual yondashuv asosiy tamoyillardan biridir. Chunki har bir o‘quvchining rivojlanish darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish imkoniyati turlicha bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchining imkoniyatini to‘g‘ri aniqlab, unga mos kasbiy yo‘nalishni tanlashi kerak. Masalan, ayrim o‘quvchilar tikuvchilik, pazandachilik, hunarmandchilik, yog‘ochga ishlov berish yoki qishloq xo‘jaligi ishlariga qiziqishi mumkin. Boshqa o‘quvchilar esa kompyuter texnologiyalari, xizmat ko‘rsatish yoki boshqa amaliy faoliyat turlariga moyillik bildirishi mumkin.Individual yondashuv o‘quvchiga topshiriqlarni o‘z imkoniyatiga mos ravishda bajarish imkonini beradi. Natijada unda muvaffaqiyat hissi, o‘ziga ishonch va mehnatga ijobiy munosabat shakllanadi.

Kasbiy tayyorgarlikda amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni

Maxsus maktablarda kasb-hunarga tayyorlash jarayonida nazariy bilimlardan ko‘ra amaliy mashg‘ulotlarning ulushi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki amaliy faoliyat orqali o‘quvchi kasbga oid harakatlarni bevosita bajarib ko‘radi va zarur ko‘nikmalarni takrorlash orqali mustahkamlaydi.Amaliy mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarga mehnat qurollaridan foydalanish, ish joyini tashkil etish, mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilish, topshiriqni bosqichma-bosqich bajarish kabi ko‘nikmalar singdiriladi.Shuningdek, o‘quvchilarni kichik guruhlarda ishlashga o‘rgatish ham muhim. Guruhli faoliyat ularda hamkorlik, o‘zaro yordam, muloqot va mas’uliyat kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Davr talablari va zamonaviy kasbiy tayyorgarlik

Hozirgi davrda mehnat bozori tez sur’atlarda o‘zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, yangi kasblarning paydo bo‘lishi va xizmat ko‘rsatish sohasining kengayishi kasbiy ta’lim mazmuniga ham yangi talablarni qo‘ymoqda.Shu sababli maxsus maktablarda kasb-hunarga tayyorlash jarayoni ham zamonaviy talablar asosida takomillashtirilishi kerak. O‘quvchilarga an’anaviy mehnat ko‘nikmalari bilan bir qatorda, imkon qadar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, axborotni izlash, oddiy raqamli vositalar bilan ishlash, muloqot qilish va jamoada faoliyat yuritish kabi kompetensiyalarni shakllantirish zarur.Bugungi kunda ish beruvchilar xodimdan faqat muayyan ishni bajarish ko‘nikmasini emas, balki mehnat intizomiga rioya qilish, topshiriqni vaqtida bajarish, jamoa bilan ishlash, mas’uliyatli bo‘lish va yangi vaziyatlarga moslasha olish kabi sifatlarni ham talab qilmoqda.Demak, maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash jarayoni zamonaviy mehnat bozorining real ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim.

Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi

O‘quvchini kasb-hunarga tayyorlashda maktab va oila hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandining qiziqishi va imkoniyatlarini yaxshi bilishi sababli kasb tanlash

jarayonida muhim hamkor bo‘la oladi.O‘qituvchi, psixolog, ota-ona va boshqa mutaxassislarning o‘zaro hamkorligi orqali o‘quvchining kasbiy imkoniyatlarini aniqroq belgilash mumkin. Bunda ota-onalarga farzandining imkoniyatlari va kasbiy istiqbollari haqida to‘g‘ri va xolis ma’lumot berish muhim.Maktabda egallangan mehnat ko‘nikmalarining oilada ham qo‘llab-quvvatlanishi o‘quvchining mustaqillik darajasini oshiradi. Oddiy uy yumushlarida ishtirok etish, o‘ziga xizmat qilish, buyumlarni tartibga keltirish va turli amaliy vazifalarni bajarish ham kasbiy tayyorgarlikning dastlabki ko‘rinishlari sifatida qaralishi mumkin.

Kasb-hunarga tayyorlashni takomillashtirish yo‘llari

Maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- o‘quvchilarning individual qobiliyat va qiziqishlarini muntazam o‘rganish;
- kasbga yo‘naltirish ishlarini erta bosqichdan boshlash;
- amaliy mashg‘ulotlar soni va sifatini oshirish;
- zamonaviy kasblar haqida o‘quvchilarga tushunarli ma’lumotlar berish;
- mehnat xavfsizligi va mehnat madaniyatini shakllantirish;
- o‘quvchilarda mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ota-onalar bilan muntazam hamkorlik qilish;
- kasb-hunar ta’limi tashkilotlari va ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirish;
- zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;
- o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligini amaliy natijalar asosida baholash.

Mazkur yo‘nalishlarning tizimli ravishda amalga oshirilishi maxsus maktab bitiruvchilarining kelgusida mustaqil hayotga moslashishiga va mehnat faoliyatida o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy

qismi hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlikning asosiy maqsadi nafaqat o‘quvchiga ma’lum bir kasb bo‘yicha boshlang‘ich bilim va ko‘nikmalarni berish, balki uni mustaqil hayotga, mehnat faoliyatiga va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashdan iborat. Zamonaviy davr talablari maxsus maktablarda kasbiy ta’lim mazmunini yangilashni, amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirishni va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni talab etmoqda. Bunda o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish, kasbiy qiziqishini aniqlash va unga mos ta’lim sharoitlarini yaratish muhimdir. Shuningdek, pedagoglar, psixologlar, ota-onalar, kasb-hunar ta’limi tashkilotlari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish maxsus maktab o‘quvchilarining kasbiy va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. To‘g‘ri tashkil etilgan kasb-hunarga tayyorlash jarayoni har bir o‘quvchining imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga va uning jamiyatda faol ishtirok etishiga sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va kasb-hunar ta’limini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
3. Raxmonova V.S. Maxsus pedagogika**.** – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. – 145 b.
4. Teshaboyev Z.A. O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish**:** o‘quv qo‘llanma. – Farg‘ona: Classic, 2022. – ISBN 978-9943-8948-2-2.
5. Pedagogika va maxsus pedagogika fanlari bo‘yicha o‘quv adabiyotlari.
6. Kasbga yo‘naltirish va mehnat tarbiyasi bo‘yicha ilmiy-metodik manbalar.

Elektron saytlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. *Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida*. Lex. Uz

2. Maxsus maktab o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik tizimi. — ZiyoNET elektron kutubxonasi.

Методы развития рефлексивного мышления у детей дошкольного возраста на примере темы «Кухонная посуда и принадлежности»

Аблаева Эмине Алижановна
Баширов Ильяс
Воспитатели дошкольных учреждений

Аннотация. В статье рассматриваются доступные воспитателю методы развития рефлексивного мышления у детей дошкольного возраста. В качестве практического материала выбрана тема «Кухонная посуда и принадлежности», близкая повседневному опыту ребёнка. Раскрываются значение детского рассуждения, умения замечать собственные действия, объяснять выбор, сравнивать результаты и делать выводы. Представлены игровые приёмы, вопросы для обсуждения, примеры занятий и критерии наблюдения за проявлениями рефлексии. Материал может быть использован воспитателями при организации познавательной и речевой деятельности в дошкольной группе.

Ключевые слова: дошкольное образование, рефлексивное мышление, познавательное развитие, диалог, игровая деятельность, кухонная посуда, принадлежности, самооценка, вопросы воспитателя.

Abstract. This article examines methods available to educators for developing reflective thinking in preschool-aged children. The topic "Kitchenware and Utensils"—a subject familiar from a child's everyday experience—is used as practical material. The article explores the significance of children's reasoning, their ability to notice their own actions, explain their choices, compare results, and draw conclusions. It presents game-based techniques, discussion

questions, sample activities, and criteria for observing manifestations of reflection. This material can be used by educators when organizing cognitive and language-related activities in a preschool setting.

Keywords: preschool education, reflective thinking, cognitive development, dialogue, play-based activity, kitchenware, utensils, self-assessment, educator-posed questions.

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv fikrlashni rivojlantirish uchun o'qituvchilar uchun mavjud bo'lgan usullarni o'rganadi. Amaliy foydalanish uchun tanlangan mavzu "Oshxona anjomlari va idishlari" bo'lib, u bolalarning kundalik tajribalari bilan bog'liq. Unda bolalarning fikrlashining ahamiyati, o'z harakatlarini payqash, tanlovlarini tushuntirish, natijalarni taqqoslash va xulosalar chiqarish qobiliyatlari o'rganiladi. O'yin texnikasi, muhokama savollari, namunaviy mashg'ulotlar va mulohazalarni kuzatish mezonlari keltirilgan. Ushbu material o'qituvchilar tomonidan maktabgacha ta'lim guruhlarida kognitiv va nutqiy faoliyatni tashkil qilishda foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, refleksiv fikrlash, kognitiv rivojlanish, muloqot, o'yin faoliyati, oshxona anjomlari, idishlar, o'ziga ishonch, o'qituvchining savollari.

Дошкольное детство является важным периодом становления самостоятельности, любознательности и способности ребёнка осмысливать собственные действия. Дети активно задают вопросы, сравнивают предметы, пробуют разные способы решения задач и постепенно начинают объяснять, почему поступили именно так. Задача воспитателя состоит не только в передаче новых сведений, но и в создании условий, в которых ребёнок учится думать, рассуждать, проверять свои предположения и оценивать полученный результат.

Одним из направлений такой работы является развитие рефлексивного мышления. В дошкольном возрасте оно проявляется в доступной форме: ребёнок может рассказать, что

он делал, что получилось, что вызвало затруднение и как можно поступить иначе. Это ещё не сложный анализ собственных мыслей, характерный для взрослого человека, а первые шаги к осознанному отношению к своей деятельности.

Тема «Кухонная посуда и принадлежности» удобна для такой работы,поскольку знакома детям по домашнему быту и повседневным наблюдениям. Чашка, тарелка, ложка, кастрюля, сковорода, дуршлаг и другие предметы отличаются формой, материалом и назначением. Их можно сравнивать, распределять по группам, выбирать для конкретной ситуации и обсуждать правила безопасного использования. При этом важно учитывать возраст детей и не допускать самостоятельного обращения с горячими, острыми или электрическими предметами.

Цель статьи: рассмотреть методы развития рефлексивного мышления у дошкольников на материале темы «Кухонная посуда и принадлежности» и предложить практические приёмы для повседневной работы воспитателя.

Задачи: уточнить понятие рефлексивного мышления применительно к дошкольному возрасту; определить педагогические условия его развития; описать игровые и речевые методы; предложить примеры заданий и способы наблюдения за результатами.

Понятие и значение рефлексивного мышления в дошкольном возрасте

Под рефлексией в образовательной практике понимают способность человека обращать внимание на собственные действия и их результаты, осознавать затруднения, объяснять свой выбор и намечать дальнейшие шаги. У дошкольников эти умения формируются постепенно и тесно связаны с речью, игрой, общением со взрослыми и сверстниками. Поэтому развитие рефлексии не следует сводить к требованию «оценить себя» или назвать ошибку. Ребёнку необходимы

понятные вопросы, время на размышление и доброжелательная поддержка.

Например, после игры с предметными карточками воспитатель может спросить: «Как ты решил, куда положить эту ложку?», «Что помогло тебе догадаться?», «Что можно сделать, если мы не согласны друг с другом?». Такие вопросы побуждают ребёнка не только назвать ответ, но и рассказать о ходе своих рассуждений. Даже короткое объяснение — «я положил чашку сюда, потому что из неё пьют» — уже показывает связь между выбором и его обоснованием.

Рефлексивные умения поддерживают развитие речи, логического мышления, способности принимать решения и взаимодействовать с другими детьми. Ребёнок учится замечать, что один и тот же предмет можно рассматривать по разным признакам: материалу, размеру, назначению или месту хранения. Он также постепенно понимает, что ошибочный ответ не означает неудачу: его можно проверить, обсудить и исправить.

Работа должна соответствовать возрасту. Младшим дошкольникам подходят конкретные действия, наглядность и вопросы с коротким ответом. Детям среднего дошкольного возраста можно предлагать сравнение по одному-двум признакам и объяснение выбора. Старшие дошкольники способны обсуждать несколько вариантов решения, выдвигать предположения и оценивать, какой способ оказался удобнее и почему.

Педагогические условия развития реф лексии

Для успешной работы важно создать атмосферу психологической безопасности. Воспитатель выслушивает детские ответы без насмешек, не сравнивает детей между собой и помогает уточнить мысль. Если ребёнок затрудняется, можно предложить выбор из двух вариантов, показать предмет или начать фразу: «Я выбрал этот предмет, потому что…». Такая поддержка помогает ребёнку постепенно переходить от коротких ответов к самостоятельным объяснениям.

Второе условие — опора на практический опыт. Предметы и изображения должны быть знакомы детям и вызывать желание исследовать. Полезно предлагать не только готовые ответы, но и небольшие проблемные ситуации:

«Чем удобнее перемешать салат?», «Почему для супа нужна глубокая тарелка?», «Как понять, какой предмет нельзя трогать без взрослого?». Вопросы не должны превращаться в проверку на запоминание: важно, чтобы ребёнок мог рассуждать и обосновывать свой вариант.

Третье условие — регулярность. Рефлексия эффективнее развивается в коротких эпизодах в течение дня, а не только в конце специального занятия. Обсудить выбор можно после дидактической игры, конструирования, дежурства или сюжетно-ролевой игры «Кухня». Воспитателю следует оставлять достаточно времени для ответов и учитывать, что разные дети выражают мысли с разной скоростью.

Методы и приёмы работы на теме «Кухонная посуда и принадлежности» Наблюдение и обследование предметов

Воспитатель предлагает рассмотреть безопасные предметы или их изображения: чашку, ложку, тарелку, кастрюлю, сковороду, сито, половник. Дети называют предмет, описывают его форму, размер, материал и назначение. После наблюдения важно задать вопросы: «Что ты заметил?»,

«Чем эти предметы похожи?», «Чем отличаются?», «Какой признак помог тебе сделать вывод?». Ребёнок учится опираться на наблюдаемые свойства, а не только на случайное впечатление.

Сравнение и классиф икация

Детям предлагают распределить карточки по разным основаниям: посуда для питья, для еды, для приготовления пищи; предметы из металла, стекла, дерева или пластика; большие и маленькие предметы. Затем воспитатель просит объяснить принцип группировки. Полезно предложить изменить правило: сначала рассортировать по назначению, а

потом — по материалу. Это помогает увидеть, что один предмет может входить в разные группы в зависимости от выбранного признака.

Проблемные вопросы и ситуации

Проблемная ситуация побуждает ребёнка искать объяснение. Например: «На столе стоят чашка, кастрюля и ложка. Что понадобится, чтобы разлить суп по тарелкам? Почему?». Или: «Нужно вымыть яблоко. Какой предмет может помочь?». После ответа воспитатель уточняет: «Почему ты выбрал именно его?», «Есть ли другой способ?», «Как проверить, подходит ли твой

вариант?». При этом допускается несколько обоснованных ответов, если они соответствуют условиям задачи.

Дидактические игры

Игра «Что изменилось?» развивает наблюдательность и умение объяснять. Воспитатель размещает несколько карточек с кухонными предметами, предлагает детям запомнить их, затем убирает одну карточку или меняет расположение. После ответа ребёнок рассказывает, что помогло ему заметить изменение. В игре «Найди пару» дети соединяют предмет с его назначением или изображением ситуации, в которой он используется. Важно завершать игру коротким обсуждением: «Что было лёгким?», «Что оказалось трудным?», « Как ты догадался?».

Сюжетно- ролевая игра «Кухня»

В сюжетно-ролевой игре дети распределяют роли, накрывают условный стол, выбирают подходящую посуду и договариваются о последовательности действий. Воспитатель не руководит каждым шагом, а наблюдает и при необходимости задаёт вопросы: «Что нам понадобится сначала?», «Почему для напитка ты выбрал чашку?», «Что можно сделать, если тарелок не хватает?». В конце участники вспоминают, как они договорились, что получилось хорошо и что в следующий раз можно организовать иначе.

Речевые приёмы и завершение деятельности

Полезны фразы-опоры: «Я думаю, что…», «Я выбрал…, потому что…»,

«Сначала я сделал…, затем…», «Мне помогло…», «В следующий раз я попробую…». Их можно использовать в беседе, игре и творческой работе. В конце занятия детям предлагают выбрать картинку-настроение или закончить одну фразу: «Сегодня я узнал…», «Мне было трудно…», «Я понял, что…». Не нужно требовать развёрнутого ответа от каждого ребёнка:

достаточно посильного участия и постепенного расширения высказываний.

Пример организации занятия

Тема занятия: «Какая посуда для чего нужна?». Возрастная группа: средняя или старшая дошкольная группа; содержание и сложность заданий воспитатель адаптирует под возможности детей. Материалы: безопасная игрушечная посуда, карточки с изображениями кухонных предметов, карточки с продуктами и ситуациями.

1. Мотивация. Воспитатель сообщает, что куклы собираются на обед, но не знают,

какие предметы поставить на стол. Детям предлагается помочь и объяснить свой выбор.

2. Исследование. Дети рассматривают предметы, называют их, описывают назначение и сравнивают. Воспитатель задаёт вопросы: «Чем чашка отличается от тарелки?», « Какая посуда нужна для приготовления, а какая — для подачи еды?»

3. Решение задачи. Каждый ребёнок выбирает предметы для заданной ситуации и объясняет решение. Если ответы различаются, воспитатель предлагает проверить их по назначению предметов и условиям задачи.

4. Совместное обсуждение. Дети рассказывают, что помогло им сделать выбор, какие варианты они рассматривали и что изменили бы при повторении задания.

5. Итоговая рефлексия. Воспитатель предлагает

завершить одну из фраз: «Теперь я знаю…», «Я догадался, потому что…», «Мне было непросто…». Ответы принимаются спокойно, без оценивания личности ребёнка.

Ожидаемый образовательный результат — не обязательное запоминание названий всех предметов, а опыт самостоятельного выбора и его объяснения. Дети упражняются в сравнении, рассуждении, речевомоф ормлении мысли и оценке собственных действий.

Наблюдение за развитием реф лексивных умений

Воспитатель может вести краткие наблюдения во время игр и занятий. Цель наблюдения — увидеть динамику каждого ребёнка и подобрать подходящую помощь, а не выставить оценку. Удобно обращать внимание на несколько проявлений: ребёнок называет выполненное действие; объясняет выбор; сравнивает варианты; замечает затруднение; принимает подсказку и

пробует снова; может сказать, что получилось и что хотелось бы изменить.

Условно можно выделить три уровня проявления навыка. На начальном уровне ребёнок чаще действует по образцу и отвечает после наводящего вопроса. На развивающемся уровне он объясняет отдельные решения, иногда нуждается в подсказке. На более самостоятельном уровне ребёнок может предложить способ решения, обосновать его и оценить результат. Эти уровни не являются диагнозом и не должны использоваться для сравнения детей: они нужны воспитателю для планирования дальнейшей работы. Для поддержки прогресса полезно фиксировать конкретные наблюдения, например: «самостоятельно объяснил, почему выбрал глубокую тарелку» или

«после вопроса смог назвать признак, по которому разделил карточки». Такие записи информативнее общих отметок «хорошо» или «плохо». При повторении игры можно менять материал, сохраняя знакомую структуру

вопросов, чтобы ребёнок переносил умение рассуждать

на новые ситуации.

Практические рекомендации воспитателю

Во-первых, задавайте открытые вопросы и выдерживайте паузу, чтобы ребёнок успел подумать. Во-вторых, просите объяснить ход решения, а не только назвать правильный предмет. В-третьих, поощряйте попытки и самостоятельные рассуждения, даже если ответ требует уточнения. В-четвёртых, предлагайте детям разные способы группировки и обсуждайте, почему каждый способ может быть полезен. В-пятых, используйте повседневные ситуации: сервировку игрушечного стола, рассматривание иллюстраций, уборку игрового уголка и беседы о домашних обязанностях. Особое внимание следует уделять безопасности. Дошкольникам можно показывать изображения ножей, горячей плиты, кипящей воды и электроприборов, обсуждая правила поведения, но нельзя предоставлять им опасные предметы для самостоятельного исследования. Практические действия проводят только с безопасными материалами и под контролем взрослого. Педагог также должен учитывать культурные и семейные особенности: кухонные предметы и привычки могут различаться, и это-можно использовать как повод для уважительного обмена опытом.

Развитие рефлексивного мышления у дошкольников происходит постепенно и требует систематической, доброжелательной поддержки. Воспитатель помогает ребёнку осознавать собственные действия, объяснять выбор, замечать затруднения и делать простые выводы. Наиболее доступными средствами являются наблюдение, сравнение, классификация, проблемные вопросы, дидактические и сюжетно-ролевые игры, а также короткое обсуждение результатов.

Тема «Кухонная посуда и принадлежности» предоставляет широкие возможности для такой работы, поскольку связывает обучение с близким детям жизненным опытом. Рассматривая и распределяя предметы, выбирая подходящую посуду для условной ситуации и объясняя своё решение, ребёнок

одновременно развивает речь, познавательную активность, самостоятельность и способность оценивать ход своей деятельности. Таким образом, эффективная работа по развитию рефлексии не требует сложного оборудования. Главное — организовать содержательную деятельность, задавать понятные вопросы, уважать детские ответы и регулярно предоставлять возможность подумать о том, что было сделано и чему удалось научиться.

Список использованной литературы

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 1999. Эльконин Д. Б. Психология игры. — Москва: Владос, 1999.

2. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2 т. — Москва: Педагогика, 1986.

3.Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования: приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 октября 2013 г. № 1155 (с последующими изменениями).

4.Федеральная образовательная программа дошкольного образования: утверждена приказом Министерства просвещения Российской Федерации от 25 ноября 2022 г. № 1028.

Musiqa darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish

Bozorova Munisa Juraqulovna
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
20-maktab musiqa fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada musiqa darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Musiqiy eshitish, tasavvur, ritm tuyg‘usi, ijodiy tafakkur va

improvizatsiyani rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Interfaol metodlar, musiqiy o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. O‘quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish va ijodiy faolligini rag‘batlantirishning ahamiyati asoslangan. Musiqa o‘qituvchisining ijodiy muhit yaratishdagi roli ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, ijodiy qobiliyat, ijodiy tafakkur, musiqiy eshitish, musiqiy tasavvur, ritm, improvizatsiya, kreativlik, interfaol metod, musiqiy o‘yin, raqamli texnologiya, individual yondashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические основы развития творческих способностей учащихся на уроках музыки. Анализируются возможности развития музыкального слуха, воображения, чувства ритма, творческого мышления и навыков импровизации. Раскрывается значение интерактивных методов, музыкальных игр, творческих заданий и цифровых технологий. Особое внимание уделяется индивидуальному подходу и поддержке творческой активности учащихся. Определяется роль учителя музыки в создании творческой образовательной среды.

Ключевые слова: музыкальное образование, творческие способности, творческое мышление, музыкальный слух, музыкальное воображение, чувство ритма, импровизация, креативность, интерактивные методы, музыкальные игры, цифровые технологии, индивидуальный подход.

Abstract: This article examines the pedagogical foundations of developing students’ creative abilities in music lessons. It focuses on musical hearing, imagination, sense of rhythm, creative thinking, and improvisation. The article highlights the use of interactive methods, musical games, creative tasks, and digital technologies. Particular attention is given to individual approaches and the

encouragement of students' creative activity. The role of the music teacher in creating a creative learning environment is also discussed.

Keywords: music education, creative abilities, creative thinking, musical hearing, musical imagination, sense of rhythm, improvisation, creativity, interactive methods, musical games, digital technologies, individual approach.

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchini tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki mustaqil fikrlaydigan, izlanadigan, yangilik yaratishga intiladigan va o'z fikrini ijodiy ifoda eta oladigan shaxs sifatida shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan musiqa ta'limi o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun katta pedagogik imkoniyatlarga ega.

Musiqa insonning hissiy olamiga bevosita ta'sir qiladigan san'at turi bo'lib, uning yordamida o'quvchining estetik didi, obrazli tafakkuri, tasavvuri, xotirasi, diqqat-e'tibori, eshitish qobiliyati va ijodiy faolligi rivojlanadi. Musiqa darsining boshqa fanlardan farqli jihati shundaki, unda o'quvchi bir vaqtning o'zida tinglovchi, ijrochi, tahlilchi va ijodkor sifatida faoliyat olib borishi mumkin.

O'quvchining musiqa darsidagi ijodiy faoliyati faqat qo'shiq kuylash yoki cholg'u asbobida ijro etish bilangina chegaralanmaydi. Musiqiy obrazni tasavvur qilish, kuyga mos harakat topish, ritmik shakl yaratish, berilgan musiqiy motivni davom ettirish, musiqa xaritasini tuzish, asar mazmunini tasviriy vositalar orqali ifodalash, musiqaga munosabat bildirish va improvizatsiya qilish ham ijodiy faoliyatning muhim ko'rinishlaridir.

Shuning uchun musiqa o'qituvchisi oldida turgan asosiy vazifalardan biri o'quvchining tabiiy ijodiy imkoniyatlarini aniqlash va ularni rivojlantirish uchun pedagogik jihatdan qulay sharoit yaratishdan iborat.

Ijodiy qobiliyat insonning mavjud bilim va tajribalar asosida yangi g‘oya, obraz, usul yoki yechim yaratish imkoniyatini ifodalaydi. Musiqa ta’limida ijodiy qobiliyat musiqiy materialni o‘zlashtirish, uni anglash, qayta talqin qilish va mustaqil ravishda yangi musiqiy ifoda shakllarini yaratish jarayonida namoyon bo‘ladi.

Musiqiy ijodiy qobiliyatning tarkibiga bir nechta muhim jihatlarni kiritish mumkin.

Birinchisi **-** musiqiy eshitish qobiliyati. O‘quvchining tovush balandligi, ritm, temp, dinamika va melodik harakatlarni farqlay olishi uning keyingi musiqiy rivojlanishi uchun asos bo‘ladi.

Ikkinchisi - musiqiy tasavvur. O‘quvchi eshitilgan kuy yoki musiqiy obraz asosida ma’lum bir tasavvurni shakllantira olishi kerak.

Uchinchisi - musiqiy tafakkur. Bu musiqiy asarning tuzilishi, xarakteri, janri, ifoda vositalari va mazmuni o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash imkonini beradi.

To‘rtinchisi - improvizatsiya qobiliyati**.** O‘quvchining berilgan ritm, kuy yoki musiqiy obraz asosida yangi variant yaratishi uning ijodiy mustaqilligini namoyon etadi.

Beshinchisi **-** musiqiy-emotsional idrok. O‘quvchi musiqaning kayfiyati va obrazini his etib, uni o‘z munosabati orqali ifodalay olishi muhim.

Demak, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish musiqa darsining alohida bir bosqichiga emas, balki butun ta’lim jarayoniga singdirilishi lozim.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari samarali rivojlanishi uchun avvalo qulay psixologik-pedagogik muhit yaratilishi zarur. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda qilishdan qo‘rqmasligi, xato qilish tabiiy jarayon ekanligini anglashi va o‘qituvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini his qilishi kerak.

Ijodiy faoliyatda bitta “to‘g‘ri javob”ga haddan tashqari bog‘lanib qolish o‘quvchining tashabbuskorligini cheklashi mumkin. Masalan, musiqa tinglangandan keyin barcha o‘quvchilardan bir xil kayfiyatni aytishni talab qilish o‘rniga, turli javoblarning mavjudligini tan olish va ularni musiqiy dalillar bilan asoslashga o‘rgatish samaraliroqdir.

Ijodiy muhitni yaratishda o‘qituvchi quyidagi tamoyillarga amal qilishi maqsadga muvofiq:

o‘quvchi fikrini hurmat qilish;

mustaqil javoblarni rag‘batlantirish;

xatolarni rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilish;

o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish;

oddiydan murakkabga qarab ijodiy topshiriqlarni tashkil etish;

o‘quvchini mustaqil izlanishga undash;

ijodiy natijani faqat yakuniy mahsulot bilan emas, jarayon bilan ham baholash.

Ijodiy topshiriqlar o‘quvchini musiqiy faoliyatning faol subyektiga aylantiradi. Bunday topshiriqlar o‘quvchidan mavjud bilimlarni takrorlashni emas, balki ularni yangi vaziyatda qo‘llashni talab qiladi. Masalan, o‘quvchilarga qisqa ritmik motiv berilib, uni davom ettirish topshirig‘i berilishi mumkin. Boshqa bir topshiriqda kuy tinglatilib, uning xarakteriga mos ranglar, obrazlar yoki harakatlarni topish so‘raladi.

Quyidagi ijodiy topshiriqlardan foydalanish mumkin:

“Kuyga davom top” - o‘quvchi berilgan musiqiy motivni o‘z tasavvuriga ko‘ra davom ettiradi.

“Ritm yarat” - o‘quvchi ma’lum o‘lchov asosida o‘z ritmik shaklini yaratadi.

“Musiqani tasvirla” - tinglangan asarning mazmuni rasm, rang yoki grafik belgilar yordamida ifodalanadi.

“Musiqaga harakat top” - musiqa xarakteriga mos harakatlar yaratiladi.

“Musiqiy savol-javob” - bir guruh qisqa musiqiy motiv ijro etadi, ikkinchi guruh unga mos javob yaratadi.

“Yangi yakun” - o‘quvchi musiqiy asarning berilgan qismiga ijodiy yakun taklif qiladi.

Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytirib, musiqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Musiqiy o‘yinlar ayniqsa kichik va o‘rta yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. O‘yin jarayonida o‘quvchi musiqiy topshiriqni tabiiy va emotsional tarzda bajaradi.

Masalan, “Ritmni davom ettir”, “Musiqiy jumboq”, “Qaysi cholg‘u?”, “Kayfiyatni top”, “Kuyga mos harakat yarat” kabi o‘yinlar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi.

Musiqiy o‘yinlarning pedagogik qiymati shundaki, ular bir vaqtning o‘zida bir nechta qobiliyatni rivojlantirishi mumkin. O‘quvchi ritmni eshitadi, uni takrorlaydi, mustaqil variant yaratadi, guruh bilan hamkorlik qiladi va o‘z ijodiy yechimini namoyish etadi.

Improvizatsiya musiqa ta’limida ijodkorlikning eng muhim shakllaridan biridir. O‘quvchi improvizatsiya jarayonida mavjud musiqiy bilim va ko‘nikmalaridan foydalanib, yangi musiqiy yechim yaratadi.

Boshlang‘ich bosqichda improvizatsiya juda sodda shaklda tashkil etilishi mumkin. Masalan, o‘qituvchi ma’lum ritmni beradi, o‘quvchi esa unga javoban boshqa ritm yaratadi. Keyingi bosqichlarda qisqa melodik motiv, ritmik naqsh yoki musiqiy dialog yaratish topshiriladi.

Improvizatsiya o‘quvchida musiqiy mustaqillik, tezkor fikrlash, eshitish nazorati va o‘z g‘oyasini ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar musiqa ta’limining mazmunini boyitish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Audio, video, multimedia taqdimotlari, interaktiv topshiriqlar va raqamli musiqa vositalari o‘quvchilarning musiqiy materialni turli kanallar orqali qabul qilishiga yordam beradi.

Raqamli vositalardan foydalanishda asosiy e’tibor texnologiyaning o‘ziga emas, uning pedagogik maqsadiga qaratilishi kerak.

Masalan, o‘quvchilar tinglangan musiqiy asarning ritmik xususiyatlarini aniqlashi, asar kayfiyatini vizual tasvir orqali ifodalashi yoki berilgan musiqiy fragment asosida o‘z ijodiy variantini yaratishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar ayniqsa mustaqil ijodiy ishlarni tashkil etishda qulay imkoniyat yaratadi.

Musiqa darslarini tasviriy san’at, adabiyot, tarix, ona tili, raqs va axborot texnologiyalari bilan integratsiyalash o‘quvchilarning ijodiy fikrlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Masalan, o‘quvchilar biror musiqa asarini tinglab, uning asosida rasm chizishi mumkin. Adabiyot bilan integratsiyada musiqa asariga mos she’riy obraz topish yoki musiqa va adabiy matn o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash mumkin.

Tarix bilan bog‘lash orqali muayyan musiqiy asarning yaratilish davri va ijtimoiy-madaniy muhiti o‘rganiladi.

Bunday integratsiya o‘quvchiga musiqani alohida hodisa sifatida emas, balki insoniyatning umumiy madaniy tajribasining bir qismi sifatida anglash imkonini beradi.

O‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlari tabiatan va rivojlanish darajasi jihatidan turlicha bo‘ladi. Shuning uchun barcha o‘quvchilarga bir xil murakkablikdagi ijodiy topshiriqlarni berish har doim ham kutilgan natijani bermaydi.

Musiqiy qobiliyati yuqori o‘quvchiga murakkabroq improvizatsiya yoki mustaqil musiqiy loyiha berilishi mumkin. Qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadigan o‘quvchiga esa sodda ritmik yoki musiqiy tasviriy topshiriq taklif etiladi.

Muhimi, differensial yondashuv o‘quvchilarni bir-biridan ustun yoki past deb ajratishga emas, balki har bir bolaning o‘z imkoniyatlari doirasida rivojlanishini ta’minlashga xizmat qilishi kerak.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda o‘qituvchining shaxsiy namunasining o‘rni juda katta. Ijodkor o‘qituvchi o‘quvchini ham izlanishga undaydi.

O‘qituvchi dars davomida o‘quvchilarning noodatiy javoblarini qo‘llab-quvvatlashi, ularga savol berishi, fikrini asoslashga imkon yaratishi va ijodiy tashabbuslarini rag‘batlantirishi zarur.

“Bu noto‘g‘ri” degan keskin baho o‘rniga “Bu fikringni qanday asoslay olasan?”, “Yana qanday variant bo‘lishi mumkin?”, “Buni musiqa orqali qanday ifodalash mumkin?” kabi savollar o‘quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

Demak, musiqa o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchining ijodiy rivojlanishini tashkil etuvchi pedagogik fasilitator sifatida ham faoliyat olib borishi lozim.

Musiqa darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy musiqa ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Musiqa o‘quvchining hissiy, estetik, intellektual va ijodiy rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatishi bilan alohida pedagogik imkoniyatga ega.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari faqat musiqiy bilimlarni o‘zlashtirish orqali emas, balki faol tinglash, kuylash, cholg‘u ijrochiligi, improvizatsiya, musiqiy o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, loyiha faoliyati va mustaqil izlanish jarayonida samarali rivojlanadi.

Ijodiy ta’lim muhitini yaratishda musiqa o‘qituvchisining pedagogik mahorati alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishi, ularning tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi, xatolarni ijodiy izlanishning tabiiy qismi sifatida qabul qilishi va har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini rag‘batlantirishi zarur.

Shuningdek, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar va fanlararo integratsiyadan oqilona foydalanish musiqa darslarining mazmunini boyitib, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Eng muhimi, musiqa darsi o‘quvchining “to‘g‘ri javobni topishi”ga emas, balki musiqani his qilishi, anglashiga, o‘z fikrini ifodalashi va yangi g‘oya yaratishiga imkon beradigan ijodiy makonga aylanishi lozim.

Shunday ekan, musiqa ta’limida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan tizimli metodik yondashuv o‘quvchilarning nafaqat musiqiy kompetensiyalarini, balki ularning mustaqil fikrlashi, estetik dunyoqarashi, kommunikativ ko‘nikmalari, tasavvuri va shaxsiy ijodiy salohiyatini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. - Toshkent, 2020.

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2019.

3. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. - Toshkent. 2013.

4. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2010.

5. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. -Toshkent, 2016.

Musiqaning o‘quvchilar ruhiy holatiga ta’siri va uning psixologik xususiyatlari

Bektemirova Nazokat Ortiqboyevna
Jizzax viloyati Zomin tumani
14-maktab musiqa fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqaning o‘quvchilar ruhiy-emotsional holatiga ta’siri va ushbu jarayonning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Musiqa insonning hissiyotlari, kayfiyati, diqqat-e’tibori, xotirasi va motivatsiyasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan muhim san’at vositasi sifatida qaraladi. Maqolada musiqa tinglash, qo‘shiq kuylash va musiqiy-ijodiy faoliyatning o‘quvchilarda ijobiy emotsional muhitni shakllantirish, ruhiy zo‘riqishni kamaytirish va o‘quv faoliyatiga qiziqishni oshirishdagi pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, musiqa darslarida o‘quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati asoslangan. Musiqadan maqsadli va pedagogik jihatdan to‘g‘ri foydalanish o‘quvchilarning emotsional barqarorligi, estetik idroki va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: musiqa, psixologiya, ruhiy holat, emotsiya, kayfiyat, o‘quvchi, musiqiy idrok, diqqat, xotira, motivatsiya, musiqiy faoliyat, estetik tarbiya.

Аннотация: В статье анализируется влияние музыки на психоэмоциональное состояние учащихся и психологические особенности данного процесса. Музыка рассматривается как важное средство искусства, способное воздействовать на эмоциональное состояние, настроение, внимание, память и мотивацию человека. Освещаются педагогические возможности слушания музыки, пения и музыкально-творческой деятельности в создании положительной эмоциональной атмосферы, снижении психического напряжения и повышении интереса учащихся к учебной деятельности. Особое внимание уделяется необходимости

учитывать возрастные и индивидуально-психологические особенности учащихся на уроках музыки. Обосновано, что целенаправленное и педагогически грамотное использование музыки способствует развитию эмоциональной устойчивости, эстетического восприятия и социальной активности учащихся.

Ключевые слова: музыка, психология, психическое состояние, эмоции, настроение, учащиеся, музыкальное восприятие, внимание, память, мотивация, музыкальная деятельность, эстетическое воспитание.

Abstract: This article analyzes the influence of music on students’ psychological and emotional states and examines the psychological characteristics of this process. Music is considered an important form of art that can affect emotions, mood, attention, memory and motivation. The article highlights the pedagogical potential of music listening, singing and musical creative activities in creating a positive emotional environment, reducing psychological tension and increasing students’ interest in learning. Particular attention is paid to the importance of considering students’ age-related and individual psychological characteristics during music lessons. The article argues that purposeful and pedagogically appropriate use of music can contribute to students’ emotional stability, aesthetic perception and social activity.

Keywords: music, psychology, psychological state, emotions, mood, students, musical perception, attention, memory, motivation, musical activity, aesthetic education.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat akademik bilimlarini rivojlantirish emas, balki uning ruhiy-emotsional holatini qo‘llab-quvvatlash ham muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchining kayfiyati, diqqat-e’tibori, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va psixologik holati bilan bog‘liq.

Musiqa inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u kishining hissiy dunyosiga bevosita ta’sir qiluvchi san’at turlaridan biridir. Musiqiy asarning ohangi, ritmi, tempi, dinamikasi va mazmuni tinglovchida turli xil emotsional holatlarni yuzaga keltirishi

mumkin. Shu sababli musiqa ta’lim jarayonida nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki o‘quvchilarning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik vosita sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Musiqaning psixologik ta’siri har bir o‘quvchida bir xil namoyon bo‘lmaydi. Bir xil musiqiy asar turli o‘quvchilarda turlicha hissiy kechinmalarni yuzaga keltirishi mumkin. Bunga yosh, individual qobiliyat, musiqiy tajriba, kayfiyat, shaxsiy qiziqish va avvalgi hayotiy tajriba kabi omillar ta’sir qiladi. Shuning uchun musiqa darslarini tashkil etishda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Musiqa va inson psixikasi o‘rtasidagi bog‘liqlik qadimdan tadqiqotchilar e’tiborini tortib kelgan. Musiqa insonning hissiy holatiga ta’sir etish bilan birga, uning diqqatini jamlash, xotirasini faollashtirish va muayyan faoliyatga tayyorlanishiga yordam berishi mumkin.

Musiqaning ruhiy holatga ta’sirida uning ritmi alohida ahamiyatga ega. Ritmik jihatdan faol musiqa ayrim hollarda harakatga undashi va faollikni oshirishi mumkin. Sokindek eshitiladigan, me’yoriy tempdagi musiqalar esa ayrim sharoitlarda tinchlanish va diqqatni jamlashga yordam berishi mumkin.

Musiqaning tempi ham emotsional idrok bilan bog‘liq. Tez tempdagi asarlar odatda harakatchanlik va jo‘shqinlikni ifodalasa, sekin tempdagi asarlar sokinlik, mulohazakorlik yoki mayin hissiy holatni ifodalashi mumkin. Biroq bunday ta’sirni universal qonuniyat sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas, chunki musiqiy idrok shaxsiy xususiyatlarga ham bog‘liq.

Musiqaning dinamikasi, tembri, lad xususiyatlari va melodik tuzilishi ham tinglovchining hissiy idrokiga ta’sir qiluvchi omillardandir. Shu jihatdan musiqa darslarida asarlarni tanlashda ularning nafaqat badiiy, balki psixologik xususiyatlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

O‘quvchining emotsional holati uning ta’lim jarayonidagi faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ijobiy kayfiyatdagi o‘quvchi darsda faolroq ishtirok etishi, topshiriqlarni bajarishga qiziqishi va o‘z fikrini erkin ifodalashi mumkin.

Musiqa darslarida qo‘shiq kuylash, musiqa tinglash, ritmik mashqlar bajarish va jamoaviy ijro faoliyati o‘quvchilarda umumiy emotsional muhitni shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, jamoa bo‘lib kuylash o‘quvchilarda hamkorlik, o‘zaro tinglash va bir-birini qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Musiqa o‘quvchilarning o‘z his-tuyg‘ularini anglash va ifodalashiga ham yordam berishi mumkin. Musiqiy asar haqida suhbat davomida o‘quvchidan “Ushbu musiqa sizda qanday kayfiyat uyg‘otdi?”, “Siz bu musiqani qanday tasavvur qildingiz?” kabi savollar so‘ralishi uning emotsional refleksiyasini rivojlantiradi.

Musiqiy faoliyat diqqat va xotiraning rivojlanishi bilan ham bog‘liq. Musiqa tinglash jarayonida o‘quvchi kuy yo‘nalishi, ritm, temp, tembr va boshqa musiqiy elementlarga e’tibor qaratadi. Bu esa uning eshitish orqali axborotni qabul qilish va farqlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Qo‘shiq matnlarini yod olish xotiraning faol ishlashini talab qiladi. O‘quvchi matn, kuy, ritm va ijro ketma-ketligini birgalikda eslab qoladi. Shu sababli muntazam musiqiy faoliyat xotira jarayonlarini faollashtiruvchi ta’limiy mashg‘ulotlardan biri bo‘lishi mumkin.

Musiqa darslarida “Kuyini top”, “Ritmni takrorla”, “Qaysi cholg‘u?” kabi o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning eshitish diqqati va musiqiy xotirasini rivojlantiradi. Bunday mashg‘ulotlar ayniqsa kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun qiziqarli va samarali bo‘lishi mumkin.

Musiqa fanining o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishdagi imkoniyatlari ham katta. Dars mazmunining qiziqarli tashkil etilishi, o‘quvchilarning faol ishtiroki va ijodiy topshiriqlarning mavjudligi ularning fanga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Agar o‘quvchiga faqat nazariy ma’lumot berilsa, uning darsga qiziqishi pasayishi mumkin. Aksincha, musiqa tinglash, kuylash, harakat qilish, cholg‘u asboblaridan foydalanish va ijodiy topshiriqlarni bajarish o‘quvchini faol ta’lim jarayoniga jalb qiladi.

O‘qituvchi o‘quvchilarning musiqiy qiziqishlarini o‘rganib, turli janr va uslublardagi asarlardan maqsadli foydalanishi mumkin. Bunda ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlar bir-birini to‘ldirishi zarur.

Musiqa darslarini psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida obrazli fikrlash va hissiy qabul qilish kuchli bo‘lgani sababli musiqiy o‘yinlar, harakatlar va obrazli topshiriqlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Yuqori sinf o‘quvchilarida esa musiqa asarlarini tahlil qilish, mustaqil fikr bildirish, musiqiy janrlarni taqqoslash va o‘z estetik qarashlarini asoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlarga ko‘proq e’tibor berish mumkin.

O‘qituvchi dars davomida o‘quvchini tanqid qilishdan ko‘ra, uning musiqiy fikrini tinglashi va rag‘batlantirishi maqsadga muvofiq. Psixologik jihatdan qulay muhit o‘quvchining o‘zini erkin his qilishiga va ijodiy faolligini namoyon etishiga yordam beradi.

Milliy musiqa merosi o‘quvchilarning nafaqat estetik, balki ma’naviy-psixologik rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Xalq qo‘shiqlari, maqom, mumtoz ashula va milliy cholg‘u kuylarini tinglash orqali o‘quvchilar o‘z xalqining madaniy merosi bilan tanishadilar.

Milliy musiqa o‘quvchida daxldorlik, milliy g‘urur va madaniy o‘zlikni anglash kabi tuyg‘ularning shakllanishiga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, milliy musiqaning mazmuni va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish o‘quvchilarning estetik tafakkurini rivojlantiradi.

Musiqa darslarida milliy musiqa namunalarini jahon musiqasi bilan taqqoslash ham o‘quvchilarning musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bunda turli xalqlar musiqasiga hurmat va bag‘rikenglik munosabati shakllanadi.

Musiqaning o‘quvchilar ruhiy holatiga ijobiy ta’sirini kuchaytirish uchun quyidagi pedagogik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, o‘quvchilarning yoshiga mos musiqiy repertuar tanlash.

Ikkinchidan, darsni turli faoliyat shakllari bilan uyg‘unlashtirish.

Uchinchidan, o‘quvchilarning individual musiqiy qiziqishlarini hisobga olish.

To‘rtinchidan, musiqiy asarlarni tinglashdan oldin qisqa psixologik va mazmuniy tayyorgarlik tashkil etish.

Beshinchidan, musiqa tinglangandan keyin o‘quvchilarning hissiy taassurotlarini erkin ifodalashiga imkon berish.

Oltinchidan, jamoaviy kuylash va ijodiy topshiriqlar orqali ijobiy psixologik muhit yaratish.

Yettinchidan, musiqani ruhiy muammolarni mustaqil davolash vositasi sifatida emas, balki ta’lim va tarbiya jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik vosita sifatida qo‘llash.

Xulosa qilib aytganda, musiqa o‘quvchilarning ruhiy-emotsional holatiga ta’sir ko‘rsatadigan kuchli pedagogik va estetik vositalardan biridir. Musiqa tinglash, qo‘shiq kuylash, cholg‘u ijrochiligi va musiqiy ijodkorlik o‘quvchilarning hissiy dunyosini boyitish, diqqatini faollashtirish, xotirasini rivojlantirish va o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini oshirish imkoniyatiga ega.

Musiqaning psixologik ta’siri o‘quvchining yoshi, individual xususiyatlari, musiqiy tajribasi, qiziqishi va ayni paytdagi ruhiy holatiga bog‘liq. Shu sababli musiqa o‘qituvchisi dars jarayonida individual yondashuvni ta’minlashi, musiqiy repertuarni pedagogik maqsad asosida tanlashi va psixologik jihatdan qulay ta’lim muhitini yaratishi zarur.

Musiqa ta’limining pedagogik va psixologik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish o‘quvchilarning emotsional barqarorligi, estetik didi, ijodiy qobiliyati va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy musiqa merosini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning ma’naviy va psixologik rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
3. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
4. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
6. Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004.

Milliy musiqa merosining o'quvchilar ma'naviy tarbiyasidagi o'rni

Umrzoqova Umida Xaqberdiyevna
Jizzax viloyati Zomin tumani
42-maktab musiqa fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy musiqa merosining o'quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Musiqa ta'limi jarayonida xalq qo'shiqlari, mumtoz musiqa, maqom san'ati, an'anaviy ijrochilik va milliy cholg'u asarlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Milliy musiqa vositasida o'quvchilarda Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat, estetik did, tarixiy xotira va madaniy merosga daxldorlik tuyg'ularini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, musiqa darslarida milliy meros namunalaridan samarali foydalanish o'quvchilarning ijodiy faolligi va ma'naviy dunyoqarashini boyitishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: milliy musiqa, musiqa merosi, ma'naviy tarbiya, o'quvchi, milliy qadriyat, xalq qo'shiqlari, maqom, mumtoz musiqa, estetik did, musiqa ta'limi.

Аннотация: В статье рассматривается значение национального музыкального наследия в духовно-нравственном воспитании учащихся. Анализируются педагогические возможности использования народных песен, классической музыки, искусства макома, традиционного исполнительства и национальных музыкальных инструментов в процессе музыкального образования. Особое внимание уделяется формированию у учащихся любви к Родине, уважения к национальным ценностям, эстетического вкуса, исторической памяти и чувства принадлежности к культурному наследию. Обосновано, что эффективное использование образцов национальной музыки на уроках способствует развитию творческой активности и духовного мировоззрения учащихся.

Ключевые слова: национальная музыка, музыкальное наследие, духовное воспитание, учащиеся, национальные ценности, народные песни, маком, классическая музыка, эстетический вкус, музыкальное образование.

Abstract: This article examines the role of national musical heritage in the spiritual and moral education of students. It analyzes the pedagogical potential of using folk songs, classical music, maqom art, traditional performance and national musical instruments in music education. Particular attention is paid to developing students' love for their homeland, respect for national values, aesthetic taste, historical memory and a sense of belonging to cultural heritage. The article substantiates that effective use of national music in music lessons contributes to students' creative activity, cultural awareness and spiritual development.

Keywords: national music, musical heritage, spiritual education, students, national values, folk songs, maqom, classical music, aesthetic taste, music education.

Bugungi ta’lim jarayonida yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’naviy yetuk va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash muhim pedagogik vazifalardan biridir. O‘quvchilarning ma’naviy dunyosini boyitishda san’at, xususan, musiqa alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqa insonning hissiy olamiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, uning estetik qarashlari, axloqiy tushunchalari va milliy o‘zligini anglashiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston hududida asrlar davomida shakllangan boy musiqiy meros xalqimizning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, orzu-intilishlari va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan. Xalq qo‘shiqlari, laparlar, alla, dostonchilik an’analari, maqom san’ati, mumtoz ashulalar hamda milliy cholg‘u ijrochiligi ushbu merosning muhim tarkibiy qismlaridir.

Milliy musiqa merosi o‘quvchilarning ma’naviy tarbiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi vositalardan biridir. Musiqiy asarning mazmuni, ohangi va ijro xususiyatlari orqali o‘quvchi xalqning tarixi, turmush tarzi, urf-odatlari va qadriyatlari haqida tasavvurga ega bo‘ladi.

Xalq qo‘shiqlarida mehnatsevarlik, do‘stlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, ota-onaga hurmat, tabiatni sevish kabi insoniy fazilatlar keng ifodalanadi. Shu sababli bunday asarlarni musiqa darslarida o‘rganish nafaqat musiqiy bilimlarni egallash, balki o‘quvchilarning axloqiy qarashlarini shakllantirishga ham yordam beradi.

Ayniqsa, vatanparvarlik mazmunidagi milliy qo‘shiqlar o‘quvchilarda ona Vatanga mehr, xalqiga sadoqat va milliy g‘urur tuyg‘ularini kuchaytiradi. O‘quvchi musiqa orqali o‘z xalqining madaniy boyliklarini anglab, ularni asrab-avaylash zarurligini tushunib boradi.

Milliy musiqa merosining yuksak namunalaridan biri maqom san’atidir. Maqomlar xalqimizning ko‘p asrlik musiqiy tafakkuri va estetik qarashlarini aks ettiradi. Ularni o‘rganish o‘quvchilarda musiqiy eshitish, tahlil qilish va go‘zallikni his etish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Maqom va mumtoz ashulalarning mazmunida insoniylik, komillik, ezgulik, sadoqat va muhabbat kabi umuminsoniy g‘oyalar mujassam. Shu jihatdan ushbu musiqa namunalaridan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish o‘quvchilarning ma’naviy dunyosini boyitishga xizmat qiladi.

Mumtoz musiqa bilan tanishish jarayonida o‘quvchilar milliy musiqaning o‘ziga xos xususiyatlarini anglaydi, buyuk bastakor va hofizlarning ijodiy merosi haqida ma’lumotga ega bo‘ladi. Bu esa ularda milliy madaniyatga nisbatan qiziqish va hurmatni oshiradi.

Musiqa darslarida milliy musiqa merosidan foydalanish turli pedagogik metodlar asosida tashkil etilishi mumkin. Jumladan, tinglash, suhbat, savol-javob, taqqoslash, guruhli ishlash, musiqiy viktorina, “Aqliy hujum”, “Klaster”, loyiha va ijodiy topshiriqlardan foydalanish samarali natija beradi.

Masalan, o‘quvchilarga ma’lum bir xalq qo‘shig‘ini tinglatib, uning mazmuni, janri, ijro uslubi va tarbiyaviy ahamiyatini aniqlash topshirig‘i berilishi mumkin. Shuningdek, milliy cholg‘ular — dutor, doira, rubob, gijjak, nay va tanbur haqida ma’lumot berish orqali o‘quvchilarning milliy musiqiy merosga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Amaliy mashg‘ulotlarda milliy qo‘shiqlarni jamoaviy kuylash, ritmik harakatlarni bajarish va oddiy cholg‘u asboblarida jo‘r bo‘lish o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Bunday mashg‘ulotlar musiqa fanining tarbiyaviy imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Yosh avlodning milliy o‘zligini anglashida musiqa muhim vosita hisoblanadi. O‘quvchi milliy kuy va qo‘shiqlarni o‘rganish orqali o‘z xalqining madaniy tarixini his qiladi. Musiqa orqali avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlik mustahkamlanadi.

Milliy musiqa namunalarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish ham muhimdir. Multimedia taqdimotlari, audio va video materiallar, interaktiv topshiriqlar hamda raqamli resurslardan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bunda zamonaviy texnologiya milliy musiqa mazmunini chuqurroq anglash uchun vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, milliy musiqa merosi o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy, estetik va madaniy tarbiyasida katta imkoniyatlarga ega. Xalq qo‘shiqlari, maqom, mumtoz ashula va milliy cholg‘u ijrochiligi orqali o‘quvchilarda milliy g‘urur, Vatanga muhabbat, tarixiy xotira, go‘zallikni anglash va milliy qadriyatlarga hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin.

Musiqa o‘qituvchisi milliy meros namunalarini tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va musiqiy tayyorgarlik darajasini hisobga olishi zarur. Milliy musiqa merosini zamonaviy ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish esa darslarning mazmunini boyitib, o‘quvchilarning ijodiy faolligi va ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun Musiqa fani o‘quv dasturi. – Toshkent, 2020.
2. Ibrohimov O. Maqom asoslari. – Toshkent, 2010.
3. Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
5. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. O‘zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Madrimov B.X. O‘zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018.
7. Ayxodjayeva Sh., Ergasheva Ch., Zokirov A. O‘zbek musiqasi tarixi **I**. – Toshkent: Fan ziyo, 2021.

Inklyuziv ta’lim – rivojlanish taraqqiyoti:Tahliliy yondashuv

Bolbekova Dilnoza Zakiriddin qizi
Jizzax viloyati G’allaorol tumani
25-Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta’limning taraqqiyotga qo‘shadigan hissasi, uning ijtimoiy hamda pedagogik jihatlari keng yoritilgan. Iinklyuziv ta’limning nazariy asoslari, amaliy tajribalari va xalqaro yo‘nalishlar bilan bog‘liq jihatlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: taraqqiyot, inklyuziv ta’lim, barqaror taraqqiyot, pedagogik yondashuv, ijtimoiy integratsiya.

Аннотация. В статье представлены теоретические и практические аспекты инклюзивного образования, а также его влияние на устойчивое развитие.

Ключевые слова: инклюзивное образование, устойчивое развитие, социальная интеграция, качество образования.

Annotation. The article provides a comprehensive view of inclusive education and its contribution to sustainable development, exploring both theoretical and practical aspects.

Keywords: inclusive education, sustainable development, social integration, educational quality.

Inklyuziv ta’limning ijtimoiy, pedagogik va madaniy jihatlari o‘zaro chambarchas bog‘langan bo‘lib, uning amaliyotga tatbiq etilishi jamiyatning umumiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlari turlicha bo‘lgani uchun ta’lim jarayonini moslashtirish, ularni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish bo‘yicha izchil yondashuv zarur. Mazkur jarayonda pedagoglarning malakasi, o‘quv muhitining shakllanishi, infratuzilmaning qulayligi va ota-onalar bilan hamkorlik muhim omillar sifatida e’tirof etiladi. Inklyuziv ta’lim shakllangan muhitda bolalar bir-birining imkoniyatlarini qabul qilishni o‘rganadi, o‘zaro

hurmat va hamjihatlik ruhida tarbiyalanadi. Shu jihatdan u shaxsning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta’lim tizimi inklyuziv ta’lim deyiladi.

Inklyuziv ta’lim maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta’lim maktablarini maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarga moslashtirishni ko‘zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Inklyuziv ta’lim bu maxsus yordamga muhtoj bolalar va yoshlar uchun individuallashgan va sharoitga qarab o‘zgaruvchan, g‘amxo‘rlik bilan yondasha oladigan ta’lim tizimidir. Ushbu ishlar oddiy, me’yorda rivojlangan bolalar o‘quv muassasalarida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun har bir bolaga indi vidual yondashish, nuqsonidan kelib chiqqan holda ma’lum, u uchun qulay sharoit yaratish, kerak bo‘lsa, dastur va rejani qisman o‘zgartirish lozim. Maxsus tarbiyaga muhtoj bola uyiga yaqin, o‘ziga qulay ommaviy bog‘cha yoki maktabga qatnaydi. U yerda asosiy ishni tarbiyachi yoki sinf rahbari amalga oshiradi. Har bir maktabgacha tarbiya muassasasida yoki maktabda maxsus tayyorlangan resurs tarbiyachi bo‘lib, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko‘maklashadi: maxsus o‘qitish uskunalari, jihozlari bilan ta’minlaydi; ota-onalar, o‘qituvchilar bilan tushuntirish ishlari o‘tkazadi: dars jadvali, dasturga, kerak bo‘lsa, o‘zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi; o‘qituvchilarning malakasini oshiradi, bilim mahoratini boyitadi; sog‘liqni saqlash xizmatlarini tashkil etadi, qulay psixologik muhitni yaratadi.

Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani oddiy bog‘cha yoki maktabga joylashtirish integrasiya yo‘lidagi birinchi qadamdir.

Ta’lim integrasiyasining turli shakllari va darajalari mavjud.

Jismoniy integrasiyada maxsus tarbiyaga muhtoj va sog‘lom bola orasidagi jismoniy tafovut iloji boricha kamaytirilishi lozim. Buning uchun maxsus sinf yoki bo‘lim tashkil etilishi mumkin. Funksional integrasiyada maxsus tarbiyaga muhtoj va sog‘lom bola orasidagi funksional tafovut imkon qadar bartaraf etilishi kerak. Buning uchun alohida yordamga muhtoj bolalarni musiqa, san’at, dramatik to‘garak va sportga jalb etish foydalidir. Ijtimoiy integrasiya ijtimoiy tafovutni kamaytirishga, maxsus tarbiyaga muhtoj va me’yorda rivojlangan bolalarni o‘zaro do‘stla- shishga, bir-biriga hurmat bilan qarashga undaydi. Me’yorda rivojlangan bolalarni muruvvatli bo‘lishga o‘rgatadi. Jamiyat maxsus tarbiyaga muhtoj kishilarga to‘g‘ri munosabatda bo‘lishi kerak. Konstitusiyamizdagi barcha bandlar ular uchun ham taalluqli. Har qanday ta’lim integrasiyasi inklyuziv ta’lim sifatini oshiradi. inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli, maxsus tarbiyaga muhtoj bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog‘lom bolalar o‘qiydigan umumta’lim maktablarida ham ta’lim- tarbiya olishlari mumkin ekanligini e’tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o‘qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta’lim tizimiga tayyor bo‘lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o‘qishga imkon omillari shu ta’lim talablariga to‘la javob berishi kerak.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadi-ta’lim olish uchun teng imkoniyatni ta’minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta’lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat’iy nazar ta’limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Maktab psixologi inklyuziv ta’lim olayotgan o‘quvchilar bilan faoliyat olib borayotgan pedagoglar va ota-onalarga psixologik-pedagogik tavsiyalar berib boradi, imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlash ma’suliyatli ish hisoblanadi. Pedagoglar juda serqirra bo‘lishi kerak. Har bir o‘quvchining ruhiyati va imkoniyatidan kelib chiqib moslashishi lozim. Respublikamizda olib

borilayotgan barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevor qurishdan iborat. Bu poydevor sog‘lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta’lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Teng imkoniyat – har bir bola uchun ta’lim olish sharoitlarini yaratish;

Farqlarga hurmat – o‘quvchilarning individual ehtiyoj va imkoniyatlarini tan olish;

Hamkorlik – ota-onalar, pedagoglar, mahalla va davlat organlari o‘rtasidagi

hamkorlikni kuchaytirish;

Moslashtirilgan muhit – jismoniy, psixologik va pedagogik jihatdan qulay o‘quv muhiti yaratish.

Inklyuziv ta’lim — bu faqat ta’lim tizimidagi islohot emas, balki barqaror jamiyatni shakllantirishning poydevoridir. Chunki:

U ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi, odamlar o‘rtasida hamjihatlik va bag‘rikenglikni rivojlantiradi;

Kambag‘allikni kamaytirishga hissa qo‘shadi, chunki nogironligi bo‘lgan shaxslar ham mehnat bozoriga kirish imkoniga ega bo‘ladi;

Demokratik qadriyatlarni mustahkamlaydi, chunki har bir insonning ovozi va ishtiroki qadrlanadi;

Gender tengligi va inson huquqlarini himoya qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Demak, inklyuziv ta’lim orqali biz nafaqat bilimli, balki bag‘rikeng, ijtimoiy mas’uliyatli va barqaror jamiyatni barpo etamiz. Inklyuziv ta’lim — bu zamonaviy ta’lim tizimining insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslangan eng ilg‘or yo‘nalishlaridan biridir. U barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda, ijtimoiy

tenglikni ta'minlashda va inson huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qoraboyev Husniddin Kamolovich "Boshlang'ich ta'limda inklyuziv ta'limni joriy etish masalalari o'quv moduli" Samarqand-2021
2. Roy Mark Konki "Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish" O'qituvchilar uchun qo'llanma. Toshkent-YuNESKO-2004yil.
3. FayziyevaU., Nazarova D., Kolbayeva X.J.Eshitishida muammolari bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limi. O'XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT Yunisyef. XBJ. T., 2005.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www. edu.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: www.uzedu.uz Ijtimoiy axborot ta'lim portali: www.ziyonet.uz

Forming listening and pronunciation skills in preschool children

Muminova Mohichehra Ismoil qizi
Normatova Mehribon Sharof qizi

Abstract: The development of listening and pronunciation skills is an essential component of early childhood foreign language education. Preschool children have a natural ability to imitate sounds, recognize speech patterns, and learn new words through listening, repetition, songs, games, and communication. Developing these skills at an early age can create a strong foundation for successful language learning in the future. This article examines the importance of listening and pronunciation skills in preschool education, effective teaching methods, the role of play-based

learning, and practical activities that teachers can use to improve children's English language abilities. Particular attention is paid to creating a positive learning environment, using age-appropriate materials, and encouraging children to participate actively in language activities.

Keywords: preschool children, listening skills, pronunciation skills, early childhood education, English language teaching, phonological awareness, language acquisition, educational games, songs, storytelling.

Early childhood is an important period for children's language development. During the preschool years, children develop their ability to understand spoken language, recognize different sounds, imitate pronunciation, and communicate with others. Introducing a foreign language, particularly English, during this period can provide valuable opportunities for developing listening and speaking abilities.

Listening and pronunciation are closely connected language skills. Listening enables children to recognize and understand spoken words, sentences, and instructions, while pronunciation helps them reproduce sounds and express their thoughts clearly. These skills support children's vocabulary development, communication, and confidence in using a foreign language.

In preschool education, language learning should be organized according to children's age, interests, developmental needs, and individual abilities. Young learners generally respond well to colorful pictures, toys, songs, stories, movement, and interactive games. Teachers should therefore create enjoyable learning experiences in which children can hear, understand, imitate, and use English naturally.

The purpose of this article is to examine effective ways of developing listening and pronunciation skills in preschool children and to identify teaching strategies that support successful early English language learning.

2. The Importance of Listening Skills in Preschool Children

Listening is one of the fundamental skills in language acquisition. Before children can respond appropriately to spoken language, they need opportunities to hear and process sounds, words, and simple sentences.

In English language lessons, preschool children should gradually learn to recognize familiar words, understand simple instructions, identify objects by their names, and respond to questions. For example, a teacher may use instructions such as "Stand up," "Sit down," "Clap your hands," "Show me a red apple," and "Touch your nose." These activities help children connect spoken language with actions, objects, and visual information.

Listening activities also contribute to the development of attention, memory, and comprehension. When children listen to short stories, rhymes, or songs, they learn to identify repeated words, follow sequences, and understand meaning from context.

The following methods can be used to develop listening skills in preschool children:

1. Listening to songs and rhymes. Songs and rhymes introduce children to English sounds, rhythm, stress, and intonation. Repeated listening helps them become familiar with common words and expressions.

2. Listening and acting. Teachers give simple instructions, and children demonstrate their understanding through physical actions. For example, in "Simon Says," children listen carefully and perform the required movements.

3. Listening to stories. Short stories accompanied by pictures, puppets, or real objects help children understand spoken language. Teachers can pause during storytelling and ask simple questions about characters, objects, and actions.

4. Identifying sounds. Children listen to familiar sounds, such as a bird singing, a dog barking, or a car moving. They identify the sounds and associate them with pictures or objects.

5. Following instructions. Teachers ask children to complete simple tasks, such as "Take the blue pencil," "Give me the ball," or

"Put the book on the table." These activities develop listening comprehension through meaningful interaction.

Regular practice using these methods helps children become more attentive listeners and more confident participants in English lessons.

3. The Importance of Pronunciation Skills

Pronunciation refers to the way sounds, words, and sentences are produced in spoken language. In early English education, pronunciation development involves learning to hear and distinguish sounds, imitate them, and use understandable speech.

Preschool children often learn pronunciation through imitation. They listen to their teacher, parents, songs, and other speakers and gradually reproduce the sounds they hear. However, English pronunciation can be challenging because some English sounds differ from those in children's first language. English also contains variations in stress, rhythm, and intonation that may be unfamiliar to young learners.

Teachers should introduce pronunciation through short, meaningful, and enjoyable activities rather than lengthy explanations of phonetic rules.

1. Teacher modelling. The teacher pronounces a word clearly and naturally, and children repeat it. For example, the teacher says "cat," "dog," "fish," and "bird," while showing the corresponding pictures.

2. Sound imitation. Children imitate familiar sounds and simple English words. Animal sounds, environmental sounds, and playful vocal activities can help children pay attention to differences between sounds.

3. Rhymes and chants. Short rhymes encourage children to repeat words and phrases while developing awareness of rhythm, stress, and sound patterns.

4. Minimal-pair listening. Teachers can introduce carefully selected word pairs that differ by one sound, such as "ship" and "sheep." Children listen to the teacher and identify the correct

picture. This activity should be adapted to children's language level and used primarily to develop sound discrimination.

5. Picture-based repetition. Teachers show a picture, pronounce its English name, and encourage children to repeat the word. Pictures of fruits, animals, colors, and toys can be used to practise familiar vocabulary.

6. Songs with movements. Songs such as "Head, Shoulders, Knees and Toes" combine language, rhythm, movement, and repetition. This makes pronunciation practice more engaging and memorable.

The main goal of pronunciation teaching in preschool is not to eliminate every accent difference. Instead, it is to help children develop understandable pronunciation, recognize English sounds, and feel confident when speaking.

4. The Relationship Between Listening and Pronunciation

Listening and pronunciation skills develop together and reinforce each other. Children need to hear speech before they can imitate it effectively. At the same time, attempting to pronounce words can encourage them to pay closer attention to the sounds within those words.

For example, when children learn the word "apple," they first listen to the teacher pronounce it. They then identify a picture of an apple, repeat the word, and use it in a simple expression such as "I like apples." Through this process, children connect sound, meaning, and spoken language.

Similarly, when learning colors, children can listen to instructions such as "Show me something green." After identifying the correct object, they repeat the word "green" and practise using it in a short sentence.

Combining listening and pronunciation activities makes language learning more meaningful because children do not practise sounds in isolation only; they also learn how sounds communicate meaning. Teachers should therefore plan activities that integrate listening, speaking, movement, and visual support.

5. Effective Teaching Methods for Preschool Children

5.1. Learning Through Games

Games are among the most effective ways to engage young learners. They create opportunities to listen, recognize words, follow instructions, and practise pronunciation in a relaxed atmosphere.

Examples include:

- Listen and Point: Children listen to a word and point to the matching picture.
- Guess the Sound: Children listen to a familiar sound and identify its source.
- What's Missing?: Children observe several pictures, close their eyes, and identify the picture that has been removed.
- Find the Object: Children listen to a teacher's instruction and find the corresponding object.
- Pass the Ball: Children pass a ball while music plays. When the music stops, the child holding the ball names a picture or repeats a familiar word with the teacher's support.

Games should be short, simple, and appropriate for children's language levels.

5.2. Using Songs and Rhymes

Songs and rhymes provide repeated exposure to English sounds, vocabulary, and sentence patterns. Their rhythm and repetition make language easier to remember. Teachers can use songs about animals, numbers, colors, body parts, weather, and everyday activities.

For example, during a lesson about animals, children can listen to a song about farm animals and identify the animals they hear. Afterwards, the teacher shows pictures and encourages the children to repeat words such as “cow,” “duck,” “pig,” and “sheep.” Actions and gestures can be added to support comprehension and maintain children's attention.

5.3. Storytelling

Storytelling helps children develop listening comprehension, imagination, and vocabulary. Stories should be short, engaging, and

supported by illustrations or objects. Teachers can use repetitive stories in which familiar words and expressions appear several times. Repetition allows children to anticipate what comes next and participate by repeating key words.

After a story, the teacher can ask simple questions such as "Who is this?", "What color is the ball?", "Where is the cat?", and "What can you see?" Children may answer by pointing, selecting a picture, using a single word, or producing a short sentence, depending on their developmental level.

5.4. Using Visual Materials

Flashcards, posters, toys, puppets, and real objects support the connection between spoken words and their meanings. For example, when teaching fruit vocabulary, the teacher can show pictures or real examples of an apple, banana, orange, and pear. Children listen to each word, point to the correct item, and repeat its name.

Visual materials are especially useful for beginners because they provide meaningful context without requiring lengthy verbal explanations.

5.5. Total Physical Response

Total Physical Response (TPR) is a teaching approach in which learners respond to spoken language through physical actions. The teacher gives a simple command, demonstrates the action when necessary, and invites children to follow it.

Examples include "Stand up," "Sit down," "Jump," "Clap your hands," "Touch your head," and "Turn around." TPR allows children to demonstrate understanding even when they cannot yet produce complete sentences. It also makes lessons active and enjoyable.

6. The Role of the Teacher in Developing Listening and Pronunciation Skills

The teacher plays a central role in creating an effective language-learning environment. First, teachers should provide clear and consistent language models. They should pronounce words naturally, use familiar expressions, and repeat important vocabulary when necessary.

Second, teachers should create opportunities for every child to participate. Some children may repeat words immediately, while others may need additional listening time and encouragement.

Third, teachers should use positive reinforcement. Praise such as "Well done!", "Good listening!", and "Excellent!" can encourage participation and help children feel comfortable during lessons.

Fourth, teachers should correct pronunciation sensitively. Instead of criticizing a child's attempt, the teacher can repeat the word correctly and invite the child to try again. For example, if a child has difficulty pronouncing "fish," the teacher can model the word slowly and clearly before returning to its natural pronunciation.

Finally, teachers should observe children's progress and adapt activities to their individual needs. The learning environment should be supportive and inclusive. Children should not feel embarrassed when they make mistakes, because mistakes are a natural part of language learning. 7. Practical Activities for Developing Listening and Pronunciation Skills

Activity 1: Listen and Find

Topic: Animals | Age group: 4–6 years | Materials: Animal flashcards or toy animals | Objective: To develop listening comprehension and vocabulary recognition.

Procedure:

1) The teacher displays pictures of several animals.

2) The teacher pronounces the name of one animal.

3) Children listen and point to the correct picture.

4) The teacher repeats the word and invites the children to pronounce it. 5) The teacher asks simple questions, such as "Where is the cat?"

Expected outcome: Children improve their ability to recognize familiar spoken words and associate them with pictures.

Activity 2: Listen and Repeat

Topic: Colors | Age group: 3–6 years | Materials: Colored cards or classroom objects | Objective: To develop sound recognition and pronunciation.

Procedure:

1) The teacher shows a colored card.

2) The teacher clearly says the name of the color.

3) Children listen and repeat the word.

4) The teacher places several cards on the table and asks children to identify a particular color.

5) Children repeat the word while pointing to the correct card.

Expected outcome: Children become more familiar with color vocabulary and practise pronouncing common English words.

Activity 3: Sing and Move

Topic: Body parts | Materials: A suitable children's song | Objective: To integrate listening, pronunciation, and movement.

Procedure: (1) The teacher introduces the names of several body parts. (2) Children listen to the teacher and identify the relevant body parts. (3) The teacher plays or sings a familiar song. (4) Children perform the corresponding movements. (5) The teacher repeats selected words and encourages children to say them.

Expected outcome: Children practise listening for familiar words and repeating them in a rhythmic context.

Activity 4: Story Listening

Topic: A Day in the Park | Materials: Illustrated story cards | Objective: To improve listening comprehension and spoken responses.

Procedure: (1) The teacher introduces the main characters and pictures. (2) The teacher tells a short story using simple English. (3) Children listen and look at the illustrations. (4) The teacher asks questions about the characters and events. (5) Children answer using gestures, individual words, or short phrases.

Expected outcome: Children develop attention, comprehension, vocabulary, and confidence in responding to spoken English.

Activity 5: Sound Detective

Topic: Environmental sounds | Materials: Pictures or recordings of familiar sounds | Objective: To develop auditory attention and sound discrimination.

Procedure: (1) The teacher plays or imitates a familiar sound. (2) Children listen carefully. (3) They choose the picture that matches the sound. (4) The teacher introduces the corresponding English word. (5) Children repeat the word and, where appropriate, imitate the sound.

Expected outcome: Children improve their ability to distinguish familiar sounds and connect auditory information with words and meanings.

8. Common Challenges and Possible Solutions

Limited attention span. Young children may find it difficult to concentrate on one activity for a long time. Solution: Use short activities, alternate between listening and movement, and introduce new materials gradually.

Differences in individual development. Children may learn vocabulary and pronunciation at different rates. Solution: Provide repetition, visual support, flexible response options, and additional opportunities for practice.

Difficulty distinguishing unfamiliar sounds. Some English sounds may not occur in children's first language. Solution: Model the sounds clearly, use familiar examples, and provide regular listening practice without placing excessive pressure on children.

Fear of making mistakes. Some children may hesitate to speak in front of their classmates. Solution: Create a supportive atmosphere, praise effort, and allow children to participate individually, in pairs, or as a group.

Background noise. Excessive noise can make it harder for children to hear speech clearly. Solution: Reduce unnecessary noise, arrange children so they can see the teacher, and ensure that audio materials are clear and appropriate for the classroom.

Limited exposure to English outside the classroom. Some children may have few opportunities to hear English at home. Solution: Provide regular classroom exposure through songs,

stories, routines, and short listening activities. Families may also be encouraged to share enjoyable, age-appropriate English materials with their children.

9. Assessment of Listening and Pronunciation Skills

Assessment in preschool education should be age-appropriate, supportive, and based primarily on observation of children's performance during everyday activities. Teachers can monitor whether children are able to:

- Recognize familiar English words when they hear them.
- Follow simple spoken instructions.
- Match spoken words with pictures or objects.
- Identify familiar sounds.
- Repeat familiar words and short phrases.
- Produce increasingly understandable pronunciation.
- Participate in songs, rhymes, and listening games.
- Respond appropriately to simple questions.

A simple observation checklist can help teachers record children's progress over time. Teachers may use three categories: (1) Achieved independently—the child performs the task without assistance; (2) Achieved with support—the child completes the task with repetition, gestures, or visual prompts; and (3) Developing—the child needs further opportunities and guidance.

Assessment should focus on progress rather than comparison between children. Teachers should also recognize that a child may understand a word before being able to pronounce it confidently.

10. Discussion

Developing listening and pronunciation skills requires consistent exposure to meaningful spoken language and opportunities for active participation. Research on early language education supports the value of structured language activities, interactive communication, storytelling, and developmentally appropriate instruction.

A systematic review of oral-language interventions for children aged three to six found that language instruction can improve vocabulary and listening comprehension, although outcomes vary

according to the instructional approach and the measures used (Gibbs et al., 2025). Research on preschool language-enrichment programmes has also demonstrated that structured classroom interventions can support children's oral-language development (West et al., 2024).

A systematic review of foreign-language programmes in early childhood education emphasizes the importance of play-based approaches and attention to children's developmental needs and well-being (Thieme et al., 2022). These findings suggest that listening and pronunciation activities should be integrated into everyday preschool routines rather than taught exclusively through formal repetition exercises.

Teachers should combine songs, games, stories, movement, visual materials, and meaningful interaction. They should also provide opportunities for children to hear clear language models repeatedly and use the language in simple communicative situations. However, the effectiveness of these activities depends on children's individual needs, the quality of instruction, the frequency of practice, and the learning environment. Therefore, teachers should observe children's responses and adapt their methods accordingly.

11. Conclusion

Forming listening and pronunciation skills in preschool children is an important part of early foreign-language education. These skills provide a foundation for vocabulary acquisition, oral communication, and future language learning.

Listening helps children recognize and understand spoken English, while pronunciation enables them to reproduce sounds and communicate more clearly. Because the two skills are closely connected, they should be developed together through meaningful and enjoyable activities.

Songs, rhymes, storytelling, educational games, visual materials, and Total Physical Response can make English lessons engaging and accessible to young learners. Teachers should provide clear language models, encourage active participation, offer

constructive feedback, and respect individual differences in children's development.

A positive, supportive, and play-based learning environment helps children develop confidence and interest in learning English. With regular practice and appropriate teaching methods, preschool educators can create a strong foundation for children's future language development.

In conclusion, successful listening and pronunciation instruction depends not only on the activities selected but also on the teacher's ability to make language learning meaningful, enjoyable, and responsive to children's needs.

References

1. Gibbs, A. S., Reed, D. K., Hong, H., Ma, J., & Urbanski, D. P. (2025). Synthesis and meta-analysis of oral language interventions on the vocabulary and listening comprehension development of young children. Journal of Research in Childhood Education, 39(3), 417–441. https://eric.ed.gov/?id= EJ1494901

2. West, G., et al. (2024). Oral language enrichment in preschool improves children's language skills: A cluster randomised controlled trial. Journal of Child Psychology and Psychiatry. https://doi.org/ 10.1111/jcpp.13947

3. Thieme, A.-M. M., Hanekamp, K., Andringa, S., Verhagen, J., & Kuiken, F. (2022). The effects of foreign language programmes in early childhood education and care: A systematic review. Language, Culture and Curriculum, 35(3), 334–351. https://doi.org/10.1080/07908318.2021.1984498

4. Nikolov, M., & Mihaljević Djigunović, J. (2023). Studies on pre-primary learners of foreign languages, their teachers, and parents: A critical overview of publications between 2000 and 2022. Language Teaching, 56(4), 451–477. https://doi.org/10.1017/S0261444823000095

Increasing speech activity in children through role-playing games

G'affarova Lobar,
Kazakova Dildora

Abstract. This article examines how role-playing games can raise the speech activity of preschool children. Using the theme "Winter weather" as a practical example, the authors describe the pedagogical value of role play, present a set of thematic games, and offer methodological recommendations for educators. Role play creates a natural communicative situation in which a child wants to speak, listen, ask questions and respond. The article shows that a well-planned winter-themed game enriches vocabulary, develops dialogic and coherent speech and strengthens children's confidence in communication.

Keywords: speech activity, role-playing game, preschool education, winter weather, vocabulary, dialogue, communication skills.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rolli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini qanday oshirishi mumkinligi tahlil qilinadi. Mualliflar "Qishki ob-havo" mavzusini amaliy misol sifatida qo‘llagan holda, rolli o‘yinning pedagogik ahamiyatini yoritib beradilar, mavzuga oid o‘yinlar to‘plamini taqdim etadilar hamda tarbiyachilar uchun uslubiy tavsiyalar beradilar. Rolli o‘yin tabiiy muloqot muhitini yaratadi; unda bola gapirishni, tinglashni, savol berishni va javob qaytarishni xohlaydi. Maqolada ko‘rsatilishicha, qish mavzusidagi puxta rejalashtirilgan o‘yin bolalarning so‘z boyligini oshiradi, dialogik va izchil nutqini rivojlantiradi hamda muloqotdagi o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Kalit so‘zlar: nutqiy faollik, rolli o‘yin, maktabgacha ta’lim, qishki ob-havo, so‘z boyligi, muloqot (dialog), muloqot ko‘nikmalari.

Аннотация. В статье рассматривается роль сюжетно-ролевых игр в повышении речевой активности детей

дошкольного возраста. На примере темы «Зимняя погода» авторы раскрывают педагогическую ценность таких игр, представляют комплекс тематических игр и предлагают методические рекомендации для педагогов. Сюжетно-ролевая игра создает естественную коммуникативную ситуацию, в которой у ребенка возникает желание говорить, слушать, задавать вопросы и отвечать на них. В статье показано, что грамотно организованная игра на зимнюю тематику способствует обогащению словарного запаса, развитию диалогической и связной речи, а также укрепляет уверенность детей в процессе общения.

Ключевые слова: речевая активность, сюжетно-ролевая игра, дошкольное образование, зимняя погода, словарный запас, диалог, коммуникативные навыки.

Speech is one of the most important achievements of early childhood. Through speech a child learns about the world, expresses needs and feelings, builds relationships with peers and adults, and prepares for successful schooling. Modern preschool education therefore treats the development of speech as a central task. However, practical experience shows that many children speak little in group activities: they answer with single words, avoid initiating conversation, or repeat the teacher's phrases without real understanding. Low speech activity limits their cognitive development and social adaptation.

Play is the leading activity of a preschool child. According to Vygotsky (1978), in play a child behaves "above his average age," performing actions that go beyond everyday behaviour. Elkonin (2005) emphasised that role play is the place where children master human relations and, together with them, the language that serves those relations. For this reason, role-playing games are among the most effective means of activating a child's speech. The aim of this article is to show how such games can be organised around the theme "Winter weather" and what results educators can expect.

Speech activity and the role of play

Speech activity is understood as a child's readiness and desire to use speech for communication: to ask and answer questions, describe objects and events, share impressions, negotiate and plan joint actions. It is not limited to the number of words a child knows. A child with a large vocabulary may still be passive if there is no motive to speak. The main task of the educator is therefore to create situations in which speech becomes necessary and interesting.

Role-playing games provide exactly such situations. When a child takes a role, for example a weather forecaster, a mother, a doctor or a shopkeeper, he or she must speak in the manner of that character, choose suitable words and respond to partners. Bruner (1983) showed that language develops best in regular, predictable and emotionally meaningful interaction, and a game with clear roles and a familiar scenario offers just this kind of framework. Several features of role play support speech development:

- **Motivation.** The child speaks because the game requires it, not because an adult demands an answer.
- **Dialogue.** Roles involve constant exchange of remarks, questions and replies, which trains dialogic speech.
- **Emotional safety.** Speaking "as a character" reduces shyness, so quiet children often become more talkative.
- **Vocabulary in context.** New words are learned together with actions, objects and situations, so they are remembered better.
- **Cooperation.** Children have to agree on rules and roles, which develops the speech of planning and persuasion.

3. Why the theme "Winter weather"?

✓Winter is a vivid and familiar subject for children. Snow, frost, wind, icy roads, warm clothes and winter fun are part of their direct experience, so the topic does not require long explanations and arouses a lively response. At the same time the theme is rich linguistically. It allows the teacher to introduce and consolidate several groups of words:

✓**Nouns:** snow, snowflake, frost, ice, icicle, blizzard, snowman, sledge, scarf, mittens, boots.

✓**Adjectives:** cold, freezing, white, fluffy, slippery, windy, snowy, warm.

✓**Verbs:** to snow, to freeze, to melt, to slide, to skate, to dress, to warm up.

•**Phrases for describing weather:** "It is snowing," "It is very cold today," "The wind is blowing," "We need warm clothes."

In this way, one theme gives children opportunities to describe, compare, explain and give advice, all of which are important kinds of coherent speech. The theme also connects speech development with knowledge of nature, health and safety, for example why we dress warmly or why we should not eat snow.

4. Examples of winter-themed role-playing games

Game 1. "Weather forecast"

Children choose the roles of a TV presenter, a reporter and viewers. The presenter looks at the "weather map" with pictures of snow, wind and sun and tells the audience what the weather will be like tomorrow. The reporter asks questions: "What is the temperature?", "Is there a blizzard?" The viewers decide what to wear. This game develops descriptive monologue, polite questions and the ability to give advice. The teacher helps with model phrases at the beginning and gradually reduces support.

Game 2. "Shop of winter clothes"

One group of children are shopkeepers and the others are customers who need to prepare for a snowy day. The customer explains what he or she wants, the shopkeeper asks about colour and size and offers a hat, scarf, mittens or boots. The dialogue includes greetings, requests, thanks and farewell. Children practise names of clothes, adjectives of colour and size, and the forms of polite address.

Game 3. "Snowman's birthday"

The group imagines that a snowman is celebrating a birthday in the winter forest. Children take the roles of forest animals, a snowman, Grandfather Frost and guests. They greet one another, give wishes, offer treats and talk about how to keep the snowman from melting. This game develops imagination and storytelling, and

children easily produce longer connected utterances. Afterwards, the teacher can ask them to retell the story, which turns the game into a coherent narrative.

Game 4. "Doctor and a cold winter day"

A child "caught a cold" after playing outside without a hat. The doctor asks questions ("What happened?", "Does your throat hurt?"), the child answers, and the doctor gives advice: dress warmly, drink tea, stay at home. The game links speech with health education and trains question-answer dialogue and explanation using words such as "because" and "so that."

Methodological recommendations

For role-playing games to give real results, the educator should organise them carefully. Our practical recommendations are the following:

- Prepare the children in advance: a walk, a conversation, pictures, a short story or a song about winter will provide the necessary impressions and words.

➢ Prepare the environment: simple props such as a scarf, a microphone, toy clothes, cards with weather symbols and a counter for the shop make the play more attractive.

➢ Start with a model: the teacher takes one of the roles and shows how to speak, then gradually passes the leading role to the children.

➢ Give every child a role, including the shy ones. A short role with several lines can be a good start for a quiet child.

➢ Ask open questions ("What will you do if...?", "Why do you think...?") instead of questions with a "yes" or "no" answer.

➢ Do not interrupt the game with corrections. Mistakes are better corrected indirectly by repeating the phrase correctly in the teacher's answer.

➢ Change roles and repeat games so that children can use the same words in new situations and the speech becomes automatic.

➢ Finish with a short talk: "What did you do?", "What did you like?", "What new words did you learn?"

Systematic use of winter-themed role-playing games in the group is expected to bring several positive changes. First, children's active vocabulary grows, because words connected with winter and clothing are used repeatedly in meaningful situations. Second, the length and completeness of children's answers increase, and they begin to use whole sentences instead of single words. Third, dialogic skills improve: children learn to start a conversation, ask questions, listen to a partner and answer appropriately. Fourth, passive and shy children gain confidence and take part in collective speech activity more willingly. Finally, the games strengthen friendly relations in the group, since children learn to negotiate and help one another.

To observe these changes, the teacher can keep a simple record for each child: the number of remarks in the game, the use of new words, the ability to ask a question and the length of the utterance. Comparison of the records at the beginning and at the end of the theme shows the dynamics of each child's development.

Role-playing games are a natural and effective way to increase the speech activity of preschool children. They give the child a reason to speak, a partner to speak with and a situation in which words acquire real meaning. The theme "Winter weather" is especially suitable because it is close to children's experience, emotionally attractive and rich in vocabulary. Games such as "Weather forecast," "Shop of winter clothes," "Snowman's birthday" and "Doctor and a cold winter day" develop descriptive, dialogic and narrative speech at the same time. With careful preparation, a supportive teacher and regular practice, such games help every child become a more confident and active speaker.

References

1. Bruner, J. (1983). Child's Talk: Learning to Use Language. New York: W. W. Norton.
2. Elkonin, D. B. (2005). The psychology of play. Journal of Russian and East European Psychology, 43(1), 11-21.

3. Piaget, J. (1962). Play, Dreams and Imitation in Childhood. New York: W. W. Norton.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ways to form interest in a foreign language in young children through the topic "my family"

Xasanova Iroda
Xosilmurodova Ibodat

Abstract. Early childhood is the most favourable period for starting to learn a foreign language, but lasting success depends above all on the child's interest and positive feelings. This article discusses practical ways of arousing and sustaining young children's interest in a foreign language by using the familiar and emotionally close topic "My family". Songs, games, storytelling, role-play, creative tasks and cooperation with parents are described as effective methods.

Keywords: young learners, foreign language, motivation, interest, "My family", play-based learning.

Аннотация. Ранний возраст — наиболее благоприятный период для начала изучения иностранного языка, однако устойчивый успех зависит прежде всего от интереса ребенка и его положительного эмоционального настроя. В статье рассматриваются практические способы пробуждения и поддержания интереса детей к иностранному языку с использованием знакомой и эмоционально близкой темы «Моя семья». В качестве эффективных методов описываются песни, игры, рассказывание историй, ролевые игры, творческие задания и сотрудничество с родителями.

Ключевые слова: дети младшего возраста, иностранный язык, мотивация, интерес, «Моя семья», игровое обучение.

In the modern world, knowing a foreign language is no longer a luxury; it is an important condition for education, communication and professional growth. For this reason, more and more parents and teachers want children to meet a foreign language as early as kindergarten and the first years of primary school. However, starting early does not guarantee success. If a small child sees a foreign language as a set of difficult rules, boring repetition or pressure from adults, he or she may quickly lose motivation. If, on the other hand, the child feels that the language is interesting, useful and fun, learning becomes natural and joyful.

Therefore, the main task of a teacher or a parent is not only to teach words and sentences, but first of all to form interest in the language. One of the most effective ways of doing this is to start from topics that are close to the child's own life. Among such topics, "My family" takes a special place, because every child has a family, loves talking about it and has strong positive emotions connected with it.

Why Interest Matters at an Early Age

Children between the ages of three and seven learn mostly through play, movement, imitation and emotional contact. Their attention is short and unstable, so they cannot study something simply because they "have to". Cameron (2001) emphasises that young learners approach language as a way of taking part in meaningful activity rather than as a system to be analysed. Pinter (2006) also notes that children need tasks which are clear, enjoyable and connected with their own experience.

Krashen's (1982) affective filter hypothesis helps to explain why interest is so important. According to this idea, anxiety, shyness and lack of motivation work like a "filter" that blocks language input from being absorbed. When a child feels safe and happy, the filter is low and learning goes faster. Vygotsky (1978) adds that learning takes place best in social interaction, with the help of a more experienced person such as a teacher, a parent or an older sibling. In other words, a warm atmosphere and a supportive adult are as important as the teaching material itself.

The Topic "My Family" as a Starting Point

There are several reasons why "My family" is an ideal topic for beginners.

• **It is personal.** Children speak about the people they love, so they have something real to say and a real wish to say it.

• **The vocabulary is simple and useful.** Words such as mother, father, sister, brother, grandmother, grandfather, baby, family, love and home are short, concrete and easy to illustrate with pictures.

• **It is easy to connect with grammar in a natural way.**Sentences like "This is my mother", "I have a sister", "My father is tall" or "I love my family" give children useful patterns without any explanation of rules.

• **It involves parents.** Family members can take part in the learning process at home, which makes the child feel that the language is important not only at school.

• **It supports upbringing.** Talking about family strengthens respect for parents and elders, kindness and a sense of belonging, which are valued in our culture.

Practical Ways to Develop Interest

1. **Songs and rhymes.** Music is one of the strongest tools for young learners. Simple songs about family members, such as "Finger Family", help children remember new words through rhythm, melody and movement. Children enjoy repeating the song many times, and repetition happens without boredom. The teacher can add gestures, for example showing a big finger for "Daddy" and a small finger for "Baby", so that the meaning of each word is clear without translation.

2. **Games and movement activities.** Play is the natural way of learning for a child. Games such as "Find the family member" (children run to the picture the teacher names), "Who is missing?" (a family card is hidden and children guess which one) or "Family memory cards" turn vocabulary practice into an exciting competition. Such games lower anxiety, because mistakes are part of the fun and nobody feels judged.

3. **Storytelling and picture books.** Short stories with bright

pictures about a family's day, a birthday or a trip to the grandparents attract children's attention and develop listening skills. The teacher can ask simple questions during the story: "Who is this?", "Is she happy?", "What does the father have?" Children answer with single words or short phrases and gradually gain confidence. Puppets and toys can "tell" the story, which makes the lesson even more lively.

4. **Role-play and dramatisation.** Children love pretending to be adults. In a role-play "At home", one child can be the mother, another the father, a third the baby. They greet each other, introduce themselves and ask simple questions: "How are you?", "I am fine, thank you." By taking a role, the child forgets the fear of speaking and uses the language as a real tool of communication.

5. **Creative and hands-on tasks.** Drawing a family portrait, making a "family tree" from paper leaves or creating a small family album gives each child something personal to be proud of. After finishing the work, the child presents it to the class: "This is my family. This is my mother. She is kind." Presenting one's own work in a foreign language is a powerful source of confidence and motivation.

6. **Visual and digital materials.** Colourful flashcards, posters, short educational cartoons and age-appropriate interactive applications make lessons more attractive. They should be used in moderation and always with the teacher's guidance, so that technology supports communication and does not replace it.

7. **Cooperation with parents.** Parents are the child's first and most important teachers. Teachers can invite them to learn the family song together with their child, to take a family photo and label it in the foreign language, or to ask "Who is this?" at home. Even if parents do not speak the language well, their interest and praise show the child that learning is valuable. A short family project or an open lesson with parents can make children especially happy and proud.

Role of the Teacher and the Learning Environment

Methods alone are not enough without a teacher who creates a positive atmosphere. A teacher of young children should smile,

speak clearly and slowly, use gestures and facial expressions, and praise every attempt, not only correct answers. Correction should be gentle and indirect: if a child says "mother is kind", the teacher can simply repeat "Yes, my mother is kind!" without stopping the child's speech. Lessons should be short, around fifteen to twenty minutes of active work for the youngest learners, and should change types of activity often: from a song to a game, from a game to a story, and then to drawing.

It is also important to avoid comparing children with each other and forcing them to speak. Some children need a "silent period" of listening before they begin to talk; this is normal. When the teacher respects each child's pace, the child feels safe and the interest in the language grows naturally. Regular repetition of familiar songs and games gives children a sense of success, because they can see that they already know and can do something in a new language.

A Sample Mini-Lesson Plan

The following 20-minute plan shows how the ideas above can be combined in practice (age 5–6).

- **Warm-up (3 min):** greeting song and a short dialogue "Hello! How are you?"
- **Presentation (5 min):** the teacher shows a family picture and introduces the words mother, father, sister, brother, grandmother, grandfather using gestures and a puppet.
- **Song and movement (4 min):** "Finger Family" with gestures, repeated two or three times.
- **Game (5 min):** "Find the family member" – children run to the correct card and say the word.
- **Creative end (3 min):** children colour a family card, say "This is my mother" and take it home to show their parents.

Forming interest in a foreign language in young children is a gradual process that requires patience, creativity and love. The topic "My family" offers an excellent starting point because it is close to children's hearts, easy to understand and rich in communication possibilities. Songs, games, stories, role-play, creative tasks and the

participation of parents help children to experience the language as something joyful rather than difficult. When a child leaves the lesson smiling and wanting to share new words at home, the most important goal has been achieved: the foundation for lifelong interest in languages has been laid.

References

1. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. Harlow: Pearson Longman.
3. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
4. Pinter, A. (2006). Teaching Young Language Learners. Oxford: Oxford University Press.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

O‘zbekiston maktablarida tarix fanini o‘qitishda janubiy koreya tajribasi

Mamatkulov Shuxrat Rasulberdiyevich
Jizzax shahar 1-son ixtisoslashtirilgan maktab internati tarix fani o‘qituvchisi
Usmanov Navruz Asanbayevich
Jizzax shahar 1-son ixtisoslashtirilgan maktab internati tarix fani o‘qituvchisi
Mansurov Zafar Yusufjanovich
Jizzax shahar 1-son ixtisoslashtirilgan maktab internati tarbiya fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Janubiy Koreya umumiy o‘rta ta’lim tizimida tarix va ijtimoiy fanlarni o‘qitishning asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tarixiy ta’limning milliy o‘quv dasturi bilan bog‘liqligi, Koreya tarixi va jahon tarixini o‘zaro aloqador holda o‘rganish, ijtimoiy tarixning mazmuni, o‘quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik metodlar hamda baholash masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Janubiy Koreya tajribasining afzalliklari va mavjud muammolari aniqlanib, O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash mumkin bo‘lgan ayrim takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Janubiy Koreya, ijtimoiy tarix, tarix ta’limi, ijtimoiy fanlar, milliy o‘quv dasturi, tarixiy tafakkur, manbashunoslik, tanqidiy fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv, fuqarolik ta’limi.

Аннотация. В данной статье анализируются основные особенности преподавания истории и общественных наук в системе общего среднего образования Республики Корея. Рассматриваются взаимосвязь исторического образования с национальной учебной программой, изучение истории Кореи и всемирной истории во взаимосвязи, содержание социальной истории, педагогические методы, направленные на формирование исторического мышления учащихся, а также вопросы оценивания. Кроме того, выявляются преимущества и существующие проблемы южнокорейского опыта и разрабатываются отдельные рекомендации по его применению в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: Республика Корея, социальная история, историческое образование, общественные науки, национальная учебная программа, историческое мышление, источниковедение, критическое мышление, компетентностный подход, гражданское образование.

Abstract. This article analyzes the main characteristics of teaching history and social sciences in the general secondary education system of the Republic of Korea. It examines the relationship between history education and the national curriculum,

the interconnected study of Korean history and world history, the content of social history, pedagogical methods aimed at developing students' historical thinking, and assessment practices. Furthermore, the article identifies the advantages and existing challenges of the South Korean experience and develops several recommendations for its potential application in Uzbekistan's education system.

Keywords: Republic of Korea, social history, history education, social sciences, national curriculum, historical thinking, source studies, critical thinking, competency-based approach, civic education.

Zamonaviy ta'lim tizimida tarix fanining vazifasi o'quvchilarga tarixiy sanalar, voqealar va tarixiy shaxslar haqidagi ma'lumotlarni yetkazish bilan cheklanmaydi. Tarix ta'limi insoniyat jamiyatining taraqqiyot qonuniyatlarini tushunish, tarixiy hodisalarning sabab va oqibatlarini aniqlash, turli ijtimoiy guruhlarning tajribasini anglash hamda zamonaviy jamiyat muammolariga tarixiy nuqtayi nazardan yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, Janubiy Koreya ta'lim tizimining tajribasi alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Mamlakatda milliy tarix, jahon tarixi va ijtimoiy fanlar davlat miqyosida belgilangan o'quv dasturlari asosida o'qitiladi. 2022-yilda tasdiqlangan Janubiy Koreya milliy o'quv dasturi o'quvchilarda ijodkorlik, bag'rikenglik va jamiyati uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishni maqsad qiladi.

Mazkur maqolada, Janubiy Koreyada tarix va ijtimoiy fanlarni o'qitishning mazmuni, pedagogik yondashuvlari hamda tashkiliy xususiyatlarini tahlil qilish va mazkur tajribaning O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ahamiyatini aniqlashni maqsad qiladi. Janubiy Koreyada ta'lim mazmunini belgilashda milliy o'quv dasturi muhim o'rin tutadi. Ushbu dastur fanlarning maqsadlari, asosiy mazmuni va o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan natijalarni davlat miqyosida muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Janubiy Koreya maktab ta'limi boshlang'ich, o'rta va yuqori bosqichlardan tashkil topgan. Boshlang'ich maktab olti yil, o'rta maktab uch yil, yuqori maktab esa uch yil davom etadi.

Boshlang‘ich ta’limda tarixiy bilimlar asosan ijtimoiy fanlar doirasida beriladi. O‘quvchilar jamiyat, hudud, tarixiy meros va mamlakat taraqqiyoti haqida dastlabki tasavvurlarga ega bo‘ladilar. O‘rta maktabda tarixiy bilimlar tizimlashtirilib, Koreya tarixi va jahon tarixidagi muhim jarayonlarni o‘rganishga e’tibor qaratiladi. Yuqori maktabda esa o‘quvchilar tarixiy hodisalarni chuqurroq tahlil qilish, manbalar bilan ishlash va ijtimoiy jarayonlarni o‘zaro bog‘liq holda tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Janubiy Koreya tarix ta’limining muhim vazifalaridan biri Korea tarixini jahon tarixidan ajratib qo‘ymasdan o‘rganishdir. Janubiy Koreyalik olim Park Jin-dongning tadqiqotlarida o‘rta maktablarda Koreya va jahon tarixini integratsiyalashgan holda o‘qitish tajribasi tahlil qilingan. Muallif tarixiy mavzularni birgalikda o‘rganishning ahamiyatini ko‘rsatib bergan edi. Mazkur tadqiqotdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, tarixiy mavzularni bir darslikda yonma-yon joylashtirishning o‘zi yetarli emas. Ular o‘rtasidagi sababiy va mazmuniy aloqalarni aniq ko‘rsatish zarur.

Masalan, sanoat inqilobini o‘rganishda uning Yevropada boshlanishi, jahon savdosiga ta’siri va Osiyo mamlakatlarining taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta’sirini birgalikda tahlil qilish mumkin.

Shuningdek, Koreya yarimorolidagi XX asr siyosiy o‘zgarishlarini jahon urushlari, xalqaro munosabatlar va Sovuq urush jarayonlari bilan bog‘lash tarixiy voqealarning kengroq kontekstini tushunishga yordam beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarda tarixiy hodisalarni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Tarix fanini o‘qitishda o‘quvchini faollashtiruvchi metodlardan foydalanish muhimdir. Bunday metodlar tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilishshga imkon beradi. Janubiy Koreya maktablarida tarix fanini o‘qitishda muammoli ta’lim, tarixiy manbalar asosida o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish va munozara olib borish metodlari keng qo‘llaniladi. Masalan, munozara o‘quvchilarga bir tarixiy jarayonning turli jihatlarini o‘rganish imkonini beradi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini dalillar bilan asoslashlari va qarama-qarshi fikrlarni hurmat bilan muhokama qilishlari lozim.

Janubiy Koreya ta’limida tarix fanini baholash faqat sanalar va tarixiy shaxslarning nomlarini bilishni tekshirish bilan cheklanmasligi kerak degan fikr ustunlik qiladi. O‘quvchining tarixiy dalillarni tushunishi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi va o‘z xulosalarini asoslay olishi ham muhimdir.

Janubiy Koreya maktablarida tarix fanini baholashning quyidagi shakllaridan foydalaniladi:

- test va qisqa javobli savollar;
- tarixiy hujjatlarni tahlil qilish;
- yozma esse;
- guruh loyihalari;
- tarixiy muammolar bo‘yicha munozaralar.

Ushbu baholash shakllari o‘quvchining bilimini turli tomonlardan aniqlashga yordam beradi.

Janubiy Koreya ta’lim tizimida tarix fanini o‘qitishdagi yutuqlar bilan birga o‘ziga xos muammolar ham mavjud. Bunday muammolardan biri tarixiy ma’lumotlarni yodlab qolish masalasidir. O‘quvchi tarixiy faktlarni bilishi zarur, ammo bu uning tarixiy tafakkuri rivojiga salbiy ta’sir qilmasligi kerak. So‘ngi o‘n yilliklarda tarix darsliklaridagi sanalar, asrlar keskin kamaytirildi. O‘zbekiston ta’lim tizimida tarix fanini o‘qitishda hamon yodlashga yo‘naltirish ustivorlik qilib kelmoqda.

Janubiy Koreya tajribasini O‘zbekiston ta’lim tizimiga tatbiq etishda mamlakatlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olish lozim. Tajribalarni to‘liq ko‘chirish emas, balki foydali pedagogik yondashuvlarni moslashtirish maqsadga muvofiqdir.

Janubiy Koreya tarix ta’limining quyidagi yutuqlaridan O‘zbekiston ta’lim tizimida foydalanishni kengaytirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi?

- tarixiy manbalar bilan ishlashni kuchaytirish. O‘quvchilarga tarixiy hujjatlarning parchalarini taqdim etib, ularni muallif, davr, maqsad va mazmun nuqtayi nazaridan tahlil qilish topshirilishi mumkin.
- baholash tizimida tahliliy topshiriqlarning ulushini oshirish. Tarixiy faktlarni bilish bilan birga, sabab-oqibat munosabatlarini

tushuntirish va dalillar asosida xulosa chiqarish ham baholanishi kerak.

- o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish. Tarixiy manbalarni tanlash, loyihaviy ta’limni tashkil etish va munozaralarni boshqarish bo‘yicha metodik materiallar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Janubiy Koreya tajribasining O‘zbekiston uchun muhim jihati tarixiy bilimlarni shunchaki yodlashdan ko‘ra ularni tushunish, taqqoslash va tahlil qilishga ko‘proq e’tibor qaratish imkoniyatidir. Shu bilan birga, milliy tarixni jahon tarixi bilan bog‘lash, ijtimoiy guruhlar tajribasini yoritish va mahalliy tarix bo‘yicha tadqiqot loyihalarini rivojlantirish ham istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi. Umuman olganda, ijtimoiy tarixni o‘qitishning samaradorligi o‘quv dasturi, darsliklar, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va baholash tizimining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq. Janubiy Koreya tajribasini qiyosiy o‘rganish O‘zbekistonda tarix ta’limini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asoslardan biri bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g’risidagi” yangi qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4708-son Farmoni. 2020-yil.

3. Boshlang‘ich, o‘rta va maxsus ta’lim maktablari uchun Janubiy Korea Milliy O‘quv dasturi , 2022-yil.

4. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim muassasalari uchun tarix faniga oid davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari.

5. Kim Mi Sun “Sinfda tarix fanidan bilimlarni baholash topshiriqlarining mazmuniy validligi: baholash topshiriqlari va 7-milliy o‘quv dasturi o‘rtasidagi muvofiqlik”. Ijtimoiy fanlar ta’limi, 47-jild, 3-son, 2008-yil, 135–164-betlar

Ta’limdagi yangiliklar: Raqamli transformatsiya va sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi o‘rni To’lov amalga oshmagan

Hasanova Iroda
G‘allaorol tumani 29-maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Bugungi kunda ta’lim tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim platformalari, masofaviy va aralash ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi o‘qitish jarayoniga yangi yondashuvlarni olib kirmoqda. Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan zamonaviy innovatsiyalar, sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari, raqamli platformalarning afzalliklari hamda ushbu texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishning istiqbollari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, innovatsiya, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, onlayn ta’lim, adaptiv ta’lim, pedagogik texnologiyalar.

XXI asrda jamiyat taraqqiyoti bevosita ta’lim tizimining rivojlanishi bilan bog‘liq. Zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ta’lim berishning an’anaviy usullari bilan bir qatorda raqamli va innovatsion yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Bugungi kunda o‘quvchi va talaba nafaqat darslik yoki auditoriyadagi ma’ruza orqali, balki elektron platformalar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv dasturlar va sun’iy intellekt vositalari yordamida ham bilim olishi mumkin. Bu esa ta’limni yanada moslashuvchan, interaktiv va individuallashtirilgan shaklga olib kelmoqda. O‘zbekistonda ham ta’limni raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga kiritish bo‘yicha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2026/2027-o‘quv yilidan boshlab umumiy o‘rta va oliy ta’lim o‘quv dasturlariga

sun’iy intellekt texnologiyalarini o‘qitish bilan bog‘liq mavzularni kiritish rejalashtirilgan.

Ta’limdagi asosiy yangiliklar

Ta’lim sohasidagi eng muhim yangiliklardan biri — sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘quv jarayoniga kirib kelishidir. Sun’iy intellekt yordamida o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, individual topshiriqlar yaratish, o‘quv materiallarini moslashtirish va bilimlarni baholash imkoniyatlari kengaymoqda.

Sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim tizimlari o‘quvchining bilim darajasi va ehtiyojlariga qarab ta’lim mazmunini moslashtirish imkonini beradi. 2026-yilda e’lon qilingan ilmiy tadqiqotlardan birida O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt va raqamli platformalarni integratsiya qilish masalalari o‘rganilib, adaptiv o‘qitish tizimlarining ta’lim natijalariga ijobiy ta’siri qayd etilgan.Yana bir muhim yo‘nalish — aralash ta’lim (blended learning). Bunda an’anaviy auditoriya mashg‘ulotlari onlayn ta’lim bilan uyg‘unlashtiriladi. O‘zbekistonda “DIGI-TEACH UZ” pilot loyihasi doirasida xalqaro onlayn kurslarni ta’lim dasturlariga integratsiya qilish va oliy ta’lim muassasalarida aralash ta’limni rivojlantirish ko‘zda tutilgan. Loyihaning dastlabki bosqichida professor-o‘qituvchilarning raqamli pedagogika bo‘yicha kompetensiyalarini rivojlantirishga e’tibor qaratilmoqda.

Sun’iy intellektning ta’limdagi imkoniyatlari

Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida bir nechta muhim vazifalarni bajarishi mumkin:

- o‘quvchiga individual ta’lim yo‘nalishini shakllantirish;
- murakkab mavzularni turli usullarda tushuntirish;
- test va topshiriqlarni yaratish;
- bilimlarni tezkor baholash;
- o‘qituvchiga dars rejasini tayyorlashda yordam berish;
- ta’lim materiallarini tahlil qilish;
- talabalar faoliyatini monitoring qilish;
- mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

2026-yil sentyabr oyida O‘zbekiston Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan “Aqlli ta’limga kirish” nomli

o‘quv qo‘llanma taqdim etildi. Unda generativ sun’iy intellekt, katta til modellari, moslashuvchan o‘qitish, intellektual baholash va sun’iy intellektdan ta’limni boshqarishda foydalanish kabi masalalar yoritilgan.

O‘qituvchining roli qanday o‘zgaradi?

Sun’iy intellektning ta’limga kirib kelishi o‘qituvchining ahamiyatini kamaytirmaydi. Aksincha, o‘qituvchining vazifalari yanada murakkab va ijodiy tus oladi. O‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki o‘quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi, ma’lumotlarni tahlil qilishga o‘rgatuvchi va to‘g‘ri axborot manbalarini tanlashga yo‘naltiruvchi mutaxassisga aylanadi.

Shuningdek, o‘qituvchi sun’iy intellektdan foydalanishda akademik halollik, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axborot xavfsizligi kabi masalalarga ham e’tibor qaratishi zarur. 2026-yil sentyabr oyida o‘tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada ham sun’iy intellektdan ta’limda mas’uliyatli foydalanish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va akademik halollik masalalari muhokama qilingan.

Ta’lim innovatsiyalarining afzalliklari va muammolari

Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta’limning bir qator afzalliklarini ta’minlaydi. Jumladan, ta’lim olish imkoniyatlari kengayadi, o‘quv materiallaridan istalgan vaqtda foydalanish mumkin bo‘ladi, individual yondashuv kuchayadi va o‘qituvchi mehnatining ayrim texnik jihatlari avtomatlashtiriladi. Biroq innovatsion texnologiyalar bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Internet va texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlaridagi farqlar, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, sun’iy intellektga haddan tashqari bog‘lanib qolish va akademik halollik masalalari shular jumlasidandir. UNESCO ham sun’iy intellektni ta’limda inson manfaatlari, tenglik va inklyuzivlik tamoyillari asosida qo‘llash zarurligini ta’kidlaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimining istiqbollari

Kelajakda O‘zbekistonda ta’lim tizimida sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish yanada kengayishi

kutilmoqda. 2026-yil yakuniga qadar mamlakatdagi oliy ta’lim muassasalarida 15 ta sun’iy intellekt laboratoriyasini ishga tushirish rejalashtirilgan. Bunday laboratoriyalar talabalar va tadqiqotchilarning sun’iy intellekt sohasidagi bilimlarini rivojlantirish, yangi loyihalar yaratish va ilmiy tadqiqotlarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, O‘zbekistonda raqamli ta’limni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro loyihalar ham amalga oshirilmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 2024–2027-yillarga mo‘ljallangan, AKT va raqamli ta’limdan foydalanish orqali ta’lim sifati va inklyuzivligini oshirishga qaratilgan loyiha amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Sun’iy intellekt, raqamli platformalar, aralash ta’lim, adaptiv o‘qitish va virtual texnologiyalar ta’lim jarayonining imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. O‘zbekistonda ham ta’limni raqamlashtirish va sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha muhim qadamlar tashlanmoqda. Biroq texnologiya ta’limning maqsadi emas, balki uning sifatini oshirishga xizmat qiluvchi vosita bo‘lishi kerak. Eng samarali natijaga o‘qituvchining tajribasi, o‘quvchining mustaqil fikrlashi va zamonaviy texnologiyalar uyg‘unlashgandagina erishish mumkin. Kelajak ta’limi — bu faqat raqamli texnologiyalar emas, balki inson va texnologiya hamkorligiga asoslangan, individual, interaktiv, inklyuziv va sifatli ta’lim tizimidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali. “Sun’iy intellekt yangi bosqichda: Prezident Farmoni qabul qilindi”. 2026.

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “DIGI-TEACH UZ” pilot loyihasi. 2026.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Aqlli ta’limga kirish” o‘quv qo‘llanmasi. 2026.

4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish masalalari xalqaro anjumanda muhokama qilindi”. 2026.

5. Panjiyeva N.N. “Ta’lim tizimida sun’iy intellekt va raqamli platformalarni integratsiya qilish”. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali, 2026.

6. UNESCO. “AI and education: Protecting the rights of learners”. 2025.

Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish mexanizmlari.

Raxmanov Bazarbek

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi shiddatli globallashuv davrida maktab o‘quvchilarida milliy g‘oya, o‘zlikni anglash va Vatan tuyg‘usini shakllantirishning eng samarali yo‘llari tahlil qilingan. Muallif maktablarda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni qog‘ozbozlik va quruq majlisbozlikdan xoli qilib, hayotiy va qiziqarli usulda tashkil etishda direktor o‘rinbosarlarining (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari) o‘rni hamda amaliy mexanizmlarini ko‘rsatib beradi.Bugun atrofimizga qarasak, dunyo nihoyatda tez o‘zgarayotganiga guvoh bo‘lamiz. Telefonlar, ijtimoiy tarmoqlar, axborot oqimi yoshlarimiz hayotining ajralmas qismiga aylandi. Mana shunday bir sharoitda o‘smir yigit-qizlarimizning qalbi va ongida milliy o‘zlikni, bobolarimizdan qolgan buyuk merosga hurmatni asrab qolish — shunchaki vazifa emas, balki hayot-mamot masalasidir.

Kalit so‘zlar: globallashuv, milliy g‘oya, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, Vatan tuyg‘usi, ma’naviy-ma’rifiy ishlar, maktab ta’limi, yoshlar tarbiyasi, ma’naviy meros, milliy qadriyatlar, ijtimoiy tarmoqlar, ma’naviy immunitet.

Аннотация: В данной статье анализируются наиболее эффективные способы формирования национального самосознания, чувства идентичности и чувства родины у школьников в современную эпоху интенсивной глобализации. Автор показывает роль и практические механизмы заместителей директора (заместителей директора по духовно-воспитательному делу) в организации духовно-воспитательной работы в школах в живой и интересной форме, свободной от бумажной волокиты и скучных совещаний. Сегодня, если мы посмотрим вокруг, мы увидим, что мир меняется чрезвычайно быстро. Телефоны, социальные сети и поток информации стали неотъемлемой частью жизни нашей молодежи. В таких условиях сохранение национальной идентичности и уважения к великому наследию, оставленному нашими предками в сердцах и умах наших подростков — это не просто задача, а вопрос жизни и смерти.

Ключевые слова: глобализация, национальное самосознание, национальная идентичность, патриотизм, чувство родины, духовно-воспитательная работа, школьное образование, воспитание молодежи, духовное наследие, национальные ценности, социальные сети, духовный иммунитет.

Yurtboshimiz **Shavkat Mirziyoyev** ma’naviyat xususida gapirar ekan, juda haqiqiy va og‘riqli bir haqiqatni ta’kidlagan edilar: **“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishda ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi — bozor iqtisodiyotiga asoslangan kuchli iqtisodiyot, ikkinchisi — ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”.**

Demak, biz intilayotgan Uchinchi Renessans poydevori faqat zamonaviy binolar yoki texnologiyalar bilan emas, eng birinchi galda, maktab partasida o‘tirgan o‘quvchining yuragidagi Vatan tuyg‘usi bilan quriladi. Bu jarayonda maktabda ma’naviyatga mas’ul bo‘lgan direktor o‘rinbosarlarining (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar

bo‘yicha direktor o‘rinbosari) o‘rni beqiyos. Biroq, bugungi aqlli va har bir narsaga tanqidiy qaraydigan avlodni shunchaki uzun ma’ruzalar, majburiy tadbirlar yoki ko‘chirilgan ssenariylar bilan vatanparvar qilib bo‘lmaydi. Ularga milliy g‘oyani samimiy, hayotiy va tushunarli tilda yetkazish davr talabidir.

Maktab hayotida milliy o‘zlikni anglatishning qanday tabiiy va ishlaydigan mexanizmlari bor? Buning uchun qog‘ozdagi hisobotlardan chiroyli amaliyotga o‘tishimiz kerak.

1. Tarixni darslikdan hayotga ko‘chirish

Biz o‘quvchilarga Alisher Navoiy, Amir Temur yoki Jaloliddin Manguberdi bobolarimiz haqida gapirganimizda, ularni shunchaki tarixiy siymo emas, balki bugungi hayot uchun o‘rnak bo‘la oladigan „tirik qahramon“ sifatida ko‘rsatishimiz kerak.

Har yili o‘tkaziladigan va bolalarni charchatadigan an’anaviy tadbirlar o‘rniga, maktabda **“Tarixiy qahramonlar bugun yashaganda...”** nomli qisqa videoroliklar yoki teatr sahnalari tanlovini o‘tkazish mumkin. O‘quvchi bobolarimizning o‘gitlari bugungi do‘stlik, ilm va oila masalalariga qanday yechim bo‘lishini o‘zi tasavvur qilib, sahnalashtirishi lozim. Bu jarayonda bola ma’naviy merosni shunchaki yodlamaydi, uni his qiladi.

2. “Mahalla — maktab poydevori” mexanizmi

Vatanparvarlikni sevish o‘zi yashayotgan uyni, ko‘chani va mahallani sevishdan boshlanadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari tashabbusi bilan maktabda **“Mening mahallam faxriylari”** loyihasini yo‘lga qo‘yish samarali natija beradi. Bolalar guruhlarga bo‘linib, o‘z mahallalaridagi oddiy, lekin mehnatkash insonlar, nuroniylar, shifokor yoki o‘qituvchilar xonadoniga borishadi. Ulardan intervyu olishadi, hayotiy hikoyalarini yozib kelishadi. Bu — bolada o‘z odamlariga, o‘z tuprog‘iga nisbatan faxr va mehr uyg‘otadi. Bu chinakam, jonli vatanparvarlikdir.

3. Ota-onani tarbiyaviy ittifoqchiga aylantirish

Maktablarda **“Oila — ma’naviyat beshigi”** klublarini tashkil etib, ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ochiq muloqotlar o‘tkazish kerak. Masalan, oilaviy kitobxonlik kechalari, “Mening oilam

an’analari” ko‘rgazmalari orqali oiladagi ma’naviy muhit maktab bilan integratsiya qilinadi. Bola maktabda ham, uyda ham bir xil milliy va sog‘lom muhitni ko‘rishi lozim.

4. Raqamli vatanparvarlik (Smart-tarbiya)

Bolalarni telefondan ayira olmayotgan ekanmiz, unda telefonning ichiga ma’naviyatni olib kirishimiz kerak.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari o‘quvchilar o‘rtasida **“Yangi O‘zbekiston — men buning bir qismiman”** shiori ostida ijtimoiy tarmoqlar (YouTube, Instagram, Telegram) uchun pozitiv va ma’rifiy chellenjlar e’lon qilishi mumkin. O‘quvchilar o‘zlari o‘qiyotgan kitob, o‘z tumanidagi obod go‘shalar yoki maktabdagi eng yaxshi ustozi haqida chiroyli videolar tayyorlab, ijtimoiy tarmoqlarga joylashadi. Bu ularda mamlakatdagi islohotlarga daxldorlik tuyg‘usini uyg‘otadi.

Xulosam shundan iboratki ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari. Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, ma’naviyat — bu jamiyatning joni va ruhidir. Maktab ma’naviyatchisi (Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari) shunchaki xonada buyruq yozib o‘tiradigan xodim emas, balki bolalar yuragiga yo‘l topa oladigan eng yaqin do‘st va motivator bo‘lishi kerak. Biz quruq va rasmiy tadbirlardan voz kechib, ma’naviy ishlar mazmuniga hayotiy va samimiy ruh kiritsakgina, bolalarimizda milliy o‘zlik va vatanparvarlik tuyg‘usi chinakamiga shakllanadi. Aynan mana shunday yoshlar Uchinchi Renessansning haqiqiy bunyodkorlari bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi videoselektor ma’ruzasi, 2021.
3. Yo‘ldoshev J.G‘. Tarbiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2019.

Inklyuziv ta’lim jarayonidagi muammolar va ularning yechimlari

Eshmatova Zarnigor Xasan qizi
G’allaorol tumani 25-son “Do’stlik” nomli
Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi.

Annotatsiya. Mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy va jadidchi bobolarimizning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri tug‘risidagi qarashlari inklyuziv talim rivojlanishining metodologik bazasi hisoblanadi. Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta’lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali deb hisoblanib kelindi.

Kalit so‘zlar: Tarix, ta’lim, maxsus ta’lim, umumiy ta’lim, inklyuziv ta’lim, ijtimoiy ajratish, maktab, nogironlar, yaxlit, jins.

Аннотация. Взгляды выдающихся мыслителей — таких как Ибн Сина, имам аль-Бухари, Абу Наср аль-Фараби и Алишер Навои, — а также идеи наших предков-джадидов относительно целей воспитания и влияния образования на личностное развитие каждого ребенка служат методологической основой для развития инклюзивного образования. Долгое время считалось, что детей, нуждающихся в особой помощи, эффективнее обучать в специализированных (сегрегированных) учреждениях, а не в обычных общеобразовательных школах.

Ключевые слова: история, образование, специальное образование, общеобразовательные учреждения, инклюзивное образование, социальная сегрегация, школа, инвалиды, целостный подход, гендер.

Abstract. The views of renowned scholars—such as Ibn Sina, Imam Bukhari, Abu Nasr Al-Farabi, and Alisher Navoi—as well as those of our Jadidist forebears regarding the goals of upbringing and the impact of education on the personal development of every child,

serve as the methodological foundation for the development of inclusive education. For a very long time, it was considered effective to provide education and upbringing to children requiring special assistance in segregated special educational institutions rather than in mainstream general education schools.

Keywords: History, education, special education, general education, inclusive education, social segregation, school, persons with disabilities, holistic, gender.

“Inklyuziya” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, “qo‘shish”, “kiritish”, “jalb etish” ma’nolarini bildiradi. Inklyuziv ta’lim — bu har bir bolaning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lgan muhitni yaratish demakdir. Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalar, shu jumladan, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga ham bir xil ta’lim olish imkoniyatini ta’minlovchi tizimdir. Bu yondashuv har bir bolaning qobiliyatini rivojlantirish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limning afzalliklari

1. Teng imkoniyat yaratadi – har bir bola o‘z salohiyatiga ko‘ra o‘qish va rivojlanish imkoniga ega bo‘ladi.

2. Ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi – turli toifadagi bolalar birgalikda

o‘qib, bag‘rikenglik va hurmatni o‘rganadilar.

3. Shaxsiy rivojlanishni ta’minlaydi – inklyuziv muhitda o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildirish va mustaqil o‘rganishga o‘rganadi.

4. O‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshiradi – har xil ehtiyojdagi bolalar bilan ishlash yangi metodik yondashuvlarni talab etadi.

5. Jamiyatda insonparvarlik va hamjihatlikni kuchaytiradi.

Inklyuziv ta’limning kamchiliklari

1. Ta’lim muassasalarida texnik va moddiy resurslarning yetishmasligi.

2. O‘qituvchilarning inklyuziv yondashuv bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi.

3. Ota-onalar va jamiyat orasida tushunmovchilik va qarshiliklarning mavjudligi.

4. Ehtiyojlar turlicha bo‘lgan o‘quvchilarni bir sinfda o‘qitish ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

5. Psixologik moslashuvdagi muammolar ayrim bolalarda o‘qishga qiziqishning pasayishiga olib keladi.

Bugungi kunda ta’lim sohasida eng muhim yo‘nalishlardan biri — bu inklyuziv ta’lim, ya’ni har bir insonning, jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlovchi tizimdir. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — jamiyatda “hech kimni ortda qoldirmaslik” tamoyilini hayotga tatbiq etishdir.

Inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun, balki butun jamiyat uchun muhim, chunki u teng imkoniyat, bag‘rikenglik va insonparvarlikni rivojlantiradi. Bu tizimda o‘quvchilar farqlari (jismoniy, intellektual, ijtimoiy, iqtisodiy) muammo sifatida emas, balki boylik va o‘rganish imkoniyati sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari

1. Teng imkoniyat tamoyili – har bir bola, qaysi ijtimoiy qatlamda bo‘lishidan qat’I nazar, ta’lim olish huquqiga ega.

2. Farqlarni hurmat qilish – o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyoj va qobiliyatlarini inobatga olish.

3. Moslashtirilgan o‘qitish – ta’lim jarayonini barcha uchun qulay shaklda tashkil etish.

4. Hamkorlik – o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onaning o‘zaro hamkorligi.

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko‘ra maxsus yoki umumiy ta’lim tizimida ta’limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta’lim tizimi amalga oshirilmoqda. Inklyuziv ta’lim madaniyati! Salamanka deklaratsiyasiga muvofiq xar bir o‘quvchi xususiyatlarini isloh qilishni qo‘llab-quvvatlovchi va ma’qullovchi dalil sifatida qaraladi. Uning maqsadlari jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy millati, dini, individual imkoniyati va qobiliyati farqlar sabab ijtimoiy

segregatsiya oldini olish uchun emas. Biroq, kontseptsiya universal foydalanish uchun yaroqsiz bo'lib chiqdi. Dunyo tajribasiga ko'ra, maktablarda kiritish ko'pincha tengdoshlari bilan birga o'rta maktablarda nogironlar ta'lim sifatida qaraladi (Judi Kugelmas) biroq, inklyuziv ta'lim mohiyati bilim va bilim hali jamiyatda etarli emas. "Inklyuziv "va" integrallashgan " terminlari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi.

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

- Ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yunaltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruxiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;
- O'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash;
- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va saglom bolalarning extiyojlarini qondirish, ijtimoiy xayotga erta moslashtirish;
- imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarni oilalardan ajramagan xolda yashash xuquqini ruyobga chiqarish;
- jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan dustona va mexr-muxabbatli munosabatni shakllantirishdir.

Ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ xujjatlarida qayd qilinmaganligi; Nogiron bolalarga nisbattan salbiy munosabat; Imkoniyati cheklangan bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi; Imkoniyati cheklangan bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi; Moddiy mablag' muammolari; Ta'lim muassasalarini moslashtirish; Sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi; Kambag'allik; Jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish; Imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi; Favqulodda vaziyatlar , mojarolar, qochoqlar; Kadrlar masalasidagi muammolar. Haqli savol tug'iladi, nima uchun imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan dalillarni hal etib inklyuziv ta'lim

tizimiga o'tishga qanday zaruriyat bor? Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi.

Ammo bu ta'lim tizimining nafli jixati juda ko'p ular sirasiga qo'yidagilar kiradi:

✓ Inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi;

✓ Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

✓ Kamsitishlarni oldini oladi;

✓ Inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi. Inklyuziv ta'limning prinsiplari:

1. Insonning qadr qimmati, uning qobiliyati va yutug'iga bog'liq emas.
2. Har bir inson o'ylash va xis qilish qobiliyatiga ega.
3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega.
4. Har bir kishi bir-biriga muxtoj.
5. Shaxsning to'liq va haqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi.
6. Hamma kishilar o'z tengdoshlarini qo'llab quvvatlashga muxtoj.
7. Hamma ta'lim oluvchilarni yutuqga erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas, balki nimanidir qila olishidir.
8. Hamkorlik qilish kishi hayotini har tomonlama ko'chaytiradi.

Inklyuziv ta'lim tizimi quyidagi ta'lim muassasalarni o'z ichiga oladi; maktabgacha umuta'lim, umu o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-xunar va oliy ta'lim. Bu ta'lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta'lim olishi va kasb-xunarga tayèrlashda ularning o'rtasidagi to'siqlikni bartaraf etib ochiq ta'lim muxitini yaratishdan iborat. Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun – moxiyati, maqsadi, vazifalari va xarakat dasturi bilan farqlanadi.

Inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: Salbiy munosabat; Hamjamiyatda ko'rinmaslik; Moddiy mablag'

muammolari; Jismoniy moslashtirish; Sinfdagi o‘quvchilar soni; Qaramlik; Jinsiy belgilarga qarab kamsitish; Favqulodda vaziyatlar, mojorolar va qochoqlar. Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim muasasalari tizimida ta'lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to‘siq bo‘lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a'zolari, o‘qituvchilar, umumta'lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalrning o‘zlaridagi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto‘g‘ri fikr, ular to‘g‘risida ma'lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o‘sganligi va boshqalardir. Hamjamiyatda ko‘rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko‘pincha ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar otaonalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hyech kimga ko‘rsatmaydilar, ro‘yxatga olish jarayonida nogiron bolasi to‘g‘risida hyech bir ma'lumot berilmaydi. Natijada ko‘plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo‘ladilar.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o‘z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o‘z vaqtida aniqlab mutaxassislarga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o‘z vaqtida olibib borilsa abatta ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Ya'ni, inklyuziv ta'limning samarasi yuqori darajada bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // «Проблема дефектологии». М., 1996. –С. 42.

2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.: «Владос», 2013. 83-б.

3. Maktablar hamma uchun – Save the children – 2002y. 20\23 bet

4. Pulatov Sh.N.Sankhya-ancient Indian philosophical school. //PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.

5. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiysiyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468474 P.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarga pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatishning zamonaviy yondashuvlari

Rahmatullayeva Muxlisa Ulug‘bek qizi
Sh.Rashidov tumani 48-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarga pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatish masalalari haqida so‘z yuritiladi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi har bir bolaga, uning imkoniyati va ehtiyojidan qat’i nazar, ta’lim olish uchun teng sharoit yaratishdir. Maqolada o‘qituvchining o‘quvchiga individual yondashishi, psixologik yordam ko‘rsatishi, ota-onalar bilan hamkorlik qilishi va sinfda do‘stona muhit yaratishi muhimligi yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, pedagogik yordam, psixologik yordam, o‘quvchi, o‘qituvchi, individual yondashuv, ota-ona, ta’lim, psixologik muhit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы оказания педагогической и психологической поддержки учащимся в условиях инклюзивного образования. Главная цель инклюзивного образования – создание равных условий для получения образования каждым ребенком, независимо от его способностей и потребностей. В статье подчеркивается важность индивидуального подхода учителя к ученику, оказания психологической поддержки, сотрудничества с родителями и создания дружественной атмосферы в классе. Также приводятся практические рекомендации по дальнейшему развитию инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая поддержка, психологическая поддержка, ученик, учитель, индивидуальный подход, родители, образование, психологическая среда.

Abstract: This article discusses issues regarding the provision of pedagogical and psychological support to students within an inclusive education setting. The primary goal of inclusive education is to create equal educational opportunities for every child, regardless of their abilities or needs. The article highlights the importance of teachers adopting an individualized approach to students, providing psychological support, collaborating with parents, and fostering a friendly classroom atmosphere. Practical recommendations for the further development of inclusive education are also provided.

Keywords: inclusive education, pedagogical support, psychological support, student, teacher, individual approach, parent, education, psychological environment.

Bugungi kunda ta’lim sohasida har bir bolaga bir xil imkoniyat yaratish muhim vazifalardan biridir. Chunki har bir bolaning qobiliyati, xarakteri, bilim olish tezligi va ehtiyojlari har xil bo‘ladi. Ba’zi o‘quvchilar darsni tez o‘zlashtirsa, ayrimlari ko‘proq vaqt va yordamga muhtoj bo‘ladi.

Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb qilishga katta e’tibor berilmoqda. Bunday bolalar boshqa tengdoshlari bilan birga o‘qishi, muloqot qilishi va o‘z qobiliyatlarini namoyon qilishi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak.

Inklyuziv ta’lim aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’limda bolaning imkoniyati yoki qandaydir cheklovi asosiy muammo sifatida qaralmaydi. Aksincha, uning imkoniyatlarini rivojlantirishga e’tibor beriladi.

Shu sababli o‘qituvchi va psixologning vazifasi faqat dars berish yoki maslahat berish emas, balki o‘quvchining ta’lim olishiga, sinfga moslashishiga va o‘ziga ishonch hosil qilishiga yordam berishdan iborat.

Inklyuziv ta’lim nima?

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarning birgalikda ta’lim olishiga imkon yaratadigan ta’lim shaklidir. Bunda bolaning sog‘lig‘i, jismoniy imkoniyati, o‘zlashtirish darajasi yoki boshqa xususiyatlari sababli uni ta’limdan chetda qoldirmaslik kerak.

Oddiy qilib aytganda, inklyuziv ta’limning asosiy mazmuni — “har bir bola ta’lim olishga haqli” degan tamoyilga asoslanadi.

Masalan, sinfda eshitishida, ko‘rishida yoki harakatlanishida qiyinchilik bo‘lgan bola bo‘lishi mumkin. Yoki ayrim o‘quvchilar darsni boshqalarga qaraganda sekinroq o‘zlashtirishi mumkin. Bunday holatda o‘qituvchi bolaning imkoniyatiga mos usulni tanlashi kerak.

Inklyuziv ta’limning yana bir muhim tomoni — bolalarni bir-birini hurmat qilishga o‘rgatishdir. O‘quvchilar birgalikda o‘qish orqali bir-biriga yordam berishni, farqlarni hurmat qilishni va hamkorlik qilishni o‘rganadilar.

Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining roli.

Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining o‘rni juda katta. Chunki o‘qituvchi o‘quvchi bilan eng ko‘p vaqt davomida ishlaydigan shaxs hisoblanadi.

O‘qituvchi har bir o‘quvchining imkoniyatini hisobga olishi kerak. Masalan, bir o‘quvchi topshiriqni tez bajarsa, boshqa o‘quvchiga uni bajarish uchun ko‘proq vaqt kerak bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda o‘qituvchi ikkinchi o‘quvchini shoshirmasligi va uni boshqa o‘quvchilar bilan taqqoslamasligi kerak.

O‘quvchini doimo boshqa bolalar bilan taqqoslash uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kamaytirishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi bolaning avvalgi natijasi bilan bugungi natijasini solishtirishi maqsadga muvofiq.

Masalan:

avval topshiriqni mustaqil bajara olmagan bo‘lsa, hozir bajarayotganini;

avval sinfdoshlari bilan muloqot qilishga qiynalgan bo‘lsa, hozir muloqot qilayotganini;

avval darsda faol qatnashmagan bo‘lsa, hozir savollarga javob berayotganini ijobiy baholash kerak.

Bu o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

O‘quvchiga psixologik yordam ko‘rsatish.

Inklyuziv ta’limda psixologik yordam ham juda muhim. Chunki bola darsni yaxshi o‘zlashtirishi uchun avvalo o‘zini sinfda erkin va xavfsiz his qilishi kerak.

Ba’zi o‘quvchilar o‘ziga ishonmasligi, tengdoshlari bilan muloqot qilishga qiynalishi yoki xato qilishdan qo‘rqishi mumkin. Bunday vaziyatda o‘qituvchi bolaning xatosini masxara qilmasligi, aksincha, uni qo‘llab-quvvatlashi kerak.

O‘quvchiga:

“Sen buni uddalaysan”, “Yana bir bor urinib ko‘r”, “Bugun kechagidan yaxshiroq bajarding” kabi oddiy, lekin ijobiy so‘zlarni aytish ham katta yordam beradi.

Psixolog esa o‘quvchining ruhiy holatini kuzatib borishi, kerak bo‘lsa suhbatlar o‘tkazishi va o‘qituvchi hamda ota-onaga tavsiyalar berishi mumkin.

Shuningdek, sinfda bir-birini hurmat qilish muhitini yaratish ham psixologik yordamning muhim qismidir.

Ota-onalar bilan hamkorlik.

Inklyuziv ta’limda ota-onalar bilan hamkorlik qilish ham juda muhim. Chunki ota-ona o‘z farzandini yaxshi biladi. Uning qiziqishlari, qo‘rquvlari, odatlari va qiyinchiliklari haqida ko‘proq ma’lumotga ega.

O‘qituvchi va ota-ona birgalikda ishlasa, bolaga yordam berish osonlashadi.

Masalan, o‘qituvchi bolaning darsda qanday qatnashayotgani haqida ota-onaga ma’lumot berishi mumkin. Ota-ona esa bolaning uyda o‘zini qanday tutayotgani haqida o‘qituvchiga ma’lumot beradi.

Bunday hamkorlik orqali bolaning muammosini vaqtida aniqlash va unga yordam berish mumkin.

Ota-onalar bilan ishlashda faqat bolaning kamchiliklari haqida gapirish noto‘g‘ri. Uning yaxshi tomonlari va erishgan yutuqlarini ham aytish kerak.

Masalan:

“Farzandingiz bugun darsda faol qatnashdi”, “Bugun u topshiriqni mustaqil bajarishga harakat qildi” kabi ijobiy fikrlar ota-onani ham, bolani ham ruhlantiradi.

Sinfda do‘stona muhit yaratish.

Inklyuziv ta’limning samarali bo‘lishi uchun sinfda do‘stona muhit bo‘lishi kerak.

O‘quvchilar bir-birini masxara qilmasligi, kamsitmasligi va ajratmasligi kerak. Aksincha, bir-biriga yordam berishi va hurmat bilan munosabatda bo‘lishi lozim.

Buning uchun o‘qituvchi turli guruhli mashg‘ulotlardan foydalanishi mumkin. Masalan, o‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, birgalikda topshiriq bajarishni tashkil qilish mumkin.

Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchilarning nafaqat bilimini, balki muloqot qilish va hamkorlik qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, sinfda har bir o‘quvchining fikrini tinglash va uni hurmat qilishga o‘rgatish kerak.

Zamonaviy yondashuvlardan foydalanish.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida turli zamonaviy usullardan foydalanish inklyuziv ta’lim uchun ham foydalidir.

Masalan, darslarda: rasmlar, videolar, audio materiallar, interaktiv topshiriqlar, kompyuter va telefon dasturlari, guruhli mashg‘ulotlar, juftlikda ishlash, amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday usullar ayrim o‘quvchilarga mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Masalan, matnni o‘qishda qiynalayotgan o‘quvchiga mavzuni rasm yoki video orqali tushuntirish mumkin. Yozishda qiynalayotgan o‘quvchiga esa og‘zaki javob berish imkoniyatini yaratish mumkin.

Demak, barcha o‘quvchiga bir xil usulda emas, balki uning imkoniyatiga mos tarzda yondashish muhim.

Pedagogik va psixologik yordamni yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar.

Inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

Har bir o‘quvchining imkoniyati va ehtiyojini o‘rganish.
O‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslamaslik.
Darslarda individual yondashuvdan foydalanish.
O‘quvchini kichik yutuqlari uchun ham rag‘batlantirish.
Sinfda do‘stona va xavfsiz muhit yaratish.
Ota-onalar bilan muntazam aloqa qilish.
Maktab psixologi va o‘qituvchi hamkorligini kuchaytirish.
Guruhli va juftlikdagi mashg‘ulotlardan ko‘proq foydalanish.
Zamonaviy texnologiyalar va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish.
O‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini oshirish.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim har bir bolaga ta’lim olish va o‘z imkoniyatlarini namoyon qilish uchun teng sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Bunday ta’limda o‘qituvchi, psixolog va ota-onaning hamkorligi juda muhim. Chunki bolaning ta’limdagi muvaffaqiyati faqat uning bilimiga emas, balki uning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va atrofidagi insonlarning munosabatiga ham bog‘liq.

O‘qituvchi o‘quvchini tushunishi, uni qo‘llab-quvvatlashi va imkoniyatiga qarab yondashishi kerak. Psixolog bolaning ruhiy holatini kuzatib, unga kerakli yordamni ko‘rsatishi lozim. Ota-ona esa ta’lim jarayonida o‘qituvchi bilan hamkorlik qilishi zarur.

Eng muhimi, har bir bola o‘zini sinfda kerakli va qadrlangan inson sifatida his qilishi kerak. Shundagina inklyuziv ta’lim o‘zining asosiy maqsadiga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.

2. Выготский Л.С. Основы дефектологии (Собрание сочинений, т. 5). Москва: Педагогика, 1983

3. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining inklyuziv ta’limni tashkil etish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash va psixologik-pedagogik xizmat ko‘rsatishga oid amaldagi metodik materiallari.

Zararli odatlar va ularga qaramlikning oldini olish

Xursanova Nilufar Mavlonqulovna
Jizzax viloyati Forish tumani 11-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining amaliyotchi psixologi

Annottatsiya: Ushbu maqolada Zararli odatlar va ularga qaramlikning oldini olish masalasi psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Zararli odatlarning shakillanishiga ta’sir etuvchi shaxsiy, oilaviy ijtimoiy va psixologik omillar, xususan, stress, hissiy zo‘riqish, o‘ziga ishonchsizlik, tengdoshlar ta’siri, oilaviy munosabatlar hamda bo‘sh vaqtni tashkil etish muammolari yoritiladi. Maqolada qaramlikning faqat irodaning zaifligi sifatida baholash noto‘g‘ri ekanligi, uning shakllanishida bir qator o‘zaro bog‘liq omillar mavjudligi asoslanadi. Zararli odatlarning oldini olishda psixologik savodxonli, emotsional barqorорlik, o‘z-o‘zini boshqarish, sog‘lom muloqat va ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishning ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, oila, ta’lim muassasasi va psixologning profilaktik faoliyatidagi hamkorligi tahlil qilinadi.

Maqolada E.G‘oziyev, V.Karimova, G‘.Shoumarov va boshqa mahalliy psixolog olimlarning ilmiy qarashlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: zararli odatlar, qaramlik, psixologik profilaktika, o‘smirlik, shaxs, motivatsiya, stress, emotsional holat, ijtimoiy muhit, oila, tengdoshlar, psixologik barqarorlik, sog‘lom turmush tarzi**.**

Аннотация: В данной статье анализируется проблема профилактики вредных привычек и зависимостей с

психологической точки зрения. Выделены личностные, семейные, социальные и психологические факторы, влияющие на формирование вредных привычек, в частности, стресс, эмоциональный стресс, неуверенность в себе, влияние сверстников, семейные отношения и проблемы с организацией свободного времени. В статье утверждается, что неправильно оценивать зависимость исключительно как слабость воли, и что в её формировании существует ряд взаимосвязанных факторов. Показана важность психологической грамотности, эмоциональной устойчивости, самоконтроля, здорового общения и формирования позитивной социальной среды в профилактике вредных привычек. Также анализируется сотрудничество семьи, образовательного учреждения и психолога в профилактической деятельности.

В статье используются научные взгляды Е. Гозьева, В. Каримовой, Г. Шумарова и других местных психологов.

Ключевые слова: вредные привычки, зависимость, психологическая профилактика, подростковый возраст, личность, мотивация, стресс, эмоциональное состояние, социальная среда, семья, сверстники, психологическая устойчивость, здоровый образ жизни.

Abstract: This article analyzes the prevention of harmful habits and addiction from a psychological perspective. It examines the personal, familial, social, and psychological factors contributing to the formation of harmful habits—specifically stress, emotional tension, lack of self-confidence, peer influence, family dynamics, and issues regarding the organization of leisure time. The article argues that viewing addiction merely as a sign of weak willpower is incorrect, demonstrating instead that its development involves a complex interplay of interconnected factors. It highlights the importance of psychological literacy, emotional stability, self-regulation, healthy communication, and the creation of a positive social environment in preventing harmful habits. Furthermore, the article analyzes the collaborative roles of families, educational institutions, and psychologists in preventive efforts.

The article draws upon the scholarly insights of E. Goziev, V. Karimova, G. Shoumarov, and other local psychologists.

Keywords: harmful habits, addiction, psychological prevention, adolescence, personality, motivation, stress, emotional state, social environment, family, peers, psychological stability, healthy lifestyle.

Bugungu kunda yosh avlodning jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish, uning sog'lom hayot tarzini shakllantirish muhim ijtimoiy-pedago'gik va psixologik va vazifalardan biridir. Insonning kundalik hayotida shakllanadigan odatlar uning xulq-atvori, shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy odatlar shaxsning rivojlanishiga xizmat qilsa, zararli odatlar uning ruhiy va jismoniy farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, o'smirlik davrida ushbu masalada alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur davrda shaxsning o'zligini aniqlash, mustaqillikka intilish, tengdoshlar orasida o'z o'rnini topishga bo'lgan ehtiyoji va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati faol shakllanadi shu bilan birga tashqi ta'sirga berilish ehtimoli ham ortishi mumkin. Zararli odatlarning kelib chiqish sabablarini faqat tarbiyadagi kamchilik yoki irodaning zaifligi bilan izohlash bir tomonlama yondashuvdir.

Psixologik nuqtayi nazardan, insoning xatti-harakatlari uning ehtiyojlari, motivlari,hissiy holati, ijtimoiy muhiti va shaxsiy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq.

E.G'oziyevning psixologiyaga oid ilmiy qarashlarda shaxsning psixik jarayonlari, ehtiyojlari, motivlari, hissiy-irodaviy holatlari va individual holatlari va individual xususiyatlarini o'rganish muhim o'rin tutadi. Mazkur yondashuv zararli xatti-harakatlarning ichki psixologik sabablarni anglash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli zararli odatlarning oldini olishda insonni faqat taqiqlash yoki qo'rqitish emas , balki uning psixologik ehtiyojlarini tushunish, muammolarini sog'lom yo'l bilan hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va ijobiy ijtimoiy muhit yaratish muhimdir.

Zararli odalarning psixologik mohiyati.

Odat-muayyan xatti-harakatning ko'p marotaba takrorlanishi natijasida shakllangan nisbatan barqaror xulq – atvor shaklidir. Inson hayotida o'qish, mehnat, sport, kitobxonlik kabi ijobiy odatlar bilan bir qatorda salbiy oqibatlarga olib keluvchi odatlar ham paydo bo'lishi mumkin.

Zararli odat ko'pincha birdaniga shakllanmaydi. Uning paydo bo'lishida qiziqish, taqlid, atrofdagilarning ta'siri yoki muayyan hissiy holatdan chiqishga bo'lgan ehtioyoj sabab bo'lishi mumkin. Xatti-harakat takrorlangan sari u odatiy tus oladi.

Bu jarayonda insoning hissiy holati muhim ahamiyatga ega. Masalan, kuchli stress, yolg'izlik, xavotir yoi ruhiy zo'riqish paytida ayrim insonlar muammodan vaqtincha chalg'itadigan xatti-harakatlarga murojaat qilishlari mumkin. Agar bunday xatti-harakat muntazam takrorlansa, muayyan vaziyat bilan bohlangan odat shakllanishi ehtimoli ortadi. Shuning uchun profilaktika jarayonida " zararli odatning o'zi" bilan kurashish bilan birga, uni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan psixologik ehtiyoj va muammolarni ham aniqlash zarur.

Qaramlikning shakllanishida psixologik omillar.

Qaramlik murakkab psixologik va ijtimoiy hodisa bo'lib, uni faqat shaxsning irodasi bilan bog'lash to'g'ri emas. Uning rivojlanishida biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro ta'sir qilishi mumkin.

Birinchi muhim omil – stress va ruhiy zo'riqish. Inson uzoq vaqt davomida stress holatida bo'lsa, muammodan qochish yoki hissiy zo'riqishni kamaytirish uchun noto'g'ri xulq – atvor shakllaridan foydalanishga moyilligi ortishi mumkin.

Ikkinchi omil – tengdoshlar ta'siri. O'smirlik davrida tengdoshlar tomonidan qabul qilinishi va guruhga tegishli bo'lish ehtiyoji kuchli bo'ladi. Ayrim vaziyatlarda o'smir o'z xohishiga zid bo'lsa ham, guruhdagi boshqalarga ergashishi mumkin.

Uchunchi omil- O'ziga baho berish va o'ziga ishonch. O'z imkoniyatlariga ishonchi yetarli bo'lmagan shaxs tashqi ta'sirlarga nisbatan zaifroq bo'lishi mumkin. Shu sababli psixologik

profilaktikada o‘z - o‘zini anglash va ijobiy “ Men “ konsepsiyasini rivojlantirish muhim.

To‘rtinchi omil- oilaviy muhit. Oiladagi mehr, ishonch qo‘llab - quvvatlash va ochiq muloqat shaxsning psixologik barqarorligini mustahkamlaydi. G‘.B.Shoumarov tahriri ostidagi *oila psixologiyasi* asarida ham oliaviy munosabatlarning inson hayotidagi o‘rni va shaxs tarbiyasi bilan bog‘liq masalalar yoritilgan. Mazkur asar 2010 yilda “Sharq “ nashriyotida 296 bet hajmda chop etilgan.

Ijtimoiy muhitning ta’siri. Shaxs jamiyatdan ajralgan mazkur nuqtai nazardan zararli odatlarning oldini olish faqat individual shaxs bilan ishlashni emas, balki uning ijtimoiy muhitini ham hisobga olishni talab etadi. Yoshlar uchun sog‘lom muloqat muhitini yaratish, ularni sport, san’at, kitobxonlik, fan va ijodiy faoliyatga jalb qilish, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish profilaktikaning muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

O‘smirlik davrida psixologik profilaktikaning ahamiyati.

O‘smirlik shaxs rivojlanishning muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda mustaqillikka intilish kuchayadi. O‘smir o‘z shaxsiy fikriga ega bo‘lishni, atrofdagilar tomonidan tan olishni va mustaqil qarorlar qabul qilishni xohlaydi. Shu sababli o‘smirlar bilan olib boriladigan profilaktik ishlar buyruqbozlikka emas, balki hamkorlikka asoslangan bo‘lishi lozim. Psixologik profilaktikaning samarali yo‘nalishlari quydagilardan iborat:

. O‘smirning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash ;

. stress va salbiy hissiyotlarni boshqarishga o‘rgatish;

. tengdoshlarning salbiy bosimiga qarshi turush ko‘nikmasini rivojlantirish ;

. muammoli vaziyatlarda mustaqil va oqilona qaror qabul qilishni o‘rgatish;

. muloqat madaniyatini rivojlantirish ;

. bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish;

. oiladagi o‘zaro ishonchni kuchaytiish;

. zarur hollarda psixologik yordamga murojaat qilish madaniyatini shakllantirish;

Oila va ta’lim muassasasining hamkorligi .

Zararli odatlarning oldini olishda oila va ta'lim muassasasi hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Farzandning xulq - atvorida salbiy o'zgarishlar kutilganda uni darhol ayblash, kamsitish yoki jazolash o'rniga, avvalo o'zgarishning sabablarini aniqlashga harakat qilish kerak. Samarali muloqatda " Sen nega bunday qilding?" kabi ayblovchi savollardan ko'ra, "Senga nima ta'sir qildi ?" , "Bu vaziyatda o'zingni qanday his qilding?", " Senga qanday yordam berishimiz mumkin?" kabi savollar bolaning ichki kechinmalarini yaxshiroq tushunushga yordam beradi. Maktab psixologi esa profilaktik suhbatlar , treninglar ,guruh mashg'ulotlari va individual maslahatlar orqali o'quvchilarning psixologik barqarorligini rivojlantirishi mumkin.

Bunda psixologning vazifasi o'quvchining ayblash emas, balki muammoning psixologik sabablarini aniqlash, uning ijobiy resurslarini faollashtirish va kerak bo'lganda tegishli mutaxassisga yo'naltirishdan iborat.

Profilaktikada qo'rqitishdan ko'ra ongli tanlovning ustunligi.

Zararli odatlarni oldini olishda faqat qo'rqinchli oqibatlarni ko'rsatish har doim ham yetarli samara bermaydi. Inson nima uchun muayyan xatti-harakatdan voz kechishi kerakligini anglab yetishi va uning o'rniga qanday sog'lom tanlov qilishi mumkinligini bilishi zarur. Shuning uchun psixologik profilaktikaning maqsadi yoshlarni qo'rqitish emas,

balki ularning ongli tanlov qilish, o'z hatti harakatlarini nazorat qilish va muammoli vaziyatlarda sog'lom qaror qabul qilish qobilyatini rivojlantirishdan iborat bo'lishi kerak.

Bu jarayonda shaxsning kuchli tomonlarini aniqlash va rivojlantirish muhim. Har bir yosh o'z qobiliyatini nomoyan qilishi jamiyatda foydali va kerakli ekanini his qilishi uchun sharoit yaratilsa, uning salbiy hatti-xarakatlariga murojaat qilish ehtimolini kamaytiruvchi psixologik himoya omillari kuchayadi.

Mazkur maqolada zararli odatlarning oldini olish masalasi faqat salbiy hatti-xarakatni cheklash nuqtayi nazardan emas, balki

shaxsning psixologik resurslarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi.

Mualifning yondoshuviga ko'ra, samarali profilaktika uchta asosiy yo'nalishning birligiga asoslanishi kerak:

birinchidan- shaxsiy yo'nalish: o'z o'zini anglash, o'ziga ishonch, hissiy barqarorlik va o'z o'zini nazorat qilish;

ikkinchisi-oilaviy yo'nalish: ishonchli muloqat, mehr, qo'llab quvvatlash va sog'lom tarbiyaviy muhit;

uchunchisi- ijtimoiy yo'nalish: ijobiy tengdoshlar muhiti, ta'lim muassasasi, psixologik hizmat va foydali ijtimoyi faoliyat.

Shu uch yo'nalish birgalikda amalga oshirilgandagina profilaktik faoliyatning psixologik samaradorligini oshirish mumkin.

Amaliy tavsiyalar

Zararli odatlarning oldini olish maqsadida ta'lim muassasalarida quyidagi tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshirish maqsadga muofiq:

1. O'quvchilar uchun stressni boshqarish va emotsiyalarni nazoran qilish bo'yicha psixologik treninglar tashkil etish.
2. " Tengdoshlar bosimiga qanday qarshi turush mumkin?" mavzusida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.
3. Ota-onalar uchun sog'lom muloqat va o'smir psixologiyasi bo'yicha seminarlar tashkil etish.
4. O'quvchilarning qiziqishlari asosida sport, ijodiy va intellektual to'garaklar faoliyatini kengaytirish.
5. Psixologik yordam so'rashni uyat yoki zaiflik sifatida emas, muammoni hal qilishning normal usuli sifatida tushuntirish.

Zararli odatlar va ularga qaramlikning oldini olish zamonaviy jamiyatning muhim psixologik va ijtimoiy vazifalardan biridir. Ushbu muammoni faqat taqiqlash, jazolash yoki qo'rqitish orqali hal qilish yetarli emas. Zararli xatti- harakatlarning shakllanishida shaxsning hissiy holati, motivlari, ehtiyojlari, oilaviy munosabatlari va ijtimoiy muhiti o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek psixologiya maktabi vakillari E.G'oziyev, V. Karimova, G'.Shoumarov va bosqa olimlarning shaxs, ijtimoiy munosabatlar, oila hamda psixologik rivojlanishga oid qarashlari mazkur

muammoni kompleks o‘rganish uchun muhim nazariy asos bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni zararli odatlardan himoya qilishning eng samarali yo‘li-ularni qo‘rqitish emas, balki psixologik jihatdan kuchli, mustaqil fikrlaydigan, o‘z hissiyotlarini bishqara oladigan va sog‘lom tanlov qilish qobiliyatiga ega shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bunda oila, ta’lim muassasasi va psixologik xizmatning hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya.-Toshkent: Universitet, 2002.
2. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya.- Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. -172 b.-ISBN
3. Z.Shoumarov G‘.B., Haydarov I.O.,Sog‘inov N.A.,Akramova F.A., Solihova G.,Niyozmetova G. Oila psixologiyasi.-G‘B.Shomuradov tahriri ostida.-Toshkent: SDHARQ, 2010.-296 B.-isbn 978-9943-00-188-6.
4. G‘oziyev E.G‘. Yosh davrlar psixologiyasi.- Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi.-Toshkent: Fan va texnologiya 2003-180 b.

Zamonaviy psixologiyada kasbiy kuyish: Inson ruhiyati va uni asrash yo‘llari

Bahramova Marjona Nomozboy qizi
Baxmal tumani 10-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy psixologiyaning dolzarb masalalaridan biri bo‘lgan kasbiy kuyish, uning kelib chiqish sabablari, inson ruhiyatiga ta’siri va oldini olish yo‘llari yoritiladi. Kasbiy faoliyat davomida yuzaga keladigan ruhiy charchoq,

mas’uliyatning ortishi, hissiy zo‘riqish va ishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek oilasi va jamiyatiga xos bo‘lgan mehr-oqibat, o‘zaro yordam, oilaviy mas’uliyat va insoniy munosabatlarning ruhiy salomatlikni asrashdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi. Maqolada kasbiy kuyishning oldini olish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham berilgan**.**

Kalit so‘zlar: psixologiya, kasbiy kuyish, ruhiy salomatlik, stress, hissiy charchoq, kasbiy faoliyat, o‘zaro yordam, oilaviy qadriyatlar, psixologik barqarorlik.

Аннотация: В данной статье рассматривается синдром выгорания, одна из актуальных проблем современной психологии, его причины, влияние на психику человека и способы предотвращения. Анализируются психическая усталость, повышенная ответственность, эмоциональный стресс и снижение интереса к работе, возникающие в процессе профессиональной деятельности. Также обсуждается роль доброты, взаимопомощи, семейной ответственности и человеческих отношений, присущих узбекской семье и обществу, в поддержании психического здоровья. В статье также приводятся практические рекомендации по профилактике выгорания.

Ключевые слова: психология, выгорание, психическое здоровье, стресс, эмоциональное истощение, профессиональная деятельность, взаимопомощь, семейные ценности, психологическая стабильность.

Abstract: This article examines professional burnout—a pressing issue in modern psychology—addressing its causes, its impact on the human psyche, and methods for its prevention. It analyzes the mental fatigue, increased responsibility, emotional strain, and diminished interest in work that arise during professional activity. Furthermore, the article discusses the role of compassion, mutual support, family responsibility, and human relationships—values characteristic of Uzbek families and society—in preserving mental health. Practical recommendations for preventing professional burnout are also provided.

Keywords: psychology, professional burnout, mental health, stress, emotional exhaustion, professional activity, mutual support, family values, psychological stability.

Inson hayotida mehnat va kasb muhim o‘rin tutadi. Har bir kishi o‘z kasbi orqali oilasiga naf keltirishga, jamiyatda munosib o‘rin egallashga va hayotdagi maqsadlariga erishishga intiladi. Ayniqsa, o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan mehnatsevarlik, mas’uliyat, sabr-toqat va oilaga g‘amxo‘rlik kabi fazilatlar insonning kundalik hayotida katta ahamiyatga ega.Biroq ba’zan inson o‘z vazifalarini bajarishga shu qadar berilib ketadiki, o‘zining ruhiy va jismoniy holatini unutib qo‘yadi. Ishdagi mas’uliyat, oilaviy yumushlar, farzandlar tarbiyasi va boshqa kundalik tashvishlar bir-biriga qo‘shilib, kishini charchatishi mumkin. Shunday paytlarda inson o‘ziga dam olish uchun vaqt ajratmay, barcha ishlarni uddalashga harakat qiladi.Shu o‘rinda muhim bir savol tug‘iladi: inson hamma uchun qayg‘urib, barcha vazifalarini bajarishga intilar ekan, o‘zining ruhiy holatiga qanchalik e’tibor beradi?

Psixologiyada insonning uzoq davom etgan ish stressi bilan bog‘liq holatlaridan biri kasbiy kuyish deb ataladi. Bu muammo, ayniqsa, doimiy ravishda insonlar bilan muloqot qiladigan, katta mas’uliyat talab etiladigan sohalarda muhim ahamiyatga ega.Kasbiy kuyishni o‘rganish orqali insonning nafaqat mehnat faoliyatini, balki uning ichki kechinmalari, ehtiyojlari va atrofdagilar bilan munosabatlarini ham yaxshiroq tushunish mumkin. Chunki insonning ruhiy salomatligi uning ishiga, oilasiga va jamiyatdagi munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Kasbiy kuyishning psixologik mazmuni

Psixalogiyada kasbiy kuyish — uzoq vaqt davom etgan va yetarlicha boshqarilmagan ish stressi bilan bog‘liq ruhiy-jismoniy holdan toyish holatidir. Bu oddiy charchoqdan farq qiladi. Oddiy charchoq ko‘pincha dam olish bilan kamayadi, kasbiy kuyishda esa ishga nisbatan befarqlik, hissiy toliqish va o‘z mehnatidan qoniqmaslik kabi belgilar ham paydo bo‘lishi mumkin.Masalan, o‘z kasbini yaxshi ko‘radigan insonni tasavvur qilaylik. U dastlab ishiga

katta ishtiyoq bilan yondashadi, vazifalarini mas’uliyat bilan bajaradi va o‘z mehnatidan mamnun bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan ish yuklamasi ortib, dam olishga imkon kamayib boradi. Natijada u avvalgidek quvnoq bo‘lmay qolishi, tez charchashi yoki ishga borishga istagi pasayishi mumkin.Bunday vaziyatda insonni darhol mas’uliyatsizlikda ayblash to‘g‘ri emas. Uning holatiga qanday omillar ta’sir qilayotganini ham tushunish kerak.

D. B. Botirovaning kasbiy stress va kasbiy so‘nish holatlarini tashxislashga bag‘ishlangan maqolasida ham insonning kasbiga bo‘lgan qiziqishi, kasbiy faolligi va ushbu holatlarni yengib o‘tish masalalariga e’tibor qaratilgan.

Kasbiy kuyishning asosiy belgilari quyidagilarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- **Hissiy charchoq.** Inson o‘zini ruhan holdan toygan his qiladi, kundalik vazifalarni bajarish uchun ham ko‘proq kuch sarflaydi.
- **Ishga nisbatan befarqlik.** Ilgari qiziqish bilan bajarilgan vazifalar endi zerikarli yoki og‘ir tuyulishi mumkin.
- **Sabrning kamayishi.** Inson oddiy vaziyatlarda ham tez jahllanishi yoki atrofdagilarga keskin munosabat bildirishi mumkin.
- **O‘ziga ishonchning pasayishi.** Inson o‘z mehnatini yetarlicha qadrlamay, qilayotgan ishlaridan ko‘ngli to‘lmasligi mumkin.

Bu belgilar har bir odamda bir xil namoyon bo‘lmaydi. Ular uzoq davom etsa yoki kundalik hayotga sezilarli ta’sir ko‘rsatsa, mutaxassis bilan maslahatlashish muhim.

Kasbiy kuyishning kelib chiqish sabablari

Kasbiy kuyishning kelib chiqishiga birgina sabab emas, balki bir nechta omil ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Birinchi omil — ish yuklamasining ko‘pligi. Insonning zimmasiga haddan tashqari ko‘p vazifa yuklatilsa, u o‘z ishini sifatli bajarish bilan birga vaqt yetishmasligi muammosiga ham duch keladi. Ishdan keyin ham vazifalar haqida o‘ylash davom etadi va dam olishga vaqt qolmaydi.

Ikkinchi omil — mehnatning qadrlanmasligi. Har bir inson o‘z harakatlari va mehnatining natijasi e’tirof etilishini istaydi. Agar

uning sa’y-harakatlari doimo e’tiborsiz qolsa, ishga bo‘lgan ishtiyoqi pasayishi mumkin.

Uchinchi omil — doimiy hissiy zo‘riqish. O‘qituvchi, tarbiyachi, psixolog, shifokor va boshqa insonlar bilan bevosita ishlaydigan mutaxassislar boshqalarning muammolarini tinglaydilar, ularga yordam beradilar va ko‘pincha o‘z hissiyotlarini boshqarishga majbur bo‘ladilar. Bu esa vaqt o‘tishi bilan ruhiy charchoqni kuchaytirishi mumkin.

To‘rtinchi omil — ish va oilaviy hayot o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi. O‘zbek oilalarida oila a’zolariga g‘amxo‘rlik qilish, farzandlar tarbiyasi, ota-onaga yordam berish va uy yumushlarini bajarish katta ahamiyatga ega. Bularning barchasi inson hayotining muhim qismi hisoblanadi. Ammo ishdagi vazifalar bilan oilaviy majburiyatlar bir vaqtda ortib ketsa, inson o‘ziga vaqt ajratishda qiynalishi mumkin.

Beshinchi omil — barcha ishni mukammal bajarishga intilish. Ba’zan inson boshqalarning ko‘nglini qoldirmaslik uchun hamma vazifani o‘z zimmasiga oladi. Yordam so‘rashni istamaydi, charchaganini bildirishni esa zaiflik deb tushunadi. Natijada uning zimmasidagi mas’uliyat tobora ortib boradi.

Shuni unutmaslik kerakki, mas’uliyatli bo‘lish barcha ishni yolg‘iz bajarish degani emas. Zarur paytda yordam so‘rash va vazifalarni boshqalar bilan bo‘lishish ham oqilona yondashuvdir.

Kasbiy kuyishning inson va uning atrofidagilarga ta’siri

Insonning ruhiy holati uning kundalik xatti-harakatlarida namoyon bo‘ladi. Uzoq davom etgan charchoq sababli odam tez jahllanishi, suhbatlarga qiziqmasligi yoki yaqinlariga avvalgidek e’tibor bera olmasligi mumkin.Masalan, kun davomida ko‘plab vazifalarni bajargan xodim uyiga charchab qaytadi. Uyda esa uni boshqa yumushlar kutib turadi. Agar unga dam olish va o‘zini tiklash uchun imkon bo‘lmasa, u arzimas masala sababli ham yaqinlariga qattiq gapirib yuborishi mumkin. Keyinchalik esa o‘z munosabatidan afsuslanadi.Bunday vaziyatlar insonning yomonligi yoki yaqinlarini qadrlamasligi bilan izohlanmasligi kerak. Ba’zan charchoq uning hissiyotlarini boshqarishini qiyinlashtirishi

mumkin. Albatta, bu boshqalarga qo‘pol munosabatda bo‘lishni oqlamaydi, lekin muammoning sababini tushunish yechim topishga yordam beradi.

Kasbiy kuyish ish faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Diqqatni jamlash qiyinlashishi, ish unumdorligining pasayishi va vazifalarni bajarishga bo‘lgan qiziqishning susayishi kuzatilishi mumkin.Ayniqsa, pedagogik faoliyatda bu masala muhimdir. O‘qituvchining ruhiy holati uning o‘quvchilar bilan muloqotiga, darsni tashkil etishiga va ta’lim jarayonidagi muhitga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli pedagogning kasbiy mahoratini oshirish bilan birga uning ruhiy salomatligini asrashga ham e’tibor berish lozim.

R. Latibjonovning kasbiy faoliyatda emotsional kuyishning oldini olishga bag‘ishlangan maqolasida ham stressni boshqarish, hissiyotlarni anglash va psixologik barqarorlikni rivojlantirishning ahamiyati yoritilgan.

Kasbiy kuyishning oldini olish yo‘llari

Kasbiy kuyishning oldini olish uchun insonning o‘zi ham, u faoliyat yuritayotgan tashkilot ham tegishli choralarni ko‘rishi kerak.

Birinchidan, ish va dam olish vaqtini to‘g‘ri tashkil etish zarur. Barcha vazifalarni bir kunda bajarishga urinish o‘rniga, ularni muhimligiga qarab rejalashtirish foydali. Ish jarayonida qisqa tanaffuslar qilish va uyquga yetarlicha vaqt ajratish ham muhim.

Ikkinchidan, o‘z hissiyotlarini anglashni o‘rganish kerak. Inson charchaganini, xavotirga tushganini yoki yordamga muhtojligini tan olsa, muammoni vaqtida hal qilish imkoniyati oshadi. O‘z holatini boshqalardan yashirish har doim ham foydali emas.

Uchinchidan, oiladagi o‘zaro yordamni kuchaytirish lozim. Uy yumushlarini imkoniyatga qarab taqsimlash, oila a’zolarining bir-birini tinglashi va dam olish uchun sharoit yaratish insonning kundalik yukini kamaytirishi mumkin.

To‘rtinchidan, ish joyida sog‘lom psixologik muhit yaratish zarur. Rahbarlar xodimlarning mehnatini qadrlashi, vazifalarni adolatli taqsimlashi va ortiqcha zo‘riqishning oldini olishga intilishi

kerak. Hamkasblar o‘rtasidagi samimiy munosabat va o‘zaro ko‘mak ham muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, inson o‘zi yoqtirgan mashg‘ulotlarga vaqt ajratishi kerak. Sayr qilish, kitob o‘qish, yaqinlar bilan suhbatlashish, sport bilan shug‘ullanish yoki sevimli mashg‘ulot bilan band bo‘lish ruhiy tiklanishga yordam berishi mumkin.

Oltinchidan, muammo uzoq davom etsa, psixolog yoki shifokorga murojaat qilishdan tortinmaslik lozim. Kasbiy kuyish belgilariga o‘xshash holatlar boshqa muammolar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘z holatini to‘g‘ri baholash va kerakli yordamni olish muhimdir.

Umuman olganda kasbiy kuyish mavzusini o‘rganish jarayonida men uchun eng muhim jihatlardan biri insonning o‘z ruhiy holatiga e’tibor berishi zarurligi bo‘ldi. Kundalik hayotda ko‘pchilik ish, oila va boshqa mas’uliyatlar bilan band bo‘lib, o‘ziga vaqt ajratishni keyinga qoldiradi.Menimcha, insonning mas’uliyatli bo‘lishi bilan birga o‘z imkoniyatlarini ham hisobga olishi muhim. Chunki doimiy ravishda charchoq bilan yashash insonning kayfiyatiga, ishga bo‘lgan munosabatiga va yaqinlari bilan muloqotiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.Bu mavzu yana bir muhim fikrga e’tibor qaratadi: insonni tushunish uchun uning faqat tashqi xatti-harakatlarini kuzatish yetarli emas. Ba’zan befarq yoki jahldor ko‘ringan odamning ortida to‘planib qolgan charchoq, tashvish yoki hal etilmagan muammolar bo‘lishi mumkin. Shuning uchun boshqalarga baho berishga shoshilmasdan, ularning holatini tushunishga intilish kerak.Men ushbu mavzuning amaliy ahamiyatini shunda ko‘ramanki, kasbiy kuyish haqida bilimga ega bo‘lish insonni o‘zini va atrofidagilarni yaxshiroq tushunishga undaydi. Ruhiy salomatlikni asrash, yordam so‘rashdan tortinmaslik va sog‘lom munosabatlarni qo‘llab-quvvatlash har birimiz uchun muhimdir.

Aslini olganda, kasbiy kuyish zamonaviy psixologiyada insonning ruhiy salomatligi va kasbiy faoliyati bilan bog‘liq muhim masalalardan biridir. U uzoq davom etgan ish stressi, ortiqcha mas’uliyat, hissiy zo‘riqish va yetarli dam olmaslik natijasida yuzaga

kelishi mumkin.Kasbiy kuyishning oldini olish uchun ish va dam olish o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, o‘z hissiyotlarini anglash, oilada va ish joyida sog‘lom munosabatlarni rivojlantirish hamda zarur paytda mutaxassis yordamidan foydalanish muhimdir.

Menimcha, ushbu mavzudan chiqariladigan eng asosiy xulosa shuki, inson boshqalarga foyda keltirish uchun avvalo o‘zining ruhiy va jismoniy holatiga ham e’tibor berishi kerak. O‘zini asrash xudbinlik emas, balki mas’uliyatli hayot kechirishning bir qismidir. Ruhiy salomatlikni qadrlash insonning oilasida, kasbiy faoliyatida va jamiyatdagi munosabatlarida yanada sog‘lom muhit shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Botirova, D. B. Kasbiy stress va kasbiy so‘nish holatlarini tashxislashning psixologik mexanizmlari. *Fan va jamiyat* ilmiy jurnali. 2023-yil, 3-2-son, 106–108-betlar.
2. Latibjonov, R. Kasbiy faoliyatda emotsional kuyish (burnout) sindromini oldini olishning psixologik yondashuvlari. *Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar*, 2026, 3-jild, 8-son, 187–190-betlar.
3. Mardiyeva, D. O‘qituvchilarda kasbiy stress va burnout sindromining namoyon bo‘lish xususiyatlari. *Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi*, 2026, 7-jild, 1-son, 121–124-betlar.
4. Ziyonet

Ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhitda ta’lim olishlarini ta’minlashning samarali yo‘llari

Ergasheva Latofat
Yorqin qizi
Sh.Rashidov tumani 12-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim oluvchilarning samarali ta’lim olishi uchun qulay psixologik muhit yaratishning

pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchining nafaqat bilim olishi, balki o‘zini xavfsiz, hurmat qilingan, tinglangan va qo‘llab-quvvatlangan holda his qilishi muhim omil hisoblanadi. Maqolada pedagog va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi ijobiy munosabatlar, sinfdagi psixologik xavfsizlik, o‘zaro hurmat, individual yondashuv, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish, konstruktiv muloqot va rag‘batlantirishning ahamiyati yoritilgan. Xalqaro tadqiqot va hisobotlar asosida qulay psixologik muhitning ta’lim oluvchilarning motivatsiyasi, maktabga tegishlilik hissi, faolligi va ta’lim natijalari bilan bog‘liqligi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik muhit, ta’lim oluvchi, pedagog, psixologik xavfsizlik, maktab iqlimi, motivatsiya, o‘zaro hurmat, ijtimoiy-emotsional ta’lim, individual yondashuv, pedagogik muloqot.

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological foundations of creating a favorable psychological environment for effective learning. In the educational process, it is important not only for learners to acquire knowledge but also to feel safe, respected, heard, and supported. The article highlights the importance of positive relationships between teachers and learners, psychological safety in the classroom, mutual respect, an individualized approach, the development of social-emotional skills, constructive communication, and encouragement. Based on international studies and reports, the article demonstrates the relationship between a favorable psychological environment and learners’ motivation, sense of belonging to school, engagement, and educational outcomes. Practical recommendations for teachers are also provided.

Keywords: psychological environment, learner, teacher, psychological safety, school climate, motivation, mutual respect, social-emotional learning, individualized approach, pedagogical communication.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические основы создания

благоприятной психологической среды для эффективного обучения учащихся. В образовательном процессе важно не только получение учащимися знаний, но и то, чтобы они чувствовали себя в безопасности, ощущали уважение к себе, были услышаны и получали необходимую поддержку. В статье освещается значение позитивных взаимоотношений между педагогом и обучающимся, психологической безопасности в классе, взаимного уважения, индивидуального подхода, развития социально-эмоциональных навыков, конструктивного общения и поощрения. На основе международных исследований и отчетов показана взаимосвязь благоприятной психологической среды с мотивацией обучающихся, чувством принадлежности к школе, их активностью и образовательными результатами. Также разработаны практические рекомендации для педагогов.

Ключевые слова: психологическая среда, обучающийся, педагог, психологическая безопасность, школьный климат, мотивация, взаимное уважение, социально-эмоциональное обучение, индивидуальный подход, педагогическое общение.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarga sifatli bilim berish bilan bir qatorda, ular uchun qulay, sog‘lom va xavfsiz psixologik muhit yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki o‘quvchining ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, sinfdoshlari va o‘qituvchilari bilan munosabati uning ta’lim olish faolligi va natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Qulay psixologik muhit mavjud bo‘lgan ta’lim jarayonida o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildiradi, savollar berishdan cho‘chimaydi va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishga intiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta’lim va yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilib, yosh avlodning bilimli, mustaqil fikrlaydigan va ma’naviy yetuk insonlar bo‘lib voyaga yetishi muhim vazifa sifatida belgilanmoqda. Prezidentning “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida ham inson qadri, yoshlarning ta’lim-tarbiyasi, ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish hamda salohiyatini ro‘yobga chiqarish

masalalariga katta ahamiyat berilgan[1]. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhit yaratish faqat maktab psixologining emas, balki pedagoglar, ota-onalar va ta’lim muassasasi rahbariyatining hamkorlikdagi faoliyatini talab etadi. Mazkur maqolada o‘quvchilar uchun qulay psixologik muhit yaratishning samarali yo‘llari, zamonaviy psixologik metodlar va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi.

Ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhit yaratish zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biridir. Psixologik jihatdan qulay muhit o‘quvchining o‘zini xavfsiz, erkin, hurmat qilingan va qo‘llab-quvvatlangan holda his etishiga imkon beradi. Bunday muhitda o‘quvchi o‘z fikrini erkin bayon qiladi, savol berishdan qo‘rqmaydi, xatolarini tan olish va ulardan xulosa chiqarishga intiladi. Eng muhimi, o‘quvchida “mening fikrim muhim”, “mening qo‘limdan keladi” degan ijobiy munosabat shakllanadi.

Ta’lim jarayonida psixologik muhitning ahamiyati o‘quvchilarning individual xususiyatlari bilan ham chambarchas bog‘liq. Har bir o‘quvchining xarakteri, qiziqishi, qobiliyati, o‘zlashtirish sur’ati va muloqotga bo‘lgan ehtiyoji turlicha. Shu sababli barcha o‘quvchilarga bir xil yondashuvdan ko‘ra, individual yondashuvdan foydalanish samaraliroq hisoblanadi. O‘qituvchi o‘quvchining kuchli tomonlarini aniqlashi, uning imkoniyatlariga ishonch bildirishi va kichik yutuqlarini ham e’tirof etishi lozim.

Psixolog L.S. Vigotskiy ta’lim va rivojlanish jarayonida ijtimoiy muhit hamda kattalar bilan hamkorlikning muhim o‘rin tutishini ta’kidlagan. Olimning “Tafakkur va nutq” asarida bolaning rivojlanishida muloqot va ijtimoiy munosabatlarning ahamiyati yoritilgan [2]. Vigotskiyning qarashlaridan kelib chiqib, o‘quvchining rivojlanishida uning atrofidagi insonlar, ayniqsa, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabati muhim ekanini ko‘rish mumkin. Demak, ta’lim jarayonida o‘quvchini yolg‘iz bilim oluvchi emas, balki hamkorlikdagi faol ishtirokchi sifatida ko‘rish zarur. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatning qanday tashkil etilishi ham psixologik muhitga bevosita ta’sir qiladi. O‘qituvchining qo‘pol muomalasi, o‘quvchini boshqa bolalar oldida kamsitishi yoki

uning xatosini masxara qilishi o‘quvchida qo‘rquv va o‘ziga ishonchsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, samimiy muloqot, xotirjam tushuntirish, rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash o‘quvchining faolligini oshiradi.

A. Maslou inson ehtiyojlarini o‘rganar ekan, xavfsizlik, tegishlilik va hurmatga bo‘lgan ehtiyojlarni shaxs rivojlanishining muhim omillari sifatida ko‘rsatadi. Uning “Motivatsiya va shaxs” asarida insonning ehtiyojlari va o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga intilishi tahlil qilingan [3]. Mazkur yondashuvni ta’lim jarayoniga tatbiq etadigan bo‘lsak, o‘quvchi avvalo o‘zini xavfsiz va himoyalangan his qilishi, keyin esa jamoaning bir qismi ekanini anglashi va o‘z mehnati qadrlanishini his etishi muhimdir. Shunday sharoitda uning o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan, maktabda o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularning yutuqlarini e’tirof etish, ijobiy fikr bildirish va muvaffaqiyatsizliklarini tanqid qilishdan ko‘ra, ularni rivojlanish imkoniyati sifatida ko‘rsatish muhimdir. Masalan, o‘quvchi topshiriqni noto‘g‘ri bajarganida “sen buni bilmaysan” deyish o‘rniga, “yana bir bor urinib ko‘ramiz, sen uddalashing mumkin” kabi qo‘llab-quvvatlovchi fikrlardan foydalanish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

K. Rojers shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvida o‘quvchini shaxs sifatida qabul qilish, uning fikrini hurmat qilish va unga ishonch bildirishning ahamiyatini ta’kidlaydi. Uning “O‘rganish erkinligi” asarida ta’lim oluvchining mustaqilligi, shaxsiy tajribasi va faol ishtirokiga asoslangan ta’lim muhitining ahamiyati yoritilgan [4]. Ushbu qarashlar bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga faqat tayyor bilim berish emas, balki uni fikrlashga, izlanishga, savol berishga va o‘z xulosasini shakllantirishga undash zarurligini ko‘rsatadi.

Qulay psixologik muhitni yaratishda o‘quvchining ovozini eshitish ham muhimdir. Dars jarayonida o‘quvchilarga o‘z fikrini bildirish, mavzu bo‘yicha munosabatini aytish, guruh bilan ishlash va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini berish ularda mas’uliyat va o‘ziga ishonchni rivojlantiradi. Ayniqsa, interfaol

metodlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga, ular o‘rtasidagi ijobiy muloqotni ham kuchaytiradi.

Ta’lim oluvchilarning psixologik holatiga tengdoshlar bilan munosabatlar ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Sinfda do‘stona munosabatlarning mavjudligi o‘quvchining maktabga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Shu sababli o‘quvchilar o‘rtasida hurmat, hamkorlik, bir-birini tinglash va qo‘llab-quvvatlash madaniyatini shakllantirish zarur. Kamsitish, masxara qilish, chetlashtirish va bullying holatlarining oldini olish esa psixologik xavfsizlikni ta’minlashning muhim shartidir.

Bu jarayonda maktab psixologining faoliyati alohida ahamiyatga ega. Psixolog o‘quvchilarning psixologik holatini o‘rganish, muammolarini aniqlash, individual va guruhiy suhbatlar o‘tkazish, psixologik treninglar tashkil etish orqali qulay muhitni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, psixolog pedagoglarga o‘quvchilar bilan to‘g‘ri muloqot qilish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish va psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berishi mumkin. Qulay psixologik muhitni shakllantirishda ota-ona va maktab hamkorligi ham muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, o‘quvchining ta’limdagi va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni muhokama qilish, muammoli vaziyatlarda birgalikda yechim izlash ijobiy natija beradi. Bola maktabda ham, oilada ham qo‘llab-quvvatlanayotganini his qilsa, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchi mustahkamlanadi.

Amaliy jihatdan esa o‘quvchilarning psixologik holatini yaxshilash uchun turli psixologik treninglar, energayzerlar, jamoaviy o‘yinlar, art-terapiya elementlari, relaksatsion mashqlar va motivatsion suhbatlardan foydalanish mumkin. Masalan, “Kayfiyat termometri”, “Men uddalay olaman!”, “Bir-birimizni qadrlaymiz”, “Ijobiy tilaklar” kabi mashg‘ulotlar o‘quvchilarning ijobiy emotsiyalarini kuchaytiradi va sinfda samimiy muhitni shakllantiradi.

Umumiy qilib aytganda, ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhit yaratish birgina metod yoki tadbir bilan cheklanmaydi. Bu o‘qituvchi, psixolog, ota-ona va o‘quvchining o‘zaro hamkorligini

talab qiladigan uzluksiz jarayondir. O‘quvchiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, uning fikrini tinglash, qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash, xavfsiz va do‘stona muhit yaratish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhit yaratish ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning faolligi va motivatsiyasini kuchaytirish hamda ularning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashning muhim shartlaridan biridir. O‘quvchi o‘zini xavfsiz, erkin va qadrlangan holda his qilgan taqdirdagina o‘z bilim va qobiliyatlarini to‘liq namoyon eta oladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchining individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida ishonchli munosabat o‘rnatish, tengdoshlar bilan sog‘lom muloqotni shakllantirish va psixologik xavfsizlikni ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Bunda psixologik treninglar, interfaol metodlar, jamoaviy mashg‘ulotlar, individual suhbatlar va rag‘batlantirish usullaridan foydalanish samarali natija beradi

Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” asarida yosh avlodning bilim olishi, tarbiyasi va kelajagi jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi [5]. Mazkur yondashuv ta’lim muassasalarida yoshlarning bilim olishi bilan birga, ularning ma’naviy-psixologik rivojlanishi uchun ham zarur shart-sharoitlarni yaratish muhimligini ko‘rsatadi.

Shu bois ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhit yaratish maktab psixologi, pedagog, ota-ona va ta’lim oluvchining o‘zaro hamkorligini talab etadi. Har bir o‘quvchini tinglash, uning fikrini hurmat qilish, qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash va ijobiy munosabatni shakllantirish orqali ta’lim jarayonining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). Yangi O‘zbekiston strategiyasi. O‘zbekiston.

2. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and language (A. Kozulin,

Trans.). MIT Press.

3. Maslow, A. H. (1970). Motivation and personality (2nd ed.). Harper & Row.

4. Rogers, C. R. (1969). Freedom to learn: A view of what education might become. Charles E. Merrill Publishing Company.

5. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. O‘zbekiston.

6. G‘oziyev, E. G‘. (2010). Umumiy psixologiya. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti

7. Karimova, V. M. (2002). Psixologiya. A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.

Effective approaches to grammar teaching in english language classrooms

Shakhnoza Qurbonova, Maftuna Irgasheva

Annotation: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitish jarayonida grammatikani samarali o‘rgatish usullari va ularning o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Grammatik qoidalarni tushuntirish, kontekst asosida o‘rgatish, kommunikativ mashqlardan foydalanish va grammatik bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchining darsni tashkil etishdagi roli, o‘quvchilarning keng tarqalgan grammatik xatolarini aniqlash va ularni to‘g‘rilash usullariga e’tibor qaratilgan. Maqolada grammatikani faqat qoidalarni yodlash orqali emas, balki mazmunli muloqot va amaliy faoliyat orqali o‘rgatish zarurligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: grammatika o‘qitish, ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, grammatik qoidalar, kontekst, interaktiv metodlar, grammatik xatolar.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные подходы к обучению грамматике английского языка и их значение для развития коммуникативной компетенции

учащихся. Анализируются объяснение грамматических правил, обучение в контексте, использование коммуникативных упражнений и применение грамматических знаний в реальных жизненных ситуациях. Особое внимание уделяется роли преподавателя в организации учебного процесса, выявлению распространённых грамматических ошибок и способам их исправления. Подчёркивается, что изучение грамматики должно основываться не только на запоминании правил, но и на осмысленном общении и практической деятельности.

Ключевые слова: обучение грамматике, английский язык, коммуникативная компетенция, грамматические правила, контекст, интерактивные методы, грамматические ошибки.

Abstract: This article examines effective approaches to teaching English grammar and their role in developing learners' communicative competence. It discusses the explanation of grammatical rules, context-based instruction, communicative activities, and the application of grammar in real-life situations. Particular attention is given to the teacher's role in organizing classroom activities, identifying common grammatical errors, and providing appropriate feedback. The article emphasizes that grammar learning should not be limited to memorizing rules. Instead, learners should have opportunities to understand grammatical structures and use them meaningfully in speaking and writing. It also highlights the importance of combining explicit instruction with practical activities to support learners with different needs and proficiency levels.

Keywords: grammar teaching, English language, communicative competence, grammatical rules, context-based learning, interactive methods, grammatical errors.

Grammar is an essential component of learning a foreign language because it helps learners organize words and express their ideas clearly. When students learn English, they need to understand not only vocabulary but also how words and sentences work together to communicate meaning. However, grammar is sometimes

taught mainly through memorizing rules, completing written exercises, and translating sentences. Although these activities can help learners understand grammatical structures, they may not be sufficient to prepare students for real communication. Effective grammar teaching should help learners understand how grammatical forms are used in different situations. For example, students may know the structure of the past simple tense but still have difficulty using it when describing their last holiday or telling a story. This shows that knowing a rule and using it correctly in communication are related but different abilities. Cowan (2008) presents grammar as an important area of professional knowledge for English language teachers and discusses the relationship between grammatical structures, their meanings, and their classroom application. Similarly, Larsen-Freeman et al. (2016) provide a framework for understanding grammar through form, meaning, and use. These perspectives suggest that grammar instruction should combine knowledge of language structures with opportunities for meaningful practice. The purpose of this article is to examine practical approaches to grammar teaching and explain how teachers can make grammar lessons more understandable, interactive, and useful for learners.

1. Understanding Grammar Through Form, Meaning, and Use

One important principle of grammar teaching is that students should learn grammatical structures from three connected perspectives: form, meaning, and use. Form refers to the structure of a grammatical item, meaning explains the idea it expresses, and use concerns the situations in which it is appropriate. For example, when teaching the present perfect tense, a teacher can introduce its form, have/has + past participle. However, students also need to understand its meaning and communicative purpose. The sentence "I have finished my homework" connects a past action with the present situation. Learners should practise using this structure to talk about their experiences and completed activities rather than only completing sentences with the correct verb forms. Cowan (2008) emphasizes the importance of understanding grammatical

structures and their classroom applications. This is particularly relevant for teachers working with learners who may understand a rule during an explanation but struggle to apply it independently. Teachers can make grammar more meaningful by introducing examples before asking students to memorize rules. A short dialogue, picture, story, or classroom situation can help learners notice how a particular structure works. After discussing the examples, students can identify the rule and practise using it in their own sentences.

2. Explicit and Context-Based Grammar Teaching

Explicit grammar instruction involves explaining a grammatical rule directly and providing examples. This approach can be useful when students need clear explanations of unfamiliar structures or when two grammatical forms are difficult to distinguish. For instance, when teaching the difference between the present simple and present continuous, a teacher can explain that the present simple is commonly used for routines and general facts, while the present continuous often describes actions happening around the present time.

Examples can make this difference clearer:

"She reads books every evening."

"She is reading a book now."

After presenting the examples, the teacher can ask students to identify the difference in meaning and create their own sentences. However, grammar should not be separated from context. Context-based teaching introduces grammatical structures through meaningful texts, conversations, and everyday situations. Instead of presenting a list of unrelated sentences, the teacher might use a short story about a student's daily routine or a dialogue about weekend plans. Both approaches have advantages. Explicit explanations can save time and clarify difficult points, while contextual activities help students understand how grammar functions in communication. Therefore, teachers can combine them according to the lesson objectives, learners' proficiency levels, and the complexity of the target structure.

3. Communicative Activities in Grammar Lessons

Communicative grammar teaching gives learners opportunities to use grammatical structures to exchange information and express personal meanings. In this approach, grammar is not only an object of study but also a resource for communication. Pair work is one practical technique. When learning the past simple tense, students can interview each other about their previous weekend. They may ask questions such as "Where did you go?" and "What did you do?" After the interview, each student reports their partner's answers to the class. This activity provides repeated practice with past-tense questions and affirmative sentences while encouraging interaction. Information-gap activities are also useful. In these tasks, students receive different information and must communicate to complete a shared activity. For example, two learners may have different versions of a weekly timetable and ask questions to identify missing information. Depending on the lesson objective, this activity can practise question forms, prepositions of time, or present simple structures. Another useful technique is role-play. Students can act out situations such as shopping, visiting a doctor, or planning a school event. These situations allow them to practise modal verbs, polite requests, countable and uncountable nouns, and other grammatical forms in context. Such activities should have clear instructions and achievable objectives. Teachers should ensure that learners understand the target structure before beginning the task and provide support when necessary. The aim is to help students communicate more accurately and confidently, rather than simply produce a large number of sentences.

4. Error Correction and Teacher Feedback

Grammatical errors are a natural part of language learning. They can show which structures learners have understood and which areas still require practice. Therefore, teachers should treat errors as useful information rather than as a reason to discourage students. Cowan (2008) addresses common grammatical difficulties experienced by English language learners and provides teaching-oriented guidance for dealing with them. This highlights the

importance of recognizing the source of an error before deciding how to respond. For example, a learner might say, "She go to school every day." The teacher can encourage self-correction by repeating the sentence with an appropriate pause: "She ... to school every day?" If the learner cannot identify the problem, the teacher can provide a hint about the third-person singular form in the present simple tense. Different forms of feedback may be appropriate in different situations. During controlled grammar exercises, teachers can correct errors directly and explain the relevant rule. During speaking activities, it may be more effective to focus on errors that interfere with meaning or are directly related to the lesson objective. Correcting every mistake immediately may interrupt communication and reduce learners' willingness to participate. Peer correction can also support learning when students have clear criteria and a respectful classroom environment. For example, pairs can exchange short written descriptions and check whether the target tense is used consistently. The teacher should monitor the process and clarify misunderstandings.

5. Practical Recommendations for Effective Grammar Teaching

Effective grammar lessons require careful planning. Teachers should select a clear learning objective, consider learners' existing knowledge, and choose activities that allow students to practise the target structure in different ways. First, grammar should be introduced through examples that learners can understand. Visual materials, short dialogues, and familiar situations are particularly useful for students with limited language proficiency. Second, explanations should be clear and appropriately brief, leaving sufficient time for guided and independent practice. Third, teachers should gradually move from controlled exercises to communicative tasks. Students might begin by matching sentences with meanings, continue by completing sentence patterns, and finish by using the target structure in a conversation or short written text. Fourth, assessment should include more than rule-based questions. Short speaking tasks, writing activities, and observation during pair work can help teachers determine whether students can apply

grammatical knowledge independently. Feedback should identify both successful performance and areas for improvement. Finally, grammar teaching should respond to learners' needs. Some students may require additional examples and sentence frames, while others may benefit from more challenging tasks that encourage longer responses. A flexible approach can make grammar lessons more inclusive and effective.

Grammar teaching is most effective when learners understand grammatical structures and can use them to express meaningful ideas. Memorizing rules and completing written exercises can support learning, but these activities should be combined with contextual examples, communicative practice, and opportunities for independent language use. The ideas discussed in Cowan (2008) and Larsen-Freeman et al. (2016) provide a useful theoretical basis for considering grammar as more than a collection of rules. By connecting form, meaning, and use, teachers can help students develop a clearer understanding of English grammar and apply it in different communicative situations. The teacher's role is to select appropriate methods, provide understandable explanations, encourage participation, and respond constructively to errors. A balanced combination of explicit instruction, contextual learning, pair work, role-play, and feedback can make grammar lessons more engaging and purposeful. Ultimately, the goal of grammar teaching is not simply to help students produce grammatically correct sentences in exercises, but to enable them to communicate their thoughts accurately and confidently in English.

REFERENCES

1. Cowan, R. (2008). *The teacher's grammar of English: A course book and reference guide.* Cambridge University Press.
2. Larsen-Freeman, D., Celce-Murcia, M., Frodesen, J., White, B., & Williams, H. (2016). *The grammar book: Form, meaning, and use for English language teachers* (3rd ed.). Heinle Cengage Learning.

Ta’lim jarayonida ta’lim va tarbiyaning uzviyligi

Isayeva Go‘zal
Forish tumani 10-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida ta’lim va tarbiyaning o‘zaro uzviyligi, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda ularning ahamiyati, pedagogning ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni hamda oila, ta’lim muassasasi va mahalla hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish, mustaqil fikrlash, ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish va zamonaviy ta’lim jarayonida tarbiyaviy yondashuvlardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, uzviylik, barkamol avlod, ma’naviyat, axloq, pedagogik mahorat, oila, maktab, mahalla, milliy qadriyatlar, zamonaviy ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается взаимозависимость образования и воспитания в образовательном процессе, их важность для всестороннего воспитания молодого поколения, роль учителя в образовательном процессе, а также важность сотрудничества между семьей, образовательным учреждением и соседством. Также анализируются вопросы формирования национальных и универсальных ценностей, самостоятельного мышления, развития духовно-нравственных качеств учащихся и эффективного использования образовательных подходов в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: образование, воспитание, взаимозависимость, гармоничное поколение, духовность, нравственность, педагогические навыки, семья, школа, соседство, национальные ценности, современное образование.

Abstract: This article examines the intrinsic interconnection between instruction and upbringing within the educational process,

their significance in fostering a well-rounded younger generation, the role of the educator, and the importance of collaboration among the family, educational institutions, and the local community. It also analyzes issues related to instilling national and universal values in students, fostering independent thinking and spiritual-moral qualities, and effectively employing educational approaches within the modern learning process.

Keywords: education, upbringing, interconnection, well-rounded generation, spirituality, morality, pedagogical skill, family, school, community, national values, modern education.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri yosh avlodni nafaqat bilimli, balki yuksak ma’naviyatli, odob-axloqli, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat oldidagi mas’uliyatini his qiladigan insonlar etib tarbiyalashdan iborat. Chunki jamiyatning kelajagi, uning taraqqiyoti va farovonligi, eng avvalo, yoshlarning qanday bilim olishi va qanday tarbiya topishiga bog‘liq.Ta’lim va tarbiya inson kamolotining bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ikki muhim jarayonidir. Ta’lim orqali inson bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi, atrof-muhitni anglaydi, voqea-hodisalarga munosabat bildirishni o‘rganadi. Tarbiya esa uning ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari, xulq-atvori, hayotiy tamoyillari va insoniy fazilatlarini shakllantiradi. Shu sababli ta’lim jarayonini tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo‘lmaydi.Ta’lim muassasasida tashkil etiladigan har bir mashg‘ulot o‘quvchiga bilim berish bilan birga, unda ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga ham xizmat qilishi lozim. O‘quvchi dars davomida faqat fan asoslarini o‘rganib qolmasdan, mehnatsevarlik, halollik, intizom, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni ham egallashi kerak. Shu nuqtayi nazardan, ta’limda ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash bugungi pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

1.Ta’lim va tarbiya uzviyligining mazmun-mohiyati

Ta’lim va tarbiya o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularning har biri o‘ziga xos vazifalarni bajaradi. Ta’lim, asosan, bilim berish, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, amaliy ko‘nikma

va malakalarni shakllantirishga qaratiladi. Tarbiya esa insonning axloqiy, ma’naviy, estetik, jismoniy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu ikki jarayonning uyg‘unligi o‘quvchining har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Chunki bilim insonning imkoniyatlarini kengaytirsa, tarbiya ushbu imkoniyatlardan qanday va qaysi maqsadda foydalanishni anglashga yordam beradi. Masalan, o‘quvchi ona tili darsida nutq madaniyati va adabiy til qoidalarini o‘rganadi. Shu bilan birga, o‘z fikrini odob bilan ifodalash, suhbatdoshini tinglash va boshqalarning fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ham o‘zlashtiradi. Tarix darslarida esa tarixiy voqealar va buyuk ajdodlar hayoti bilan tanishish orqali milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va ajdodlar merosiga hurmat tuyg‘ulari rivojlanadi. Demak, ta’limning tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish har bir pedagogning muhim vazifasidir. Bunda tarbiya alohida tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, kundalik dars jarayonining tabiiy tarkibiy qismiga aylanishi kerak.

Ta’lim va tarbiya uzviyligining asosiy maqsadi — bilimli, mustaqil fikrlaydigan, odobli,mas’uliyatli va jamiyat hayotida faol ishtirok eta oladigan shaxsni shakllantirishdir.

2. Ta’lim jarayonida tarbiyaning ahamiyati

Ta’lim jarayoni o‘quvchining intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda, uning shaxs sifatida kamol topishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Darslarda beriladigan bilimlar, o‘qituvchining munosabati, sinfdagi muhit va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik tarbiyaviy ahamiyatga ega. Tarbiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim o‘quvchilarda quyidagi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi:

Birinchidan, mas’uliyat hissini rivojlantiradi. O‘quvchi topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish, darslarga tayyorlanish, o‘z xatti-harakatlari uchun javob berish orqali mas’uliyatni o‘rganadi.

Ikkinchidan, intizom va tartibni shakllantiradi. Dars qoidalariga rioya qilish, boshqalarning vaqtini qadrlash va jamoada ishlash o‘quvchining intizomli bo‘lib voyaga yetishiga yordam beradi.

Uchinchidan, insoniy munosabatlarni rivojlantiradi. O‘zaro hurmat, mehr-oqibat, hamjihatlik va boshqalarga yordam berish kabi fazilatlar sinfdagi kundalik munosabatlar orqali mustahkamlanadi.

To‘rtinchidan, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. O‘quvchilarga savollar berish, muammolarni tahlil qilish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash va boshqalarning fikrini tinglash imkoniyatini yaratish ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Beshinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni oshiradi. Darslarda xalqimizning urf-odatlari, an’analari, buyuk ajdodlarimizning ilmiy va ma’naviy merosi haqida ma’lumot berish o‘quvchilarda milliy g‘urur va o‘zlikni anglash tuyg‘ularini mustahkamlaydi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, tarbiya faqat nasihat qilish yoki qoidalarni yod oldirish orqali amalga oshmaydi. O‘quvchi yaxshi xulq-atvorning amaliy namunasini ko‘rishi, ijobiy munosabatlarni kundalik hayotda his qilishi va o‘z faoliyatida qo‘llashi lozim. Shuning uchun pedagogning shaxsiy namunasi ta’lim-tarbiya jarayonida katta ahamiyatga ega.

3. O‘qituvchining ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlashdagi o‘rni

O‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisi hisoblanadi. Uning kasbiy bilimi, pedagogik mahorati, muomala madaniyati va shaxsiy fazilatlari o‘quvchilarning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yaxshi o‘qituvchi faqat darslikdagi ma’lumotlarni tushuntirib berish bilan cheklanmaydi. U har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga oladi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga sharoit yaratadi hamda ularda bilim olishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlash uchun pedagog quyidagi vazifalarga e’tibor qaratishi lozim:

- darslarni ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlarni uyg‘unlashtirgan holda tashkil etish;

- o‘quvchilarga odob-axloq qoidalarini shaxsiy namuna orqali ko‘rsatish;

-sinfda sog‘lom ma’naviy-psixologik muhit yaratish;
- har bir o‘quvchining fikri va shaxsiyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;
-o‘quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik va mas’uliyatni rivojlantirish;
- o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlik va o‘zaro yordamni qo‘llab-quvvatlash;
-ota-onalar bilan muntazam hamkorlik olib borish;
-zamonaviy pedagogik metodlardan samarali foydalanish.

O‘qituvchi o‘quvchilarga talab qo‘yishda adolatli bo‘lishi, ularning yutuqlarini e’tirof etishi va kamchiliklarini to‘g‘ri tushuntirishi kerak. O‘quvchini kamsitish, boshqalar bilan salbiy taqqoslash yoki uning fikrini mensimaslik tarbiyaviy jarayonga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.
Aksincha, o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan munosabat o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Bunday muhitda o‘quvchi xatolaridan xulosa chiqarishni, qiyinchiliklarni yengishni va o‘z oldiga maqsad qo‘yishni o‘rganadi. Shunday ekan, o‘qituvchining vazifasi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning insoniy fazilatlarini rivojlantirish va ularni hayotga tayyorlashdan ham iboratdir.

4. Oila, maktab va mahalla hamkorligi

Ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlashda oila, maktab va mahalla hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Chunki bola tarbiyasi faqat ta’lim muassasasining vazifasi emas. Bu jarayonda ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning boshqa vakillari ham faol ishtirok etishi lozim.
Oila bolaning dastlabki tarbiya maskanidir. Bola oilada kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, halollik, mehnatsevarlik va mehr-oqibat kabi fazilatlarni o‘zlashtiradi. Ota-onaning o‘zaro munosabati, farzandiga bo‘lgan e’tibori va kundalik xatti-harakatlari bola uchun muhim namuna hisoblanadi.Maktab esa o‘quvchining bilimini oshirish, dunyoqarashini kengaytirish va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabda tashkil etiladigan darslar, tarbiyaviy soatlar, turli tadbirlar va jamoaviy faoliyat

o‘quvchilarning ma’naviy kamolotiga yordam beradi. Mahalla ham yosh avlod tarbiyasida muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Mahallada tashkil etiladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, kitobxonlik uchrashuvlari, sport musobaqalari va xayriya ishlari yoshlarni jamoat hayotida faol qatnashishga undaydi.

Oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar va uchrashuvlar tashkil etish.
2. O‘quvchilarning o‘qishi, xulq-atvori va qiziqishlarini birgalikda kuzatib borish.
3. Oilaviy qadriyatlar va milliy an’analarni targ‘ib qilish.
4. O‘quvchilarni sport, san’at, kitobxonlik va foydali mehnatga jalb etish.
5. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga ko‘maklashish.
6. Tarbiyaviy muammolarni o‘zaro hurmat va hamkorlik asosida hal qilish.

Agar oila va maktabning tarbiyaviy talablari o‘zaro uyg‘un bo‘lsa, bola uchun izchil tarbiyaviy muhit shakllanadi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida ochiq muloqot, o‘zaro ishonch va hamkorlikni rivojlantirish zarur.

5. Zamonaviy ta’limda ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash yo‘llari

Hozirgi davrda axborot texnologiyalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashi hamda hayot tarziga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu holat ta’lim-tarbiya jarayonini zamon talablariga mos ravishda tashkil etishni talab qiladi. Zamonaviy ta’limda o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki axborotni tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi, muammolarga yechim topishi va jamoada ishlashi ham muhimdir. Shu bilan birga, raqamli muhitda odobli muloqot qilish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axborotning ishonchliligini tekshirish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham zarur. Ta’lim va tarbiya

uzviyligini ta’minlashda quyidagi zamonaviy usullardan foydalanish mumkin.

Muammoli ta’lim. O‘quvchilarga muammoli vaziyatlar berish orqali ularni mustaqil fikrlashga, dalillarni tahlil qilishga va o‘z qarashlarini asoslashga o‘rgatish mumkin. Bu usul mas’uliyat va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Guruhda ishlash. Jamoaviy topshiriqlar o‘quvchilarda hamkorlik, o‘zaro yordam, sabr-toqat va boshqalarning fikrini hurmat qilish fazilatlarini shakllantiradi.

Loyiha asosida o‘qitish. O‘quvchilar muayyan mavzu bo‘yicha loyiha tayyorlash jarayonida bilimlarini amaliyotda qo‘llaydilar, vazifalarni taqsimlaydilar va umumiy natija uchun mas’uliyatni his qiladilar.Kitobxonlik faoliyati. Badiiy asarlarni o‘qish va muhokama qilish o‘quvchilarning nutqini, tafakkurini, tasavvurini hamda qahramonlarning xatti-harakatlariga axloqiy baho berish qobiliyatini rivojlantiradi. Milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash. Buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosi, xalq og‘zaki ijodi, milliy urf-odatlar va an’analarni o‘rganish o‘quvchilarda tarixiy xotira, milliy o‘zlik va vatanparvarlik tuyg‘ularini mustahkamlaydi. Ijtimoiy foydali faoliyat. Hasharlar, ekologik tadbirlar, kitob yig‘ish aksiyalari va ko‘ngillilik ishlari orqali o‘quvchilarda tabiatga ehtiyotkorlik, mehr-oqibat va jamiyat oldidagi mas’uliyat hissi rivojlanadi. Mazkur usullarni qo‘llashda o‘quvchilarning yoshi, individual xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olish muhim. Tarbiyaviy faoliyat majburlashga emas, balki ongli tushunish, ijobiy namuna va faol ishtirok etishga asoslanishi kerak.

6. Ta’lim va tarbiya uzviyligini amalga oshirishdagi muammolar va ularning yechimlari

Ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlash jarayonida ayrim muammolar ham uchrashi mumkin. Jumladan, dars jarayonida bilim berishga haddan tashqari ko‘p e’tibor qaratilishi, tarbiyaviy maqsadlarning yetarlicha hisobga olinmasligi, oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi shular jumlasidandir. Ba’zi hollarda tarbiya faqat alohida tadbirlar yoki tarbiyaviy soatlar bilan cheklanib qoladi. Vaholanki, tarbiyaviy jarayon har bir darsda, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarda, sinfdan tashqari

mashg‘ulotlarda ham namoyon bo‘lishi kerak. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun birinchi navbatda, ta’lim muassasasida yagona tarbiyaviy yondashuvni shakllantirish lozim. Bunda pedagoglar o‘z fanlarining mazmunidan kelib chiqib, o‘quvchilarda qanday ijobiy fazilatlarni rivojlantirish mumkinligini oldindan belgilab olishlari maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va tarbiyaviy metodlarni o‘rganish uchun sharoit yaratish zarur.

Uchinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularning pedagogik bilimlarini oshirishga qaratilgan suhbatlar va seminarlar tashkil etish foydali hisoblanadi.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarni tarbiyalashda ularning fikrini tinglash, tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va ijobiy xulq-atvorini rag‘batlantirish lozim.

Beshinchidan, ta’lim muassasasida o‘zaro hurmat, adolat, ishonch va xavfsizlikka asoslangan muhit yaratish zarur. Bunday muhitda o‘quvchilar o‘z imkoniyatlarini namoyon etish, xatolaridan saboq olish va o‘z ustida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlash bir martalik tadbir emas, balki izchil va uzluksiz davom etadigan pedagogik jarayondir. Uning samaradorligi barcha ishtirokchilarning hamkorligi, mas’uliyati va maqsadlar birligiga bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, ta’limda ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’minlash barkamol avlodni voyaga yetkazishning muhim shartidir. Ta’lim insonning bilim va tafakkurini rivojlantirsa, tarbiya uning ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari va jamiyatdagi xulq-atvorini shakllantiradi. Ushbu ikki jarayonning uyg‘unligi insonning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalarida har bir fan, mashg‘ulot va tarbiyaviy tadbir o‘quvchilarning bilimini oshirish bilan birga, ularda ijobiy insoniy fazilatlarni rivojlantirishga ham yo‘naltirilishi lozim. Bunda o‘qituvchining shaxsiy namunasi, pedagogik mahorati va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabati alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, oila, maktab va mahalla hamkorligi ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Yosh avlodni bilimli,

odobli, vatanparvar, mehnatsevar va mas’uliyatli insonlar etib tarbiyalash uchun ushbu hamkorlik izchil yo‘lga qo‘yilishi zarur. Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish hamda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish ta’lim va tarbiya uzviyligini mustahkamlaydi. Har bir pedagog o‘z faoliyatida ta’lim va tarbiyani yagona jarayon sifatida ko‘rib, o‘quvchining nafaqat bilimli, balki ma’naviy yetuk inson bo‘lib shakllanishiga hissa qo‘shishi kerak. Zero, ta’lim va tarbiya uyg‘unligi — jamiyat taraqqiyoti, xalq farovonligi va kelajak avlod kamolotining mustahkam poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-901, 2024-yil 1-fevral.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.
5.Umumiy pedagogika bo‘yicha darslik va o‘quv qo‘llanmalar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining ta’lim-tarbiyaga oid uslubiy materiallari.

O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish — ta’lim sifatini oshirishning muhim omili

Meliboyeva Mohichehra
Zomin tumani 50-maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik ahamiyati, mutolaaning o‘quvchilar tafakkuri, nutqi va ma’naviy dunyosini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, yosh avlodni kitob o‘qishga qiziqtirish,

maktab va oila hamkorligini kuchaytirish hamda zamonaviy ta’lim jarayonida samarali kitobxonlik usullaridan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kitobxonlik, mutolaa madaniyati, ta’lim sifati, mustaqil fikrlash, ma’naviy tarbiya, o‘quvchi, pedagogik yondashuv, oila va maktab hamkorligi.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическая значимость формирования культуры чтения среди учащихся общеобразовательных средних школ, роль чтения в развитии мышления, речи и духовного мира учащихся. Также разработаны рекомендации по привлечению молодого поколения к чтению, укреплению сотрудничества школы и семьи, а также использованию эффективных методов обучения чтению в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, качество образования, самостоятельное мышление, духовное воспитание, учащийся, педагогический подход, сотрудничество семьи и школы.

Abstract: This article highlights the pedagogical significance of fostering a reading culture among general secondary school students and examines the role of reading in developing their thinking, speech, and spiritual world. Additionally, recommendations are proposed for encouraging the younger generation to read, strengthening cooperation between schools and families, and utilizing effective reading methods within the modern educational process.

Keywords: reading, culture of reading, quality of education, independent thinking, spiritual upbringing, student, pedagogical approach, family-school cooperation.

Bugungi kunda yosh avlodni bilimli, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy yetuk va keng dunyoqarashga ega shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki kitob insonning bilim doirasini

kengaytirish, tafakkurini rivojlantirish, nutq boyligini oshirish va hayotiy voqealarga ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda o‘quvchilar turli raqamli manbalardan katta hajmdagi ma’lumotlarni olmoqda. Biroq qisqa axborotlarni o‘qish bilan muntazam kitob mutolaasi bir xil natija bermaydi. Badiiy, ilmiy-ommabop va ma’rifiy adabiyotlarni izchil o‘qish o‘quvchining voqealarni chuqur anglashiga, sabab va oqibatlarni tahlil qilishiga hamda mustaqil xulosa chiqarishiga yordam beradi.

Shu sababli ta’lim muassasalarida kitobxonlikni rivojlantirishni faqat muayyan tadbirlar bilan cheklamasdan, uni kundalik ta’lim va tarbiya jarayonining ajralmas qismiga aylantirish zarur.

Kitobxonlik madaniyatining pedagogik ahamiyati

Kitobxonlik madaniyati — bu nafaqat kitob o‘qish, balki asar mazmunini tushunish, o‘qilgan ma’lumotni tahlil qilish, muallif g‘oyasini anglash va undan tegishli xulosa chiqarish ko‘nikmalarining majmuasidir. Mazkur madaniyat o‘quvchining intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda, uning axloqiy qarashlari va estetik didini shakllantirishga ham yordam beradi.

Muntazam mutolaa qiladigan o‘quvchi turli mavzulardagi bilimlarini kengaytiradi, so‘z boyligini oshiradi va o‘z fikrini aniq ifodalashga o‘rganadi. Ayniqsa, badiiy asarlarni o‘qish orqali o‘quvchilar qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, voqealarning sabablarini aniqlash va insoniy munosabatlarni tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kitobxonlikning yana bir muhim jihati — tanqidiy fikrlashni rivojlantirishidir. O‘quvchi matnni o‘qish jarayonida muallifning fikrini tahlil qiladi, dalillarni solishtiradi va o‘z qarashlarini shakllantiradi. Bu ko‘nikmalar boshqa fanlarni o‘zlashtirishda ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, tarix fanida tarixiy voqealarni tahlil qilish, ona tili va adabiyot darslarida matn mazmunini anglash, tabiiy fanlarda esa ilmiy ma’lumotlarni tushunish uchun o‘qib anglash qobiliyati zarur.

Demak, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish faqat adabiyot fanining vazifasi emas. U barcha fanlar bo‘yicha ta’lim natijalarini yaxshilashga xizmat qiladigan umumiy pedagogik omildir.

O‘quvchilarni kitob o‘qishga qiziqtirishning samarali usullari

O‘quvchilarda kitobxonlikka qiziqish uyg‘otish uchun, avvalo, ularning yoshi, qiziqishlari va individual xususiyatlarini hisobga olish lozim. O‘quvchiga uning dunyoqarashi va yoshiga mos asar tavsiya etilishi mutolaadan zavq olishiga yordam beradi. Aksincha, qiziqishlariga mos kelmaydigan asarlarni majburan o‘qitish kitobga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi mumkin.

Maktablarda kitobxonlikni rivojlantirishning samarali usullaridan biri — muntazam mutolaa vaqtini tashkil etishdir. Bunda o‘quvchilar darsdan tashqari yoki tarbiyaviy mashg‘ulotlar davomida ma’lum vaqtini mustaqil o‘qishga ajratishlari mumkin. Muhimi, bu jarayon faqat o‘qilgan sahifalar sonini hisoblash bilan cheklanmasligi, balki mazmunni tushunish va fikr almashishga ham yo‘naltirilishi kerak.

Yana bir samarali usul — “Bir kitob, bir taassurot” faoliyatidir. Bunda o‘quvchilar o‘qigan asarlari haqida qisqacha fikr bildiradilar, o‘zlariga ta’sir qilgan voqeani izohlaydilar yoki asardan olgan xulosalarini tengdoshlari bilan bo‘lishadilar. Ushbu faoliyat nutq madaniyatini rivojlantirish va o‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifodalashiga ko‘maklashadi.

Kitobxonlik tanlovlari, kitob taqdimotlari, adabiy uchrashuvlar va kitob muhokamalari ham o‘quvchilar qiziqishini oshirishi mumkin. Bunday tadbirlarni tashkil etishda faqat eng ko‘p kitob o‘qigan o‘quvchilarni rag‘batlantirish bilan cheklanmasdan, o‘qilgan asarni tushunish, mustaqil fikr bildirish va ijodiy yondashuvga ham e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham kitobxonlikni rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. Elektron kitoblar, audiokitoblar va raqamli kutubxonalar o‘quvchilarga adabiyotlardan qulay foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, internetdagi har qanday ma’lumot ishonchli bo‘lavermasligini

tushuntirish va o‘quvchilarda axborot manbalarini tanqidiy baholash ko‘nikmasini shakllantirish muhimdir.

Kitobxonlikni rivojlantirishda oila va maktab hamkorligi

O‘quvchida kitobga muhabbat uyg‘otish faqat maktab zimmasidagi vazifa emas. Oiladagi muhit, ota-onalarning shaxsiy namunasi va farzand bilan mutolaa haqida suhbatlashishi ham katta ahamiyatga ega.

Agar bola oilada kattalarning kitob o‘qiyotganini ko‘rsa, kitobning kundalik hayotdagi o‘rnini yaxshiroq anglaydi. Ota-onalar farzandlariga kitob sovg‘a qilishlari, birgalikda mutolaa qilishlari va o‘qilgan asarlar yuzasidan suhbatlashishlari mumkin. Bunda bolani faqat nazorat qilish yoki majburlash emas, balki uning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash asosiy o‘rinda turishi kerak.

Maktab va oila hamkorligini mustahkamlash maqsadida kitobxonlik haftaliklari, ota-onalar ishtirokidagi adabiy tadbirlar va oilaviy mutolaa loyihalarini tashkil etish mumkin. Masalan, “Oilamizning sevimli kitobi” loyihasi doirasida o‘quvchilar oila a’zolari bilan birgalikda kitob tanlaydilar va uning mazmuni haqida sinfdoshlariga ma’lumot beradilar.

Maktab kutubxonasining faoliyati ham bu jarayonda muhim o‘rin tutadi. Kutubxonada turli yoshdagi o‘quvchilarga mos badiiy, ilmiy-ommabop va ma’rifiy adabiyotlarning mavjudligi, kitoblarni tanlashda yordam ko‘rsatilishi va yangi nashrlar haqida ma’lumot berib borilishi mutolaa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Muntazam mutolaa o‘quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, nutqini rivojlantiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlashiga yordam beradi hamda ma’naviy dunyosini boyitadi.

O‘quvchilarni kitob o‘qishga qiziqtirish uchun ularning yosh xususiyatlarini hisobga olish, mutolaani mazmunli tashkil etish, ijodiy muhokamalardan foydalanish va oila bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, zamonaviy raqamli vositalardan oqilona foydalanish orqali kitobxonlik imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Eng muhimi, kitobxonlikni vaqtinchalik tadbir emas, balki uzluksiz davom etadigan ta’limiy va tarbiyaviy jarayon sifatida tashkil etish lozim. Zero, kitob bilan do‘st bo‘lgan yosh avlodning bilimga intilishi, fikrlash doirasi va ma’naviy salohiyati rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot-kutubxona faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2011-yil 13-aprel, O‘RQ-280-son.

3. UNESCO. Global Education Monitoring Report — ta’lim sohasidagi xalqaro tahliliy hisobotlar.

4. Umumiy pedagogika va o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga oid o‘quv-uslubiy adabiyotlar.

5. O‘qish savodxonligi va mutolaa madaniyatini

Maktab kimyo ta’limida innovatsion texnologiyalar: yutuq va tajribalar

Xoljigitov Abror
Baxmal tumani 43-maktab o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu ilmiy-metodik maqolada zamonaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kimyo fanini o‘qitish samarasini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Kimyo fanining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, mikrodunyo qonuniyatlarini vizuallashtirish, kimyoviy jarayonlarni virtual laboratoriyalar dasturlari orqali modellashtirishning dars unumdorligiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, AKT vositalarini ta’lim amaliyotiga tatbiq etish orqali erishilgan yutuqlar, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirish muammolari xususida fikr yuritilib, ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, kimyo ta'limi, virtual laboratoriya, AKT, vizuallashtirish, metodika, Crocodile Chemistry, PhET simulyatsiyalari, dars samaradorligi.

Аннотация. Данная научно-методологическая статья рассматривает теоретические и практические основы использования инновационных технологий для повышения эффективности преподавания химии в современных общеобразовательных средних школах. На основе особенностей химии анализируется влияние визуализации законов микромира и моделирования химических процессов с помощью программ виртуальной лаборатории на продуктивность урока. Также рассматриваются достижения, полученные благодаря применению ИКТ-инструментов в образовательной практике, проблемы формирования мотивации учащихся к изучению естественных наук и разрабатываются методические рекомендации по повышению качества образования.

Ключевые слова: инновационные технологии, химическое образование, виртуальная лаборатория, ИКТ, визуализация, методология, Crocodile Chemistry, PhET-симуляции, эффективность урока.

Abstract. This scientific-methodological article outlines the theoretical and practical foundations for utilizing innovative technologies to enhance the effectiveness of chemistry instruction in modern general secondary schools. Based on the specific nature of the subject, the article analyzes the impact of visualizing microscopic phenomena and modeling chemical processes via virtual laboratory software on lesson productivity. Furthermore, it discusses achievements gained through the integration of ICT tools into educational practice and addresses issues regarding fostering student motivation in the subject, ultimately offering methodological recommendations for improving the quality of education.

Keywords: innovative technologies, chemistry education, virtual laboratory, ICT, visualization, methodology, Crocodile Chemistry, PhET simulations, lesson effectiveness.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish va uchinchi Renessans poydevorini yaratish davrida xalq ta’limi tizimini tubdan isloh qilish, yosh avlodga jahon standartlari darajasida bilim berish ustuvor vazifalardan biri etib belgilandi. Zamonaviy pedagogikadan dars o‘tishning an’anaviy shakllaridan voz kechgan holda, ilg‘or innovatsion texnologiyalarni, raqamli resurslarni va interaktiv usullarni o‘quv jarayoniga keng integratsiya qilish talab etilmoqda. Ushbu o‘zgarishlar, ayniqsa, tabiiy fanlar, xususan, kimyo fanini o‘qitish metodikasini yangilash zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Kimyo fani o‘zining fundamental xususiyatiga ko‘ra ham nazariy, ham chuqur eksperimental asoslarga ega bo‘lgan murakkab fanlardan biridir. Maktab o‘quvchilarining ushbu fanni o‘zlashtirishda ko‘p hollarda qiyinchiliklarga duch kelishi sir emas. Buning asosiy sabablaridan biri kimyoviy jarayonlarning aksariyati ko‘zga ko‘rinmas mikrodunyoda – atom, molekula va ionlar darajasida sodir bo‘lishidir. An’anaviy dars shakllarida faqatgina doska va bo‘rdan yoki oddiy ikki o‘lchamli rasmlardan foydalanish maktab yoshidagi o‘quvchida mukammal fazoviy tasavvurni shakllantira olmaydi. Natijada fanga nisbatan qiziqish so‘nadi, mavzularni shunchaki yodlash (mexanik eslab qolish) holatlari ko‘payadi.

Bundan tashqari, bugungi globallashuv va axborot asrida yoshlarning fikrlash doirasi, axborotni qabul qilish tezligi va qiziqishlari tubdan o‘zgargan. Smartfonlar, kompyuter va internet olamida voyaga yetayotgan zamonaviy o‘quvchini faqat ma’ruza matni yoki darslikdagi quruq matnlar bilan jalb qilib bo‘lmaydi. Shu sababli, ta’lim muassasalarida kimyo fanini o‘qitish samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish uchun innovatsion texnologiyalardan, interaktiv interfaol dasturlardan va zamonaviy dars modellaridan tizimli foydalanish davr talabiga aylandi.

Maktab kimyo ta’limidagi muammolar va ularning innovatsion yechimlari

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kimyo fanini zamonaviy talablar asosida tashkil etishda bir qator obyektiv va subyektiv muammolar mavjud edi. Bular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchidan, kimyoviy reaktivlar va zamonaviy laboratoriya jihozlarining yetishmasligi yoki ularning eskirganligi. Kimyo – tajriba ustiga qurilgan fan bo‘lgani bois, har bir darsda laboratoriya ishlarini o‘tkazish o‘quvchining olgan nazariy bilimini mustahkamlaydi. Biroq ba’zi maktab sharoitlarida zaruriy kimyoviy moddalarning kamligi yoki xavfsizlik nuqtayi nazaridan ba’zi tajribalarni sinf xonasida o‘tkazish imkoniyati yo‘qligi amaliy ko‘nikmalar shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

Ikkinchinchidan, vaqt va xavfsizlik cheklovlari. Standart 45 daqiqalik dars davomida o‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirishi, laboratoriya jihozlarini tayyorlashi, tajribani o‘tkazishi va o‘quvchilarning xavfsizligini ta’minlashi lozim. Ko‘p hollarda konsentrlangan kislotalar, ishqorlar yoki zaharli gazlar ajralib chiqadigan reaksiyalarni bevosita o‘quvchilar ishtirokida amalga oshirish yuqori xavf tug‘diradi. Bu esa o‘qituvchini tajribalarni faqatgina og‘zaki tushuntirib ketishga majbur qiladi.

Uchinchidan, o‘quvchilarning motivatsiyasi pastligi va mavzularning mavhumligi. Kimyoviy bog‘lanishlarning hosil bo‘lish mexanizmlari, organik birikmalarning fazoviy tuzilishi kabi mavzularni o‘quvchi ko‘z oldiga keltira olmaydi. Bu muammolarni bartaraf etishda pedagogik va axborot texnologiyalari uyg‘unligi – innovatsion yechim sifatida maydonga chiqadi. Innovatsiyalarni darsga olib kirish orqali yuqoridagi barcha to‘siqlarni bartaraf etish, darsni xavfsiz, qiziqarli va yuqori samarali formatga o‘tkazish imkoniyati yaratiladi.

Kimyo darslarida innovatsion texnologiyalarning klassifikatsiyasi

Pedagogik tajribalar va olib borilgan uslubiy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, maktab sharoitida kimyo fanidan muvaffaqiyatli foydalanilayotgan innovatsion texnologiyalarni shartli ravishda uchta yirik guruhga ajratish mumkin:

1. Multimedia va vizuallashtirish texnologiyalari. Bunga 3D modellashtirish dasturlari, kimyoviy jarayonlarni animatsiya koʻrinishida namoyish etuvchi videoresurslar va elektron darsliklar kiradi. Masalan, atomning planetar modeli, elektron bulutlarning gibridlanishi yoki murakkab molekulalarning kristall panjaralarini uch oʻlchamli formatda aylantirib, har bir burchagidan koʻrsatish oʻquvchilarning fazoviy tasavvurini keskin rivojlantiradi.

2. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari. Bu yoʻnalish real laboratoriyaning mukammal kompyuterlashtirilgan analogi hisoblanadi. Dunyoning yetakchi universitetlari va ilmiy markazlari tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar (masalan, AQShning Kolorado universiteti tomonidan yaratilgan PhET simulyatsiyalari yoki Crocodile Chemistry dasturi) oʻquvchilarga mutlaqo xavfsiz va cheksiz reaktivlar bazasiga ega raqamli laboratoriyani taqdim etadi.

3. Mobil va interfaol baholash tizimlari. Darsning mustahkamlash yoki oʻtilgan mavzuni soʻrash qismida vaqtni tejash hamda oʻquvchilarni toʻliq qamrab olish maqsadida Plickers, Kahoot, Quizizz kabi platformalardan foydalanish texnologiyasidir. Bunda oʻquvchilar oʻyin elementlari orqali testlarni yechishadi, tizim esa bir necha soniya ichida kim qanday javob berganini tahlil qilib, oʻqituvchi monitorida aks ettiradi.

Virtual laboratoriyalardan foydalanish tajribasi va metodikasi

Innovatsion texnologiyalar ichida kimyo ta’limini tubdan oʻzgartirgan eng yirik yutuq shubhasiz virtual laboratoriyalardir. Umumiy oʻrta ta’lim maktablarining kimyo darslarida virtual platformalardan foydalanish metodikasini kengroq koʻrib chiqaylik.

Masalan, 'Eritmalarning pH muhitini aniqlash' yoki 'Eritmalar konsentratsiyasi' mavzularini oʻtishda PhET (Interactive Simulations) dasturi beqiyos imkoniyatlar beradi. An’anaviy darsda oʻqituvchi indikator qogʻozini turli kislota yoki ishqorlarga botirib koʻrsatishi mumkin, biroq eritma konsentratsiyasi oʻzgarganda pH qiymati qanday oʻzgarishini aniq raqamlar va grafiklarda koʻrsatib berish qiyin. Virtual simulyatorda esa oʻquvchi ekrandagi virtual

idishga suv quyib eritmani suyultirishi, konsentratsiyasini oshirishi va real vaqt rejimida sensorli datchik yordamida pH raqamlarining o‘zgarib borishini soniyalar ichida kuzatishi mumkin.

Crocodile Chemistry dasturida esa o‘quvchilar o‘zlari mustaqil ravishda kimyoviy elementlarni tanlab, virtual probirkalarga solib, reaksiyaga kirishtiradilar. Agar o‘quvchi xato qilib, reaktivlar miqdorini noto‘g‘ri belgilasa yoki xavfsizlik qoidasini buzsa, ekranda portlash yoki reksiya sodir bo‘lmaganligi haqida ogohlantirish paydo bo‘ladi. Bu esa o‘quvchiga o‘z xatosini tushunish va uni qaytadan to‘g‘rilash imkonini beradi. Eng muhimi, bunday darslarda hech qanday moddiy xarajat talab etilmaydi va salomatlikka zarar yetmaydi. O‘quvchilarda mustaqil tadqiqotchilik, gipotezalarni ilgari surish va ularni tekshirib ko‘rish ko‘nikmalari shakllanadi.

Erishilgan Amaliy Natijalar va Samaradorlik Ko‘rsatkichlari

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari miqyosida kimyo darslariga ushbu innovatsion metodlar va AKT texnologiyalarini tatbiq etish natijasida sezilarli yutuqlarga erishildi. Quyida an’anaviy va innovatsion yondashuv asosida o‘tilgan darslarning qiyosiy tahlili ko‘rsatkichlarini keltiramiz:

Birinchidan, o‘quvchilarning bilim sifatini o‘zlashtirish darajasi ortdi. Kuzatishlar va o‘tkazilgan nazorat ishlari natijalariga ko‘ra, ilgari an’anaviy metodlar bilan o‘tilganda kimyoviy tenglamalarni tuzish va masalalarni yechish darajasi o‘rtacha 60-65% ni tashkil etgan bo‘lsa, virtual simulyatsiyalar va interfaol metodlar joriy etilgandan so‘ng o‘zlashtirish ko‘rsatkichi 85-88% gacha ko‘tarildi. Ayniqsa, eng murakkab hisoblangan organik kimyo va elektrokimyo bo‘limlarida natijalar yuqori bo‘ldi.

Ikkinchidan, dars vaqtidan unumli foydalanish ko‘rsatkichi yaxshilandi. Laboratoriya stollarini tayyorlash, idishlarni yuvish va moddalarni o‘lchash kabi texnik ishlarga sarflanadigan 15-20 daqiqa vaqt tejalib, bu vaqt bevosita reaksiyalarning mohiyatini muhokama qilishga, masalalar yechishga va o‘quvchilar bilan individual ishlashga yo‘naltirildi.

Uchinchidan, o‘quvchilarning fan olimpiadalari va tanlovlardagi ishtiroki faollashdi. AKT imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalangan holda tayyorlangan o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki virtual makonda olingan chuqur amaliy tajribalarni ham namoyish etib, tuman va viloyat bosqichlarida faxrli o‘rinlarni egallab kelmoqdalar. Eng asosiysi, o‘quvchilarda kimyo qiyin va zerikarli fan degan qarash butunlay o‘zgarib, darslarga ijodiy yondashuv paydo bo‘ldi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy maktab ta’limida kimyo fanini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish – bugungi kun pedagogikasining eng samarali yutuqlaridan biridir. Ushbu texnologiyalar dars sifatini tubdan yaxshilab, o‘qituvchining funksional imkoniyatlarini kengaytiradi, o‘quvchining esa mustaqil ilm olishga bo‘lgan rag‘batini oshiradi. Biroq ta’kidlash joizki, har qanday eng ilg‘or kompyuter dasturi ham real o‘qituvchining jonli muloqoti, uning pedagogik mahorati va tarbiyaviy ta’sirini to‘liq o‘rnini bosa olmaydi. Innovatsiyalar – o‘qituvchi qo‘lidagi quvvatli va zamonaviy quroldir.

Maktab ta’limida kimyo fanini o‘qitishni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi metodik tavsiyalarni ilgari suramiz:

1. Maktablar uchun mo‘ljallangan xalqaro virtual laboratoriya dasturlarini (jumladan, PhET simulyatsiyalarini) to‘liq o‘zbek tiliga mahalliylashtirish va milliy o‘quv dasturlariga moslashtirish ishlarini jadallashtirish lozim.

2. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining kimyo xonalarini faqatgina reaktivlar bilan emas, balki zamonaviy AKT vositalari, proektorlar va sensorli elektron doskalar bilan ta’minlash darajasini yanada oshirish zarur.

3. O‘qituvchilarning axborot texnologiyalari va raqamli pedagogika bo‘yicha malakalarini muntazam ravishda oshirib borish, tuman va viloyat miqyosida innovatsion dars ishlanmalari ko‘rik-tanlovlarini ko‘proq tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: 'O'zbekiston' nashriyoti, 2021.

2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, 2006.

3. PhET Interactive Simulations - University of Colorado Boulder. Internet resursi: https://phet.colorado.edu

The use of interactive methods in english language teaching: effective strategies for developing students' communicative competence

Mamashukurova Shahnoza
English Language Teacher, School No. 25,
G'allaorol District, Jizzakh Region,
Musurmonova Mahbuba
Teacher, School No. 16, Zarbdor District, Jizzakh region

Annotation: This article examines the use of interactive methods in English language teaching and their potential contribution to students' communicative competence. It discusses pair work, role-play, educational games, project-based learning, and problem-solving activities, as well as practical challenges and recommendations for classroom implementation.

Keywords: interactive methods, English language teaching, communicative competence, collaborative learning, learner-centred education, student motivation.

Аннотация: В статье рассматривается использование интерактивных методов в преподавании английского языка и их потенциальная роль в развитии коммуникативной компетенции учащихся. Анализируются работа в парах, ролевые игры, обучающие игры, проектное обучение и решение проблем, а также трудности и рекомендации по применению этих методов на уроках.

Ключевые слова: интерактивные методы, преподавание английского языка, коммуникативная компетенция, совместное обучение, личностно-ориентированное образование, мотивация учащихся.

English has become an important means of communication in education, science, business, and intercultural exchange. Therefore, English language teaching should develop not only learners' grammatical knowledge and vocabulary but also their ability to communicate effectively in different situations. A common challenge is that students may understand language rules but hesitate to use them in spontaneous conversation. This highlights the need for meaningful classroom interaction alongside explicit instruction and written practice.

Interactive methods place learners at the centre of the learning process. They encourage students to exchange information, express opinions, solve problems, and cooperate with classmates. Communicative Language Teaching similarly emphasises meaningful language use and purposeful interaction (Richards and Rodgers, 2014).

The article uses a qualitative, descriptive-analytical approach based on a review of pedagogical literature and professional resources on communicative language teaching and active learning. The discussion focuses on the theoretical foundations of interactive methods, their possible contribution to language learning, and challenges associated with classroom implementation. This is a theoretical article; it does not report original experimental data or claim statistically measured improvements.

Main interactive methods

Pair work and group discussions give learners opportunities to ask questions, share information, and explain opinions. For example, students can interview one another about hobbies, daily routines, or future plans, then compare their answers in small groups. These tasks can increase opportunities for speaking and listening practice.

Role-play and simulation allow students to practise language in realistic situations, such as shopping, checking into a hotel, or

attending a job interview. Educational games, including word-guessing and information-gap activities, can make vocabulary and grammar practice purposeful. Such games are most useful when they are linked to clear lesson objectives rather than used only for entertainment.

Project-based learning asks students to research a topic, organise information, and present findings in English. Projects about environmental protection, healthy lifestyles, or local culture can integrate reading, writing, speaking, and listening. Problem-solving tasks, such as planning a school event or choosing the best solution to a practical situation, encourage students to negotiate meaning and justify their decisions.

Benefits and challenges

Interactive methods may increase meaningful language production, support motivation, and develop collaboration and critical thinking. When learners have a clear communicative goal, they need to listen carefully, respond appropriately, and use language to achieve an outcome. Research reviews of active learning have found support for several collaborative and problem-based approaches, although results depend on the educational context (Prince, 2004).

However, interactive activities do not automatically lead to successful learning. Large classes, limited lesson time, mixed proficiency levels, and fear of making mistakes may reduce participation. More confident learners may dominate while quieter students remain passive. Teachers can address these challenges by giving clear instructions, modelling the task, providing useful vocabulary and sentence starters, assigning group roles, and monitoring participation.

Practical recommendations

Teachers should select activities according to lesson objectives and students' age, interests, and language level. Before a task, they can introduce key expressions and demonstrate a sample exchange. During the activity, they should observe learners and offer support without interrupting every attempt at communication. Afterward,

brief feedback can highlight successful language use and common errors. Pair rotation, small groups, and assigned roles can help ensure that all students participate.

Interactive methods are valuable components of contemporary English language teaching because they create opportunities for meaningful communication and active participation. Pair work, discussions, role-play, educational games, projects, and problem-solving activities can support communicative competence when they are carefully planned and adapted to learners' needs. These methods should complement, rather than completely replace, explicit teaching and individual practice. Further classroom-based research using observation, learner feedback, and appropriate assessment would help establish how particular interactive methods influence learning outcomes in different educational settings.

References

1. Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. Journal of Engineering Education, 93(3), 223–231. https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x

2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781009024532

3. British Council. (n.d.). TeachingEnglish: Teacher development and teaching resources. https://www.teachingenglish.org.uk/

Xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablari asosida zamonaviy darsliklarni yaratish va ta'lim sifatini integratsiyalash

Ataboyev Nurillo Jo‘raboyevich
Zomin tumani Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli
59-sonli umumta’lim maktabining
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablarining milliy ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi hamda yangi avlod darsliklarini yaratish mexanizmlari tadqiq etilgan. Muallif o‘quvchilarning funksional savodxonligini, ya'ni maktabda olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalarini rivojlantirish zaruriyatini tahlil qiladi. Maqolada amaldagi o‘quv dasturlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, darsliklardagi topshiriqlarni mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashga yo‘naltirish masalalari tahlil qilingan hamda o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy va metodik tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: PISA, PIRLS, funksional savodxonlik, yangi avlod darsliklari, ta'lim sifati, tanqidiy fikrlash, kreativlik, integratsiya, pedagogik mahorat, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается интеграция требований международных программ оценки (PISA, PIRLS) в национальную систему образования и механизмы создания учебников нового поколения в современной системе образования. Автор анализирует необходимость развития у учащихся функциональной грамотности, то есть навыков применения полученных в школе знаний в реальных жизненных ситуациях. В статье анализируются вопросы гармонизации существующих учебных программ с международными стандартами, направленности заданий в учебниках на логическое, критическое и творческое мышление, а также предлагаются практические и методические

рекомендации по повышению профессионального потенциала учителей.

Ключевые слова: PISA, PIRLS, функциональная грамотность, учебники нового поколения, качество образования, критическое мышление, креативность, интеграция, педагогические навыки, интерактивные методы.

Abstract. This article examines the integration of requirements from international assessment programs (PISA, PIRLS) into the national education system and the mechanisms for developing new-generation textbooks within the modern educational landscape. The author analyzes the necessity of fostering students' functional literacy—specifically, the ability to apply knowledge acquired at school to real-life situations. The article discusses aligning current curricula with international standards and orienting textbook tasks toward logical, critical, and creative thinking, while also offering practical and methodological recommendations for enhancing teachers' professional competence.

Keywords: PISA, PIRLS, functional literacy, new-generation textbooks, quality of education, critical thinking, creativity, integration, pedagogical skill, interactive methods.

Bugungi jadal rivojlanib borayotgan axborot asri, raqamlashtirish va shiddatli globallashuv davri jahon ta’lim tizimi oldiga butunlay yangicha va jiddiy talablarni qo‘ymoqda. Zamonaviy jamiyat va mehnat bozori faqatgina tayyor ilmiy bilimlarni o‘zlashtiradigan, darslikdagi ma’lumotlarni yodlab olib qaytaradigan kadrlarga emas, balki axborot oqimini chuqur tahlil qila oladigan, muammolarga kreativ yechim topadigan va mantiqiy fikrlaydigan shaxslarga ehtiyoj sezmoqda. Shu bois, milliy ta’lim tizimini xalqaro standartlarga integratsiya qilish hamda o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik va strategik vazifasiga aylandi.

Ta’lim har qanday davlat taraqqiyoti, iqtisodiy barqarorligi va intellektual yuksalishining bosh poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ham aynan yosh avlodni har tomonlama raqobatbardosh, mustaqil va har

qanday murakkab vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Mazkur maqsadlarga erishishda maktab ta’limi sifatini obektiv baholash, xususan, mamlakatimiz o‘quvchilarining PISA (O‘quvchilarning ta’limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi) va PIRLS (Xalqaro matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash dasturi) kabi xalqaro tadqiqotlardagi ishtirokini ta’minlash va natijalarni tahlil qilish muhim bosqich hisoblanadi.

PISA va PIRLS dasturlarining mohiyati va funksional savodxonlik

Xalqaro baholash dasturlari o‘quvchining fanni qanchalik yod bilishini emas, balki olingan bilimlarni hayotda, notanish vaziyatlarda qay darajada qo‘llay olish qobiliyatini tekshiradi.

• PISA (Programme for International Student Assessment) – 15 yoshli o‘quvchilarning matematika, tabiiy fanlar va o‘qish savodxonligi hamda kreativ fikrlash darajasini baholaydi. U o‘quvchining maktabda olgan bilimini hayotiy muammolarni yechishga safbar eta olishini aniqlaydi.

• PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini, matndan kerakli xulosalar chiqara olish malakasini baholaydi.

Ushbu dasturlarning markazida funksional savodxonlik tushunchasi turadi. Funksional savodxonlik – bu shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok etishi uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar majmuidir.

Yangi avlod darsliklarining tuzilishi va xalqaro talablar integratsiyasi

An’anaviy o‘quv tizimida darsliklar asosan bilimlarni shunchaki yodlashga (reproduktiv yondashuvga) asoslangan edi. Yangi avlod darsliklarini yaratishda esa PISA va PIRLS mezonlarini tubdan singdirish zaruriyati mavjud.

Yangi darsliklar quyidagi talablarga javob berishi lozim:

1. Matnlar rang-barangligi: PIRLS talablariga ko‘ra, darsliklardagi matnlar faqat badiiy bo‘lmay, balki infografikalar, jadvallar, diagrammalar, e’lonlar va xaritalar ko‘rinishida ham

bo‘lishi kerak. O‘quvchi chalkash va aralash axborotlar ichidan kerakli ma'lumotni filtrlay olishi lozim.

2. Muammoli va hayotiy topshiriqlar: Matematika va tabiiy fanlar darsliklaridagi misollar faqat formulalarni yechishga emas, balki 'Do‘konda xarid qilish', 'Uyni ta'mirlash uchun material hisoblash' yoki 'Ekologik muammoni bartaraf etish' kabi real hayotiy ssenariylarga asoslanishi kerak.

Ta'lim sifatini oshirishda interfaol metodlar va zamonaviy yondashuvlar

Darslik yangilangani bilan o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, kutilgan natijaga erishib bo‘lmaydi. Sinfda o‘quvchilarning mantiqiy va kreativ salohiyatini yuzaga chiqaruvchi interfaol metodlardan unumli foydalanish lozim:

- 'Muammoli ta'lim' (Problem-based learning): O‘quvchilarga tayyor javob berilmaydi. Ularga yechimi kutilmagan vaziyat taqdim etiladi va mustaqil ravishda g‘oyalar zanjirini tuzish so‘raladi.
- 'Keys-stadi' (Case study) metodi: Haqiqiy hayotda sodir bo‘lgan o‘quv-tarbiyaviy yoki iqtisodiy-ijtimoiy vaziyat tahlil qilinadi. O‘quvchilar muammoni tanqidiy tahlil qibly, o‘z nuqtayi nazarini asoslaydilar.
- 'Aqliy hujum' (Brainstorming): Yangi darslikdagi qiyin va nostandart topshiriqlarni yechishda o‘quvchilarning erkin fikrlashini faollashtirish uchun qo‘llaniladi.

Raqamli texnologiyalar va pedagog mahorati

Xalqaro baholash dasturlari, xususan PISA testlari kompyuter formatida (CBA - Computer Based Assessment) o‘tkaziladi. Bu esa ta'lim dasturlariga raqamli texnologiyalarni chuqur integratsiya qilishni talab etadi. O‘quvchilar faqat darslik bilan cheklanib qolmay, elektron platformalarda ishlash, virtual laboratoriyalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi shart.

Shu bilan birga, o‘qituvchi endilikda faqat ma’lumot beruvchi shaxs emas, balki jarayonni to‘g‘ri yo‘naltiruvchi (fasilitator) bo‘lishi talab etiladi. Baholash tizimida ham o‘zgarish qilinishi, ya’ni faqat to‘g‘ri javobga emas, balki o‘quvchining mantiqiy fikrlash jarayoni va noodatiy yondashuviga ham baho berilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablari asosida zamonaviy darsliklarni yaratish va ularni ta’lim tizimiga tizimli ravishda integratsiya qilish – mamlakatimiz taraqqiyotining strategik shartidir. Bu islohotlar shunchaki reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallash uchun emas, balki kelajak avlodni mustaqil va muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash uchun xizmat qiladi. Yangi avlod darsliklari, innovatsion pedagogik metodlar hamda raqamli texnologiyalarning uyg‘unligi yoshlarimizning funksional savodxonligi va intellektual salohiyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. PISA xalqaro tadqiqotlarida o‘quvchilarning savodxonligini baholash bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent, TTYESI, 2021.

3. Saidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2004.

4. Tolipov O.Q., Usmonboyeva M.M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

5. PIRLS International Results in Reading. IEA, 2021.

Zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlar va o‘quvchilarning bilim sifatini oshirish yo‘llari

Sherboyeva Zohida
Paxtakor tuman 2 - maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Zaripova Feruza Toyirovna
Sharof Rashidov tuman 62- maktab
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish, dars jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilash masalalari yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy mahorati, interfaol metodlardan foydalanish, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish va o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, innovatsion pedagogika, zamonaviy ta’lim, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, mustaqil fikrlash, kompetensiya, pedagogik mahorat, ta’lim samaradorligi.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimi oldida yangi vazifalar paydo bo‘lmoqda. Zamonaviy jamiyatga faqat nazariy bilimlarga ega bo‘lgan emas, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarga yechim topa oladigan, yangiliklarga moslashuvchan va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llay biladigan yoshlar zarur. Shu sababli ta’lim jarayonini takomillashtirish, o‘qitish usullarini yangilash va o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ta’lim har qanday davlat taraqqiyotining muhim omilidir. Chunki mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi, avvalo, bilimli, malakali va tashabbuskor insonlarga bog‘liq. Yosh

avlodning sifatli ta’lim olishi kelajakda jamiyatning turli sohalarida yuqori natijalarga erishish uchun mustahkam zamin yaratadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham o‘quvchilarga sifatli bilim berish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va ta’lim muassasalarining faoliyatini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayonda o‘qituvchilarning mas’uliyati, ijodkorligi va yangiliklarga intilishi muhim ahamiyat kasb etadi.Ta’lim samaradorligini oshirish uchun faqat darslik va o‘quv dasturlarini yangilashning o‘zi yetarli emas. Darslarni tashkil etish usullarini takomillashtirish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qobiliyatlarini aniqlash va har bir o‘quvchi uchun qulay ta’lim muhitini yaratish ham zarur.

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsad va vazifalari

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarga chuqur bilim berish bilan birga, ularda hayot davomida zarur bo‘ladigan ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Bugungi kunda o‘quvchi ma’lumotlarni yodlab olish bilangina cheklanmasligi, balki ularni tahlil qilishi, taqqoslashi, xulosa chiqarishi va amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishi lozim. Ta’lim jarayonida quyidagi vazifalarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini rivojlantirish zarur. O‘quvchi darsni faqat baho olish uchun emas, balki yangi bilimlarni egallash va o‘z imkoniyatlarini rivojlantirish uchun o‘rganishi kerak. Buning uchun o‘qituvchi darslarni qiziqarli, mazmunli va hayotiy misollar bilan boyitilgan shaklda tashkil etishi lozim.

Ikkinchidan, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish muhimdir. Mustaqil fikrlaydigan o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifodalaydi, boshqalarning qarashlarini tinglaydi, dalillar asosida munosabat bildiradi va muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashadi.

Uchinchidan, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash zarur. Masalan, matematika darslarida kundalik hayotga oid masalalardan, ona tili darslarida hayotiy matnlardan, tabiiy fanlarda esa kuzatish

va tajribalardan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarda axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish lozim. Hozirgi davrda ma’lumotlar juda ko‘p, biroq ularning barchasi ham ishonchli emas. Shu sababli o‘quvchilar axborot manbalarini tekshirish, kerakli ma’lumotlarni ajratib olish va ulardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganishlari kerak.

Beshinchidan, o‘quvchilarda hamkorlikda ishlash, muloqot qilish, mas’uliyatni his etish va o‘z faoliyatini rejalashtirish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish zarur.

Demak, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi nafaqat bilimli, balki mustaqil qaror qabul qila oladigan, ijodkor va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va bilimlarni puxta o‘zlashtirishga xizmat qiladigan zamonaviy yondashuvlardir. Bunday texnologiyalardan foydalanish dars jarayonini bir xil shaklda tashkil etishdan voz kechib, o‘quvchilarni faol ishtirokchiga aylantirish imkonini beradi.

An’anaviy darslarda o‘qituvchi ko‘proq ma’lumot beruvchi, o‘quvchi esa tinglovchi vazifasini bajarishi mumkin. Zamonaviy yondashuvda esa o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. U savollar beradi, fikr bildiradi, muammolarni hal qiladi, guruh bilan ishlaydi va o‘z bilimini mustaqil ravishda mustahkamlaydi.

Ta’lim jarayonida quyidagi interfaol metodlardan foydalanish mumkin:

“Aqliy hujum” metodi. Ushbu metod muayyan muammo yuzasidan o‘quvchilarning turli fikr va g‘oyalarini to‘plashga yordam beradi. O‘quvchilar o‘z takliflarini erkin bildiradilar, keyinchalik esa ular tahlil qilinib, eng maqbul yechimlar aniqlanadi. Mazkur metod ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

“Klaster” metodi. Ushbu metod yordamida muayyan mavzuga oid tushunchalar o‘zaro bog‘liq holda tasvirlanadi. Natijada

o‘quvchilar mavzuning asosiy mazmunini yaxshiroq anglaydilar va tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlaydilar.

“BBB” metodi. Bu metod “Bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim” bosqichlaridan iborat. Dars boshida o‘quvchilar mavzu bo‘yicha mavjud bilimlarini yozadilar, keyin nimalarni bilishni istashlarini belgilaydilar. Dars yakunida esa yangi o‘rgangan ma’lumotlarini qayd etadilar. Bu usul o‘quvchilarning o‘z bilimlarini tahlil qilishiga yordam beradi.

Loyiha metodi. O‘quvchilar muayyan mavzu bo‘yicha mustaqil yoki guruhda loyiha tayyorlaydilar. Masalan, ekologiya mavzusida maktab hududini obodonlashtirish rejasi, ona tili fanidan ijodiy ish yoki ingliz tili fanidan taqdimot tayyorlash mumkin. Loyiha metodi bilimlarni amaliyotda qo‘llash, mas’uliyatni his etish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim metodi. Bunda o‘quvchilarga tayyor javob berish o‘rniga, ularni fikrlashga undaydigan savol yoki vaziyat taqdim etiladi. O‘quvchilar muammoning sabablarini o‘rganib, turli yechimlarni taklif qiladilar va o‘z xulosalarini asoslaydilar.

Shuni ta’kidlash kerakki, interfaol metodlardan foydalanishning o‘zi yuqori natijani kafolatlamaydi. Metod darsning maqsadi, o‘quvchilarning yoshi, bilim darajasi va mavzuning mazmuniga mos tanlanishi kerak. Eng muhimi, tanlangan usul o‘quvchilarning bilim olishiga va belgilangan ta’lim natijalariga erishishiga xizmat qilishi lozim.

3. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari

Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Kompyuterlar, interaktiv doskalar, elektron darsliklar, ta’lim platformalari va multimedia vositalari o‘qituvchilarga darslarni yanada mazmunli tashkil etish imkonini bermoqda. Masalan, geografiya darslarida elektron xaritalar, biologiya darslarida uch o‘lchamli tasvirlar, tarix darslarida virtual muzeylar va ingliz tili darslarida audio hamda videomateriallardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

Raqamli vositalarning muhim afzalliklaridan biri — o‘quvchilarning bilim darajasiga mos materiallarni tanlash imkoniyatidir. Ayrim o‘quvchilar mavzuni tez o‘zlashtirsa, boshqalarga ko‘proq tushuntirish va mashq bajarish talab etiladi. Elektron resurslar yordamida o‘quvchilarga turli darajadagi topshiriqlarni taqdim etish mumkin.

Sun’iy intellekt vositalari ham ta’limda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ular matn tayyorlash, mavzuga oid savollar tuzish, til o‘rganishda mashqlar bajarish, ma’lumotlarni tartibga solish va o‘quv materiallarini soddalashtirishda yordam berishi mumkin. Biroq sun’iy intellektdan foydalanishda muhim qoidalarga rioya qilish lozim. Birinchidan, uning taqdim etgan ma’lumotlarini tekshirish zarur, chunki ayrim javoblarda xatolar bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, o‘quvchilar tayyor javoblarni ko‘chirib olish bilan cheklanmasdan, mavzuni mustaqil o‘rganishlari va o‘z fikrlarini bildirishlari kerak. Uchinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va mualliflik huquqiga rioya etish muhimdir. Shuningdek, barcha maktablarda texnik imkoniyatlar bir xil emasligini ham hisobga olish kerak. Shu sababli raqamli texnologiyalarni qo‘llashda mavjud sharoitlardan oqilona foydalanish, zarur hollarda oddiy didaktik vositalar bilan ishlash ham maqsadga muvofiqdir.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchining o‘rnini egallamaydi. Aksincha, ular pedagogning ishini yengillashtiruvchi, ta’lim jarayonini boyituvchi va o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita hisoblanadi.

4.O‘qituvchining kasbiy mahorati va pedagogik kompetensiyasi Ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri — o‘qituvchining kasbiy mahoratidir. Zamonaviy pedagog o‘z fanini chuqur bilishi bilan birga, o‘quvchilar bilan samarali muloqot qila olishi, darsni to‘g‘ri rejalashtirishi va turli pedagogik vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishi kerak. O‘qituvchi faoliyati faqat dars o‘tish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarning qiziqishlarini aniqlaydi, ularning qobiliyatlarini rivojlantiradi, ta’limdagi qiyinchiliklarni o‘z vaqtida payqaydi va har bir o‘quvchining muvaffaqiyatga erishishi uchun sharoit yaratishga intiladi.

Pedagogning muhim kasbiy sifatlaridan biri — o‘z ustida muntazam ishlashdir. Fan va texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir sharoitda o‘qituvchi yangi metodlarni o‘rganishi, malaka oshirish kurslarida qatnashishi, tajribali hamkasblar bilan fikr almashishi va o‘z darslarini tahlil qilib borishi lozim. Darsni tahlil qilish o‘qituvchiga qaysi usullar samarali bo‘lganini, qaysi mavzularda o‘quvchilar qiyinchilikka duch kelganini va keyingi darslarda nimalarni o‘zgartirish kerakligini aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, pedagogik kompetensiyaning muhim jihatlaridan biri — adolatli baholashdir. O‘quvchining bilimi aniq mezonlar asosida baholanishi, unga o‘z xatolarini tushunish va tuzatish imkoniyati berilishi kerak. Baholash faqat kamchiliklarni ko‘rsatish uchun emas, balki o‘quvchini rivojlantirish uchun ham xizmat qilishi lozim.

O‘qituvchi o‘quvchilarning individual xususiyatlarini ham hisobga olishi zarur. Chunki barcha o‘quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va bilimlarni o‘zlashtirish sur’ati bir xil emas. Kimdir ma’lumotni tinglash orqali, boshqasi esa amaliy mashqlar, rasmlar yoki mustaqil izlanishlar orqali yaxshiroq o‘zlashtirishi mumkin. Shunday ekan, zamonaviy pedagog o‘z faoliyatida bilimdonlik, mas’uliyat, ijodkorlik, xolislik va doimiy rivojlanishga intilish kabi fazilatlarni namoyon etishi kerak.

5.O‘quvchilarning bilim sifatini oshirishning samarali yo‘llari O‘quvchilarning bilim sifatini oshirish murakkab va ko‘p omilli jarayondir. Bu jarayonda o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona va ta’lim muassasasi rahbariyatining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Birinchi navbatda, darslarni puxta rejalashtirish zarur. Har bir darsning aniq maqsadi, kutilayotgan natijalari, foydalaniladigan metodlari va baholash mezonlari belgilanishi kerak. Dars yakunida o‘quvchi nimalarni bilishi va nimalarni bajara olishi lozimligi oldindan aniqlansa, ta’lim jarayoni maqsadli tashkil etiladi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasini aniqlash lozim. Mavzu bo‘yicha qisqa savollar, testlar yoki amaliy topshiriqlar orqali o‘quvchilarning qaysi bilimlarga ega ekanligi aniqlanadi. Shundan so‘ng o‘qituvchi darsni ularning ehtiyojlariga

moslashtirishi mumkin. Uchinchidan, individual yondashuvni kuchaytirish kerak. Bilimida bo‘shliqlar mavjud o‘quvchilarga qo‘shimcha tushuntirish va mashqlar berish, mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchilarga esa murakkabroq topshiriqlar taklif etish mumkin. Bunda har bir o‘quvchining rivojlanishiga e’tibor qaratiladi. To‘rtinchidan, muntazam qayta aloqa yo‘lga qo‘yilishi lozim. O‘qituvchi o‘quvchiga uning yutuqlari va takomillashtirishi kerak bo‘lgan jihatlari haqida aniq tavsiyalar berishi kerak. Masalan, “Javobing yaxshi” deyish o‘rniga, “Fikringni aniq bayon qilding, endi uni ikkita dalil bilan asoslashga harakat qil” kabi izohlar berish samaraliroq bo‘lishi mumkin. Beshinchidan, mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. O‘quvchilar maqsad qo‘yish, vaqtni rejalashtirish, ma’lumot izlash, o‘z bilimlarini tekshirish va natijalarni tahlil qilishni o‘rganishlari kerak. Bu ko‘nikmalar ularga nafaqat maktabda, balki keyingi ta’lim bosqichlarida ham yordam beradi. Oltinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash muhim. Ota-onalar farzandlarining ta’lim jarayoni, yutuqlari va qiyinchiliklari haqida muntazam ma’lumotga ega bo‘lishlari kerak. Biroq bu hamkorlik faqat baholarni muhokama qilish bilan cheklanmasligi, bolaning qiziqishlari, ruhiy holati va rivojlanishiga ham e’tibor qaratishi lozim. Yettinchidan, maktabda sog‘lom psixologik muhit yaratish zarur. O‘quvchi o‘z fikrini erkin bildirishi, savol berishi va xato qilishdan qo‘rqmasligi kerak. Xatolarni o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Demak, bilim sifatini oshirish uchun birgina usulga tayanish yetarli emas. Ta’lim jarayonini muntazam tahlil qilish, o‘quvchilar ehtiyojlarini hisobga olish va barcha ishtirokchilarning hamkorligini yo‘lga qo‘yish zarur.

6. Maktab rahbariyati va pedagogik jamoaning ta’lim sifatini ta’minlashdagi roli

Ta’lim sifatini oshirishda maktab rahbariyati va pedagogik jamoaning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Maktab rahbariyati o‘qituvchilarning samarali ishlashi uchun zarur sharoitlarni yaratishi, ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etishi va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari ta’lim jarayonini rejalashtirish, darslarning tashkil etilishini muvofiqlashtirish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda muammolarga yechim topishda muhim o‘rin tutadi.

Bunda nazoratning asosiy maqsadi faqat kamchiliklarni aniqlash emas, balki ularni bartaraf etishga ko‘maklashish bo‘lishi lozim. Dars kuzatuvlari o‘qituvchining faoliyatini xolis tahlil qilish, samarali tajribalarni aniqlash va metodik yordam ko‘rsatish vositasi sifatida tashkil etilishi kerak.

Maktabda fan metodbirlashmalari faoliyatini takomillashtirish ham muhimdir. Metodbirlashma yig‘ilishlarida o‘qituvchilar dars ishlanmalarini muhokama qilishi, yangi metodlarni sinab ko‘rishi, o‘quvchilarning bilim natijalarini tahlil qilishi va o‘zaro tajriba almashishi mumkin. Shuningdek, ta’lim sifatini oshirish uchun aniq maqsad va ko‘rsatkichlarga asoslangan ish rejasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Masalan, muayyan fan bo‘yicha bilimdagi bo‘shliqlarni aniqlash, qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish, o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish va natijalarni davriy tahlil qilish mumkin. Bunda faqat umumiy o‘zlashtirish foiziga qarab xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. O‘quvchilarning bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, mustaqil fikrlashi va vaqt davomida erishgan rivojlanishi ham hisobga olinishi kerak.

Maktab rahbariyati pedagoglarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashi, ilg‘or tajribalarni ommalashtirishi va o‘zaro hurmatga asoslangan kasbiy muhitni shakllantirishi lozim. Chunki samarali jamoaviy hamkorlik ta’lim sifatini yaxshilashning muhim shartlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanishi innovatsion yondashuvlarni joriy etish, pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish va o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq.

O‘quvchilarning ta’limdagi muvaffaqiyati faqat olingan baholar bilan emas, balki bilimlarni tushunishi, amaliyotda qo‘llay olishi,

muammolarga yechim topishi va mustaqil fikrlashi bilan ham belgilanadi.

Shuningdek, o‘qituvchi, maktab rahbariyati, ota-onalar va o‘quvchilar o‘rtasidagi samarali hamkorlik ta’lim jarayonining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Maktabda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, pedagoglarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va har bir o‘quvchining rivojlanishiga e’tibor qaratish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Kelajak ta’limi bilim berish bilan birga, insonni mustaqil fikrlashga, izlanishga, yangilik yaratishga va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shishga tayyorlashi lozim. Shu bois har bir pedagog o‘z faoliyatiga ijodiy yondashishi, zamon talablarini hisobga olishi va uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. — URL: https://lex.uz/docs/-5013007.

2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O‘RQ-901-son.

4. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim, pedagogik faoliyat, ta’lim sifati va pedagog kadrlar malakasini oshirishga oid amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari. — URL: https://lex.uz.

5. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.

7. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Moliya, 2003.

8. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.

Luqmoni Hakimning “Jaziramada odamlar” asarida inson ruhiyatining tasviri

Mamatova Dilafruz Suyundikovna
Zomin tumani MMTB ga qarashli 52-umumta’lim maktabi
Najmiddinova Munisa Sattorovna
Forish tumani MMTB ga qarashli 1-umumta’lim maktabi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Luqmoni Hakimning «Jaziramada odamlar» asarida inson ruhiyatining badiiy ifodalanishi o‘rganiladi. Unda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, hayotiy vaziyatlarga munosabati hamda insonlararo munosabatlarning psixologik jihatlari ko‘rib chiqiladi. Qahramonlarning ruhiy holatini ochib beruvchi badiiy vositalar sifatida peyzaj, psixologik detal, dialog, sukut, xatti-harakat va ichki kechinmalarga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, asar nomidagi «jazirama» so‘zining ramziy va psixologik ahamiyati ham tahlil qilinadi. Tashqi muhit bilan insonning ichki dunyosi o‘rtasidagi bog‘liqlik asarning g‘oyaviy-estetik mazmunini shakllantiruvchi omillardan biri sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: Luqmoni Hakim, «Jaziramada odamlar», ruhiyat, psixologizm, psixologik tasvir, xarakter, peyzaj, badiiy detal, ichki kechinma, inson ruhiyati.

Аннотация. В данной статье исследуется художественное выражение человеческой психики в произведении Лукмони Хакима «Люди в жару». Рассматриваются внутренние переживания, душевные муки, отношение к жизненным ситуациям и психологические аспекты межличностных отношений персонажей. Особое внимание уделяется пейзажу, психологическим деталям, диалогу, молчанию, поведению и внутренним переживаниям как художественным средствам, раскрывающим психическое состояние персонажей. Также анализируется символическое и психологическое значение слова «жара» в названии произведения. Связь между внешней

средой и внутренним миром человека интерпретируется как один из факторов, формирующих идеологическое и эстетическое содержание произведения.

Ключевые слова: Лукмони Хаким, «Люди в жару», психика, психологизм, психологический образ, персонаж, пейзаж, художественные детали, внутренние переживания, человеческая психика.

Abstract. This article examines the artistic portrayal of the human psyche in Luqmoni Hakim’s work *Jaziramada odamlar* (People in the Scorching Heat). It explores the characters' inner experiences, emotional anguish, and reactions to life situations, as well as the psychological aspects of interpersonal relationships. Special attention is paid to the literary devices that reveal the characters' psychological states—such as landscape, psychological detail, dialogue, silence, actions, and inner reflections. The symbolic and psychological significance of the word "jazirama" (scorching heat) in the title is also analyzed.

Keywords: Luqmoni Hakim, *Jaziramada odamlar*, psyche, psychologism, psychological portrayal, character, landscape, artistic detail, inner experience, human psyche.

Adabiyotning eng muhim vazifalaridan biri insonni anglashdir. Insonning tashqi qiyofasi, xatti-harakati va nutqi uning shaxsiyati haqida muayyan tasavvur berishi mumkin, biroq uning ma’naviy va hissiy qiyofasi koʻpincha ichki dunyosi orqali namoyon boʻladi. Shu sababli badiiy asarda qahramon ruhiyatining tasviri muhim estetik va gʻoyaviy vazifani bajaradi.

Inson ruhiyati murakkab va koʻp qirrali hodisadir. Unda quvonch va qaygʻu, umid va qoʻrquv, ishonch va ikkilanish, mehribonlik va befarqlik kabi qarama-qarshi tuygʻular mavjud boʻlishi mumkin. Yozuvchi badiiy vositalar yordamida ana shu ruhiy jarayonlarni tasvirlab, oʻquvchini qahramonning ichki dunyosiga olib kiradi. Luqmoni Hakimning «Jaziramada odamlar» asarini ham shu nuqtayi nazardan oʻrganish mumkin. Chunki unda inson, uning atrof-muhit bilan munosabati va hayotiy sinovlar qarshisidagi holatini tahlil qilish uchun asos mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi asarda inson ruhiyati qanday badiiy vositalar orqali ifodalanishini koʻrib chiqish va psixologik tasvirning asar mazmunini ochishdagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

Badiiy asarda ishonarli qahramon yaratish faqat uning tashqi harakatlarini tasvirlash bilan cheklanmaydi. Qahramonning oʻylari, his-tuygʻulari, ikkilanishlari va ichki ziddiyatlari uning obrazini yanada jonli hamda ishonarli qiladi. Psixologizm qahramonning ruhiy holatini uning xatti-harakati, nutqi, sukuti, ichki kechinmalari va atrofdagi voqealarga munosabati orqali ochib berishga xizmat qiladi. «Jaziramada odamlar» asarida tashqi muhit bilan insonning ichki dunyosi oʻrtasidagi bogʻliqlikni shu jihatdan talqin qilish mumkin. Qahramonlar duch keladigan vaziyatlar ularning shaxsiyatida yashirin boʻlgan xususiyatlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Inson qiyin sharoitlarga duch kelganida uning asl xarakteri koʻproq namoyon boʻladi. Shu ma’noda, «jazirama»ni faqat tabiiy sharoit sifatida emas, balki insonning sabr-toqati va fe’l-atvorini sinovdan oʻtkazuvchi badiiy muhit sifatida ham talqin qilish mumkin.

Asar nomining oʻziyoq oʻquvchida muayyan taassurot uygʻotadi.

«Jazirama» soʻzi nihoyatda issiq va kishini qiynaydigan muhitni anglatadi, biroq badiiy asar doirasida u yanada kengroq ma’nolarni ifodalashi mumkin. Issiq insonning jismoniy holatiga ta’sir qiladi, shu bilan birga ruhiy bosimni ham kuchaytirishi mumkin. Qiyin sharoitlar insonning sabr-toqatini sinaydi va uning atrofdagilarga munosabatiga ta’sir koʻrsatadi. Shuning uchun tabiatdagi jazirama bilan inson qalbidagi hissiy bosim oʻrtasida ramziy oʻxshashlikni koʻrish mumkin. Bunday talqin asar nomini shunchaki ob-havo yoki voqealar kechadigan muhitga ishora sifatida emas, balki asarning chuqurroq mazmunini anglashga yordam beruvchi badiiy belgi sifatida koʻrib chiqish imkonini beradi. Tashqi issiqlik va ichki iztirob oʻrtasidagi bogʻliqlik hikoyaning psixologik ta’sirini kuchaytirishi mumkin.

Adabiyotda tabiat tasviri koʻpincha inson ruhiyati bilan

bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Peyzaj qahramonning his-tuyg‘ularini kuchaytirishi, uning ichki holatiga hamohang bo‘lishi yoki aksincha, unga qarama-qarshi qo‘yilishi mumkin. «Jaziramada odamlar» asaridagi issiq va og‘ir muhitni qahramonlarning ruhiy sharoitini tushunishda ahamiyatli omil sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Tashqi sharoitning og‘irligi inson qalbidagi taranglik bilan uyg‘unlashishi ehtimol. Bu badiiy psixologizmning muhim xususiyatlaridan biridir: yozuvchi qahramonning his-tuyg‘ularini har doim ham bevosita izohlab bermaydi. Ba’zan tabiat manzarasi, muayyan detal yoki alohida xatti-harakat orqali qahramonning ichki holatiga ishora qiladi. Natijada o‘quvchi voqealarni shunchaki kuzatib qolmay, qahramonlarning hissiy kechinmalarini tasavvur qilishga va mustaqil talqin etishga undaladi. Insonni boshqalardan ajratilgan holda to‘liq anglab bo‘lmaydi, chunki uning shaxsiyati boshqa odamlar bilan munosabatlarda ham namoyon bo‘ladi. Insonning atrofdagilarga qanday munosabatda bo‘lishi uning ma’naviy xarakteri haqida muhim ma’lumot beradi. Shu sababli asardagi insonlararo munosabatlarni qahramonlarning ichki dunyosini ochib beruvchi vosita sifatida tahlil qilish mumkin. Odamlar bir xil sharoitda turlicha munosabat bildirganlarida, ularning o‘ziga xos xususiyatlari yanada ravshanlashadi. Qiyin vaziyatlar bir insonda mehr-shafqat va hamdardlikni kuchaytirishi, boshqasida esa befarqlik yoki xudbinlikni yuzaga chiqarishi mumkin. Demak, hayotiy sinovlar inson xarakterini namoyon etuvchi mezon vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, «Jaziramada odamlar» asaridagi ruhiy tasvirni axloqiy tanlov va insoniy mas’uliyat masalalari bilan bog‘liq holda o‘rganish mumkin.

Badiiy detal kichik ko‘rinsa-da, katta mazmunni ifodalashi mumkin. Psixologik detal qahramonning ichki holatini bevosita izohlash o‘rniga, biror buyum, xatti-harakat yoki vaziyat orqali ochib beradi. Asardagi jazirama muhitni ham keng ma’noli psixologik detal sifatida talqin qilish mumkin. U nafaqat voqealar kechadigan sharoitni belgilaydi, balki ramziy ma’noda

qahramonlarning hissiy holatini ham kuchaytirishi mumkin. Bunday detallar o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Yozuvchi har bir ma’noni ochiq-oydin tushuntirib bermasligi mumkin; ayrim mazmunlar qahramonlarning xatti-harakatlari va ularni o‘rab turgan muhit orqali anglashiladi. Badiiy asarda ruhiyat tasviri faqat qahramonlarning shaxsiy his-tuyg‘ularini ko‘rsatish bilan cheklanmaydi. U asarning umumiy g‘oyaviy mazmunini ham chuqurlashtirishi mumkin. «Jaziramada odamlar» asaridagi psixologik jihatlarni insonning bosim ostida qiladigan tanlovi va bu tanlov orqali namoyon bo‘ladigan axloqiy fazilatlari bilan bog‘liq holda talqin qilish mumkin. Insonning boshqalarga munosabati, sabr-toqati va mas’uliyat hissi uning ichki dunyosidagi muhim xususiyatlarni ochib beradi. Shu bois ruhiy jarayonlar va axloqiy masalalar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Qahramonlarning hissiy holatlarini tahlil qilish orqali o‘quvchi insoniylik, mehr-shafqat, mas’uliyat va axloqiy tanlov haqida fikr yuritadi.

Xulosa qilib aytganda, Luqmoni Hakimning «Jaziramada odamlar» asarida ruhiyat tasvirini o‘rganish insonning ichki dunyosi bilan tashqi muhit o‘rtasidagi munosabatni anglash imkonini beradi. Badiiy psixologizm qahramonlarning xatti-harakatlari, dialoglari, sukuti, psixologik detallari va insonlararo munosabatlari orqali namoyon bo‘lishi mumkin. «Jazirama» so‘zi o‘zining bevosita ma’nosidan tashqari ramziy va psixologik mazmunni ham anglatishi, tashqi issiqlik bilan inson qalbidagi ruhiy bosim o‘rtasida o‘xshashlik hosil qilishi mumkin. Umuman olganda, asarni ruhiyat tasviri nuqtayi nazaridan o‘rganish Luqmoni Hakim ijodida inson qalbi, ichki ziddiyatlar va axloqiy tanlovning badiiy ifodasini anglashga yordam beradi. Biroq ushbu talqinlarni ilmiy jihatdan yanada asoslash uchun asarning to‘liq matniga murojaat qilish, aniq voqealarni tahlil etish va sahifa raqamlari ko‘rsatilgan iqtiboslardan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Luqmoni Hakim. «Jaziramada odamlar».
2. Quronov, D. «Adabiyotshunoslikka kirish».

3. Quronov, D. «Adabiyot nazariyasi asoslari».
4. Boboyev, T. «Adabiyotshunoslik asoslari».
5. Sulton, I. «Adabiyot nazariyasi».
6. Hotamov, N., Sarimsoqov, B. «Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug‘ati: ruscha–o‘zbekcha».

Актуальные вопросы профессионального развития школьных учителей в Узбекистане

Исматуллаева Ф
учитель русского языка школы №17 , г.Джизак
Рашидова Д
учитель русского языка школы №44,
Галляаральского района.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы профессионального развития школьных учителей Республики Узбекистан. Анализируются основные направления повышения квалификации, развития цифровых и методических компетенций, наставничества и профессионального сотрудничества. Предлагаются пути совершенствования непрерывного профессионального образования педагогов.

Ключевые слова. профессиональное развитие, учитель, Узбекистан, повышение квалификации, педагогическая компетентность, цифровые технологии, наставничество.

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi maktab o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga oid dolzarb masalalar ko‘rib chiqiladi. Pedagoglarning malakasini oshirish, raqamli va metodik kompetensiyalarini rivojlantirish, ustoz-shogird an’anasi hamda kasbiy hamkorlik masalalari tahlil qilinadi. Uzluksiz kasbiy ta’limni takomillashtirish bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish, o‘qituvchi, O‘zbekiston, malaka oshirish, pedagogik kompetensiya, raqamli texnologiyalar, ustoz-shogird.

Abstract. The article examines current issues in the professional development of school teachers in the Republic of Uzbekistan. It discusses teacher training, digital and methodological competencies, mentoring, and professional collaboration. Practical recommendations are proposed to improve continuous professional education for teachers.

Keywords: professional development, teacher, Uzbekistan, professional training, pedagogical competence, digital technologies, mentoring.

Современное образование предъявляет повышенные требования к профессиональной компетентности учителей. Обновление содержания обучения, развитие цифровых технологий и необходимость формирования самостоятельного мышления учащихся требуют постоянного совершенствования педагогического мастерства.

В Республике Узбекистан профессиональное развитие учителей является важным условием повышения качества образования. Современный педагог должен не только обладать глубокими предметными знаниями, но и уметь применять эффективные методы обучения, учитывать индивидуальные особенности школьников и использовать современные образовательные ресурсы. Цель статьи — рассмотреть основные проблемы профессионального развития школьных учителей в Узбекистане и определить пути их решения.

1. Основные направления профессионального развития учителей Правовой основой развития системы образования Узбекистана является Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637 [1].

Важное значение имеет постановление Президента Республики Узбекистан от 21 июня 2024 года № ПП-231, направленное на совершенствование системы непрерывного

профессионального развития работников организаций дошкольного и школьного образования [2].

Профессиональное развитие учителя включает несколько основных направлений.

Первое направление — совершенствование предметной и методической компетентности. Учителю необходимо постоянно обновлять знания по своему предмету, осваивать современные методы обучения и совершенствовать организацию самостоятельной деятельности учащихся. Особое значение имеют интерактивные методы, проблемное обучение и формирующее оценивание.

Второе направление — развитие цифровой компетентности. Электронные образовательные ресурсы, интерактивные задания и цифровые платформы расширяют возможности организации урока. Педагогу важно уметь правильно выбирать цифровые инструменты, проверять достоверность информации и соблюдать требования цифровой безопасности.

Третье направление — совершенствование психолого-педагогических навыков. Эффективная работа учителя предполагает учёт возрастных и индивидуальных особенностей школьников, создание благоприятного психологического климата и конструктивное взаимодействие с родителями.

Четвёртое направление — профессиональное сотрудничество. Наставничество, взаимопосещение уроков, работа методических объединений и обмен опытом помогают учителям анализировать свою деятельность и находить эффективные решения педагогических задач.

2. Актуальные проблемы профессионального развития педагогов.

Несмотря на совершенствование системы образования, профессиональное развитие учителей связано с рядом трудностей.

Одной из основных проблем является недостаточная практическая направленность отдельных программ повышения квалификации. Теоретические знания не всегда сопровождаются практическими заданиями, позволяющими применять новые методы непосредственно на уроках. Другой проблемой выступает высокая профессиональная нагрузка. Подготовка к занятиям, проверка письменных работ и ведение документации сокращают время, которое учителя могут уделять самообразованию. Возможности профессионального развития также различаются в зависимости от технического оснащения школ, доступности образовательных ресурсов и качества методической поддержки.

Кроме того, потребности педагогов неодинаковы. Молодым специалистам необходима помощь в планировании уроков и управлении классом, тогда как опытным учителям нужны возможности для освоения новых технологий и развития наставнических навыков. Поэтому система профессионального обучения должна учитывать стаж, предметную специализацию и реальные потребности каждого педагога.

3. Пути совершенствования профессионального развития учителей

Для повышения эффективности профессионального развития педагогов в Узбекистане необходимо реализовать следующие меры.

Во-первых, усилить практическую направленность курсов повышения квалификации. Программы должны включать разработку уроков, анализ педагогических ситуаций и освоение современных методов оценивания.

Во-вторых, развивать индивидуальные траектории профессионального роста. Каждый учитель должен иметь возможность определять собственные цели обучения с учётом профессиональных затруднений и потребностей учащихся.

В-третьих, расширять систему наставничества. Опытные педагоги могут помогать молодым специалистам планировать

уроки, выбирать эффективные методики и решать возникающие трудности.

В-четвёртых, совершенствовать цифровую грамотность. Необходимо предоставлять учителям доступ к практическим курсам по использованию образовательных платформ, электронных ресурсов и инструментов искусственного интеллекта.

В-пятых, развивать профессиональное сотрудничество. Методические объединения и педагогические семинары следует использовать для совместного анализа уроков, обсуждения учебных результатов и распространения эффективных педагогических практик.

Реализация этих мер позволит сделать профессиональное обучение педагогов более доступным, практичным и результативным.

Профессиональное развитие школьных учителей является важным условием повышения качества образования в Республике Узбекистан. Оно предполагает непрерывное совершенствование предметных знаний, методических умений, цифровой грамотности и психолого-педагогических компетенций.

Приоритетными задачами остаются повышение практической направленности курсов, развитие индивидуальных программ профессионального роста и создание благоприятных условий для профессиональной самореализации учителей.

Таким образом, поддержка непрерывного профессионального развития педагогов способствует повышению качества преподавания, раскрытию способностей учащихся и устойчивому развитию системы образования Узбекистана.

Список литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637.

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 21 июня 2024 года № ПП-231 «О дополнительных мерах по совершенствованию системы непрерывного профессионального развития работников организаций дошкольного и школьного образования».

3. UNESCO. Global Report on Teachers: Addressing Teacher Shortages and Transforming the Profession. Paris: UNESCO, 2024.

Ravish so‘z turkumini o‘rgatishda sun’iy intellektning o‘rni va ahamiyati

Riqsiyeva Visola Zafar qizi
Jizzax viloyati, Sharof Rashidov tumani MMTBga qarashli
10-umumta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Tojiboyeva Madina Anvar qizi
Yangiobod tumani MMTB ga qarashli
9-umumta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ravish so‘z turkumini o‘rgatishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritiladi. Ravishning grammatik xususiyatlarini anglash, gap tarkibida aniqlash, sifatdan farqlash va nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishda interaktiv topshiriqlar, individual mashqlar, testlar hamda ijodiy faoliyatning ahamiyati tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yordamchi texnologiya sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: ravish, ona tili ta’limi, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, interaktiv topshiriq, grammatik kompetensiya, individual ta’lim, pedagogik nazorat.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические и методические возможности использования технологий искусственного интеллекта в обучении лексике

языка равиш в общеобразовательных средних школах. Анализируется важность интерактивных заданий, индивидуальных упражнений, тестов и творческих мероприятий в развитии навыков понимания грамматических особенностей языка равиш, его идентификации в структуре предложения, различения от прилагательных и правильного использования в речи. Искусственный интеллект рассматривается как вспомогательная технология, которая служит для повышения эффективности обучения, а не для замены учителя.

Ключевые слова: язык равиш, обучение родному языку, искусственный интеллект, цифровое образование, интерактивные задания, грамматическая компетенция, индивидуальное обучение, педагогический контроль.

Abstract: This article highlights the pedagogical and methodological possibilities of using artificial intelligence technologies to teach the category of adverbs in general secondary education schools. It analyzes the importance of interactive tasks, individual exercises, tests, and creative activities in developing skills such as understanding the grammatical characteristics of adverbs, identifying them within sentences, distinguishing them from adjectives, and using them correctly in speech. Artificial intelligence is interpreted not as a substitute for the teacher, but as an assistive technology that enhances educational effectiveness.

Keywords: adverb, native language education, artificial intelligence, digital education, interactive task, grammatical competence, individual learning, pedagogical monitoring.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini takomillashtirishning muhim omiliga aylanmoqda. Sun’iy intellekt (SI) o‘quv materiallarini tayyorlash, matnlarni tahlil qilish, savol va topshiriqlar yaratish, o‘quvchining bilim darajasiga mos mashqlar taklif etish imkonini beradi. Ona tili darslarida bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Ravish mavzusi o‘quvchilardan grammatik qoidani yodlash bilangina cheklanmay, so‘zning gapdagi vazifasini anglashni ham talab qiladi. Shu sababli mavzuni o‘rgatishda an’anaviy metodlarni raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarbdir. Maqolaning maqsadi — ravish so‘z turkumini o‘rgatishda SI imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanish yo‘llarini ko‘rsatish.

1. Ravishning lingvistik va metodik xususiyatlari

Ravish mustaqil so‘z turkumi bo‘lib, ko‘pincha ish-harakat yoki holatning belgisini bildiradi. U harakatning qanday tarzda, qachon, qayerda va qay darajada bajarilishini ifodalaydi: tez yugurdi, bugun keldi, yuqorida turibdi, nihoyatda chiroyli yozadi. Ravishni o‘rgatishda o‘quvchi uning ma’nosini, so‘roqlarini va gapdagi vazifasini misollar orqali anglab yetishi lozim.

Faqat ta’rifni yodlatish yetarli emas. O‘quvchilar matndan ravishlarni topishi, ularga savol berishi, boshqa so‘z turkumlari bilan taqqoslashi va o‘z nutqida qo‘llashi kerak. Tahlil, taqqoslash, savol-javob, guruhli ish va ijodiy mashqlar ushbu maqsadga xizmat qiladi.

2. Sun’iy intellektning ona tili ta’limidagi imkoniyatlari

Sun’iy intellekt matn yaratish, ma’lumotni qayta ishlash, savollarga javob berish va topshiriqlarni turli murakkablik darajasida tuzishga yordam beradigan texnologiyalar majmuasidir. O‘qituvchi undan dars rejasini boyitish, tushuntirishni soddalashtirish, misollar tayyorlash va o‘quvchilar bilimini mustahkamlashda foydalanishi mumkin.

Masalan, SI vositasiga “Ravish mavzusini 5-sinf o‘quvchisiga sodda tilda tushuntir”, “Ravish qatnashgan o‘nta gap tuz” yoki “Ravish va sifatni farqlash uchun taqqoslash mashqlari tayyorla” kabi aniq topshiriqlar beriladi. Olingan material dars maqsadi, o‘quv dasturi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtiriladi.

3. Dars bosqichlarida SI dan foydalanish

Darsning tashkiliy va motivatsion bosqichida o‘qituvchi SI yordamida qisqa matn, topishmoq yoki muammoli savol tayyorlashi mumkin. Masalan, “Ertalab bolalar maktabga tez keldi” gapidan

harakatning qachon va qanday bajarilganini bildiruvchi so‘zlarni topish so‘raladi. Bu usul o‘quvchilarni yangi mavzuga qiziqtiradi.

Yangi mavzuni tushuntirishda ravishning ta’rifi, so‘roqlari va gapdagi vazifasini ko‘rsatuvchi sodda misollar tanlanadi. Mustahkamlash bosqichida esa ravishni topish, so‘roq berish, ma’no turini aniqlash, gap tuzish, matndan ajratish va xatolarni tuzatish kabi topshiriqlar beriladi. Dars yakunida qisqa test yoki refleksiya savollari orqali o‘zlashtirish darajasi aniqlanadi.

4. Interaktiv topshiriqlar va amaliy misollar

SI yordamida bir mavzu doirasida turli formatdagi mashqlar yaratish mumkin. Masalan:

- Matndan ravishlarni ajratib, har biriga mos so‘roq qo‘yish.
- Berilgan ravishlardan foydalanib, mazmunli gaplar tuzish.
- Ravish qatnashgan gaplarni ma’no jihatidan guruhlash.
- Ataylab xato tuzilgan gaplarni topish va tuzatish.
- Ravishlar ishtirokida kichik hikoya yoki dialog yozish.

Bunday topshiriqlar o‘quvchini tayyor qoidani qabul qilishdan ko‘ra faol kuzatish, solishtirish va xulosa chiqarishga undaydi. Topshiriqlar o‘yin, juftlikda ishlash yoki guruhlar musobaqasi shaklida ham tashkil etilishi mumkin.

5. Ravish va sifatni farqlashda sun’iy intellekt

Ravish mavzusini o‘zlashtirishda ravish bilan sifatni farqlash muhim metodik masalalardan biridir. Ayrim so‘zlar gapdagi vazifasiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, “yaxshi bola” birikmasida “yaxshi” so‘zi “qanday bola?” so‘rog‘iga javob berib, otning belgisini bildiradi va sifat hisoblanadi. “Bola yaxshi o‘qidi” gapida esa “yaxshi” so‘zi harakatning belgisini bildirib, ravish vazifasida keladi.

SI yordamida shu kabi juft misollarni ko‘paytirish, o‘quvchilarga taqqoslash jadvali tuzish va tahliliy savollar berish mumkin. O‘qituvchi o‘quvchidan so‘zga savol berish, qaysi so‘zga bog‘langanini aniqlash va xulosasini asoslashni talab qiladi. Natijada grammatik tahlil ko‘nikmasi shakllanadi.

6. Individual ta’lim va differensial yondashuv

Sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganish tezligi va ehtiyojlari turlicha bo‘ladi. SI yordamida bir mavzu bo‘yicha yengil, o‘rta va murakkab topshiriqlar tayyorlash mumkin. Mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchiga matn tahlili yoki ijodiy yozuv berilsa, qiynalayotgan o‘quvchiga sodda gaplardan ravishni topish va so‘roq berish mashqlari taklif qilinadi.

Bunday yondashuv har bir o‘quvchining imkoniyatiga mos o‘rganishiga yordam beradi. Xato javob berilganida o‘quvchiga darhol to‘g‘ri javobni ko‘rsatish o‘rniga yo‘naltiruvchi savol berish maqsadga muvofiq: “Bu so‘z otni aniqlayaptimi yoki harakatni?”, “Unga qanday savol beriladi?” Bu usul mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi.

7. Baholash va qayta aloqa

Ravish mavzusini baholashda test, moslashtirish, qisqa javob, gap tahlili va ijodiy yozuvdan foydalanish mumkin. SI o‘qituvchiga turli variantdagi savollarni tez tayyorlash, topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra ajratish va baholash mezonlarini shakllantirishda yordam beradi.

Masalan, “Ravish qatnashgan gapni aniqlang” topshirig‘i bilan boshlanib, keyingi savollarda ravishning ma’nosi, gapdagi vazifasi va sifatdan farqi so‘ralishi mumkin. O‘quvchi javoblari tahlili keyingi darsda qaysi jihatlarni qayta tushuntirish zarurligini aniqlashga ko‘maklashadi. Biroq SI bergan test kaliti va izohlar o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi shart.

8. Ijodiy topshiriqlar orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirish

Ona tili ta’limining maqsadi faqat grammatik bilim berish emas, balki o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish hamdir. Ravishlardan o‘rinli foydalanish fikrni aniq, ravon va ta’sirchan ifodalashga yordam beradi. SI yordamida o‘quvchilarning yoshiga mos ijodiy mavzular, matn tuzish topshiriqlari va o‘zaro tekshirish mezonlarini ishlab chiqish mumkin.

Masalan, “Mening maktabdagi bir kunim” mavzusida 8–10 gap yozish va matnda kamida beshta ravish ishlatish topshirig‘i beriladi.

O‘quvchi “ertalab”, “tez”, “diqqat bilan”, “birgalikda”, “kechqurun” kabi birliklardan foydalanadi. Keyin ravishlarni belgilab, ularga savol beradi va ularning matndagi vazifasini izohlaydi.

SI o‘quvchi yozgan matndagi ayrim imlo, grammatik yoki uslubiy kamchiliklarni ko‘rsatishda yordam berishi mumkin. Ammo o‘quvchi tayyor matnni ko‘chirib olish bilan cheklanmasligi lozim. U o‘z fikrini mustaqil bayon qilishi, tavsiyalarni tahlil qilishi va matnni o‘zi tahrirlashi zarur.

9. Sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik afzalliklari

- Dars materiallarini tez va turli shakllarda tayyorlash.
- O‘quvchilarning qiziqishi va faolligini oshirish.
- Bilim darajasiga mos topshiriqlarni taklif etish.
- Tezkor qayta aloqa va o‘z xatolarini tahlil qilish imkonini yaratish.
- Mustaqil ta’lim, ijodkorlik va grammatik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- O‘qituvchining vaqtini tejash va metodik materiallar zaxirasini boyitish.

Mazkur afzalliklar SI vositalari maqsadli qo‘llangandagina namoyon bo‘ladi. Texnologiya o‘qituvchining metodik mahorati, jonli muloqot va an’anaviy ta’lim usullarini to‘liq almashtirmaydi; aksincha, ularni to‘ldiradi.

10. Cheklovlar va pedagogik nazorat

Sun’iy intellekt ba’zan noto‘g‘ri, noaniq yoki mavzuga mos kelmaydigan ma’lumot berishi mumkin. Shuning uchun grammatik qoida, termin, misol, test javobi va ilmiy xulosa o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi kerak. SI yaratgan materialni darsga o‘zgartirishsiz kiritish tavsiya etilmaydi.

Yana bir xavf — o‘quvchining tayyor javobga qaram bo‘lib qolishi. Buning oldini olish uchun o‘quvchidan javobini asoslash, misolni mustaqil tahlil qilish, xatoni topish va o‘z xulosasini aytish talab etiladi. Raqamli savodxonlik, axborotni tekshirish va mas’uliyatli foydalanish qoidalari ham o‘rgatilishi lozim.

Demak, SI ta’limning maqsadi emas, balki unga erishishga koʻmaklashuvchi vositadir. Uning samarasi oʻqituvchining toʻgʻri tanlovi, topshiriqning aniq qoʻyilishi va oʻquvchi faoliyatining pedagogik nazoratiga bogʻliq.

Ravish soʻz turkumini oʻrgatishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan oqilona foydalanish ona tili ta’limi samaradorligini oshirish uchun qoʻshimcha imkoniyatlar yaratadi. SI yordamida interaktiv mashqlar, testlar, matnlar, ijodiy topshiriqlar va individual ta’lim materiallarini tayyorlash mumkin. Bu vositalar oʻquvchilarning ravishni gap tarkibida aniqlash, unga savol berish, sifatdan farqlash, ma’no va vazifasini tushuntirish hamda nutqda toʻgʻri qoʻllash koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqola tahlili shuni koʻrsatadiki, SI ayniqsa topshiriqlarni differensiallashtirish, tezkor qayta aloqa berish va oʻquvchining mustaqil ishlashini qoʻllab-quvvatlashda foydalidir. Shu bilan birga, u taqdim etgan ma’lumotlarning barchasi toʻgʻri deb qabul qilinmasligi kerak. Oʻqituvchi materiallarni ilmiy-metodik jihatdan tekshirishi, dars maqsadiga moslashtirishi va oʻquvchining mustaqil fikrlashini birinchi oʻringa qoʻyishi zarur.

Eng maqbul yondashuv — oʻqituvchi, oʻquvchi va sun’iy intellekt hamkorligiga asoslangan ta’limdir. Bunda oʻqituvchi jarayonni boshqaradi, SI metodik yordam beradi, oʻquvchi esa kuzatadi, tahlil qiladi, xulosa chiqaradi va olgan bilimini amaliyotda qoʻllaydi. Ravish mavzusida bunday yondashuvdan maqsadli foydalanish grammatik bilimlarni mustahkamlash, nutqiy kompetensiyani rivojlantirish va ona tili faniga qiziqishni kuchaytirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi umumiy oʻrta ta’limning davlat ta’lim standarti va ona tili faniga oid amaldagi oʻquv dasturlari.

2. Ona tili. Umumiy oʻrta ta’lim maktablari uchun darsliklar. — Toshkent.

3. Oʻzbek tili grammatikasiga oid ilmiy va oʻquv-uslubiy manbalar.

4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. — Paris: UNESCO, 2023.

5. Sun’iy intellekt vositalaridan ta’limda foydalanishga oid metodik tavsiyalar va raqamli ta’lim materiallari.

Imkoniyati cheklangan bolalar rivojlanishida inklyuziv ta’limning o‘rni

Tajimurodova Yangigul Isroil qizi
Jizzax viloyati Do‘stlik tumani
6-umumiy o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi va har tomonlama rivojlanishida inklyuziv ta’limning o‘rni yoritilgan. Inklyuziv ta’limning mazmuni, tamoyillari hamda uning bolaning ijtimoiy, psixologik, kommunikativ va akademik rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Tahlil L.S. Vygotskiy g‘oyalari, YUNESKOning Salamanka bayonoti (1994) hamda T. Booth va M. Ainscow qarashlariga tayanadi. Pedagog, ota-ona, psixolog, defektolog va jamiyat hamkorligining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, imkoniyati cheklangan bolalar, teng imkoniyat, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv, korreksion-pedagogik yordam, ta’lim muhiti.

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение инклюзивного образования в обучении и всестороннем развитии детей с ограниченными возможностями. Анализируются сущность и принципы инклюзивного образования, его влияние на социальное, психологическое, коммуникативное и академическое развитие детей. Теоретическую основу работы составляют идеи Л.С. Выготского, Саламанкское заявление ЮНЕСКО (1994) и концепция Т. Бута и М. Эйнскоу. Раскрывается значение

сотрудничества педагога, родителей, психолога, дефектолога и общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, равные возможности, социальная адаптация, индивидуальный подход, коррекционно-педагогическая помощь, образовательная среда.

Abstract. This article examines the role of inclusive education in the learning and comprehensive development of children with disabilities. It analyzes the essence and principles of inclusive education and its influence on the social, psychological, communicative, and academic development of children with special educational needs. The analysis draws on the ideas of L.S. Vygotsky, the UNESCO Salamanca Statement (1994), and the Index for Inclusion by T. Booth and M. Ainscow.

Keywords: inclusive education, children with disabilities, equal opportunities, social adaptation, individual approach, corrective and pedagogical support, educational environment.

Bugungi kunda ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri har bir bolaning, uning jismoniy yoki psixologik imkoniyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashdan iborat. Turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalarning ta’lim jarayoniga jalb qilinishi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalar rivojlanishida ta’lim alohida ahamiyatga ega. Ta’lim jarayoni orqali bola bilim olish bilan birga muloqot qilish, mustaqil faoliyat yuritish, o‘z fikrini ifodalash, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini egallaydi. Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi — barcha bolalar uchun umumiy ta’lim muhitida ta’lim olish imkoniyatini yaratish va zarur hollarda individual pedagogik hamda korreksion yordam ko‘rsatishdir. Bunda bolaning kamchiligi emas, balki uning imkoniyatlari va ta’limiy ehtiyojlari markazga qo‘yiladi.

Bu yondashuvning ilmiy asoslari defektologiya fani rivojiga borib taqaladi. L.S. Vygotskiy defektologiyaga oid ishlarida

rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolaning rivojlanishi ham me’yoriy rivojlanish bilan umumiy qonuniyatlarga bo‘ysunishini, bunday bola tengdoshlaridan shunchaki “kam rivojlangan” emas, balki o‘ziga xos yo‘l bilan rivojlanishini asoslab bergan. Bugungi kunda bu g‘oyalar inklyuziv ta’lim amaliyoti uchun muhim nazariy tayanch hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim tushunchasi va uning mazmuni

“Inklyuziya” tushunchasi ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarni qamrab olish, ularning o‘ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishni anglatadi. Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishi uchun zarur sharoitlarni yaratishga yo‘naltiriladi.

Bu tushunchaning xalqaro miqyosda e’tirof etilishida YUNESKO tashabbusi bilan 1994-yilda Salamankada qabul qilingan Bayonot muhim o‘rin tutdi. Unda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar umumta’lim maktablaridan foydalanish imkoniga ega bo‘lishi va ularga bolaga yo‘naltirilgan pedagogika asosida ta’lim berilishi zarurligi ta’kidlangan. Hujjatda inklyuziv yo‘nalishdagi maktablar kamsituvchi munosabatlarga qarshi kurashish, bag‘rikeng jamoalarni shakllantirish va inklyuziv jamiyat barpo etishning eng samarali vositasi sifatida baholanadi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tushunchasi «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunning yangi tahririda qonunchilikka birinchi marta kiritilgan .

Inklyuziv ta’lim faqat imkoniyati cheklangan bolani umumiy sinfga joylashtirishdan iborat emas. Ta’lim mazmuni, metodlari, o‘quv materiallari, baholash usullari va ta’lim muhiti bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak. Masalan, ko‘rishida muammosi bo‘lgan o‘quvchi uchun yirik shriftli yoki audio materiallar, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola uchun vizual materiallar zarur bo‘ladi. Demak, inklyuziv ta’limning muhim jihati — bolaning ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirok etishiga to‘sqinlik qiluvchi omillarni kamaytirish yoki bartaraf etishdir.

Xuddi shu fikr ingliz olimlari T. Booth va M. Ainscow ishlab chiqqan “Inklyuziya indeksi”da ham o‘z ifodasini topgan. Mualliflar inklyuziyani barcha o‘quvchilarning o‘qish va ta’limda ishtirokini

oshirish hamda bu yo‘ldagi to‘siqlarni kamaytirishning uzluksiz jarayoni sifatida talqin qiladi. Ularning yondashuvida “maxsus ta’lim ehtiyoji” atamasi o‘rniga “o‘qish va ishtirokdagi to‘siqlar” tushunchasi qo‘llanadi: boladan emas, balki maktabdan o‘z madaniyati, siyosati va amaliyotini o‘zgartirish talab etiladi, o‘quvchilarning xilma-xilligi esa o‘qitishni qo‘llab-quvvatlovchi boy resurs sifatida qaraladi .

Inklyuziv ta’limning bola rivojlanishiga ta’siri

Birinchidan, ijtimoiy rivojlanish uchun imkoniyat kengayadi: bola tengdoshlari bilan birga o‘qish jarayonida muloqot qilish, hamkorlik qilish, o‘zaro yordam berish va jamoa faoliyatida qatnashishni o‘rganadi. L.S. Vygotskiy bolalar jamoasining rolini alohida asoslab, jamoani nuqsoni bor bola oliy psixik funksiyalari rivojlanishining omili sifatida ko‘rsatgan; xususan, eshituvchi bolalar bilan eshitishida nuqsoni bor bolalarning birgalikdagi faoliyati ikkinchi guruh uchun muloqot rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini qayd etgan. Shu bilan birga olim o‘z yozuv daftarlarida jamoaning o‘zi hamma vaqt ijobiy ta’sir ko‘rsatavermasligini, noto‘g‘ri tashkil etilgan muhit rivojlanishni sekinlashtirishi mumkinligini ham ta’kidlagan. Demak, inklyuziv muhitning samarasi bolalarni shunchaki birga o‘qitishga emas, balki jamoaviy faoliyatni pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liq.

Ikkinchidan, psixologik rivojlanish uchun qulay sharoit yuzaga keladi. Bola o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qiladi, o‘z qobiliyatlarini namoyon etadi. O‘qituvchi va tengdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlash bolaning ta’limga qiziqishini oshiradi.

Uchinchidan, kommunikativ rivojlanish uchun muhim: turli bolalar bilan muntazam muloqot nutqiy va ijtimoiy kommunikatsiya ko‘nikmalarining shakllanishiga yordam beradi. Ayniqsa, kommunikativ qiyinchiliklarga ega bolalar uchun tabiiy ijtimoiy muhitda muloqot qilish muhim pedagogik imkoniyatdir.

To‘rtinchidan, akademik rivojlanishga xizmat qiladi: individual yondashuv asosida tuzilgan topshiriqlar, moslashtirilgan o‘quv materiallari va qo‘shimcha pedagogik yordam bolaning o‘quv faoliyatida ishtirokini ta’minlaydi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan

va me’yoriy rivojlanayotgan bolalarning o‘quv topshiriqlarini birgalikda yechishi oliy psixik funksiyalar rivojiga xizmat qilishi ham ko‘rsatilgan.

Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari

Teng imkoniyat tamoyili. Har bir bola ta’lim olish uchun teng imkoniyatga ega bo‘lishi kerak. Bu barcha o‘quvchilarga mutlaqo bir xil sharoit yaratish degani emas; aksincha, bolaning ehtiyojiga mos yordam ko‘rsatish orqali teng imkoniyatga erishish nazarda tutiladi.

Individual yondashuv tamoyili. Imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanish xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Shu sababli bolaning yoshi, rivojlanish darajasi, qobiliyati, qiziqishi va maxsus ta’lim ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. L.S. Vygotskiy g‘oyasiga ko‘ra, rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ta’limining asosiy vazifalaridan biri rivojlanishda “aylanma yo‘llar” yaratishdan, ya’ni nuqson o‘rnini boshqa imkoniyatlar hisobiga qoplashdan iborat; bu qarash V.I. Lubovskiy ishlarida ham davom ettirilgan.

Hamkorlik tamoyili. Inklyuziv ta’limning samaradorligi pedagog, ota-ona, psixolog, defektolog, logoped va boshqa mutaxassislarning hamkorligiga bog‘liq. Har bir mutaxassis bolaning rivojlanishiga o‘z yo‘nalishi bo‘yicha hissa qo‘shadi.

Qabul qilish va hurmat tamoyili. O‘quvchilar o‘rtasidagi farqlar tabiiy holat sifatida qabul qilinishi, bolalarga nisbatan kamsituvchi munosabatlarning oldi olinishi kerak.

Pedagog va oilaning inklyuziv ta’limdagi o‘rni

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi muhim. Pedagog fan bo‘yicha bilim bilan birga turli ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash metodikasini ham bilishi kerak. U turli darajadagi topshiriqlardan foydalanishi, o‘quv materiallarini moslashtirishi mumkin: masalan, qo‘shimcha yordamga muhtoj bolalarga soddalashtirilgan yoki bosqichma-bosqich topshiriqlar beriladi. Pedagogning yana bir vazifasi — sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish: o‘zini xavfsiz his qilgan o‘quvchi ta’limga faolroq jalb bo‘ladi.

Psixolog va defektolog faoliyatida diagnostika alohida o‘rin tutadi. L.S. Vygotskiy rivojlanish diagnostikasi bolaning hozirgi

holatini qayd etish bilan cheklanmasligi, balki prognozni ham o‘z ichiga olishi kerakligini asoslagan. Bu qarashlar maktab psixologining inklyuziv ta’lim sharoitida bolaning individual rivojlanish yo‘nalishini belgilashdagi ishiga bevosita taalluqli.

Oilaning o‘rni ham katta. Ota-onalar bolaning qiziqishlari va kundalik ehtiyojlarini yaxshi bilgani uchun pedagoglar uchun muhim hamkordir. Maktab va oila o‘rtasidagi muntazam aloqa bolaning rivojlanishini kuzatish va zarur choralarni belgilash imkonini beradi.

Tengdoshlar bilan birgalikdagi tadbirlar va guruhli mashg‘ulotlar barcha o‘quvchilarda o‘zaro yordam, hurmat va bag‘rikenglikni rivojlantiradi.

Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim olishi va har tomonlama rivojlanishini ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Uning mazmuni bolani umumiy ta’lim muhitiga kiritish bilan cheklanmaydi: asosiy maqsad bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olib, sifatli ta’lim olishi, ijtimoiy muloqot qilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratishdir. Inklyuziv ta’lim samaradorligi pedagog, ota-ona va mutaxassislar hamkorligi, ta’lim muhitining moslashtirilishi hamda individual yondashuvning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq.

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- ta’lim muhitini jismoniy va kommunikativ jihatdan moslashtirish;
- pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kompetensiyasini oshirish;
- har bir bola uchun individual ta’lim rejalarini ishlab chiqish;
- psixolog, defektolog va logoped xizmatlarini kuchaytirish;
- ota-onalar bilan muntazam hamkorlik o‘rnatish;
- bolalarning ta’limdagi ishtirokini muntazam monitoring qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. BMT. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya.
4. Mamarajabova Z.N. Maxsus pedagogika. – Toshkent.
5. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: developing learning and participation in schools. – CSIE, 2002.

Boshlang‘ich ta’limda pedagogik va psixologik yordamni uyg‘unlashtirish: inklyuziv va innovatsion yondashuvlar

Rustamova Sabrina Sharif qizi
Jizzax shahar 7-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi.
Po‘latova Nasiba
Jizzax viloyati, Paxtakor tumani 8-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’limiy ehtiyojlari va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik hamda psixologik yordamni uyg‘un tashkil etish masalalari yoritiladi. O‘quvchining darsga jalb etilishi, o‘ziga ishonchi, o‘qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va inklyuziv muhitni shakllantirishga xizmat qiladigan amaliy usullar taklif etiladi. Shuningdek, differensial topshiriqlar, formatif baholash, hamkorlikdagi ta’lim va ota-onalar bilan muntazam muloqotning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, pedagogik yordam, psixologik qo‘llab-quvvatlash, inklyuziv ta’lim, differensial yondashuv, formatif baholash, hamkorlik, o‘quv motivatsiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы согласованной организации педагогической и психологической поддержки младших школьников с учётом их возрастных особенностей и образовательных потребностей. Предлагаются практические подходы к раннему выявлению учебных

затруднений, развитию уверенности учащихся и созданию инклюзивной образовательной среды. Обосновывается значение дифференцированных заданий, формирующего оценивания, совместного обучения и взаимодействия с родителями.

Ключевые слова: начальное образование, педагогическая поддержка, психологическая поддержка, инклюзивное образование, дифференцированный подход, формирующее оценивание, мотивация.

Abstract. The article explores how pedagogical and psychological support can be coordinated in primary education while considering pupils’ developmental characteristics and learning needs. It presents practical approaches to identifying learning difficulties at an early stage, strengthening pupils’ confidence, and building an inclusive classroom environment. The role of differentiated tasks, formative assessment, collaborative learning, and parent–teacher communication is discussed.

Keywords: primary education, pedagogical support, psychological support, inclusive education, differentiated instruction, formative assessment, learning motivation.

Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga faqat bilim berishning o‘zi yetarli emas. Boshlang‘ich sinfda bola o‘qish, yozish va hisoblash ko‘nikmalarini egallash bilan birga, muloqot qilish, o‘z fikrini bildirish, xatodan qo‘rqmaslik va jamoada ishlashni ham o‘rganadi. Shu sababli ta’lim samaradorligi o‘qitish metodlari bilan bir qatorda bolaning hissiy holati, oilaviy muhiti, qiziqishi va individual imkoniyatlariga ham bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga doir qoidalar belgilangan. Bu talab boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan har bir o‘quvchining ehtiyojini ko‘ra bilish, ta’limiy to‘siqlarni kamaytirish va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishni talab etadi. Pedagogik yordam darsni tushunarli tashkil etish, maqsadli mashq va qayta aloqa berishda namoyon bo‘lsa, psixologik yordam o‘quvchining

o‘ziga ishonchi, xavfsizlik hissi va ijobiy munosabatini mustahkamlaydi.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich ta’limda pedagogik va psixologik yordamni uyg‘unlashtirishning mazmunini ochib berish hamda o‘qituvchi kundalik dars jarayonida qo‘llashi mumkin bo‘lgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Pedagogik va psixologik yordamning o‘zaro bog‘liqligi

Pedagogik yordam — o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishiga ko‘maklashuvchi metod, topshiriq, tushuntirish, mashq va baholash tizimidir. Psixologik yordam esa bolaning hissiy ehtiyojlarini hisobga olish, unda o‘ziga ishonchni rivojlantirish, muloqotdagi qiyinchiliklarni yumshatish va muvaffaqiyatga intilishini qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Bu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi: o‘zini xavfsiz his qilgan bola savol berishga jur’at etadi, xatosini tan oladi va yangi topshiriqqa qayta urinadi.

Boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilar ko‘pincha o‘z natijasini boshqalar bilan taqqoslaydi va o‘qituvchi munosabatiga sezgir bo‘ladi. Shu bois “Sen bilmaysan” yoki “Boshqalar allaqachon bajardi” kabi iboralar o‘rniga “Keling, yana bir usulni sinab ko‘ramiz”, “Birinchi qadamni to‘g‘ri bajardingiz” kabi aniq va rag‘batlantiruvchi fikrlar qo‘llanishi lozim. Bunda maqtov faqat yakuniy natijaga emas, harakat, izlanish va o‘sishga qaratiladi.

O‘qituvchi bolaning xulqidagi o‘zgarishlarni darhol jazolash bilan emas, sababini aniqlashga intilib kuzatishi muhim. Topshiriqni bajarmaslik har doim ham dangasalikni anglatmaydi: ko‘rsatmani tushunmaslik, o‘qish tezligining pastligi, diqqatning chalg‘ishi, topshiriqning murakkabligi yoki o‘ziga ishonmaslik bunga sabab bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi muntazam kuzatuv, suhbat, o‘quv ishlari tahlili va ota-ona bilan muloqot orqali vaziyatni yaxshiroq anglaydi. Zarur holatda maktab psixologi va tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilinadi.

Inklyuziv va differensial yondashuvni amalga oshirish

Inklyuziv ta’limning muhim sharti — barcha bolalarga bir xil topshiriq berish emas, balki umumiy o‘quv maqsadiga turli yo‘llar bilan erishish imkonini yaratishdir. Sinfda bilim darajasi, o‘qish

sur’ati, nutqiy rivojlanishi va mustaqil ishlash koʻnikmalari turlicha boʻlgan oʻquvchilar boʻlishi tabiiy. Shuning uchun oʻqituvchi topshiriqlarni murakkablik darajasi, bajarish usuli yoki kerakli koʻmak miqdori boʻyicha moslashtirishi mumkin.

Masalan, ona tili darsida matn mazmunini aniqlash vazifasi uch xil shaklda beriladi: birinchi guruh matndan tayanch soʻzlarni topadi; ikkinchi guruh asosiy fikrni bir-ikki gap bilan yozadi; uchinchi guruh qahramon xatti-harakatiga baho berib, oʻz fikrini dalillaydi. Barcha guruhlar bir xil maqsad — matnni anglashga xizmat qiladi, ammo oʻquvchilar imkoniyatiga mos yoʻl tanlaydi. Zaruratga koʻra rasmli tayanch, soʻzlar banki, namunaviy gap yoki qoʻshimcha vaqt taqdim etiladi.

Matematika darsida ham bosqichma-bosqich yordam samarali. Masalan, masala yechishda oʻquvchi avval berilgan va soʻralgan ma’lumotlarni ajratadi, keyin chizma tuzadi, amal tanlaydi va javobni tekshiradi. Qiynalayotgan bolaga tayyor javobni aytish oʻrniga yoʻnaltiruvchi savol beriladi: “Nima ma’lum?”, “Nimani topish kerak?”, “Chizmada qaysi miqdor koʻrsatilgan?” Bu usul oʻquvchini fikrlashga undaydi va mustaqillikni rivojlantiradi.

Guruhli ishlar ham inklyuziv muhitni mustahkamlashi mumkin. Bunda rollar oldindan taqsimlanadi: oʻquvchi matnni oʻqiydi, boshqasi asosiy fikrni yozadi, yana biri natijani taqdim etadi. Rollarni navbat bilan almashtirish har bir bolaga turli koʻnikmalarni sinab koʻrish imkonini beradi. Oʻqituvchi guruhlar tarkibini shunday tashkil etishi kerakki, bir oʻquvchi doim yordam oluvchi yoki doim yetakchi rolida qolib ketmasin.

Formativ baholash va oʻquv motivatsiyasini rivojlantirish

Oʻquvchini qoʻllab-quvvatlashda baholashning vazifasi faqat ball qoʻyish emas, balki keyingi qadamni koʻrsatishdir. Formatif baholash jarayonida oʻqituvchi dars davomida oʻquvchining nimani tushunganini aniqlaydi, xatolarni oʻrganish imkoniyatiga aylantiradi va oʻz vaqtida fikr bildiradi. Buning uchun “ikki yutuq va bir tavsiya”, oʻzini baholash, juftlikda tekshirish, qisqa chiqish kartochkalari va ogʻzaki qayta aloqa usullaridan foydalanish mumkin.

Masalan, dars yakunida o‘quvchilar quyidagi jumlalardan birini tugatadi: “Bugun men … ni o‘rgandim”, “Menga … qiyin bo‘ldi”, “Keyingi safar … ni yaxshiroq bajaraman”. Javoblar o‘qituvchiga keyingi darsni rejalashtirish, qaysi mavzuni takrorlash va kimga qo‘shimcha ko‘mak kerakligini aniqlashda yordam beradi. O‘zini baholash bolani o‘z o‘qish jarayoniga mas’uliyat bilan qarashga o‘rgatadi.

Rag‘batlantirish aniq va samimiy bo‘lishi kerak. “Barakalla” deyishdan tashqari, “Masalani yechishda chizma tuzganingiz yechimni topishga yordam berdi” kabi izoh o‘quvchiga qaysi harakati foydali bo‘lganini anglatadi. Xatolarni omma oldida kamsitish, o‘quvchilarni doimiy taqqoslash va faqat yuqori natijalarni e’tirof etish motivatsiyani pasaytirishi mumkin. Har bir o‘quvchining avvalgi natijasiga nisbatan o‘sishini ko‘rish muhim.

O‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislar hamkorligi

Bolaning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar maktab bilan cheklanmaydi. Oila va maktab o‘rtasidagi izchil hamkorlik o‘quvchiga qo‘yiladigan talablarni tushunarli qiladi. Ota-ona bilan suhbatda faqat kamchiliklarni sanash o‘rniga bolaning kuchli jihatlari, darsdagi ijobiy o‘zgarishlari va uyda qo‘llab-quvvatlashning sodda yo‘llari ham aytilishi kerak. Masalan, har kuni 10–15 daqiqa birgalikda kitob o‘qish, bolaning fikrini bo‘lmasdan tinglash, mustaqil bajargan ishini e’tirof etish foydali odatlardir.

Agar o‘quvchida uzoq davom etuvchi o‘qish qiyinchiligi, keskin xulqiy o‘zgarish, tengdoshlari bilan muloqotda muntazam muammo yoki kuchli xavotir kuzatilsa, o‘qituvchi mustaqil tashxis qo‘ymasligi lozim. Kuzatuvlarni aniq misollar bilan qayd etib, maktab psixologi, ma’muriyat va ota-ona bilan belgilangan tartibda maslahatlashish zarur. Tibbiy yoki maxsus pedagogik baholash talab etiladigan vaziyatlarda tegishli mutaxassis tavsiyasi olinadi. Bolaning shaxsiy ma’lumotlari va qiyinchiliklari sinf oldida oshkor qilinmasligi, uning qadr-qimmati hurmat qilinishi shart.

Boshlang‘ich sinfda pedagogik va psixologik yordamni izchil yo‘lga qo‘yish uchun quyidagi ketma-ketlik tavsiya etiladi:

1) dars boshida qisqa hissiy holatni aniqlash (“Bugun o‘zingizni qanday his qilyapsiz?”);

2) o‘quv maqsadini sodda tilda tushuntirish;

3) topshiriqni bosqichlarga ajratish va zarur tayanchlarni taqdim etish;

4) o‘quvchilarga mustaqil ishlash uchun vaqt berish;

5) natijani mezon asosida tahlil qilish;

6) xatoni tuzatish imkonini yaratish;

7) dars yakunida qisqa refleksiya o‘tkazish.

O‘qituvchi uchun kuzatuv jadvali ham foydali: unda o‘quvchining kuchli tomoni, duch kelayotgan qiyinchiligi, sinab ko‘rilgan yordam va keyingi qadam qayd etiladi. Bunday jadval bolaning yorlig‘ini yaratish uchun emas, balki o‘qitish usullarini moslashtirish uchun xizmat qilishi kerak. Bir necha hafta davomida kuzatilgan o‘zgarishlar yordamning foydasini baholashga imkon beradi. Shu bilan birga, har qanday metodning samarasi sinf sharoiti, mavzu, o‘quvchilarning ehtiyoji va o‘qituvchining mahoratiga bog‘liqligi e’tiborda tutiladi.

Boshlang‘ich ta’limda yuqori natijaga erishish o‘quvchining bilimini tekshirish bilangina emas, balki uning o‘rganish jarayonini qo‘llab-quvvatlash bilan ham belgilanadi. Pedagogik va psixologik yordamni uyg‘unlashtirish o‘quvchining bilim olishiga, o‘ziga ishonchiga va sinf jamoasiga qo‘shilishiga ijobiy sharoit yaratadi. Differensial topshiriqlar, formatif baholash, rag‘batlantiruvchi muloqot, ota-onalar bilan hamkorlik va zarur hollarda mutaxassislarni jalb etish ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir.

Eng muhimi, inklyuziv yondashuv o‘quvchidan mavjud sharoitga moslashishni kutish bilangina cheklanmaydi; ta’lim muhitini bolaning ehtiyojlariga moslashtirishni ham nazarda tutadi. Har bir bolaning imkoniyatini ko‘ra oladigan, xatoni o‘rganish imkoniyati deb biladigan va o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladigan o‘qituvchi ta’lim sifati hamda sog‘lom psixologik muhitni mustahkamlashga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. Mavlonova R.A. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2013. – 496 b.

3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.

4. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.H. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.

5. Xamrakul R., Abduraimova G.O., Ishmetova Sh.Y. Boshlang‘ich ta’limda “STEAM-ta’limi” yondashuvi asosida “Texnologiya” fanini o‘qitishning asosiy pedagogik tamoyillari // “Tafakkur ziyosi” ilmiy-uslubiy jurnali. – 2024. – 1-son.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O‘RQ-901-son.

Ta’lim — kelajak poydevori

Usanov Farxod
Baxmal tumani 15-maktab O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, mutafakkirlarning pedagogik qarashlari hamda O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirishga qaratilgan huquqiy hujjatlarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, pedagogika, mustaqil fikrlash, innovatsiya, raqamli texnologiya, ta’lim islohotlari.

Аннотация. В статье рассматривается роль образования в развитии общества, педагогические взгляды мыслителей и значение правовых документов, направленных на развитие образования в Узбекистане.

Ключевые слова: образование, воспитание, педагогика, самостоятельное мышление, инновации, цифровые технологии, реформы образования.

Abstract. The article highlights the role of education in societal development, the pedagogical views of thinkers, and the significance of legal documents aimed at developing education in Uzbekistan.

Keywords: education, upbringing, pedagogy, independent thinking, innovation, digital technology, educational reforms.

Ta’lim inson va jamiyat taraqqiyotini belgilaydigan muhim omildir. Bilimli, mustaqil fikrlaydigan va mas’uliyatli avlodni tarbiyalash mamlakat kelajagiga qo‘yilgan sarmoyadir. Bugungi ta’limning vazifasi faqat ma’lumot berish emas, balki o‘quvchini bilimini hayotda qo‘llashga, muammolarni tahlil qilishga va asosli qaror qabul qilishga tayyorlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biridir. U ta’lim olish huquqi, ta’lim tizimi va uzluksiz ta’limning muhim tamoyillarini belgilaydi. Maqolaning maqsadi ta’limning amaliy ahamiyatini olimlarning pedagogik qarashlari va mamlakatimizdagi huquqiy asoslar bilan bog‘liq holda tahlil qilishdir.

Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiy fozil jamiyat haqidagi qarashlarida bilim, axloq va ezgu fazilatlarning o‘zaro bog‘liqligiga e’tibor qaratadi. Bu yondashuv bugungi maktab uchun ham muhim: o‘quvchiga fanlarni o‘rgatish bilan birga, mas’uliyat va jamiyatga foyda keltirish tuyg‘usini ham singdirish zarur.

Abu Ali ibn Sino ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlarida bolaning yosh xususiyatlari va tarbiya usullarini hisobga olishga ahamiyat bergan. Bu fikr zamonaviy pedagogikadagi individual yondashuvga mos keladi. Masalan, mavzuni tez o‘zlashtirgan o‘quvchiga murakkabroq topshiriq, qiynalayotgan o‘quvchiga esa bosqichma-bosqich mashqlar berish mumkin.

Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiyaning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini yoritadi. Uning

ma’rifat va axloq haqidagi qarashlari ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmasligi kerakligini eslatadi. Halollik, mehnatsevarlik, hurmat va mas’uliyatni rivojlantirish ham ta’lim-tarbiyaning muhim qismidir.

Amerikalik pedagog John Dewey ta’limda tajriba va faoliyat orqali o‘rganishga katta ahamiyat bergan. Uning yondashuviga ko‘ra, o‘quvchi faqat tinglovchi bo‘lib qolmasdan, savol berishi, tajriba o‘tkazishi va xulosa chiqarishi kerak. Masalan, o‘simliklar o‘sishini kuzatish yoki kundalik xarajatlarni hisoblash bilimni amaliy vaziyat bilan bog‘laydi.

Bu mutafakkirlar qarashlarining umumiy jihati shundaki, ta’lim insonning aqliy rivoji, axloqiy kamoloti va amaliy faoliyatini birgalikda qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Ta’limni rivojlantirishga oid huquqiy hujjatlar

O‘zbekistonda ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishidir. 2020-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim olish huquqi va ta’lim tizimining asosiy tamoyillarini belgilaydi. Ushbu qonun talablarini bilish va ularga rioya qilish maktab faoliyatini qonuniy hamda samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Unda ta’lim sifatini oshirish, tizimni rivojlantirish va xalqaro baholash dasturlarida munosib natijalarga erishish kabi yo‘nalishlar belgilangan. Bu vazifalar maktablarda o‘quvchilar bilimini tahlil qilish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish va darslarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni 2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur bilan bog‘liq muhim hujjatlardan biridir. Unda ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va maktab ta’limi mazmunini takomillashtirishga qaratilgan vazifalar belgilangan.

Huquqiy hujjatlarning samarasi ularning amalda bajarilishi bilan belgilanadi. Masalan, maktabda o‘quvchilar natijalarini tahlil qilish, o‘qituvchilarga metodik yordam ko‘rsatish, darslarni rivojlantiruvchi maqsadda kuzatish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bilimni amaliyot bilan bog‘lash

Ta’lim samaradorligi o‘quvchining bilimni kundalik hayotda qo‘llay olishida namoyon bo‘ladi. Matematika darsida foiz mavzusi o‘tilganda, chegirmani hisoblash yoki oilaviy xarajatlar jadvalini tuzish topshirig‘i berilishi mumkin. Bu nazariy bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi.

Tabiiy fanlarda o‘simliklarni turli sharoitlarda kuzatish, natijalarni qayd etish va taqqoslash ilmiy fikrlashni rivojlantiradi. Ona tili va adabiyot darslarida matnni tahlil qilish, qahramonlar xatti-harakatini baholash va fikrni dalillar bilan asoslash nutq hamda mantiqiy fikrlashni kuchaytiradi.

Fanlararo loyihalar ham samarali. Masalan, maktab bog‘i bo‘yicha loyiha biologiya, matematika va ona tili fanlarini birlashtirishi mumkin: o‘quvchilar o‘simliklarni o‘rganadi, maydonni o‘lchaydi, natijalarni jadvalga kiritadi va taqdimot tayyorlaydi.

O‘qituvchi va raqamli texnologiyalarning o‘rni

O‘qituvchi ta’lim jarayonining muhim tashkilotchisi va yo‘naltiruvchisidir. U o‘quvchining ehtiyojini aniqlashi, tushunmagan mavzusini qayta izohlashi va mustaqil ishlashiga sharoit yaratishi kerak. O‘quvchining xatosini jazolash uchungina emas, balki keyingi o‘rganish bosqichini aniqlash uchun tahlil qilish muhim.

Elektron darsliklar, ta’lim platformalari va raqamli xaritalar mavzuni ko‘rgazmali tushuntirishga yordam beradi. Sun’iy intellekt vositalari matndagi xatolarni aniqlash yoki murakkab tushunchaga qo‘shimcha izoh olishda qo‘llanishi mumkin. Biroq o‘quvchi tayyor javobni ko‘chirib olish bilan cheklanmasdan, axborotni tekshirishi va o‘z fikrini shakllantirishi zarur.

Raqamli savodxonlik internetdagi ma’lumot ishonchliligini baholash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va mualliflik

huquqiga rioya etishni ham o‘z ichiga oladi. Texnologiya o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi vosita emas, balki to‘g‘ri qo‘llanganda ta’lim sifatini oshiruvchi yordamchidir.

Xulosa qilib aytganda, ta’limning asosiy maqsadi bilimli, mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli va jamiyatga foydali shaxsni tarbiyalashdir. Forobiy, Ibn Sino va Avloniy kabi mutafakkirlarning qarashlari bilim bilan axloqiy kamolotning uyg‘unligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ta’limga oid qonun va farmonlarda belgilangan vazifalar ham ta’lim sifati, pedagog mahorati va o‘quvchi rivojiga e’tibor qaratadi.

Ta’lim sifatini oshirish uchun hayotiy topshiriqlarni ko‘paytirish, o‘quvchilar natijalarini muntazam tahlil qilish, pedagoglar o‘rtasida tajriba almashish, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ta’limga sarflangan e’tibor kelajak avlodning bilimli, mustaqil va jamiyatga foydali bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni: xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni va xalq ta’limini rivojlantirishga oid milliy dastur.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri.
6. Abu Ali ibn Sino. Ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari bo‘yicha ilmiy-uslubiy manbalar.
7. Dewey, J. Democracy and Education. 1916.

Kirish so‘zlar va kiritmalarni o‘quvchilarga o‘rgatishda interaktiv metodlardan foydalanish

Axmatova Umida Erkin qizi
Arnasoy tumani MMTBga qarashli
20-umumta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Umirova Durdona Baxtiyor qizi
Forish tuman 29-umumta’lim maktabi
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada kirish so‘zlar va kiritmalarni o‘quvchilarga o‘rgatish jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning lingvodidaktik imkoniyatlari yoritiladi. Mazkur birliklarning nutqdagi vazifasi, gap mazmuniga munosabati hamda tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llash bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilinadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Tasnifla”, “Tahrirchi”, “Juftlikda izohla” va vaziyatli topshiriqlar asosida tashkil etiladigan mashg‘ulotlar uchun namunalar taklif etiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning grammatik bilimlarini nutqiy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va o‘zaro baholash ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari ko‘rsatiladi. Maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili darslarini amaliy va hamkorlikka asoslangan tarzda tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kirish so‘zlar, kiritmalar, interaktiv metod, sintaksis, nutqiy kompetensiya, tinish belgilari, hamkorlikda o‘qitish.

Аннотация. В статье освещаются лингводидактические возможности использования интерактивных методов в процессе обучения учащихся вводным словам и вступлениям. Анализируются функции этих единиц в речи, их связь с содержанием предложения и аспекты, связанные с правильным использованием знаков препинания.

Предлагаются примеры занятий, организованных на основе «Мозгового штурма», «Кластеризации», «Классификации», «Редакторства», «Объяснения в парах» и ситуационных заданий. Также показаны способы связи грамматических знаний учащихся с речевой деятельностью, развития самостоятельного мышления и формирования навыков взаимной оценки. Статья служит для практической и коллективной организации уроков родного языка в общеобразовательных средних школах.

Ключевые слова: вводные слова, вступления, интерактивный метод, синтаксис, речевая компетенция, знаки препинания, коллективное обучение.

Abstract. The article highlights the linguistic potential of using interactive methods when teaching students about introductory words and parenthetical elements. It analyzes the functions of these units in speech, their relationship to the sentence's meaning, and aspects regarding the correct use of punctuation marks. Examples are provided for lessons organized around techniques such as "Brainstorming," "Clustering," "Classification," "Editor," "Pair Explanation," and situational tasks. Additionally, the article outlines ways to link students' grammatical knowledge with speech activities, foster independent thinking, and develop peer-assessment skills. It serves to facilitate the organization of native language lessons in general secondary schools based on practical application and collaborative learning.

Keywords: introductory words, parenthetical elements, interactive method, syntax, speech competence, punctuation marks, collaborative learning.

Ona tili ta’limining muhim vazifalaridan biri o‘quvchiga grammatik qoidalarni yod oldirish bilangina cheklanmay, ularni og‘zaki va yozma nutqda ongli hamda o‘rinli qo‘llashni o‘rgatishdir. Sintaksisga oid mavzular, xususan, kirish so‘zlar va kiritmalarni o‘zlashtirish bu borada alohida ahamiyatga ega. Chunki mazkur birliklar so‘zlovchining fikrga munosabatini, xabar manbasini,

ishonch yoki taxmin darajasini ifodalashi, shuningdek, asosiy fikrga qo‘shimcha izoh kiritishi mumkin.

Amaliyotda ayrim o‘quvchilar kirish so‘zlarni gap bo‘lagi bilan adashtiradi, kiritmalarning gap tuzilishidagi o‘rnini anglashda qiynaladi yoki vergul, tire va qavslarni noo‘rin ishlatadi. Bunday xatolarni kamaytirish uchun qoidani tayyor holda berishdan ko‘ra, kuzatish, taqqoslash, savol qo‘yish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga undaydigan faol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Maqolaning maqsadi — kirish so‘zlar va kiritmalarni o‘rgatishda interaktiv metodlardan foydalanish yo‘llarini nazariy-metodik jihatdan asoslash hamda dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy topshiriqlarni tavsiya etish. Maqolaning amaliy ahamiyati taklif etilgan mashqlarni turli sinflarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirish imkoniyati bilan belgilanadi.

Kirish so‘zlar gap mazmuniga so‘zlovchining munosabatini bildiradi: ishonchni (albatta, shubhasiz), taxminni (ehtimol, chamasi), fikr tartibini (birinchidan, nihoyat), xabar manbasini (aytishlaricha, mening bilishimcha) yoki xulosani (demak, xullas) ifodalashi mumkin. Ular odatda gap bo‘lagi vazifasini bajarmaydi va gapning boshqa bo‘laklariga grammatik jihatdan bevosita bog‘lanmaydi. Masalan: “Ehtimol, ertaga kutubxonaga borarmiz”. Bu gapda “ehtimol” so‘zlovchining taxminini bildiradi.

Kiritmalar esa asosiy fikrga qo‘shimcha ma’lumot, izoh, aniqlik yoki muallifga oid eslatma kiritadi. Masalan: “Bu asar — uni biz o‘tgan haftada muhokama qilgan edik — o‘quvchilarda katta qiziqish uyg‘otdi”. Kiritma olib tashlansa ham gapning asosiy mazmuni saqlanadi, biroq qo‘shimcha ma’lumot yo‘qoladi. Kiritma va kirish so‘zlarning farqini faqat ta’rif orqali emas, gap mazmunini o‘zgartirish va birlikni olib tashlash tajribasi orqali anglatish samaraliroq.

Interaktiv ta’limda o‘quvchi bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi emas, balki uni izlash, tekshirish, muhokama qilish va amalda qo‘llash jarayonining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Shu sababli grammatik mavzuni hayotiy matnlar, dialoglar, e’lonlar,

xabarlar va o‘quvchilarning o‘zlari tuzgan gaplar bilan bog‘lash bilimning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Maqolani tayyorlashda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy va metodik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Kirish so‘zlar va kiritmalarning nutqiy vazifalari taqqoslandi, o‘quvchilarda uchrashi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklar guruhlandi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan mashq namunalari ishlab chiqildi. Bu maqola metodik tavsiyalar xarakteriga ega; unda maxsus tajriba-sinov natijalari yoki statistik ko‘rsatkichlar da’vo qilinmaydi.

Darsni uch bosqichda tashkil etish tavsiya etiladi: birinchi bosqichda o‘quvchi misollarni kuzatadi va muammoni aniqlaydi; ikkinchi bosqichda juftlik yoki guruhda tahlil qilib, qoida chiqaradi; uchinchi bosqichda bilimini yangi matn yaratish va tahrirlash orqali qo‘llaydi. O‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi savollar beradi, fikrlar orasidagi farqni aniqlashtiradi va grammatik xulosaning to‘g‘riligini tekshirtiradi.

Interaktiv metodlar va ularni qo‘llash namunalari

1. “Aqliy hujum” metodi

Dars boshida doskaga “So‘zlovchi o‘z fikriga munosabatini qanday bildiradi?” degan savol yoziladi. O‘quvchilar “menimcha”, “balki”, “albatta”, “afsuski”, “demak” kabi birliklarni aytadi va ularning ma’nosini izohlaydi. O‘qituvchi dastlab javoblarni baholamay, barcha fikrlarni jamlaydi. Keyin misollar ma’no guruhlariga ajratiladi. Ushbu metod mavzu yuzasidan mavjud bilimlarni faollashtiradi va o‘quvchini kuzatishga undaydi.

2. “Tasnifla va asosla” metodi

O‘quvchilarga quyidagi gaplar tarqatiladi: “Afsuski, musobaqa keyinga qoldirildi”; “Bizningcha, bu masalani yana muhokama qilish kerak”; “U — sinfimizning eng faol o‘quvchisi — tanlovda g‘olib bo‘ldi”; “Ertaga, ob-havo yaxshi bo‘lsa, sayohatga chiqamiz”. Guruhlar ajratilgan birliklarni kirish so‘z yoki kiritma sifatida tasniflaydi va qarorini izohlaydi. Muhokamada “Bu birlik qanday ma’no qo‘shmoqda?”, “Uni olib tashlasak, gapning asosiy mazmuni saqlanadimi?” kabi savollar qo‘llanadi. Muhim jihat — javobning o‘zi bilan birga dalil ham talab qilinishidir.

3. “Tahrirchi” metodi

O‘quvchilarga tinish belgilari ataylab noto‘g‘ri qo‘yilgan kichik matn beriladi: “Menimcha bu kitob barcha o‘quvchilarga yoqadi. Afsuski biz vaqtida yetib bora olmadik. Ustozimiz aytishlaricha tanlov keyingi haftada bo‘lar ekan”. O‘quvchilar matnni tahrirlaydi, vergul qo‘yilgan o‘rinlarni belgilaydi va har bir qarorini qoida bilan asoslaydi. So‘ng juftliklar bir-birining ishini tekshiradi. Bu mashq grammatik bilimni yozma nutq savodxonligi bilan bog‘laydi.

4. “Juftlikda izohla” metodi

Har bir juftlikka ikki gap beriladi: “Darhaqiqat, kitob inson tafakkurini boyitadi” va “Kitob — buni ustozimiz ham ko‘p ta’kidlaydi — tafakkurni boyitadi”. Birinchi o‘quvchi ajratilgan birlikning vazifasini tushuntiradi, ikkinchisi esa mazmun va tinish belgilariga oid dalil keltiradi. Keyin vazifalar almashadi. Bu usul o‘quvchilarning fikrini aniq bayon qilish, sherigini tinglash va grammatik hodisani dalillash malakasini rivojlantiradi.

5. “Klaster” metodi

Doskaga “Kirish so‘zlar” tushunchasi yozilib, undan ma’no tarmoqlari chiqariladi: ishonch, taxmin, afsus, fikr tartibi, xulosa, xabar manbasi. O‘quvchilar har bir tarmoqqa misollar joylashtiradi. Ikkinchi klaster “Kiritmalar” mavzusida tuziladi: qo‘shimcha izoh, aniqlashtirish, muallifga oid eslatma. Klaster yakunida guruhlar o‘zaro taqqoslaydi va chalkash holatlarni muhokama qiladi. Bu usul mavzuning ichki tizimini ko‘rgazmali shaklda o‘zlashtirishga yordam beradi.

6. “Vaziyatli nutq” metodi

O‘quvchilarga uchta vaziyat taklif etiladi: maktab tadbiri haqida e’lon yozish; o‘qilgan asar yuzasidan fikr bildirish; sinfdoshiga muhim xabarni yetkazish. Har bir vaziyatda kamida ikkita kirish so‘z va bitta kiritma ishlatilishi so‘raladi. Masalan: “Menimcha, tadbir juma kuni bo‘lib o‘tadi. Tashkilotchilar aytishicha, boshlanish vaqti soat o‘nda. Tadbir — bu haqda sinf rahbarimiz ham eslatdi — faollar zalida o‘tkaziladi”. So‘ng matnlar mazmun, grammatik to‘g‘rilik va tinish belgilari bo‘yicha baholanadi.

7. “Chiqish bileti” va refleksiya

Dars yakunida har bir o‘quvchi kichik qog‘ozga bitta kirish so‘z qatnashgan gap, bitta kiritmali gap va ular orasidagi farqni yozadi. O‘qituvchi javoblarni keyingi darsni rejalashtirish uchun tahlil qiladi. O‘quvchi esa “Bugun nimani bildim?”, “Qaysi jihat menga qiyin bo‘ldi?” savollariga qisqa javob beradi. Bu usul tushunilmagan nuqtalarni aniqlashga xizmat qiladi.

Taklif etilgan metodik yondashuvlar kirish so‘zlar va kiritmalarni faqat yodlanadigan grammatik birliklar sifatida emas, balki matn mazmuni va muallif munosabatini shakllantiruvchi vositalar sifatida o‘rgatishga yo‘naltirilgan. “Aqliy hujum” avvalgi bilimni faollashtirsa, “Tasnifla va asosla” farqlash hamda dalillashni, “Tahrirchi” imlo va punktuatsion savodxonlikni, vaziyatli nutq esa amaliy qo‘llashni kuchaytiradi. Metodlarning bir darsda barchasini ishlatish shart emas; o‘qituvchi vaqt, sinf darajasi va o‘quv maqsadiga qarab 2–3 metodni tanlashi mumkin.

O‘zlashtirishni baholashda to‘g‘ri javoblar soni bilan cheklanmasdan, o‘quvchining tanlovini izohlashi, tinish belgilarini asoslay olishi, matnda birliklardan o‘rinli foydalanishi va sherik fikriga munosabat bildirishiga ham e’tibor berish kerak. Formativ baholash uchun quyidagi mezonlar qulay: birlikni to‘g‘ri aniqlash; vazifasini tushuntirish; tinish belgisini to‘g‘ri qo‘llash; mustaqil gap yoki matn tuzish. Mazkur mezonlar o‘qituvchiga qiyinchilikni aniq ko‘rish va keyingi mashqlarni moslashtirish imkonini beradi.

Metodik tavsiyalarni amaliyotga joriy etishda ayrim cheklovlar ham e’tiborga olinishi lozim. O‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi turlicha bo‘lishi mumkin; shu sababli topshiriqlarni sodda misoldan murakkab matnga qarab bosqichma-bosqich berish maqsadga muvofiq. Shuningdek, kiritmalar va kirish so‘zlarning ayrim ko‘rinishlari kontekstga bog‘liq ravishda tahlil qilinishi kerak. O‘quvchidan faqat so‘zni topish emas, uning ayni gapdagi vazifasini tushuntirish talab etilishi zarur.

Kirish so‘zlar va kiritmalarni samarali o‘rgatish uchun nazariy ta’rifni kuzatish, qiyoslash, matn tahlili va mustaqil nutqiy faoliyat bilan birlashtirish lozim. Interaktiv metodlar o‘quvchini darsning

faol ishtirokchisiga aylantiradi, grammatik hodisani mazmun bilan bog‘lashga va bilimni amalda qo‘llashga yordam beradi.

Darslarda “Aqliy hujum”, “Tasnifla va asosla”, “Tahrirchi”, “Juftlikda izohla”, “Klaster”, vaziyatli nutq va refleksiya topshiriqlaridan maqsadli foydalanish tavsiya etiladi. Har bir mashqning yakunida o‘quvchi o‘z xulosasini dalillashi, tinish belgilarini izohlashi va birliklarning nutqdagi vazifasini anglatishi muhim. Kelgusida ushbu metodlarning samaradorligini aniqlash uchun sinflar kesimida diagnostik topshiriqlar va tajriba-sinov ishlari tashkil etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun Ona tili fanidan amaldagi o‘quv dasturi.

2. Mahmudov N., Nurmonov A. va boshq. Ona tili: umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darsliklar. — Toshkent.

3. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent.

4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent.

5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Ilmiy maqolalarni rasmiylashtirish bo‘yicha umumiy tavsiyalar. https://my.academy.uz/

Mutanosiblik yoxud Shaxsiy ibrat

Husniddin Urazaliyev
Zomin tumani 13-umumta'lim maktabi
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo’yicha direktor o’rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy hayotda o’rni tobora yuksalib borayotgan oddiy va kamtarin ustozlarimizni e’zozlagan holda jamiyatimizdagi ayrim shu soha vakillarining shaxsiy namuna bo’la olmayotganligi, qolaversa, muallim jamiyatning ko'zgusi

ekanligini anglatgan holda o’zimning shaxsiy xulosalarim bilan o’rtoqlashganman.

Kalit so’zlar: G’oyaviy fluktuatsiya, mutanosiblik, nomutanosiblik, munofiqlik, shaxsiy ibrat, saviyasiz vayn, etika, ibratli kontent.

Ilmiga amal qilmagan olim – bolsiz asalariga o’xshaydi (Sh.Sa’diy)

Bugungi kunda ta’lim tizimiga alohida e’tibor berayotgan muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: “O‘qituvchi obro‘yi — bu millat obro‘yi, bu butun xalqning obro‘yi. Jamiyatda muallimning mavqeyi va qadri qancha baland bo‘lsa, ma’rifat va taraqqiyot darajasi ham shuncha yuqori bo‘ladi.” Darhaqiqat, so’zimni Imom G’azzoliyning “Ilmiga amal qilmagan olim boshqani kiyintirgan holda o’zi yalang’och qolgan ignaga o’xshaydi”- degan chuqur ildizga ega so’zlari bilan davom ettirsam, sababi bugungi internet olami, ijtimoiy tarmoqdagi turli platformalar siz-u bizning hayotimizga nafaqat kirib, qolavesa mustahkam o’rin egallab olgani ham ayni haqiqat. Shunday bir sharoitda o’z qarashlariga sodiq, g’oyaviy fluktuatsiyaga hamda turli saviyasiz vaynlarga berilmasdan, o’zining hayotiy mustahkam pozitsiyasiga sobitqadam bo’lishlik hammamizdan kuchli aql-zakovat va mustahkam irodani talab qiladi.

Odamda zo’r ilm, g’oya, tashabbus bo’lishi mumkin, olim bo’lsa-yu omil (amal qiluvchi) bo’lmasa, bu foydasiz. Beamallikdan shaxs, oila, jamiyat, millat qolaversa yurtga eng ko’p ziyon yetadi.

Hamma sohada amal zarur. Masalan, maktabda dars berayotgan oddiy o’qituvchining ta’lim va tarbiyasi uning gap-so’zlaridan namunali ko’rinsa-yu, aslida bu shunchaki go’zal surat yoki chiroyli va’zxonlik bo’lib chiqsa, yoki deylik tarbiya fanidan dars beruvchi ustoz dars davomida chuqur mulohazaga chorlovchi hayotiy misollar bilan tarbiyaning asli mohiyati haqida voizlik qilsa-yu, o’zining odobi, etikasi ijtimoiy normalarga javob bermasa, yoki uni o’zi uchun mukammal tarbiya egasi deb bilgan o’quvchi ustozining aytganiga o’zi amal qilmaganini ko’rsa-chi, bu holat nima deyiladi? Menimcha, bu - Nomutanosiblik!

Muqaddas dinimizda ham so‘zi bilan ishi bir-biriga to‘g‘ri kelmasligini ifodalovchi salbiy axloqiy sifat borki, uni Munofiqlik deb atashadi. Shundan asrasin! Xalqimizda yana bir oddiy maqol bor: “Yaxshi bo’lish asta-asta, yomon bo’lish bir pasda” deyiladi. Hamma sohada shaxsiy namunaga erishmoqchi bo’lganlar yuqoridagi oddiy jumlalarni o’ziga shior qilib olsa ham maqsadga muvofiq bo’ladi. Ma’lumki, hurmat va izzat, obro’ va e’tibor misqollab yig’ilib, (yig’ilganda ham osh qoshiq emas, choy qoshiq bilan yig’iladi) botmonlab to’kiladi.

- Ha, endi hammamiz ham insonmiz, kim ham xato qilmaydi, “Beayb parvardigor” deya fikr qilgan bo’lsangiz bunga ham javobim bor.

Yozuvchi adibamiz Tursunoy Sodiqova bunga shunday javob beradi: “Murabbiylikni xohlagan, shu kasbga o‘qiganki odam murabbiy bo‘lib qolmaydi. Ustozlikning o‘ziga xos parhezlari, bosib o‘tilmaydigan chegara chiziqlari bordir! Birinchidan, dilingizda ustoz-tarbiyachilikning yozilganu yozilmagan qonun-qoidalariga bo‘ysunaman degan QASAMINGIZ bo‘lsin!” Ha, aynan muallimlikdek sharafli kasbni tanlashdan oldin, uning yukini ko’tara olamanmi, kasb nomiga dog’ tushirib qo’ymasmikanman deb o’zingizga savolingiz bo’lsin!

Mulohaza o’rnida Shayx Sa’diyning,

Harchand o’qibsan, bilimdonsan,
Agar amal qilmasang, nodonsan.

jumlalari ham kishini o’yga toldiradi.

- Mening o’zim ham shu kasb ichida yurib tarbiya jihatidan o’quvchi yoshlarimga ibrat bo’la olayapmanmi deb uzoq o’ylanib qolaman. Ko’chada yoki telefon orqali gaplashganda Ustoz deya murojaat qilsa tanam jimirlab ketadi. Shu maqomga munosibmanmi deb o’zimni taftish qilaman.

Nafaqat ta’lim tizimidagi ziyoli ustozlar, ishxonadagi rahbar, uydagi ota-ona, hamma-hammasida qo’l ostidagilarga nisbatan shaxsiy ibrat bo’lishi shart. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek: “O‘qituvchi har bir xatti-harakati, dunyoqarashi, muomalasi va ma’naviyati bilan o‘quvchiga, qolaversa, butun jamiyatga shaxsiy

ibrat va namuna bo‘lishi lozim.” deya kasb egalarining jamiyatga namuna ekanligi ta’qidlaydi. Shuningdek, "Insonda hamma narsa go'zal bo'lishi kerak: yuzi ham, kiyimi ham, qalbi ham, fikri ham", - degan edi buyuk yozuvchi Chexov. Bu gaplarda ham mutanosiblik haqida gap bormoqda aslida…

Ulamolarimiz ham yaxshi ustoz bo’lish uchun uning yettita qoidasi bor deydi. Ana shu qoidaning to’rtinchisi ham shaxsiy ibrat hisoblanar ekan. Agar siz o'tmishda qanchalik muvaffaqiyatli bo'lgan ekanligingizni bilmoqchi bo'lsangiz, hozirgi holatingizga nazar soling. Agar siz kelajakda muvaffaqiyatli bo'lmoqchi bo'lsangiz, hozirgi amallaringizga nazar soling. Shu kabi ibratli kontent ham o’zligimizni anglash uchun motiv bo’la oladi.

Yuqoridagi jami gaplarimni muxtasar qilib aytganda, kamtar, fidoyi o‘qituvchi, bag‘rikeng ustoz sizning hayot yo‘lingiz yosh avlod uchun ibrat maktabi bo’lishi kerak. Ma'rifatparvar adib Rizouddin ibn Faxriddin ta'kidlaganlaridek: “Muallim farzandlarimiz uchun eng go‘zal namuna bo‘lmog‘i lozim. Zero, so‘zdan ko‘ra xatti-harakat va amaliy ibrat kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi.” So’zlarimni o’zimning kichik bir she’riy misralarim bilan tugatib qo’ysam:

Ich-ichingdan jur'at bo’lmasa,
O’z nafsingni qamal qilmasang,
Namunali surat bo’lmasa,
Bor ilmingga amal qilmasang,
Toza-tiniq fitrat bo’lmasa,
Axloqingni go’zal qilmasang,
Boshqalarga IBRAT bo’lmaysan!
Boshqalarga IBRAT bo’lmaysan!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. – Toshkent, 2020.

2. Rizouddin ibn Faxriddin. Tarbiya / Nasihatlar. – Toshkent: Ma'rifat, 2005.

3. “Guliston Bo’ston” Sa’diy Sheroziy, G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2021

4.“Murabbiy kim” Tursunoy Sodiqova. (Toshkent islom universiteti) nashriyoti matbaa-ijodiy birlashmasi. Toshkent-2006

Ta’limdagi islohotlar: yangi yondashuvlar va ta’lim sifatini oshirish istiqbollari

Kasimov Elyor Isamovich
Yodgor Hudonov

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari va ularning umumiy o‘rta ta’lim muassasalari faoliyatidagi ahamiyati yoritiladi. Ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda maktab boshqaruvini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarining islohotlarni amaliyotga tatbiq etishdagi vazifalari yuzasidan takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim islohotlari, ta’lim sifati, zamonaviy pedagogika, maktab boshqaruvi, pedagogik mahorat, raqamli texnologiyalar, o‘quvchi kompetensiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание, основные направления реформ, проводимых в сфере образования в Узбекистане, и их значение для деятельности общеобразовательных средних учебных заведений. Анализируются вопросы повышения качества образования, развития профессиональных навыков учителей, использования современных педагогических технологий и совершенствования управления школой. Предлагаются рекомендации относительно задач заместителя директора по вопросам образования при практической реализации реформ.

Ключевые слова: реформы образования, качество образования, современная педагогика, управление школой, педагогические навыки, цифровые технологии, компетентность учащихся.

Abstract. This article examines the content and key directions of the reforms being implemented in Uzbekistan’s education sector, as well as their significance for the operations of general secondary education institutions. It analyzes issues such as enhancing the quality of education, developing the professional skills of educators, utilizing modern pedagogical technologies, and improving school management. Proposals are offered regarding the role of the deputy director for academic affairs in putting these reforms into practice.

Keywords: educational reforms, quality of education, modern pedagogy, school management, pedagogical competence, digital technologies, student competence.

Ta’lim har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir. Mamlakatning kelajagi, jamiyatning intellektual salohiyati va yosh avlodning hayotda o‘z o‘rnini topishi ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganiga bog‘liq. Shu sababli O‘zbekistonda ta’lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega yoshlarni tarbiyalash hamda pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Bugungi globallashuv davrida o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish yetarli emas. Ularni mustaqil fikrlaydigan, muammolarga yechim topa oladigan, axborot bilan ishlash va olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llashga qodir shaxs sifatida tarbiyalash muhim. Buning uchun ta’lim mazmunini yangilash, dars jarayoniga zamonaviy metodlarni tatbiq etish va ta’lim muassasalarini samarali boshqarish zarur.

Ta’limdagi islohotlarning samarasi maktablarda yaratilgan sharoit, pedagoglarning faoliyati va o‘quvchilarning natijalarida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan maktab rahbariyati va o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarining mas’uliyati katta.

Ta’lim islohotlarining asosiy yo‘nalishlari

O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi islohotlar ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, uning sifatini oshirish, o‘quv dasturlarini takomillashtirish va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi.

Ta’lim sifati o‘quvchilarning mavzularni o‘zlashtirishi bilangina emas, balki bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llashi, mustaqil xulosa chiqarishi va ijodiy fikrlashi bilan ham belgilanadi.

Dars jarayonida muammoli ta’lim, kichik guruhlarda ishlash, loyiha usuli, munozara va amaliy topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. O‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki o‘quvchini izlanishga yo‘naltiruvchi va uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi shaxs bo‘lishi lozim.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirishdir. Malaka oshirish kurslari, seminarlar, ochiq darslar va metodik birlashmalar faoliyati pedagoglarning yangi metodlarni o‘rganishi, tajriba almashishi va o‘z ustida muntazam ishlashiga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish ham ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Elektron darsliklar, taqdimotlar, interaktiv topshiriqlar va raqamli resurslar mavzuni tushunarli yetkazishga ko‘maklashadi. Biroq texnologiya maqsad emas, ta’lim maqsadiga erishish vositasi ekanini unutmaslik kerak. Uni fan mazmuni, dars maqsadi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tanlash lozim.

Ta’limda teng imkoniyat yaratish va har bir o‘quvchining ehtiyojini hisobga olish ham muhimdir. Bilim olishda qiynalayotgan o‘quvchilarga qo‘shimcha yordam berish, yuqori natijaga erishayotgan o‘quvchilarni esa yanada rivojlantirish ta’limning samaradorligini oshiradi.

Ta’lim sifatini oshirishda maktab boshqaruvining o‘rni

Islohotlarni samarali amalga oshirishda maktab boshqaruvi muhim ahamiyatga ega. O‘quv jarayonini rejalashtirish, pedagoglar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, darslarni kuzatish va mavjud muammolarni o‘z vaqtida aniqlash ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridir. O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari o‘quv jarayonini tashkil etish, o‘quv dasturlarining bajarilishini kuzatish, o‘quvchilar natijalarini tahlil qilish va pedagoglarga metodik yordam ko‘rsatishda muhim vazifalarni bajaradi. Nazorat faoliyati faqat kamchiliklarni aniqlash bilan cheklanmasligi kerak. Uning maqsadi

o‘qituvchining kasbiy rivojlanishiga ko‘maklashish, dars samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning bilim olishiga to‘sqinlik qilayotgan omillarni bartaraf etishdan iborat.

Darslarni kuzatish va tahlil qilish orqali o‘qituvchining darsni tashkil etish mahorati, o‘quvchilar bilan ishlash usullari va baholash mezonlari o‘rganiladi. Tahlil natijasida aniq tavsiyalar berilib, ularning bajarilishi keyingi kuzatuvlarda ko‘rib chiqiladi. O‘zlashtirish ko‘rsatkichlari pasaygan holatlarda sabablar aniqlanib, qo‘shimcha mashg‘ulotlar yoki individual yordam kabi choralar belgilanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar

Zamonaviy ta’limning muhim talablaridan biri — o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va bilim darajasi turlicha bo‘lgani sababli, topshiriqlarni darajalash va individual yordam ko‘rsatish zarur. Bu bilim olishda qiynalayotgan o‘quvchilarga yordam berish bilan birga, iqtidorli o‘quvchilarning salohiyatini ham rivojlantiradi.

Baholash o‘quvchining faqat yakuniy natijasini qayd etish emas, balki uning rivojlanishini aniqlash va keyingi o‘qish faoliyatini rejalashtirish vositasi bo‘lishi lozim. Tushunarli mezonlar asosida bildirilgan fikr-mulohaza o‘quvchiga xatolarini anglash va bilimini mustahkamlash imkonini beradi. Ota-onalar bilan muntazam hamkorlik ham davomat, o‘zlashtirish va shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Maktab amaliyoti uchun takliflar

1. Fanlar va sinflar kesimida o‘quvchilarning natijalarini muntazam tahlil qilib, muammoli yo‘nalishlarni aniqlash.
2. Ochiq darslar, o‘zaro dars kuzatuvlari va amaliy seminarlar orqali pedagoglarga metodik ko‘mak berish.
3. Darslarda mustaqil fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantiradigan zamonaviy metodlardan foydalanish.
4. Bilimida bo‘shliqlar mavjud o‘quvchilar bilan individual ishlash, iqtidorli o‘quvchilarni fan olimpiadalari va loyihalarga yo‘naltirish.

5. Ota-onalar bilan o‘quvchilarning ta’lim natijalari yuzasidan muntazam fikr almashish.

6. Amalga oshirilgan ishlar natijasini monitoring qilib, keyingi chora-tadbirlarni aniqlangan ehtiyojlarga qarab takomillashtirish.

Ta’limdagi islohotlar mamlakat kelajagini belgilaydigan muhim jarayon bo‘lib, ularning muvaffaqiyati maktablarda amalga oshirilayotgan amaliy ishlarga bog‘liq. Ta’lim sifatini oshirish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish va o‘quvchilar bilan individual ishlashga e’tibor qaratish zarur.

Maktab o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarining muhim vazifasi — ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, pedagoglarga metodik ko‘mak berish va o‘quvchilar natijalarini yaxshilashga qaratilgan faoliyatni muvofiqlashtirishdir. Har bir ta’lim muassasasida islohotlarni aniq maqsad, puxta reja, hamkorlik va muntazam tahlil asosida amalga oshirish orqali sifatli ta’lim muhitini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

8. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

9. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901-son “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni.

10. Umumiy o‘rta ta’limga oid davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari.

11. Ta’lim sifati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarga oid metodik materiallar.

Maktab ta’limida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini boshqarish: o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish omillari

Mamadiyorova Gulzira
Forish tumani 34-umumiy o‘rta ta’lim maktabi
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini boshqarish, uni o‘quv jarayonining real ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish va ta’lim sifatiga ta’sirini kuchaytirish masalalari tahlil qilinadi. Maqolada o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarining pedagogik jamoa faoliyatini muvofiqlashtirish, o‘qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, darslarni o‘rganish, metodik yordam ko‘rsatish, fan metodik birlashmalari ishini yo‘naltirish va ta’lim natijalarini tahlil qilishdagi roli turadi. Maqolada kasbiy rivojlanishni “ehtiyojni aniqlash – maqsadli metodik yordam – amaliy qo‘llash – qayta aloqa – natijani tahlil qilish – takomillashtirish” ketma-ketligi asosida tashkil etish taklif etiladi. Mazkur yondashuv maktabda kasbiy hamkorlikni kuchaytirish, pedagogik tashabbusni qo‘llab-quvvatlash va o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy rivojlanish, pedagogik kompetensiya, o‘quv jarayoni, maktab boshqaruvi, direktor o‘rinbosari, metodik faoliyat, dars tahlili, pedagogik hamkorlik, monitoring, ta’lim sifati, mentorlik, refleksiya.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы управления профессиональным развитием учителей общеобразовательных средних школ, его гармонизации с реальными потребностями образовательного процесса и повышения его влияния на качество образования. Рассматривается роль заместителя директора по образовательным вопросам в координации деятельности педагогического коллектива, выявлении профессиональных потребностей учителей, изучении уроков, оказании методической помощи, руководстве работой предметно-

методических объединений и анализе результатов обучения. Предлагается организация профессионального развития на основе последовательности «выявление потребностей – целенаправленная методическая помощь – практическое применение – обратная связь – анализ результатов – совершенствование». Такой подход способствует укреплению профессионального сотрудничества в школе, поддержке педагогической инициативы и повышению эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: профессиональное развитие, педагогическая компетентность, образовательный процесс, управление школой, заместитель директора, методическая деятельность, анализ уроков, педагогическое сотрудничество, мониторинг, качество образования, наставничество, рефлексия.

Abstract: This article analyzes issues regarding the management of teachers' professional development in general secondary schools, aligning it with the actual needs of the educational process, and enhancing its impact on the quality of education. It examines the role of the deputy principal for academic affairs in coordinating the teaching staff's activities, identifying teachers' professional needs, observing lessons, providing methodological support, guiding the work of subject-specific methodological associations, and analyzing educational outcomes. The article proposes organizing professional development based on the sequence: "needs assessment – targeted methodological support – practical application – feedback – results analysis – improvement." This approach serves to strengthen professional collaboration within the school, support pedagogical initiative, and increase the effectiveness of the educational process.

Keywords: professional development, pedagogical competence, educational process, school management, deputy principal, methodological activity, lesson analysis, pedagogical collaboration, monitoring, quality of education, mentoring, reflection.

Ta’lim sifatini oshirish bugungi kunda maktab faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini bir maqsad atrofida birlashtirishni talab etmoqda. O‘quv dasturining mazmuni, zamonaviy o‘quv resurslari va raqamli imkoniyatlar qanchalik keng bo‘lmasin, ularni o‘quvchi uchun samarali ta’lim tajribasiga aylantiradigan asosiy subyekt pedagog hisoblanadi. Shu sababli o‘qituvchining kasbiy salohiyati va uni muntazam rivojlantirish masalasi ta’lim sifatini boshqarishning markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Zamonaviy maktab o‘qituvchisiga qo‘yiladigan talablar ham sezilarli darajada kengaydi. Pedagog fan mazmunini yetkazish bilan bir qatorda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoni tahlil qilishi, axborot bilan ishlashi, jamoada faoliyat yuritishi va o‘z bilimini amaliy vaziyatlarda qo‘llashini ta’minlashi kerak. Bunday vazifalarni samarali bajarish uchun pedagog o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilishi, yangi metodlarni o‘zlashtirishi va ularni konkret sinf sharoitida sinab ko‘rishi zarur.

Kasbiy rivojlanish tushunchasi shu bois an’anaviy malaka oshirish kursidan kengroq mazmunga ega. U pedagogning ish joyidagi kundalik o‘rganishi, hamkasblar bilan tajriba almashishi, darsni kuzatish va tahlil qilish, metodik maslahat olish, mustaqil izlanish va yangi yondashuvlarni amaliyotga joriy etishini ham qamrab oladi. Xalqaro tadqiqotlarda samarali professional rivojlanish mazmunan aniq, faol o‘rganishga asoslangan, hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydigan va yetarli davomiylikka ega bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi [3].

O‘zbekistonda pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini takomillashtirishga qaratilgan yangi tashkiliy-huquqiy mexanizmlar ham mazkur masalaning dolzarbligini kuchaytirdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi PQ-231-son qarorida pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini takomillashtirish, kasbiy rivojlanishning turli shakllaridan foydalanish va zamonaviy yondashuvlarni kengaytirish bo‘yicha vazifalar belgilangan [1]. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-dekabrdagi 867-son qarori bilan esa uzluksiz kasbiy rivojlantirishning tashkiliy mexanizmlari, shakllari, sifatini baholash

va kurslar oralig‘idagi faoliyatga doir talablar yanada aniqlashtirilgan [2].

Me’yoriy asoslarning takomillashuvi o‘z-o‘zidan maktabdagi kasbiy rivojlanish samaradorligini kafolatlamaydi. Muhim masala — ushbu imkoniyatlarni maktabning kundalik boshqaruv va metodik faoliyatiga qanday singdirishdir. Ayniqsa, o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari o‘qituvchilarning dars faoliyati, o‘quvchilarning o‘zlashtirishi, metodik birlashmalar faoliyati va ta’lim natijalari bilan bevosita ishlagani sababli kasbiy rivojlanishni boshqarishda muhim bo‘g‘in hisoblanadi.

Amaliyotda kasbiy rivojlanish bilan bog‘liq muammolar ko‘pincha tadbirning mavjud yoki mavjud emasligida emas, balki uning pedagogning real ehtiyojiga qanchalik mos kelishida namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘qituvchiga darsda o‘quvchilarni faol jalb etish qiyin bo‘lsa, umumiy nazariy ma’ruza emas, balki darsni birgalikda rejalashtirish, amaliy metodni sinab ko‘rish va keyingi darsni kuzatish ko‘proq samara berishi mumkin.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada kasbiy rivojlanishning maktab ichidagi boshqaruv mexanizmlariga alohida e’tibor qaratiladi. Maqolaning maqsadi — o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari faoliyati nuqtayi nazaridan pedagoglarning kasbiy rivojlanishini samarali tashkil etish omillarini aniqlash va o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy mexanizmni taklif etish.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash mexanizmlarini belgilash; dars tahlilining rivojlantiruvchi imkoniyatlarini asoslash; metodik birlashmalar va mentorlik faoliyatini kasbiy rivojlanish bilan bog‘lash; o‘quv natijalari tahlilini pedagogik rivojlanish jarayoniga kiritish; kasbiy rivojlanish natijalarini kuzatish va takomillashtirishning maktabga mos mexanizmini ishlab chiqish.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va amaliy boshqaruv yondashuvlari tashkil etdi. Pedagogning kasbiy rivojlanishi maktab faoliyatidan alohida hodisa sifatida emas, balki o‘quv jarayonini rejalashtirish, tashkil etish,

nazorat qilish va takomillashtirishning uzviy tarkibiy qismi sifatida koʻrib chiqildi.

Maqolada me’yoriy-huquqiy tahlil, pedagogik kuzatuv, dars tahlili, suhbat, taqqoslash, hujjatlarni oʻrganish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Me’yoriy-huquqiy tahlil orqali pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishiga oid talablar oʻrganildi [1; 2]. Pedagogik kuzatuv va dars tahlili esa kasbiy ehtiyojlarning amaliy belgilarini aniqlash vositasi sifatida talqin qilindi.

Metodologik jihatdan asosiy e’tibor “ehtiyoj – yordam – amaliyot – qayta aloqa – natija” bogʻliqligiga qaratildi. Bu yondashuvda kasbiy rivojlanish tadbirining oʻzi yakuniy natija sifatida emas, balki pedagog faoliyatidagi ijobiy oʻzgarishga olib boruvchi vosita sifatida baholanadi.

Maqolada oʻquv ishlari boʻyicha direktor oʻrinbosarining faoliyati alohida boshqaruv subyekti sifatida oʻrganildi. Bunda uning vazifalari uch guruhga ajratildi: diagnostik vazifalar — pedagogik ehtiyojni aniqlash; rivojlantiruvchi vazifalar — metodik yordamni tashkil etish; monitoring vazifalari — koʻrsatilgan yordamning amaliy natijasini kuzatish.

Ushbu yondashuv umumiy kasbiy rivojlanish modelidan farqli ravishda maktabning ichki boshqaruv jarayonlariga, direktor oʻrinbosarining kundalik faoliyatiga va dars sifati bilan bogʻliq amaliy masalalarga yoʻnaltiriladi.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishini samarali tashkil etish uchun avvalo ularning qaysi yoʻnalishda yordamga ehtiyoji borligini aniqlash zarur. Bir maktabda faoliyat yuritayotgan oʻqituvchilarning tajribasi, metodik tayyorgarligi, raqamli koʻnikmalari va darsni tashkil etish uslubi turlicha boʻlishi tabiiy. Shu sababli barcha pedagoglar uchun bir xil mazmundagi rivojlanish tadbirlarini tashkil etish har doim ham kutilgan natijani bermaydi.

Kasbiy ehtiyojni aniqlashda dars kuzatuvi muhim manba hisoblanadi. Biroq kuzatuv faqat kamchiliklarni qayd etish uchun emas, pedagogning kuchli tomonlari va keyingi rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash uchun ham xizmat qilishi kerak. Oʻqituvchining oʻz-oʻzini baholashi, metodik birlashma tavsiyalari,

o‘quvchilar ishlarining tahlili va pedagog bilan individual suhbat natijalari kuzatuv ma’lumotlarini to‘ldiradi.

Masalan, pedagogning fan mazmunini yaxshi bilishi, biroq o‘quvchilarni mustaqil faoliyatga jalb etishda qiynalishi aniqlansa, uning rivojlanish ehtiyoji “fan bilimini oshirish” emas, balki “faol o‘qitish metodlarini tanlash va qo‘llash” yo‘nalishida bo‘lishi mumkin. Bunday aniqlik metodik yordamni manzilli qilish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, maktabda kasbiy ehtiyojlarni aniqlashni yil davomida bir marta o‘tkaziladigan tadbir emas, muntazam boshqaruv jarayoni sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq. Ehtiyojlar o‘quv yili davomida o‘zgarishi mumkinligi sababli ularni qayta ko‘rib chiqish imkoniyati saqlanishi kerak.

Dars tahlili o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarining eng muhim amaliy vositalaridan biridir. Uning yordamida o‘qitish metodlari, o‘quvchilarning faolligi, baholash usullari, vaqt taqsimoti, differensial yondashuv va ta’lim maqsadining amalga oshirilishi o‘rganiladi.

Ammo dars kuzatuvi faqat nazorat shaklida tashkil etilsa, uning rivojlantiruvchi imkoniyati kamayadi. Pedagog kuzatuvni jazolash yoki hisobot uchun o‘tkaziladigan tekshiruv sifatida qabul qilsa, yangi metodlarni sinashga nisbatan ehtiyotkorlik kuchayishi mumkin. Shu sababli dars tahlilining psixologik va metodik maqsadi aniq tushuntirilishi kerak.

Darsdan keyingi suhbatda uchta yo‘nalish bo‘yicha fikr almashish samarali: birinchisi — darsda muvaffaqiyatli chiqqan jihatlar; ikkinchisi — o‘quvchilar faoliyatida ko‘ringan qiyinchiliklar; uchinchisi — keyingi darsda sinab ko‘rish mumkin bo‘lgan aniq yechimlar. Bu usul pedagogni himoyalanish holatidan hamkorlik holatiga olib keladi.

Shuningdek, dars tahlili bir martalik xulosada tugamasligi kerak. Agar pedagogga muayyan tavsiya berilgan bo‘lsa, keyingi davrda uning amaliyotga tatbiqi qayta kuzatilishi maqsadga muvofiq. Shunda dars tahlili “kuzatish – tavsiya – qo‘llash – qayta kuzatish” tizimiga aylanadi.

Maktabdagi fan metodik birlashmalari pedagoglarning kasbiy rivojlanishi uchun tabiiy professional muhit yaratishi mumkin. Buning uchun metodik birlashma faoliyatining mazmuni faqat reja va hisobot bilan cheklanmasdan, o‘qituvchilarning real ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak.

Metodik birlashma yig‘ilishlarida o‘qituvchilar dars jarayonida uchrayotgan muammolarni muhokama qilishi, o‘z tajribalarini taqdim etishi va birgalikda yechim ishlab chiqishi mumkin. Masalan, o‘quvchilarning matnni tushunishi past bo‘lsa, turli fan o‘qituvchilari bu muammoni fanlararo nuqtayi nazardan ko‘rib chiqishi mumkin.

“Muammo – tajriba – yechim – sinov – natija” ketma-ketligi asosida tashkil etilgan metodik faoliyat o‘qituvchini faol ishtirokchiga aylantiradi. Bunda direktor o‘rinbosari muammoni aniqlash va metodik resurslarni birlashtirishga ko‘maklashadi, metodik birlashma esa yechimlarni amaliyotda sinash uchun maydon vazifasini bajaradi.

Pedagogik tajribani rivojlantirishning samarali yo‘llaridan biri o‘qituvchilarning bir-biridan o‘rganishidir. Tajribali pedagogning amaliy tajribasi yosh o‘qituvchi uchun metodik qo‘llanmalardan kam bo‘lmagan ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin.

Mentorlikni samarali tashkil etishda tajribali pedagog faqat maslahat beruvchi emas, balki hamkor sifatida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq. Darsni birgalikda rejalashtirish, kuzatish, darsdan so‘ng fikr almashish va keyingi rivojlanish vazifasini belgilash mentorlikning amaliy qiymatini oshiradi.

“O‘zaro dars kuzatuvi” ham professional hamkorlikni kuchaytiradi. Bunda kuzatuvchi pedagog darsni baholash uchun emas, o‘z faoliyatida foydalanishi mumkin bo‘lgan usullarni o‘rganish uchun ishtirok etadi. Natijada maktabning o‘zida mavjud tajriba umumiy kasbiy resursga aylanadi.

Pedagogning kasbiy rivojlanishi natijasini aniqlashda o‘quvchilarning ta’limiy faoliyati muhim ko‘rsatkichlardan biridir. Biroq bu bog‘liqlikni sodda tarzda “yangi metod – darhol yuqori natija” ko‘rinishida talqin qilish to‘g‘ri emas. O‘quv natijalariga ko‘plab omillar ta’sir qiladi.

Shunga qaramay, pedagog yangi metodni muntazam qo‘llay boshlaganidan keyin o‘quvchilarning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarish sifati, mustaqil fikrlashi yoki mavzuni o‘zlashtirish dinamikasida qanday o‘zgarish yuz berayotganini kuzatish foydali. Bu ma’lumotlar pedagogga o‘z faoliyatini takomillashtirish uchun qayta aloqa beradi.

O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari bu jarayonda fanlar va sinflar bo‘yicha umumiy tendensiyalarni ko‘rish imkoniyatiga ega. Masalan, ma’lum bir sinfda bir nechta fan bo‘yicha o‘quvchilarning mustaqil topshiriqlarni bajarishida qiyinchilik mavjud bo‘lsa, muammo faqat bitta pedagog faoliyatiga bog‘lanmasdan, umumiy metodik masala sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar pedagoglarning kasbiy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron resurslar, masofaviy seminarlar, videodarslar, raqamli topshiriqlar va onlayn professional hamjamiyatlar o‘qituvchining mustaqil o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi.

Shu bilan birga, raqamli vositaning mavjudligi o‘z-o‘zidan ta’lim samaradorligini oshirmaydi. Muhim jihat — pedagog ushbu vositani qanday maqsadda va qanday metodik vazifani hal qilish uchun qo‘llayotganidir. Shu sababli raqamli kompetensiyani baholashda platformadan foydalanishning texnik tomoni bilan bir qatorda pedagogik maqsadga muvofiqlik ham hisobga olinishi lozim.

Maktab sharoitida o‘qituvchilar o‘rtasida foydali elektron resurslar almashinuvi, qisqa amaliy seminarlar va raqamli vositalardan foydalanish bo‘yicha o‘zaro yordamni yo‘lga qo‘yish mumkin. Bunday yondashuv raqamli rivojlanishni alohida kurs emas, kundalik kasbiy hamkorlikning bir qismiga aylantiradi.

Kasbiy rivojlanishning samaradorligini baholashda faqat kursda qatnashganlik yoki sertifikat olganlikka tayanish yetarli emas. Sertifikat ma’lum o‘quv dasturining o‘zlashtirilganini ko‘rsatishi mumkin, ammo yangi bilim va ko‘nikmaning dars amaliyotiga qanchalik ko‘chganini ko‘rsatmaydi.

Shuning uchun maktab darajasida bir nechta dalil manbalarini birlashtirish maqsadga muvofiq: dars kuzatuvi, pedagogning refleksiv yozuvi, metodik mahsulot, o‘quvchilar faoliyati, hamkasblarning qayta aloqasi va keyingi darsdagi o‘zgarishlar.

Monitoringning vazifasi pedagoglarni o‘zaro reyting qilish yoki jazolash emas, balki rivojlanish uchun keyingi ehtiyojlarni aniqlashdan iborat bo‘lishi kerak. Natijalar asosida “qaysi jihat yaxshilandi?”, “qaysi muammo saqlanib qoldi?”, “qanday qo‘shimcha yordam kerak?” kabi savollar qo‘yiladi.

Tadqiqot natijalari maktabda pedagoglarning kasbiy rivojlanishini boshqarishda asosiy e’tibor tadbirlarning miqdoridan ularning amaliy qiymatiga ko‘chirilishi kerakligini ko‘rsatadi. Xalqaro tadqiqotlarda ham samarali professional rivojlanishning mazmunga yo‘naltirilganligi, faol o‘rganish, hamkorlik, ekspert ko‘magi va refleksiya bilan bog‘liqligi qayd etilgan [3].

Shu nuqtayi nazardan, maktabdagi metodik faoliyatni pedagogning kundalik muammolariga yaqinlashtirish muhim. Masalan, o‘qituvchi darsda differensial yondashuvdan foydalanishda qiynalayotgan bo‘lsa, metodik yig‘ilishda ushbu mavzuda umumiy ma’ruza o‘qish bilan cheklanmasdan, konkret dars ishlanmasini birgalikda tahlil qilish, topshiriqlarni darajalash va keyingi darsda sinab ko‘rish samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Pedagogning kasbiy rivojlanishiga qayta aloqa tizimi ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Guskey professional rivojlanishdan keyingi amaliy o‘zgarishlar va ularning natijasini ko‘rish pedagogning keyingi munosabati va kasbiy o‘sishiga ta’sir qilishini ta’kidlaydi [4]. Maktab sharoitida bu tamoyil darsdan keyingi suhbat, mentorlik, qayta kuzatuv va o‘quv natijalarini tahlil qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

O‘zbekistonning amaldagi tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanishning tashkiliy-huquqiy asoslari kengaygan [1; 2]. Endigi muhim vazifa — mazkur imkoniyatlarni maktabning ichki ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish. Bunda o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari pedagogik jamoa va yuqori turuvchi metodik

tuzilmalar o‘rtasidagi amaliy bog‘lovchi bo‘g‘in sifatida faoliyat yuritishi mumkin.

Tadqiqot asosida quyidagi boshqaruv mexanizmi taklif etiladi: birinchi bosqichda pedagogning ehtiyoji aniqlanadi; ikkinchi bosqichda rivojlanish maqsadi belgilanadi; uchinchi bosqichda maqsadga mos metodik yordam ko‘rsatiladi; to‘rtinchi bosqichda yangi yondashuv darsda sinab ko‘riladi; beshinchi bosqichda qayta aloqa beriladi; oltinchi bosqichda natija tahlil qilinib, keyingi rivojlanish vazifasi belgilanadi.

Ushbu mexanizmning afzalligi shundaki, u kasbiy rivojlanishni maktabning o‘quv jarayonidan ajratmaydi. Pedagogning rivojlanishi o‘quvchilarning real ehtiyojlari, dars sifati va metodik muammolar bilan bog‘lanadi. Shu bilan birga, modelni joriy etishda pedagoglarning ortiqcha hisobot yukini oshirmaslik, mavjud hujjatlar va kuzatuv natijalaridan oqilona foydalanish muhim.

Kasbiy rivojlanishni boshqarishda yana bir muhim masala — pedagogik tashabbusni qo‘llab-quvvatlashdir. O‘qituvchi yangi metodni sinab ko‘rishga haqli ekanini va tajriba natijasi birgalikda tahlil qilinishini his qilsa, kasbiy izlanishga motivatsiyasi oshadi. Shu bois rahbarning vazifasi faqat talab qo‘yish emas, balki xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi professional muhit yaratishdan ham iborat.

Umumiy o‘rta ta’lim maktabida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini samarali tashkil etish ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Mazkur jarayonni faqat malaka oshirish kurslari, seminarlar yoki sertifikatlar bilan chegaralash zamonaviy maktab ehtiyojlariga to‘liq javob bermaydi.

Tadqiqot natijasida kasbiy rivojlanishning samaradorligi, avvalo, pedagogning real ehtiyojini aniqlash, unga mos metodik yordam ko‘rsatish, yangi yondashuvni amaliyotda sinash va natija bo‘yicha qayta aloqa berish bilan bog‘liqligi asoslandi.

O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari mazkur jarayonda muhim boshqaruv subyekti sifatida pedagoglarning ehtiyojlarini aniqlash, darslarni rivojlantiruvchi maqsadda tahlil qilish, metodik birlashmalar faoliyatini yo‘naltirish, mentorlik va o‘zaro tajriba

almashinuvini tashkil etish hamda natijalarni monitoring qilish imkoniyatiga ega.

Shu asosda maktablarda quyidagi amaliy choralarni kuchaytirish tavsiya etiladi: pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini muntazam o‘rganish; dars kuzatuvini rivojlantiruvchi vosita sifatida tashkil etish; metodik birlashmalarni real muammolarni hal qiluvchi professional hamjamiyatga aylantirish; mentorlik va o‘zaro dars kuzatuvini rivojlantirish; raqamli vositalardan maqsadli foydalanish; kasbiy rivojlanish natijalarini o‘qituvchi faoliyati va o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasi bilan bog‘lash.

Natijada maktabdagi kasbiy rivojlanish tizimi “tadbir o‘tkazish”dan “pedagog faoliyatini takomillashtirish”ga, “nazorat”dan “rivojlantiruvchi hamkorlik”ka va “umumiy tavsiya”dan “aniq metodik yordam”ga yo‘naladi. Aynan shunday yondashuv pedagogning kasbiy salohiyatini barqaror rivojlantirish va uning ta’lim sifatiga real ta’sirini kuchaytirish imkonini beradi.

Kelgusida mazkur yondashuvni muayyan maktablar kesimida tajriba-sinov asosida qo‘llash, pedagoglarning kasbiy rivojlanish dinamikasi va o‘quvchilar ta’lim natijalaridagi o‘zgarishlarni uzoqroq muddatda kuzatish ilmiy-amaliy jihatdan muhim yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024, 21-iyun). Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida: PQ-231-son qaror.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2024, 20-dekabr). Maktabgacha va maktab ta’limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida: 867-son qaror.

3. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. Learning Policy Institute, Palo Alto, CA.

4. Guskey, T. R. (2002). Professional development and teacher change. Teachers and Teaching: Theory and Practice, 8(3), 381–391.

5. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. Teachers College Press.
6. Desimone, L. M. (2009). Improving impact studies of teachers’ professional development: Toward better conceptualizations and measures. Educational Researcher, 38(3), 181–199.
7. OECD. (2020). TALIS 2018 Results (Volume II): Teachers and School Leaders as Valued Professionals. OECD Publishing.
8. UNESCO. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. UNESCO.

Boshlang‘ich sinf matematika darslarida bo‘lish amalini o‘rgatishning innovatsion metodikasi (3-sinf misolida)

Shukurova Iroda Saydirasul qizi
Sharof Rashidov tumani 39-umumiy o‘rta ta’lim maktabining boshlang‘ich sinf oliy toifali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim maktablarining 3-sinf matematika darslarida bo‘lish amalini o‘rgatishning zamonaviy pedagogik va didaktik asoslari tahlil qilinadi. Yangi Milliy o‘quv dasturi talablaridan kelib chiqqan holda, bo‘lish amalini tushuntirishda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, interaktiv texnologiyalar (FSMU, Sinkveyn, Klaster) va ko‘rangazmali modellashtirish usullarini qo‘llash samaradorligi yoritilgan. Maqolada o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun "Matematik poyezd" hamda "Qoldiqni qutqar" didaktik o‘yinlarining ssenariylari va amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Milliy o‘quv dasturi, bo‘lish amali, qoldiqli bo‘lish, FSMU texnologiyasi, Klaster, Sinkveyn, didaktik materiallar, matematik poyezd, integratsiya, boshlang‘ich ta’lim.

Аннотация. В данной статье анализируются современные педагогические и дидактические основы преподавания операции деления на уроках математики для 3-го класса

средней школы. На основе требований новой Национальной учебной программы подчеркивается эффективность использования интерактивных технологий (ФСМУ, Синквейн, Кластер) и методов визуального моделирования при объяснении операции деления, с отказом от традиционных подходов. В статье описываются сценарии и практические рекомендации дидактических игр «Математический поезд» и «Сохрани остаток» для развития логического мышления учащихся.

Ключевые слова: Национальная учебная программа, операция деления, деление с остатком, технология ФСМУ, Кластер, Синквейн, дидактические материалы, математический поезд, интеграция, начальное образование.

Abstract. This article analyzes the modern pedagogical and didactic foundations for teaching the operation of division in 3rd-grade mathematics classes within general education schools. In alignment with the requirements of the new National Curriculum, the article highlights the effectiveness of moving away from traditional approaches to division in favor of interactive technologies (such as FSMU, Cinquain, and Clustering) and visual modeling methods. Furthermore, it presents scenarios for the didactic games "Mathematical Train" and "Save the Remainder," designed to foster students' logical thinking skills, along with practical recommendations for their implementation.

Keywords: National Curriculum, division operation, division with remainders, FSMU technology, Clustering, Cinquain, didactic materials, "Mathematical Train," integration, primary education.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va zamonaviy talablarga moslashtirish jarayonida boshlang‘ich sinf matematika ta’limiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Yangi Milliy o‘quv dasturining bosh maqsadi o‘quvchilarda faqatgina tayyor hisoblash qoidalarini shakllantirish emas, balki ularda mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir.

3-sinf matematika kursida bo‘lish amali eng murakkab va poydevor mavzulardan biri hisoblanadi. O‘quvchilar ushbu yoshda arifmetik amallarning mazmunini vizual modellar orqali anglab yetishlari lozim. Ammo amaliyotda o‘quvchilarning ko‘paytirish jadvali va bo‘lish amali o‘rtasidagi teskari bog‘liqlikni, xususan, qoldiqli bo‘lish hamda ikki xonali sonlarni bir xonali songa bo‘lish jarayonlarida mexanik yodlashga tayanib qolayotganliklari kuzatilmoqda. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun darslarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan tizimli foydalanish davr talabidir.

Boshlang‘ich sinflarda matematikdan ta’lim berishning zamonaviy didaktik tamoyillari, pedagogik modellashtirish hamda interfaol metodlar tahlil qilindi. Bo‘lish amalini o‘rgatish metodikasi quyidagi izchil uch bosqichli model asosida shakllantirildi:

1. Konkret (Ayniy) bosqich: Real didaktik materiallar (sharlar, tayoqchalar, hisoblash qurollari) yordamida guruhlash.

2. Grafik (Tasviriy) bosqich: Chizmalar, klasterlar va grafik modellar yordamida munosabatlarni tasvirlash.

3. Abstrakt (Ramziy) bosqich: Matematik formulalar, tenglamalar va raqamli amallar orqali ifodalash.

Mavzuni o‘zlashtirish samaradorlikni oshirish maqsadida dars jarayoniga Klaster, Sinkveyn va FSMU (Fikr, Sabab, Misol, Umumlashtirish) texnologiyalari integratsiya qilindi.

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasi

A) "Klaster" (Tarmoqlanish) metodi: Yangi mavzuni boshlashdan avval o‘quvchilarning tasavvurlarini tizimlashtirish maqsadida doskada "Bo‘lish amali" markaziy tushunchasi atrofida klaster tuziladi. O‘quvchilar bo‘lish so‘zini eshitganda xayoliga kelgan tushunchalarni aytishadi: "Teng bo‘lish", "Kamaytirish", "Bo‘linuvchi", "Bo‘luvchi", "Bo‘linma", "Ko‘paytirishning teskarisi". Bu metod o‘quvchilarda darsga bo‘lgan diqqatni jamlaydi.

B) FSMU Texnologiyasi (Qoldiqli bo‘lish qoidasini o‘rgatishda): "Qoldiq har doim bo‘luvchidan kichik bo‘ladi"

qoidasini isbotlashda o‘quvchilar ushbu texnologiya bo‘yicha fikr yuritadilar:

- F (Fikr): Men qoldiq har doim bo‘luvchidan kichik bo‘lishi kerak deb hisoblayman.
- S (Sabab): Chunki, agar qoldiq bo‘luvchiga teng yoki undan katta bo‘lsa, biz uni yana bo‘lishimiz mumkin bo‘ladi.
- M (Misol): Masalan: 14 ÷ 4 = 3 (qoldiq 2). Bu yerda qoldiq (2) bo‘luvchi (4) dan kichik (2<4).

Agar biz 14 ÷ 4 = 2 (qoldiq 6) desak, qoldiq (6) bo‘luvchi (4) ichida yana 1 marta borligi uchun noto‘g‘ri bo‘ladi.

U (Umumlashtirish): Demak, qoldiqli bo‘lishda qoldiq hech qachon bo‘luvchidan katta yoki unga teng bo‘la olmaydi.

C) "Sinkveyn" (Beshlik) metodi (Dars yakunida mustahkamlash uchun):

1. Ot (1 ta so‘z): Bo‘lish.
2. Sifat (2 ta so‘z): Aniq, qoldiqli.
3. Fe’l (3 ta so‘z): Ajratadi, kamaytiradi, taqsimlaydi.
4. Hissiyot ifodalovchi gap (4 ta so‘z): Sonlarni teng qismlarga bo‘lamiz.
5. Sinonim (1 ta so‘z): Taqsimot (Tenglash).

2. Dars jarayonida interaktiv didaktik o‘yinlar ssenariysi

Maqolamiz doirasida 3-sinf darslarida samaradorlikni oshiradigan ikki ta’limiy o‘yin modelini taklif etamiz:

1-o‘yin: "Matematik poyezd" (Guruhlar aro musobaqa)

- Maqsadi: Ikki xonali sonlarni bir xonali songa qulay qo‘shiluvchilar yordamida og‘zaki bo‘lish ko‘nikmasini rivojlantirish.

- Kerakli materiallar: Rangli qog‘ozlardan yasalgan vagonlar va har bir vagonga yozilgan matematik misollar (masalan, 42 ÷ 3, 56 ÷ 4, 72 ÷ 6).

O‘yin qoidasi: Sinf 3 ta guruhga ("Zukko", "Bilgich", "Chaqqon") bo‘linadi. Har bir guruh a’zosi navbat bilan chiqib, vagondagi sonni qulay qo‘shiluvchilarga ajratgan holda yechishi kerak. Masalan, 42 ÷ 3 vagonini yechish uchun o‘quvchi doskada (30 + 12) ÷ 3 = 30 ÷ 3 + 12 ÷ 3 = 10 + 4 = 14 formulasini yozadi. Qaysi

guruh poyezd vagonlarini birinchi bo‘lib xatosiz ulasa, guruh g‘olib hisoblanadi.

2-o‘yin: "Qoldiqni qutqar" Maqsadi: Qoldiqli bo‘lishda qoldiq qiymatlarini tezkor aniqlash.

- Kerakli materiallar: Ustiga sonlar yozilgan "orolchalar" (kartochkalar) va har bir o‘quvchiga berilgan raqamli bayroqchalar.

- **O‘yin qoidasi:** O‘qituvchi misol aytadi: "17 ÷ 5". O‘quvchilar tezkorlik bilan qo‘llaridagi qoldiq soni ("2") aks etgan bayroqchani ko‘tarishlari kerak. To‘g‘ri topgan o‘quvchi o‘z kemasini qoldiqdan "qutqarib", keyingi bosqichga o‘tadi.

3. Guruhlar bilan ishlash uchun didaktik materiallar bloki

Darsda tabaqalashtirilgan yondashuvni ta’minlash maqsadida guruhlarga quyidagi darajadagi kartochkalar tarqatiladi:

Guruh darajasi	**Topshiriq turi**	**Amaliy namuna**	**Pedagogik maqsad**
Boshlang‘ich daraja	Karra jadvali asosida to‘g‘ri bo‘lish	24 ÷ 4 = ?; 36 ÷ 6 = ?	Sonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni eslash
O‘rta daraja	Qulay qo‘shiluvchilarga ajratish va qoldiqli bo‘lish	91 ÷ 7 = (70+21) ÷ 7; 29 ÷ 6 = ?	Mantiqiy qoidalarni qo‘llash
Murakkab daraja	Muammoli hayotiy va mantiqiy masalalar	"Do‘konda 50 ta daftar bor. Ularni 4 tadan qilib necha kishiga bo‘lish mumkin va nechta daftar ortib qoladi?"	Matematik bilimlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish

Boshlang‘ich ta’limning 3-sinf matematika darslarida bo‘lish amalini innovatsion metodlar yordamida tashkil etish o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini tubdan oshiradi. Klaster, FSMU va Sinkveyn kabi pedagogik texnologiyalar o‘quvchilarda quruq yodlash o‘rniga, tahlil qilish va qoidalarni hayotiy misollar orqali asoslash ko‘nikmasini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlar va darajali kartochkalar bilan ishlash esa har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, tavsiya etilayotgan ushbu metodika Milliy o‘quv dasturi talablarini respublika maktablarida to‘liq va samarali joriy etishga poydevor bo‘la oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi "Matematika fanidan Milliy o‘quv dasturi". Toshkent, 2021-2024.

2. Djumayev M. Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi. (O‘quv qo‘llanma). Toshkent, "Ilm-Ziyo", 2022.

3. Djumayev M. Boshlang‘ich ta’limda matematikadan milliy o‘quv dasturini amaliyotga joriy etishning ilmiy-metodik asoslari. Ilmiy anjumanlar to‘plami, 2022.

O‘quvchilarda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishning ta’limdagi ahamiyati

Haydarov Tirkashboy
G‘allaorol tuman 33- umumiy o’rta ta’lim maktabi
O‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari
Bo‘riyev Anvar
Do‘stlik tumani 11-umumiy o’rta ta’lim maktabi
O‘quv ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tanqidiy va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlashning dalillarni tahlil qilish, axborot ishonchliligini baholash va asoslangan xulosa chiqarish bilan bog‘liq jihatlari, kreativ fikrlashning esa yangi g‘oyalar ishlab chiqish va muammolarga noodatiy yechim topish imkoniyatlari yoritiladi. J. Dyui, B. Blum, L. Vigotskiy, E. de Bono, D. Halpern, R. Pol va L. Elder qarashlari asosida muammoli ta’lim, ochiq savollar, loyiha faoliyati, “aqliy hujum”, keys-stadi va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda psixologik xavfsiz muhit, formativ baholash va pedagogning yo‘naltiruvchi roli muhimligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, metakognitsiya, muammoli ta’lim, Blum taksonomiyasi, interfaol metodlar, raqamli savodxonlik, formativ baholash, pedagogik muhit.

Kirish

Globallashuv, raqamli axborot oqimining jadallashuvi va sun’iy intellekt vositalarining keng tarqalishi ta’lim oldiga bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmaydigan yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi o‘quvchi turli manbalardan kelayotgan ma’lumotni solishtirishi, dalil va fikrni farqlashi, muammoning sabablarini aniqlashi hamda o‘z xulosasini asoslay olishi zarur. Shu bilan birga, o‘zgaruvchan sharoitlarda muqobil g‘oyalarni ilgari surish, mavjud

bilimlarni yangi vaziyatga tatbiq etish va mustaqil yechim ishlab chiqish ham muhim kompetensiyalardandir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim sohasidagi faoliyatning asosiy tamoyillari va ta’lim oluvchilar uchun sifatli ta’lim olish sharoitlarini yaratish masalalari belgilangan [1]. Ushbu maqsadlarni amaliyotga tatbiq etish o‘quvchini tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlovchi, tahlil qiluvchi va undan yangi natija yaratuvchi faol subyekt sifatida shakllantirishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

1. Tanqidiy va kreativ fikrlashning ilmiy-nazariy mohiyati

Tanqidiy fikrlash — ma’lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uning manbasi, ishonchliligi, mantiqiy izchilligi va dalillar bilan qay darajada asoslanganini tekshirish jarayonidir. Bunda tahlil qilish, taqqoslash, savol qo‘yish, dalillarni baholash, xulosalarni qayta ko‘rib chiqish va o‘z fikrini asoslash kabi aqliy amallar muhim o‘rin tutadi.

Tanqidiy va kreativ fikrlash bir-birini to‘ldiradi. Tanqidiy fikrlash muammoni aniqlash, ma’lumotlarni tekshirish va taklif etilgan yechimlarning asoslanganligini baholashga yordam bersa, kreativ fikrlash yangi g‘oyalarni yuzaga chiqaradi. Masalan, ekologik muammoni o‘rganayotgan o‘quvchi avval sabab va dalillarni tahlil qiladi, keyin esa uni kamaytirish bo‘yicha bir nechta amaliy taklif ishlab chiqadi. Takliflarning samaradorligini solishtirishda yana tanqidiy tahlil zarur bo‘ladi.

B. Blum taksonomiyasining qayta ko‘rib chiqilgan talqinida bilish faoliyati eslab qolish va tushunishdan boshlab, qo‘llash, tahlil qilish, baholash hamda yaratish bosqichlariga qarab murakkablashishi ko‘rsatiladi [2]. Bu model dars topshiriqlarini faqat faktlarni qayta aytish bilan cheklamasdan, o‘quvchilardan tahlil, asoslash va yangi mahsulot yaratishni talab qiladigan tarzda rejalashtirishga yordam beradi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik yondashuvlari

J. Dyui ta’limda tajriba, refleksiya va muammoni hal qilishning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratgan. Uning qarashlaridan kelib chiqib, o‘quvchiga tayyor xulosani berishdan ko‘ra, uni savol tug‘diradigan vaziyat bilan yuzlashtirish va mustaqil izlanishga yo‘naltirish maqsadga muvofiq [3]. Muammoli ta’limda o‘quvchi muammoni anglaydi, dastlabki taxminlarni ilgari suradi, kerakli ma’lumotlarni to‘playdi, dalillarni tekshiradi va xulosasini taqdim etadi.

Bunday faoliyatni tashkil etishda ochiq savollar muhim vosita hisoblanadi. “Nima uchun shunday deb o‘ylaysiz?”, “Qaysi dalil fikringizni tasdiqlaydi?”, “Boshqa izoh bo‘lishi mumkinmi?”, “Shartlardan biri o‘zgarsa, natija qanday o‘zgaradi?” kabi savollar o‘quvchini javobni yoddan aytishdan ko‘ra mulohaza yuritishga undaydi. D. Halpern tanqidiy fikrlashni maqsadga yo‘naltirilgan, dalillarga asoslangan fikrlash va uni turli vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalari bilan bog‘laydi [4]. Shu sababli o‘qituvchi savol berishda faqat to‘g‘ri javobni emas, javobga olib kelgan fikrlash yo‘lini ham muhokama qilishi lozim.

“BBB” (Bilaman — Bilishni xohlayman — Bilib oldim) jadvali o‘quvchining avvalgi bilimlarini faollashtirish, o‘rganish maqsadini belgilash va mashg‘ulot yakunida o‘zgarishni tahlil qilishga yordam beradi. Matn bilan ishlashda esa muallifning asosiy da’vosi, dalillari, foydalanilgan manbalari va ehtimoliy qarama-qarshi fikrlar aniqlanadi. Turli manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslash axborot savodxonligini mustahkamlaydi va asossiz xulosalardan saqlanishga o‘rgatadi.

Tanqidiy fikrlashni baholashda faqat yakuniy javobga emas, o‘quvchining dalil keltirishi, fikrlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatishi, muqobil nuqtayi nazarni hisobga olishi va xulosasini qayta ko‘rib chiqishga tayyorligiga ham e’tibor berish zarur. Bu mezonlar baholashni shaffof qiladi hamda o‘quvchiga aynan qaysi ko‘nikmasini rivojlantirish kerakligini tushunishga yordam beradi.

3. Kreativ fikrlashni qo‘llab-quvvatlovchi metodlar

Kreativ fikrlash uchun o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, savol berish va xato qilishdan qo‘rqmaydigan muhit zarur.

L. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi rivojlanishda muloqot, hamkorlik va kattalar yoki tajribaliroq tengdoshlarning ko‘magiga ahamiyat beradi [5]. O‘qituvchi o‘quvchiga vazifani to‘liq bajarib bermasdan, uni keyingi qadamga olib boradigan savol, namuna yoki maslahat bilan qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Bunda yordam asta-sekin kamaytirilib, mustaqil faoliyatga o‘tish ta’minlanadi.

“Aqliy hujum” metodida dastlab g‘oyalar soni va xilma-xilligiga e’tibor qaratiladi, takliflarni tanqidiy baholash esa keyingi bosqichda amalga oshiriladi. Bu tartib o‘quvchilarga noodatiy fikrlarni ham bildirish imkonini beradi. Keyin g‘oyalar aniqlik, amalga oshirish imkoniyati, resurslar va kutiladigan natija mezonlari bo‘yicha taqqoslanadi. Shunday qilib, kreativ takliflar tanqidiy tahlil bilan uyg‘unlashadi.

Klaster usuli mavzu bo‘yicha tushunchalar va ularning o‘zaro aloqalarini ko‘rgazmali tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Loyiha metodi esa o‘quvchilarga real muammoni tanlash, vazifalarni taqsimlash, ma’lumot yig‘ish, mahsulot yaratish va natijani taqdim etish imkonini beradi. Rolli o‘yinlar hamda keys-stadi usullarida hayotiy vaziyatlar modellashtiriladi; o‘quvchilar turli ishtirokchilar nuqtayi nazaridan fikr yuritib, bir nechta yechimni ko‘rib chiqadilar. Bu metodlar muloqot, hamkorlik va mas’uliyatni ham rivojlantiradi.

Metod tanlashda fan mazmuni, o‘quvchilarning yoshi, tayyorgarlik darajasi va dars maqsadi hisobga olinishi kerak. Har bir darsda ko‘plab metodlardan foydalanish shart emas; muhim jihat — tanlangan topshiriq o‘quvchini mustaqil fikrlashga qanchalik undashidir. Masalan, adabiyot darsida qahramon qarorini dalillar bilan baholash, tabiiy fanlarda tajriba natijasini izohlash, tarixda turli manbalarni solishtirish, matematika darsida esa masalani yechishning muqobil usullarini topish mumkin.

4. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan oqilona foydalanish

Raqamli vositalar ma’lumot izlash, fikrlarni xaritalash, jamoaviy hujjat tayyorlash va loyihalarni taqdim etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq axborotning ko‘pligi uning

ishonchli ekanini anglatmaydi. O‘quvchilarga muallif va manbani tekshirish, e’lon qilingan sanaga qarash, dalillarni boshqa ishonchli manbalar bilan solishtirish va faktni shaxsiy fikrdan ajratish o‘rgatilishi zarur.

Sun’iy intellekt vositalari savol tuzish, g‘oyalarni guruhlash yoki muqobil izohlarni ko‘rib chiqishda yordamchi bo‘lishi mumkin. Ammo ularning javoblari xato, biryoqlama yoki eskirgan ma’lumotlarni o‘z ichiga olishi ehtimoli mavjud. Shu bois o‘quvchi SI bergan natijani tayyor haqiqat sifatida qabul qilmasligi, uni tekshirishi, manbalarni aniqlashi va o‘z mustaqil mulohazasini qo‘shishi kerak. O‘qituvchi foydalanish qoidalarini oldindan belgilab, qaysi vazifalarda SI yordamidan foydalanish mumkinligi va buni qanday oshkor etish lozimligini tushuntirishi maqsadga muvofiq.

Raqamli savodxonlikning muhim tarkibiy qismi — mualliflik huquqiga rioya qilish va o‘zlashtirilgan ma’lumot manbasini ko‘rsatishdir. O‘quvchi raqamli vositadan foydalanib matn tayyorlaganida ham, mazmunni tushunishi, da’volarni asoslay olishi va natija uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi lozim. Demak, texnologiya mustaqil fikrlashning o‘rnini bosmasdan, uni kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatilishi kerak.

5. O‘qituvchining roli va rivojlantiruvchi ta’lim muhiti

Tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirish o‘qituvchining kasbiy mahorati, topshiriqni loyihalash qobiliyati va sinfdagi munosabatlarga bevosita bog‘liq. Pedagog faqat ma’lumot yetkazuvchi emas, balki o‘quvchilar izlanishini tashkil etuvchi, fikr almashinuvini boshqaruvchi va kerakli paytda yo‘naltiruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. Buning uchun darsda barcha o‘quvchilarga fikr bildirish imkoniyati yaratilib, javoblar mazmunli savollar orqali chuqurlashtirilishi lozim.

Psixologik xavfsiz muhitda xato jazolash uchun emas, o‘rganish va fikrni qayta ko‘rib chiqish uchun imkoniyat sifatida talqin qilinadi. O‘quvchilar bir-birining fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, shaxsni emas, dalil va g‘oyani muhokama qilishi kerak. Bunday qoidalar, ayniqsa, tortinchoq o‘quvchilarning faollashishiga va turli nuqtayi nazarlarning namoyon bo‘lishiga yordam beradi.

Formativ baholashda o‘quvchiga o‘z vaqtida, aniq va rivojlantiruvchi fikr-mulohaza beriladi. Masalan, “javob noto‘g‘ri” deyish o‘rniga “xulosangizni qaysi dalil bilan mustahkamlash mumkin?” deb so‘rash o‘quvchini keyingi fikrlash qadamiga yo‘naltiradi. Baholash mezonlariga dalillarning sifati, mantiqiy izchillik, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish, g‘oyaning yangiligi va uni amalda qo‘llash imkoniyati kiritilishi mumkin.

Amaliyot uchun quyidagi ketma-ketlik tavsiya etiladi: birinchidan, o‘quv maqsadida fikrlash ko‘nikmasi aniq belgilanadi; ikkinchidan, hayotiy yoki fan mazmuniga mos muammoli vaziyat tanlanadi; uchinchidan, o‘quvchilar yakka tartibda va guruhda dalil to‘playdi; to‘rtinchidan, g‘oyalar taqqoslanib, asoslangan xulosa ishlab chiqiladi; beshinchidan, refleksiya orqali o‘quvchilar qaysi usul foydali bo‘lganini va nimani yaxshilash kerakligini aniqlaydi. Ushbu yondashuv muntazam qo‘llanganda fikrlash ko‘nikmalari alohida mashq sifatida emas, fanlarni o‘rganishning tabiiy qismiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Tanqidiy fikrlash o‘quvchiga axborotni tekshirish, dalillarni baholash va asosli qaror qabul qilishga yordam bersa, kreativ fikrlash yangi g‘oyalarni ishlab chiqish hamda muammolarga turli yechimlarni taklif etish imkonini beradi. Ularning uyg‘unligi o‘quvchining nafaqat fan bo‘yicha bilimini, balki hayotiy vaziyatlarda mustaqil harakat qilish qobiliyatini ham mustahkamlaydi.

Mazkur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun muammoli ta’lim, ochiq savollar, loyiha va keys-stadi, “aqliy hujum”, klaster hamda refleksiya kabi metodlarni maqsadga muvofiq qo‘llash zarur. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishda esa manbalarni tekshirish, axborotga tanqidiy yondashish va akademik halollik qoidalariga amal qilish ustuvor bo‘lishi lozim. Eng muhimi, o‘qituvchi o‘quvchi fikrini hurmat qiladigan, xatodan o‘rganishga imkon beradigan va izlanishni rag‘batlantiradigan muhitni ta’minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. – Boston: D.C. Heath, 1933.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 5th ed. – New York: Psychology Press, 2014.
5. Vygotsky L. S. Imagination and Creativity in Childhood. – Journal of Russian and East European Psychology, 2004, Vol. 42, No. 1, pp. 7–97.

Bugungi bola - ertangi fuqaro, fuqoro huquqiy madaniyat poydevori

Aminova Dilbar, Xujaaxmedova Surayyo

Annotatsiya. Maqolada bolalarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari, yosh bosqichlari va pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Huquqiy tarbiyaning oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligidagi samarali shakllari, interfaol metodlarning o'rni yoritilgan. Mualliflar huquqiy madaniyatni bolalikdan izchil va yoshga mos tarzda shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya, bola huquqlari, fuqarolik tarbiyasi, interfaol metodlar.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы, возрастные этапы и педагогические механизмы формирования правосознания и правовой культуры у детей, а также роль семьи, образовательных учреждений и интерактивных методов в этом процессе.

Abstract. The article examines the theoretical foundations, age-related stages and pedagogical mechanisms of developing legal consciousness and legal culture in children, emphasizing cooperation among family, school and community.

Kirish

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etilayotgan bugungi sharoitda jamiyat taraqqiyoti qonunlarning mukammalligi bilan birga, fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyati darajasiga ham bog'liq. Qonunni bilmaydigan, uni hurmat qilmaydigan va o'z huquqini himoya qila olmaydigan shaxs huquqiy islohotlarning to'laqonli ishtirokchisi bo'la olmaydi. Shu bois huquqiy madaniyat poydevorini bolalikdan qo'yish eng dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Bolalik davri shaxsning qadriyatlari, xulq-atvor me'yorlari va dunyoqarashi shakllanadigan eng sezgir bosqichdir. Bu yoshda singdirilgan qoidalar keyinchalik barqaror e'tiqodga aylanadi. Shuning uchun huquqiy tarbiyani katta yoshda o'rganiladigan alohida fan emas, balki shaxs kamolotining tabiiy tarkibiy qismi sifatida ko'rish lozim.

Tadqiqotning maqsadi bolalarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik asoslarini ochib berish hamda uni takomillashtirish yo'llarini belgilashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun asosiy tushunchalar mohiyati aniqlanib, huquqiy ongning yosh bosqichlari bo'yicha shakllanish xususiyatlari ko'rsatildi, oila va ta'lim muassasasining o'rni tahlil qilindi hamda samarali metod va shakllar asoslandi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi.

Huquqiy ong shaxsning huquq, qonun, adolat va boshqa huquqiy hodisalarga munosabatini ifodalovchi bilimlar, qarashlar va baholar tizimidir. Huquqiy madaniyat esa shu bilimlarning amaliy xulq-atvorda, ya'ni qonunga rioya qilish, o'z huquqini himoya qilish va o'zgalar huquqini hurmat qilishda namoyon bo'lishidir.

Boshqacha aytganda, huquqiy ong ichki ishonch bo'lsa, huquqiy madaniyat uning tashqi, amaliy ko'rinishidir.

Bola uchun huquqiy madaniyat murakkab atamalarni yodlash degani emas. U adolat, mas'uliyat, o'zganing mulkiga va fikriga hurmat, va'daga sodiqlik, o'yin va jamoa qoidalariga rioya qilish kabi oddiy kundalik tajribalardan boshlanadi.

Yosh bosqichlari bo'yicha shakllanish xususiyatlari

Huquqiy tarbiya bolaning yosh imkoniyatlariga mos qurilgandagina samara beradi. Maktabgacha yoshda bola qoida va chegaralarni anglay boshlaydi, «mening, sening, bizning» tushunchalarini o'zlashtiradi, o'yin orqali odob-axloq me'yorlariga o'rganadi. Boshlang'ich sinflarda sinf va maktab qoidalari, huquq va burchning o'zaro bog'liqligi, o'z harakati uchun javobgarlikni his etish hamda bola huquqlari haqidagi dastlabki tasavvurlar shakllanadi. O'rta bo'g'inda o'quvchi qonun va odob me'yorlarining farqini anglaydi, mustaqil fikr bildirishga va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga o'rganadi. Yuqori sinflarda esa Konstitutsiya, fuqarolik huquq va burchlari, mas'uliyat turlari o'rganilib, huquqiy bilimlar hayotiy vaziyatlarda qo'llanadi. Bunday izchillik bilimlarning bosqichma-bosqich chuqurlashishini ta'minlaydi.

Oilaning o'rni

Bola huquqiy me'yorlar bilan birinchi marta oilada tanishadi. Ota-onaning shaxsiy namunasi, uyda adolatli munosabat, bolaning fikrini tinglash va uning qadr-qimmatini hurmat qilish huquqiy madaniyatning ilk ko'rinishlaridir. Aksincha, zo'ravonlik, haqorat va qoidalarga nisbatan ikki xil yondashuv bolada huquqqa nisbatan ishonchsizlik va nigilistik munosabatni shakllantirishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bilan ishlash, ularning pedagogik-huquqiy bilimini oshirish huquqiy tarbiyaning ajralmas qismi sanaladi.

Ta'lim muassasasining o'rni

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktab huquqiy tarbiyani tizimli yo'lga qo'yadigan asosiy maydondir. Bu jarayon alohida darslar bilan cheklanib qolmay, o'quv fanlari, sinfdan tashqari tadbirlar va o'quvchilar o'zini o'zi boshqarishi orqali amalga oshirilganda samaraliroq bo'ladi. Maktab hayotining o'zi huquqiy

madaniyat laboratoriyasiga aylanishi lozim. O'quvchilar sinf qoidalarini birgalikda ishlab chiqsa, ular qoidaga shunchaki bo'ysunmaydi, uni o'zining deb qabul qiladi.

O'qituvchining roli ham alohida ahamiyatga ega. Pedagogning huquqiy bilimi, adolatliligi va barcha bolalarga bir xil munosabati eng ta'sirchan tarbiyaviy omildir.

Samarali metod va shakllar

Zamonaviy pedagogikada huquqiy tarbiya jarayonida faol va interfaol usullar yuqori natija beradi. Rolli va didaktik o'yinlar («Kichik sud», «Qoidalarni o'zimiz ishlab chiqamiz»), keys-stadi orqali hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, munozara va debatlar o'quvchida dalillar bilan fikr bildirish ko'nikmasini rivojlantiradi. Loyiha ishlari, masalan, sinf yoki maktab nizomini yaratish bolani jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Kichik yoshdagilar uchun ertak, hikoya va multfilmlarni tahlil qilish adolat va mas'uliyat tushunchalarini tushunarli tarzda yetkazadi. Huquqshunoslar bilan uchrashuvlar va huquqiy bilimlar tanlovlari esa o'rganilgan materialni mustahkamlaydi. Bu usullar bolani passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, bilimni tajriba bilan bog'laydi.

Raqamli muhit va yangi vazifalar

Bugungi bola axborot makonida ko'p vaqt o'tkazadi. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, internetda xulq-atvor madaniyati, bulling va kiberzo'ravonlikning oldini olish, mualliflik huquqiga rioya qilish kabi mavzular huquqiy tarbiya mazmunidan o'rin olishi zarur. Bu bolalarni xavflardan asrabgina qolmay, ularda mas'uliyatli raqamli fuqarolik ko'nikmasini ham shakllantiradi.

Amaliyotdagi muammolar

Amaliyotda huquqiy tarbiyaning tarqoq va tizimsizligi, mazmunning ko'pincha nazariy va hayotdan uzoqligi, oila va maktab hamkorligining yetarli emasligi, pedagoglarning huquqiy tayyorgarligi darajasi turlichaligi kabi kamchiliklar uchraydi. Ularni bartaraf etish uchun izchil dastur, metodik qo'llanmalar va o'qituvchilar malakasini oshirish tizimi zarur.

Natijalar va muhokama

Tahlil shuni ko'rsatadiki, huquqiy madaniyat poydevori quyidagi shartlar uyg'unlashgandagina mustahkam bo'ladi: yoshga mos izchil mazmun, oila va pedagogning shaxsiy namunasi, interfaol va amaliy metodlar, oila, maktab va mahalla hamkorligi hamda bolaning fikri va qadr-qimmatiga hurmat muhiti. Bu omillardan birining yetishmasligi tarbiya samarasini pasaytiradi. Ayniqsa, so'z bilan amal o'rtasidagi tafovut bolada huquqqa nisbatan ishonchsizlik uyg'otadi.

Xulosa

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich, oila va ta'lim muassasasi hamkorligida, shaxsiy namuna va interfaol metodlar asosida shakllantirilgandagina barqaror bo'ladi. Bugungi bolani qonunga hurmat, adolatga intilish va mas'uliyat ruhida tarbiyalash ertangi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevoridir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi takliflar beriladi: maktabgacha va maktab ta'limida huquqiy tarbiya mazmunini yoshga mos izchil dasturga solish, pedagoglar uchun huquqiy-metodik kurslarni kengaytirish, ota-onalar uchun huquqiy-pedagogik maktab faoliyatini yo'lga qo'yish hamda raqamli huquqiy savodxonlik mavzusini ta'lim mazmuniga kiritish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

2. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya (BMT, 1989).

3.O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni.

4. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni.

5. Huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyat masalalariga bag'ishlangan ilmiy-pedagogik adabiyotlar.

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash: milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar

Maxamadov Mashrabjon Boyxurozovich
Zafarobod tumani 10-maktab
Bobonazarov Sulton Qahhor o‘g’li
Zafarobod tumani 3-maktab

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlashning pedagogik va psixologik asoslari, uning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati hamda samarali profilaktik usullari yoritilgan. O‘quvchilarning xulq-atvori, hissiy holati, oilaviy muhiti, tengdoshlari bilan munosabatlari va o‘quv faoliyatidagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash orqali yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarning oldini olish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari, oilaparvarlik, mahalla hamkorligi, kattalarga hurmat, mehr-oqibat va o‘zaro mas’uliyat tamoyillariga asoslangan holda xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan ishlash yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Xavf guruhi, o‘quvchi, barvaqt aniqlash, maktab psixologi, profilaktika, pedagogik kuzatuv, oilaviy muhit, milliy qadriyatlar, mahalla hamkorligi, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические основы раннего выявления учащихся, относящихся к группе риска, в образовательных учреждениях, его значение в образовательном процессе и эффективные профилактические методы. Особое внимание уделяется предотвращению возможных проблем путем своевременного выявления изменений в поведении, эмоциональном состоянии, семейной обстановке, отношениях со сверстниками и учебной деятельности учащихся. Также анализируются способы работы с учащимися группы риска, основанные на национальных

ценностях узбекского народа, семье, соседском сотрудничестве, уважении к взрослым, доброте и взаимной ответственности.

Ключевые слова: группа риска, учащийся, раннее выявление, школьный психолог, профилактика, педагогическое наблюдение, семейная обстановка, национальные ценности, соседское сотрудничество, социальная адаптация, психологическая поддержка.

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological foundations for the early identification of at-risk students in educational institutions, the significance of this process within the educational system, and effective preventive methods. Particular attention is paid to preventing potential problems through the timely identification of changes in students' behavior, emotional state, family environment, peer relationships, and academic performance. Furthermore, the article analyzes approaches to working with at-risk students based on Uzbek national values and principles such as devotion to family, *mahalla* (community) cooperation, respect for elders, compassion, and mutual responsibility.

Keywords: At-risk group, student, early identification, school psychologist, prevention, pedagogical observation, family environment, national values, “mahalla” cooperation, social adaptation, psychological support.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning ruhiy salomatligi, ijtimoiy moslashuvi, xulq-atvori va ma’naviy kamolotini qo‘llab-quvvatlash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim jarayonida ayrim o‘quvchilar turli sabablarga ko‘ra psixologik, ijtimoiy yoki pedagogik qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Oiladagi kelishmovchiliklar, ota-ona e’tiborining yetishmasligi, tengdoshlar tomonidan kamsitilish, o‘qishdagi

muvaffaqiyatsizlik, hissiy zo‘riqish va ijtimoiy muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar shular jumlasidandir. Bunday holatlar o‘z vaqtida aniqlanmasa, bolaning ta’lim olishiga, shaxsiy rivojlanishiga va jamiyat bilan munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash, ularning ehtiyojlarini to‘g‘ri baholash va individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatish dolzarb pedagogik-psixologik masala hisoblanadi.

Ta’kidlash joizki, xavf guruhiga mansub o‘quvchi deganda muayyan qiyinchiliklar yoki noqulay sharoitlar ta’sirida qo‘shimcha e’tibor va yordamga ehtiyoj sezayotgan bola tushuniladi. Bu tushuncha o‘quvchini salbiy tavsiflash yoki unga tamg‘a qo‘yish uchun emas, balki uning huquqlari, manfaatlari va rivojlanishini himoya qilish uchun qo‘llanilishi lozim.

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlashning nazariy asoslari

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni aniqlash murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u pedagogik kuzatuv, psixologik baholash, ijtimoiy sharoitlarni o‘rganish hamda ota-onalar bilan hamkorlikni o‘z ichiga oladi.

O‘quvchining xulq-atvori yoki o‘zlashtirishidagi muayyan o‘zgarishlar har doim ham jiddiy muammoni anglatmaydi. Ayrim hollarda bunday o‘zgarishlar yosh xususiyatlari, vaqtinchalik hissiy kechinmalar yoki o‘quv yuklamasining ortishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun xavf omillarini aniqlashda bir martalik kuzatuvga emas, balki vaziyatni muntazam va har tomonlama o‘rganishga tayanish zarur.

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan ishlashda quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, oilaviy muhit. Oiladagi nizolar, bolaning tarbiyasiga yetarli e’tibor berilmasligi, iqtisodiy qiyinchiliklar yoki ota-onaning uzoq vaqt davomida farzandidan alohida yashashi uning ruhiy holatiga ta’sir qilishi mumkin. Biroq oilaning moddiy

ahvoli yoki oilaviy tarkibning o‘zi bolani xavf guruhiga kiritish uchun asos bo‘la olmaydi.

Ikkinchidan, ta’lim faoliyatidagi qiyinchiliklar. O‘quvchining darslarga muntazam qatnashmasligi, o‘zlashtirish darajasining keskin pasayishi, topshiriqlarni bajarishda qiynalishi yoki maktabga nisbatan qiziqishining susayishi qo‘shimcha e’tibor talab qiladigan belgilar bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, psixologik holat. Doimiy xavotir, tushkun kayfiyat, o‘ziga ishonchsizlik, yolg‘izlik hissi, tez jahllanish yoki muloqotdan chekinish kabi holatlar bolaning psixologik yordamga ehtiyoji borligini ko‘rsatishi mumkin.

To‘rtinchidan, ijtimoiy munosabatlar. Tengdoshlari bilan tez-tez nizolashish, jamoaga qo‘shilishda qiynalish, kamsitilish yoki zo‘ravonlikka duch kelish o‘quvchining ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur omillarni birgalikda tahlil qilish o‘quvchining holatini to‘g‘ri tushunish va unga mos yordam choralarini belgilash imkonini beradi.

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash usullari

O‘quvchilar bilan olib boriladigan profilaktik ishlarning samaradorligi muammoni qanchalik erta aniqlash va unga qanchalik to‘g‘ri yondashishga bog‘liq. Shu maqsadda ta’lim muassasalarida bir qator pedagogik va psixologik usullardan foydalanish mumkin.

2.1. Pedagogik kuzatuv

Pedagogik kuzatuv o‘quvchining kundalik faoliyati, darsdagi ishtiroki, tengdoshlari bilan munosabati va xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni muntazam o‘rganishga asoslanadi.

Sinf rahbari va fan o‘qituvchilari o‘quvchining darslarga qatnashishi, topshiriqlarni bajarishi, jamoaviy ishlardagi ishtiroki hamda hissiy holatiga e’tibor qaratishlari lozim.

Bunda o‘quvchini boshqa bolalar bilan taqqoslash, uning xatti-harakatlarini shoshilinch baholash yoki kichik xatolari uchun salbiy xulosalar chiqarishdan saqlanish kerak. Kuzatuvning asosiy maqsadi

aybdor izlash emas, balki o‘quvchining xatti-harakati ortida turgan sabablarni tushunishdir.

2.2. Psixologik diagnostika

Maktab psixologi o‘quvchining yosh xususiyatlari va individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda suhbat, kuzatuv, so‘rovnoma va tegishli psixodiagnostik metodikalardan foydalanishi mumkin.

Psixologik diagnostika orqali quyidagi jihatlarni o‘rganish mumkin:

- hissiy holat va xavotir darajasi;
- o‘ziga bo‘lgan ishonch;
- muloqot qilish ko‘nikmalari;
- nizoli vaziyatlarni hal qilish usullari;
- o‘qishga bo‘lgan munosabat;
- ijtimoiy moslashuv darajasi;
- yordam va qo‘llab-quvvatlashga bo‘lgan ehtiyoj.

Psixologik tekshiruv natijalari o‘quvchini biror tashxis bilan belgilash uchun emas, balki uning muammolarini tushunish va tegishli yordamni rejalashtirish uchun xizmat qilishi kerak. Zarurat tug‘ilganda tegishli mutaxassislarga murojaat qilish tavsiya etiladi.

2.3. Ota-onalar bilan suhbat

Ota-onalar farzandining kundalik hayoti, qiziqishlari, odatlari va hissiy holati haqida muhim ma’lumotlarga ega. Shu sababli ular bilan muntazam va samimiy muloqot qilish xavf omillarini barvaqt aniqlashda katta ahamiyatga ega.

Suhbat davomida ota-onaga ayblov yoki tanbeh berish o‘rniga, bolaning holatini birgalikda tushunish va muammoni hal qilish yo‘llarini izlash taklif etilishi kerak.

Masalan, o‘quvchining darslarga qiziqishi pasaygan bo‘lsa, uning uyqu tartibi, oiladagi kundalik sharoiti, o‘qishdagi qiyinchiliklari va hissiy kechinmalarini ehtiyotkorlik bilan o‘rganish mumkin.

2.4. Ijtimoiy muhitni o‘rganish

O‘quvchining rivojlanishiga oila, maktab, mahalla va tengdoshlar muhiti birgalikda ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois xavf

omillarini aniqlashda ushbu muhitlarning o‘zaro munosabatlarini hisobga olish muhimdir.

Bunda bolaning oilaviy sharoitini o‘rganish uning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilgan holda, maxfiylik talablariga rioya etib amalga oshirilishi lozim. Oila haqidagi ma’lumotlarni asossiz tarqatish yoki bolani mahalla oldida muhokama qilish mumkin emas.

3. O‘zbek milliy qadriyatlari asosida profilaktik ishlarni tashkil etish

O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlari yosh avlodni tarbiyalashda muhim ma’naviy asos bo‘lib xizmat qiladi. Oilaparvarlik, mehr-oqibat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, hamjihatlik, bag‘rikenglik va o‘zaro yordam kabi fazilatlar o‘quvchilarning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishida alohida o‘rin tutadi.

Xavf guruhiga mansub o‘quvchilar bilan ishlashda milliy qadriyatlardan samarali foydalanish ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, jamiyatga daxldorlik hissini oshirish va ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Oila va maktab hamkorligi

O‘zbek oilalarida farzand tarbiyasiga alohida e’tibor qaratiladi. Ota-onaning farzand bilan samimiy suhbatlashishi, uning fikrini tinglashi, qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashi va yutuqlarini e’tirof etishi bolaning sog‘lom rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maktab va ota-onalar hamkorligi faqat muammo yuzaga kelganda emas, balki muntazam ravishda tashkil etilishi kerak. Ota-onalar yig‘ilishlari, individual maslahatlar, tarbiyaviy suhbatlar va oilaviy hamkorlik tadbirlari bu borada samarali vositalardir.

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlik

Mahalla o‘zbek jamiyatida ijtimoiy hamjihatlik va o‘zaro ko‘mak maskani sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ta’lim muassasasi, oila va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik bolalarning tarbiyasi hamda ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Mahalla faollari va tegishli mutaxassislar bilan hamkorlikda o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va san’at

to‘garaklariga jalb qilish, kitobxonlikni rivojlantirish hamda kasb-hunarga yo‘naltirish kabi ishlarni amalga oshirish mumkin.

Biroq bunday hamkorlik bolaning shaxsiy hayotiga aralashish yoki uning muammolarini omma oldida muhokama qilishga aylanmasligi kerak. Yordam jarayonida bolaning manfaatlari va maxfiyligi ustuvor bo‘lishi lozim.

Milliy tarbiya va zamonaviy psixologik yondashuv uyg‘unligi

Milliy qadriyatlar bolada insoniylik, mas’uliyat, hurmat va hamjihatlik tuyg‘ularini shakllantiradi. Zamonaviy psixologik yondashuvlar esa uning hissiy ehtiyojlarini tushunish, individual xususiyatlarini hisobga olish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shu sababli tarbiya jarayonida milliy an’analar va ilmiy asoslangan psixologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir. Bunda intizom talablarini belgilash bilan bir qatorda, bolaning fikrini tinglash, his-tuyg‘ularini tan olish va xatolarini tuzatishi uchun imkoniyat yaratish muhim hisoblanadi.

4. Xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan individual ishlash yo‘llari

O‘quvchilar bilan ishlashda yagona yondashuvdan foydalanish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Chunki har bir bolaning oilaviy sharoiti, qobiliyati, qiziqishlari va psixologik ehtiyojlari o‘ziga xosdir.

Shuning uchun xavf omillari aniqlangan o‘quvchi bilan individual ishlash rejasini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Ushbu reja quyidagi yo‘nalishlarni qamrab olishi mumkin:

Birinchi yo‘nalish — ishonchli munosabat o‘rnatish. O‘quvchi o‘z fikrlarini erkin ifoda eta oladigan, o‘zini xavfsiz his qiladigan muhit yaratilishi kerak. Pedagog va psixolog bolani diqqat bilan tinglashi, uning his-tuyg‘ulariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi lozim.

Ikkinchi yo‘nalish — individual ehtiyojlarni aniqlash. O‘quvchining qiyinchiliklari, kuchli tomonlari, qiziqishlari va yordamga bo‘lgan ehtiyoji o‘rganiladi. Muammoning sababi

aniqlanmasdan turib, faqat xulq-atvorni o‘zgartirishga urinish yetarli samara bermasligi mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish. O‘quvchining ehtiyojidan kelib chiqib, individual suhbatlar, hissiyotlarni boshqarish mashqlari, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish usullaridan foydalaniladi.

To‘rtinchi yo‘nalish — ijobiy faoliyatga jalb qilish. Sport, musiqa, tasviriy san’at, kitobxonlik, hunarmandchilik va boshqa mashg‘ulotlar o‘quvchining qiziqishlarini rivojlantirishga, bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishiga va o‘z qobiliyatini namoyon etishiga yordam beradi.

Beshinchi yo‘nalish — natijalarni muntazam kuzatish. Ko‘rsatilgan yordamning samarasi o‘quvchining davomatidagi, o‘zlashtirishidagi, kayfiyatidagi va ijtimoiy munosabatlaridagi o‘zgarishlar asosida baholanadi. Zaruratga qarab individual ish rejasi qayta ko‘rib chiqiladi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan ishlashda jazo, tahdid, kamsitish va omma oldida tanbeh berish kabi usullardan foydalanish mumkin emas. Bunday yondashuvlar muammoni chuqurlashtirishi va o‘quvchining kattalarga bo‘lgan ishonchini susaytirishi mumkin.

Xavf guruhidagi o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashda maktab psixologining o‘rni

Maktab psixologi o‘quvchilarning ruhiy holatini o‘rganish, psixologik qiyinchiliklarni barvaqt aniqlash, profilaktik tadbirlarni tashkil etish va zarur hollarda mutaxassislar bilan hamkorlik qilishda muhim vazifalarni bajaradi.

✓ Psixologning faoliyati quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

-o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini o‘rganish;

-psixologik xavf omillarini aniqlash va baholash;

-o‘quvchilarning o‘ziga ishonchini oshirishga qaratilgan mashg‘ulotlar tashkil etish;

-hissiy zo‘riqish va nizoli vaziyatlarning oldini olish;

-ota-onalar va pedagoglarga psixologik maslahatlar berish;

-maktabda sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish;

-zo‘ravonlik yoki bolaning xavfsizligiga tahdid mavjud bo‘lgan vaziyatlarda tegishli himoya choralarini ko‘rishga ko‘maklashish.

Psixologik yordamning muhim shartlaridan biri maxfiylikka rioya qilishdir. O‘quvchining shaxsiy ma’lumotlari va suhbat davomida olingan ma’lumotlar faqat tegishli kasbiy va huquqiy asoslar mavjud bo‘lganda, zarur doirada oshkor etilishi mumkin. Agar bolaning hayoti yoki sog‘lig‘iga jiddiy xavf tug‘ilsa, uning xavfsizligini ta’minlash uchun belgilangan tartibda tegishli mutaxassislar va mas’ul tashkilotlarga murojaat qilinishi lozim.

Bundan tashqari, maktab psixologi pedagoglar bilan hamkorlikda muammolarni faqat alohida o‘quvchi doirasida emas, balki sinfdagi umumiy muhit nuqtayi nazaridan ham tahlil qilishi kerak. Chunki ayrim hollarda o‘quvchining xulq-atvoridagi qiyinchiliklar sinfdagi kamsitish, nizolar yoki o‘zaro hurmatning yetishmasligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Xavf guruhidagi o‘quvchilar bilan ishlash samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar

Ta’lim muassasalarida xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash va qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Muntazam kuzatuv tizimini yo‘lga qo‘yish. Sinf rahbarlari va fan o‘qituvchilari o‘quvchilarning xulq-atvori, davomat va o‘zlashtirishidagi sezilarli o‘zgarishlarga e’tibor qaratishlari lozim.

2. O‘qituvchilarning psixologik savodxonligini oshirish. Pedagoglar uchun bolalardagi hissiy qiyinchiliklarni aniqlash, nizolarni boshqarish va samarali muloqotga oid seminarlar tashkil etish zarur.

3. Ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash. Farzand tarbiyasi, yosh davri xususiyatlari va bolalarning ruhiy ehtiyojlari haqida tushuntirish ishlari olib borilishi kerak.

4. Maktabda xavfsiz va do‘stona muhit yaratish. Kamsitish, haqoratlash, zo‘ravonlik va tengdoshlar tomonidan tazyiq o‘tkazish

holatlarining oldini olishga qaratilgan profilaktik tadbirlar muntazam tashkil etilishi lozim.

5. O‘quvchilarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash. Sport, san’at, fan va ijodiy to‘garaklar orqali bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ijobiy ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlash mumkin.

6. Individual yondashuvni ta’minlash. Har bir o‘quvchining muammosi va ehtiyoji alohida o‘rganilib, unga mos yordam shakli tanlanishi kerak.

7. Idoralararo hamkorlikni rivojlantirish. Zarur holatlarda ta’lim muassasasi, oila, mahalla, tibbiyot va bolalarni himoya qilish bilan shug‘ullanuvchi tegishli xizmatlar o‘rtasida hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi lozim.

8. Amalga oshirilgan ishlar samaradorligini baholash. O‘quvchining holatidagi ijobiy o‘zgarishlar muntazam tahlil qilinib, zaruratga qarab yordam choralari takomillashtirilishi zarur.

Ushbu tavsiyalarning izchil amalga oshirilishi o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash, ta’lim muhitida ishonch va hamjihatlikni rivojlantirish hamda turli salbiy holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, bolalarning sog‘lom rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. Bunday o‘quvchilarni aniqlashda pedagogik kuzatuv, psixologik diagnostika, ota-onalar bilan suhbat va ijtimoiy muhitni o‘rganish usullaridan kompleks foydalanish zarur.

O‘zbek xalqining mehr-oqibat, oilaparvarlik, hamjihatlik, insonparvarlik va o‘zaro yordam kabi milliy qadriyatlari xavf guruhidagi o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashda muhim tarbiyaviy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy an’analar zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Eng muhimi, har bir o‘quvchiga muammoli shaxs sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyatlariga ega bo‘lgan, tushunish va qo‘llab-

quvvatlashga muhtoj inson sifatida munosabatda bo‘lish kerak. Bolaning qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash, unga ishonch bildirish va zarur yordam ko‘rsatish orqali uning o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash mumkin.

Demak, xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlashning asosiy maqsadi ularni ajratib ko‘rsatish emas, balki har bir bolaning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda sog‘lom ijtimoiy muhitda kamol topishi uchun sharoit yaratishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

3.O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.

4.O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son.

5.Vygotskiy L. S. Pedagogik psixologiya. — Moskva.

6.G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent.

7. Davletshin M. G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. — Toshkent.

8.UNICEF. Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya.

9. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti. Bolalar va o‘smirlarning ruhiy salomatligi hamda farovonligiga oid metodik materiallar.

Ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari

Ibragimova Dildora
G‘allaorol tumani 63-maktab amaliyotchi psixologi
Alimova Feruza Abdurasulova
Baxmal tumani 38-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari, ularning nazariy asoslari va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilingan. Psixologik xizmatni muammoli vaziyatlarga javob berish bilan cheklamasdan, profilaktik, rivojlantiruvchi va tizimli faoliyat sifatida tashkil etish zarurati asoslangan. L.S. Vygotskiyning tarixiy-madaniy yondashuvi hamda K. Rodjersning shaxsga yo‘naltirilgan qarashlari asosida o‘quvchining individual xususiyatlari, ijtimoiy muhiti va emotsional ehtiyojlarini hisobga olishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish, ilmiy dalillarga asoslangan psixologik usullardan foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va psixologik xizmat natijalarini baholash masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik xizmat, ta’lim muhiti, profilaktika, ijtimoiy-emotsional o‘qitish, kasbiy kuyish, psixologik diagnostika, xavfsiz ta’lim muhiti.

Аннотация. В статье анализируются современные подходы к повышению эффективности психологических услуг в образовательных организациях, их теоретические основы и возможности практического применения. Обосновывается необходимость организации психологических услуг как профилактической, развивающей и систематической деятельности, не ограничивающейся реагированием на проблемные ситуации. На основе историко-культурного подхода Л.С. Выготского и личностно-ориентированных взглядов К. Роджерса подчеркивается важность учета индивидуальных особенностей, социальной среды и

эмоциональных потребностей учащегося. Также рассматриваются вопросы развития социально-эмоциональных навыков, использования психологических методов, основанных на научных данных, внедрения цифровых технологий и оценки результатов психологических услуг.

Ключевые слова: психологическая служба, образовательная среда, профилактика, социально-эмоциональное обучение, профессиональное выгорание, психологическая диагностика, безопасная образовательная среда

Abstract. This article analyzes modern approaches to enhancing the effectiveness of psychological services in educational institutions, exploring their theoretical foundations and possibilities for practical implementation. It argues for the necessity of structuring psychological services not merely as a response to problematic situations, but as a proactive, developmental, and systemic function. Drawing upon L.S. Vygotsky’s historical-cultural approach and Carl Rogers’ person-centered perspective, the article highlights the importance of considering a student’s individual characteristics, social environment, and emotional needs. Furthermore, it examines the development of social-emotional skills, the application of evidence-based psychological methods, the integration of digital technologies, and the evaluation of outcomes within psychological services.

Keywords: psychological service, educational environment, prevention, social-emotional learning, professional burnout, psychological diagnostics, safe educational environment.

Ta’lim tizimini rivojlantirish bugungi kunda o‘quvchi va talabalarning bilim darajasi bilan bir qatorda ularning psixologik farovonligini ta’minlashni ham taqozo etmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti maktabni nafaqat o‘qitish, balki ruhiy salomatlikni mustahkamlash maydoni sifatida ham ko‘rishni tavsiya qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ham ta’lim oluvchilarning shaxsiy rivojlanishi va xavfsiz ta’lim

muhitini yaratish muhim vazifa sifatida belgilangan [1]. Mazkur huquqiy normalar ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmatni tashkil etishda o‘quvchi shaxsining manfaatlari, ruhiy farovonligi va xavfsizligini ustuvor mezon sifatida belgilash zarurligini ko‘rsatadi.

Biroq amaliyotda maktab psixologining faoliyati ayrim hollarda muammoli vaziyatlar yuzaga kelganidan keyin ularga javob berish, individual suhbatlar o‘tkazish va tegishli hujjatlarni yuritish bilan cheklanib qolishi mumkin. Bunday yondashuv psixologik xizmatning profilaktik, rivojlantiruvchi va muhitni takomillashtiruvchi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi. Psixologik xizmat samaradorligini oshirish uchun o‘quvchilarda muammolar paydo bo‘lishini kutmasdan, ularning emotsional holati, ijtimoiy munosabatlari, moslashuv darajasi va psixologik ehtiyojlarini muntazam o‘rganish muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, maktab psixologi faoliyatining asosiy vazifasi faqat mavjud muammolarni bartaraf etish emas, balki muammolar xavfini kamaytirish, shaxsiy resurslarni rivojlantirish va sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Psixologik xizmatning nazariy asoslarini tahlil qilishda L.S. Vygotskiyning tarixiy-madaniy yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit, kattalar bilan muloqot va hamkorlikdagi faoliyat bilan uzviy bog‘liq. Rivojlanish jarayonida o‘quvchi mustaqil bajara oladigan vazifalar bilan kattalar yoki tengdoshlari ko‘magida bajara oladigan vazifalar o‘rtasidagi farqni hisobga olish ta’limiy va psixologik yordamni to‘g‘ri tashkil etishga imkon beradi [2]. Maktab psixologi mazkur yondashuvdan kelib chiqib, o‘quvchining xulq-atvorini faqat individual xususiyatlar bilan izohlamasdan, uning oilaviy muhiti, sinfdagi munosabatlari, pedagoglar bilan muloqoti va ta’lim sharoitlarini ham tahlil qilishi zarur. Masalan, darsda faollik ko‘rsatmayotgan o‘quvchining holatini faqat motivatsiyaning pastligi bilan bog‘lash o‘rniga, tengdoshlari bilan munosabatlari, xato qilishdan qo‘rqishi, o‘ziga ishonchi va topshiriqning murakkablik darajasini birgalikda o‘rganish maqsadga muvofiq.

K. Rodjers tomonidan asoslangan shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa psixologik maslahat jarayonida empatiya, samimiylik va shaxsni shartsiz qabul qilishning ahamiyatini ochib beradi. Rodjersning fikricha, insonning konstruktiv o‘zgarishiga ko‘maklashuvchi munosabatda mutaxassisning samimiyligi, suhbatdoshning ichki kechinmalarini tushunishga intilishi va uni shaxs sifatida hurmat qilishi muhim shartlardan hisoblanadi [3].

Maktab psixologi faoliyatida bu tamoyillar o‘quvchini ayblamasdan tinglash, uning his-tuyg‘ularini inkor etmaslik, fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratish va maxfiylikni ta’minlash orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, xavotirlanish, tengdoshlar bilan nizolar, oilaviy qiyinchiliklar yoki o‘qishdagi muvaffaqiyatsizlik bilan bog‘liq holatlarda psixologning ishonchli munosabati o‘quvchining yordam so‘rashga tayyorligini oshirishi mumkin.

Amaliyotda psixologik xizmat ko‘pincha tor doirada, ya’ni muammoli holatlarga javob berish va hujjat yuritish bilan cheklanib qolmoqda. Bu xizmatning profilaktik va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi. Shu bois ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning zamonaviy yondashuvlarini tizimlashtirish va ularni qo‘llash shartlarini aniqlash muhimdir.

Psixolog muammoni individual xususiyat sifatida emas, “shaxs–muhit” munosabatlari tizimidagi nomutanosiblik sifatida baholaydi. Amalda bu quyidagilarni anglatadi: o‘quvchi bilan ishlash bilan bir qatorda o‘qituvchilar, ota-onalar va ma’muriyat bilan hamkorlik qilish, sinf va maktab muhitini (psixologik iqlim, o‘zaro munosabatlar madaniyati) diagnostika qilish hamda unga ta’sir ko‘rsatish. Xizmat samaradorligi bu holda faqat alohida maslahatlar soni bilan emas, butun muhitdagi o‘zgarishlar bilan baholanadi.

Ijtimoiy-emotsional o‘qitish o‘z-o‘zini anglash, hissiyotlarni boshqarish, empatiya, munosabat o‘rnatish va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy yondashuv psixolog qo‘llayotgan usullar samaradorligi ilmiy jihatdan tasdiqlangan bo‘lishini talab qiladi. Bu quyidagilarni nazarda tutadi: standartlashtirilgan va moslashtirilgan

diagnostik vositalardan foydalanish; ish boshida va oxirida o‘lchov o‘tkazish; natijalarni muntazam tahlil qilish. Samaradorlik mezonlari sifatida maktab muhiti ko‘rsatkichlari, darsga qatnashish va xulq-atvor dinamikasi, o‘quvchilar hamda ota-onalarning qoniqish darajasi va o‘qituvchilarning psixologik xizmatga murojaat qilish faolligi olinishi mumkin.

O‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan optimizm va chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar olib borish muammo paydo bo‘lgandan keyin emas, undan oldin ta’sir qilishga imkon beradi [4]. Bu o‘quvchilar bilan bir qatorda pedagoglar uchun ham dolzarb, chunki o‘qituvchining emotsional holati sinf muhitiga bevosita ta’sir qiladi. Shuning uchun pedagoglarning kasbiy kuyish (burnout) profilaktikasi psixologik xizmatning alohida yo‘nalishi bo‘lishi lozim.

Psixologik xizmatni olib borishda onlayn maslahat va ma’lumotlar bazasi psixologning ma’muriy yukini kamaytirib, vaqtni bevosita ishga yo‘naltirish imkonini beradi. Biroq maxfiylik va axborot xavfsizligi, kasbiy etika talablariga qat’iy rioya qilish shart. Yondashuvlarning barchasi psixologlarning malakasiga bog‘liq: supervizion yordam, amaliy treninglar va uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimi zarur.

Tahlil natijalariga ko‘ra, yuqoridagi yondashuvlar quyidagi shartlar bajarilgandagina samara beradi: ma’muriyat va pedagoglar xizmatni qo‘llab-quvvatlashi; psixologning vazifalari aniq belgilanishi va uni ortiqcha hujjatchilikdan xoli qilish; me’yoriy hujjatlarda profilaktika va monitoring faoliyatining o‘rni mustahkamlanishi; ota-onalar bilan hamkorlik mexanizmlarining mavjudligi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirish o‘quvchilarning psixologik farovonligini ta’minlash, shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, psixologik xizmatni faqat muammoli vaziyatlarni aniqlash va ularga javob berishga yo‘naltirish uning profilaktik hamda rivojlantiruvchi imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli maktab psixologi faoliyatini muntazam diagnostika, erta

profilaktika, individual maslahat, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar va psixologik ma’rifat yo‘nalishlari asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.Ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirish uchun uni reaktiv (muammoga javob beruvchi) modeldan proaktiv, ya’ni profilaktik va rivojlantiruvchi modelga o‘tkazish zarur.

Psixologik xizmat samaradorligini ta’minlashda pedagoglar, ota-onalar, maktab ma’muriyati va zarur hollarda boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, psixologik ishlar natijalarini faqat o‘tkazilgan tadbirlar yoki suhbatlar soni bilan emas, balki o‘quvchilarning emotsional holati, sinfdagi munosabatlar, xavfsizlik hissi va muammolar dinamikasidagi o‘zgarishlar orqali baholash lozim. Bunda shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi, kasbiy etika va qo‘llaniladigan diagnostik metodlarning ilmiy asoslanganligiga rioya qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. Vigotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

3. Rogers C.R. Client-Centered Therapy. – Boston: Houghton Mifflin, 1951.

4. Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M. Positive psychology: An introduction // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 5–14.

Oilaviy munosabatlarning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri

Kuchkarov Ziyodulla Abdushukurovich
G‘allaorol tumani 24-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Maqolada oilaviy munosabatlarning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri bog‘liqlik nazariyasi, ota-onalik uslublari, ekotizimli yondashuv, ijtimoiy-o‘rganish va oilaviy tizimlar nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Ota-ona va bola o‘rtasidagi hissiy aloqa, oiladagi psixologik iqlim, nizolar, ajrim, ota-onaning stressi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning bolaning emotsional holati, o‘zini baholashi, xulqi va ta’limga moslashuviga ta’sir mexanizmlari izohlanadi. Maqolada oilaviy muhitni baholashda bolani ayblamaslik, maxfiylikni saqlash, ota-onalar bilan hamkorlik qilish va zaruratda tegishli mutaxassislarga yo‘naltirish muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: oilaviy munosabatlar, bola psixologiyasi, hissiy bog‘liqlik, ota-onalik uslubi, oilaviy tizim, psixologik iqlim, psixologik xizmat, profilaktika.

Аннотация. В статье анализируется влияние семейных отношений на психологическое развитие детей на основе теории привязанности, стилей воспитания, экосистемного подхода, социального обучения и теории семейных систем. Объясняются механизмы влияния эмоциональной коммуникации между родителями и детьми, психологического климата в семье, конфликтов, развода, родительского стресса и социально-экономических условий на эмоциональное состояние, самооценку, поведение и адаптацию ребенка к обучению. В статье подчеркивается важность не обвинять ребенка, соблюдения конфиденциальности, сотрудничества с родителями и, при необходимости, направления к соответствующим специалистам при оценке семейной среды.

Ключевые слова: семейные отношения, детская психология, эмоциональная привязанность, стиль воспитания,

семейная система, психологический климат, психологическая помощь, профилактика.

Abstract. This article analyzes the impact of family relationships on children's psychological development, drawing upon attachment theory, parenting styles, the ecological systems approach, social learning theory, and family systems theory. It explains the mechanisms through which factors—such as the emotional bond between parent and child, the family's psychological climate, conflicts, divorce, parental stress, and socioeconomic conditions—influence a child’s emotional state, self-esteem, behavior, and adjustment to educational settings. The article emphasizes the importance of avoiding the blame of the child when assessing the family environment, maintaining confidentiality, collaborating with parents, and making referrals to appropriate specialists when necessary.

Keywords: family relationships, child psychology, emotional attachment, parenting style, family system, psychological climate, psychological service, prevention.

Oila bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi, hissiy xavfsizlik hissi, muloqot me’yorlari va o‘ziga munosabati shakllanadigan muhim ijtimoiy muhitdir. Bola oilada nafaqat nutq va xulq qoidalarini o‘zlashtiradi, balki his-tuyg‘ularni tanish, ifodalash, boshqarish, nizolarni hal qilish va boshqa insonlarga ishonish usullarini ham o‘rganadi. Shu sababli oiladagi munosabatlar bolaning rivojlanishini belgilaydigan yagona omil bo‘lmasa-da, u boshqa omillar — maktab, tengdoshlar, mahalla, madaniy qadriyatlar va moddiy sharoitlar bilan o‘zaro ta’sirlashuvchi muhim omildir [1].

Bugungi kunda psixologik xizmatga zarurat oiladagi hissiy sovuqlik, doimiy nizolar, zo‘ravonlik, ota-onaning yuqori stressi yoki izchil bo‘lmagan tarbiya usullari ayrim bolalarda xavotir, xulqdagi qiyinchiliklar, o‘zini past baholash va o‘qishga moslashish muammolari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi bilan belgilanadi. Bunday bog‘liqliklar har bir bolada bir xil natija bermaydi: bolaning

yoshi, temperamenti, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashi va himoya omillari ta’sirni kuchaytirishi yoki yumshatishi mumkin. Shuning uchun oilaviy muammolarni soddalashtirib, bolaning holatini faqat bitta sabab bilan izohlash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas.

Oilaviy munosabatlarning bola psixologik rivojlanishiga ta’sir mexanizmlarini asosiy psixologik nazariyalar yordamida tizimlashtirish hamda ta’lim muassasasidagi psixologik xizmat doirasida oilani qo‘llab-quvvatlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Biroq natijalarni madaniy kontekst, oilaning resurslari va bolaning individual xususiyatlaridan ajratib talqin qilish mumkin emas. E.G. Eydemiller va V.V. Yustitskis oilaviy munosabatlar hamda oilaviy psixoterapiya masalalarini klinik nuqtayi nazardan tahlil qilgan [2]. Mualliflarning yondashuviga ko‘ra, oiladagi munosabatlarning buzilishi, nizolarning muntazam takrorlanishi va o‘zaro hissiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi oila a’zolarining psixologik farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, bolalar ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar, tarbiyaviy talablarning izchilligi va oiladagi hissiy muhit ta’sirida o‘zlarining xavfsizlik hissi, o‘ziga bo‘lgan munosabati hamda muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Shu jihatdan, oilaviy muammolarni aniqlash va bartaraf etishda oilaviy diagnostika, psixologik maslahat hamda zarur hollarda oilaviy psixoterapiya usullaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

A. Banduraning ijtimoiy-o‘rganish nazariyasi esa bolalar kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularga taqlid qilish orqali muloqot, tajovuzni ifodalash yoki muammoni hal qilish usullarini o‘zlashtirishini izohlaydi [3]. Bu nazariyalar oilaviy muhitni faqat ota-onaning individual xususiyati bilan emas, balki kundalik o‘zaro ta’sirlar va ijtimoiy sharoitlar majmuasi sifatida o‘rganishga yordam beradi.

Hissiy bog‘liqlik va psixologik xavfsizlik. Bola xafa bo‘lganda, qo‘rqqanda yoki yangi vaziyatga duch kelganda kattalardan taskin va yo‘l-yo‘riq izlaydi. Kattalar bolaning hissiyotini inkor qilmasdan tinglasa, ehtiyojini imkon qadar izchil tushunsa va xavfsiz chegaralarni belgilasa, bola asta-sekin o‘z hissiyotlarini nomlash va

boshqarish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Aksincha, doimiy masxara qilish, qoʻrqitish yoki mehrni faqat shartli ravishda koʻrsatish bolada rad etilishdan qoʻrqish yoki yordam soʻrashdan tiyilish kabi reaksiyalarni kuchaytirishi mumkin. Bu holatlar muqarrar oqibat emas, balki ehtimoliy xavf omillaridir.

Ota-onalik uslubi va oʻzini baholash. Tarbiyada ikki jihatni muvozanatlash muhim: iliqlik va qoʻllab-quvvatlash, shuningdek yoshga mos talab va chegaralar. Haddan tashqari nazorat, bolaning fikrini eshitmaslik yoki jazoga tayanish mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini cheklashi mumkin. Boshqa tomondan, chegaralar va izchil qoidalar yoʻqligi ham bolaga oʻz xatti-harakatini boshqarishni oʻrganishda qiyinchilik tugʻdirishi mumkin. Avtoritativ yondashuv — talabchanlikni hurmat, tushuntirish va muloqot bilan uygʻunlashtirish — bolaning mustaqilligi va mas’uliyatini qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiladi [4]. Bunda intizomning maqsadi itoatkorlikni har qanday narxda ta’minlash emas, balki oʻzini boshqarish va boshqalarni hurmat qilish koʻnikmalarini shakllantirishdir.

Oilaviy tizim va nizolar. Oiladagi ziddiyatlar mavjudligining oʻzi har doim rivojlanish buzilishiga olib kelmaydi; muhim jihat — nizoning tez-tezligi, keskinligi, davomiyligi va qanday hal qilinishidir. Kattalar kelishmovchilikni haqorat va tahdidsiz muhokama qilib, murosaga kela olsa, bola nizolarni konstruktiv hal etish modelini kuzatadi. Doimiy janjal, bolani ota-onalardan birining tarafini olishga majburlash yoki uni kattalar oʻrtasidagi nizoga vositachi qilish esa hissiy bosimni kuchaytirishi mumkin. Ajrim yuz berganda ham bolaning moslashuvi ota-onalar oʻrtasidagi hamkorlik, barqaror kundalik tartib, xavfsizlik va bolaning har ikki ota-ona bilan munosabatlariga oid vaziyatga bogʻliq. Shuning uchun ajrimning oʻzini yagona sabab sifatida koʻrsatishdan saqlanish lozim [5].

Ota-onaning stressi va ijtimoiy kontekst. Moliyaviy qiyinchiliklar, ish bilan bogʻliq zoʻriqish, sogʻliq muammolari yoki ijtimoiy tayanchning yetishmasligi ota-onaning sabr-toqati va hissiy mavjudligiga ta’sir qilishi mumkin. Ekotizimli yondashuv oilaning

resurslarini ham hisobga olishni talab etadi: yaqin qarindoshlar koʻmagi, maktab bilan hamkorlik, ijtimoiy xizmatlar va xavfsiz jamoa muhiti xavf omillarini yumshatishi mumkin. Shu bois ota-onaga maslahat berishda faqat uning xatti-harakatini tanqid qilish emas, balki amaliy toʻsiqlar va mavjud qoʻllab-quvvatlash manbalarini aniqlash muhim.

Maktab psixologik xizmati bilan bogʻliqlik. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 12-iyuldagi 577-son qarori bilan tasdiqlangan nizom umumiy oʻrta va oʻrta maxsus davlat ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni tashkil etish masalalarini belgilaydi[6].Hujjatda psixologik xizmat pedagoglar, tibbiyot xodimlari, ota-onalar va boshqa hamkorlar bilan aloqada ishlashi koʻzda tutilgan. Shu jihatdan maktab psixologi oilaviy munosabatlarni baholashda oilani ayblovchi yoki nazorat qiluvchi shaxs sifatida emas, balki bolaning manfaatlari va xavfsizligini koʻzlab, hamkorlikka yordam beruvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Psixologik xizmatni tashkil etishning amaliy modeli. Ta’lim muassasasida oilani qoʻllab-quvvatlash quyidagi uzviy bosqichlar asosida tashkil etilishi mumkin:

1. Ehtiyojni aniqlash va dastlabki murojaat. Oʻqituvchi, ota-ona yoki bolaning murojaati asosida muammoning mazmuni aniqlanadi. Suhbatda bolaning kuchli tomonlari, kundalik faoliyati, tengdoshlari bilan aloqasi, oʻqishdagi oʻzgarishlar va oiladagi resurslar ham soʻraladi. Dastlabki suhbatning vazifasi tashxis qoʻyish emas, yordamga ehtiyojni va xavfsizlik bilan bogʻliq holatlarni aniqlashdir.

2. Psixologik-pedagogik baholash. Zaruratga koʻra yoshga mos kuzatish, suhbat, ota-ona va pedagoglardan ma’lumot olish hamda ishonchli, valid metodikalardan foydalaniladi. Bitta test natijasi asosida bola yoki oilaga yorliq qoʻyilmaydi; ma’lumotlar turli manbalar bilan solishtiriladi. Baholash bolaning roziligi va yoshi, qonuniy vakillarning ishtiroki hamda maxfiylik qoidalariga rioya etgan holda amalga oshiriladi.

3. Profilaktika va psixologik ma’rifat. Ota-onalar uchun hissiy savodxonlik, ijobiy intizom, faol tinglash, nizolarni tinch yoʻl bilan

hal qilish, raqamli muhit xavfsizligi va yosh davri xususiyatlariga bag‘ishlangan seminarlar tashkil etiladi. Sinf miqyosida esa empatiya, o‘zini boshqarish, yordam so‘rash va tengdoshlar bilan sog‘lom muloqot ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

4. Individual maslahat va rivojlantiruvchi yordam. Ota-onaga bolaning xatti-harakatini faqat “itoatsizlik” deb baholamasdan, uning ortidagi ehtiyoj, hissiyot yoki qiyinchilikni aniqlash tavsiya etiladi. Psixolog ota-onaga aniq kuzatiladigan maqsadlar qo‘yishda yordam beradi: masalan, har kuni 10–15 daqiqa telefonsiz, bolaga yo‘naltirilgan suhbat; oilaviy qoidalarni birgalikda belgilash; jazolash o‘rniga oqibatni tushuntirish; bolaning ijobiy xatti-harakatlarini aniq e’tirof etish. Bu misollar individual vaziyatga moslashtirilishi kerak.

5. Hamkorlik va yo‘naltirish. Muammo maktab psixologining vakolati yoki imkoniyatidan tashqarida bo‘lsa, ota-ona bilan kelishgan holda tegishli klinik psixolog, shifokor, ijtimoiy xizmat yoki bolalarni himoya qilish tizimiga yo‘naltirish amalga oshiriladi. Zo‘ravonlik, o‘ziga zarar yetkazish xavfi yoki bolaning bevosita xavfsizligiga tahdid aniqlansa, maxfiylikni mutlaq saqlash va’dasi berilmaydi; amaldagi tartiblar bo‘yicha bolaning xavfsizligini ta’minlash ustuvor hisoblanadi.

6. Monitoring va natijani baholash. Yordam rejasining samaradorligi bolaning kayfiyati, davomat, sinfdagi munosabatlar, ota-ona va pedagog kuzatuvlari kabi ko‘rsatkichlar asosida qayta ko‘rib chiqiladi. Natijalar dastlabki holat bilan solishtiriladi, zarur bo‘lsa reja o‘zgartiriladi. Psixologik xizmat faoliyatida murojaatlar soninigina emas, balki yordamning o‘z vaqtida ko‘rsatilishi, hamkorlik sifati va bolaning farovonligidagi o‘zgarishlarni ham hisobga olish muhim.

Nazariy yondashuvlarni birgalikda ko‘rib chiqish oilaviy ta’sirni ko‘p omilli jarayon sifatida tushunishga imkon beradi. Bog‘liqlik nazariyasi bolaning xavfsizlik va hissiy javobga bo‘lgan ehtiyojini, ota-onalik uslublari kundalik talab va qo‘llab-quvvatlash muvozanatini, ijtimoiy-o‘rganish yondashuvi esa kattalar xulqining namuna sifatidagi rolini ko‘rsatadi. Ekotizimli va oilaviy tizim

yondashuvlari ushbu jarayonlarni ijtimoiy sharoit hamda oila a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirdan ajratmaslik zarurligini ta’kidlaydi.

Ta’lim muassasasidagi psixologik xizmat oilaviy muammolarni faqat aniqlash bilan cheklanmasdan, profilaktika, maslahat, ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish va zarur holatda idoralararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni qamrab olishi lozim. Shu bilan birga, maktab psixologi oilaviy munosabatlar haqida yakuniy hukm chiqaruvchi mutaxassis emas. U o‘z vakolati doirasida ma’lumot to‘playdi, bolaning manfaatini himoya qiladi va zarur bo‘lsa boshqa xizmatlar bilan hamkorlik qiladi.

Psixologik xizmatni tashkil etishda oilaviy psixologik iqlim, ota-onalarning stressi, bolaning emotsional farovonligi va maktabga moslashuv ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi munosabatlarni yosh guruhlari bo‘yicha o‘rganish, valid metodikalardan foydalanish va etika talablariga rioya qilish maqsadga muvofiq.

Oilaviy munosabatlar bolaning emotsional, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun muhim kontekst hisoblanadi. Hissiy jihatdan sezgir va izchil muloqot, yoshga mos talablar, ijobiy namuna hamda nizolarni konstruktiv hal qilish bolaning xavfsizlik hissi va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Aksincha, davomli keskinlik, kamsitish, qo‘rqitish va bolani kattalar nizosiga jalb qilish psixologik qiyinchiliklar xavfini oshirishi mumkin; biroq natijalar individual va ijtimoiy himoya omillariga ham bog‘liq.

Amaliy tavsiyalar:

1) ota-onalar bolaning hissiyotlarini tinglab, ularni kamsitmasdan munosabat o‘rnatish ko‘nikmasini shakllantirish;

2) maktab psixologi ota-onalar uchun muntazam ma’rifiy mashg‘ulotlar va maslahatlar tashkil etsin;

3) baholashda bir nechta manbadan olingan ma’lumot va bolaning kuchli tomonlari hisobga olinsin;

4) maxfiylik, kasbiy kompetensiya va bolani himoya qilish tamoyillariga rioya qilinsin;

5) murakkab yoki xavfli vaziyatlarda tegishli mutaxassis va xizmatlarga o‘z vaqtida yo‘naltirish ta’minlansin.

Shunday qilib, oilaviy munosabatlarni yaxshilash va bolalarning psixologik farovonligini qo‘llab-quvvatlash ota-ona, ta’lim muassasasi va mutaxassislar hamkorligini talab etadi. Psixologik xizmatning tizimli, profilaktik va bolaning manfaatlariga yo‘naltirilgan faoliyati oilaviy resurslarni kuchaytirish hamda ta’lim muhitida sog‘lom psixologik iqlimni shakllantirishga ko‘maklashishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bowlby, J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. — New York: Basic Books, 1988.

2. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. — СПб.: Питер, 2008. — 672 с.

3. Bandura, A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.

4. G‘ofurova M., Xalimjonov A. Oilaviy munosabatlarning o‘quvchi muvaffaqiyatiga bilvosita ta’siri: psixologik iqlimning ahamiyati // Scientific Horizon. — 2025. — Vol. 1, № 7. (Bibliografik ma’lumotlarni asl nashr bilan tekshirish lozim.)

5.Azimova R. Oilaviy ajrimlarning bola psixikasiga ta’siri // Journal of Natural and Applied Sciences in Uzbekistan. — 2024. (Jild, son va sahifalar asl manbadan to‘ldirilishi lozim.)

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda o‘yin faoliyatining roli

Saitqulova Madina
25-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi (3–7 yosh) bolalar nutqini rivojlantirishda o‘yin faoliyatining pedagogik-psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. L.S. Vygotskiy, J. Piaje, D.B. Elkonin va boshqa olimlarning qarashlari asosida o‘yinning nutqiy rivojlanishga ta’sir mexanizmlari yoritiladi. Tarbiyachi faoliyatida

qo‘llaniladigan o‘yin turlari (syujetli-rolli, didaktik, harakatli, teatrlashtirilgan o‘yinlar) nutqning lug‘at, grammatik, dialogik va bog‘lanishli nutq tomonlarini shakllantirishdagi o‘rni bo‘yicha tasniflanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, nutq rivojlanishi, o‘yin faoliyati, syujetli-rolli o‘yin, lug‘at boyligi, bog‘lanishli nutq, tarbiyachi.

Аннотация. В статье анализируется педагогическое и психологическое значение игровой деятельности в развитии речи у детей дошкольного возраста (3–7 лет). На основе взглядов Л.С. Выготского, Ж. Пиаже, Д.Б. Эльконина и других ученых выделены механизмы влияния игры на развитие речи. Типы игр, используемых в деятельности педагога (сюжетно-ролевые, дидактические, интерактивные, театральные игры), классифицируются по их роли в формировании лексических, грамматических, диалогических и коммуникативных аспектов речи.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, игровая деятельность, сюжетно-ролевая игра, лексика, коммуникативная речь, педагог.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological significance of play activities in the speech development of preschool-aged children (3–7 years old). Drawing on the perspectives of L.S. Vygotsky, J. Piaget, D.B. Elkonin, and other scholars, the mechanisms through which play influences speech development are examined. Various types of play employed by educators—such as role-playing, didactic, active (movement-based), and theatrical games—are classified according to their role in shaping specific aspects of speech, including vocabulary, grammar, dialogic interaction, and coherent discourse.

Keywords: preschool education, speech development, play activity, role-playing (thematic) game, vocabulary, coherent speech, educator.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan

biriga aylandi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun (2019) hamda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi bolaning intellektual, ijtimoiy-emotsional va nutqiy rivojlanishini bolani maktab ta’limiga tayyorlashning asosiy shartlaridan biri sifatida belgilaydi. Bu hujjatlarda bolaning rivojlanishi uning yoshi va individual xususiyatlariga mos, o‘yin va faoliyatga asoslangan muhitda amalga oshirilishi zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Nutq-bolaning fikrlashi, muloqoti va o‘z-o‘zini anglashining asosiy vositasi. Maktabgacha yoshda nutqiy rivojlanishning sezgir davri kuzatiladi: bola shu yillarda ona tilining tovush tizimini egallaydi, lug‘at zahirasini kengaytiradi, grammatik qoidalarni amaliy o‘zlashtiradi va dastlabki bog‘lanishli matnlarni tuza boshlaydi. Maktabgacha davrda yetarli rivojlanmagan nutq keyinchalik o‘qish va yozishni o‘zlashtirishda, muloqot madaniyatini shakllantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati — o‘yin. Shuning uchun nutqni rivojlantirishning eng samarali yo‘llaridan biri uni bolaning tabiiy faoliyati-o‘yin jarayoniga uyg‘unlashtirishdir. Ushbu maqolaning maqsadi -o‘yin faoliyatining nutq rivojlanishiga ta’sirini nazariy jihatdan asoslash va tarbiyachilar uchun amaliy yo‘nalishlarni belgilashdir.

Maktabgacha yoshda nutq rivojlanishining xususiyatlari

Maktabgacha yosh davri nutqning shakllanishida bir necha bosqichga ajratib o‘rganiladi. Dastlabki bosqichda (3–4 yosh) bola asosan ko‘rgazmali vaziyatga bog‘liq, qisqa jumlalar bilan so‘zlashadi; lug‘ati kundalik narsalar va harakatlar nomidan iborat bo‘ladi. O‘rta bosqichda (4–5 yosh) murakkab gaplar paydo bo‘ladi, bola “nima uchun?”, “qanday?” kabi savollar bera boshlaydi. Katta maktabgacha yoshda (5–7 yosh) nutq nisbatan mustaqil, izchil va mantiqiy tus oladi, bola kichik hikoyalar tuza oladi, o‘z fikrini asoslashga harakat qiladi.

Nutqning to‘rt asosiy tomoni bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi:

-tovush madaniyati — tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, fonematik eshitish;

-lug‘at boyligi — so‘z zahirasini kengaytirish, so‘zning ma’nosini anglash;

-grammatik to‘g‘rilik — so‘zlarni o‘zgartirish va bog‘lash, gap tuzish;

-bog‘lanishli nutq — dialog va monolog (hikoya, tavsif, mulohaza) shakllari.

O‘yinning nutq rivojlanishiga ta’sir mexanizmlari

L.S. Vygotskiy o‘yinni maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishining yetakchi omili deb baholab, o‘yinda bola “o‘z yoshidagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqoriroq, kundalik xatti-harakatidan ustunroq” harakat qilishini ta’kidlagan. Bu holat “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi bilan izohlanadi: o‘yin sharoitida bola mustaqil ravishda hali bajara olmaydigan nutqiy vazifalarni (masalan, rolga mos so‘zlashish, murakkab jumla tuzish) bajarishga qodir bo‘ladi.

D.B. Elkonin o‘yinda bolaning shartli vaziyat yaratishi, ya’ni predmetni boshqa predmetning o‘rnida ishlatishi (tayoqcha-termometr, kubik-telefon) belgili (simvolik) tafakkurni shakllantirishini, bu esa nutqning belgi-ramziy vazifasi bilan bevosita bog‘liq ekanini asoslagan. So‘z ham predmetning o‘rnini bosuvchi belgi bo‘lgani uchun, o‘yindagi o‘rin almashtirish harakatlari bolaning so‘zni predmetdan ajratib tushunishiga zamin yaratadi.

J. Piaje bolaning nutqini uning aqliy rivojlanishi bilan bog‘lab, o‘yinni bola atrof-muhitni o‘zlashtirishining muhim shakli sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, bolaning “egosentrik nutqi” asta-sekin ijtimoiylashadi; bu jarayonda tengdoshlar bilan o‘yin muloqoti hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki o‘yin sheriklari bilan kelishish, o‘z fikrini tushuntirish zaruriyati nutqni boshqalarga qaratilgan shaklga o‘tkazadi.

Yuqoridagi qarashlarni umumlashtirib, o‘yinning nutqqa ta’sirining quyidagi mexanizmlarini ajratish mumkin:

1. **Motivatsion mexanizm.** O‘yinda bola gapirishga ichki ehtiyoj sezadi: sherik bilan kelishish, rolni ijro etish, vaziyatni

tushuntirish uchun so‘z kerak bo‘ladi. Majburiy mashq o‘rniga tabiiy nutqiy faollik yuzaga keladi.

2. **Kommunikativ mexanizm.** Rolli o‘yinlarda bola turli muloqot vaziyatlarida (shifokor va bemor, sotuvchi va xaridor) turli nutqiy shakllarni sinab ko‘radi, nutq odobi va muloqot normalarini o‘zlashtiradi.

3. **Kognitiv mexanizm.** O‘rin almashtirish, rejalashtirish, o‘yin qoidalarini tushuntirish bolaning tafakkuri va nutqini birgalikda rivojlantiradi.

4. **Emotsional mexanizm.** Xavfsiz, quvnoq muhitda bola tortinchoqlikni yengadi, o‘zini erkin ifodalaydi; bu ayniqsa nutqi sust rivojlangan yoki kam gapiradigan bolalar uchun muhim.

Natijalar va muhokama: nutq rivojlantirishda qo‘llaniladigan o‘yin turlari

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, har bir o‘yin turi nutqning muayyan tomonini rivojlantirishga ko‘proq xizmat qiladi. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin.

Syujetli-rolli o‘yinlar

“Oila”, “Shifokor”, “Do‘kon”, “Sartaroshxona” kabi o‘yinlar bolaning dialogik nutqini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Bunda bola rolga mos so‘z va iboralarni qo‘llaydi, savol-javob qiladi, sherikka murojaat qiladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, rolli o‘yinda bolalarning nutqiy faolligi sinf mashg‘ulotiga nisbatan odatda yuqori bo‘ladi, chunki bola nutqni o‘z maqsadiga erishish vositasi sifatida ishlatadi. Tarbiyachi bu o‘yinlarda “ko‘rinmas yo‘naltiruvchi” sifatida ishtirok etib, savollar va namunaviy iboralar bilan o‘yinni boyitadi (“Shifokor, bemorga nima maslahat berasiz?”).

Didaktik o‘yinlar

Didaktik o‘yinlar lug‘atni boyitish va aniqlashtirish, grammatik shakllarni mustahkamlash uchun mo‘ljallangan. Ularning nutqiy yo‘nalishi bo‘yicha quyidagi guruhlarni ajratish mumkin:

-lug‘at o‘yinlari (“Bu nima?”, “Kim nima qiladi?”, “Qarama-qarshi so‘zni top”) -so‘zning ma’nosini, sinonim va antonimlarni o‘zlashtirish;

-grammatik o‘yinlar (“Bitta — ko‘p”, “Kichraytirib ayt”, “Nima yo‘q?”) — son, kelishik, kichraytirish shakllarini o‘zlashtirish;
-tovush o‘yinlari (“Birinchi tovushni top”, “Tovushli zanjir”) — fonematik eshitishni shakllantirish;
-tavsiflash o‘yinlari (“Topishmoq tuz”, “Men nimani ko‘rdim?”) — predmetni belgilari bo‘yicha tasvirlash, bog‘lanishli nutqqa tayyorlash.

Harakatli o‘yinlar va xalq o‘yinlari

Harakatli o‘yinlar nutq va harakatni uyg‘unlashtirishi bilan ajralib turadi. Qofiyali sanoqlar, qo‘shiqli va she’rli o‘yinlar tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini, nutqning ritmi va ohangini rivojlantiradi. O‘zbek xalq o‘yinlari (“Oq terakmi, ko‘k terak?”, “Beshtosh”, “Qizil olma” va boshqalar), shuningdek, xalq og‘zaki ijodi namunalari-alla, qo‘shiqcha, topishmoq, tez aytish — bolaning milliy til boyligi bilan tanishuvini ta’minlaydi va ona tiliga mehr uyg‘otadi.

Teatrlashtirilgan o‘yinlar

Ertak asosida sahnalashtirish, qo‘g‘irchoq, barmoq va soya teatrlari bog‘lanishli nutqni shakllantirishning yuqori darajadagi vositasi hisoblanadi. Bola ertak syujetini eslab qoladi, qahramonlar nutqini ifodali ijro etadi, intonatsiyadan foydalanadi. Bunda ifodali o‘qish ko‘nikmasi, xotira va tasavvur birgalikda rivojlanadi. Ertaklarni qayta hikoyalash va “davomini o‘ylab top” topshiriqlari monolog nutqni o‘stirishga xizmat qiladi.

Qurilish va ijodiy o‘yinlar

Konstruktor, qum, qurilish materiallari bilan o‘ynalganda bola o‘z harakatlarini so‘z bilan izohlaydi (“Men baland minora quryapman, chunki...”). Bunday “o‘ziga qaratilgan nutq” (L.S. Vygotskiy bo‘yicha) fikrlash va o‘zini boshqarishning muhim vositasi bo‘lib, keyinchalik ichki nutqqa aylanadi.

Tarbiyachining o‘rni

O‘yin nutqqa o‘z-o‘zidan emas, balki to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muhitda ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat:

-nutqiy muhit yaratish: guruh xonasida tabiat burchagi, kitob markazi, rolli o‘yin hududlari bo‘lishi, bolalar nutqini rag‘batlantiruvchi materiallar bilan ta’minlanishi;

-namuna bo‘lish: o‘z nutqining aniqligi, ravonligi va adabiy me’yorga mosligi -bola uchun asosiy nutqiy model;

-ochiq savollar berish: “ha/yo‘q” javobini talab qiladigan savollar o‘rniga “nima uchun?”, “nima bo‘lardi, agar...?” kabi savollarni ishlatish;

-individual yondashuv: tortinchoq va nutqi kam rivojlangan bolalarni kichik guruhli o‘yinlarga jalb qilish, ularning har bir urinishini qo‘llab-quvvatlash;

-oila bilan hamkorlik: ota-onalarga uy sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan oddiy so‘z o‘yinlari, birgalikda kitob o‘qish bo‘yicha tavsiyalar berish.

Muhim jihat shundaki, tarbiyachi bolaning nutqidagi xatolarni qattiq tuzatishdan ko‘ra, to‘g‘ri shaklni tabiiy ravishda takrorlab ko‘rsatishi (“Ha, sen *qo‘g‘irchoqni* yuvyapsan”) ma’qulroq. Bu bolaning gapirishga bo‘lgan ishtiyoqini susaytirmaydi va to‘g‘ri shaklni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Amaliy tavsiyalar

O‘yin orqali nutqni rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

1. Kun tartibida erkin o‘yin uchun yetarli vaqt ajratish; mashg‘ulotlarni o‘yin elementlari bilan boyitish.
2. Har bir o‘yinning nutqiy maqsadini (lug‘at, grammatika, dialog, monolog) oldindan belgilash va natijani kuzatib borish.
3. O‘yinlarni asta-sekin murakkablashtirish: oddiy jumlalardan bog‘lanishli hikoyaga, yakka nutqdan guruhli muloqotga o‘tish.
4. Xalq og‘zaki ijodi — ertak, topishmoq, maqol, qo‘shiqlardan muntazam foydalanish.
5. Nutq rivojlanishidagi kechikish alomatlari kuzatilganda, logoped yoki psixolog bilan hamkorlikda ishlash.
6. Raqamli vositalarni (ekran o‘yinlari, multfilmlar) me’yorda qo‘llash va ularni jonli muloqotning o‘rniga emas, uni to‘ldiruvchi vosita sifatida ko‘rish.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda o‘yin faoliyati samarali va tabiiy vosita ekanini ko‘rsatadi. O‘yin bolada gapirishga ichki ehtiyoj uyg‘otadi, lug‘atni boyitadi, grammatik shakllarni amaliy o‘zlashtirishga imkon beradi, dialogik va monolog nutqni shakllantiradi. Har bir o‘yin turi nutqning muayyan jihatini rivojlantirishga ko‘proq xizmat qilgani uchun tarbiyachi ularni maqsadli, tizimli va bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llashi lozim.

Tarbiyachining kasbiy tayyorgarligi, nutq madaniyati, ijodkorligi va oila bilan hamkorligi o‘yin faoliyatining nutqiy rivojlanishga ta’sirini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Kelgusida tadqiqotni mahalliy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘tkaziladigan eksperimental kuzatuvlar bilan davom ettirish, o‘yin turlarining samaradorligini miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr.
2. “Ilk qadam”: Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining davlat o‘quv dasturi. Toshkent, 2018.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999.
5. Эльконин Д.Б. Психология игры. Москва: Владос, 1999.
6. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. New York: W.W. Norton, 1962.
7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. Москва: Педагогика-Пресс, 1994.
8. Ушакова О.С. Развитие речи детей дошкольного возраста. Москва: Просвещение, 2011.
9. Bruner J. Child’s Talk: Learning to Use Language. New York: W.W. Norton, 1983.

O‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirishning psixologik omillari

Yuldasheva Zulfiya Burxonovna
Zomin tumani 31-maktab amaliyotchi psixologi
Abduazimova Xulkar Lutfulla qizi
Zomin tumani 17-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirishning psixologik omillari, stressli vaziyatlarning o‘quv faoliyati va shaxsiy rivojlanishga ta’siri hamda stressni yengib o‘tish mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilarning emotsional o‘zini o‘zi boshqarishi, ijobiy o‘zini baholashi, muammoli vaziyatlarga konstruktiv yondashuvi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi va kommunikativ ko‘nikmalarining stressga chidamlilikni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Ta’lim muhitida psixologik xavfsizlikni ta’minlash, pedagog va maktab psixologining hamkorligini rivojlantirish hamda o‘quvchilarda stressni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga doir ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: stress, stressga chidamlilik, psixologik barqarorlik, emotsional o‘zini o‘zi boshqarish, o‘quv motivatsiyasi, psixologik farovonlik, kognitiv baholash, koping strategiyalari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muhiti.

Аннотация. В данной статье представлен научно-теоретический анализ психологических факторов развития стрессоустойчивости у учащихся, влияния стрессовых ситуаций на успеваемость и личностное развитие, а также механизмов преодоления стресса. Подчеркивается важность эмоционального самоконтроля учащихся, позитивной самооценки, конструктивного подхода к проблемным ситуациям, социальной поддержки и коммуникативных навыков в формировании стрессоустойчивости. Разработаны научно-практические рекомендации по обеспечению

психологической безопасности в образовательной среде, развитию сотрудничества между учителями и школьными психологами, а также формированию у учащихся навыков управления стрессом.

Ключевые слова: стресс, стрессоустойчивость, психологическая стабильность, эмоциональное самоконтроль, мотивация к обучению, психологическое благополучие, когнитивная оценка, стратегии преодоления стресса, социальная поддержка, образовательная среда.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the psychological factors involved in developing stress resilience in students, the impact of stressful situations on academic performance and personal development, and the mechanisms for overcoming stress. It further explores the significance of students' emotional self-regulation, positive self-evaluation, constructive approaches to problematic situations, social support, and communication skills in the formation of stress resilience. Additionally, the article offers scientific and practical recommendations for ensuring psychological safety within the educational environment, fostering collaboration between educators and school psychologists, and developing stress management skills among students.

Keywords: stress, stress resilience, psychological stability, emotional self-regulation, academic motivation, psychological well-being, cognitive appraisal, coping strategies, social support, educational environment.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning psixologik salomatligi, emotsional barqarorligi va turli hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘tish qobiliyatini shakllantirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonidagi yuqori talablar, nazorat ishlari, imtihonlar, tengdoshlar bilan munosabatlar, ota-onalar kutayotgan natijalar hamda kelajak kasbini tanlash bilan bog‘liq ikkilanishlar o‘quvchilarda turli darajadagi psixologik zo‘riqishlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Stressli vaziyatlar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, axborotni eslab qolish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bir xil vaziyatda barcha o‘quvchilar bir xil emotsional va xulqiy reaksiyalarni namoyon etmaydi. Ayrim o‘quvchilar qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun samarali strategiyalarni tanlasa, boshqalarda xavotirlanish, o‘ziga ishonchsizlik, faoliyatdan qochish yoki muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish holatlari kuzatilishi mumkin. Bu farqlar shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, avvalgi tajribasi, vaziyatni baholash usuli va mavjud ijtimoiy resurslari bilan bog‘liq.

Shu nuqtayi nazardan, o‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirish masalasi ta’lim psixologiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Stressga chidamlilik o‘quvchining qiyin vaziyatlarda o‘z emotsional holatini boshqarishi, mavjud imkoniyatlarini to‘g‘ri baholashi, muammoni hal qilish yo‘llarini izlashga intilishi va zarur hollarda yordam so‘ray olishi bilan tavsiflanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, stressga chidamlilikni rivojlantirish faqat muammolar yuzaga kelganidan keyin psixologik yordam ko‘rsatishni emas, balki stressning oldini olish, sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish va o‘quvchilarda samarali moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Psixologik xizmatni tashkil etishda psixolog quyidagilarga amal qilish lozim:

- stress va stressga chidamlilik tushunchalarining psixologik mohiyatini ochib berish;
- stressga chidamlilikning shakllanishiga ta’sir etuvchi individual va ijtimoiy-psixologik omillarni tahlil qilish;
- stressli vaziyatlarning o‘quv faoliyati va emotsional holatga ta’sirini yoritish;
- o‘quvchilarda stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llarini aniqlash;
- ta’lim tashkilotlarida stressga chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni asoslash.

Stress va stressga chidamlilik tushunchalarining psixologik mohiyati

Stress insonning tashqi yoki ichki talablarni mavjud imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirish jarayonida yuzaga keladigan murakkab psixofiziologik va psixologik holatdir. U inson faoliyatiga, emotsional kechinmalariga, fikrlash jarayonlariga va xulq-atvoriga turlicha ta’sir koʻrsatishi mumkin.

Stressni faqat salbiy hodisa sifatida talqin qilish toʻgʻri emas. Muayyan darajadagi zoʻriqish insonni faoliyatga safarbar etishi va maqsad sari intilishini kuchaytirishi mumkin. Biroq stressning haddan tashqari kuchayishi yoki uzoq davom etishi ruhiy farovonlik, oʻquv faoliyati va shaxslararo munosabatlarga salbiy ta’sir koʻrsatishi ehtimolini oshiradi.

Oʻzbek psixologiyasida oʻquv faoliyatidagi qiyinchiliklar va aqliy zoʻriqishning psixologik omillarini tushuntirishda E.G‘. Gʻoziyevning umumiy psixologiyaga oid qarashlari muhim nazariy ahamiyatga ega. Oʻquv faoliyatini tashkil etish, bilish jarayonlari va shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish haqidagi psixologik yondashuvlar stressga chidamlilik muammosini tahlil qilishda ham qoʻllanishi mumkin. Xususan, oʻquvchining diqqatini boshqarishi, topshiriqni rejalashtirishi, ma’lumotlarni qayta ishlashi va oʻz faoliyatini nazorat qila olishi qiyin vaziyatlarda ruhiy zoʻriqishni kamaytirishga yordam beradigan omillar sifatida qaraladi.[1] Biroq bu fikrlarni Gʻoziyevning stressga chidamlilik boʻyicha bevosita empirik xulosalari sifatida emas, balki umumiy psixologik qarashlaridan kelib chiqadigan nazariy talqin sifatida keltirish maqsadga muvofiq. Oʻzbekistonda stressga chidamlilik masalasi yosh va pedagogik psixologiya, shaxs psixologiyasi, tibbiyot psixologiyasi hamda ta’lim psixologiyasi doirasida oʻrganib kelinmoqda. Jumladan, N.Z. Ismoilovaning oʻsmirlarda stressga barqarorlikni oshirishning psixologik determinantlariga bagʻishlangan ilmiy tadqiqoti mazkur muammoning bevosita oʻrganilganligini koʻrsatadi. Olimaning tadqiqotida oʻsmirlarning stress holatlari, stressga barqarorlik darajalari va yoshga xos psixologik xususiyatlari oʻzaro bogʻliqlikda koʻrib chiqilgan [2]. Bu

yondashuv o‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirishda yosh davri xususiyatlarini hisobga olish zarurligini asoslaydi.Masalan, nazorat ishini bir o‘quvchi o‘z bilimini namoyon etish imkoniyati sifatida qabul qilishi mumkin. Boshqa o‘quvchi esa ayni vaziyatni muvaffaqiyatsizlik va salbiy baholanish xavfi sifatida idrok etadi. Natijada ularning emotsional reaksiyalari, diqqatni boshqarishi va vazifani bajarish usullari farqlanishi mumkin.

Stressga chidamlilikni stressli vaziyatlarda mutlaqo xavotirlanmaslik yoki salbiy his-tuyg‘ularni boshdan kechirmaslik bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Aksincha, u qiyinchiliklarni anglash, emotsional reaksiyalarni tartibga solish, moslashuvchan fikrlash va zarur yordamdan foydalanish orqali vaziyatni konstruktiv ravishda yengib o‘tish qobiliyatini anglatadi.

K. Konnor va J. Devidson tomonidan ishlab chiqilgan rezilientlikni baholash yondashuvi ham stressni yengish qobiliyatini o‘rganishda muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi [3]. Mazkur yo‘nalish doirasida shaxsning qiyinchiliklarga moslashishi, o‘z imkoniyatlariga ishonchi va stressli vaziyatlarda tiklanish qobiliyati kabi jihatlar o‘rganiladi.

Shunday qilib, stressga chidamlilikni o‘quvchining tug‘ma va o‘zgarmas xususiyati sifatida emas, balki shaxsiy xususiyatlar, hayotiy tajriba, ijtimoiy muhit va o‘rganiladigan psixologik ko‘nikmalar o‘zaro ta’sirida rivojlanadigan jarayon sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

O‘quvchilarda stressga chidamlilikni belgilovchi individual-psixologik omillar

O‘quvchilarning stressga munosabati va uni yengib o‘tish imkoniyatlari bir qator individual-psixologik omillar bilan belgilanadi. Ularning eng muhimlari emotsional o‘zini o‘zi boshqarish, kognitiv baholash, o‘zini o‘zi baholash, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari va motivatsion xususiyatlardan iborat.

Birinchidan, emotsional o‘zini o‘zi boshqarish. Ushbu ko‘nikma o‘quvchining o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ularning yuzaga kelish sabablarini tushunish va vaziyatga mos ravishda boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Masalan, imtihon oldidan xavotirlanayotgan

o‘quvchi nafas olishni me’yorlashtirish, diqqatini vazifaga qaratish va o‘ziga nisbatan konstruktiv ichki muloqotdan foydalanish orqali zo‘riqishni kamaytirishi mumkin.

Emotsiyalarni boshqarish salbiy his-tuyg‘ularni inkor etish yoki ularni majburan bostirishni anglatmaydi. Muhim jihat — emotsiyani tan olish, uning sababini aniqlash va xulq-atvorni hissiyot ta’sirida shoshilinch boshqarib yubormaslikdir.

Ikkinchidan, kognitiv baholash va moslashuvchan fikrlash. O‘quvchining stressli vaziyatni qanday talqin qilishi uning keyingi harakatlariga ta’sir ko‘rsatadi. «Men buni hech qachon uddalay olmayman» yoki «Bitta xato mening qobiliyatsizligimni anglatadi» kabi qat’iy xulosalar xavotirni kuchaytirishi mumkin.

Buning o‘rniga vaziyatni real baholash, xatoni o‘rganish imkoniyati sifatida ko‘rish va muammoni kichik bosqichlarga ajratish konstruktiv yondashuv hisoblanadi. Bunday fikrlash usuli o‘quvchiga qiyinchilikni umumiy tahdid sifatida emas, hal qilinishi mumkin bo‘lgan muammo sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Uchinchidan, o‘zini o‘zi baholash va o‘ziga ishonch. O‘z imkoniyatlarini real baholay oladigan o‘quvchilar qiyinchiliklarga duch kelganlarida mavjud bilim va ko‘nikmalaridan foydalanishga ko‘proq intilishlari mumkin. Aksincha, o‘zini boshqalar bilan doimiy taqqoslash, muvaffaqiyatsizlikni shaxsiy qadrsizlik belgisi sifatida qabul qilish va boshqalarning bahosiga haddan tashqari bog‘lanib qolish psixologik zo‘riqishni kuchaytirishi mumkin.

Bu borada pedagogning o‘quvchiga munosabati ham muhim. Natijani baholash bilan bir qatorda sa’y-harakat, individual o‘sish va muammoni hal qilish jarayonini e’tirof etish o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari. Stressli vaziyatlarda o‘quvchi muammoni aniqlash, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish, mavjud resurslarni baholash va tegishli qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Masalan, o‘quv yuklamasi ortib ketgan vaziyatda vazifalarni ustuvorlik bo‘yicha tartiblash, vaqtni rejalashtirish va zarur hollarda

pedagogdan tushuntirish so‘rash muammoga yo‘naltirilgan samarali strategiyalar hisoblanadi.

Beshinchidan, motivatsiya va maqsad qo‘yish. Aniq, real va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan maqsadlar o‘quvchining faoliyatini tartibga soladi. O‘z rivojlanishiga yo‘naltirilgan motivatsiya qiyinchiliklarni o‘rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, haddan tashqari yuqori talablar, xatoga mutlaqo toqat qilmaslik va faqat yuqori natijaga erishishni shaxsiy qadriyat mezoniga aylantirish aksincha, stressni kuchaytirishi mumkin.

Demak, individual-psixologik omillar o‘quvchining stressga munosabatini belgilashda o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ularni rivojlantirishda faqat bitta ko‘nikmaga emas, balki emotsional, kognitiv va xulqiy mexanizmlarning uyg‘unligiga e’tibor qaratish zarur.

Ijtimoiy-psixologik omillarning stressga chidamlilikni rivojlantirishdagi o‘rni

O‘quvchining stressga chidamliligi faqat uning individual xususiyatlari bilan belgilanmaydi. Oila, maktab, pedagoglar va tengdoshlar bilan munosabatlar ham psixologik barqarorlikni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Oilaviy muhit va ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi. Oilada samimiy muloqot, o‘zaro hurmat, bolaning fikrini tinglash va xatolarni konstruktiv muhokama qilish imkoniyatining mavjudligi stressli vaziyatlarni yengib o‘tishda muhim resurs bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Aksincha, bolani doimiy ravishda boshqa bolalar bilan taqqoslash, faqat yuqori baholar uchun rag‘batlantirish, muvaffaqiyatsizlikni keskin jazolash yoki uning his-tuyg‘ularini mensimaslik zo‘riqishni kuchaytirishi ehtimoli mavjud.

Ota-onalar bolaning barcha muammolarini uning o‘rniga hal qilib berishdan ko‘ra, vaziyatni tushunishiga, muqobil yechimlarni izlashiga va mustaqil qaror qabul qilishiga ko‘maklashishlari lozim.

Pedagogning psixologik-pedagogik yondashuvi. O‘qituvchi tomonidan tashkil etilgan ta’lim muhiti o‘quvchining xatolarga munosabati, o‘z imkoniyatlariga ishonchi va qiyinchiliklarni yengib o‘tishga tayyorligiga ta’sir qiladi.

O‘quvchini kamsitish, omma oldida uyaltirish, tahdid qilish yoki uning imkoniyatlarini boshqa o‘quvchilar bilan keskin taqqoslash psixologik xavfsizlikni zaiflashtirishi mumkin. Aksincha, tushunarli talablar, adolatli baholash, konstruktiv fikr-mulohaza va yordam olish imkoniyati o‘quvchining o‘zini xavfsiz his qilishiga xizmat qiladi.

Pedagog o‘quvchining xatosini uning shaxsiy qadr-qimmatidan ajratib baholashi, muammoni hal qilish yo‘llarini ko‘rsatishi va individual rivojlanish dinamikasini hisobga olishi maqsadga muvofiq.

Tengdoshlar bilan munosabatlar. Do‘stona munosabatlar, jamoaga mansublik hissi va tengdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanish o‘quvchining qiyinchiliklarni yengib o‘tish imkoniyatlarini kengaytiradi. O‘z navbatida, kamsitish, masxara qilish, ijtimoiy chetlashtirish va kiberbulling stressni kuchaytiruvchi omillar hisoblanadi.

Shu sababli maktabda o‘zaro hurmat, hamkorlik, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va tengdoshlarning bir-birini qo‘llab-quvvatlashiga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish muhimdir.

Maktab psixologik xizmatining faoliyati. Maktab psixologi stressga chidamlilikni rivojlantirish jarayonida profilaktik, diagnostik, maslahat va zarur hollarda korreksion ishlarni amalga oshirishi mumkin. Bunda o‘quvchining yosh xususiyatlari, individual ehtiyojlari va muammoli vaziyatning mazmuni hisobga olinishi lozim.

Maktab psixologining vazifasi faqat stressga uchragan o‘quvchilar bilan ishlashdan iborat emas. U pedagoglar va ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish, xavfsiz ta’lim muhitini shakllantirish va o‘quvchilarning yordam so‘rash imkoniyatlarini kengaytirishga ham ko‘maklashadi.

Shunday qilib, stressga chidamlilikni rivojlantirish individual va ijtimoiy resurslarning o‘zaro ta’siriga asoslanadi. O‘quvchidan doimiy ravishda kuchli bo‘lishni talab qilish o‘rniga, unga qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun zarur ko‘nikmalar va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni taqdim etish muhimdir.

O‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari

O‘quvchilarda stressga chidamlilikni shakllantirish maqsadli va tizimli faoliyatni talab qiladi. Bunda stressni anglash, emotsiyalarni boshqarish, muammoni hal qilish, ijtimoiy yordamdan foydalanish va kundalik faoliyatni oqilona tashkil etish kabi yo‘nalishlarni birgalikda rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Birinchi yo‘nalish-**stressni anglash va o‘z holatini kuzatish**. O‘quvchilar stressning namoyon bo‘lish belgilarini, masalan, diqqatning susayishi, asabiylashish, uyqu bilan bog‘liq qiyinchiliklar yoki xavotirning kuchayishini tanishni o‘rganishlari kerak. Bunda emotsiyalar kundaligi, o‘zini kuzatish va vaziyatni tahlil qilish usullaridan foydalanish mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish-**emotsional o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish**. Sekin va me’yorida nafas olish, qisqa tanaffuslar, mushaklarni bo‘shashtirish, diqqatni hozirgi faoliyatga qaytarish hamda konstruktiv ichki muloqot o‘quvchilarga zo‘riqish paytida o‘z holatini boshqarishda yordam berishi mumkin. Ushbu mashqlar o‘quvchilarning yoshiga va individual imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur.

Uchinchi yo‘nalish-**kognitiv qayta baholash va muammoga yo‘naltirilgan fikrlash**. O‘quvchilarga stressli vaziyatni turli nuqtayi nazardan ko‘rib chiqish, dalillarni taxminlardan ajratish, muqobil yechimlarni topish va amalga oshiriladigan kichik qadamlarni belgilash o‘rgatiladi.

Masalan, «Men bu topshiriqni bajara olmayman» degan fikrni «Topshiriqning qaysi qismi menga qiyin? Kimdan yordam so‘rashim mumkin? Ishni qaysi bosqichdan boshlasam bo‘ladi?» kabi savollar bilan almashtirish muammoga yo‘naltirilgan yondashuvni shakllantiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish-**samarali koping strategiyalarini rivojlantirish**. Koping strategiyalari stressli vaziyatni boshqarish uchun foydalaniladigan kognitiv va xulqiy usullarni anglatadi.

Muammoga yo‘naltirilgan yondashuv vaziyatni o‘zgartirish mumkin bo‘lgan hollarda, emotsiyaga yo‘naltirilgan yondashuv esa boshdan kechirilayotgan his-tuyg‘ularni boshqarish zarur bo‘lgan vaziyatlarda foydali bo‘lishi mumkin. Ularning samaradorligi muammoning xususiyatlari va vaziyatni nazorat qilish imkoniyatlariga bog‘liq.

Beshinchi yo‘nalish-**ijtimoiy yordam so‘rash ko‘nikmasini shakllantirish**. Ayrim o‘quvchilar yordam so‘rashni zaiflik belgisi deb qabul qilishlari mumkin. Shu sababli pedagog va psixologlar yordam so‘rashning tabiiy va maqbul xatti-harakat ekanini tushuntirishlari zarur. O‘quvchi qiyinchilikka duch kelganda ishonchli kattalar, ota-onalar, pedagoglar yoki maktab psixologiga murojaat qilish yo‘llarini bilishi kerak.

Oltinchi yo‘nalish-**sog‘lom kundalik odatlarni shakllantirish**. Yetarli uyqu, muntazam jismoniy faollik, dam olish va o‘qish vaqtining muvozanati stressni boshqarish uchun muhim shart-sharoit yaratadi. O‘quvchilarni haddan tashqari band qilish o‘rniga, ularning tiklanishi va mustaqil faoliyati uchun ham vaqt ajratish lozim.

Yettinchi yo‘nalish-**muammoli vaziyatlarni modellashtirish va psixologik treninglar**. Rolli o‘yinlar, vaziyatli topshiriqlar, guruhiy muhokamalar va muammolarni hal qilish mashqlari o‘quvchilarga stressli vaziyatlarda qanday harakat qilishni xavfsiz sharoitda o‘rganish imkonini beradi.

Maktab sharoitida rezilientlik va koping ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni tahlil qilgan tizimli sharhda bunday yondashuvlarning o‘quvchilarning kundalik stress omillarini boshqarish qobiliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi qayd etilgan. Shu bilan birga, dasturlarning uzoq muddatli natijalari va barqaror ta’sirini baholash muhimligi ta’kidlangan .

Demak, stressga chidamlilikni rivojlantirish bir martalik mashg‘ulot bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchi, oila, pedagog va

maktab psixologi ishtirokidagi izchil jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Ta’lim amaliyotida stressga chidamlilikni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar

Nazariy tahlil asosida o‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirish uchun quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni taklif etish mumkin.

1. Stress omillarini tizimli aniqlash. Maktab psixologi o‘quvchilarda zo‘riqishni yuzaga keltirayotgan omillarni aniqlash uchun suhbat, kuzatish, anonim so‘rovnoma va tegishli psixodiagnostik vositalardan foydalanishi mumkin. Natijalarni sharhlashda yosh, oilaviy sharoit, ta’lim yuklamasi va individual xususiyatlar hisobga olinishi zarur.

2. Stressni boshqarish mashg‘ulotlarini tashkil etish. Mashg‘ulotlarda emotsiyalarni anglash, nafasni boshqarish, konstruktiv fikrlash, vaqtni rejalashtirish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

3. Psixologik xavfsiz ta’lim muhitini yaratish. O‘quvchining xato qilishdan qo‘rqmasligi, savol berishi, o‘z fikrini ifodalashi va zarur hollarda yordam so‘rashi uchun qulay sharoit yaratilishi kerak. Kamsitish, haqoratlash va zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabat ta’minlanishi lozim.

4. Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish. Ota-onalar bilan suhbat va seminarlar o‘tkazib, bolalardagi stress belgilarini tanish, konstruktiv muloqot qilish, haddan tashqari bosim o‘tkazmaslik va bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish masalalarini tushuntirish kerak.

5. Pedagoglarning stressga sezgir yondashuvini rivojlantirish. O‘qituvchilarga o‘quvchilarning emotsional holatini hisobga olish, konstruktiv fikr-mulohaza berish, baholash jarayonidagi ortiqcha bosimni kamaytirish va qiyinchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash bo‘yicha metodik yordam ko‘rsatish zarur.

6. O‘quvchilarning ijtimoiy resurslarini kengaytirish. Jamoaviy topshiriqlar, hamkorlikdagi faoliyat, tengdoshlar yordami

va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga qaratilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

7. Natijalarni muntazam baholash. Stressga chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarning samaradorligi o‘quvchilarning o‘z holatini baholashi, moslashuv ko‘nikmalari, stressni boshqarish usullaridan foydalanishi va zarur hollarda psixodiagnostik natijalar orqali o‘rganilishi mumkin. Bunda boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash, metodikalarning ishonchliligini hisobga olish va xulosalarni mavjud dalillar bilan cheklash lozim.

Ushbu tavsiyalar o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olgan holda, maktabning mavjud imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak. Kuchli yoki uzoq davom etadigan ruhiy zo‘riqish belgilari kuzatilganda, umumiy treninglar bilan cheklanmay, individual psixologik yordam va zarur hollarda tegishli mutaxassisga murojaat qilish imkoniyati ta’minlanishi lozim.

O‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim psixologik vazifalaridan biridir. Nazariy tahlil stressga munosabatning faqat tashqi vaziyat bilan emas, balki o‘quvchining individual xususiyatlari, kognitiv baholashi, emotsional o‘zini o‘zi boshqarishi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Stressga chidamlilikni rivojlantirishda emotsional savodxonlik, moslashuvchan fikrlash, o‘ziga ishonch, muammolarni hal qilish, samarali koping strategiyalaridan foydalanish va yordam so‘rash ko‘nikmalari muhim ahamiyatga ega. Mazkur ko‘nikmalar o‘quvchilarga qiyin vaziyatlarni anglash, o‘z imkoniyatlarini baholash va muammolarga konstruktiv yondashish imkonini beradi.

Shuningdek, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, pedagoglarning adolatli va hurmatga asoslangan munosabati, tengdoshlar bilan ijobiy aloqalar hamda maktabda psixologik xavfsizlikni ta’minlash stressga chidamlilikni shakllantirishning muhim ijtimoiy-psixologik shartlari hisoblanadi.

Tahlillar asosida quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, stressga chidamlilikni rivojlantirish o‘quvchining individual psixologik xususiyatlari va ijtimoiy muhitini birgalikda hisobga olishga asoslanishi lozim.

Ikkinchidan, stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish profilaktik faoliyatning tarkibiy qismi bo‘lishi, faqat muammo yuzaga kelganidan keyin amalga oshiriladigan yordam bilan cheklanmasligi kerak.

Uchinchidan, pedagog, maktab psixologi va ota-onalar hamkorligi o‘quvchining psixologik resurslarini qo‘llab-quvvatlash hamda stressli vaziyatlarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun zarur sharoit yaratadi.

To‘rtinchidan, stressga chidamlilikni rivojlantirish dasturlarining samaradorligini aniqlash uchun kelgusida turli yosh guruhlarida empirik tadqiqotlar o‘tkazish, psixodiagnostik ko‘rsatkichlarni qiyosiy tahlil qilish va qo‘llanilgan mashg‘ulotlarning uzoq muddatli natijalarini o‘rganish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, o‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirish ularning qiyinchiliklarga moslashish imkoniyatlarini kengaytirish, psixologik farovonligini qo‘llab-quvvatlash va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratishga xizmat qiluvchi muhim psixologik yo‘nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
2. Ismoilova N.Z. O‘smirlarda stressga barqarorlikni oshirishning psixologik determinantlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020. – 48 b
3. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) // *Depression and Anxiety*. — 2003. — Vol. 18, No. 2. — P. 76–82. — DOI: 10.1002/da.10113.
4. Bandura A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. — New York: W. H. Freeman and Company, 1997.

5. Selye H. *The Stress of Life*. — Revised edition. — New York: McGraw-Hill, 1976.

Pedagoglarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirishning psixologik-pedagogik omillari

Shodmonova Muhabbat Suyunovna
To‘raqulov Orif To‘lqinovich

Annotatsiya: Maqolada pedagoglarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari, uning tarkibiy qismlari hamda rivojlanishiga ta’sir etuvchi individual va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Kasbiy identifikatsiya pedagogning o‘zini kasb vakili sifatida anglashi, kasbiy qadriyatlarni qabul qilishi, pedagogik rolini talqin etishi va uzluksiz rivojlanishga intilishi bilan bog‘liq dinamik jarayon sifatida yoritiladi. Ijtimoiy identifikatsiya, shaxs rivojlanishi, refleksiya va amaliyot hamjamiyatlariga oid nazariy qarashlar asosida pedagogik jamoa, mentorlik, kasbiy tajriba, konstruktiv qayta aloqa hamda psixologik qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati asoslanadi. Ta’lim tashkilotlarida kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy identifikatsiya, pedagog shaxsi, kasbiy o‘zlikni anglash, refleksiya, kasbiy qadriyatlar, pedagogik jamoa, mentorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash, kasbiy rivojlanish.

Аннотация: В статье анализируются психологические и педагогические основы формирования профессиональной идентичности у учителей, её компоненты, а также индивидуальные и социальные факторы, влияющие на её развитие. Профессиональная идентичность описывается как динамический процесс, связанный с самовосприятием учителя как представителя профессии, принятием профессиональных ценностей, интерпретацией его педагогической роли и стремлением к непрерывному развитию. На основе теоретических взглядов на социальную идентичность, личностное развитие, рефлексию и сообщества практиков

обосновывается важность педагогического коллектива, наставничества, профессионального опыта, конструктивной обратной связи и психологической поддержки. Предлагаются практические рекомендации по развитию профессиональной идентичности в образовательных организациях.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, педагогическая личность, профессиональное самосознание, рефлексия, профессиональные ценности, педагогический коллектив, наставничество, психологическая поддержка, профессиональное развитие.

Abstract: This article analyzes the psychological and pedagogical foundations of the formation of professional identity in educators, its constituent components, and the individual and social factors that influence its development. Professional identity is presented as a dynamic process involving an educator’s self-perception as a professional, the adoption of professional values, the interpretation of their pedagogical role, and a commitment to continuous development. Drawing on theoretical perspectives related to social identity, personal development, reflection, and communities of practice, the article establishes the significance of the pedagogical community, mentoring, professional experience, constructive feedback, and psychological support. Practical recommendations for fostering professional identity within educational organizations are provided.

Keywords: professional identity, educator’s personality, professional self-awareness, reflection, professional values, pedagogical community, mentoring, psychological support, professional development.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog faoliyati faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, xavfsiz va inklyuziv muhit yaratish, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda o‘zgaruvchan ijtimoiy va texnologik sharoitlarga moslashish kabi vazifalarni ham qamrab oladi. Bunday sharoitda pedagogning kasbiy bilim va ko‘nikmalari bilan bir qatorda, o‘z kasbiga munosabati, kasbiy qadriyatlari, o‘z imkoniyatlarini

baholashi va kasbiy jamoaga mansublik hissi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirish masalasi kasbiy faoliyatning mazmuni va sifatini tushunish, kasbiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda ta’lim muassasasida ijobiy hamkorlik madaniyatini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. M. Qurbonovning bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy identifikatsiyani shakllantirishga oid tadqiqotida motivatsiya, refleksiya, qadriyatlar tizimi va psixologik qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritilgan [1]. Ushbu qarashlar asosida pedagoglarning kasbiy identifikatsiyasini rivojlantirishda psixologik-pedagogik treninglar, mentorlik, o‘zaro tajriba almashish va refleksiv faoliyatdan foydalanish maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelish mumkin.

Ularning tahlili kasbiy identifikatsiyani o‘zgarmas xususiyat emas, balki tajribani talqin qilish va qayta talqin etish davomida rivojlanadigan jarayon sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

Kasbiy identifikatsiya tushunchasi va uning tarkibiy tuzilishi

Identifikatsiya psixologiyada shaxsning o‘zini muayyan inson, guruh yoki ijtimoiy rol bilan bog‘lash jarayonini ifodalaydi. Kasbiy identifikatsiya esa shaxsning o‘zini ma’lum kasb vakili sifatida anglashi, shu kasbga xos me’yor va qadriyatlarni qabul qilishi, kasbiy rolini o‘zining umumiy “Men” tasavvuriga integratsiya qilishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon “Men kimman?”, “Pedagog sifatida qanday qadriyatlarga amal qilaman?”, “Faoliyatimning maqsadi va jamiyat oldidagi mas’uliyati nimadan iborat?” kabi savollarga javob izlashni o‘z ichiga oladi.

Kasbiy identifikatsiyani to‘rtta o‘zaro bog‘liq komponent orqali ko‘rib chiqish mumkin. Kognitiv komponent pedagogning kasb mazmuni, kasbiy vazifalar, standartlar va o‘z kompetensiyalari haqidagi tasavvurlarini qamrab oladi. Qadriyatli-motivatsion komponent ta’limga, bolaga, kasbiy mas’uliyatga va o‘z rivojlanishiga nisbatan munosabatda namoyon bo‘ladi. Emotsional-baholovchi komponent kasbiy o‘ziga ishonch, kasbga mansublik hissi, qoniqish va tajribaga beriladigan shaxsiy bahoni o‘z ichiga

oladi. Xulq-atvor komponenti esa pedagogik qarorlar, hamkorlik, refleksiya, o‘z ustida ishlash va kasbiy etikaga rioya etishda ko‘rinadi.

Mazkur komponentlar bir-biridan ajralgan holda shakllanmaydi. Masalan, pedagog kasbiy qadriyatlarni chuqur anglasa-da, zarur metodik ko‘nikmalarga ega bo‘lmasa, qadriyatlarning amaliy faoliyatda namoyon bo‘lishi cheklanishi mumkin. Aksincha, yuqori metodik mahorat kasbiy maqsad va qadriyatlar bilan bog‘lanmagan taqdirda, pedagog o‘z faoliyatining shaxsiy ma’nosini to‘liq anglamasligi ehtimoli mavjud. Shu sababli kasbiy identifikatsiyani bilim, qadriyat, hissiy munosabat va faoliyat birligi sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Kasbiy identifikatsiyani izohlovchi psixologik yondashuvlar

E. Erikson qarashlarida identiklikning shakllanishi insonning o‘zini anglash va ijtimoiy rollar bilan munosabatini muvofiqlashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi [2]. Bu yondashuv pedagog kasbiy yo‘lida turli bosqichlarda o‘z imkoniyatlarini qayta baholashi, avvalgi tasavvurlarini yangi tajriba asosida o‘zgartirishi mumkinligini tushuntirishga yordam beradi. Ayniqsa, kasbga endigina kirib kelgan pedagog uchun kutilmalar va real ish sharoiti o‘rtasidagi tafovut o‘zlikni anglash jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi H. Tajfel va J. Turner ishlari bilan bog‘liq bo‘lib, shaxsning o‘zini muayyan ijtimoiy guruh a’zosi sifatida anglashi va shu guruhga mansublikdan ma’no olishini ta’kidlaydi [3]. Pedagogik jamoa bu nuqtayi nazardan faqat mehnatni tashkil etuvchi guruh emas, balki kasbiy me’yorlar, tajriba va umumiy maqsadlar shakllanadigan ijtimoiy makondir. Jamoada o‘zaro hurmat, hamkorlik va adolatli munosabatlar mavjud bo‘lsa, pedagogning kasbiy mansublik hissi mustahkamlanishi mumkin. Aksincha, doimiy kamsitish, chetlatish yoki nosog‘lom raqobat kasbiy ishonchni zaiflashtirishi ehtimol.

Bu fikr pedagogning o‘zini faqat ma’lum fan bo‘yicha bilim beruvchi sifatida emas, balki o‘quv jarayonini loyihalovchi, o‘quvchi

rivojlanishini kuzatuvchi va munosabatlarni boshqaruvchi mutaxassis sifatida ham anglashi zarurligini ko‘rsatadi.

E. Wengerning amaliyot hamjamiyatlari haqidagi yondashuvida kasbiy o‘rganish kundalik faoliyat, tajriba almashish va umumiy amaliyotda ishtirok etish orqali yuz berishi ta’kidlanadi [5]. Pedagoglar uchun metodik birlashmalar, o‘zaro dars kuzatuvlari, kasbiy muhokamalar va mentorlik shunday o‘rganish muhitini yaratadi. Tajribali pedagogning vazifasi tayyor yechimni buyurishdan ko‘ra, yangi pedagogga o‘z qarorlarini asoslash, tajribani tahlil qilish va kasbiy mustaqillikni rivojlantirishda ko‘maklashishdan iborat bo‘lishi lozim.

Kasbiy identifikatsiyaga ta’sir etuvchi omillar

Kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi individual va tashqi omillarning o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi. Individual omillarga kasb tanlash motivlari, shaxsiy qadriyatlar, o‘ziga ishonch, refleksiv qobiliyat, emotsional o‘zini boshqarish va muvaffaqiyat tajribasi kiradi. Tashqi omillar ta’lim muassasasining tashkiliy madaniyati, rahbarlik uslubi, hamkasblar bilan munosabatlar, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari, o‘quvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik, mehnat sharoitlari hamda jamiyatdagi pedagog maqomini qamrab oladi.

Kasbiy tajriba identifikatsiya shakllanishining muhim manbalaridan biridir. Darsni rejalashtirish, murakkab vaziyatlarni hal qilish, o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish va o‘z faoliyati natijasini kuzatish pedagogning kasbiy o‘ziga ishonchini kuchaytirishi mumkin. Biroq muvaffaqiyatsizliklar muntazam ravishda jazolash yoki shaxsiyatga qaratilgan tanqid bilan qarshi olinsa, ular o‘rganish imkoniyatiga emas, balki o‘zini kasbga noloyiq his etishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ta’lim tashkilotida xatolarni tahlil qilish va ulardan o‘rganish madaniyatini rivojlantirish zarur.

Kasbiy identifikatsiya shaxsiy va kasbiy rollar o‘rtasidagi muvozanat bilan ham bog‘liq. Pedagog bir vaqtning o‘zida oila a’zosi, jamoa hamkori, fan mutaxassisi, tarbiyachi va o‘quvchilar uchun namuna bo‘lishi mumkin. Ushbu rollar o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘lganda, vaqtni boshqarish, chegaralarni belgilash va

ustuvorliklarni aniqlash ko‘nikmalari muhim. Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish pedagogdan o‘z shaxsiyligini inkor etishni emas, balki shaxsiy qadriyatlari bilan kasbiy mas’uliyatini ongli ravishda uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

Kasbiy avtonomiya-pedagogning pedagogik qarorlar qabul qilishda asoslangan mustaqillikka ega bo‘lishi ham muhim omildir. Haddan tashqari qat’iy nazorat, tashabbus uchun imkoniyatlarning cheklanishi va mehnat natijalarini faqat formal ko‘rsatkichlar bilan baholash pedagogning o‘z faoliyatiga egalik hissini pasaytirishi mumkin. Avtonomiya kasbiy standartlar va axloqiy mas’uliyatdan voz kechish emas; u dalillarga tayangan qarorlar va o‘z faoliyati natijalari uchun javobgarlik bilan birga rivojlanadi.

Kasbiy identifikatsiyani shakllantirishning amaliy yo‘llari

Birinchi yo‘nalish- refleksiv amaliyotni tizimli tashkil etish. Pedagog darsdan so‘ng “Qaysi maqsadga erishdim?”, “O‘quvchilarning qaysi ehtiyojlari qondirildi?”, “Qaysi qarorim samarali bo‘ldi va nima sababdan?”, “Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini tahlil qilishi mumkin. Refleksiv kundalik, dars tahlili, kasbiy portfolio va hamkasblar bilan muhokama bu jarayonni muntazamlashtiradi. Refleksiya o‘zini ayblashga emas, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish va rivojlanish maqsadini belgilashga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchi yo‘nalish-mentorlik va kasbiy hamkorlik. Yangi ish boshlagan pedagogga tajribali hamkasb biriktirish, birgalikda dars rejalashtirish, o‘zaro dars kuzatish va kuzatuvdan keyin konstruktiv fikr almashish kasbiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. Mentorlikning samarasi ishonch, maxfiylik, aniq maqsadlar va teng huquqli muloqotga bog‘liq. Mentor tayyor baho beruvchi emas, balki pedagogning o‘z qarorlarini anglashiga va mustaqil yechim topishiga ko‘maklashuvchi hamkor sifatida qatnashishi lozim.-

Uchinchi yo‘nalishkasbiy qadriyatlarni muhokama qilish va axloqiy vaziyatlarni tahlil etish. Pedagogik kengashlar, seminarlar va kichik guruh mashg‘ulotlarida adolat, o‘quvchi sha’nini hurmat qilish, maxfiylik, inklyuzivlik, xolis baholash va ota-onalar bilan muloqot kabi mavzular real vaziyatlar asosida ko‘rib chiqilishi

mumkin. Bunday tahlil kasbiy me’yorlarni yodlashdan ko‘ra, ularni murakkab vaziyatlarda ongli ravishda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish-psixologik qo‘llab-quvvatlash va kasbiy farovonlikni mustahkamlash. Ta’lim muassasasi psixologi pedagoglar uchun stressni boshqarish, emotsional o‘zini tartibga solish, nizolarni konstruktiv hal qilish, muloqot ko‘nikmalari va kasbiy charchashning oldini olish bo‘yicha profilaktik mashg‘ulotlar tashkil etishi mumkin. Zarurat tug‘ilganda individual maslahat taklif qilinadi. Psixologik xizmat ixtiyoriylik, maxfiylik, kasbiy etika va shaxsiy chegaralarga rioya qilish tamoyillariga asoslanishi kerak. Pedagogning qiyinchiliklarini faqat individual muammo sifatida talqin qilmasdan, tashkiliy sharoitlar bilan bog‘liq omillarni ham ko‘rib chiqish muhim.

Beshinchi yo‘nalish-kasbiy rivojlanish rejasini ishlab chiqish. Pedagog o‘zining kuchli tomonlari va rivojlantirish ehtiyojlarini aniqlab, qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni belgilashi mumkin. Maqsadlar aniq, kuzatiladigan va real bo‘lishi lozim: muayyan metodikani o‘zlashtirish, darslarda formatif baholashni qo‘llash, o‘quvchilar bilan muloqot strategiyasini yaxshilash yoki kasbiy hamjamiyatda tajriba taqdim etish. Reja muntazam qayta ko‘rib chiqilganda, kasbiy o‘sish pedagogning o‘z identifikatsiyasini anglashiga xizmat qiladi.

Ta’lim tashkilotida psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli

Kasbiy identifikatsiyani shakllantirish alohida trening yoki bir martalik tadbir bilan cheklanmasligi kerak. Uni bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan tizimli jarayon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich — ehtiyojlarni aniqlash: pedagoglarning kasbiy kutilmalari, o‘ziga ishonchi, jamoaga mansublik hissi va rivojlanish ehtiyojlari suhbat, anonim so‘rov, refleksiv yozuvlar hamda kuzatuvlar yordamida o‘rganiladi. Natijalar pedagoglarni reytinglash yoki tamg‘alash uchun emas, qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlarini aniqlash uchun ishlatiladi.

Ikkinchi bosqich individual va jamoaviy maqsadlarni belgilash. Muassasa rahbariyati, metodik birlashma va psixolog hamkorligida mentorlik, tajriba almashish, refleksiv seminarlar va stress profilaktikasi tadbirlari rejalashtiriladi. Uchinchi bosqich — amaliy faoliyat: pedagoglar tanlangan mashg‘ulotlarda ishtirok etadi, o‘z tajribasini tahlil qiladi va o‘zaro fikr almashadi. To‘rtinchi bosqich — monitoring va takomillashtirish: ishtirokchilarning fikri, belgilangan maqsadlarga erishish darajasi, kasbiy hamkorlik sifati va keyingi ehtiyojlar baholanadi.

Monitoringda faqat bitta so‘rovnoma yoki rahbar bahosiga tayanish yetarli emas. Turli manbalardan olingan ma’lumotlarni taqqoslash, jumladan, pedagogning o‘zini baholashi, mentor kuzatuvlari, refleksiv portfolio va jamoaviy muhokamalarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va natijalarni tegishli rozilik hamda belgilangan tartib asosida qayta ishlash talab etiladi. Mazkur model nazariy-amaliy taklif bo‘lib, uning samaradorligini aniqlash uchun muayyan ta’lim muassasasida empirik sinov va natijalarni ilmiy tahlil qilish zarur.

Pedagoglarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirish uzluksiz, ko‘p omilli va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog‘liq jarayondir. U pedagogning o‘z kasbiy rolini anglashi, ta’limga oid qadriyatlarni ichkilashtirishi, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishi va o‘z faoliyatiga refleksiv munosabatda bo‘lishida namoyon bo‘ladi. Kasbiy identifikatsiya tayyor va o‘zgarmas xususiyat emas; u tajriba, hamkorlik, o‘zini tahlil qilish va tashkiliy muhit ta’sirida muntazam ravishda qayta shakllanadi.

Nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalar chiqarildi: birinchidan, pedagogning kasbiy o‘zligini anglashida shaxsiy qadriyatlar va kasbiy rol o‘rtasidagi uyg‘unlik muhim; ikkinchidan, pedagogik jamoa va mentorlik kasbiy mansublik hissi hamda tajriba almashishni kuchaytirishi mumkin; uchinchidan, refleksiya va konstruktiv qayta aloqa kasbiy o‘sishning muhim vositalaridir; to‘rtinchidan, psixologik xizmat stressni boshqarish, emotsional farovonlik va muloqot ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlash orqali identifikatsiya rivojiga hissa qo‘shishi mumkin; beshinchidan, bu

ishlar tizimli rejalashtirish va ehtiyojlarga mos monitoring bilan birga olib borilishi lozim.

Kelgusidagi tadqiqotlarda pedagoglarning kasbiy identifikatsiyasi va kasbiy farovonligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni turli ta’lim bosqichlari, ish staji va tashkiliy sharoitlar kesimida empirik o‘rganish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar qo‘llab-quvvatlash dasturlarini dalillarga asoslangan holda takomillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Munis Qurbonovning “Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarida kasbiy identifikatsiyani shakllantirishning psixologik mexanizmlari va zamonaviy yondashuvlar” nomli maqolasi. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali 2025

2. Erikson, E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company.

3. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), The Social Psychology of Intergroup Relations (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

4. Beijaard, D., Verloop, N., & Vermunt, J. D. (2000). Teachers’ perceptions of professional identity: An exploratory study from a personal knowledge perspective. Teaching and Teacher Education, 16(7), 749–764. https://doi.org/10.1016/S0742-051X(00)00023-8

5. Wenger, E. (1998). Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. Cambridge: Cambridge University Press.

O‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda innovatsion ta’lim metodlarining o‘rni

Abduraxmonova Laylo Baxodirovna
Ishmatova Komila Shavkatovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda innovatsion ta’lim metodlarining pedagogik va psixologik imkoniyatlari tahlil qilinadi. O‘quv motivatsiyasining mazmuni, uning ichki va tashqi omillari, o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi va ta’lim jarayonidagi faolligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Muammoli ta’lim, loyihaviy ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘yinlashtirish, teskari sinf hamda raqamli ta’lim vositalarining motivatsiyani shakllantirishdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, innovatsion metodlarni samarali qo‘llash shartlari va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘quv motivatsiyasi, innovatsion ta’lim, muammoli ta’lim, loyihaviy ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘yinlashtirish, raqamli texnologiyalar, mustaqil ta’lim, bilishga qiziqish, ta’lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье анализируется педагогический и психологический потенциал инновационных образовательных методов в повышении мотивации учащихся к обучению. Рассматривается содержание образовательной мотивации, ее внутренние и внешние факторы, вопросы развития интереса учащихся к знаниям и активности в образовательном процессе. На основе научных источников рассматривается роль проблемно-ориентированного обучения, проектного обучения, коллаборативного обучения, геймификации, перевернутого класса и цифровых инструментов обучения в формировании мотивации. Также разработаны условия и педагогические рекомендации по эффективному использованию инновационных методов.

Ключевые слова: учебная мотивация, инновационное образование, проблемно-ориентированное обучение, проектное обучение, коллаборативное обучение, геймификация, цифровые технологии, самостоятельное обучение, интерес к знаниям, эффективность обучения.

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological potential of innovative educational methods in enhancing students' learning motivation. It explores the nature of learning motivation, its intrinsic and extrinsic factors, and strategies for fostering students' interest in learning and their active engagement in the educational process. Drawing on scholarly sources, the study examines the role of problem-based learning, project-based learning, collaborative learning, gamification, the "flipped classroom" model, and digital educational tools in shaping motivation. Furthermore, the article outlines the conditions for the effective implementation of these innovative methods and provides pedagogical recommendations.

Keywords: learning motivation, innovative education, problem-based learning, project-based learning, collaborative learning, gamification, digital technologies, independent learning, interest in learning, educational effectiveness.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, izlanishi, muammolarni hal qilishi va o‘z bilimini amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday vazifalarni amalga oshirishda o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini shakllantirish va barqarorlashtirish alohida o‘rin tutadi. Chunki o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoji, o‘z imkoniyatlariga ishonchi va ta’lim faoliyatining ahamiyatini anglashi uning darsdagi ishtiroki hamda o‘zlashtirish jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son

Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’limni individuallashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish kabi yo‘nalishlar belgilangan. Mazkur vazifalar o‘quvchilarning ta’lim olishga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirish va o‘quv jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘quv motivatsiyasi o‘quvchini bilim olishga undaydigan ehtiyojlar, qiziqishlar, maqsadlar, qadriyatlar va kutilmalarning o‘zaro bog‘liq tizimidir. Motivatsiyasi yuqori bo‘lgan o‘quvchi topshiriqlarni bajarishga intiladi, qiyinchiliklarni yengishga harakat qiladi, savollar beradi va o‘z faoliyatining natijalarini tahlil qiladi. Aksincha, motivatsiyaning sustligi o‘quv faoliyatiga befarqlik, topshiriqlarni yuzaki bajarish va bilimlarni amaliyotga tatbiq etishda qiyinchiliklar bilan namoyon bo‘lishi mumkin.

Shu sababli ta’lim jarayonini faqat an’anaviy tushuntirish va takrorlash usullari bilan cheklamasdan, o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantiruvchi innovatsion metodlardan foydalanish zarur. Innovatsion metodlar deganda nafaqat raqamli texnologiyalar, balki o‘quvchilarning mustaqil izlanishi, hamkorligi, ijodiy fikrlashi va refleksiyasini ta’minlaydigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar ham tushuniladi.

Interfaol metodlar va o‘quvchining faol ishtiroki

Ta’lim amaliyotida “Aqliy hujum”, “Klaster”, “BBB” (bilaman – bilishni xohlayman – bilib oldim), “Insert”, munozara, keys-stadi va rolli o‘yinlar kabi metodlardan foydalanish mumkin. Ularning samaradorligi o‘quvchilarni tayyor ma’lumotni qabul qilish bilan cheklamasdan, savol berish, fikr almashish, muammoni tahlil qilish va xulosa chiqarishga jalb etishida ko‘rinadi.

B. Xusanov, X. Y. Urunova va M. Sh. Xusanova tomonidan 2023-yilda chop etilgan maqolada interfaol o‘qitish usullarining o‘quvchilarda fanga qiziqishni kuchaytirish, yangi g‘oyalarni ilgari surish, guruhda ishlash va samarali yechim topish bilan bog‘liq imkoniyatlari yoritilgan. Ushbu qarashlar interfaol metodlarni o‘quv

motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik vosita sifatida ko‘rib chiqishga asos beradi.

Masalan, ona tili va adabiyot darsida munozara tashkil etish o‘quvchilardan matnni tahlil qilishni, o‘z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslashni va boshqalarning fikriga munosabat bildirishni talab qiladi. Tabiiy fanlarda esa muammoli savollar va amaliy tajribalar o‘quvchilarning sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Bunda pedagog barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlashi, topshiriqlarni ularning yosh xususiyatlari va tayyorgarlik darajasiga moslashtirishi zarur.

O‘quv motivatsiyasining psixologik-pedagogik mohiyati

Motivatsiya shaxs faoliyatining yo‘nalishi, jadalligi va davomiyligini belgilovchi muhim psixologik omillardan biridir. Ta’lim jarayonida motivatsiya o‘quvchining nima sababdan bilim olishga intilishi, o‘quv topshiriqlariga qanday munosabatda bo‘lishi va qiyinchiliklar yuzaga kelganda faoliyatini davom ettirishida namoyon bo‘ladi.

O‘quv motivatsiyasini shartli ravishda ichki va tashqi motivatsiyaga ajratish mumkin. Ichki motivatsiya o‘quvchining bilim olish jarayonidan qoniqish hosil qilishi, yangi ma’lumotlarni bilishga qiziqishi va o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishga intilishi bilan tavsiflanadi. Tashqi motivatsiya esa baho, rag‘bat, maqtov, tanlovda g‘olib bo‘lish yoki muayyan talablarni bajarish kabi omillar bilan bog‘liq.

Har ikki turdagi motivatsiya ta’lim jarayonida muayyan vazifani bajarishi mumkin. Biroq uzoq muddatli va barqaror o‘quv faolligini shakllantirishda o‘quvchining mavzuga qiziqishi, o‘zini kompetent his qilishi va o‘quv faoliyatining mazmunini anglashi muhimdir. O‘quv motivatsiyasiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

- **Mazmunning ahamiyatliligi.** O‘quvchi o‘rganayotgan bilimining kundalik hayot va kelajakdagi faoliyati uchun foydasini tushunishi lozim.

- **Muvaffaqiyatga erishish imkoniyati.** Topshiriqlar o‘quvchining yoshi, tayyorgarligi va individual imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak.
- **Mustaqillik va tanlov.** O‘quvchiga topshiriqni bajarish usuli yoki mavzu doirasida tanlov berilishi uning mas’uliyatini oshiradi.
- **Ijobiy psixologik muhit.** Xatolarga o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qaralishi, o‘quvchi o‘z fikrini erkin ifodalay olishi muhim.
- **Mazmunli qayta aloqa.** O‘quvchi faqat bahoni emas, balki o‘zining kuchli tomonlari, kamchiliklari va keyingi rivojlanish yo‘nalishlari haqida ham ma’lumot olishi zarur.

Demak, o‘quv motivatsiyasini oshirish faqat rag‘batlantirish vositalarini ko‘paytirishdan iborat emas. Bu o‘quv faoliyatini mazmunan qiziqarli, psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi va o‘quvchi uchun ahamiyatli tarzda tashkil etishni talab qiladi.

Innovatsion ta’lim metodlarining motivatsiyani oshirishdagi imkoniyatlari

Innovatsiya (inglizcha innovation) yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o’qituvchi va o’quvchi faoliyatiga yangilik, o’zgarishlar kiritish bo’lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to’liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar bu jamoa bo’lib fikrlash deb yuritiladi, yani pedagogik ta’sir etish usullari bo’lib talim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Innovatsion ta’lim metodlarining asosiy xususiyati o‘quvchini bilimni tayyor holda qabul qiluvchi subyektdan uni faol izlovchi, tahlil qiluvchi va amaliyotda qo‘llovchi ishtirokchiga aylantirishdir. Bunday yondashuvlar o‘quvchining mustaqilligi, muloqot ko‘nikmalari va o‘z bilimiga mas’uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muammoli ta’lim metodi

Muammoli ta’limda o‘quvchilar oldiga mavjud bilimlar yordamida darhol hal qilish qiyin bo‘lgan savol yoki vaziyat

qo‘yiladi. O‘quvchilar muammoni aniqlaydi, taxminlar ilgari suradi, ma’lumot to‘playdi va yechimlarni asoslaydi.

Ushbu metod o‘quvchilarda bilishga bo‘lgan ehtiyojni faollashtiradi. Muammo o‘quvchining hayotiy tajribasi bilan bog‘langanida, u mavzuni shunchaki yodlab olish uchun emas, balki vaziyatni tushunish va yechim topish uchun o‘rganadi. Masalan, tabiiy fanlar darsida “Nima sababdan ayrim hududlarda suv tanqisligi yuzaga keladi va uni kamaytirish uchun qanday choralar ko‘rish mumkin?” degan savol o‘quvchilarni izlanish, dalillarni solishtirish va xulosalar chiqarishga undaydi.

Muammoli ta’limning samarasi muammoning murakkablik darajasi, o‘quvchining oldingi bilimlari va pedagog tomonidan beriladigan yo‘naltiruvchi yordamga bog‘liq. Haddan tashqari murakkab yoki noaniq topshiriqlar aksincha, o‘quvchida ishonchsizlikni kuchaytirishi mumkin.

Hamkorlikda o‘qitish

Hamkorlikda o‘qitishda o‘quvchilar kichik guruhlarda umumiy vazifani bajaradilar, ma’lumot almashadilar, o‘zaro tushuntiradilar va yakuniy xulosani birgalikda shakllantiradilar. Bunda har bir ishtirokchining vazifasi aniq belgilanishi va guruhdagi faoliyatda barcha o‘quvchilarning qatnashishi ta’minlanishi kerak.

Mazkur metod o‘quvchilarning ijtimoiy motivatsiyasini kuchaytirishi, o‘zaro yordam va jamoaga daxldorlik hissini rivojlantirishi mumkin. Masalan, adabiyot darsida guruhlar bir asar qahramonining xatti-harakatlarini turli nuqtayi nazardan tahlil qilib, o‘z dalillarini taqdim etishlari mumkin.

Biroq guruhda ishlashning o‘zi har doim ham yuqori motivatsiyani kafolatlamaydi. Agar vazifalarning asosiy qismi bir yoki ikki o‘quvchi zimmasiga tushib qolsa, qolganlar passiv kuzatuvchiga aylanishi mumkin. Shu sababli rollarni taqsimlash, individual hissani baholash va guruh natijasini birgalikda muhokama qilish muhim hisoblanadi.

O‘yinlashtirish

O‘yinlashtirish-ta’lim jarayoniga ball, daraja, topshiriqlar ketma-ketligi, nishonlar, jamoaviy maqsadlar va tezkor qayta aloqa

kabi o‘yin elementlarini maqsadli kiritishdir. Bu usul o‘quv faoliyatini qiziqarli tashkil etish, o‘quvchilarning diqqatini jamlash va ularni topshiriqlarni bajarishga jalb qilish imkonini beradi.

Shuning uchun o‘yinlashtirish faqat ball to‘plash yoki g‘olibni aniqlash bilan cheklanmasligi kerak. Uning asosiy vazifasi o‘quv maqsadiga erishish, bilimlarni mustahkamlash va o‘quvchining o‘z rivojlanishini kuzatishiga yordam berishdan iborat bo‘lishi lozim.

Teskari sinf va raqamli ta’lim vositalari

Teskari sinf modelida o‘quvchilar yangi mavzu bilan darsdan oldin video, matn yoki boshqa o‘quv materiali orqali tanishadilar. Dars vaqti esa savol-javob, muammoli topshiriqlar, munozara va amaliy faoliyatga ajratiladi.

Mazkur yondashuv o‘quvchilarga materialni o‘z sur’atida o‘rganish, tushunmagan qismlariga qaytish va darsda o‘qituvchi yordamidan samarali foydalanish imkonini beradi. Raqamli viktorinalar, ta’lim platformalari, interaktiv taqdimotlar va virtual laboratoriyalar ham o‘quv faoliyatini faollashtirishi mumkin.

Shu bilan birga, texnologiyadan foydalanishning o‘zi motivatsiyani oshiradi, degan xulosa chiqarish to‘g‘ri emas. Raqamli vosita dars maqsadiga mos bo‘lishi, topshiriqning mazmunini boyitishi va o‘quvchiga aniq foyda berishi kerak. Internetga kirish imkoniyati, raqamli savodxonlik va o‘quvchilarning individual ehtiyojlari ham hisobga olinishi zarur.

Innovatsion metodlarni samarali qo‘llashning pedagogik shartlari

Innovatsion metodlarning motivatsiyaga ta’siri ularning nomi yoki texnologik yangiligi bilan emas, balki dars jarayonida qanday tashkil etilishi bilan belgilanadi. Shu sababli pedagog quyidagi shartlarga e’tibor qaratishi maqsadga muvofiq:

Birinchidan, o‘quv maqsadining aniqligi. Har bir metod aniq o‘quv natijasiga yo‘naltirilishi lozim. Faoliyat qiziqarli bo‘lishi bilan birga, o‘quvchining bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishi kerak.

Ikkinchidan, individual xususiyatlarni hisobga olish. O‘quvchilarning qiziqishlari, tayyorgarlik darajasi, o‘rganish sur’ati

va muloqotga kirishish xususiyatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Shu bois turli murakkablikdagi topshiriqlar va muqobil faoliyat shakllarini taklif etish foydalidir.

Uchinchidan, mazmunli qayta aloqa. O‘qituvchi faqat xatolarni ko‘rsatibgina qolmay, ularni tuzatish yo‘llarini ham tushuntirishi kerak. Qayta aloqa o‘quvchining harakatiga, qo‘llagan strategiyasiga va keyingi rivojlanish imkoniyatlariga qaratilishi lozim.

To‘rtinchidan, o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash. Savollar berish, fikrni asoslash, mavzu yoki topshiriq shaklini tanlash imkoniyati o‘quvchining ta’lim jarayonidagi mas’uliyatini oshiradi.

Beshinchidan, psixologik xavfsiz muhitni yaratish. O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasligi, o‘z fikrini erkin bildira olishi va tengdoshlari bilan hurmat asosida hamkorlik qilishi zarur.

Oltinchidan, natijalarni muntazam tahlil qilish. Motivatsiyadagi o‘zgarishlarni faqat baholar orqali baholash yetarli emas. Darsdagi faollik, mustaqil topshiriqlarni bajarish, savollar berish, qiyinchiliklarni yengishga intilish va o‘quvchilarning o‘z fikrlari ham inobatga olinishi kerak.

Amaliyotda innovatsion metodlarni birgalikda qo‘llash ham samarali bo‘lishi mumkin. Masalan, muammoli vaziyat asosida loyiha topshirig‘i berilib, o‘quvchilar kichik guruhlarda izlanish olib borishi, raqamli vositalar orqali natijalarni rasmiylashtirishi va yakunda o‘z ishini taqdim etishi mumkin. Bunday tashkil etish bilishga qiziqish, hamkorlik, mustaqillik va refleksiyani bir faoliyat doirasida rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirish zamonaviy ta’limning muhim pedagogik va psixologik vazifalaridan biridir. O‘quv motivatsiyasi bilim olishga bo‘lgan qiziqish, o‘z imkoniyatlariga ishonch, ta’lim faoliyatining ahamiyatini anglash va maqsad sari izchil harakat qilish bilan chambarchas bog‘liq.

Muammoli ta’lim, loyihaviy ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘yinlashtirish, teskari sinf va raqamli ta’lim vositalari o‘quvchilarni faol o‘rganishga jalb qilish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi.

Biroq bu metodlarning samaradorligi ularni maqsadga muvofiq tanlash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, mazmunli qayta aloqa berish va qulay psixologik muhitni ta’minlashga bog‘liq.

Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. O‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda ichki qiziqish va bilimning amaliy ahamiyatini anglashni qo‘llab-quvvatlash ustuvor bo‘lishi kerak.
2. Innovatsion metodlar o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishi, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish imkoniyatini kengaytirishi lozim.
3. O‘yin elementlari va raqamli texnologiyalar pedagogik maqsadga xizmat qilgandagina samarali bo‘ladi; ular mazmunli ta’lim faoliyatining o‘rnini egallamasligi kerak.
4. O‘qituvchi motivatsiyani muntazam kuzatib borishi va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos metodlarni tanlashi zarur.
5. Kelgusida turli innovatsion metodlarning o‘quv motivatsiyasiga ta’sirini ta’lim bosqichi, fan yo‘nalishi va o‘quvchilarning individual xususiyatlari kesimida empirik o‘rganish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, innovatsion ta’lim metodlarini ilmiy asosda, tizimli va o‘quvchi ehtiyojlariga mos ravishda qo‘llash ta’lim jarayonining mazmunini boyitish, o‘quv faolligini qo‘llab-quvvatlash hamda mustaqil bilim olishga intilishni rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. https://lex.uz/uz/acts/-4312785

2. Xusanov, B., Urunova, X. Y., & Xusanova, M. Sh. (2023). O‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish va ularni tatbiqlari. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 3(6), 267–270.

3. Azizxujayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat. T.:TDPU, 2003.

4.Ishmuxamedov R.J. Innovasion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yullari. T.: TDPU, 2004.

5. Yunusovna, S. Z. The Role of the Conversational Implicative in Linguopragmatics on the Basis of Formal and Informal Letters. TDO'TAU, 2022

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishning pedagogik mexanizmlari

Bekmurodov Doniyor
Baxmal tumani 7-maktab
Ma’naviy va ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini belgilovchi omillar tahlil qilingan va uni oshirishning pedagogik mexanizmlari asoslab berilgan. Milliy pedagogik meros hamda zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalar asosida maqsadga yo‘naltirilgan rejalashtirish, o‘quvchi ishtiroki, loyihaviy faoliyat, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, ruhiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash, oila–mahalla–maktab hamkorligi va sifat monitoringi mexanizmlari yoritilgan. Maqola nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, maktab rahbarlari, ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari va sinf rahbarlariga mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-ma’rifiy ishlar, samaradorlik, pedagogik mexanizm, ichki motivatsiya, loyihaviy faoliyat, hamkorlik, monitoring.

Аннотация: В статье проанализированы факторы, определяющие эффективность духовно-просветительской работы в общеобразовательных учреждениях, и обоснованы педагогические механизмы ее повышения. На основе национального педагогического наследия и современных

психолого-педагогических теорий освещены механизмы целенаправленного планирования, участия учащихся, проектной деятельности, целевого использования цифровых средств, духовно-психологической поддержки, сотрудничества семьи, махалли и школы, а также мониторинга качества. Статья основана на теоретическом анализе и предназначена для директоров школ, заместителей директоров по духовно-просветительской работе и классных руководителей.

Ключевые слова: духовно-просветительская работа, эффективность, педагогический механизм, внутренняя мотивация, проектная деятельность, сотрудничество, мониторинг.

Abstract: The article analyzes the factors determining the effectiveness of spiritual and educational work in general secondary education institutions and substantiates pedagogical mechanisms for enhancing it. Based on national pedagogical heritage and modern psychological and pedagogical theories, the mechanisms of goal-oriented planning, student participation, project-based activities, targeted use of digital tools, spiritual and psychological support, family–mahalla–school cooperation, and quality monitoring are highlighted. The article is based on theoretical analysis and is intended for school principals, deputy directors for spiritual and educational work, and class teachers.

Keywords: spiritual and educational work, effectiveness, pedagogical mechanism, intrinsic motivation, project-based activity, cooperation, monitoring.

Bugungi kunda axborot oqimi o‘quvchi ongiga tobora kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda maktabning vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi: o‘quvchida sog‘lom dunyoqarash, milliy qadriyatlarga sodiqlik, mas’uliyat va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish ham ta’lim muassasasining asosiy maqsadidir. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Amaliyotda esa bu ishlarning samaradorligi ko‘pincha o‘tkazilgan tadbirlar soni, tayyorlangan hisobot va fotolavhalar bilan o‘lchanmoqda. Bunday yondashuvda tadbir o‘z-o‘zicha maqsadga

aylanib, uning o‘quvchi shaxsiga haqiqiy ta’siri e’tibordan chetda qoladi. Shu sababli tadqiqotning dolzarbligi samaradorlik tushunchasini qayta anglash va uni ta’minlovchi pedagogik mexanizmlarni ilmiy asosda belgilash zarurati bilan izohlanadi.
Maqolaning maqsadi umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishning pedagogik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash va amaliy yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligi deganda tarbiyaviy faoliyat natijasida o‘quvchi shaxsida yuz bergan barqaror, ijobiy va kuzatish mumkin bo‘lgan o‘zgarishlar tushuniladi. Bu o‘zgarishlar uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:
Bilim va tushuncha darajasida: qadriyatlar, huquq va majburiyatlar haqidagi anglash; Munosabat darajasida: o‘zgalarga, mehnatga, Vatan va o‘zligiga nisbatan ichki qarash; Xulq va faoliyat darajasida: kundalik hayotdagi real harakatlar, ijtimoiy faollik, mas’uliyat.

Tadbir qatnashchilari soni yoki o‘tkazilgan mashg‘ulotlar miqdori faqat jarayon ko‘rsatkichidir. Haqiqiy samaradorlik uchinchi darajada, ya’ni xulqdagi o‘zgarishda o‘lchanadi. Bu Forobiy ta’kidlagan tamoyilga mos keladi: bilim amalga aylanmasa, u shaxsni o‘zgartirmaydi. O‘zbek pedagogik fikrida tarbiya inson kamolotining asosi sifatida qaralgan. Forobiy ta’lim va tarbiya yaxlitligini, Ibn Sino bola yoshi va layoqatini hisobga olishni, Zarnujiy ustoz va shogird o‘rtasidagi hurmat hamda ishonchni, Kaykovus hayotiy misol va hunarni, Navoiy ilm bilan odob birligini ilgari surgan. Abdulla Avloniy tarbiyani jismoniy, aqliy va axloqiy yo‘nalishlar uyg‘unligi sifatida tushunib, uni "yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasi" deb baholagan. Jadidlar esa zamonaviy bilimni milliy o‘zlik bilan uyg‘unlashtirishni tarbiyaning ideali deb hisoblagan.

Zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalar bu qarashlarni ilmiy dalillar bilan boyitadi. Desi va Rayanning o‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra, ichki motivatsiya inson o‘zini erkin, qobiliyatli va boshqalar bilan bog‘liq his qilgandagina kuchayadi. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida xulq-atvor asosan kuzatish va taqlid orqali o‘zlashtirilishini ko‘rsatgan. Bronfenbrenner bola rivojlanishini oila,

maktab va jamiyat muhitining o‘zaro ta’siri natijasi deb tushuntirgan. Bu nazariyalar birgalikda quyidagi umumiy xulosani beradi: tarbiya samaradorligi majburlashga emas, ishtirok, namuna va muhit uyg‘unligiga tayanadi.

Har bir tadbir yoki loyiha uchun rejada quyidagilar aniq ko‘rsatilishi kerak: Kutilayotgan natija (o‘quvchida qanday bilim, munosabat va xulq shakllanishi); "Vatanparvarlik haqida tadbir o‘tkazish" kabi umumiy yozuv o‘rniga "o‘quvchilar mahalla tarixini o‘rganib, uch nafar keksa bilan suhbat tashkil etadi va natijani sinfdoshlariga taqdim etadi" kabi aniq va tekshirish mumkin bo‘lgan vazifa belgilanishi zarur. Bunday rejalashtirish tadbirlar sonini kamaytirib, sifatini oshiradi.

O‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra, tanlash imkoniyati ichki motivatsiyaning asosiy shartidir. Shu sababli o‘quvchilar kengashi, sinf faollari va maktab klublariga tadbir g‘oyasini taklif etish, tashkil etish va natijani muhokama qilishda haqiqiy vakolat berilishi kerak. Rasmiy "ishtirok" emas, real mas’uliyat muhim: o‘quvchi tadbirni "menga buyurilgan" emas, "o‘zim yaratgan" ish deb qabul qilishi lozim. Bunda kattalar tashkilotchi emas, maslahatchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi.

Forobiy va Avloniy ta’kidlaganidek, axloq eshitish bilan emas, amaliy mashq bilan shakllanadi. Shu bois ma’ruzaviy shaklni ijtimoiy loyihalar bilan almashtirish maqsadga muvofiq: kichik sinflarga homiylik qilish, maktab hududini obodonlashtirish, ehtiyojmand oilalarga yordam berish, mahalla tarixini o‘rganish, ekologik tashabbuslar. Bunday faoliyat o‘quvchida o‘ziga ishonch va mas’uliyat hissini oshiradi, chunki u kichik, ammo real muvaffaqiyat tajribasini boshdan kechiradi.

Samaradorlikni o‘lchamasdan turib uni oshirib bo‘lmaydi. Miqdoriy ko‘rsatkichlar (tadbirlar soni, qamrov) bilan bir qatorda sifat ko‘rsatkichlari ham joriy etilishi kerak:

O‘quvchilarning xulqidagi o‘zgarishlar (intizom, munosabat madaniyati);

Ijtimoiy faollik darajasi (loyiha va tashabbuslarda ishtirok);

Sinf jamoasidagi ruhiy muhit;

Huquqbuzarlik va nizoli holatlar dinamikasi;

O‘quvchi, ota-ona va o‘qituvchilarning fikri (anonim so‘rovnomalar orqali). Monitoring natijalari jazolash uchun emas, rejani takomillashtirish uchun ishlatilishi kerak. Bunda tadbirdan keyingi qisqa tahlil ("nima ishladi, nima ishlamadi, nimani o‘zgartiramiz") muhim pedagogik odat sifatida shakllantirilsa, maktabning o‘zini o‘zi takomillashtirish tizimi vujudga keladi.

Yuqoridagi mexanizmlar alohida-alohida emas, yagona tizim sifatida ishlaydi. Maqsadli rejalashtirish yo‘nalishni belgilaydi, o‘quvchi ishtiroki va loyihaviy faoliyat motivatsiyani ta’minlaydi, shaxsiy namuna va psixologik qo‘llab-quvvatlash ishonchli muhitni yaratadi, oila–mahalla–maktab hamkorligi ta’sirni mustahkamlaydi, monitoring esa butun jarayonni yo‘naltirib turadi. Birortasining yetishmasligi samaradorlikni pasaytiradi: masalan, o‘quvchi ishtirokisiz eng yaxshi reja ham "tepadan tushirilgan topshiriq" bo‘lib qoladi, monitoringsiz esa muvaffaqiyatni yoki kamchilikni aniqlab bo‘lmaydi.

Xulosa qilganda tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligi tadbirlar soni bilan emas, o‘quvchi shaxsidagi barqaror ijobiy o‘zgarishlar bilan belgilanadi. Uni oshirish uchun maqsadli rejalashtirish, o‘quvchi ishtirokini kengaytirish, loyihaviy faoliyat, shaxsiy namuna, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, ruhiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash, oila–mahalla–maktab hamkorligi va sifat monitoringi mexanizmlarini yaxlit tizim sifatida joriy etish zarur. Bu mexanizmlar Sharq allomalari va jadidlar merosidagi g‘oyalarga tayanadi hamda zamonaviy psixologik-pedagogik tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. Tarbiya hisobot uchun emas, shaxs kamoloti uchun tashkil etilgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi".
2. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent, 1913.

3. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri.
4. Zarnujiy B. Ta'limul muta'allim.
5. Kaykovus. Qobusnoma.

Inklyuziv ta'limda O'zbekiston tajribasi, muammolar va yechimlar

Tojimurodova Shoira
25-Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida pedagoglarni psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati, mavjud muammolari va samarali yechimlari ilmiy tahlil qilinadi. Inklyuziv sinflarda faoliyat yurituvchi o'qituvchilar turli ehtiyojli o'quvchilar bilan ishlash jarayonida professional charchoq, emotsional zo'riqish, stress, o'ziga ishonchsizlik va kommunikativ qiyinchiliklar kabi psixologik to'siqlar paydo bo'ladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, psixologik qo'llab-quvvatlash; pedagogik burnout; maxsus ehtiyojli o'quvchilar; inklyuziv ta'lim; emotsional barqarorlik; psixoprofilaktika

Аннотация: В статье рассматривается система психологической поддержки педагогов, работающих в инклюзивных классах Узбекистана. Учителя сталкиваются со стрессом, эмоциональным выгоранием, неуверенностью в себе, коммуникативными затруднениями и повышенной профессиональной нагрузкой при работе с детьми, имеющими различные образовательные потребности. В работе анализируются государственные программы, психологические службы, формы повышения квалификации и современные методы поддержки педагогов.

Ключевые слова: Узбекистан, инклюзивное образование; психологическая поддержка; профессиональное выгорание; эмоциональная устойчивость; особые образовательные потребности; психопрофилактика; повышение квалификации

Abstract. This article analyzes the psychological support system

for teachers working in inclusive classrooms in Uzbekistan. Educators face numerous challenges, including stress, emotional exhaustion, low self-confidence, communication barriers, and professional burnout when working with students with diverse educational needs. The study examines existing state programs, psychological services, professional development opportunities, and modern support mechanisms implemented within the national education system. The paper also proposes effective solutions such as mentoring, continuous psychological training, preventive psychological programs, and the use of digital platforms aimed at strengthening teachers' emotional well-being.

Keywords: inclusive education; psychological support; teacher burnout; emotional resilience; special educational needs; psychological services; professional development; Uzbekistan.

Har bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, milliy adabiyoti, milliy tili va shu millatning ruhiy tarzini majmuasida, ya'ni milliy ruhiyatida o'z ifodasini topadi. Binobarin, xalq va elat ma'naviyati va ruhiyatini yosh avlodga singdirish ishini oiladan boshlash kerak. Oilada farzand tarbiyasining pedagogik - psixologik xususiyatlarini analiz qilinganda, ahloqiy tarbiyani izchil va tartibli amalga oshirishda oila muhim rol o'ynaydi. Inson ahloqiy, ma'naviy va ruhiy qiyofasining poydevori oilada qo'yilib, kitobxonlik madaniyati shakllanishi bilan amalga oshiriladi. Aslida kitoblar kimlar uchun qanday yaratiladi? Bir kitob nashrdan chiqquncha anchadan ancha manzillarni bosib o'tadi, ancha-ancha mashaqqatlar chekadiyu, o'zi kutgan e'tiborni topishi amrimahol. Kitob ham o'z ijodkori uchun qaysidir ma'noda, farzand yanglig' qadrli va qimmatlidir. O'ziga xos bir qancha manzillar bosib o'tiladi bu jarayonda. Dastlab tashqi ta'sir, u kechinmaga turtki beradi, ilhom uyg'onadi, keyin g'oya, ulg'ayib masadga aylanadi. Maqsad ijodkorni qo'liga qalam olib, fikr yuritishga, tafakkurni oq qog'ozda aks yettirishga undaydi va kitob shakliga keltirish uchun bundan-da ortiq kuch-menat sarflanadi, vaqt ajratiladi. Yig'ilgan fikrlar yaxlitligicha mutaxassislar hukmiga havola yetiladi.

Yurtimiz ta'lim tizimida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan

keng ko‘lamli islohotlar ta’limning barcha bosqichlarida inklyuzivlikni ta’minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilab bermoqda. “Inklyuziv ta’lim to‘g‘risida”gi qarorlar, Davlat ta’lim standartlari hamda maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha yangi tartiblar mamlakat miqyosida ta’lim muassasalarining samarali faoliyat yuritishiga imkon yaratmoqda. Mazkur jarayonlarning bosh maqsadi — bolalarning jismoniy, psixologik, intellektual yoki ijtimoiy farqlaridan qat’i nazar, ularning barchasiga teng imkoniyat yaratish, ta’lim jarayonida to‘laqonli ishtirokini ta’minlash va jamiyat hayotiga integratsiya qilinishini qo‘llab-quvvatlashdir. Shunga qaramay, inklyuziv ta’limning amaliy bosqichida pedagoglarning psixologik holati va ularning professional farovonligi dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Inklyuziv sinflarda faoliyat yurituvchi o‘qituvchilar ko‘pincha emotsional bosim, ortiqcha yuklama, individual yondashuvning murakkabligi, ota-onalar bilan aloqadagi qiyinchiliklar, kommunikativ to‘siqlar va kasbiy tayyorgarlik yetishmasligi kabi omillar ta’sirida kuchli stressni boshdan kechiradilar. Bunday omillar esa pedagogning kasbiy samaradorligiga, o‘quvchilarga bo‘lgan munosabatiga, dars sifatiga va umumiy psixologik muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagoglarning psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini shakllantirish va uni takomillashtirish, ularning kasbiy motivatsiyasi, emotsional barqarorligi hamda inklyuziv kompetensiyalarini mustahkamlash inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati uchun muhim shart hisoblanadi. Mazkur maqolada pedagoglar duch keladigan psixologik qiyinchiliklar, mavjud qo‘llab-quvvatlash tizimi va samarali amaliy yechimlar ilmiy tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta’limda pedagoglar duch keladigan psixologik qiyinchiliklar**.** Emotsional charchoq va burnout sindromi. Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagog har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini chuqur o‘rganishi, dars jarayonini moslashtirishi, moslashtirilgan materiallar yaratishi va ularning emotsional holatini nazorat qilishi zarur. Bu jarayonlar muntazam ravishda kuchli aqliy va emotsional zo‘riqishga olib keladi. Natijada “burnout” — professional charchoq sindromi rivojlanadi. Bu holat pedagogning

ijtimoiy faolligi pasayishi, ishga bo‘lgan qiziqishning susayishi va dars jarayonida faoliyat samaradorligining kamayishi bilan namoyon bo‘ladi. Stress, vaqt bosimi va ortiqcha yuklama. Inklyuziv sinflarda darsni rejalashtirish odatdagi sinflarga nisbatan ancha murakkab bo‘lib, pedagogdan ko‘p vaqt va kuch talab etadi. Individual ta’lim dasturlari (ITR), kuzatuv jadvallari, ota-onalar bilan muntazam muloqot, psixolog va mutaxassislar bilan hamkorlik — bularning barchasi o‘qituvchining kundalik yuklamasini bir necha barobar oshiradi. Natijada vaqt yetishmovchiligi, doimiy taraddud holati va stress kuchayadi. Metodik va kasbiy tayyorgarlik yetishmasligi. Ko‘plab o‘qituvchilar maxsus pedagogika bo‘yicha to‘liq tayyorgarlikka ega emas. Bu esa nogironligi bo‘lgan yoki maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda o‘ziga ishonchsizlik, pedagogik vaziyatlarni boshqarishda qiyinchiliklar va metodik noaniqliklarga sabab bo‘ladi. Bu holat o‘qituvchining emotsional beqarorligiga, ba’zi hollarda esa o‘z kasbiy kompetensiyalariga shubha bilan qarashiga olib keladi. Kommunikativ qiyinchiliklar. Inklyuziv sinflarda o‘qituvchilar faqat o‘quvchi bilan emas, balki uning ota-onasi, maktab psixologi, defektolog, logoped va boshqa mutaxassislar bilan doimiy muloqotda bo‘lishlari talab etiladi. Har bir o‘quvchi bo‘yicha tushunmovchiliklar, talablar yoki emotsional qarama-qarshiliklar pedagogni qo‘shimcha psixologik bosimga olib keladi. O‘zbekistonda pedagoglarni psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi. Psixologik xizmatning takomillashuvi. O‘zbekiston maktablarida faoliyat yuritayotgan pedagogik-psixologik xizmat so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi. Psixologlarga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- o‘qituvchilarning psixologik holatini muntazam monitoring qilish;
- stressni kamaytirish bo‘yicha psixoprofilaktik mashg‘ulotlar o‘tkazish;
- pedagogik qarorlar qabul qilishda maslahat berish;
- emotsional barqarorlikni mustahkamlash bo‘yicha treninglar tashkil etish.

Bunday yondashuv pedagogning psixologik sog‘lom muhitda ishlashiga
yordam beradi.

Malaka oshirish va o‘qituvchilarni qayta tayyorlash tizimi. Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus kurslar joriy etilgan bo‘lib, ular quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- maxsus pedagogika asoslari;
- nuqsonlarni korreksiyalash texnologiyalari;
- ITR tuzish metodikasi;
- inklyuziv darslarni samarali tashkil etish;
- o‘qituvchining psixologik barqarorligini mustahkamlash.

Bu kurslar pedagogning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ruhiy bosimni kamaytiradi. Oila–maktab–mutaxassis hamkorligi. Ta’limga qo‘llanilayotgan “uchburchak modeli” — oila, maktab va mutaxassislar o‘rtasidagi uzluksiz hamkorlik pedagogning psixologik holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar bilan to‘g‘ri kommunikatsiya o‘qituvchi zimmasidagi psixologik yukni kamaytiradi. Samarali yechimlar va takliflar. Pedagoglar uchun muntazam psixologik treninglar

- Stressni boshqarish bo‘yicha kognitiv-behavioral texnikalar
- Emotsional intellektni rivojlantirish mashg‘ulotlari
- Konfliktologiya bo‘yicha treninglar
- Mindfulness va relaksatsiya amaliyotlari
- Burnoutning oldini olish bo‘yicha psixoprofilaktik dasturlar
- Mentorlash tizimi. Tajribali o‘qituvchilar tomonidan yosh pedagoglarga:
- metodik yordam,
- murakkab vaziyatlarni boshqarish bo‘yicha maslahatlar,
- psixologik ko‘mak berilishi samaradorlikni oshiradi.

Raqamli psixologik platformalardan foydalanish. Mobil ilovalar, onlayn konsultatsiyalar va vebinarlar pedagogning istalgan paytda tezkor psixologik yordam olishini ta’minlaydi.

Maktablarda psixologik qo‘llab-quvvatlash markazlarini tashkil etish

- Relaksatsiya xonalari
- Emotsional bo‘shash mashg‘ulotlari

- Qisqa meditatsiyalar
- Psixolog bilan individual suhbatlar

Pedagogning emotsional salomatligini tiklashga yordam beradi.

Agar oilada ota-onalar halol mehnatlari evaziga mehnat kechirayotgan bo‘lsalar, bunday oiladagi bolalar hayotda munosib inson bo‘lib yetishadilar. Farzand hayot haqidagi, yaxshilik va yomonlik, yoki zararli tushunchalarni birinchi bor oilada ko‘rganidan va kitobda o‘qiganidan oladi. Farzandlarni mehnat orqali tarbiyalash alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki qadimdan mehnat tarbiyaning asosi bo‘lib hisoblangan. Inson tarbiyasi mehnatga bo‘lgan munosabatiga qarab belgilandi.

Farzand tarbiyasi ota-onalardan maxsus pedagogik va ruhiyat bo‘yicha bilimlar, alohida ko‘nikmalar bo‘lishini qat’iy ravishda talab qilmasalar doimiy yuz beradigan tarbiya muammolarini to‘g‘ri hal qilish ustida fikr yuritishni taqazo etadi. Ota – oila boshlig‘i, posbondir. Oilada otaning raxbarlik va yo‘lboshchilik roli to‘g‘risida ulug‘ insonlar, buyuk siymolar hikmatli so‘zlar aytishgan. Jumaladan, shoir Alisher Navoiy farzandlarni o‘z ota-onalarini qadrlashga da’vat etib: “Birisin oy angla, birisin quyosh”, deya madh etadi.

Kichik yoshdagi bolalar tarbiyaga beriluvchan va kattalarga ishonuvchan bo‘ladilar. Ota-onalar bu holatni hisobga olishlari shart. Farzandlarda salbiy illatlarning shakllanishi atrof-muhitning, ularning ruhiy asabiylashishi yoki erishmagan ehtiyojlari, shaxsining tan olinmasligi, ortiqcha tanbehlarning oqibati bo‘lishi shubhasiz. Bundan ko‘rinadiki, ota-ona ta’lim-tarbiya jarayonining boshlang‘ich davrlaridanoq bola tarbiyasiga e’tiborli bo‘lishlari, zarur hollarda mutaxassislar bilan maslahatlashishlari, bolaning kamchiliklarini ogohlantirish bilan bir qatorda uning yutuqlarini rag‘batlantirish, bolani o‘yin orqali undagi ruhiy toliqish, asabiylik, jizzakilik, qaysarliklardan holi bo‘lishlikka erishish mumkin.

Xulosa. Inklyuziv ta’limda pedagogning roli nafaqat bilim berish, balki o‘quvchining psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ko‘maklashishdan iborat. Buning uchun pedagogning o‘zi ham ruhiy jihatdan barqaror bo‘lishi, stressni boshqara olishi va professional

jihatdan qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, pedagogni psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish inklyuziv ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Psixologik xizmatlar faoliyatini rivojlantirish, malaka oshirish kurslarini yanada takomillashtirish, mentorlik tizimini keng joriy etish va raqamli psixologik yordam vositalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish pedagogning kasbiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning emotsional barqarorligi ta’lim sifatini oshirish bilan birga, inklyuziv jamiyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari: Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha normativ hujjatlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi: Inklyuziv ta’lim bo‘yicha metodik tavsiyalar.
3. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Implementation.
4. Ainscow M. Understanding and Developing Inclusive Education Systems.
5. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools.
6. “Eng sara asarlari” psixoligik maslaxatlar- Deyl Karnegi,Jahon bestsellerlari “Adabiyot uchqunlari”- 2018-y.

Barkamol shaxsni shakllantirishda ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning ahamiyati

Allayorov Kamol
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etish, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, o‘quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, mas’uliyat, odob-axloq, kitobxonlik madaniyati hamda fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish masalalari

yoritilgan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida oila, ta’lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligining ahamiyati, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’rifat, tarbiya, barkamol avlod, yoshlar, vatanparvarlik, milliy qadriyatlar, kitobxonlik, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, pedagog, ota-ona, jamoatchilik, hamkorlik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы эффективной организации духовно-воспитательной работы в учебных заведениях, воспитания молодого поколения в духе национальных и универсальных ценностей, формирования патриотизма, гуманизма, ответственности, этикета, культуры чтения и гражданской ответственности у учащихся. Также анализируется важность сотрудничества между семьей, учебным заведением и обществом в образовательном процессе, использование современных информационных технологий, осмысленная организация свободного времени учащихся и пути повышения эффективности духовно-воспитательной деятельности.

Ключевые слова: духовность, просвещение, воспитание, гармоничное поколение, молодежь, патриотизм, национальные ценности, чтение, духовно-воспитательная деятельность, учитель, родители, общество, сотрудничество.

Abstract: This article addresses the effective organization of spiritual and educational activities in educational institutions and the upbringing of the younger generation in the spirit of national and universal human values. It explores the cultivation of patriotism, humanism, responsibility, ethical conduct, a culture of reading, and civic responsibility among students. Furthermore, the article analyzes the importance of cooperation between the family, educational institutions, and the public; the use of modern information technologies; the meaningful organization of students' leisure time; and ways to enhance the effectiveness of spiritual and educational events.

Keywords: spirituality, enlightenment, upbringing, well-rounded generation, youth, patriotism, national values, reading culture, spiritual and educational events, educator, parent, public, cooperation.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol, bilimli, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma’naviyatli va vatanparvar insonlar etib tarbiyalash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Chunki jamiyatning kelajagi, uning taraqqiyoti va farovonligi, avvalo, yoshlarning bilim va dunyoqarashi, ma’naviy-axloqiy fazilatlari hamda hayotiy pozitsiyasiga bog‘liq.

Ta’lim muassasasida o‘quvchilarga berilayotgan bilim tarbiya bilan uyg‘unlashgandagina o‘zining to‘liq samarasini beradi. Shu nuqtayi nazardan, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tizimli, mazmunli va zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, kitobxonlik madaniyatini oshirish, milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhini shakllantirish, sog‘lom ma’naviy muhit yaratish hamda turli salbiy ta’sirlardan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning dolzarbligi

Hozirgi axborotlashgan jamiyatda yoshlarning turli axborot manbalaridan foydalanish imkoniyati tobora kengayib bormoqda. Bunday sharoitda o‘quvchilarda axborotni to‘g‘ri qabul qilish, tahlil qilish, foydali va ishonchli ma’lumotlarni ajrata olish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Yoshlarning ma’naviy dunyosini boyitish, ularda ezgulik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarni qaror toptirish muntazam va tizimli tarbiyaviy faoliyatni talab qiladi.

Shu bois ma’naviy-ma’rifiy ishlarni faqat turli sanalarga bag‘ishlangan tadbirlar bilan cheklab qo‘ymasdan, uni kundalik ta’lim-tarbiya jarayonining uzviy qismi sifatida tashkil etish zarur.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning asosiy maqsadi va vazifalari

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning asosiy maqsadi — yoshlarni

ma’naviy yetuk, axloqan pok, bilimli, faol, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish muhim.

- o‘quvchilarda Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘usini shakllantirish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni rivojlantirish;
- o‘quvchilarning huquqiy va axloqiy madaniyatini oshirish;
- kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirish;
- o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish;
- iqtidorli va faol o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash;
- o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;

-ota-onalar va jamoatchilik bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;

-ta’lim muassasasida sog‘lom ma’naviy-axloqiy muhitni shakllantirish.

Ta’lim muassasasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish

Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etish, avvalo, aniq maqsad va vazifalarni belgilash, ishlarni rejalashtirish va natijalarni muntazam tahlil qilib borishni talab etadi. Tadbirlarni faqat reja yoki hisobot uchun tashkil etish emas, balki ularning o‘quvchi shaxsiga real tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishiga e’tibor qaratish lozim.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar mazmunan xilma-xil va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak. Jumladan, davra suhbatlari, uchrashuvlar, ma’naviy-ma’rifiy kechalar, kitobxonlik tanlovlari, ijodiy uchrashuvlar, muzey va tarixiy obidalarga sayohatlar, sport tadbirlari, turli ko‘rik-tanlovlar hamda ijtimoiy loyihalar o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, o‘quvchilarni tadbirlarning faol ishtirokchisiga aylantirish muhimdir. Ular tadbirni faqat tomoshabin sifatida emas, balki uni

rejalashtirish, mazmunini tayyorlash va o‘tkazishda faol qatnashishlari lozim.

Yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning o‘rni

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati, urf-odatlari va ma’naviy merosini o‘zida mujassam etadi. Yosh avlodni ana shu qadriyatlar asosida tarbiyalash ularda milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotira va Vatanga daxldorlik tuyg‘usini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilarga ajdodlarimizning ilm-fan, adabiyot, san’at va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasini o‘rgatish orqali ularda faxr va iftixor tuyg‘ularini shakllantirish mumkin. Tarixiy sanalar, milliy bayramlar, buyuk ajdodlarimizning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan tadbirlarni mazmunli tashkil etish o‘quvchilarning tarixiy bilimlarini boyitadi. Bunday tadbirlarda tayyor ma’lumotlarni yetkazish bilan birga, o‘quvchilarning mustaqil izlanishi, savol-javoblarda qatnashishi, taqdimotlar tayyorlashi va o‘z fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratish maqsadga muvofiq.

Kitobxonlik — ma’naviyat manbai

Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishda kitobning o‘rni beqiyos. Kitob inson tafakkurini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi, nutq boyligini oshiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Shu sababli ta’lim muassasasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor berish zarur. “Kitobxonlik haftaligi”, “Eng faol kitobxon”, “Men sevgan asar”, “Bir oyda — bir kitob” kabi loyihalar, mutolaa soatlari, adabiy uchrashuvlar va kitob taqdimotlarini tashkil etish o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Bunda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olish muhim. Ular o‘qigan asarlari yuzasidan fikr almashishi, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilishi va o‘z munosabatini erkin ifodalashi uchun sharoit yaratish lozim.

Yoshlar tarbiyasi faqat ta’lim muassasasining vazifasi emas. Bu jarayonda oila, mahalla va jamoatchilikning hamkorligi alohida ahamiyatga ega.Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, ularni ta’lim muassasasining ma’naviy-ma’rifiy tadbirlariga jalb etish, oiladagi tarbiyaviy muhitni o‘rganish va zarur hollarda tegishli

tavsiyalar berish ijobiy natijalar beradi.Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik o‘quvchining xulq-atvori, o‘qishga munosabati va ijtimoiy faolligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, mahalla faollari, nuroniylar, turli soha vakillari, ijodkorlar, sportchilar va mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etish orqali o‘quvchilarning hayotiy tajribasi va dunyoqarashini kengaytirish mumkin.

Bugungi raqamli davrda yoshlarning axborot olish imkoniyatlari nihoyatda keng. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy ishlarni zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil etish muhim.

Elektron taqdimotlar, videolavhalar, interaktiv topshiriqlar, onlayn loyihalar, virtual tanlovlar va ta’limiy platformalardan foydalanish tadbirlarning qiziqarli va ta’sirchan bo‘lishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarga axborot xavfsizligi, media savodxonlik va internetdan madaniyatli foydalanish ko‘nikmalarini singdirish ham zarur. O‘quvchi internetdagi har qanday ma’lumotni to‘g‘ri deb qabul qilmasligi, ma’lumot manbasiga e’tibor berishi, uni tahlil qilishi va mustaqil xulosa chiqarishi kerak.

Ta’lim muassasasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarali tashkil etilishida direktorning ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha o‘rinbosari muhim o‘rin tutadi.

Uning faoliyatida quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

1.Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni istiqbolli va joriy rejalashtirish.

2.O‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

3. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning sifat va samaradorligini monitoring qilish.

4.Sinf rahbarlari faoliyatini muvofiqlashtirish.

5.Ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish.

6. Kitobxonlik, vatanparvarlik va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish.

7.Iqtidorli va faol o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash.

8. O‘quvchilarning muammolarini o‘rganish va ularni tegishli mutaxassislar bilan hamkorlikda hal etish.

9. Ta’lim muassasasida sog‘lom ma’naviy-axloqiy muhitni shakllantirish.

10. Amalga oshirilgan ishlarning natijalarini tahlil qilish va kelgusidagi faoliyat uchun tegishli xulosalar chiqarish.

Direktor o‘rinbosarining faoliyatida eng muhim jihatlardan biri — jamoani bir maqsad atrofida birlashtira olishdir. Buning uchun pedagoglar, sinf rahbarlari, o‘quvchilar va ota-onalar bilan muntazam muloqot olib borish zarur.

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar samaradorligini oshirish

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning samaradorligini aniqlashda tadbirlar soniga emas, balki ularning mazmuni va o‘quvchilarga ko‘rsatgan ta’siriga e’tibor qaratish lozim. Samaradorlikni quyidagi mezonlar orqali kuzatish mumkin:

-o‘quvchilarning tadbirlardagi faol ishtiroki;

-o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va tashabbuskorligi;

-kitobxonlikka bo‘lgan qiziqishning oshishi;

-jamoada muloqot qilish va hamkorlik ko‘nikmalarining rivojlanishi;

-milliy qadriyatlarga hurmatning kuchayishi;

-o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi;

-ota-onalar bilan hamkorlikning mustahkamlanishi.

Har bir tadbirdan so‘ng uning natijalarini tahlil qilish, o‘quvchilar va pedagoglarning fikrlarini o‘rganish keyingi ishlarni yanada takomillashtirish imkonini beradi

Amaliy tavsiyalar

Ta’lim muassasasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni o‘quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil etish.

Ikkinchidan, tadbirlarda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash va ularga tashabbus ko‘rsatish imkoniyatini berish.

Uchinchidan, kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan doimiy loyihalarni yo‘lga qo‘yish.

To‘rtinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikni faqat yig‘ilishlar bilan cheklab qo‘ymasdan, turli ma’naviy-ma’rifiy loyihalarga ularni faol jalb qilish.

Beshinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari va interaktiv metodlardan samarali foydalanish.

Oltinchidan, har bir tadbir yakunida uning natijalarini tahlil qilib, aniqlangan kamchiliklar asosida keyingi faoliyatni takomillashtirish.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy-ma’rifiy ishlar yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalashning muhim tarkibiy qismidir. Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi ta’minlangan taqdirdagina bilimli, ma’naviy yetuk, mustaqil fikrlaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan yoshlarni voyaga yetkazish mumkin. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samaradorligi, avvalo, ularning mazmuni, izchilligi, zamonaviyligi va o‘quvchilar ehtiyojlariga mosligiga bog‘liq. Har bir tadbir o‘quvchida yangi fikr, ijobiy taassurot yoki foydali ko‘nikma shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

Barkamol avlod tarbiyasi uzoq davom etadigan va doimiy e’tibor talab qiladigan jarayondir. Shu bois ta’lim muassasasi, oila va jamoatchilikning hamjihatligi, pedagoglarning fidoyiligi va ma’naviy-ma’rifiy ishlarni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir pedagog va ta’lim muassasasi rahbari yosh avlod tarbiyasiga o‘zining munosib hissasini qo‘shishi, o‘quvchining shaxsiy qobiliyati va ijobiy fazilatlarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratishi lozim. Zero, ma’naviy barkamol, bilimli va faol yoshlar jamiyatning mustahkam poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim va tarbiya sohasiga oid qonun hujjatlari.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ma’naviy-ma’rifiy va yoshlar tarbiyasiga oid farmon va qarorlari.

3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining tegishli me’yoriy hujjatlari.

4.Pedagogika va tarbiya metodikasiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

5. Ma’naviyat va ma’rifat masalalariga bag‘ishlangan ilmiy va ommabop nashrlar.

6. Yoshlar tarbiyasi va ta’lim-tarbiya jarayoniga oid metodik qo‘llanmalar.

Инновационные технологии в преподавании русского языка как иностранного в начальной школе

Тожиева Санобар Талиббовна
Учитель в "Бест" школе
Уктамова Фарида Носир кизи.
Учитель в школе №25

Аннотация. В статье рассматриваются современные инновационные технологии преподавания русского языка как иностранного в начальной школе. Особое внимание уделяется коммуникативному подходу, игровым методам обучения, использованию наглядных материалов и цифровых образовательных ресурсов. Раскрывается роль интерактивных заданий и групповой работы в развитии речевых навыков, расширении словарного запаса и повышении мотивации младших школьников к изучению русского языка. Представлены практические рекомендации по применению инновационных методов на уроках русского языка с учётом возрастных особенностей учащихся.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, начальная школа, инновационные технологии, коммуникативный подход, игровые методы, интерактивное обучение, цифровые ресурсы.

Annotatsiya

Maqolada boshlang‘ich sinflarda rus tilini chet tili sifatida o‘qitishning zamonaviy innovatsion texnologiyalari ko‘rib chiqiladi. Kommunikativ yondashuv, o‘yin metodlari, ko‘rgazmali materiallar va raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratiladi. Interaktiv topshiriqlar va guruhli ishlarning kichik yoshdagi o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantirish, lug‘at boyligini oshirish hamda rus tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda rus tili darslarida innovatsion metodlarni qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: rus tili chet tili sifatida, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ yondashuv, o‘yin metodlari, interaktiv ta’lim, raqamli resurslar.

ABSTRACT

This article examines modern innovative technologies for teaching Russian as a foreign language in primary school. Particular attention is paid to the communicative approach, game-based learning, visual materials, and digital educational resources. The article highlights the role of interactive tasks and group work in developing young learners’ speaking skills, expanding their vocabulary, and increasing their motivation to learn Russian. Practical recommendations are also provided for integrating innovative teaching methods into Russian language lessons while taking pupils’ age-related characteristics into account.

Keywords: Russian as a foreign language, primary school, innovative technologies, communicative approach, game-based learning, interactive learning, digital resources.

В современном образовательном пространстве изучение русского языка как иностранного приобретает особое

значение. Владение иностранным языком расширяет возможности общения, способствует развитию мышления и формированию межкультурной компетенции.

В связи с этим перед учителем начальной школы стоит важная задача — организовать обучение таким образом, чтобы дети не только усваивали языковые правила, но и могли применять полученные знания в повседневных ситуациях общения.

Младший школьный возраст является благоприятным периодом для развития речевых навыков. Дети проявляют интерес к играм, ярким изображениям, творческим заданиям и взаимодействию со сверстниками. Однако изучение русского языка как иностранного может вызывать определённые трудности: учащимся бывает сложно запоминать новые слова, правильно произносить звуки, строить предложения и понимать речь собеседника.

Традиционные методы обучения сохраняют свою значимость, но их сочетание с инновационными образовательными технологиями позволяет сделать урок более интересным и результативным. Современный учитель должен не только передавать знания, но и создавать условия, в которых каждый ребёнок сможет активно участвовать в учебном процессе.

Актуальность данной темы обусловлена необходимостью поиска эффективных методов обучения русскому языку как иностранному, учитывающих возрастные особенности младших школьников, их языковой уровень и индивидуальные образовательные потребности.

Цель статьи — рассмотреть возможности применения инновационных технологий при обучении русскому языку как

иностранному в начальной школе и представить практические приёмы их использования на уроках.

1. Инновационные технологии в обучении русскому языку как иностранному.

Инновационные технологии в образовании представляют собой современные методы, приёмы и средства организации учебной деятельности, направленные на повышение качества обучения и активизацию познавательной деятельности учащихся.

При обучении русскому языку как иностранному особое значение имеет коммуникативный подход. Его основная идея заключается в том, что язык необходимо изучать не только как систему грамматических правил, но и как средство общения.

Учащиеся должны учиться задавать вопросы, отвечать на них, описывать предметы, выражать свои желания и участвовать в диалогах. Поэтому на уроках важно создавать ситуации, приближённые к реальной жизни.

Например, при изучении темы «В магазине» учитель может предложить детям разыграть диалог между продавцом и покупателем:

— Здравствуйте!
— Здравствуйте! Что вы хотите купить?
— Я хочу купить яблоки и хлеб.
— Пожалуйста!
— Спасибо! До свидания!

Подобные задания помогают детям использовать изученные слова в контексте, развивают навыки общения и формируют уверенность в собственных силах.

Одной из эффективных технологий является обучение в сотрудничестве. Работа в парах и небольших группах создаёт условия для взаимодействия учащихся. Дети учатся слушать

друг друга, совместно выполнять задания и помогать одноклассникам.

При этом учителю необходимо учитывать уровень подготовки каждого ребёнка и распределять задания таким образом, чтобы все участники могли внести свой вклад в общий результат.

2. Игровые методы как средство активизации познавательной деятельности.

Игра занимает важное место в обучении детей младшего школьного возраста. Она способствует поддержанию интереса к предмету, снижает страх перед ошибками и создаёт благоприятную атмосферу на уроке.

При изучении русского языка как иностранного можно использовать различные дидактические игры.

Игра «Назови предмет». Учитель показывает картинку с изображением предмета. Учащиеся называют его по-русски и составляют простое предложение. Например, на картинке изображён мяч. Ребёнок говорит: «Это мяч. Мяч круглый. Я играю с мячом».

Игра «Собери слово». Детям предлагаются карточки с буквами или слогами. Необходимо составить слово, прочитать его и объяснить значение. Такая работа способствует развитию навыков чтения и правописания.

Игра «Ромашка вопросов». В центре бумажной ромашки записывается тема урока, например «Моя семья». На лепестках размещаются вопросы: «Как тебя зовут?», «Сколько человек в твоей семье?», «Как зовут твою маму?», «Есть ли у тебя брат или сестра?». Учащиеся выбирают лепестки и отвечают на вопросы полными предложениями.

Игра «Три команды». Класс делится на три команды. Каждая команда получает карточки со словами и должна

выполнить определённое задание: найти существительные, составить словосочетания или придумать предложения. Например, из слов «маленький», «дом», «красивый», «цветок» можно составить словосочетания «маленький дом» и «красивый цветок».

Игровые задания можно применять при изучении лексики, грамматики, чтения и развития речи. При этом важно, чтобы игра имела конкретную учебную цель и соответствовала возрасту учащихся.

3. Использование наглядности и цифровых технологий.

Наглядные материалы помогают младшим школьникам лучше понимать значение новых слов и устанавливать связь между словом и предметом или действием. При обучении русскому языку как иностранному особенно полезны предметные картинки, иллюстрации, схемы, карточки, таблицы и короткие видеоматериалы.

Например, при изучении темы «Фрукты и овощи» учитель показывает изображения яблока, груши, моркови, огурца и других продуктов. Учащиеся называют предметы, распределяют картинки по группам, описывают цвет и размер, а затем составляют предложения: «Яблоко красное», «Морковь оранжевая», «Огурец зелёный».

Такой подход позволяет одновременно развивать словарный запас, навыки построения предложений и умение классифицировать предметы.

Дополнительные возможности открывают цифровые образовательные ресурсы. Интерактивные презентации, электронные карточки, обучающие викторины и аудиозаписи помогают разнообразить учебную деятельность. С помощью аудиоматериалов учащиеся могут слушать правильное

произношение слов и коротких предложений, повторять их и тренировать восприятие русской речи на слух.

Цифровые технологии целесообразно использовать для закрепления изученного материала, проверки понимания и организации самостоятельной работы. Например, после изучения темы «Животные» учащимся можно предложить электронную викторину, в которой необходимо соотнести изображение животного с его названием или выбрать правильный ответ.

Искусственный интеллект также может служить вспомогательным инструментом учителя. С его помощью можно подготовить дополнительные упражнения, составить диалоги, подобрать слова по определённой теме и адаптировать задания к различным уровням подготовки учащихся. При этом учитель должен проверять точность и соответствие материалов учебным целям, возрасту детей и языковым нормам.

Использование цифровых средств не должно полностью заменять живое общение, чтение, письмо и работу с печатными материалами. Наиболее целесообразно сочетать традиционные и современные методы обучения, соблюдая разумный баланс экранной и другой учебной деятельности.

4. Практическое применение инновационных технологий на уроке

Рассмотрим пример организации урока русского языка как иностранного в начальной школе по теме «Моя семья».

Цель урока: закрепить лексику по теме «Семья», развивать навыки аудирования, устной речи и построения простых предложений.

На первом этапе учитель показывает иллюстрацию семьи и предлагает учащимся назвать

знакомые слова: мама, папа, брат, сестра, бабушка, дедушка. Новые слова объясняются с помощью картинок и примеров.
На втором этапе проводится игра «Кто это?». Учитель описывает члена семьи, а дети должны угадать, о ком идёт речь. Например: «Это мама моей мамы». Ответ: «Бабушка».

На третьем этапе учащиеся работают в парах и задают друг другу вопросы: «Как зовут твою маму?», «Есть ли у тебя брат?», «Сколько человек в твоей семье?». Учитель помогает детям правильно строить предложения и произносить слова.

На четвёртом этапе можно использовать интерактивные карточки или презентацию. Учащиеся соотносят изображения с названиями членов семьи и выполняют короткие задания на закрепление лексики.

На заключительном этапе каждый ребёнок составляет два-три предложения о своей семье. Учитель оценивает не только правильность ответов, но и активность учащихся, старание и готовность общаться на русском языке.

Данный пример показывает, что сочетание наглядности, игры, парной работы и цифровых ресурсов позволяет организовать последовательное освоение языкового материала. При необходимости задания можно упростить или усложнить в зависимости от уровня подготовки детей.

При использовании подобных технологий важно создавать доброжелательную атмосферу, в которой учащиеся не боятся ошибаться. Ошибка должна рассматриваться как естественная часть процесса изучения языка. Поддержка учителя, положительная обратная связь и посильные задания способствуют развитию мотивации и самостоятельности школьников.

Заключение

Таким образом, применение инновационных технологий в преподавании русского языка как иностранного в начальной школе открывает широкие возможности для совершенствования образовательного процесса. Игровые методы, коммуникативные задания, наглядные материалы, групповая работа и цифровые ресурсы помогают организовать активную учебную деятельность и создать условия для развития речевых навыков учащихся.

Эффективность данных технологий во многом зависит от профессиональной компетентности учителя, правильного выбора методов и учёта индивидуальных особенностей детей. Инновации не должны использоваться только ради внешней привлекательности урока. Каждый метод необходимо подбирать в соответствии с целью обучения и ожидаемыми результатами.

Следовательно, сочетание традиционных и современных подходов позволяет сделать уроки русского языка как иностранного более доступными, разнообразными и ориентированными на практическое общение. Важнейшая задача учителя заключается в том, чтобы помочь каждому ребёнку постепенно преодолеть языковые трудности, расширить словарный запас и научиться использовать русский язык в повседневных ситуациях.

Предложения и рекомендации

На основании рассмотренного материала можно предложить следующие рекомендации для учителей начальных классов, преподающих русский язык как иностранный:

1. Использовать дидактические игры для расширения словарного запаса и развития устной речи учащихся.

2. Применять работу в парах и группах для формирования коммуникативных навыков.

3. Использовать наглядные материалы, карточки, иллюстрации и интерактивные презентации.

4. Подбирать задания с учётом возраста, уровня владения русским языком и индивидуальных особенностей учащихся.

5. Сочетать цифровые технологии с традиционными методами обучения, создавая условия для активного общения на русском языке.

6. Поддерживать интерес детей к изучению языка с помощью творческих заданий и доброжелательной обратной связи.

Реализация данных рекомендаций позволит повысить мотивацию учащихся, сделать уроки более интересными и способствовать развитию речевых навыков младших школьников.

Список использованной литературы

1. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. — Москва: Русский язык, 1989.

2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). — Москва: ИКАР, 2009.

3. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика. — Москва: Филоматис, 2006.

4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.

Yoshlar tarbiyasida ijtimoiy tarmoqlar va pedagog o‘rni

Tillayeva Madina
Sadikova Hilola

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar tarbiyasiga ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri, raqamli axborot muhitining imkoniyatlari va mavjud muammolari hamda yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda pedagogning o‘rni tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ta’limiy, tarbiyaviy va kommunikativ jihatlari yoritilib, yoshlarning axborot madaniyatini shakllantirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va virtual muhitda xavfsiz xulq-atvorini ta’minlash masalalariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, pedagog, ota-ona va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati asoslab beriladi hamda ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy tarmoqlar, pedagog, raqamli ta’lim, axborot madaniyati, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, ma’naviy-axloqiy tarbiya, internet xavfsizligi, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние социальных сетей на образование молодежи, возможности и существующие проблемы цифровой информационной среды, а также роль педагога в духовно-нравственном воспитании молодого поколения. Выделены образовательные, воспитательно-коммуникативные аспекты использования социальных сетей, уделено внимание вопросам формирования информационной культуры молодежи, развития критического мышления и обеспечения безопасного поведения в виртуальной среде. Обоснована важность сотрудничества между педагогами, родителями и образовательными учреждениями, разработаны практические рекомендации по эффективному использованию социальных сетей.

Ключевые слова: образование молодежи, социальные сети, педагог, цифровое образование, информационная культура, медиаграмотность, критическое мышление, духовно-нравственное воспитание, безопасность в интернете, цифровая компетентность.

Abstract. This article analyzes the influence of social networks on the upbringing of young people, the opportunities and challenges presented by the digital information environment, and the role of educators in the spiritual and moral development of the younger generation. It explores the educational, developmental, and communicative aspects of using social networks, focusing on fostering information literacy among youth, developing critical thinking skills, and ensuring safe behavior within virtual environments. Furthermore, the article substantiates the importance of collaboration between educators, parents, and educational institutions, and offers practical recommendations for the effective use of social networks.

Keywords: upbringing of youth, social networks, educator, digital education, information culture, media literacy, critical thinking, spiritual and moral upbringing, internet safety, digital competence.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari inson hayotining deyarli barcha sohalariga kirib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashi, bilim olish jarayoni, muloqot madaniyati, qiziqishlari va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar turli mamlakatlarda yuz berayotgan voqealar, ilm-fan yutuqlari, yangi kasblar va zamonaviy ta’lim imkoniyatlari haqida ma’lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Shu bilan birga, internet muhitida ishonchsiz ma’lumotlar, zararli axborotlar, kiberbulling, vaqtni samarasiz sarflash va virtual muloqotning salbiy oqibatlari kabi muammolar ham mavjud. Bunday sharoitda yoshlarni faqat internetdan foydalanishdan cheklash emas, balki ularda axborotni to‘g‘ri tanlash, tahlil qilish va

undan mas’uliyat bilan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar tarbiyasi jamiyatning kelajagi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan jarayondir. Mazkur jarayonda oila, ta’lim muassasasi, mahalla va keng ijtimoiy muhit bilan bir qatorda pedagogning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Chunki pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlarning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga ko‘maklashuvchi shaxsdir.

Maqolaning maqsadi — yoshlar tarbiyasida ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlari va muammolarini tahlil qilish, pedagogning tarbiyaviy faoliyatdagi rolini yoritish hamda raqamli muhitdan samarali foydalanishga doir tavsiyalar ishlab chiqish. Maqolaning asosiy vazifalari ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotidagi o‘rnini aniqlash, ularning tarbiyaviy ta’sirini tahlil qilish, pedagog faoliyatining muhim yo‘nalishlarini belgilash va ta’lim-tarbiya jarayonida media savodxonlikni rivojlantirish imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat.

1. Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta’siri

Ijtimoiy tarmoqlar — foydalanuvchilarga axborot almashish, muloqot qilish, turli materiallarni yaratish va tarqatish imkonini beruvchi raqamli platformalardir. Ular zamonaviy yoshlarning kundalik hayotida muhim o‘rin egallab, ta’lim olish, o‘z qobiliyatlarini namoyon etish va jamiyatdagi voqealardan xabardor bo‘lish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta’sirini bir necha yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin. Birinchidan, ta’limiy imkoniyatlar kengayadi. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlar orqali xorijiy tillarni o‘rganishi, ilmiy-ommabop videolarni tomosha qilishi, elektron kutubxonalardan foydalanishi va o‘z bilimlarini mustaqil ravishda oshirishi mumkin. Ta’limga yo‘naltirilgan sahifalar, guruhlar va onlayn hamjamiyatlar o‘quvchilarning fanlarga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi. Virtual guruhlar orqali yoshlar jamoaviy loyihalarda qatnashish, fikr

almashish, savollar berish va turli qarashlarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi. To‘g‘ri tashkil etilgan onlayn muloqot ularda hamkorlik, o‘z fikrini asoslash va boshqalarning nuqtayi nazarini hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishi mumkin.

Uchinchidan, ijodkorlik va tashabbuskorlik rivojlanadi. Yoshlar o‘z ijodiy ishlari, ilmiy loyihalari, til o‘rganish natijalari va foydali g‘oyalarini keng auditoriyaga taqdim etishi mumkin. Bu jarayon ularda o‘z imkoniyatlariga ishonch, tashabbuskorlik va jamoatchilik oldida mas’uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi.

Biroq ijtimoiy tarmoqlarning tarbiyaviy ta’siri doimo ham ijobiy bo‘lavermaydi. Ulardan maqsadsiz foydalanish dars tayyorlashga ajratiladigan vaqtning qisqarishiga, diqqatning chalg‘ishiga va uyqu tartibining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, internetdagi yolg‘on ma’lumotlar, tajovuzkor muloqot, kamsitish va boshqalar bilan o‘zini doimiy taqqoslash yoshlarning ruhiy holati hamda o‘ziga bo‘lgan munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli mavjud.

Yana bir muhim muammo — axborotning ishonchliligini baholash masalasidir. Internetda har qanday foydalanuvchi ma’lumot tarqatishi mumkinligi sababli, yoshlar ayrim hollarda tekshirilmagan xabarlarni haqiqat sifatida qabul qilishi yoki ularni boshqalarga tarqatishi mumkin. Shu sababli axborot manbasini tekshirish, fakt va fikrni farqlash hamda turli manbalarni solishtirish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Demak, ijtimoiy tarmoqlarni faqat ijobiy yoki salbiy hodisa sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ularning ta’siri foydalanish maqsadi, davomiyligi, mazmuni va yoshlarning raqamli savodxonlik darajasiga bog‘liq. Asosiy vazifa ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirishdan iborat.

2. Yoshlar tarbiyasida pedagogning o‘rni

Pedagog yosh avlodga bilim berish bilan bir qatorda, uning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashi, jamiyatdagi o‘rnini anglashi va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishiga ko‘maklashadi. Raqamli texnologiyalar keng tarqalgan bugungi sharoitda pedagogning vazifalari an’anaviy ta’lim usullari bilan cheklanib

qolmaydi. U yoshlarni axborot muhitida to‘g‘ri yo‘naltiruvchi, media savodxonlikni rivojlantiruvchi va sog‘lom raqamli odatlarni shakllantiruvchi mutaxassis sifatida ham faoliyat yuritishi lozim.

Birinchi navbatda, pedagog raqamli savodxonlikni rivojlantirishi kerak. Buning uchun dars jarayonida internet manbalaridan foydalanish, ishonchli va ishonchsiz axborotni farqlash, mualliflik huquqiga rioya qilish hamda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalariga e’tibor qaratish zarur. O‘quvchilar ma’lumotni shunchaki qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi va baholovchi faol ishtirokchiga aylanishi kerak.

Ikkinchidan, pedagog tanqidiy fikrlashni shakllantirishi lozim. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan har qanday xabar yoki fikrni tekshirmasdan qabul qilish noto‘g‘ri xulosalarga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagog o‘quvchilarga “Bu ma’lumotning manbasi kim?”, “Uni tasdiqlovchi dalillar bormi?”, “Boshqa ishonchli manbalarda ham shu ma’lumot keltirilganmi?” kabi savollarni berishni o‘rgatishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv yoshlarning mustaqil fikrlashi va axborotga ongli munosabatini rivojlantiradi.

Uchinchidan, pedagog axloqiy tarbiya va muloqot madaniyatini rivojlantirishi kerak. Virtual muloqotda ham inson sha’ni, qadr-qimmati va shaxsiy chegaralarini hurmat qilish zarur. O‘quvchilarga haqoratli izohlar yozmaslik, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, boshqa shaxsning suratlari yoki ma’lumotlarini uning roziligisiz tarqatmaslik kabi qoidalarni tushuntirish muhimdir. Pedagogning o‘zi ham muomala madaniyati, xolislik va mas’uliyat borasida namuna bo‘lishi lozim.

To‘rtinchidan, pedagog tarbiyaviy faoliyatni zamonaviy vositalar bilan boyitishi mumkin. Masalan, fanlarga oid videolar, virtual muhokamalar, elektron topshiriqlar, ta’limiy sahifalar va jamoaviy raqamli loyihalar darslarni mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Bunda texnologiyaning o‘zi maqsad emas, balki ta’lim va tarbiya maqsadlariga erishish vositasi ekanini unutmaslik kerak.

Beshinchidan, pedagog yoshlarning muammolariga befarq bo‘lmasligi zarur. Agar o‘quvchi internetdagi haqorat, kiberbulling yoki zararli axborot bilan bog‘liq qiyinchilikka duch kelsa, pedagog vaziyatni xolis o‘rganishi, o‘quvchini ayblamasdan tinglashi va zarur hollarda ota-ona, psixolog yoki tegishli mutaxassis bilan hamkorlik qilishi lozim.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogning asosiy vazifasi yoshlarni raqamli muhitdan butunlay uzoqlashtirish emas, balki ularda undan ongli, xavfsiz va samarali foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishdir.

3. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda oila va ta’lim muassasasi hamkorligi

Yoshlar tarbiyasi ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda faqat pedagogning sa’y-harakatlari bilan cheklanish yetarli emas. Oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi hamkorlik tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshiradi.

Ota-onalar farzandlarining internetdan qanday maqsadda foydalanayotgani, qaysi axborot manbalariga qiziqayotgani va virtual muloqotda qanday qoidalarga amal qilayotganiga e’tibor berishlari lozim. Bunda haddan tashqari nazorat yoki keskin taqiqlardan ko‘ra, ochiq muloqot, ishonch va o‘zaro tushunishga asoslangan munosabat samaraliroq bo‘lishi mumkin. Farzand internetda duch kelgan muammosi haqida bemalol gapira oladigan muhit yaratish muhimdir.

Ta’lim muassasalarida esa media savodxonlik va raqamli xavfsizlikka oid tarbiyaviy mashg‘ulotlar muntazam tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bunday mashg‘ulotlarda internetdagi yolg‘on xabarlarni aniqlash, kiberbullingning oldini olish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va onlayn muloqot odobiga rioya etish kabi masalalar muhokama qilinishi mumkin.

Pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchining o‘qishdagi faolligi, muloqotidagi o‘zgarishlar va internetdan foydalanish bilan bog‘liq qiyinchiliklar haqida o‘zaro fikr almashish muammoni erta aniqlashga yordam

beradi. Bunda o‘quvchining shaxsiy hayoti va huquqlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish zarur.

Hamkorlikning yana bir yo‘nalishi — yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishdir. Sport, kitobxonlik, san’at, fan to‘garaklari, ko‘ngillilik faoliyati va ijodiy loyihalar yoshlarning qiziqishlarini rivojlantirib, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga yordam beradi. Bu faoliyatlar raqamli vositalardan maqsadli foydalanish bilan uyg‘unlashtirilishi ham mumkin.

Demak, samarali tarbiya uchun pedagogning kasbiy mahorati, ota-onalarning e’tibori va ta’lim muassasasining tizimli yondashuvi o‘zaro uyg‘unlashishi lozim.

4. Yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishga yo‘naltirish yo‘llari

Yoshlarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini yaxshilash uchun nazariy tushuntirishlar bilan birga amaliy faoliyatni ham tashkil etish zarur. Quyidagi yo‘nalishlar bu borada muhim hisoblanadi.

1. Media savodxonlik mashg‘ulotlarini tashkil etish. O‘quvchilarga axborot manbalarini tekshirish, muallif va e’lon qilingan sanani aniqlash, dalillarni solishtirish hamda shubhali xabarlarni tarqatmaslik qoidalarini o‘rgatish lozim.

2. Raqamli odob qoidalarini shakllantirish. Internetdagi muloqotda hurmat, xolislik, mas’uliyat va bag‘rikenglik tamoyillariga amal qilish yoshlarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi. Pedagog sinf yoki guruh bilan birgalikda onlayn muloqot qoidalarini ishlab chiqishi mumkin.

3. Ta’limiy kontent yaratishga rag‘batlantirish. Yoshlarni foydali videolar, taqdimotlar, elektron lug‘atlar, kitob tavsiyalari va ilmiy-ijodiy materiallar tayyorlashga jalb etish ularning ijodkorligi va raqamli ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Internet xavfsizligi bo‘yicha bilimlarni oshirish. Kuchli parollardan foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilmaslik, noma’lum havolalarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish va kiberbulling holatlarida ishonchli kattalarga murojaat qilish kabi qoidalar muntazam tushuntirilishi kerak.

5. Vaqtni boshqarish koʻnikmalarini rivojlantirish. Yoshlar oʻqish, dam olish, jismoniy faollik va internetdan foydalanish oʻrtasida muvozanatni saqlashga oʻrgatilishi lozim. Buning uchun kun tartibini tuzish, vazifalarni ustuvorlik boʻyicha rejalashtirish va bildirishnomalarni maqsadga muvofiq boshqarish usullaridan foydalanish mumkin.

6. Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish. Oʻqituvchilar zamonaviy ta’lim platformalari, raqamli resurslar, axborot xavfsizligi va media savodxonlik boʻyicha bilimlarini muntazam yangilab borishlari zarur. Bu esa ta’lim jarayonini yoshlarning ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishga yordam beradi.

Mazkur yoʻnalishlarni amalga oshirishda oʻquvchilarning yoshi, individual xususiyatlari va ta’lim ehtiyojlari hisobga olinishi kerak. Tavsiyalarni qoʻllash natijalarini baholashda esa yoshlarning axborot manbalarini tanlash qobiliyati, onlayn muloqot madaniyati, xavfsizlik qoidalariga rioya etishi va ta’limiy faoliyatdagi ishtiroki kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni koʻrsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar tarbiyasiga ta’siri murakkab va koʻp omilli jarayondir. Bir tomondan, ular bilim olish, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ikkinchi tomondan, axborotning ishonchliligi, virtual tajovuz, vaqtni boshqarish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bilan bogʻliq muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Shu sababli yoshlar tarbiyasida ijtimoiy tarmoqlarning ta’sirini faqat ulardan foydalanish vaqti bilan baholash yetarli emas. Kontentning mazmuni, foydalanish maqsadi, yoshlarning tanqidiy fikrlashi va real hayotdagi ijtimoiy munosabatlari ham hisobga olinishi kerak. Masalan, ta’limiy materiallarni izlash uchun foydalanilgan vaqt bilan maqsadsiz ravishda turli sahifalarni koʻrishga sarflangan vaqtning natijalari bir xil boʻlmaydi.

Pedagogning samarali yondashuvi taqiqlashga emas, balki tushuntirish, yoʻnaltirish va ongli tanlov qilish koʻnikmalarini rivojlantirishga asoslanadi. Bunda pedagog yoshlar bilan ochiq

muloqot olib borishi, ularning fikrlarini tinglashi va raqamli muhitdagi real vaziyatlarni muhokama qilish uchun imkoniyat yaratishi lozim.

Mazkur maqola tahliliy va nazariy xarakterga ega bo‘lib, unda alohida empirik tadqiqot yoki so‘rovnoma natijalari keltirilmagan. Shu bois bildirilgan xulosalar amaliy tavsiyalarni asoslashga xizmat qiladi, ammo ularning samaradorligini aniq baholash uchun kelgusida maktab va oliy ta’lim muassasalarida kuzatuvlar, so‘rovnomalar hamda pedagogik tajribalar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy yoshlarning bilim olishi, dunyoqarashi, muloqoti va shaxsiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillardan biridir. Ulardan maqsadli foydalanish ta’limiy imkoniyatlarni kengaytiradi, ijodkorlikni rag‘batlantiradi va yoshlarning turli axborot manbalaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, tekshirilmagan ma’lumotlar, kiberbulling, vaqtni samarasiz sarflash va raqamli xavfsizlik bilan bog‘liq muammolar tegishli tarbiyaviy choralarni talab qiladi.

Bunday sharoitda pedagogning vazifasi alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagog yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilishga, internetda axloqiy me’yorlarga rioya etishga, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishga va raqamli imkoniyatlardan mas’uliyat bilan foydalanishga o‘rgatishi lozim. Buning uchun dars jarayonida media savodxonlikni rivojlantirish, ta’limiy raqamli loyihalarni tashkil etish va yoshlar bilan muntazam muloqot olib borish muhimdir.

Shuningdek, oila, pedagog va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik yoshlarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Yoshlarni faqat taqiqlar bilan cheklash o‘rniga, ularda mustaqil qaror qabul qilish, axborotni baholash va o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlarni yoshlar tarbiyasining muqarrar bir qismi sifatida qabul qilib, ulardan foydalanishni pedagogik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish zamonaviy ta’limning

muhim vazifalaridan biridir. Raqamli savodxon, ma’naviy yetuk, tanqidiy fikrlaydigan va mas’uliyatli yoshlarni tarbiyalashda pedagogning kasbiy mahorati hamda jamiyatning hamkorlikdagi sa’y-harakatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr.

3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023.

4. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Paris: UNESCO, 2021.

5. OECD. 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. Paris: OECD Publishing, 2021.

6. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.

Ta’lim-tarbiya jarayonida zamonaviy usullardan foydalanishning pedagogik ahamiyati (namalum)

Saribayeva Muhayyo Xo‘jamuratovna
Jizzax shahar 22- Umumta'lim maktabi
huquq tarbiya o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishda zamonaviy pedagogik usullarning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Ta’lim jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va muammoli o‘qitish usullaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim va tarbiya integratsiyasini ta’minlash, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv hamda ijtimoiy

kompetensiyalarini rivojlantirishga doir ilmiy-metodik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim-tarbiya jarayoni, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar, interfaol ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli texnologiyalar, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

Аннотация. В данной статье представлен научно-теоретический анализ роли и значения современных педагогических методов в совершенствовании образовательного процесса. Осветлены педагогические возможности использования интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий, личностно-ориентированного образования и проблемно-ориентированных методов обучения в образовательном процессе. Также представлены научно-методические рекомендации по обеспечению интеграции образования и воспитания, развитию самостоятельного мышления, творческого подхода и социальных компетенций учащихся.

Ключевые слова: образовательный процесс, современные педагогические технологии, инновационные методы, интерактивное образование, компетентностно-ориентированный подход, личностно-ориентированное образование, цифровые технологии, духовно-нравственное воспитание.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the role and significance of modern pedagogical methods in improving the educational process. It highlights the pedagogical potential of utilizing interactive methods, information and communication technologies, learner-centered education, and problem-based learning approaches within the educational process. Furthermore, the article outlines scientific and methodological recommendations for integrating education and upbringing, as well as for fostering students' independent thinking, creative approaches, and social competencies.

Keywords: educational process, modern pedagogical technologies, innovative methods, interactive education, competency-based approach, learner-centered education, digital technologies, spiritual-moral upbringing.

Globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi ta’lim tizimi oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, axborotni tahlil qilish va amaliy faoliyatda qo‘llash kompetensiyalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik usullarni joriy etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim va tarbiya o‘zaro uzviy bog‘liq pedagogik jarayonlar bo‘lib, ular shaxsning intellektual, ma’naviy-axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur jarayonlarning samaradorligi pedagogning kasbiy kompetensiyasi, tanlangan metodlarning maqsadga muvofiqligi hamda ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish bilan belgilanadi.

Zamonaviy pedagogik usullarning nazariy asoslari

Zamonaviy pedagogik usullar ta’lim oluvchining bilish faoliyatini faollashtirish, o‘quv jarayonida mustaqillikni ta’minlash va bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga yo‘naltirilgan metodlar majmuasidir. Ushbu yondashuvlarda pedagog asosiy axborot manbai bo‘lish bilan birga, ta’lim oluvchilarning izlanishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishini tashkil etuvchi yo‘naltiruvchi vazifasini ham bajaradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va o‘zlashtirish sur’atlari hisobga olinadi. Natijada ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining faol ishtiroki uchun sharoit yaratiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi.

Bunda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalar, muloqot madaniyati, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirishga alohida e’tibor beriladi.

Ta’lim jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanish imkoniyatlari

Ta’lim samaradorligini oshirishda interfaol metodlar muhim pedagogik vosita hisoblanadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, munozara, loyiha metodi, keys-stadi va kichik guruhlarda ishlash kabi usullar o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi.

“Aqliy hujum” metodi muayyan muammo yuzasidan turli fikr va g‘oyalarni ilgari surish imkonini beradi. Mazkur usul ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish va muammoga bir nechta nuqtayi nazardan yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘llaniladi. Munozara metodi esa dalillarni asoslash, mantiqiy fikrlash va o‘zaro fikr almashish madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Loyiha metodi ta’lim oluvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtiradi. Loyiha topshiriqlarini bajarish jarayonida o‘quvchilar ma’lumot to‘plash, manbalarni o‘rganish, vazifalarni taqsimlash, natijalarni tahlil qilish va xulosalarni taqdim etish tajribasiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, ushbu metod hamkorlikda ishlash va mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim usuli o‘quvchilarning tayyor ma’lumotlarni qabul qilishidan ko‘ra, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil yechim topishiga ustuvor ahamiyat beradi. Bunday yondashuv bilish faolligini kuchaytirib, o‘zlashtirilgan bilimlarning mazmunan chuqurroq anglanishiga ko‘maklashadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, har qanday metodning samaradorligi uning zamonaviyligi bilangina emas, balki dars maqsadi, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hamda o‘quv materialining mazmuniga muvofiqligi bilan belgilanadi.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi imkoniyatlarini yuzaga keltirmoqda. Elektron ta’lim resurslari, virtual laboratoriyalar, multimedia

vositalari, ta’lim platformalari va interaktiv topshiriqlar o‘quv materialini turli shakllarda taqdim etish imkonini beradi.

Mazkur vositalar murakkab tushunchalarni vizuallashtirish, mustaqil ta’limni tashkil etish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini kuzatishda foydali hisoblanadi. Xususan, raqamli baholash vositalari orqali o‘quvchilarning bilimlaridagi bo‘shliqlarni aniqlash va keyingi ta’lim faoliyatini tegishli ravishda rejalashtirish mumkin.

Biroq raqamli texnologiyalardan foydalanish pedagogik maqsadga bo‘ysundirilishi lozim. Texnologiyaning o‘zi ta’lim sifatini avtomatik ravishda oshirmaydi. Uning samarasi o‘quv materialining sifati, pedagogning metodik tayyorgarligi, ta’lim oluvchilarning faolligi va raqamli vositalardan oqilona foydalanish darajasiga bog‘liq.

Shuningdek, o‘quvchilarda raqamli savodxonlik, axborot manbalarini tanqidiy baholash, akademik halollik va internet muhitida mas’uliyatli xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish ham zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir.

Tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar

Ta’lim-tarbiya jarayonining yaxlitligi bilim berish va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishning o‘zaro uyg‘unligini taqozo etadi. Shu sababli zamonaviy pedagogik faoliyatda o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy qarashlarini, ijtimoiy mas’uliyatini, muloqot madaniyatini va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

Tarbiya jarayonida muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, rolli o‘yinlar, ijtimoiy loyihalar, jamoaviy faoliyat va refleksiv topshiriqlardan foydalanish samarali pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. Masalan, hayotiy vaziyatlar asosida tashkil etilgan munozaralar o‘quvchilarga axloqiy tanlovlarni tahlil qilish, o‘z xatti-harakatlarining oqibatlarini anglash va boshqa insonlarning nuqtayi nazarini tushunishga yordam beradi.

Milliy qadriyatlar, tarixiy meros, xalq og‘zaki ijodi va umuminsoniy tamoyillarni ta’lim mazmuniga integratsiya qilish yosh avlodning ma’naviy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bunda tarbiyaviy g‘oyalarni faqat nazariy tushuntirish bilan

cheklanmasdan, ularni kundalik hayotiy faoliyat, shaxsiy namuna va ijtimoiy tajriba bilan bog‘lash lozim.

Oila, ta’lim muassasasi va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlik ham tarbiya samaradorligini belgilovchi omillardan biridir. Mazkur hamkorlik izchil tashkil etilganda, o‘quvchining rivojlanishi uchun o‘zaro muvofiqlashtirilgan tarbiyaviy muhit shakllanadi.

Zamonaviy usullar samaradorligini oshirish omillari

Zamonaviy pedagogik metodlarni amaliyotga tatbiq etishda bir qator metodik shartlarga rioya qilish talab etiladi. Birinchidan, ta’lim maqsadlari aniq belgilanishi va tanlangan metodlar ushbu maqsadlarga mos kelishi zarur. Ikkinchidan, o‘quvchilarning individual farqlari va ta’lim ehtiyojlari hisobga olinishi lozim. Uchinchidan, ta’lim natijalarini baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki o‘quvchining rivojlanish dinamikasi, mustaqil ishlash qobiliyati va amaliy ko‘nikmalariga ham e’tibor qaratish muhimdir.

Formativ baholash, muntazam qayta aloqa va refleksiya o‘quvchilarning o‘z ta’lim faoliyatini anglashiga yordam beradi. Pedagog esa olingan natijalar asosida metodik yondashuvlarini takomillashtirib borishi mumkin.

Bundan tashqari, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, tajriba almashishi va zamonaviy metodik adabiyotlardan foydalanishi ta’lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlarni joriy etish jarayonida ularning natijalarini muntazam tahlil qilish va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

Ta’lim-tarbiya jarayonida zamonaviy usullardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashning muhim pedagogik shartlaridan biridir. Interfaol metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv va raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi.

Shu bilan birga, ta’lim-tarbiya samaradorligi zamonaviy vositalardan foydalanish bilangina cheklanmaydi. U pedagogning kasbiy mahorati, tarbiyaviy muhit, milliy va umuminsoniy

qadriyatlarning uyg‘unligi hamda ta’lim oluvchining individual xususiyatlarini hisobga olishga ham bog‘liq. Demak, zamonaviy pedagogik usullarni ilmiy asosda tanlash, maqsadga muvofiq qo‘llash va natijalarini muntazam tahlil qilish barkamol, mustaqil fikrlaydigan hamda ijtimoiy mas’uliyatli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

2. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan, 1916.

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

4. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.

5. UNESCO. Global Education Monitoring Report. Ta’lim sifati, inklyuzivlik va zamonaviy ta’lim yondashuvlariga oid materiallar. Muallif Saribayeva. M. X.

Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanganligi xususiyatlari va zamonaviy tendensiyalari

Saidmurodova Shahlo Nizomjon qizi
Sharof Rashidov tumani 61-maktab,
II-toifali geografiya fani o'qituvchisi
Sindarova Feruza Axmadovna
Forish tumani 55-maktab
1-toifali geografiya va iqtisodiy bilim asoslari fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Osiyo mamlakatlarining zamonaviy iqtisodiy rivojlanish darajasi, mintaqadagi yetakchi davlatlar va rivojlanayotgan iqtisodiyotlarning o'sish sur'atlari, shuningdek, ularning jahon xo'jaligidagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, Markaziy Osiyo va Sharqiy Osiyo davlatlarining iqtisodiy islohotlari, YaIM dinamikasi hamda global iqtisodiy tebranishlarga bardoshlilik omillari ilmiy-statistik ma'lumotlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Osiyo iqtisodiyoti, Yalpi ichki mahsulot (YaIM), iqtisodiy o'sish, bozor islohotlari, diversifikatsiya, investitsiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы уровень современного экономического развития стран Азии, темпы роста ведущих государств и развивающихся экономик региона, а также их роль в мировом хозяйстве. На основе научно-статистических данных также освещены экономические реформа, динамика ВВП и факторы устойчивости к глобальным экономическим колебаниям стран Центральной и Восточной Азии.

Ключевые слова: Азиатская экономика, валовой внутренний продукт (ВВП), экономический рост, рыночные реформы, диверсификация, инвестиции.

Abstract. This article analyzes the level of modern economic development of Asian countries, the growth rates of leading states and developing economies in the region, as well as their role in the

global economy. Based on scientific and statistical data, the economic reforms, GDP dynamics, and resilience factors against global economic fluctuations in Central and East Asian countries are also highlighted.

Keywords: Asian economy, gross domestic product (GDP), economic growth, market reforms, diversification, investment.

XXI asrda jahon iqtisodiyotining og‘irlik markazi bosqichma-bosqich Yevropa va Shimoliy Amerikadan Osiyo mintaqasiga ko‘chib borayotgani kuzatilmoqda. Osiyo mamlakatlari global iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biriga aylanib, xalqaro savdo, investitsiya va innovatsion texnologiyalar bozorida yetakchilik qilmoqda. Mintaqa davlatlarining iqtisodiy rivojlanish darajasi bir xil emasligiga qaramay, ularning umumiy salohiyati jahon xo‘jaligining barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish xususiyatlarini, jumladan, Markaziy Osiyo va boshqa sub-mintaqalardagi so‘nggi yillardagi o‘sish tendensiyalarini ilmiy-faktik ma’lumotlar asosida tahlil qilishdir.

Mavzuni o‘rganish jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik ma’lumotlarni guruhlash va iqtisodiy-matematik tahlil usullaridan foydalanildi. Osiyo mamlakatlari iqtisodiyoti, xususan, bozor islohotlari va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlili ko‘plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. Jumladan, Markaziy Osiyo davlatlarining so‘nggi on yillikdagi (2014-2024-yillar) iqtisodiy evolyutsiyasi statistik ma’lumotlar va ilmiy manbalar asosida chuqur o‘rganildi.

Osiyo mintaqasi o‘zining xilma-xilligi bilan ajralib turadi: bu yerda yuqori texnologiyali iqtisodiyotlarga ega davlatlar bilan bir qatorda, resurslarga boy va rivojlanish bosqichida bo‘lgan mamlakatlar ham mavjud.

Xususan, Markaziy Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda sezilarli darajada o‘zgardi. Masalan, mintaqadagi eng yirik iqtisodiyotlardan biri bo‘lgan O‘zbekistonda yalpi ichki mahsulot hajmi 2014-yildagi 80,8 milliard dollardan

2024-yilda 114,9 milliard dollarga yetdi. Mamlakatda amalga oshirilgan valyuta liberallashuvi va tarkibiy islohotlar qisqa muddatli o‘tish davridan so‘ng iqtisodiy o‘sish sur’atlarini barqarorlashtirdi, hatto global pandemiyalar davrida ham ijobiy o‘sish (+1,6%) saqlab qolindi.

Qo‘shni Qozog‘iston iqtisodiyoti energiya resurslariga kuchli bog‘langan bo‘lib, 2024-yilda rekord darajadagi – 288,4 milliard dollarlik YaIM ko‘rsatkichiga erishdi. Neft narxlarining tebranishi va tashqi iqtisodiy omillar ta’siriga qaramay, so‘nggi yillarda o‘sish sur’atlari 5% atrofida barqarorlashdi.

Qirg‘iziston ($17,48 mlrd) va Tojikiston ($14,2 mlrd) kabi kichikroq iqtisodiyotga ega davlatlar esa xizmatlar sohasi, oltin qazib olish, gidroenergetika va mehnat migratsiyasidan tushadigan daromadlar evaziga yuqori o‘sish sur’atlarini (ayrim yillarda 7–9% gacha) namoyon etdi. Shu bilan birga, Turkmaniston iqtisodiyoti ($64,2 mlrd) asosan gaz eksportiga tayanib, tashqi bozorlardagi narxlar o‘zgarishiga yuqori sezuvchanligicha qolmoqda.

Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya, Singapur) esa yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish, raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalarni joriy etish evaziga jahon bozorida ustunlikni saqlab qolmoqda.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishi turli omillarga – xomashyo resurslari, ichki bozor hajmi, sanoatni diversifikatsiya qilish darajasi hamda olib borilayotgan institutsional islohotlarga tayanadi.

1. Mintaqa davlatlari, xususan, rivojlanayotgan mamlakatlar xomashyo eksportiga bo‘lgan qaramlikni kamaytirib, yuqori texnologiyali va qayta ishlangan mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishi lozim.

2. Transport-logistika yo‘laklarini rivojlantirish (masalan, Trans-Kaspiy xalqaro transport yo‘lagi) Osiyo mamlakatlarining tashqi savdo salohiyatini yanada oshiradi.

3. Raqamli iqtisodiyot va “yashil” energetika loyihalariga investitsiyalarni ko‘paytirish kelgusatda barqaror iqtisodiy o‘sishning kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – T.: “O‘zbekiston”, 2022.

2. Muxitdinova F.M. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.

3. Markaziy Osiyo iqtisodiyoti: 2014–2024-yillar statistik tahlili va amaliy natijalar. – Toshkent: ProReforms Nashriyoti, 2024.

4. Karimov A.A. Xalqaro iqtisodiy integratsiya va Osiyo mamlakatlari bozorlari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 2023. – № 4. – B. 45-52.

5. Saidov M.Sh. Global iqtisodiy inqiroz sharoitida rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish yo‘llari. // Xalqaro munosabatlar va iqtisodiyot, 2022. – № 2. – B. 112-118.

6. World Bank. Global Economic Prospects, East Asia and Pacific / Central Asia Update. – Washington: World Bank, 2024.

7. Tursunov B.X. Mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy rivojlanish masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.

Ma’naviyat va ma’rifat — yuksak taraqqiyot va barkamol avlod poydevori

Ishimova Surayyo Xojamurodovna
Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma’naviyat va ma’rifatning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma’naviy dunyoqarashi va intellektual salohiyatini yuksaltirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning

ahamiyati, yoshlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mas'uliyat va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan. Maqolada ma'naviyat va ma'rifatni yuksaltirish orqali barkamol avlodni tarbiyalash, ta'lim sifatini oshirish hamda mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ma'rifat, yuksak taraqqiyot, barkamol avlod, ta'lim-tarbiya, milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, axloqiy tarbiya, ma'naviy dunyoqarash, intellektual salohiyat, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy ishlar.

Abstract. This article examines the role of spirituality and enlightenment in societal development, the upbringing of the younger generation grounded in national and universal values, and the enhancement of their spiritual worldview and intellectual potential. It also analyzes the significance of spiritual and educational activities within the educational process and outlines priority areas for fostering patriotism, humanism, national pride, responsibility, and high moral qualities among youth. Furthermore, the article presents insights on raising a well-rounded generation, improving the quality of education, and ensuring the country's sustainable development through the advancement of spirituality and enlightenment.

Keywords: spirituality, enlightenment, high-level development, well-rounded generation, education and upbringing, national values, patriotism, moral education, spiritual worldview, intellectual potential, youth upbringing, spiritual and educational activities.

Аннотация. В статье рассматривается роль духовности и просвещения в развитии общества, вопросы воспитания молодого поколения в духе национальных и универсальных ценностей, а также совершенствования его духовного мировоззрения и интеллектуального потенциала. Анализируется также значение духовно-воспитательной работы в образовательном процессе, приоритетные направления формирования патриотизма, гуманизма,

национальной гордости, ответственности и высоких моральных качеств у молодежи. В статье представлены идеи, направленные на воспитание всесторонне развитого поколения посредством продвижения духовности и просвещения, повышения качества образования и обеспечения устойчивого развития страны.

Ключевые слова: духовность, просвещение, высокое развитие, всесторонне развитое поколение, образование, национальные ценности, патриотизм, нравственное воспитание, духовное мировоззрение, интеллектуальный потенциал, воспитание молодежи, духовно-воспитательная работа.

«Ta’lim va tarbiya — kelajak bunyodkorlarini voyaga yetkazishning eng muhim omilidir».

Bugungi shiddat bilan o‘zgarayotgan dunyoda yosh avlodni har tomonlama barkamol, bilimli, vatanparvar va yuksak ma’naviyatli insonlar etib tarbiyalash eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki jamiyatning ertangi kuni, mamlakatning taraqqiyoti va xalqning farovonligi, avvalo, bugun qanday avlodni tarbiyalayotganimizga bog‘liq.

Ma’naviyat va ma’rifat insonni ezgulikka yetaklaydigan, uning qalbida mehr-oqibat, vijdon, halollik, adolat va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantiradigan buyuk qadriyatlardir. Ma’naviyati yuksak inson o‘z manfaatini jamiyat manfaatidan ustun qo‘ymaydi, o‘z Vataniga sadoqat bilan xizmat qiladi, milliy qadriyatlarini asrab-avaylaydi va kelajak avlod oldidagi mas’uliyatini chuqur his etadi.

Shu ma’noda, ma’naviyat va ma’rifat masalasi faqat muayyan tadbirlar yoki targ‘ibot ishlari bilan cheklanib qolmasligi kerak. U har bir insonning kundalik hayotida, muomalasida, mehnatida va atrofdagilarga bo‘lgan munosabatida namoyon bo‘lishi lozim. Maktab — ma’naviyat va tarbiya maskani Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki inson shaxsini shakllantiruvchi, uning hayotdagi maqsad va qarashlarini belgilashga ko‘maklashuvchi muhim maskandir. O‘quvchi bu dargohda fanlarni o‘zlashtirish bilan birga, insonlarga hurmat bilan

munosabatda bo‘lishni, kattalarni e’zozlashni, kichiklarga g‘amxo‘rlik qilishni, Vatanni sevishni va o‘z burchini anglashni ham o‘rganadi.

Shu sababli ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy-ma’rifiy ishlarga alohida e’tibor qaratish zarur. Ayniqsa, maktabda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining faoliyati o‘quvchilarda yuksak ma’naviy fazilatlarni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda yoshlarni turli salbiy ta’sirlardan asrashda muhim o‘rin tutadi. Bu vazifalarni samarali amalga oshirish uchun har bir tadbir aniq maqsadga, mazmunga va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishi kerak. O‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar shunchaki hisobot uchun emas, balki o‘quvchilar qalbiga ezgulik urug‘ini ekish, ularning dunyoqarashini kengaytirish va hayotga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirishga xizmat qilishi lozim.

Tarbiyada oila, maktab va mahalla hamkorligi

Farzand tarbiyasi faqat maktabning vazifasi emas. Bu jarayonda oila, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Agar oilada farzandga mehr, e’tibor va yaxshi tarbiya berilsa, maktabda uning bilimi va dunyoqarashi rivojlantirilsa, mahallada esa uning ijtimoiy faolligi qo‘llab-quvvatlansa, kutilgan natijaga erishish mumkin. Shuning uchun ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, o‘quvchilarning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash, darslarga qatnashishi va xulq-atvorini nazorat qilish, ularning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirishga ko‘maklashish zarur. Ayniqsa, tarbiyasida qiyinchiliklar kuzatilayotgan, darslarga muntazam qatnashmayotgan yoki salbiy ta’sirlarga tez beriladigan o‘quvchilar bilan yakka tartibda ishlash muhimdir. Bunday holatlarda jazolashdan ko‘ra, avvalo, muammoning sababini aniqlash, o‘quvchini tushunish, unga ishonch bildirish va to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishga e’tibor qaratish lozim. Zero, bir o‘quvchining hayotidagi ijobiy o‘zgarish ham katta tarbiyaviy natijadir.

Kitobxonlik — ma’naviy yuksalish kaliti

Yoshlarning ma’naviy kamolotida kitobxonlikning o‘rni beqiyos. Kitob insonning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, so‘z boyligini oshiradi, dunyoqarashini kengaytiradi va mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Bugungi axborot asrida yoshlarning vaqtini foydali mashg‘ulotlarga yo‘naltirish, ularda mutolaa madaniyatini shakllantirish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Maktablarda kitobxonlik tanlovlari, adabiy kechalar, buyuk allomalar hayoti va ijodiga bag‘ishlangan uchrashuvlar, ma’rifiy suhbatlar tashkil etish orqali o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkin. Shu bilan birga, buyuk ajdodlarimiz — Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi allomalarning ilmiy va ma’naviy merosini o‘rganish yoshlarda milliy g‘urur va o‘zlikni anglash tuyg‘ularini mustahkamlaydi.

O‘z tarixini bilgan, ajdodlari bilan faxrlanadigan va milliy qadriyatlarini qadrlaydigan yoshlar kelajakda yurt ravnaqi uchun munosib hissa qo‘shadi.

Zamonaviy tahdidlarga qarshi ma’naviy immunitet

Hozirgi davrda internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ular bilim olish, dunyoqarashni kengaytirish va axborot almashish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq turli yot g‘oyalar, asossiz ma’lumotlar, ma’naviy buzg‘unchilik va zararli axborotlar ham yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu bois o‘quvchilarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli manbalarni ajrata olish, internetdan oqilona foydalanish va shaxsiy mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Yoshlarga faqat taqiqlar orqali ta’sir ko‘rsatish emas, balki ularga to‘g‘ri tushuntirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish va hayotiy misollar orqali yo‘l ko‘rsatish samarali natija beradi. Chunki ma’naviy immunitet — insonning yaxshilik bilan yomonlikni, haqiqat bilan yolg‘onni, foydali axborot bilan zararli ta’sirni farqlay olish qobiliyatidir.

O‘qituvchi — ma’rifat va ezgulik targ‘ibotchisi

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchining shaxsiy namunasi alohida ahamiyatga ega. O‘quvchi ustozning nafaqat darsiga, balki uning muomalasiga, kiyinishiga, odob-axloqiga, mas’uliyatiga va insonlarga bo‘lgan munosabatiga ham e’tibor beradi. Shuning uchun har bir pedagog o‘z faoliyatida yuksak kasbiy madaniyat, xolislik, adolat va samimiylikni namoyon etishi lozim. O‘qituvchining bir og‘iz shirin so‘zi o‘quvchiga qanot bag‘ishlashi, o‘z vaqtida bildirilgan ishonch esa uning kelajakdagi muvaffaqiyatiga zamin yaratishi mumkin.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari sifatida pedagoglar jamoasini umumiy maqsad atrofida birlashtirish, tarbiyaviy ishlarni muvofiqlashtirish, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish va maktabda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish muhim vazifalardan hisoblanadi. Bu borada har bir o‘quvchining qalbiga yo‘l topish, uning qobiliyati va qiziqishlarini inobatga olish, muvaffaqiyatini e’tirof etish va kamchiliklarini to‘g‘ri tushuntirish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Ma’naviyat va ma’rifat — jamiyat taraqqiyotining mustahkam poydevori, yoshlar kamolotining asosiy mezonidir. Bilimli, ma’naviyatli, vatanparvar va mas’uliyatli avlodni tarbiyalash har bir pedagog, har bir ota-ona va butun jamiyatning muqaddas burchidir. Biz ta’lim-tarbiya sohasida faoliyat yuritayotgan xodimlar sifatida har bir o‘quvchining qalbida Vatanga muhabbat, insonlarga hurmat, ilmga intilish va ezgulikka sadoqat tuyg‘ularini shakllantirishga intilishimiz kerak.

Zero, maktabda berilgan to‘g‘ri tarbiya, qalbga singdirilgan ezgu g‘oya va shakllantirilgan yuksak ma’naviyat inson bilan bir umrga qoladi.

Unutmaylik: yuksak ma’naviyatli avlod — buyuk kelajakning eng ishonchli tayanchidir. Bugun yoshlar qalbiga qanchalik ko‘p ezgulik, ma’rifat va vatanparvarlik urug‘ini eksak, ertangi kunimiz shunchalik nurli va farovon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son qarori.

2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. — Toshkent: turli nashrlar.

3. Kaykovus. Qobusnoma. — Toshkent: turli nashrlar.

4. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. — Toshkent: turli nashrlar.

5. R. va boshqalar. Pedagogika. — Toshkent: o‘quv adabiyotlari nashrlari.

6. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.

O‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlari

Pozilova Munira
Jizzax viloyati Baxmal tumani
78-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlari, uning shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillar, hamda ijtimoiy-psixologik jarayonlar yoritiladi. O‘quvchilar o‘zaro muloqot jarayonida xavfsizlik hissi, psixologik qarshilik mexanizmlari, stressga bardoshlilik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o‘quvchilar jamoasidagi psixologik muhit, tengdoshlar tomonidan qabul qilinish ehtiyoji, o‘ziga bo‘lgan ishonch, emotsional boshqaruv, muloqot madaniyati va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning mazkur jarayonga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘zini-o‘zi muhofaza qilish, o‘quvchilar guruhi, psixologik barqarorlik, xavfsizlik hissi, stressga qarshilik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы самообороны в группе студентов.В статье освещаются психологические характеристики самооценки, факторы, влияющие на ее формирование, и социально-психологические процессы. Подчеркивается важность чувства безопасности, механизмов психологической устойчивости, стрессоустойчивости и социальной поддержки в процессе студенческого общения. Также анализируется психологическая среда в студенческом сообществе, потребность в принятии со стороны сверстников, уверенность в себе, управление эмоциями, культура общения и социальная поддержка.

Ключевые слова: Самозащита, студенческая группа, психологическая стабильность, чувство безопасности, стрессоустойчивость, социальная поддержка.

Abstract. This article discusses self-defense in a group of students.

The psychological characteristics of self-esteem, the factors influencing its formation, and socio-psychological processes are highlighted. The importance of a sense of security, psychological resistance mechanisms, stress tolerance, and social support in the process of student communication is highlighted. The psychological environment in the student community, the need for peer acceptance, self-confidence, emotional management, communication culture, and social support are also analyzed.

Keywords: Self-protection, student group, psychological stability, sense of security, stress resistance, social support.

O‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlarini o‘rganish zamonaviy ta’lim jarayonida dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi, chunki yoshlarning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va xavfsizlik hissining shakllanishi ularning shaxs sifatida rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ta’lim muhitida o‘quvchilar ko‘plab ijtimoiy-psixologik omillar, turli bosimlar, muloqotdagi qiyinchiliklar, baholash jarayoni yoki tengdoshlar bilan raqobat kabi holatlarga duch keladi; bunday vaziyatlarda o‘zini-o‘zi muhofaza qilish mexanizmlarining

mavjudligi ularga stressni yengish, salbiy ta’sirlardan himoyalanish va ichki barqarorlikni saqlashga yordam beradi. O‘zini-o‘zi muhofaza qilish faqat himoya reaksiyasi sifatida emas, balki shaxsning ijtimoiy tajribasini boshqarish, o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish va sog‘lom munosabatlarni shakllantirish jarayoni sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shuningdek, o‘quvchilar guruhidagi psixologik muhit, o‘qituvchining muloqot uslubi, tengdoshlarning qo‘llab-quvvatlashi yoki aksincha, rad etishi kabi omillar ham o‘zini-o‘zi muhofaza qilish strategiyalarining shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga, balki o‘quvchilar bilan ishlashda amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ularning emotsional farovonligini ta’minlash, ijtimoiy kompetensiyalarini kuchaytirish hamda ta’lim jarayonida xavfsiz psixologik muhit yaratishga xizmat qiladi[1]. O‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish ta’lim jarayonida yuzaga keladigan turli ijtimoiy va emotsional omillarni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy maktab muhiti faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorligini shakllantirishga qaratilgan murakkab psixologik jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimining kuchayishi, turli ijtimoiy tarmoqlar ta’siri, tengdoshlar bosimi va raqobat kuchayishi o‘quvchilarning hissiy holatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada, ular o‘zini himoya qilishning turli psixologik mexanizmlaridan foydalanishga majbur bo‘ladi. O‘zini-o‘zi muhofaza qilish mexanizmlari o‘quvchilarga murakkab vaziyatlarni boshqarish, konfliktlardan chiqish, o‘z fikri va chegaralarini himoya qilish, manipulyativ ta’sirlarga qarshi turish imkonini beradi. Ushbu jarayonda shaxsning individual xususiyatlari, temperament, oilaviy tarbiya, o‘qituvchi bilan munosabatlar, o‘quvchilar guruhi ichidagi ijtimoiy rollar va kommunikatsiya darajasi muhim rol o‘ynaydi. Guruh ichidagi psixologik muhit qanchalik sog‘lom bo‘lsa, o‘quvchi o‘zini xavfsizroq his qiladi va himoya strategiyalaridan konstruktiv tarzda foydalanadi; aksincha, salbiy muhit yuzaga kelganda himoya

mexanizmlari destruktiv shakllarga aylanib, agressiya, bezovtalik, o‘zini chetga tortish yoki ijtimoiy qo‘rquvlar kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin[2]. Shuning uchun o‘quvchilar o‘rtasida psixologik himoya mexanizmlarining shakllanishini aniqlash, ularning mazmuni va ta’sir yo‘nalishlarini o‘rganish o‘qituvchilar, psixologlar va ota-onalar uchun muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biridir. Mazkur mavzuni chuqur yoritish orqali o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom kommunikatsiya, ijobiy muhit, ijtimoiy faollik va emotsional barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan samarali yondashuvlar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

O‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlari bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar asosan shaxs rivojlanishi, ijtimoiy o‘zaro ta’sir va psixologik himoya mexanizmlarining tabiati bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. V.M. Karimova (2018) o‘quvchi shaxsining psixik jarayonlari va ularning ijtimoiy muhitdagi faolligi haqida mulohaza yuritar ekan, psixologik himoya shaxsning moslashuvchanlik xususiyatini mustahkamlashda muhim omil ekanini ta’kidlaydi. Shuningdek, u guruhdagi muloqot sifati va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi o‘quvchilarning o‘zini xavfsiz his qilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi [3].

L.S. Vygotskiy (2019) tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy rivojlanish nazariyasi o‘quvchilar o‘zini-o‘zi muhofaza qilish strategiyalarini ko‘proq ijtimoiy muhit orqali shakllantirishini ko‘rsatadi. Uning fikricha, shaxsning ijtimoiy tajribasi kengaygan sayin psixologik himoya mexanizmlarining mazmuni ham murakkablashadi. Bu jarayon ayniqsa o‘quvchilar guruhidagi o‘zaro ta’sirda yaqqol namoyon bo‘lib, tengdoshlarning bahosi va munosabati o‘quvchi tomonidan o‘zini himoya qilish zaruriyatini kuchaytirishi yoki kamaytirishi mumkin.

A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga (1977) ko‘ra, o‘quvchi atrofdagilarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularga taqlid qilish orqali o‘zining psixologik himoya shakllarini shakllantiradi. U o‘zini-o‘zi muhofaza qilishni faqat ichki psixik jarayon emas, balki o‘rganiladigan xulq-atvor deb hisoblaydi. Bu fikr

o‘quvchilar guruhidagi modellar — yetakchilar, faol tengdoshlar, o‘qituvchilar — o‘quvchining psixologik himoya usullariga qanday ta’sir qilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Gumanistik psixologiya vakillari, xususan C. Rogers (1961), shaxsning ichki erkinligi va o‘zini qadrlash darajasini oshirish psixologik himoya ehtiyojining kamayishiga olib kelishini ta’kidlaydilar. Rogersning fikricha, qo‘llab-quvvatlovchi va baholamaydigan psixologik muhit o‘quvchilarda konstruktiv o‘zini himoya qilish strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu ta’lim muhitida pedagogning rolini yanada muhimlashtiradi. Mahalliy tadqiqotchilardan Zokirova (2021) hamda G‘aniyev (2022) o‘quvchilarda uchraydigan stress, bosim, baholashdan qo‘rquv va ijtimoiy moslashish bilan bog‘liq psixologik holatlarni tahlil qilib, o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning yoshga xos o‘zgaruvchan xususiyatlariga e’tibor qaratadilar. Ularning fikricha, o‘quvchi yoshining psixologik xususiyatlari, oila muhiti, guruh dinamikasi va o‘qituvchi bilan muloqot darajasi himoya mexanizmlarining shakllanishiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

U. Bronfenbrennerning ekologik rivojlanish nazariyasi (1979) esa psixologik himoya o‘quvchining ko‘p darajali ijtimoiy tizimda o‘z o‘rnini topishga bo‘lgan ehtiyoji bilan bog‘liqligini yoritadi. Unga ko‘ra maktab, oila va tengdoshlar guruhi o‘quvchi xavfsizligining asosiy tizimlarini tashkil qiladi [4]. Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zini-o‘zi muhofaza qilish mexanizmlari faqat psixologik himoya bo‘libgina qolmay, balki o‘quvchining ijtimoiy moslashuv darajasi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy muhitdagi rolini belgilovchi murakkab psixologik jarayon sifatida qaraladi. Ilmiy manbalar ta’lim muhitida sog‘lom psixologik atmosfera yaratish, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmatni kuchaytirish va konstruktiv muloqotni rivojlantirish ushbu jarayonning eng muhim omili ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova, V. M. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

2. Mahmudov M. Pedagogik va psixologik xavfsizlik muammolari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2019.
3. Nurmuxamedova M. X. Shaxs psixologiyasi va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2020.

Badiiy matnlar orqali o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish

Abdullayeva Nigora Askarovna
Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tasarrufidagi Jizzax shahar 1-son IMI ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy matnlar vositasida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari, didaktik imkoniyatlari va amaliy usullari yoritilgan. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki mustaqil mulohaza yuritishi, muammoli vaziyatlarga noodatiy yechim topishi, badiiy obrazlarni turli nuqtayi nazardan talqin qilishi hamda o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan badiiy matnlar o‘quvchilarda tasavvur, obrazli tafakkur, tahliliy yondashuv, ijodiy yondashish va estetik idrokni rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Maqolada badiiy asar ustida ishlashning matnoldi, matnni o‘qish va matndan keyingi ijodiy faoliyat bosqichlari tavsiflangan. Shuningdek, muammoli savollar, qahramonlar xatti-harakatini muqobil baholash, asarga boshqa yakun yaratish, obraz nomidan hikoya qilish, ijodiy yozuv va munozara kabi metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy yondashuv va metodik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada badiiy matnlar bilan ishlashni o‘quvchining mustaqil fikri, shaxsiy munosabati va ijodiy mahsulotini shakllantirishga yo‘naltiruvchi metodik model taklif etildi. Mazkur yondashuv adabiyot darslarida o‘quvchilarning

faolligini oshirish, fikrlarini asoslash va badiiy asar mazmunini chuqurroq anglashiga ko‘maklashadi.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, ijodiy fikrlash, ijodiy tafakkur, adabiy ta’lim, mustaqil fikrlash, obrazli tafakkur, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, badiiy tahlil, ijodiy topshiriq.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методические основы развития творческого мышления учащихся посредством художественных текстов, а также их дидактические возможности и практические способы применения в образовательном процессе. В современных условиях образования особое значение приобретают не только усвоение готовых знаний, но и способность учащихся самостоятельно рассуждать, находить нестандартные решения проблемных ситуаций, интерпретировать художественные образы с разных точек зрения и аргументированно выражать собственное мнение. В этом отношении художественные тексты выступают эффективным педагогическим средством развития воображения, образного мышления, аналитических способностей и эстетического восприятия. В статье раскрываются этапы работы с художественным произведением: подготовка к чтению, непосредственное чтение и творческая деятельность после прочтения. Анализируются возможности использования проблемных вопросов, альтернативной оценки поступков героев, создания другого окончания произведения, повествования от имени персонажа, творческого письма и дискуссии. В исследовании применялись методы теоретического анализа, сравнительного подхода и методического обобщения. Предложена методическая модель организации работы с художественными текстами, направленная на формирование самостоятельного суждения, личностного отношения и творческого продукта учащихся. Представленный подход может способствовать повышению активности учащихся на уроках литературы и углублению понимания художественного произведения.

Ключевые слова: художественный текст, творческое мышление, литературное образование, самостоятельное мышление, образное мышление, проблемное обучение, интерактивные методы, художественный анализ, творческое задание.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of developing students’ creative thinking through literary texts, focusing on their didactic potential and practical application in the educational process. Contemporary education requires students not only to acquire knowledge but also to reason independently, find unconventional solutions to problems, interpret literary characters from different perspectives, and express their opinions with supporting arguments. Literary texts can serve as an effective pedagogical resource for developing imagination, figurative thinking, analytical skills, and aesthetic awareness. The article describes three stages of working with literary texts: pre-reading preparation, active reading, and post-reading creative activities. It discusses the use of problem-based questions, alternative interpretations of characters’ actions, creating a different ending, narrating from a character’s perspective, creative writing, and classroom discussion. The study employs theoretical analysis, comparative analysis, and methodological generalization. A methodological model is proposed to organize literary-text activities that encourage independent judgment, personal interpretation, and the creation of original work. This approach may increase student engagement in literature lessons and deepen their understanding of literary works.

Keywords: literary text, creative thinking, literary education, independent thinking, figurative thinking, problem-based learning, interactive methods, literary analysis, creative tasks.

Zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammolarni hal etish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Axborot oqimi tezlashgan bugungi sharoitda o‘quvchining tayyor

ma’lumotlarni yodlab olishi yetarli emas. U axborotni tahlil qilishi, mavjud qarashlarni qiyoslashi, turli fikrlarni baholashi va yangi g‘oyalar ishlab chiqishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, adabiy ta’lim jarayoni o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega.

Badiiy matn inson hayoti, xarakteri, his-tuyg‘ulari, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qarashlarini obrazlar vositasida ifodalaydi. Undagi voqealar rivoji, qahramonlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, muallifning badiiy maqsadi hamda ramziy ifodalar o‘quvchini mustaqil mushohada yuritishga undaydi. O‘quvchi asarni o‘qish jarayonida voqealarni shunchaki kuzatmaydi, balki ularni tasavvur qiladi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi, qahramonlarning qarorlarini baholaydi hamda o‘ziga xos xulosalar chiqaradi.

Badiiy matnlar asosida ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy adabiy ta’lim metodikasida ham dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida o‘rganilmoqda. Xususan, matnni tahlil qilish, muammoli vaziyatlar yaratish, muqobil yakunlar taklif etish va o‘quvchining shaxsiy munosabatini asoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning metodik imkoniyatlari ilmiy ishlarda yoritilgan [4; 5].

Maqolaning maqsadi — badiiy matnlar bilan ishlash orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ijodiy fikrlashning mazmuni va adabiy ta’lim bilan bog‘liqligini yoritish;
- badiiy matnlarning ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini asoslash;
- ijodiy fikrlashni faollashtiruvchi metod va topshiriqlarni tavsiflash;
- o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini baholash mezonlarini taklif etish.

Maqolani tayyorlashda pedagogik va metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ilmiy qarashlarni qiyoslash, badiiy matn ustida

ishlash usullarini umumlashtirish hamda didaktik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu yondashuv badiiy matnning ta’limiy imkoniyatlarini ijodiy fikrlashning asosiy koʻrsatkichlari bilan bogʻliq holda tahlil qilishga imkon beradi.

Ijodiy fikrlash oʻquvchining muayyan vaziyatga yangicha yondashishi, bir masala boʻyicha bir nechta yechim taklif qilishi, tasavvurini mustaqil ifodalashi va oʻz fikrini dalillar bilan mustahkamlashi orqali namoyon boʻladi. Uning muhim koʻrsatkichlari sifatida fikrlar xilma-xilligi, gʻoyalar oʻrtasidagi bogʻlanishlarni aniqlash, oʻziga xoslik, fikrni rivojlantirish va natijani asoslashni ajratish mumkin.

Mazkur maqola nazariy-metodik xarakterga ega. Unda tajriba-sinov natijalari yoki statistik koʻrsatkichlar keltirilmaydi; tavsiya etilgan metodik model nazariy tahlil va didaktik umumlashtirish asosida ishlab chiqilgan.

Badiiy asar bilan ishlash oʻquvchining aqliy va hissiy faoliyatini birgalikda faollashtiradi. Asar mazmunini anglash uchun oʻquvchi voqealar ketma-ketligini tushunishi, qahramonlar xatti-harakatining sabablarini aniqlashi, muallifning munosabatini anglashga intilishi va tasvirlangan vaziyatni hayotiy tajribasi bilan qiyoslashi kerak. Ushbu jarayonlar ijodiy fikrlash uchun zarur boʻlgan kuzatish, tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Badiiy matnning muhim xususiyati shundaki, undagi ayrim vaziyatlar birgina javob bilan cheklanmaydi. Qahramonning xatti-harakati turlicha talqin qilinishi, voqealar rivojiga boshqa yechim taklif etilishi yoki asarning gʻoyasi turli nuqtayi nazardan izohlanishi mumkin. Oʻquvchiga ana shunday imkoniyat berilganda u tayyor xulosani takrorlash oʻrniga oʻz qarashini shakllantirishga intiladi.

Masalan, oʻquvchilarga: “Agar asar qahramoni boshqa qaror qabul qilganida, voqealar qanday oʻzgarardi?” degan savol berilishi mumkin. Bunday topshiriq oʻquvchidan asar mazmunini bilish bilan birga, voqealar rivojini mantiqan davom ettirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va muqobil vaziyatni tasavvur qilishni talab etadi.

Shuningdek, qahramonning ichki kechinmalarini aniqlash, uning oʻrniga oʻzini qoʻyib koʻrish va boshqa personajlarning qarashlarini qiyoslash oʻquvchida empatiya, axloqiy mulohaza va badiiy idrokni rivojlantiradi. Bunda oʻqituvchining vazifasi yagona talqinni majburan qabul qildirish emas, balki matnga tayanadigan, mantiqan asoslangan fikrlarni qoʻllab-quvvatlashdir.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan metodlar

Badiiy matnlar bilan ishlash samaradorligi tanlangan metodlarning maqsadga muvofiqligi, oʻquvchilarning yosh xususiyatlari va topshiriqlarning murakkablik darajasiga bogʻliq. Quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1. Muammoli savollar metodi. Oʻqituvchi asar mazmunidan kelib chiqib, oʻquvchini tayyor javobni izlashga emas, balki fikrlashga undaydigan savollar beradi. Masalan: “Qahramonning qarori toʻgʻri boʻlganmi?”, “Muallif nima uchun aynan shu voqeani tasvirlagan?”, “Asardagi muammoni boshqa yoʻl bilan hal etish mumkinmidi?” Oʻquvchi javobini matndan dalillar keltirish orqali asoslaydi.

2. Muqobil yakun yaratish. Oʻquvchilarga asarning yakuniy qismi oʻrniga oʻzlari taklif qilgan yangi yakunni yozish vazifasi beriladi. Bunda ijodiy erkinlik bilan birga, asarning mazmuniy yaxlitligini va qahramon xarakterining mantiqiy rivojini saqlash talab etiladi. Mazkur topshiriq tasavvur, mustaqil yozish va voqealarni izchil bayon qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

3. “Qahramon oʻrnida boʻlsam...” mashqi. Oʻquvchi oʻzini asardagi qahramon oʻrniga qoʻyib, muayyan vaziyatda qanday yoʻl tutishini izohlaydi. U oʻz qarorini qahramonning xatti-harakati bilan qiyoslaydi va tegishli dalillar keltiradi. Bu usul shaxsiy munosabat bildirish, mustaqil qaror qabul qilish va fikrni asoslashga yordam beradi.

4. Ijodiy qayta hikoyalash. Oʻquvchi voqealarni boshqa personaj nomidan hikoya qiladi yoki asardagi bir vaziyatni maktub, kundalik, suhbat yoxud dialog shaklida ifodalaydi. Bunda matnning asosiy mazmunini saqlash bilan birga, yangi ifoda shaklini yaratish talab qilinadi.

5. “Bir vaziyat — bir nechta yechim” metodi. Asardagi muammoli vaziyat aniqlanib, o‘quvchilardan uni hal qilishning bir nechta usulini taklif etish so‘raladi. Takliflar maqsadga muvofiqligi, mantiqiyligi va asar mazmuniga mosligi bo‘yicha muhokama qilinadi. Bu metod g‘oyalar xilma-xilligini rag‘batlantiradi va o‘quvchilarni bir masalaga turli nuqtayi nazardan qarashga o‘rgatadi.

Ijodiy fikrlashni izchil rivojlantirish uchun badiiy matn ustidagi faoliyatni o‘zaro bog‘langan bosqichlar asosida tashkil etish mumkin.

Bosqich	**O‘qituvchi faoliyati**	**O‘quvchi faoliyati**
Matnoldi bosqichi	Muammoli savol, rasm, vaziyat yoki taxmin taqdim etadi	Mavzu yuzasidan taxmin bildiradi, oldingi bilimlarini faollashtiradi
Matn bilan ishlash	Matnni ifodali o‘qish, izohlash va tahlil qilishga yo‘naltiradi	Voqealarni tahlil qiladi, qahramonlarni tavsiflaydi, dalillarni aniqlaydi
Matndan keyingi bosqich	Ijodiy va muqobil topshiriqlar beradi	Yangi yakun yaratadi, qahramon nomidan yozadi, o‘z talqinini himoya qiladi
Refleksiya va baholash	Mezonlar asosida fikr bildiradi, o‘z-o‘zini baholashga yo‘naltiradi	O‘z ishini tahlil qiladi, yutuq va takomillashtirish zarur bo‘lgan jihatlarni aniqlaydi

Ushbu modelda har bir bosqich keyingi faoliyat uchun zamin yaratadi. Matnoldi bosqichida o‘quvchining qiziqishi va taxminlari faollashsa, matn bilan ishlash jarayonida bu taxminlar matn dalillari asosida tekshiriladi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchi anglagan mazmunini mustaqil ijodiy mahsulotga aylantiradi.

Masalan, ertak yoki hikoya ustida ishlashda o‘qituvchi dastlab asarning nomi yoki voqeaga oid qisqa ma’lumot asosida taxmin bildirishni so‘rashi mumkin. Matn o‘qilgach, qahramonlarning maqsadi va qarorlari tahlil qilinadi. Darsning yakunida o‘quvchilar asarga boshqa yakun yaratadi yoki qahramonlardan biriga maktub yozadi. Bunda o‘quvchining ijodiy mahsuloti matn mazmuniga qay darajada tayanishi, fikrning izchilligi va o‘ziga xosligi hisobga olinadi.

Ijodiy faoliyatni baholash mezonlari

Ijodiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida faqat yozilgan matnning hajmi yoki imloviy to‘g‘riligi bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. O‘quvchining mustaqil g‘oya ilgari surishi, fikrini asoslay olishi va badiiy matn bilan mazmuniy aloqani saqlashi ham baholanishi lozim.

Quyidagi mezonlar tavsiya etiladi:

- G‘oyaning o‘ziga xosligi: o‘quvchi mustaqil fikr yoki noodatiy yechim taklif qila olishi.
- Mazmuniy muvofiqlik: ijodiy ishning badiiy matn mazmuni va qahramonlar xarakteriga mosligi.
- Mantiqiy izchillik: fikrlar va voqealarning o‘zaro bog‘langan holda bayon qilinishi.
- Dalillash: o‘quvchining o‘z talqinini matndan olingan ma’lumotlar bilan asoslay olishi.
- Nutqiy ifoda: fikrni tushunarli, ravon va maqsadga muvofiq ifodalash.

Baholashda o‘quvchilar o‘rtasida sun’iy raqobat yaratishdan ko‘ra, har bir o‘quvchining individual rivojlanishini kuzatish muhim. Masalan, dastlab faqat bitta yechim taklif qilgan o‘quvchining keyingi mashg‘ulotlarda bir nechta muqobil fikr bildira boshlashi uning ijodiy faolligi oshayotganini ko‘rsatishi mumkin. Bunday o‘zgarishlarni aniqlash uchun o‘quvchilarning yozma ishlari, og‘zaki javoblari va o‘z-o‘zini baholash natijalarini muntazam kuzatib borish tavsiya etiladi.

Badiiy matnlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Ular orqali o‘quvchilar

voqealarni tahlil qilish, qahramonlar xatti-harakatiga munosabat bildirish, muqobil yechimlar ishlab chiqish, mustaqil xulosa chiqarish va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashni o‘rganadilar. Biroq bu imkoniyatlarning ro‘yobga chiqishi badiiy asarni faqat mazmunan qayta hikoyalash bilan cheklanmasdan, o‘quvchini faol fikrlash va ijodiy faoliyatga jalb etishga bog‘liq.

Maqolada tavsiya etilgan bosqichli model, muammoli savollar, muqobil yakun yaratish, qahramon nomidan hikoya qilish va ijodiy qayta hikoyalash metodlari adabiyot darslarini mazmunan boyitishga xizmat qilishi mumkin. Bunda o‘quvchining yoshi, tayyorgarlik darajasi, matnning janriy xususiyati va topshiriqning murakkabligi hisobga olinishi lozim.

Ijodiy fikrlashni baholashda g‘oyaning o‘ziga xosligi bilan bir qatorda, matn mazmuniga muvofiqlik, mantiqiy izchillik, dalillash va nutqiy ifoda ham e’tiborga olinishi zarur. Shunday qilib, badiiy matn ustida maqsadli, tizimli va ijodiy yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish o‘quvchining adabiy kompetensiyasi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlash va o‘z qarashlarini ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. — New York: Longmans, Green, 1956.

2. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. — Boston: D. C. Heath and Company, 1933.

3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Shafoat nur fayz, 2020.

4. Mamaraximova N. I. Badiiy matn asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ijodiy tafakkurni shakllantirish metodikasi // Inter Education & Global Study. — 2025. — 3(1(1)). — B. 133–143. Maqola sahifasi.

5. Mukumova D. A. Badiiy matnlarni o‘qish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish //

Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — 9-tom, 2-son. — B. 457–460. Maqola sahifasi.

6. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

7. Yorkulova G‘. Sh. Badiiy matn asosida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish metodikasi // Журнал академических исследований Нового Узбекистана. — 2026. — 3-jild, 5-son, 2-qism. — B. 137–139. DOI: 10.5281/zenodo.20520707.

Texnologiya darslarida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojtirish metodlari va pedagogik strategiyalar

Ibragimova Yulduz Mamatqulovna
G'allaorol tumani 23-umumiy o'rta ta'lim maktabi
Texnologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada umumiy o‘rta ta'lim maktablarining 'Texnologiya' darslarida o‘quvchilarning kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etish va innovatsion loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy metodologik va pedagogik asoslari tadqiq etilgan. Maqolada dizayn-fikrlash (Design Thinking), STEM/STEAM yondashuvlari, TRIZ (Ixtirochilik masalalarini hal qilish nazariyasi), SCAMPER texnikasi hamda loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) metodlarining amaliy samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, texnologiya ta'limida o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini baholash mezonlari va pedagogik shart-sharoitlar atroflicha yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ fikrlash, Texnologiya ta'limi, STEM/STEAM yondashuvi, dizayn-fikrlash, TRIZ, SCAMPER, loyihaga asoslangan ta'lim, innovatsion pedagogika, divergent fikrlash, muammoli ta'lim.

Аннотация: В данной научной статье изучаются современные методологические и педагогические основы развития у учащихся творческого мышления, навыков

самостоятельного решения проблем и инновационного проектирования на уроках «Технология» в общеобразовательных средних школах. В статье научно обосновывается практическая эффективность дизайн-мышления, STEM/STEAM-подходов, ТРИЗ (теории решения изобретательских задач), методик SCAMPER и методов проектного обучения (ПО). Также подробно рассматриваются критерии и педагогические условия оценки творческого потенциала учащихся в технологическом образовании.

Ключевые слова: творческое мышление, технологическое образование, STEM/STEAM-подход, дизайн-мышление, ТРИЗ, SCAMPER, проектное обучение, инновационная педагогика, дивергентное мышление, проблемно-ориентированное обучение.

Abstract: This scientific article examines the modern methodological and pedagogical foundations for developing students' creative thinking, independent problem-solving, and innovative design skills within 'Technology' classes in general secondary schools. The article provides a scientific rationale for the practical effectiveness of approaches such as Design Thinking, STEM/STEAM, TRIZ (Theory of Inventive Problem Solving), the SCAMPER technique, and Project-Based Learning (PBL). Furthermore, it explores the criteria for assessing students' creative potential and the pedagogical conditions necessary for fostering such skills within technology education.

Keywords: creative thinking, technology education, STEM/STEAM approach, design thinking, TRIZ, SCAMPER, project-based learning, innovative pedagogy, divergent thinking, problem-based learning.

KIRISH.

Zamonaviy jahon ta'lim makonida kechayotgan tub islohotlar va To‘rtinchi sanoat inqilobi talablari ta'lim tizimi oldiga faqatgina tayyor bilimlarni o‘zlashtiradigan emas, balki nostandart vaziyatlarda oqilona qarorlar qabul qila oladigan, muammolarga innovatsion va ijodiy yondashadigan shaxslarni tarbiyalash

vazifasini qo‘ymoqda. Birlashgan Milletlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (UNESCO) hamda Jahon iqtisodiy forumining (WEF) kelajak Ko‘nikmalari (Skills of the Future) hisobotlarida kreativlik (ijodkorlik), kritik fikrlash va murakkab muammolarni hal etish (complex problem solving) XXI asrning eng muhim tayanch kompetensiyalari sifatida e'tirof etilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to‘g‘risida'gi Qonuni va Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan Milliy o‘quv dasturi (MOD) talablariga muvofiq, o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalar bilan birga mustaqil va mantiqiy fikrlash, ixtirochilik hamda dizayn-loyiha madaniyatini shakllantirish ustuvor yo‘nalish etib belgilangan. Ushbu kontekstda umumiy o‘rta ta'lim maktablaridagi 'Texnologiya' fani o‘zining amaliy va predmetlararo tabiati bilan o‘quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda noyob va almashtirib bo‘lmaydigan platforma vazifasini o‘taydi.

An'anaviy texnologiya ta'limi uzoq yillar davomida o‘quvchilarga faqatgina standart namuna bo‘yicha buyumlar yasash, ko‘rsatmalarga (instruksiyalarga) qat'iy rioya qilgan holda amaliy ishlarni bajarish ko‘nikmalarini singdirish bilan cheklanib kelgan edi. Bunday reproduktiv yondashuv o‘quvchining ichki ijodiy potensialini bo‘g‘adi, uni tayyor shablonlarga bog‘lab qo‘yadi va mustaqil fikrlash qobiliyatini cheklaydi. Bugungi kunda texnologiya darslarining konseptual mazmuni tubdan o‘zgarib, u faqat 'mehnat ta'limi' emas, balki muhandislik, dizayn, raqamli texnologiyalar va ijodiy fikrlashni integratsiya qiluvchi kompleks fan sohasiga aylandi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — Texnologiya darslarida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishning samarli interaktiv metodlari, pedagogik modellashtirish va didaktik shart-sharoitlarini ilmiy nazariy va amaliy jihatdan asoslab berish hamda ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Kreativ fikrlashning psixologik-pedagogik mohiyati va mezonlari

Kreativlik (lotincha 'creatio' — yaratish, ijod qilish) — shaxsning yangi, original va ijtimoiy qimmatga ega bo‘lgan g‘oyalar, mahsulotlar va usullarni yaratishga bo‘lgan psixologik va intellektual qobiliyatidir. Psixologiya va pedagogika fanida kreativlik tushunchasi va uni baholash bo‘yicha fundamental tadqiqotlar J.Gilford (J.Guilford), E.P.Torrens (E.P.Torrance), L.S.Vigotskiy, hamda zamonaviy tadqiqotchilardan R.Stenberg (R.Sternberg) va M.Csikszentmihalyi tomonidan olib borilgan.

J.Gilford o‘zining intellekt struktura modelida fikrlashning ikki asosiy turini ajratib ko‘rsatadi: konvergent va divergent fikrlash. Konvergent fikrlash berilgan muammoga bitta to‘g‘ri, standart javobni topishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, divergent fikrlash muammoli vaziyatda turli yo‘nalishlarda izlanish, ko‘plab mantiqiy va kutilmagan munosabatlarni o‘rnatish hamda ko‘p variantli yechimlarni taklif etish qobiliyatidir. Aynan divergent fikrlash kreativlikning negizini tashkil etadi.

E.P.Torrens nazariyasiga ko‘ra, Texnologiya darslarida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va baholashda quyidagi 4 ta asosiy mezon va ko‘rsatkichlar yetakchi o‘rin tutadi:

1. Fikrlash ravonligi (Fluency) — Muayyan vaqt oralig‘ida muammo yechimi bo‘yicha maksimal darajada ko‘p g‘oya va konseptual variantlarni ishlab chiqish tezligi va miqdori. Texnologiya darsida bu o‘quvchining berilgan vazifa yuzasidan ko‘plab eskizlar, shakllar yoki konstruktiv takliflar bera olishida namoyon bo‘ladi.

2. Fikrlash moslashuvchanligi (Flexibility) — Standard qoliplardan chiqib, bir turdagi fikrlashdan boshqa xil usullarga oson o‘ta olish, muammoga turli rakurs va burchaklardan qaray olish qobiliyati. Masalan, materialning an'anaviy xossasini mutlaqo yangi sohada qo‘llash taklifi.

3. Originalik yoki o‘ziga xoslik (Originality) — Nodir, kam uchraydigan, nostandart va kutilmagan g‘oyalarni ilgari surish qobiliyati. Bu tayyor namunalar va ommaviy yechimlardan voz

kechish, o‘ziga xos muhandislik yoki dizayn yechimini yaratish demakdir.

4. G‘oyani mukammallashtirish va tafsilotlash (Elaboration) — Ilgari surilgan xom g‘oyani mukammallashtirish, uni detallar bilan boyitish, amaliyotda qo‘llash darajasiga keltirish va estetik-funktsional jihatdan yakuniga yetkazish Mahorati.

> **PEDAGOGIK AKSIOMA:** *Texnologiya ta'limida kreativlik shunchaki tasavvur xayolparastligi emas, balki amaliy va texnik muammolarni real va realistik konstruktiv materiallar hamda texnologik jarayonlar orqali innovatsion hal etish qobiliyatidir.*

Texnologiya darslarida kreativ fikrlashni rivojtirishning samarali metodlari

Texnologiya darslarining o‘ziga xos xususiyati shundaki, bu yerda nazariy bilimlar darhol amaliy-amaliy faoliyat (materiallarga ishlov berish, modellashtirish, loyihalash, oziq-ovqat va to‘qimachilik texnologiyalari, robototexnika) bilan uyg‘unlashadi. Ushbu jarayonda quyidagi zamonaviy interaktiv metodlar va pedagogik texnologiyalar yuqori samara beradi:

Dizayn-fikrlash (Design Thinking) metodologiyasi

Dizayn-fikrlash — bu inson ehtiyojlariga yo‘naltirilgan (human-centered) holda muammolarni hal qilish va yangi mahsulotlarni yaratishning bosqichma-bosqich metodologiyasidir. Stenford universiteti (d.school) tomonidan ommalashtirilgan ushbu yondashuv Texnologiya darslariga tatbiq etilganda 5 ta izchil bosqichni o‘z ichiga oladi:

a) Empatiya (Empatize): O‘quvchilar bo‘lajak mahsulot foydalanuvchilarining real ehtiyojlari va muammolarini o‘rganadilar (masalan, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun oshxona jihozi yaratish).

b) Muammoni aniqlash (Define): Yig‘ilgan ma'lumotlar tahlil qilinib, aniq muammo va vazifa shakllantiriladi.

c) G‘oyalar yaratish (Ideate): Miyalar hujumi orqali iloji boricha ko‘p va turli xil g‘oyalar generatsiya qilinadi.

d) Prototiplash (Prototype): Tanlangan g‘oyaning dastlabki maketi, modeli yoki prototipi arzon va sodda materiallardan (qog‘oz, karton, plastik) yasaladi.

e) Sinov (Test): Yaratilgan prototip sinovdan o‘tkaziladi, kamchiliklar aniqlanib, takomillashtiriladi.

TRIZ — Ixtirochilik masalalarini hal qilish nazariyasi

G.S.Altshuller tomonidan yaratilgan TRIZ metodologiyasi texnik tizimlardagi qarama-qarshiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga asoslanadi. Texnologiya darsida TRIZ usullari o‘quvchilarda muhandislik va ixtirochilik tafakkurini keskin rivojlantiradi.

Masalan, 'Buyum bir vaqtning o‘zida ham mustahkam va qattiq, ham yengil va egiluvchan bo‘lishi kerak' degan texnik qarama-qarshilik qo‘yiladi. O‘quvchilar materialshunoslik va konstruksiyalash bilimlari orqali ushbu qarama-qarshilikni hal etuvchi innovatsion konstruksiyani (masalan, chuqurchali yoki kompozit tuzilishni) o‘ylab topishadi.

SCAMPER texnikasi

SCAMPER — mavjud buyum, texnologiya yoki jarayonni o‘zgartirish orqali mutlaqo yangi mahsulot yaratishga yordam beruvchi mnemonik va mental savollar tizimidir. U 7 ta harakatdan iborat:

- Substitute (O‘rin almashish) — Material yoki detalni boshqasiga almashtirish.
- Combine (Birlashtirish) — Ikki yoki undan ortiq funksiyani bitta buyumda jamlash.
- Adapt (Moslashtirish) — Boshqa sohadagi g‘oyani ushbu buyumga moslash.
- Modify/Magnify (O‘zgartirish/Kattalashtirish) — Shakli, rangi yoki hajmini o‘zgartirish.
- Put to another use (Boshqa maqsadda qo‘llash) — Chiqindi materialni yangi maqsadda ishlatish.
- Eliminate (Yo‘qotish/Qisqartirish) — Ortiqcha detallarni olib tashlab, ixchamlashtirish.
- Reverse/Rearrange (Teskari qilish/Qayta joylashtirish) — Detallar tartibini o‘zgartirish.

STEM/STEAM va Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL)

STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi texnologiya darsida fanlararo integratsiyani ta'minlaydi. San'at (Art) va dizaynning kiritilishi estetik va kreativ fikrlashni rag‘batlantiradi. O‘quvchilar uzoq muddatli loyihalar (Project-Based Learning) ustida ishlaganda, guruhda hamkorlik qilish, texnik va estetik muammolarni integratsiyalashgan holda yechish tajribasiga ega bo‘ladilar.

Kreativ fikrlashni rivojtirishning pedagogik shart-sharoitlari

Texnologiya darslarida kreativ fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirish faqatgina metodlarni tanlashga emas, balki ta'lim muhiti va pedagogik shart-sharoitlarga ham to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Ushbu jarayonda quyidagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega:

1. Psixologik xavfsizlik va ijodiy erkinlik muhitini yaratish: O‘quvchilar xato qilishdan, tanqidga uchrashdan yoki noqulay ahvolga tushishdan qo‘rqmasliklari kerak. Kreativlik xatolar va muvaffaqiyatsiz urinishlar orqali charxlanadi. O‘qituvchi har bir nodir g‘oyani (hatto u amalga oshirib bo‘lmaydigan bo‘lsa ham) qo‘llab-quvvatlashi va konstruktiv yo‘naltirishi lozim.

2. Ochiq turdagi va muammoli topshiriqlardan foydalanish: An'anaviy qat'iy va cheklovchi yo‘riqnoma varaqalari (instruktsiyalar) o‘rniga, o‘quvchilarga harakat erkinligini beruvchi ochiq turdagi topshiriqlar (Open-ended tasks) va muammoli situatsiyalar taqdim etilishi zarur.

3. Material-texnik bazani modifikatsiyalash (FabLab va MakerSpace): Maktab ustaxonalari va texnologiya xonalari nafaqat an'anaviy stanok va asboblar, balki zamonaviy loyihalash vositalari, 3D printerlar, turli xil xomashyo va chiqindi materiallar, prototiplash to‘plamlari bilan jihozlanishi darkor. Muhitning o‘zi o‘quvchini ijodga va izlanishga chorlashi lozim.

4. Baholash tizimini o‘zgartirish: O‘quvchilarning kreativ mahsulotlarini faqat to‘g‘ri/nojo‘ya mezonida emas, balki g‘oyaning originality, mustaqil yechim, materialdan oqilona foydalanish va

estetik pardoz kabi koʻp komponentli mezonlar boʻyicha formativ (shakllantiruvchi) baholash tizimini joriy etish.

Amaliy darsh ishlanmasi modeli: dizayn-fikrlash va scamper metodi integratsiyasi

Nazariy metodlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida 7-sinf 'Texnologiya' fanida 'Maishiy chiqsiz dizayn: Ekologik buyumlar yaratish' mavzusidagi 2 soatlik dars modeli loyihalashtirildi:

- **Darsning kirish va motivatsiya bosqichi (15 daqiqa):** Oʻqituvchi oʻquvchilarga plastmassa va yogʻoch chiqindilarining atrof-muhitga zarari haqida qisqa videorolik koʻrsatadi va savol qoʻyadi: 'Qanday qilib maishiy chiqindi materiallardan uy-roʻzgʻor uchun oʻta zarur va estetik goʻzal buyum yaratish mumkin?'
- **Gʻoya yaratish va Brainstorming (20 daqiqa):** Oʻquvchilar 4-5 kishilik guruhlarga boʻlinadi. Har bir guruhga SCAMPER savollar varaqasi va turli xil chiqindi materiallar (plastik idishlar, yogʻoch qirqimlar, karton, ip) beriladi. Guruhlar 'Combine' (birlashtirish) va 'Put to another use' (boshqa maqsadda qoʻllash) prinsiplari boʻyicha 10 daqiqa ichida kamida 5 xil eskiz-gʻoya ishlab chiqishadi.
- **Amaliy prototiplash (35 daqiqa):** Guruhlar eng maqbul gʻoyani tanlab, uning real prototipini yasaladilar (masalan, plastik idish va yogʻoch qirqimidan tayyorlangan ish stoli tashkilotchisi — Organayzer).
- **Taqdimot, analitik tahlil va refleksiya (20 daqiqa):** Har bir guruh oʻz mahsulotini taqdimot qiladi (Elevator Pitch formatida 2 daqiqa). Boshqa guruhlar 'Iste'molchi' sifatida mahsulotning qulayligi va originaligini baholaydilar.

Oʻtkazilgan ilmiy-nazariy va amaliy tahlillar shuni koʻrsatadiki, Texnologiya darslarida oʻquvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish ta'lim sifatini va oʻquvchilarning kelajakdagi raqobatbardoshligini oshirishning hal qiluvchi omilidir. An'anaviy reproduktiv ta'limdan interaktiv va loyihaviy ta'limga oʻtish oʻquvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik va ixtirochilik koʻnikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. O‘quv dasturlarini optimallashtirish: Texnologiya darslarida an'anaviy namunaga qarab buyum yasash soatlarini kamaytirib, ularning kamida 40-50 foizini ochiq loyihaviy va dizayn-fikrlash topshiriqlariga ajratish.

2. Pedagoglarning kvalifikatsiyasini oshirish: O‘qituvchilarga TRIZ, SCAMPER va STEAM yondashuvlarini amaliyotda qo‘llash bo‘yicha doimiy uslubiy seminarlar va maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

3. Didaktik-vositalik bazani boyitish: Maktab texnologiya xonalarini faqat standart asboblar bilan emas, balki ijodiy maketlashtirish va prototiplash materiallari bilan ta'minlash.

4. Tanlov va ko‘rgazmalar tizimini rivojlantirish: O‘quvchilarning kreativ loyihalarini maktab, tuman va respublika darajasidagi innovatsion ko‘rgazmalar va ixtirochilik tanlovlari (Maker Faire) orqali munosib rag‘batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1] O‘zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to‘g‘risida'gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2] O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta'limning 'Texnologiya' fani bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi. — Toshkent, 2022.

3] Altshuller G.S. Найти идею: Введение в ТРИЗ — теорию решения изобретательских задач. — Москва: Альпина Паблишер, 2012. — 400 с.

4] Guilford J.P. Creativity, Retrospect and Prospect. // Creativity: Its Educational Implications. — New York: John Wiley & Sons, 1968.

5] Torrance E.P. Guiding Creative Talent. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilish faoliyatini rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik mahorati

Mirzayeva Dilfuza Melisxanovna
Forish tumani 59-maktab boshlangich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik mahorati, darsni tashkil etish usullari va o‘quvchi faolligini qo‘llab-quvvatlash omillari yoritiladi. Ta’lim jarayonida yosh xususiyatlarini hisobga olish, savol-javob, muammoli vaziyat, o‘yin va hamkorlikka asoslangan topshiriqlardan foydalanishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, diqqat, xotira va nutqini rivojlantirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, pedagogik mahorat, bilish faoliyati, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, o‘quv motivatsiyasi, kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические навыки учителя, методы организации урока и факторы, поддерживающие активность учащихся в развитии познавательной деятельности учеников начальной школы. Анализируются методические возможности учета возрастных особенностей, использования заданий в форме вопросов и ответов, проблемно-ориентированных ситуаций, игр и сотрудничества в учебном процессе. Также предлагаются практические рекомендации, способствующие развитию самостоятельного мышления, внимания, памяти и речи учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, педагогические навыки, познавательная деятельность, самостоятельное мышление, интерактивные методы, мотивация к обучению, компетентность.

Abstract. This article examines the role of a teacher’s pedagogical skill, methods of lesson organization, and factors that support student engagement in developing the cognitive activity of

primary school pupils. It analyzes the methodological potential of incorporating age-appropriate approaches—such as questioning, problem-based scenarios, games, and collaborative tasks—into the educational process. Furthermore, the article offers practical recommendations aimed at fostering students' independent thinking, attention, memory, and speech development.

Keywords: primary education, pedagogical skill, cognitive activity, independent thinking, interactive methods, learning motivation, competence.

Boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining muhim bosqichi bo‘lib, unda bolaning keyingi o‘qish faoliyati uchun zarur bilim, ko‘nikma va munosabatlar shakllanadi. Aynan shu davrda o‘quvchining o‘qishga qiziqishi, o‘z kuchiga ishonchi, savol berish va izlanishga intilishi rivojlanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining vazifasi faqat tayyor bilimlarni yetkazish bilan cheklanmaydi; u bolani faol bilish jarayoniga jalb qilishi, mustaqil fikrlashga undashi va o‘rganish uchun psixologik jihatdan qulay muhit yaratishi lozim.

Bugungi ta’limda o‘quvchi markazli yondashuv, kompetensiyaviy ta’lim va formatif baholashga e’tibor kuchaymoqda. Bunday sharoitda pedagogik mahorat fan mazmunini bilish bilangina emas, balki o‘quvchilarning individual farqlarini anglash, dars maqsadini aniq belgilash, samarali metodlarni tanlash hamda natijalarni tahlil qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirishda o‘qituvchi mahoratining o‘rni va uni amaliyotda namoyon etish yo‘llarini tahlil qilishdan iborat.

Boshlang‘ich maktab yoshida bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Bu davrda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur muhim o‘rin tutadi, ayni paytda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va sabab-oqibat munosabatlarini anglash ko‘nikmalari ham shakllanib boradi. Shu bois ta’lim jarayonida nazariy tushunchalarni ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar, hayotiy misollar va muammoli vaziyatlar bilan uyg‘unlashtirish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

O‘quvchining bilish faoliyati faqat uning individual qobiliyatlariga bog‘liq emas. Mazkur jarayonga ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, pedagogik muloqot, sinfdagi psixologik muhit hamda o‘quvchining o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi ham ta’sir ko‘rsatadi. Demak, o‘qituvchi o‘quvchining bilish imkoniyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadigan, uni mustaqil izlanishga undaydigan va erishilgan natijalarni tahlil qilishga yo‘naltiradigan faol tashkilotchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik mahorat o‘qituvchining kasbiy bilimlari, metodik tayyorgarligi, pedagogik qobiliyatlari, muloqot madaniyati va ta’lim jarayonini samarali tashkil etish ko‘nikmalarining yaxlit tizimidir. Boshlang‘ich ta’limda pedagogik mahoratning ahamiyati yanada ortadi, chunki o‘quvchilarning o‘qishga munosabati, o‘z kuchiga ishonchi va bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji ko‘p jihatdan o‘qituvchining kundalik faoliyati orqali shakllanadi.

Birinchidan, **didaktik mahorat** o‘quv materialini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tushuntirish, murakkab tushunchalarni sodda misollar bilan yoritish va bilimlarni izchil bayon etishda namoyon bo‘ladi. Masalan, matematik tushunchalarni predmetlar, rasmlar va amaliy harakatlar yordamida tushuntirish o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Ikkinchidan, **kommunikativ mahorat** pedagogning o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishi, ularning fikrlarini tinglashi va savollariga tushunarli javob berishida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quvchi fikrini hurmat qilganida, uning darsdagi faolligi va o‘z fikrini erkin ifodalashga bo‘lgan intilishi ortadi.

Uchinchidan, **tashkilotchilik mahorati** dars vaqtini oqilona taqsimlash, individual va guruhli topshiriqlarni muvofiqlashtirish hamda barcha o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash bilan belgilanadi. O‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarning faolligini kuzatib, zarur hollarda topshiriqlarni o‘zgartirishi yoki qo‘shimcha ko‘rsatmalar berishi mumkin.

To‘rtinchidan, **refleksiv mahorat** o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini tahlil qilishi, qo‘llangan metodlarning natijalarini

baholashi va kelgusi darslarni takomillashtirishga intilishidir. Refleksiv yondashuv pedagogga qaysi metodlar samarali bo‘lganini, qaysi o‘quvchilar qo‘shimcha yordamga muhtojligini va ta’lim jarayonida qanday o‘zgarishlar zarurligini aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, pedagogik mahoratning ushbu tarkibiy qismlari o‘zaro uyg‘unlashgandagina o‘quvchining bilish faoliyatini izchil rivojlantirish uchun zarur pedagogik sharoit vujudga keladi.

Boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilarning bilish faoliyati xususiyatlari

Bilish faoliyati idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutqning o‘zaro hamkorligida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich maktab yoshida ushbu jarayonlar rivojlanishda davom etadi. O‘quvchi ko‘rgazmali obrazlar, aniq misollar va amaliy harakatlar orqali ma’lumotni yaxshiroq anglaydi. Shu bilan birga, muntazam mashq, mazmunli suhbat va o‘z fikrini izohlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar asta-sekin mavhum tushunchalarni tushunish imkoniyatini kengaytiradi.

Bu yoshdagi bolalarda diqqatning barqarorligi va ixtiyoriy boshqaruvi hali to‘liq shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun uzoq davom etadigan bir xil faoliyat o‘quvchini charchatadi. Darsda faoliyat turlarini almashtirish, qisqa topshiriqlar, ko‘rgazmali vositalar, harakatli daqiqalar va aniq ko‘rsatmalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Xotirani rivojlantirishda esa ma’lumotni shunchaki takrorlashdan ko‘ra, uni mazmunan guruhlash, taqqoslash, rasm yoki sxema bilan bog‘lash samarali hisoblanadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarning javoblaridagi xatolarni faqat kamchilik sifatida emas, balki fikrlash jarayonini tushunish imkoniyati sifatida ko‘rishi kerak. Masalan, o‘quvchi masalani noto‘g‘ri yechganida, darhol to‘g‘ri javobni aytish o‘rniga, undan yechim yo‘lini tushuntirishni so‘rash mumkin. Bu usul bolaning qaysi bosqichda qiynalayotganini aniqlash va unga mos yordam ko‘rsatishga imkon beradi.

2. O‘qituvchining pedagogik mahorati va ta’lim muhitini tashkil etish

Pedagogik mahorat o‘qituvchining kasbiy bilimi, metodik tayyorgarligi, muloqot madaniyati, sinfni boshqarish va refleksiya qilish qobiliyatlarining yaxlitligidir. Boshlang‘ich sinfda o‘qituvchining nutqi, munosabati va hissiy holati bolalarning darsga bo‘lgan munosabatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhitda o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmaydi, savol beradi hamda o‘z fikrini bildirishga jur’at topadi.

Samarali muhitni yaratish uchun o‘qituvchi sinf qoidalarini o‘quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqishi, har bir bolaning javobini hurmat bilan tinglashi va kamsituvchi taqqoslashlardan qochishi lozim. Rag‘bat faqat yuqori natijaga emas, balki urinish, izlanish, hamkorlik va oldingi natijaga nisbatan o‘sishga ham qaratilishi kerak. Bunday yondashuv o‘quvchida rivojlanishga yo‘naltirilgan munosabatni shakllantiradi.

Darsni rejalashtirishda maqsad, kutiladigan natija, topshiriq va baholash mezonlari o‘zaro mos bo‘lishi zarur. Agar maqsad o‘quvchining taqqoslash ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘lsa, faqat ta’rifni yoddan aytishni talab qiladigan topshiriq yetarli emas. O‘quvchi ikki hodisa yoki predmetning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashi, xulosasini dalil bilan asoslay olishi kerak.

3. Bilish faolligini oshiruvchi metod va vositalar

Savol-javob va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarni fikrlashga undaydi. O‘qituvchi mavzuni tayyor xulosa bilan boshlash o‘rniga, bolalarda qiziqish uyg‘otadigan savol berishi mumkin. Masalan, tabiatshunoslik darsida “Nima uchun ayrim buyumlar suv yuzida suzadi, boshqalari esa cho‘kadi?” savoli taxmin qilish, kuzatish va natijani izohlashga olib keladi. Bunda o‘quvchilar javobni taxmin bilan cheklamay, tajriba orqali tekshirishga o‘rganadilar.

Hamkorlikdagi ta’lim kichik guruhda fikr almashish, vazifalarni taqsimlash va umumiy xulosaga kelish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhli topshiriqlarda har bir o‘quvchiga aniq rol berish muhim: biri ma’lumotni o‘qiydi, ikkinchisi yozadi, uchinchisi natijani taqdim etadi. Rollarni almashtirib borish barcha bolalarning turli faoliyatlarda qatnashishiga imkon yaratadi.

Didaktik o‘yinlar boshlang‘ich sinfda ta’lim mazmunini qiziqarli shaklda o‘zlashtirishga yordam beradi. Biroq o‘yin dars maqsadiga xizmat qilishi, qoidalari sodda va tushunarli bo‘lishi lozim. Masalan, so‘zlarni ma’nosiga ko‘ra guruhlash, matematik misollarni yechib mos kartani topish yoki matn bo‘yicha savollar tuzish o‘yinlari bilimni mustahkamlash bilan birga diqqat va nutqni ham rivojlantiradi.

Raqamli resurslar ham o‘rinli qo‘llanganda ta’limni boyitadi. Interaktiv taqdimot, elektron mashq yoki qisqa ta’limiy video murakkab tushunchani ko‘rgazmali ifodalashi mumkin. Biroq texnologiya pedagogik maqsadning o‘rnini egallamasligi kerak. Ekran bilan ishlash vaqti, mazmunning yoshga mosligi hamda o‘quvchining faol javob berishi hisobga olinishi zarur.

4. Individual yondashuv va formatif baholash

Bir sinfdagi o‘quvchilar bilim darajasi, o‘rganish sur’ati, qiziqishi va yordamga ehtiyoji jihatidan farqlanadi. Shu sababli bir xil topshiriqni barcha bolalarga aynan bir xil murakkablikda berish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Differensial yondashuvda asosiy maqsad umumiy bo‘lsa-da, topshiriqning murakkabligi, ko‘rsatma hajmi yoki bajarish usuli o‘quvchining ehtiyojiga moslashtirilishi mumkin.

Formativ baholash o‘quvchining o‘rganish jarayonida qayerda turganini aniqlash va keyingi qadamni belgilashga xizmat qiladi. “Nimani yaxshi bajarding?”, “Qaysi qadamda qiynalding?”, “Keyingi safar nimani boshqacha qilasan?” kabi savollar o‘z faoliyatini tahlil qilishni o‘rgatadi. Baholash mezonlari oldindan tushuntirilsa, o‘quvchi natijaga qanday erishish mumkinligini anglaydi.

O‘qituvchi kuzatuv natijalarini qayd etib borishi, o‘quvchilar ishlarini taqqoslab rivojlanish dinamikasini ko‘rishi va zarur hollarda ota-onalar bilan hamkorlik qilishi lozim. Bunda o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishdan ko‘ra, har bir bolaning o‘z oldingi natijasiga nisbatan o‘sishini ko‘rsatish maqsadga muvofiq.

amaliy tavsiyalar

➢ Dars boshida o‘quvchilarning avvalgi bilimini aniqlovchi qisqa savol yoki muammoli vaziyatdan foydalanish.

- Har bir darsda kamida bitta mustaqil fikrlash, taqqoslash yoki xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan topshiriq kiritish.
- Ko‘rgazmali material, og‘zaki izoh, amaliy harakat va yozma mashqlarni uyg‘unlashtirish.
- Guruhli ishda barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlash uchun rollarni aniq belgilash va almashtirib borish.
- Xatolarni jazolash vositasi sifatida emas, o‘rganish uchun tahlil qilinadigan holat sifatida ko‘rib chiqish.
- Baholash mezonlarini oldindan tushuntirish va o‘quvchiga aniq, rivojlantiruvchi fikr-mulohaza berish.
- Dars yakunida qisqa refleksiya tashkil etib, o‘quvchilardan nimani o‘rganganini va qaysi savol ochiq qolganini so‘rash.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirish o‘qituvchidan puxta metodik tayyorgarlik, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish, samarali muloqot hamda dars natijalarini muntazam tahlil qilishni talab etadi. O‘quvchi markazli ta’lim, muammoli savollar, didaktik o‘yinlar, hamkorlikdagi topshiriqlar va formatif baholash bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llanganda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi qo‘llab-quvvatlanadi.

Shunday qilib, pedagogik mahoratning muhim ko‘rsatkichi barcha o‘quvchilarga bir xil ma’lumotni yetkazish emas, balki har bir bolaning o‘rganishiga sharoit yaratish, uning imkoniyatlarini yuzaga chiqarish va bilimni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga yo‘naltirishdir. Kelgusida ushbu yondashuvlarning samaradorligini turli sinflarda kuzatuv, o‘quv ishlari tahlili va o‘quvchi fikr-mulohazalari asosida tizimli o‘rganish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

3. Bruner, J. S. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
4. Black, P., Wiliam, D. Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. 1998. Vol. 5, No. 1. P. 7–74.
5. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.
6. Tomlinson, C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. 3rd ed. Alexandria, VA: ASCD, 2017.

Zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy va analitik tafakkurini rivojtirish metodologiyasi

Urushev G‘ulomjon Mavlonovich

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy, mantiqiy va analitik tafakkurini rivojlantirishning metodologik va pedagogik asoslari tadqiq etilgan. Ta'lim jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash madaniyatini oshirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda axborotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish usullari atroflicha yoritilgan. Maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalari, interaktiv metodlar va loyihaga asoslangan ta'limning o‘quvchilar kamolotiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ta'lim tizimi, ijodiy tafakkur, mantiqiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, interaktiv metodlar, analitik fikrlash, ta'lim kalit kompetensiyalari.

Аннотация: В данной научной статье изучаются методологические и педагогические основы развития творческого, логического и аналитического мышления учащихся в современной системе образования. Подробно

рассматриваются методы повышения культуры логического мышления учащихся в образовательном процессе, воспитания их в духе национальных и универсальных ценностей и формирования навыков информационного анализа. В статье научно обосновывается влияние инновационных образовательных технологий, интерактивных методов и проектного образования на развитие учащихся.

Ключевые слова: система образования, творческое мышление, логическое мышление, педагогические технологии, духовно-воспитательное образование, интерактивные методы, аналитическое мышление, ключевые образовательные компетенции.

Abstract: This scientific article examines the methodological and pedagogical foundations for developing students' creative, logical, and analytical thinking within the modern educational system. It provides a comprehensive overview of methods for enhancing students' culture of logical reasoning, fostering their development in the spirit of national and universal human values, and building skills for analyzing information. The article offers a scholarly justification for the impact of innovative educational technologies, interactive methods, and project-based learning on the overall development of students.

Keywords: educational system, creative thinking, logical reasoning, pedagogical technologies, spiritual and moral education, interactive methods, analytical thinking, key educational competencies.

Bugungi jadal rivojlanayotgan axborot va bilimlar jamiyatida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri nafaqat o‘quvchilarga tayyor bilimlarni berish, balki ularda mustaqil, mantiqiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy ta'lim konsepsiyasida o‘quvchi ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida e'tirof etilib, uning ichki intellektual va ma'naviy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to‘g‘risida'gi Qonuni hamda uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlarida ta'lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning har tomonlama barkamol, keng dunyoqarashli va chuqur mantiqiy fikrlash salohiyatiga ega shaxs sifatida shakllanishini ta'minlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Shu munosabat bilan, umumiy o‘rta va oliy ta'lim muassasalarida o‘quvchilarning ijodiy va analitik tafakkurini tizimli rivojlantirish pedagogik fanining eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

An'anaviy ta'lim tizimida uzoq vaqt davomida reproduktiv (yodlash va qayta aytib berish) yondashuvi ustunlik qilib kelgan bo‘lsa, bugungi zamonaviy ta'lim paradigmalarida mahsuldor (produktiv) va ijodiy fikrlash yetakchi o‘ringa chiqdi. O‘quvchilarga axborotlar oqimidan to‘g‘ri foydalanish, ularni tahlil qilish hamda amaliyotda mantiqiy asoslangan qarorlar qabul qilishni o‘rgatish ta'limning bosh maqsadiga aylanmoqda.

Ta'limda tafakkur shakllanishining pedagogik-psixologik asoslari

Tafakkur — bu inson ruhiy faoliyatining oliy shakli bo‘lib, borliqni va undagi qonuniyatlarni umumlashtirilgan hamda vositoli tarzda aks ettirish jarayonidir. Ta'lim psixologiyasi va pedagogikada o‘quvchilar tafakkurining rivojlanishi ularning ta'limiy-bilish faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etiladi.

Tafakkur inson bilish faoliyatining yuqori shakllaridan biri bo‘lib, voqelikdagi narsa-hodisalar, ularning xususiyatlari, o‘zaro munosabatlari hamda qonuniyatlarini umumlashtirilgan va bilvosita tarzda aks ettirish jarayonidir. Tafakkur yordamida inson mavjud ma’lumotlarni shunchaki qabul qilish bilan cheklanmaydi, balki ularni tahlil qiladi, o‘zaro taqqoslaydi, sabab va oqibat munosabatlarini aniqlaydi, muammolarni hal etish yo‘llarini izlaydi hamda yangi xulosalar chiqaradi. Shu sababli tafakkur ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirish, tushunish, amaliyotda qo‘llash va yangi vaziyatlarga moslashtirishning muhim psixologik omili hisoblanadi.

Pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan tafakkur o‘quvchining bilish jarayonlari, shaxsiy tajribasi, nutqi, motivatsiyasi va ijtimoiy munosabatlari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Idrok, diqqat va xotira tafakkur faoliyatining amalga oshishiga zamin yaratadi. Biroq o‘quvchi faqat ma’lumotni eslab qolish orqali to‘laqonli bilimga ega bo‘lmaydi. U o‘zlashtirilgan ma’lumotlarning mazmunini anglab, ular orasidagi bog‘lanishlarni aniqlashi va bilimlardan mustaqil foydalanishni o‘rganishi zarur. Demak, ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga tayyor ma’lumotlarni yetkazish bilan birga, uning mustaqil fikrlashi, asoslangan xulosa chiqarishi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishdan iborat.

Tafakkur turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Tushuncha narsa va hodisalarning muhim belgilarini umumlashtirish imkonini bersa, hukm ular o‘rtasidagi munosabatlarni tasdiqlash yoki inkor etishni ifodalaydi. Xulosa chiqarish esa mavjud hukmlar asosida yangi fikrga kelish jarayonidir. Ta’lim davomida ushbu shakllarning izchil rivojlanishi o‘quvchilarning nazariy bilimlarni chuqurroq anglashiga va amaliy vazifalarni samarali bajarishiga yordam beradi.

Tafakkur operatsiyalari — tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash, mavhumlashtirish va konkretlashtirish — o‘quv faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridir. Masalan, o‘quvchi matnni tahlil qilganda uning asosiy g‘oyasini ikkinchi darajali tafsilotlardan ajratadi; sintez jarayonida esa alohida ma’lumotlarni birlashtirib, yaxlit mazmun hosil qiladi. Matematik masalalarni yechishda shartlarni taqqoslash, zarur ma’lumotlarni ajratish va yechimni asoslash tafakkur operatsiyalarining amaliy ko‘rinishidir. Mazkur amallar muntazam mashq va ongli faoliyat orqali takomillashadi.

Sharq va G‘arb mutafakkirlarining qarashlarida ta'lim berish va fikrlashni o‘stirish masalasi hamisha markaziy o‘rinda bo‘lgan. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk allomalar ta'limda mantiqiy fikrlash va isbotlash madaniyatiga katta e'tibor qaratgan bo‘lsalar, zamonaviy ta'lim psixologiyasida J.Piaje, L.S.Vigotskiy, hamda P.Galperin kabi olimlar ta'limiy faoliyatda tafakkurning bosqichma-bosqich shakllanish nazariyalarini yaratganlar.

O‘quvchilarning ta'lim jarayonidagi intellektual rivojlanishini quyidagi asosiy tafakkur turlari integratsiyasida ko‘rish mumkin:

1. Mantiqiy tafakkur: O‘rganilayotgan hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash, tushunchalar va mulohazalar asosida to‘g‘ri xulosalar chiqarish qobiliyati.

2. Ijodiy (kreativ) tafakkur: Muammoli vaziyatlarda yangi, original g‘oyalar va yechimlarni ilgari surish, nostandart yondashuvlarni qo‘llay olish ko‘nikmasi.

3. Analitik va kritik tafakkur: Olingan bilimlarni, dalil va g‘oyalarni har tomonlama xolis tahlil qilish, ularning to‘g‘riligini tekshirish va asosli baho berish faoliyati.

O‘quvchilarda tafakkurni rivojtirishning samarali pedagogik metodlari

Ta'lim samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning bilish faolligini rag‘batlantirishda zamonaviy interaktiv metodlar hamda ped-texnologiyalardan foydalanish yuqori natijalar beradi. Ta'lim amaliyotida keng qo‘llanilayotgan quyidagi metodlar o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qiladi:

Muammoli ta'lim texnologiyasi

Muammoli ta'lim metodida o‘qituvchi bilimlarni tayyor holda bayon etmaydi, balki o‘quvchilar oldiga muammoli savol yoki vaziyatni qo‘yadi. O‘quvchilar mavjud bilimlari va izlanishlar asosida muammoni hal etish yo‘llarini izlaydilar. Bu jarayon o‘quvchida ilmiy izlanuvchanlik va mantiqiy mulohaza yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Keys-stadi (Case-study) va Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL)

Real hayotiy va amaliy ta'limiy vaziyatlarni (keyslarni) tahlil qilish orqali o‘quvchilar muammoni har tomonlama o‘rganish, uning yechimlarini taklif etish va o‘z pozitsiyasini himoya qilishni o‘rganadilar. Loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based Learning) esa o‘quvchilarga fanlararo bilimlarni integratsiya qilgan holda amaliy natijaga erishish imkonini beradi.

Ta'lim va tarbiya integratsiyasi: ma'naviy-ma'rifiy amaliyot

O‘quvchilarning intellektual va analitik tafakkurini rivojlantirish jarayoni ularning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi bilan uzviy bog‘liq holdsagina kutilgan pedagogik samara beradi. Sharq pedagogikasida 'Aql va odob' tamoyili hamisha birga ko‘rilgan. Bilim va fikrlash darajasi yuqori bo‘lgan, ammo ma'naviy immunuteti shakllanmagan shaxs jamiyat rivojiga to‘liq xizmat qila olmaydi.

Ushbu integratsiyani ta'lim jarayonida ta'minlash uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur:

1. Ta'lim mazmunining ma'naviy yo‘naltirilganligi: O‘quv fanlari (gumanitar, aniq va tabiiy fanlar) mazmuniga milliy qadriyatlar, buyuk ajdodlarimizning ilmiy va ma'naviy merosini singdirish.

2. Muloqot va bahs-munozara madaniyatini tarbiyalash: O‘quvchilar o‘rtasida muloqot madaniyatini rivojlantirish, bir-birining fikrini hurmat qilish, guruhda ishlashda mas'uliyat va odob-ahloq qoidalariga rioya etishni shakllantirish.

3. Pedagogik qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish: O‘quvchilarning bilish faoliyatini va ma'naviy izlanishlarini doimiy ravishda munosib rag‘batlantirib borish.

O‘tkazilgan tadqiqot va nazariy-metodologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy, mantiqiy va analitik tafakkurini rivojlantirish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning poydevori hisoblanadi. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar va pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi ilmiy-pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Dars jarayonini muammoli yo‘naltirish: Dars jarayonlarida tayyor bilimlarni taqdim etish usullaridan voz kechib, muammoli va savol-javobga asoslangan interaktiv dars shakllarini kengaytirish.

2. Topshiriqlar murakkabligini optimallashtirish: O‘quvchilarga beriladigan topshiriqlar tarkibida Blum taksonomiyasining yuqori bosqichlariga taalluqli analitik va ijodiy mashqlarning ulushini oshirish.

3. Pedagoglar mahoratini oshirish: O‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo‘llash bo‘yicha kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib borish.

4. Ta mezonlarini takomillashtirish: Ta'lim jarayonida bilim berish bilan bir qatorda o‘quvchilarning ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini va axloqiy mas'uliyatini parallel ravishda rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1] O‘zbekiston Respublikasining 'Ta'lim to‘g‘risida'gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2] O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta'limning Milliy o‘quv dasturi. — Toshkent, 2022.

3] Mavlonova R.A., Rahmankulova N.H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. — 240 b.

4] Ziyomuhammedov B. Pedagogik mahorat va zamonaviy texnologiyalar. — Toshkent: TAYO, 2018. — 180 b.

5] Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. — New York: David McKay Co Inc, 1956.

6] Vigotskiy L.S. Psixologiya razvitiya cheloveka. — Moskva: Izdatelstvo Smysl, 2005. — 1136 s.

7] Farobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. — 320 b.

8] Sharipov Sh.S. O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi va ixtirochiligini shakllantirishning pedagogik asoslari. DSc. diss. avtoref. — Toshkent, 2007. — 42 b.

Creating a positive psychological environment for learning english: "autumn colours"

Hamidxujayeva Madina Sherzod qizi
Sharof Rashidov tumani 11-DMTT
Xushbekova Nozima Sorabek qizi
Forish tumani 6- son DMTT

Abstract. A positive psychological environment is essential for successful English language learning in kindergarten. Young children learn most effectively when they feel safe, accepted, curious, and free to explore language without fear of making mistakes. This article discusses how the seasonal theme "Autumn Colours" can be used to create such an environment. Through songs, movement, stories, sensory play, art, and supportive teacher language, children can learn basic colour and nature vocabulary while developing confidence, social skills, and positive attitudes toward English. The article offers practical classroom strategies, a sample activity sequence, approaches to inclusion and assessment, and suggestions for cooperation with families. It emphasizes that emotional well-being and meaningful interaction are not extras in early language education; they are foundations for learning.

Keywords: kindergarten, English language learning, psychological environment, autumn, colours, play-based learning, emotional safety, early childhood education.

Аннотация. Позитивная психологическая среда — необходимое условие успешного изучения английского языка в детском саду. Дети младшего возраста учатся наиболее эффективно, когда чувствуют себя в безопасности, ощущают, что их принимают, проявляют любопытство и могут свободно исследовать язык, не боясь совершить ошибку. В статье рассматривается, как сезонная тема «Осенние краски» может быть использована для создания такой среды. С помощью

песен, движений, историй, сенсорных игр, творческих занятий и поддерживающего общения со стороны педагога дети осваивают базовую лексику, связанную с цветами и природой, одновременно развивая уверенность в себе, социальные навыки и позитивное отношение к английскому языку. В статье представлены практические стратегии работы в группе, примерная последовательность занятий, подходы к инклюзии и оцениванию, а также рекомендации по взаимодействию с семьями. Подчеркивается, что эмоциональное благополучие и значимое общение — это не дополнение к процессу раннего обучения языку, а его фундамент.

Ключевые слова: детский сад, изучение английского языка, психологическая среда, осень, цвета, обучение через игру, эмоциональная безопасность, дошкольное образование.

The kindergarten years are a valuable period for developing curiosity about language and communication. At this age, children learn through relationships, movement, repetition, imitation, imagination, and direct experience. They do not need long explanations or formal grammar lessons. Instead, they benefit from short, playful activities in which language is connected to real objects, actions, feelings, and familiar routines.

Learning English can be exciting, but it may also feel unfamiliar to children who are still developing confidence in speaking and interacting with a group. A child may understand a word but hesitate to say it aloud. Another child may prefer to point, choose a picture, or join a song before attempting an answer independently. These responses are normal. A psychologically supportive classroom recognizes different starting points and allows every child to participate in a comfortable way.

The theme "Autumn Colours" provides a natural context for early English learning. The season offers visible changes in leaves, weather, clothing, and the environment. Children can observe yellow, red, orange, brown, and green leaves; collect safe natural materials; compare shapes and sizes; and express what they notice.

These experiences make new words meaningful rather than isolated items to memorize.

The central aim is therefore twofold: to introduce simple English vocabulary and to build a classroom atmosphere in which children feel secure, valued, and motivated. When the teacher combines warm relationships with engaging activities, language learning becomes a shared experience rather than a test of performance.

What Is a Positive Psychological Environment?

A positive psychological environment is the emotional and social atmosphere that children experience in the classroom. It is shaped by the teacher's tone of voice, the way mistakes are handled, the organization of activities, relationships among children, and the opportunities children have to make choices. A supportive environment communicates a simple message: "You belong here, your ideas matter, and you can learn at your own pace."

Several features are particularly important in kindergarten. First, emotional safety means that children are not laughed at, shamed, or pressured when they cannot remember a word. Second, predictable routines help children know what will happen next and reduce uncertainty. Third, encouragement focuses on effort, curiosity, and participation, not only on correct answers. Fourth, inclusion ensures that children with different language abilities, temperaments, cultural experiences, and learning needs can take part.

The teacher also needs to create a balance between structure and freedom. Clear, simple instructions and consistent routines help children feel secure, while choices and open-ended play support independence. For example, during an autumn collage activity, children may choose which leaves or paper colours to use. The teacher can introduce vocabulary naturally by saying, "You chose a yellow leaf," or asking, "Would you like the orange paper or the brown paper?"

A positive environment does not mean that every moment must be quiet or that children should never experience difficulty. It

means that challenges are handled respectfully. If a child says "lellow" instead of "yellow," the teacher can respond warmly by repeating the correct form: "Yes, yellow! A yellow leaf." The child receives a useful language model without embarrassment. Such gentle recasting supports learning while preserving confidence.

Why "Autumn Colours" Is an Effective Theme

Seasonal topics are especially suitable for young learners because they connect the classroom to the world children can see and touch. Autumn colours can be explored through walks in the kindergarten garden, picture books, photographs, leaves, fruit, clothing, and artwork. Concrete experiences give words a clear meaning and help children remember them.

The core vocabulary can include colours—red, yellow, orange, brown, and green—and familiar autumn words such as leaf, tree, apple, wind, rain, and coat. Depending on the children's age and level, the teacher may add simple phrases such as "It is yellow," "I see a leaf," "My leaf is red," and "I like orange." It is better to introduce a small number of useful words repeatedly than to present a long list in one lesson.

The topic also supports learning across developmental areas. Children can sort leaves by colour, count objects, notice differences in size, move like leaves in the wind, listen to a story, create a collage, and cooperate with classmates. These activities make English part of a meaningful experience. Children may first demonstrate understanding by pointing, matching, moving, or choosing an object. Spoken production can develop gradually.

Autumn is also rich in sensory experiences. Children can notice the rustle of dry leaves, observe different shapes, and compare colours. Any outdoor or sensory activity should be age-appropriate and supervised. Materials must be clean and safe, and children should not be encouraged to taste or put natural objects in their mouths. If outdoor materials are unsuitable, teachers can use paper leaves, fabric, photographs, or classroom objects instead.

The Teacher's Role: Warmth, Language, and Encouragement

The teacher is the main guide in creating a positive emotional climate. Facial expressions, posture, eye contact, and voice can be as important as the words used. A calm greeting, a friendly smile, and an invitation to join the group help children transition into the English lesson. Children should be allowed to observe quietly before participating if they need time to feel comfortable.

Instructions should be brief and supported by gestures, pictures, demonstrations, or real objects. For example, the teacher holds up a yellow leaf and says, "Yellow leaf," then invites children to find something yellow. Repetition is useful when it feels natural and playful. A familiar greeting song or colour chant can provide a predictable beginning and help children anticipate what comes next.

Encouragement should be specific and genuine. Instead of saying only "Good job," the teacher might say, "You found the red leaf," "You listened carefully," or "You helped your friend." This tells children what they did successfully and reinforces positive learning behaviours. Praise should not become a competition in which only the fastest or loudest children receive attention.

Mistakes should be treated as a normal part of learning. The teacher can model the correct word, offer a choice, or give the child more time. If a child is reluctant to speak, participation can begin with non-verbal responses: pointing to a colour, holding up a card, placing a leaf in a matching basket, or acting out a movement. The teacher should avoid forcing a child to perform alone in front of the group.

The teacher's language can also support emotional awareness. Simple phrases such as "You can try," "Let's do it together," and "It is okay to make mistakes" help establish a cooperative atmosphere. Over time, children learn that the English classroom is a place for exploration, not judgment.

Practical Activities for "Autumn Colours"

Welcome Circle: "Hello, Autumn!"

Begin with a short greeting routine. Invite children to sit in a circle and show a picture of an autumn tree. Sing a familiar hello song or use a simple spoken greeting. Present two or three coloured leaves and name each colour clearly. Children may repeat the words, point to the matching leaf, or simply listen. This gentle opening builds connection and introduces the topic without demanding immediate speech.

Colour Hunt

Place safe coloured objects or paper leaves around the room. Say, "Find something yellow," and demonstrate the task. Children search individually or in pairs, then bring or point to an object of the named colour. Keep the pace relaxed and offer hints when needed. The activity combines movement with listening comprehension and gives children repeated exposure to colour words. To prevent competition, celebrate the group's discoveries rather than naming one child as the winner.

Autumn Leaf Sorting

Provide baskets or hoops labelled with colour cards. Children place paper leaves or clean, safe leaves into the matching groups. Use simple language such as "red leaf," "yellow leaf," and "Put it here." Children who are ready can describe their choices, while others can match silently. Sorting encourages observation and early classification skills, and it gives the teacher opportunities to model vocabulary in context.

Song and Movement: "Leaves Are Falling"

Use a short original chant with actions: "Red leaf, yellow leaf, falling to the ground." Children raise their hands, sway gently, and let their fingers float down like leaves. Repeat the chant with different colours and vary the speed if the group enjoys it. Movement helps children connect words to actions and is especially useful for learners who find sitting still for a long time difficult. Ensure that the space is clear and movements are safe.

Storytelling with Pictures

Tell a brief story about a little leaf looking for its tree or a squirrel collecting autumn leaves. Use large pictures, gestures, and

repeated phrases. Pause to invite children to point to a colour or predict what happens next. The goal is shared attention and enjoyment, not testing every detail of comprehension. Re-reading the same story over several sessions helps children become familiar with its language and participate with increasing confidence.

. Autumn Art: "My Colourful Tree"

Give children paper, crayons, pre-cut paper leaves, or other age-appropriate materials to create an autumn tree. As they work, the teacher can comment on choices: "You have an orange leaf," or ask, "Would you like red or yellow?" Children should be free to create different-looking trees. Displaying their work at the children's eye level shows that their efforts are valued and gives the class a reason to revisit colour vocabulary.

Sensory Discovery Table

Prepare a supervised table with safe leaves, pinecones or photographs, coloured fabric, and magnifying glasses where appropriate. Invite children to look closely, compare, sort, and describe. The teacher can introduce simple contrasts such as big/small or dry/soft only when suitable for the group. Check materials for allergens, sharp edges, dirt, and choking hazards; adapt the table to the age and needs of the children.

A Sample Lesson Sequence

A 25–30 minute session can be organized into short sections, with flexibility for the children's attention and energy. The teacher should shorten or extend activities in response to the group rather than following the schedule rigidly.

1. Welcome and emotional check-in (3 minutes): greet each child, use a familiar song, and invite children to choose a coloured card that matches how they feel or simply to choose a favourite colour.

2. Vocabulary presentation (4 minutes): show three or four leaves and model the words red, yellow, orange, and brown using clear speech and gestures.

3. Movement game (5 minutes): play a colour hunt or ask children to move to the matching colour card when they hear a word.

4. Story or chant (5 minutes): repeat a short autumn story or action chant, allowing children to join with words, gestures, or pointing.

5. Creative task (8–10 minutes): make an autumn collage while the teacher models colour words and encourages cooperation.

6. Reflection and goodbye (2–3 minutes): revisit the colour cards, celebrate participation, and finish with a predictable goodbye routine.

This sequence combines repetition with variety. It also includes opportunities for children to participate in different ways. If the group becomes tired or overexcited, the teacher can pause, take a few calm breaths together, or switch to a quiet picture activity. Emotional regulation is part of the learning process, not an interruption to it.

Individual Differences, and Family Partnership

Children differ in temperament, attention, language experience, confidence, and developmental pace. Some eagerly repeat new words; others need time to watch before joining. Some children may be learning English alongside one or more home languages. The teacher should treat these differences as normal and plan several ways to participate. Visual supports, gestures, paired activities, repetition, and a quiet space can help children feel included.

Avoid comparing children or asking them to compete over who knows the most words. Pair confident speakers with supportive peers when appropriate, while ensuring that one child does not dominate. Offer meaningful choices and accept different forms of response. A child who correctly matches a yellow leaf has demonstrated understanding even if they do not yet say "yellow" independently.

Families can extend the theme in simple, low-pressure ways. Teachers may send home a short list of colour words, a picture-

based activity, or a suggestion to notice autumn colours during a walk. Families should be encouraged to use the language they are most comfortable speaking at home; a strong home-language foundation supports children's overall communication and identity. Participation should not require families to purchase materials or complete demanding assignments.

Communication with families can also help teachers understand children's interests, sensitivities, and preferred ways of participating. Sharing a photo of a class collage or a short description of the words practised gives families a positive view of learning. The emphasis should remain on curiosity, communication, and enjoyment rather than on testing children at home.

Observation and Assessment

In kindergarten, assessment should be gentle, ongoing, and based mainly on observation. The teacher can note whether a child recognizes a colour when hearing its English name, matches objects, follows a simple instruction, joins a song, or attempts a word or phrase. These observations help the teacher decide which words to revisit and which children may need additional visual or individual support.

Assessment should consider progress, not only performance on one day. A child who watches during the first lesson may participate actively during the next. A simple observation record can include the child's response to colour words, willingness to participate, use of gestures, interaction with peers, and enjoyment or signs of discomfort. Notes should be respectful and used to guide teaching, not to label children.

Children can also reflect in developmentally appropriate ways. At the end of the activity, invite them to choose a favourite leaf, point to a colour they remember, or show their artwork. Questions such as "Which colour do you like?" may be supported by picture choices. The teacher should avoid turning the closing routine into a high-pressure quiz.

Challenges and Helpful Responses

A common challenge is that children may become excited during movement games and find it difficult to listen. Clear boundaries, short turns, visual cues, and a familiar signal for gathering the group can help. Another challenge is that some children may not speak English in front of peers. Accepting non-verbal responses and using pair or small-group work can reduce pressure.

Children may also become frustrated when a craft does not look the way they expected. The teacher can acknowledge the feeling, offer practical help, and emphasize that there is no single correct autumn tree. If a child does not want to touch natural materials, provide paper, tongs, pictures, or another option. Choice and flexibility preserve participation without making the child feel singled out.

Finally, teachers should be mindful of overstimulation. Too many colours, sounds, instructions, or materials can overwhelm some learners. A calm visual layout, limited choices, and alternating active and quiet tasks make the environment more accessible. The aim is not to eliminate every difficulty but to respond to children's needs with patience and respect.

Creating a positive psychological environment is a central part of effective English language learning in kindergarten. Children are more willing to explore unfamiliar words when they feel safe, accepted, and supported. The "Autumn Colours" theme offers many opportunities to connect English with real experiences through leaves, pictures, songs, movement, stories, sorting games, and art.

The teacher's warmth, predictable routines, gentle correction, and respect for individual differences are as important as the activities themselves. Children should be able to participate by speaking, pointing, moving, creating, or observing, with opportunities to take further steps when they feel ready. Cooperation with families and ongoing observation can strengthen this process.

Ultimately, the purpose of an autumn-themed English lesson is not simply to teach children to name colours. It is to help them experience language as a joyful way to notice the world, communicate with others, express preferences, and learn together. When emotional well-being and playful exploration guide the lesson, the classroom becomes a welcoming place where confidence and language can grow side by side.

References

1. Berk, L. E. (2013). Child Development (9th ed.). Pearson.
2. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. Cambridge University Press.
3. Copple, C., & Bredekamp, S. (Eds.). (2009). Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth Through Age 8 (3rd ed.). National Association for the Education of Young Children.
4. Pinter, A. (2017). Teaching Young Language Learners (2nd ed.). Oxford University Press.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

Aqliy rivojlanishda bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik tamoyilidan foydalanish

Davidova Matluba
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani
Maktabgacha va maktab ta'limi bo‘limiga qarashli
32-umumiy o‘rta talim maktabi negizidagi tayanch harbiy vatanparvarlik yo‘nalishidagi “Jasorat”maktabi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish jarayonida ko‘rgazmalilik tamoyilidan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Ko‘rgazmali ta'lim vositalarining o‘quvchilarda idrok, diqqat, xotira, tafakkur va

nutqni rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, predmetli, tasviriy, grafik va raqamli ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, ta’lim materiallarini o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirish hamda bilimlarni amaliy faoliyat orqali mustahkamlash masalalari ko‘rib chiqilgan. Maqolada maxsus ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, maxsus pedagogika, ko‘rgazmalilik tamoyili, ko‘rgazmali vositalar, bilish jarayonlari, individual yondashuv, differensial ta’lim, inklyuziv ta’lim.

Abstract: This article explores the theoretical and practical aspects of applying the principle of visualization in teaching children with intellectual disabilities. It analyzes the role of visual teaching aids in developing students’ perception, attention, memory, thinking, and speech. Furthermore, the article examines the use of object-based, pictorial, graphic, and digital visual aids, the adaptation of educational materials to students’ individual abilities, and the reinforcement of knowledge through practical activities. The article also provides methodological recommendations aimed at improving the effectiveness of special education.

Keywords: children with intellectual disabilities, special education, principle of visualization, visual teaching aids, cognitive processes, individualized approach, differentiated instruction, inclusive education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения принципа наглядности в процессе обучения детей с интеллектуальными нарушениями. Анализируется роль наглядных учебных средств в развитии восприятия, внимания, памяти, мышления и речи обучающихся. Также рассматриваются вопросы использования предметных, изобразительных, графических и цифровых наглядных средств, адаптации учебных материалов к индивидуальным возможностям обучающихся и закрепления знаний посредством практической деятельности. В статье

представлены методические рекомендации, направленные на повышение эффективности специального образования.

Ключевые слова: дети с интеллектуальными нарушениями, специальная педагогика, принцип наглядности, наглядные средства обучения, познавательные процессы, индивидуальный подход, дифференцированное обучение, инклюзивное образование.

Bugungi kunda ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olishiga sharoit yaratishdan iborat. Ayniqsa, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ta’lim mazmunini tushunarli, izchil va amaliy faoliyat bilan bog‘liq tarzda tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur toifadagi o‘quvchilarning bilish faoliyati, axborotni qabul qilish sur’ati va o‘zlashtirish xususiyatlari turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi ta’lim metodlari va vositalarini o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ravishda tanlashi zarur.

Ko‘rgazmalilik tamoyili maxsus pedagogikada muhim didaktik tamoyillardan biri hisoblanadi. Ushbu tamoyil o‘quv materialini faqat og‘zaki tushuntirish bilan cheklanmasdan, balki real predmetlar, rasmlar, modellar, sxemalar, jadvallar va amaliy harakatlar yordamida tushuntirishni nazarda tutadi. Ko‘rgazmali vositalar o‘quvchiga o‘rganilayotgan hodisa yoki predmetni aniqroq tasavvur qilish, uning xususiyatlarini farqlash va olingan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik tamoyilidan maqsadli foydalanish ta’lim jarayonining tushunarliligini oshirish, o‘quv faolligini qo‘llab-quvvatlash va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maxsus ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim mazmunini soddalashtirilgan va tushunarli shaklda taqdim etish muhim metodik vazifalardan biridir. Ayrim o‘quvchilar mavhum tushunchalarni o‘zlashtirishda,

og‘zaki ko‘rsatmalarni eslab qolishda yoki bir necha bosqichdan iborat topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Bunday vaziyatlarda ko‘rgazmali vositalar o‘quv materialini aniq va izchil taqdim etishga yordam beradi. Masalan, matematik tushunchalarni o‘rgatishda sanoq cho‘plari, geometrik shakllar va predmetlardan; ona tili darslarida predmet rasmlari, harakat tasvirlari va ketma-ket rasmlardan; tabiatshunoslik darslarida esa tabiiy obyektlar, modellar va kuzatish materiallaridan foydalanish mumkin.

Ko‘rgazmali vositalar o‘z-o‘zidan barcha ta’limiy qiyinchiliklarni bartaraf etmaydi. Ularning samaradorligi o‘quvchining ehtiyoji, topshiriqning maqsadi, materialning murakkabligi va pedagog tomonidan tashkil etilgan faoliyatga bog‘liq. Shuning uchun ko‘rgazmalilik tamoyili boshqa metodlar bilan uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilishi lozim.

Ko‘rgazmalilik tamoyilining nazariy-pedagogik asoslari

Ko‘rgazmalilik tamoyili ta’lim oluvchining bilimlarni bevosita kuzatish, predmetlar bilan harakat qilish va hissiy tajriba orqali o‘zlashtirishiga tayanadi. Uning mohiyati o‘rganilayotgan tushuncha va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni o‘quvchi uchun imkon qadar aniq va tushunarli shaklda namoyon etishdan iborat.

Didaktika tarixida Yan Amos Komenskiy ta’limda narsalarni imkon qadar bevosita kuzatish va sezgilar orqali o‘rganishga katta ahamiyat bergan. Uning qarashlari ta’lim jarayonida predmetlar, tasvirlar va amaliy kuzatishlardan foydalanishning nazariy asoslarini rivojlantirishga hissa qo‘shgan.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi esa bolaning bilish faoliyati ijtimoiy muhit, muloqot va kattalar ko‘magi bilan rivojlanishini tushuntirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, pedagog ko‘rgazmali materiallardan foydalanish bilan birga, o‘quvchiga ko‘rsatma berishi, namunani namoyish etishi va zarur hollarda bosqichma-bosqich yordam ko‘rsatishi kerak.

Koʻrgazmalilik tamoyilining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. oʻquv materialini tushunarli va aniq shaklda taqdim etish;
2. oʻquvchilarning kuzatish va taqqoslash koʻnikmalarini rivojlantirish;
3. predmetlarning muhim belgilarini ajratishga oʻrgatish;
4. ogʻzaki tushuntirishni amaliy harakatlar bilan mustahkamlash;
5. bilimlarni eslab qolish va qayta qoʻllashga koʻmaklashish;
6. mustaqil faoliyat va kundalik hayot koʻnikmalarini shakllantirish.

Demak, koʻrgazmalilik tamoyili faqat rasm yoki predmetni koʻrsatishdan iborat emas. U oʻquvchining faol kuzatishi, savollarga javob berishi, predmetlarni guruhlashi, taqqoslashi va amaliy topshiriqlarni bajarishini ham qamrab oladi.

2. Aqliy rivojlanishida nuqsoni boʻlgan bolalarni oʻqitishda koʻrgazmali vositalarning ahamiyati

Koʻrgazmali vositalar oʻquv jarayonida ma’lumotni turli shakllarda taqdim etish imkonini beradi. Ularni tanlashda bolaning yoshi, bilish imkoniyatlari, nutqiy rivojlanishi, sensor xususiyatlari va oʻrganilayotgan mavzuning mazmuni hisobga olinishi kerak.

Predmetli koʻrgazmali vositalar. Haqiqiy buyumlar, geometrik shakllar, sanoq choʻplari, meva va sabzavot namunalari kabi vositalar orqali oʻquvchilar predmetlarning shakli, rangi, kattaligi, vazifasi va oʻzaro munosabatlarini oʻrganadilar. Masalan, matematikada uchta olmani sanash orqali son va miqdor oʻrtasidagi bogʻlanish tushuntiriladi.

Tasviriy koʻrgazmali vositalar. Rasmlar, fotosuratlar, kartochkalar va ketma-ket tasvirlar oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirish, predmet va harakatlarni nomlash, voqealar ketma-ketligini anglash koʻnikmalarini rivojlantirishda qoʻllaniladi. Masalan, “Urugʻ ekish — niholning oʻsishi — oʻsimlikning rivojlanishi” ketma-ketligi tabiat hodisalarini tushuntirishga yordam beradi.

Grafik koʻrgazmali vositalar. Jadvallar, sodda sxemalar, belgilar va diagrammalar ma’lumotlarni tartibga solish va oʻzaro

bog‘liqliklarni ko‘rsatishda foydalidir. Bunda grafik materiallar ortiqcha ma’lumotlardan xoli, aniq va o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lishi kerak.

Raqamli ko‘rgazmali vositalar. Interaktiv taqdimotlar, qisqa videolar, animatsiyalar va ta’limiy dasturlar mavzuni turli shakllarda tushuntirish imkonini beradi. Biroq raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchining faol ishtirokini cheklamasligi, diqqatini chalg‘itmasligi va aniq ta’limiy maqsadga xizmat qilishi lozim.

Ko‘rgazmali vositalarning eng muhim xususiyati ularning o‘quvchi faoliyati bilan bog‘langanligidir. O‘quvchi faqat rasmga qarab qolmasdan, uni nomlashi, predmet bilan taqqoslashi, mos tasvirni tanlashi yoki ko‘rsatilgan harakatni mustaqil bajarishi maqsadga muvofiq.

3. Dars jarayonida ko‘rgazmalilik tamoyilini qo‘llash metodikasi

Ko‘rgazmali vositalardan samarali foydalanish uchun dars jarayoni oldindan rejalashtirilishi va topshiriqlar izchil tashkil etilishi zarur. Bunda quyidagi metodik bosqichlarga amal qilish mumkin.

Birinchi bosqich — o‘quvchining ehtiyojlarini aniqlash. O‘qituvchi bolaning mavjud bilimlari, topshiriqni bajarish imkoniyati, ko‘rsatmalarni tushunishi va qaysi turdagi materiallar unga qulay ekanini aniqlaydi.

Ikkinchi bosqich — ko‘rgazmali materialni tanlash. O‘quv maqsadiga mos, sodda, tushunarli va ortiqcha detallardan xoli vositalar tanlanadi. Bir darsda juda ko‘p turdagi tasvirlardan foydalanish o‘quvchining diqqatini chalg‘itishi mumkin.

Uchinchi bosqich — namoyish qilish va tushuntirish. Pedagog predmet yoki tasvirni ko‘rsatib, uning asosiy belgilarini qisqa va aniq jumlalar bilan izohlaydi. Zarur bo‘lsa, topshiriqni bajarish namunasini amalda ko‘rsatadi.

To‘rtinchi bosqich — birgalikdagi faoliyat. O‘quvchi pedagog ko‘magida topshiriqni bajaradi. Bu bosqichda yo‘naltiruvchi savollar, ishora, namuna va qisqa og‘zaki ko‘rsatmalardan foydalanish mumkin.

Beshinchi bosqich — mustaqil bajarish. O‘quvchi o‘rgangan topshirig‘ini imkon qadar mustaqil bajarishga undaladi. Pedagog zarur yordamni beradi, biroq bolaning o‘rniga topshiriqni bajarib qo‘ymaydi.

Oltinchi bosqich — bilimni mustahkamlash va baholash. O‘quvchining topshiriqni qay darajada tushungani, qaysi yordamga ehtiyoj sezgani va bilimni yangi vaziyatda qo‘llay olishi kuzatiladi.

Ushbu ketma-ketlik o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirilishi mumkin. Ayrim bolalar topshiriqni bir necha marta takrorlashga, boshqalari esa qo‘shimcha amaliy mashqlarga ehtiyoj sezishi mumkin.

4. Fanlar kesimida ko‘rgazmali vositalardan foydalanish

Ona tili darslarida. Predmet rasmlari yordamida so‘z boyligini oshirish, predmet nomlari va harakatlarni farqlash, sodda gaplar tuzish hamda hikoya qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Masalan, “Bola nima qilyapti?” savoliga rasm asosida “Bola kitob o‘qiyapti” kabi javob tuzish topshirig‘i beriladi.

Matematika darslarida. Sanoq cho‘plari, raqamli kartochkalar, shakllar va turli predmetlardan foydalanib, son, miqdor, katta-kichik, uzun-qisqa, ko‘p-kam kabi tushunchalar o‘rgatiladi. O‘quvchi dastlab predmetlarni sanaydi, so‘ngra ularni raqamlar bilan moslashtiradi.

Tabiatshunoslik darslarida. Tabiiy materiallar, o‘simliklar, hayvonlar tasvirlari, maketlar va kuzatishlar orqali tabiat hodisalari tushuntiriladi. Masalan, yil fasllariga oid rasmlarni guruhlash orqali o‘quvchilar fasllarning o‘ziga xos belgilarini aniqlaydilar.

Mehnat va kundalik hayot ko‘nikmalarini shakllantirishda. Rasmlar ketma-ketligi orqali qo‘l yuvish, kiyinish, o‘quv qurollarini tartibga solish yoki ish joyini yig‘ishtirish kabi harakatlar bosqichma-bosqich o‘rgatiladi. Bunday faoliyat o‘quvchining kundalik vazifalarni tushunishi va mustaqil bajarishiga yordam berishi mumkin.

5. Amaliy mashg‘ulot namunasi

Mavzu: Mevalarni farqlash va guruhlash.

Maqsad: O‘quvchilarda mevalarni tanish, nomlash, rangiga va shakliga ko‘ra farqlash hamda guruhlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Jihozlar: Olma, nok, banan kabi haqiqiy mevalar yoki ularning aniq tasvirlari, rangli kartochkalar, guruhlash uchun savatchalar.

Mashg‘ulotning borishi:

1. Pedagog o‘quvchilarga mevalarni ko‘rsatib, ularning nomlarini aytadi.
2. O‘quvchilar mevalarni kuzatadilar, ushlab ko‘radilar va nomlarini takrorlaydilar.
3. Mevalar rangi yoki shakliga ko‘ra taqqoslanadi.
4. O‘quvchilarga bir xil rangdagi yoki bir xil turga mansub rasmlarni ajratish topshirig‘i beriladi.
5. Har bir o‘quvchi imkoniyatiga ko‘ra tanlangan mevani nomlaydi yoki mos tasvirni ko‘rsatadi.
6. Yakunda mevalar haqidagi bilimlar savol-javob va amaliy topshiriq orqali mustahkamlanadi.

Kutiladigan natija: O‘quvchilar mevalarni tanish, ayrim belgilariga ko‘ra farqlash, mos tasvirni topish va sodda ko‘rsatmalarni bajarish ko‘nikmalarini mashq qiladilar. Natijalar har bir bolaning individual imkoniyati va boshlang‘ich tayyorgarligi asosida baholanadi.

6. Ko‘rgazmalilik tamoyilini qo‘llashda individual yondashuv

Ko‘rgazmali ta’lim vositalarini tanlashda barcha o‘quvchilar uchun bir xil usuldan foydalanish har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli pedagog ta’lim materiallarini o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirishi kerak.

Birinchidan, ko‘rgazmali materiallar sodda, tushunarli va o‘quv maqsadiga mos bo‘lishi lozim. Ikkinchidan, og‘zaki ko‘rsatmalar qisqa jumlalar bilan ifodalanib, zarur hollarda amaliy namoyish bilan to‘ldirilishi kerak. Uchinchidan, topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi va o‘quvchiga javob berish uchun yetarli vaqt ajratilishi muhim.

Shuningdek, pedagog o‘quvchining kichik yutuqlarini ham e’tirof etishi, ijobiy rag‘batlantirishdan foydalanishi va mustaqil harakat qilish imkoniyatini qo‘llab-quvvatlashi zarur. Yordam darajasi o‘quvchining topshiriqni bajarishiga qarab moslashtirilib, imkon qadar mustaqillikni rivojlantirishga yo‘naltiriladi.

Ko‘rgazmali vositalar o‘quvchining muloqot qilish, tanlov bildirish va dars faoliyatida ishtirok etish imkoniyatlarini ham kengaytirishi mumkin. Shu ma’noda ko‘rgazmalilik tamoyili maxsus ta’lim bilan bir qatorda inklyuziv ta’lim sharoitida ham muhim metodik ahamiyatga ega.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik tamoyilidan maqsadli foydalanish ta’lim materiallarini tushunarli shaklda taqdim etish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashga yordam beradi. Predmetlar, rasmlar, modellar, jadvallar, grafik materiallar va raqamli resurslar o‘quv mazmunini turli shakllarda tushuntirish imkonini beradi.

Ko‘rgazmali vositalarning pedagogik samaradorligi ularni shunchaki namoyish qilish bilan emas, balki o‘quvchini kuzatish, taqqoslash, guruhlash, fikrlash va amaliy topshiriqlarni bajarishga jalb etish orqali ta’minlanadi. Ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilik tamoyilini bosqichma-bosqich o‘rgatish, individual yondashuv, takrorlash va mustaqil faoliyat bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.

Shunday qilib, maxsus pedagogning metodik mahorati ko‘rgazmali vositalarni to‘g‘ri tanlash, ularni bolaning ehtiyojlariga moslashtirish va o‘quv natijalarini muntazam kuzatish bilan belgilanadi. Mazkur yondashuv ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish va o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Comenius, J. A. *The Great Didactic*. London: Adam and Charles Black, 1896. (Asarning dastlabki nashri XVII asrga tegishli.)

2. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

3. Spriggs, A. D., Mims, P. J., van Dijk, W., Knight, V. F. Examination of the Evidence Base for Using Visual Activity Schedules with Students with Intellectual Disability. *The Journal of Special Education*, 2017, 51(1), 14–26. https://doi.org/10.1177/0022466916658483

4. Cannella-Malone, H. I., Dueker, S. A., Barczak, M. A., Brock, M. E. Teaching Academic Skills to Students with Significant Intellectual Disabilities: A Systematic Review of the Single-Case Design Literature. *Journal of Intellectual Disabilities*, 2021, 25(3), 387–404.

5. Foster-Cohen, S., Mirfin-Veitch, B. Evidence for the Effectiveness of Visual Supports in Helping Children with Disabilities Access the Mainstream Primary School Curriculum. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 2017, 17(2), 79–86. https://doi.org/10.1111/1471-3802.12105

Musiqa ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi

Gayimova Surayyo Ne’matulla qizi
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 28-maktab musiqa fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqa ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashning pedagogik ahamiyati yoritilgan. O‘quvchilarda milliy musiqa merosiga hurmat, estetik did, ma’naviy dunyoqarash va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishda xalq qo‘shiqlari, maqom san’ati hamda jahon musiqa namunalari imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, musiqa darslarida milliy an’analar va umuminsoniy g‘oyalarni uyg‘unlashtirishning samarali usullari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, milliy musiqa, estetik tarbiya, ma’naviyat, musiqiy madaniyat.

Аннотация: В статье раскрывается педагогическое значение гармоничного сочетания национальных и общечеловеческих ценностей в музыкальном образовании. Рассматриваются возможности народных песен, искусства макома и образцов мировой музыки в формировании уважения к национальному наследию, эстетического вкуса, духовной культуры и гуманистических качеств учащихся. Особое внимание уделяется методам интеграции национальных традиций и общечеловеческих идей на уроках музыки.

Ключевые слова: музыкальное образование, национальные ценности, общечеловеческие ценности, национальная музыка, эстетическое воспитание, духовность, музыкальная культура.

Abstract: This article examines the pedagogical significance of harmonizing national and universal values in music education. It explores the role of folk songs, maqom art, and world music in developing students’ respect for national heritage, aesthetic taste, spiritual awareness, and humanistic values. Particular attention is given to effective methods of integrating national traditions and universal ideas into music lessons.

Keywords: music education, national values, universal values, national music, aesthetic education, spirituality, musical culture.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy o‘zlikni anglaydigan, ma’naviy yetuk va boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim pedagogik vazifalardan biridir. Bu jarayonda musiqa ta’limi alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqa insonning his-tuyg‘ulariga ta’sir etib, uning estetik qarashlari, ma’naviy dunyosi va madaniy tafakkurini rivojlantiradi.

Yosh avlodni milliy ma’naviyatga sodiq, mustaqil fikrlaydigan, keng dunyoqarashga ega va boshqa xalqlarning madaniyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bunday maqsadga erishishda musiqa ta’limi alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqa insonning his-tuyg‘ulariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan, uning

ma’naviy olamini boyitadigan, estetik qarashlari va axloqiy munosabatlarini shakllantiradigan san’at turidir.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi musiqa ta’limining mazmunini boyitib, o‘quvchilarda o‘z xalqining madaniy merosiga sadoqat hamda boshqa xalqlarning san’atiga nisbatan bag‘rikenglikni shakllantiradi.

Milliy qadriyatlar xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlari, an’analari va madaniy merosida namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalq qo‘shiqlari, laparlar, alla, katta ashula va maqom san’ati milliy musiqiy merosimizning muhim tarkibiy qismlaridir. Ushbu namunalarni o‘rganish orqali o‘quvchilar xalqimizning hayot tarzi, orzu-intilishlari, axloqiy qarashlari va badiiy tafakkuri bilan tanishadilar.

Umuminsoniy qadriyatlar esa tinchlik, do‘stlik, mehr-oqibat, adolat, insonparvarlik va o‘zaro hurmat kabi g‘oyalarni qamrab oladi. Turli xalqlar musiqasini tinglash va tahlil qilish o‘quvchilarga madaniyatlar xilma-xilligini anglash, o‘xshash insoniy tuyg‘ularni kashf etish hamda boshqa millat vakillariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish imkonini beradi.

Musiqa darslarida milliy va jahon musiqa namunalarini qiyosiy o‘rganish, musiqiy asarlarning mazmunini tahlil qilish, ijodiy topshiriqlar va jamoaviy kuylash mashg‘ulotlarini tashkil etish samarali pedagogik yondashuvlar hisoblanadi. Masalan, o‘zbek xalq qo‘shig‘i bilan boshqa xalqning an’anaviy qo‘shig‘ini taqqoslash orqali o‘quvchilar musiqiy ohang, ijro uslubi va madaniy xususiyatlarni anglaydilar. Shu bilan birga, ulardagi mehr, sog‘inch, quvonch va tinchlik kabi umumiy insoniy kechinmalarni tushunadilar.

Milliy qadriyatlar muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan ma’naviy merosi, urf-odatlari, an’analari, san’ati, tili va madaniy tajribasini ifodalaydi. Ular xalqning o‘ziga xosligini belgilaydi hamda avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Musiqa esa ushbu qadriyatlarni saqlash, avloddan avlodga yetkazish va yoshlar ongiga singdirishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbek xalqining musiqiy merosi mazmunan boy va janr jihatidan rang-barangdir. Xalq qo‘shiqlari, laparlar, yallalar, alla, marosim qo‘shiqlari, maqomlar, dostonchilik va an’anaviy cholg‘u ijrochiligi milliy madaniyatimizning ajralmas qismini tashkil etadi. Ushbu musiqiy namunalarda xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, tabiatga munosabati, oilaviy qadriyatlari va insoniy fazilatlari ifodalangan.

Masalan, alla qo‘shiqlari bolaga bo‘lgan mehr-muhabbat, onalik tuyg‘usi va ezgu tilaklarni ifodalasa, mehnat qo‘shiqlarida hamjihatlik, mehnatsevarlik va jamoaviylik g‘oyalari namoyon bo‘ladi. Lapar va yallalarda xalqning quvnoq kayfiyati, jamoaviy ijro madaniyati va milliy raqs an’analari aks etadi. Maqom san’ati esa chuqur falsafiy mazmuni, murakkab musiqiy tuzilishi va yuksak badiiy ifodasi bilan o‘quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Musiqa darslarida milliy meros namunalarini o‘rganish o‘quvchilarda o‘z xalqining madaniy boyliklariga nisbatan qiziqish va faxr tuyg‘usini shakllantiradi. Bunda faqat qo‘shiqlarni kuylash yoki kuylarni tinglash bilan cheklanib qolmaslik lozim. Asarning yaratilish tarixi, mazmuni, ijro xususiyatlari, unda ifodalangan axloqiy g‘oyalar va milliy an’analar haqida ham ma’lumot berish zarur.

Masalan, o‘quvchilar Shashmaqom yoki Xorazm maqomlari bilan tanishar ekanlar, ushbu san’at turlarining tarixiy va madaniy ahamiyatini, ijrochilik an’analarini ham o‘rganishlari mumkin. Doira, dutor, tanbur, rubob, gijjak va nay kabi milliy cholg‘ularning tovush xususiyatlarini tinglash, ularning tuzilishi va ijro usullarini o‘rganish ham milliy musiqaga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, milliy musiqa ta’limi o‘quvchilarga o‘z madaniyatini boshqa xalqlar madaniyatidan ustun qo‘yishni emas, balki uning betakrorligini anglash va boshqa xalqlarning merosiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni o‘rgatishi kerak.

Umuminsoniy qadriyatlar barcha insonlar uchun muhim bo‘lgan tinchlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, erkinlik, o‘zaro hurmat, do‘stlik, hamkorlik va bag‘rikenglik kabi tamoyillarni o‘z

ichiga oladi. Bu qadriyatlar turli millat, til va madaniyat vakillarini birlashtiradigan umumiy ma’naviy asos hisoblanadi.

Musiqa umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishda katta tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Turli xalqlarning musiqiy asarlarida sevgi, do‘stlik, tinchlik, tabiatga muhabbat, inson qadr-qimmati va ezgulikka intilish kabi mavzular keng uchraydi. Shu sababli musiqa o‘quvchilarga insoniyatning umumiy ma’naviy tajribasini anglash imkonini beradi.

Masalan, turli mamlakatlarning tinchlik va do‘stlik haqidagi qo‘shiqlarini taqqoslab tinglash orqali o‘quvchilar musiqiy ifoda vositalari turlicha bo‘lsa-da, ularda ifodalangan ezgu g‘oyalar o‘xshash bo‘lishi mumkinligini tushunadilar. Bunday mashg‘ulotlar boshqa xalqlarning urf-odatlari, turmush tarzi va san’atiga nisbatan hurmatni kuchaytiradi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar emas. Aksincha, ular o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyatga ega. Milliy qadriyatlar insonning ma’naviy ildizlarini mustahkamlasa, umuminsoniy qadriyatlar uning boshqa insonlar bilan munosabatlarini kengroq axloqiy mezonlar asosida shakllantiradi.

Musiqa ta’limida ushbu uyg‘unlikni ta’minlash uchun o‘quv materiallari puxta tanlanishi, darsning maqsadi aniq belgilanishi va musiqiy faoliyat tarbiyaviy vazifalar bilan bog‘lanishi lozim. Bunda o‘quvchilarning yoshi, musiqiy tayyorgarligi, qiziqishlari va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Musiqa o‘qituvchisi o‘quvchilarning musiqiy bilimlarini rivojlantirish bilan birga, ularning estetik qarashlari va ma’naviy dunyosini shakllantirishda ham muhim o‘rin egallaydi. O‘qituvchining kasbiy mahorati, madaniy saviyasi, musiqiy didi va shaxsiy namunasi darsning tarbiyaviy samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Musiqa insoniyatning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va ma’naviy dunyosini o‘zida mujassam etadi. Har bir xalqning musiqiy merosida uning turmush tarzi, urf-odatlari, orzu-intilishlari, quvonch va tashvishlari aks etadi. Shu jihatdan milliy musiqa

namunalarini o‘rganish o‘quvchilarning o‘z xalqi tarixi va madaniyatini chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, jahon xalqlari musiqasi bilan tanishish ularning dunyoqarashini kengaytirib, turli madaniyatlar o‘rtasidagi umumiy jihatlarni anglashiga imkon yaratadi.

Mazkur jarayonda o‘qituvchining vazifasi faqat musiqiy bilim berish bilan cheklanmaydi. U o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, estetik baholash ko‘nikmalari, ijodkorligi va madaniy muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishi lozim. Buning uchun interfaol metodlar, musiqiy munozaralar, tinglangan asarlar yuzasidan fikr almashish va ijodiy loyihalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Musiqa ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash yosh avlodning ma’naviy kamoloti, estetik tafakkuri va madaniy dunyoqarashini rivojlantirishning muhim pedagogik shartlaridan biridir. Musiqa inson qalbiga ta’sir etish, his-tuyg‘ularni tarbiyalash va ezgu g‘oyalarni singdirish imkoniyatiga ega bo‘lganligi sababli ta’lim-tarbiya jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Milliy musiqa merosini o‘rganish o‘quvchilarda o‘z xalqining tarixi, an’analari va madaniy boyliklariga nisbatan hurmatni shakllantiradi. Xalq qo‘shiqlari, maqom san’ati, milliy cholg‘ular va an’anaviy ijrochilik namunalarini o‘rganish orqali yoshlar milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va ma’naviy merosga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shunday qilib, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi musiqa ta’limining tarbiyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu yondashuv o‘quvchilarning milliy madaniyatga daxldorlik tuyg‘usini mustahkamlash bilan birga, ularni ochiq fikrlaydigan, bag‘rikeng va ma’naviy barkamol shaxslar sifatida kamol toptirishga xizmat qiladi.

Musiqa ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish yosh avlodning ma’naviy-axloqiy va estetik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Milliy musiqa merosini jahon musiqa madaniyati bilan bog‘liq holda o‘rgatish o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, madaniy xilma-xillikni qadrlash va insoniy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli musiqa

darslarida qadriyatlar uyg‘unligiga asoslangan zamonaviy pedagogik usullardan izchil foydalanish zarur.

Musiqa darslarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash uchun o‘qituvchi musiqiy materiallarni maqsadga muvofiq tanlashi, zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanishi, o‘quvchilarni faol ijodiy jarayonga jalb qilishi va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi lozim. Bunda musiqiy bilim, estetik tarbiya va ma’naviy-axloqiy rivojlanish o‘zaro uzviy bog‘liq holda olib borilishi kerak.

Umuman olganda, musiqa ta’limi milliy merosni asrab-avaylash va umuminsoniy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirishning samarali vositasidir. Milliylik va umuminsoniylik uyg‘unligiga asoslangan ta’lim o‘z madaniyatini qadrlaydigan, boshqa xalqlarga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan, ma’naviy yetuk va ijodkor shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3391-son qarori. O‘zbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. Ibrohimov O. A., Sadirov J. Musiqa. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darsliklar.
4. Hasanov A. Musiqa va tarbiya. Toshkent, 2011.

Til — tarixiy xotira va kelajak taraqqiyoti vositasi

Ergasheva Roʻzigul Botir qizi
47-maktab oʻqituvchisi

Annotatsiya: Maqolada tilning insoniyat taraqqiyoti va tarixiy xotirani saqlashdagi oʻrni, qadimgi turkiy yozma yodgorliklarning ahamiyati hamda raqamli davrda oʻzbek tili oldida turgan vazifalar yoritiladi. Shuningdek, yangi atamalarni oʻzlashtirish bilan birga tarixiy va eskirgan soʻzlarni oʻrganish zarurligi asoslanadi.

Kalit soʻzlar: oʻzbek tili, tarixiy xotira, qadimgi turkiy til, Oʻrxun-Enasoy bitiklari, lugʻat boyligi, raqamli davr, sun’iy intellekt, til merosi.

Аннотация: В статье рассматривается роль языка в развитии человечества и сохранении исторической памяти, значение древнетюркских письменных памятников, а также задачи узбекского языка в цифровую эпоху. Обосновывается необходимость изучения исторической лексики наряду с освоением новых терминов.

Ключевые слова: узбекский язык, историческая память, древнетюркский язык, Орхон-Енисейские памятники, словарный состав, цифровая эпоха, искусственный интеллект, языковое наследие.

Abstract: This article examines the role of language in human development and the preservation of historical memory, the significance of ancient Turkic written records, and the tasks facing the Uzbek language in the digital age. It further argues for the necessity of studying historical and archaic terms alongside the adoption of new terminology.

Keywords: Uzbek language, historical memory, ancient Turkic language, Orkhon-Yenisei inscriptions, vocabulary, digital age, artificial intelligence, linguistic heritage.

Bashariyat paydo bo‘lganidan buyon insonlarda jamiyat bo‘lib yashash, taraqqiyot sari intilish va o‘zaro aloqa qilish ehtiyoji mavjud. Inson fikr almashish, tajriba ulashish va hamkorlik qilish orqali rivojlanadi. Shu jarayonda til insoniyat taraqqiyotini ta’minlagan eng muhim vositalardan biri bo‘lib kelgan.

Insoniyat tarixida murakkab va ziddiyatli davrlar bilan bir qatorda osoyishtalik va farovonlik hukm surgan zamonlar ham bo‘lgan. Ana shu uzoq tarixiy yo‘l davomida bilim va tajribaning avloddan avlodga yetib kelishida til va yozuv beqiyos ahamiyat kasb etdi. Ular orqali olimlarning kashfiyotlari, mutafakkirlarning qarashlari, davlat arboblarining tajribasi va ijodkorlarning asarlari keyingi avlodlarga meros bo‘lib qoldi.

Qadimgi bitiktoshlar, ilmiy risolalar, tarixiy qo‘lyozmalar va adabiy asarlar tilning faqat muloqot vositasi emasligini ko‘rsatadi. Til — xalqning tarixiy xotirasi, tafakkuri, qadriyatlari va turmush tarzini o‘zida mujassam etgan bebaho ma’naviy xazinadir. Shu bois tilni o‘rganish va asrash o‘tmishni anglash hamda kelajakni bunyod etish bilan chambarchas bog‘liq.

Tilimizning tarixiy ildizlari va ma’naviy meros

O‘zbek tilining tarixiy ildizlarini anglash uchun qadimgi turkiy yozma yodgorliklarga murojaat qilish muhimdir. O‘rxun-Enasoy bitiklari qadimgi turkiy xalqlarning tarixi, dunyoqarashi va davlat boshqaruvi haqida qimmatli ma’lumot beruvchi yozma manbalardir. Xususan, Kultegin bitiktoshi 732-yilda o‘rnatilgan bo‘lib, bu yodgorliklar turkiy yozma madaniyatning muhim namunalaridan hisoblanadi.[1]

Keyingi asrlarda turkiy yozma til an’analari rivojlanib, ilm-fan, adabiyot va ma’naviyat taraqqiyotiga xizmat qildi. Ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy-adabiy asarlar, tarixiy manbalar va qo‘lyozmalar orqali biz o‘tmish tajribasini o‘rganish, undan saboq chiqarish va yangi yutuqlar sari intilish imkoniga egamiz. Bu merosni asrash faqat tarixchilar yoki tilshunoslarning emas, balki ona tilidan foydalanuvchi har bir insonning ma’naviy mas’uliyatidir.

Tarixiy manbalar tilning o‘zgarib borishini ham ko‘rsatadi. Ayrim so‘zlar yangi ma’nolar kasb etadi, ba’zilari iste’moldan

chekinadi, yangi tushunchalarni ifodalash uchun esa yangi so‘z va atamalar paydo bo‘ladi. Demak, til bir vaqtning o‘zida ham tarixiy davomiylikni, ham jamiyatdagi yangilanish jarayonlarini aks ettiradi.

Raqamli davrda o‘zbek tili: yangilanish va merosni asrash

Bugungi kunda axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt jadal rivojlanmoqda. Bu jarayon o‘zbek tili oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda: zamonaviy bilim va tushunchalarni ona tilimizda aniq ifodalash, raqamli muhitda o‘zbek tilidagi sifatli materiallar ko‘lamini kengaytirish hamda tilning imkoniyatlaridan ta’lim, ilm-fan va kundalik muloqotda samarali foydalanish zarur.

Raqamli taraqqiyot tilimizga yangi atama va iboralarni olib kiryapti. Bunday jarayon tabiiy bo‘lib, tilning zamon bilan hamnafas rivojlanishidan dalolat beradi. Shu bilan birga, yangi so‘zlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalanish, tushunarli va me’yoriy atamalarni tanlash, zarur hollarda muqobil so‘zlarni ishlab chiqish muhimdir. Yangi tushunchalarni o‘zbekcha ifodalash tilning ilmiy va texnologik sohalardagi mavqeini mustahkamlaydi.

Biroq til taraqqiyotini faqat yangi so‘zlar soni bilan baholab bo‘lmaydi. Kundalik nutqda kam qo‘llanayotgan tarixiy so‘zlar ham til boyligining muhim qismidir. Ularning ayrimlari qadimgi kasb-hunarlar, urf-odatlar, turmush tarzi va ajdodlar tafakkuri haqida ma’lumot beradi. Agar bunday birliklar o‘rganilmasa va izohlanmasa, ular bilan bog‘liq madaniy bilimlar ham keng jamoatchilik xotirasidan uzoqlashishi mumkin.

2023-yilda lotin yozuvida nashr etilgan olti jildli «O‘zbek tilining izohli lug‘ati» 80 mingdan ortiq so‘z va so‘z birikmalarini qamrab oladi. Nashr haqidagi rasmiy ma’lumotlarda lug‘atga qariyb 5 mingta yangi so‘z kiritilgani qayd etilgan.[2] Bu holat o‘zbek tili lug‘at boyligini zamon talablari asosida qayd etish va yangilab borish ishlari davom etayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, izohli lug‘atlarda tarixiy va eskirgan birliklarning ham qayd etilishi ularni o‘rganish va kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

Menimcha, bugungi avlod oldidagi asosiy vazifalardan biri — tarixiy va ma’naviy merosni chuqur o‘rganish, uni zamonaviy vositalar yordamida keng ommaga yetkazishdir. Masalan, tarixiy so‘zlarning elektron lug‘atlarini yaratish, ularning ma’nosini sodda izohlar va adabiy misollar bilan tushuntirish, maktab va oliy ta’limda ulardan foydalanish, raqamli kutubxonalar hamda til texnologiyalarini rivojlantirish bu borada samarali yo‘nalishlar bo‘lishi mumkin. Sun’iy intellekt vositalari ham tarixiy matnlarni raqamlashtirish, matnlarni izlash va lug‘at materiallarini tartibga solishda yordam berishi mumkin. Biroq bunday vositalar natijalari mutaxassislar tomonidan tekshirilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, til — xalqning tarixiy xotirasi va kelajak taraqqiyotini bog‘lovchi muhim ma’naviy ko‘prikdir. O‘rxun-Enasoy bitiklaridan tortib bugungi raqamli matnlargacha bo‘lgan yozma meros insoniyatning bilim va tajribasini avlodlarga yetkazishda tilning naqadar muhim ekanini namoyon etadi.

O‘zbek tilining kelajagi yangi atamalarni o‘zlashtirish, zamonaviy fan va texnologiyalar tiliga aylanish bilan birga, tarixiy so‘zlarni o‘rganish va ma’naviy merosni asrashga ham bog‘liq. Zamonaviylashish o‘tmishni unutish degani emas. Aksincha, boy til merosimizni saqlagan holda uni yangi sharoitlarda rivojlantirish — bugungi avlodning muhim vazifasidir.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. O‘rxun-Enasoy obidalari haqida: O‘zPediya. “O‘rxun-Enasoy obidalari”. Elektron manba: https://uzpedia.uz/pedia/orxunenasoy_obidalari (murojaat sanasi: 12.10.2026).

2.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasida “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” taqdimoti o‘tkazildi // O‘zA. 01.06.2023. Elektron manba: https://uza.uz/uz/posts/ozbek-tilining-izohli-lugati-taqdimoti-otkazildi_488895 (murojaat sanasi: 12.10.2026).

3.Madvaliyev A., Xudayberganova D. va boshq. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jild. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

Nutq kamchiliklarini bartaraf etishning qulay va samarali metodlari

Djumanova Gulirano
Do‘stlik tumani 18-maktab
Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarining mazmuni, kelib chiqish sabablari, asosiy turlari hamda ularni bartaraf etishda qo‘llaniladigan korreksion-pedagogik metodlar yoritilgan. Nutq bolaning bilish faoliyati, muloqoti, ijtimoiylashuvi va shaxsiy rivojlanishining muhim vositasi sifatida tahlil qilinadi. Maqolada artikulyatsion gimnastika, nutqiy nafas mashqlari, fonematik eshitishni rivojlantirish, tovushlarni qo‘yish va avtomatlashtirish, barmoq gimnastikasi, didaktik o‘yinlar, logopedik ritmika hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, logoped, pedagog va ota-onalar hamkorligiga asoslangan kompleks yondashuvning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: nutq kamchiligi, logopediya, korreksiya, dislaliya, dizartriya, alaliya, duduqlanish, artikulyatsion gimnastika, fonematik eshitish, didaktik o‘yin, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim.

KIRISH

Bugungi kunda bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, ularning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va individual ehtiyojlariga mos pedagogik yordam ko‘rsatish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda nutqning o‘z vaqtida va to‘g‘ri shakllanishi alohida ahamiyatga ega. Chunki nutq orqali bola atrof-muhit bilan muloqot qiladi, o‘z fikrini ifodalaydi, bilim va tajribani o‘zlashtiradi hamda ijtimoiy munosabatlarga kirishadi.

Nutq kamchiliklari faqat tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish bilan chegaralanmaydi. Ular bolaning lug‘at boyligi, grammatik qurilishi, bog‘lanishli nutqi, fonematik eshitishi, o‘qish va yozish ko‘nikmalariga ham ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli nutq

buzilishlarini imkon qadar erta aniqlash va korreksion ishlarni tizimli tashkil etish muhimdir.

Tadqiqotlarda nutq buzilishlarini o‘rganish va korreksiya qilish masalalariga L.S.Vygotskiy, R.Ye.Levina, M.Ye.Xvattsev, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina, O.V.Pravdina va boshqa olimlar tomonidan katta e’tibor qaratilgan. Ularning ilmiy qarashlarida nutq rivojlanishini bolaning umumiy psixik va ijtimoiy rivojlanishidan ajratib bo‘lmasligi ta’kidlanadi.

Nutq kamchiliklarining asosiy turlari

Nutq nuqsoni bolaning yoshiga mos kelmaydigan va nutqiy faoliyatning turli tarkibiy qismlarida namoyon bo‘ladigan buzilish sifatida qaraladi. R.Ye.Levina nutq buzilishlarini o‘rganishda ularning mexanizmi, tuzilishi va bolaning umumiy rivojlanishiga ta’sirini kompleks tahlil qilish zarurligini asoslagan.

Logopedik amaliyotda nutq buzilishlarining turli shakllari uchraydi. Ular orasida **dislaliya, dizartriya, rinolaliya, alaliya, duduqlanish, nutqning umumiy rivojlanmasligi, fonetik-fonematik nutq rivojlanmaganligi** kabi holatlar alohida o‘rin tutadi.

Dislaliya artikulyatsion apparatning anatomik tuzilishi nisbatan saqlangan holatda ayrim tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish bilan tavsiflanadi. Uning mexanik va funksional shakllari mavjud. Funksional dislaliyada fonematik eshitishning yetarli rivojlanmaganligi yoki artikulyatsion harakatlarning shakllanmaganligi muhim omil bo‘lishi mumkin.

Dizartriya esa markaziy asab tizimi faoliyatidagi buzilishlar bilan bog‘liq bo‘lib, tovush talaffuzidan tashqari nutq nafasi, ovoz va prosodik jihatlarning buzilishi bilan ham namoyon bo‘ladi. Bunday holatda korreksion ishni faqat talaffuz mashqlari bilan cheklab qo‘yish yetarli emas, balki nafas, ovoz va artikulyatsion motorikani kompleks rivojlantirish talab etiladi.

Alaliya nutqning sistemali rivojlanmasligi bilan tavsiflanadi. Motor alaliyada bola nutqni ma’lum darajada tushungan holda o‘z fikrini og‘zaki ifodalashda qiynaladi. Sensor alaliyada esa nutqni idrok etish va tushunish jarayonlarida qiyinchiliklar kuzatiladi.

Duduqlanish nutqning tempo-ritmik tashkil etilishi buzilishi bo‘lib, ayrim hollarda psixologik omillar bilan bog‘liq ravishda kuchayishi mumkin. Bunday vaziyatda logopedik mashqlar bilan bir qatorda bolaning hissiy holatini barqarorlashtirish, xotirjam muhit yaratish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

Nutq kamchiliklarini tashxislash va individual yondashuv

Nutq kamchiliklarini samarali bartaraf etishning muhim sharti — to‘g‘ri tashkil etilgan diagnostikadir. Diagnostika bolaning faqat tovush talaffuzini emas, balki uning umumiy nutqiy rivojlanishini kompleks baholashni nazarda tutadi.

Logopedik tekshiruv jarayonida:

1. bolaning rivojlanish tarixi va anamnezi o‘rganiladi;
2. artikulyatsion apparat tekshiriladi;
3. fonematik eshitish baholanadi;
4. tovushlar talaffuzi tekshiriladi;
5. lug‘at boyligi va grammatik qurilish aniqlanadi;
6. bog‘lanishli nutqning shakllanganlik darajasi baholanadi.

Mazkur tekshiruvlar natijasida bolaning individual nutqiy xaritasi tuziladi. U keyingi korreksion ishlarni rejalashtirish va natijalarni monitoring qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Individual yondashuvning mohiyati shundan iboratki, har bir bolaning nutqiy nuqsoni turi, og‘irlik darajasi, yoshi, psixologik xususiyatlari va mavjud imkoniyatlari hisobga olinadi. Shu asosda korreksion maqsad va vazifalar, mashg‘ulotlar chastotasi, metod va vositalar belgilanadi. Individual reja bolaning rivojlanish dinamikasiga qarab muntazam yangilanib borishi lozim.

Nutq kamchiliklarini bartaraf etishning samarali metodlari

Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda yagona universal metod mavjud emas. Korreksion metodlar bolaning nutq nuqsoni turi va individual ehtiyojlariga mos holda tanlanadi.

Artikulyatsion gimnastika

Artikulyatsion gimnastika nutq apparati a’zolarining harakatchanligi va muvofiqligini rivojlantirishga qaratilgan. Lab, til va jag‘ harakatlarini rivojlantiruvchi mashqlar keyinchalik

tovushlarni to‘g‘ri hosil qilish uchun zarur artikulyatsion bazani shakllantiradi.

Ayniqsa dislaliya va dizartriyada artikulyatsion gimnastika muhim korreksion vosita sifatida qo‘llaniladi.

Nutqiy nafasni rivojlantirish

To‘g‘ri nutqiy nafas ravon nutq, tovushlarning aniq talaffuzi va gap davomida nafasni to‘g‘ri taqsimlash uchun zarur. Diafragmal nafas olishni shakllantirish, sovun pufakchalarini puflash, paxta parchasini uchirish, shamni o‘chirish kabi o‘yin-mashqlar bolalarda uzoq va tekis nafas chiqarish ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Tovushlarni qo‘yish va avtomatlashtirish

Tovushni qo‘yish jarayonida bola tovush uchun zarur artikulyatsion holatni egallaydi. Bunda taqlid, mexanik va aralash usullardan foydalanish mumkin.

Tovush to‘g‘ri hosil qilingach, uni avtomatlashtirish bosqichiga o‘tiladi. Dastlab tovush bo‘g‘inlarda, keyinchalik so‘zlarda, gaplarda va nihoyat erkin nutqda mustahkamlanadi.

Masalan, **“s” tovushini avtomatlashtirish** quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirilishi mumkin:

sa–so–su → as–os–us → soat–savat–sabzi → “Savatda sabzi bor” → erkin nutqda qo‘llash.

Bunday bosqichma-bosqich yondashuv bolaning tovushni turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil qo‘llashiga imkon beradi.

Fonematik eshitishni rivojlantirish

Fonematik eshitish nutq tovushlarini farqlash, so‘z tarkibidagi tovushlarni aniqlash va tovush-harf munosabatlarini o‘zlashtirish uchun muhim hisoblanadi.

Bu yo‘nalishda:

“Tovushni top”;
“Bir xilmi, boshqami?”;
“Tovush so‘zning qayerida?”;
“So‘zni tovushlarga ajrat”;
“Tovushlardan so‘z tuz”

kabi o‘yin va topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday mashqlar keyinchalik bolaning o‘qish va yozish ko‘nikmalarini egallashiga ham yordam beradi.[8]

O‘yin texnologiyalaridan foydalanish

Maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati o‘yin ekanligi sababli logopedik mashg‘ulotlarni o‘yin shaklida tashkil etish yuqori pedagogik ahamiyatga ega.

Didaktik o‘yinlar bolaning qiziqishini oshirish, diqqatini jamlash va korreksion mashqlarni tabiiy faoliyatga aylantirish imkonini beradi. “Ortiqchasini ayt”, “Kim ko‘p so‘z aytadi?”, “Rasm bo‘yicha hikoya”, “Tovushni top” kabi o‘yinlar tovush talaffuzi, lug‘at boyligi, grammatika va bog‘lanishli nutqni rivojlantirishda qo‘llanilishi mumkin.

Barmoq gimnastikasi va nozik motorikani rivojlantirish

Barmoq gimnastikasi ham logopedik mashg‘ulotlarning qo‘shimcha samarali vositalaridan biridir. Mozaika, plastilin, tugmalarni tizish, mayda buyumlar bilan bajariladigan topshiriqlar bolaning nozik motorikasini rivojlantiradi.

Bunday mashqlarni she’r, sanash yoki qisqa nutqiy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish mashg‘ulotning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi logopedik mashg‘ulotlarni ham yangi vositalar bilan boyitish imkonini bermoqda. Interaktiv taxta, planshet, multimedia taqdimotlari, audio va video materiallardan foydalanish mashg‘ulotlarning ko‘rgazmaliligini oshirishi mumkin.

Masalan, bola tovushni to‘g‘ri talaffuz qilganida ekranda rag‘batlantiruvchi animatsiyaning paydo bo‘lishi uning mashg‘ulotga qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Multimedia vositalari artikulyatsion mashqlarni ko‘rsatish, tovushlarning talaffuzini namoyish etish va bolaning o‘z nutqini tinglash imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar an’anaviy logopedik metodlarning o‘rnini to‘liq egallamasligi kerak. Ular korreksion ishni

to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi va bolaning ekran qarshisida bo‘lish vaqti nazorat qilinishi lozim.

Oila va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati

Nutq kamchiliklarini bartaraf etish faqat logoped mashg‘ulotlari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Korreksion jarayonning barqarorligi ko‘p jihatdan logoped, ota-ona, tarbiyachi yoki o‘qituvchi o‘rtasidagi uzluksiz hamkorlikka bog‘liq.

Logoped ota-onalarga uy sharoitida bajarilishi mumkin bo‘lgan sodda mashqlarni tushuntirishi, bolaning erishgan natijalari haqida muntazam ma’lumot berishi lozim. Tarbiyachi va o‘qituvchi esa kundalik ta’lim jarayonida bolaning nutqiy xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Ayniqsa, inklyuziv ta’lim sharoitida logoped va o‘qituvchi hamkorligi muhim. Bunda bola tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishda davom etgan holda individual yoki kichik guruh shaklidagi korreksion yordamni olishi mumkin.

Nutq kamchiliklarini bartaraf etish murakkab va tizimli pedagogik-korreksion jarayon bo‘lib, uning samaradorligi bir qator omillarga bog‘liq. Avvalo, nutq buzilishlarini o‘z vaqtida aniqlash, ularning kelib chiqish sabablari va tuzilishini to‘g‘ri baholash zarur.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, artikulyatsion gimnastika, nutqiy nafas mashqlari, fonematik eshitishni rivojlantirish, tovushlarni qo‘yish va avtomatlashtirish, barmoq gimnastikasi, didaktik o‘yinlar, logopedik ritmika va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish mashqlari korreksion ishning muhim tarkibiy qismlaridir.

Har bir bolaning nutqiy imkoniyati va nuqsonining xususiyati turlicha bo‘lganligi sababli individual yondashuv asosida korreksion reja tuzish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, zamonaviy multimedia va raqamli vositalardan oqilona foydalanish an’anaviy metodlarni boyitishi mumkin.

Korreksion ishning barqaror natijasi esa logoped, pedagog, ota-ona va zarur hollarda boshqa mutaxassislarning hamkorligiga bog‘liq. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlari va umumiy ta’lim muassasalarida erta diagnostika, individual korreksiya, o‘yin

texnologiyalari va ota-onalar bilan metodik hamkorlikni kuchaytirish muhim vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levina R.Ye. *Osnovy teorii i praktiki logopedii.* – Moskva: Prosveshcheniye, 1968.
2. Xvattsev M.Ye. *Logopediya: rabota s doshkolnikami.* – Moskva: Akvarium, 1996.
3. Filicheva T.B., Chirkina G.V. *Ustraneniye obshchego nedorazvitiya rechi u detey doshkolnogo vozrasta.* – Moskva: Ayris-press, 2004.
4. Fomicheva M.F. *Vospitaniye u detey pravilnogo proiznosheniya.* – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.
5. Pravdina O.V. *Logopediya.* – Moskva: Prosveshcheniye, 1973.
6. Vygotskiy L.S. *Myshleniye i rech.* – Moskva: Labirint, 1999.
7. Volkova L.S., Shaxovskaya S.N. *Logopediya.* – Moskva: Vlados, 2002.
8. Otaboyeva S. *Defektologiya asoslari.* – Toshkent: O'qituvchi, 2018.

Aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish usullari

Abdug’aniyeva Nasiba Otabek qizi
G‘allaorol tumani 22-maktabi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirishning pedagogik va korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlari ilmiy jihatdan yoritilgan. O‘quvchilarning bilish faoliyati, idrok, diqqat, xotira va tafakkur xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Ekologik ta’lim-tarbiyani tashkil etishda ko‘rgazmalilik, kuzatish, tushuntirish, suhbat, amaliy faoliyat, didaktik o‘yin, ekskursiya va tabiat qo‘ynidagi mehnatdan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, ekologik tarbiyaning o‘quvchilarda tabiatga ongli munosabat, mas’uliyat, tejamkorlik, mehnatsevarlik va ekologik madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyati asoslangan. Maxsus ta’lim jarayonida ekologik bilimlarni fanlararo bog‘liqlik, individual va differensial yondashuv hamda oila va maktab hamkorligi asosida tashkil etish zarurligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: aqli zaif o‘quvchilar, ekologik ta’lim, ekologik tarbiya, maxsus ta’lim, korreksion ta’lim, ekologik madaniyat, tabiat, kuzatish, ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, didaktik o‘yin, ekologik ong.

Hozirgi davrda atrof-muhit holatining o‘zgarishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash va insonning tabiatga nisbatan mas’uliyatini oshirish bilan bog‘liq masalalar ekologik ta’lim-tarbiyaning ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni insonning bolalik davridan boshlanishi, ta’limning barcha bosqichlarida izchil davom ettirilishi va olingan bilimlar kundalik hayotdagi amaliy xulq-atvor bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. Bu talab alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar, jumladan, intellektual rivojlanishida nuqsonlari mavjud o‘quvchilarning ta’lim-tarbiyasida ham muhim ahamiyat

kasb etadi. Maxsus ta’limda ekologik tarbiya faqat o‘quvchiga tabiat haqidagi muayyan bilimlarni yetkazish bilan chegaralanmaydi, balki uning atrof-muhitga munosabatini shakllantirish, tabiat obyektlarini asrashga o‘rgatish, tejamkorlik, ozodalik, mehnatsevarlik, mas’uliyatlilik kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq holda olib boriladi.[1]

Aqli zaif o‘quvchilarning psixik rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar ekologik ta’lim-tarbiyani maxsus metodik yondashuvlar asosida tashkil etishni talab qiladi. Ularning bilish jarayonlarida kuzatiladigan idrokning sustligi, diqqatning tez chalg‘ishi, eslab qolish va qayta esga tushirish jarayonlaridagi qiyinchiliklar, mavhum tushunchalarni anglash imkoniyatlarining cheklanganligi hamda sabab-oqibat munosabatlarini mustaqil aniqlashdagi murakkabliklar ta’lim materiallarini tanlash va yetkazish metodlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.[2] Shu sababli ekologik mazmundagi bilimlar sodda, aniq, hayotiy misollarga tayangan holda, oddiy tushunchalardan murakkab tushunchalarga tomon bosqichma-bosqich berilishi maqsadga muvofiqdir. Aqli zaif o‘quvchiga “tabiatni muhofaza qilish” kabi umumlashtirilgan tushunchani faqat og‘zaki izohlash yetarli natija bermasligi mumkin. Mazkur tushunchaning mazmuni daraxt shoxlarini sindirmaslik, gullarni payhon qilmaslik, hayvonlarga ozor bermaslik, suvni behuda sarflamaslik, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash, yashil hududlarni ozoda saqlash kabi o‘quvchi bevosita kuzatishi va amalga oshirishi mumkin bo‘lgan harakatlar orqali ochib berilganda bilimning anglanganligi va amaliy ahamiyati ortadi. Ekologik ta’lim-tarbiyaning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda tirik va jonsiz tabiat, o‘simlik va hayvonot dunyosi, inson va tabiat o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida elementar, biroq tizimli tasavvurlarni shakllantirishdan iborat. Bunda bilimlarni shunchaki yod oldirishdan ko‘ra, ularni kuzatish, taqqoslash, farqlash, guruhlash hamda amalda bajarish faoliyatlari orqali o‘zlashtirish samaraliroq hisoblanadi.

P.M. Po‘latova maxsus maktab o‘quvchilariga ekologik ta’lim-tarbiya berishda o‘quvchilarning yosh va individual imkoniyatlarini

hisobga olish, ta’limni tizimli va izchil tashkil etish, fanlararo aloqani ta’minlash hamda maktab va oila hamkorligini yo‘lga qo‘yishga alohida e’tibor qaratadi.[3] Bu tamoyillar ekologik tarbiyaning faqat ayrim dars yoki tadbirlar doirasida emas, balki butun ta’lim-tarbiya jarayonining uzviy tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishini nazarda tutadi. Aqli zaif o‘quvchilar bilan ekologik ta’limni tashkil etishda ko‘rgazmali metodlar alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ularning mavhum fikrlash imkoniyatlari nisbatan cheklanganligi sababli real predmetlar, tabiiy obyektlar, rasmlar, maketlar, videomateriallar, sxemalar hamda tabiatdan olingan materiallardan foydalanish bilimlarning aniq va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Masalan, o‘quvchilarga atrof-muhitni ifloslantirishning salbiy oqibatlarini tushuntirishda bir hududning ozoda va ifloslangan holatini aks ettiruvchi tasvirlarni qiyoslash, “Qaysi joyda yashash yoqimli?”, “Nima uchun bu yer iflos?”, “Uni qanday tozalash mumkin?” kabi savollar orqali o‘quvchilarni mustaqil xulosaga olib kelish mumkin. Bunda ko‘rgazmali material o‘quvchi uchun oddiy tasvir vazifasini emas, balki fikrlash, taqqoslash va xulosa chiqarish vositasini bajaradi. Ekologik bilimlarni shakllantirishda kuzatish metodi ham muhim hisoblanadi.

Tabiiy obyekt va hodisalarni bevosita kuzatish o‘quvchilarda tabiat haqidagi tushunchalarni aniqlashtirish bilan birga diqqat, idrok va nutq faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq aqli zaif o‘quvchi uchun oddiy “kuzating” topshirig‘i yetarli emas. Kuzatish aniq reja asosida tashkil etilishi, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining diqqati muhim belgilarga yo‘naltirilishi zarur. Masalan, bahorda daraxtning rivojlanishini kuzatishda “Daraxtda qanday o‘zgarish yuz berdi?”, “Bargning rangi qanday?”, “Avval nima paydo bo‘ldi?”, “Havo isishi bilan qanday o‘zgarish kuzatildi?” kabi aniq savollardan foydalanish mumkin. Takroriy kuzatishlar orqali o‘quvchi tabiatdagi o‘zgarishlarni vaqt bo‘yicha solishtirishga, oddiy sabab-oqibat munosabatlarini tushunishga o‘rgatiladi. Ekologik tarbiyaning samaradorligini oshirishda amaliy metodlar yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda faol harakat va bevosita amaliy tajriba orqali o‘zlashtirilgan bilimlar

nisbatan mustahkam saqlanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarni gullarni ekish va parvarish qilish, ko‘chatlarni sug‘orish, daraxt atroflarini yumshatish, sinf va maktab hududidagi tabiat burchagini tartibga keltirish, qushlarga don berish, chiqindilarni yig‘ish hamda imkoniyatdan kelib chiqib ularni turlarga ajratish kabi faoliyatlarga jalb etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu ishlar bajarilishidan oldin vazifa sodda va aniq tushuntirilishi, amaliy namuna ko‘rsatilishi, zarur hollarda topshiriq alohida bosqichlarga ajratilishi lozim. Masalan, gul ekish jarayonida “tuproqni tayyorlash – chuqurcha ochish – gulni joylashtirish – tuproq bilan yopish – suv quyish” ketma-ketligini ko‘rsatish o‘quvchiga faoliyat algoritmini o‘zlashtirish imkonini beradi. Bu jarayon ekologik bilim bilan bir qatorda harakatlarning izchilligi, mustaqillik va boshlangan ishni yakunlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Didaktik o‘yinlar aqli zaif o‘quvchilarda ekologik tasavvurlarni shakllantirishning samarali vositalaridan biridir.

O‘yin davomida o‘quvchining hissiy faolligi ortadi, berilgan topshiriqqa qiziqishi kuchayadi va bir xil mazmundagi bilimlarni takrorlash o‘quvchini tez zeriktirmaydi. “Foydali va zararli”, “Tabiat do‘stlari”, “Hayvon qayerda yashaydi?”, “Qaysi faslga tegishli?”, “O‘simlikni top”, “Chiqindini qayerga joylaymiz?”, “Tabiatni asraymiz” kabi didaktik o‘yinlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning ekologik bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi. O‘yin topshiriqlari imkon qadar bir yoki ikki amaliy harakatga asoslanishi, uning qoidalari barcha o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishi va topshiriq yakunida to‘g‘ri harakat rag‘batlantirilishi lozim. Ekologik ta’lim-tarbiya jarayonida suhbat va tushuntirish metodlaridan foydalanish ham zarur. Bunda uzun va murakkab nazariy izohlardan qochib, o‘quvchining kundalik hayotiga yaqin vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. “Nega suvni behuda oqizmaslik kerak?”, “Nima uchun daraxtlarni kesish yoki sindirish mumkin emas?”, “Qushlarga qishda qanday yordam beramiz?”, “Nima uchun xonani va maktab hovlisini toza saqlashimiz kerak?” kabi savollar o‘quvchini kundalik xulq-atvorini ekologik mazmun bilan bog‘lashga yordam beradi. Suhbat davomida

o‘quvchining javobi noto‘liq bo‘lsa, uni darhol inkor etmasdan, qo‘shimcha savollar bilan kerakli fikrga yo‘naltirish korreksion pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi. Ekologik mazmundagi ekskursiyalar esa o‘quvchilarni tabiat bilan bevosita muloqotga olib kiruvchi ta’lim shaklidir. Maktab hovlisi, bog‘, xiyobon, issiqxona, dala, suv havzasi yoki boshqa tabiiy hududlarga tashkil etiladigan ekskursiyalar oldindan belgilangan aniq pedagogik vazifaga ega bo‘lishi kerak.

Ekskursiya jarayonida ko‘plab obyektlarni birdaniga tushuntirish emas, balki o‘quvchi idrok eta oladigan 2–3 ta asosiy hodisa yoki obyektni chuqurroq kuzatish maqsadga muvofiq. Ekskursiyadan keyingi suhbat, rasm chizish, rasmlarni tanlash, “Nimani ko‘rdik?” mavzusida qisqa hikoya tuzish yoki kuzatilgan tabiat obyektlarini guruhlarga ajratish kabi ishlar olingan bilimlarni mustahkamlaydi. Ekologik ta’lim-tarbiyaning muhim jihatlaridan biri uning korreksion-rivojlantiruvchi yo‘nalishga egaligidir. Ekologik mazmundagi mashg‘ulotlarda o‘quvchilar obyektlarni taqqoslash va guruhlash orqali tafakkur operatsiyalarini, tabiat hodisalarini kuzatish orqali diqqat va idrokni, o‘qituvchi savollariga javob berish va kuzatilgan voqealarni ifodalash orqali nutq faoliyatini, ekish, sug‘orish, tozalash kabi amaliy faoliyatlar yordamida esa harakat ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.[4] Shu jihatdan ekologik ta’lim maxsus maktab sharoitida faqat fan mazmunini o‘zlashtirish vositasi emas, balki o‘quvchilarning bilish jarayonlari va ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarini korreksiyalash imkonini beruvchi pedagogik vosita sifatida ham qaralishi zarur. Tadqiqotlarda maxsus maktab o‘quvchilarining ekologik tarbiyasini ularning ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish bilan bog‘lashga ham e’tibor qaratiladi.[5] Darhaqiqat, tirik tabiatga mehribonlik, jonivorlarga g‘amxo‘rlik, o‘simliklarni asrash, suv va boshqa tabiiy resurslardan tejamkor foydalanish kabi amaliy harakatlarda o‘quvchining mas’uliyat, mehribonlik, mehnatsevarlik va g‘amxo‘rlik sifatlari namoyon bo‘ladi. Shu sababli ekologik tarbiya jarayonida “bilish – tushunish – bajarish – odatga aylantirish” izchilligini ta’minlash muhimdir. Agar o‘quvchi tabiatni asrash zarurligini bilsa-

yu, biroq kundalik faoliyatida bunga amal qilmasa, ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi to‘liq amalga oshgan deb bo‘lmaydi.

Ekologik xulq-atvorni shakllantirish uchun ijobiy harakatlarni muntazam takrorlash, ularni pedagog tomonidan nazorat qilish va rag‘batlantirish talab etiladi. Fanlararo bog‘liqlik ham aqli zaif o‘quvchilarning ekologik ta’lim-tarbiyasini samarali tashkil etishga yordam beradi. Ekologik mazmun faqat tabiatshunoslikka oid darslar bilan cheklanmasdan, ona tili, o‘qish, mehnat, tasviriy san’at va boshqa mashg‘ulotlarga integratsiya qilinishi mumkin. Masalan, o‘qish mashg‘ulotida tabiat haqidagi matnni o‘qish, tasviriy san’atda fasllarni tasvirlash, mehnat darsida tabiiy materiallardan buyumlar tayyorlash yoki o‘simliklarni parvarish qilish, nutq rivojlantirish mashg‘ulotida esa tabiat manzarasi asosida hikoya tuzish ekologik tushunchalarni turli faoliyatlarda takrorlash imkonini beradi. Maxsus ta’limdagi bunday fanlararo yondashuv bir tushunchaning turli vaziyatlarda qayta uchrashini ta’minlab, bilimlarning mustahkamlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish ekologik ta’lim samaradorligining muhim shartidir. Bir o‘quvchi tabiat obyektini rasmdan to‘g‘ri ajrata olsa, boshqasi o‘qituvchi yordami bilan ajratishi, yana biri esa real predmet bilan ishlaganda yaxshiroq natija ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun bir xil maqsadni amalga oshirishda topshiriqlarning murakkablik darajasi differensiallashtirilishi lozim. Ekologik ta’lim-tarbiyaning izchilligi maktab va oilaning hamkorligini ham talab qiladi. Maktabda o‘rgatilgan ekologik xulq-atvor me’yorlari uy sharoitida davom ettirilmasa, o‘quvchida barqaror ko‘nikma shakllanishi qiyinlashadi. Ota-onalarni farzandlari bilan uyda gullarni parvarish qilish, suv va elektr energiyasini tejash, uy va hovlini toza saqlash, chiqindilarni tegishli joyga tashlash kabi oddiy ekologik vazifalarni birgalikda bajarishga jalb etish mumkin. Bu esa o‘quvchining maktabda olgan bilim va ko‘nikmalarini tabiiy hayotiy vaziyatlarda qo‘llashiga imkon yaratadi. Inklyuziv va maxsus ta’limga zamonaviy yondashuv har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol qatnashishi uchun uning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos pedagogik sharoit yaratishni

talab etadi.[6] Shunga koʻra, aqli zaif oʻquvchilarning ekologik ta’limi ham ularning mavjud kamchiliklariga emas, balki rivojlantirish mumkin boʻlgan imkoniyatlariga tayanib tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Oʻquvchiga mustaqil ravishda oddiy ekologik topshiriqni bajarish imkoniyatini berish, uning kichik yutugʻini ham oʻz vaqtida ragʻbatlantirish, bajarilgan faoliyatning foydasini koʻrsatish ekologik faoliyatga ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Ekologik ta’lim bolalarning sogʻlom atrof-muhitga boʻlgan huquqlarini anglash va tabiatga mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida ham qaralmoqda.[7] Shu ma’noda aqli zaif oʻquvchilarning ekologik ta’lim-tarbiyasi ularning jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi bilan ham chambarchas bogʻliqdir. Atrofni ozoda saqlash, umumiy foydalanishdagi joylarga ehtiyotkor munosabatda boʻlish, suv va energiyani tejash, oʻsimlik va hayvonot olamiga zarar yetkazmaslik kabi oddiy qoidalarni oʻzlashtirish oʻquvchini mustaqil kundalik hayotga tayyorlashga xizmat qiladi. Demak, aqli zaif oʻquvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish tizimli, maqsadli va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Bunda koʻrgazmali metodlar oʻquvchining idrokini faollashtirsa, kuzatish tabiatdagi hodisalarni bevosita anglashga, amaliy faoliyat bilimni kundalik xatti-harakatga aylantirishga, didaktik oʻyin ta’lim jarayoniga qiziqishni kuchaytirishga, suhbat va tushuntirish esa ekologik tushunchalarning mazmunini anglashga xizmat qiladi. Ekskursiya va tabiat qoʻynidagi mehnat oʻquvchining tabiat bilan bevosita aloqasini ta’minlaydi.

Mazkur metodlarning oʻzaro uygʻunligi ekologik ta’limning ta’limiy, tarbiyaviy va korreksion vazifalarini bir vaqtda amalga oshirish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, aqli zaif oʻquvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish faqat ma’lum hajmdagi ekologik bilimlarni oʻzlashtirish bilangina belgilanmaydi. Uning haqiqiy natijasi oʻquvchining tabiatga nisbatan ongli va ijobiy munosabatida, ekologik jihatdan maqbul xatti-harakatlarni kundalik hayotda namoyon eta olishida, oʻz imkoniyati darajasida atrof-

muhitni asrashga hissa qo‘shishida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun maxsus ta’limda ekologik tarbiyani o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, bilish imkoniyatlari hamda korreksion ehtiyojlarini hisobga olgan holda oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga, kuzatishdan amaliy faoliyatga tomon izchil tashkil etish zarur. Bunday yondashuv aqli zaif o‘quvchilarda tabiatga mehr, ekologik mas’uliyat, mehnatsevarlik, tejamkorlik va ijtimoiy foydali xulq-atvorni rivojlantirish bilan bir qatorda ularning mustaqil hayotga tayyorlanishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Po‘latova P.M. Maxsus maktablarda ekologik ta’lim-tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
2. Po‘latova P.M. Oligofrenopedagogika. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2023.
3. Polatova P. The Importance of Ecological Education for Students of Specialized Schools and Ways of Implementing It // International Journal of Pedagogics. – 2025. – Vol. 5, Issue 3. – P. 155–158. DOI: 10.37547/ijp/Volume05Issue03-43.
4. Pulatova P.M. Environmental Education and Training Issues for Students of Specialized Schools // International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – Vol. 21, No. 1. – P. 55–57. DOI: 10.52155/ijpsat.v21.1.1878.
5. Pulatova P.M. Ecological Education as the Most Important Factor of Moral Formation of the Personality of Students of Special Schools // Current

Aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari va amaliy usullari

Karimova Dilnoza
G‘allaorol tumani 20-umumiy o‘rta
ta’lim maktabining boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada aqli zaif bolalarning nutqiy rivojlanish jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari, ularning psixologik-pedagogik jihatlari hamda nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, maxsus ta'lim muassasalarida va oilaviy muhitda aqli zaif bolalarning lug‘at boyligini oshirish, muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish hamda og‘zaki nutqni o‘stirishga qaratilgan zamonaviy amaliy usullar, o‘yin texnologiyalari va korreksion yondashuvlar tahlil qilingan. Maqola yakunida bolalarning kommunikativ faolligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar:
Aqli zaif bolalar, nutqiy rivojlanish, ilmiy-metodik asoslar, amaliy usullar, korreksion pedagogika, lug‘at boyligi, muloqot ko‘nikmalari, maxsus ta'lim.

Abstract : This article discusses the specific features of speech development in children with intellectual disabilities, their psychological and pedagogical aspects, and the scientific-methodological foundations for overcoming speech defects. It also analyzes modern practical methods, game technologies, and correctional approaches aimed at expanding vocabulary, forming communication skills, and developing oral speech in special educational institutions and family environments. Practical recommendations for increasing the communicative activity of children are provided at the end of the article.

Key words:
Children with intellectual disabilities, speech development, scientific-methodological foundations, practical methods,

correctional pedagogy, vocabulary, communication skills, special education.

Aqli zaif bolalarda nutqiy faoliyatning shakllanishi bosh miya po‘stlog‘ining olg‘a surilgan zararlanishi yoki rivojlanishdan ortda qolishi fonida kechadi. L.S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, oliy psixologik funksiyalar, jumladan, ongli nutq ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot mahsuli bo‘lib, u bolaning atrofdagilar bilan faol muloqoti jarayonida shakllanadi[1]. Oligofreniya holatida esa bu jarayon o‘ziga xos murakkabliklar va nuqsonlar bilan kechadi. Zamonaviy defektologiyada aqli zaif bolalarning nutqiy buzilishlari tizimli tusga ega ekanligi e'tirof etiladi. Bunda nafaqat tovush talaffuzi, balki lug‘at boyligi va grammatik tuzilish, shuningdek, nutqning kommunikativ va tartibga soluvchi funksiyalari ham birdek jabr ko‘radi. Shu bois, mazkur toifadagi bolalar bilan ishlashda kompleks, fanlararo yondashuv va maxsus ilmiy asoslangan metodikalarni qo‘llash talab etiladi.

Aqli zaif bolalarning og‘zaki va yozma nutqidagi o‘ziga xosliklar ularning bilish jarayonlari rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar bilan uzviy bog‘liqdir. Ilmiy tadqiqotlar bu bolalarda passiv va faol lug‘at boyligining cheklanganligini ko‘rsatadi, chunki bolalar predmetlar va hodisalarning nomini bilsa-da, ularning xossalari, sifatlari va vazifalarini bildiruvchi so‘zlarni o‘zlashtirishda qiynaladilar. Shuningdek, kelishik qo‘shimchalarini noto‘g‘ri qo‘llash, so‘z yasash va so‘z o‘zgartirish qoidalariga rioya qilmaslik hamda sintaktik aloqalarni buzish kabi grammatik tuzilishdagi nuqsonlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish bilan bir qatorda, tovushlarni bir-biridan farqlash qobiliyati ham past darajada rivojlangan bo‘ladi. Bolalar o‘z fikrlarini mantiqiy ketma-ketlikda bayon eta olmaydilar, bu esa bog‘lanishli nutqning sustligini bildiradi.

Aqli zaif bolalar nutqini o‘stirish ta'limiy jarayonning maxsus tuzilishini talab qiladi. Amaliyotda ko‘rgazmali-amaliy metodlar va polisensor yondashuv muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda ko‘rish, eshitish, taktil va kinestetik sezgilarni birgalikda qo‘llash orqali so‘z

ma'nosi bolaning ongiga singdiriladi. Shuningdek, nutq zonalari va barmoq harakatlarini boshqaruvchi markazlar yonma-yon joylashgani sababli sensor-motor bazani mustahkamlash, jumladan barmoqlar nozik motorikasini rivojlantirish nutqiy markazlarni faollashtiradi. Leksik-grammatik tuzilmani bosqichma-bosqich shakllantirish jarayonida har bir so‘zning amaliy qo‘llanilishi birgalikda o‘rgatiladi. Teatrlashtirilgan o‘yinlar va ro‘ljli-sahnali faoliyat esa bolalardagi uyatchanlikni yo‘qotib, dialogik nutqni faollashtirishga xizmat qiladi.

Maxsus maktab-internatlar va reabilitatsiya markazlari tajribasida bu usullar amalda o‘zining samaradorligini ko‘rsatgan. Masalan, yengil aqli zaiflikka ega bo‘lgan o‘quvchi bilan ishlash jarayonida meva va sabzavotlar mavzusi bo‘yicha sehrli qopcha metodidan foydalanilib, bolaning ko‘zi bog‘langan holda predmetlarni ushlab ko‘rib topishi va so‘z bilan ta'riflashi talab etildi, bu esa sifat bildiruvchi so‘zlarni faol lug‘atga kiritishga yordam berdi. Shuningdek, gapirishda qiyinchiliklarga uchraydigan bolalar bilan dars boshida maxsus barmoq o‘yinlari va artikulyatsion gimnastika o‘tkazilishi natijasida tovushlarni aniqroq talaffuz qilish holatlari kuzatilgan. Sahnalshtirilgan o‘yinlar orqali ertak qahramonlari obraziga kirish ham bolalarning oddiy dialogik iboralarni o‘zlashtirishi va jamoada o‘zini erkin tutishiga zamin yaratgan.

Aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirish uzoq muddatli, izchil va tizimli yondashuvni talab qiladigan murakkab jarayondir. Ilmiy asoslangan usullardan foydalanish bolalarning nafaqat nutqini, balki umumiy psixik taraqqiyotini ham ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Korreksion ishlar qanchalik erta boshlansa va oila hamda mutaxassislar hamkorligi qanchalik puxta tashkil etilsa, bolaning jamiyatga moslashuvi shunchalik muvaffaqiyatli kechadi.

Aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirish muammosi zamonaviy maxsus pedagogika va korreksion psixologiyaning eng murakkab va fundamental yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda oligofreniya (aqliy zaiflik) holatida kuzatiladigan nutqiy nuqsonlar shunchaki lokal artikulyatsion buzilish emas, balki oliy psixik

funksiyalarning umumiy tizimli nochorligi sifatida talqin qilinadi. L.S. Vigotskiy o‘zining ilmiy asarlarida nuqsonning tuzilishi (strukturasi) va uni kompensatsiya qilish yo‘llarini o‘rganar ekan, boshlang‘ich biologik nuqson ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya ta'sirida ikkilamchi hamda uchlamchi o‘zgarishlarga uchrashini ko‘rsatib o‘tgan[2]. Aqli zaif bolalarda nutqning rivojlanmaganligi yoki uning butunlay yo‘qligi (alalaliya) aynan shu ikkilamchi nuqsonlar sirasiga kirib, uni maxsus pedagogik ta'sir orqali bartaraf etish yoki yumshatish mumkin.

Tarixiy va ilmiy manbalarga murojaat qiladigan bo‘lsak, o‘tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab sobiq ittifoq va jahon defektologiyasida M.I. Pevzner, V.I. Lubovskiy, L.V. Zankov kabi olimlar aqli zaif bolalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganganlar. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, bu bolalarning oliy nerv faoliyatida qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining o‘zaro harakati buzilgan bo‘lib, bu asab tizimining zaifligini va turg‘un emasligini bildiradi. Natijada miya po‘stlog‘ining nutq zonalariga kelib tushadigan impulslar yetarli bo‘lmaydi yoki ular vaqtida qayta ishlanmaydi. Bu esa, o‘z navbatida, eshitib idrok qilish (auditor) va gapirish (motor) jarayonlarining izdan chiqishiga olib keladi. R.E. Levinaning ilmiy maktabi tomonidan ishlab chiqilgan tasnifga ko‘ra, nutqiy buzilishlar tizimli ravishda o‘rganilib, aqli zaif bolalardagi nutqiy patologiya "umumiy nutqning rivojlanmaganligi" (ONR) ning eng og‘ir shakllari bilan bir qatorda namoyon bo‘lishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan[3].

Nutqiy faoliyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bu leksik, yani lug‘at boyligi hisoblanadi. Aqli zaif bolalarning lug‘at zaxirasi nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham keskin farq qiladi. Oddiy maktab yoshidagi sog‘lom bola minglab so‘zlarni ongli ravishda qo‘llay olsa, aqli zaif bolalarda bu ko‘rsatkich bir necha barobar past bo‘ladi. Professor L.S. Salxodjayeva o‘zining O‘zbekiston sharoitida olib borgan ilmiy kuzatishlarida ta'kidlashicha, o‘zbek tilida ta'lim oluvchi yengil aqli zaif bolalar ko‘pincha fe'l turkumlari va sifatlarni o‘zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Misol uchun, bola "olma" so‘zini

biladi, lekin uning "qizil", "shirin", "yumaloq", "sharbatli" kabi belgi va xususiyatlarini bildiruvchi so‘zlarni nutqida faol qo‘llay olmaydi. Buning sababi ularning tafakkuridagi tahlil qilish, sintezlash va mavhumlashtirish qobiliyatlarining yetishmasligidir. Predmet va hodisalarning tashqi ko‘rinishidangina kelib chiqib xulosa qilish ularning so‘z boyligini ham faqat maishiy, tor doiradagi tushunchalar bilan cheklab qo‘yadi.

Grammatik tuzilishni o‘zlashtirish jarayoni ham o‘zining ilmiy qiyinchiliklariga ega. O‘zbek tili agglyutinativ til bo‘lganligi sababli, qo‘shimchalar (suffixes and inflections) tizimi juda boy va murakkabdir. Aqli zaif bolalar egalik, kelishik va ko‘plik qo‘shimchalarini nutqda qo‘llashda qoidaga asoslana olmaydilar. Ular ko‘pincha qoliplarni mexanik ravishda eslab qolishga harakat qilishadi, lekin nutqiy vaziyat o‘zgarganda xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Masalan, "uyga boryapman" o‘rniga "uy boryapman" deyish yoki kelishik qo‘shimchalarini tushirib qoldirish holatlari muntazam ravishda kuzatiladi. Bu holat til qoidalarini ongda umumlashtirish mexanizmining buzilganligi bilan izohlanadi. Lingvistik va psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, grammatik malakalarni shakllantirish uchun faqatgina qoidalarni yodlatish emas, balki har bir qo‘shimchaning ma'nosini amaliy harakat va ko‘rgazmali vositalar orqali singdirish talab etiladi.

Fonetik-fonematik buzilishlar ham aqli zaif bolalarning nutqiy portretida muhim o‘rin tutadi. Tovush talaffuzidagi nuqsonlar (rotatsizm, lambatsizm, sigmatizm va boshqalar) periferik nutq apparati (til, lab, tanglay muskullari) tonusining buzilishi yoki ularning harakat muvofiqlashuvi yetishmasligi bilan bog‘liq. Biroq, bundan ham muhimi, fonematik idrokning zaifligidir. Professor G.A. Kashe tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarga ko‘ra, bola tovushni talaffuz qila olishi mumkin, lekin uni boshqa o‘xshash tovushlardan eshitish orqali farqlay olmasa, bu uning yozma nutqida (disografiya va disleksiya ko‘rinishida) yaqqol namoyon bo‘ladi. Aqli zaif bolalarda harflarni almashtirib yuborish, so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lishda adashish hollari aynan fonematik tahlil va sintez jarayonlarining orqada qolishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Bog‘lanishli (monologik va dialogik) nutqning rivojlanishi esa eng yuqori darajadagi murakkablikni talab qiladi. Bog‘lanishli nutq — bu atrofdagilarga tushunarli bo‘lgan, mantiqiy izchillikka ega bo‘lgan nutqiy shakldir. Aqli zaif bolalar biror voqea yoki rasm asosida hikoya tuzishga majbur bo‘lganda, ular ko‘pincha alohida, bir-biriga bog‘lanmagan so‘zlar yoki iboralarni sanab o‘tish bilan cheklanadilar. Ularning hikoyalarida zamonlar ketma-ketligi, sabab-oqibat bog‘liqliklari deyarli uchramaydi. Shuning uchun ham maxsus maktablarda maxsus darsliklar va metodik qo‘llanmalar yordamida sxemalar, tayanch rasmlar va savollar tizimidan foydalangan holda bolalarni izchil hikoya qilishga o‘rgatish ishlari olib boriladi.

Zamonaviy maxsus pedagogikada korreksion ish samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion yondashuvlar va texnologiyalar faol qo‘llanilmoqda. Jumladan, sensor-integratsiya terapiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), maxsus kompyuter dasturlari va interaktiv o‘yinlar aqli zaif bolalar bilan ishlashda yuqori natijalarni bermoqda. Tadqiqotchi Z.M. Nazarova o‘zining ilmiy maqolalarida kompyuter texnologiyalariga asoslangan logopedik o‘yinlar bolalarning diqqatini jamlashga va o‘quv motivatsiyasini oshirishga ijobiy ta'sir ko‘rsatishini isbotlagan. Vizual stimulyatsiya va eshitish analizatorini birgalikda ishlatish axborotni miyada saqlab qolish va uni qayta ishlash tezligini oshiradi.

Shuningdek, oilaning korreksion jarayondagi o‘rni ham ilmiy jihatdan alohida e'tirof etiladi. Professor V.V. Voronkova ta'kidlaganidek, faqat maktab sharoitida olib borilgan mashg‘ulotlar yetarli emas; olingan ko‘nikmalarni kundalik hayotda mustahkamlash uchun ota-onalar va mutaxassislarning uzluksiz hamkorligi talab etiladi. Ota-onalarga maxsus uy sharoitida bajariladigan barmoq gimnastikasi, artikulyatsion mashqlar va oddiy muloqot qoidalarini o‘rgatish bolaning ijtimoiy moslashuv jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi.

Ushbu ilmiy-nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirish murakkab, ko‘p bosqichli va fanlararo muammo bo‘lib, u defektologlar, logopedlar,

psixologlar va ota-onalarning birgalikdagi tizimli faoliyatini talab qiladi.

Korreksion ishlar samaradorligini va bolalarning nutqiy faolligini yanada yuksaltirishda o‘yin va sahna ko‘rinishlari metodlarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Sahnalashtirilgan o‘yinlar nafaqat ko‘ngilochar vazifani bajaradi, balki kommunikativ funksiyalarni rag‘batlantiruvchi qudratli vosita hisoblanadi[4]. Bola biron-bir personaj obraziga kirganda, undagi psixologik qo‘rquv va tortinchoqlik sezilarli darajada kamayadi. Masalan, maxsus maktablarda "Sholg‘om" yoki "Kolobok" kabi oddiy ertaklar juda qo‘l keladi. O‘quvchilar hayvonlar yoki qahramonlar rollarini bajarib, oddiy so‘zlar, undovlar va dialogik buyruqlarni tabiiy ravishda takrorlaydilar. Vaqt o‘tishi bilan passiv grammatik tuzilmalar faol shaklga o‘tadi va dialogik nutq bosqichma-bosqich shakllanadi.

Barmoqlar harakati va bosh miya po‘stlog‘idagi nutq zonalari o‘rtasidagi bog‘liqlik neyrofiziologik tadqiqotlar tomonidan to‘la tasdiqlangan. Professor M.M. Koltsova o‘z ilmiy ishlarida barmoq muskullari ishlaganda nutq artikulyatsiyasini boshqaruvchi Broka zonasiga nerv impulslari borishini ko‘rsatib bergan. Shu sababli, zamonaviy ortopedagogik amaliyotda daktilologik mashqlar, asbobsiz barmoq gimnastikasi va mayda buyumlar (qum, loviya, mayda munchoqlar) bilan ishlash elementlari logopedik darsning majburiy qismi sifatida qo‘llaniladi. Talaffuzda qiyinchiliklarga uchraydigan bolalar mayda buyumlarni uzoq vaqt davomida manipulyatsiya qilish orqali barmoqlar harakatchanligini oshiradilar, bu o‘z navbatida tovushlarning tezroq to‘g‘rilanishida namoyon bo‘ladi.

Nutqni rivojlantirishdagi yana bir muhim jihat tematik tizim asosida passiv va faol lug‘at ustida ishlashdir. Maxsus muassasalarda ta'lim mavzuli bog‘liqliklar (oila, kiyim-kechak, transport, tabiat) asosida tashkil etiladi. Har haftada bitta mavzu tanlanadi va barcha nutqiy mashqlar o‘sha mavzu atrofida quriladi. Aqli zaif bola operativ xotiraning zaifligi tufayli tarqoq ma'lumotni yomon saqlab qoladi. Tematik tizim esa miyada assotsiativ

bog‘liqliklarni barqarorlashtirish imkonini beradi. Masalan, "Kuz" mavzusi ostida bolalar nafaqat yaproq va yomg‘ir nomini o‘rganadilar, balki harakatlarni (yog‘adi, tushadi, oqadi) va xususiyatlarni (sovuq, sariq) tabiatdagi bevosita kuzatishlar yoki rang-barang rasmlar orqali birgalikda o‘zlashtiradilar.

Bundan tashqari, maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim. Aqli zaif bolalarning ota-onalari ko‘pincha yo haddan tashqari himoya qilish (giperproteksiya) yoki e'tiborsizlikka yo‘l qo‘yadilar. Logoped va ota-onaning o‘zaro harakati esa uydagi davomiylik qoidasini ta'minlaydi. Ona yoki ota uyda qisqa artikulyatsion mashqlarni bajarganda yoki uy buyumlari nomini kundalik ravishda takrorlab turganda, bola nutqining o‘sishi ikki barobar tezlashadi. Maxsus maktab bolani o‘qitibgina qolmay, balki ota-onalarga ham bola bilan uyda qanday muloqot qilish kerakligi, uning savollariga qanday javob berish va xatolarni jazolamasdan yoki qo‘polik qilmasdan qanday to‘g‘rilash lozimligini o‘rgatadi[5].

Ushbu usullar va yondashuvlar aqli zaif bolalarda nutqni rivojlantirish nazariy bilimnigina emas, balki qat'iyatlilik, sabr-toqat hamda bolaning sensor, motor va intellektual sohasini birgalikda qo‘zg‘atuvchi faol texnikalardan foydalanishni talab qilishini yaqqol ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy, L.S. (1983). *Sobraniye sochineniy: V 6 t. T. 5: Osnovy defektologii*. Moskva: Pedagogika.

2. Salxodjayeva, L.S. (2015). *Aqli zaif bolalar nutqini o‘stirishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

3. Nazarova, Z.M. (2020). *Maxsus ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish*. Toshkent: O‘qituvchi.

4. Smirnov, A.V. Bolalar nutqini korreksiya qilishda sahnalashtirilgan o‘yinlar. – Moskva: Vlados, 2011.

5. Katayeva, A.A., Strebeleva, E.A. Maktabgacha yoshdagi bolalar defektologik pedagogikasi. – Moskva: Vlados, 2001.

4-sinfda kesish va yopishtirish mashqlarini rivojlantirish

Umarova Mohira Abdumalikovna
Jizzax viloyati Arnasoy tumani
Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli
19-umumta’lim maktabi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf, xususan 4-sinf o‘quvchilarida kesish va yopishtirish mashqlari orqali mayda motorikani, qo‘l-ko‘z koordinatsiyasini va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Texnologiya darslarida qo‘llaniladigan amaliy mashqlar, ularning bosqichma-bosqich murakkablashtirib borilishi hamda o‘quvchilarning diqqat-e’tibori, chidamliligi va estetik didini shakllantirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kesish va yopishtirish, mayda motorika, applikatsiya, texnologiya darsi, ijodiy qobiliyat, qo‘l-ko‘z koordinatsiyasi, boshlang‘ich ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития мелкой моторики, координации рук и глаз, а также творческих способностей учащихся 4 класса посредством упражнений по вырезанию и наклеиванию. Освещаются практические упражнения, применяемые на уроках технологии, их постепенное усложнение и значение в формировании внимания, усидчивости и эстетического вкуса школьников.

Ключевые слова: вырезание и наклеивание, мелкая моторика, аппликация, урок технологии, творческие способности, координация рук и глаз.

Abstract: This article discusses the development of fine motor skills, hand-eye coordination and creative abilities of 4th grade primary school students through cutting and pasting exercises. It examines practical exercises used in technology lessons, their

gradual increase in complexity, and their importance in forming students’ attention, patience and aesthetic taste.

Keywords: cutting and pasting, fine motor skills, appliqué, technology lesson, creativity, hand-eye coordination.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning nafaqat aqliy, balki jismoniy va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mayda motorikani rivojlantirish, ularning yozuv ko‘nikmalarini shakllantirish, diqqatini jamlash va ijodiy fikrlashini oshirishda kesish va yopishtirish mashqlari muhim o‘rin tutadi.

4-sinf o‘quvchilari allaqachon qaychidan foydalanish, qog‘ozni to‘g‘ri ushlab kesish va yelim bilan ishlash bo‘yicha dastlabki ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi. Shu sababli bu bosqichda mashqlarni murakkablashtirib borish, ularga aniqlik, nafis ishlash va mustaqil ijodkorlik talab qiluvchi topshiriqlar berish maqsadga muvofiqdir. Bunday mashqlar nafaqat qo‘l harakatlarini rivojlantiradi, balki o‘quvchilarda sabr-toqat, puxtalik va estetik didni ham shakllantiradi.

Texnologiya darslarida kesish va yopishtirish mashqlarini rivojlantirish bosqichma-bosqich, oddiy mashqlardan murakkabroq ijodiy topshiriqlarga o‘tish tamoyiliga asoslanishi lozim. Bu jarayonni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. To‘g‘ri va egri chiziqlar bo‘yicha kesish. O‘quvchilar oldindan chizilgan to‘g‘ri, siniq va egri chiziqlar bo‘yicha qog‘ozni kesishni mashq qiladilar. Bu mashq qaychi bilan ishlash texnikasini mustahkamlaydi va qo‘l harakatlarini aniq boshqarishga o‘rgatadi.

2. Geometrik shakllarni kesish. Kvadrat, uchburchak, doira, romb kabi geometrik shakllarni kesish orqali o‘quvchilarda shakllarni farqlash, simmetriyani tushunish va qo‘l-ko‘z koordinatsiyasini rivojlantirish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

3. Simmetrik kesish mashqlari. Qog‘ozni yarmiga buklab, bir tomonini kesish orqali gul, barg, qor parchasi kabi simmetrik shakllar hosil qilish o‘quvchilarning diqqatini va ijodiy tasavvurini rivojlantiradi.

4. Applikatsiya tayyorlash. Kesilgan shakllardan foydalanib, rangli qog‘ozlar yordamida gul, uy, hayvon, tabiat manzarasi kabi kompozitsiyalar yaratish o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini, rang va kompozitsiya haqidagi tasavvurini boyitadi.

5. Guruh loyihalari. O‘quvchilarni kichik guruhlarga bo‘lib, birgalikda katta hajmdagi applikatsiyalar yoki devoriy gazeta tayyorlash jamoada ishlash, fikr almashish va o‘zaro hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bunday mashqlarni tashkil etishda bir qator pedagogik talablarga rioya qilish zarur. Dastlab, o‘qituvchi xavfsizlik qoidalarini — qaychidan to‘g‘ri foydalanish, uni boshqa o‘quvchiga xavfsiz uzatish kabi masalalarni tushuntirishi lozim. Shuningdek, har bir topshiriq o‘quvchining yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi, ortiqcha murakkab bo‘lmasligi, lekin ayni paytda ularni rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Kesish va yopishtirish mashqlarini boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan holda olib borish ham yuqori samara beradi. Masalan, atrofimizdagi olam darslarida o‘rganilgan mavzular asosida applikatsiya tayyorlash (fasllar, hayvonot dunyosi, o‘simliklar) o‘quvchilarning bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlashga yordam beradi. Matematika darslarida geometrik shakllarni kesish orqali shakllar haqidagi tushunchalar yanada mustahkamlanadi.

Shuningdek, bu mashqlar o‘quvchilarning nafaqat qo‘l harakatlarini, balki e’tiborini jamlash, topshiriqni oxirigacha yetkazish va o‘z ishini baholash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Tayyor ishlarni sinfda namoyish etish, ularni tahlil qilish va eng yaxshi ishlarni rag‘batlantirish o‘quvchilarning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

4-sinf o‘quvchilarida kesish va yopishtirish mashqlarini izchil va bosqichma-bosqich rivojlantirish ularning mayda motorikasi, qo‘l-ko‘z koordinatsiyasi, diqqati va ijodiy qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Oddiy chiziqlar bo‘yicha kesishdan boshlab, murakkab applikatsiya va guruh loyihalarigacha bo‘lgan mashqlar

tizimi o‘quvchilarda nafaqat amaliy ko‘nikmalarni, balki sabr-toqat, puxtalik va jamoada ishlash qobiliyatini ham shakllantiradi.

Natijada, texnologiya darslarida tashkil etiladigan bunday mashqlar o‘quvchilarning har tomonlama uyg‘un rivojlangan, ijodiy fikrlaydigan va amaliy ko‘nikmalarga ega shaxs bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Texnologiya darsligi, 4-sinf. Toshkent – 2022.

2. Boshlang‘ich sinflarda mehnat ta’limi metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi” nashriyoti.

3. Pedagogik texnologiyalar asoslari.

Oilada nogiron bola tarbiyasi va uni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish masalalari

Xaitboyeva Shohsanam Sadulla qizi
Paxtakor tuman 2-sonli maktab, maxsus pedagog

Annotatsiya: Ushbu maqolada nogironligi bo‘lgan bolalarni oilada tarbiyalashning pedagogik va psixologik asoslari, oilaviy muhitning bola rivojlanishiga ta’siri, ota-onalarning tarbiyaviy faoliyati hamda maxsus pedagog bilan hamkorlik masalalari yoritilgan. Bolalarda mustaqillik, muloqot, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada oilaviy tarbiyani takomillashtirishga doir amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: nogironligi bo‘lgan bola, oila, tarbiya, maxsus pedagog, oligofrenopedagogika, psixologik muhit, ijtimoiy moslashuv, mustaqillik, inklyuziv ta’lim, ota-onalar hamkorligi.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и психологические основы воспитания детей с инвалидностью в семье, влияние семейной среды на развитие ребёнка, воспитательная деятельность родителей и вопросы

сотрудничества со специальным педагогом. Особое внимание уделяется формированию у детей навыков самостоятельности, общения, самообслуживания и социальной адаптации. Представлены практические рекомендации по совершенствованию семейного воспитания.

Ключевые слова: ребёнок с инвалидностью, семья, воспитание, специальный педагог, олигофренопедагогика, психологический климат, социальная адаптация, самостоятельность, инклюзивное образование, сотрудничество с родителями.

Abstract

This article examines the pedagogical and psychological foundations of raising children with disabilities in the family, the influence of the family environment on child development, parents’ educational practices, and cooperation with special educators. Particular attention is paid to developing children’s independence, communication, self-care, and social adaptation skills. The article also provides practical recommendations for improving family-based upbringing.

Keywords: child with a disability, family, upbringing, special educator, oligophrenopedagogy, psychological climate, social adaptation, independence, inclusive education, parental cooperation.

Bugungi kunda nogironligi bo‘lgan bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim olishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishi va shaxs sifatida rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muhim pedagogik va ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda oila, ta’lim tashkilotlari, maxsus pedagoglar va boshqa mutaxassislarning o‘zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Oila bola hayotidagi dastlabki tarbiya maskani bo‘lib, uning dunyoqarashi, xulq-atvori, muloqot ko‘nikmalari va atrofdagilarga munosabati, avvalo, oilaviy muhitda shakllana boshlaydi. Ayniqsa, rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlari bo‘lgan bolalarni

tarbiyalashda ota-onalarning mehribonligi, sabr-toqati, pedagogik bilimlari va to‘g‘ri yondashuvi muhim o‘rin tutadi.

Nogironligi bo‘lgan bolani tarbiyalash faqat uning kundalik ehtiyojlarini qondirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon bolaning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil harakat qilishga o‘rgatish, muloqotga kirishishiga yordam berish va jamiyat hayotida ishtirok etishiga sharoit yaratishni ham o‘z ichiga oladi.

Ayrim oilalarda bolaning rivojlanish xususiyatlari sababli ortiqcha xavotir, uni boshqalardan ajratib qo‘yish yoki barcha ishlarini uning o‘rniga bajarish holatlari kuzatilishi mumkin. Bunday yondashuv bolaning mustaqillik va ijtimoiy faollik ko‘nikmalarini egallash imkoniyatlarini cheklashi ehtimoli bor. Shu sababli ota-onalarga pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatish, ularda farzand tarbiyasiga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish dolzarb masalalardan biridir.

Maqolaning maqsadi — oilada nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalashning pedagogik va psixologik xususiyatlarini tahlil qilish hamda tarbiya jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqolani tayyorlashda pedagogik-psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Oilada nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalashning pedagogik asoslari

Oila bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bola dastlabki ijtimoiy tajribani ota-onasi, aka-ukalari, opa-singillari va boshqa oila a’zolari bilan munosabatlari orqali egallaydi. Shu sababli oiladagi tarbiya usullari bolaning kelajakdagi xulq-atvori, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va atrofdagilar bilan munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalashda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Har bir bolaning bilish faoliyati, nutqiy rivojlanishi, harakat imkoniyatlari, hissiy holati va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalari turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning

uchun barcha bolalarga bir xil talab qo‘yish yoki ularning rivojlanishini boshqa bolalar bilan taqqoslash to‘g‘ri yondashuv hisoblanmaydi.

Pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan tarbiya bolaning mavjud imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishga qaratilishi lozim. Masalan, bola mustaqil kiyinishda qiynalsa, ota-ona uning barcha ishlarini bajarib berish o‘rniga, kiyinish jarayonini kichik bosqichlarga ajratib, har bir harakatni o‘rgatishi mumkin. Dastlab bolaning yordamga ehtiyoji yuqori bo‘lishi tabiiy, ammo muntazam mashq va rag‘batlantirish orqali ayrim harakatlarni mustaqil bajarish ko‘nikmasi shakllanishi mumkin.

Oilaviy tarbiyaning asosiy tamoyillaridan biri — bolaga hurmat bilan munosabatda bo‘lishdir. Nogironligi bo‘lgan bola ham o‘z fikri, hissiyoti, qiziqishlari va ehtiyojlariga ega shaxsdir. Uning fikrini tinglash, tanlov qilishiga imkon berish va kichik yutuqlarini qadrlash o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

Oilada bolaning yoshiga va imkoniyatlariga mos ravishda muayyan vazifalarni bajarishiga sharoit yaratish muhim. Masalan, o‘yinchoqlarini yig‘ishtirish, shaxsiy buyumlarini joyiga qo‘yish yoki oddiy uy yumushlarini bajarishda qatnashish orqali bolada mas’uliyat va mustaqillik ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

2. Oilaviy psixologik muhitning bola rivojlanishiga ta’siri

Oiladagi psixologik muhit bolaning hissiy barqarorligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va atrofdagilar bilan munosabatlariga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat, samimiy muloqot va qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan oilada bola o‘zini xavfsiz his etishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Nogironligi bo‘lgan farzand tarbiyasi ota-onalardan katta sabr-toqat va mas’uliyat talab qilishi mumkin. Ayrim ota-onalar farzandining kelajagi, ta’lim olishi, mustaqil hayot kechirishi yoki jamiyat tomonidan qabul qilinishi haqida xavotirlanadilar. Bunday holatlarda oilaga psixologik va pedagogik yordam ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega.

Ota-onaning hissiy holati farzand bilan kundalik munosabatlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Doimiy xavotir, haddan

tashqari nazorat yoki boladan yuqori natijalarni kutish tarbiya jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Aksincha, bolaning imkoniyatlarini real baholash, uning yutuqlarini e’tirof etish va qiyinchiliklarga sabr bilan yondashish ijobiy muhitni shakllantiradi.

Oilada bolaning hissiy ehtiyojlariga e’tibor berish zarur. Bola o‘z his-tuyg‘ularini so‘z bilan ifodalay olmasa ham, imo-ishora, yuz ifodasi yoki xatti-harakatlari orqali o‘z holatini bildirishi mumkin. Ota-onalar ushbu belgilarni tushunishga harakat qilishlari va bolaning muloqot qilish usullarini hurmat qilishlari lozim.

Bolaning boshqa tengdoshlari bilan muloqot qilishiga imkon berish ham muhimdir. Oilaviy sayrlar, qarindoshlar bilan uchrashuvlar, tengdoshlari bilan o‘yinlar va jamoaviy tadbirlarda ishtirok etish uning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi.

3. Ota-onalarning pedagogik madaniyati va tarbiyaviy yondashuvlari

Nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalashda ota-onalarning pedagogik madaniyati alohida ahamiyatga ega. Pedagogik madaniyat ota-onalarning bola rivojlanishining xususiyatlarini tushunishi, tarbiyaviy usullardan to‘g‘ri foydalanishi, bolaning ehtiyojlarini hisobga olishi va mutaxassislar tavsiyalarini amaliyotga tatbiq eta olishini anglatadi.

Ota-onalar farzandining rivojlanish xususiyatlari haqida ishonchli ma’lumotlarga ega bo‘lishlari lozim. Buning uchun maxsus pedagog, psixolog, shifokor va boshqa tegishli mutaxassislar bilan maslahatlashish muhimdir. Har bir bolaning ehtiyojlari turlicha bo‘lgani sababli, tarbiyaviy yondashuv ham individual ravishda belgilanadi.

Samarali tarbiyada ijobiy rag‘batlantirish, ko‘rsatib o‘rgatish, vazifalarni kichik bosqichlarga ajratish, muntazam takrorlash va mustaqil harakat qilishga imkon berish kabi usullardan foydalanish mumkin. Bola biror vazifani mustaqil bajarsa yoki yangi ko‘nikmani egallashga urinsa, uning harakatini samimiy maqtov bilan qo‘llab-quvvatlash lozim.

Ayrim bolalar og‘zaki tushuntirishdan ko‘ra, harakatni amalda ko‘rish orqali yaxshiroq o‘rganadilar. Masalan, qo‘l yuvish, kiyinish

yoki buyumlarni joyiga qo'yish kabi kundalik faoliyatlarni ota-ona avval ko'rsatib, keyin bolaga bajarish imkonini berishi mumkin. Murakkab topshiriqlarni sodda bosqichlarga ajratish ularni o'zlashtirishni osonlashtiradi.

Ota-onalar farzandining rivojlanishini boshqa bolalar bilan taqqoslamasliklari zarur. Har bir kichik yutuq bolaning shaxsiy rivojlanishidagi muhim qadam sifatida baholanishi kerak.

4. Mustaqillik va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish

Nogironligi bo'lgan bolani hayotga tayyorlashda mustaqillik va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish muhim o'rin tutadi. Ushbu ko'nikmalar bolaning kundalik hayotda ishtirok etishi, atrofdagilar bilan muloqot qilishi va o'z ehtiyojlarini imkon qadar mustaqil qondirishiga yordam beradi.

Mustaqillikni shakllantirish, avvalo, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalaridan boshlanadi. Bunga kiyinish, ovqatlanish, qo'l yuvish, shaxsiy gigiyenaga rioya qilish va buyumlarini tartibga keltirish kabi faoliyatlar kiradi. Ko'nikmalarni o'rgatishda bolaning nimalarni mustaqil bajara olishini aniqlash, vazifani kichik bosqichlarga ajratish, zarur yordam ko'rsatish va yordamni asta-sekin kamaytirish maqsadga muvofiq.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ham oilaviy tarbiyaning muhim yo'nalishidir. Bola o'z fikri va ehtiyojlarini og'zaki nutq, imo-ishora, rasmlar yoki muqobil muloqot vositalari yordamida ifodalashi mumkin. Ota-onalar farzandining muloqot usulini qabul qilishlari va uning boshqalar bilan aloqa o'rnatishiga sharoit yaratishlari kerak.

Ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirishda oilaviy tadbirlar, tengdoshlar bilan o'yinlar, sayrlar va jamoat joylarida qatnashish muhim ahamiyatga ega. Bolaga salomlashish, navbat kutish, yordam so'rash va boshqalarning shaxsiy chegaralarini hurmat qilish kabi ko'nikmalarni o'rgatish mumkin.

Mustaqillik barcha ishlarni mutlaqo yordamsiz bajarish degani emas. Zarur hollarda yordam so'rash, o'z ehtiyojlarini tushuntirish

va mavjud imkoniyatlardan foydalanish ham mustaqil hayot ko‘nikmalarining tarkibiy qismidir.

5. Maxsus pedagog va oila hamkorligining ahamiyati

Nogironligi bo‘lgan bolalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda oila va ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlik muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Bola maktabda egallagan ko‘nikmalarini oilada mustahkamlashi, oilada o‘rganayotgan harakatlarini esa ta’lim jarayonida qo‘llashi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berish bilan bog‘liq normativ-huquqiy hujjatlar tasdiqlangan. Mazkur yo‘nalishda ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi muhimdir.

Maxsus pedagog bolaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik ishlarni tashkil etish, ta’lim jarayonini moslashtirish va ota-onalarga bolani qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berishda ishtirok etadi. Oila esa bolaning uy sharoitidagi xulq-atvori, qiziqishlari va kundalik faoliyatidagi o‘zgarishlar haqida mutaxassisga ma’lumot berishi mumkin.

Hamkorlik individual maslahatlar, ota-onalar uchun seminar va suhbatlar, uyda bajariladigan rivojlantiruvchi mashqlar bo‘yicha tavsiyalar hamda bolaning rivojlanishidagi yutuqlarni birgalikda muhokama qilish orqali amalga oshiriladi. Hamkorlikning samaradorligi uchun o‘zaro ishonch, hurmat va bolaning manfaatlarini ustuvor qo‘yish zarur.

Zarur hollarda maxsus pedagog psixolog, logoped, shifokor va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi mumkin. Bunda har bir mutaxassis o‘z kasbiy vakolati doirasida faoliyat olib boradi.

6. Oilada tarbiyalashda uchraydigan muammolar va ularning yechimlari

Oilada nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalash jarayonida ota-onalarning pedagogik bilimlari yetishmasligi, haddan tashqari g‘amxo‘rlik, bolaning ijtimoiy muhitdan chetda qolishi, oiladagi

hissiy zo‘riqish va oila bilan ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi kabi muammolar uchrashi mumkin.

Birinchi muammoni hal etish uchun ota-onalar bilan tushuntirish ishlari olib borish, individual maslahatlar tashkil etish va sodda amaliy tavsiyalar berish maqsadga muvofiq. Haddan tashqari g‘amxo‘rlik holatida esa bolaning imkoniyatiga mos vazifalarni mustaqil bajarishiga sharoit yaratish lozim.

Bolaning ijtimoiy muhitdan chetda qolishining oldini olish uchun uning ehtiyojlariga mos va xavfsiz sharoitlarda tengdoshlari bilan muloqot qilishi hamda jamoaviy tadbirlarda qatnashishi qo‘llab-quvvatlanishi kerak. Oiladagi hissiy zo‘riqishni kamaytirishda vazifalarni o‘zaro taqsimlash, yaqinlarning ko‘magidan foydalanish va zarur hollarda psixologik maslahat olish foydali bo‘lishi mumkin.

Oila va ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish uchun muntazam suhbatlar o‘tkazish, bolaning yutuqlarini muhokama qilish va umumiy tarbiyaviy maqsadlarni belgilash zarur. Barcha tavsiyalar bolaning manfaatlari, individual ehtiyojlari va oilaning real imkoniyatlarini hisobga olgan holda berilishi lozim.

Oilada nogironligi bo‘lgan bolalarni tarbiyalash jarayonini samarali tashkil etish uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Ota-onalarning maxsus pedagogik va psixologik bilimlarini oshirishga qaratilgan suhbat va maslahatlarni tashkil etish.
2. Bolaning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy maqsadlarni belgilash.
3. Kundalik hayotda mustaqil bajara oladigan vazifalarini bosqichma-bosqich ko‘paytirish.
4. Oilada ijobiy psixologik muhitni shakllantirish va bolani salbiy taqqoslashdan saqlanish.
5. Bolaning muloqot qilish va tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatish imkoniyatlarini kengaytirish.
6. Oila va maxsus pedagog o‘rtasida muntazam axborot almashuvini yo‘lga qo‘yish.

7. Bolaning rivojlanishidagi yutuqlarni qayd etib borish va samarali tarbiyaviy usullarni davom ettirish.

8. Zarur hollarda tegishli mutaxassislardan maslahat olish.

Oilada nogironligi bo‘lgan bolani tarbiyalash murakkab, ko‘p qirrali va uzluksiz pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi oilaviy muhit, ota-onalarning pedagogik madaniyati, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish va mutaxassislar bilan hamkorlikka bog‘liq.

Bolaga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo‘lish, uning qadr-qimmatini hurmat qilish, mustaqil harakat qilishiga imkon yaratish va mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish oilaviy tarbiyaning muhim yo‘nalishlaridir. Haddan tashqari g‘amxo‘rlik, bolaning imkoniyatlarini past baholash yoki uni tengdoshlaridan ajratish kabi yondashuvlardan saqlanish lozim.

Oila va maxsus pedagog o‘rtasidagi muntazam hamkorlik bolaning rivojlanishidagi yutuqlarni mustahkamlash, ta’lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va ularga mos yechimlar topishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish va bolalarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratish zarur.

Xulosa qilib aytganda, nogironligi bo‘lgan bolani oilada to‘g‘ri tarbiyalashning asosiy maqsadi uning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqillikka intilishini qo‘llab-quvvatlash, muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish va jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga ko‘maklashishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-son «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori.

3. Выготский Л. С. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика, 1983.

4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017.

5. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health: Children & Youth Version (ICF-CY). — Geneva: WHO, 2007.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni korreksion ta'lim jarayonida ijtimoiy moslashtirishning pedagogika asoslari

Farmanova Shoxsanam Shodmon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni korreksion ta'lim jarayonida ijtimoiy moslashtirishning pedagogik asoslariga bag‘ishlangan. Boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashning didaktik modeli va innovatsion texnologiyalari (Team-Time, Termometr, Nutqiy topshiriqlar konstruksiyasi, Mnemotest, Artterapiya va h.k.) tahlil qilingan. Oila, maktab va mahalla hamkorligining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy rivojlanishida nuqson, oligofreniya, ijtimoiy moslashtirish, korreksion pedagogika, didaktik model, innovatsion texnologiyalar, Team-Time, Termometr, oila-maktab-mahalla hamkorligi.

Аннотация. Данная статья посвящена педагогическим основам социальной адаптации учащихся с интеллектуальными нарушениями в процессе коррекционного обучения. Анализируются психолого-педагогические характеристики учащихся начальной школы с интеллектуальными нарушениями, дидактическая модель и инновационные технологии подготовки их к социальной

жизни (Team-Time, Thermometer, Speech Task Construction, Mnemotest, Art Therapy и др.). Выявляется важность сотрудничества семьи, школы и соседского сообщества.

Ключевые слова: интеллектуальные нарушения, олигофрения, социальная адаптация, коррекционная педагогика, дидактическая модель, инновационные технологии, Team-Time, Thermometer, сотрудничество семьи, школы и соседского сообщества.

Abstract. This article focuses on the pedagogical foundations for the social adaptation of students with intellectual disabilities within the process of correctional education. It analyzes the psychological and pedagogical characteristics of primary-grade students with intellectual disabilities, as well as the didactic model and innovative technologies (such as Team-Time, Thermometer, construction of speech-based tasks, Mnemotest, art therapy, etc.) used to prepare them for social life. The importance of collaboration between the family, the school, and the local community (mahalla) is also highlighted.

Keywords: intellectual disability, oligophrenia, social adaptation, correctional pedagogy, didactic model, innovative technologies, Team-Time, Thermometer, family-school-community collaboration.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida nogironlikning kelib chiqishi, tabiati va jiddiylik darajasidan qat'i nazar, fuqaro o‘z tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga ega ekanligi, sifatli ta'lim olishi, kasb-hunar egallashini ta'minlashga hamda ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda faol shaxs sifatida tayyorlashga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi ta'lim modellari joriy etilmoqda. Bu borada 1975-yil BMT tomonidan "Nogiron shaxslar huquqlari to‘g‘risida"gi Deklaratsiyasi, Nogironlarni ijtimoylashtirish fondi, Imkoniyati cheklangan bolalar ota-onalari uyushmasi (NBOU) ta'sis etilgan. YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan qabul qilingan "Jamoatchilik Asosidagi Reabilitatsiya (JAR) bo‘yicha yo‘riqnoma"da

nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta'lim olishi, turli sohalarda o‘qish imkoniyatlariga ega bo‘lishi, o‘z salohiyatlaridan to‘la foydalanib, g‘urur va qadr-qimmatini oshirishi, jamiyatning faol a'zosiga aylanishiga erishish hamda ularda ijtimoiy faollik motivatsiyasini intensiv rivojlantirish bo‘yicha amaliy ishlar tatbiq etilmoqda.

Jahonda nogironlarni ijtimoiy hayotga integratsiyalash va ularni kasb-hunarga o‘rgatishda "oqilona qulayliklar" yaratish, formal va noformal ta'lim tizimini joriy qilish, innovatsion hamda variativ texnologiyalarni aniqlash, tanlash va amaliyotga samarali joriy etish bo‘yicha muhim ilmiy-Bitiruv malakaviy ish ishlari amalga oshirilmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy moslashtirishning korreksion pedagogik xususiyatlari, metodik tizimi, pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish ta'lim muassasalarida o‘quvchilarni kasbga o‘rgatish, mustaqil hayot uchun zarur bilim va ko‘nikmalar asosida takomillashtirish, shaxsga yo‘naltirilgan, variativ yondashuvlar, aqli zaif bolalarni ta'limning dastlabki davrida ijtimoiy hayotga tayyorlashga doir pedagogik, metodik, korreksion ishlarni samarali tashkil etish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha ilmiy Bitiruv malakaviy ishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda nogironligi bo‘lgan bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etishning huquqiy-me'yoriy asoslari mustahkamlanmoqda. "Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Natijada, jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazariga ega shaxs sifatida tarbiyalash imkoniyatlari kengayadi.

Bugungi kunda aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotga tayyorligini o‘rganishga hamda mazkur bolalarning atrof olamda harakatlanishi, narsa buyumlardan foydalanishi, predmetlarning nomi, belgilarini bilishi va o‘zlashtirganlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llashlarini o‘rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari mazmuni ishlab chiqildi. Dastlab amaliyotda samarali qo‘llanilib kelinayotgan

an'anaviy metodlardan ham foydalanish maqsadga muvofiqligi bois, ularni o‘rganish va samarador deb topilgan usullaridan foydalanishga e'tibor qaratildi.

Aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotga tayyorlashda quyidagi metodlardan integrativ holda foydalanilgan:

1. Davriy kuzatish. Aqli zaif bolalar ijtimoylashuvini o‘rganishda bilvosita va bevosita kuzatish turlari ham samarali qo‘llaniladi. Bilvosita kuzatish pedagog tomonidan maqsad qilib olingan bo‘lsa, asosan, bolaning oilalari bilan yo‘lda yurishi, atrofdagilarga munosabati orqali amalga oshiriladi. Biroq amaliyotda bevosita kuzatib o‘rganish ko‘proq qo‘llaniladi. Pedagog, tarbiyachi yoki tekshiruvchi eksperimentator bolalarning turli xil faoliyatlarini tabiiy sharoitda tizimli tarzda kuzatadi. Bunda bolalarning xulq-atvorlari, xatti-harakatlariga doir xarakterli vaziyatlar qayd qilib boriladi. Kuzatishning davriyligiga e'tibor qaratildi. Chunki aqli zaif boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma'lum bir mavsumiy zo‘riqishlar kuchayganda kuzatuvlar orasidagi interval hamda bu jarayondagi yuzaga kelgan o‘zgarishlarni inobatga olish talab etiladi. Aynan shunday kuzatish o‘quvchining keyingi faoliyatlarida namoyon etadigan sifatlarini baholash imkonini kengaytiradi.

2. Ta'limiy eksperiment. Eksperiment metodi kuzatish metodiga nisbatan faol va tarkibli metod hisoblanadi. Kuzatish metodida aqli zaif bolalarning beqaror psixologik hatti-harakatida u yoki bu psixik jarayonni qayd qilish uchun muntazam e'tiborini bolaga qaratib yursa, eksperiment metodi esa mutlaqo buning aksidir. Eksperiment metodida o‘quvchidagi u yoki bu psixik jarayonga oid harakatlar yuzaga keladigan sharoitni tekshiruvchi psixologning, ya'ni eksperimentatorning o‘zi tashkil qiladi. Bunda eksperimentator o‘rganayotgan psixik jarayonlarni bolalarda bir necha marta yuzaga keltirib o‘rganadi.

Ta'limiy eksperiment metodi bolaning aqliy, nutqiy, jismoniy-fiziologik rivojlanishidagi dinamik o‘zgarishni aniqlash maqsadida qo‘llanildi. Mazkur metod tuzilishiga ko‘ra bir qancha qismli va qo‘shimcha vositalarga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Tekshirish

jarayonida quyidagi yordam turlaridan foydalanildi: ko‘rayotgan yoki pedagog tomonidan bajarilayotgan harakatni taqlid asosida bajarish, harakatni taqlid asosida takrorlayotganda hissiyotini sezdirish, nutqiy buyruqlarni tushunib bajarishga o‘rgatiladi.

3. Suhbat va "Bola yutuqlari portreti". Aqli zaif bolaning onasi bilan suhbat, asosan, quyidagi savollar asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir: bolada ushbu nuqsonning paydo bo‘lishiga oid savollar; bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirishishiga oid savollar; bolaning bolalar bilan o‘ynashiga oid savollar; maishiy hayot va salomatlikka oid savollar.

Aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotga tayyorligini kompleks ta'sir jarayonida o‘rganishda, "Bola yutuqlarining portreti" texnologiyasidan foydalanildi. Ushbu texnologiya oilalar bilan hamkorlikda olib borildi. Aynan mazkur texnologiya jarayonida psixologik metodlar integratsiyasiga tayyanildi. Ya'ni kuzatish, suhbat kabi metodlardan uyg‘un tarzda qo‘llanildi. Chunki aqli zaif bolalarda tez o‘zgaruvchan psixologik holat sababli pedagoglarning erishgan ta'limiy yutuqlari qisqa muddatda o‘z natijasini yo‘qotishi mumkin. Shunday paytlarda pedagoglarning ota-onalar bilan olib borgan suhbati asosida bola yutuqlarining portretini yaratish talab etiladi. Ushbu portret bolaning umumiy rivojlanishida tayanch mezon sifatida qo‘llaniladi, keyingi rivojlanish uchun reja tuzishga asos bo‘ladi.

4. Faoliyat mahsulotlarini o‘rganish. Aqli zaif bolalarga rasmlar taqdim etildi. Shtrixli, shablonli rasmlar berildi. Ularda meva va sabzavotlar rasmi aks etdi. Topshiriq: Chiziqlarni mos ranglarda ulang va mevalarni bo‘yang. Agar bolalar mevaga mos rang tanlamadan boshqa rangni tanlab chiziqlarni ulashga kirishsa, namuna rasm beriladi. Qara, olma qanday rangda bo‘lsa, shu rangni ol va chiziqlarni ulat topshirig‘i beriladi. Shu tarzda topshiriqlar murakkablashtiriladi.

Har bir bolaning bajargan ishlarini tahlil qilish ham ular haqida psixologik portret yaratish imkonini beradi. Faoliyat mahsulotlarini o‘rganish metodi haqida gap borar ekan, shuni aytish kerakki, aqli zaif bolalar ham katta odamlar singari doim ma'lum faoliyat bilan

mashg‘ul bo‘ladilar. Ko‘pincha aqli zaif bolalar faoliyatining mahsuloti ular chizgan rasmlarga, loy yoki plastilindan yasalgan narsaga qarab o‘rganiladi. Ko‘pincha bolalarning chizgan rasmlarida ular idrokining xususiyatlari va ongida yuzaga kelayotgan turli tasavvurlar hamda atroflaridagi narsa va hodisalarga bo‘lgan munosabatlarida o‘z ifodasini topadi.

5. Pedagoglar faoliyatini tahlil qilish. Bitiruv malakaviy ish jarayonida aqli zaif bolalarni ijtimoiy moslashtirishda pedagoglar faoliyatining aynan shu muammoga nechoqlik yo‘nalganligini o‘rganish ham muhim deb hisoblandik. Aqli zaif bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari pedagoglari va tarbiyachilarining aqli zaif bolalarni ijtimoiy moslashtirish bo‘yicha olib borayotgan metodik ishlarini tahlil qilish lozim degan xulosaga keldik.

Aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayoni shuni ko‘rsatadiki, bolalarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish pedagogik jarayonni to‘g‘ri tashkil etishga ta'sir etishi xususida pedagoglar, tarbiyachilarda yetarli ma'lumotlar mavjud emas. Shuning uchun biz aynan innovatsion yondashuvlar: artterapiya, ertak terapiya, "Nutqiy topshiriqlar konstruksiyasi", "Sensor quvvat mashqlari", "Shablonli instruksiya"lar kabi usullaridan foydalandik.

1. "Nutqiy topshiriqlar konstruksiyasi" ning mazmuni va olib borilishi. Bunda aqli zaif bolalarga biror ma'lumotni yetkazish bir necha bor takrorlashni taqozo etgani kabi ijtimoylashuvini o‘rganishda ham bu yondashuvga ehtiyoj tug‘iladi. Bolalarda ijtimoiy ko‘nikma va malakalarning shakllanganligini o‘rganishda nutqiy vaziyatning muntazam bir xilligiga e'tibor qaratildi. Chunki aqli zaif bolaning diqqati va xotirasining sustligi hamda inertligi bu yondashuvdan foydalanishga sabab bo‘ldi.

Masalan: "Olim juda odobli. Kuchli va chiroyli. Kattalarni ko‘rganda Olim nima deydi: ..... (assalomu alaykum)." Shu jumla qayta-qayta takrorlash orqali bola kattalarga salom berishni o‘rganadi. "Kuchli .... . U kimga yordam beradi. ..... ga." Bu vaziyatda bola uyida, hayotda o‘zgalarga yordam berish kerak ekan degan fikrni tushunib yetadi.

"Nutqiy topshiriqlar konstruksiyasi" aqli zaif boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijtimoiy moslashtirishda eng samarali usullardan deb topildi. U orqali hayot uchun zarur ko‘nikma va malakalarning kurtaklari tarkib topganligini baholash imkoniga ega bo‘linildi. Mazkur bolalarda shakllanishi lozim bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarga quyidagilar kiradi: o‘zini tanishi, ismini bilishi; kattalarga salom berishi; oddiy mehnat harakatlarini bajarishi; boshi, ko‘zi va boshqa tana a'zolarini jarohatlardan asrashi; hayvonlar, turli tashqi salbiy holatlar (chuqurliklar, rozetka, ariq, qattiq-shishali jismlar, dorilar, pichoq, issiq-qaynoq...)da o‘zini tutishi; oziq ovqatlarni tanishi va ularni tanovul qilishi; gigiyenik a'zolarni bilishi va ehtiyotkor bo‘lishi; yaqinlarini tanishi, begonalarga bilan gaplashmaslik.

2. "Artterapiya" sensor usullarga singdiriladi. Ular vositasida aqli zaif bolalarning nafaqat ijtimoylashuvini, balki bilish darajalarini o‘rganish imkoniyati mavjud. Buning uchun tarbiyachi aqli zaif bolalarga rasm yoki loy va plastilindan foydalanib, so‘ralgan vazifalarni bajarishni taklif qiladi. "Artterapiya"da bola qog‘ozda, xonada mo‘ljol oladi. Musiqi sadosi ostida harakatlanadi. Ohangga mos harakatlanib olishi kuzatiladi. Qo‘shiq eshitish orqali bolaning emotsional holati namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari "Artterapiya" aqli zaif bolalardagi qo‘zg‘aluvchanlikni mo‘tadillashtiradi. Natijada, bola bilan iliq suhbatlashish sharoiti yaratiladi.

3. "Team-Time" (Jamoaviy harakat) usuli. Bitiruv malakaviy ish asosida aqli zaif bolalarning ijtimoiy moslashtirishda jamoaviy harakatga asoslangan "Team-Time" usulini tatbiq etdik. Ushbu usul aqli zaif bolalar ijtimoiy moslashuvi darajasini kengroq o‘rganish imkonini berdi.

Pedagog bolalarga: "Bolalar bugun biz siz bilan non yopamiz. Buning uchun oldin bug‘doyni topamiz. Borganda yerda hech narsa yuq bo‘ladi. Voy, nega hech narsa yuq. Endi bug‘doy unib chiqishi uchun yerga don sepamiz." Shu tariqa aqli zaif bolalarning harakatlari, makonda mo‘ljol olishi, o‘rtog‘lariga munosabati, tarbiyachi topshirig‘ini tushunishi va albatta, mashg‘ulot yakunida jo‘rovuzlikda "Biz non pishirdik" deb so‘zlashishlari xatti-harakatlari kuzatiladi va sezdirilgan holda qayd qilib boriladi.

Jumladan, Dostonbek yakkama-yakka suhbatda yoki o‘quv faoliyatida o‘zini u qadar namoyon etmadi. "Team-Time" usuli asosida kuzatish jarayoni tashkil etilganda bu bolaning "yoyilib" o‘zini ko‘rsatishi sodir bo‘ldi. Hatto u qisqa-qisqa so‘zlarni, o‘rtog‘larini ismini aytishi kuzatildi. Bundan tashqari mazkur bolaning o‘rtog‘i Murodjonga yordam berishga harakat qilishi, qo‘lidan narsa tushib ketgan zahoti, unga olib berilgandan so‘ng "raxmat" deb munosabat bildirishi "Team-Time" ning samaradorligini asosladi. "Team-Time" yakunida barcha bolalar doira bo‘lib, jo‘rovuzlikda "Non pishdi-dasturxonga marhamat" deb aytishi va qarsaklar bilan bir-birini olqishlashi jarayonning bolalar uchun quvonchga aylanganidan dalolat beradi.

1. Pedagoglarning aqli zaif bolalarni ijtimoiy moslashtirishga oid faoliyatlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishlari uchun aqli zaif bolalarning psixologik barqaror emasliklari to‘sqinlik qilmoqda. Pedagoglarning aksariyati aqli zaif bolalarga xos bo‘lgan birlamchi nuqsonning holati va unga xos belgilarni (ko‘rinib turganini) anglab yetmoqdalar. Ular bolalarning diqqati tarqoqligi, ularning harakat tizimida ham yetishmovchiliklar borligi (ushlash, ko‘rsatish, biriktirish, bog‘lash, yelimlash...) ni tushungan holda ishlashga harakat qilmoqdalar. Biroq pedagoglar aqli zaif bolalarni o‘rganish uchun mos bo‘lgan metodik yondashuvlar, sensor rivojlantirish mashqlari, xotira mashqlari, artterapiya, turli bo‘shashtiruvchi (relaksatsiya-aqli zaif bolalarning ko‘pchiligida zo‘riqish, mavsumiy qo‘zg‘alishlar, kuchayib boruvchi affekt holatlari....) muolajalar haqida yetarli ma'lumotlarga ega emaslar.

2. Dars va mashg‘ulotlarda boshlang‘ich sinf aqli zaif bolalarni ijtimoiy moslashtirishga oid usullarni qo‘llashda bolalarning holatlari tez o‘zgarganligi sababli, turli faoliyatlar integratsiyasidan foydalanishga ehtiyoj kattaligi aniqlandi. Shuning uchun ham aqli zaif bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va ijtimoylashtirish usullarini optimallashtirgan holda integrativ qo‘llash kasbiy amaliyot uchun alohida shart ekanligini pedagoglar to‘liq anglab yetmayotganligi kuzatildi. Shuning uchun o‘rganuvchi tajriba-sinov ishlari bilan

parallel ravishda pedagoglarga integratsiya va uning imkoniyatlari haqida qisqacha metodik ish tajribalar almashish jarayoni tashkil etildi. Biroq kuzatish jarayonida pedagoglarning ushbu yondashuvdan foydalanishlariga qator to‘siqlar sabab bo‘ldi. Jumladan, "Dars va mashg‘ulot qanday rejalashtirilgan bo‘lsa, shunday o‘tish kerak" — degan fikr ustuvorlik qilmoqda. Aqli zaif bolalarning psixologik holati nechoqlik barqaror emasliklari tabiiy holat bo‘lsa-da, biroq pedagoglar o‘rganib qolingan va bir xillikka asoslangan qadamlar orqali jarayonni tashkil etmoqdalar. Bu esa, kutilgan natijalarni bermasligini kuchaytiradi. Chunki aqli zaif bolalarning holatlari shu sinf pedagoglariga ayon bo‘lib, mazkur pedagoglar shaxsan o‘zlari pedagogik jarayonni rejalashtirishi va har bir bola uchun mos yo‘lni tanlashi taqozo etiladi.

3. Pedagog-tarbiyachilarning axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari chegaralanganligi (axborot savodxonligini pastligi, moddiy jihozlarning yetishmasligi, kompyuter, proektor, elektron doska) kuzatildi. Ushbu holat tahlil qilinganda pedagoglar tomonidan qarshi fikrlar ham kuzatildi, ya'ni ular: "Axir bu bolalarni zo‘rg‘a bir joyga o‘tqazib, u-bu narsani ushlatib, kerakli topshiriqni bajartirib olsak, kompyuterni tushunmaydi baribir" — degan AKT va uning didaktik, psixologik, rivojlantiruvchi imkoniyatlari xususida tor fikrlarni bildirdilar.

4. Pedagoglarning aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotga o‘rganish jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalana olmasliklari aniqlandi.

5. Pedagoglar uchun aqli zaif bolalarni ijtimoiy moslashtirish jarayonini tashkil etish va natijalarni o‘rganishda mos usullarni qo‘llashga oid o‘quv-metodik manbalar bilan to‘la ta'minlanmaganliklari ularning o‘z ustilarida ishlashlari, ijodiy izlanishlari yo‘lidagi jiddiy to‘siqlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Har bir keltirilgan to‘siqlar va ularning sabablari poytaxtdan uzoqdagi hududlar va chekka tumanlarda yashab, faoliyat yurituvchi pedagoglarning yetarli darajada faollik ko‘rsatmasliklariga sabab bo‘lmoqda.

Rivojlantiruvchi ta'limning aqli zaif bolalarni ijtimoylashtirishga yo‘naltirilgan komponentlari quyidagilardan iborat:

- Kommunikativ: O‘quvchilar savollarni va murojaatlarni tushunishi, predmetlarning nomini va belgilarini anglagan holda ular (predmetlar anglatgan so‘zlar) yordamida muloqot qilishi, o‘zi va oilasi haqida so‘zlashi, jamoat joylarida "oltin so‘zlar" (assalomu alaykum, sog‘ligingiz yaxshimi, sizga katta raxmat. Minnatdorman v.b.)dan foydalanish, o‘z ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan ma'lumotni nutqiy ifodalash.

- Konstruktiv: O‘z-o‘ziga xizmat, predmetlarni ulash, bog‘lash, chizish, bo‘yash, kiyinish, yuvinish, ovqatlanish, gigiyena harakatlari, aytilgan topshiriqni ketma-ket bajarish.

- Tashkiliy: Kun tartibi bo‘yicha o‘z harakatlarini namoyon etish, tashqi ko‘rinishini nazorat qilish, o‘z ish o‘rinlarini tartibli saqlash.

- Refleksiv: O‘zini o‘zi tahlil qilish, namoyon qilish, faol bo‘lish, ehtiyojlarini bildirish, salomatligini nazorat qilish.

Jadvalda berilgan rivojlantiruvchi ta'limning komponentlari to‘liq ma'noda aqli zaif bolalar uchun ham taalluqlidir. Chunki, sanab o‘tilgan ko‘nikmalar mazkur toifa o‘quvchilar ijtimoylashuvida tayanch hisoblanadi. Shuning uchun mazkur komponent va unga ko‘ra shakllanishi lozim bo‘lgan ko‘nikmalar bizning Bitiruv malakaviy ishimizda o‘quvchilarni o‘rganish uchun tanlangan o‘quv-maishiy topshiriqlar mazmunini ishlab chiqishda asos sifatida tanlangan.

Biz o‘quv, tarbiyaviy va korreksion-pedagogik jarayonlarning uyg‘unlashishi quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim deb hisobladik:

- Tolerantlik — aqli zaif bolalar bilan ishlashga jalb etilgan pedagog va mazkur ta'limning boshqa ishtirokchilari tomonidan bolaning qanday bo‘lsa, shundayligicha qabul qilinishiga erishishni ko‘zda tutadi. Chunki aqli zaif bolani o‘rganishda va uni ijtimoiy moslashtirishda bir tomonlamalikdan qochish talab etiladi. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, aqli zaif bolaning mo‘tadil bo‘lmagan,

uzoq va qisqa muddat davom etib turuvchi zo‘riqish, qo‘zg‘aluvchanlik holatlari bolani o‘rganish va ijtimoiy moslashtirish jarayonining turli sharoitlarda kechishi lozimligini ko‘rsatadi.

- Shaxsga yo‘nalganlik — bu tamoyil o‘quv jarayonida har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olishni ko‘zda tutadi. Ya'ni ta'limning markazida bola va uning qiziqishlari hamda imkoniyatlari turadi. Bu holat aqli zaif bolani ijtimoylashtirish jarayonida metod va shakllarning qo‘shib olib borilishini keltirib chiqaradi.

- Qadriyatlilik tamoyili. Bu tamoyil o‘qitishda yetakchi g‘oyalarga tayyanish, o‘z kasbi va uning harakatlarini qadriyat darajasida tushunib ado etishni hamda o‘quvchini shaxs-fuqaro sifatida hurmat qilishni taqozo etadi. Mazkur tamoyilni amaliyotga joriy etish maqsadida biz amaliyotga boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarini ijtimoiy moslashtirish jarayonida pedagoglar, ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan rioya etilishi lozim bo‘lgan qoidalarni tavsiya etdik. Ular: aqli zaif bolani ijtimoiy moslashtirishda xolislik, obyektivlik qoidasi, ya'ni o‘qitish, tarbiyalash hamda ma'lum muammolarni korreksiyalashda bola uchun tabiiy holatni yuzaga keltirish; aqli zaif bolaning moslashuvi kundalik vaziyatlarda kenroq namoyon bo‘lishi sababli, kompleks ta'sir sharoiti va metodlarini tanlashda bolaning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish qoidasi; aqli zaif bolaning moslashuvchanligini, ayniqsa o‘z-o‘zini namoyon qilishini kuchaytirishda uning faoliyatini, vazifalarni bajarishga oid elementar uquvlarini e'tiborga olish qoidasi.

1. Boshlang‘ich sinf aqli zaif o‘quvchilarni ijtimoiy moslashtirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari insonparvarlik, huquqiy tendensiyalar hamda rivojlantiruvchi ta'limning kommunikativ, konstruktiv, tashkiliy, refleksiv komponentlarini korreksion ta'lim amaliyoti bilan uyg‘unlashtirish tamoyillarini joriy yetish asosida aniqlashtirildi.

2. O‘quvchilarni ijtimoiy moslashtirishning muammoli, loyihaviy texnologiyalari, tolerantlik, shaxsga yo‘nalganlik,

qadriyatlilik tamoyillariga asoslangan kompleks ta'sirni elementar kasbiy bilimlarni aqli zaif bolalarda qo‘llash asosida takomillashtirildi.

3. Aqli zaif o‘quvchilarni ijtimoiy moslashtirishning innovatsion texnologiyalari samaradorligi tajriba sinflardagi bolalarning aqli bolalar ijtimoiy moslashuvining yuqori darajasida namoyon bo‘ladi. Natijalarning miqdoriy va sifat bo‘yicha tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular amaliyotda qo‘llaniladigan chizmachilik asboblarining maqsadlarini yaxshiroq tushunadilar. Bolalar ko‘pincha amaliy faoliyatda ularda yaxshiroq shakllarni olish uchun foydalanadilar, ularni chizma-grafik ishlarni bajarishda to‘g‘ri qo‘llaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi O‘RQ-641-son "Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida"gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son "Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860 son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan

bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori.

7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida"gi Qarori.

8. Mo'minova L.R. va boshqalar. Maxsus psixologiya. – Toshkent. 2013.

9. Mamedov K., Sagatov A., Pulatova P. «Oligofrenopedagogika asoslari». – Toshkent.: O'qituvchi. 1994.

10. Mamedov K., Shoumarov G‘., "Aqli zaif bolalar oila psixologiya" – T.: O'qituvchi. 1994.

11. Pulatova P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika.). – T., Adabiyot va san'at, 2005.

12. Mo'minova L.R., Shomaxmudova R. Sh. Imkoniyati cheklangan bolalarni individual korreksion-rivojlantirish dasturining metodik asoslari. –T.: "Razzoqov O.J. bosmaxonasi", 2007.

13. A.A.Rean. Ijtimoiy moslashuv modeli. Ijtimoiy psixologiya.

14. L.S.Vigotskiy. Madaniy-tarixiy yondashuv va shaxs rivojlanishi.

15. U.Bronfenbrennerning Ekologik tizimlar nazariyasi.

16. Ye.F.Kozina. Psixologik o‘rganish jarayoni va bolalar ijtimoiy muhitga moslashishi.

17. V.I.Loginova, S.A.Kozlova. Maktabgacha pedagogika va bolalarni ijtimoylashtirish metodikasi.

18. BMT tomonidan 1975-yilda "Nogiron shaxslar huquqlari to‘g‘risida"gi Deklaratsiyasi.

19. YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan qabul qilingan "Jamoatchilik Asosidagi Reabilitatsiya (JAR) bo‘yicha yo‘riqnoma".

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari

Subxonqulova Nasiba Mustafoqulovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari, o‘ziga xos xususiyatlari va samarali metodlari yoritilgan. Ushbu toifadagi bolalarning bilish faoliyati, tafakkuri, idroki, xotirasi, diqqati va nutqiy rivojlanishidagi individual farqlarni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli vaziyatlar yaratish, didaktik o‘yinlar, amaliy topshiriqlar, ko‘rgazmali vositalar, bosqichma-bosqich yordam ko‘rsatish hamda mustaqil faoliyatni rag‘batlantirish orqali fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada pedagog, ota-ona va maxsus mutaxassislar hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, mustaqil fikrlash, maxsus pedagogika, oligofrenopedagogika, bilish faoliyati, tafakkur, muammoli vaziyat, didaktik o‘yin, ko‘rgazmali ta’lim, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы, особенности и эффективные методы развития навыков самостоятельного мышления у детей с интеллектуальными нарушениями. Анализируются вопросы организации образовательного процесса с учетом индивидуальных различий в познавательной деятельности, мышлении, восприятии, памяти, внимании и развитии речи у данной категории детей. Также раскрываются возможности развития мыслительных навыков посредством создания проблемных ситуаций, дидактических игр, практических заданий, наглядных пособий, поэтапной помощи и стимуляции самостоятельной деятельности. В статье обосновывается важность

сотрудничества между педагогами, родителями и специалистами-дефектологами.

Ключевые слова: дети с интеллектуальными нарушениями, самостоятельное мышление, специальная педагогика, олигофренопедагогика, познавательная деятельность, мышление, проблемная ситуация, дидактическая игра, визуальное образование, индивидуальный подход, инклюзивное образование.

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological foundations, specific characteristics, and effective methods for fostering independent thinking skills in children with intellectual disabilities. It analyzes the organization of the educational process, taking into account individual differences in the cognitive activity, thinking, perception, memory, attention, and speech development of children in this category. Furthermore, the article explores opportunities for developing thinking skills through the creation of problem-based situations, the use of didactic games, practical assignments, and visual aids, as well as through the provision of scaffolded support and the encouragement of independent activity. The importance of collaboration between educators, parents, and specialized professionals is also substantiated.

Keywords: children with intellectual disabilities, independent thinking, special education, oligophrenopedagogy (pedagogy for children with intellectual disabilities), cognitive activity, thinking, problem-based situation, didactic game, visual education, individual approach, inclusive education.

Kirish

Bugungi kunda maxsus ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta’minlash va mustaqil hayot kechirishga tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda bolalarning bilim olishi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlashi, vaziyatni tahlil qilishi, muammoning yechimini izlab topishi va o‘z qarorini bildira olishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda bilish faoliyatining ayrim tarkibiy qismlari o‘ziga xos tarzda rivojlanishi mumkin. Jumladan, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish, predmetlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, umumlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish va o‘z faoliyatini mustaqil rejalashtirishda qiyinchiliklar kuzatilishi ehtimol. Biroq bu holat ushbu bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish imkoniyati mavjud emasligini anglatmaydi. Aksincha, to‘g‘ri tanlangan pedagogik metodlar, muntazam mashg‘ulotlar va individual yondashuv orqali ularning bilish faolligini qo‘llab-quvvatlash mumkin.

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish bolaning faqat o‘quv topshiriqlarini bajarishiga emas, balki kundalik hayotda o‘z ehtiyojlarini ifodalashi, tanlov qilishi, oddiy muammolarni hal etishi va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli mazkur masalani maxsus pedagogika nuqtayi nazaridan o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

1. Mustaqil fikrlash tushunchasi va uning pedagogik ahamiyati

Mustaqil fikrlash — insonning mavjud bilim va tajribalariga tayangan holda vaziyatni anglash, ma’lumotlarni taqqoslash, muammoni aniqlash, yechim variantlarini ko‘rib chiqish va o‘z imkoniyatlariga mos qaror qabul qilish faoliyatidir. Mustaqil fikrlash jarayonida tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalari ishtirok etadi.

Bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari birdaniga shakllanmaydi. Ular kundalik faoliyat, o‘yin, muloqot, amaliy mashqlar va ta’lim jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanadi. Dastlab bola kattalarning ko‘rsatmasi va yordami bilan topshiriqni bajaradi, keyinchalik o‘rgangan usullaridan foydalanib, vazifani qisman yoki to‘liq mustaqil bajarishga o‘tadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda topshiriqning tushunarliligi, amaliy ahamiyati va bolaning imkoniyatlariga mosligi muhimdir. Masalan, predmetlarni rangi, shakli yoki hajmiga qarab guruhlash, rasmlar ketma-ketligini tiklash, yetishmayotgan predmetni topish, sodda

kundalik muammolarga yechim izlash kabi mashqlar bolani fikrlashga undaydi.

Mustaqil fikrlashning shakllanishi quyidagi ko‘nikmalarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- predmet va hodisalarning muhim belgilarini aniqlash;
- ikki yoki undan ortiq predmetni taqqoslash;
- o‘xshash va farqli jihatlarni ajratish;
- predmetlarni muayyan belgi asosida guruhlash;
- sodda sabab-oqibat munosabatlarini tushunish;
- muammoni hal qilish uchun bir nechta variantni ko‘rib chiqish;
- o‘z tanlovini so‘z, imo-ishora yoki boshqa qulay vosita orqali ifodalash;
- topshiriqni bajarish natijasini tekshirish va xatosini tuzatishga harakat qilish.

Ushbu ko‘nikmalar bolaning yoshiga, rivojlanish xususiyatlariga va individual ta'lim ehtiyojlariga mos ravishda shakllantirilishi lozim.

2. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bilish faoliyati xususiyatlari

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bilish faoliyatida o‘ziga xos xususiyatlar kuzatilishi mumkin. Biroq ularning namoyon bo‘lish darajasi har bir bolada turlicha bo‘ladi. Shuning uchun pedagogik ishlarni tashkil etishda bolaga faqat tashxis asosida yondashish emas, balki uning amaldagi qobiliyatlari, qiziqishlari va rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olish zarur.

Idrokning rivojlanishi. Ayrim bolalar predmetning asosiy belgilarini ajratishda, shakl va rangni farqlashda yoki bir nechta belgini bir vaqtda hisobga olishda qiynalishi mumkin. Bunday vaziyatlarda real predmetlar, rasmlar, shaklli kartochkalar va amaliy ko‘rsatmalardan foydalanish foydali.

Diqqatning xususiyatlari. Ba'zi bolalarda diqqatni uzoq vaqt bir faoliyatga qaratish yoki bir topshiriqdan ikkinchisiga o‘tish qiyinlashishi mumkin. Shu sababli topshiriqlar qisqa, aniq va izchil

berilishi, zarur hollarda tanaffuslar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Xotira jarayonlari. Yangi ma’lumotni eslab qolish va uni boshqa vaziyatda qo‘llash uchun ko‘proq takrorlash hamda amaliy mustahkamlash talab etilishi mumkin. O‘rganilgan materialni turli faoliyatlarda qayta qo‘llash bilimning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Tafakkur faoliyati. Umumlashtirish, mavhum tushunchalarni anglash, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash va muammoni mustaqil hal etishda qo‘shimcha ko‘mak zarur bo‘lishi mumkin. Shuning uchun mavhum tushunchalarni tushuntirishda real predmetlardan, sodda misollardan va hayotiy vaziyatlardan boshlash tavsiya etiladi.

Nutq va muloqot. Ayrim bolalar o‘z fikrini so‘z bilan ifodalashda qiynalishi mumkin. Bunday holatlarda ularga rasm, predmet, imo-ishora yoki muqobil kommunikatsiya vositalari orqali tanlovini bildirish imkoniyatini berish lozim. Fikrni ifodalash shakli mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini baholashga to‘sqinlik qilmasligi kerak.

Mazkur xususiyatlarni hisobga olish ta’lim jarayonini bolaga moslashtirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini izchil rivojlantirishga yordam beradi.

3. Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning asosiy pedagogik tamoyillari

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish muayyan pedagogik tamoyillarga asoslanishi zarur.

Individual yondashuv. Har bir bolaning bilim darajasi, rivojlanish sur’ati, qiziqishi va yordamga bo‘lgan ehtiyoji hisobga olinadi. Bir bola topshiriqni rasmlar asosida bajarsa, boshqasiga real predmetlar yoki qo‘shimcha ko‘rsatma zarur bo‘lishi mumkin.

Izchillik va bosqichma-bosqichlik. Topshiriqlar sodda faoliyatdan murakkabroq faoliyatga qarab tashkil etiladi. Masalan, avval predmetlarni bir belgi asosida ajratish, keyin ikki belgini hisobga olish, so‘ngra predmetlarni mustaqil guruhlashga o‘tish mumkin.

Ko‘rgazmalilik. Ko‘rgazmali vositalar bolaga topshiriq mazmunini tushunish va predmetlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlashda yordam beradi. Real predmetlar, rasmlar, belgilar va amaliy namoyishlar ta’lim jarayonini tushunarli qiladi.

Faollik va mustaqillik. Pedagog barcha vazifalarni bolaning o‘rniga bajarmasligi kerak. Buning o‘rniga bolaga o‘zi bajarishi mumkin bo‘lgan harakatlarni amalga oshirish, tanlov qilish va yechim topish imkoniyati beriladi.

Rag‘batlantirish. Bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish, harakatini qo‘llab-quvvatlash va xatolarni o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Hayot bilan bog‘liqlik. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bolaning kundalik hayotida uchraydigan vaziyatlarga asoslanishi kerak. Masalan, kiyim tanlash, o‘quv qurollarini tartibga solish, kerakli predmetni topish yoki oddiy xarid jarayonida tanlov qilish kabi faoliyatlardan foydalanish mumkin.

4. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishning samarali metod va usullari

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda bir-birini to‘ldiruvchi turli pedagogik metodlardan foydalanish mumkin.

Muammoli vaziyat yaratish metodi. Bolaga yechim talab qiladigan sodda vaziyat taqdim etiladi. Masalan, rasmda yomg‘ir yog‘ayotgani tasvirlangan bo‘lsa, “Ko‘chaga chiqish uchun nima kerak?” degan savol beriladi. Bola soyabon yoki yomg‘irpo‘shni tanlaydi va imkoniyatiga qarab o‘z tanlovini izohlaydi. Bunda maqsad yagona javobni yodlatish emas, balki vaziyatni anglash va mos yechim tanlashni rivojlantirishdir.

Taqqoslash metodi. Bolaga ikkita predmet ko‘rsatiladi va ularning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash so‘raladi. Masalan, olma va nokni rangi, shakli, ta’mi yoki foydalanish xususiyatlari bo‘yicha taqqoslash mumkin. Dastlab pedagog savollar orqali yordam beradi, keyinchalik yordam kamaytiriladi.

Guruhlash va tasniflash metodi. Predmetlar umumiy belgilariga qarab guruhlarga ajratiladi. Masalan, o‘yinchoqlarni,

kiyimlarni, idishlarni yoki transport vositalarini alohida guruhlash topshirig‘i beriladi. Keyingi bosqichda bola guruhlash mezonini mustaqil tanlashi mumkin.

Savol-javob metodi. “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Boshqacha yo‘l bilan bajarish mumkinmi?” kabi savollar bolaning fikrlash faoliyatini rag‘batlantiradi. Savollar bolaning tushunish darajasiga mos, qisqa va aniq bo‘lishi zarur. Javobni ifodalash uchun yetarli vaqt beriladi.

Amaliy faoliyat metodi. Konstruktor yig‘ish, shakllardan tasvir yaratish, buyumlarni maqsadga muvofiq joylashtirish, oddiy pazllarni yig‘ish va amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida bola rejalashtirish, sinab ko‘rish va natijani tekshirishga o‘rganadi.

Didaktik o‘yinlar. O‘yinlar bolalarning qiziqishini oshirish va bilish faolligini rag‘batlantirishga yordam beradi. “Ortiqchasini top”, “Nima o‘zgardi?”, “Rasmni davom ettir”, “Nima uchun kerak?”, “Muammoning yechimini top” kabi o‘yinlar mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘llanishi mumkin.

Modellashtirish metodi. Muayyan vaziyat yoki hodisa rasmlar, belgilar va sodda sxemalar orqali ifodalanadi. Masalan, ertalab maktabga tayyorlanish jarayonini ketma-ket rasmlar yordamida joylashtirish bolada harakatlar izchilligini anglash va rejalashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

5. Bosqichma-bosqich yordam berish orqali mustaqillikni rivojlantirish

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagogik yordamning to‘g‘ri tashkil etilishi alohida ahamiyatga ega. Haddan tashqari ko‘p yordam bolaning mustaqil harakat qilish imkoniyatini cheklashi mumkin. Aksincha, zarur yordamni bermaslik topshiriqni tushunmaslik va faoliyatdan voz kechishga olib kelishi ehtimol.

Shuning uchun yordamni bolaning ehtiyojiga qarab bosqichma-bosqich kamaytirish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqichda pedagog topshiriqni tushuntiradi va bajarish usulini namoyish etadi. Ikkinchi bosqichda bola pedagog bilan birgalikda harakat qiladi. Uchinchi bosqichda rasm, belgi yoki qisqa og‘zaki ko‘rsatma kabi tayanchlardan foydalaniladi. To‘rtinchi

bosqichda bola topshiriqni mustaqil bajarishga harakat qiladi. Beshinchi bosqichda esa o‘zlashtirilgan ko‘nikmani boshqa vaziyatda qo‘llash imkoniyati yaratiladi.

Masalan, bola rangli shakllarni guruhlashni o‘rganayotgan bo‘lsa, dastlab pedagog qizil va ko‘k shakllarni ajratib ko‘rsatadi. Keyin bola bilan birgalikda guruhlash bajariladi. So‘ngra bola faqat qisqa ko‘rsatma asosida shakllarni ajratadi. Yakunda unga turli shakllar orasidan rangiga qarab mustaqil guruhlash vazifasi beriladi.

Bu jarayonda bolaning topshiriqni qanday bajarayotgani, qaysi yordamga ehtiyoj sezayotgani va qachon mustaqil harakat qila boshlayotgani kuzatib boriladi. Pedagog bolaning o‘rniga javob bermasdan, uning fikrlashiga imkon beradigan savol va ko‘rsatmalardan foydalanishi kerak.

6. Amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish namunalari

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar kundalik hayotga yaqin, tushunarli va bolaning imkoniyatlariga mos bo‘lishi lozim.

1-mashg‘ulot. “Ortiqcha predmetni top”

Maqsad: predmetlarning muhim belgilarini aniqlash va guruhlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Jihozlar: olma, nok, sabzi va banan tasvirlangan kartochkalar.

Bajarish tartibi: bola rasmlarni ko‘rib chiqadi va qaysi predmet boshqalardan farq qilishini aniqlaydi. Masalan, sabzini mevalardan farqlashi mumkin. Pedagog “Nima uchun sabzini tanlading?” deb so‘raydi. Bola og‘zaki, imo-ishora yoki boshqa qulay usul bilan javob berishi mumkin.

Kutiladigan natija: predmetlarni umumiy belgilariga ko‘ra ajratish va tanlovini izohlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

2-mashg‘ulot. “Muammoga yechim top”

Maqsad: kundalik hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish.

Jihozlar: yomg‘ir, soyabon, quyosh, bosh kiyim va boshqa predmetlar tasvirlangan kartochkalar.

Bajarish tartibi: bolaga “Tashqarida yomg‘ir yog‘moqda. Sayrga chiqish uchun nimalar kerak?” degan vaziyat taqdim etiladi. Bola

mos predmetni tanlaydi. Keyin boshqa vaziyat taklif qilinadi: “Havo issiq bo‘lsa, qanday kiyim tanlash mumkin?”

Kutiladigan natija: vaziyatni anglash, mos vositani tanlash va sodda sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish.

3-mashg‘ulot. “Hikoyani davom ettir”

Maqsad: mantiqiy izchillik va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Jihozlar: uch yoki to‘rtta ketma-ket rasm.

Bajarish tartibi: bolaga voqea aks etgan rasmlar aralashtirib beriladi. U rasmlarni tartibga soladi va voqeani hikoya qilishga harakat qiladi. Zarur bo‘lsa, pedagog “Avval nima bo‘ldi?”, “Keyin nima sodir bo‘ldi?” kabi savollar bilan yordam beradi.

Kutiladigan natija: voqealar ketma-ketligini anglash, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash va fikrni ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

4-mashg‘ulot. “O‘zim tanlayman”

Maqsad: mustaqil tanlov qilish va shaxsiy qarorini ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Jihozlar: turli o‘quv qurollari, o‘yinchoqlar yoki kiyimlar.

Bajarish tartibi: bolaga ikki yoki uchta predmet taklif qilinadi. U topshiriq uchun kerakli predmetni tanlaydi va imkoniyatiga qarab tanlov sababini tushuntiradi. Masalan, rasm chizish uchun qalam yoki bo‘yoqni tanlaydi.

Kutiladigan natija: mustaqil tanlov qilish, qarorini ifodalash va kundalik vaziyatlarda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini qo‘llab-quvvatlash.

Ushbu mashg‘ulotlar namunaviy xarakterga ega. Ularning murakkabligi bolaning yoshi, bilish imkoniyatlari, kommunikativ ehtiyojlari va individual ta’lim maqsadlariga qarab moslashtiriladi.

7. Oila va pedagog hamkorligining ahamiyati

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish faqat ta’lim muassasasidagi mashg‘ulotlar bilan cheklanmasligi kerak. Oila muhiti bolaning kundalik tajribasi va mustaqil faoliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Ota-onalar bolaga kundalik vazifalarni bajarishda imkon qadar mustaqil harakat qilish imkoniyatini berishlari lozim. Masalan, kiyim tanlash, o‘yinchoqlarni joyiga qo‘yish, dasturxon tayyorlashda qatnashish yoki kerakli buyumni topish kabi sodda vazifalar fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bola topshiriqni bajarayotganda kattalar uning o‘rniga barcha harakatlarni bajarib bermasligi, balki zarur hollarda yo‘naltiruvchi savollar berishi maqsadga muvofiq. Bolaning xatosi uchun koyish o‘rniga, unga xatoni aniqlash va tuzatish imkoniyatini berish kerak.

Pedagoglar esa ota-onalarga uy sharoitida bajarish mumkin bo‘lgan mashqlarni tavsiya etishi, bolaning yutuqlari va qiyinchiliklari haqida muntazam fikr almashishi lozim. Oila va ta’lim muassasasida qo‘llaniladigan yondashuvlarning o‘zaro muvofiqligi o‘rganilgan ko‘nikmalarning kundalik hayotga ko‘chishiga yordam beradi.

Shuningdek, bolaning mustaqil fikrlashi faqat og‘zaki javob bilan baholanmasligi kerak. Ayrim bolalar o‘z tanlovini predmetni ko‘rsatish, rasmni tanlash, imo-ishora yoki muqobil kommunikatsiya vositalari yordamida ifodalashi mumkin. Bunday imkoniyatlarni hisobga olish bolaning haqiqiy bilish salohiyatini to‘g‘ri baholashga xizmat qiladi.

8. Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishini baholash

Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda bolaning rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish muhimdir. Baholash jarayoni bolaning faqat yakuniy javobiga emas, balki topshiriqni tushunishi, harakatlarni rejalashtirishi, yordamdan foydalanishi va xatosini tuzatishga urinishiga ham asoslanishi kerak.

Quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. **Topshiriqni tushunish:** bola ko‘rsatmani anglay olishi va vazifaga mos harakatni boshlashi.
2. **Taqqoslash va guruhlash:** predmetlarni muayyan belgilar asosida ajratishi.
3. **Muammoni hal qilish:** sodda vaziyatda mos yechim yoki predmetni tanlashi.

4. **Tanlovni ifodalash:** o‘z qarorini og‘zaki yoki boshqa qulay kommunikatsiya vositasi orqali bildirishi.

5. **Mustaqillik darajasi:** topshiriqni mustaqil, qisman yordam bilan yoki doimiy ko‘mak asosida bajarishi.

6. **Ko‘nikmani ko‘chirish:** o‘rgangan usulini boshqa o‘xshash vaziyatda qo‘llay olishi.

7. **O‘z faoliyatini tekshirish:** natijani qayta ko‘rib chiqishi va zarur bo‘lsa, xatosini tuzatishga harakat qilishi.

Baholash natijalari asosida individual ta’lim maqsadlari qayta ko‘rib chiqiladi. Bola muayyan vazifani o‘zlashtirgan bo‘lsa, keyingi bosqichda topshiriqning murakkabligi asta-sekin oshiriladi. Qiyinchiliklar saqlanib qolsa, topshiriq shakli, ko‘rgazmali vositalar yoki yordam ko‘rsatish usuli o‘zgartiriladi.

Muhokama

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi maxsus pedagogikada bolaning imkoniyatlarini aniqlash, mavjud qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim jarayonini individual ehtiyojlariga moslashtirish bilan chambarchas bog‘liq.

L.S. Vigotskiyning rivojlanish va ta’limga oid ilmiy qarashlari bolaga ko‘rsatiladigan pedagogik yordamning ahamiyatini tushunishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuv nuqtayi nazaridan, bola kattalar yoki tengdoshlari ko‘magida bajara oladigan vazifalarni keyinchalik ko‘proq mustaqillik bilan bajarishga o‘rganishi mumkin. Shu sababli pedagogik yordam bolaning o‘rniga harakat qilish emas, balki uning mustaqil faoliyatga o‘tishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi lozim.

Amaliy mashg‘ulotlarda muammoli vaziyatlar, amaliy faoliyat va didaktik o‘yinlardan foydalanish bolaning o‘rganayotgan tushunchalarini real hayot bilan bog‘lash imkonini beradi. Masalan, predmetlarni guruhlash orqali taqqoslash, tanlov qilish orqali qaror qabul qilish, rasmlar ketma-ketligini tiklash orqali mantiqiy izchillikni tushunish ko‘nikmalari rivojlantirilishi mumkin.

Bunda har bir bolaning rivojlanish xususiyatlari turlicha ekanini hisobga olish muhim. Bir xil mashq barcha bolalarda bir xil

natija bermasligi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida bolaning individual yutuqlarini kuzatish, yordam darajasini moslashtirish va oilaviy hamkorlikni ta’minlash zarur.

Maqolada tavsiya etilgan usullar nazariy-pedagogik tahlil va amaliy mashg‘ulot namunalariga asoslangan. Ularning samaradorligini miqdoriy jihatdan tasdiqlash uchun alohida tajriba-sinov tadqiqoti, kuzatuv natijalari va tegishli baholash mezonlari talab etiladi.

Xulosa

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish maxsus ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu ko‘nikmalar bolaning o‘quv faoliyati bilan bir qatorda, kundalik hayotdagi mustaqilligi, muloqotga kirishishi va ijtimoiy moslashuvini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Maqolada amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, mustaqil fikrlashni rivojlantirishda bolaning individual imkoniyatlari, bilish faoliyati va kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olish zarur.

Ikkinchidan, taqqoslash, guruhlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, didaktik o‘yinlar va amaliy topshiriqlar mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali pedagogik vositalar sifatida qo‘llanishi mumkin.

Uchinchidan, pedagogik yordam bolaning mustaqil faoliyatga o‘tishini ta’minlaydigan tarzda, bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim.

To‘rtinchidan, o‘rganilgan bilim va ko‘nikmalarni kundalik hayot bilan bog‘lash bolaning amaliy mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, ota-onalar, pedagoglar va zarur hollarda boshqa mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik ta’limiy ta’sirlarning izchilligini ta’minlaydi.

Oltinchidan, mustaqil fikrlashni baholashda bolaning faqat og‘zaki javobini emas, balki tanlov qilishi, muammoni hal etishi,

yordamdan foydalanishi va o‘rgangan ko‘nikmalarini yangi vaziyatda qo‘llay olishini ham hisobga olish kerak.

Umuman olganda, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va individual yondashuvga asoslangan pedagogik jarayondir. Ta’limda bolaga o‘z fikrini ifodalash, tanlov qilish va imkoniyatlari doirasida mustaqil harakat qilish uchun sharoit yaratish uning shaxs sifatida rivojlanishiga va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. **Основы дефектологии.** Собрание сочинений: в 6 томах. Т. 5. — Москва: Педагогика, 1983.
2. Выготский Л. С. **Мышление и речь.** — Москва: Лабиринт, 1999.
3. Лубовский В. И. (ред.). **Специальная психология.** — Москва: Академия, 2003.
4. Назарова Н. М. (ред.). **Специальная педагогика.** — Москва: Академия, 2000.
5. World Health Organization. **International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).** — Geneva: WHO, 2001.
6. United Nations. **Convention on the Rights of Persons with Disabilities.** — New York: United Nations, 2006.

Nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlarining o‘ziga xos xususiyatlari

Daminova Nasiba Parda qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlarining nazariy va amaliy asoslari, ularning o‘ziga xos xususiyatlari hamda samarali tashkil etish yo‘llari yoritilgan. Nutq buzilishlarining kelib chiqish omillari, turlari, bolaning psixik rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, logopedik korreksiya jarayonida individual yondashuv,

izchillik, tizimlilik, ko‘rgazmalilik, o‘yin texnologiyalari va ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati ochib berilgan. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va ularni ta’lim jarayoniga samarali jalb etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: nutq buzilishi, korreksiya, logopediya, fonetik-fonematik rivojlanish, tovush talaffuzi, lug‘at boyligi, grammatik qurilish, izchil nutq, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы коррекции речевых нарушений, их специфические особенности и способы эффективной организации. Анализируются факторы происхождения, типы речевых нарушений, их влияние на умственное развитие и социальную адаптацию ребенка. Также раскрывается важность индивидуального подхода, последовательности, систематичности, наглядности, игровых технологий и сотрудничества с родителями в процессе логопедической коррекции. Разработаны рекомендации по развитию коммуникативной компетентности детей с речевыми нарушениями и эффективному вовлечению их в образовательный процесс.

Ключевые слова: речевые нарушения, коррекция, логопедия, фонетико-фонетическое развитие, произношение звуков, лексика, грамматическая конструкция, связная речь, индивидуальный подход, инклюзивное образование, коммуникативная компетентность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical foundations of speech disorder correction, its specific characteristics, and methods for its effective implementation. It analyzes the causes and types of speech disorders, as well as their impact on a child’s psychological development and social adaptation. Furthermore, the article highlights the importance of an individual approach, consistency, systematic planning, the use of visual aids, game-based technologies, and collaboration with

parents during the speech therapy correction process. Recommendations are provided for developing the communicative competence of children with speech impairments and effectively integrating them into the educational process.

Keywords: speech disorder, correction, speech therapy, phonetic-phonemic development, sound pronunciation, vocabulary, grammatical structure, coherent speech, individual approach, inclusive education, communicative competence.

Kirish

Nutq insonning ijtimoiy hayotida, tafakkurining shakllanishida, bilimlarni oʻzlashtirishida va atrofdagilar bilan muloqotga kirishishida muhim oʻrin tutadi. Nutq orqali inson oʻz fikrini ifodalaydi, his-tuygʻularini bayon qiladi, bilim va tajribasini boshqalarga yetkazadi. Ayniqsa, bolalik davrida nutqning me’yorida rivojlanishi bolaning aqliy, hissiy va ijtimoiy kamoloti bilan chambarchas bogʻliqdir.

Biroq ayrim bolalarda nutqning tovush tomonini shakllantirish, soʻz boyligini egallash, grammatik jihatdan toʻgʻri gap tuzish, fikrni izchil bayon qilish yoki nutqni tushunish bilan bogʻliq qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Bunday holatlar bolaning ta’lim olishiga, tengdoshlari bilan munosabatiga va oʻz imkoniyatlarini namoyon etishiga ta’sir koʻrsatadi. Shu sababli nutq buzilishlarini erta aniqlash, ularning xususiyatlarini toʻgʻri baholash va korreksion-pedagogik ishlarni maqsadli tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Nutq buzilishlarini korreksiyalash faqat notoʻgʻri talaffuz qilinayotgan tovushlarni tuzatish bilan cheklanmaydi. U bolaning nutqiy faoliyatini kompleks rivojlantirish, muloqotga boʻlgan ehtiyojini qoʻllab-quvvatlash, mustaqil fikrlashini ragʻbatlantirish va kundalik hayotda nutqdan samarali foydalanish koʻnikmalarini shakllantirishni ham qamrab oladi.

1. Nutq buzilishlarining mohiyati va asosiy turlari

Nutq buzilishlari — nutqning shakllanishi, rivojlanishi yoki undan foydalanish jarayonida namoyon boʻladigan turli qiyinchiliklardir. Ular nutqning tovush talaffuzi, fonematik idrok,

lug‘at boyligi, grammatik qurilishi, ravonligi, ovoz xususiyatlari yoki nutqni tushunish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Nutq buzilishlarining kelib chiqishiga biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim hollarda ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlashib, bolaning nutqiy rivojlanishiga ta’sir qiladi. Shu bois har bir bolaning nutqiy holatini alohida o‘rganish va buzilishning xususiyatlarini aniqlash zarur.

Nutq buzilishlarining keng tarqalgan ko‘rinishlariga quyidagilar kiradi:

- **Dislaliya** — eshitish va nutq apparati faoliyatining ayrim xususiyatlari bilan bog‘liq holda tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish.
- **Dizartriya** — nutq apparati mushaklari harakatining nevrologik buzilishlar bilan bog‘liq ravishda qiyinlashishi.
- **Duduqlanish** — nutqning ravonligi va ritmida takrorlanishlar, to‘xtalishlar yoki nutqiy zo‘riqishlar kuzatilishi.
- **Alaliya** — erta rivojlanish davrida bosh miya bilan bog‘liq omillar sabab nutqning shakllanishi jiddiy buzilishi.
- **Afaziya** — ilgari shakllangan nutqning bosh miya faoliyatidagi zararlanishlar natijasida qisman yoki sezilarli darajada yo‘qolishi.
- **Rinolaliya** — ovoz tembri va tovush talaffuzining burun rezonansi bilan bog‘liq o‘zgarishlari.
- **Fonetik-fonematik rivojlanishdagi qiyinchiliklar** — nutq tovushlarini talaffuz qilish va ularni farqlash jarayonidagi muammolar.
- **Nutqning umumiy rivojlanmaganligi** — nutqning tovush, lug‘at, grammatik va izchil bayon qilish jihatlarida turli darajadagi qiyinchiliklar mavjudligi.

Mazkur holatlarning har biri o‘ziga xos diagnostika va korreksion yondashuvni talab qiladi. Masalan, tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun artikulyatsion mashqlar va tovushlarni avtomatlashtirish usullari qo‘llanilsa, lug‘at boyligi va grammatik qurilishni rivojlantirishda so‘zlar bilan ishlash, gap tuzish va hikoya qilish mashqlariga ko‘proq e’tibor qaratiladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, nutq buzilishining turi va og‘irlik darajasi faqat tashqi kuzatish asosida belgilanmaydi. Zarur hollarda logoped, psixolog, nevrolog, audiolog va boshqa tegishli mutaxassislarning hamkorligi talab etiladi.

2. Nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlarining asosiy xususiyatlari

Nutq buzilishlarini korreksiyalash — bolaning mavjud nutqiy qiyinchiliklarini aniqlash, ularni kamaytirish yoki bartaraf etish, saqlangan imkoniyatlarini rivojlantirish va muloqot ko‘nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan maqsadli jarayondir.

Korreksion ishlarning samaradorligi bir qator muhim tamoyillarga bog‘liq.

Birinchidan, individual yondashuv. Har bir bolaning yoshi, nutqiy rivojlanish darajasi, qiziqishlari, bilish imkoniyatlari va ehtiyojlari turlicha bo‘ladi. Shu sababli barcha bolalarga bir xil mashqlarni qo‘llash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Logoped bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulot mazmuni, davomiyligi, topshiriqlar murakkabligi va yordam ko‘rsatish usullarini belgilaydi.

Ikkinchidan, tizimlilik va izchillik. Korreksion mashg‘ulotlar reja asosida, muntazam va o‘zaro bog‘langan holda olib borilishi lozim. Masalan, tovush talaffuzini tuzatishda avval kerakli artikulyatsion harakatlarni shakllantirish, keyin tovushni hosil qilish, bo‘g‘in va so‘zlarda mustahkamlash, so‘ngra gap va mustaqil nutqda qo‘llash bosqichlari tashkil etilishi mumkin. Biroq bosqichlarning ketma-ketligi bolaning individual imkoniyatlariga qarab o‘zgartiriladi.

Uchinchidan, kompleks yondashuv. Nutqiy faoliyat boshqa psixik jarayonlar — diqqat, xotira, idrok, tafakkur va harakatlarni boshqarish bilan o‘zaro bog‘liq. Shu sababli korreksion mashg‘ulotlarda faqat nutqiy topshiriqlar emas, balki eshitish diqqatini rivojlantirish, predmetlarni taqqoslash, ketma-ketlikni aniqlash, voqealarni eslab qolish va mustaqil fikr bildirishga yo‘naltirilgan mashqlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, yoshga moslik va qulay muhit. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin, rasm, ertak, qo‘shiq va harakatli mashqlar orqali nutqni rivojlantirish samarali tashkil etilishi mumkin. Maktab yoshidagi bolalar bilan esa o‘quv topshiriqlari, matnlar, suhbatlar, muammoli vaziyatlar va mustaqil hikoya tuzish faoliyatidan keng foydalanish mumkin.

Beshinchidan, ijobiy motivatsiya. Bola mashg‘ulot davomida o‘zini erkin his qilishi, xatolaridan qo‘rqmasligi va muvaffaqiyatga erishishiga ishonishi zarur. Rag‘batlantirish, kichik yutuqlarni e’tirof etish va bolaning imkoniyatiga mos vazifalar berish korreksion jarayonga qiziqishni oshiradi.

3. Korreksion ishlarning asosiy yo‘nalishlari

Nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlari bolaning ehtiyojlariga qarab bir necha yo‘nalishda olib boriladi.

Tovush talaffuzini korreksiyalash. Ushbu yo‘nalishda artikulyatsion apparat harakatlarini rivojlantirish, zarur tovushni shakllantirish, uni bo‘g‘in va so‘zlarda mustahkamlash hamda kundalik nutqqa kiritish ishlari bajariladi. Bunda artikulyatsion gimnastika, eshitish orqali farqlash, ko‘zgudan foydalanish va nutqiy taqlid usullari qo‘llanishi mumkin.

Fonematik idrokni rivojlantirish. Bola nutq tovushlarini tinglash, ularni farqlash va so‘z tarkibidagi o‘rnini aniqlashga o‘rgatiladi. Masalan, o‘xshash tovushlar bilan boshlanadigan so‘zlarni ajratish, tovushni eshitib topish, so‘zning boshida yoki oxirida kelgan tovushni aniqlash kabi mashqlar bajariladi. Bu ishlar savod o‘rganish jarayoni bilan ham bog‘liqdir.

Lug‘at boyligini oshirish. Bolaning predmetlar, hodisalar, belgilar va harakatlarni ifodalovchi so‘zlardan to‘g‘ri foydalanishi rivojlantiriladi. Buning uchun predmetli rasmlar, mavzuli kartochkalar, didaktik o‘yinlar, savol-javoblar va kundalik hayotga oid suhbatlardan foydalaniladi. Yangi so‘zlarni faqat yodlatish emas, balki ularni turli vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish muhim hisoblanadi.

Grammatik qurilishni shakllantirish. Bu yo‘nalishda so‘zlarni o‘zaro to‘g‘ri bog‘lash, so‘z shakllaridan foydalanish, gap

tuzish va grammatik jihatdan to‘g‘ri fikr bildirish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, birlik va ko‘plikni farqlash, predmet va harakatni ifodalovchi so‘zlarni bog‘lash, sodda gaplardan murakkabroq gaplar tuzishga o‘tish mumkin.

Izchil nutqni rivojlantirish. Bolaga rasm asosida hikoya tuzish, ertak mazmunini qayta so‘zlash, voqealarni ketma-ket bayon etish, shaxsiy taassurotlarini ifodalash o‘rgatiladi. Bu jarayonda voqealarning mantiqiy izchilligi, gaplar orasidagi bog‘lanish va mazmunning tushunarliligi e’tiborga olinadi.

Nutq ravonligi va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish. Nutq ravonligida qiyinchiliklar mavjud bo‘lganda bolaning nutqiy vaziyatlarda o‘zini erkin tutishiga, muloqotga kirishishiga va zo‘riqishni kamaytirishga ko‘maklashish muhimdir. Bunda individual yondashuv va zarur hollarda tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik talab etiladi.

4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati

Bugungi kunda nutq buzilishlarini korreksiyalashda an’anaviy logopedik usullar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan ham foydalanilmoqda. Bunday texnologiyalar mashg‘ulotlarni qiziqarli tashkil etish, bolalarning faolligini oshirish va o‘rganilgan ko‘nikmalarni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Didaktik o‘yinlar korreksion mashg‘ulotlarning muhim vositalaridan biridir. “Tovushni top”, “Rasmga qarab gap tuz”, “Ortiqcha predmetni aniqlash”, “So‘zlar zanjiri”, “Hikoyani davom ettir” kabi o‘yinlar bolaning diqqatini, lug‘at boyligini, fonematik idrokini va mustaqil nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

Ko‘rgazmali vositalardan foydalanish ham alohida ahamiyatga ega. Predmetlar, rasmlar, sxemalar, belgilar va ketma-ket tasvirlar bolaning topshiriq mazmunini tushunishini yengillashtiradi. Ayniqsa, nutqiy materialni idrok etishda qiyinchilikka duch keladigan bolalar uchun vizual tayanchlar foydali bo‘lishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida tovushlarni tinglash, talaffuz namunalarini taqqoslash, interaktiv topshiriqlarni bajarish va nutqiy materialni takrorlash imkoniyati

yaratiladi. Biroq raqamli vositalar logopedning bevosita rahbarligi va individual mashg‘ulotlar o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Ular korreksion jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo‘llanishi lozim.

Korreksion faoliyatda multisensor yondashuvdan ham foydalanish mumkin. Bunda bola nutqiy materialni eshitish, ko‘rish, harakat va amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiradi. Masalan, so‘zni aytish bilan birga tegishli rasmni tanlash yoki predmetni ko‘rsatish orqali so‘z va uning ma’nosi o‘rtasidagi bog‘lanish mustahkamlanadi.

5. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi

Nutq buzilishlarini korreksiyalashda faqat logopedning faoliyati bilan cheklanib qolish yetarli emas. Oila, tarbiyachi, o‘qituvchi, psixolog va boshqa tegishli mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik korreksion ishlarning uzluksizligini ta’minlaydi.

Ota-onalar bolaning kundalik nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Ular bola bilan muntazam suhbatlashishi, kitob o‘qib berishi, rasmlar asosida hikoya tuzishi va uning savollariga tushunarli javob berishi lozim. Bunda bolaning gapini doimiy ravishda bo‘lish, xatosi uchun koyish yoki boshqa bolalar bilan taqqoslashdan saqlanish tavsiya etiladi.

Logoped ota-onalarga uy sharoitida bajariladigan mashqlarni tushuntirishi, ularning bajarilish tartibini ko‘rsatishi va bolaning rivojlanishidagi o‘zgarishlar haqida fikr almashishi kerak. Uy mashqlari bolaning yoshi va imkoniyatiga mos, qisqa va muntazam tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim muassasasida esa bolaning nutqiy qiyinchiliklari hisobga olinib, topshiriqlarni tushunishi va bajarishi uchun zarur sharoit yaratilishi lozim. Masalan, savolga javob berish uchun qo‘shimcha vaqt ajratish, ko‘rgazmali materiallardan foydalanish va fikrini ifodalashga imkon berish bolaning ta’limdagi ishtirokini yaxshilashi mumkin.

Nutqdagi qiyinchiliklar sababli bolani masxara qilish, kamsitish yoki jamoaviy faoliyatdan chetlashtirishga yo‘l qo‘ymaslik zarur. Ijobiy psixologik muhit bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va muloqotga kirishish istagini qo‘llab-quvvatlaydi.

6. Korreksion ishlar samaradorligini baholash

Nutq buzilishlarini korreksiyalash jarayonida erishilgan natijalarni muntazam kuzatib borish muhimdir. Dastlabki logopedik tekshiruv asosida bolaning mavjud qiyinchiliklari aniqlanadi va individual maqsadlar belgilanadi. Keyingi mashg‘ulotlarda ushbu maqsadlarga erishish darajasi baholanadi.

Samaradorlikni baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va ularni nutqda mustaqil qo‘llash darajasi.
2. Nutq tovushlarini eshitish orqali farqlash ko‘nikmasi.
3. Faol va passiv lug‘at boyligining o‘zgarishi.
4. Grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish qobiliyati.
5. Mustaqil hikoya qilish va fikrni izchil bayon etish darajasi.
6. Kundalik muloqotda nutqdan foydalanish faolligi.
7. O‘zlashtirilgan ko‘nikmalarning turli vaziyatlarda saqlanishi va qo‘llanishi.

Baholash faqat mashg‘ulot davomida topshiriqni bajarish bilan chegaralanmasligi kerak. Bola o‘rgangan ko‘nikmalarini uyda, ta’lim muassasasida va tengdoshlari bilan muloqotda qay darajada qo‘llay olayotgani ham e’tiborga olinadi.

Korreksion ishlarning natijasi bolaning individual xususiyatlari, nutq buzilishining turi va darajasi, mashg‘ulotlarning muntazamligi hamda oilaviy va ta’limiy muhitga bog‘liq. Shu sababli barcha bolalar uchun bir xil muddat yoki natijani oldindan belgilash to‘g‘ri emas. Zarur hollarda korreksion reja qayta ko‘rib chiqilib, qo‘llanilayotgan metodlar takomillashtiriladi.

Nutq buzilishlarini korreksiyalashga oid nazariy qarashlar va pedagogik tajribalar ushbu jarayonning ko‘p qirrali ekanini ko‘rsatadi. L.S. Vigotskiyning rivojlanish va ta’lim o‘rtasidagi munosabatlarga doir qarashlari bolaning imkoniyatlarini hisobga olish hamda rivojlanish jarayonida ijtimoiy muhitning ahamiyatini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. R.E. Levina tomonidan ishlab chiqilgan logopedik yondashuvlar esa nutq buzilishlarini tizimli o‘rganish va korreksion ishlarni nutqiy

faoliyatning turli tarkibiy qismlari bilan bog‘liq holda tashkil etish zarurligini yoritadi.

Amaliy jihatdan qaralganda, korreksion ishlarning samaradorligi tanlangan mashqning o‘zigagina emas, balki uning bolaning ehtiyojiga mosligi, muntazamligi, tushunarli tashkil etilishi va kundalik hayot bilan bog‘liqligiga ham bog‘liq. Masalan, bola ma’lum tovushni logoped bilan alohida mashq paytida to‘g‘ri talaffuz qilishi mumkin, biroq uni erkin suhbatda qo‘llash uchun qo‘shimcha mustahkamlash talab etilishi ehtimol. Demak, korreksion faoliyatning yakuniy maqsadi alohida topshiriqni bajarish emas, balki o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni tabiiy muloqotga tatbiq etishdan iborat.

Shuningdek, nutq buzilishlarini korreksiyalashda bolaning hissiy holati va ijtimoiy tajribasini hisobga olish zarur. Haddan tashqari talabchanlik, tez-tez tanbeh berish yoki bolani boshqa bolalar bilan taqqoslash nutqiy faollikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha, qo‘llab-quvvatlovchi muhit, individual maqsadlar va ota-onalar bilan hamkorlik korreksion jarayonning izchil olib borilishiga yordam beradi.

Xulosa

Nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlari maxsus pedagogika va logopediya sohasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bolaning nutqiy, bilish va kommunikativ rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun nutq buzilishlarining xususiyatlarini to‘g‘ri aniqlash, individual yondashuvni qo‘llash, korreksion mashg‘ulotlarni tizimli olib borish va o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni kundalik muloqotda mustahkamlash zarur.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, nutq buzilishlarini erta aniqlash va tegishli mutaxassislar tomonidan baholash korreksion yordamni o‘z vaqtida tashkil etish imkonini beradi.

Ikkinchidan, korreksion mashg‘ulotlar bolaning yoshi, nutqiy rivojlanish darajasi, individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda rejalashtirilishi lozim.

Uchinchidan, tovush talaffuzi, fonematik idrok, lug‘at boyligi, grammatik qurilish va izchil nutqni rivojlantirish ishlari o‘zaro bog‘liq holda olib borilishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, didaktik o‘yinlar, ko‘rgazmali vositalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari korreksion mashg‘ulotlarni qiziqarli va mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Bunda vositalar bolaning ehtiyojlariga mos tanlanishi kerak.

Beshinchidan, logoped, ota-ona, pedagog va zarur hollarda boshqa mutaxassislarning hamkorligi korreksion ishlarning uzluksizligini ta’minlaydi.

Oltinchidan, korreksion ishlar samaradorligini baholashda faqat mashg‘ulot natijalarini emas, balki bolaning o‘rgangan ko‘nikmalarini mustaqil nutq va kundalik muloqotda qo‘llashini ham hisobga olish lozim.

Umuman olganda, nutq buzilishlarini korreksiyalashda ilmiy asoslangan metodlar, individual yondashuv, muntazam mashg‘ulotlar va ijobiy ijtimoiy muhitning uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur shart-sharoitlarni ta’minlash bolalarning nutqiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ta’lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishiga ko‘maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. **Основы дефектологии.** Собрание сочинений: в 6 томах. Т. 5. — Москва: Педагогика, 1983.

2. Левина Р. Е. (ред.). **Основы теории и практики логопедии.** — Москва: Просвещение, 1968.

3. Волкова Л. С. (ред.). **Логопедия: учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов.** — Москва: Владос, 2003.

4. World Health Organization. **International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).** — Geneva: WHO, 2001.

5. World Health Organization. **International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11).** — Geneva: WHO.

RAQAMLI SINFXONA: KELAJAK BUGUNDAN BOSHLANADI

Ergasheva Nigora Erkinovna
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
Boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ta’lim-tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirishning nazariy asoslari va amaliy yo‘nalishlari yoritilgan. Raqamli ta’lim resurslari, aralash ta’lim, “teskari sinf” modeli, formativ baholash va o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi tahlil qilingan. Ta’lim sifatiga texnologiyaning o‘zi emas, balki uning pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llanilishi hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, innovatsion texnologiyalar, axborot texnologiyalari, raqamli kompetensiya, aralash ta’lim, formativ baholash.

Аннотация: В статье раскрыты теоретические основы и практические направления повышения качества образования в учебно-воспитательном процессе с использованием инновационных педагогических и информационных технологий. Рассмотрены цифровые образовательные ресурсы, смешанное обучение, модель «перевёрнутый класс», формирующее оценивание и цифровая компетентность педагога. Обосновано, что на качество образования влияет не сама технология, а её педагогически целесообразное применение.

Ключевые слова: качество образования, инновационные технологии, информационные технологии, цифровая компетентность, смешанное обучение, формирующее оценивание.

Abstract.

The article examines the theoretical foundations and practical directions of improving education quality in the teaching and

upbringing process through innovative pedagogical and information technologies. Digital learning resources, blended learning, the flipped classroom model, formative assessment and teachers' digital competence are analysed. It is argued that education quality depends not on technology itself but on its pedagogically purposeful use.

Keywords: education quality, innovative technologies, information technologies, digital competence, blended learning, formative assessment.

Bugungi kunda ta'lim tizimining rivoji raqamli muhit bilan uzviy bog'langan. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quvchilarning raqamli ko'nikmalarini shakllantirish va ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1; 2].

Ta'lim sifati tushunchasi uch tarkibiy qismni o'z ichiga oladi: o'quvchilarning erishgan natijalari, ta'lim jarayonining tashkil etilishi va uning uchun yaratilgan shart-sharoitlar. Innovatsion texnologiyalar aynan shu uchala yo'nalishga ta'sir ko'rsatishi mumkin: ular natijalarni aniqroq o'lchash, jarayonni individuallashtirish va resurslardan teng foydalanish imkonini beradi. Shu bois mavzuning dolzarbligi texnologiyani joriy etishning o'zida emas, uni samarali va maqsadli qo'llash yo'llarini aniqlashdadir.

Maqolaning maqsadi-ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish, ularni amaliyotga joriy etishdagi muammolarni aniqlash va o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyoslash, umumlashtirish va pedagogik tajribani o'rganish usullaridan foydalanildi.

Ta'lim sifati bir yo'la bir necha omilning ta'siri ostida shakllanadi. Birinchidan, bu o'qituvchining kasbiy mahorati va

metodik tayyorgarligi. Ikkinchidan, o‘quv mazmunining dolzarbligi va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi. Uchinchidan, ta’lim muhiti, ya’ni moddiy-texnik baza, o‘quv resurslarining mavjudligi va ularga kirish imkoniyati. To‘rtinchidan, baholash tizimining adolatli va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi. Nihoyat, o‘quvchining o‘z motivatsiyasi va oila hamda jamiyat bilan hamkorlik muhiti ham natijaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu omillarning har biri bilan texnologiyalar o‘zaro aloqada bo‘ladi. Masalan, raqamli resurslar o‘quv muhitini boyitadi, onlayn platformalar baholashni tezlashtiradi, elektron kundalik va aloqa vositalari esa ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytiradi. Biroq texnologiya bu omillarning birortasini o‘rnini bosa olmaydi: malakali o‘qituvchisiz eng zamonaviy platforma ham kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun innovatsiyalarni ta’lim sifatini oshirishning o‘rnini bosuvchi emas, balki uni kuchaytiruvchi vosita sifatida ko‘rish to‘g‘ri bo‘ladi.

Innovatsion pedagogik texnologiya-o‘qitish maqsadiga kafolatli erishishni ta’minlaydigan, yangi mazmun, metod va vositalarni uyg‘unlashtiruvchi tizimdir. Axborot texnologiyalari esa bu tizimning vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli ta’lim konstruktivizm g‘oyalariga tayanadi: unga ko‘ra, bilim tayyor holda uzatilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan faol faoliyat jarayonida quriladi. L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi ta’limoti ham shu yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi: o‘quvchi o‘qituvchi yoki hamkorlari yordamida mustaqil bajara olmaydigan vazifani uddalay oladi. Raqamli vositalar, jumladan, hamkorlikdagi onlayn hujjatlar, muhokama maydonlari va interfaol topshiriqlar bunday yordamni tashkil etishning qulay yo‘lini beradi.

Bloom taksonomiyasining qayta ko‘rib chiqilgan varianti o‘quv maqsadlarini eslab qolish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash va yaratish darajalariga ajratadi. Texnologiyalar yuqori darajadagi, ya’ni tahlil, baholash va yaratish bilan bog‘liq faoliyatni qo‘llab-quvvatlaganda eng katta samara beradi. Agar raqamli vosita faqat matnni ekranda ko‘rsatish uchun ishlatilsa, u an’anaviy darslikdan deyarli farq qilmaydi.

Mishra va Koehler taklif etgan TPACK modeliga koʻra, samarali dars uchun oʻqituvchi fan mazmunini, pedagogik metodni va texnologiyani birgalikda uygʻunlashtira olishi lozim [3]. J. Hattie tadqiqotlari ham texnologiyaning ta’siri uning qanday qoʻllanilishiga bogʻliq ekanini koʻrsatadi [5]. Demak, texnologiya oʻz-oʻzidan sifatni kafolatlamaydi, uning samarasi pedagogik qaror bilan belgilanadi.

Raqamli ta’lim resurslari va multimedia. Taqdimotlar, videodarslar, interfaol simulyatsiyalar va vizual modellar mavhum tushunchalarni koʻrgazmali qiladi. R. Mayerning multimedia oʻqitish tamoyillariga koʻra, matn va tasvirni oʻrinli uygʻunlashtirish, ortiqcha bezaklardan qochish hamda murakkab materialni kichik qismlarga boʻlib berish uning oʻzlashtirilishini yaxshilaydi. Shuning uchun resurs tanlashda koʻrgazmalilik emas, balki oʻquv maqsadiga mosligi asosiy mezon boʻlishi kerak. Bundan tashqari, oʻqituvchi tayyor resurslardan foydalanish bilan birga, oʻz fani boʻyicha qisqa videodars, elektron test va ishchi varaqlardan iborat shaxsiy resurs banki yaratib borishi maqsadga muvofiq.

Aralash ta’lim va “teskari sinf” modeli. Aralash ta’limda an’anaviy darslar onlayn faoliyat bilan uygʻunlashadi. “Teskari sinf” modelida oʻquvchi yangi mavzuni uyda video yoki elektron material orqali oʻrganadi, dars vaqti esa masalalar yechish, muhokama va amaliy ishlarga ajratiladi [4]. Bu oʻqituvchiga har bir oʻquvchi bilan yakka tartibda ishlash imkonini beradi, oʻquvchiga esa material bilan oʻz sur’atida tanishish va kerak boʻlsa, uni qayta koʻrib chiqish imkoniyatini yaratadi.

Formativ baholash va tezkor qayta aloqa. Black va Wiliam tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, oʻquv jarayoni davomida muntazam olib boriladigan formativ baholash oʻquvchilar oʻzlashtirishini oshirishning eng ta’sirchan vositalaridan biridir [6]. Google Forms, Kahoot, Quizizz kabi onlayn platformalar yordamida oʻqituvchi natijani darhol koʻrib, tushunilmagan mavzularga qaytishi va keyingi darsni shunga moslashi mumkin. Muhimi, baholash oʻquvchini jazolash emas, balki unga yoʻnalish koʻrsatish vositasi boʻlishi kerak.

Interfaol vositalar va hamkorlikdagi faoliyat. Padlet, Canva, Google Workspace, GeoGebra kabi vositalar o‘quvchilarga birgalikda loyiha ustida ishlash, fikr almashish va natijani taqdim etish imkonini beradi. Bu kommunikativ, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash kabi XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Loyihaga asoslangan ta’limda raqamli vositalar o‘quvchilarning ijodiy mahsulot yaratishiga, ya’ni Bloom taksonomiyasining eng yuqori bosqichiga erishishiga xizmat qiladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan yo‘nalishlarni amaliyotda qo‘llash uchun har bir vositaning pedagogik maqsadini aniq belgilash zarur. 1-jadvalda eng keng tarqalgan texnologiya turlari, ularning vazifasi va kutiladigan natijasi umumlashtirilgan.

1-jadval

Texnologiya turlari va ularning pedagogik vazifasi

Texnologiya	Pedagogik vazifasi	Kutiladigan natija
Multimedia resurslar	Mavhum tushunchalarni ko‘rgazmali yetkazish	Materialni chuqurroq tushunish, qiziqish ortishi
Teskari sinf	Nazariyani uyga, amaliyotni darsga ko‘chirish	Dars vaqtidan unumli foydalanish, yakka yordam
Onlayn testlar	Tezkor formativ baholash	Bo‘shliqlarni o‘z vaqtida aniqlash
Hamkorlik platformalari	Birgalikda loyiha va muhokama	Jamoada ishlash, ijodiy fikrlash
Sun’iy intellekt vositalari	Individual yordam, topshiriqlar tayyorlash	O‘qituvchi vaqtining tejalishi, differensiallashgan ta’lim

Sinfdagi o‘quvchilar bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va qiziqishlari bo‘yicha bir-biridan farq qiladi. An’anaviy dars sharoitida bu farqlarni hisobga olish o‘qituvchidan katta vaqt va kuch talab qiladi. Raqamli vositalar esa differensiallashgan ta’limni

osonlashtiradi: bir mavzu bo‘yicha turli murakkablikdagi topshiriqlar tayyorlash, o‘quvchiga o‘z sur’atida ishlash va natijasiga qarab keyingi vazifani tanlash imkonini beradi.

Adaptiv platformalar o‘quvchi javoblariga qarab topshiriq qiyinligini avtomatik o‘zgartiradi. Natijada yaxshi o‘zlashtirayotgan o‘quvchi uchun murakkabroq vazifalar, qiyinchilik sezayotgan o‘quvchi uchun esa qo‘shimcha tushuntirishlar va mashqlar taqdim etiladi. Bu yondashuv ayniqsa, qobiliyatli o‘quvchilar bilan ishlashda va o‘zlashtirishi past o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlashda samarali. Shu bilan birga, o‘qituvchi har doim jarayon ustidan nazoratni saqlashi, avtomatik tavsiyalarni tanqidiy baholashi zarur.

So‘nggi yillarda sun’iy intellektga asoslangan vositalar ta’limda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ular o‘qituvchiga dars rejasi, topshiriq va test savollarini tayyorlashda, o‘quvchiga esa mavzuni turli yo‘llar bilan tushuntirib olishda yordam beradi. Rutin ishlarga ketadigan vaqt tejalsa, o‘qituvchi o‘quvchilar bilan muloqotga va ijodiy faoliyatga ko‘proq e’tibor ajrata oladi.

Shu bilan birga, bunday vositalar o‘quvchining mustaqil fikrlashini almashtirib qo‘ymasligi kerak. Sun’iy intellekt ba’zan noto‘g‘ri yoki asossiz ma’lumot berishi mumkin, shuning uchun o‘qituvchi ulardan foydalanish qoidalarini aniq belgilab, olingan axborotni tekshirish, manbalarni ko‘rsatish va akademik halollikka rioya qilish madaniyatini shakllantirishi lozim. Topshiriqlarni shunday loyihalash tavsiya etiladiki, ularda o‘quvchining shaxsiy fikri, tahlili va jarayondagi qadamlari ko‘rinib tursin.

Ta’lim-tarbiya jarayonining ikkinchi tomoni-tarbiya ham raqamli muhitdan chetda emas. O‘quvchilar kunining katta qismini internet va ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazadi, shuning uchun ularda media savodxonlik, axborotni tanqidiy baholash, soxta va foydali ma’lumotni farqlash ko‘nikmalarini shakllantirish tarbiyaviy ishning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Raqamli vositalar tarbiyaviy maqsadlarga ham xizmat qilishi mumkin. Masalan, milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar va madaniy meros haqida virtual ekskursiyalar, ko‘rgazmalar, hujjatli filmlar o‘quvchilarda vatanparvarlik va faxr tuyg‘usini oshiradi.

Hamkorlikdagi loyihalar mas’uliyat, o‘zaro hurmat va jamoaviy ishlash madaniyatini tarbiyalaydi. Shuningdek, o‘quvchilarga shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, internetdagi muloqot odobi va kiberbezorilikka qarshi turish qoidalarini o‘rgatish zarur. Bunda sinf rahbari, psixolog va ota-onalarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Texnologiyalardan samarali foydalanishning asosiy sharti-o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi. Yevropa ittifoqining o‘qituvchilar raqamli kompetensiyasi bo‘yicha DigCompEdu doirasi bu kompetensiyani bir necha sohaga ajratadi: kasbiy muloqot, raqamli resurslar bilan ishlash, o‘qitish va o‘rganishni tashkil etish, baholash, o‘quvchilarni faollashtirish va ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish. Bu doira o‘qituvchilarga o‘z darajasini baholash va rivojlanish yo‘nalishini belgilash imkonini beradi.

Amaliyotda raqamli kompetensiyani rivojlantirishning samarali yo‘llari quyidagilardan iborat: malaka oshirish kurslarida amaliy mashg‘ulotlarning ulushini oshirish; tajribali hamkasblar bilan o‘zaro darslarga qatnashish va tajriba almashish; metodik birlashmalar doirasida “kichik tajribalar” o‘tkazish, ya’ni yangi vositani avval bitta mavzuda sinab ko‘rish; o‘qituvchilar uchun elektron resurslar va tayyor namunalar bazasini yaratish. Kompetensiya rivojlanishi bir martalik tadbir emas, balki muntazam jarayon bo‘lishi kerak.

Aralash ta’lim asosida o‘tiladigan dars quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin. Birinchi bosqichda o‘quvchilar mavzu bo‘yicha qisqa video yoki elektron materialni dars oldidan mustaqil o‘rganadi. Ikkinchi bosqichda dars boshida 5-7 daqiqalik onlayn test orqali bilim darajasi aniqlanadi va natija o‘qituvchiga zudlik bilan ko‘rinadi. Uchinchi bosqichda o‘quvchilar kichik guruhlarda amaliy topshiriq ustida ishlaydi, o‘qituvchi esa qiyinchilik sezgan guruhlarga yordam beradi. To‘rtinchi bosqichda guruhlar natijalarini taqdim etadi, dars yakunida refleksiya o‘tkaziladi.

Bunday tuzilmaning afzalligi shundaki, test natijalari o‘qituvchiga darsning aynan qaysi qismiga ko‘proq vaqt ajratish

kerakligini koʻrsatadi. Guruhlarda ishlash esa har bir oʻquvchining faol ishtirok etishini ta’minlaydi, refleksiya bosqichi oʻquvchini oʻz oʻrganish jarayoni haqida oʻylashga oʻrgatadi. Natijada oʻquvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi va dars vaqtidan unumli foydalaniladi.

Texnologiyalarni joriy etishda bir qator toʻsiqlar uchraydi. Ularning birinchisi-infratuzilma bilan bogʻliq: ayrim muassasalarda kompyuter, internet va proyektor kabi vositalarning yetarli emasligi, ayniqsa chekka hududlarda ta’lim imkoniyatlaridagi raqamli tengsizlikni keltirib chiqaradi. Ikkinchisi-oʻqituvchilar raqamli kompetensiyasidagi tafovutlar va yangilikka nisbatan ehtiyotkorlik yoki qarshilik.

Uchinchi xavf-texnologiyaga haddan tashqari tayanish. U jonli muloqotning kamayishiga, oʻquvchilarning ekran oldida ortiqcha vaqt oʻtkazishiga va diqqatning tarqoqlashishiga olib kelishi mumkin. Toʻrtinchisi-ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik masalasi: oʻquvchilarning shaxsiy ma’lumotlari bilan ishlovchi platformalarni tanlashda ularning ishonchliligiga e’tibor berish lozim. Bu muammolarni bartaraf etish uchun texnologiyani dars maqsadiga boʻysundirish, uni me’yorida qoʻllash, onlayn va oflayn faoliyatni muvozanatda saqlash hamda oʻqituvchilarni muntazam qoʻllab-quvvatlash zarur.

Innovatsion texnologiyalar ta’sirini aniqlash uchun bir necha koʻrsatkichga tayanish mumkin: oʻquvchilar oʻzlashtirishining dinamikasi; oʻquv motivatsiyasi va darsdagi faollik; oʻqituvchi vaqtining tejalishi; oʻquvchilarning mustaqil oʻrganish koʻnikmalari; ota-onalar va oʻquvchilarning qoniqish darajasi.

Amaliy tadqiqotni quyidagicha tashkil etish tavsiya etiladi. Avval bir xil darajadagi ikki sinf tanlanadi: biri an’anaviy usulda, ikkinchisi tanlangan texnologiya asosida oʻqitiladi. Oʻquv choragi boshida va oxirida bir xil mazmundagi nazorat ishi oʻtkaziladi, shuningdek, oʻquvchilar oʻrtasida motivatsiya va dars sifatiga oid soʻrovnoma tashkil etiladi. Olingan natijalar solishtirilib, texnologiyaning ta’siri aniqlanadi. Shuni unutmaslik kerakki, oʻzgarishlar faqat texnologiya hisobiga emas, boshqa omillar

ta’sirida ham yuz berishi mumkin, shu sababli xulosalarni ehtiyotkorlik bilan chiqarish lozim.

Kelgusida raqamli ta’limning rivoji bir necha yo‘nalishda davom etishi kutilmoqda: sun’iy intellektga asoslangan shaxsiylashtirilgan o‘quv yo‘llari, kengaytirilgan va virtual voqelik texnologiyalari yordamida laboratoriya va tarixiy muhitlarni namoyish etish, o‘quv ma’lumotlarini tahlil qilish orqali o‘qituvchiga qaror qabul qilishda yordam beruvchi tizimlar. Biroq har qanday yangilik ta’lim mazmuni, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi insoniy munosabat bilan uyg‘unlashgandagina samara beradi. Shu bois texnologik taraqqiyot bilan birga o‘qituvchining pedagogik mahoratini va shaxsiy namunasini oshirish ham ustuvor bo‘lib qoladi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, innovatsion va axborot texnologiyalari ta’lim sifatini oshirishda muhim imkoniyat yaratadi, biroq ularning samarasi pedagogik maqsadga muvofiq, rejali va o‘qituvchining tayyorgarligiga tayangan holda qo‘llanilishiga bog‘liq. Texnologiya o‘qituvchining o‘rnini bosmaydi, balki uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

- texnologiyani tanlashda o‘quv maqsadi va kutilayotgan natijadan kelib chiqish, “texnologiya uchun texnologiya” yondashuvidan voz kechish;
- o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini malaka oshirish kurslari va metodik birlashmalar orqali muntazam rivojlantirish;
- aralash ta’lim va “teskari sinf” elementlarini bosqichma-bosqich, avval alohida mavzularda sinab ko‘rish;
- formativ baholashni onlayn vositalar bilan uyg‘unlashtirib, natijalar asosida darslarni moslashtirish;
- sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish qoidalarini belgilab, o‘quvchilarda akademik halollikni tarbiyalash;
- o‘quvchilarda media savodxonlik va raqamli axloqni tarbiyaviy ishlar tizimiga kiritish;

– ota-onalar bilan hamkorlikda raqamli vositalardan xavfsiz va me’yorida foydalanish madaniyatini shakllantirish;
– texnologiyalar samaradorligini boshlang‘ich va yakuniy natijalarni solishtirish orqali muntazam baholab borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
3. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. 2006. Vol. 108, No. 6. P. 1017-1054.
4. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. Eugene: ISTE, 2012.
5. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.
6. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment // Phi Delta Kappan. 1998. Vol. 80, No. 2. P. 139-148.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish

Ishtayeva Hulkar Muxtor qizi
Jizzax shahar 29-DMTT
1-toifali tarbiyachisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari, milliy tarbiya vositalarining bola shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni hamda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mazkur yo‘nalishda olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi, milliy urf-odatlar, an’analar, ertaklar, maqollar, milliy bayramlar va oilaviy

qadriyatlar orqali bolalarda vatanparvarlik, mehr-oqibat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, halollik, rostgo‘ylik va insonparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, milliy qadriyatlar, ma’naviy-axloqiy tarbiya, milliy urf-odatlar, an’analar, axloqiy fazilatlar, vatanparvarlik, mehr-oqibat, xalq og‘zaki ijodi, bola shaxsi.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma’naviy dunyosini boyitish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inson shaxsining shakllanishida muhim bosqich bo‘lgan maktabgacha yosh davrida bolalarga milliy qadriyatlarni singdirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yosh – bolaning atrof-muhitni anglash, ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtirish, yaxshilik va yomonlik, odob va odobsizlik, mehr va befarqlik kabi tushunchalarni farqlashga o‘rganadigan muhim davridir. Ushbu davrda bola kattalarning xatti-harakatlarini kuzatadi, ularga taqlid qiladi, eshitgan hikoyalari va ko‘rgan voqealari asosida dastlabki axloqiy tasavvurlarini shakllantiradi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyaviy jarayonni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Milliy qadriyatlar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari, tili, madaniyati, ma’naviy merosi va dunyoqarashini o‘zida mujassam etadi. Ular yosh avlodni o‘z xalqining tarixini, madaniyatini, an’analarini hurmat qilishga, jamiyatda o‘z o‘rnini anglashga va insoniy munosabatlarga mas’uliyat bilan yondashishga o‘rgatadi.

1. Milliy qadriyatlarning maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasidagi ahamiyati

Milliy qadriyatlar ma’naviy-axloqiy tarbiyaning muhim manbai bo‘lib, ular orqali bolalarda ijobiy xulq-atvor me’yorlari, insoniy munosabatlar va ijtimoiy mas’uliyat tushunchalari shakllanadi. O‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan oilaparvarlik,

mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, qo‘ni-qo‘shnichilik, mehr-oqibat, saxovatpeshalik kabi fazilatlari maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida katta imkoniyatlarga ega.

Bolalarga milliy qadriyatlarni o‘rgatish jarayonida ularning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, idrok etish imkoniyatlari va individual rivojlanish darajasi hisobga olinishi lozim. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar mavhum tushunchalardan ko‘ra, aniq voqealar, obrazlar, o‘yinlar va hayotiy misollar orqali bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtiradilar.

Masalan, bolalarga kattalarga hurmat tushunchasini izohlashda salomlashish, ota-onaga yordam berish, buvi va bobolarning holidan xabar olish kabi kundalik hayotiy vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Mehr-oqibat fazilatini shakllantirishda esa do‘stiga yordam berish, o‘yinchoqlarni bo‘lishish, kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish kabi amaliy topshiriqlar muhim o‘rin tutadi.

Milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya bolalarda quyidagi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi:

- Vatanparvarlik – ona Vatan, uning tabiati, xalqi va madaniyatiga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo‘lish.
- Kattalarga hurmat – ota-ona, ustozlar, keksa yoshdagi insonlarga hurmat ko‘rsatish.
- Mehr-oqibat – atrofdagilarga g‘amxo‘rlik qilish, ularning holatini tushunish va yordam berishga intilish.
- Halollik va rostgo‘ylik – haqiqatni gapirish, o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni his qilish.
- Mehnatsevarlik – mehnatni qadrlash, topshiriqlarni bajarishga intilish.
- Do‘stlik va hamjihatlik – tengdoshlari bilan ahil bo‘lish, o‘zaro yordam va hamkorlik qilish.
- Tabiatga ehtiyotkorona munosabat – ona tabiatni asrash, o‘simlik va hayvonot dunyosiga g‘amxo‘rlik qilish.

Mazkur fazilatlarni bolalarga faqat og‘zaki tushuntirish bilan cheklanmasdan, kundalik faoliyat, o‘yin va amaliy mashg‘ulotlar orqali singdirish maqsadga muvofiqdir.

2. Xalq ogʻzaki ijodi orqali maʼnaviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish

Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi milliy tarbiyaning bebaho manbalaridan biri hisoblanadi. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar, rivoyatlar, laparlar va qoʻshiqlarda xalqimizning axloqiy qarashlari, hayotiy tajribasi, ezgu orzu-intilishlari aks etgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ertaklar orqali yaxshilik va yomonlik, rostgoʻylik va yolgʻonchilik, mehnatsevarlik va dangasalik, doʻstlik va xiyonat kabi tushunchalarni sodda va tushunarli shaklda yetkazish mumkin.

Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagi orqali mehnatsevarlik, odoblilik, kamtarlik, sabr-toqat va yaxshilik qilish kabi fazilatlarni shakllantirish mumkin. Ertakni tinglagandan soʻng bolalar bilan savol-javob tashkil etish, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish va ularning oʻrnida boʻlganlarida qanday yoʻl tutishlari haqida fikr almashish samarali natija beradi.

Xalq maqollari ham bolalarning axloqiy tasavvurlarini boyitishda muhim vositadir. Jumladan:

- “Odob – inson koʻrki”.
- “Yaxshilik qil, dengizga sol”.
- “Kattaga hurmatda boʻl, kichikka izzatda boʻl”.
- “Mehnatning tagi – rohat”.
- “Birlik bor joyda – tiriklik bor”.

Ushbu maqollarni bolalarga yod oldirish bilan bir qatorda, ularning mazmunini hayotiy misollar orqali tushuntirish lozim. Masalan, “Birlik bor joyda – tiriklik bor” maqolini jamoaviy oʻyinlar, birgalikda rasm chizish yoki guruh boʻlib qurilish materiallaridan turli shakllar yasash jarayonida amalda namoyon etish mumkin.

Xalq ogʻzaki ijodi namunalari bolalarning nutqini rivojlantirish, xotirasini mustahkamlash, tasavvurini kengaytirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga ham yordam beradi.

3. Milliy urf-odat va an’analar asosida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish

Oʻzbek xalqining milliy urf-odatlari va an’analari maktabgacha yoshdagi bolalarda maʼnaviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning

samarali vositalaridan biridir. Jumladan, Navroʻz bayrami, Mustaqillik bayrami, mehr-oqibat tadbirlari, hashar, milliy taomlar tayyorlash jarayoni, mehmon kutish va oilaviy marosimlar bolalarni milliy madaniyat bilan yaqindan tanishtirish imkonini beradi.

Navroʻz bayrami orqali bolalarda tabiatga mehr, yangilanish, ezgulik, saxovat va hamjihatlik tuygʻularini rivojlantirish mumkin. Bayramga tayyorgarlik jarayonida bolalarni gullar ekish, daraxtlarni parvarishlash, atrof-muhitni tozalash, milliy qoʻshiqlar va raqslarni oʻrganishga jalb etish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, milliy kiyimlar, hunarmandchilik buyumlari, kashtachilik, kulolchilik va milliy naqshlar bilan tanishtirish orqali bolalarda xalqimizning madaniy merosiga hurmat hissi shakllanadi.

Tarbiyaviy mashgʻulotlarda “Mehmon kutish odobi”, “Ota-onam – mening faxrim”, “Mening sevimli Vatanim”, “Navroʻz – mehr va saxovat bayrami”, “Milliy urf-odatlarimiz” kabi mavzulardan foydalanish mumkin.

Bunda bolalar faqat tinglovchi sifatida emas, balki tadbirlarning faol ishtirokchisi sifatida qatnashishi zarur. Masalan, mehmon kutish odobiga bagʻishlangan rolli oʻyinda bolalar mezbon, mehmon, dasturxon tuzuvchi va yordamchi rollarini bajarishlari mumkin. Bu orqali ularda muomala madaniyati, xushmuomalalik, oʻzaro hurmat va mas’uliyat tuygʻulari rivojlanadi.

4. Oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligining ahamiyati

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda oila va maktabgacha ta’lim tashkilotining oʻzaro hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Chunki bola dastlabki tarbiya va axloqiy tushunchalarni oilada oʻzlashtiradi. Ota-onaning muomalasi, oiladagi oʻzaro hurmat, mehr-oqibat va kundalik xatti-harakatlari bolaning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir koʻrsatadi.

Agar oilada kattalarga hurmat, kichiklarga gʻamxoʻrlik, halollik, rostgoʻylik va mehnatsevarlik qadrlansa, bola ushbu fazilatlarni tabiiy ravishda oʻzlashtirib boradi. Shu sababli tarbiyachilar ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yoʻlga qoʻyishlari lozim.

Hamkorlikning quyidagi shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Ota-onalar ishtirokida milliy bayramlar va ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish.
2. “Oilamiz qadriyatlari” mavzusida suhbatlar va davra suhbatlari o‘tkazish.
3. Bobo va buvilar ishtirokida milliy urf-odatlar, ertaklar va xalq maqollariga bag‘ishlangan uchrashuvlar tashkil qilish.
4. Oilaviy kitobxonlik va ertakxonlik kechalarini yo‘lga qo‘yish.
5. Ota-onalar bilan birgalikda xayriya, mehr-oqibat va ekologik tarbiya tadbirlarini o‘tkazish.
6. Bolalarning kundalik xulq-atvori va ijobiy o‘zgarishlarini ota-onalar bilan muhokama qilish.

Oila va ta’lim tashkiloti hamkorligining izchil yo‘lga qo‘yilishi tarbiyaviy ta’sirning uzviyligini ta’minlaydi. Eng muhimi, bolalarga berilayotgan tarbiyaviy talablar oilada va maktabgacha ta’lim tashkilotida bir-biriga mos bo‘lishi kerak.

5. Milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samarali pedagogik metodlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos pedagogik metodlardan foydalanish muhimdir. Ayniqsa, o‘yin faoliyati, suhbat, kuzatish, namuna ko‘rsatish, sahnalashtirish va amaliy mashg‘ulotlar yuqori samaradorlikka ega.

Quyidagi pedagogik metodlarni qo‘llash tavsiya etiladi:

1. Suhbat metodi. Bolalar bilan milliy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar, do‘stlik, mehr-oqibat va odob-axloq haqida sodda savol-javoblar tashkil etiladi. Masalan, “Nima uchun kattalarga salom beramiz?”, “Do‘stimizga qanday yordam berishimiz mumkin?” kabi savollar orqali bolalarning mustaqil fikrlashi rivojlantiriladi.

2. Rolli o‘yinlar. “Mehmon kutamiz”, “Shifokor”, “Oila”, “Mahallamiz”, “Hashar” kabi o‘yinlar orqali bolalar ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtiradilar. O‘yin davomida ular o‘zaro hurmat, hamkorlik, mas’uliyat va odob qoidalariga amal qilishni o‘rganadilar.

3. Ertaklarni sahnalashtirish. Milliy ertaklar asosida kichik sahna ko‘rinishlari tayyorlash orqali bolalarda ezgulik, adolat, halollik va mehribonlik kabi fazilatlar rivojlantiriladi.

4. Namuna ko‘rsatish metodi. Tarbiyachi va ota-onalarning shaxsiy xulq-atvori bolalar uchun muhim namuna hisoblanadi. Shuning uchun kattalar o‘zaro munosabatlarda xushmuomalalik, halollik va hurmat tamoyillariga amal qilishlari lozim.

5. Amaliy faoliyat metodi. Gullarga suv quyish, xonani tartibga keltirish, o‘yinchoqlarni yig‘ishtirish, tabiatni asrash va tengdoshlariga yordam berish kabi faoliyatlar orqali bolalarda mehnatsevarlik va mas’uliyat hissi shakllanadi.

6. Milliy san’at va ijodiy faoliyat. Milliy naqshlar chizish, loydan buyumlar yasash, milliy kuy va qo‘shiqlarni o‘rganish, raqs harakatlarini bajarish orqali bolalarda estetik did va milliy madaniyatga qiziqish rivojlanadi.

Mazkur metodlardan kompleks foydalanish tarbiyaviy jarayonning mazmunini boyitadi va bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

6. Ma’naviy-axloqiy tarbiyada innovatsion yondashuvlar

Hozirgi zamon maktabgacha ta’lim tizimida milliy qadriyatlarni bolalarga yetkazishda an’anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan ham foydalanish zarur. Raqamli ta’lim resurslari, animatsion videolar, elektron ertaklar, interaktiv topshiriqlar va multimedia vositalari bolalarning qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Masalan, milliy ertaklar asosida tayyorlangan qisqa animatsion lavhalarni namoyish etib, ulardagi qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qilish mumkin. Shuningdek, “Yaxshilik daraxti” nomli tarbiyaviy mashg‘ulotni tashkil etish orqali bolalarning ezgu ishlari rag‘batlantiriladi. Har bir bola bajargan yaxshi ishi uchun daraxtga bitta barg yoki gul tasvirini joylashtiradi. Natijada bolalar yaxshilik qilish, do‘stlariga yordam berish va atrofdagilarga mehr ko‘rsatishning ahamiyatini anglay boshlaydilar.

Bundan tashqari, “Odobli bola qanday bo‘ladi?”, “Yaxshilik va yomonlik”, “Mening oilam – mening tayanchim” kabi mavzularda

muammoli vaziyatlar yaratish bolalarni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Innovatsion yondashuvlardan foydalanishda bolalarning yoshiga moslik, xavfsizlik, milliy tarbiya mazmunining ustuvorligi va jonli muloqotning ahamiyatini saqlash talab etiladi.

7. Milliy qadriyatlar asosidagi tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish yo‘llari

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida milliy qadriyatlar asosida olib boriladigan tarbiyaviy ishlar samaradorligi, avvalo, tarbiyaviy jarayonning izchil va maqsadli tashkil etilishiga bog‘liq.

Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- Maktabgacha ta’lim dasturlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar mazmunini keng yoritish.
- Tarbiyachilarning milliy tarbiya bo‘yicha pedagogik bilim va metodik mahoratini oshirish.
- Milliy ertaklar, maqollar, rivoyatlar va xalq qo‘shiqlaridan mashg‘ulotlarda muntazam foydalanish.
- Milliy bayramlar va urf-odatlarga bag‘ishlangan tadbirlarni tizimli tashkil etish.
- Ota-onalar va mahalla faollari bilan hamkorlikni kuchaytirish.
- Bolalarning ijobiy xulq-atvori va axloqiy rivojlanishini muntazam kuzatib borish.
- Har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy yondashuvni tashkil etish.

Tarbiyaviy ishlarning natijadorligini baholashda bolalarning kattalar bilan muloqoti, tengdoshlariga munosabati, o‘zaro yordam ko‘rsatishi, rostgo‘yligi, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki va milliy qadriyatlarga qiziqishi kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratish lozim.

Shu bilan birga, ma’naviy-axloqiy fazilatlar qisqa muddatda shakllanadigan xususiyat emasligini hisobga olish zarur. Bu jarayon muntazam tarbiya, ijobiy muhit, kattalarning shaxsiy namunasi va amaliy faoliyat orqali bosqichma-bosqich rivojlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish barkamol avlod tarbiyasining muhim tarkibiy qismidir. Milliy qadriyatlar bolalarning ma’naviy dunyosini boyitadi, ularda o‘z xalqining tarixi, madaniyati, urf-odatlari va an’analariga hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida xalq og‘zaki ijodi, milliy bayramlar, oilaviy an’analar, rolli o‘yinlar, ertaklarni sahnalashtirish va amaliy faoliyatlardan samarali foydalanish orqali bolalarda mehr-oqibat, halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, kattalarga hurmat va kichiklarga izzat kabi fazilatlarni rivojlantirish mumkin.

Mazkur jarayonda tarbiyachi, ota-ona va mahalla hamkorligining uzviyligi alohida ahamiyatga ega. Chunki bola tarbiyasi faqat ta’lim tashkilotining vazifasi bo‘lib qolmasdan, balki oila va jamiyatning umumiy mas’uliyatidir.

Shunday ekan, maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni takomillashtirish, milliy tarbiya vositalaridan ijodiy foydalanish va bolalar uchun sog‘lom ma’naviy muhit yaratish kelajak avlodning ma’naviy yetuk, axloqan barkamol va vatanparvar insonlar bo‘lib voyaga yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-595, 2019-yil 16-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qarori. “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori. “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”.
6. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent.
7. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent.
8. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent.
9. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent.
10. O‘zbek xalq maqollari va ertaklari to‘plamlari. – Toshkent.

O‘yin faoliyati orqali 5–6 yoshli bolalarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish

Ishtayeva Hulkar Muxtor qizi
Jizzax shahar 29-DMTT
1-toifali tarbiyachisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi 5–6 yoshli bolalarda o‘yin faoliyati orqali ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirishning pedagogik va psixologik jihatlari yoritilgan. Bolalarda o‘z his-tuyg‘ularini anglash, ularni boshqarish, tengdoshlari bilan muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, empatiya, o‘zaro hurmat va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘yinlarning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, rolli, didaktik, harakatli va ijodiy o‘yinlardan foydalanishning samarali usullari hamda tarbiyachining pedagogik faoliyatidagi muhim vazifalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, 5–6 yoshli bolalar, o‘yin faoliyati, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, emotsional intellekt, empatiya, muloqot, hamkorlik, rolli o‘yin, ijtimoiy moslashuv.

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning intellektual, jismoniy, ijtimoiy va emotsional salohiyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, 5–6 yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida, atrofdagilar bilan munosabat

o‘rnatishida, o‘z his-tuyg‘ularini anglashida va ijtimoiy muhitga moslashishida alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin nafaqat vaqtni mazmunli o‘tkazish vositasi, balki ularning bilish jarayonlari, shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantiruvchi yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. O‘yin jarayonida bola turli ijtimoiy rollarni bajaradi, o‘z fikrini ifodalaydi, tengdoshlari bilan kelishishga o‘rganadi, quvonch, xafa bo‘lish, hayrat, qo‘rquv kabi hissiy holatlarni anglaydi va ularni boshqarish tajribasini egallaydi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish bolaning o‘z hissiyotlarini tushunishi, boshqalarning his-tuyg‘ularini anglay olishi, ijobiy munosabatlar o‘rnatishi, nizoli vaziyatlarda maqbul yechim topishi va jamoada o‘zini munosib tutishi bilan tavsiflanadi. Shu jihatdan, o‘yin faoliyatini maqsadli tashkil etish maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sanaladi.

1. 5–6 yoshli bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish xususiyatlari

Bolaning 5–6 yosh davri ijtimoiy tajriba to‘plash, o‘zaro munosabatlarni anglash va emotsional barqarorlikni shakllantirish jarayonida muhim bosqich hisoblanadi. Bu yoshda bolalarda o‘z xatti-harakatlariga baho berish, tengdoshlarining fikrlarini hisobga olish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish va ijtimoiy qoidalarga rioya qilish qobiliyatlari rivojlanib boradi.

Mazkur yosh davrida quyidagi ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni shakllantirish muhimdir:

1. O‘z hissiyotlarini anglash – bola o‘zining quvonch, xafalik, qo‘rquv, hayajon va g‘azab kabi hissiy holatlarini taniy olishi.
2. Emotsiyalarni boshqarish – turli vaziyatlarda o‘zini tuta bilish, norozilikni tajovuzsiz ifodalash va sabr qilish.
3. Empatiya – boshqa insonlarning hissiyotlarini tushunish, ularga hamdardlik bildirish va yordam berishga intilish.
4. Muloqot ko‘nikmalari – tengdoshlari va kattalar bilan samimiy munosabat o‘rnatish, o‘z fikrini aniq ifodalash va suhbatdoshni tinglash.

5. Hamkorlik qilish – umumiy maqsad yo‘lida birgalikda harakat qilish, o‘yinchoqlarni bo‘lishish va vazifalarni taqsimlash.

6. Nizolarni hal etish – kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan bartaraf etish, murosaga kelish va boshqalarning fikrini hurmat qilish.

Ushbu ko‘nikmalar bolaning keyingi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli moslashishi, maktab jamoasiga qo‘shilishi va mustaqil faoliyat yuritishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

2. O‘yin faoliyatining ijtimoiy-emotsional rivojlanishdagi pedagogik imkoniyatlari

O‘yin faoliyati bolaning tabiiy ehtiyojlari, qiziqishlari va yosh xususiyatlariga mos kelishi bilan boshqa faoliyat turlaridan ajralib turadi. O‘yin davomida bola o‘zini erkin namoyon etadi, turli vaziyatlarni modellashtiradi va hayotiy tajribalarni o‘zlashtiradi.

Ayniqsa, syujetli-rolli o‘yinlar bolalarning ijtimoiy munosabatlarni tushunishida katta ahamiyatga ega. Masalan, “Oila”, “Shifoxona”, “Do‘kon”, “Maktab”, “Mehmon kutish” kabi o‘yinlarda bolalar turli kasb va ijtimoiy rollarni bajaradilar. Bunda ular nafaqat muayyan vazifalarni bajarishni, balki boshqalar bilan muloqot qilish, o‘zaro kelishish, mas’uliyatni his etish va bir-biriga yordam berishni ham o‘rganadilar.

Didaktik o‘yinlar esa bolalarning emotsional savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, turli yuz ifodalari tasvirlangan rasmlar orqali bolalarga insonlarning kayfiyatini aniqlash, muayyan hissiyotlarning sabablarini tushuntirish va ularga mos munosabat bildirish o‘rgatiladi.

Harakatli o‘yinlar bolalarda jamoaviylik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, qoidalarga rioya qilish va g‘alaba hamda mag‘lubiyatni to‘g‘ri qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ijodiy o‘yinlar esa bolalarning o‘z fikri va his-tuyg‘ularini rasm, musiqa, sahnalashtirish hamda boshqa ijodiy vositalar orqali ifodalash imkoniyatini kengaytiradi.

Demak, o‘yin faoliyati bolada ijtimoiy tajribani shakllantirish bilan bir qatorda, uning hissiy dunyosini boyitish, o‘ziga ishonchini

oshirish va atrofdagilar bilan sog‘lom munosabat o‘rnatishiga yordam beradi.

3. O‘yinlar orqali ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasi

5–6 yoshli bolalarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni samarali rivojlantirish uchun o‘yin faoliyati oldindan rejalashtirilgan, maqsadli va izchil tashkil etilishi lozim. Bunda tarbiyachi bolalarning yosh va individual xususiyatlarini, qiziqishlarini, emotsional holatini hamda o‘zaro munosabatlarini hisobga olishi zarur.

Quyida ijtimoiy-emotsional rivojlanishga yo‘naltirilgan ayrim o‘yin namunalari keltiriladi.

1. “Kayfiyatim qanday?” o‘yini

O‘yinning maqsadi: bolalarda o‘z hissiyotlarini anglash va ularni so‘z orqali ifodalash ko‘nikmasini rivojlantirish.

O‘yin jarayonida bolalarga turli emotsiyalar aks ettirilgan rasmlar yoki kartochkalar taqdim etiladi. Tarbiyachi har bir boladan rasmda tasvirlangan bolaning kayfiyatini aniqlashni so‘raydi. Shuningdek, “Qachon xursand bo‘lasan?”, “Nima seni xafa qiladi?”, “Xafa bo‘lgan do‘stingga qanday yordam berasan?” kabi savollar bilan bolalarning fikrlashiga imkon yaratadi.

Kutiladigan natija: bolalar o‘z hissiyotlarini aniqlash, nomlash va boshqalarning emotsional holatini tushunishga o‘rganadilar.

2. “Mehribon do‘stlar” o‘yini

O‘yinning maqsadi: bolalarda empatiya, mehribonlik, o‘zaro yordam va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish.

O‘yinda bolalar juftlik yoki kichik guruhlarga bo‘linadi. Ularga birgalikda rasm chizish, konstruktorlardan bino qurish yoki muayyan topshiriqni bajarish taklif etiladi. Jarayonda bolalar bir-birining fikrini tinglash, yordam so‘rash va yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kutiladigan natija: bolalarda o‘zaro hurmat, hamdardlik, jamoada ishlash va do‘stona munosabatlar rivojlanadi.

3. “Agar men uning o‘rnida bo‘lsam...” o‘yini

O‘yinning maqsadi: bolalarda boshqa insonlarning holatini tushunish va vaziyatga mos munosabat bildirish qobiliyatini rivojlantirish.

Tarbiyachi bolalarga turli hayotiy vaziyatlarni taklif qiladi:

Do‘sting o‘yinchoqni sindirib qo‘ydi va xafa bo‘ldi. Sen nima qilasan?

Guruhga yangi bola keldi va hech kim bilan o‘ynamayapti. Unga qanday yordam berasan?

Ikki bola bitta o‘yinchoqni talashib qoldi. Muammoni qanday hal qilish mumkin?

Do‘sting o‘yinda yutqazdi va yig‘lay boshladi. Uni qanday yupatasan?

Bolalar vaziyatlarni muhokama qilib, o‘z yechimlarini taklif etadilar va ayrim holatlarni rollarga kirib sahnalashtiradilar.

Kutiladigan natija: bolalarda empatiya, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, murosaga kelish va ijobiy xulq-atvor shakllanadi.

4. “Birgalikda muvaffaqiyatga erishamiz” o‘yini

O‘yinning maqsadi: jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash va umumiy maqsadga erishish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Bolalar kichik guruhlarga ajratilib, ularga qurilish materiallari yordamida uy, ko‘prik yoki shahar maketini yaratish vazifasi beriladi. Har bir bola o‘z imkoniyatidan kelib chiqib muayyan vazifani bajaradi. O‘yin yakunida barcha guruhlarning ishlari muhokama qilinadi.

Kutiladigan natija: bolalarda mas’uliyat, hamkorlik, o‘zaro kelishuv va umumiy natijadan quvonish hissi rivojlanadi.

5. “Sehrli so‘zlar” o‘yini

O‘yinning maqsadi: bolalarda muloqot madaniyati, xushmuomalalik va ijobiy munosabatlarni shakllantirish.

Tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda ishlatiladigan “iltimos”, “rahmat”, “kechirasiz”, “marhamat”, “yordam bera olasizmi?” kabi so‘zlardan foydalanish zarurligini o‘yin orqali tushuntiradi. Bolalar turli vaziyatlarni sahnalashtirib, ushbu so‘zlardan foydalanadilar.

Kutiladigan natija: bolalarda odob-axloq qoidalariga rioya qilish, muloqotda hurmat va samimiylik ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

4. Ijtimoiy-emotsional rivojlanishda tarbiyachining pedagogik faoliyati

O‘yin faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining pedagogik mahorati va bolalar bilan munosabatiga bog‘liq.

Tarbiyachi o‘yin jarayonida faqat topshiriq beruvchi yoki nazorat qiluvchi shaxs emas, balki bolalarning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi, ularga ijobiy namuna ko‘rsatuvchi va zarur vaziyatlarda yo‘naltiruvchi pedagog sifatida ishtirok etishi lozim.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanishni ta’minlashda tarbiyachi quyidagi vazifalarni amalga oshirishi maqsadga muvofiq:

har bir bolaning individual emotsional xususiyatlarini hisobga olish;

bolalarning o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashlari uchun xavfsiz psixologik muhit yaratish;

o‘yin jarayonida o‘zaro hurmat va tenglik tamoyillariga rioya etilishini ta’minlash;

bolalarni mustaqil qaror qabul qilishga undash;

nizoli vaziyatlarda jazolashdan ko‘ra, muammoni tinch yo‘l bilan hal etishga o‘rgatish;

tortinchoq bolalarni jamoaviy faoliyatga bosqichma-bosqich jalb etish;

bolalarning ijobiy xatti-harakatlarini rag‘batlantirish;

ota-onalar bilan hamkorlikda bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash.

Shuningdek, tarbiyachi o‘yin davomida bolalarning o‘zaro munosabatlarini muntazam kuzatib borishi, ularning qiyinchiliklarini aniqlashi va tegishli pedagogik yondashuvlarni qo‘llashi lozim.

5. O‘yin faoliyati samaradorligini baholash mezonlari

O‘yin faoliyati orqali erishilgan natijalarni aniqlash uchun bolalarning kundalik xatti-harakatlari, tengdoshlari bilan munosabatlari va emotsional reaksiyalarini kuzatish muhimdir. Bunda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Baholash mezoni	**Kuzatiladigan ko‘nikmalar**
Emotsional anglash	O‘z hissiyotlarini taniydi va nomlaydi
Emotsional boshqaruv	Hissiyotlarini maqbul tarzda ifodalaydi

Empatiya	Boshqalarning holatini tushunadi
Muloqot	Tengdoshlari bilan erkin muloqot qiladi
Hamkorlik	Jamoaviy o‘yinlarda faol qatnashadi
Nizolarni hal etish	Kelishmovchiliklarda murosaga intiladi

Baholash jarayonida bolalarni bir-biri bilan taqqoslash emas, balki har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash asosiy maqsad bo‘lishi kerak.

Shartli ravishda rivojlanish darajalarini yuqori, o‘rta va boshlang‘ich darajalarga ajratish mumkin. Yuqori darajada bola o‘z hissiyotlarini mustaqil anglaydi, boshqalarga hamdardlik bildiradi va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishga intiladi. O‘rta darajada ushbu ko‘nikmalar ayrim vaziyatlarda namoyon bo‘ladi va kattalar ko‘magiga ehtiyoj seziladi. Boshlang‘ich darajada esa bola o‘z hissiyotlarini ifodalash, tengdoshlari bilan kelishish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etishda ko‘proq pedagogik yordamga muhtoj bo‘ladi.

Mazkur baholash yondashuvi bolalarning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni aniqlash va keyingi pedagogik ishlarni rejalashtirishga xizmat qiladi.

6. Oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligining ahamiyati

Bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishida oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi uzviy hamkorlik muhim o‘rin tutadi. Chunki bola dastlabki ijtimoiy munosabatlar, mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat, hamdardlik va muomala madaniyatini oilada o‘zlashtiradi.

Tarbiyachi ota-onalar bilan hamkorlikda quyidagi ishlarni amalga oshirishi maqsadga muvofiq:

oilada farzand bilan birgalikda rolli va didaktik o‘yinlar tashkil etish;

bolaga o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalash imkoniyatini yaratish;

farzandning fikrini tinglash va uning kechinmalariga befarq bo‘lmaslik;

oilaviy vazifalarni bajarishda bolani ham ishtirok ettirish;

bolalarda mehribonlik, sabr-toqat va o‘zaro yordam ko‘rsatish odatlarini shakllantirish;

maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘tkaziladigan o‘yin va tarbiyaviy tadbirlarga ota-onalarni jalb etish.

Oila va ta’lim tashkilotining hamkorligi natijasida bolada shakllanayotgan ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar kundalik hayotda ham mustahkamlanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘yin faoliyati 5–6 yoshli bolalarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirishning eng muhim pedagogik vositalaridan biridir. O‘yin jarayonida bola o‘z hissiyotlarini anglash, ularni boshqarish, boshqalarning kechinmalarini tushunish, tengdoshlari bilan muloqot qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish va nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal etish tajribasini egallaydi.

Tadqiqot mavzusi yuzasidan olib borilgan nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, 5–6 yoshli bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi ularning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga zamin yaratadi. Shu sababli ushbu yosh davrida emotsional savodxonlik va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Ikkinchidan, syujetli-rolli, didaktik, harakatli va ijodiy o‘yinlar bolalarda empatiya, o‘zaro hurmat, hamkorlik, muloqot va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega.

Uchinchidan, o‘yin faoliyatini tashkil etishda tarbiyachining pedagogik mahorati, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olishi va ijobiy psixologik muhit yaratishi muhim ahamiyat kasb etadi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy-emotsional rivojlanish jarayonida oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligini kuchaytirish, o‘yin faoliyatini kundalik tarbiyaviy jarayonga izchil integratsiya qilish lozim.

Beshinchidan, bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish natijalarini muntazam kuzatish va tahlil qilish orqali individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash, pedagogik faoliyatni takomillashtirish mumkin.

Shunday qilib, o‘yin faoliyatini maqsadli va tizimli tashkil etish orqali bolalarda nafaqat ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalar, balki mustaqillik, o‘ziga ishonch, mas’uliyat, mehr-oqibat va ijobiy insoniy munosabatlarni ham shakllantirish mumkin. Bu esa ularning maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tayyorlanishi va jamiyatga moslashishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi O‘RQ-595-sonli “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-sonli “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. Lex.uz.
3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
4. Elkonin, D. B. Psixologiya igry. Moskva: Pedagogika, 1978.
5. Erikson, E. H. Childhood and Society. New York: W. W. Norton & Company, 1950.
6. Denham, S. A. Social-Emotional Competence as Support for School Readiness: What Is It and How Do We Assess It? Early Education and Development, 2006.
7. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). Developmentally Appropriate Practice.
8. Xujamatova, X. M. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijtimoiy ongni shakllantirish: psixologik-pedagogik va metodik xususiyatlari.

Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalarining ahamiyati

M.O.Mustafoyeva
Jizzax viloyati PMM

Annotatsiya: Mazkur maqolada individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va bilim darajasini hisobga olgan holda ta’lim mazmunini tashkil etish masalalari yoritiladi. Shuningdek, raqamli ta’lim platformalari, adaptiv ta’lim tizimlari, sun’iy intellekt, aralash ta’lim, elektron portfolio va ta’lim analitikasi kabi texnologiyalarning individual ta’lim trayektoriyasini loyihalashdagi imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Mazkur texnologiyalardan samarali foydalanishning pedagogik shartlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: individual ta’lim trayektoriyasi, ta’lim texnologiyalari, individuallashtirish, raqamli ta’lim, adaptiv ta’lim, sun’iy intellekt, aralash ta’lim, ta’lim analitikasi, mustaqil ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется роль и значение современных образовательных технологий в формировании индивидуальной образовательной траектории. Выделены вопросы индивидуализации образовательного процесса, организации учебного контента с учетом личных способностей, интересов, потребностей и уровня знаний учащихся. Также рассмотрены возможности таких технологий, как цифровые образовательные платформы, адаптивные образовательные системы, искусственный интеллект, смешанное обучение, электронное портфолио и образовательная аналитика, в проектировании индивидуальной образовательной траектории. Обоснованы педагогические условия эффективного использования этих

технологий, существующие проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: индивидуальная образовательная траектория, образовательные технологии, индивидуализация, цифровое образование, адаптивное образование, искусственный интеллект, смешанное обучение, образовательная аналитика, самостоятельное обучение, компетентностный подход.

Abstract: This article provides a scientific-pedagogical analysis of the role and significance of modern educational technologies in shaping individual learning trajectories. It explores the individualization of the educational process and the organization of educational content with due regard for students' personal abilities, interests, needs, and existing knowledge levels. Furthermore, the article examines the potential of various technologies—such as digital learning platforms, adaptive learning systems, artificial intelligence, blended learning, electronic portfolios, and learning analytics—in the design of individual learning trajectories. It also outlines the pedagogical conditions for the effective use of these technologies, identifies existing challenges, and proposes ways to overcome them.

Keywords: individual learning trajectory, educational technologies, individualization, digital education, adaptive learning, artificial intelligence, blended learning, learning analytics, independent learning, competency-based approach.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ta’lim oluvchining shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va individual ehtiyojlariga mos ta’lim muhitini yaratishni talab etmoqda. An’anaviy ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun, topshiriq va o‘qitish usullarining qo‘llanilishi ayrim hollarda ularning individual qobiliyatlari hamda o‘zlashtirish sur’atlarini to‘liq hisobga olish imkonini bermaydi. Shu sababli individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Individual ta’lim trayektoriyasi — ta’lim oluvchining bilim darajasi, qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va belgilangan maqsadlaridan kelib chiqib ishlab chiqiladigan, uning shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga yo‘naltirilgan ta’lim yo‘lidir. Ushbu trayektoriya ta’lim mazmunini tanlash, o‘quv faoliyatini rejalashtirish, mos metod va vositalardan foydalanish hamda natijalarni muntazam baholab borishni o‘z ichiga oladi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi individual ta’limni tashkil etish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, adaptiv o‘quv tizimlari, elektron ta’lim platformalari va sun’iy intellekt vositalari ta’lim oluvchining o‘zlashtirish darajasiga mos materiallarni tavsiya etish, bilimdagi bo‘shliqlarni aniqlash va individual qayta aloqa taqdim etishga yordam beradi. OECD tomonidan tayyorlangan raqamli ta’limga oid tadqiqotlarda ham inson va sun’iy intellekt imkoniyatlarini uyg‘unlashtirish shaxsiylashtirilgan ta’limni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishi sifatida ko‘rsatilgan.

Shu nuqtayi nazardan, individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalarining imkoniyatlarini o‘rganish, ularning pedagogik samaradorligini aniqlash va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Individual ta’lim trayektoriyasining pedagogik mohiyati

Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish ta’lim jarayonini ta’lim oluvchining shaxsiy xususiyatlariga muvofiq tashkil etishni anglatadi. Bunda o‘quvchi yoki talaba tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z ta’lim faoliyatini rejalashtirish, boshqarish va baholashda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida qaraladi.

Individual ta’lim trayektoriyasi quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

1. **Diagnostik bosqich** — ta’lim oluvchining boshlang‘ich bilim darajasi, qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini aniqlash.
2. **Maqsadni belgilash** — erishilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni aniqlashtirish.
3. **Ta’lim mazmunini tanlash** — individual maqsadlarga mos o‘quv materiallari va topshiriqlarni belgilash.

4. **Ta’lim jarayonini tashkil etish** — mos pedagogik metodlar va texnologiyalar asosida o‘quv faoliyatini amalga oshirish.

5. **Monitoring va baholash** — ta’lim natijalarini kuzatish, tahlil qilish va qayta aloqa berish.

6. **Trayektoriyani takomillashtirish** — olingan natijalar asosida maqsadlar, topshiriqlar va ta’lim usullarini qayta ko‘rib chiqish.

Individual ta’lim trayektoriyasi o‘zgarmas reja emas. U ta’lim oluvchining rivojlanishi, o‘zlashtirish natijalari va yangi ehtiyojlariga qarab muntazam yangilanib borishi lozim.

Lokareva va Bazhmina tomonidan olib borilgan tadqiqotda raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim oluvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish, o‘z ta’lim yo‘lini rejalashtirish va o‘quv jarayonini boshqarish imkoniyatlari tahlil qilingan. Mazkur yondashuvda o‘qituvchi bilim beruvchi bilan bir qatorda maslahatchi, yo‘naltiruvchi va ta’lim faoliyatining tashkilotchisi vazifasini ham bajaradi.

Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda ta’lim texnologiyalarining o‘rni

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari individual ta’lim trayektoriyasini yaratish, amalga oshirish va takomillashtirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ular ta’lim mazmunini moslashtirish, o‘quv jarayonini boshqarish, natijalarni kuzatish va ta’lim oluvchining mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Raqamli ta’lim platformalari

Moodle, Google Classroom va Microsoft Teams kabi platformalar o‘quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlar berish, bilimlarni tekshirish va qayta aloqa tashkil etishda foydalanilishi mumkin.

Ushbu platformalarning individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishdagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- o‘quv materiallaridan istalgan qulay vaqtda foydalanish imkoniyati;
- topshiriqlarni ta’lim oluvchining tayyorgarlik darajasiga moslashtirish;
- mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etish;

- bajarilgan vazifalar va o‘zlashtirish natijalarini kuzatish;
- o‘qituvchi bilan muntazam muloqot va qayta aloqani ta’minlash.

Biroq platformaning mavjudligi o‘z-o‘zidan individual yondashuvni ta’minlamaydi. Buning uchun o‘qituvchi o‘quv materiallarini maqsadli tashkil etishi, turli darajadagi topshiriqlarni ishlab chiqishi va ta’lim oluvchilarning natijalariga muvofiq pedagogik qarorlar qabul qilishi kerak.

Adaptiv ta’lim texnologiyalari

Adaptiv ta’lim texnologiyalari ta’lim oluvchining javoblari, topshiriqlarni bajarish tezligi va o‘zlashtirish natijalariga qarab o‘quv mazmuni yoki topshiriqlar murakkabligini moslashtiruvchi tizimlardir.

Masalan, matematika fanidan test topshirayotgan talaba muayyan mavzuda xatolarga yo‘l qo‘ysa, adaptiv tizim unga shu mavzuga oid qo‘shimcha tushuntirish va mashqlarni tavsiya qilishi mumkin. Mavzuni yaxshi o‘zlashtirgan talaba esa murakkabroq topshiriqlarga yo‘naltiriladi.

Adaptiv texnologiyalarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- bilimdagi bo‘shliqlarni aniqlash;
- individual o‘zlashtirish sur’atini hisobga olish;
- o‘quv topshiriqlarining murakkabligini moslashtirish;
- xatolar ustida maqsadli ishlash;
- ta’lim natijalarini muntazam tahlil qilish.

Frontiers in Education jurnalida chop etilgan tadqiqotda adaptiv o‘quv texnologiyalarining ta’lim oluvchining ehtiyojlariga mos ta’lim tajribasini tashkil etishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Unda bunday tizimlarning samaradorligi o‘quvchi xususiyatlarini to‘g‘ri aniqlash va pedagogik jihatdan asoslangan moslashtirishga bog‘liqligi ta’kidlanadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari

Sun’iy intellekt individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishning istiqbolli vositalaridan biri hisoblanadi. U ta’lim oluvchining o‘quv faoliyati haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, qo‘shimcha materiallarni tavsiya etish, savollarga javob berish va individual o‘quv rejasini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin.

Sun’iy intellektdan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- ta’lim oluvchining ehtiyojlariga mos o‘quv materiallarini tavsiya etish;
- murakkab mavzularni turli usullarda tushuntirish;
- mustaqil ta’lim uchun topshiriqlar ishlab chiqish;
- yozma ishlar yuzasidan dastlabki fikr-mulohaza berish;
- o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklarni aniqlashga ko‘maklashish.

Bunda sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchining o‘rnini to‘liq egallamaydi. Ular pedagogik qarorlarni qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida qo‘llanilishi lozim. Sun’iy intellekt taqdim etgan ma’lumotlar va tavsiyalar o‘qituvchi tomonidan tekshirilishi, ta’lim maqsadlariga muvofiqligi baholanishi kerak.

Shuningdek, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, algoritmik xatolarni hisobga olish, akademik halollikni saqlash va barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyat yaratish muhim ahamiyatga ega.

Aralash ta’lim texnologiyasi

Aralash ta’lim (Blended Learning) an’anaviy yuzma-yuz mashg‘ulotlar bilan onlayn ta’lim faoliyatini uyg‘unlashtiruvchi yondashuvdir. Ushbu texnologiya individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda moslashuvchan ta’lim muhitini yaratadi.

Masalan, talaba darsdan oldin elektron platformada videoma’ruza bilan tanishadi, auditoriyada o‘qituvchi rahbarligida amaliy topshiriqlarni bajaradi va darsdan keyin o‘zlashtirish darajasiga mos mustaqil vazifalarni bajaradi.

Aralash ta’limning asosiy afzalliklari:

- o‘quv vaqtini samarali taqsimlash;
- nazariy bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish imkoniyati;
- auditoriya mashg‘ulotlarida individual yordam olish;
- turli o‘quv resurslaridan foydalanish;
- mustaqil va hamkorlikdagi ta’lim faoliyatini birlashtirish.

Mazkur yondashuvda o‘qituvchi o‘quv materiallarini ta’lim oluvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda taqsimlashi va onlayn hamda auditoriya mashg‘ulotlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashi zarur.

Elektron portfolio va ta’lim analitikasi

Elektron portfolio ta’lim oluvchining bajargan ishlari, loyihalari, erishgan natijalari va rivojlanish dinamikasini jamlash imkonini beradi. U individual ta’lim trayektoriyasining shakllanishi va rivojlanishini hujjatlashtirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’lim analitikasi esa o‘quv faoliyati davomida shakllangan ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ulardan ta’lim jarayonini yaxshilash uchun foydalanishni anglatadi. Masalan, topshiriqlarni bajarish natijalari, mavzularni o‘zlashtirish darajasi va takroriy xatolar tahlili asosida qo‘shimcha mashg‘ulotlar rejalashtirilishi mumkin.

Ta’lim texnologiyalarining individual ta’lim trayektoriyasiga ta’siri

Ta’lim texnologiyalarining individual ta’lim trayektoriyasiga ta’siri ularning mavjudligi bilangina emas, balki pedagogik maqsadga muvofiq qo‘llanilishi bilan belgilanadi.

Birinchidan, texnologiyalar **ta’limni individuallashtirishga** xizmat qiladi. Ta’lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘lganligi sababli, raqamli vositalar orqali ularga mos topshiriqlar va materiallar taklif etilishi mumkin.

Ikkinchidan, texnologiyalar **mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantiradi**. Elektron resurslar, interaktiv topshiriqlar va shaxsiy o‘quv rejalari ta’lim oluvchining o‘z vaqtini boshqarish, maqsad qo‘yish va natijalarini baholash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Uchinchidan, ular **tezkor qayta aloqa** olish imkoniyatini kengaytiradi. O‘zlashtirishdagi kamchiliklar o‘z vaqtida aniqlansa, tegishli tushuntirishlar va qo‘shimcha mashqlar orqali ularni bartaraf etish mumkin.

To‘rtinchidan, ta’lim texnologiyalari **o‘qituvchi faoliyatini takomillashtiradi**. O‘qituvchi o‘quv natijalarini tahlil qilish asosida individual maslahatlar berishi, ta’lim mazmunini qayta rejalashtirishi va zarur pedagogik yordamni tashkil etishi mumkin.

Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishning amaliy modeli

Individual ta’lim trayektoriyasini samarali tashkil etish uchun quyidagi bosqichli modelni qo‘llash mumkin.

1-bosqich. Boshlang‘ich diagnostika. Testlar, suhbatlar, kuzatish va avvalgi natijalar tahlili orqali ta’lim oluvchining bilim darajasi va ehtiyojlari aniqlanadi.

2-bosqich. Individual maqsadlarni belgilash. Ta’lim oluvchi bilan hamkorlikda qisqa va uzoq muddatli maqsadlar ishlab chiqiladi. Maqsadlar aniq, o‘lchanadigan va erishish mumkin bo‘lgan shaklda belgilanadi.

3-bosqich. Texnologiyalarni tanlash. Ta’lim maqsadiga qarab elektron platforma, adaptiv dastur, videodars, sun’iy intellekt vositasi yoki aralash ta’lim modeli tanlanadi.

4-bosqich. Individual o‘quv rejasini ishlab chiqish. O‘quv mazmuni, bajariladigan topshiriqlar, muddatlar, resurslar va kutilayotgan natijalar belgilanadi.

5-bosqich. Ta’lim jarayonini amalga oshirish. Ta’lim oluvchi mustaqil va hamkorlikdagi faoliyat orqali bilimlarini rivojlantiradi. O‘qituvchi maslahat va metodik yordam ko‘rsatadi.

6-bosqich. Monitoring va baholash. Testlar, amaliy ishlar, loyiha natijalari, elektron portfolio va o‘z-o‘zini baholash vositalari yordamida rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

7-bosqich. Trayektoriyani yangilash. Monitoring natijalariga ko‘ra o‘quv topshiriqlari, ta’lim resurslari va maqsadlar qayta ko‘rib chiqiladi.

Mazkur modelning asosiy xususiyati shundaki, barcha bosqichlar o‘zaro uzviy bog‘langan bo‘lib, ta’lim oluvchining rivojlanishi davomida takomillashtirilib boriladi.

Ta’lim texnologiyalarini qo‘llashdagi muammolar va ularning yechimlari

Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda zamonaviy texnologiyalar qator imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ayrim muammolarni ham yuzaga keltiradi.

Birinchi muammo — raqamli tengsizlik. Barcha ta’lim oluvchilarda kompyuter, internet va zarur dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyati bir xil emas. Ushbu muammoni hal qilish uchun ta’lim muassasalarida texnik infratuzilmani yaxshilash, muqobil o‘quv

materiallarini taqdim etish va oflayn ta’lim imkoniyatlarini saqlab qolish zarur.

Ikkinchi muammo — pedagoglarning raqamli kompetensiyalari. Ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish o‘qituvchidan raqamli savodxonlik, metodik loyihalash va ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini talab qiladi. Shu sababli pedagoglar uchun muntazam malaka oshirish mashg‘ulotlarini tashkil etish muhimdir.

Uchinchi muammo — shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi. Ta’lim oluvchilarning natijalari va shaxsiy ma’lumotlari bilan ishlashda maxfiylik, xavfsiz saqlash va ma’lumotlardan maqsadli foydalanish tamoyillariga rioya qilish kerak.

To‘rtinchi muammo — texnologiyalarga ortiqcha tayanish. Raqamli vositalar jonli muloqot, pedagogik rahbarlik va ijtimoiy hamkorlikning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Shu sababli individual ta’limda texnologik imkoniyatlar insoniy muloqot va o‘qituvchining kasbiy tajribasi bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Beshinchi muammo — o‘quvchining o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarining yetarli rivojlanmaganligi. Individual trayektoriya yuqori darajadagi mas’uliyat va mustaqillikni talab qiladi. Buni rivojlantirish uchun bosqichma-bosqich murakkablashadigan topshiriqlar, muntazam maslahatlar, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki -Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni amalga oshirishning muhim vositalaridan biridir. U ta’lim oluvchining individual xususiyatlari, bilim darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini rejalashtirish hamda boshqarish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim platformalari, adaptiv ta’lim tizimlari, sun’iy intellekt, aralash ta’lim, elektron portfolio va ta’lim analitikasi individual ta’lim trayektoriyasini ishlab chiqish va takomillashtirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Ushbu texnologiyalar o‘quv mazmunini moslashtirish, mustaqil ta’limni rivojlantirish, tezkor qayta aloqa taqdim etish va ta’lim natijalarini monitoring qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, texnologiyalardan foydalanish samaradorligi ularning pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, ta’lim oluvchining faolligi va zarur texnik sharoitlarning mavjudligiga bog‘liq. Shuning uchun individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda texnologik vositalar, pedagogik rahbarlik va ta’lim oluvchining mustaqil faoliyati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash zarur.

Umuman olganda, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan ilmiy asoslangan va tizimli foydalanish ta’lim jarayonining moslashuvchanligini oshirish, individual rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash hamda ta’lim sifatini takomillashtirish uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Molenaar, I. (2021). *Personalisation of learning: Towards hybrid human-AI learning technologies*. In OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/589b283f-en

2. Lokareva, G. V., & Bazhmina, E. A. (2021). Personalization in education: Students managing their learning by means of digital technologies. *Information Technologies and Learning Tools, 86*(6), 187–207. https://doi.org/10.33407/itlt.v86i6.4103

3. Adaptive Learning Techniques for a Personalized Educational Software in Developing Teachers’ Technological Pedagogical Content Knowledge. (2022). *Frontiers in Education*. https://doi.org/10.3389/feduc.2022.789397

4. Mustafoyeva M.O “Kasbiy rivojlanishda individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishning ahamiyati” Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari mavzusidagi Xalqaro ilmiy-texnik anjuman 2026-yil.199-203b

5. Mustafoyeva M.O. Bo‘lajak mutuxassislarni kasbiy tayyorlash jarayonida individual ta’lim trvektoriyasini qurish tamoyillari // Kasb –hunar ta’limi. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal. 2024-yil, 11-son (75-82b)

Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha va Boshlang`ich ta`lim fakulteti
Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi
Katta o`qituvchisi: Eshmanova Nodira Nazarkulovna
Talabasi: Hamidova Madina

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari, uning mazmuni, maqsadi, vazifalari va ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, pedagogik diagnostikaning asosiy tamoyillari, usullari va o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlashdagi o‘rni haqida ma’lumot berilgan. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslarini o‘rganish orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash va o‘qitish jarayonini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika, nazariya, ta’lim, tarbiya, bilim, ko‘nikma, malaka, diagnostika tamoyillari, baholash, o‘quvchi, o‘qituvchi, ta’lim sifati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические вопросы педагогической диагностики, её содержание, цели, задачи и значение в образовательном процессе. Также представлена информация об основных принципах и методах педагогической диагностики, а также

её роли в определении уровня знаний учащихся. Изучение теоретических основ педагогической диагностики позволяет рассмотреть вопросы повышения качества образования, выявления индивидуальных особенностей учащихся и совершенствования процесса обучения.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, теория, образование, воспитание, знания, навыки, умения, принципы диагностики, оценивание, учащийся, учитель, качество образования.

Annotation: This article examines the theoretical issues of pedagogical diagnostics, including its content, goals, objectives, and importance in the educational process. It also provides information about the main principles and methods of pedagogical diagnostics and their role in determining students’ knowledge levels. The study of the theoretical foundations of pedagogical diagnostics helps explore ways to improve the quality of education, identify students’ individual characteristics, and enhance the teaching and learning process.

Keywords: pedagogical diagnostics, theory, education, upbringing, knowledge, skills, abilities, diagnostic principles, assessment, student, teacher, quality of education.

Bugungi kunda ta’lim tizimini rivojlantirish, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash va ta’lim sifatini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik diagnostika alohida ahamiyatga ega. Pedagogik diagnostika o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikmalari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini o‘rganishga yordam beradi. Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari pedagogika fanining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu yo‘nalish diagnostikaning mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyillari va usullarini o‘rganadi. Uning nazariy asoslarini bilish o‘qituvchiga ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkonini beradi. Pedagogik diagnostika faqat o‘quvchilarning bilimini baholash bilan cheklanmaydi. U ta’lim jarayonidagi muammolarni aniqlash, o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish va mavjud

kamchiliklarni bartaraf etish yo‘llarini belgilashni ham o‘z ichiga oladi. Bunda kuzatish, suhbat, test, anketa va tahlil kabi usullardan foydalaniladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, pedagogik diagnostikaning nazariy asoslarini o‘rganish ta’lim samaradorligini oshirish va har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Ushbu mavzuning asosiy maqsadi pedagogik diagnostikaning nazariy masalalarini o‘rganish, uning asosiy tushunchalari, tamoyillari va usullarini yoritish hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ochib berishdan iborat.

1.Pedagogik diagnostika haqida tushuncha. Pedagogik diagnostika pedagogika fanining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta’lim-tarbiya jarayonini o‘rganish va uning natijalarini aniqlashga xizmat qiladi. U o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikmalari, qobiliyatlari va rivojlanishidagi o‘zgarishlarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Pedagogik diagnostikaning asosiy vazifasi o‘quvchining nimani bilishi, nimalarni o‘zlashtirgani va qaysi mavzularda qiynalayotganini aniqlashdir. O‘qituvchi diagnostika natijalariga asoslanib, darslarni to‘g‘ri tashkil etadi va o‘quvchilarga kerakli yordamni ko‘rsatadi. Masalan, boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar matematikadan qo‘shish va ayirish amallarini o‘rganadi. O‘qituvchi ularga turli misollar beradi. Natijalarni tekshirish orqali qaysi o‘quvchilar mavzuni yaxshi tushungani va kimlarga qo‘shimcha tushuntirish kerakligini aniqlaydi. Bu pedagogik diagnostikaning oddiy ko‘rinishidir. Pedagogik diagnostika faqat baho qo‘yishdan iborat emas. Baho o‘quvchining natijasini ko‘rsatsa, diagnostika ushbu natijaning sabablarini aniqlashga ham yordam beradi. Masalan, o‘quvchi past baho olgan bo‘lsa, uning mavzuni tushunmagani, topshiriqni noto‘g‘ri bajargani yoki boshqa qiyinchilikka duch kelgani o‘rganiladi. Shuning uchun pedagogik diagnostika ta’lim jarayonini yaxshilash va o‘quvchilarning bilimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari uning mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyillari va usullarini o‘z ichiga oladi. Ushbu asoslar diagnostika jarayonini to‘g‘ri tashkil etish va natijalarni to‘g‘ri tushunishga yordam

beradi. Pedagogik diagnostika ta’lim jarayonidagi holatni aniqlash, olingan ma’lumotlarni tahlil qilish va tegishli xulosalar chiqarishga asoslanadi. Bunda o‘quvchilarning bilimlari bilan birga, ularning amaliy topshiriqlarni bajarishi va mustaqil fikrlashi ham hisobga olinadi. Pedagogik diagnostikaning nazariy asoslarini tushunish uchun quyidagi tushunchalarni bilish muhim:

Bilim — o‘quvchining o‘rgangan ma’lumotlari, qoidalari va tushunchalari.

Ko‘nikma — olingan bilimlardan foydalanib, muayyan vazifani bajara olish.

Malaka — mashq qilish natijasida muayyan ishni puxta va nisbatan avtomatlashgan tarzda bajarish.

Baholash — o‘quvchining natijasini belgilangan mezonlar asosida aniqlash.

Tahlil — olingan natijalarni o‘rganish, xato va kamchiliklarning sabablarini aniqlash.

Nazorat — o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini tekshirish jarayoni. Bu tushunchalar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning ma’nosi bir xil emas. Masalan, nazorat o‘quvchining bilimini tekshiradi, baholash uning natijasini mezonlar asosida belgilaydi, diagnostika esa natijalarni tahlil qilib, mavjud qiyinchiliklarni aniqlashga ham yordam beradi. Demak, pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari o‘quvchilarni chuqurroq o‘rganish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarurdir.

3. Pedagogik diagnostikaning maqsadi va vazifalari.

Pedagogik diagnostikaning asosiy maqsadi o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ta’lim jarayonidagi muammolarni topish va ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun bir nechta vazifalar amalga oshiriladi. Birinchidan, o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash. O‘qituvchi o‘quvchilarning mavzuni qay darajada o‘zlashtirganini tekshiradi. Buning uchun savol-javob, yozma ishlar va testlardan foydalanadi. Ikkinchidan, o‘quvchilarning qiyinchiliklarini aniqlash. Ba’zi o‘quvchilar mavzuni tez o‘zlashtirsa, boshqalari ko‘proq

tushuntirishga muhtoj bo‘ladi. Diagnostika ushbu farqlarni aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, o‘quvchilarning rivojlanishini kuzatish. O‘quvchining oldingi va keyingi natijalari taqqoslanib, uning bilimida qanday o‘zgarishlar bo‘lgani o‘rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik diagnostika ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarning bilim darajasi, ko‘nikma va malakalarini aniqlashga xizmat qiladi. U o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi yutuq va kamchiliklarini aniqlash, muammolarni o‘z vaqtida bartaraf etish hamda ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi. Pedagogik diagnostika orqali har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qobiliyati va o‘zlashtirish darajasi o‘rganiladi. Bunda kuzatish, suhbat, savol-javob, test va amaliy topshiriqlar kabi usullardan foydalaniladi. Diagnostika natijalari asosida o‘qituvchi dars jarayonini takomillashtiradi va o‘quvchilarga individual yondashadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda pedagogik diagnostikaning ahamiyati katta. Chunki bu davrda o‘quvchilarning asosiy bilim va ko‘nikmalari shakllanadi. Ularning qiyinchiliklarini erta aniqlash va kerakli yordam ko‘rsatish kelajakdagi ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir qiladi. Umuman olganda, pedagogik diagnostika ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va o‘qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirishga yordam beradi. Shuning uchun uning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash har bir pedagog uchun muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Holiqberdiyev K.M. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001. — 384 b.

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. — 160 b.

3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. — Toshkent, 2015. — 208 b.

4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O‘qituvchi, 1992. — 160 b.

5. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. — 544 b.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
7. www.google.com

Badiiy matnlar orqali o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish

Abdullayeva Nigora Askarovna
Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tasarrufidagi Jizzax shahar 1-son IMI ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy matnlar vositasida o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari, didaktik imkoniyatlari va amaliy usullari yoritilgan. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi emas, balki mustaqil mulohaza yuritishi, muammoli vaziyatlarga noodatiy yechim topishi, badiiy obrazlarni turli nuqtayi nazardan talqin qilishi hamda o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan badiiy matnlar o‘quvchilarda tasavvur, obrazli tafakkur, tahliliy yondashuv, ijodiy yondashish va estetik idrokni rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Maqolada badiiy asar ustida ishlashning matnoldi, matnni o‘qish va matndan keyingi ijodiy faoliyat bosqichlari tavsiflangan. Shuningdek, muammoli savollar, qahramonlar xatti-harakatini muqobil baholash, asarga boshqa yakun yaratish, obraz nomidan hikoya qilish, ijodiy yozuv va munozara kabi metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy yondashuv va metodik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada badiiy matnlar bilan ishlashni o‘quvchining mustaqil fikri, shaxsiy munosabati va ijodiy mahsulotini shakllantirishga yo‘naltiruvchi metodik model taklif etildi. Mazkur yondashuv adabiyot darslarida o‘quvchilarning faolligini oshirish,

fikrlarini asoslash va badiiy asar mazmunini chuqurroq anglashiga ko‘maklashadi.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, ijodiy fikrlash, ijodiy tafakkur, adabiy ta’lim, mustaqil fikrlash, obrazli tafakkur, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, badiiy tahlil, ijodiy topshiriq.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и методические основы развития творческого мышления учащихся посредством художественных текстов, а также их дидактические возможности и практические способы применения в образовательном процессе. В современных условиях образования особое значение приобретают не только усвоение готовых знаний, но и способность учащихся самостоятельно рассуждать, находить нестандартные решения проблемных ситуаций, интерпретировать художественные образы с разных точек зрения и аргументированно выражать собственное мнение. В этом отношении художественные тексты выступают эффективным педагогическим средством развития воображения, образного мышления, аналитических способностей и эстетического восприятия. В статье раскрываются этапы работы с художественным произведением: подготовка к чтению, непосредственное чтение и творческая деятельность после прочтения. Анализируются возможности использования проблемных вопросов, альтернативной оценки поступков героев, создания другого окончания произведения, повествования от имени персонажа, творческого письма и дискуссии. В исследовании применялись методы теоретического анализа, сравнительного подхода и методического обобщения. Предложена методическая модель организации работы с художественными текстами, направленная на формирование самостоятельного суждения, личностного отношения и творческого продукта учащихся. Представленный подход может способствовать

повышению активности учащихся на уроках литературы и углублению понимания художественного произведения.

Ключевые слова: художественный текст, творческое мышление, литературное образование, самостоятельное мышление, образное мышление, проблемное обучение, интерактивные методы, художественный анализ, творческое задание.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of developing students’ creative thinking through literary texts, focusing on their didactic potential and practical application in the educational process. Contemporary education requires students not only to acquire knowledge but also to reason independently, find unconventional solutions to problems, interpret literary characters from different perspectives, and express their opinions with supporting arguments. Literary texts can serve as an effective pedagogical resource for developing imagination, figurative thinking, analytical skills, and aesthetic awareness. The article describes three stages of working with literary texts: pre-reading preparation, active reading, and post-reading creative activities. It discusses the use of problem-based questions, alternative interpretations of characters’ actions, creating a different ending, narrating from a character’s perspective, creative writing, and classroom discussion. The study employs theoretical analysis, comparative analysis, and methodological generalization. A methodological model is proposed to organize literary-text activities that encourage independent judgment, personal interpretation, and the creation of original work. This approach may increase student engagement in literature lessons and deepen their understanding of literary works.

Keywords: literary text, creative thinking, literary education, independent thinking, figurative thinking, problem-based learning, interactive methods, literary analysis, creative tasks.

Zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammolarni hal etish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Axborot oqimi tezlashgan bugungi sharoitda o‘quvchining tayyor ma’lumotlarni yodlab olishi yetarli emas. U axborotni tahlil qilishi, mavjud qarashlarni qiyoslashi, turli fikrlarni baholashi va yangi g‘oyalar ishlab chiqishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, adabiy ta’lim jarayoni o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega.

Badiiy matn inson hayoti, xarakteri, his-tuyg‘ulari, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qarashlarini obrazlar vositasida ifodalaydi. Undagi voqealar rivoji, qahramonlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, muallifning badiiy maqsadi hamda ramziy ifodalar o‘quvchini mustaqil mushohada yuritishga undaydi. O‘quvchi asarni o‘qish jarayonida voqealarni shunchaki kuzatmaydi, balki ularni tasavvur qiladi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi, qahramonlarning qarorlarini baholaydi hamda o‘ziga xos xulosalar chiqaradi.

Badiiy matnlar asosida ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi zamonaviy adabiy ta’lim metodikasida ham dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida o‘rganilmoqda. Xususan, matnni tahlil qilish, muammoli vaziyatlar yaratish, muqobil yakunlar taklif etish va o‘quvchining shaxsiy munosabatini asoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlarning metodik imkoniyatlari ilmiy ishlarda yoritilgan [4; 5].

Maqolaning maqsadi — badiiy matnlar bilan ishlash orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ijodiy fikrlashning mazmuni va adabiy ta’lim bilan bog‘liqligini yoritish;
- badiiy matnlarning ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini asoslash;
- ijodiy fikrlashni faollashtiruvchi metod va topshiriqlarni tavsiflash;
- o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini baholash mezonlarini taklif etish.

Maqolani tayyorlashda pedagogik va metodik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ilmiy qarashlarni qiyoslash, badiiy matn ustida ishlash usullarini umumlashtirish hamda didaktik modellashtirish

metodlaridan foydalanildi. Ushbu yondashuv badiiy matnning ta’limiy imkoniyatlarini ijodiy fikrlashning asosiy ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq holda tahlil qilishga imkon beradi.

Ijodiy fikrlash o‘quvchining muayyan vaziyatga yangicha yondashishi, bir masala bo‘yicha bir nechta yechim taklif qilishi, tasavvurini mustaqil ifodalashi va o‘z fikrini dalillar bilan mustahkamlashi orqali namoyon bo‘ladi. Uning muhim ko‘rsatkichlari sifatida fikrlar xilma-xilligi, g‘oyalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, o‘ziga xoslik, fikrni rivojlantirish va natijani asoslashni ajratish mumkin.

Mazkur maqola nazariy-metodik xarakterga ega. Unda tajriba-sinov natijalari yoki statistik ko‘rsatkichlar keltirilmaydi; tavsiya etilgan metodik model nazariy tahlil va didaktik umumlashtirish asosida ishlab chiqilgan.

Badiiy asar bilan ishlash o‘quvchining aqliy va hissiy faoliyatini birgalikda faollashtiradi. Asar mazmunini anglash uchun o‘quvchi voqealar ketma-ketligini tushunishi, qahramonlar xatti-harakatining sabablarini aniqlashi, muallifning munosabatini anglashga intilishi va tasvirlangan vaziyatni hayotiy tajribasi bilan qiyoslashi kerak. Ushbu jarayonlar ijodiy fikrlash uchun zarur bo‘lgan kuzatish, tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Badiiy matnning muhim xususiyati shundaki, undagi ayrim vaziyatlar birgina javob bilan cheklanmaydi. Qahramonning xatti-harakati turlicha talqin qilinishi, voqealar rivojiga boshqa yechim taklif etilishi yoki asarning g‘oyasi turli nuqtayi nazardan izohlanishi mumkin. O‘quvchiga ana shunday imkoniyat berilganda u tayyor xulosani takrorlash o‘rniga o‘z qarashini shakllantirishga intiladi.

Masalan, o‘quvchilarga: “Agar asar qahramoni boshqa qaror qabul qilganida, voqealar qanday o‘zgarardi?” degan savol berilishi mumkin. Bunday topshiriq o‘quvchidan asar mazmunini bilish bilan birga, voqealar rivojini mantiqan davom ettirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va muqobil vaziyatni tasavvur qilishni talab etadi.

Shuningdek, qahramonning ichki kechinmalarini aniqlash, uning o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘rish va boshqa personajlarning qarashlarini qiyoslash o‘quvchida empatiya, axloqiy mulohaza va badiiy idrokni rivojlantiradi. Bunda o‘qituvchining vazifasi yagona talqinni majburan qabul qildirish emas, balki matnga tayanadigan, mantiqan asoslangan fikrlarni qo‘llab-quvvatlashdir.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodlar

Badiiy matnlar bilan ishlash samaradorligi tanlangan metodlarning maqsadga muvofiqligi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va topshiriqlarning murakkablik darajasiga bog‘liq. Quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1. Muammoli savollar metodi. O‘qituvchi asar mazmunidan kelib chiqib, o‘quvchini tayyor javobni izlashga emas, balki fikrlashga undaydigan savollar beradi. Masalan: “Qahramonning qarori to‘g‘ri bo‘lganmi?”, “Muallif nima uchun aynan shu voqeani tasvirlagan?”, “Asardagi muammoni boshqa yo‘l bilan hal etish mumkinmidi?” O‘quvchi javobini matndan dalillar keltirish orqali asoslaydi.

2. Muqobil yakun yaratish. O‘quvchilarga asarning yakuniy qismi o‘rniga o‘zlari taklif qilgan yangi yakunni yozish vazifasi beriladi. Bunda ijodiy erkinlik bilan birga, asarning mazmuniy yaxlitligini va qahramon xarakterining mantiqiy rivojini saqlash talab etiladi. Mazkur topshiriq tasavvur, mustaqil yozish va voqealarni izchil bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. “Qahramon o‘rnida bo‘lsam...” mashqi. O‘quvchi o‘zini asardagi qahramon o‘rniga qo‘yib, muayyan vaziyatda qanday yo‘l tutishini izohlaydi. U o‘z qarorini qahramonning xatti-harakati bilan qiyoslaydi va tegishli dalillar keltiradi. Bu usul shaxsiy munosabat bildirish, mustaqil qaror qabul qilish va fikrni asoslashga yordam beradi.

4. Ijodiy qayta hikoyalash. O‘quvchi voqealarni boshqa personaj nomidan hikoya qiladi yoki asardagi bir vaziyatni maktub, kundalik, suhbat yoxud dialog shaklida ifodalaydi. Bunda matnning asosiy mazmunini saqlash bilan birga, yangi ifoda shaklini yaratish talab qilinadi.

5. “Bir vaziyat — bir nechta yechim” metodi. Asardagi muammoli vaziyat aniqlanib, o‘quvchilardan uni hal qilishning bir nechta usulini

taklif etish so‘raladi. Takliflar maqsadga muvofiqligi, mantiqiyligi va asar mazmuniga mosligi bo‘yicha muhokama qilinadi. Bu metod g‘oyalar xilma-xilligini rag‘batlantiradi va o‘quvchilarni bir masalaga turli nuqtayi nazardan qarashga o‘rgatadi.

Ijodiy fikrlashni izchil rivojlantirish uchun badiiy matn ustidagi faoliyatni o‘zaro bog‘langan bosqichlar asosida tashkil etish mumkin.

Ushbu modelda har bir bosqich keyingi faoliyat uchun zamin yaratadi. Matnoldi bosqichida o‘quvchining qiziqishi va taxminlari faollashsa, matn bilan ishlash jarayonida bu taxminlar matn dalillari asosida tekshiriladi. Yakuniy bosqichda esa o‘quvchi anglagan mazmunini mustaqil ijodiy mahsulotga aylantiradi.

Masalan, ertak yoki hikoya ustida ishlashda o‘qituvchi dastlab asarning nomi yoki voqeaga oid qisqa ma’lumot asosida taxmin bildirishni so‘rashi mumkin. Matn o‘qilgach, qahramonlarning maqsadi va qarorlari tahlil qilinadi. Darsning yakunida o‘quvchilar asarga boshqa yakun yaratadi yoki qahramonlardan biriga maktub yozadi. Bunda o‘quvchining ijodiy mahsuloti matn mazmuniga qay darajada tayanishi, fikrning izchilligi va o‘ziga xosligi hisobga olinadi.

Ijodiy faoliyatni baholash mezonlari

Ijodiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida faqat yozilgan matnning hajmi yoki imloviy to‘g‘riligi bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. O‘quvchining mustaqil g‘oya ilgari surishi, fikrini asoslay olishi va badiiy matn bilan mazmuniy aloqani saqlashi ham baholanishi lozim.

Quyidagi mezonlar tavsiya etiladi:

- G‘oyaning o‘ziga xosligi: o‘quvchi mustaqil fikr yoki noodatiy yechim taklif qila olishi.
- Mazmuniy muvofiqlik: ijodiy ishning badiiy matn mazmuni va qahramonlar xarakteriga mosligi.
- Mantiqiy izchillik: fikrlar va voqealarning o‘zaro bog‘langan holda bayon qilinishi.
- Dalillash: o‘quvchining o‘z talqinini matndan olingan ma’lumotlar bilan asoslay olishi.
- Nutqiy ifoda: fikrni tushunarli, ravon va maqsadga muvofiq ifodalash.

Baholashda o‘quvchilar o‘rtasida sun’iy raqobat yaratishdan ko‘ra, har bir o‘quvchining individual rivojlanishini kuzatish muhim. Masalan, dastlab faqat bitta yechim taklif qilgan o‘quvchining keyingi mashg‘ulotlarda bir nechta muqobil fikr bildira boshlashi uning ijodiy faolligi oshayotganini ko‘rsatishi mumkin. Bunday o‘zgarishlarni aniqlash uchun o‘quvchilarning yozma ishlari, og‘zaki javoblari va o‘z-o‘zini baholash natijalarini muntazam kuzatib borish tavsiya etiladi.

Badiiy matnlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Ular orqali o‘quvchilar voqealarni tahlil qilish, qahramonlar xatti-harakatiga munosabat bildirish, muqobil yechimlar ishlab chiqish, mustaqil xulosa chiqarish va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashni o‘rganadilar. Biroq bu imkoniyatlarning ro‘yobga chiqishi badiiy asarni faqat mazmunan qayta hikoyalash bilan cheklanmasdan, o‘quvchini faol fikrlash va ijodiy faoliyatga jalb etishga bog‘liq.

Maqolada tavsiya etilgan bosqichli model, muammoli savollar, muqobil yakun yaratish, qahramon nomidan hikoya qilish va ijodiy qayta hikoyalash metodlari adabiyot darslarini mazmunan boyitishga xizmat qilishi mumkin. Bunda o‘quvchining yoshi, tayyorgarlik darajasi, matnning janriy xususiyati va topshiriqning murakkabligi hisobga olinishi lozim.

Ijodiy fikrlashni baholashda g‘oyaning o‘ziga xosligi bilan bir qatorda, matn mazmuniga muvofiqlik, mantiqiy izchillik, dalillash va nutqiy ifoda ham e’tiborga olinishi zarur. Shunday qilib, badiiy matn ustida maqsadli, tizimli va ijodiy yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish o‘quvchining adabiy kompetensiyasi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlash va o‘z qarashlarini ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. — New York: Longmans, Green, 1956.

2. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. — Boston: D. C. Heath and Company, 1933.

3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Shafoat nur fayz, 2020.

4. Mamaraximova N. I. Badiiy matn asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ijodiy tafakkurni shakllantirish metodikasi // Inter Education & Global Study. — 2025. — 3(1(1)). — B. 133–143. Maqola sahifasi.

5. Mukumova D. A. Badiiy matnlarni o‘qish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — 9-tom, 2-son. — B. 457–460. Maqola sahifasi.

6. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

7. Yorkulova G‘. Sh. Badiiy matn asosida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish metodikasi // Журнал академических исследований Нового Узбекистана. — 2026. — 3-jild, 5-son, 2-qism. — B. 137–139. DOI: 10.5281/zenodo.20520707.

Ona tili darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish

Sherbekov Farxat Ernazarovich
Bobojonova Dilafro‘z Murodovna
Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi tasarrufidagi Jizzax shahar 1-son IMI ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan bir qatorda, uni mustaqil izlanishga, muammoli vaziyatlarni anglashga, turli fikrlarni taqqoslashga, dalillar asosida xulosa chiqarishga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili fani o‘quvchilarning nutqiy, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Shu sababli dars jarayonida muammoli vaziyat,

muammoli savol va topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning til hodisalarini chuqur anglashiga yordam beradi. Maqolada muammoli ta’limning mohiyati, ona tili darslarida muammoli vaziyat yaratish usullari, grammatik va leksik mavzularni o‘rganishda muammoli topshiriqlardan foydalanish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini baholash mezonlari hamda amaliy metodik tavsiyalar bayon etilgan. Muammoli ta’lim o‘quvchini tayyor qoidani yodlovchi emas, balki til hodisasini kuzatuvchi, tahlil qiluvchi, taqqoslovchi va xulosa chiqaruvchi faol subyektga aylantirishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ona tili, muammoli ta’lim, muammoli vaziyat, muammoli savol, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, til hodisasi, grammatik tahlil, nutqiy kompetensiya, ijodiy tafakkur, interfaol metod.

Abstract: This article explores the development of students' independent and critical thinking skills through the use of problem-based learning methods in native language lessons. In the modern educational process, beyond merely providing students with pre-existing knowledge, it is crucial to teach them to conduct independent research, comprehend problematic situations, compare diverse perspectives, and draw conclusions based on evidence. The study of the native language offers significant potential for developing students' linguistic, logical, and creative thinking. Consequently, incorporating problematic situations, questions, and tasks into lessons helps students gain a deeper understanding of linguistic phenomena. The article outlines the essence of problem-based learning, methods for creating problematic situations in native language classes, the application of problem-based tasks in studying grammatical and lexical topics, criteria for assessing students' independent thinking, and practical methodological recommendations. It is argued that problem-based learning transforms the student from a passive learner who memorizes established rules into an active participant—one who observes, analyzes, and compares linguistic phenomena, and draws their own conclusions.

Keywords: native language, problem-based learning, problematic situation, problematic question, independent thinking, critical

thinking, linguistic phenomenon, grammatical analysis, speech competence, creative thinking, interactive method.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие навыков самостоятельного и критического мышления учащихся посредством использования метода проблемно-ориентированного обучения на уроках родного языка. В современном образовательном процессе, наряду с предоставлением учащимся готовых знаний, важно научить их самостоятельно искать информацию, понимать проблемные ситуации, сравнивать различные мнения и делать выводы на основе имеющихся данных. Родной язык обладает большим потенциалом для развития вербального, логического и творческого мышления учащихся. Поэтому использование проблемных ситуаций, проблемных вопросов и заданий в процессе обучения помогает учащимся глубоко понимать языковые явления. В статье описывается сущность проблемно-ориентированного обучения, методы создания проблемных ситуаций на уроках родного языка, использование проблемных заданий при изучении грамматических и лексических тем, критерии оценки самостоятельного мышления учащихся и практические методические рекомендации. Утверждается, что проблемно-ориентированное обучение превращает учащихся в активных субъектов, которые наблюдают, анализируют, сравнивают и делают выводы о языковых явлениях, а не заучивают готовые правила.

Ключевые слова: родной язык, проблемно-ориентированное обучение, проблемная ситуация, проблемный вопрос, независимое мышление, критическое мышление, языковой феномен, грамматический анализ, речевая компетенция, творческое мышление, интерактивный метод.

Bugungi kunda ta’lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularning

mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, o‘z fikrini asoslash va hayotiy vaziyatlarda egallagan bilimlarini qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy pedagogikada o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan metodlarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Shunday metodlardan biri muammoli ta’limdir. Muammoli ta’limda o‘quvchiga tayyor qoida yoki xulosa berilmaydi. Aksincha, uning oldiga ma’lum bilim va tajribaga tayangan holda mustaqil ravishda hal qilishi mumkin bo‘lgan muammo qo‘yiladi. O‘quvchi muammoni anglaydi, taxminlar ilgari suradi, dalillar izlaydi, ularni taqqoslaydi va o‘z xulosasini shakllantiradi.

Ona tili darslari muammoli ta’limni qo‘llash uchun ayniqsa qulay fanlardan biridir. Chunki til — doimiy kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarishni talab qiladigan murakkab tizim. Masalan, o‘quvchi so‘zlarning ma’nosi, gapdagi vazifasi, qo‘shimchalarning qo‘llanishi yoki gap qurilishidagi o‘zgarishlarni kuzatish orqali grammatik qoidani mustaqil ravishda anglab yetishi mumkin.

O‘zbek tili o‘qitish metodikasiga oid manbalarda ham muammoli ta’limni tayyor material bilan ishlashdan farqli ravishda izlanuvchanlikka asoslangan metod sifatida ko‘rsatish mumkinligi qayd etiladi. Unda o‘qituvchi muammoni tanlaydi va yo‘naltiradi, o‘quvchi esa muammoni anglab, yechimlarni izlaydi, farqli va o‘xshash jihatlarni ajratadi, eng maqbul variantni tanlaydi hamda xulosa chiqaradi.

Zamonaviy tadqiqotlar ham muammoli va loyiha asosidagi ta’lim muhitlari o‘quvchilarning yuqori darajadagi va tanqidiy fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, metodning samarasi uni qanday loyihalash, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli va baholash mezonlariga bog‘liq.

1. Muammoli ta’limning mohiyati

Muammoli ta’lim — o‘quvchilarning bilish faoliyatini muayyan muammoli vaziyatni hal qilish asosida tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik metoddir. Bunda o‘quvchi mavjud bilimlari yordamida javob

berishga harakat qiladi, biroq muammoni to‘liq hal qilish uchun yangi bilim yoki yangi yondashuv zarurligini anglaydi.

Muammoli ta’limning asosiy belgilarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. O‘quvchining oldiga muammo qo‘yiladi.
2. O‘quvchi muammoning mohiyatini anglaydi.
3. Muammoni hal qilish uchun taxminlar ilgari suradi.
4. Turli manbalar va dalillar bilan ishlaydi.
5. Fikrlarni taqqoslaydi.
6. Yechim variantlarini baholaydi.
7. Mustaqil xulosa chiqaradi.
8. O‘z xulosasini amaliy faoliyatda qo‘llaydi.

O‘zbek tili o‘qitish metodikasida ham muammoli ta’lim jarayonida o‘quvchining alohidaliklarni ajratishi, o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlashi, yechim variantlarini tanlashi va egallangan bilimlarni amaliyotga tatbiq etishi muhimligi ko‘rsatilgan.

Demak, muammoli ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchiga “javob” berish emas, balki uni javobni izlashga o‘rgatishdir.

2. Ona tili darslarida muammoli vaziyat yaratish

Muammoli ta’limni samarali tashkil etish uchun, avvalo, o‘quvchida fikrlash ehtiyojini yuzaga keltiradigan muammoli vaziyat yaratish zarur.

Muammoli vaziyat — o‘quvchi mavjud bilimlari asosida darhol yecha olmaydigan, biroq izlanish orqali hal qilishi mumkin bo‘lgan bilish holatidir.

Ona tili darslarida bunday vaziyatni bir necha usulda yaratish mumkin.

Qarama-qarshi misollar orqali

O‘qituvchi bir-biriga o‘xshash, ammo ma’lum jihatdan farq qiladigan gaplarni beradi:

1. Bolalar bog‘da o‘ynadi.
2. Bolalar bog‘da o‘ynashdi.

O‘quvchilarga:

“Har ikkala gap ham grammatik jihatdan bir xilmi? Kesimning shakli qanday ma’no farqini yuzaga keltiryapti?”

degan savol beriladi.

O‘quvchi misollarni taqqoslaydi, kuzatadi va xulosa chiqaradi.

Xatoli misollar orqali

O‘qituvchi ataylab xatoli gaplar beradi:

“O‘quvchilar maktabga keldi.”

Keyin:

“O‘quvchilar maktabga keldilar.”

O‘quvchilar ushbu gaplarni qiyoslaydi va ega-kesim munosabatidagi farqlarni izohlaydi.

Savol orqali

Oddiy savol:

“Fe’l nima?”

Muammoli savol:

“Nima sababdan bir fe’l turli gaplarda turlicha shaklda qo‘llanishi mumkin?”

Ikkinchi savol o‘quvchini izlanishga undaydi.

Hayotiy vaziyat orqali

Masalan, o‘qituvchi:

“Tasavvur qiling, siz gazeta muharririsiz. Matndagi quyidagi gap noto‘g‘ri tuzilgan. Uni qanday tahrir qilgan bo‘lardingiz va nima uchun?”

degan topshiriq beradi.

Bunda o‘quvchi grammatik bilimini real vaziyat bilan bog‘laydi.

3. Muammoli ta’lim va mustaqil fikrlash

Mustaqil fikrlash — o‘quvchining biror masala yuzasidan o‘z qarashini shakllantirishi, uni dalillar asosida himoya qilishi va zarur holatda o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqish qobiliyatidir.

Muammoli ta’lim ushbu ko‘nikmani rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Chunki bunda o‘quvchi:

- kuzatadi;
- savol beradi;
- taxmin qiladi;
- izlanadi;
- taqqoslaydi;
- tahlil qiladi;

- baholaydi;
- xulosa chiqaradi.

Bu jarayonni quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

Muammo → kuzatish → taxmin → izlanish → dalil → tahlil → xulosa → amaliy qo‘llash.

Masalan, “So‘zlarning ko‘chma ma’nosi” mavzusida o‘qituvchi quyidagi gaplarni beradi:

1. Oltin uzuk stol ustida turibdi.
2. Oltin kuz fasli boshlandi.

O‘quvchilardan:

“Har ikkala gapda ‘oltin’ so‘zi bir xil ma’nodami?”

deb so‘raladi.

O‘quvchi dastlab o‘z taxminini bildiradi. Keyin gaplarni tahlil qilib, so‘zning o‘z va ko‘chma ma’noda qo‘llanganini aniqlaydi.

Bu yerda qoida o‘qituvchi tomonidan tayyor holda aytilmaydi. O‘quvchi misollar asosida qoidaning mazmunini o‘zi anglaydi.

4. Grammatik mavzularni o‘rganishda muammoli ta’lim

Ona tili fanining fonetika, leksikologiya, morfologiya va sintaksis kabi bo‘limlarida muammoli ta’limdan foydalanish mumkin.

Fonetika bo‘limida

O‘qituvchi o‘quvchilarga quyidagi so‘zlarni beradi:

kitob — kitoblar — kitobim — kitobga

Savol:

“Bir xil o‘zakka ega bo‘lgan bu so‘zlarda qanday fonetik o‘zgarishlar yoki talaffuz xususiyatlari kuzatiladi?”

O‘quvchilar so‘zlarni talaffuz qiladi, taqqoslaydi va kuzatishlar asosida xulosa chiqaradi.

Leksikologiyada

Quyidagi so‘zlar beriladi:

ko‘z, bosh, oyoq, til.

Savol:

“Ushbu so‘zlarning faqat bitta ma’nosi bormi? Ularni turli gaplarda qo‘llab ko‘ring.”

O‘quvchilar so‘zlarning ko‘p ma’noliligini o‘zlari aniqlashga harakat qiladilar.

Morfologiyada

Masalan:

“Yaxshi bola.”

“U yaxshi o‘qiydi.”

Savol:

“Har ikkala gapda ‘yaxshi’ so‘zi bir xil so‘z turkumiga mansubmi?”

O‘quvchilar gapdagi vazifasiga qarab so‘zning grammatik xususiyatlarini tahlil qiladilar.

Sintaksisda

Quyidagi gaplar beriladi:

1. O‘quvchilar keldi.
2. O‘quvchilar maktabga keldi.
3. O‘quvchilar maktabga kelib, kutubxonaga kirishdi.

Savol:

“Gaplarning tuzilishi va mazmunidagi farq nimada? Qaysi vositalar gaplarni murakkablashtirgan?”

O‘quvchilar gaplarni taqqoslab, sodda va murakkab sintaktik qurilmalar haqidagi xulosaga keladilar.

5. Muammoli savollarning o‘rni

Muammoli ta’limning samaradorligi o‘qituvchining savol qo‘yish mahoratiga bevosita bog‘liq.

Oddiy reproduktiv savollar:

- Ot nima?
- Fe’l nima?
- Gap bo‘laklari qaysilar?
- Sifat qanday so‘roqlarga javob bo‘ladi?

Muammoli savollar:

- Nima sababdan bir so‘z turli gaplarda turli vazifada kelishi mumkin?
- So‘z turkumini aniqlashda faqat so‘roqqa tayanish yetarlimi?
- Bir gapni turli shakllarda o‘zgartirsak, uning mazmuni qanday o‘zgaradi?
- Nima uchun ayrim so‘zlar nutqda ko‘chma ma’noda ishlatiladi?

- Gapdagi bir so‘zni o‘zgartirish butun gap mazmuniga qanday ta’sir qiladi?
- Sizningcha, qaysi variant adabiy til me’yoriga mos va nima uchun?

Muammoli savolning asosiy xususiyati — uning javobi o‘quvchidan fikrlash va dalillashni talab qilishidir.

6. Ona tili darslarida guruhli muammoli ta’lim

Muammoli topshiriqlarni kichik guruhlarda tashkil etish ham samarali natija beradi.

Masalan, “Ko‘chma ma’no” mavzusida sinf to‘rt guruhga bo‘linadi.

1-guruh: Ko‘chma ma’noli so‘zlarni topadi.

2-guruh: Ularning o‘z ma’nosini aniqlaydi.

3-guruh: Ko‘chma ma’noda qo‘llangan yangi gaplar tuzadi.

4-guruh: Ko‘chma ma’noning nutqdagi ta’sirchanligini izohlaydi.

Keyin guruhlar o‘z natijalarini taqdim etadi.

Bunda o‘quvchilar bir-birining fikrini tinglash, savol berish, fikrni to‘ldirish va o‘z xulosasini himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tizimli sharhlar muammoli ta’limda muammo va hamkorlikka asoslangan muhitlarning yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, natijalarni baholashda metodning tarkibiy qismlari va o‘quv maqsadlarini aniq belgilash muhimligi qayd etilgan.

2025-yildagi sharhlar ham muammoli ta’limni o‘quvchiga yo‘naltirilgan, hamkorlik va muammoni hal qilishga asoslangan yondashuv sifatida tavsiflaydi; uning o‘quvchilar faolligi va tanqidiy fikrlashiga ijobiy ta’siri haqida dalillar mavjudligi, biroq samaradorlik fan, madaniy muhit va o‘qituvchi kompetensiyasiga bog‘liqligi ko‘rsatilgan.

7. Matn ustida ishlashda muammoli ta’lim

Ona tili darslarida matn ustida ishlash o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun katta imkoniyat beradi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga kichik matn beradi va quyidagi muammoni qo‘yadi:

“Matnning asosiy g‘oyasini bitta gap bilan ifodalash mumkinmi?”

O‘quvchilar avval individual fikr bildiradilar. Keyin matndagi asosiy va yordamchi fikrlarni ajratadilar.

Boshqa topshiriq:

“Matnning qaysi gapini olib tashlasak, uning mazmuniga eng katta ta’sir ko‘rsatadi? Nima uchun?”

Bu savol o‘quvchini matnning mazmuniy tuzilishini tahlil qilishga undaydi.

Yana bir muammoli topshiriq:

“Matn muallifining fikriga qo‘shilasizmi? O‘z nuqtayi nazaringizni matndan dalillar keltirib asoslang.”

Bu topshiriq o‘quvchida o‘z fikrini dalillash va matnga tanqidiy munosabatda bo‘lish ko‘nikmasini shakllantiradi.

8. Nutq o‘stirishda muammoli ta’lim

Ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishdir.

Muammoli vaziyatlar o‘quvchini fikrini aniq ifodalashga majbur qiladi.

Masalan:

“Siz maktab gazetasi muharririsiz. Maktabda kitobxonlikni oshirish uchun qanday takliflar berardingiz?”

O‘quvchilar:

1. Muammoni aniqlaydi;
2. Sabablarini izlaydi;
3. Yechim variantlarini taklif qiladi;
4. Eng maqbul variantni tanlaydi;
5. O‘z taklifini og‘zaki yoki yozma ravishda himoya qiladi.

Bunday topshiriq ona tili darsidagi nazariy bilimlarni amaliy nutqiy faoliyat bilan bog‘laydi.

9. Muammoli ta’limning afzalliklari

Ona tili darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish bir qator pedagogik afzalliklarga ega.

Birinchidan, o‘quvchi faollashadi.

O‘quvchi darsni tinglovchi sifatida emas, faol ishtirokchi sifatida qabul qiladi.

Ikkinchidan, mustaqil fikrlash rivojlanadi.

O‘quvchi javobni o‘qituvchidan kutmasdan, uni mustaqil izlashga odatlanadi.

Uchinchidan, tanqidiy fikrlash shakllanadi.

O‘quvchi ma’lumotni taqqoslaydi, baholaydi va dalillar asosida xulosa chiqaradi.

To‘rtinchidan, bilim mustahkamlanadi.

O‘quvchi qoidani tayyor holda yodlamasdan, uni misollar va muammoli vaziyatlar orqali anglagani uchun bilim amaliyroq bo‘ladi.

Beshinchidan, nutqiy kompetensiya rivojlanadi.

O‘quvchi o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda izchil bayon qilishga o‘rganadi.

Oltinchidan, hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi.

Guruhli muammoli topshiriqlar o‘quvchilarning bir-birini tinglash, fikr almashish va umumiy qarorga kelish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Ilmiy tadqiqotlarda ham muammoli ta’limning tanqidiy fikrlash bilan bog‘liqligi keng o‘rganilgan. 2020-yildagi sharh 66 ta ilmiy maqolani tahlil qilgan va muammoli ta’lim hamda tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi aloqaga doir turli yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatgan.

10. Muammoli ta’limni tashkil etishdagi ayrim muammolar

Muammoli ta’lim samarali metod bo‘lishiga qaramay, uni tashkil etishda ayrim qiyinchiliklar mavjud.

Birinchi muammo — vaqt masalasi. Muammoli topshiriqni bajarish oddiy savol-javobga qaraganda ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin.

Ikkinchi muammo — o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi. Barcha o‘quvchilar bir xil darajada mustaqil fikrlay olmasligi mumkin.

Uchinchi muammo — muammoning noto‘g‘ri tanlanishi. Agar topshiriq o‘quvchining bilim darajasidan juda yuqori bo‘lsa, u mustaqil yechim topa olmaydi.

To‘rtinchi muammo — o‘qituvchining metodik tayyorgarligi. Muammoli ta’limda o‘qituvchi muammoni to‘g‘ri qo‘yishi, o‘quvchini yo‘naltirishi va jarayonni nazorat qilishi kerak.

Shu sababli muammoli ta’limni har bir darsda bir xil shaklda qo‘llash shart emas. Metod dars maqsadi, mavzu mazmuni,

o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda tanlanishi kerak.

11. Mustaqil fikrlashni baholash mezonlari

O‘quvchining mustaqil fikrlashini baholashda faqat yakuniy javobga emas, fikrlash jarayoniga ham e’tibor berish lozim.

Bunday baholash tizimi o‘quvchiga o‘zining kuchli va rivojlantirilishi kerak bo‘lgan jihatlarini anglash imkonini beradi.

12. Amaliy dars modeli

“Ona tili darsida muammoli ta’lim” asosida darsni quyidagi bosqichlarda tashkil etish mumkin:

1-bosqich — Motivatsiya.

O‘quvchilarga qiziqarli misol yoki savol beriladi.

2-bosqich — Muammoli vaziyat.

O‘quvchi mavjud bilimlari yordamida javob topishda qiyinchilikka duch keladi.

3-bosqich — Muammoni shakllantirish.

O‘quvchilar muammoni aniq ifodalaydilar.

4-bosqich — Taxminlar.

O‘quvchilar muammoning yechimi bo‘yicha o‘z fikrlarini bildiradilar.

5-bosqich — Izlanish.

Darslik, matn, lug‘at, misollar va boshqa materiallar bilan ishlaydilar.

6-bosqich — Muhokama.

Guruhlar o‘z yechimlarini taqdim etadilar.

7-bosqich — Xulosa.

O‘quvchilar o‘zlari qoida yoki xulosani shakllantiradilar.

8-bosqich — Amaliyot.

Yangi bilimni qo‘llashga qaratilgan mashqlar bajariladi.

9-bosqich — Refleksiya.

O‘quvchi “Bugun nimani angladim?”, “Qaysi savol menga qiyin bo‘ldi?”, “Muammoni qanday hal qildim?” kabi savollarga javob beradi.

Bu model o‘quvchini darsning barcha bosqichlarida faol ishtirok etishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Mazkur metod yordamida o‘quvchi tayyor grammatik qoidani shunchaki yodlab qolmaydi, balki til hodisalarini kuzatadi, ularni taqqoslaydi, muammoni anglaydi, taxminlar ilgari suradi, dalillar izlaydi va mustaqil xulosaga keladi.

Muammoli ta’limning eng muhim jihati shundaki, unda o‘qituvchi va o‘quvchining vazifasi an’anaviy darsdagidan farq qiladi. O‘qituvchi bilimni tayyor holda beruvchi emas, balki o‘quvchining izlanish faoliyatini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi shaxsga aylanadi. O‘quvchi esa bilimni faol izlanish jarayonida egallaydi.

Ona tili fanining fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis, punktuatsiya va nutq o‘stirish bo‘limlarida muammoli vaziyatlardan foydalanish uchun keng imkoniyat mavjud. Ayniqsa, qarama-qarshi misollar, xatoli gaplar, muammoli savollar, hayotiy vaziyatlar va “Agar...” shaklidagi ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarni fikrlashga undaydi.

Ilmiy tadqiqotlar muammoli va loyiha asosidagi o‘quv muhitlari yuqori darajadagi fikrlash hamda tanqidiy fikrlash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, metodning samaradorligi uning to‘g‘ri loyihalanishi, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi roli va baholash mezonlarining aniq belgilanishiga bog‘liq.

Shunday ekan, ona tili o‘qituvchisi dars jarayonida “Bu nima?”, “Qaysi?”, “Nechta?” kabi oddiy savollar bilan bir qatorda “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Qaysi dalil asosida?”, “Agar o‘zgartirsak nima bo‘ladi?”, “Sizningcha, qaysi variant to‘g‘ri va nima uchun?” kabi muammoli savollardan muntazam foydalanishi maqsadga muvofiq.

Muammoli ta’limning asosiy natijasi — o‘quvchining tayyor javobni kutmasligi, savol qo‘yishi, izlanishi, dalil topishi va o‘z xulosasini himoya qila olishidir. Ana shunday yondashuv orqali ona tili darslari nafaqat grammatik bilimlarni egallash, balki o‘quvchi shaxsining intellektual va nutqiy rivojlanishiga xizmat qiladigan samarali ta’lim maydoniga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.
2. Ergasheva T.Sh. Ona tili, o‘qish savodxonligi va uni o‘qitish metodikasi. – 2026. – Oliy ta’lim uchun o‘quv qo‘llanma.
3. Yo‘ldoshev Q. Ona tili va adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi.
4. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan.

Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda psixologik treninglarning samarasi

Jumanazarova Mohira

Annotatsiya. Mazkur maqolada ota-onalar va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda psixologik treninglarning ahamiyati yoritilgan. Bola shaxsining shakllanishida oilaning o‘rni, ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligi hamda pedagogning muloqot madaniyati tahlil qilingan. Shuningdek, maktab va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda individual suhbatlar, seminar-treninglar va psixologik tavsiyalarning samaradorligi ilmiy asosda bayon etilgan. Maqolada oilaviy tarbiya uslublarining bolaning ruhiy holati va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ota-ona, maktab, psixologik trening, pedagogik muloqot, oila, bola psixologiyasi, hamkorlik, tarbiya, psixologik muhit.

Аннотация. В данной статье освещается значение психологических тренингов в укреплении сотрудничества между родителями и школой. Проанализированы роль семьи в формировании личности ребёнка, педагогико-психологическая грамотность родителей, а также культура общения педагога. Кроме того, на научной основе раскрыта эффективность индивидуальных бесед, семинаров-тренингов и психологических рекомендаций в

организации эффективного взаимодействия между школой и родителями. В статье также рассматривается влияние семейных методов воспитания на психоэмоциональное состояние и социальное развитие ребёнка.

Ключевые слова: родители, школа, психологический тренинг, педагогическое общение, семья, психология ребёнка, сотрудничество, воспитание, психологическая среда.

Abstract. This article highlights the importance of psychological trainings in strengthening cooperation between parents and schools. The role of the family in the formation of a child’s personality, parents’ pedagogical and psychological literacy, and the communication culture of teachers are analyzed. In addition, the effectiveness of individual conversations, seminar-trainings, and psychological recommendations in establishing effective cooperation between schools and parents is scientifically explained. The article also examines the influence of family parenting styles on the child’s psychological condition and social development.

Keywords: parents, school, psychological training, pedagogical communication, family, child psychology, cooperation, upbringing, psychological environment.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida bola tarbiyasi va uning har tomonlama rivojlanishida maktab hamda oilaning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bola shaxs sifatida, avvalo, oilada shakllanadi va undagi psixologik muhit, ota-onaning munosabati hamda tarbiya usullari uning keyingi rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi davrda bolalarda uchrayotgan xulq-atvor muammolari, emotsional beqarorlik va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar ko‘pincha oilaviy tarbiya bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, ota-onalarning pedagogik va psixologik bilimlari yetarli bo‘lmaganda, bu holat bola ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois maktab psixologlari va pedagoglar tomonidan ota-onalar bilan

olib boriladigan psixologik treninglar, seminarlar hamda individual suhbatlar muhim amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada ota-onalar va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda psixologik treninglarning o‘rni, pedagogik muloqot madaniyati hamda oilaviy tarbiya uslublarining bola rivojlanishiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mazkur tadqiqotni yoritishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari nazariy asos sifatida foydalanildi. Ahmedova N. M.ning “Bola psixologiyasi asoslari” asarida oiladagi psixologik muhit va ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi bolaning ruhiy rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Hasanboyeva N.ning “Pedagogik va psixologik maslahat asoslari” tadqiqotida esa pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi samarali muloqot hamda psixologik maslahat usullarining ahamiyati yoritilgan.

Xorijiy tadqiqotchilar Henderson A. T. va Berla N. oila va maktab hamkorligi o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asosda ko‘rsatganlar. Baumrind D. oilaviy tarbiya uslublarining bola xulq-atvori va emotsional rivojlanishiga ta’sirini tadqiq qilgan bo‘lsa, Darling N. va Steinberg L. ota-onalarning pedagogik-psixologik kompetensiyasi bola shaxsining shakllanishida muhim omil ekanligini ta’kidlaganlar.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy manbalarni tahlil qilish, qiyosiy-taqqoslash, pedagogik kuzatish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik jarayonini o‘rganishda psixologik-pedagogik yondashuv asosida treninglar, suhbatlar va amaliy tavsiyalar samaradorligi tahlil qilindi.

Muhokama va natija. Bola shaxsining shakllanishida oila muhim o‘rin tutadi. Oiladagi psixologik muhit, tarbiya usullari va ota-onaning munosabati bolaning ijtimoiylashuvi, emotsional holati hamda o‘ziga bo‘lgan ishonchiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli maktab psixologining ota-onalar bilan samarali hamkorligi bola rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila bolaning ilk ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda shakllangan munosabatlar keyingi hayotiga ta’sir qiladi. Ota-onaning avtoritar yoki

demokratik yondashuvi, bola bilan muloqoti va emotsional qo‘llab-quvvatlashi uning psixologik salomatligini belgilaydi. Ko‘plab psixologik muammolar aynan oilaviy omillar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Psixolog ota-onalar bilan ishlashda, avvalo, ishonchli muloqot o‘rnatishi zarur. Tashxis natijalarini sodda va tushunarli yetkazish, ota-onaning fikrini tinglash hamda uy sharoitida bajariladigan tavsiyalar berish hamkorlik samaradorligini oshiradi.

Biroq ayrim hollarda ota-onalarning befarqligi, vaqt yetishmasligi yoki qarashlar tafovuti psixologik ishlarning natijasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday vaziyatlarda individual suhbatlar, seminar-treninglar, “ota-onalar maktabi” va onlayn muloqot vositalari samarali metod sifatida qo‘llaniladi [1].

Maktab va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda pedagogning muloqot madaniyati muhim o‘rin egallaydi. O‘qituvchining muomala madaniyati, xushmuomalaligi, ota-onalarning fikr va hissiyotlarini tushunishi hamkorlik samaradorligini oshiradi. Pedagogning muloqot ko‘nikmalari nafaqat ta’lim jarayonida, balki ota-onalar bilan sog‘lom psixologik muhit yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik faoliyat doimiy muloqotni talab qilgani sababli, kommunikativ qobiliyatlari yetarli rivojlanmagan o‘qituvchilarda charchoq, asabiylik va kasbiy qoniqmaslik holatlari kuzatiladi. Shu bois maktab va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda psixologik treninglar samarali vosita hisoblanadi. Bunday treninglar pedagog va ota-onalarda o‘zaro tinglash, empatiya, muammolarni tinch yo‘l bilan hal qilish hamda samarali muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Natijada bola tarbiyasida maktab va oilaning hamkorligi kuchayib, ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ortadi [2].

O‘qituvchi va ota-onalar o‘rtasidagi muloqot ta’lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu hamkorlik asosan ikki shaklda namoyon bo‘ladi: guruhiy va individual muloqot. Guruhiy muloqot ota-onalar yig‘ilishi, seminar va uchrashuvlar orqali amalga oshirilib, unda ta’lim jarayoniga oid umumiy masalalar muhokama qilinadi. Individual yoki tabaqalashtirilgan muloqot esa

o‘qituvchi bilan ayrim ota-onalar o‘rtasida tashkil etilib, muayyan oilaviy yoki tarbiyaviy muammolarni hal etishga qaratiladi. Ayniqsa, to‘liq bo‘lmagan oilalar, ko‘p farzandli oilalar yoki birinchi sinf o‘quvchilari ota-onalari bilan olib boriladigan suhbatlar alohida ahamiyatga ega.

Pedagogik muloqotning mazmuni bir necha jihatlarda namoyon bo‘ladi. Avvalo, u o‘qituvchi va ota-onalar oldida yuzaga keladigan muammolarni birgalikda hal qilish vositasi hisoblanadi. Shuningdek, muloqot pedagogik jarayonning ijtimoiy-psixologik asosini yaratadi hamda o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantiradi. Shu sababli samarali muloqot bola tarbiyasi va rivojlanishida muhim omil sanaladi [3].

Bugungi kunda bolalar orasida uchrayotgan xulq-atvor muammolari, emotsional beqarorlik va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar ko‘pincha oilaviy tarbiya bilan bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, ota-onalarning pedagogik va psixologik bilimlari yetarli bo‘lmaganda, bola tarbiyasida turli muammolar yuzaga kelishi mumkin. Ko‘plab ota-onalar farzand tarbiyasida faqat shaxsiy tajribaga tayanadilar, biroq bu yondashuv har doim ham ilmiy asoslangan bo‘lavermaydi. Natijada bolaning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy munosabatlarida salbiy o‘zgarishlar kuzatiladi. Shu sababli ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligini oshirish hamda maktab bilan hamkorligini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Psixologik tadqiqotlarda ota-onaning bola bilan muloqoti va munosabat uslubi muhim omil sifatida baholanadi. Ilmiy manbalarda ota-onaning emotsional sezgirligi, empatiyasi hamda psixologik tayyorgarligi bolaning ruhiy barqarorligi va shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi ta’kidlangan. Ayniqsa, bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmasdan olib borilgan tarbiyaviy yondashuvlar unda salbiy emotsional holatlar, ishonchsizlik va ijtimoiy moslashuv muammolarini yuzaga keltirishi mumkin.

Xorijiy tadqiqotlarda ham ota-onalarning pedagogik-psixologik kompetensiyasi keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar oilaviy tarbiya

uslublari, ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi va bolaga bo‘lgan munosabati uning shaxsiy rivojlanishi, xulq-atvori hamda ijtimoiy faolligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini empirik tadqiqotlar asosida tahlil qilganlar. Shu bois ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish va pedagoglar bilan hamkorligini kuchaytirish bugungi ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi [5].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ota-onalar va maktab o‘rtasidagi samarali hamkorlik bola tarbiyasi va uning har tomonlama rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Oiladagi psixologik muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvi hamda pedagoglarning muloqot madaniyati bolaning emotsional holati, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik treninglar, individual suhbatlar va pedagogik maslahatlar ota-onalar bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ota-onalarning pedagogik-psixologik savodxonligini oshirish orqali bolalarda uchraydigan xulq-atvor muammolari va emotsional qiyinchiliklarning oldini olish mumkin.

Shu bois ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan muntazam psixologik seminarlar, treninglar va maslahat ishlari tashkil etilishi, pedagog hamda psixologlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Ahmedova N. M. Bola psixologiyasi asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 145-b.

2. Henderson A. T., Berla N. A New Generation of Evidence: The Family Is Critical to Student Achievement. – Washington DC: National Committee for Citizens in Education, 1994. – 64 p.

3. Hasanboyeva N. Pedagogik va psixologik maslahat asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot va ta’lim, 2019. – 132-b.

4. Baumrind D. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use // Journal of Early Adolescence. – 1991. – Vol. 11, № 1. – P. 12. – P. 56–95. DOI: 10.1177/0272431691111004.

5. Darling N., Steinberg L. Parenting style as context: An integrative model // Psychological Bulletin. – 1993. – Vol. 113, № 3. – P. 487–496. DOI: 10.1037/0033-2909.113.3.487.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari

Zufarova Gulshan Zufar qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari, me’yoriy-huquqiy jihatlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olish, ta’lim muhitini moslashtirish hamda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mamlakatimizda inklyuziv ta’limni tashkil etishda uchrayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, teng imkoniyat, pedagogik yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, individual ta’lim, ijtimoiy moslashuv, korreksion pedagogika, ta’lim muhiti.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические основы, нормативно-правовые аспекты и практические механизмы развития инклюзивной системы образования в Республике Узбекистан. Рассматриваются вопросы интеграции детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательный процесс, учета их индивидуальных способностей, адаптации образовательной среды и развития профессиональной компетентности учителей. Также рассматриваются проблемы, возникающие при организации инклюзивного образования в нашей стране, и предложения по их устранению.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, равные возможности,

педагогический подход, психологическая поддержка, индивидуальное образование, социальная адаптация, коррекционная педагогика, образовательная среда.

Abstract: This article analyzes the pedagogical-psychological foundations, regulatory-legal aspects, and practical mechanisms for developing an inclusive education system in the Republic of Uzbekistan. It covers the integration of children with special educational needs into the general education process, the consideration of their individual capabilities, the adaptation of the educational environment, and the development of the professional competence of educators. Furthermore, the article addresses challenges encountered in implementing inclusive education in the country and offers proposals for overcoming them.

Keywords: inclusive education, special educational needs, equal opportunity, pedagogical approach, psychological support, individual education, social adaptation, correctional pedagogy, educational environment.

KIRISH

Bugungi globallashuv va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning individual imkoniyatlari, qobiliyatlari va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olishini ta’minlashdan iborat. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni jamiyatga integratsiyalash, ularning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish zamonaviy ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim ana shu maqsadlarga erishishning samarali pedagogik tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asosiy mohiyati ta’lim oluvchilar o‘rtasidagi jismoniy, intellektual, psixologik va ijtimoiy farqlarni cheklov sifatida emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etishda hisobga olinishi zarur bo‘lgan individual xususiyatlar sifatida e’tirof etishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O‘RQ-637-sonli “Ta’lim

to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari belgilangan. Mazkur moddaga muvofiq, inklyuziv ta’lim barcha ta’lim oluvchilar uchun ularning alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda teng ta’lim olish imkoniyatlarini ta’minlashga qaratilgan [1].

Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning bilim olishini ta’minlash, balki jamiyatda insonparvarlik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qarori bilan umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi tasdiqlandi [3]. Ushbu hujjatda inklyuziv ta’lim sinflarini tashkil etish, o‘quvchilarni qabul qilish, o‘quv-tarbiya jarayonini amalga oshirish, pedagoglar faoliyati va ota-onalar bilan hamkorlik masalalari tartibga solingan.

Mazkur huquqiy hujjatlar inklyuziv ta’limni tashkil etishning tashkiliy asoslarini shakllantirish bilan birga, ta’lim muassasalari zimmasiga ham muhim vazifalarni yuklaydi.

Jumladan:

1. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

2. Ta’lim muassasalarining moddiy-texnik va arxitektura muhitini moslashtirish.

3. Pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kasbiy tayyorgarligini oshirish.

4. Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini takomillashtirish.

5. Ota-onalar, pedagoglar va tegishli mutaxassislar o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Bu vazifalarning izchil amalga oshirilishi O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga zamin yaratadi.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalarning, ularning individual imkoniyatlari, rivojlanish xususiyatlari va ta’limiy ehtiyojlaridan qat’i

nazar, umumiy ta’lim jarayonida teng ishtirok etishini ta’minlaydigan pedagogik tizimdir.

An’anaviy ta’lim yondashuvida o‘quvchilardan mavjud ta’lim dasturi va metodlariga moslashish talab etilgan bo‘lsa, inklyuziv ta’limda ta’lim muhiti, o‘qitish metodlari, o‘quv materiallari va baholash mezonlari o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi. Bu esa ta’lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning ustuvorligini belgilaydi.

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslarini yoritishda L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Olim bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, kattalar bilan muloqot va hamkorlikdagi faoliyatning muhim rolini asoslab bergan. Uning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlari alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashda ham muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning mustaqil bajara oladigan faoliyati bilan pedagog yoki tengdoshlari ko‘magida amalga oshiradigan faoliyati o‘rtasidagi farq ta’limiy yordamni to‘g‘ri tashkil etish imkonini beradi.

A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi ham inklyuziv ta’limning psixologik asoslarini tushuntirishda muhim o‘rin tutadi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, shaxsning rivojlanishi faoliyat va ijtimoiy munosabatlar jarayonida amalga oshadi. Demak, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish ularning nafaqat bilim olishiga, balki muloqot, hamkorlik, mustaqillik va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Inklyuziv ta’limning psixologik samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
- ijobiy emotsional-psixologik muhitni shakllantirish;
- o‘ziga ishonch va ijobiy Men-konsepsiyasini rivojlantirish;
- tengdoshlar bilan muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirish;
- mustaqil faoliyat va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish;

- kamsitish, ajratish va psixologik zo‘riqishlarning oldini olish.

Shunday qilib, inklyuziv ta’lim faqat pedagogik texnologiyalar majmui emas, balki bolaning shaxs sifatida rivojlanishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishini ta’minlovchi yaxlit pedagogik-psixologik tizimdir.

Inklyuziv ta’limni tashkil etishda pedagogik-psixologik muammolar

Psixologik jihatdan inklyuziv ta’lim muammosini tahlil qilishda E.G‘. G‘oziyevning umumiy psixologiya va ontogenez psixologiyasiga oid ilmiy qarashlari, M.G. Davletshinning yosh va pedagogik psixologiyaga oid tadqiqotlari ham metodologik ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy yo‘nalishlar bolaning yosh va individual xususiyatlari, bilish jarayonlari, shaxsiy rivojlanishi hamda ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlarini hisobga olish zarurligini asoslashga yordam beradi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy va tashkiliy asoslar shakllangan bo‘lsa-da, uni amaliyotga samarali tatbiq etishda qator muammolar mavjud.

Birinchidan, pedagoglarning inklyuziv ta’limga oid kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zarurati mavjud. Umumta’lim maktablarida faoliyat olib borayotgan barcha pedagoglar ham turli rivojlanish xususiyatlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlash bo‘yicha yetarli nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega emas. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida maxsus pedagogika, differensial ta’lim, individual yondashuv va psixologik qo‘llab-quvvatlash masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Ikkinchidan, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlarini takomillashtirish masalasi dolzarb hisoblanadi. Ayrim maktablarda panduslar, maxsus sanitariya xonalari, harakatlanishga moslashtirilgan yo‘laklar, maxsus o‘quv jihozlari va yordamchi texnologiyalarning yetishmasligi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini cheklashi mumkin.

Uchinchidan, psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish talab etiladi. Inklyuziv ta’lim sharoitida bolaning bilim darajasi bilan bir qatorda uning emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi, o‘ziga bo‘lgan

ishonchi va tengdoshlari bilan munosabatlari ham muhim ahamiyatga ega. Maktab psixologi bolaning individual xususiyatlarini o‘rganishi, moslashuv jarayonini kuzatishi, zarur psixologik yordamni tashkil etishi va sinf jamoasida ijobiy munosabatlarni shakllantirishi zarur.

To‘rtinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish muhimdir. Ayrim hollarda ota-onalarda inklyuziv ta’limning mazmuni, imkoniyatlari va samaradorligi to‘g‘risida yetarli tushuncha shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Shu sababli ota-onalar uchun maslahatlar, seminarlar, psixologik treninglar va ma’rifiy tadbirlarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, jamiyatda inklyuziv madaniyatni rivojlantirish zarur. Alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarga nisbatan noto‘g‘ri munosabat, stereotiplar va ijtimoiy ajratish holatlari ularning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun ta’lim muassasalarida bag‘rikenglik, hamkorlik, o‘zaro hurmat va tenglik tamoyillarini targ‘ib etish lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim O‘zbekiston ta’lim tizimini insonparvarlik, tenglik, ijtimoiy adolat va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida takomillashtirishning muhim omillaridan biridir. Uning asosiy maqsadi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish bilangina cheklanmay, har bir bolaning individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, mustaqil hayotga tayyorlash va jamiyatda faol ishtirok etishini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun zarur tashkiliy asoslarni yaratgan. Biroq ushbu jarayonning amaliy samaradorligi pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlari, psixologik xizmat faoliyati va jamiyatning inklyuziv madaniyatiga bevosita bog‘liq.

Inklyuziv ta’lim yuzasidan quyidagi takliflarni ilgari surishimiz mumkin:

- umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha metodik ta’minotni takomillashtirish;

- pedagoglar va maktab psixologlari uchun maxsus amaliy o‘quv dasturlarini kengaytirish;
- alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlanish va ta’lim dasturlaridan foydalanishni kuchaytirish;
- maktablarda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning uzviy tizimini shakllantirish;
- ota-onalar, mahalla, ta’lim muassasalari va tegishli mutaxassislar hamkorligini mustahkamlash;
- inklyuziv ta’lim samaradorligini baholashda faqat o‘quv natijalarini emas, balki bolaning ijtimoiy moslashuvi, emotsional farovonligi va mustaqillik ko‘nikmalarini ham hisobga olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – https://lex.uz/acts/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – https://lex.uz/uz/acts/-5044711
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. – https://lex.uz/acts/-5679836
4. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
7. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari

Hasanova Hilola Tojimurodovna

Sunnatova Mahliyo Nusrat qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari, maxsus ta’lim jarayonini individuallashtirish, korreksion-rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish hamda inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur toifadagi bolalarning bilish faoliyati, individual rivojlanish xususiyatlari va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar yoritilgan. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar va individual ta’lim dasturlarining imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, intellektual rivojlanish, maxsus ta’lim, korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim, differensial ta’lim, bilish faoliyati, ijtimoiy moslashuv, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: В статье анализируются современные педагогические подходы к обучению детей с интеллектуальными нарушениями, индивидуализация образовательного процесса, применение коррекционно-развивающих методов и формирование инклюзивной образовательной среды. Рассматриваются особенности познавательной деятельности, индивидуального развития и социальной адаптации данной категории детей. Обосновываются педагогические условия повышения эффективности обучения с использованием информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов и индивидуальных образовательных программ.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, интеллектуальные нарушения, специальное образование, коррекционно-развивающее обучение, индивидуальный подход, инклюзивное образование, дифференцированное

обучение, познавательная деятельность, социальная адаптация.

Abstract: This article analyzes modern pedagogical approaches to teaching children with intellectual disabilities, including the individualization of the educational process, the application of corrective and developmental methods, and the development of an inclusive educational environment. The study examines the characteristics of cognitive activity, individual development, and social adaptation of these children. It also substantiates pedagogical conditions for improving educational effectiveness through information and communication technologies, interactive teaching methods, and individualized educational programs.

Keywords: oligophrenopedagogy, intellectual disabilities, special education, corrective and developmental education, individual approach, inclusive education, differentiated instruction, cognitive activity, social adaptation.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olishiga sharoit yaratishdan iborat. Ayniqsa, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va ijtimoiy hayotga tayyorlash masalasi maxsus pedagogikaning dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim jarayoni umumiy pedagogik qonuniyatlar bilan bir qatorda maxsus pedagogik yondashuvlar, korreksion-rivojlantiruvchi metodlar va individual ta’lim strategiyalariga asoslanishni talab etadi. Chunki mazkur toifadagi bolalarda bilish faoliyati, nutq, xotira, diqqat, tafakkur, emotsional-irodaviy soha va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish jarayonlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida ham alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim olish huquqlarini ta’minlash va inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish davlat

ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarorida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va ta’lim jarayoniga individual yondashuvlarni joriy etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1].

Shu nuqtayi nazardan, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlarini o‘rganish, ularning ta’limiy imkoniyatlarini aniqlash va samarali korreksion-pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

1. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning nazariy-pedagogik asoslari

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini o‘rganuvchi yo‘nalishidir. Ushbu fan bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Intellektual rivojlanishdagi cheklanishlar faqat bilimlarni o‘zlashtirish jarayoniga emas, balki bolaning kundalik hayot faoliyati, muloqoti, mustaqil qaror qabul qilishi va ijtimoiy munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli bunday bolalar bilan olib boriladigan ta’limiy faoliyat faqat akademik bilimlarni berish bilan cheklanmasdan, balki hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga ham yo‘naltirilishi lozim.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi oligofrenopedagogikada muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Olim bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, ta’lim va kattalar bilan hamkorlikning ahamiyatini alohida ta’kidlagan. Uning fikricha, to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik ta’sir bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish va kompensator jarayonlarni faollashtirishga yordam beradi [2].

Mazkur nazariy qarashlardan kelib chiqib, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’limida quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

- ✓ Bolaning individual rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olish;
- ✓ Ta’lim mazmunini bosqichma-bosqich murakkablashtirish;
- ✓ Ko‘rgazmalilik va amaliy faoliyatga tayanish;
- ✓ O‘zlashtirilgan bilimlarni muntazam takrorlash va mustahkamlash;
- ✓ Ta’limiy va korreksion vazifalarni o‘zaro uyg‘unlashtirish;
- ✓ Mustaqil faoliyat va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Demak, maxsus ta’limning samaradorligi bolaning kamchiliklariga emas, balki mavjud rivojlanish imkoniyatlariga tayanib pedagogik jarayonni tashkil etish bilan belgilanadi.

2. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar

Zamonaviy oligofrenopedagogikada ta’lim jarayonini tashkil etishning bir nechta muhim yondashuvlari mavjud. Ular bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olish, bilish faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy hayotga moslashish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Birinchidan, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.

Ushbu yondashuvda har bir bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari, rivojlanish sur’ati va ta’limiy ehtiyojlari asosiy mezon sifatida qaraladi. O‘qituvchi ta’lim mazmuni va topshiriqlarni bolaning o‘zlashtirish imkoniyatlariga moslashtiradi.

Masalan, bir xil mavzuni o‘rganishda ayrim o‘quvchilarga predmetlarni nomlash, boshqalariga ularni guruhlash, yana bir guruhga esa predmetlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash topshiriqlari berilishi mumkin. Bunday yondashuv bolalarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, differensial va individuallashtirilgan ta’lim yondashuvi.

Differensial ta’lim o‘quvchilarning o‘zlashtirish imkoniyatlari, bilim darajasi va individual ehtiyojlariga muvofiq ta’lim topshiriqlarini tabaqalashtirishni nazarda tutadi. Individuallashtirilgan ta’lim esa har

bir bolaning shaxsiy rivojlanish dinamikasiga mos ravishda ta’lim mazmuni va sur’atini belgilashga asoslanadi.

Bunda individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, qisqa muddatli rivojlantiruvchi maqsadlarni belgilash, natijalarni muntazam kuzatish va pedagogik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish muhim hisoblanadi.

Uchinchidan, korreksion-rivojlantiruvchi yondashuv.

Mazkur yondashuv oligofrenopedagogikaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, bolaning bilish jarayonlari, nutqi, harakat koordinatsiyasi, emotsional-irodaviy sohasi va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- predmetlarni taqqoslash va guruhlarga ajratish;
- rasmlar asosida hikoya tuzish;
- ketma-ketlikni aniqlash va voqealarni tartibga solish;
- eshitish va ko‘rish xotirasini rivojlantiruvchi mashqlar;
- konstruktor va didaktik o‘yinlar;
- mayda motorikani rivojlantiruvchi amaliy topshiriqlar;
- kundalik hayotiy vaziyatlarni modellashtirish.

Masalan, “Mevalarni guruhlash” mashg‘ulotida bolalarga turli mevalarning tasvirlari taqdim etiladi. Dastlab ular rasmlarni tanib olish va nomlashga, keyinchalik rangiga, shakliga yoki boshqa belgilariga ko‘ra guruhlashga o‘rgatiladi. Bu jarayon idrok, diqqat, tafakkur, nutq va tasniflash ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv.

Ushbu yondashuvda bola ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida qaraladi. Bilimlarni tayyor holda berishdan ko‘ra, ularni amaliy harakatlar, mustaqil bajariladigan topshiriqlar va hayotiy vaziyatlar orqali o‘zlashtirishga ustuvorlik beriladi.

Jumladan, kiyimlarni tartibga solish, buyumlarni joylashtirish, oddiy ovqatlanish madaniyatiga rioya qilish, shaxsiy gigiyena qoidalarini bajarish, o‘quv qurollaridan foydalanish kabi faoliyatlar bolalarda amaliy va ijtimoiy-maishiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Beshinchidan, inklyuziv ta’lim yondashuvi.

Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning boshqa tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bunda ta’lim muhiti bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi, pedagogik yordam va maxsus mutaxassislar ko‘magi tashkil etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorida umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi, boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar faoliyati va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga pedagogik yordam ko‘rsatish mexanizmlari belgilangan [3].

Inklyuziv ta’limning samaradorligi faqat bolani umumiy sinfga joylashtirish bilan belgilanmaydi. Buning uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlari, qulay jismoniy va psixologik muhit, maxsus pedagog yordami hamda tengdoshlar bilan ijobiy muloqot imkoniyatlari ta’minlanishi zarur.

3. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Raqamli texnologiyalar va zamonaviy didaktik vositalarning rivojlanishi intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, vizual materiallar, interfaol topshiriqlar, audio va videomateriallar, elektron ta’lim resurslari bolaning ta’lim jarayonidagi ishtirokini faollashtirishga xizmat qiladi.

Bunda quyidagi pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Multimediya texnologiyalari. Rangli tasvirlar, ovozli ko‘rsatmalar, animatsiyalar va qisqa videolavhalar orqali o‘quv materiallarini tushunarli shaklda taqdim etish mumkin.

2. Didaktik o‘yin texnologiyalari. O‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolaning qiziqishini oshiradi, diqqatini faollashtiradi va bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatadi.

3. Vizual qo‘llab-quvvatlash texnologiyalari. Rasmlar, belgilar, piktogrammalar, algoritmik kartochkalar va ketma-ketlik

jadvallari orqali bolalarning topshiriqlarni mustaqil bajarishiga yordam beriladi.

4. Muammoli-amaliy topshiriqlar. Hayotiy vaziyatlarni aks ettiruvchi topshiriqlar yordamida bolalarda tanlash, taqqoslash, qaror qabul qilish va muammoni hal etish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

5. Takrorlash va mustahkamlash texnologiyalari. O‘rganilgan bilimlarni turli faoliyatlarda qayta qo‘llash orqali o‘zlashtirishning barqarorligiga erishiladi.

Shuni ta’kidlash lozimki, innovatsion texnologiyalar o‘z-o‘zidan ta’lim samaradorligini kafolatlamaydi. Ularni tanlashda bolaning yoshi, individual rivojlanish xususiyatlari, sensor imkoniyatlari va ta’limiy ehtiyojlari hisobga olinishi zarur.

4. Pedagogik jarayon samaradorligini oshirishning muhim shartlari

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishda pedagogik samaradorlikni ta’minlash kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda maxsus pedagog, psixolog, logoped, ota-onalar va boshqa mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar asosida ta’lim samaradorligini oshirishning quyidagi pedagogik shartlarini ajratish mumkin:

1. **Individual ta’lim dasturini ishlab chiqish.** Har bir bolaning rivojlanish darajasi, mavjud ko‘nikmalari va ehtiyojlariga mos ta’limiy maqsadlarni belgilash.
2. **Korreksion ishlarni uzluksiz tashkil etish.** Bilish jarayonlari, nutq, muloqot va kundalik hayot ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni muntazam olib borish.
3. **Ko‘rgazmali va amaliy ta’lim vositalaridan foydalanish.** O‘quv materiallarini predmetlar, tasvirlar, modellar va amaliy harakatlar orqali tushuntirish.
4. **Ijobiy psixologik muhit yaratish.** Bolada o‘ziga ishonch, o‘qishga qiziqish va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini shakllantirish.
5. **Oila bilan hamkorlikni mustahkamlash.** Ta’lim muassasasida o‘rgatilgan ko‘nikmalarni oilaviy muhitda ham davom ettirish.

6. **Rivojlanish natijalarini monitoring qilish.** Bolaning faqat akademik bilimlarini emas, balki mustaqilligi, muloqoti, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishi va ijtimoiy moslashuvini ham baholash.

Mazkur shartlarning o‘zaro uyg‘unligi ta’lim jarayonining uzviyligi va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari maxsus ta’lim tizimida ta’lim mazmuni va metodlarini takomillashtirish, bolaning individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish hamda uni mustaqil hayotga tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

O‘tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, mazkur toifadagi bolalar ta’limini tashkil etishda shaxsga yo‘naltirilgan, differensial, individuallashtirilgan va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarur.

Ikkinchidan, ta’lim jarayonida faqat akademik bilimlarni shakllantirish bilan cheklanmasdan, kommunikativ, ijtimoiy-maishiy va amaliy hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham ustuvor ahamiyat berish lozim.

Uchinchidan, innovatsion pedagogik texnologiyalar, didaktik o‘yinlar, vizual materiallar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan bolaning individual ehtiyojlariga muvofiq foydalanish ta’lim jarayonining tushunarliligi va qiziqarliligini oshiradi.

To‘rtinchidan, maxsus pedagog, psixolog, logoped va ota-onalar o‘rtasidagi tizimli hamkorlik bolaning rivojlanishida uzluksizlikni ta’minlaydi.

Beshinchidan, ta’lim samaradorligini baholashda o‘quvchining faqat bilim darajasini emas, balki kundalik hayotda mustaqil harakat qilish, muloqotga kirishish, ijtimoiy qoidalarga rioya qilish va o‘z imkoniyatlaridan foydalanish darajasini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, zamonaviy oligofrenopedagogikaning asosiy vazifasi intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning

individual imkoniyatlarini aniqlash, ularni pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash va jamiyatda munosib o‘rin egallashlariga xizmat qiluvchi ta’lim muhitini shakllantirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. Выготский Л.С. *Основы дефектологии*. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.

4. Рубинштейн С.Я. *Психология умственно отсталого школьника*. – М.: Просвещение, 1970.

5. Воронкова В.В. (ред.). *Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе*. – М.: Школа-Пресс, 1994.

6. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All*. – Paris: UNESCO, 2020.

Oligofrenopedagog faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Bobokeldiyeva Nasiba Davlatovna
Abduxoliqova Go‘zal

Annotatsiya: Mazkur maqolada oligofrenopedagog faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarning bilish faoliyati, nutqi, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi va individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, shaxsga

yo‘naltirilgan ta’lim, differensiallashtirilgan yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘yin, muammoli ta’lim, loyiha, modulli ta’lim, vizual qo‘llab-quvvatlash va assistiv texnologiyalarning korreksion-pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan. Innovatsion texnologiyalarni tanlash mezonlari, ularni mashg‘ulot bosqichlariga tatbiq etish mexanizmi hamda samaradorlikni baholash ko‘rsatkichlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, intellektual rivojlanish buzilishi, innovatsion pedagogik texnologiya, korreksion ta’lim, differensial yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, assistiv texnologiya, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования инновационных педагогических технологий в деятельности олигофренопедагогов. Анализируются вопросы организации образовательного процесса с учетом познавательной деятельности, речи, социально-эмоционального развития и индивидуальных потребностей учащихся с нарушениями интеллектуального развития. Также раскрываются коррекционно-педагогические возможности личностно-ориентированного образования, дифференцированного подхода, информационно-коммуникационных технологий, игрового, проблемно-ориентированного обучения, проектного, модульного обучения, визуальной поддержки и вспомогательных технологий. Предлагаются критерии отбора инновационных технологий, механизм их применения на этапах обучения и показатели оценки эффективности.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, нарушения интеллектуального развития, инновационные педагогические технологии, коррекционное образование, дифференцированный подход, информационно-коммуникационные технологии, вспомогательные технологии, социальная адаптация.

Abstract: This article explores the theoretical and practical aspects of utilizing innovative pedagogical technologies in the work of an oligofrenopedagogue (a specialist in the education of individuals with intellectual disabilities). It analyzes the organization of the educational process with careful consideration for the cognitive activity, speech, socio-emotional development, and individual needs of students with intellectual developmental disorders. Furthermore, the article examines the corrective-pedagogical potential of various approaches and tools, including person-centered education, differentiated instruction, information and communication technologies (ICT), game-based learning, problem-based learning, project-based learning, modular instruction, visual support, and assistive technologies. Criteria for selecting innovative technologies, mechanisms for their implementation across different stages of instruction, and indicators for evaluating their effectiveness are also proposed.

Keywords: oligofrenopedagogy (special education for individuals with intellectual disabilities), intellectual developmental disorder, innovative pedagogical technology, corrective education, differentiated approach, information and communication technologies, assistive technology, social adaptation.

Kirish

Zamonaviy maxsus pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biri intellektual rivojlanishida turli darajadagi buzilishlar mavjud bo‘lgan bolalarga sifatli ta’lim berish, ularning imkoniyatlarini yuzaga chiqarish va mustaqil hayotga tayyorlashdan iborat. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda oligofrenopedagogning kasbiy faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur mutaxassis ta’lim berish bilan bir qatorda o‘quvchining bilish jarayonlari, nutqi, harakat faoliyati, xulq-atvori hamda ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan korreksion-pedagogik ishlarni ham olib boradi.

An’anaviy ta’lim usullari bilimlarni tizimli ravishda o‘zlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Biroq intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalarda diqqatning beqarorligi, xotiraning sustligi, abstrakt tafakkurning yetarlicha shakllanmaganligi,

o‘zlashtirilgan bilimni yangi vaziyatga ko‘chirishdagi qiyinchiliklar hamda o‘quv motivatsiyasining pastligi kuzatilishi mumkin. Shuning uchun faqat og‘zaki tushuntirish va takrorlashga asoslangan metodlar kutilgan natijani har doim ham bermaydi. Ta’lim mazmunini ko‘rgazmali, amaliy, bosqichma-bosqich va o‘quvchining individual imkoniyatlariga mos shaklda taqdim etish zarurati yuzaga keladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar maxsus ta’lim jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va o‘zlashtirish natijalarini muntazam nazorat qilish imkonini beradi. Bunda innovatsiya faqat kompyuter yoki boshqa texnik vositalardan foydalanishni anglatmaydi. U ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va natijalarini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida yangicha tashkil qilishni ham nazarda tutadi.

Maqolaning maqsadi oligofrenopedagog faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari va samarali shartlarini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilishdan iborat.

Oligofrenopedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari

Oligofrenopedagogik faoliyat intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan shaxslarga ta’lim-tarbiya berish, rivojlanishidagi ikkilamchi qiyinchiliklarni kamaytirish, mavjud imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga yo‘naltirilgan maxsus pedagogik faoliyatdir. Uning mazmunida diagnostik, ta’limiy, tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi, ijtimoiylashtiruvchi, maslahat va monitoring funksiyalari o‘zaro birlashadi.

Oligofrenopedagog ta’lim jarayonini tashkil etishda o‘quvchining klinik tashxisigagina tayanib qolmasligi lozim. Pedagogik rejalashtirishda bolaning amaldagi bilim va ko‘nikmalari, muloqot usuli, o‘quv topshirig‘ini bajarish sur’ati, yordamni qabul qilish xususiyati, qiziqishlari, mustaqillik darajasi va kundalik hayotdagi ehtiyojlari hisobga olinadi. Shu sababli funksional-pedagogik baholash muhim ahamiyatga ega.

Intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilar bir xil xususiyatga ega guruhni tashkil etmaydi. Ular o‘zlashtirish tezligi, nutqiy imkoniyatlari, sensor va motor holati, xulq-atvori, ijtimoiy

tajribasi hamda qo‘shimcha yordamga ehtiyoji bilan farqlanadi. Mazkur heterogenlik yagona metodni barcha o‘quvchilarga bir xilda qo‘llash imkonini cheklaydi. Demak, oligofrenopedagogik faoliyatda **individuallashtirish va differensiallashtirish** asosiy tamoyillardan biri bo‘lishi kerak.

Korreksion yo‘nalganlik ham mazkur faoliyatning muhim belgisi hisoblanadi. Masalan, matematika mashg‘ulotida son va amal tushunchalarini o‘rgatish bilan birga diqqat, fazoviy tasavvur, tahlil va taqqoslash ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Ona tili mashg‘ulotida esa o‘qish yoki yozish malakalaridan tashqari lug‘at boyligi, bog‘langan nutq, muloqotga kirishish va ko‘rsatmani tushunish qobiliyatlari qo‘llab-quvvatlanadi. Shunday qilib, har bir mashg‘ulot ta’limiy, korreksion-rivojlantiruvchi va tarbiyaviy maqsadlarning uyg‘unligiga asoslanadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning mazmuni va tamoyillari

Pedagogik texnologiya oldindan belgilangan ta’lim natijasiga erishishni ta’minlaydigan maqsad, mazmun, metod, vosita, tashkiliy shakl va nazorat mexanizmlarining yaxlit tizimidir. Maxsus ta’lim sharoitida texnologiyaning samaradorligi uning yangiligidan ko‘ra, o‘quvchining rivojlanish xususiyatlariga mosligi bilan belgilanadi. Shu bois amaliyotga kiritilayotgan har qanday innovatsiya korreksion maqsadga muvofiqlik, qulaylik, xavfsizlik va natijadorlik nuqtayi nazaridan baholanishi zarur.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish quyidagi tamoyillarga tayanadi:

✓ **Ilmiylik** - metod va vositalarning maxsus pedagogika hamda psixologiya qonuniyatlariga muvofiqligi.

✓ **Individuallashtirish** - topshiriq hajmi, murakkabligi, sur’ati va yordam darajasini o‘quvchi imkoniyatiga moslashtirish.

✓ **Ko‘rgazmalilik** - mavhum tushunchalarni predmet, model, rasm, belgi, sxema va amaliy harakat orqali konkretlashtirish.

✓ **Tizimlilik** - yangi bilimni avval o‘zlashtirilgan tajriba bilan bog‘lash hamda oddiydan murakkabga o‘tish.

✓ **Faollik** - o‘quvchini tayyor ma’lumotni passiv qabul qiluvchi emas, amaliy faoliyat ishtirokchisi sifatida jalb etish.

✓ **Takroriylik** - bilim va ko‘nikmalarni turli vaziyatlarda muntazam mustahkamlash.

✓ **Ijtimoiy-amaliy yo‘nalganlik** - o‘rganilgan bilimni kundalik hayotda qo‘llash imkonini yaratish.

✓ **Sog‘liqni saqlash** - yuklama, mashg‘ulot davomiyligi va ekran vaqtini bolaning holatiga mos belgilash.

Innovatsion texnologiya o‘qituvchini chetga surmaydi. Aksincha, uning vazifalarini murakkablashtirib, diagnost, loyihachi, tashkilotchi va fasilitator sifatidagi rolini kuchaytiradi. Oligofrenopedagog texnologiyani tanlash, mazmunni moslashtirish, qo‘llab-quvvatlovchi yordam ko‘rsatish va natijalarni tahlil qilish uchun mas’ul bo‘lib qoladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning asosiy turlari

Shaxsga yo‘naltirilgan va differensiallashtirilgan ta’lim

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim o‘quvchini pedagogik jarayonning faol subyekti sifatida tan olishga asoslanadi. Bunda bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, kuchli tomonlari va rivojlanish sur’ati e’tiborga olinadi. Oligofrenopedagog o‘quvchi bajara oladigan harakatlarni aniqlaydi va murakkab topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratadi.

Differensiallashtirish bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlardan foydalanishni anglatadi. Masalan, ayrim o‘quvchilar predmetlarni bevosita sanaydi, boshqalari rasmlar asosida sonlarni taqqoslaydi, yana bir guruh o‘quvchilar esa sodda masalani mustaqil yechadi. Barcha o‘quvchilar umumiy mavzuda ishlaydi, biroq ulardan kutiladigan natija va yordam darajasi farqlanadi.

Topshiriqni moslashtirishda ko‘rsatmani soddalashtirish, namunani ko‘rsatish, vizual tayanch berish, javob variantlarini kamaytirish, bajarish vaqtini uzaytirish va qo‘shimcha tanaffus tashkil etish mumkin. Pedagogik yordam asta-sekin kamaytirib borilishi kerak. Bu yondashuv o‘quvchining kattalar yordamiga ortiqcha qaram bo‘lib qolishining oldini oladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari dars mazmunini ko‘rgazmali va interaktiv shaklda taqdim etish imkonini beradi.

Taqdimot, elektron mashq, audioyozuv, qisqa video, interaktiv doska va sensor qurilmalar o‘quv materialini bir necha analizator orqali qabul qilishga yordam beradi. Ayniqsa, rang, tovush, harakat va takrorlashning uyg‘unligi diqqatni jalb qilish va o‘quv motivatsiyasini oshirishda foydalidir.

Masalan, nutqni rivojlantirish mashg‘ulotida predmet tasviri ko‘rsatiladi, uning nomi ovozli tarzda eshittiriladi va o‘quvchi mos rasmni tanlaydi. Matematika mashg‘ulotida ekrandagi predmetlarni guruhlash, ortiqcha obyektni ajratish yoki sonni miqdor bilan moslashtirish topshiriqlari bajariladi. Elektron vosita darhol fikr-mulohaza bera olishi sababli o‘quvchi xatosini tez anglaydi.

Biroq raqamli vositalar maqsad emas, **didaktik vosita** sifatida qo‘llanishi kerak. Interaktiv mashq predmetli-amaliy faoliyatni butunlay almashtirmasligi lozim. Ekranda ranglarni ajrata olgan o‘quvchining kundalik muhitdagi buyumlarni rangiga ko‘ra saralay olishi ham tekshirilishi zarur. Bundan tashqari, ekrandagi ortiqcha bezak, baland tovush, tez almashuvchi tasvir va murakkab navigatsiya o‘quvchining diqqatini asosiy vazifadan chalg‘itishi mumkin.

O‘yin texnologiyalari

O‘yin intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalar ta’limida tabiiy motivatsion vosita hisoblanadi. Didaktik va syujetli-rolli o‘yinlar orqali predmet xususiyatlari, son, rang, shakl, nutqiy birliklar, ijtimoiy rollar hamda xulq-atvor qoidalarini o‘rgatish mumkin.

“Do‘kon”, “Mehmon kutish”, “Avtobusda”, “Shifokor qabulida” kabi o‘yinlar kundalik hayotga tayyorgarlik ko‘rishda samaralidir. Masalan, “Do‘kon” o‘yinida o‘quvchi mahsulotni tanlaydi, uning nomini aytadi yoki kommunikativ kartochka orqali bildiradi, narxni aniqlaydi, pul birligini tanlaydi va sotuvchi bilan muloqot qiladi. Shu tariqa matematika, nutq, ijtimoiy xulq va mustaqillik ko‘nikmalari bir faoliyat doirasida rivojlanadi.

O‘yin texnologiyasining samarasi aniq maqsad, sodda qoida, o‘quvchiga tushunarli rol va yakuniy natija mavjud bo‘lganda oshadi. Juda murakkab syujet yoki uzoq ko‘rsatma o‘quvchining vazifani tushunishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli o‘yin dastlab

pedagogning bevosita rahbarligida, keyinchalik esa nisbatan mustaqil tarzda tashkil etiladi.

Muammoli va amaliy vaziyatlarga asoslangan ta’lim

Muammoli ta’lim o‘quvchi oldiga tushunarli va hal etilishi mumkin bo‘lgan amaliy vaziyatni qo‘yishni nazarda tutadi. Intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun muammo konkret, ko‘rgazmali va kundalik tajriba bilan bog‘liq bo‘lishi lozim.

Masalan, “Ikki kishiga dasturxon yozish uchun nechta qoshiq kerak?”, “Yo‘lni xavfsiz kesib o‘tish uchun nima qilish kerak?” yoki “Berilgan pulga qaysi mahsulotni sotib olish mumkin?” kabi vaziyatlar o‘quvchini fikrlashga, variantlarni solishtirishga va qaror qabul qilishga undaydi. Pedagog tayyor javobni bermasdan, yo‘naltiruvchi savol, rasmli algoritm yoki amaliy namuna bilan yordam ko‘rsatadi.

Ushbu texnologiya bilimning hayotiy vaziyatga ko‘chirilishini ta’minlaydi. O‘quvchi faqat qoidani yodlab qolmay, uni qachon va qanday qo‘llash kerakligini ham o‘rganadi. Bu esa funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Vizual qo‘llab-quvvatlash va assistiv texnologiyalar

Vizual jadval, piktogramma, predmetli belgi, rangli marker, bosqichli yo‘riqnoma va ijtimoiy hikoyalar axborotni tushunish va faoliyatni rejalashtirishni yengillashtiradi. Masalan, “qo‘l yuvish” algoritmi har bir harakat tasvirlangan kartochkalar orqali berilishi mumkin: suvni ochish, qo‘lni ho‘llash, sovunlash, chayish va artish. Bunday ketma-ketlik o‘quvchining mustaqil harakat qilishiga yordam beradi.

Nutqi cheklangan o‘quvchilar uchun muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari muhimdir. Predmetlar, rasmlar, ramzlar, kommunikativ doskalar yoki ovoz chiqaruvchi elektron qurilmalar orqali o‘quvchi ehtiyojini bildirish, tanlov qilish, savolga javob berish va muloqotga kirishish imkoniga ega bo‘ladi. Bunday vositalardan foydalanish nutqni rivojlantirishga qarama-qarshi emas, aksincha, kommunikativ tajribani kengaytirishi mumkin.

Assistiv texnologiyalar o‘quvchining funksional cheklovlarini kamaytiradigan moslama va dasturlarni qamrab oladi. Kattalashtirilgan tugmalar, moslashtirilgan klaviatura, matnni ovozga

aylantirish dasturi, sensorli boshqaruv yoki taymer shular jumlasidandir. Vosita bolaning real ehtiyojiga mos tanlanishi va undan maktab hamda uy sharoitida izchil foydalanilishi lozim.

Innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmi

Innovatsion pedagogik texnologiyani qo‘llash avvalo diagnostik bosqichdan boshlanadi. Oligofrenopedagog kuzatish, suhbat, amaliy topshiriq va pedagogik sinovlar yordamida o‘quvchining boshlang‘ich holatini aniqlaydi. Bunda faqat kamchiliklar emas, balki bolaning saqlangan imkoniyatlari va qiziqishlari ham qayd etiladi.

Ikkinchi bosqichda o‘lchanadigan maqsadlar belgilanadi. Masalan, “o‘quvchining nutqini rivojlantirish” umumiy ifoda bo‘lsa, “o‘quvchi rasmli tayanch yordamida uchta so‘zdan iborat gap tuzadi” aniq va baholash mumkin bo‘lgan maqsaddir. Maqsadning aniqligi mos texnologiyani tanlash va natijani kuzatishga imkon beradi.

Uchinchi bosqichda ta’lim vositalari hamda yordam darajasi belgilanadi. Topshiriqni bajarishda jismoniy yordam, namuna ko‘rsatish, ishora, og‘zaki ko‘rsatma, vizual tayanch yoki mustaqil bajarish kabi yordam shakllaridan foydalanish mumkin. O‘quvchi ko‘nikmani egallab borgani sayin yordam izchil kamaytiriladi.

Innovatsion texnologiyalar asosidagi mashg‘ulot quyidagi tuzilishda tashkil etilishi mumkin:

1. **Motivatsion bosqich** - qiziqarli predmet, rasm, savol yoki hayotiy vaziyat orqali o‘quvchini faoliyatga jalb qilish.
2. **Maqsadni anglatish** - bajariladigan ishni sodda ibora yoki vizual reja yordamida tushuntirish.
3. **Yangi harakatni namoyish qilish** - pedagogning aniq va sekin namuna ko‘rsatishi.
4. **Birgalikda bajarish** - o‘quvchiga zarur yordam ko‘rsatgan holda mashq qilish.
5. **Mustaqil faoliyat** - yordamni kamaytirib, ko‘nikmani individual bajarish.
6. **Mustahkamlash** - bilim yoki harakatni boshqa predmet va vaziyatda qo‘llash.

7. Refleksiya va baholash - natijani sodda mezonlar, belgilar yoki rag‘batlantirish orqali tahlil qilish.

Oila bilan hamkorlik texnologiyani muvaffaqiyatli tatbiq etishning muhim shartidir. Ota-onaga qo‘llanayotgan vizual belgilar, ko‘rsatmalar va mustahkamlash usullari tushuntirilsa, o‘quvchi maktabda o‘rgangan ko‘nikmasini uyda ham mashq qiladi. Bunda ota-onaga murakkab pedagogik topshiriqlar yuklash emas, balki kundalik hayotga mos tavsiyalar berish maqsadga muvofiq.

Samaradorlikni baholash va pedagogik monitoring

Innovatsion texnologiyalarning samaradorligi faqat o‘quvchining mashg‘ulotga qiziqishi bilan baholanmaydi. Asosiy mezon - belgilangan ta’limiy va korreksion natijalarning qay darajada amalga oshganidir. Monitoring muntazam, tushunarli va o‘quvchining avvalgi natijalari bilan taqqoslashga asoslangan bo‘lishi kerak.

Baholashda quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- ✓ topshiriqni tushunish va bajarish aniqligi;
- ✓ pedagogik yordam miqdorining kamayishi;
- ✓ faoliyat davomiyligi va diqqatning barqarorlashuvi;
- ✓ bilimni yangi vaziyatga ko‘chira olish;
- ✓ muloqot tashabbusining ortishi;
- ✓ kundalik hayot ko‘nikmalarining mustaqil bajarilishi;
- ✓ muammoli xulqning kamayishi;
- ✓ o‘z faoliyatini nazorat qilish qobiliyatining shakllanishi.

Pedagogik monitoring uchun kuzatuv varaqalari, individual rivojlanish xaritasi, topshiriqlar portfeli, foto va video qaydlar, nazorat sinovlari hamda ota-ona fikridan foydalanish mumkin. Raqamli platformalar natijalarni tizimlashtirishga yordam beradi, lekin ular pedagogik tahlilning o‘rnini bosa olmaydi.

Baholashning rag‘batlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi muhim. O‘quvchini boshqa bolalar bilan taqqoslash o‘rniga uning shaxsiy dinamikasi e’tirof etilishi lozim. Kichik yutuqlarni qayd etish o‘quv motivatsiyasini oshiradi va muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqishni kamaytiradi.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda texnik vositalarning yetishmasligi, internet sifati, o‘zbek tilidagi moslashtirilgan elektron resurslarning kamligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi turlicha ekanligi kabi muammolar uchraydi. Bundan tashqari, tayyor dastur yoki ilova o‘quvchilarning individual ehtiyojiga doimo ham mos kelavermaydi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun oligofrenopedagoglarning uzluksiz malakasini oshirish, ta’lim muassasasida metodik hamkorlikni rivojlantirish va moslashtirilgan resurslar bankini yaratish zarur. Pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan vizual jadvallar, interaktiv topshiriqlar va amaliy mashg‘ulot ishlanmalari o‘zaro almashilsa, vaqt hamda resurslardan samarali foydalanish mumkin bo‘ladi.

Yana bir muhim masala - texnologiyadan ortiqcha foydalanish xavfidir. Raqamli mashqlar bolaning jonli muloqoti, predmetli faoliyati va jismoniy faolligini cheklamasligi kerak. Texnologiyalar o‘rtasidagi muvozanat o‘quvchining yoshi, individual holati va pedagogik maqsadga muvofiq belgilanadi.

O‘quvchilar haqidagi elektron ma’lumotlar bilan ishlashda maxfiylik va axborot xavfsizligiga rioya qilish ham talab etiladi. Foto, video, diagnostik natija va shaxsiy ma’lumotlardan faqat qonuniy hamda pedagogik maqsadlarda foydalanish zarur. Raqamli vositalarni tanlashda reklama, keraksiz havola va nomaqbul axborotdan himoyalanganlik darajasi ham hisobga olinishi kerak.

Xulosa

Oligofrenopedagog faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish maxsus ta’limning sifati va amaliy yo‘nalganligini oshiruvchi muhim omildir. Shaxsga yo‘naltirilgan va differensiallashtirilgan ta’lim, axborot-kommunikatsiya vositalari, o‘yin, muammoli ta’lim, loyiha, modulli yondashuv, vizual qo‘llab-quvvatlash hamda assistiv texnologiyalar intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan o‘quvchilarning bilish faolligi, kommunikativ imkoniyatlari va mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyaning samaradorligi uning tashqi yangiligi yoki texnik murakkabligi bilan emas, balki o‘quvchining individual

ehtiyojiga mosligi, aniq korreksion maqsadga yo‘naltirilganligi va natijaning kundalik hayotga ko‘chishi bilan belgilanadi. Shu sababli oligofrenopedagog har bir texnologiyani pedagogik diagnostika asosida tanlashi, topshiriqlarni moslashtirishi, yordamni bosqichma-bosqich kamaytirishi va erishilgan natijalarni muntazam monitoring qilishi lozim.

Maxsus pedagog, psixolog, logoped, tibbiyot xodimi va ota-onalarning hamkorligi innovatsion yondashuvlar samaradorligini yanada oshiradi. Demak, oligofrenopedagogning kasbiy hamda raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, milliy va mahalliy sharoitga mos metodik resurslar yaratish, shuningdek, texnologiyalardan xavfsiz va maqsadli foydalanish zamonaviy maxsus ta’limning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. *Defektologiya asoslari*. - Sankt-Peterburg: Lan, 2003.
2. Luriya A.R. *Oliy kortikal funksiyalar va ularning buzilishlari*. - Moskva: Akademik loyiha, 2000.
3. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education - All Means All*. - Paris: UNESCO, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son. - Toshkent, 2020.

Maxsus ta’limda bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati

Xamidjanova Aziza Ziyatovna
Hamroyeva Go‘zal Abdusattor qiz

Annotatsiya: Maqolada maxsus ta’lim jarayonida rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim samaradorligini belgilovchi omillar sifatida bolaning kognitiv rivojlanish darajasi, emotsional-irodaviy sohasi, temperament va xarakter xususiyatlari, motivatsiyasi hamda ijtimoiy muhit ta’siri ko‘rib chiqiladi. Individual yondashuvni amalga oshirishning asosiy

bosqichlari, psixologik-pedagogik diagnostika va individual ta’lim dasturini tuzish tamoyillari yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolaning individual xususiyatlariga asoslangan ta’lim uning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini oshiradi, ijtimoiy moslashuvini yengillashtiradi va shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir qiladi.

Kalit so‘zlar: maxsus ta’lim, individual yondashuv, psixologik xususiyatlar, inklyuziv ta’lim, korreksion pedagogika, psixologik-pedagogik diagnostika, individual ta’lim dasturi, yaqin rivojlanish zonasi.

Аннотация. В статье анализируется теоретическое и практическое значение учета индивидуальных психологических особенностей ребенка с проблемами развития в процессе специального образования. В качестве факторов, определяющих эффективность обучения, рассматриваются уровень когнитивного развития ребенка, эмоционально-волевая сфера, темперамент и черты характера, мотивация, а также влияние социальной среды. Выделены основные этапы реализации индивидуального подхода, психолого-педагогической диагностики и принципы составления индивидуальной образовательной программы. Результаты исследования показывают, что обучение, основанное на индивидуальных особенностях ребенка, повышает его показатели мастерства, способствует социальной адаптации и оказывает положительное влияние на его формирование как личности.

Ключевые слова: специальное образование, индивидуальный подход, психологические особенности, инклюзивное образование, коррекционная педагогика, психолого-педагогическая диагностика, индивидуальная образовательная программа, зона ближайшего развития.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical significance of considering the individual psychological characteristics of children with developmental challenges within the context of special education. Factors that determine the effectiveness of education—such

as a child’s level of cognitive development, emotional-volitional sphere, temperament and character traits, motivation, and the influence of the social environment—are examined. The key stages of implementing an individual approach, as well as the principles of psychological-pedagogical diagnostics and the development of individual educational programs, are outlined. Research findings indicate that education tailored to a child’s individual characteristics enhances their learning outcomes, facilitates social adaptation, and positively influences their development as an individual.

Keywords: special education, individual approach, psychological characteristics, inclusive education, correctional pedagogy, psychological-pedagogical diagnostics, individual educational program, zone of proximal development.

Kirish

Bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim tizimini insonparvarlashtirish, har bir bolaning ta’lim olish huquqini kafolatlash dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bolalar – eshitish, ko‘rish, nutq, tayanch-harakat apparati, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan yoki autizm spektri buzilishi kabi holatlarga ega bolalar – jamiyatning teng huquqli a’zolari sifatida sifatli ta’lim olishga haqlidir. Bu huquq BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida hamda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida mustahkamlab qo‘yilgan.

Biroq ta’lim olish huquqining huquqiy jihatdan e’tirof etilishi uning amalda sifatli ta’minlanishini avtomatik tarzda kafolatlamaydi. Maxsus ta’limda eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri – barcha o‘quvchilarga bir xil usul va tempda ta’lim berishga urinishdir. Holbuki, bir xil tashxisga ega bo‘lgan ikki bola ham o‘zining psixologik xususiyatlari, imkoniyatlari, ehtiyojlari va o‘zlashtirish uslubi bilan bir-biridan keskin farq qilishi mumkin. Shu sababli bolaning individual psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish va ularni ta’lim jarayonida hisobga olish maxsus pedagogikaning markaziy masalasi hisoblanadi.

Maxsus ta’limda individual yondashuvning nazariy asoslari L. S. Vygotskiy ilmiy merosiga borib taqaladi. Olim anomal rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganib, nuqsonning birlamchi va ikkilamchi tuzilmalari haqidagi g‘oyani ilgari surdi. Uning fikricha, bolaning birlamchi nuqsoni (masalan, eshitishning buzilishi) o‘z-o‘zidan emas, balki noto‘g‘ri tarbiya va ijtimoiy muhit ta’sirida ikkilamchi buzilishlarga (nutq rivojlanishining kechikishi, shaxs xususiyatlaridagi o‘zgarishlar) olib keladi. Demak, pedagogik ta’sirning asosiy yo‘nalishi nuqsonni “tuzatish”dan ko‘ra, bolaning saqlangan imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat bo‘lishi lozim. Vygotskiy tomonidan kiritilgan “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi – bolaning mustaqil bajara oladigan darajasi bilan kattalar yordamida erisha oladigan darajasi o‘rtasidagi masofa – individual yondashuvning metodologik asosini tashkil etadi.

J. Piaje kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi nazariyasida bola tafakkuri muayyan sifat bosqichlaridan o‘tishini, har bir bosqichda bola dunyoni o‘ziga xos tarzda idrok etishini ta’kidlagan. A. R. Luriya va uning izdoshlari esa bolaning yuqori psixik funksiyalari – diqqat, xotira, tafakkur, nutq – tuzilmasi va ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganib, psixologik tashxisning neyropsixologik asoslarini yaratdilar. L. I. Bojovich shaxs rivojlanishida bolaning ichki pozitsiyasi va motivatsion sohasining o‘rnini asoslab berdi. Zamonaviy tadqiqotlarda esa H. Gardnerning ko‘p intellekt nazariyasi, shuningdek, “ta’limni universal loyihalash” (Universal Design for Learning) konsepsiyasi ta’lim jarayonini turli xususiyatlarga ega o‘quvchilar uchun moslashuvchan qilish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbek olimlari ham maxsus pedagogika va psixologiyaning rivojiga sezilarli hissa qo‘shganlar. Ularning ishlarida defektologiya fanining milliy sharoitga moslashtirilgan metodikalari, inklyuziv ta’limni joriy etish masalalari, oila va maktab hamkorligi muammolari yoritilgan. Shunga qaramay, bolaning individual psixologik xususiyatlarini tizimli hisobga olish mexanizmlari amaliyotda yetarlicha rivojlanmagan bo‘lib, bu masalaning dolzarbligini saqlab turibdi.

Individual psixologik xususiyatlar tushunchasi va tarkibi

Individual psixologik xususiyatlar deganda insonni boshqalardan ajratib turuvchi, uning xulq-atvori, faoliyati va o‘zlashtirish uslubida barqaror namoyon bo‘ladigan psixik sifatlar majmuasi tushuniladi. Maxsus ta’lim kontekstida bu xususiyatlarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin.

1. Kognitiv xususiyatlar. Bunga bolaning diqqat hajmi va barqarorligi, xotira turlari (ko‘rish, eshitish, harakat xotirasi) ustunligi, tafakkur darajasi va tezligi, idrok xususiyatlari kiradi. Masalan, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolada diqqatning tez chalg‘ishi va ishchi xotiraning cheklanganligi kuzatilsa, intellektual nuqsonli bolada mavhum tafakkurning kechikishi birinchi o‘ringa chiqadi. Bunday holatda materialni kichik qismlarga bo‘lib berish, vizual tayanchlardan foydalanish va takroriy mashqlarni ko‘paytirish zarur bo‘ladi.

2. Emotsional-irodaviy xususiyatlar. Bolaning hissiy barqarorligi, xavotirlilik darajasi, o‘z xatti-harakatini boshqara olish qobiliyati, qiyinchiliklarga bardoshliligi ta’lim jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Ko‘p hollarda maxsus ehtiyojli bolalarda muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi, o‘ziga past baho berish va ta’lim faoliyatiga qiziqishning pasayishi kuzatiladi. Pedagog bunday holatlarda muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratib, bolaning o‘z kuchiga ishonchini tiklashi lozim.

3. Temperament va xarakter xususiyatlari. Bolaning harakatchanligi, faolligi, reaksiya tezligi, yangi vaziyatlarga moslashuvchanligi uning ta’lim muhitidagi xulqini belgilaydi. Sust va sekin ishlaydigan bolaga vaqt jihatidan cheklov qo‘yish, aksincha, o‘ta harakatchan bolaga uzoq vaqt bir joyda o‘tirishni talab qilish samarasiz bo‘lib, bolaning ta’limdan chetlashishiga olib keladi.

4. Motivatsion soha. Bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, o‘quv faoliyatiga munosabati ta’limning ichki harakatlantiruvchi kuchidir. Motivatsiya yetarli bo‘lmasa, hatto eng yaxshi metodika ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois bolaning sevimli faoliyati, o‘yin turlari va qiziqish doirasini ta’lim mazmuniga bog‘lash muhim pedagogik shartdir.

5. Ijtimoiy-kommunikativ xususiyatlar. Muloqotga kirishish layoqati, tengdoshlar bilan munosabat, nutqiy imkoniyatlar, alternativ aloqa vositalaridan foydalanish ko‘nikmasi bolaning jamoaga

moslashuvini belgilaydi. Autizm spektri buzilishiga ega bolalarda ijtimoiy o‘zaro ta’sirning o‘ziga xosligi alohida yondashuvni, masalan, tuzilmalashtirilgan muhit va vizual jadvallardan foydalanishni talab qiladi.

Individual xususiyatlarni hisobga olishning ahamiyati

Bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish maxsus ta’limda bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, bu yondashuv ta’lim samaradorligini oshiradi. Ta’lim mazmuni, metod va vositalar bolaning yaqin rivojlanish zonasiga mos kelgandagina o‘zlashtirish haqiqiy rivojlantiruvchi xarakter oladi. Juda oson topshiriq bolaning rivojlanishini to‘xtatadi, haddan tashqari murakkabi esa ruhiy zo‘riqish va o‘ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, individual yondashuv ikkilamchi buzilishlarning oldini oladi. Vygotskiy ta’kidlaganidek, ikkilamchi nuqsonlar ko‘p hollarda bolaning ehtiyojlariga mos kelmaydigan muhit natijasida shakllanadi. Bolaning xususiyatlari hisobga olinsa, xulq-atvor buzilishlari, ta’limdan bosh tortish, ijtimoiy izolyatsiya xavfi kamayadi.

Uchinchidan, bu yondashuv bolaning shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Ta’lim jarayonida o‘zining qadrlanishini his qilgan bola o‘zini hurmat qilishni, mustaqillikka intilishni va javobgarlikni o‘rganadi. Bu esa kelgusida jamiyatga integratsiya bo‘lishning asosiy sharti hisoblanadi.

To‘rtinchidan, individual yondashuv inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatini belgilaydi. Umumta’lim sinfida o‘qiydigan maxsus ehtiyojli bolaning ehtiyojlari aniqlanmasa va moslashtirilgan sharoit yaratilmasa, inklyuziya shakliy xarakter kasb etadi, ya’ni bola jismonan sinfda bo‘lsa-da, ta’lim jarayonining to‘laqonli ishtirokchisiga aylanmaydi.

Beshinchidan, bu yondashuv oila va mutaxassislar hamkorligini mustahkamlaydi. Bolaning xususiyatlarini birgalikda o‘rganish ota-onalarni jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi va uyda hamda ta’lim muassasasida ta’sirlarning izchilligini ta’minlaydi.

Individual yondashuvni amalga oshirish bosqichlari

Bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish izchil, tizimli jarayon bo‘lib, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Psixologik-pedagogik diagnostika. Bu bosqichda bolaning rivojlanish darajasi, kuchli va zaif tomonlari, qiziqishlari, o‘zlashtirish uslubi kuzatuv, suhbat, test va tashxisiy metodikalar yordamida o‘rganiladi. Diagnostika bir martalik emas, balki dinamik xarakterga ega bo‘lishi, ya’ni bola rivojlanishi davomida takroran o‘tkazilishi lozim. Muhimi, diagnostika faqat nuqsonni emas, balki bolaning saqlangan imkoniyatlari va rivojlanish salohiyatini ham aniqlashi kerak.

Individual ta’lim dasturini tuzish. Diagnostika natijalariga tayangan holda har bir bola uchun qisqa va uzoq muddatli maqsadlar, ta’lim mazmuni, metod va vositalar, kutilayotgan natijalar belgilanadi. Dastur ko‘p tarmoqli jamoa – o‘qituvchi, defektolog, logoped, psixolog va ota-onalar ishtirokida ishlab chiqilishi samarali hisoblanadi.

Ta’lim muhitini moslashtirish. Bunda jismoniy muhit (yoritilish, shovqin darajasi, o‘tirish joyi), didaktik materiallar (vizual tayanchlar, soddalashtirilgan ko‘rsatmalar, yordamchi texnologiyalar) va vaqt rejimi bolaning xususiyatlariga mosiashtiriladi. Masalan, sensor sezgirligi yuqori bolalar uchun tinch burchak tashkil etish ularning xulq-atvorini barqarorlashtirishga yordam beradi.

Differensiallashgan metod va usullarni qo‘llash. Bir xil mavzu turli darajadagi topshiriqlar, turli kanallar (ko‘rish, eshitish, harakat) orqali taqdim etiladi. Qadamma-qadam o‘rgatish, takrorlash, rag‘batlantirish, o‘yin texnologiyalari va yordam darajasini bosqichma-bosqich kamaytirish samarali usullar sifatida e’tirof etiladi.

Monitoring va dasturni tuzatish. Bolaning yutuqlari muntazam kuzatib boriladi, natijalarga ko‘ra dastur qayta ko‘rib chiqiladi. Bu bosqich yondashuvning moslashuvchanligini ta’minlaydi, chunki bola rivojlanishi bilan uning ehtiyojlari ham o‘zgaradi.

Amaliyotdagi asosiy muammolar

Amaliy kuzatuvlar individual yondashuvni joriy etishda bir qator to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Ulardan asosiylari: sinflarning to‘ldirilganligi va o‘qituvchining individual ishlash uchun vaqt yetishmasligi; pedagoglarning maxsus psixologik-pedagogik

tayyorgarligi yetarli emasligi; diagnostik vositalarning milliy sharoitga moslashtirilgan standartlashtirilgan variantlari kamligi; mutaxassislar o‘rtasida tizimli hamkorlikning zaifligi; ota-onalarning jarayonga yetarlicha jalb etilmasligi va jamiyatda hamon saqlanib qolgan stereotiplardir.

Bu muammolarni hal etish uchun pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, ta’lim muassasalarida psixolog va defektolog lavozimlarini kengaytirish, standartlashtirilgan diagnostik metodikalarni ishlab chiqish, shuningdek, oila bilan hamkorlik shakllarini rivojlantirish zarur.

Xulosa

Maxsus ta’limda bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish ta’lim sifatini belgilovchi hal qiluvchi omildir. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Maxsus ehtiyojli bolalar bir jinsli guruh emas; bir xil tashxisda ham kognitiv, emotsional, motivatsion va ijtimoiy xususiyatlar sezilarli darajada farqlanadi, shu sababli standart yondashuv samarasizdir.

2. Individual xususiyatlarni hisobga olish yaqin rivojlanish zonasiga mos ta’limni tashkil etish, ikkilamchi buzilishlarning oldini olish va shaxsning uyg‘un shakllanishini ta’minlaydi.

3. Yondashuvning samarali amalga oshirilishi uchun dinamik psixologik-pedagogik diagnostika, ko‘p tarmoqli jamoa ishtirokida individual ta’lim dasturi, moslashtirilgan ta’lim muhiti va muntazam monitoring zarur.

4. Amaliyotdagi to‘siqlarni bartaraf etish uchun kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, diagnostik vositalarni rivojlantirish hamda oila va maktab hamkorligini kuchaytirish talab etiladi.

Kelgusida mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni nuqson turlari bo‘yicha chuqurlashtirish, milliy sharoitga mos diagnostik metodikalarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini empirik asosda baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L. S. Defektologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1983.

2. Vygotskiy L. S. Yuqori psixik funksiyalarning rivojlanish tarixi. – Moskva: Pedagogika, 1983.
3. Luriya A. R. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva, 1979.
4. Piaje J. Bola nutqi va tafakkuri. – Moskva, 1994.
5. Bojovich L. I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. – Moskva: Prosveshchenie, 1968.
6. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983.
7. UNESCO. Salamanka bayonnomasi va maxsus ehtiyojli shaxslar ta’limi bo‘yicha harakatlar doirasi. – Salamanka, 1994.
8. BMT. Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. – Nyu-York, 2006.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

Oligofrenopedagogikada o‘yin texnologiyalari orqali bilish jarayonlarini rivojlantirish

Xolmo‘minov Xudoynazar Abduxakim o‘g‘li
Murodinova Xumora Lapas qizi

Annotatsiya: Maqolada aqliy rivojlanishdan ortda qolgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini o‘yin texnologiyalari yordamida rivojlantirishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. O‘yin faoliyatining bolaning diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq va tasavvur jarayonlarini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarda didaktik, harakatli, predmetli-amaliy va syujetli-rolli o‘yinlardan foydalanishning samarali usullari bayon etilgan. O‘yin texnologiyalarini tashkil etishda bolaning individual psixologik xususiyatlari, bilish imkoniyatlari, rivojlanish darajasi va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, bilish jarayonlari, o‘yin texnologiyalari, umumiy intellekt yetishmovchiligi, didaktik o‘yinlar, korreksion pedagogika.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-теоретические и практические основы развития познавательных процессов у детей дошкольного возраста с задержкой умственного развития с использованием игровых технологий. Научно и теоретически анализируется важность игровой деятельности в развитии внимания, памяти, восприятия, мышления, речи и воображения ребенка. Также описаны эффективные методы использования дидактических, интерактивных, предметно-практических и сюжетно-ролевых игр в коррекционно-развивающих занятиях. Обосновывается необходимость учета индивидуальных психологических особенностей ребенка, когнитивных способностей, уровня развития и образовательных потребностей при организации игровых технологий.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, познавательные процессы, игровые технологии, генерализованная интеллектуальная недостаточность, дидактические игры, коррекционная педагогика.

Abstract: This article explores the scientific-theoretical and practical foundations for developing cognitive processes in preschool children with intellectual disabilities through the use of game-based technologies. It provides a theoretical analysis of the role of play activities in fostering a child’s attention, memory, perception, thinking, speech, and imagination. Furthermore, the article outlines effective methods for incorporating didactic, physical, object-based, and role-playing games into corrective-developmental sessions. It emphasizes the necessity of considering each child’s individual psychological characteristics, cognitive capabilities, developmental level, and educational needs when implementing game-based technologies.

Keywords: special education for children with intellectual disabilities (oligophrenopedagogy), cognitive processes, game-based technologies, general intellectual deficiency, didactic games, corrective pedagogy.

KIRISH

Respublikamizda nogironligi bo‘lgan bolalarni iqtidoridan kelib chiqib o‘qitish va tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da maxsus ta’limga muhtoj bolalarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida ko‘rilgan. Shu nuqtai nazardan, aqliy rivojlanishdan ortda qolishbo‘lgan bolalar bilish jarayonlarini samarali rivojlantirish usullarini qidirish dolzarb masalalardan biri sifatida turibdi.

Bilish jarayonlari — insonning dunyoni sezish, idrok etish va tushunish bilan bog‘liq ruhiy jarayonlar majmuidir; u sensual bilish, idrok, tushuncha, fikr, xotira va tasavvurdan tashkil topadi. Aqliy rivojlanishdan ortda qolgan bolalarda bu jarayonlar yetarlicha rivojlanmagan: idrok alomatlarga bog‘liq qoladi, tushunchalar in’ikos etuvchi xarakterga ega, fikr amaliy-predmet asosda kechadi, xotira tarkibiy, tasavvur esa amaliy harakatlarga singib ketgan holda rivojlanadi. L.S. Vygotskiy fikricha, o‘yin — bolaning rivojlanish yetagi bo‘lib, unda kognitiv, irodaviy va hissiy sohalar uzviy tarzda shakllanadi; aynan shu xususiyat o‘yinni ushbu bolalar bilish jarayonlarini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biriga aylantiradi.

1. Bilish jarayonlarining mohiyati va aqliy rivojlanishdan ortda qolishbo‘lgan bolalarda shakllanish xususiyatlari

Bilish — inson miyasining dunyoni o‘zlashtirish, bilim olish va uni qayta ishlash jarayonidir. B.G. Ananyev ta’kidlaganidek, bilish jarayonlari yaxlit tuzilma bo‘lib, ularning har biri boshqa jarayonlar bilan uzviy aloqada shakllanadi; bir elementning yetishmovchiligi butun tizimga salbiy ta’sir qiladi. Sensual bilish sezgilar orqali ma’lumot olish, idrok buyumlar alomatlarining umumlashgan yig‘indisi, tushuncha buyumlar guruhini umumiy alomatlar asosida ifodalash, fikr haqiqatni tushunchalar orqali aks ettirish, xotira ma’lumotni saqlash va esga olish, tasavvur mavjud tasvirlarni yangicha qayta qurish jarayonidir.

Aqliy rivojlanishdan ortda qolgan bolalarda bilish jarayonlari quyidagi umumiy qonuniyatlar bilan kechadi: ularning izchil rivojlanmay qolishi va o‘zaro bog‘liqligining buzilishi; amaliy-predmet sohaning ustunligi; sof nutqiy vositalar bilan bilish qiyinligi. Masalan, bu bolalar idrokda alomatga ortiqcha bo‘ysunadi, tushunchalarni buyumlarning tashqi, ko‘rinadigan alomatlari hisobiga hosil qiladi, yechimni og‘zaki tahlildan ko‘ra amaliy sinash orqali topadi. Yuqoridagi xususiyatlar bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun maxsus tashkil etilgan pedagogik ta’sir — o‘yin texnologiyalaridan maqsadli foydalanishni zarur qiladi.

2. O‘yin texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari

O‘yin texnologiyalari deganda bolaning rivojlanishiga xizmat qiluvchi, aniq maqsad, mazmun, qoida va tashkil etish shakliga ega o‘yin faoliyatini tashkil etish usullari tushuniladi. L.V. Tarutina ko‘rsatib o‘tganidek, korreksion-rivojlantiruvchi o‘yinlar bolaning kognitiv sohasini maqsadli rivojlantiradi va oddiy o‘yindan mazmun va tashkil etish tahlili bilan farq qiladi. Bunday o‘yinlarning asosiy belgilari: rivojlantirishga qaratilgan aniq maqsad; bilish vazifalariga mos mazmun; ko‘rgazmilik vositalari bilan ta’minlanganlik; oddiy va tushunarli qoidalar; takrorlanish va bosqichma-bosqich murakkablashish.

Didaktik maqsadga ko‘ra o‘yin texnologiyalarini quyidagicha guruhlash mumkin: idrokni rivojlantiruvchi o‘yinlar (“Bir xilini top”, “Nima yetishmayapti?”, loto) sezgi bilimlarini ajratish va birlashtirishni; tushunchalarni rivojlantiruvchi o‘yinlar (“O‘rtoq toping”, hayaliy syujetli “Dokon”, “Shifoxona” o‘yinlari) umumlashgan tushunchalarni so‘z bilan mustahkamlashni; fikrni rivojlantiruvchi o‘yinlar (topishmoqlar, “Keyin nima bo‘ladi?”) tahlil, sintez va umumlashtirishni; xotirani rivojlantiruvchi o‘yinlar (“Kim nima qildi?”) saqlash va esga olishni; tasavvurni rivojlantiruvchi o‘yinlar (chizmalar asosida hikoya tuzish) qayta ishlash mahoratini shakllantiradi.

Bunday o‘yinlarni tashkil etishda topshiriqlar bolaning rivojlanish darajasiga mos tanlanishi, ko‘rsatmalar sodda va tushunarli berilishi zarur. Dastlab pedagog topshiriqni namoyish etadi, keyin bola

bilan birgalikda bajaradi va bosqichma-bosqich mustaqil bajarishga yo‘naltiradi. O‘yin davomida ko‘rgazmali materiallar, rangli kartochkalar, geometrik shakllar, predmetli rasmlar va konstruktorlardan foydalanish bolaning faol ishtirokini kuchaytiradi.

O‘yin texnologiyalarining samaradorligi faqat topshiriqning qiziqarli tashkil etilishiga emas, balki uning aniq korreksion maqsadga yo‘naltirilganligiga ham bog‘liq. Pedagog bolaning topshiriqni bajarish jarayonini kuzatishi, qaysi bosqichda qiyinchilik yuzaga kelayotganini aniqlashi va zarur yordamni ko‘rsatishi kerak. Bunda bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish, ijobiy rag‘batlantirish va takroriy mashqlar orqali o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni mustahkamlash muhimdir.

O‘yin texnologiyalarini tashkil etishda mazmunning kelingan bilish vazifasiga mutanosibligi, qoidalarning bolaning imkoniyatlariga mosligi, mashg‘ulotning bosqichma-bosqich murakkablashishi, kichik guruhda (4–6 kishi) tashkil etish va bolaning muvaffaqiyatini ta’kidlash zarur. A.M. Shcherbakov ta’kidlaganidek, o‘yin jarayonida bolalar o‘zaro munosabat orqali iroda, diqqat va mustaqillik ko‘nikmalarini shakllantiradi, bu esa bilish jarayonlari rivojlanishiga kuchli turtki beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, oligofrenopedagogikada o‘yin texnologiyalaridan maqsadli va tizimli foydalanish intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish, ta’limiy faolligini oshirish va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Buning uchun o‘yinlar individual yondashuv asosida tanlanishi, muntazam tashkil etilishi va bolaning rivojlanish dinamikasiga muvofiq takomillashtirib borilishi lozim.

1. Aqliy rivojlanishdan ortda qolgan bolalarda izchil rivojlanmagan bo‘lib, ularning elementlari amaliy-predmet sohaning ustunligi va sof nutqiy vositalar bilan bilish qiyinligi kabi xususiyatlar bilan kechadi; shu bois bilish jarayonlarini rivojlantirish maxsus tashkil etilgan pedagogik ta’sirni talab qiladi.

2. O‘yin texnologiyalari bilish jarayonlarini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir, chunki o‘yin bolaning rivojlanish yetagi

bo‘lib, unda kognitiv, irodaviy va hissiy sohalar uzviy tarzda shakllanadi. Didaktik, syujetli rolli, harakatli va qurilish o‘yinlari har bir bilish jarayoni elementiga mo‘ljallanib tanlanishi lozim.

3 Kelgusi tadqiqotlarda o‘yin texnologiyalarining raqamli vositalar (interaktiv o‘yinlar, multimedia qo‘llanmalar) bilan boyitilgan variantlarining samaradorligini o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Национальное образование, 2016. — 368 с.

2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.

3. Петрова В.А. Олигофренопедагогика (Теория и практика). — М.: Академия, 2008. — 256 с.

4. Певзнер М.С. Олигофренопедагогика: избранные психолого-педагогические работы. — М.: Просвещение, 1988. — 224 с.

5. Тарутина Л.В. Коррекционно-развивающая игра для детей 6-7 лет. — М.: ТС Сфера, 2012. — 96 с.

6. Щербаков А.М. Воспитание детей с нарушениями интеллекта в процессе игры. — М.: Просвещение, 1988. — 96 с.

7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — М.: Логос, 2004. — 384 с.

8. Кумарина Г.Ф. Игры и упражнения по развитию познавательной деятельности дошкольников. — М.: ТС Сфера, 2012. — 160 с.

9. Tojiyev Q.T., Vo‘kidov S.V. Maxsus pedagogika (nogironligi bo‘lgan bolalar) asoslari. — T.: Fan va texnologiya, 2013. — 380 b.

10. Tashpulatova O.N. O‘smirlar psixologiyasi. — T.: Fan, 2002. — 148 b.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning samarali usullari

Turg‘unboyeva Shaxnoza Ulug‘bek qizi
Qo‘chqorova Nasiba Shokir qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning pedagogik-psixologik asoslari, samarali usullari va tashkiliy mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, umumta’lim muassasalarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun qulay ta’lim muhitini yaratish, individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, differensial yondashuv, tengdoshlar bilan hamkorlik va korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish masalalariga e’tibor qaratilgan. Integratsiya jarayonida pedagog, psixolog, maxsus pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan. Maqolada bolalarning bilish faoliyati, kommunikativ ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga yo‘naltirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, intellektual rivojlanish, integratsiya, inklyuziv ta’lim, umumta’lim muassasasi, korreksion-pedagogik yordam, individual ta’lim dasturi, differensial yondashuv, ijtimoiy moslashuv, kommunikativ ko‘nikmalar.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические основы, эффективные методы и организационные механизмы интеграции детей с интеллектуальными нарушениями в общеобразовательный процесс. Рассматриваются вопросы создания благоприятной образовательной среды, разработки индивидуальных образовательных программ, применения дифференцированного подхода, организации взаимодействия со сверстниками и коррекционно-педагогической поддержки. Обоснована значимость сотрудничества педагогов, психологов, специальных педагогов и родителей в процессе интеграции. Представлены практические рекомендации, направленные на развитие познавательной деятельности, коммуникативных навыков и социальной адаптации детей.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, интеллектуальные нарушения, интеграция, инклюзивное

образование, общеобразовательная организация, коррекционно-педагогическая помощь, индивидуальная образовательная программа, дифференцированный подход, социальная адаптация.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological foundations, effective methods, and organizational mechanisms for integrating children with intellectual disabilities into mainstream education. Particular attention is paid to creating an accessible learning environment, developing individualized educational programmes, applying differentiated instruction, promoting peer interaction, and organizing corrective and pedagogical support. The importance of cooperation among teachers, psychologists, special education professionals, and parents is substantiated. Practical recommendations are presented to support the development of cognitive abilities, communication skills, and social adaptation.

Keywords: oligophrenopedagogy, intellectual disabilities, integration, inclusive education, mainstream education, corrective pedagogical support, individualized educational programme, differentiated instruction, social adaptation.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlari va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olish, ularning sifatli ta’lim olishi uchun teng sharoitlar yaratish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalash, ularning tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim olish jarayoni o‘ziga xos pedagogik va psixologik xususiyatlarga ega. Ularda bilish faoliyati, xotira, diqqat, tafakkur, nutq, muloqot hamda mustaqil faoliyat ko‘nikmalarining rivojlanish darajasi individual farqlanishi mumkin. Shu sababli bunday bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb etish jarayoni faqat ularni sinf jamoasiga qo‘shish bilan cheklanmasdan, balki ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va

pedagogik munosabatlarni ularning ehtiyojlariga moslashtirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqlarini ta’minlash, inklyuziv ta’limni rivojlantirish va maxsus pedagogik yordam tizimini takomillashtirish davlat ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarorida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini rivojlantirish va inklyuziv ta’limni joriy etishning muhim vazifalari belgilangan [1].

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori umumta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish, boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni pedagogik qo‘llab-quvvatlashning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgilaydi [2].

Mazkur sharoitda intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning samarali usullarini ilmiy jihatdan o‘rganish, pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va amaliy mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

1. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning nazariy asoslari

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini o‘rganuvchi yo‘nalishi hisoblanadi. Mazkur sohaning asosiy vazifalaridan biri bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish va ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

Integratsiya tushunchasi ta’lim jarayonida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim muhitiga qo‘shilishi, tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatga kirishishi va ta’lim faoliyatida ishtirok etishini anglatadi. Bunda bolaning mavjud imkoniyatlariga mos pedagogik sharoitlar yaratilishi muhim hisoblanadi.

Integratsiya va inklyuziv ta’lim tushunchalari o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ular o‘rtasida muayyan farqlar mavjud. Integratsiyada bolaning mavjud ta’lim muhitiga qo‘shilishi asosiy o‘rinda tursa, inklyuziv

yondashuvda ta’lim muassasasining o‘zi barcha bolalarning ehtiyojlariga mos ravishda o‘zgarishi nazarda tutiladi. Demak, samarali integratsiya jarayoni inklyuziv ta’lim tamoyillari bilan uyg‘unlashgandagina barqaror natija berishi mumkin.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi mazkur jarayonning muhim ilmiy asoslaridan biri hisoblanadi. Olim bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, muloqot va ta’limning yetakchi ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlagan. Uning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlari bolaning mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni kattalar yoki tengdoshlari ko‘magida o‘zlashtirishi mumkinligini asoslaydi [3].

Ushbu nazariy yondashuvdan kelib chiqib, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashda ularning tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi, pedagogik yordam olishi va bosqichma-bosqich mustaqil faoliyatga o‘tishi uchun sharoit yaratish lozim.

Integratsiya jarayonida quyidagi pedagogik tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

- Ta’lim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlash;
- Bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish;
- Ta’lim mazmunini moslashtirish va differensiallashtirish;
- Ijtimoiy muloqot va hamkorlikni rivojlantirish;
- Korreksion-rivojlantiruvchi yordamni uzluksiz tashkil etish;
- Bolaning mustaqilligi va shaxsiy faolligini rag‘batlantirish.

Shunday qilib, integratsiyaning asosiy maqsadi bolani mavjud ta’lim tizimiga shunchaki joylashtirish emas, balki uning ta’limiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat.

2. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning samarali pedagogik usullari

Umumta’lim muassasalarida mazkur toifadagi bolalar bilan ishlashda pedagogik metodlarni bolaning individual rivojlanish imkoniyatlariga mos ravishda tanlash zarur. Ta’lim jarayonida bir nechta usullarning uyg‘un qo‘llanilishi samaradorlikni oshiradi.

1. Individual ta’lim dasturi asosida o‘qitish.

Individual ta’lim dasturi bolaning rivojlanish xususiyatlari, mavjud bilimlari, ko‘nikmalari va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Unda bolaning erishishi kutilayotgan natijalar, o‘quv topshiriqlari, qo‘llab-quvvatlash shakllari va baholash mezonlari belgilanadi.

Masalan, matematika darsida umumiy sinf o‘quvchilari ikki xonali sonlar ustida amallar bajarayotgan bo‘lsa, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchiga sonlarni tanish, sanash, predmetlarni miqdoriga ko‘ra taqqoslash kabi individual imkoniyatlariga mos topshiriqlar berilishi mumkin. Bunda o‘quvchi umumiy dars jarayonida ishtirok etadi, biroq topshiriq murakkabligi va kutiladigan natija uning imkoniyatlariga moslashtiriladi.

2. Differensial ta’lim usuli.

Differensial ta’lim o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va individual ehtiyojlariga ko‘ra topshiriqlarni tabaqalashtirishga asoslanadi.

Ushbu usulda bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlar tayyorlanadi. Masalan, ona tili darsida ayrim o‘quvchilar matn tuzsa, boshqa o‘quvchilar rasm asosida so‘zlarni tanlashi yoki tayyor gaplarni to‘ldirishi mumkin.

Differensial yondashuvning afzalligi shundaki, bola o‘z imkoniyatlariga mos topshiriqni bajarib, ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

3. Tengdoshlar bilan hamkorlikda o‘qitish usuli.

Tengdoshlar ko‘magida o‘qitish intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Bunda o‘quvchilar juftlik yoki kichik guruhlarda ishlaydi. Har bir ishtirokchiga uning imkoniyatlariga mos vazifa beriladi. Masalan, guruhli rasm tayyorlash mashg‘ulotida bir o‘quvchi rasmlarni tanlaydi, ikkinchisi ularni joylashtiradi, uchinchisi esa bajarilgan ishni taqdim etadi.

Mazkur metod bolalarda o‘zaro yordam, muloqot, hamkorlik, mas’uliyat va jamoaga daxldorlik hissini rivojlantiradi. Shu bilan birga,

tengdoshlar ko‘magi bolaning doimiy ravishda boshqalarga qaram bo‘lib qolishiga emas, balki mustaqilligining bosqichma-bosqich rivojlanishiga xizmat qilishi kerak.

4. Ko‘rgazmali va amaliy o‘qitish usuli.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda mavhum tushunchalarni bevosita predmetlar, tasvirlar, modellar va amaliy harakatlar yordamida tushuntirish maqsadga muvofiq.

Masalan, tabiatshunoslik darsida o‘simliklarning tuzilishi haqidagi bilimlarni faqat og‘zaki tushuntirish bilan cheklamasdan, haqiqiy o‘simlik, uning bargi, guli va ildizini ko‘rsatish orqali o‘rgatish mumkin.

Bunda ko‘rgazmalilik bolaning idrok etishi va bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashiga yordam beradi.

5. O‘yin texnologiyalaridan foydalanish.

O‘yin bolaning tabiiy faolligi va qiziqishini yuzaga chiqaruvchi samarali pedagogik vositadir. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda diqqat, xotira, tafakkur, nutq va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Masalan, “Kim tez topadi?”, “Rasmlarni guruhla”, “Kasbni aniqlang”, “Nima o‘zgardi?” kabi o‘yinlar ta’limiy maqsadlarga mos ravishda tashkil etiladi.

O‘yin topshiriqlari bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi, ularning bajarilishi davomida rag‘batlantirish va ijobiy teskari aloqadan foydalanilishi muhimdir.

6. Bosqichma-bosqich pedagogik yordam ko‘rsatish.

Bu usulda murakkab topshiriqlar kichik va tushunarli bosqichlarga ajratiladi. Dastlab pedagog topshiriqni namoyish etadi, keyin bola bilan birgalikda bajaradi va keyinchalik mustaqil bajarish imkoniyatini yaratadi.

Masalan, o‘quv qurollarini tartibga solish ko‘nikmasini shakllantirishda dastlab har bir buyumning joyi ko‘rsatiladi, so‘ng bola pedagog ko‘magida buyumlarni joylashtiradi, keyinchalik esa ushbu faoliyatni mustaqil bajarishga o‘rgatiladi.

Mazkur usul pedagogik yordamni bolaning rivojlanishiga mos ravishda kamaytirish va mustaqillikni oshirishga xizmat qiladi.

3. Integratsiya jarayonida pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashni tashkil etish

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim muassasasiga integratsiyalash ko‘p tomonlama hamkorlikni talab qiladi. Bu jarayonda fan o‘qituvchisi, maxsus pedagog, maktab psixologi, sinf rahbari, ota-onalar va zarur hollarda boshqa mutaxassislar o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishi lozim.

Birinchidan, **pedagogik diagnostika va individual ehtiyojlarni aniqlash** muhim ahamiyatga ega. Bolaning bilish faoliyati, nutqiy rivojlanishi, muloqotga kirishishi, mustaqil harakat qilishi va o‘quv topshiriqlarini bajarish imkoniyatlari o‘rganiladi. Diagnostika bolaning imkoniyatlarini cheklash yoki unga yorliq qo‘yish uchun emas, balki zarur ta’limiy yordamni belgilash uchun xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, **psixologik qo‘llab-quvvatlash** jarayonida bolaning yangi jamoaga moslashishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, emotsional holatini barqarorlashtirish va ijobiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi.

Uchinchidan, **maxsus pedagogik yordam** ta’lim jarayonidagi individual qiyinchiliklarni bartaraf etish, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil qilish va o‘quv materiallarini moslashtirishni nazarda tutadi.

To‘rtinchidan, **ota-onalar bilan hamkorlik** integratsiya jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi. Ota-onalarga bolaning rivojlanish xususiyatlari, uy sharoitida bajarilishi mumkin bo‘lgan mashqlar va mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar berilishi lozim.

Beshinchidan, **sinf jamoasida ijobiy psixologik muhit yaratish** muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunda o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, hamkorlik va bir-birining individual xususiyatlarini qabul qilish madaniyati shakllantiriladi.

Mazkur yo‘nalishlar uyg‘un tashkil etilganda bolaning ta’lim jarayonida ishtirok etishi va ijtimoiy moslashuvi uchun zarur sharoit yuzaga keladi.

Shu bilan birga, integratsiya samaradorligini baholashda faqat o‘quvchining fanlardan olgan baholariga tayanish yetarli emas. Quyidagi mezonlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq:

1. **Ta’limiy mezon:** o‘quv materiallarini o‘zlashtirish, topshiriqlarni bajarish va o‘rganilgan bilimlardan foydalanish.
2. **Kommunikativ mezon:** tengdoshlari va pedagoglar bilan muloqotga kirishish, o‘z fikrini bildirish.
3. **Ijtimoiy mezon:** sinf jamoasida ishtirok etish, hamkorlik qilish va ijtimoiy qoidalarga rioya etish.
4. **Mustaqillik mezoni:** kundalik faoliyat va o‘quv topshiriqlarini imkon qadar mustaqil bajarish.
5. **Emotsional mezon:** ta’lim jarayoniga qiziqish, o‘ziga ishonch va ijobiy psixologik holat.

Demak, umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning haqiqiy samarasi bolaning ta’lim olish bilan bir qatorda ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi va mustaqillik darajasining rivojlanishi bilan belgilanadi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalash zamonaviy maxsus pedagogikaning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ijtimoiy moslashuvini rivojlantirish va jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirishga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, integratsiya jarayoni bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi, bunda umumta’lim muhiti uning ta’limiy ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur.

Ikkinchidan, individual ta’lim dasturlari, differensial yondashuv, ko‘rgazmali-amaliy metodlar va tengdoshlar bilan hamkorlikda o‘qitish usullari integratsiyaning muhim pedagogik vositalari hisoblanadi.

Uchinchidan, umumta’lim muassasalarida maxsus pedagog, psixolog, fan o‘qituvchisi va ota-onalar hamkorligini tizimli tashkil etish bolaning rivojlanishida uzluksizlikni ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, o‘quvchining rivojlanishini baholashda faqat akademik natijalarga emas, balki kommunikativ, ijtimoiy, emotsional va amaliy hayotiy ko‘nikmalariga ham e’tibor qaratish lozim.

Beshinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari va universal ta’lim dizayni tamoyillaridan foydalanish o‘quv materiallarining tushunarliligini oshirish va ta’lim jarayonida barcha bolalarning ishtirokini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar:

- Umumta’lim muassasalarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maktab ichki hamkorlik guruhlarini shakllantirish;
- Har bir bolaning individual ta’limiy ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish va muntazam yangilab borish;
- Fan o‘qituvchilari uchun oligofrenopedagogika va inklyuziv pedagogika bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish;
- Tengdoshlar ko‘magiga asoslangan juftlik va kichik guruh mashg‘ulotlarini kengaytirish;
- Ota-onalar uchun pedagogik maslahatlar va amaliy treninglar tashkil qilish;
- Bolalarning ta’limiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini muntazam monitoring qilib borish.

Xulosa qilib aytganda, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga samarali integratsiyalashning asosiy sharti – bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, individual ehtiyojlarini hisobga olish va ta’lim muhitini uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirishdan iborat. Bunday yondashuv nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy va ma’naviy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.

3. Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: В 6 т. Т. 5. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

4. UNICEF. *Access to School II: Learn about Universal Design for Learning*. – 2019.

5. Рубинштейн С.Я. *Психология умственно отсталого школьника*. – М.: Просвещение, 1970.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni

Turaboyeva Zuhra Quvondiqova
Elmurodova Oyto‘ti Xushboy qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari hamda ushbu jarayonda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, nutqiy va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Inklyuziv ta’lim sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar, vizual vositalar va muqobil kommunikatsiya tizimlarining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, kommunikativ kompetensiya, innovatsion texnologiyalar, muloqot, muqobil kommunikatsiya, korreksion-pedagogik faoliyat, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогико-психологические основы развития коммуникативной компетенции учащихся с особыми образовательными потребностями и возможности применения инновационных образовательных технологий в данном

процессе. Анализируются содержание коммуникативной компетенции, её структурные компоненты, а также современные педагогические подходы к формированию речевых и социальных навыков общения. Особое внимание уделяется использованию информационно-коммуникационных технологий, интерактивных методов, визуальных средств и систем альтернативной и дополнительной коммуникации в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, особые образовательные потребности, коммуникативная компетенция, инновационные технологии, общение, альтернативная коммуникация, коррекционно-педагогическая деятельность, социальная адаптация.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological foundations of developing communicative competence among students with special educational needs and the possibilities of using innovative educational technologies in this process. The content and structural components of communicative competence, as well as modern pedagogical approaches to developing speech and social interaction skills, are analyzed. Particular attention is paid to information and communication technologies, interactive methods, visual learning tools, and augmentative and alternative communication systems in inclusive education.

Keywords: inclusive education, special educational needs, communicative competence, innovative technologies, communication, augmentative and alternative communication, corrective pedagogy, social adaptation.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish va ularning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarni umumta’lim jarayoniga jalb etish, ularning ijtimoiy hayotda faol ishtirokini ta’minlash hamda

kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik va psixologik vazifalardan biridir.

Kommunikativ kompetensiya shaxsning atrofdagilar bilan samarali muloqotga kirishishi, o‘z fikrini ifodalashi, suhbatdoshini tushunishi, ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda munosabat bildira olishi bilan tavsiflanadi. Ushbu kompetensiya nafaqat nutqiy faoliyat, balki imo-ishora, mimika, vizual belgilar va boshqa muqobil aloqa vositalaridan foydalanish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi ularning rivojlanish xususiyatlari, bilish jarayonlari, nutqiy imkoniyatlari, emotsional holati hamda ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlariga bog‘liq. Shu sababli mazkur toifadagi o‘quvchilar bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatda individual yondashuv, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar va innovatsion texnologiyalardan kompleks foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ham alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ularning ijtimoiy moslashuvi va rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1].

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya, maxsus pedagogika va lingvistika fanlarining o‘zaro kesishgan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bolaning psixik taraqqiyotida ijtimoiy muhit va kattalar bilan muloqotning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Olimning qarashlariga ko‘ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar va hamkorlikdagi faoliyat jarayonida amalga oshadi. Mazkur nazariy yondashuv alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

A.N. Leontyev faoliyat nazariyasida inson rivojlanishining ijtimoiy va faoliyatga asoslangan xususiyatlarini ochib bergan. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, kommunikativ ko‘nikmalarni faqat nazariy

tushuntirish orqali emas, balki amaliy muloqot, o‘zaro hamkorlik va faoliyat jarayonida shakllantirish zarurligini ta’kidlash mumkin.

Maxsus pedagogika sohasida kommunikativ rivojlanish masalalari bolaning individual imkoniyatlari, nutqiy faoliyati, bilish jarayonlari va ijtimoiy muhit bilan aloqador holda o‘rganiladi. Xususan, L.S. Vigotskiyning defektologiyaga oid ilmiy qarashlari rivojlanishida turli xususiyatlar mavjud bo‘lgan bolalarning ta’lim-tarbiyasida ijtimoiy muhit, kompensator imkoniyatlar va maxsus pedagogik yordamning o‘rnini asoslashga xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining 24-moddasida ta’lim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlash, individual yordam ko‘rsatish, Brayl yozuvi, imo-ishora tili va muqobil kommunikatsiya shakllaridan foydalanish zarurligi belgilangan [2].

UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan assistiv texnologiyalar va muqobil kommunikatsiyani rivojlantirishga oid metodik yondashuvlarda ham bolalarning muloqot ehtiyojlarini aniqlash, mos texnologiyalarni tanlash hamda oila va ta’lim muassasasi hamkorligini tashkil etish muhim omil sifatida ko‘rsatiladi [3].

Demak, ilmiy-nazariy manbalar tahlili kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayonida ijtimoiy muhit, individual yondashuv, maxsus pedagogik yordam va zamonaviy texnologiyalarning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Kommunikativ kompetensiyaning pedagogik-psixologik mohiyati

Kommunikativ kompetensiya shaxsning ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishi, axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi va boshqalarga yetkazishi, shuningdek, o‘zaro muloqot jarayonida tegishli xulq-atvor me’yorlariga rioya qilishini ta’minlovchi murakkab sifat hisoblanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda ushbu kompetensiyani rivojlantirish quyidagi tarkibiy komponentlar asosida amalga oshiriladi:

1. Motivatsion komponent. O‘quvchida muloqotga kirishish istagi, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatishga qiziqish va ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish ehtiyojini shakllantirish.

2. Kognitiv komponent. Muloqot mazmunini tushunish, savollarga javob berish, suhbatdoshning fikrini anglash va ijtimoiy vaziyatlarni idrok etish qobiliyatini rivojlantirish.

3. Faoliyatli komponent. O‘z fikrini og‘zaki, yozma, imo-ishora yoki muqobil kommunikatsiya vositalari orqali ifodalash, suhbatni boshlash va davom ettirish ko‘nikmalarini shakllantirish.

4. Emotsional-irodaviy komponent. Muloqot jarayonida o‘z hissiyotlarini boshqarish, suhbatdoshga nisbatan ijobiy munosabat bildirish, navbat kutish va hamkorlik qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Mazkur komponentlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning izchil rivojlantirilishi o‘quvchining ijtimoiy muhitga moslashishi va mustaqil faoliyat olib borish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Innovatsion texnologiyalarning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlari

Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, o‘quv materiallarini moslashtirish va muloqot jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, nutqiy rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan yoki og‘zaki muloqot imkoniyatlari cheklangan bolalar bilan ishlashda bunday vositalarning ahamiyati yuqoridir.

Birinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Kompyuter, planshet, interaktiv doska va maxsus mobil ilovalardan foydalanish o‘quvchilarning muloqotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Tasvirlar, tovushlar, animatsiyalar va videomateriallar yordamida so‘z boyligini kengaytirish, predmet va hodisalarni nomlash, savol-javob faoliyatini tashkil etish mumkin.

Masalan, o‘quvchiga turli predmetlar tasvirlangan elektron kartochkalar taqdim etilib, ularning nomini aytish, tegishli tasvirni tanlash yoki predmetning vazifasini tushuntirish topshirig‘i beriladi. Bu usul orqali lug‘at boyligi, idrok va kommunikativ faollikni rivojlantirishga erishish mumkin.

Ikkinchidan, muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya texnologiyalari.

Muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya og‘zaki nutq orqali fikr bildirish imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning muloqotga kirishishini ta’minlovchi vositalar majmuasidir. Bunga rasmli kartochkalar, kommunikativ jadvallar, maxsus elektron qurilmalar, ovozli dasturlar va imo-ishora vositalari kiradi.

Masalan, o‘quvchi o‘z ehtiyojini bildirish uchun “suv ichmoqchiman”, “yordam bering”, “dam olmoqchiman” kabi mazmundagi rasmlar yoki belgilarni tanlaydi. Keyinchalik ushbu vositalar yordamida mustaqil muloqot qilish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Uchinchidan, interfaol pedagogik texnologiyalar.

“Rolli o‘yin”, “Vaziyatli topshiriq”, “Juftlikda ishlash”, “Aqliy hujum” kabi metodlar o‘quvchilarning o‘zaro muloqotga kirishishiga yordam beradi.

Masalan, “Do‘konda”, “Mehmon kutish”, “Shifokor qabulida”, “Transportda” kabi rolli o‘yinlar orqali kundalik hayotda zarur bo‘ladigan kommunikativ vaziyatlar modellashtiriladi. O‘quvchilar salomlashish, murojaat qilish, savol berish, javob qaytarish va minnatdorchilik bildirish ko‘nikmalarini amaliy faoliyat davomida egallaydilar.

To‘rtinchidan, vizual va multimodal texnologiyalar.

Vizual tayanchlar, piktogrammalar, ijtimoiy hikoyalar, ketma-ket rasmlar va videoko‘rsatmalar o‘quvchilarga axborotni tushunish va muloqot vaziyatlarini anglashda yordam beradi.

Ayniqsa, autistik xususiyatlarga ega yoki nutqiy muloqotda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar uchun ijtimoiy hikoyalardan foydalanish samarali metodik vosita bo‘lishi mumkin. Masalan, “Do‘stim bilan qanday suhbatlashaman?” mavzusidagi rasmlar ketma-ketligi orqali salomlashish, suhbat boshlash, tinglash va xayrlashish tartibi tushuntiriladi.

Beshinchidan, raqamli va sun’iy intellektga asoslangan vositalar.

Ovozli matnni matnga aylantirish, matnni ovozli shaklda o‘qish, subtitrlar, moslashtirilgan vizual materiallar va individual topshiriqlarni taqdim etuvchi raqamli vositalar kommunikatsion imkoniyatlarni kengaytirishi mumkin. Bunda texnologiyalar o‘quvchining yoshiga, rivojlanish xususiyatlariga va individual ehtiyojlariga muvofiq tanlanishi lozim.

UNESCOning 2026-yilda e’lon qilingan tadqiqotida ham sun’iy intellekt va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari tahlil qilingan [4].

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning innovatsion jihatlari

Bunda barcha o‘quvchilardan bir xil nutqiy natijani talab qilish emas, balki har bir bolaning o‘z imkoniyatlari doirasida muloqotga kirishishi, ehtiyojini ifodalashi va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etishini ta’minlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

Oila va pedagogik jamoa hamkorligining ahamiyati

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish faqat ta’lim muassasasidagi mashg‘ulotlar bilan cheklanmasligi kerak. Ushbu jarayonda oila, maxsus pedagog, logoped, psixolog va umumta’lim o‘qituvchisining hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Ota-onalar bilan hamkorlikda bolaning kundalik muloqot ehtiyojlari aniqlanadi, uy sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan kommunikativ mashqlar belgilanadi va ta’lim muassasasida o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni kundalik hayotga ko‘chirish imkoniyatlari yaratiladi.

Pedagogik jamoa esa bolaning individual rivojlanish dasturiga muvofiq kommunikativ maqsadlarni belgilashi, moslashtirilgan vositalarni tanlashi va rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatib borishi zarur.

Shuningdek, tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish o‘quvchining ijtimoiy faolligi, o‘zaro tushunish va jamoada muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

XULOSA

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish inklyuziv ta’limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Mazkur jarayon o‘quvchilarning nafaqat nutqiy rivojlanishi, balki ijtimoiy moslashuvi, mustaqilligi, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga ham xizmat qiladi.

Olib borilgan nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kommunikativ kompetensiya alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi va ta’lim jarayonidagi ishtirokini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

2. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga mos kommunikativ muhitni yaratish, axborotni qabul qilish va o‘z fikrini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

3. Muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari og‘zaki nutq orqali muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalarning ehtiyojlarini ifodalashiga ko‘maklashadi.

4. Interfaol metodlar, rolli o‘yinlar va vizual texnologiyalar kundalik hayotiy vaziyatlarda muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

5. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda oila, maxsus pedagog, psixolog, logoped va umumta’lim o‘qituvchisi hamkorligini ta’minlash zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, inklyuziv ta’lim muassasalarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan individual dasturlarni ishlab chiqish, zamonaviy assistiv texnologiyalar bilan ta’minlash hamda pedagoglarning maxsus kommunikativ metodikalar bo‘yicha kasbiy tayyorgarligini oshirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”.

2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
4. UNICEF. The Use of Assistive Technology in Education: A Guide for Teachers and Schools. – UNICEF Europe and Central Asia, 2023.

Inklyuziv ta’limda pedagog va maxsus pedagog hamkorligining samaradorlik omillari

Islomova Barno
Ko‘chimova Munisa Otabek qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida umumta’lim pedagogi va maxsus pedagog hamkorligini tashkil etishning pedagogik-psixologik asoslari, samaradorlik omillari hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, ta’lim mazmunini moslashtirish, korreksion-rivojlantiruvchi yordamni tashkil etish va mutaxassislararo hamkorlikni takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, samarali hamkorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, maxsus pedagog, umumta’lim pedagogi, hamkorlik, alohida ta’lim ehtiyojlari, individual yondashuv, korreksion-pedagogik yordam, ta’lim integratsiyasi, pedagogik kompetensiya.

Аннотация: В статье анализируются педагогико-психологические основы взаимодействия общеобразовательного педагога и специального педагога в условиях инклюзивного образования, а также факторы эффективности данного сотрудничества. Особое внимание

уделяется учёту индивидуальных возможностей учащихся с особыми образовательными потребностями, адаптации содержания обучения, организации коррекционно-развивающей помощи и совершенствованию междисциплинарного взаимодействия. Разработаны практические рекомендации по повышению эффективности совместной педагогической деятельности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, специальный педагог, общеобразовательный педагог, сотрудничество, особые образовательные потребности, индивидуальный подход, коррекционно-педагогическая помощь.

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological foundations of cooperation between general education teachers and special education teachers in inclusive educational settings. It analyzes the key factors influencing effective collaboration, including consideration of students' individual needs, adaptation of educational content, organization of corrective and developmental support, and interdisciplinary cooperation. Practical recommendations for improving collaborative teaching practices are also presented.

Keywords: inclusive education, special education teacher, general education teacher, collaboration, special educational needs, individual approach, corrective pedagogical support, teacher competence.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish, barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish va ularning individual ehtiyojlariga mos pedagogik sharoitlarni ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarni umumta’lim muassasalariga jalb etish, balki ularning ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlash, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashni ham nazarda tutadi.

Mazkur jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan umumta’lim pedagogi va maxsus pedagog o‘rtasidagi hamkorlikning qay darajada tashkil etilganiga bog‘liq. Chunki umumta’lim pedagogi fan mazmunini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan ta’lim faoliyatini tashkil etsa, maxsus pedagog o‘quvchining individual rivojlanish xususiyatlari, mavjud qiyinchiliklari va korreksion ehtiyojlarini hisobga olgan holda metodik yordam ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, maxsus pedagogik yordamni tashkil etish va ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish masalalari belgilangan [1]. Shu nuqtayi nazardan, pedagog va maxsus pedagog hamkorligini ilmiy-metodik jihatdan takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari va pedagoglar hamkorligi masalalari xalqaro hamda milliy pedagogik tadqiqotlarda keng yoritilgan.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, ta’lim va kattalar bilan hamkorlikning o‘rni alohida ta’kidlanadi. Olimning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlari o‘quvchiga uning mustaqil imkoniyatlaridan kelib chiqib, zarur pedagogik yordam ko‘rsatishning nazariy asosini tashkil etadi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va ularga maxsus pedagogik yordam ko‘rsatish masalalari qator olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan.

Jumladan, D.A. Nurkeldiyevaning maxsus pedagogika asoslariga oid ilmiy-uslubiy ishlari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish, ularning ta’limiy ehtiyojlarini aniqlash va maxsus pedagogik yordamni tashkil etish masalalarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy yondashuvdan kelib chiqib, umumta’lim pedagogi va maxsus pedagog hamkorligi bolaning individual rivojlanish imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash hamda ta’lim mazmunini moslashtirishga yo‘naltirilishi lozim.

F.R. Qodirovaning inklyuziv ta’lim nazariyasi va metodikasiga oid ilmiy qarashlari ta’lim jarayonida individual yondashuv, maxsus pedagogik shart-sharoitlar va bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish masalalarini asoslashda ahamiyatlidir. Mazkur yondashuv pedagog va maxsus pedagog faoliyatining o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash, ta’lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni birgalikda bartaraf etish zarurligini ko‘rsatadi.

S.A. Mo‘minov va P.S. Djurayeva tomonidan olib borilgan “Inklyuziv ta’lim sharoitida maxsus pedagoglar faoliyatini modellashtirishning korreksion-metodik aspektlari” nomli tadqiqotda maxsus pedagog faoliyatini samarali tashkil etish, uning metodik vazifalari va korreksion-pedagogik yordam yo‘nalishlari tahlil qilingan. Mazkur tadqiqot mavzumiz uchun bevosita ahamiyatga ega, chunki maxsus pedagog faoliyatini aniq vazifalar va hamkorlik mexanizmlari asosida modellashtirish umumta’lim pedagogi bilan o‘zaro faoliyatni tizimli tashkil etishga imkon beradi.

Pedagog va maxsus pedagog hamkorligining mazmuni

Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagog va maxsus pedagog hamkorligi o‘quvchining ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, individual ehtiyojlarini qondirish va ta’lim jarayonidagi to‘siqlarni kamaytirishga qaratilgan maqsadli kasbiy faoliyat hisoblanadi.

Umumta’lim pedagogi o‘quv fanining mazmuni, ta’lim standartlari va o‘quv dasturlarini amalga oshirishga mas’ul bo‘lsa, maxsus pedagog alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchining rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim metodlarini moslashtirish, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etish va pedagogga metodik ko‘mak berish vazifalarini bajaradi.

Ularning hamkorligi quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- ✓ O‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlarini aniqlash va baholash;
- ✓ Individual ta’lim dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ✓ O‘quv materiallari va topshiriqlarni moslashtirish;
- ✓ Ta’lim jarayonida differensial yondashuvni qo‘llash;
- ✓ O‘quvchining kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ✓ Ta’lim natijalarini birgalikda monitoring qilish;

- ✓ Ota-onalar bilan tizimli hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Bunda hamkorlikning asosiy maqsadi o‘quvchini mavjud ta’lim tizimiga majburan moslashtirish emas, balki ta’lim muhitini uning individual imkoniyatlariga muvofiq tashkil etishdan iborat.

Hamkorlik samaradorligini belgilovchi asosiy omillar

Inklyuziv ta’limda pedagog va maxsus pedagog hamkorligining samaradorligi bir qator o‘zaro bog‘liq omillarga bog‘liq.

Birinchi omil – kasbiy kompetensiya va maxsus bilimlarning mavjudligi.

Umumta’lim pedagogi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ta’limdagi qiyinchiliklari va moslashtirilgan metodlar haqida yetarli bilimga ega bo‘lishi lozim. Maxsus pedagog esa fan o‘qituvchisiga ta’lim mazmunini o‘quvchining imkoniyatlariga moslashtirishda metodik yordam ko‘rsatishi zarur.

Ikkinchi omil – yagona maqsad va vazifalarning belgilanishi.

Hamkorlik samarali bo‘lishi uchun pedagoglar o‘quvchining rivojlanishiga oid umumiy maqsadlarni belgilashi, vazifalarni o‘zaro kelishilgan holda amalga oshirishi lozim. Bu jarayonda individual ta’lim dasturi muhim vosita hisoblanadi.

Uchinchi omil – axborot almashinuvi va muntazam muloqot. Pedagoglar o‘quvchining o‘zlashtirish darajasi, xulq-atvori, muloqot ko‘nikmalari va rivojlanishidagi o‘zgarishlar yuzasidan muntazam fikr almashishi kerak. Hamkorlikdagi metodik yig‘ilishlar va individual maslahatlar bu jarayonning uzluksizligini ta’minlaydi.

To‘rtinchi omil – ta’lim metodlari va vositalarining moslashtirilishi. Vizual materiallar, interfaol metodlar, elektron resurslar, muqobil kommunikatsiya vositalari va differensial topshiriqlardan foydalanish o‘quvchining ta’lim jarayonidagi ishtirokini oshiradi.

Beshinchi omil – ijobiy psixologik muhit va o‘zaro ishonch. Pedagoglar o‘rtasidagi kasbiy hurmat, mas’uliyat va hamkorlik madaniyati ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, o‘quvchining qadr-qimmati, individual xususiyatlari va imkoniyatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish muhimdir.

Hamkorlikni tashkil etishning samarali modeli

Inklyuziv ta’limda pedagog va maxsus pedagog hamkorligini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish maqsadga muvofiq:

Mazkur model pedagoglar faoliyatining izchilligini ta’minlash, o‘quvchining individual rivojlanishiga mos ta’lim muhitini shakllantirish va pedagogik yordam sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Hamkorlik samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar

Inklyuziv ta’lim muassasalarida pedagog va maxsus pedagog hamkorligini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Umumta’lim pedagoglari uchun maxsus pedagogika, differensial ta’lim va individual yondashuv bo‘yicha amaliy seminar-treninglar tashkil etish.
2. Har bir o‘quvchining individual ta’lim ehtiyojlariga moslashtirilgan rivojlanish maqsadlarini belgilash.
3. Pedagog va maxsus pedagog o‘rtasida muntazam metodik maslahatlashuv va tajriba almashish tizimini yo‘lga qo‘yish.
4. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar, vizual materiallar va assistiv vositalardan foydalanishni kengaytirish.
5. Ota-onalarni individual ta’lim dasturini amalga oshirish jarayoniga faol jalb etish.
6. O‘quvchilarning rivojlanishini faqat akademik natijalar asosida emas, balki kommunikativ, ijtimoiy va mustaqil faoliyat ko‘nikmalari orqali ham baholash.

XULOSA

Inklyuziv ta’limda pedagog va maxsus pedagog hamkorligi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishi, individual imkoniyatlarini namoyon etishi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi muhim pedagogik omildir.

Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mazkur hamkorlikning samaradorligi pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, umumiy maqsadlar asosida faoliyat yuritishi, muntazam axborot almashinuvi, ta’lim metodlarini moslashtirishi va o‘zaro ishonchli munosabatlarni shakllantirishiga bog‘liq.

Shuningdek, inklyuziv ta’limda maxsus pedagogni faqat korreksion mashg‘ulotlarni olib boruvchi mutaxassis sifatida emas, balki umumta’lim pedagogining kasbiy hamkori, metodik maslahatchisi va o‘quvchining individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi muhimdir.

Shu asosda inklyuziv ta’lim muassasalarida hamkorlikning aniq mexanizmlarini ishlab chiqish, pedagoglarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish va individual ta’lim dasturlarini jamoaviy yondashuv asosida amalga oshirish ta’lim sifatini oshirishning istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003.

4. Djurayeva S., Kubayeva S. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda kadrlarga qo‘yiladigan talablar mazmuni // Modern Science and Research. – 2024. – Vol. 3, Issue 12. – B. 108–111.

5. Mo‘minov S.A., Djurayeva P.S. Inklyuziv ta’lim sharoitida maxsus pedagoglar faoliyatini modellashtirishning korreksion-metodik aspektlari // Inter Education & Global Study. – 2026. – № 1(1). – B. 164–177.

6. Nurkeldiyeva D.A. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent, 2016.

7. Qodirova F.R. Inklyuziv ta’lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2018.

Olgofrenopedagogikada nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishning samarali metodlari

Qo‘ziboyeva Dilrabo Saidrasul qizi
Jumanova Zulfiya Tolibjon qizi

Annotatsiya: Oligofrenopedagogikada nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar aqliy rivojlanishi sekinlashgan bolalarda kommunikativ faoliyat, bilish jarayonlari va o‘quv ko‘nikmalarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada nutq rivojlanishidagi muammolarni (tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar, fonematik eshitishning sustligi, lug‘at boyligi yetishmasligi, grammatik qurilishdagi nuqsonlar, ravon nutqning shakllanmaganligi) erta aniqlash va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etish bo‘yicha samarali metodlar tahlil qilinadi. Maqolada ko‘proq amaliy-pedagogik yondashuvlarga tayangan holda, individual-differensial yondashuv, artikulyatsion va nafas mashqlari, fonematik idrokni rivojlantirish, leksik-grammatik korreksiya, multimodal ta’lim, o‘yin texnologiyalari, tizimli trening hamda ota-onalar bilan hamkorlik asosida nutqni rivojlantirish mexanizmlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, nutq rivojlanishi, fonematik idrok, korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim, artikulyatsion gimnastika, leksik-grammatik mashqlar, multimodal yondashuv, logopedik ish, individual yondashuv.

Kirish

Nutq-bolaning jamiyatga moslashuvi, ijtimoiy muloqoti va ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini ta’minlaydigan asosiy kommunikativ vositadir. Oligofrenopedagogikada aqliy rivojlanishi yetarli darajada bo‘lmagan bolalarda nutq tizimining turli komponentlari: **tovush talaffuzi**, **fonematik eshitish**, **lug‘at**, **grammatik tuzilish**, **ravon (izchil) nutq**, **intonatsion-intonatsion ifodalilik** va **kommunikativ motivatsiya** yetarlicha shakllanmasligi kuzatiladi.

Nutqdagi qiyinchiliklar nafaqat talaffuz muammosi sifatida, balki fikrlash jarayonlarining sustligi, diqqatning beqarorligi, xotira imkoniyatlarining cheklanganligi, idrokning sekinligi kabi omillar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun logopedik yordamni faqat tovush qo‘yish bilan cheklab bo‘lmaydi; balki nutqni tizimli rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik yondashuv zarur.

Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarning psixologik-pedagogik xususiyatlari

Oligofrenopedagogikada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqini rivojlantirish va mavjud nutqiy qiyinchiliklarni bartaraf etish korreksion-pedagogik faoliyatning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki nutq bolaning atrof-muhit bilan munosabatga kirishishi, o‘z fikrini ifodalashi, ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi hamda ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlovchi asosiy vositadir. Intellektual rivojlanishdagi o‘ziga xosliklar nutqning shakllanish jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatib, uning fonetik, fonematik, leksik, grammatik va kommunikativ jihatlarida turli qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Bunday bolalarda nutq rivojlanishining sustligi, so‘z boyligining cheklanganligi, so‘zlarning ma’nosini tushunishda qiyinchiliklar, tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish, gap tuzishdagi xatolar va izchil hikoya qilish ko‘nikmalarining yetarli shakllanmaganligi kuzatiladi. Ayrim hollarda bola kundalik hayotda tez-tez uchraydigan predmet va hodisalarning nomlarini bilsa-da, ularning xususiyatlarini tavsiflash, o‘zaro bog‘liqligini tushuntirish yoki mustaqil fikr bildirishda qiynaladi. Bu esa nafaqat muloqot jarayoniga, balki o‘qish, yozish va boshqa bilish faoliyatlariga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarni faqat talaffuzdagi kamchiliklar bilan izohlash to‘g‘ri emas. Ular bolaning idrok, diqqat, xotira, tafakkur va eshitish orqali axborotni qayta ishlash xususiyatlari bilan ham bog‘liq. Shu sababli oligofrenopedagogikada nutqni rivojlantirish ishlari kompleks tarzda tashkil etilishi, bunda logoped, maxsus pedagog, psixolog, tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi ta’minlanishi lozim.

Nutqiy rivojlanishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda, avvalo, bolaning individual imkoniyatlari, rivojlanish darajasi, mavjud nutqiy kamchiliklari va ta’limiy ehtiyojlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Diagnostika jarayonida tovushlarni talaffuz qilish, fonematik idrok, lug‘at boyligi, grammatik qurilish, gap tuzish, rasmlar asosida hikoya qilish hamda muloqotga kirishish faolligi o‘rganiladi. Olingan

natijalar asosida individual korreksion-rivojlantiruvchi dastur ishlab chiqiladi.

Nutqni bartaraf etishga qaratilgan samarali metodlar

Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda “bitta usul hammasini hal qiladi” degan yondashuv samara bermaydi. Eng maqbul natija **kompleks metodlar** tizimi orqali olinadi. Quyida amaliyotda keng qo‘llaniladigan, ilmiy asosga ega metodlar tizimli bayon etiladi.

Erta diagnostika va individual-differensial yondashuv

Samarali logopedik ishning boshlang‘ichi — to‘g‘ri diagnostika. Diagnostika quyidagi yo‘nalishlarni qamrab olishi maqsadga muvofiq:

- ✓ tovushlarni farqlash (minimal juftliklar asosida);
- ✓ talaffuz aniqligi;
- ✓ lug‘at hajmi va so‘z topish;
- ✓ gap tuzish va grammatik xatolar;
- ✓ ravon nutqni shakllantirish (rasm bo‘yicha hikoya);
- ✓ nutqiy xulq-atvor: muloqotga kirishish, javob berish faolligi.

Diagnostik natijaga ko‘ra bola uchun **individual reja** tuziladi. Individual yondashuv deganda: topshiriq qiyinligi, ko‘rsatma turi, ko‘rgazmalilik darajasi, mashq davomiyligi va rag‘batlantirish shakli moslashtiriladi.

Artikulyatsion gimnastika va nafas mashqlari

Nutqning ravshanligi uchun artikulyatsiya a’zolari (til, lab, jag‘) harakatchanligi kerak. Artikulyatsion gimnastika quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

✓lab harakatlarini faollashtirish (cho‘chchaytirish, tabassum, naycha holati);

✓tilning uchi va orqa qismini boshqarish (yuqori-labga tekkizish, “katta/ kichik” til);

✓chaynash va jag‘ni muvofiqlashtirish;

✓nutqdan oldingi “tayyorlov” mashqlari (qisqa va tez-tez).

✓Nafas mashqlari esa nutqni “havo bilan ta’minlash”ga qaratiladi:

✓pufakcha/pambiqni puflab siljitish;

✓shamchani masofada yo‘qotmasdan ushlab turish;

✓nafasni burun orqali olish, og‘izdan sekin chiqarish kabi elementlar.

Amaliy qoida: mashqlar **qisqa, aniq, muntazam** bo‘lishi kerak. Oligofrenopedagogikada seanslar 8–12 daqiqadan boshlanib, bola imkoniga qarab uzaytiriladi.

Fonematik idrokni rivojlantirish (eshitib farqlash asosida)

Fonematik idrokni rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

✓ tovushlarni ajratish: o‘xshash tovushlarni eshitib farqlash (masalan, /s/–/sh/, /k/–/g/);

✓ “quloq — ko‘rsatma” usuli: tovush aytilganda mos rasmni topish;

✓ ritm va bo‘g‘inli mashqlar: bo‘g‘inlarni takrorlash, “ta-ta” ritm bilan so‘zlarni bo‘lish;

✓ so‘z juftliklari bilan ishlash: “kal-kal” kabi emas, balki mazmunli juftliklar (agar metodikalar taqdim etilsa).

Bu bosqichning maqsadi — bola tovushlarni eshitish darajasida ajrata olmasa, talaffuzni to‘g‘rilash qiyin ekanini hisobga olish.

Tovushni shakllantirish va nutqni avtomatlashtirish

Tovush qo‘yish bosqichida:

1. To‘g‘ri artikulyatsiya usuliga o‘rgatish;
2. Bola tovushni bo‘g‘in/so‘z ichida takrorlay olishini tekshirish;
3. Keyin nutqda avtomatlashtirish (gap ichida qo‘llash) amalga oshiriladi.

Avtomatlashtirishda o‘yin elementlari muhim:

✓ “so‘z ovlash” (rasm kartochkalari ichidan kerakli tovushli so‘zni topish);

✓ “zanjirli gaplar” (ketma-ket gap tuzish: har galda ma’lum tovush ishlatiladi);

✓ “rolga kirish” (o‘yinchoq personaj bilan dialog).

Oligofrenopedagogikada eng samarali yondashuv — **ko‘rsatma + namuna + takror + ijobiy mustahkamlash**.

Ravon nutq va izchil hikoya tuzishga o‘rgatish

Ravon nutqni rivojlantirish uchun “hikoya tayanchlari” (support) samarali:

✓ ketma-ket rasmlar bo‘yicha hikoya;
✓ “boshlanish–davom–yakun” sxemasi;
✓ matnni qismlarga bo‘lib o‘qitish (o‘qib berish → birga takrorlash → mustaqil aytish);
✓ dialogik nutq: “Men so‘rayman — sen javob berasan — yana men so‘rayman” shakli.

Oligofrenopedagogikada bola uchun foydali usul: avval **qisqa gaplar**, keyin asta-sekin **gaplar soni** va murakkablikni oshirish.

5. Natija samaradorligi omillari

Tajriba va metodik kuzatuvlardan kelib chiqib, quyidagi omillar korreksion ish samaradorligini belgilaydi:

1. **Individual yondashuv** (har bir bolaning nuqson strukturasi turlicha);
2. **Muntazamlik** (haftalik va seanslar takroriyligi);
3. **Motivatsiya va ijobiy mustahkamlash**;
4. **Ko‘rgazmalilik va soddalashtirilgan ko‘rsatmalar**;
5. Nutqni shakllantirishda **multimodal vositalar**;
6. **Ota-onalar bilan uzviy hamkorlik**;
7. Natijani **muntazam monitoring** qilish va metodni moslashtirish.

Xulosa

Oligofrenopedagogikada nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish kompleks yondashuvni talab qiladi. Nutq muammolari ko‘pincha fonematik idrok, artikulyatsion faoliyat, lug‘at va grammatik tizimning bir-biriga bog‘liq holda sustligi bilan namoyon bo‘ladi. Shuning uchun samarali metodlar:

➢ diagnostika asosida individual reja tuzish,
➢ nafas va artikulyatsion mashqlar,
➢ fonematik farqlashni rivojlantirish,
➢ tovushni qo‘yish va avtomatlashtirish,
➢ leksik-grammatik korreksiya,
➢ multimodal va o‘yin texnologiyalari,
➢ AKTdan ehtiyotkor foydalanish,
➢ ota-onalar bilan hamkorlik tizimida qo‘llangandagina yuqori natija beradi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda metodik tavsiyalarni yanada tizimlashtirish, o‘quv dasturlari bilan integratsiya qilish hamda monitoring indikatorlarini aniqroq ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мастюкова Е. М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии. — М.: ВЛАДОС, 1997. — 304 с.

2. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя). — СПб.: Союз, 1999. — 159 с.

3. Поваляева М. А. Коррекционная педагогика. Взаимодействие специалистов. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — 352 с.

4. Логопедия: учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов / под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. — 3-е изд., перераб. — М.: ВЛАДОС, 2002. — 678 с.

5. Ткаченко Т. А. Учим говорить правильно: система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. — М.: ГНОМ и Д, 2001. — 141 с.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlashning psixologik-pedagogik asoslari

Abdug‘afforova Elmira G‘ayrat qizi
Allamurodov Utkir Tangirovich

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta’lim muhitida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlashning psixologik-pedagogik omillari tahlil qilinadi. Ijtimoiy adaptatsiyaning mazmuni, tarkibiy komponentlari va unga ta’sir etuvchi individual, oilaviy hamda institutsional omillar yoritiladi. Shuningdek, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish, ijtimoiy-maishiy kompetensiyalarni shakllantirish, tengdoshlar bilan

hamkorlik, ijobiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash va oila bilan hamkorlikka asoslangan amaliy mexanizmlar taklif etiladi. Maqola yakunida inklyuziv muhitda adaptatsiya jarayonini tizimli tashkil etishga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, ijtimoiy adaptatsiya, ijtimoiylashuv, psixologik-pedagogik mexanizmlar, kommunikativ ko‘nikmalar, individual yondashuv, korreksion-rivojlantiruvchi yordam.

Аннотация: В статье анализируются психолого-педагогические механизмы обеспечения социальной адаптации детей с интеллектуальными нарушениями в инклюзивной образовательной среде. Выделены содержание и структурные компоненты социальной адаптации, а также индивидуальные, семейные и институциональные факторы, влияющие на неё. Предложены также практические механизмы, основанные на развитии коммуникативных навыков, формировании социально-бытовых компетенций, сотрудничестве со сверстниками, поддержке позитивного поведения и взаимодействии с семьёй. В заключение статьи разработаны рекомендации по систематической организации процесса адаптации в инклюзивной среде.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с интеллектуальными нарушениями, социальная адаптация, социализация, психолого-педагогические механизмы, коммуникативные навыки, индивидуальный подход, коррекционно-развивающая помощь.

Abstract: This article analyzes the psychological and pedagogical mechanisms for ensuring the social adaptation of children with intellectual developmental disabilities within an inclusive educational environment. It examines the essence and structural components of social adaptation, as well as the individual, familial, and institutional

factors that influence it. Furthermore, the article proposes practical mechanisms based on developing communicative skills, fostering social-daily living competencies, promoting peer cooperation, supporting positive behavior, and collaborating with families. In conclusion, recommendations are provided for the systematic organization of the adaptation process within an inclusive environment.

Keywords: inclusive education, children with intellectual developmental disabilities, social adaptation, socialization, psychological and pedagogical mechanisms, communicative skills, individual approach, correctional-developmental support.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim siyosatida inklyuziv yondashuvning ustuvorligi har bir bolaning individual imkoniyatlari va ta’lim ehtiyojlarini e’tirof etish, uning ta’lim hamda ijtimoiy hayotda to‘laqonli ishtirokini ta’minlash bilan belgilanadi. Inklyuziv ta’lim faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolani umumta’lim sinfiga joylashtirishdan iborat emas. U ta’lim muhitini bolaning ehtiyojlariga moslashtirish, to‘siqlarni kamaytirish, tengdoshlari bilan mazmunli munosabatlar o‘rnatish va mustaqil hayot ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda axborotni qayta ishlash, nutqiy muloqot, ijtimoiy vaziyatlarni anglash, o‘z xatti-harakatini boshqarish va kundalik vazifalarni mustaqil bajarish jarayonlarida turli darajadagi qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Biroq ushbu xususiyatlar bolaning rivojlanish imkoniyatlarini to‘liq belgilab bermaydi. Moslashtirilgan ta’lim, tizimli pedagogik yordam, ijobiy ijtimoiy munosabat va takroriy amaliy mashqlar orqali ijtimoiy kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan nizom inklyuziv ta’limning maqsadini alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maxsus vosita va metodlar asosida moslashtirilgan muhit yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi va uyg‘unlashuvini

ta’minlash bilan bog‘laydi [1]. Shu jihatdan ijtimoiy adaptatsiyani ta’lim natijalarining muhim ko‘rsatkichi sifatida o‘rganish dolzarbdir.

Ijtimoiy rivojlanish va ta’limning o‘zaro bog‘liqligini izohlashda L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi muhim nazariy asos hisoblanadi. Olim bolaning yuqori psixik funksiyalari ijtimoiy hamkorlik va madaniy vositalarni o‘zlashtirish jarayonida shakllanishini ta’kidlaydi. Yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlar pedagogik yordamni bolaning mustaqil bajara oladigan faoliyati bilan kattalar yoki tengdoshlar ko‘magida bajaradigan faoliyati o‘rtasidagi farqni hisobga olgan holda tashkil etishga imkon beradi [2].

O‘zbekistonda maxsus va inklyuziv ta’lim masalalarini yoritgan R.Sh. Shomaxmudovaning ilmiy-uslubiy ishlari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ta’lim jarayoniga jalb etish, maxsus pedagogik sharoitlar yaratish va milliy hamda xalqaro tajribani uyg‘unlashtirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir [3]. Shuningdek, A.O. Abdunazarovning inklyuziv ta’lim muhitida aqliy rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar ijtimoiy moslashuvining pedagogik asoslariga bag‘ishlangan tadqiqotida kommunikativ kompetensiya, mustaqil faoliyat va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan [4].

Ijtimoiy adaptatsiyaning mazmuni va tarkibiy komponentlari

Ijtimoiy adaptatsiya — bolaning ijtimoiy muhit talablarini anglash, kundalik vaziyatlarda maqbul xulq-atvor ko‘rsatish, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatish hamda mavjud imkoniyatlari doirasida mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalarini egallash jarayonidir. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun adaptatsiya maqsadi ularni barcha vaziyatlarda bir xil xulq ko‘rsatishga majburlash emas, balki shaxsiy ehtiyojlarini ifodalash, yordam so‘rash, tanlov qilish, xavfsiz harakatlanish va jamoa faoliyatida ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

Ijtimoiy adaptatsiyani shartli ravishda to‘rtta o‘zaro bog‘liq komponent orqali tavsiflash mumkin:

1) kommunikativ komponent — salomlashish, murojaat qilish, suhbatni davom ettirish, fikr va ehtiyojni og‘zaki yoki muqobil vositalar orqali ifodalash;

2) xulq-atvor komponenti — ijtimoiy qoidalarni tushunish, navbat kutish, kelishilgan tartibga rioya qilish va hissiy reaksiyalarni boshqarish;

3) amaliy-maishiy komponent — o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, buyumlarni tartibga solish, sodda topshiriqlarni bajarish va xavfsizlik qoidalariga amal qilish;

4) emotsional-ijtimoiy komponent — o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqalarning hissiyotlariga munosabat bildirish, do‘stona aloqa va hamkorlikni rivojlantirish.

Ushbu komponentlar bolaning yoshi, rivojlanish darajasi, sog‘lig‘i, kommunikativ imkoniyatlari va oilaviy sharoitiga qarab turlicha namoyon bo‘ladi. Shuning uchun adaptatsiyani baholashda faqat akademik o‘zlashtirishga tayanish yetarli emas; kundalik hayotdagi funksional ko‘nikmalar va ijtimoiy ishtirok dinamikasi ham hisobga olinishi kerak.

Ijtimoiy adaptatsiyani ta’minlovchi psixologik-pedagogik omillar

Individual ehtiyojlarni aniqlash va moslashtirilgan maqsadlarni belgilash.

Dastlab bolaning kuchli tomonlari, qiziqishlari, muloqot usuli, mustaqil bajara oladigan vazifalari va yordamga ehtiyoj sezadigan holatlari kuzatuv hamda ota-ona bilan suhbat orqali aniqlanadi. Shundan so‘ng qisqa muddatli, aniq va kuzatish mumkin bo‘lgan maqsadlar belgilanadi. Masalan, “ijtimoiylashuvini yaxshilash” kabi umumiy maqsad o‘rniga “tanaffus vaqtida tengdoshiga salom berish yoki rasmli kartochka orqali birgalikdagi o‘yinga qo‘shilishni so‘rash” kabi o‘lchanadigan vazifa qo‘yiladi.

Kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish. Muloqot faqat og‘zaki nutq bilan cheklanmaydi. Zaruratga ko‘ra rasmli kartochkalar, piktogrammalar, imo-ishoralar, kommunikativ jadvallar yoki elektron muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish mumkin. Pedagog bolaning tashabbusini kutishi, uning bildirgan

signallariga javob qaytarishi va muloqot uchun tabiiy vaziyatlar yaratishi lozim. Bunday yondashuv bolaning ehtiyojini mustaqil ifodalashiga hamda ijtimoiy aloqalarda faolroq qatnashishiga yordam beradi.

Ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish va amaliy mashq qilish.

“Salomlashish”, “navbat kutish”, “do‘konda xarid qilish”, “yordam so‘rash”, “transportda o‘zini tutish” kabi kundalik vaziyatlar rolli o‘yin, ijtimoiy hikoya, rasmli ketma-ketlik va namoyish orqali o‘rgatiladi. Dastlab ko‘nikma xavfsiz va boshqariladigan sharoitda mashq qilinadi, keyinchalik tabiiy muhitda qo‘llashga ko‘chiriladi. O‘rgatilgan ko‘nikmani turli odamlar va vaziyatlarda qo‘llash — umumlashtirish — adaptatsiya samaradorligining muhim mezonidir.

Tengdoshlar bilan ijobiy hamkorlikni tashkil etish.

Juftlikda topshiriq bajarish, kichik guruhdagi o‘yinlar, navbatchilik, ijodiy faoliyat va umumiy loyihalar bolaga jamoaning teng huquqli ishtirokchisi bo‘lish imkonini beradi. Bunda sinfdagi boshqa o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, yordam berish va farqlarni tabiiy qabul qilish madaniyatini shakllantirish muhim. Yordam bolaning o‘rniga barcha ishni bajarish shaklida emas, balki mustaqil ishtirokini qo‘llab-quvvatlash tarzida ko‘rsatilishi kerak.

Ijobiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash va emotsional xavfsizlikni ta’minlash. Kutilayotgan xulq aniq, sodda va izchil qoidalar orqali tushuntiriladi. Maqbul xatti-harakatlar darhol va bolaning yoshiga mos rag‘bat bilan mustahkamlanadi. Qiyin xulq-atvor yuzaga kelganda jazolash yoki kamsitish o‘rniga uning sababi — topshiriqning murakkabligi, sensor zo‘riqish, muloqot qila olmaslik yoki ehtiyojning qondirilmaganligi — aniqlanadi. Muhitni moslashtirish va muqobil xulqni o‘rgatish ustuvor bo‘lishi lozim.

Oila, pedagog, maxsus pedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar hamkorligi. Uy va maktabda qo‘llaniladigan talablar hamda kommunikatsiya usullari imkon qadar uyg‘un bo‘lishi kerak. Ota-onalar bolaning kundalik hayotdagi muvaffaqiyatlari, qiyinchiliklari va qiziqishlari haqida ma’lumot beradi; pedagoglar esa maktabda o‘zlashtirilayotgan ko‘nikmalarni uy sharoitida

mustahkamlash bo‘yicha tavsiyalar beradi. Bunday hamkorlik bolaning turli muhitlarda o‘zini tutishiga izchillik kiritadi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Yuqoridagi ma’lumotlarfan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, inklyuziv ta’lim muhitida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi kompleks, uzluksiz va individual yondashuvga asoslangan jarayondir. Uning samaradorligi bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri aniqlash, moslashtirilgan maqsadlar belgilash, kommunikativ va kundalik hayot ko‘nikmalarini rivojlantirish, tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish hamda oila va ta’lim muassasasi hamkorligini ta’minlashga bog‘liq.

Amaliyot uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1) har bir o‘quvchi uchun kuchli tomonlari va qo‘llab-quvvatlash ehtiyojlarini aks ettiruvchi individual adaptatsiya xaritasini tuzish;

2) kommunikatsiya uchun og‘zaki nutq bilan bir qatorda rasm, piktogramma va boshqa muqobil vositalardan foydalanish;

3) ijtimoiy vaziyatlarni muntazam modellashtirib, ko‘nikmalarni maktab va jamoat muhitida mustahkamlash;

4) sinf jamoasida tengdoshlik yordami va kamsitishning oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish;

5) ota-onalar bilan muntazam fikr almashish va uy-maktab hamkorlik rejasini ishlab chiqish;

6) adaptatsiya natijalarini akademik ko‘rsatkichlar bilangina emas, balki mustaqillik, kommunikatsiya va ijtimoiy ishtirok orqali ham baholash.

Shunday qilib, ijtimoiy adaptatsiyaning asosiy natijasi bolaning jamoadagi mavjudligini ta’minlash bilangina cheklanmaydi. Muhim natija — uning o‘z fikri va ehtiyojini bildira olishi, tanlov qilishi, munosabat o‘rnatishi, kundalik hayotda imkon qadar mustaqil harakat qilishi va ta’lim jamoasining faol a’zosi sifatida ishtirok etishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”. https://lex.uz/acts/-5679836

2. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003.

3. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim: xalqaro va milliy tajribalar. – Toshkent, 2011.

4. Abdunazarov A.O. Inklyuziv ta’lim muhitida aqliy rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar ijtimoiy moslashuvining pedagogik asoslari // Qo‘qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnali. – 2026. – 8-jild, 5-son. – B. 935–940. https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i05.145

5. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashta oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlari

Safarova Shoira Abdurasulovna
Boymuratova Shaxlo Jumaboyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan (aqli zaif, psixik rivojlanishi orqada qolgan) bolalarni inklyuziv ta’lim muassasalariga tayyorlashda oilaning pedagogik va psixologik imkoniyatlari, resurslari hamda ijtimoiy roli atroflicha tahlil qilinadi. Maqolada oiladagi emotsional muhit, ota-onalarning pedagogik savodxonligi, bola shaxsini shakllantirishdagi korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvlar va umumta’lim maktabiga moslashish (adaptatsiya) jarayonining samaradorligini oshirish mexanizmlarini yoritib beradi. Shuningdek, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik yuzasidan amaliy tavsiyalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, oila pedagogikasi, psixologik imkoniyatlar, korreksion-rivojlantiruvchi muhit, ijtimoiy moslashuv, ota-ona pozitsiyasi

Аннотация: В данной статье представлен всесторонний анализ педагогических и психологических возможностей, ресурсов и социальной роли семьи в

подготовке детей с интеллектуальными нарушениями (умственно отсталых, отсталых детей) к инклюзивному образованию. В статье освещаются эмоциональная среда в семье, педагогическая грамотность родителей, коррективно-развивающие подходы к формированию личности ребенка, а также механизмы повышения эффективности процесса адаптации к общеобразовательной школе. Также приводятся практические рекомендации по сотрудничеству между семьей и образовательным учреждением.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с интеллектуальными нарушениями, семейная педагогика, психологические возможности, коррективно-развивающая среда, социальная адаптация, позиция родителей.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the pedagogical and psychological capabilities, resources, and social role of the family in preparing children with intellectual disabilities (including those with intellectual impairments or delayed mental development) for inclusive educational institutions. The article examines the emotional environment within the family, the pedagogical literacy of parents, corrective-developmental approaches to shaping a child’s personality, and mechanisms for enhancing the effectiveness of the adaptation process to general education schools. Furthermore, practical recommendations regarding collaboration between the family and the educational institution are presented.

Keywords: inclusive education, children with intellectual disabilities, family pedagogy, psychological capabilities, corrective-developmental environment, social adaptation, parental stance.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va insonparvar tamoyillaridan biri — bu har bir bolaning kelib chiqishi, jismoniy va intellektual imkoniyatlaridan qat’i nazar, teng va sifatli ta’lim olish

huquqini ta’minlashdir. Inklyuziv ta’lim aynan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni jamiyatga integratsiya qilish, ularni tengdoshlari qatorida har taraflama rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashni ko‘zda tutadi. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan (yengil va mo‘tadil darajadagi aqli zaiflik, psixik rivojlanishning tormozlanishi va b.) bolalar uchun umumiy ta’lim muhitiga qadam qo‘yish murakkab hamda ko‘p qirrali jarayondir.

Xalqaro tajriba va maxsus pedagogika sohasi tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, intellektual nuqsoni bor bolaning inklyuziv ta’limda muvaffaqiyatli qatnashishi nafaqat maktab va u yerdagi pedagoglar mahoratiga, balki eng birinchi navbatda, bola ulg‘ayayotgan oilaviy muhitga bog'liqdir. Oila — bolaning birinchi va asosiy tarbiya o‘chog'i, uning dastlabki ruhiy va ijtimoiy tayanchidir. Intellektual rivojlanishida nuqson bo‘lgan hollarda oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini to‘g'ri yo‘naltirish, ota-onalarning korreksion savodxonligini oshirish inklyuziyaning hal qiluvchi omiliga aylanadi.

Bugungi kunda oilalarning pedagogik va psixologik resurslaridan to‘liq va tizimli foydalanmaslik, ota-onalardagi psixologik tushkunlik (inkor etish, aybdorlik hissi, kompensatsiya yetishmasligi) hamda maxsus bilimlarning yetarsizligi bolaning maktabga tayyorgarlik darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, ushbu maqola oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini aniqlash, ularni faollashtirish va inklyuziv ta’lim tayyorgarligi jarayoniga samarli tatbiq etish yo‘llarini tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash uchun, avvalo, ularning ruhiy-biologik va pedagogik xususiyatlarini chuqur anglash talab etiladi. Intellektual nuqson (aqli zaiflik yoki psixik rivojlanishning tormozlanishi) bosh miya po‘stlog'ining organik jarohatlanishi yoki funksional buzilishlari natijasida kelib chiqadi hamda bolaning bilish jarayonlari, emotsional-irodaviy sohasi va ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bilish jarayonlarining o‘ziga xosligi

Intellektual nuqsoni bo‘lgan bolalarda idrok etish jarayoni sekinlashgan, hajmi tor va yetarlicha tahliliy emas. Ular narsa va hodisalarning asosiy belgilari hamda ikkinchi darajali tafsilotlarini ajratishda qiyinchilikka duch kelishadi. Diqqatning barqarorligi past, ko‘chuvchanligi va taqsimlanishi cheklangan. Xotirada axborotni saqlab qolish asosan ko‘rgazmali-emotsional xarakterga ega bo‘lib, mantiqiy xotira sust rivojlangan.

Tafakkur jarayonida yaqqol ko‘rinadigan yetishmovchiliklar mavjud: umumlashtirish, taqqoslash, analiz va sintez qilish ko‘nikmalari sekin va qiyinchilik bilan shakllanadi. Bola mavhum tushunchalarni idrok eta olmaydi, muammoli vaziyatlarda harakat qilish uchun yaqqol-amaliy yoki ko‘rgazmali-amaliy namunalarga muhtoj bo‘ladi. Nutq rivojlanishi ham o‘z navbatida orqada qoladi — lug'at boyligi cheklangan, grammatik qurilishda xatoliklar ko‘p va fonematik idrok sust bo‘ladi.

Emotsional-irodaviy soha va ijtimoiy ko‘nikmalar

Bu toifadagi bolalarda emotsional soha ko‘pincha beqaror va sodda bo‘ladi. Ular o‘z his-tuyg'ularini boshqarishda, irodaviy kuch talab qiladigan topshiriqlarni oxirigacha yetkazishda va qoidalarga bo‘ysunishda qiyinchilik sezi shadilar. Shuning bilan birga, to‘g'ri pedagogik va oilaviy yondashuv mavjud bo‘lganda, ularda mehr-muhabbat, samimiylik, yordam berish va hamkorlik qilish tuyg'ulari jadal rivojlanishi mumkin.

Oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlari va uning strukturasi

Oila intellektual nuqsoni bor bolaning hayotida eng muhim korreksion va ijtimoiylashtiruvchi muhit hisoblanadi. Oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlari (potensiali) deganda, ota-onalarning va boshqa oila a’zolarining bolani har taraflama rivojlantirish, uning nuqsonlarini kompensatsiya qilish va inklyuziv ta’limga tayyorlashga qaratilgan resurslari, bilimlari hamda ruhiy tayyorgarligi tushuniladi.

Ota-onaning psixologik pozitsiyasi va bolani qabul qilish bosqichlari

Intellektual nuqsonli bola tug'ilganda yoki uning rivojlanishidagi og'ishlar aniqlanganda, oila chuqur psixologik krizisni boshidan kechiradi. Psixologiyada ota-onalarning ushbu holatni qabul qilishining 4 ta asosiy bosqichi ajratiladi:

1. Inkor etish: Ota-ona tashxisga ishonmaydi, shifokor va pedagoglar xulosasini rad etadi. Bu bosqichda vaqtni boy berish xavfi yuqori bo‘ladi.

2. G'azab va tushkunlik: "Nega aynan mening bolam?" degan savol atrofida ruhiy tushkunlik, g'azab va taqdirga nisbatan norozilik paydo bo‘ladi.

3. Savdolashish va illyuziya: Ota-onalar turli mo‘jizaviy davolash usullarini qidirishadi, real imkoniyatlardan uzilgan holda yuqori natijalarni kutishadi.

4. Qabul qilish va moslashuv : Ota-ona bolaning real imkoniyatlarini va nuqsonini to‘g'ri anglaydi, uni boricha qabul qiladi va amaliy korreksion ishga kirishadi.

Aynan to‘rtinchi — "Qabul qilish" bosqichiga yetgan oilalarda pedagogik-psixologik imkoniyatlar to‘liq faollashadi. Ota-ona bolani ayblash va uyalish o‘rniga, uning rivojlanishiga ko‘makchi va asosiy hamkorga aylanadi.

Oilada bolani inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaliy yo‘nalishlari

Intellektual nuqsoni bo‘lgan bolani inklyuziv maktabga tayyorlash kompleks va uzoq muddatli jarayon bo‘lib, u oilada bir nechta yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim:

Maishiy va shaxsiy gipiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish

Inklyuziv sinfda bola o‘z-o‘ziga xizmat qila olishi juda muhimdir. Oila uy sharoitida bolaga mustaqil kiyinish, ovqatlanish, shaxsiy gipiyenaga rioya qilish, o‘z buyumlarini yig'ishtirish ko‘nikmalarini sabr-toqat bilan o‘rgatishi kerak. Har bir kichik muvaffaqiyat uchun bolani rag'batlantirish uning ijtimoiy ishonchini oshiradi.

Korreksion-rivojlantiruvchi o‘yinlar va sensomotor mashqlar

Intellektual rivojlanishni rag'batlantirishning eng samarali yo‘li — o‘yin faoliyatidir. Ota-onalar uyda quyidagi mashqlarni muntazam o‘tkazishlari lozim:

— Mayda motorikani rivojlantirish: Plastilin bilan ishlash, munchoqlarni ipga tizish, tugmalarni qadash, rasm chizish. Mayda motorika bosh miya po‘stlog'idagi nutq va intellektual markazlarni faollashtiradi.

— Sensomotorikani shakllantirish: Har xil shakl, rang, hajm va teksturadagi buyumlarni saralash (saralash o‘yinlari), ko‘z bilan ko‘rish va qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirish.

— Diqqat va xotirani mashq qildirish: "Nima yo'qoldi?", "Juftini top", "Ketma-ketlikni eslab qol" kabi sodda va ko‘rgazmali o‘yinlar.

Ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarni va muloqotni rivojlantirish

Inklyuziv ta’limning mazmuni tengdoshlar bilan muloqot qilishdir. Oila bolada jamiyatda o‘zini tutish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun:

— Bolani jamoat joylariga (parklar, bolalar maydonchalari, tadbirlar) olib chiqishi va boshqa bolalar bilan muloqot qilishiga sharoit yaratishi;

— Muloqot va odob qoidalarini (salomlashish, rahmat aytish, navbat kutish, o‘yinchoqni bo‘lishish) amalda ko‘rsatib berishi va takrorlashi lozim.

Oila va ta’lim muassasasi hamkorligi modeli

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati oila va maktab (defektolog, psixolog, inklyuziv sinf o‘qituvchisi) o‘rtasidagi uzviy hamkorlikka bog'liq. Oila bir tomondan ta’lim beruvchi sub’yekt bo‘lsa, ikkinchi tomondan mutaxassislarning doimiy qo‘llab-quvvatlashiga muhtojdir.

Korreksion-pedagogik hamkorlik mexanizmi

Ota-ona maktabgacha ta’lim muassasasi yoki maktab mutaxassislari bilan birgalikda bolaning yakka tartibdagi rivojlanish dasturini tuzishda faol qatnashishi kerak. Uyda beriladigan topshiriqlar va mashg'ulotlar defektolog va psixolog tavsiyalariga mos kelishi lozim. Bu ta’limiy va korreksion ta’sirning uzviyligini ta’minlaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash — bu uzoq va sabr-toqat talab qiladigan, biroq ijtimoiy ahamiyati nihoyatda yuqori bo‘lgan jarayondir. Maqolada o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlari ushbu jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bola uchun oila faqat yashash joyi emas, balki uning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqaruvchi, ruhiy himoya va birinchi ta’lim beruvchi korreksion makondir.

Oilaning imkoniyatlarini maksimal darajada faollashtirish va inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish uchun quyidagi amaliy xulosalarga kelish mumkin:

Tizimli qo‘llab-quvvatlash: birinchidan, ota-onalarning pedagogik va psixologik savodxonligini oshirish bo‘yicha maxsus "Ota-onalar akademiyasi" va qo‘llab-quvvatlash markazlarini keng yo‘lga qo‘yish zarur.

Psixologik ko‘mak: ikkinchidan, ota-onalarga psixologik yordam ko‘rsatish, ulardagi stress va tushkunlikni yengib o‘tishga ko‘maklashish orqali bolani psixologik qabul qilish darajasini oshirish lozim.

Muassasalar integratsiyasi: uchinchidan, oila va umumta’lim maktabining inklyuziv jamoasi o‘rtasida doimiy va ishonchli hamkorlikni ta’minlash, bolani rivojlantirish bo‘yicha yagona pedagogik strategiyaga rioya qilish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, oilada emotsional barqaror, korreksion-rivojlantiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi muhitning yaratilishi intellektual nuqsoni bo‘lgan bolaning inklyuziv sinfga va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvining eng mustahkam kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

2. G'aziyev E.G. Muomala psixologiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

3. Mo‘minova L.R., Shomahmudova R.Sh. Inklyuziv ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

4. Nurkeldiyeva D.A. Maxsus pedagogika va defektologiya asoslari. — Toshkent: Noshir, 2021.
5. Vygotskiy L.S. Sobraniye sochineniy: V 6-ti t. T.5. Osnovi defektologii. — Moskva: Pedagogika, 1983.
6. Mamedov K.K., Shomahmudova R.Sh. Aqli zaif bolalar psixologiyasi va tarbiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
7. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. — Paris: UNESCO, 2009.

Aqli zaif o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning pedagogik asoslari

Shayzoqova Zuxra Abdumanon qizi
Murodova Malika Isamiddinovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning pedagogik va psixologik asoslari, kasbiy qiziqishlarini shakllantirish, mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda mustaqil hayotga tayyorlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, ushbu toifadagi o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda kasbiy ta’limni tashkil etishning samarali shakl va metodlari tahlil qilingan. Kasbga yo‘naltirish jarayonida maxsus pedagog, psixolog, ota-ona va ishlab chiqarish tashkilotlari hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar, kasb-hunarga yo‘naltirish, kasbiy qiziqish, mehnat ta’limi, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy moslashuv, individual yondashuv, mustaqil hayot.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические основы профессиональной ориентации учащихся с интеллектуальными нарушениями, формирования профессиональных интересов, развития трудовых навыков и подготовки к самостоятельной жизни. Также анализируются эффективные формы и методы организации профессионального образования с учетом

индивидуальных способностей, умений и интересов данной категории учащихся. Обосновывается важность сотрудничества между специалистом-педагогом, психологом, родителями и производственными организациями в процессе профессиональной ориентации.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, учащиеся с интеллектуальными нарушениями, профессиональная ориентация, профессиональные интересы, трудовое образование, профессиональная компетентность, социальная адаптация, индивидуальный подход, самостоятельная жизнь.

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological foundations of vocational guidance for students with intellectual disabilities, covering the formation of vocational interests, the development of work skills, and preparation for independent living. It also analyzes effective forms and methods for organizing vocational education, taking into account the individual capabilities, aptitudes, and interests of students in this category. Furthermore, the importance of collaboration among special educators, psychologists, parents, and industrial organizations during the vocational guidance process is substantiated.

Keywords: oligophrenopedagogy (special education for individuals with intellectual disabilities), students with intellectual disabilities, vocational guidance, vocational interest, labor education, professional competence, social adaptation, individual approach, independent living.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda uning kelajakdagi hayotiy faoliyatiga tayyorgarligini ta’minlashdan iborat. Ayniqsa, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish, ularda mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish va jamiyatda munosib o‘rin egallashlariga ko‘maklashish maxsus pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kasb-hunarga yo‘naltirish shaxsning kelajakdagi mehnat faoliyatini ongli ravishda tanlashiga yordam beradigan pedagogik, psixologik va ijtimoiy tadbirlar tizimidir. Mazkur jarayon intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ularda kasbiy tasavvurlar, mustaqil qaror qabul qilish, amaliy faoliyatni rejalashtirish, mehnat topshiriqlarini izchil bajarish va yangi vaziyatlarga moslashish ko‘nikmalarini shakllantirish maxsus pedagogik yordamni talab etadi.

Bunday o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda ularning imkoniyatlarini cheklov sifatida emas, balki rivojlantirilishi mumkin bo‘lgan individual qobiliyat va resurslar nuqtayi nazaridan baholash muhimdir. Har bir bolaning qiziqishi, amaliy harakatlari, psixofiziologik xususiyatlari va o‘zlashtirish sur’ati kasbiy tayyorgarlik mazmunini belgilashda asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy hayotga integratsiyalashuvini ta’minlash davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan nizomlarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish, maxsus pedagogik yordam ko‘rsatish va kasbga yo‘naltirishga ko‘maklashish masalalari belgilangan [1].

Shu nuqtayi nazardan, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning pedagogik asoslarini takomillashtirish, amaliy mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish va kasbiy mustaqilligini rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning pedagogik va psixologik asoslari

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish jarayoni, avvalo, ularning bilish faoliyati va shaxsiy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olishga asoslanadi. Mazkur toifadagi o‘quvchilarda diqqatning barqarorligi, xotira, tafakkur, idrok va nutq faoliyatida o‘ziga xosliklar kuzatilishi mumkin. Bu holat kasbiy

bilimlarni egallash, mehnat harakatlarini o‘zlashtirish va ularni amaliyotda qo‘llash jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi.

Shuning uchun kasbga yo‘naltirish ishlari faqat kasblar haqida ma’lumot berish bilan cheklanmasligi kerak. U o‘quvchilarda mehnatga ijobiy munosabat, o‘z imkoniyatlarini anglash, topshiriqni oxirigacha bajarish, mas’uliyatni his qilish va jamoada ishlash kabi sifatlarni rivojlantirishni ham qamrab olishi lozim.

Kasbiy yo‘naltirishning pedagogik mohiyati o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirish va amaliy mehnat faoliyatiga tayyorlashdan iborat. Bunda ta’lim jarayonining mazmuni o‘quvchining individual xususiyatlariga moslashtirilishi zarur. Masalan, ayrim o‘quvchilar qo‘l mehnati, buyumlarni yig‘ish, saralash va joylashtirishga qiziqish bildirsa, boshqalari tikuvchilik, pazandachilik, bog‘dorchilik yoki hunarmandchilik faoliyatiga moyillik ko‘rsatishi mumkin.

Kasb tanlashda o‘quvchining faqat intellektual imkoniyatlarini emas, balki sensor, motor, kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarini ham hisobga olish muhim. Chunki kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati bir nechta omillarning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Kasbga yo‘naltirish jarayonining psixologik asosini esa kasbiy qiziqish, motivatsiya, o‘ziga ishonch, muvaffaqiyatga intilish va ijtimoiy moslashuv tashkil etadi. O‘quvchida o‘z mehnati natijasini ko‘rish, bajarilgan ish uchun rag‘bat olish va muayyan topshiriqni mustaqil bajarishga erishish hissi shakllanganda uning kasbiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

E. A. Klimovning kasbiy o‘zini o‘zi belgilashga oid qarashlarida shaxsning individual xususiyatlari va kasbiy faoliyat talablari o‘rtasidagi muvofiqlik muhim omil sifatida qaraladi [2]. Ushbu yondashuvni maxsus pedagogika amaliyotida qo‘llashda o‘quvchining qiziqishi, amaliy imkoniyatlari va bajarishi mumkin bo‘lgan mehnat faoliyati o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash zarur.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning asosiy tamoyillari

Kasb-hunarga yo‘naltirish samaradorligi muayyan pedagogik tamoyillarga rioya etilishiga bog‘liq. Ushbu tamoyillar o‘quvchining

shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish, kasbiy tayyorgarlikni bosqichma-bosqich tashkil etish va amaliy faoliyatga yo‘naltirishni nazarda tutadi.

Individual yondashuv tamoyili. Har bir o‘quvchining rivojlanish darajasi, qiziqishi, qobiliyati, sog‘lig‘i va mehnat faoliyatiga tayyorgarligi turlicha bo‘ladi. Shu sababli kasbiy yo‘naltirish jarayonida yagona talab va topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq emas. O‘quvchining imkoniyatiga mos kasbiy faoliyat turi tanlanishi va topshiriqlar murakkabligi bosqichma-bosqich oshirilishi kerak.

Ko‘rgazmalilik tamoyili. Kasbiy bilimlarni shakllantirishda real predmetlar, asbob-uskunalar, rasmlar, videomateriallar va amaliy namoyishlardan foydalanish muhimdir. Masalan, tikuvchilik kasbiga qiziqqan o‘quvchiga tikuv mashinasi qismlari, matolar, iplar va tikuvchilik jarayoni bevosita ko‘rsatib beriladi. Bu bilimlarni aniq tasavvur qilish va amaliy harakatlarni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Amaliy faoliyatga yo‘naltirish tamoyili. Kasbiy tayyorgarlikda nazariy ma’lumotlardan ko‘ra amaliy mashg‘ulotlarga ustuvorlik berilishi lozim. O‘quvchi kasbga oid harakatlarni mustaqil bajarish, mehnat qurollaridan to‘g‘ri foydalanish, ish joyini tashkil etish va mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilishni o‘rganishi zarur.

Izchillik va uzluksizlik tamoyili. Kasbga yo‘naltirish ishlari bir martalik tadbir sifatida emas, balki ta’limning barcha bosqichlarida davom etadigan tizimli jarayon sifatida tashkil etilishi kerak. Dastlab kasblar haqida boshlang‘ich tasavvurlar shakllantiriladi, keyinchalik kasbiy qiziqishlar aniqlanadi va amaliy mehnat ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Ijtimoiy hamkorlik tamoyili. Kasbga yo‘naltirish jarayonida maxsus pedagog, psixolog, ota-onalar, kasbiy ta’lim tashkilotlari va ish beruvchilar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bunday hamkorlik o‘quvchining ta’lim muassasasida egallagan ko‘nikmalarini real hayotiy faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning samarali shakl va metodlari

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda turli pedagogik metodlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, **kasbiy ma’rifat metodidan** foydalanish orqali o‘quvchilarga turli kasblar, ularning mazmuni, mehnat qurollari va faoliyat xususiyatlari haqida tushunchalar beriladi. Bunda kasblar haqida suhbatlar, videolavhalar, kasb egalari bilan uchrashuvlar va kasbiy ko‘rgazmalar tashkil etilishi mumkin. Ma’lumotlar sodda, tushunarli va ko‘rgazmali shaklda taqdim etilishi lozim.

Ikkinchidan, **kasbiy diagnostika metodlari** orqali o‘quvchining qiziqishlari, amaliy qobiliyatlari, mehnat faoliyatiga munosabati va individual imkoniyatlari aniqlanadi. Kuzatish, suhbat, amaliy topshiriqlar, faoliyat natijalarini tahlil qilish va pedagogik monitoring ushbu jarayonda muhim vositalar hisoblanadi. Bunda diagnostika natijalarini o‘quvchining kelajakdagi imkoniyatlarini cheklovchi qat’iy xulosa sifatida emas, balki pedagogik yordamni rejalashtirish vositasi sifatida qo‘llash zarur.

Uchinchidan, **kasbiy sinov metodidan** foydalanish o‘quvchiga turli kasbiy faoliyat turlarini amalda bajarib ko‘rish imkonini beradi. Masalan, tikuvchilik, yog‘ochga ishlov berish, pazandachilik, gulchilik, bog‘dorchilik, hunarmandchilik va maishiy xizmat ko‘rsatish yo‘nalishlarida sodda topshiriqlar tashkil etiladi. O‘quvchining topshiriqni bajarish jarayoni, qiziqishi, mustaqilligi va natijasi kuzatib boriladi.

To‘rtinchidan, **loyihaviy va o‘yin texnologiyalaridan** foydalanish kasbiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Masalan, “Mening kelajakdagi kasbim”, “Kasblar shaharchasi”, “Mahorat ustaxonasi” kabi kichik loyihalar orqali o‘quvchilar muayyan kasbga oid amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Bu jarayonda ularda muloqot, hamkorlik, mas’uliyat va ijodiy faollik rivojlanadi.

Beshinchidan, **muammoli-amaliy topshiriqlar metodi** o‘quvchilarda mehnat jarayonida uchraydigan sodda muammolarni hal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Masalan, ish qurollarini to‘g‘ri tanlash, buyumlarni belgilangan tartibda joylashtirish, ish joyini tayyorlash va bajarilgan ish sifatini tekshirish kabi vazifalar beriladi.

Kasb-hunarga yo‘naltirishda mehnat xavfsizligi qoidalarini o‘rgatish ham alohida ahamiyatga ega. O‘quvchilar asbob-uskunalardan foydalanish, ish joyida tartibni saqlash, xavfli

vaziyatlarni anglash va zarur hollarda pedagogdan yordam so‘rash ko‘nikmalarini egallashlari kerak.

Ota-onalar bolaning kundalik hayotdagi qiziqishlari, mustaqil bajaradigan ishlari va amaliy imkoniyatlarini yaxshi biladilar. Shu sababli ular bilan muntazam suhbatlar, maslahatlar va amaliy seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiq. Ota-onalarga bolaga uy sharoitida oddiy maishiy vazifalarni bajarish, o‘ziga xizmat ko‘rsatish, buyumlarni tartibga keltirish va oilaviy mehnat faoliyatida ishtirok etish imkoniyatini yaratish tavsiya etiladi.

Kasbiy ta’lim tashkilotlari bilan hamkorlik o‘quvchilarning kasb-hunar ustaxonalari va amaliy mashg‘ulotlar bilan tanishishiga yordam beradi. Ish beruvchilar bilan hamkorlik esa kelajakda mehnat faoliyatiga moslashish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunda ish joyining xavfsizligi, bajariladigan vazifalarning o‘quvchi imkoniyatlariga mosligi, zarur moslashtirishlar va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari oldindan ko‘zda tutilishi zarur.

Kasbiy tayyorgarlikning asosiy natijasi faqat muayyan hunarni o‘rganish bilan belgilanmaydi. O‘quvchining mustaqil hayot kechirish, o‘ziga xizmat ko‘rsatish, muloqot qilish, jamoada faoliyat yuritish va jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatlari ham muhim mezon hisoblanadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish ularning ijtimoiy moslashuvi, mehnat faoliyatiga tayyorgarligi va mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan muhim pedagogik jarayondir. Mazkur jarayonning samaradorligi individual yondashuv, amaliy faoliyatga yo‘naltirish, kasbiy qiziqishlarni rivojlantirish va uzluksiz pedagogik qo‘llab-quvvatlashga bog‘liq.

Olib borilgan nazariy tahlili asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Maxsus ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va qiziqishlarini aniqlashga qaratilgan kasbiy diagnostika tizimini takomillashtirish.

2. Kasb-hunarga yo‘naltirish mashg‘ulotlarida amaliy topshiriqlar, kasbiy sinovlar va ko‘rgazmali vositalardan keng foydalanish.

3. O‘quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda tikuvchilik, pazandachilik, bog‘dorchilik, hunarmandchilik va boshqa amaliy kasb yo‘nalishlarini o‘rgatish.

4. Maxsus pedagog, psixolog, ota-ona va kasbiy ta’lim tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

5. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida o‘ziga xizmat ko‘rsatish, mehnat intizomi, xavfsizlik qoidalari va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

6. O‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik natijalarini muntazam monitoring qilish va individual rivojlanish dasturlarini takomillashtirib borish.

Demak, kasb-hunarga yo‘naltirish jarayonini o‘quvchining individual imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etish, uning amaliy qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirish orqali intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan yoshlarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.

2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. — Ростов н/Д: Феникс, 1996. — 264 с.

3. Выготский Л. С. Основы дефектологии. — СПб.: Лань, 2003.

4. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника. — М.: Просвещение, 1977.

5. Малофеев Н. Н. Специальное образование в меняющемся мире. — М.: Просвещение, 2010.

6. Назарова Н. М. Специальная педагогика. — М.: Академия, 2000.

7. Ziyovutdinova A. Sh. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan (aqli zaif) o‘smirlarni kasb-hunarga yo‘naltirish va mustaqil hayotga integratsiyalash tizimini takomillashtirish // Modern Education and Development. — 2026. — Vol. 59, № 2.

8. Raxmatullayeva D. O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning pedagogik asoslari // Maktabgacha va maktab ta’limi. — DOI: 10.5281/zenodo.17458001.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini oshirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari

Toshbekova Manzura Ibragimovna
Siddiqova Yulduz Xolboyevna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan (aqli zaif, psixik rivojlanishi orqada qolgan) bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish va ularda o‘quv motivatsiyasini shakllantirish hamda oshirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari atroflicha tadqiq etiladi. Maqolada aqliy nuqsoni bor o‘quvchilarning motivatsion-irodaviy sohasidagi o‘ziga xos xususiyatlar, ta’lim jarayoniga o‘yin texnologiyalari, gamifikatsiya, rag'batlantirish va kompensator mexanizmlarni joriy etish usullari yoritilgan. Shuningdek, maxsus va inklyuziv ta’lim sharoitida individual-differensial yondashuv hamda oila-maktab hamkorligining amaliy samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: aqliy rivojlanishda nuqson, o‘quv motivatsiyasi, maxsus pedagogika, defektologiya, korreksion ta’lim, gamifikatsiya, bilish faoliyati, emotsional rag'batlantirish.

Аннотация: В данной научной статье подробно исследуются психолого-педагогические механизмы активизации познавательной деятельности и формирования учебной мотивации у детей с интеллектуальными нарушениями (умственной отсталостью, задержкой психического развития). В работе освещены особенности мотивационно-волевой сферы учащихся с нарушением интеллекта, методы внедрения

игровых технологий, геймификации, эмоционального стимулирования и компенсаторных механизмов в образовательный процесс. Обоснована практическая эффективность индивидуально-дифференцированного подхода и сотрудничества семьи и школы в условиях специального и инклюзивного образования.

Ключевые слова: нарушение интеллекта, учебная мотивация, специальная педагогика, дефектология, коррекционное обучение, геймификация, познавательная деятельность, эмоциональное стимулирование.

Abstract: This scientific article thoroughly examines the psychological and pedagogical mechanisms of activating cognitive activity and shaping learning motivation in children with intellectual disabilities (mental retardation, delayed mental development). The paper highlights the characteristics of the motivational-volitional sphere of students with intellectual impairment, methods of integrating game technologies, gamification, emotional encouragement, and compensatory mechanisms into the educational process. The practical effectiveness of an individual-differentiated approach and family-school cooperation in special and inclusive educational settings is substantiated.

Keywords: intellectual disability, learning motivation, special education, defectology, correctional teaching, gamification, cognitive activity, emotional encouragement.

KIRISH

Zamonaviy maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limning eng muhim hamda murakkab muammolaridan biri — bu alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan, xususan, aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasini shakllantirishdir. Aqliy rivojlanish nuqsoni (aqli zaiflik va psixik rivojlanishning tormozlanishi) bo‘lgan bolalar bilish faoliyatining o‘ziga xosligi, diqqat va xotira jarayonlarining sekinlashganligi hamda emotsional-irodaviy sohaning yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ajralib turadi. Bu omillar ularning o‘quv topshiriqlarini bajarishga nisbatan

befarqligi, tez toliqishi va o‘quv faoliyatiga nisbatan sust motivatsiya namoyon etishiga olib keladi.

O‘quv motivatsiyasi har qanday ta’lim tizimining harakatlantiruvchi kuchidir. Me’yorda rivojlanayotgan bolada o‘quv motivatsiyasi tabiiy bilish ehtiyojlari va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllansa, aqliy nuqsoni bo‘lgan bolada bu jarayon o‘z-o‘zidan kechmaydi. Unda bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoj yetarlicha rivojlanmagan, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashga bo‘lgan intilish sust bo‘ladi. Shu sababli, korreksion pedagogika oldida turgan asosiy vazifalardan biri — maxsus pedagogik-psixologik usullar va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalangan holda bolalarning ichki va tashqi motivatsiyasini uyg'otish va barqarorlashtirishdan iboratdir.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g'risida"gi Qonunda har bir bolaning individual imkoniyatlariga mos ravishda ta’lim olib borish, inklyuziv ta’lim muhitini rivojlantirish va maxsus ta’lim sifati hamda samaradorligini oshirish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini shakllantirishning ilmiy-amaliy mexanizmlarini chuqur tadqiq etishni talab etadi.

Aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalarda motivatsion sohaning psixologik xususiyatlari

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning motivatsion sohasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ularning o‘quv motivatsiyasi o‘ziga xos tizimli tuzilishga va muayyan cheklovlarga ega. Mashhur defektolog va psixolog L.S. Vygotskiy ta’kidlaganidek, aqliy nuqson faqatgina bilish jarayonlarining buzilishi bilan cheklanmaydi, balki bolaning emotsional-irodaviy va shaxsiyat sohalariga ham chuqur ta’sir ko‘rsatadi.

Motivatsiyadagi asosiy kamchiliklar va to‘siqlar

Maxsus pedagogik kuzatuvlar aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasining shakllanishiga to‘sqinlik qiluvchi bir qator asosiy omillarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi:

1. Bilish pasayishi: Bilish jarayonidagi ehtiyojning sustligi — bola yangi narsalarni o‘rganishga nisbatan passiv pozitsiyada bo‘ladi.

Ularda "Bu nima?", "Nega bunday?" degan tabiatan beriladigan bilish savollari juda kam uchraydi.

2. Irodaviy kuchsizlik: Topshiriqni bajarishda qiyinchilikka duch kelganda bola uni darhol to‘xtatadi va boshlagan ishini oxiriga yetkazish uchun irodaviy kuch sarflamaydi.

3. Muvaffaqiyatsizlik komplekslari: Muvaffaqiyatsizlikka tez-tez uchrash natijasida bolalarda salbiy tajriba toplanadi, bu esa ularda "men baribir bajara olmayman" degan psixologik to‘siq (o‘ziga ishonchsizlik)ni shakllantiradi.

4. Situativ va tashqi motivatsiyaning ustunligi: Bolalar ko‘pincha darsning mazmuniga emas, balki uning tashqi emotsional tomonlariga (chiroyli o‘yinchoq, yorqin rasm, o‘qituvchining maqtovi) e’tibor qaratishadi.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini oshirish bir martalik harakat emas, balki uzluksiz, bosqichma-bosqich va korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim jarayonidir. Quyida amaliyotda yuqori samaradorlik ko‘rsatgan pedagogik mexanizmlar bayon etiladi:

Aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun o‘yin yetakchi faoliyat turidan o‘quv faoliyatiga o‘tishdagi ko‘prik vazifasini o‘taydi. Gamifikatsiya — ta’lim jarayoniga o‘yin elementlarini (ballar, darajalar, mukofotlar, sarguzashtli ssenariylar) kiritish demakdir. O‘yin orqali berilgan topshiriq bolada zo‘riqish hosil qilmaydi, balki quvonch va qiziqish uyg'otadi. Masalan, sodda matematik amallarni "Sehrli o‘rmonga yo‘l" yoki "Do‘konga xarid" o‘yinlari shaklida tashkil etish bolaning bilish diqqatini keskin oshiradi.

Aqliy nuqsonli bolalarga topshiriqlar ularning amaldagi va yaqin rivojlanish zonasini hisobga olgan holda tanlanishi lozim. Har bir bola uchun uning imkoniyatiga mos bo‘lgan "kichik muvaffaqiyat vaziyati" yaratilishi kerak. Bola topshiriqni mustaqil bajara olganini va o‘qituvchining maqtoviga sazovor bo‘lganini his qilsa, unda keyingi topshiriqni bajarishga nisbatan motivatsiya hosil bo‘ladi.

O‘quv motivatsiyasini shakllantirish faqat maktab devorlari ichida cheklanib qolmaydi. Oila — bolaning ruhiy xotirjamligi va motivatsion zaminining poydevoridir. Ota-onaning bolaga bo‘lgan

munosabati, uning o‘quv faoliyatidagi kichik yutuqlarini e’tirof etishi bolada maktabga va bilim olishga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptiradi.

Afsuski, ko‘pgina oilalarda aqliy nuqsoni bor boladan me’yorda rivojlanayotgan bolalar kabi yuqori akademik natijalarni talab qilish yoki aksincha, bolaning imkoniyatlariga ishonmasdan uni mutlaqo o‘qishdan chetlashtirish holatlari uchraydi. Ikkala holat ham o‘quv motivatsiyasining butunlay so'nishiga olib keladi. Shu sababli pedagoglar va defektologlar ota-onalar bilan uzviy hamkorlikda ishlashlari, uyda ham o‘quv va maishiy motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratishlari shart.

Pedagog va ota-onalar uchun motivatsion amaliy tavsiyalar

1. Dars jarayonini kichik, tushunarli va mantiqiy qismlarga bo‘ling (taym-menedjment va vizual jadval).

2. Har bir bajarilgan vazifa uchun bolani zudlik bilan emotsional va og'zaki rag'batlantiring.

3. Xatolarga nisbatan jazo yoki salbiy baho ishlatmang; xatoni amaliy ko‘rgazmali usulda birgalikda tuzating.

4. Dars materialini bolaning kundalik maishiy hayoti bilan bog'lang (amaliy hayotiy foydalilik tamoyili).

5. Bolaning individual rivojlanish dinamikasini baholang — uni boshqa o‘quvchilar bilan aslo solishtirmang.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

O‘tkazilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini oshirish — kompleks, shaxsga yo‘naltirilgan va korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvni talab qiladigan ko‘p qirrali jarayondir. Aqliy nuqsoni bor bolalarda bilish faoliyatining pasayganligi o‘quv motivatsiyasini shakllantirish imkonsiz degani emas, balki maxsus ta’limiy mexanizmlarni to‘g'ri tanlash zarurligini anglatadi.

O‘quv motivatsiyasining samaradorligini ta’minlash uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Ta’limni o‘yinlashtirish: ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalari, gamifikatsiya va zamonaviy multimediali vositalardan

keng foydalanish bilish diqqatini barqarorlashtiradi va o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

2. Muvaffaqiyat vaziyati: har bir o‘quvchi uchun uning imkoniyat darajasiga mos keladigan muvaffaqiyat vaziyatlarini muntazam yaratish va kichik natijalarni ham e’tirof etish salbiy psixologik to‘siqlarni yo‘qotadi.

3. Maktab va oila uzviyligi: maktab va oila o‘rtasida yagona pedagogik-psixologik strategiyani yo‘lga qo‘yish bolada o‘ziga bo‘lgan ishonch va barqaror motivatsiyani shakllantirishning eng samarali kafolatidir.

Xulosa qilib aytganda, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini tizimli ravishda oshirish ularning nafaqat ta’limiy ko‘nikmalarni egallashiga, balki jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishiga va kelajakda mustaqil hayot kechirishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

2. Vygotskiy L.S. Sobraniye sochineniy: V 6-ti t. T.5. Osnovi defektologii. — Moskva: Pedagogika, 1983.

3. Mo‘minova L.R., Shomahmudova R.Sh. Maxsus pedagogika va defektologiya asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

4. Nurkeldiyeva D.A. Aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’lim-tarbiyasi metodikasi. — Toshkent: Noshir, 2021.

5. Pevzner M.S. Deti-oligofreni. — Moskva: Prosveshcheniye, 1979.

6. G‘oziyev E.G. O‘quv faoliyati va motivatsiya psixologiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2016.

Aqli zaif bolalar shaxsining shakllanishida irsiy va ijtimoiy omillarning ta’siri

Abdug‘afforova Elmira G‘ayrat qizi

Annotatsiya: Maqolada intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar shaxsining shakllanishiga ta’sir etuvchi irsiy-biologik hamda ijtimoiy-psixologik omillar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Genetik xususiyatlar, prenatal, perinatal va postnatal davrdagi biologik xavf omillari, oilaviy tarbiya, ta’lim muhiti, tengdoshlar bilan munosabat va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning bolaning bilish faoliyati, emotsional-irodaviy sohasi, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishi hamda ijtimoiy moslashuviga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, shaxs rivojlanishida biologik imkoniyatlar va ijtimoiy sharoitlarning o‘zaro ta’siri, erta aralashuv, individual yondashuv va inklyuziv ta’limning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: intellektual rivojlanishida nuqson, irsiyat, ijtimoiy muhit, shaxs shakllanishi, oligofrenopedagogika, oilaviy tarbiya, ijtimoiy adaptatsiya, inklyuziv ta’lim, erta aralashuv.

Аннотация: В статье научно и теоретически анализируются наследственно-биологические и социально-психологические факторы, влияющие на формирование личности детей с умственной отсталостью. Подчеркивается влияние генетических характеристик, биологических факторов риска в пренатальном, перинатальном и постнатальном периодах, семейного воспитания, образовательной среды, отношений со сверстниками и социальных связей в обществе на познавательную деятельность ребенка, эмоционально-волевую сферу, самообслуживание и социальную адаптацию. Также обосновывается взаимодействие биологических способностей и социальных условий в развитии личности, важность раннего вмешательства, индивидуального подхода и инклюзивного образования.

Ключевые слова: умственная отсталость, наследственность, социальная среда, формирование личности, олигофренопедагогика, семейное воспитание, социальная адаптация, инклюзивное образование, раннее вмешательство.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the hereditary-biological and socio-psychological factors that influence the personality development of children with intellectual disabilities. It examines how genetic characteristics, biological risk

factors during the prenatal, perinatal, and postnatal periods, family upbringing, the educational environment, peer relationships, and broader social interactions affect a child’s cognitive activity, emotional-volitional sphere, self-care abilities, and social adaptation. Furthermore, the article discusses the interplay between biological potential and social conditions in personality development, while highlighting the significance of early intervention, individualized approaches, and inclusive education.

Keywords: intellectual disability, heredity, social environment, personality formation, oligophrenopedagogy (special education for children with intellectual disabilities), family upbringing, social adaptation, inclusive education, early intervention.

Kirish

Shaxsning shakllanishi murakkab, ko‘p omilli va uzluksiz jarayon bo‘lib, unda biologik imkoniyatlar, ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya hamda bolaning individual faolligi o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mazkur jarayonning o‘ziga xosligi bilish faoliyati, nutq, emotsional-irodaviy boshqaruv va adaptiv ko‘nikmalarning rivojlanish sur’ati hamda namoyon bo‘lish shakllarida kuzatiladi. Biroq rivojlanishdagi cheklanishlar bolaning shaxsiy salohiyati, qiziqishlari va jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatlarini to‘liq belgilab bermaydi.

Zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyada intellektual rivojlanishdagi qiyinchiliklar faqat irsiy yoki faqat ijtimoiy sabablar bilan izohlanmaydi. Ularning kelib chiqishi va rivojlanish dinamikasida genetik, biologik, tibbiy, psixologik hamda ijtimoiy omillar turlicha nisbatda ishtirok etadi. Leonard va hammualliflar tomonidan o‘tkazilgan tizimli sharhda bolalar va o‘smirlardagi intellektual rivojlanish buzilishlari bilan bog‘liq omillar demografik, antenatal-perinatal, onaning jismoniy va ruhiy salomatligi, atrof-muhit hamda genetik-biologik yo‘nalishlar bo‘yicha guruhlangan [1]. Bu holat muammoni kompleks yondashuv asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Irsiy-biologik omillarning shaxs rivojlanishiga ta’siri

Irsiyat — ota-onadan avlodga genetik axborotning o‘tishi bilan bog‘liq biologik mexanizm bo‘lib, organizmning tuzilishi, ayrim fiziologik xususiyatlari va rivojlanish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Intellektual rivojlanishdagi nuqsonlarning ayrim shakllari xromosoma o‘zgarishlari, gen mutatsiyalari yoki irsiy almashinuv kasalliklari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, Daun sindromi 21-xromosomaning qo‘shimcha nusxasi bilan, ayrim boshqa sindromlar esa muayyan genetik o‘zgarishlar bilan izohlanadi [2]. Shu bilan birga, intellektual rivojlanishdagi qiyinchiliklarning hammasini irsiy omil bilan bog‘lash to‘g‘ri emas; ayrim holatlarda aniq etiologik sabab aniqlanmasligi ham mumkin.

Biologik omillarni shartli ravishda prenatal, perinatal va postnatal davrlarga ajratish mumkin. Prenatal davrda homilaning rivojlanishiga onaning ayrim yuqumli kasalliklari, nazorat qilinmagan surunkali kasalliklar, zararli kimyoviy moddalar, alkogol ta’siri, oziqlanishdagi jiddiy yetishmovchiliklar va boshqa noqulay holatlar salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli mavjud. Perinatal davrda muddatidan oldin tug‘ilish, tug‘ruq asoratlari yoki miya to‘qimalariga kislorod yetkazilishining keskin buzilishi kabi holatlar xavf omili bo‘lishi mumkin. Postnatal davrda esa markaziy asab tizimiga ta’sir qiluvchi og‘ir infeksiyalar, bosh miya jarohatlari, zaharli moddalar ta’siri va uzoq davom etgan og‘ir oziqlanish yetishmovchiligi rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sir etishi mumkin [3].

Irsiy-biologik omillar bolaning bilish jarayonlari va psixik rivojlanish xususiyatlariga ta’sir qilishi mumkin. Jumladan, diqqatni jamlash va taqsimlash, eslab qolish, nutqni egallash, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, muammoni hal qilish hamda yangi vaziyatga moslashishda individual qiyinchiliklar kuzatiladi. Biroq ushbu xususiyatlar har bir bolada bir xil namoyon bo‘lmaydi. Intellektual rivojlanish darajasi, qo‘shimcha sensor yoki harakat buzilishlari, sog‘liq holati, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va ta’lim tajribasi bolaning rivojlanish profilini belgilovchi omillar hisoblanadi.

Shu o‘rinda irsiyatni bolaning kelajakdagi shaxsiyati va imkoniyatlarini qat’iy belgilovchi omil sifatida talqin etmaslik lozim. Genetik yoki biologik xususiyatlar rivojlanishning muayyan shart-

sharoitlarini yuzaga keltiradi, ammo ta’lim, tarbiya, reabilitatsiya va ijtimoiy tajriba orqali ko‘plab funksional ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Demak, biologik omillarni bilish pedagogik ta’sirni cheklash uchun emas, balki bolaning ehtiyojlariga mos yordamni rejalashtirish uchun zarur.

Ijtimoiy omillarning bola shaxsi shakllanishidagi o‘rni

Ijtimoiy muhit bolaning shaxs sifatida shakllanishi, xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtirishi, muloqotga kirishishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bola uchun oila, maktabgacha ta’lim tashkiloti, maktab, tengdoshlar guruhi va mahalla asosiy ijtimoiylashuv institutlari hisoblanadi. Ushbu muhitlarda bolaning qabul qilinishi, fikr bildirishiga imkon berilishi, mustaqil harakatlari rag‘batlantirilishi va individual ehtiyojlari inobatga olinishi uning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi.

Oila bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhitdir. Ota-onaning mehr-muhabbati, hissiy qo‘llab-quvvatlashi, izchil talabchanligi va bolaning imkoniyatlariga mos mustaqillik berishi o‘ziga ishonch, xavfsizlik hissi va ijobiy o‘z-o‘zini baholashni rivojlantiradi. Aksincha, bolani doimiy ravishda kamsitish, boshqa bolalar bilan salbiy taqqoslash, uning o‘rniga barcha ishlarni bajarish yoki rivojlanish imkoniyatlariga ishonmaslik tashabbuskorlik va mustaqillikning cheklanishiga olib kelishi mumkin.

Oilaviy tarbiyada haddan tashqari himoyachilik ham, e’tiborsizlik ham salbiy oqibatlarga sabab bo‘lishi mumkin. Haddan tashqari himoyalash bolaning o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, tanlov qilish va oddiy maishiy vazifalarni bajarish tajribasini kamaytiradi. E’tiborsizlik esa hissiy xavfsizlik, nutqiy muloqot va ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli ota-onalar bolaga bajarishi mumkin bo‘lgan vazifalarni mustaqil bajarish imkonini berishi, zarur joyda ko‘rsatma va yordamni bosqichma-bosqich taqdim etishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim muhiti bolaning bilish faoliyati bilan bir qatorda ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Maxsus pedagog, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislarning hamkorligi ta’lim

mazmunini bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirish imkonini beradi. Ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar, takrorlash, kichik bosqichlarga ajratilgan topshiriqlar, ijobiy rag‘batlantirish va kundalik hayot bilan bog‘langan mashg‘ulotlar o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi. Ta’lim jarayonida faqat akademik natijaga emas, balki muloqot, o‘z-o‘ziga xizmat, xavfsiz xulq-atvor va jamoada hamkorlik qilish ko‘nikmalariga ham e’tibor qaratish lozim.

Tengdoshlar bilan munosabatlar bolaning o‘zini guruh a’zosi sifatida his qilishi, navbat kutish, kelishish, yordam so‘rash va boshqalarga yordam berish kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Buning uchun sinfda hurmat, hamkorlik va o‘zaro yordam qadriyatlariga asoslangan muhit yaratilishi zarur. Masxara qilish, ajratib qo‘yish yoki bolaning imkoniyatlarini past baholash uning ijtimoiy faolligini susaytirishi mumkin. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va UNICEFning rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar haqidagi global hisobotida ham stigma, kamsitish, zo‘ravonlik, xizmatlardan foydalanishdagi to‘siqlar va institutsional ajratish bolalar rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi muammolar sifatida qayd etilgan [4].

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ham rivojlanish imkoniyatlariga ta’sir qiladi. Oilaning daromadi, ota-onaning ta’lim darajasi, tibbiy va reabilitatsiya xizmatlaridan foydalanish imkoniyati, yashash joyidagi infratuzilma hamda axborot resurslari bolaning rivojlantiruvchi tajribasini kengaytirishi yoki cheklashi mumkin. Biroq moddiy imkoniyatning cheklanganligi bolaning rivojlanishi muqarrar ravishda sust bo‘ladi degani emas. Mahalla, ta’lim tashkiloti, tibbiyot va ijtimoiy xizmatlar hamkorligi orqali qo‘llab-quvvatlovchi muhitni kuchaytirish mumkin.

Irsiy va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri

Bola shaxsining shakllanishini tushuntirishda irsiy va ijtimoiy omillarni bir-biridan ajratib ko‘rish ilmiy jihatdan yetarli emas. Biologik xususiyatlar bolaning ayrim faoliyat turlarini o‘zlashtirish sur’ati va usullariga ta’sir etsa, ijtimoiy muhit ushbu imkoniyatlarning qay darajada ro‘yobga chiqishiga sharoit yaratadi. Masalan, nutqiy rivojlanishda qiyinchilikka ega bola bilan oilada muntazam suhbatlashish, rasmlar asosida hikoya tuzish, kundalik vaziyatlarda

so‘z va imo-ishoralardan foydalanish uning kommunikativ tajribasini kengaytiradi. Aksincha, bola bilan muloqotning kamligi mavjud qiyinchiliklarni yanada kuchaytirishi mumkin.

Biologik, ijtimoiy-demografik va atrof-muhit omillari ko‘pincha birgalikda uchrashini, xavf omillarini kompleks baholash zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun bolaning rivojlanishini baholashda faqat tashxis yoki intellektual ko‘rsatkichlarga tayanish yetarli emas. Uning kundalik hayotdagi moslashuvchan xulqi, kommunikativ imkoniyatlari, amaliy ko‘nikmalari, qiziqishlari, emotsional holati va oilaviy sharoiti ham o‘rganilishi lozim.

Shaxs rivojlanishining muhim ko‘rsatkichlaridan biri adaptiv xulq-atvordir. U konseptual ko‘nikmalarni (til, savodxonlik, vaqt va son tushunchalari), ijtimoiy ko‘nikmalarni (muloqot, munosabat o‘rnatish, qoidalarga rioya qilish) hamda amaliy ko‘nikmalarni (kiyinish, ovqatlanish, gigiyena, xavfsizlik va kundalik vazifalar) qamrab oladi. Shu sababli pedagogik ish bolaning faqat bilim hajmini oshirishga emas, balki real hayotda mustaqil va faol ishtirok etishiga yo‘naltirilishi kerak.

Erta aniqlash va erta aralashuv biologik xavf yoki rivojlanishdagi kechikishlar mavjud bo‘lgan holatlarda alohida ahamiyatga ega. Mutaxassislar tomonidan bolaning rivojlanishini muntazam kuzatish, oilaga maslahat berish, zarur tibbiy-pedagogik yordamni tashkil etish va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni erta boshlash bolaning mavjud salohiyatidan samarali foydalanishga yordam beradi Bunda har bir bolaning rivojlanish sur’ati individual ekanligi e’tiborga olinishi shart.

Pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashning ustuvor yo‘nalishlari

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

Birinchidan, bolaning rivojlanish xususiyatlarini kompleks baholash. Tibbiy ma’lumotlar, psixologik-pedagogik kuzatuv, adaptiv ko‘nikmalar va oilaviy sharoit birgalikda tahlil qilinishi zarur.

Ikkinchidan, individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish. Maqsadlar bolaning real imkoniyatlariga mos, aniq, bosqichma-bosqich

va kundalik hayotda qo‘llash mumkin bo‘lgan ko‘nikmalarga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Uchinchidan, oilani pedagogik jarayonning faol hamkoriga aylantirish. Ota-onalarga muloqot, xulq-atvorni ijobiy boshqarish, mustaqillikni rag‘batlantirish va uy sharoitida rivojlantiruvchi mashqlarni tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar berilishi lozim.

To‘rtinchidan, ijtimoiy-emotsional rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash. Hissiyotlarni tanish va ifodalash, o‘zini boshqarish, yordam so‘rash, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish kabi ko‘nikmalar muntazam mashq qildirilishi kerak.

Beshinchidan, inklyuziv va to‘siqsiz muhitni shakllantirish. Ta’lim tashkilotida kamsitishning oldini olish, tengdoshlar hamkorligini rivojlantirish va bolaning faol ishtiroki uchun mos sharoit yaratish muhimdir.

Oltinchidan, mutaxassislararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. O‘qituvchi, maxsus pedagog, psixolog, logoped, tibbiyot xodimi va ota-onalar bolaning rivojlanish maqsadlari bo‘yicha o‘zaro kelishilgan faoliyat olib borishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonunida nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim olishi, ijtimoiy faolligini rivojlantirish va jamiyat hayotida ishtirok etishi uchun sharoit yaratish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlari sifatida belgilangan [5]. Mazkur yondashuv maxsus pedagogik yordamni faqat bolaning individual qiyinchiliklarini bartaraf etish bilan cheklamasdan, balki uning huquqlari, qadr-qimmati va teng imkoniyatlarini ta’minlash bilan bog‘lash zarurligini anglatadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar shaxsining shakllanishi irsiy-biologik va ijtimoiy-psixologik omillarning murakkab o‘zaro ta’siri natijasida kechadi. Genetik xususiyatlar, homiladorlik va tug‘ruq davridagi ayrim holatlar, shuningdek, tug‘ilgandan keyingi biologik ta’sirlar bolaning rivojlanish profiliga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bu omillar bolaning shaxsiy salohiyati va kelajakdagi ijtimoiy ishtirokini to‘liq belgilab bermaydi.

Oila, ta’lim muassasasi, tengdoshlar va keng ijtimoiy muhit bolaning o‘ziga ishonchi, muloqot ko‘nikmalari, mustaqilligi, ijtimoiy xulqi va adaptiv imkoniyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Mehrga asoslangan, izchil va bolaning ehtiyojlariga mos tarbiya, sifatli maxsus pedagogik yordam, erta aralashuv hamda inklyuziv muhit mavjud qobiliyatlarni ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Shunday qilib, samarali pedagogik yondashuv bolaning nuqsoniga emas, uning imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish istiqbollariga yo‘naltirilishi lozim. Har bir bolaning shaxs sifatida qadr-qimmatini tan olish, mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy hayotga jalb etish maxsus ta’limning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy L.S. Defektologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

2. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

3. Mamedov K., Qodirov A. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2008.

5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – URL: https://lex.uz/docs/5694817 (murojaat sanasi: 11.11.2026).

6. World Health Organization. Early Childhood Development and Disability: A Discussion Paper. – Geneva: WHO, 2012.

7. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th ed., Text Revision (DSM-5-TR). – Washington, DC: APA Publishing, 2022.

Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan foydalanish

Shokirova Dilfuza Ochilovna
Azimova Ma’mura Maratovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol ta’lim metodlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari, ularning intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalarning bilish faoliyati, kommunikativ kompetensiyalari, ijtimoiy moslashuvi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maxsus ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan hamkorlikda o‘qitish, didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyatlar yaratish, vizual modellashtirish, aqliy hujum, rolli o‘yinlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Interfaol metodlarni tanlashda o‘quvchilarning individual psixofiziologik xususiyatlari, bilish imkoniyatlari, rivojlanish darajasi va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olish zarurligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: oligofrenopedagogika, interfaol metodlar, maxsus ta’lim, intellektual rivojlanishida buzilish, korreksion-rivojlantiruvchi ta’lim, individual yondashuv, bilish faoliyati, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования интерактивных методов обучения в олигофренопедагогической деятельности, их значение для развития познавательной деятельности, коммуникативных компетенций, социальной адаптации и навыков самостоятельного мышления у детей с нарушениями интеллектуального развития. Также с педагогической точки зрения анализируются возможности использования кооперативного обучения, дидактических игр, решения проблем, визуального моделирования, мозгового штурма, ролевых игр и информационно-коммуникационных технологий, применяемых в процессе специального образования. Выбор интерактивных методов основан на необходимости учета индивидуальных психофизиологических характеристик учащихся, когнитивных способностей, уровня развития и образовательных потребностей.

Ключевые слова: олигофренопедагогические, интерактивные методы, специальное образование, нарушения интеллектуального развития, коррекционно-развивающее образование, индивидуальный подход, познавательная деятельность, социальная адаптация.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of using interactive teaching methods within the field of special education for children with intellectual disabilities (oligophrenopedagogy). It highlights the significance of these methods in fostering cognitive activity, communicative competence, social adaptation, and independent thinking skills in children with intellectual developmental impairments. Furthermore, the article provides a pedagogical analysis of various approaches employed in special education, including collaborative learning, didactic games, the creation of problem-based scenarios, visual modeling, brainstorming, role-playing, and the integration of information and communication technologies. It emphasizes the necessity of considering each student’s individual psychophysiological characteristics, cognitive capabilities, developmental level, and educational needs when selecting interactive methods.

Keywords: oligophrenopedagogy, interactive methods, special education, intellectual developmental impairment, correctional-developmental education, individual approach, cognitive activity, social adaptation.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, uning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ta’lim olishda teng imkoniyatlarni yaratish va ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, ularning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish va mustaqil hayotga tayyorlash maxsus pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

Oligofrenopedagogika maxsus pedagogikaning tarkibiy yo‘nalishi sifatida intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlash qonuniyatlarini o‘rganadi. Mazkur jarayonning o‘ziga xosligi shundaki, ta’lim mazmuni va metodlarini tanlashda o‘quvchilarning bilish faoliyati, idrok etish, diqqat, xotira, tafakkur, nutq va amaliy faoliyatidagi individual xususiyatlar hisobga olinishi zarur.

An’anaviy ta’limda pedagogning tushuntirishi, ko‘rsatishi va o‘quvchining tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy ta’lim yondashuvlari o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Shu jihatdan interfaol metodlar oligofrenopedagogik faoliyatda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ular o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini faollashtirish, amaliy harakatlar orqali bilimlarni o‘zlashtirish, muloqotga kirishish va ijtimoiy tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi hamda rivojlanishning yaqin zonasi haqidagi qarashlari maxsus ta’lim jarayonida pedagogik yordamning ahamiyatini asoslashda muhim nazariy manba hisoblanadi. Olim bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, hamkorlik va kattalar tomonidan ko‘rsatiladigan maqsadli yordamning o‘rniga alohida e’tibor qaratgan [1].

Interfaol metodlarning oligofrenopedagogik faoliyatga tatbiq etilishi faqat darsning qiziqarli tashkil etilishi bilan cheklanmaydi. Ularning asosiy vazifasi o‘quvchining individual imkoniyatlariga mos rivojlantiruvchi muhitni yaratish, o‘rganilgan bilimlarni kundalik hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish hamda shaxsiy faolligini rag‘batlantirishdan iborat.

Oligofrenopedagogik faoliyatda ta’lim metodlarini takomillashtirish masalasi maxsus pedagogika, psixologiya va inklyuziv ta’limga oid ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi.

L.S. Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan defektologik qarashlarda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolaning imkoniyatlarini faqat mavjud qiyinchiliklar bilan chegaralab baholash mumkin emasligi ta’kidlanadi. Uning fikricha, to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik ta’sir, ijtimoiy muhit va

maxsus ta’lim vositalari bolaning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin [1].

A.R. Luriya tadqiqotlarida oliy psixik funksiyalarning shakllanishi, miya faoliyati va bilish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi ochib berilgan. Ushbu ilmiy qarashlar maxsus ta’lim jarayonida o‘quvchilarning idrok, xotira, tafakkur va nutq faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlarni tizimli tashkil etish zarurligini asoslaydi [2].

Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlarning pedagogik mohiyati

Interfaol ta’lim – pedagog va o‘quvchilar, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro faol hamkorligi asosida bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonidir. Ushbu yondashuvda o‘quvchi tayyor ma’lumotlarni qabul qiluvchi subyekt emas, balki o‘z imkoniyatlari doirasida ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan foydalanishning o‘ziga xos jihati ularni korreksion-rivojlantiruvchi maqsadlar bilan uyg‘unlashtirishdan iborat. Bunda har bir metod nafaqat ta’limiy natijaga, balki psixik jarayonlarni rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish va ijtimoiy moslashuvni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi kerak.

Interfaol metodlar oligofrenopedagogik faoliyatda o‘quvchining imkoniyatlarini kengaytiruvchi, uning ta’limiy va ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlovchi muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Oligofrenopedagogik faoliyatda samarali interfaol metodlar

Maxsus ta’lim jarayonida interfaol metodlarni tanlashda ularning murakkabligi, davomiyligi, ko‘rgazmaliligi va o‘quvchining individual imkoniyatlariga mosligi hisobga olinishi lozim.

1. Didaktik o‘yinlar metodi.

Didaktik o‘yinlar intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalarning bilish faolligini rivojlantirishda samarali vositalardan biridir. O‘yin jarayonida bola predmetlarni farqlash, taqqoslash, guruhlash, rang va shakllarni aniqlash, voqea-hodisalar o‘rtasidagi oddiy bog‘liqliklarni tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Masalan, “Ortiqchasini top”, “Rangiga qarab ajrat”, “Nima o‘zgardi?”, “Juftini top” kabi didaktik o‘yinlar orqali idrok, diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini rivojlantirish mumkin.

Bu metoddan foydalanishda topshiriqlar sodda ko‘rsatmalar asosida berilishi, zarur hollarda pedagog tomonidan namuna ko‘rsatilishi va bajarilgan harakatlar ijobiy rag‘batlantirilishi muhimdir.

2. “Aqliy hujum” metodi.

“Aqliy hujum” metodi o‘quvchilarni muayyan savol yoki vaziyat yuzasidan o‘z fikrlarini bildirishga undaydi. Oligofrenopedagogik faoliyatda ushbu metodni moslashtirilgan shaklda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Masalan, “Yo‘lni qanday xavfsiz kesib o‘tamiz?”, “Maktabda qanday tartib-qoidalarga amal qilamiz?”, “Do‘stimizga qanday yordam beramiz?” kabi savollar asosida o‘quvchilar bilan suhbat tashkil etish mumkin.

Bunda javoblar og‘zaki nutq, rasm tanlash, predmetni ko‘rsatish yoki imo-ishoralar orqali ifodalanishiga imkon berilishi lozim. Muhimi, har bir o‘quvchining javob berish imkoniyatini qo‘llab-quvvatlash va uning fikrini qadrlashdir.

3. Kichik guruhlarda ishlash metodi.

Kichik guruhlarda ishlash o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, “Mevalarni guruhlash”, “Rasmli hikoya tuzish”, “Birgalikda quramiz” kabi topshiriqlar orqali o‘quvchilar hamkorlikda faoliyat olib boradilar.

Mazkur metodni tashkil etishda guruhdagi har bir ishtirokchiga uning imkoniyatiga mos vazifa berish zarur. Bir o‘quvchi predmetlarni tanlashi, ikkinchisi ularni joylashtirishi, uchinchisi esa natijani ko‘rsatishi mumkin. Shunday tashkil etilgan hamkorlik barcha o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

4. Muammoli vaziyatlar metodi.

Muammoli vaziyatlar o‘quvchilarda hayotiy vaziyatlarni tushunish, sabab va oqibatni farqlash, oddiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Masalan, “Agar sinfdoshingizning qalami yerga tushib ketsa, nima qilasiz?”, “Agar yo‘lda adashib qolsangiz, kimdan yordam so‘raysiz?” kabi vaziyatlar muhokama qilinadi.

Bunda vaziyatlar bolaning hayotiy tajribasiga yaqin, sodda va tushunarli bo‘lishi kerak. Javob variantlari rasmlar yoki predmetlar yordamida ko‘rsatilishi mumkin.

5. Rolli o‘yinlar metodi.

Rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilarda kundalik hayotda zarur bo‘lgan ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin. “Do‘kon”, “Shifoxona”, “Mehmon kutish”, “Jamoat transportida” kabi rolli o‘yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlarga tayyorlaydi.

Ushbu metod o‘quvchilarning nutqiy faolligini, o‘zaro muloqotini, ijtimoiy qoidalarga rioya qilishini va mustaqil harakat qilish imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

6. Vizual modellashtirish metodi.

Vizual modellashtirishda murakkab axborot rasmlar, belgilar, predmetlar, sxemalar va ketma-ketlik kartochkalari orqali tushuntiriladi. Bu metod ayniqsa og‘zaki ko‘rsatmalarni idrok etishda qiyinchiliklarga duch keladigan o‘quvchilar uchun foydalidir.

Masalan, “Qo‘l yuvish ketma-ketligi” mavzusida quyidagi tasviriy ketma-ketlik beriladi: suvni ochish – qo‘lni ho‘llash – sovunlash – chayish – sochiq bilan artish. O‘quvchi tasvirlar yordamida harakatlar ketma-ketligini o‘zlashtiradi va kundalik faoliyatda qo‘llashga o‘rganadi.

7. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish.

Interfaol elektron taqdimotlar, sensorli ekranlar, ta’limiy dasturlar, audio va videomateriallar o‘quvchilarning ko‘rgazmali idrokini faollashtirishga xizmat qiladi.

Masalan, ekranda berilgan rasmlarni moslashtirish, tovush va tasvirni bog‘lash, predmetlarni guruhlash, ketma-ketlikni aniqlash kabi topshiriqlar o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Biroq raqamli vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq me’yorda tashkil etilishi, bolaning individual ehtiyojlari, yosh xususiyatlari va sog‘lig‘i hisobga olinishi zarur.

Interfaol metodlarni qo‘llashda pedagogik shart-sharoitlar

Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan samarali foydalanish bir qator pedagogik shart-sharoitlarga rioya etishni talab qiladi:

- ta’lim mazmunining o‘quvchilarning yosh va individual rivojlanish xususiyatlariga mosligi;
- topshiriqlarning oddiydan murakkabga qarab izchil tashkil etilishi;
- og‘zaki tushuntirishlarning ko‘rgazmali va amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirilishi;
- har bir o‘quvchining individual ta’limiy ehtiyojlariga mos pedagogik yordam ko‘rsatilishi;
- ijobiy psixologik muhit va xatolardan qo‘rqmasdan faoliyat olib borish imkoniyatining yaratilishi;
- pedagog, psixolog, logoped, ota-ona va boshqa mutaxassislar hamkorligining ta’minlanishi;
- o‘quvchilarning kichik yutuqlarini ham muntazam rag‘batlantirish.

Shuningdek, interfaol metodlarni qo‘llashda bolaning topshiriqni mustaqil bajarish imkoniyati bilan pedagogik yordamga ehtiyoji o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhim. Pedagog topshiriqni o‘quvchi o‘rniga bajarib bermasligi, aksincha, unga zarur darajada ko‘mak berishi, namuna ko‘rsatishi va bosqichma-bosqich mustaqil harakatga yo‘naltirishi lozim.

Shu tariqa, interfaol metodlar maxsus ta’limning mazmuni va maqsadlariga moslashtirilgandagina kutilgan pedagogik samaradorlikka erishish mumkin.

XULOSA

Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan foydalanish intellektual rivojlanishida buzilishlari bo‘lgan bolalarning bilish faolligi, kommunikativ kompetensiyalari, amaliy ko‘nikmalari va

ijtimoiy moslashuvini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

Nazariy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, interfaol metodlar maxsus ta’lim jarayonida o‘quvchini faol ta’lim subyekti sifatida qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ular o‘quv materialini ko‘rgazmali, amaliy va muloqotga asoslangan shaklda o‘zlashtirish imkonini kengaytiradi.

Ikkinchidan, didaktik o‘yinlar, kichik guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va vizual modellashtirish metodlari o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilgan holda qo‘llanilganda korreksion-rivojlantiruvchi ta’limning muhim vositasiga aylanadi.

Uchinchidan, interfaol metodlarning samaradorligi faqat metodning o‘ziga emas, balki uni tanlash, moslashtirish, pedagogik yordamni tashkil etish va natijalarni muntazam monitoring qilishga ham bog‘liq.

To‘rtinchidan, maxsus ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faolligi, mustaqilligi, muloqotga kirishishi va kundalik hayotiy vaziyatlarda egallagan ko‘nikmalarini qo‘llay olishiga alohida e’tibor qaratish zarur.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflar ilgari

Umuman olganda, oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan foydalanish ta’lim jarayonini faollashtirish vositasigina emas, balki bolaning mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, uning mustaqilligini rivojlantirish va jamiyatga ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik yondashuvdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – М.: Педагогика, 1983.

2. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – М.: Издательство Московского университета, 1973.

3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.

RAQAMLI DUNYODAGI KO‘RINMAS XAVF: KIBRJINOYATCHILIKDAN QANDAY HIMOYALANISH MUMKIN?

Ortiqboyev Xumoyun Bakir o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoiy odil sudlov fakulteti
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola raqamli transformatsiya sharoitida kiberjinoyatchilikning ko‘lamini kengayishi, uning asosiy shakllari hamda shaxsiy va tashkiliy ma’lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda fishing, zararli dasturlar, ijtimoiy muhandislik va ma’lumotlar sizib chiqishi kabi tahdidlarning psixologik hamda texnik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, ko‘p faktorli autentifikatsiya, dasturiy ta’minotni muntazam yangilash, zaxira nusxalash va raqamli gigiyena tamoyillarini kundalik amaliyotga tatbiq etish orqali kiberxatarlarni kamaytirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqola keng kitobxonlar ommasi, talabalar hamda axborot xavfsizligi asoslarini o‘rganayotgan mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: kiberjinoyatchilik, kiberxavfsizlik, raqamli gigiyena, fishing, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, autentifikatsiya, zararli dasturlar.

Abstract: This article is devoted to analyzing the expanding scale of cybercrime in the context of digital transformation, its primary forms, and mechanisms for protecting personal and organizational data. It highlights both the psychological and technical aspects of threats such as phishing, malware, social engineering, and data breaches. Furthermore, the paper examines ways to mitigate cyber risks by integrating multi-factor authentication, regular software updates, data backups, and digital hygiene principles into everyday practice. The article is intended for a broad readership, students, and specialists studying the fundamentals of information security.

Keys work: cybercrime, cybersecurity, digital hygiene, phishing, personal data protection, authentication, malware

Аннотация: Данная статья посвящена анализу расширения масштабов киберпреступности в условиях цифровой трансформации, её основных форм, а также механизмов защиты персональных и организационных данных. В ней освещаются психологические и технические аспекты таких угроз, как фишинг, вредоносное программное обеспечение, социальная инженерия и утечка данных. Кроме того, рассматриваются пути снижения киберрисков посредством внедрения в повседневную практику многофакторной аутентификации, регулярного обновления программного обеспечения, резервного копирования и принципов цифровой гигиены. Статья предназначена для широкого круга читателей, студентов, а также специалистов, изучающих основы информационной безопасности.

Ключевой слово: киберпреступность, кибербезопасность, цифровая гигиена, фишинг, защита персональных данных, аутентификация, вредоносное ПО.

XXI asr insoniyatning tarixida axborot texnologiyalari va raqamli taraqqiyot juda yuqori darajada rivojlangan davr sifatida namoyon bo‘lmoqda. Hozirgi kunda internet, raqamli platformalar, mobil aloqa va elektron to‘lov tizimlari insoniyat hayotining ajralmas bir qismiga aylandi deyishimiz mumkin. Ilgari bir necha soat yoki butun kun talab qilgan ishlarni hozir bir necha soniya ichida amalga oshirish mumkin. Davlat idoralariga murojaat qilish, savdo-sotiq, bank xizmatlari, ta’lim olish va boshqa ko‘plab jarayonlarni raqamli muhitga ko‘chishiga guvoh bo‘ldik. Biroq har qanday taraqqiyot ham yangi imkoniyatlar bilan birga muayyan xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirib chiqaradi. Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida jinoyatchilikning odatiy shakllari ham o‘zgarib bormoqda. Hozirgi vaqtda jinoyatchilik sodir etish uchun jismoniy kuch yoki bevosita aloqa talab qilinmaydi.

Ayrim hollarda jinoyatchilar jabrlanuvchilardan minglab kilometr uzoqlikda bo‘lishi, ammo uning shaxsiy ma’lumotlari yoki moliyaviy mablag‘lariga noqonuniy ravishda egalik qilish imkoniyatiga ega.

Shu sababli, kiberjinoyatchilik bugungi kunda jamiyat oldida turgan eng muhim huquqiy hamda ijtimoiy muommolardan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa aholining moliyaviy xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarning daxlsizligi va raqamli savodxonligi masalalari alohida e’tibor talab qilmoqda

Kiberjinoyatchilik nima va u qanday ko‘rinishda namoyon bo‘ladi?

Kiberjinoyatchilik - axborot texnologiyalari, internet tarmoqlari, kompyuter tizimlari va boshqa raqamli vositalardan foydalanish orqali sodir etiladigan jinoyatlar majmuasidir. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-apreldagi O‘RQ-764-son “Kiberxavfsizlik tog‘risida”gi Qonunida ham kiberjinoyatchilikning mazmuni va unga oid asosiy tushunchalar belgilab qo‘yilgan. Mazkur qonunga muvofiq, kiberjinoyatchilik begona shaxslarning axborotlarini egallash, o‘zgartirish, yo‘q qilish yoki axborot resurslari va tizimlarini ishdan chiqarish maqsadida kibermakonda dasturiy ta’minot hamda boshqa texnik vositalar yordamida amalga oshiriladigan jinoyatlar yig‘indisini anglatadi. Amaliyotda kiberjinoyatchilikning bir nechta ko‘rinishlari uchraydi.

Birinchisi - fishing (phishing). Bunda firibgarlar davlat tashkiloti, bank yoki boshqa muassasa nomidan soxta xabarlar yuborib, foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini egallashga urinadi. Bunday xabarlar asosan shoshilinchlik hissini uyg‘otishga yoki hisobingiz bloklanishiga ishontirishni maqsad qilgan bo‘ladi.

Ikkinchisi - internet orqali firibgarlik. Bu usulda jinoyatchilar turli yolg‘on va’dalar, qalbaki savdo sahifalari, soxta e’lonlar yoki o‘zlarini boshqa shaxs sifatida tanishtirish orqali fuqarolarning ishonchiga kirishadi.

Masalan, internetda arzon narxda mahsulotlarni sotish haqida e’lonlar joylashtirib, oldindan to‘lov amalga oshirishni talab qilishadi. Mablag‘ o‘tkazilgach esa sotuvchi aloqa vositlarini o‘chirib,

g‘oyib bo‘lishi mumkin.

Uchinchisi - shaxsiy ma’lumotlarini noqonuniy qo‘lga kiritish va tarqatish. Fuqarolarning telefon raqamlari, fotosuratlari, pasport ma’lumotlari, shaxsiy yozishmalari va boshqa axborotlaridan ruxsatsiz foydalanish ularning huquq va majburiyatlariga jiddiy zarar yetgazisi mumkin.

To‘rtinchisi - ijtimoiy tarmoqlardagi firibgarlik.

Soxta akauntlar ochish, pul mablag‘larini so‘rash, yolg‘on ma’lumotlar tarqatish va begona shaxslarning nomidan ularning nomidan murojaat qilish shular jumlasidandir.

Demak kiberjinoyatchilik faqat texnik muommo emas. U insonlarning mulkiy manfaatlari, shaxsiy hayoti daxlsizligi, sha’ni va qadr-qimmatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadigan huquqiy muommodir.

O‘zbekistonda kiberjinoyatchilik: raqamlar ortidagi haqiqat

O‘zbekistonda ham raqamli xizmatlarning kengayishi bilan bir qatorda kiberjinoyatlarga qarshi kurashish masalasi ham davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Ichki ishlar vazirligining 2025-yil 7-maydagi rasmiy axborotida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, 2019-yilda axborot texnologiyalari orqali 863 ta jinoyat sodir etilgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 58 800 taga yetgan.

Mazkur ma’lumotda 2024-yilda sodir etilgan kiberjinoyatlarning umumiy jinoyatchilikdagi ulushi 44,4 foizni tashkil etgani ham qayd etilgan. Bu sonlar muommoning ko‘lamini anglash uchun muhim. Biroq statistik ma’lumotlar faqat qayd etilgan kiberjinoyatlarni ifodalashini, barcha huquqbuzarliklar ham tegishli organlarga ma’lum bo‘lavermasligini ham unutmasligimiz kerak. 2026-yil 11-avgust kuni e’lon qilingan Ichki ishlar vazirligining olti oylik faoliyatining sarhisobida ham kiberjinoyatchilikka qarshi kurash natijalari ham keltirib o‘tilgan. Unga ko‘ra, hisobot davrida 9 282 ta kiberjinoyat fosh etilgan, 4 011 ta jinoyat tashabbus asosida aniqlangan hamda 13 mingdan ortiq fuqaroga yetkazilgan 120 milliard 496 million so‘mdan ziyod moddiy zarar qaytarilgan. Shuningdek, 29 milliard so‘m mablag‘ning noqonuniy ravishda chetga chiqib ketishining oldi olingan va jinoyatga aloqador 18 838 ta bank kartasi bloklangan. Bu ko‘rsatgichlar davlat organlari tomonidan muayyan choralar amalga oshirilayotgan ekanligini ko‘rsatsa-da, muommoning ko‘lami profilaktika ishlarining yanada kuchaytirish zarurligini anglatadi. Ayniqsa, kiberjinoyatchilikning oldini olishda faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar emas nafaqat, fuqarolarning o‘zlari ham raqamli muhitda ehtiyotkorlik va mas’uliyat bilan harakat qilishlari kerak ekankligini ko‘rsatadi.

Nima uchun insonlar kiberfiribgarlar tuzog‘iga tushib qolmoqda?

Kiberjinoyatchilikning yana bir jihatlarida biri shundaki, jinoyatchilar ko‘pincha insonlarning texnik bilimlari kamligidan tashqari, ularning ishonuvchanligi, shoshqaloqligi yoki ruhiy holatidan ham foydalanadilar. Masalan, fuqaro telefoniga bank nomidan xabar kelganligini ko‘radi. Xabarda hisobvarag‘ida muommo yuzaga kelganligi va uni zudlik bilan bartaraf etish zarurligi haqida aytiladi. Fuqaro vaziyatni tekshirmasdan, xabarda ko‘rsatilgan ko‘rsatmalarga amal qilishi mumkin. Boshqa bir vaziyatda esa firibgar o‘zini yaqin qarindosh yoki tanish inson sifatida tanishtirib, favqulodda vaziyat sababli pul so‘raydi. Jabrlanuvchi esa vaziyatning haqiyqiyligini tekshirishga ulgurmasdan mablag‘ otkazishi ehtimoli yuqori.

Bunday holatlarning umumiy jihati - insonni tezkor qaror qabul qilishga undashdir. Shu bois raqamli muhitda har qanday yoki qo‘ng‘iroqqa tanqidiy yondashish kerak. Xabarning ko‘rinishi, rasmiy logotipi yoki murojaat uslubi uning haqiyqiyligini kafolatlamaydi.

Fuqarolar o‘zlarini qanday himoya qilishlari kerak?

Kiberjinoyatchilikning oldini olishda oddiy, biroq doimiy bajariladigan xavfsizlik qoidalari katta ahamiyatga ega. Birinchidan, bank kartalari va mobil ilovalarga tegishli bo‘lgan maxfiy ma’lumotlarni hech kimga bermaslik kerak. SMS orqali keladigan tasdiqlash kodlari, CVV/CVC, PIN-kod va hisobga kirish parollari shaxsiy ma’lumotlar hisblanadi. O‘zlarini bank hodimi yoki tegishli davlat organi xodimi deb tanishtirgan shaxsga ham bunday ma’lumotlarni aytish mumkin emas.

Ikkinchidan, noma’lum manbalar tomonidan yuborilgan havolalarni ochishda ehtiyotkor bo‘lish lozim. Ayniqsa, xabarlarda mukofot, pul yutug‘i, shoshilinch to‘lov haqida gap ketsa, uning haqiyqiyligini tekshirish zarur.

Uchinchidan, ijtimoiy tarmoqlardagi akkauntlar xavfsizligini kuchaytirish kerak. Murakkab hamda takrorlanmaydigan parollardan foydalanish, ikki bosqichli autentifikatsiyani yoqish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, internet tarmoqlari orqali olinadigan to‘lov amalga oshirishdan avval sotuvchi, xizmat ko‘rsatuvchi shaxs yoki tashkilotning ishonchliligi haqida ma’lumotlarni tekshirish lozim.

Beshinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy hayotga oid ma’lumotlarni ko‘p oshkor qilmaslik kerak. Chunki ayrim firibgarlar ochiq manbalardagi ma’lumotlardan foydalangan holda, fuqarolar bilan ishonchli tuyuladigan suhbat olib borishi mumkin.

Kiberjinoyat sodir bo‘lsa, fuqaro qanday yo‘l tutushi kerak?

Afsuski, barcha ehtiyot choralari ko‘rilganligiga qaramay, ba’zi fuqarolar kiberfiribgarlik qurboniga aylanishi mumkin. Bunday vaziyatda eng muhim masala - vaqtni boy bermaslik va qonuniy choralarni o‘z vaqtida ko‘rishdir.

Agar sizning bank kartangizdan shubhali operatsiya amalga oshirilgan bo‘lsa yoki pul yechib olingan bo‘lsa, birinchi navbatda bank bilan uning rasmiy aloqa markazlariga bog‘lanish, kartani bloklash va operatsiya yuzasidan murojaat qilish zarur. Shundan so‘ng ichki ishlar organlariga murojaat qilishingiz kerak. Murojaat qilish jarayonida quyidagi dalillarni saqlab qolish zarur:

- Shubhali SMS va xabarlar;
- Telefon raqamlari va akkaunt ma’lumotlari;
- Pul o‘tkazmasi yoki bank operatsiyasiga oid ma’lumotlar
- Yozishmalar va qo‘ng‘iroqlar haqidagi mavjud dalillar;

Ayrim fuqarolar shubhali xabarlarni o'chirib yuborishlari yoki mavjud dalillarni o‘zgartirishga shoshilmasliklari lozim. Ularni tegishli organlarga taqdim etish uchun saqlash esa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kiberxavfsizlik - faqar davlatning emas, butun jamiyatning mas’uliyati

Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi emas. Ushbu jarayonda davlat tashkilotalari, ta’lim muassasalari, fuqarolik jamiyati institutlari, banklar va xususiy sektorlar ham faol ishtirok etishlari zarur.

Birinchi navbatda, aholining raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan targ‘ibot ishlarini kuchaytirish zarur. Bunda maktablar, oliy ta’lim muassasalari, mahalla va ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish mumkin. Ikkinchidan, bank va to‘lov tashkilotlarida mijozlar xavfsizligini ta’minlash chora tadbirlarini rivojlantirish muhim. Shubhali operatsiyalarni o‘z vaqtida aniqlash, mijozlarni doimo tashqi xavflardan ogohlikka chaqirish hamda murojaatlarni tezkor ko‘rib chiqish tizmini samarali ishlashi kerak.

Uchinchidan, fuqarolarga huquqiy maslahatlar berish va kiberjinoyat qurbonlariga ko‘maklashishga doir chora tadbirlarni rivojlatirish zarur. Shuningdek, kiberjinoyatchilikning oldini olish buyicha ommaviy axborot vositalarida doimiy ravishda sodda, tushunarli va amaliy tavsiyalar berib borish muhim ahamiyat kasb

etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyat taraqqiyotininng muhim qismiga aylangan hozirgi kunda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish masalasi ham tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet orqali amalga oshirilayotgan noqonuniy harakatlar nafaqat fuqarolarning moliyaviy manfaatlariga, balki ularning shaxsiy hayot va axborot daxlsizligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Shuni unutmaslik kerakki, raqamli xavfsizlik faqat kuchli parol yoki zamonaviy dastur orqali ta’minlanmaydi.

U, avvalo, insonning, bilimli, hushyor va mas’uliyatli bo‘lishidan boshlanadi. Har bir fuqaro o‘z shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni, internetdagi axborotga tanqidiy yondashishni va shubhali holatlarda qonuniy tartibda harakat qilishni bilishi kerak.

Zero, xavfsiz kibermakonni yaratish davlat va jamiyatning o‘zaro hamkorligi hamda har bir fuqaroning mas’uliyatli munosabati orqali ta’minlanadi.

Raqamli taraqqiyotdan foydalanish - zamon talabi, raqamli xavfsizlikni ta’minlash esa har birimizning mas’uliyatimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, *"Kiberxavfsizlik to‘g‘risida"*, O‘RQ-764-son, 2022-yil 15-aprel.

2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, *"Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida"*, O‘RQ-547-son, 2019-yil 2-iyul.

3. Stallings, W. *Cryptography and Network Security: Principles and Practice* (8th ed.). Pearson Education, 2020.

4. Anderson, R. *Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems* (3rd ed.). Wiley, 2020.

5. NIST (National Institute of Standards and Technology). *NIST Cybersecurity Framework (CSF) 2.0*. U.S. Department of Commerce, 2024.

6. ENISA (European Union Agency for Cybersecurity). *ENISA Threat Landscape Report*. Publications Office of the European Union, 2024–2025.

7. Kaspersky Lab. *Информационная безопасность и*

защита от киберугроз: практическое руководство. Москва, 2023.

Sun’iy intellekt ta’lim kelajagini o‘zgartirmoqda: imkoniyatlar, muammolar va huquqiy mas’uliyat

Ortiqboyev Xumoyun Bakir o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoiy odil sudlov fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim tizimiga ta’siri, uning ta’lim jarayonini takomillashtirishdagi imkoniyatlari, mavjud muammolari va huquqiy mas’uliyat masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali ta’limni individuallashtirish, o‘quvchilarning bilim darajasini baholash, mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish istiqbollari yoritilgan. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanishda akademik halollik, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, axborot xavfsizligi, algoritmik xolislik va pedagogning kasbiy mas’uliyati bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqilgan. Maqolada ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan oqilona, xavfsiz va mas’uliyatli foydalanish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim tizimi, raqamli ta’lim, innovatsion texnologiyalar, ta’lim samaradorligi, individual ta’lim, akademik halollik, axborot xavfsizligi, huquqiy mas’uliyat, pedagogik faoliyat.

Abstract: This article examines the impact of artificial intelligence technologies on the modern education system, focusing on their opportunities, existing challenges, and legal responsibilities. It explores the potential of artificial intelligence to personalize learning, assess students' knowledge, expand independent learning opportunities, and improve the effectiveness of pedagogical activities. The article also addresses key issues related to academic

integrity, personal data protection, information security, algorithmic fairness, and teachers' professional responsibility when using artificial intelligence in education. Furthermore, scientific and practical recommendations are proposed for the rational, safe, and responsible integration of artificial intelligence into the educational process.

Keywords: artificial intelligence, education system, digital education, innovative technologies, educational effectiveness, personalized learning, academic integrity, information security, legal responsibility, pedagogical activity.

Аннотация: В статье рассматривается влияние технологий искусственного интеллекта на современную систему образования, анализируются их возможности, существующие проблемы и вопросы правовой ответственности. Раскрываются перспективы использования искусственного интеллекта для индивидуализации обучения, оценки уровня знаний учащихся, расширения возможностей самостоятельного образования и повышения эффективности педагогической деятельности. Особое внимание уделяется вопросам академической честности, защиты персональных данных, информационной безопасности, алгоритмической объективности и профессиональной ответственности педагогов при использовании искусственного интеллекта. В статье также представлены научно-практические рекомендации по рациональному, безопасному и ответственному внедрению технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система образования, цифровое образование, инновационные технологии, эффективность обучения, индивидуализация обучения, академическая честность, информационная безопасность, правовая ответственность, педагогическая

деятельность.

Bugungi kunda insoniyat tarraqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘ymoqda. Sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar va internet kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib bormoqda hamda jamiyatdagi turli xil sohalarda tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa , sun’iy intellektning rivojlanishi ta’lim tizimiga ko‘plab imkoniyatlar yaratishi bilan birga jiddiy savollarni ham qo‘ymoqda. Hozirgi vaqtda bilim olish uchun faqat darslik, daftar va o;qituvchining tushuntirishlariga tayanish shart emas. Bir necha soniya ichida murakkab mavzuni izohlab beradigan, xorijiy tillarga tarjima qiladigan, matnni tahlil qiladigan va individual topshiriqlar tayyorlaydigan texnologiyalar mavjud. Biroq bir savol tug‘iladi: sun’iy intellekt insonlarning ta’limini rivojlantiruvchi kuchmi yoki mustaqil fikrlashga xavf soluvchi vositami? Bu savolda aynan bir tomonlama javob berish qiyin. Chunki har qanday texnologiyalarning foydali hamda zararli taraflari bo‘ladi. Avvalo, undan qanday maqsadda va qay darajada foydalanishingizga bog‘liq.

Ta’limdagi yangi imkoniyatlar

Sun’iy intellektning eng muhim afzalliklaridan biri - ta’lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatidir. An’anaviy ta’limda o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida ko‘plab o‘quvchilar bilan ishlaydi. Ularning bilim darajasi, qobiliyati va mavzuni o‘zlashtirish qobiliyati esa bir xil bo‘lmaydi.

Sun’iy intellekt vositalari har bir bilim oluvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda tushuntirishlar, qo‘shimcha mashqlar va o‘quv materiallarini taklif qilishi mumkin. Masalan, bir o‘quvchi matematik formulani tushunishga qiynalsa, sun’iy intellekt unga mavzuni sodda misollar bilan izohlab berishi mumkin. Bu esa ta’lim olish jarayonining yanada qulay va moslashuvchan bo‘lishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari sun’iy intellekt pedagoglarning faoliyatida ham muhim yordamchiga aylanishi mumkin. Dars rejalarini tayyorlash, o‘quv materiallarini yaratish, murakkab mavzularni turli usullarda tushuntirish va qo‘shimcha topshiriqlar ishlab chiqishda undan foydalanish imkoniyatini beradi. Natijada pedagog o‘z vaqtini faqat texnik va tashkiliy vazifalarga emas, balki o‘quvchilar bilan

bevosita ishlashga ham ko‘proq yo‘naltiradi. UNESCO tomonidan 2023-yilda e’lon qilingan “Guidance for Generativ AI in Education and Research” qo‘llanmasida ham sun’iy intellektdan ta’lim va ilmiy tadqiqotlarda foydalanishning imkoniyatlari bilan bir qatorda, inson nazorati va ma’lumotlar himoyasi masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shundan kelib chiqadiki, xalqaro miqyosda ham asosiy maqsad texnologiyani ta’limdan chetlatish emas, balki undan mas’uliyat bilan foydalanish hisoblanadi.

Texnologiya rivojlanmoqda, biroq inson mas’uliyati o‘zgarmaydi

Sun’iy intellektning imkoniyatlar darajasi qanchalik katta bo‘lmasin, u inson tafakkurining to‘liq o‘rnini bosa olmaydi. Chunki ta’lim faqat ma’lumot to‘plash yoki savollarga javob topishdan iborat emas. Ta’lim insonda muammoni tahlil qilish, mustaqil fikrlash, va qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Agar o‘quvchi barcha vazifalarini sun’iy intellekt yordamida tayyorlasa, hamda javoblarning mazmunini tushunishga harakat qilmasa, uning bilim darajasi amalda o‘smasligi mumkin. Bunday holatda texnologiyalar bilim olish vositasi sifatida emas, balki mustaqil fikrlashdan qochish uchun ishlatiladigan vositaga aylanadi. Shuning uchun sun’iy intellektda foydalanishda muhim bir tamoyilga amal qilish lozim: texnologiyalar insonlarning o‘rniga fikrlamasligi, balki ularning fikrlashiga ko‘maklashishi kerak. O‘quvchi faqatgina tayyor javoblarni olish bilan cheklanib qolmasdan, ma’lumotarning to‘g‘riligini tekshirishi va o‘z xulosasini shakllantirishi zarur.

Sun’iy intellektdan foydalanishning huquqiy tomonlari

Masalaning yana bir muhim jihati shundan iboratki, sun’iy intellektning ta’limga kirib kelishi nafaqat pedagogik, balki huquqiy munosabatlarni hma o‘zgartirmoqda. Chunki texnologiyalardan foydalanish mobaynida shaxsiy ma’lumotlar, mualliflik huquqi, ta’lim oluvchilarning huquqlari hamda mas’uliyatlari kabi masalalarni keltirib chiqaradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimning ta’lim olish huquqi kafolatlangan. Davlat uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirishni

ta’minlashi belgilangan. 51- moddada esa oliy ta’lim tashkilotlarining akademik erkinligi va ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish huquqi mustahkamlangan. Ushbu normalar ta’lim tizimining zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga qamrab olishiga muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekistonda sun’iy intellekt sohasini rivojlantirishga qaratilgan ishlar izchil davom etmoqda.

Jumladan, Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358 son qarori bilan sun’iy intellekt texnologiylarini 2030-yilga qadar rivojlantirishga doir strategiya qabul qilingan. Mazkur hujjat sun’iy intellektning rivojlantirish va turli sohalarga tadbiq etishning strategik yo‘nalishlarini belgilaydi. Hozirgi vaqtda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda huquqiy mas’uliyat va inson manfaatlarini himoya qilish masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etayotganini ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish eng dolzarb masaladir. Misol uchun, ayrim sun’iy intellekt platformalariga o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari, fotosuratlari yoki boshqa maxfiy axborotlarni joylashtirish mumkin. Ushbu ma’lumotlaring qanday saqlanishin va kim tomonidan qayta ishlanishi doimo ham foydalanuvchilarga ma’lum bo‘lavermeydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni bunday ma’lumotlarni himoya qilshning huquqiy asoslarini belgilaydi. Shu sababli ta’lim tashkilotlari o‘quvchilar va talabalar o‘z shaxsiy ma’lumotlarini sun’iy intellektga joylashtirish masalasida ehtiyotkor bo‘lishi, qonunchilik talablariga rioya etishi zarur.

Akademik hallolik - ta’lim sifatining muhim sharti

Bugungi kunda sun’iy intellekt bilan bo‘gliq bo‘lgan eng ko‘p muhokama qilinayotgan masala bu akademik hallolikdir. Ilgari o‘quvchi yoki talabalar mustaqil ish, referat, maqola yoki boshqa topshiriqlarni bajarish uchun har xil turdagi manbalarni o‘rganib, o‘z fikrlarini shakllantirishgan. Hozir esa ayrim texnologiyalar bir necha soniyaning o‘zida tayyor matn yaratish imkoniyatini bermoqda. Bu imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanilsa, u ta’lim jarayonini yengilashtirishga yordam beradi. Masalan, talaba

murakkab mavzu bo‘yicha dastlabki tushunchalarini o‘rganish, rejalar tuzish yoki o‘z matnidagi gramatik xatolarni aniqlashi mumkin. Ammo sun’iy intellekt yaratgan matnni hech qanday tahlil va tekshiruvlarsiz o‘zining mustaqil ishi sifatida taqdim etishi akademik hallolik prinsiplariga zid bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari sun’iy intellekt ayrim vaziyatlarda mavjud bo‘lmagan manbalarni ko‘rsatishi yoki noto‘g‘ri huquqiy ma’lumotlarni ishonchli tarzda taqdim etishi mumkin. Bu yerda yana bir muhim jihat mavjud: sun’iy intellektdan foydalanganlik har doim ham akademik qoidabuzarlik hisoblanmaydi.

Asosiy masala - undan foydalanish tartibi, topshiriqning maqsadi va bajarilgan ishni qay darajada mustaqilligidadir. Shu bois ta’lim muassasalarida sun’iy intellekdan foydalanish bo‘yicha tushunarli va aniq bo‘lgan qoidalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Xorijiy tajriba nimani ko‘rsatmoqda?

Sun’iy intellektning ta’lim tizimiga joriy etish masalasi dunyoning ko‘plab mamlakatlarida keng muhokamaga sabab bo‘lmoqda. Yevropa ittifoqining 2024 yilda qabul qilingan sun’iy intellekt to‘g‘risidagi qonuni texnologiyalarni xavf darajasiga qarab tartibga solish yondashuvini belgilab bergan. Mazkur hujjatda ta’lim va kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘liq bo‘lgan ayrim sun’iy intellektlar yuqori xavfli tizimlar qatoriga kiritilgan. O‘zbekiston ham xorijiy tajribalarni o‘rganib, milliy ta’lim tizimining xususiyatlariga mos keluvchi huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqishi kerak. Bunda texnologik taraqqiyotni cheklash emas, aksincha inson huquqlariga zarar yetgazmaydigan tartibda rivojlantirish asosiy maqsad bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun qanday yechimlar zarur?

Mamlakatimizda sun’iy intellektdan ta’lim tizimida samarali foydalanish uchun, eng avvalo, yagona va tushunarli qoidalarni ishlab chiqish zarur. Har bir ta’lim muassasasida o‘quvchi, talaba hamda pedagoglarning sun’iy intellektdan qaysi maqsadlarda foydalanish mumkinligi, undan qachon foydalanish va qaysi topshiriqlar bajarilishi lozimligini aniq belgilab olish kerak.

Ikkinchidan, ta’lim oluvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha nazorat kuchaytirilishu zarur. Ta’lim tashkilotlari foydalanadigan platformalarning xavfsizligi va maxfiylik shartlarini oldindan o‘rganishi, ayniqsa voyaga yetmaganlarning ma’lumotlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Uchinchidan, sun’iy intellekt tomonidan chiqarilgan xulosalar inson tomonidan tekshirilishi kerak.

O‘quvchining yakuniy bahosi, ta’lim muassasasiga qabul qilinishi yoki bosha muhkm huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi qarorlar inson nazorati va qaror ustidan shikoyat qilish imkoniyati saqlab qolinishi kerak. To‘rtinchidan, pedagoglar va ta’lim oluvchilarning sun’iy intellekt savodxonligini oshirish zarur. Chunki texnologiyalardan foydalanishning uzi yetarli emas. Uning imkoniyatlari, cheklovlari, xatolari hamda huquqiy oqibatlarini ham tushunish lozim. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz joizki, sun’iy intellekt ta’lim tizimi uchun katta imkoniyatlar eshigini ochmoqda. U o‘quv jarayonini individuallashtirish, pedagoglar faoliyatini qo‘llab-quvatlash va ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda huquqiy madaniyat va mas’uliyat ham rivojlanishi zarur.

Mening fikrimcha, sun’iy intellektni ta’lim tizimidan chetlashtirish emas, balki undan oqilona va qonuniy foydalanishni o‘rganish eng to‘g‘ri yo‘ldir. Chunki kelajakda muvoffaqiyatga erishadigan har bir inson faqat texnologiyadan foydalana oladigan emas, balkim uning natijalarini tanqidiy tahlil qila oladigan, mustaqil fikrlaydigan va o‘z qarori uchun javobgarlikni his qila oladigan inson bo‘ladi. Shuni unutmaslik kerakki, sun’iy intellekt bilim olishga yordam berishi mumkin, ammo aslo insonning o‘rniga bilimli bo‘la olmaydi. Ta’limning asosiy maqsadi ham tayyor javoblarni topish emas, balki mustaqil fikrlaydigan, huquq va majburiyatlarni anglaydigan, zamonaviy hayotda o‘z o‘rnini topa oladigan avlodni tarbiyalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Miao F., Holmes W. *Guidance for Generative AI in Education*

and Research. – Paris: UNESCO, 2023. – 48 p. UNESCO rasmiy manbasi.

2. Miao F., Cukurova M. *AI Competency Framework for Teachers*. – Paris: UNESCO, 2024. – Sun’iy intellekt davrida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid xalqaro metodik qo‘llanma. UNESCO nashri.

3. OECD. *OECD Digital Education Outlook 2026: Exploring Effective and Equitable Uses of Generative AI in Education*. – Paris: OECD Publishing, 2026. OECD elektron nashri.

4. O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil 21-yanvardagi O‘RQ-1115-sonli “Sun’iy intellektni qo‘llash orqali yuzaga keladigan munosabatlar tartibga solinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni. Lex.uz – qonun matni.

5. UNESCO. *Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education*. – Paris: UNESCO, 2019.

6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.

7. European Commission. *Ethical Guidelines on the Use of Artificial Intelligence (AI) and Data in Teaching and Learning for Educators*. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.

8. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 2-iyuldagi O‘RQ-547-son Qonuni.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy qilishning shart-sharoitlari

Farmonova Feruza Farhod qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etishning huquqiy, tashkiliy-boshqaruv, pedagogik, psixologik, moddiy-texnik, axborot-kommunikatsion va ijtimoiy shart-sharoitlari ilmiy manbalar hamda amaldagi normativ-huquqiy

hujjatlar asosida tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muhitiga joylashtirish bilangina cheklanmasligi, balki o‘quv dasturi, baholash, pedagogik yondashuv, infratuzilma va maktab madaniyatini har bir bolaning ehtiyojiga moslashtirishni talab qilishi asoslanadi. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, Prezidentning PQ-4860-son qarori, Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori, UNESCO va UNICEF materiallari hamda O‘zbekistondagi inklyuziv ta’lim holatini o‘rgangan diagnostik tadqiqotlar hujjatli-tahliliy yondashuvda ko‘rib chiqiladi. Natijalar asosida tizimdagi muhim imkoniyatlar va muammolar aniqlashtirilib, amaliyotga yo‘naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, teng imkoniyat, ta’lim olish huquqi, pedagogik moslashtirish, universal dizayn, maxsus pedagog, psixologik qo‘llab-quvvatlash, to‘siqsiz muhit.

Ta’lim olish huquqi insonning asosiy huquqlaridan biri bo‘lib, uning amalda ta’minlanishi shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy faollik va jamiyat hayotida teng ishtirok etish uchun muhim shart hisoblanadi. Ta’lim tizimi barcha bolalarga bir xil sharoitni taklif qilishi mumkin, biroq bolalarning ehtiyojlari, qobiliyatlari, sog‘lig‘i, muloqot usullari va o‘rganish sur’atlari bir xil emas. Shu sababli adolatli ta’lim barcha o‘quvchilarga aynan bir xil usulda munosabatda bo‘lishni emas, balki ularning o‘rganishdagi to‘siqlarini bartaraf etadigan moslashuvchan sharoitlarni yaratishni anglatadi.

UNESCOning 2020-yilgi Global Education Monitoring hisobotida inklyuziya ta’limdagi chetlatilishning turli ko‘rinishlarini kamaytirishga qaratilgan tizimli yondashuv sifatida talqin qilinadi. Unda bolaning jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, tili, sog‘lig‘i yoki imkoniyatlari sababli ta’limdan chetda qolishiga olib keluvchi to‘siqlarni aniqlash va bartaraf etish zarurligi ta’kidlanadi [1]. Demak, inklyuziv ta’limni faqat nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy sinfga qabul qilish bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan tor yondashuvdir. Asosiy mezon — bola maktabga kelishigina emas, balki ta’lim jarayonida mazmunli ishtirok etishi, o‘rganishi, o‘zini

xavfsiz his qilishi va rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lishidir.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan mustahkamlashda 2020-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun muhim bosqich bo‘ldi. Qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’lim barcha ta’lim oluvchilar uchun alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgani belgilangan [2]. Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlanib, tizimni bosqichma-bosqich rivojlantirish yo‘nalishlari belgilangan [3]. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori esa umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibini belgilovchi nizomlarni tasdiqladi [4].

Shu bilan birga, normativ-huquqiy asosning mavjudligi ta’lim amaliyotida inklyuziya to‘liq ta’minlanganini avtomatik ravishda anglatmaydi. Maktab binosining jismoniy qulayligi, pedagoglarning tayyorgarligi, moslashtirilgan o‘quv materiallari, maxsus mutaxassislar, ota-onalar bilan hamkorlik, moliyalashtirish va natijalarni kuzatish tizimi o‘zaro bog‘liq holda ishlashi lozim. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha diagnostik tadqiqotlar ta’lim tizimining turli bo‘g‘inlarida bilim va ko‘nikmalar yetishmasligi, manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi hamda resurslarni taqsimlash bilan bog‘liq muammolarni qayd etgan [5; 6].

Maqolaning maqsadi — O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni samarali joriy etish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni ilmiy adabiyotlar, xalqaro tavsiyalar va milliy normativ-huquqiy hujjatlar asosida tizimli tahlil qilish hamda amaliy takliflarni asoslash. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: inklyuziv ta’limning nazariy mohiyatini aniqlashtirish; milliy huquqiy asoslarni ko‘rib chiqish; tashkiliy, pedagogik, psixologik va moddiy-texnik omillarni tahlil qilish; joriy etishdagi to‘siqlarni umumlashtirish; samaradorlikni oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati inklyuziv ta’limni alohida

loyihalar yig‘indisi emas, balki ta’lim muassasasining butun faoliyatini qamrab oluvchi tizimli o‘zgarish sifatida ko‘rib chiqishidadir. Maqolada berilgan tavsiyalar maktab rahbarlari, o‘qituvchilar, maxsus pedagoglar, psixologlar, metodistlar va ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar uchun qo‘llanishi mumkin.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish, mazmuniy tahlil, muammolarni tasniflash va tizimli umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish jarayoniga doir normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning tavsiyaviy materiallari hamda mamlakatdagi amaliy holatni o‘rgangan diagnostik va ilmiy tadqiqotlar tanlandi.

Manbalarni tanlashda uchta mezon asos qilib olindi. Birinchidan, manbaning mavzuga bevosita aloqadorligi: huquqiy hujjatlar inklyuziv ta’limning rasmiy me’yorlarini, ilmiy tadqiqotlar esa amaliyotdagi muammolar va yondashuvlarni yoritishi kerak edi. Ikkinchidan, manbaning ishonchliligi: qonunchilik uchun LexUZ milliy huquqiy axborot bazasi, xalqaro tamoyillar uchun UNESCO va UNICEF nashrlari, amaliy muammolar uchun O‘zbekiston bo‘yicha diagnostik tadqiqotlar va ilmiy jurnallardagi maqolalar ustuvor olindi. Uchinchidan, mazmunning tekshirilishi: xulosalar birgina umumiy fikrga emas, bir nechta turdagi manbalarning o‘zaro mos keladigan dalillariga tayantirildi.

Hujjatli tahlilda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasi, Prezidentning PQ-4860-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori o‘rganildi [2–4]. Xalqaro mezonlarni belgilashda BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining 24-moddasida ifodalangan inklyuziv ta’lim huquqi, UNESCOning 2020-yilgi hisobotida yoritilgan inklyuziya tamoyillari hamda UNICEFning 2026-yilgi ko‘p mamlakatli tadqiqotlar sintezi hisobga olindi [1; 7; 8]. O‘zbekiston sharoitidagi tizimli to‘siqlarni tushunish uchun 2023-yilda e’lon qilingan Inclusive Education Diagnostic Study materiallari ham tahlil qilindi [5; 6].

Tahlil birliklari sifatida inklyuziv ta’limning quyidagi o‘zaro

bog‘liq o‘lchamlari belgilandi: 1) huquqiy va siyosiy kafolatlar; 2) boshqaruv va muassasalararo hamkorlik; 3) pedagogik va metodik tayyorgarlik; 4) psixologik-ijtimoiy muhit; 5) bino va axborot resurslarining qulayligi; 6) oilalar ishtiroki; 7) moliyalashtirish va monitoring. Har bir o‘lcham bo‘yicha mavjud imkoniyatlar, cheklovlar va amaliy takliflar ajratildi.

1. Huquqiy va siyosiy shart-sharoitlar

Inklyuziv ta’limni barqaror joriy etishning birinchi sharti — ta’lim olish huquqining aniq huquqiy kafolatlanishi va bu kafolatning amaliy mexanizmlar bilan mustahkamlanishidir. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasi inklyuziv ta’limning asosiy maqsadini teng imkoniyatlar bilan bog‘laydi. Mazkur yondashuv ta’lim muassasasidan faqat bolani qabul qilishni emas, balki uning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim olishiga sharoit yaratishni talab etadi [2].

PQ-4860-son qaror bilan tasdiqlangan 2020–2025-yillar konsepsiyasi inklyuziv ta’limni rivojlantirishni davlat siyosati darajasiga olib chiqdi. Hujjatda ta’lim olish huquqini ta’minlash, inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish va tegishli chora-tadbirlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishga doir vazifalar belgilangan [3]. 638-son qaror esa maktablarda inklyuziv sinflarni tashkil etish, o‘quv-tarbiya jarayonini boshqarish va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’limini tashkil qilish tartiblarini belgilaydi [4]. Ushbu hujjatlar huquqiy asosning shakllanganini ko‘rsatadi.

Biroq huquqiy normalarning natijadorligi ularning maktab miqyosida qanday bajarilishi bilan o‘lchanadi. Masalan, teng huquq tamoyili amalda ishlashi uchun qabul jarayonida kamsitishning oldini olish, bolaning ehtiyojini aniqlash, o‘quv dasturini moslashtirish, zarur mutaxassislar xizmatini tashkil qilish va shikoyatlarni ko‘rib chiqish mexanizmlari aniq bo‘lishi kerak. Ta’lim muassasasi rahbari, mahalliy boshqaruv organi va tegishli mutaxassislar vakolatlari bir-birini takrorlamasdan, o‘zaro to‘ldirishi muhim. Huquqiy siyosatning keyingi bosqichi — huquqni amalda ta’minlash natijalarini o‘lchashdir. Faqat inklyuziv sinflar soni yoki qabul qilingan bolalar miqdorini hisoblash yetarli emas.

Bolalarning davomat ko‘rsatkichi, darslarda qatnashish darajasi, o‘quv yutuqlari, maktabni tark etish holatlari, tengdoshlari bilan munosabatlari va ota-onalar qoniqishi ham kuzatilishi kerak. Bu yondashuv son jihatdan kengayishni sifat jihatidan rivojlanish bilan bog‘laydi.

2. Tashkiliy-boshqaruv va idoralararo hamkorlik

Inklyuziv ta’limni tashkil etish ko‘p subyektli jarayondir. Maktab rahbariyati, sinf va fan o‘qituvchilari, maxsus pedagog, psixolog, tibbiyot xodimi, ota-onalar, mahalliy boshqaruv organlari va zarur hollarda ijtimoiy xizmatlar hamkorlikda ishlashi lozim. Har bir bolaning ehtiyoji turlicha bo‘lgani sababli yagona, hamma uchun bir xil yordam modeli barcha vaziyatlarda samarali bo‘lavermaydi.

O‘zbekistondagi inklyuziv ta’lim diagnostik tadqiqotida muhim muammolar sifatida tizimning turli darajalarida bilim va ko‘nikmalar cheklanganligi, manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi aloqalar yetarli emasligi hamda resurslar taqsimotidagi kamchiliklar ko‘rsatilgan [5; 6]. Ushbu natijalar boshqaruv masalasini faqat buyruq va hisobotlar bilan hal etib bo‘lmasligini anglatadi. Maktablar muntazam maslahat oladigan mutaxassislar tarmog‘i, hududiy resurs markazlari va amaliy muammolarni birgalikda hal qilish mexanizmlariga muhtoj.

Samarali boshqaruv uchun har bir maktabda inklyuziv ta’limni rivojlantirish rejasi bo‘lishi maqsadga muvofiq. Rejada mavjud to‘siqlar, ularni bartaraf etish choralari, mas’ullar, moliyaviy ehtiyoj, bajarish muddati va natijani tekshirish mezonlari ko‘rsatiladi. Reja umumiy shiorlar yig‘indisi bo‘lib qolmasligi uchun o‘quvchilar va ota-onalarning fikri ham hisobga olinishi kerak. Masalan, maktab kirishidagi pandus qurilishi o‘z-o‘zidan to‘liq qulaylik yaratmaydi; sinfga kirish, sanitariya xonasi, kutubxona, oshxona va evakuatsiya yo‘llari ham foydalanishga yaroqli bo‘lishi zarur. Tuman yoki hudud darajasida maxsus pedagog, logoped, surdopedagog, tiflopedagog va psixolog xizmatlarini muvofiqlashtirish muhim. Har bir maktabda barcha mutaxassislarni doimiy shtatda saqlash imkoniyati bo‘lmagan joylarda ko‘chma mutaxassislar, resurs markazlari yoki maktablararo xizmat ko‘rsatish modeli ko‘rib chiqilishi mumkin.

Bunday tizim mutaxassis xizmatidan foydalanishni maktabning geografik joylashuvi yoki moliyaviy imkoniyatiga haddan tashqari bog‘lab qo‘ymasligi lozim.

3. Pedagogik va metodik shart-sharoitlar

Inklyuziv ta’limning markazida o‘qitish va o‘rganish jarayoni turadi. Binoga kirish imkoniyati yaratilgan bo‘lsa-yu, dars mazmuni, topshiriqlar va baholash usullari bolaning ehtiyojiga moslashtirilmasa, ta’limdagi ishtirok cheklanganicha qoladi. Shu bois o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, moslashuvchan metodlardan foydalanishi va turli o‘quv ehtiyojlarini hisobga olishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogik moslashtirish ta’lim maqsadini asossiz ravishda pasaytirish degani emas. U maqsadga erishish yo‘lini, o‘quv materialining taqdim etilishini, topshiriq bajarish vaqtini yoki javob berish shaklini o‘quvchining imkoniyatlariga mos ravishda o‘zgartirishni anglatadi. Masalan, eshitishida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchi uchun o‘qituvchi og‘zaki tushuntirishni yozma ko‘rsatma va vizual material bilan to‘ldirishi mumkin. Ko‘rishida qiyinchiligi bo‘lgan bola uchun kattalashtirilgan matn, audio format yoki moslashtirilgan raqamli materiallardan foydalanish mumkin. Universal dizayn tamoyili darsni imkon qadar boshidanoq turli o‘quvchilar uchun qulay rejalashtirishni nazarda tutadi. Bunda ma’lumot bir necha shaklda taqdim etiladi, o‘quvchi bilimini namoyish etishning turli usullari taklif qilinadi va darsga jalb etishning bir necha yo‘li yaratiladi. Bu yondashuv faqat nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun emas, balki tilni o‘zlashtirishda qiynalayotgan, o‘rganish sur’ati farqli yoki mavzuni boshqa shaklda tushunadigan barcha bolalar uchun foydali bo‘lishi mumkin. O‘qituvchilarni tayyorlash ikki bosqichda amalga oshirilishi kerak: boshlang‘ich pedagogik ta’limda inklyuziv pedagogika asoslarini o‘rgatish va ish faoliyati davomida muntazam malaka oshirish. Bir martalik seminar amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ko‘pincha yetarli emas. Malaka oshirish jarayonida real darslarni kuzatish, hamkasblar bilan dars rejasini birgalikda tuzish, murakkab holatlarni muhokama qilish va mutaxassisdan fikr-mulohaza olishga e’tibor berish lozim. Baholash

tizimi ham moslashuvchan bo‘lishi zarur. O‘quvchining natijasini faqat sinfdagi boshqa bolalar bilan taqqoslash uning individual rivojlanishini ko‘rsatmasligi mumkin. Shu sababli davlat o‘quv talablari bilan uyg‘un holda boshlang‘ich daraja, individual maqsadlar va vaqt davomida kuzatilgan o‘sish hisobga olinishi kerak. Moslashtirishlar baholashning ishonchliligini yo‘qotmasdan, o‘quvchiga bilimini namoyish etish imkonini yaratishi lozim.

4. Psixologik xavfsizlik va ijtimoiy muhit

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati sinfdagi ijtimoiy munosabatlarga ham bog‘liq. Kamsitish, masxara qilish, chetlatish va ortiqcha achinish bolaning o‘zini sinf jamoasining teng huquqli a’zosi sifatida his etishiga to‘sqinlik qiladi. Shuning uchun maktabda hurmat, hamkorlik, o‘zaro yordam va farqlarni tabiiy qabul qilishga asoslangan muhit shakllantirilishi zarur. O‘qituvchi sinfdagi munosabatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. U alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchini faqat yordam oluvchi sifatida tasvirlamasligi, uning qiziqishlari, kuchli tomonlari va jamoaga qo‘sha oladigan hissasini ko‘rsatishi kerak. Guruhli topshiriqlar, juftlikda ishlash, o‘zaro yordam va hamkorlikka asoslangan loyihalar bolalarning bir-birini yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. Biroq bunday faoliyatda alohida ehtiyojli o‘quvchiga doim yordam oluvchi rolini berish yoki uni guruhning barcha vazifalaridan ozod qilish ham teng ishtirokni cheklashi mumkin.

Maktab psixologi o‘quvchining moslashuvi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, tengdoshlar bilan aloqalari va oiladagi tashvishlarini tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Psixologik yordam faqat muammo yuzaga kelgandan keyin ko‘rsatilmasdan, oldini olishga qaratilgan faoliyatni ham o‘z ichiga olishi kerak. Sinfda kamsitishga qarshi aniq qoidalar, maxfiy murojaat yo‘llari va nizolarni xavfsiz hal etish tartibi bo‘lishi maqsadga muvofiq. Ota-onalarning xavotirlari ham e’tiborsiz qoldirilmasligi lozim. Ba’zi oilalar farzandining umumiy sinfda o‘qishiga shubha bilan qarashi, boshqa ota-onalar esa sinfdagi ta’lim sifati haqida xavotirlanishi mumkin. Bunday vaziyatda bir tomonning fikrini ayblash emas, balki ilmiy asoslangan ma’lumot, bolaning ehtiyoji va ta’lim maqsadlarini muhokama qilish zarur.

Inklyuzivlik barcha bolalarning ta’lim sifati va xavfsizligini birgalikda ko‘zlashi kerak.

5. Moddiy-texnik va axborot qulayligi

Jismoniy muhit inklyuziv ta’limning zarur, ammo yakka holda yetarli bo‘lmagan shartidir. Maktab hududi, kirish yo‘laklari, eshiklar, zinapoyalar, lift yoki ko‘tarish moslamalari, sanitariya xonalari, sinfdagi o‘tirish joylari, kutubxona va sport maydonlari turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun xavfsiz va foydalanishga qulay bo‘lishi kerak. Moslashtirishlar bino qurilishining dastlabki bosqichidayoq rejalashtirilsa, keyinchalik qayta qurishga nisbatan samaraliroq bo‘lishi mumkin; UNESCO materiallarida universal dizaynni boshidan hisobga olishning iqtisodiy afzalligi alohida qayd etiladi [9]. Qulaylik faqat pandus bilan cheklanmaydi. Ko‘rishida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun kontrastli belgilar, taktil yo‘naltirgichlar va mos shriftlar; eshitishida qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun vizual ko‘rsatmalar, subtitrlar yoki zarur hollarda imo-ishora tilidagi yordam; harakatlanishida cheklov bo‘lgan bolalar uchun to‘siqsiz yo‘laklar va moslashtirilgan mebel talab etilishi mumkin. Har bir yechim individual ehtiyojni baholash asosida tanlanishi kerak.

Raqamli texnologiyalar ham ta’limga kirish imkoniyatini kengaytiradi. Ekran o‘qish dasturlari, matnni nutqqa aylantirish, nutqni matnga aylantirish, subtitr, kattalashtirish, mos kontrast va interaktiv materiallar ayrim to‘siqlarni kamaytirishi mumkin. Biroq texnologiya o‘z-o‘zidan inklyuziyani ta’minlamaydi. Qurilmaning mavjudligi, dasturiy ta’minotning tilga mosligi, internetga ulanish, o‘qituvchining undan foydalanish malakasi va texnik xizmat ko‘rsatish imkoniyati ham zarur. UNESCOning global hisobotlarida yordamchi texnologiyalar o‘quvchilarning ishtiroki va mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashi, biroq narx va tayyorgarlik bilan bog‘liq to‘siqlar saqlanib qolayotgani qayd etiladi [9]. O‘quv materiallari ham turli formatlarda taqdim etilishi kerak. Elektron darsliklar, audio matnlar, yirik shriftli nusxalar, sodda va tushunarli ko‘rsatmalar, vizual jadvallar hamda moslashtirilgan topshiriqlar o‘qituvchining kundalik amaliyotida qo‘llanishi mumkin. Bunda materiallarning

mazmuniy sifati va o‘quv dasturiga mosligi saqlanishi muhim. Raqamli resurslar shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, bolalarning xavfsizligi va maxfiyligini ta’minlash talablariga ham javob berishi lozim.

6. Oila, jamoatchilik va ijtimoiy sheriklik

Ota-onalar bola ehtiyojlari, uning kundalik tajribasi, qiziqishlari va qiyinchiliklari haqida muhim ma’lumot manbai hisoblanadi. Shuning uchun maktab va oila o‘rtasidagi hamkorlik bir tomonlama xabardor qilishdan iborat bo‘lmasligi kerak. Ota-onalar bolaning maqsadlarini belgilash, yordam usullarini muhokama qilish, rivojlanishni baholash va ta’lim rejasini qayta ko‘rib chiqish jarayonida ishtirok etishi lozim. Oila bilan ishlashda maxfiylik va hurmat tamoyillari muhim. Bolaning tashxisi yoki shaxsiy ma’lumotlarini zaruratsiz oshkor etish stigma va kamsitishga olib kelishi mumkin. Maktab faqat ta’limni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni, tegishli huquqiy va axloqiy talablarga rioya qilgan holda ishlatishi kerak. Ota-onalarga bolaning kuchli tomonlari va erishgan yutuqlari haqida muntazam ma’lumot berish, faqat muammolarni muhokama qilish bilan cheklanmaslik lozim.

Mahalla, nodavlat tashkilotlar, oliy ta’lim muassasalari va professional hamjamiyatlar inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlashda muhim sherik bo‘lishi mumkin. Oliy ta’lim muassasalari maktab pedagoglariga maslahat berish, amaliyotchi talabalarni tayyorlash, mahalliy sharoitga mos metodik materiallar ishlab chiqish va tadqiqotlar o‘tkazishda ishtirok etishi mumkin. Nodavlat tashkilotlar esa oilalarning ovozini yetkazish, huquqiy xabardorlikni oshirish va xizmatlar orasidagi bo‘shliqlarni aniqlashga ko‘maklashishi mumkin.

7. Moliyalashtirish, monitoring va sifatni baholash

Inklyuziv ta’limning samarali bo‘lishi uchun moliyalashtirish ehtiyojga asoslangan va barqaror bo‘lishi kerak. Bir xil miqdordagi mablag‘ni barcha maktablarga ajratish ayrim hududlarda mavjud bo‘lgan qo‘shimcha ehtiyojlarni qoplamasligi mumkin. Resurslarni rejalashtirishda maktab infratuzilmasi, o‘quvchilar ehtiyojlari, mutaxassis xizmatlariga talab, moslashtirilgan materiallar va

pedagoglarni tayyorlash xarajatlari hisobga olinishi lozim. Monitoring tizimi faqat sarflangan mablag‘ yoki o‘tkazilgan seminarlar sonini qayd etmasligi kerak. Jarayon ko‘rsatkichlari bilan birga natija ko‘rsatkichlari ham zarur. Jarayon ko‘rsatkichlariga pedagoglarning malaka oshirishi, qulaylashtirilgan binolar, moslashtirilgan materiallar va mutaxassislar bilan maslahatlashuvlar kiradi. Natija ko‘rsatkichlari esa davomat, o‘quvchining rivojlanishi, darsdagi ishtiroki, maktabni tark etish holatlari, kamsitish hodisalari va ota-onalar fikrini qamrab olishi mumkin.

Ko‘rsatkichlarni talqin qilishda ehtiyotkorlik zarur. Masalan, inklyuziv sinfda o‘qiyotgan bolalar sonining ko‘payishi ta’lim sifati oshganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Agar bola darsda ishtirok etmasa, doimiy ravishda chetda qolsa yoki zarur yordam olmasa, statistik qamrovning ortishi mazmunli inklyuziyaga aylanmaydi. Shu sababli miqdoriy ma’lumotlar sinf kuzatuvlari, o‘quvchi va ota-onalar fikri hamda pedagogik tahlil bilan to‘ldirilishi kerak. Sifatni baholashning muhim jihati — ma’lumotlarni imkon qadar ta’lim bosqichi, hudud va ehtiyoj turi bo‘yicha tahlil qilish, lekin bolalarning shaxsiy hayoti va maxfiyligini himoya qilishdir. Ma’lumotlar muammoni aniqlash va resurslarni yaxshiroq taqsimlash uchun ishlatilishi, maktablarni jazolash yoki bolalarni yorliqlash vositasiga aylanmasligi kerak.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim uchun muhim huquqiy asos shakllanganini ko‘rsatadi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun inklyuziv ta’limni teng imkoniyatlar bilan bog‘laydi, PQ-4860-son qaror rivojlantirishning strategik yo‘nalishlarini belgilaydi, 638-son qaror esa maktablarda ta’limni tashkil etish tartiblarini aniqlashtiradi [2–4]. Biroq huquqiy asosning amaliy natijaga aylanishi resurslar, mutaxassislar, pedagogik yondashuvlar va boshqaruv mexanizmlarining muvofiqlashuviga bog‘liq. Bu xulosa xalqaro yondashuvlar bilan hamohang. UNESCO inklyuziyani ta’lim tizimining barcha tarkibiy qismlarini qamrab oladigan jarayon sifatida ko‘radi: o‘quv dasturi, pedagogik metod, infratuzilma, ta’lim resurslari va maktab madaniyati birgalikda o‘zgarishi lozim [1].

UNICEFning 2026-yilgi “Learning is for Everyone” hisoboti ham ta’lim tizimlari o‘quvchilar ehtiyojlarini tan olishi, tizimli to‘siqlarni o‘zgartirishi va inklyuziyani yetarli resurslar bilan ta’minlashi zarurligini ta’kidlaydi [8]. Bu manbalar inklyuziya alohida bolaning moslashuviga emas, tizimning moslashish qobiliyatiga tayanishi kerakligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston bo‘yicha diagnostik tadqiqotlarda qayd etilgan salohiyat, hamkorlik va resurs taqsimotiga oid muammolar bir-biridan ajratilgan holda hal etilmasligi kerak [5; 6]. Masalan, o‘qituvchini tayyorlash bilan birga unga moslashtirilgan material, mutaxassis maslahati va rahbariyat ko‘magi berilmasa, o‘qitilgan ko‘nikmalar kundalik darsda barqaror qo‘llanmasligi mumkin. Xuddi shuningdek, maktab binosini moslashtirish ham o‘quv dasturi va ijtimoiy muhit o‘zgarmasa, kutilgan natijani to‘liq bermaydi.

Inklyuziv ta’limning shart-sharoitlari komplementar, ya’ni bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega. Huquqiy kafolat siyosiy iroda va moliyalashtirish bilan; jismoniy qulaylik pedagogik moslashtirish bilan; o‘qituvchi malakasi maxsus mutaxassislar bilan; oila ishtiroki esa ishonchli muloqot va maxfiylik bilan mustahkamlanadi. Bir omilning zaifligi butun tizim samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Shu asosda O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun quyidagi amaliy yo‘nalishlar taklif etiladi.

Birinchidan, har bir ta’lim muassasasida inklyuzivlik bo‘yicha ehtiyojlar auditi o‘tkazilishi kerak. Audit faqat bino va jihozlarni emas, balki o‘quv dasturi, dars amaliyoti, baholash, maktabdagi munosabatlar, ota-onalar bilan hamkorlik va mutaxassis xizmatlarini ham qamrab olishi lozim.

Ikkinchidan, pedagoglarni tayyorlash amaliyotga yo‘naltirilgan, uzluksiz modelga o‘tkazilishi zarur. Malaka oshirishda universal dizayn, differensial o‘qitish, individual ta’lim maqsadlari, sinfni boshqarish, moslashtirilgan baholash va kamsitishning oldini olish masalalari real vaziyatlar asosida o‘rgatilishi kerak.

Uchinchidan, hududiy resurs markazlari va ko‘chma mutaxassislar tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunda xizmatlar faqat yirik shaharlar yoki ayrim maktablarda to‘planib

qolmasdan, chekka hududlardagi bolalar va pedagoglar uchun ham mavjud bo‘lishi kerak.

To‘rtinchidan, moliyalashtirishda ehtiyojga asoslangan yondashuvni kuchaytirish zarur. Mablag‘ ajratishda moslashtirish xarajatlari, yordamchi texnologiyalar, mutaxassislar, pedagoglar malakasini oshirish va ta’lim materiallari uchun alohida ehtiyojlar hisobga olinishi lozim.

Beshinchidan, monitoring tizimi kirish imkoniyatidan tashqari mazmunli ishtirok va o‘rganish natijalarini ham o‘lchashi kerak. Ko‘rsatkichlar sodda, tekshiriladigan va amaliy qarorlar qabul qilishga xizmat qiladigan bo‘lishi zarur.

Oltinchidan, ota-onalar va jamoatchilik bilan muntazam muloqot yo‘lga qo‘yilishi lozim. Inklyuziv ta’limning mazmuni, foydasi va amaliy shartlari haqida tushuntirish ishlari stigmani kamaytirishga yordam beradi. Biroq targ‘ibot amaliy o‘zgarishlar bilan birga olib borilishi, mavjud muammolarni inkor etmasligi kerak.

Yettinchidan, inklyuziv ta’lim bo‘yicha milliy tadqiqotlar bazasini kengaytirish muhim. Maktablarda kuzatuv, pedagoglar va ota-onalar bilan intervyu, o‘quvchilarning ta’lim natijalarini tahlil qilish hamda turli hududlarni taqqoslash orqali siyosat uchun ishonchli dalillar shakllantirilishi mumkin. Tadqiqotlarda bolalarning roziligi, maxfiyligi va manfaatlari ustuvor bo‘lishi shart.

XULOSA

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etishning huquqiy poydevori “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, PQ-4860-son qaror va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori orqali mustahkamlangan. Ushbu hujjatlar ta’lim olishda teng imkoniyatlar tamoyilini belgilaydi va umumta’lim maktablarida inklyuziv ta’limni tashkil etish uchun me’yoriy asos yaratadi. Biroq mazkur huquqiy kafolatlarning real natijaga aylanishi maktablarning kundalik amaliyotiga bog‘liq. Tahlil inklyuziv ta’limning asosiy shart-sharoitlari o‘zaro uzviy bog‘langanini ko‘rsatdi. Ular qatoriga huquqiy kafolatlar, samarali boshqaruv, tayyorlangan pedagoglar, maxsus mutaxassislar bilan hamkorlik, moslashtirilgan o‘quv

dasturi va baholash, qulay infratuzilma, yordamchi texnologiyalar, psixologik xavfsizlik, oilalar ishtiroki hamda ehtiyojga asoslangan moliyalashtirish kiradi. Ushbu omillardan bittasining yetishmasligi ham bolaning ta’limdagi to‘liq ishtirokini cheklashi mumkin. Inklyuziv ta’limni baholashda qamrov ko‘rsatkichlari bilan cheklanmasdan, o‘quvchining darsdagi ishtiroki, o‘quv yutuqlari, ijtimoiy munosabatlari, xavfsizligi va individual rivojlanishiga e’tibor qaratish lozim. Shu maqsadda ehtiyojlar auditi, amaliy pedagogik malaka oshirish, hududiy mutaxassislar tarmog‘i, qulay ta’lim resurslari va natijaga yo‘naltirilgan monitoringni rivojlantirish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning mavjud tizimga moslashishini kutish bilan emas, balki ta’lim tizimining xilma-xil ehtiyojlarga moslasha olish qobiliyatini rivojlantirish bilan belgilanadi. O‘zbekiston sharoitida bu yondashuvni izchil amalga oshirish ta’lim sifati, ijtimoiy adolat va barcha bolalarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020. https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/inclusion-and-education.

2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 20-modda — Inklyuziv ta’lim. https://www.lex.uz/uz/acts/-5013007.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://www.lex.uz/acts/-5044711.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. https://www.lex.uz/acts/-5679836.

5. White, J., D’Agostino, T. J., Ikramova, S., O’Neill, S., &

Conaghan, B. Uzbekistan Inclusive Education Diagnostic Study: Research Report Brief. University of Notre Dame / Edu-Works, 2023. https://edu-works.org/lib/M95CH5VD.

6. SHARE. Uzbekistan Inclusive Education Diagnostic Study (IEDS) Summary. 2024. https://curate.nd.edu/articles/report /SHARE_Uzbekistan_Inclusive_Education_Diagnostic_Study_IEDS_Summary/24884466.

7. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24: Education. New York: United Nations, 2006. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities.

8. UNICEF Office of Strategy and Evidence – Innocenti. Learning is For Everyone: Global Report. June 2026. https://www.unicef.orginnocenti/ reports/learning-everyone-global-report.

9. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2026: material on accessibility, universal design and assistive technology. Paris: UNESCO, 2026. https://unesdoc.unesco.org/.

10. Kenjebaeva, K. Inclusive education in Uzbekistan: current challenges and potential solutions. Acta Education, 1(1), 2024, 34–38. https://doi.org/10.61587/3030-3141-2024-1-1-42-46.

11. Nurkeldieva, D. Characteristics of implementation of inclusive education in Uzbekistan at the present stage. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 6(8), 2024, 102–106. https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume06Issue08-08.

12. Abduvaxobova, Sh. M. Inclusive education policies and practices in Uzbekistan. Current Research Journal of Pedagogics, 5(10), 2024, 59–62. https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-10-10.

13. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023. https://www.unesco.org/gem-report/en/technology.

MUNDARIJA

T/r	F.IO	Mavzu	Sahifa
1	Muzaffarov Samandar Izbosarovich	Tarbiya darslarida o‘quvchilarda estetik ko‘nikmalarni shakllantirish	3-9
2	Ксения Владимировна	Креативные и творческие подходы в обучении русскому языку как иностранному	9-12
3	Turayev Abrar Saloxiddinovich	Aqlli qurilmalar yordamida o‘quvchilar faolligini oshirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	13-19
4	Жабборов Максуд Машрабович	Инновационный демонстрационный эксперимент по химии азота и фосфора как средство повышения качества образования	20-28
5	Maqsuda Norbosheva	O‘zbekistonda bolalar ijtimoiylashuvini ta’minlashda psixologik-pedagogik yordamni tashkil etish masalalari	28-36
6	Muzaffarov Samandar Izbosarovich	Ta’lim muhitida Deepfake (soxta yolg‘on chaqiruv) hujumlarga qarshi Estetik ideallarni shakllantirishda ijtimoiy fanlarning o‘rni	37-43
7	Norbekov Doston Keldibekovich	Sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib o‘quvchilarning individual ta’lim traektoriyasini shakllantirish	43-49
8	Norpulat Akramovich Axmedjon	Oila va maktab hamkorligi tarbiyaning asosi	50-53
9	Turayev Abrar Saloxiddinovich	Ijtimoiy fan o‘qituvchilarida ilmiy ijodkorlikni oshirishning xorijiy tajribalari	53-60
10	Buronov Ikrom Quchqarovich	Adabiyot darslarida sun’iy intellektdan foydalanish	61-72
11	Xolboyeva Munisxon Mavlanovna	Yangi avlod darsliklarida loyihalash ta’lim texnologiyalari	72-76
12	Sobir Voqqosov Saydaliyevich Obloqul Fayziyev Unarovich	Kasbiy rivojlanish kuni va kasbiy rivojlanish soatini tashkil etishda pedagogik-psixologik yondashuvlarni integratsiyalashning tashkiliy-metodik asoslari	77-95

13	Mirzabekova Nargiza Qoraqulovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida loyihaviy ta’limni rivojlantirish usullari	95-102
14	Axmedova Nargiza Bozorovna	Tabiiy fanlarni o‘qitishda tadqiqotga asoslangan ta’limning o‘rni va ahamiyati	103-107
15	Turanov Sardor Abduraimovich	Maktab texnologiya darslarida ekologik muammolarni kreativ usullar bilan hal etish metodikasi	108-113
16	Нишанов Шавкат Турабович	Методы развития выразительного чтения	113-118
17	Нишанов Шавкат Турабович	Диктант как один из основных видов работы при обучении правописанию	118-122
18	Muhammatov O‘ktam Saydirahmonovich	Ta’limda pedagogik va psixologik yordamni uyushtirishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish: imkoniyatlar va xavflar	123-127
19	Turdaliyev Mansur Normamatovich	Ta’lim muhitida Deepfake (soxta yolg‘on chaqiruv) hujumlarga qarshi kurash	127-132
20	Jabbarova Zuhra Omondullayevna	Boshlang‘ich ta’lim tabiiy fanlarida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari	132-141
21	Abdurashidov Sharofiddin Do‘smatovich	Texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishda innovatsion usullar	141-153
22	Axliddin Karomatov	Innovatsion texnologiyalar va IT vositalari orqali ta’lim sifatini oshirish: pedagogik va psixologik yordamning zamonaviy yondashuvlari	154-158
23	Akramova Mahfuza Norpulat qizi Axmedjonov Norpulat Akramovich	Raqamli davrda O‘zbekiston tajribasi va takomillashtirish yo‘nalishlari	158-167
24	Исаев Фузулий Кунтугмуш угли	Зарубежный опыт и инновационные технологии в развитии коммуникативных компетенций студентов при обучении иностранным языкам	168-176

25	Исаев Фузулий Кунтугмуш угли	Использование искусственного интеллекта на уроках русского языка как иностранного (РКИ)	176-185
26	Muxamadiyev Dilshod Aslitdinovich	Innovatsion yondashuvlar asosida bo‘lajak maktab o‘qituvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish texnologiyalari	185-190
27	Eshmanova Nodira Nazarkulovna Hamidova Madina	Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari	190-196
28	Зокирова Махмуда Равшановна	Лингводидактические особенности антропотопонимов в процессе обучения иностранного языка	196-205
29	Ruzikulova Surayyo Muxiddinovna	Malaka oshirish tizimida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglarining metodik kompetentligini rivojlantirish	205-220
30	Turaxujayeva Madina Norpulatovna	Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarishning amaliy asoslari	221-227
31	Saidmurodov Shohrux Akbarxo‘ja o‘g‘li	Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda xorijiy tajribalar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari: fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish aspektida	227-233
32	Ergashev Orifjon Ungarovich	Geografik kartalarni o‘rganish va uning muammolari	233-241
33	O‘rozboev Sunnat Egamovich.	Intellektuallashtirilgan o‘qitish tizimlari negizida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning pedagogik ta'lim bosqichlari	242-247
34	Norboyev Nekruz Nurboyevich	Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va metodik asoslari	248-255
35	Turaxujayeva Madina Norpulatovna	Maktabgacha ta’limda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim mazmunini boshqarishning amaliy asoslari	256-261

36	Ollayorov Ulug‘bek Abdusattor o‘g‘i	O‘zbekistonda vaqtli matbuotning jamoatchilik eshituvi va jamoatchilik monitoringini amalga oshirishdagi o‘rni	261-272
37	Karimova Saida O‘ktamovna	O‘quvchilarda hayotiy maqsadlar va qadriyat mo‘ljallarini shakllantirishning pedagogik muammolari	273-279
38	Saydoqulov Ismoil Khakimjonovich	Formation of national idea and ideology in the consciousness of youth	279-290
39	Eryigitova Maxfirat Maxmudjon qizi	Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishning o‘qituvchi kasbiy rivojlanishiga ta’siri	291-295
40	Qodirov Begmurod Nurillayevich	Bulutli texnologiyalar asosida talabalarning axborot texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish	296-302
41	Xolmo‘minova Bahora Abdujalolovna	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida pedagogik texnikani rivojlantirish	302-309
42	Begmatova Munira Tolibjon qizi Salohiddinova Farog‘at Qahramon qizi	Maktabgacha ta’limda inklyuziv ta'lim tushunchasining ahamiyati	309-318
43	Pardayev Jaloliddin Ahrorqul o‘g‘li	Sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim sifati va pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdagi o‘rni	318-323
44	Musurmonova Mariya Burxonovna Ishankulova Mashxura Burxonovna	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interfaol metodlarni qo‘llashning ahamiyati	323-331
45	Boyqulov Azamat	Autizm bolalar bilan ishlashda teacch metodikasi	331-336
46	Boyqulov Azamat	Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning monologik nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish	336-341
47	Nasiriddinov Vohidjon Javlon o‘g‘li	Zamonaviy ta’limda sun’iy intellektning o‘rni va ahamiyati	342-346
48	Ismatov Mahmudjon Sobir o‘g‘li.	Teaching a language and the position of teachers in the class today.	348-356

49	Malikova Durdona Xayrulla qizi	Maktab kutubxonalarida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari	356-363
50	Abdugaffarov Mirjalol Abduraximovich	Fizika fanini o‘quvchilarga o‘rgatishda sun’iy intellektdan foydalanish	364-367
51	Yuldasheva Gulbahor Shakarovna	Texnologiya fanini o‘qitishda dolzarb muammolar va ularning yechimlari	368-379
52	Sherzod Anorboyevich Egamkulov	Axborot-kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish	379-392
53	Tolipov Akbar Saidovich,	Hayotiy vaziyatlarda fizik bilimlardan foydalanish orqali o‘quvchilarni fanga qiziqishlarini oshirish	392-400
54	Sodiqov Jalol Jamolovich	Jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda pedagogik va psixologik yordamni uyushtirish: integrativ metodikaning samaradorligi	400-404
55	Yo‘ldosheva Gulshoda O‘ktamovna	Maktabda maktab rahbarining kiyinish imiji	404-407
56	Bobobekov Rahmonqul Qurbonovich	Maktablarda ertalabki saflanishni tashkil etishning ahamiyati	407-410
57	Mamadiyarov Sobir	Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini maktabda namunali tashkil etish	411-418
58	Mavlonov O‘tkir Umrzakovich	Inklyuziv ta’lim — har bir bola uchun teng imkoniyat va sifatli ta’lim asosi	418-425
59	Iskanov Mirsaid	Ota-ona va ustoz qo‘sh qanot	425-428
60	Abdusattorova Dinoraxon Baxramova Nargiza Rustamovna	Bobur hayoti va ijodidan lavhalar	429-433
61	Sindarov Tolliboy Abdurashidovich	Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning psixologik sabablari va oqibatlari	434-439
62	Narzullayeva Zuhra Baxtiyor qizi, Qurbonova Manzura Axtamovna	Pedagogical potential of digital technologies and artificial intelligence in english language teaching	440-446
63	Nomozboyeva Shoira O‘ktamovna Elmurodova Muhabbat Musurmonovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma'lumotni jadval, sxema va chizmalar orqali tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.	446-451
64	Suyunov Ziyodulla	Zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlar va o‘quvchilarning bilim sifatini oshirish yo‘llari	452-465

65	Raxmonov Abdulla Xudoynazarovich	Inklyuziv muhitda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish va o‘quvchilar hamjihatligini mustahkamlash	466-473
66	Xakimova Muqaddas	Maktab va oila hamkorligini mustahkamlash — barkamol avlod tarbiyasining muhim omili	474-480
67	Hasanova Aziza Mirzaraimovna	Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari To’lov qilnmagan	481-489
68	Oqbutayev Bobur Hamroqulovich	Ta’lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni	490-506
69	Pozilova Zuhra Ilhomjon qizi	Aqli zaif bolalarda bilish jarayonlarining o‘ziga xosligi	507-512
70	Raxmonqulova Yulduz Abdug‘aniyeva Iroda	The role of games and interactive activities in teaching english	512-518
71	Suyunova Go‘zal A’zamova Aziza	Enriching vocabulary through picture-based games: the topic of transportation	519-524
72	Xo‘janova Maftuna Asatulla qizi Alijanova Nigora Malikovna	O‘smirlik davri va uning uammolari	525-28
73	Amonqulov Otabek	Oila-mahalla va maktab hamkorligi asosida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini mustahkamlash	529-537
74	Kamoliddin Almamatov	Kasbiy va shaxsiy rivojlanish — o‘qituvchilikning bosh mezoni	538-541
75	Akbarjon Jurayev	O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi	542-546
76	Abdullaeva Karomat Sattarovna	Maktabda imkoniyati cheklangan o‘quvchilar bilan ishlash va ularni maktab tadbirlarida ishtirokini ta’minlash	546-552
77	Abdug‘aniyeva Nasiba Otabek qizi	Aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish usullari	553-560
78	Sattorova Madina Asrorovna	Teaching Methodology of Mathematics Based on New Pedagogical Technologies	561-574
79	Qoyimov Behzod Isroilovich	Ta'lim sifatini oshirishda fanlararo integratsiya orqali o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish	575-584

80	Abdullayeva Maxbuba Mansurovna	3-sinf matematika darslarida vaqtni soat va daqiqa bilan o‘rgatish metodikasi	584-593
81	Shukurova Sabohat Rahmatullayevna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy tarbiyani innovatsion metodlar asosida shakllantirish	593-599
82	Mustafoyev Shavkat Sherqo’ziyev Sadriddin Faxriddin o’g’li	Ta’lim — taraqqiyot va kelajak poydevori	600-604
83	Sherqo’ziyev Sadriddin Faxriddin o’g’li	O‘zbekiston ta’limini xorijiy davlatlar ta’lim tizimlari bilan integratsiyalashning istiqbollari	604-610
84	Ergashev Akbar Abduraimovich	Yoshlarni yot g‘oyalardan va zararli odatlardan himoya qilishda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning o‘rni va roli	610-619
85	Go‘zal Eshqulova	Ixtisoslashtirilgan maktablarda aqli zaif o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish metodlari	620-628
86	Xasanova Umida Normurodovna	Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning fonematik idrokini rivojlantirish	629-637
87	Abduraximova Dilnoza Maxamadovna	“Inklyuziv ta’lim sharoitida savodga o‘rgatishda didaktik o‘yinlardan foydalanish va ularni tanlash texnologiyasi”	638-646
88	Hayitov Halimjon Bahrilloyevich	Aqli zaif bolalarni o‘qitish va tarbiyalashning o‘ziga xos uslublari	647-654
89	Mamajonova Lobar	Yordamchi maktabda tabiatshunoslikni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish yo‘llari	654-662
90	Eshqulova Aziza	Aqli zaif o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash usullari	662-668
91	Toshpo‘latova Gulzoda Inatullayevna	Boshlang‘ich ta’limda o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish: zamonaviy yondashuv va samarali metodlar	668-678
92	To‘ychiyeva Gulasal	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish orqali ta’lim sifatini oshirishning pedagogik imkoniyatlari	678-683
93	Xolmurodova Sarvinoz Dilshodjon qizi	O‘quvchilarning imlo xatolarini sun’iy intellect yordamida tahlil qilish tajribasi	684-692

94	Shukrullayeva Feruza	So‘z turkumlarini o‘rgatishda aniqlash metodidan foydalanish	692-700
95	Qurbonova Munira Bo’riboy qizi	Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar lug‘at boyligini oshirish yo‘llari	700-707
96	Dilrabo Narmatova	Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni bartaraf etish yo'llari	707-713
97	Sarmanov Muxriddin Ikrom o’g’li Ermanov Abror G'ani o‘g‘li	Tadbirkorlikda marketing (tadbirkorlik faoliyati miqyosida)	713-718
98	Murodova Elnoza Akram qizi Ermatova Habiba	Yosh avlod til savodxonligini shakllantirishda onatilita’limining zamonaviy muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari.	718-716
99	Mamaqo'ziyeva Malika Shukurjonovna Isroilova Barno Abdulhaqovna	Ona tili o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi va o‘quvchilarda funksional o‘qish savodxonligini shakllantirish	726-733
100	Xo’jaqulov Baxtiyor Mamirovich	Ta'lim sifatini oshirishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'rni va ahamiyati	734-741
101	Kubayeva Gulchehra	Ta’lim jarayonida o‘smirlarda internetga qaramlik va gadjetmaniya profilaktikasi hamda korreksiyasida innovatsion yondashuvlar	742-746
102	Raxmonova Kamola Muxtorova Go‘zal	Men uchun navoiy	747-752
103	Qasimova Zulfiya	Ta’lim sifatini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari va zamonaviy yondashuvlar	752-760
104	Mamadiyorova Iroda O‘ktam qizi	Maktab–oila–mahalla hamkorligini takomillashtirishda ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining muvofiqlashtiruvchilik faoliyati	761-767
105	Tadjiboyeva Bunisa	Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda kitobxonlikning o'rni	768-774
106	O‘tamaliyeva O‘rozgul Obloqulovna	Adabiyot darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish	774-785

107	Hasanov Javohir Qo‘shnoz o‘g‘li	O‘zbekistonda ta’limga e’tibor — kelajakka e’tibor	785-790
108	Isayev Qodir Xudoyberdiyevich	Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni samarali tashkil etish yo‘llari va ularning jamiyat rivojidagi o‘rni	790-800
109	Ergasheva Ra’no	Maktabda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning zamonaviy va samarali usullari	801-805
110	Tangirova Xadicha	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning korreksion-pedagogik asoslari.	805-811
111	Muhiddinova Dildora	Aqli zaif o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari	811-820
112	Shokirxo'jayeva Dilmira O'tkirovna	Ta’lim jarayonida diqqat va xotiraning zo‘riqish bilan bog‘liqligi	820-828
113	Yorbekov Bekzod	Zamonaviy ta'lim rahbari imidjini shakllantirishda sharqona pedagogik meros va zamonaviy menejment yondashuvlari uzviyligi	829-833
114	Xazratqulova Saboxat Abduvaxob qizi	Maxsus maktablarda ona tili darslarida savodga o‘rgatish davrlarining ilmiy asoslari	833-841
115	Hikmatov Shohrux	Ma’naviy-ma’rifiy ishlar faoliyati — jamiyat taraqqiyotining muhim omili	841-848
116	Abduxoliqova Feruza	Aqli zaif bolalarni o'qitishda individual va differensial yondashuvning samaradorligi	849-855
117	Abdullayev Javlon Jumanazarovich	O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning zamonaviy yechimlari	855-860
118	Xasanov Sherzod	Yoshlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlardan himoya qilish	860-867
119	Yusupov To‘rabek Toshbek o‘g‘li	Ustoz, murabbiylarning jamiyatimizda tutgan o‘rni	867-872
120	Almonov Adham	Uzluksiz tarbiya konsepsiyasini amalga oshirishda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligining zamonaviy shakllari	872-878

121	Usmonov Abduvali Xurushboyevich	Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirishda Alisher Navoiy ijodiy merosidan foydalanishning nazariy-amaliy jihatlari	878-883
122	Beknazarova Muhayyo Toshmurodovna Temurova Muhayyo Norjigitovna	Ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi va pedagogik mahorati	883-892
123	Sunnatova Mukarram	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining maktab ta’limiga moslashuvi (adaptatsiya) jarayonida psixologik xizmat	893-906
124	Xolmurotova Dilnoz O‘ktamovna	To‘qimachilik san’atini takomillashtirish va uning xalq hunarmandchiligidagi o‘rni	906-911
125	Ilhomova Shahnoza Faxriddin qizi	Musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyati va pedagogik mahorati	912-920
126	Musayeva Dildora Abduraimovna	Boshlang‘ich matematika darslarida uzunlik va uzunlik o‘lchov birliklarini o‘qitish metodikasi	921-925
127	O‘tamurodova Shoxista Komil qizi	Maxsus maktab o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash va unga qo‘yilgan davr talablari	925-932
128	Аблаева Эмине Алижановна Баширов Ильяс	Методы развития рефлексивного мышления у детей дошкольного возраста на примере темы «Кухонная посуда и принадлежности»	933-942
129	Bozorova Munisa Juraqulovna	Musiqa darslarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish	942-950
130	Bektemirova Nazokat Ortiqboyevna	Musiqaning o‘quvchilar ruhiy holatiga ta’siri va uning psixologik xususiyatlari	951-957
131	Umrzoqova Umida Xaqberdiyevna	Milliy musiqa merosining o‘quvchilar ma’naviy tarbiyasidagi o‘rni	957-961
132	Bolbekova Dilnoza Zakiriddin qizi	Inklyuziv ta’lim – rivojlanish taraqqiyoti:Tahliliy yondashuv	962-966
133	Muminova Mohichehra Ismoil qizi Normatova Mehribon Sharof qizi	Forming listening and pronunciation s k i l l s i n p r e s chool children	966-978

134	G'affarova Lobar, Kazakova Dildora	Increasing speech activity in children through role-playing games	979-985
135	Xasanova Iroda Xosilmurodova Ibodat	Ways to form interest in a foreign language in young children through the topic “my family”	985-990
136	Mamatkulov Shuxrat Rasulberdiyevich Usmanov Navruz Asanbayevich Mansurov Zafar Yusufjanovich	O‘zbekiston maktablarida tarix fanini o‘qitishda janubiy koreya tajribasi	990-995
137	Hasanova Iroda	Ta’limdagi yangiliklar: Raqamli transformatsiya va sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi o‘rni To’lov amalga oshmagan	996-1000
138	Raxmanov Bazarbek	Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish mexanizmlari	1000-1003
139	Eshmatova Zarnigor Xasan qizi	Inklyuziv ta’lim jarayonidagi muammolar va ularning yechimlari	1004-1010
140	Rahmatullayeva Muxlisa Ulug‘bek qizi	Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarga pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatishning zamonaviy yondashuvlari	1010-1016
141	Xursanova Nilufar Mavlonqulovna	Zararli odatlar va ularga qaramlikning oldini olish	1016-1023
142	Bahramova Marjona Nomozboy qizi	Zamonaviy psixologiyada kasbiy kuyish: Inson ruhiyati va uni asrash yo‘llari	1023-1030
143	Ergasheva Latofat Yorqin qizi	Ta’lim oluvchilarga qulay psixologik muhitda ta’lim olishlarini ta’minlashning samarali yo‘llari	1030-1037
144	Shakhnoza Qurbonova, Maftuna Irgasheva	Effective approaches to grammar teaching in english language classrooms	1037-1043
145	Isayeva Go‘zal	Ta’lim jarayonida ta’lim va tarbiyaning uzviyligi	1044-1052

146	Meliboyeva Mohichehra	O‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish — ta’lim sifatini oshirishning muhim omili	1052-1057
147	Xoljigitov Abror	Maktab kimyo ta’limida innovatsion texnologiyalar: yutuq va tajribalar	1057-1064
148	Mamashukurova Shahnoza Musurmonova Mahbuba	The use of interactive methods in english language teaching: effective strategies for developing students’ communicative competence	1064-1067
149	Ataboyev Nurillo Jo‘raboyevich	Xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablari asosida zamonaviy darsliklarni yaratish va ta'lim sifatini integratsiyalash	1068-1072
150	Sherboyeva Zohida Zaripova Feruza Toyirovna	Zamonaviy ta’limda innovatsion yondashuvlar va o‘quvchilarning bilim sifatini oshirish yo‘llari	1073-1081
151	Mamatova Dilafruz Suyundikovna Najmiddinova Munisa Sattorovna	Luqmoni Hakimning “Jaziramada odamlar” asarida inson ruhiyatining tasviri	1082-1087
152	Исматуллаева Ф Рашидова Д	Актуальные вопросы профессионального развития школьных учителей в Узбекистане	1087-1092
153	Riqsiyeva Visola Zafar qizi Tojiboyeva Madina Anvar qizi	Ravish so‘z turkumini o‘rgatishda sun’iy intellektning o‘rni va ahamiyati	1092-1099
154	Tajimurodova Yangigul Isroil qizi	Imkoniyati cheklangan bolalar rivojlanishida inklyuziv ta’limning o‘rni	1099-1105
155	Rustamova Sabrina Sharif qizi Po‘latova Nasiba	Boshlang‘ich ta’limda pedagogik va psixologik yordamni uyg‘unlashtirish: inklyuziv va innovatsion yondashuvlar	1105-1111
156	Usanov Farxod	Ta’lim — kelajak poydevori	1111-1115
157	Axmatova Umida Erkin qizi Umirova Durdona Baxtiyor qizi	Kirish so‘zlar va kiritmalarni o‘quvchilarga o‘rgatishda interaktiv metodlardan foydalanish	1112-1122
158	Husniddin Urazaliyev	Mutanosiblik yoxud Shaxsiy ibrat	1122-1125

159	Kasimov Elyor Isamovich	Ta’limdagi islohotlar: yangi yondashuvlar va ta’lim sifatini oshirish istiqbollari	1126-1130
160	Mamadiyorova Gulzira	Maktab ta’limida pedagoglarning kasbiy rivojlanishini boshqarish: o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish omillari	1131-1142
161	Shukurova Iroda Saydirasul qizi	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida bo‘lish amalini o‘rgatishning innovatsion metodikasi (3-sinf misolida)	1142-1147
162	Haydarov Tirkashboy Bo‘riyev Anvar	O‘quvchilarda tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishning ta’limdagi ahamiyati	1148-1154
163	Aminova Dilbar, Xujaaxmedova Surayyo	Bugungi bola - ertangi fuqaro, fuqoro huquqiy madaniyat poydevori	1154-1158
164	Maxamadov Mashrabjon Boyxurozovich Bobonazarov Sulton Qahhor o‘g’li	Xavf guruhiga mansub o‘quvchilarni barvaqt aniqlash: milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar	1159-1169
165	Ibragimova Dildora Alimova Feruza Abdurasulova	Ta’lim tashkilotlarida psixologik xizmat samaradorligini oshirishning zamonaviy yondashuvlari	1170-1175
166	Kuchkarov Ziyodulla Abdushukurovich	Oilaviy munosabatlarning bolalar psixologik rivojlanishiga ta’siri	1176-1183
167	Saitqulova Madina	Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda o‘yin faoliyatining roli	1183-1190
168	Yuldasheva Zulfiya Burxonovna Abduazimova Xulkar Lutfulla qizi	O‘quvchilarda stressga chidamlilikni rivojlantirishning psixologik omillari	1191-1203
169	Shodmonova Muhabbat Suyunovna To‘raqulov Orif To‘lqinovich	Pedagoglarda kasbiy identifikatsiyani shakllantirishning psixologik-pedagogik omillari	1204-1212
170	Abduraxmonova Laylo Baxodirovna Ishmatova Komila Shavkatovna	O‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda innovatsion ta’lim metodlarining o‘rni	1213-1222

171	Bekmurodov Doniyor	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishning pedagogik mexanizmlari	1222-1227
172	Tojimurodova Shoira	Inklyuziv ta’limda O‘zbekiston tajribasi, muammolar va yechimlar	1227-1233
173	Allayorov Kamol	Barkamol shaxsni shakllantirishda ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning ahamiyati	1233-1241
174	Тожиева Санобар Талиббовна Уктамова Фарида Носир кизи	Инновационные технологии в преподавании русского языка как иностранного в начальной школе	1241-1250
175	Tillayeva Madina Sadikova Hilola	Yoshlar tarbiyasida ijtimoiy tarmoqlar va pedagog o‘rni	1251-1260
176	Saribayeva Muhayyo Xo‘jamuratovna	Ta’lim-tarbiya jarayonida zamonaviy usullardan foydalanishning pedagogik ahamiyati (namalum)	1260-1266
177	Saidmurodova Shahlo Nizomjon qizi Sindarova Feruza Axmadovna	Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanganligi xususiyatlari va zamonaviy tendensiyalari	1267-1270
178	Ishimova Surayyo Xojamurodovna	Ma’naviyat va ma’rifat- yuksak taraqqiyot va barkamol avlod poydevori	1270-1276
179	Pozilova Munira	O‘quvchilar guruhida o‘zini-o‘zi muhofaza qilishning psixologik xususiyatlari	1276-1281
180	Abdullayeva Nigora Askarovna	Badiiy matnlar orqali o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish	1281-1290
181	Ibragimova Yulduz Mamatqulovna	Texnologiya darslarida o‘quvchilarning kreativ fikrlashini rivojtirish metodlari va pedagogik strategiyalar	1290-1298
182	Mirzayeva Dilfuza Melisxanovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilish faoliyatini rivojlantirishda o‘qituvchining pedagogik mahorati	1299-1306
183	Urushev G‘ulomjon Mavlonovich	Zamonaviy ta'lim tizimida o‘quvchilarning ijodiy va analitik tafakkurini rivojtirish metodologiyasi	1306-1312

184	Hamidxujayeva Madina Sherzod qizi Xushbekova Nozima Sorabek qizi	Creating a positive psychological environment for learning english: “autumn colours”	1313-1323
185	Davidova Matluba	Aqliy rivojlanishda bo‘lgan bolalarni o‘qitishda ko‘rgazmalilik tamoyilidan foydalanish	1323-1333
186	Gayimova Surayyo Ne’matulla qizi	Musiqa ta’limida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi	1333-1339
187	Ergasheva Ro‘zigul Botir qizi	Til — tarixiy xotira va kelajak taraqqiyoti vositasi	1339-1342
188	Djumanova Gulirano	Nutq kamchiliklarini bartaraf etishning qulay va samarali metodlari	1348-1349
189	Abdug’aniyeva Nasiba Otabek qizi	Aqli zaif o‘quvchilarda ekologik ta’lim-tarbiyani amalga oshirish usullari	1350-1357
190	Karimova Dilnoza	Aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari va amaliy usullari	1358-1365
191	Umarova Mohira Abdumalikovna	4-sinfda kesish va yopishtirish mashqlarini rivojlantirish	1366-1369
192	Xaitboyeva Shohsanam Sadulla qizi	Oilada nogiron bola tarbiyasi va uni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish masalalari	1369-1378
193	Farmanova Shoxsanam Shodmon qizi	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni korreksion ta'lim jarayonida ijtimoiy moslashtirishning pedagogika asoslari	1378-1390
194	Subxonqulova Nasiba Mustafoqulovna	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari	1391-1403
195	Daminova Nasiba Parda qizi	Nutq buzilishlarini korreksiyalash ishlarining o‘ziga xos xususiyatlari	1403-1413
196	Ergasheva Nigora Erkinovna	Raqamli sinfxona: Kelajak bugundan boshlanadi	1414-1423
197	Ishtayeva Hulkar Muxtor qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlar asosida ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish	1423-1431
198	Ishtayeva Hulkar Muxtor qizi	O‘yin faoliyati orqali 5–6 yoshli bolalarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish	1432-1441
199	M.O.Mustafoyeva	Individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirishda qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalarining ahamiyati	1442-1452

200	Eshmanova Nodira Nazarkulovna Hamidova Madina	Pedagogik diagnostikaning nazariy masalalari	1452-1457
201	Abdullayeva Nigora Askarovna	Badiiy matnlar orqali o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish	1457-1465
202	Sherbekov Farxat Ernazarovich Bobojonova Dilafro‘z Murodovna	Ona tili darslarida muammoli ta’lim metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish	1465-1478
203	Jumanazarova Mohira	Ota-onalar va maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda psixologik treninglarning samarasi	1478-1484
204	Zufarova Gulshan Zufar qizi	O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	1484-1490
205	Hasanova Hilola Tojimurodovna Sunnatova Mahliyo Nusrat qizi	Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari	1490-1499
206	Bobokeldiyeva Nasiba Davlatovna Abduxoliqova Go‘zal	Oligofrenopedagog faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish	1499-1510
207	Xamidjanova Aziza Ziyatovna Hamroyeva Go‘zal Abdusattor qizi	Maxsus ta’limda bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati	1510-1518
208	Xolmo‘minov Xudoynazar Abduxakim o‘g‘li Murodinova Xumora Lapas qizi	Oligofrenopedagogikada o‘yin texnologiyalari orqali bilish jarayonlarini rivojlantirish	1518-1523
209	Turg‘unboyeva Shaxnoza Ulug‘bek qizi Qo‘chqorova Nasiba Shokir qizi	Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalashning samarali usullari	1523-1533
210	Turaboyeva Zuhra Quvondiqova Elmurodova Oyto‘ti Xushboy qizi	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni	1533-1541
211	Islomova Barno Ko‘chimova Munisa Otabek qizi	Inklyuziv ta’limda pedagog va maxsus pedagog hamkorligining samaradorlik omillari	1541-1547

212	Qo‘ziboyeva Dilrabo Saidrasul qizi Jumanova Zulfiya Tolibjon qizi	Olgofrenopedagogikada nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishning samarali metodlari	1547-1553
213	Abdug‘afforova Elmira G‘ayrat qizi Allamurodov Utkir Tangirovich	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta’minlashning psixologik-pedagogik asoslari	1553-1555
214	Safarova Shoira Abdurasulovna Boymuratova Shaxlo Jumaboyevna	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashta oilaning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	1555-1567
215	Shayzoqova Zuxra Abdumanon qizi Murodova Malika Isamiddinovna	Aqli zaif o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning pedagogik asoslari	1567-1575
216	Toshbekova Manzura Ibragimovna Siddiqova Yulduz Xolboyevna	Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘quv motivatsiyasini oshirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari	1575-1580
217	Abdug‘afforova Elmira G‘ayrat qizi	Aqli zaif bolalar shaxsining shakllanishida irsiy va ijtimoiy omillarning ta’siri	1580-1588
218	Shokirova Dilfuza Ochilovna Azimova Ma’mura Maratovna	Oligofrenopedagogik faoliyatda interfaol metodlardan foydalanish	1588-1596
219	Ortiqboyev Xumoyun Bakir o‘g‘li	Raqamli dunyodagi ko‘rinmas xavf: kibrjinoyatchilikdan qanday himoyalanish mumkin?	1597-1605
220	Ortiqboyev Xumoyun Bakir o‘g‘li	Sun’iy intellekt ta’lim kelajagini o‘zgartirmoqda: imkoniyatlar, muammolar va huquqiy mas’uliyat	1605-1612
221	Farmonova Feruza Farhod qizi	O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy qilishning shart-sharoitlari	1612-1626